СЕДМА ЦРНОГОРСКА ОМЛАДИНСКА БРИГАДА

„БУДО ТОМОВИЋ“

БОРБЕНИ ПУТ VII ЦРНОГОРСКЕ ОМЛАДИНСКЕ БРИГАДЕ

,,БУДО ТОМОВИЋ"

Од Колашина до Зиданог Моста

(30. 12. 1943 – 15. 05. 1945)

БРИГАДНА РЕДАКЦИЈА

Душан Богавац, Василије-Њако Вукчевић, др Стана Ђукић-Делевић, Митар Ђуришић, Василије-Мања Ковачевић (предсједник), *Милош Обрадовић* и *Милоња Раичевић.*

БАТАЉОНСКЕ РЕДАКЦИЈЕ

Први батаљон: *Јовета Бобичић* (предсједник), *Богдан Бојовић, Сенка Ковачевић, Милош Обрадовић и Урош Томић.*

Други батаљон: *Крста Алексић, Душан Богавац* (предсједник), *Василије-Њако Вукчевић* и *Милева Ђулафић-Крстајић.*

Трећи батаљон: *Вукашин Ераковић, Божо Жарковић, Јован Жарковић* (предсједник), и *Антон Николић.*

Четврти батаљон: *Радоња Лекић, Новак Матијашевић, Саво Пићурић, Бранко Секулић,* (предсједник), *Војин Срдановић* и *Илија Церовић.*

Штаб бригаде и пријатске јединице: *Бранимир-Будо Вучковић, др Митар Пилетић* и *Драгутин Радовић* (предсједник).

Рецензент
РАДОВАН ВУКАНОВИЋ.

Стручни редактор
ДУШАН ПЕЈАНОВИЋ, пуковник

Ликовно-техничка опрема
АНДРО СТРУГАР

Лектор
РАДОВАН — РАШО ВУКЧЕВИЋ

Коректори:
ВИЉАНА БАЈИЋ
ЂОРЂИНА ЈОВИЋЕВИЋ.

Издају:

Координациони одбор Седме црногорске омладинске бригаде „Будо Томовић" и Републички одбор СУБНОР-а СР Црне Горе.

Штампа:

Издавачко-штампарско предузеће „Обод" — Цетиње

СЕДМА ЦРНОГОРСКА ОМЛАДИНСКА БРИГАДА

„БУДО ТОМОВИЋ“

ЗБОРНИК СЈЕЋАЊА

ТИТОГРАД, 1980.

„Кад иду -у борбу људи, војска коју је држава створила, одрасли људи, онда је то њихова дужност према својој отаџбини, онда је то дуг сваког грађанина и родољуба. Али, кад без мобилизације, добровољно, дјеца од дванаест, четрнаест, петнаест и шеснаест година иду у борбу, знајући да ће у њој погинути, — онда је то више него дуг према домовини, онда је то натчовјечански хероизам младих људи **којм** *жртвују себе, иако још нису управо ни ступили у живот, — да би будућа покољења била срећна".*

ТИТО

Омладинска чета, формирање бригаде и њени први дани

ПОНОС ЦРНОГОРСКЕ ОМЛАДИНЕ

Послије побједе у биткама на Неретви и Сутјесци, и захваљујући борби наших позадинаца, у Црној Гори с трећом годином рата и у измијењеним условима почиње шири и организованији рад и са омладином. Већ у љето 1943. обиовљен је рад многих актива СКОЈ-а, а почело се и с формирањем омладинских организација и стварањем партизанских одреда у читавој Црној Гори.

Још повољнији услови за такав широк, организован и интензиван рад са омладином створени су послије капитулације Италије и доласка у Црну Гору Другог ударног корпуса народноослободилачке војске Југославије. Уочи Првог конгреса омладине у Црној Гори је прд руководством 5 окружних и 13 среских комитета дјеловало 3^9 актива са 2.510 чланова СКОЈ^а. Организације Уједињеног савеза антифашистичке омладине биле су тада основане у већини мјеста Црне Горе и обухватале су око 10.000 чланова.

Пред омладинским организацијама је тих дана најзначајнији задатак био мобилизација бораца за јединице народноослободилачке вајске. Захваљујући њиховом пуном ангажовању у извршавању тог задатка махом су из омладинских редова попуњене старе и прослављене, у бици на Сутјесци проријеђене или десетковане пролетерске бригаде — Четврта и Пета црногорска и Трећа санџачка. 14. новембра 1943. у Дријенку код Колашина формирана је и Шеста црногорска народноослободилачка ударна бригада.

Од капитулације Италије до Првог конгреса у партизанске одреде и бригаде са територије Црне Горе ступило је преко 3.000 омладинаца и омладинки, од којих су око половине били чланови СКОЈ-а. Скојевци, и други омладинци, брзо су се потврдили као борци, они који су ступали у старе и они од којих су стваране нове бригаде, а многи од тих младих бораца брзо су постајали комесари или командири чета, па и батаљона. Од непроцјењиве је вриједности допринос скојевских организација јачању морала, борбеног духа и чврстине свих формација народноослободилачке војске и партизанских одреда Југославије,

Народноослободилачка војска поново контролише већи дио територије Црне Горе. То доприноси стварању повол>них услова за дал,е учвршћење народне власти и ширење мреже друштвено-политичких организација. И на том другом значајном задатку омладина се својски ангажује и даје велики доггринос.

Уочи омладинског конгреса у Колашину је 15. и 16. новембра 1943. године, у присуству 544 делегата, одржано Прво засиједање Земаљског антифашистичког вијећа народног ослобођења Црне Горе и Боке. На томе су скупу донешене одлуке од историјског значаја за даљи ток борбе и за будућност Црне Горе у Демократскод Федеративној Југославији. Тим датумом је обновљена и државност Црне Горе у новој заједници Југословена.

У Колашину је, потом, 5. и 6. децембра 1943. године, у присуству 400 делегата, одржан Оснивачки конгрес Антифашистичког фронта жена Црна Горе. Његовим одржавањем је завршен процес формирања антифашистичке организације жена Црне Горе. На Конгресу су одређени даљи задаци ове организације — што шире укључивање жена У борбу.

Припреме за Први конгрес УСАО Црне Горе и Боке отпочеле су у октобру 1943. године. Делегати су се преко неослобођене територије, најчешће., морали пробијати и под борбом. Преко слободне територије ишло се у свечаним колонама, које су марширале с пјесмом, заставама и транспарентима и биле дочекиване и испраћане од омладине и народа кроз мјеста кроз која су пролазиле.

Конгрес је одржан у Колашину 25. и 26. новембра 1943. године, ослоњен на одлуке Првог засиједања ЗАВНО-а Црне Горе и Боке, што му је дало шире и свеобухватније политичке оквире. У сали колашинске гимназије окупило се преко 700 делегата и гостију. Послије отварања конгреса, одавања поште борцима палим у дотадашњим борбама и поздрава гостију, чланови покрајинског омладинског руководства Ико Мирковић, Стана Томашевић и Вељко Милатовић поднијели су реферате о развојном путу омладинских организација Црне Горе, циљевима омладинског покрета и о учешћу омладине у народноослободилачкој борби, дакле, о великом борбеном путу црногорске омладине и задацима који су стајали пред њом.

У плодној расправи, која је затим услиједила, омладински делегати говорили су о животу, раду, борбама и страдањима наше омладине, а делегати из Треће, Четврте, Пете и Шесте црногорске бригаде истицали су, поред осталог, борбене подвиге омладине својих јединица. Иступања делегата на конгресу била су слика борбе, прегнућа, огро--мних успјеха, али и страдања и жртава наше омладине у народноослободилачкој борби, нарочито оног дијела који је остао у Црној Гори послије похода пролетерских бригада у Босну, средином 1942. године. Та казивања су, у исто вријеме, оптуживала окупатора и његове сараднике, четнике и сепаратисте, за све злочине и недјела која су починили над омладином и читавим црногорским народом.

Колашин је крајем новембра 1943. био одиста импресивна слика једног младог покољења, свјесног велике одговорности на прагу свог живота, покољења које је без икаквих рачуница несебично заложило себе за слободу свога народа и његову сутрашњицу.

На конгресу је завршен процес формирања Уједињеног савеза антифашистичке омладине Црне Горе и Боке и изабран Земаљски одбор ове организације од 28 чланова. У документима конгреса — организационој резолуцији и прогласу — разрађени су задаци Уједињеног савеза. Тај изузетни скуп био је нови подстрек за даље окупљање цјелокупне црногорске омладине у организацији Уједињеног савеза и за њено још шире ангажовање у народноослободилачкој борби. Конгрес је био снажана манифестација јединства и широке подршке омладине Црне Горе ослободилачкој борби свих народа Југославије и њене спремности да у тој борби, под руководством Комунистичке партије, устраје до коначног ослобођења.

Изражавајући ту спремност докраја учесници конгреса су практично сами донијели одлуку о формирању Седме омладинске црногорске бригаде. Још за вријеме иступања представника, из новоформиране, Шесте црногорске бригаде салом се проломила пјесма: „Омладина Титу пише да се Седма мобилише". Сви делегати до једног, и са терена и из партизанских одреда, јавили су се да ступе у нову бригаду. Наравно, сви нијесу могли бити примљени, јер би одлазак тако великог броја омладинских активиста и руководилаца имао утицаја на рад омладинске организације на терену. Ипак је од 160 делегата формирана Омладинска чета која је касније послужила као језгро за формирање Седме омладинске бригаде.

Одлука конгреса о формирању омладинске бригаде убрзо је спроведена у дјело. Од Омладинске чете, касније прерасле у батаљон, и омладине из свих партизанских одреда, крајем децембра 1943. у Влаховићима код Колашина формирана је Седма омладинска црногорска бригада, састава 4 батаљона од око 800 бораца, под командом прекаљеног ратника и народног хероја Ника Стругара.

Бригада је и даље попуњавана из омладинских редова, па се број њених бораца, и поред губитака у борбама, стално повећавао. Само у априлу 1944. у бригаду је ступило 400 омладинаца и омладинки из подгоричког и беранског округа. Читаву годину дана бригада је водила тешке борбе са Њемцима, четницима, муслиманском милицијом и талијанским и албанским фашистима у Црној Гори и Санџаку. Је дан од најистакнутијих борбених успјеха бригаде било је разбијање четничког „Гвозденог пука" крајем августа 1944. на Крнову. Ускоро послије тога, а ради сјећања на Буда Томовића, руководиоца СКОЈ-а и једног од оснивача Црногорске народне омладине, бригада је као посебно признање за успјешне борбе добила назив „Будо Томовић". У зиму и прољеће 1945. године Седма омладинска црногорска бригада „Будо Томовић" водила је жестоке борбе у Босни, Хрватској и Словенији, дајући значајан допринос и нашим крупнијим операцијама, какве су биле сарајевска и карловачка. Свој борбени пут завршшса је код Зиданог Моста, у Словенији. Ту је посљедњих дана рата разбила, заробила и разоружала више хиљада Њемаца усташа и четника, међу којима и главнину и штаб злогласне 7 СС дивизије „Принц Еуген". " '

Када говоримо о омладини или о бригадама у народноослободилачком рату, говоримо приближно о истоме, јер омладина су биле бригаде, а бригаде омладина. Омладинци су, под руководством Парти-

је, њихали наше бригаде, а бригаде својим побједама давале све шири замах Партији и СКОЈ-у да воде наше народе ка побједи, једнакости и друштвеном преображају.

Формирање Шесте, (која се такође могла звати омладинском, јер је 80% њеног састава чинила омладина) и Седме и других црногорских бригада ишло је утртим путем формирања првих пролетерских и ударних бригада, које су послужиле као језгро народноослободилачке војске, снажне ударне песнице у извођењу разноврсних борбених дејстава и маневара, којима је наш Врховни командант друг Тито визионарски усмјеравао читав ток нашег побједоносног револуционарног рата. А формирање тако чврстих и војнички солидно организованих јединица постало је нужно из два разлога: прво, зато што нам је ток догађаја показао да првобитна организација наших оружаних снага, партизански одреди, више није била довољна за услове нарасле народноослободилачке борбе и, друго, зато што су већ постигнути успјеси у дотадашњим борбама наметали потребу за новом, вишом и ефикаснијом војном организацијом, која ће бити у стању да брзо преноси операције и жаришта устанка из једног у други крај земље.

Формирање Седме бригаде, непосредно послије формирања Шесте, био је управо прилог томе. То је истовремено била и побједа СКОЈ-а и дар конгреса, те нови квалитативни допринос борби црногорског народа у народноослободилачком рату. Оним што је дала у рату она се одиста може поносити. Њени борци и руководиоци часнс су остварили задатке Првог конгреса и докраја испунили велика надања свога народа, свих народа и народности Југославије и онога што је од њих очекивао Тито.

Пеко ДАПЧЕВИЋ

БУДО И БУДОВА БРИГАДА

Млади су по природи и тежњама увијек били непомирљиви са неправдом и стањем око себе, били и остали развигори борбе за срећу, љепоту, правду и слободу.

Свијетао примјер таквог борца био је Будо Томовић.

Легенда револуционарног омладинског покрета

Будо Томовић је живио кратко, само двадесет осам година — родио се 1914. а погинуо 1942. Али и то је било довољно да као млад човјек, комуниста и револуционар сагледа неправду, муке и патње радничке класе и широких народних маса и подигне свој глас бунта, глас борбе против неправде, за солидарност, братство и срећу међу пониженим, прегаженим и експлоатисаним и да се најактивније укључи у борбу за ослобођење од капиталистичког насиља, безакоња и

експлоатације и постане легенда револуционарног омладинског покрета Црне Горе и Југославије.

Будов отац био је дипломирани економист, а мајка учитељица. Обаје су били патриотски оријентисани. Отац му је рано умро. Мајка га је васпитавала у демократском и слободарском духу.

Природно обдарен и интелектуално веома способан, Будо је био одличан ђак и студент. Систематски је изучавао марксистичко-лењинистичку науку. Био је изузетно писмен. Лако и лијепо је писао чланке из разних области друштвеног живота, као и партијске, скојевске и омладинске прогласе. Поред тога, био је наклоњен поезији, писао је и покоју пјесму. Но, пошто је у грађанској служби био адвокатски приправник, а практично, професионални револуционар, није имао времена да се посвети писању. Радио је оно што су му Партија и њене потребе налагали.

Како је Будо лако, брзо и лијепо писао илуструје и овај примјер.

Био је новембар 1941. године. Неколико дана прије Прве конференције Црногорске народне омладине, након што је написао тезе за свој реферат, позвао ме је оним њему својственим топлим и умилним гласом. Саборцу и руководиоцу кога сам изузетно волио и цијенио, од кога сам учио и прије рата и у рату, одазвао сам се одмах и пришао му од срца. Иако је знао много више од свих нас који смо с њим сарађивали у омладинској организацији, Будо се према нама понашао као према равноправнима у свему. И то нам је импоновало. Били смо поносни и срећни што смо с њим; чинило нам се када смо у његовом друштву да више знамо и више вриједимо.

Након што смо мало попричали, Будо ће:

— Било би добро да спремиш папир и индиго и да почнемо са куцањем.

Помало изненађен, питао сам се: зар је могуће да је већ написао реферат а нема ни два сата одкако је почео писати.

Имао сам велику слободу у понашању с њим, јер је он тако хтио. Зато сам устао и замолио га да ми да да видим текст који је написао. Без ријечи пружио ми је, смијешећи се, два листа папира. Када сам их погледао било ми је јасно да су то само тезе за реферат.

— Па, — питао сам га, — како ћемо куцати кад нијеси завршио с писањем.

Поново се насмијао, овога пута још јаче и милије. А затим је преда се ставио она два листа папира, и из њих ми почео диктирати свој реферат, и то тако брзо да сам једва успијевао да га пратим с куцањем.

О Буду Томовићу као човјеку рјечито говори и слиједећи догађај.

Слабо је пјешачио и још слабије се оријентисао у шуми и по брдским предјелима. Да би научио да се сналази по тешким сеоским, брдским и шумовитим предјелима, често је, без икакве пратње, сам, и то намјерно, ноћу, одлазио из села у село. Почетком фебруара 1942. године, на муесец дана прије погибије, пошао је из села Гостиља у село Радовче на један скојевски састанак. Терен је био покривен дебелим снијежним покривачем. Увече се вратио касно. Није се знао добро оријентисати, па је лутао, оставивши на путу двоструко више времена него што је било потребно. У сједиште Покрајинског комитета Парти-

је и СКОЈ-а вратио се измрцварен од умора и хладноће. Пошто се мало огријао и одморио, био је радостан што је успио да се сам кре^е шумовитим предјелима. Као и увијек поново је био весео и почео је пјевати своју омиљену староподгоричку пјесму „Пуче пушка леденица…"

Организатор Прве конференције Црногорске народне омладине

Најзначајнија политичка акција Буда Томовића је припремање и одржавање Конференције Црногорске народне омладине (ЦНО).

На овој Конференцији изабран је за првог предсједника Народне омладине Црне Горе.

Будо Томовић је на Конференцији поднио главни реферат. У њему је говорио о међународној и унутрашњој политичкогј: ситуацији и задацима Црногорске народне омладине у народноослободилачкој борби.

У резолуцији Прве покрајинске конференције Црногорске народне омладине, чији је аутор био, углавном, Будо, записано је, између осталог, и ово: „У јеку борбе коју све напредне снаге у свијету воде противу највећег крвника — фашизма — представници 13.000 чланова Црногорске народне омладине изражавају непоколебљиву спремност свих младих црногорских патриота да, не жалећи своје животе, започету борбу наставе и истрају у њој до коначне побједе над фошистичким окупатором, до потпуног протјеривања и посљедњег фашистичког војника са наше родне груде".

И даље: „Радије часно умиремо за слободу, него срамно живимо у ропству. .. Четири и по мјесеца народноослободилачке борбе у Црној Гори праћени су тешким страдањима којима је. . . изложен црногорски народ и омладина. Маса убијених, премлаћених и интернираних, који скапавају у фашистичким концентрационим логорима, на хиљаде младих људи и дјевојака којима су фашистички бандити запалили кров над главом, све су то докази варварства којим се служе фашистички бандити, али све то није постигло циљ, није успјело да заплаши младе црногорске патриоте".

У резолуцији Прве конференције Црногорске народне омладине записане су и ријечи којима су се Црногорке обраћале својој дјеци:

„Иди, сине, и бори се до посљедње капи крви, уништавај немилосрдно и свети се онима који пале наша села, злостављају људе, убијају жене и дјецу, оне који хоће да ти отму слободу и срећу. Бори се храбро и неустрашиво, не дај јефтино свој живот. Више волим да изгубим сина у борби него да будем мајка кукавице".

Послије Прве конференције ЦНО је постала још масовнија и организованија, бројала је више од шеснаест хиљада чланова.

Непуна четири мјесеца послије Прве конференције, црногорска омладина је изгубила свог првог предсједника. Погинуо је марта 1942. године на Црквинама, близу Колашина, у борби против домаћих издајника, четника.

Будовом погибијом југословенски омладински револуционарни покрет изгубио је много. У његовим редовима, посебно у редовима напредне омладине Црне Горе, остала је велика празнина. Огроман бол ублажаван је сазнањем да је наш омладински и комунистички првоборац, први човјек црногорског револуционарног омладинског покрета, Будо Томовић, достојно и херојски проживио свој кратки животни пут.

Образовањем које је посједовао и надареношћу ко>ју је испољавао Будо Томовић се могао бавити нечим што би га мање излагало ударима бурне свакодневице. Могао је пристати на компромис. Могао се бавити науком — бити професор и научник.

Имао је дара за публицистику и могао је постати новинар. Имао је смисла да се бави приповиједањем и поезијом, могао је постати писац. Као академски образован млад човјек, могао је имати мјесто и у ондашњем буржоаском друштву и приуштити себи лак и удобан живот. Али Будо није хтио, нити желио друкчији живот од живота народа своје земље.

Васпитаван на слободарским идеалима црногорског народа, прихватио је марксизам и лењинизам као своју идеологију и, као младић, ђак средње школе, постао је комуниста и своју будућност најдиректније повезао са борбом КПЈ, радничке класе, сељаштва и прогресивне југословенске интелигенције и, умјесто мирног грађанског живога, пошао је путем заносног револуционара, чији су рад и живот били испуњени патњама и борбом.

Будова погибија позивала је у борбу за слободу све младиће и дјевојке и све оне који су га познавали, вољели и поштовали. Ријетке, изузетне и високе људске способности и хумане врлине Буда Томовића остале су добоко и заувијек усађене у срца и сјећања омладине и народа Црне Горе. Црногорска и југословенска омладина поносе се њиме и његовим дјелом, јер је он, по знању, образовању, храбрости, људскости и оданости револуционарном покрету, био изузетна личност. Због присности, људекости и љубазности Будови блиски другови и пријатељи из милоште су га звали Буцки.

Будо Томовић је био члан Централног комитета СКОЈ-а,, секре • тар Покрајинског комитета СКОЈ-а за Црну Гору и Боку, члан Бироа Покрајинског комитета КПЈ за Црну Гору и Боку и члан Главног штаба НОПО за Црну Гору.

Први конгрес омладине Црне Горе и Боке

Црногорска омладинска организација је у другој половини 1942. и почетком 1943. била напросто десеткована —• хиљаде омладинаца и омладинки мучено је и убијано по затворима, логорима и стратиштима фашистичке Италије и Њемачке. Међутим, захваљујући успјесима наше народноослободилачке војске, антифашистичка организација омладине Црне Горе и Боке поново је окупила у своје редове хиљаде младића и дјевојака из већине села и градова.

Борбеност, неустрашивост и ентузијазам црногорског народа и његове омладине нијесу могли поколебати ни масакрирања ни злочини домаћих издајника и фашистичких окупатора.

Снага, воља и жеља за осветом над злочинцима и непријатељима народа, које је КПЈ развијала и његовала у народу и у редовима младих, поново се, с још већом снагом, распламсавала међу омладином када су се наше партизанске јединице вратиле из Босне, и, свом силом, јуришале на фашистичка бункерска гнијезда у Црнај Гори.

Повратком прослављених црногорских бригада из Босне;, маја 1943, у Црној Гори се поново почела стварати нова слободна територија. Тада је дошло до формирања нових оружаних партизанских јединица. То је створило изванредне услове за поновно омасовљавање омладинске организације која је пустила широке коријене свуда, по Црној Гори и Боки, на ослобођеној и неослобођеној територији, у већини села и градова.

Младићи и дјевојке којима је народноослободилачка борба и револуција отворила широке хоризонте и дала изванредну перспективу за љепши и сретнији живот и нову будућност, неустрашиво су ступали у борбу против фашиста и домаћих издајника. Масовна антифашистичка организација младих била је израсла у чврст ослонац Комунистичке партије и народноослободилачке војске, успјешно извршавајући врло важне, тешке и сложене задатке на фронту и у позадини.

Из редова тако омасовљене омладинске организације, у вријеме припрема Првог конгреса омладине Црне Горе и Боке (УСАО), попуњене су пролетерске бригаде из Црне Горе, формирани нови партизански батаљони и одреди, и — Шеста црногорска народноослободилачка ударна бригада.

Стварањем нових оружаних јединица јачао је и развијао се широки општенародни ослободилачки покрет на проширеној слободној територији, покрет у чијем се крилу развијао борбени и антифашистички савез младих, савез младог нараштаја који је ширином, јачином и свеобухватношћу израстао у Уједињени савез антифашистичке омладине Црне Горе и Боке, нераскидиви дио Уједињеног савеза антифашистичке омладине Југославије.

Окупаторима и домаћим издајницима горјело је под ногама. Гинули су и наши борци, цвијет наше младости. Али, овај пут су много више гинули наши непријатељи, и домаћи и страни. Отпор широких народних маса бивао је све масовнији и моћнији.

Успјешном оружаном борбом против непријатеља и коначним ослобођењем Црне Горе, омладинска организација окупила је у своје редове око педесет хиљада младића и дјевојака.

У малом и лијепом градићу на десној обали још љепше ријеке Таре,, граду мученику и херојy борбе, у Колашину, граду слободном и непокореном, састала се најљепша младост — цвијет Црне Горе и Боке, младићи и дјевојке са ослобођене и још неослобођене територије.

По снијегу, цичи и мразу, дању и ноћу, пристизали су у Колашин делегати — омладинци и омладинке, да би присуствовали свом Првсм конгресу, својој великој смотри борбе и рада.

Делегати Првог конгреса, својим држањем и конгресним одлукама, доказали су да су достојни својих претходника — делегата Прве конференције Црногорске народне омладине која је, по својој важности и значају, имала карактер конгреса.

Дан прије конгреса и у рану зору, на сам дан његовог одржавања, групе наоружаних делетта, прилазиле су Колашину из свих крајева Црне Горе и Боке, носећи партизанске заставе и транспаренте с револуционарним паролама. Слободарским Колашином ориле су се борбене пјесме и револуционарне пароле.

Осам стотина делегата Првог конгреса УСАО Црне Горе и Боке окупило се да сабере резултате својих ратних успјеха, да изрази признање Комунистичкој партији, другу Титу, СКОЈ-у, народноослободилачкој и партизанској војсци и постави себи и цјелокупној омладинској организацији нове задатке.

На овом историјском, борбеном и политичком скупу младих, два пуна дана ређали су се говорници —• врсни момци и дјевојке. Конгрес су увеличали својим присуством и говорима представници Партије, СКОЈ-а, Другог корпуса, АВНО Црне Горе и Боке, Народног фронта и АФЖ-а и представници омладине Србије, Босанске крајине, Далмације и Санџака.

Делегати су говорили о резултатима борбе на фронту и у позадини, борби омладине Црне Горе и цијеле Југославије, о борбама на Источном фронту, борбама савезника и о неопходности даљег јачања и развијања омладинског братства и јединства, омасовљавања и даљег учвршћивања омладинске организације, као и о неопходности још жешће и организованије борбе против фашиста и домаћих издајника, до коначног ослобођења земље.

У рефератима и свим дискусијама истицан је најважнији задатак — најшира мобилизација младих бораца за нашу народноослободилачку и партизанску војску.

Међу делегатима било је младића и дјевојака из свих друштвених средина — радничке и сеоске, школске и студентске. Међу свима њима буктао је и жарио дах младости, одушевљења, смјелости и спремности за сва прегнућа и највеће људске жртве. Сви су били понесени једном мишљу и једном идејом — борбом докраја, до слободе. У свима је буктала радост, весеље и жеља да промијене свијет у коме су живјели и створе нови и љепши живот у коме ће усавршавати ново друштво и себе саме.

Конгрес је био величанствена манифестација братства и јединства младих, манифестација љубави према КПЈ, другу Титу, новој народној власти и народноослободилачкој војсци Југославије. Конгрес је био смотра мржње и освете према фашистичким окупаторима и домаћим издајницима, смотра уједињене омладине спремне да се бори докраја, до коначног ослобођења, за љепшу и срећнију будућност.

Први конгрес УСАО Црне Горе и Боке имао је велики борбени и морално-политички значај. На њему је дошла до изражаја висока политичка свијест и зрелост младе генерације. Он је био одраз снажног Јединства народа и омладине Црне Горе и Боке, оствареног у оружаној борби против фашистичких освајача и домаћих издајника.

Конгрес је одао пуно признање омладини за њену херојску борбу у народноослободилачком рату. Он је поставио нове задатке омладини, позвао све младе., без обзира на вјерску и националну припадност, да још организованије и упорније наставе борбу.

Будова бригада

Делегати Првог конгреса су у својим срцима носили успомену на руководиоца црногорске омладине Буда Томовића. Управо у тренутку када је представник Шесте црногорске ударне бригаде поздравио Први конгрес и рекао да број шест „неће остати посљедњи који ће означавати храбре црногорске бригаде", делегати су од срца спонтано и у један глас запјевали: „Омладина Титу пише да се Седма мобилише". Након тога делегати су скандирали: „Хоћемо Седму омладинску — Будову бригаду", „Херој Будо", „Живјела Будова бригада".

Када се конгресном салом проломио глас: „Херој Будо" и „Хоћемо Будову бригаду", настале су праве овације. Раздрагана младост спремна на борбу на живот или смрт, неопозиво и без писаног документа, скандирајући: „Хоћемо Седму омладинску — Будову бригаду", дефинитивно је донијела одлуку о формирању „Будове бригаде". Био је то одиста блистав тренутак у историји револуционарног омладинског покрета Црне Горе.

Сви делегати су изразили жељу да одмах ступе у нову, омладилску, Будову бригаду, и да директно са конгреса, су пушком у руци, пођу у борбу против фашистичких непријатеља и домаћих издајника.

Овај јединствени став осам стотина делегата представљао је диван гест пун хвале, дивљења и поштовања, јер то је био подвкг неизмјерног омладинског ентузијазма. Међутим, жеља свих делегата да постану борци Будове бригаде није могла бити остварена. Требало је и даље радити на омасовљавању и јачању омладинске организације и њеном оспособљавању за нове задатке, као и окупљању нових омладинских маса за формирање нових бригада. Поред тога, требало је радити у позадини и помагати фронт.

Због тога су Покрајински комитет КПЈ за Црну Гору и Боку и Покрајински комитет СКОЈ-а одлучили да само мањи број делегата остане у Колашину и буде језгро бригаде, а да се остали врате на терен, на слободну и окупирану територију, и тамо наставе са извршавањем својих борбених и ратних задатака. Седма омладинска народноослободилачка ударна бригада „Будо Томовић" званично је формирана 30. децембра 1943. године у Колашину. Језгро бригаде сачињавали су делегати Првог Конгреса омладине, али су главнину њеног првог борбеног строја, чинили омладинци и омладинке из свкх крајева Црне Горе и Боке. Поред већ искусних и опробаних ратника који су у седму бригаду дошли из других прослављених црногорских бригада, као командни и руководећи кадар, бригаду су већином сачињавали младићи и дјевојке са новооослобођене и још неослобођене територије.

Величанствен је био пут „Будове бригаде". Славно су се борили њени борци како у Црној Гори, тако и у Босни, Хрватској, Словенији и другдје.

Ехо конгреса на коме је бригада формирана одјекнуо је на све стране. Послије њега антифашистички оријентисани младићи и дјевојке масовно су одлазили у јединице и борили се не само у Црној Гори него и по свим крајевима Југославије. Убрзо послије Седме омладинске формиране су нове бригаде — Осма, Девета и Десета, Прва бокељска бригада и бригада КНОЈ-а. У свим овим јединицама, под руководством Комунистичке партије и СКОЈ-а, на најширој ачтифашистичкој и народноослободилачкој платформи наше борбе и револуције, у жестоким оружаним биткама, исковано је борбено бра1-ство и јединство свих младих.

Млади су били извор револуционарне снаге и полета у борбп за бољи, љепши и нови живот. Млади се нијесу дијелили већ уједињавали у вољи и невољи, у радостима и побједама. Млади су били снага Партије која је зрачила као буктиња.

„Будова бригада" је била и остала најљепши ратни споменик и младима, и слободи, и Буду. Она је била најљепши дар црногорске омладине народноослободилачкој борби.

Ико МИРКОВИЋ

ДРУГ СВИХ ГЕНЕРАЦИЈА

Писати о Буду Томовићу као човјеку, другу, комунисти, борцу и револуционару, писати о њему као историјској личности наше ре~волуције, веома је захвално. Захвално је писати о његовом односу према мајци, сестри, дјевојци и друговима које је безгранично волио, о његовој високој одговорности према партијским и другим задацима и обавезама, његовој способности, искрености, скромности, хуманости и многим другим особинама које су га красиле. Међутим, онај ко мисли да пише у Буду мора водити рачуна о томе да је истовремено и веома тешко наћи праве ријечи којима би се истакла његова личност, онако како је он заслужио. Свакако највеће признање које му је дато представља Седма омладинска црногорска бригада НОВЈ која часно носи његово име.

Али, ни име Седме омладинске бригаде, ни Орден народног хероја, улице, бисте, Дом културе и културно-умјетничка друштва у Титограду и друге институцИје које носе име Буда Томовића, ни књиге и друге публикације које буду о њему написане, чак ни оно што ће убудуће бити предузето да се трајно обиљежи његово име, неће бити довољно да се реално и цјеловито прикаже сва величина Буда Томовића, значај његовог дјела и историјска улога коју је одиграо за тако кратко вријеме колико је живио, посебно његова улога у напредном омладинском покрету и нашој народној револуцији.

Родио се 1914. године на Цетињу и још као дијете остао без оца. С мајком Јованком, која је била просвјетни радник, дошао је у Подгорицу отприлике кад му је било 12—13 година. Јованка је била веома савјестан и искусан просвјетни радник. Баспитала је генерације дјечака и дјевојчица, па је врло добро знала и како треба да васпитаво своју дјецу.

На Будов одгој и формирање његове личности, поред наслеђа и утицаја средине, Јованка је имала пресудан утицај.

С Будом сам био, у истом разреду и одјељењу подгоричке гимназије, пуне три године, тако да сам га врло добро познавао од самог дјетињства. Био је одличан ђак и увијек спреман да помогне слабијим ђацима, а иначе је и због других особина које су га красиле био веома омиљен међу нама.

Рано је почео да изучава марксистичку литературу и опредијелио се за напредни омладински покрет, био је изванредан агитатор и пропагандист.

Због напредних идеја искључили су га из седмог разреда подгоричке гимназије, па је матурирао у Никшићу. Као средњошколац био је веома активан и на летерарном пољу, посебно као члан литерарног друштва „Његош", а био је и један од организатора и сарадника у припремама алманаха „На крчидби" и других напредних листова и часописа.

Послије завршене гимназије уписао се на факултет економских наука у Прагу, али га, због његове револуционарне активности, власти бивше Југославије спречавају да се и даље школује у Прагу, па]е приморан да студије настави на Правном факултету у Београду.

На београдском Правном факултету истицао се револуционарнич радом, тако да 1934. године постаје члан СКОЈ-а, да би већ сљедеће, 1935. био примљен и у КПЈ.

Био је један од организатора и активних руководилаца задружие омладине Југославије и, заједно с Владом Мартиновићем, учествује у припремама за одржавање женевског омладинског конгреса за мир. Приликом погибије Мирка Срзентића и Жарка Мариновића, који су пали од метака жандармерије, Будо и јавно говори, бранећи аутономиј|у Београдског универзитета, а мање-више учествује у свим акцијама на Универзитету чији је покретач и организатор била КПЈ.

Истицао се и радом са студентском, средњошколоком, радничком и сеоском омладином организованом у „Задружној омладини" и „Студентској самопомоћи", организујући излете, приредбе и активно учсствујући у свим другим акцијама које су организовали Партија и СКОЈ.

Из Београда Будо дефинитивно долази 1938. године у Подгорицу, тако да се поново налазимо на истим задацима, он као политички секретар ПК СКОЈ-а за Црну Гору, Боку, Санџак, Косово и Метохију и члан бироа ПК КПЈ, а ја као члан Бироа ПК СКОЈ-а.

Будо је функцију секретара ПК СКОЈ-а преузео од Сава Лубарде, који је од формирања Покрајинске комисије СКОЈ-а за Црну Гору, Боку, Санџак, Косово и Метохију 1937. године, па до Будовог доласка, био политички секретар покрајинског руководства СКОЈ-а. Саво је тада пошао на нову партијску функцију, а био је такође веома заслужан и истакнут комунист. Он је такође јуначки погинуо

у борби против четника у ЈБешанској нахији, марта 1942. године, отприлике у исто вријеме и на сличан начин као што је погинуо и Будо.

На функцији секретара ПК СКОЈ-а и члана бироа ПК КПЈ за Црну Гору, Боку, Санџак, Косово и Метохију Будове руководилачке способности дошле су до пуног изражаја. Посебно је био у свом елементу као организатор тринаестојулског устанка и приликом органи • зовања Црногорске народне омладине, чији је био предсједник до своје погибије.

Заједно са Ђином Брбицом, Владом Божовићем, Ђоком Вујошевићем и Будом, био сам од 1938. све до 3—4 мјесеца прије Будове погибије члан Бироа ПК СКОЈ-а тако да сам, као и многи други његови другови и саборци, имао прилике да га сасвим добро упознам Њега, уосталом, и није било тешко упознати. Био је увијек насмијан, ведар, отворен и искрен, тако да је веома лако успостављао присан додир с друговима.

Због таквог опхођења према њима, другови су били спремни да му повјеравају и најинтимније тајне, знајући да ће их Будо правилно схватити и да ће од њега добити најбоље савјете.

Јуначки је погинуо у двадесет осмој години живота, када је био у успону снаге и када је највише давао нашој револуцији, па је његова погибија утолико више представљала, и данас представља, нснадокнадив губитак за нашу револуцију и наше друштво, а за нас. његове присне другове и пријатеље, остаће незабораван узор. Неизмјерна је наша туга што смо га тако рано изгубили.

Велимир-Вецо РАДИЧЕВИЋ

ОМЛАДИНА ТИТУ ПИШЕ...

Први конгрес јантифашистичке омладине Црне Горе и Боке одржан је 25. и 26. новембра 1943. године у Колашину. Вјероватно ће тај конгрес остати у историји народноослободилачке борбе највише познат по једној снажној манифестацији младих која није била унапријед планирана у припремама за садржај и формулације конгресних одлука и прокламација. Ријеч је о захтјеву и одлуци учесника конгреса да се формира Седма омладинска црногорска бригада, која је касније добила име легендарвог трибуна револуционарног омладинског покрета Црне Горе и Југославије, оснивача црногорске народне омладине 1941. године и њеног првог предсједника Буда Томовића. !

Сјетити се данас свих догађаја и утисака са тог конгреса, и ИЈ тог доба, заиста је немогуће. Али, сасвим сигурно, у мени још живи, и данас готово да осјећам ону неодољиву ерупцију револуционарног ентузијазма и борбеног жара младих Црне Горе и Боке,, испољене на конгресу и касније, дјелима. Уосталом, њихова бригада „Будо Томовић" и борба хиљаде младих бораца у другим бригадама најбоље

је исказала све епитете тог револуционарног духа младих и њихове жеље да се на ондашњој плими и таласима устанка искажу и докажу.

Говорећи о историји народноослободилачке борбе у Црној Гори, њеном омладинском покрету и бригадама НОВЈ, готово је немогуће одвојити Први омладински конгрес и рађање Седме омладинске бр;'-гаде. Омладинска бригада је идејно и борбено чедо Првог конгреса, а њено „родно мјесто" је, убрзо послије одржавања конгреса, такође постао глад Колашин. Стица(јем неких околности припала ми је чагт као делегату никшићке омладине да у њено име с конгресне триби:;е упутим позив и јединствену жељу да се формира Седма омладинска бригада.

Народноослободилачка борба и револуција као властито дјело омладине Црне Горе

Одржавање Првог омладинског конгреса и рађање идеје о формирању Седме бригаде свакако ће бити ближи читаоцу ако се макар, и дјелимично, предоче стање и развој народноослободилачког покрета у Црној Гори и улога младе генерације у том времену. Црногорски народ и његова омладина су се опорављали од тешке трауме и незапамћених злочина које су преживљавали у доба италијанско-четничког терора од љета 1942. године, када је главнина партизанских снага морала напустити територију Црне Горе.

Долазак прослављених црногорских бригада на тле Поне Горе, иако ослабљених и десеткованих, као и пад фашистичке Италије — наговјештавали су бржи крах фашизма чија су кола кренула низбрдо нарочито послије тешког пораза њемачких снага код Стаљинграда (сада Волгограда). Почела је расти и учвршћивати се вјера у побтеду и скору слободу. С друге стране, четништво и зеленаштво —• двије варијанте исте издаје на територији Црне Горе, већ су потпуно били показали свсије право лице, антинародну дјелатност и спрегу са окупаторима. То је уосталом била неминовност издајника која је проистекла из класно-социјалних опредјељења њихових вођа, борбе за властите позиције и друштвене односе које је већ историја осудила, везивања свог опстанка и остваривања сводих циљева уз помоћ окупатора. Гнусни злочини, лажи, гадости и политика коју су вође издаје заступале били су неминован производ и логичан пут свих оних' који су били у служби туђину. Све је то изазивало све отворенијн револт народа и све брже дистанцирање од политике издаје, од свих оних који су били дубоко у њу загазили и порушили мостове према народноослободилачкој борби.

Октобра 1943. године Пета пролетерска бригада разбила је удружени четнички штаб у манастиру Острогу, гдје се био смјестио СЈЈ издаје, скрнавећи тај слободарски споменик црногорске историје. Тада је ликвидирано руководеће војно језгро четника са Станишићем и Ђукановићем на челу. Послије тога више није могло бити никаквих нових парола нити порива с којим би се четништво и зеленаштво опоравили од тог пораза. Везивање судбине за новог окупатора, њемачког умјесто италијанског, који је био запосјео неке центре и ко-

муникације у Црној Гори, могло је само да одгађа, али не и да избјегне њихов заслужен срамни крај. Вео лажи који је тако упорно ткала око четништва и њиховог војног вође Драже Михаиловића избјегличка влада краља Петра II и њени класни заштитници код западних савезника већ је био увелико поцијепан.

Народноослободилачки покрет и НОВЈ су се већ били доказали силином борбених успјеха и великог доприноса општој савезничкој ствари. Присуством на јадранском војишту, на примјер, и директним садејством на њему са савезничким фронтом у Италији затим, везивањем десетина њемачких елитних дивизија за југословенско ратиште, народноослободилачка војска се показала као снага с којом су силе антихитлеровске коалиције, хтјеле то или не — биле упућене на сарадњу као са значајним савезником. А то је допринијело мијењању и политичких односа савезника према народноослободилачком покрегу ***V.*** Југославији.

Стварање масовне базе и полет устаника у том времену у Црној Гори, на широкој платформи народноослободилачког фронта, за којп се свестрано залагала КПЈ, било је, најкраће речено, условљен:) успјесима НОВЈ и полетом устанка који су били све већи широм земље; сламањем Италије као окупационе силе у том дијелу земље; разобличавањем четничке издаје и разбијањем главнине њихових снага; одјеком значајних војних побједа савезника; стрпљивим и упорним политичким радом партијских активиста на терену. Отворене су могућности приступања народноослободилачком покрету без псљедица и заведеним, злочинима неокаљаним, присталицама четничко-зеленашких организација и јединица, коц којих су сумње и колебање постепено прерасли у увјерење да је побједа на, овој нашој правој страни.

Све је то чинило да се брже код широких маса, код обичног човјека стварала перспектива блиске слободз и боље сјутрашњице. То се испољавало у свакодневним сусретима и наоко безначајнпм ситницама као што су отвореност, срдачност и осмјеси при сусретимч с онима који су нас раније избјегавали или смркнута чела дочекивали. Контакте и разговоре с политичким активистима, члановима Партије и СКОЈ-а, тражили су све чешће и они који су дотад били досга резеовисани према нашој борби или јој чак идејно били супротстављени. Све је то указивало да народноослободилачка борба и револуција све тврђим нитима хватату све дубље коријене у народним масама, у њиховој психи и свијести.

Постајало је све видљивије да се устанак претвара у идејни и политички огањ који сада дубље и постојаније потхрањује јачи и трајан пламен борбе од оног из 1941/42. године. Политичка размишљања, осјећања и опредјељења, иако још понегдје споро, кривудаво и опрезно, скретала су у велике токове и ријеку народноослободилачког покрета, коју на побједоносном путу до луке слободе није више нико могао зауставити.

Народноослободилачка борба је све више постајала истинск'.' својина, животни интерес и стваралачко дјело све ширих народних маса.

Политички напори КПЈ били су првенствено усмјерени ка томе да идеје и циљеви револуције постану својина широког фронта младих свих узраста. Из тог фронта су израстале најстабилније и највиталније стабљике борбе и побједе. Њих је требало посебно брижљиво политички његовати, пажљиво чистити и чувати од идејних корова издаје, лутања и невјерице. Партија је учила своје кадрове да пажљиво избјегавају све оне грешке које су учињене током 1941/42. годике, када се, умјесто стрпљивог стварања широког ослободилачког фронта борбе против окупатора, која је логиком ствари имала и садржај социјалне револуције — понекад залијетало у такозвану другу фазу револуције, у политички неприпремљене и за масе неприхватљиве поступке или казнене мјере. То нам се тада вишеструко светило, јнр су све грешке народноослободилачког покрета, макар учињене и добронамјерно, или самовољом и незнањем појединаца, обилато коришћене и ишле на руку четничко-зеленашкој издаји.

Комунисти у Црној Гори су из тешког периода борби и искушеша извукли праве политичке поуке и стекли велико искуство у политичком раду с народом и у његовој мобилизацији за борбу.

Слично као и у другим крајевима Југославије, КПЈ је успјела да у овом периоду омладина Црне Горе постане најшира и најпоузданија база оружаног устанка из које се добровољно регрутовао највећи број бораца јединица у НОБ и револуцији.[1] Она је најрадикалније почела одбацивати урођени опрез и конзервативна схватања патријахалне сељачке породице, која су се огледала у девизи: некако сачувати главу и своје огњиште и преживјети било како, јер ће судбину опстанка и живљења послије рата, као од искона, кројити и одређивати неко други. Биће онако како се силни и велики договоре...

Сјећајући се на овој историјској дистанци тих дана, догађаја и припрема за Први конгрес, било би нереално рећи да је све тада у нашим главама било јасно и видљиво. Тешко је тада било предвидјеги што нас |још очекује до побједе, колико ће она до краја рата ЈОШ скупо коштати. Али, желећи је што прије, вјеровали смо да ће заиста побједа брже доћи. Међутим, у нашој свијести, у оном осјећају које се не може политички изразити, побједа је већ онда била извојевана То што војнички још није била окончана само је подстицало наше нестрпљење и напоре да се чим прије до ње дође.

С таквим убјеђењем и осјећањем и у таквим условима вршене су припреме за Први конгрес антифашистичке омладине Црне Горе и Боке. Од септембра 1943. године био је то главни задатак свих руководстава СКОЈ-а, од покрајинског до среских и општинских. У то вријеме територија никшићког среза, сем Никшића, Грахова и повремено Вилуса била је слободна или под претежном контролом наших јединица из састава Никшићког НОП одреда. У свим тадашњим

[1] О томе говоре и ови подаци: од септембра 1943. до 20. фебруара 1944. године из никшићког среза је отишло у сваку од пет црногорских бригада (Пету, Шесту, Седму, Осму и Девету), које су у том времену попуњене или формиране, по око 100—150 бораца; односно, од капитулације Италије до јуна 1944. кроз Никшићки партизански одред прошло је Еатрено крштење и отишло у бригаде око 1.200 бораца од којих је око 90 посто младих, углавном младића добровољаца, чланова СКОЈ-а и УСАОЈ-а. (Подацм из монографије Никшићког НОП одреда, Гојко Миљанић, изд. ВИЗ, Београд, 1970. год., стр. 367 и 370).

општинама биле су организоване основне структуре организација КПЈ, СКОЈ-а, и омладине — ћелије, активи, одбори и општинска руководства.[2] Из тих организација првенствено је попуњаван Никшићки НОП одред, а из њега бригаде које су биле проријеђене на поприштимг. Сутјеске и Зеленгоре, на борбеним маршевима преко Босне и Црне Горе, као и тек формирана Шеста црногорска бригада.

Делегати никшићке омладине маршују на Први конгрес

Уочи Првог конгреса, 21. новембра 1943. године одржана је на Тиси, сјеверозападно од Никшића, иза Вироштака, среска конференција антифашистичке омладине никшићког среза. На конференцији је присуствовало око 200 делегата, младића и дјевојака претежно са села. Многи од њих који 'још нијесу били чланови СКОЈ-а жељели су да доласком на конференцију покажу спремност за чланство у овој револуционарној омладинској организацији, за што је тада требало положити прилично тврд испит политичке зрелости и борбеке спремности. Конференција је протекла у знаку припрема за Први конгрес и за убрзану мобилизацију омладине — у првом реду за попуну борбених јединица.

На конференцији су изабрани делегати за Први конгрес омладине Црне Горе и Боке, што је чинило више од четвртине њених учесника. Било је веома тешко убиједити остале да сви не можемо ићи на коксгрес, већ да се већи дио мора враћати задацима у својим општинама и у селима.

Негдје предвече, пред крај конференције, изабрана делегација је формирана као мања четна формација, која је била само дјелимично наоружана оружјем које су имали теренски активисти. бИЈ<И смо већином лоше обучени и обувени за то доба године, а напорним маршем у наредна три дана требало је превалити пут од Тисе, преко Крнова и Сињавине до Колашина, и то по хладном новембарском времену. Маршевали смо брдским и планинским стазама, од 21. до 24. новембра навече, када смо стигли у Колашин. Делегација се кретала правцем: Тиса — Видрован — Орах —• Ивање, преко голе крновске висоравни до Горње Бијеле — југоисточно од Шавника, гдје смо **другу** ноћ заноћили.

Сјутрадан смо наставили пут преко ћудљиве и беспутне Сињавине, Вратла и Липова. Сињавину смо сви добро и доживотно запамтили. Наиме, у поподневним часовима 23. новембра, кад смо били на надморској висини од око 1.800 метара, на маршу према Вратлу, ударила је ледена киша, која се касније пре гворила у густу снијежну вијавицу. Били смо до коже мокри, а за танку и јадну одјећу лијепили су се густи рojеви сшЈежних пахуљица, да би се потом на нама претварали у ледену кору. Спуштала се копрена снијежне магле и прсјетећег сумрака над дивљом планином. Стазице и пропланци као да су се били скупили и сабили у мали круг ограниченог видика. По-

2 Био сам тада члан Рејонског комитета КПЈ и секретар Рејонског комитета СКОЈ-а за рејон који су сачињавале бивше општине: бањска, вучедолска, граховска и рудинско-трепачка.

гледи оних најмлађих делегата, неотпорнијих и невичних планини и кијамету, панично су упућивани руководству делегације. Храбрили смо и њих и себе — само живље напријед, без застоја; близу смо, чекају нас другови, ватра и топла вечера. . .

У Липово смо стигли мокри и промрзли и ту смо пренoћили. Та су села била недавно ослобођена од Дражиних четника. Дуг боравак издајника у њима и присуство једно вријеме штаба Драже Михаиловића оставили су тешке политичке трагове код већине сељака. Тек формирани сеоски народноослободилачки одбор и политички активисти у селу који су нас дочекали учинили су све да нас што прије смјесте по кућама, а укућани огрију, осуше и нахране. С групом делегата смјестио сам се у кући у којој је својезремено боравио Дража са својим штабом. Много нам је пријала ватра, ал" не и релатив^ о добра вечера, јер је атмосфера била мучна и хлад^а у разговору с 1 старијим домаћином. ..

Херојски и мученички Колашин на крилима распјеване младости

За дивно чудо, и данас готово невјероватно, сви су делегати послије марша преко Сињавине 24. новембра били способни за пут до Колашина. Све се свршило с већом или мањом кијавицом и промрзлинама. Побиједиле су младост и упорносг, а доста је помогло и то што смо били вични брдско-планинској суровој клими. Марш тог посљедњег дана до Колашина био је релативно лак.

Долазак у Колашин, по паду сумрака, 24. новембра донио је ипак видно узбуђење свима нама. Највећи дио делегата је први пут од капитулације Југославије улазио у један, за ондашње наше прилике и хоризонте, већи ослобођени град, у коме се налазило цјелокупдо политичко и војно руководство НОП-а Црне Горе и Боке. За вечеру нас је дочекало велико и пријатно изненађење: пространа и освијетљена просторија са столовима застртим бијелим платном, сервираном вечером у тањирима пуним меса и пашташуте, са полубијелим хљебом, ножевима и виљушкама. Од намирница заплијењених у талијанским магацинима издвојено је доста обилно сљедђвање за нас делегате. Колико је то било пријатно, још је више изгледало нестварно, за ондашње партизанске прилике.

Послије вечере смо отишли на спавање, у нашу партизанску стварност. Коначили смо скупно у прохладним собама. На поду је била прострта слама прекривена ћебадима, и за сваког, за покривку по једно ћебе. У једном ћошку била је наложена фуруна из ко1е је под ударима вјетра више димило него гријало. Спавали смо обучени и распасани, али с оружјем поред узглавља.

Уочи конгреса у Колашину је врило као у кошници. Град је доживио не само слободу него је, послије незапамћених злочина и несрећа које су га снашле као ријетко који град у Црној Гори, сад имао и ту срећу и част да се у њему најприје одржи и конституишу Пова црногорска Антифашистичка скупштина народног ослобођења (ЦАСНО), Прва црногорска влада — Земаљско антифашистичко ви •

јеће народног ослобођења Црне Горе и Боке, а потом да се у њему одржи Први конгрес омладине Црне Горе и Боке.

Око осам стотина младића и дјевојака делегата на конгресу билп су испунили тај мали градић пјесмом, весељем и револуционарним оптимизмом. Какво је то било осјећање и промјена преживјелог стзновништва Колашина и околине, тешко је описати и упоредити са тек минулим патњама. Тако рећи до јуче, за вријеме четничко-италијакског терора, у том граду се нијесу смјеле ни сузе пролијевати за свакодневно стријељаним и интернираним синовима и кћерима. Пјесма и радост били су зато нешто готово заборављено и нестварно. Владала је дубока туга и грч страве, уз ослушкивање крвничких плотуна са Брезе — злогласног колашинског губилишта. Сада као да су у пјесми и слободи учествовали и они којих више није било. И учеетвовали су! Јер, они су за ту слободу, коју смо сви осјећали далч своје животе. Туга и бол многих колашинских породица претварала се у дирљиву пажњу и љубав према делегатима конгреса, које су прихватили као своју рођену дјецу.

Делегати конгкеса подносе 6ог>бенн шпопт из кога се рађа идеја о формирању Седме бригаде

У поподневним часовима 25. новембра очекивали смо свечани тренутак. Колоне младића и д1'евојака, сврстаних по делегацијама које су предводила скојевска руководства ондашњих срезова, и из ударних и пролетерских бригада, сливале су се концентрично премп обновљеном Дому културе. Тако груписани заузимали смо једни до других своја мјеста у конгресној дворани.

Први дан конгреса, који је трајао до касно у ноћ. протекао је у свечаном отварању, поздравима омладинских ^елегацша. гостију конгреса. паититских. војних и доугих руководстава Прне Горе.[3]

Иако је читав конгрес карактерисала веома свечана и манифестациона атмосфера, други дан је био замишљен као програмски и радни. Међутим, поздрави и говори делегација, ко]и су личили на борбене рапорте пуне револуционарног заноса и емоција — били су извоо огромне и јединствене политичке манифестаније и подстицај за нова прегнућа.

Колико се сјећам, можда један сат или нешто више прије почетка рада конгреса другог дана. Милош Лаловић и Вјера Ковачевић (секретар ОК СКОЈ-а и члан ОК КПЈ Никшић) при сусрет^ ми ре-

з Конгрес су поздравили: у им$_е$ ПК КПЈ за Црну Гору и Боку Блажо Јовановић, секретар; у име НОВЈ комесар Другог корпуса Митар Бакић; у име АБНОЈ-а прота Јагош Симоновић, члан АВНОЈ-а; у име ЗАВНО Црне Горе и Боке Божо Љумовић, потпредсједник; у име ПК СКОЈ-а Стана Томашевић, секретар; у име Извршног одбора АФЖ Лидија Јовановић, члан одбора. Поздраве омладинских делегација су уручили: Андрија Смиљанић, у име српске омладине, Стево Радић, представник младих Крајишника, Божидар Дрезга, представник далматинске омладине и Милојко Друловић, представник омладине Санџака. Уводне реферате: „Омладина Црне Горе и Боке у НОБ" и „Јединство и братство омладине Југославије и њена сјутрашњица,, поднијели су Ико Мнрковић и Стана Томашевић.

коше, да ја треба да поздравим конгрес у име делегације никшићке омладине. Остао сам збуњен и изненађен, без ријечи. Иступити први пут на великом скупу и пред толиким и таквим руководећим личностима било је за мене велико бреме одговорности и, чинило ми се, наЈте" жи задатак до тада. Једно од њих ми рече:

— Ајде, лако ћеш ти то. Размисли мало, не мораш међу прве да говориш...

Била је то мала помоћ и утјеха, али ипак ријечи охрабрења за мене. Ишао сам према конгресној дворани са својом делегацијом као у магновењу и не примјећујући никога. Покушавао сам да у глави средим нешто као нит и конспект говора који би имао неки почетак и крај и колико-толико значајну поенту.

Вријеме је брзо одмицало. Претходно су с поздравима наступали представници прослављених бригада — Четврте и Пете — и недавно формиране Шесте црногорске. Ацо Николић, Деса Балтић и Новица Перовић поднијели су борбене рапорте омладине Четврте и Пете бр;г-гаде. О томе је један од уредника брошуре о Првом конгресу записао:

„ ... Нижу се борбени рапорти хероја, од којих је сваки као жт в споменик најславнијих битака наше војске. Ријечи су спонтане, искрене, недотјеране, али баш зато увјерљиве и снажне. Слушајући ±е борбене рапорте учесници Конгреса дишу једним дахом. Пажња се претвара у пламени поклич одобравања, у подстрек за нове подвиге. Жива снага омладине стапа се у јединствену снагу којој нема препрека, којој се ништа на пут не може испријечити, као што никаква сила није могла да запријечи пут нашим славним бригадама..."

Радомир Мирашевић у име Шесте црногорске у свом поздраву изражава мишљење да број шест неће остати посљедњи који ће означавати храбре црногорске бригаде. Одмах иза тога, у краткој паузи смјене говорника, заорила се пјесма у стиху: „Омладина Титу пише да се Седма мобилише", за који се не зна ко га је први изговорио. Чинило ми се да је то одједном прихватио цијели конгрес. Потом истуиа Војо Бринић, у име омладине Боке и храбрих Орјенаца, који су италијанском окупатору још 1941. године преко оружја рекли: „Бока је наша, дио Југославије!" Батрић Јовановић иступа у име омладине среза и града домаћина и поздравља присутне најпотреснијим рапортом:

„ . . . Ево„ овдје, у овом истом Колашину, издајничке банде Драже Михаиловића, у сарадњи са окупатором, стријељале су шест стотина омладинаца. Сва та омладина је улазила у смрт с презиром према окупатору и издајницима, с поклицима народноослободилачкој борби. .." — каже Батрић и наводи имена и примјере.

Поздрав у име Никшићана и позив за формирање Седме бригаде диже делегате и госте на ноге

Под утиском поздравног говора делегата Шесте црногорске бригаде, поменутог стиха и пјесме, синула ми је као варница мисао и одлука да свој поздравни говор, који сам већ био некако срочио у глави, завршим предлогом конгресу да се формира Седма омладинска

бригада и да, у име никшићке делегације, изјавим да се сви јављамо да ступимо у њене редове. Нијесам више имао стрпљења за чекање. Као да ме је нека унутрашња сила гурала и пожуривала: иди одмах, реци то одмах док није неко други. . . Пожурио сам према трибини опремљен исто онако као за марш — пушком, опасачем, пиштољем. торбицом, као што су били и сви други, а затим ослоњен на карабин, с трибине почео поздрав конгресу.

Умјесто изблиедјелих сјећања износим читаоцима дио говора онако како су га забиљежили записничари конгреса и уредници поменуте брошуре о Првом конгресу.[4]

„Од поЕлачења наше војске за Босну, па до њеног повратка омладина среза нисшићког је преживјела велике страхоте терора којег је вршио окупатор с четничким издајницима. Много је омладинаца и омладинки стријељано и интернирано. Јуначка смтр Јагоша Контића, Милене Балетић, Мухарема Асовића, Миливоја Самарџића, Стева Видовића, Муја Љешковића и многих других дала <је примјер како се треба борити против непријатеља. У никшићком затвору три пута су организована бјегства у којима су се спасили 60 затвореника, већином омладинаца. . . Палили су нам куће, мучили су нас најстрашнијим мукама, али је то код нас изазивало још већу мржњу против непријатеља. А као одговор свих педесет делегага среза никшићког на Конгресу траже оснивање VII омладинске црногорске бригаде и јављају се да одмах ступе у њу. . ,"[5]

Док сам говорио, поглед ми је лебдио изнад делегата. Избјегавао сам „сусрет" с представницима у првим редовима — друговима Блажом, Пеком, Митром и осталима. Имао сам трему и бојао се да не изгубим нит излагања, да ми не задрхти глас, и да не изгубим интонацију с којом је — предлогом о бригади — у поенти завршнице требало сугестивно дјеловати. Ради властитог охрабрења задржавао сам каткад поглед на својој делегацији, гдје су сједели мени познати и равни другови и другарице. Није, наравно, било времена да им прије саопштим свој приједлог, да било кога консултујем за ову моју иде]у и одлуку, односно позив који сам упутио конгресу. Али, била би то само формалност, јер смо сви дијелили то мишљење. Готово да није бидо оних који су пошли од својих домова, од Вучјег Дола, Бањана, Грахова, Никшића, Жупе, Пјешиваца, Горњег Поља и других крајева и општина среза никшићког који већ нијесу били прошли школу револуционарне активности, или ватру борби и постали чланови КПЈ или СКОЈ-а. Сви су били спремни да прихвате и најтежи задатак и да ступе у своју омладинску бригаду. Мој позив су јединствено прихватили и готово тренутним истовременим устајањем са сједишта, уз снажан аплауз и поклике: „Хоћемо Седму, хоћемо Седму!" Прихватили су то одмах и сви остали делегати. Настао је прави делиријум

4 Препис брошуре се чува у Предсједништву омладине Црне Горе у Титограду, а сви цитати из говора делегата су узети из тог преписа.

5 Хтио бих овдје исправити једну нетачност која је записничарима и уредницима брошуре промакла. Наиме, по мом чврстом сјећању, делегација среза никшићког је бројала 56 чланова и ја сам то изјавио, али се можда оно шест пречуло. У то ме још увјерава и изјава Спасоја Ш. Мићуновића из Титограда који је био један од чланова никшићке делегације, и коме је, како каже, бројка од 56 остала у трајном памћењу.

одушевљења, проламала се конгресна дворана од поклика „Хоћемо Седму..." Стајао сам потпуно ослобођен оног првобитног бремепа треме и неизвјесности.

Кад сам се нашао међу својим делегатима, аплауз је још трајао. Осјећао сам се као да летим на крилима неке велике побједе. Томе су доприносили њихови погледи стисци руку, топле ријечи и честитке. Тако је конгрес усвојио једну неписану и унапријед неприпреману одлуку. Седма омладинска је била практично формирана у свијести делегата, ту на конгресу. Она је постала његово чедо и први велики допринос борби и револуцији. Формална одлука и њено формирањ«.: било је питање дана.[6]

Неостварена жеља

Као што је познато, формирање Седме омладинске бригаде услч-једило је мјесец дана послије •одржавања конгреса, 30. децембра 1943. год. Од конгресних делегата формирано је одмах језгро јачине чете, која је убрзо прерасла у батаљон. До тог одлагања је дошло због пого - ршане војно-политичке ситуације у Санџаку, што је имало одраза и на сјеверни дио Црне Горе. Осим тога, требало је и времена да се изврше све припреме, а прије свега, да се одабере искусан руководећи кадар из других бригада и одреда, прикупе омладинци из свих крајева Црне Горе, из партизанских одреда или с терена.

Сјутрадан послије завршетка конгреса одржано је у истој дворани савјетовање с руководиоцима СКОЈ-а. Уводни реферате подниo организациони секретар ПК СКОЈ-а Зарија Стојовић. Послије тога био сам позван с руководством никшићке делегације у сједниште Покрајинског комитета КПЈ и СКОЈ-а гдје ми је изречена похвала, али гдје сам, у исто вријеме доживио и право разочарање. Речено ми је да је мој приједлог конгресу о оснивању Седме бригаде и јављање свих никшићких делегата да ступе у нову Јединицу одушевио све присутне, али да, наравно, сви из моје и других делегација не могу поћи у бригаду. Јер већином су то чланови среских и општинских руководстава СКОЈ-а. Они сада треба још интензивније да раде на извршавању свих закључака конгреса на терену. То сам, свакако, и ја знао, али сам желио да се на мене не односи. У мени је била много јача жеља да постанем борац нове омладинске бригаде, за чије сам формирање и дао приједлог.

У разговору с руководством делегације утврђено је ко да ступи у нову бригаду, а ко да се врати на терен.[7] У ПК СКОЈ-а су већ били

[6] Начин на који је дошло до приједлога и формирања Седме омладинске црногорске бригаде заиста је необичан и јединствен случај у нашем народноослободилачком рату. Међутим, ипак је то чињеница чији су свједоци делегати и која је записана у конгресним документима. Стицајем поменутих околности припала ми је част да приједлог о формирању бригаде изнесем, а да то нијесам био ја, вјеројатно би био неко од других дискутаната, делегата конгреоа.

[7] Према подацима узетим из докумената који се чувају у историјским архивима, и монографији о Никшићком НОП одреду, за састав Седме бригаде остало је 25 делегата конгреса из никшићке омладинске делегације (Гојко Миљанић, ВИЗ, Београд, 1970).

одлучили да ја останем у Колашину да завршим први партијско-политички курс који је ускоро требало да почне при ПК КПЈ, а затим да се вратим у Окружни комитет СКОЈ-а за Никшић. Мој покушаЈ да се то измијени брзо је пресјечен. Радоје Дакић Брко, члан ПК КПЈ, који је за мене био посебан партијски ауторитет, тихо и кратко рече:

— Па наши омладинци (односило се на чланове ПК СКОЈ-а) су запључили да си им потребан на терену.

Влше није било потребе ни за какав разговор.

Душап МИЉАНИЋ

ПУТ У СЛОБОДУ

Одлазак на конгрес

Новембарских дана те, 1943. године слободни су били Беране (данас Иванград), Колашин и читав сјеверни дио Црне Горе. Омладииа је свуда била у великом послу, свуда се чула њена пјесма. Ужурбано су одржавани састанци ради припремања конгреса омладине Црне Горе и Боке, који је имао да се одржи тих дана у Колашину.

На среској конференцији омладине у Беранама изабрани су делегати за конгрес и непосредно су с конференције пошли за Колашин. Омладинску делегацију су предводили Мило Б. Боричић и Раде Прелевић.

Ноћ преко бјеласичког масива била је хладна. Одијело у коме се пошло било је доста лако. Газили смо снијег. Крцкао је лед у шумском лишћу.

Упркос свему, расположење је било — омладинско. Осјећали смо се слободним, били смо заједно, на заједничком послу, спремни на све жртве. Послије готово двије године рада у илегалним условима осјећали смо да долазе наши дани, били смо сигурни да ћемо побиједити. Све напоре, врлетне стазе којима смо газили, рупе у које смо упадали као да нијесмо ни примјећивали. Држали смо се за руке да не изгубимо везу, и — пјевали.

Поређани тако, у тој промрзлој колони, која би се очас прерушила у коло, оојећали смо се као да су дани кад смо, живјећи у илегали, стално били изложени опасности да будемо ухваћени; малтретирани, мучени па и стријељани —• заувијек прошли. Ко Је двије године радио у илегалним условима, спавао обучен и обузећ. увијек напетих нерава, спреман на борбу на живот и смрт, свјест^н неравноправности у тој борби, ко је присуствовао мучењу најбољих другова и пријатеља, ко се осјећао туђинцем у својој земљи — разумјеће да слобода за њега настаје оног дана кад се сврста у строј наоружаних бораца истомишљеника. У тој ледној бјеласичкој ноћи. корачајући заједно, осјећали смо се много сигурнијим него у најудобнијем конфору илегале. Чак и онако скромно одјевени и слабо наоружани. Тих дана сам добила једну „крагујевку", која ми је ви-

сила о појасу све до ослобођења. То је била моја „посљедња резерва слободе". Ако буде било потребно, она ће бити употријебљена за меке и, евентуално, ако то буде могуће, за још неког — с оне друге стране.

Осјећање среће што смо заједно, што смо слободни, што мислимо и говоримо оно што желимо, што је земља којом корачамо у тој ноћи слободна, први пут послије дана тарора и мрака, остало је у мени до данашњег дана. Осмијех ми се и нехотице на лицу појави кад се тога сјетим и данас, толико је то осјећање било дубоко и снажно. А било је то осјећање свих који смо хрлили ка конгресу, мом, нашем, првом омладинском конгресу. Оно што се на конгресу догодило, одлука о формирању нове омладинске бригаде, резултат је и логична посљедица тога расположења.

Колашин град конгреса

Колашинје врвио од делегата. Био је прохладан и тмуран новембарски дан. Преко коћи је падао снијег.

Сала у којој се конгрес одржавао била је дупке пуна. Одијела свакојаких, капа такође, ђачке, шајкаче и црногорске. Али на свим лицима се осјећала иста озбиљност, свијест о крупном послу у коме се учествује.

Конгресна сала била је свечано украшена. Такво је било и расположење учесника. Говорници су се смјењивали. Сви су говорили о борби, о побједама, о жртвама, о напорима. Све су то биле наше заједничке преокупације. Кад су изношене, имао се утисак да су ич непосредно покупили из наших глава и из наших срца. Аплаузи су били све чешћи, расположење све љепше. Сви су жељели да борби допринесу што више, сви су били спремни на све жртве за ствар побједе и визије нових живота, праведнијег и љепшег.

На говорници су се смјењивали највиши политички руководиоци и борци — представници појединих бригада и дивизија.

Ипак најјачи утисак на мене оставила је Стана Томашевић. Висока, витка, црнка, очију које су горјеле, дјеловала је и појавом, и гестом и ријечју. Свој говор је почела полако, износећи податке о борби омладине Црне Горе и Боке, о напорима и побједама. А затлм се, то је био мо»ј утисак, винула у сферу нечег исто толико стварно? колико и имагинарног, што је и сан револуционара и стварност револуције, нечег што као магична моћ плијени и мозак и срце, што као пламен обухвата и води на барикаде, на бојишта, у натчовјечанске подвиге, у онај племенити напор за савладавање нечег што је по нормалним људским мјерилима несавладиво, надљудско.

Имала сам осјећај да се Стана тако осјећала, тако радила, тако говорила. Била је оличење онога што је говорила, оличење револуционарке, револуције. И зато ми је толико и импоновала.

И говори Блажа Јовановића, Ика Мирковића и других били су ватрени, дивни, сваку сам ријеч упијала као жедно цвијеће воду. Као цигла по цигла кад се гради нова кућа, на овом су се нашем скупу складно слагале идеје, мисли, завјети бораца, омладинаца, омладинских руководилаца, да би се на опаску делегата Шесте црногорске

бригаде да се организују нове бригаде, приједлог омладине Никшића да се образује Седма бригада, претворили у спонтану и једнодушну одлуку да се од 800 делегата створи нова бригада од 800 бораца.

У ствари, одушевљење и борбени занос исказани у тој одлуци били су такви да је руководствима делегација из појединих срезова, па и ПК СКОЈ-а, најтеже било послије конгреса. Позивајући се на одлуку донијету на најдемократскији могући начин сви делегати су хтјели — у бригаду. Морало се разговарати са сваким делегатом. убјеђивати их да неко мора остати и на терену. Велика већина је ипак жељела да остане у бригади. Јер, чинило се свима, да је борба с пушком у руци и једина права, истинска борба. И сама сам се врло енергично успротивила захттјеву да се вратим у позадину, позивајући се на одлуку конгреса.

У Омладинској чети

Истрајала сам у том захтјеву и, умјесто да кренем натраг, остала сам у Колашину, у Омладинској чети.

У Колашину су тих дана стално долазиле и одлазиле партизанскс јединице; врвило је од бораца. Била је у току шеста непријатељска офанзива и јаке борбе водиле су се око Пљеваља. Народ Колашина сретао је и испраћао јединице с најљепшим жељама да побиједе и да ое здраво врате.

Ми „омладинци" смо сваког дана ишли на вјежбе ван града и увече се враћали натраг, увијек с пјесмом. Најчешће смо пјевали: „Листај горо, цв|јетај цвијеће, омладина у бој креће". Људи су излазили на прозоре у рана магловита* и хладна јутра, махали за нама и викали: „Срећан пут, здраво се вратили". Било ми је то помало и смијешно, јер смо се увече опет враћали истим путем, пјевајући исту пјесму.

Управо сам се трудила да на часовима, и војничким и политичким, стално нешто питам или да бар нешто кажем. Не зато што мк је увијек било нејасно оно о чему је било ријечи него и зато што сам жељела да се избјегне да неко, што је често био случај, подстиче другарице на дискусију. Из истих разлога за ријеч се често јављала и Сенка Ковачевић.

Због таквог мог држања, а можда и зато што сам била жена, одредили су ме да на конгресу Антифашистичког фронта жена Црке Горе и Боке, који се тих дана одржавао, говорим у име будуће омладинске бригаде. Била сам веома узбуђена кад сам се са говорнице заклињала конгресу да ће Седма бригада слиједити путеве Четврте и Пете црногорске пролетерске бригаде и кад сам позивале мајке и сестре, учеснице конгреса, да пошаљу своје синове и кћери, браћу и сестре да попуне редове бригаде која се управо ствара.

У сали је била свечана тишина. Примијетила сам да је јед1-'а жена плакала. Да ли је била дирнута мојим говором или мојим изгледом танушног дјевојчета, или се, највјероватније, сјетила Његошевчг стиха: „Младо жито навијај класове, прође рока дошла ти је жњетва ..."

Играли смо и пјевали

Једно вријеме наша чета је била у предјелу манастира Мораче. Много смо тамо играли и цјевали. Ваљда да надокнадимо све оно што смо били пропустили претходних мрачних дана и година. Веома смо се интензивно обучавали и политички радили с народом. Разговарали, убјеђивали људе да треба да дођу у партизане. У томе смо имали и успјеха, што нам је касније било и признато.

Из тих дана ми је остао у сјећању и један посебан догађај. У манастиру је била болница. Дежурали смо крај рањеника и болеснико. Болесници су већином били тифусари. Имали су високу температуру а били смјештени у прилично неодговарајућим условима. Потребна им је била помоћ и ми смо се трудили да им што више помогнемо. Адк једне вечери стигли су рањеници Четврте пролетерске бригаде. Мислим да је то било послије борбе код Пљеваља.

За нас из Омладинске чете њихов је долазак представљао право освјежење. Причали смо с њима, чак смо се и смијали. За разлику од оне атмосфере која је владала код болесника, рањени борци су били ведри, трудили се да покажу да могу да поднесу болове, а и ми смо вјероватно показивали више полета.

Ускоро је формирана бригада. Било је то крајем децембра, исго у Колашину. Попунили су је борци из околине Ивангграда, Бијелог Поља, Колашина, Никшића, Дурмитора. и Подгорице (данас) Титоград.

Све руке биле су горе

Просјек њене старости био је 17 година. Човјеч^Јт, другарство, међусобна љубав, самопожртвовање били су њихова својства. Свих. И Маринка Караџића.

Били смо, на корак-два једно од другог, шћућурени у камењару, у предаху између два ватрена налета непријатеља. Видећи ме, ваљда, онако слабашну, Маринко рече:

— Кад бих ја био рањен, ти сигурно не би била у стању да ме изнесеш. Али, знај, кад би ти била рањена, ја бих те изнио или жив не бих био.

И тако, скоро двије године — из борбе у борбу, хиљадити нут поновљена топла другарска ријеч, брига за друга.

Бригада иде у нов окршај, на тек напуштене положаје, другарина креће да спасава рањеног друга који је остао неизнесен.

Рука за руку, колона и пјесма. Јуриш и пјесма, пјесма, пјесма.

Кад се у припреми акције одабира бомбашко одјељење све руке се подижу горе.

И увијек се изнова постављало питање: како спасти те младе људе да не погину без велике невоље а повестп их у борбу с пјесмом. Погинути, било је тако нормално. Као запјевати.

И зато је то и био живот. Прави живпт.

Стана ДЕЛЕВИЋ

НА КОНГРЕСУ И У БРИГАДИ

Припрема за конгрес

Јула 1943. године скојевски активи у Пјешивцима су почели да се обнављају и јачају. Обухватали су све више омладине, популарисали народноослободилачку борбу, настојали да унесу што више панике у четничке редове, а посебно су бринули о помоћи илегалним борцима и породицама партизана. Упркос томе што су били на територији коју је непријатељ стално контролиоао, активи су радили солидно.

Посебно значајан задатак био је прослава октобарске револуције. Требало је да у исти мах, уочи дана октобра плану ватре по свим узвишењима доста простране територије коју су контролисали четници. На основи плана разрађеног у свим омладинским активима, на свим истуреним котама, у сумрак оне кишовите јесење вечери уочи двадесет и шесте годишњице октобарске револуције, плануле су. разбуктале се ватре. Било их је чак и у непосредној близини неких утврђених четничких рејона.. Појава ових ватри пропраћена је пскојим пуцњем из пушака и треском бомби, а заориле су се и партизанске пјесме. Све је то створило панику међу четницима, који. расути по кућама, нијесу ни слутили да би их ко могао узнемирити те хладне новембарске ноћи.

Избезумљени, четници су се брзо окупили на зборним мјестима. Њихови командири, увијек слабо обавијештени о збивањима, повели су их у неизвјесност. Није прошло много времена, митраљез је запраштао према ватри код које сам се и ја затекао. Зрна су фијукала изнад наших глава, па се ваљало склонити, без обзира на то што се. пуцало из даљине и по густом мраку. Али, неколико пуцњева поред разбукталих ватри било је довољно да четници побјегну и да нам оставе слободна села. Задовољни, убрзо смо кренули на општинску конференцију омладине.

На конференцију су упућени делегати из свих дјелгава општине. Из нашег актива смо упућени Перо Перовић и ја. Скупили смо се средином новембра у Добруши, у кући Радоја Вукићевића. Стари је био задовољан што смо њешви гости, а имао је јединца сина, још дјечака Јагоша, који ће само годину дана касније, у Бијелом Пољу погинути као борац Седме бригаде. На конференцији су поднесели извјештаји и добијени нови задаци. Изабрани су и делегати за среску конференцију, међу којима смо били и Перо и ја.

Без обзира на то што за пут нијесмо били спремни, онако слабо одјевени, кренули смо беспућем, подножјем планине Купића, према планини Будошу. Киша је стално ромињала па смо до коже покисли. Стигли смо до неких колиба, у којима се било окупило више делегата. Осушисмо одјећу, а за вечеру добисмо по добар комад овчетине и кукурузног хљеба.

Освануо је прохладан дан, али без кише. Таман смо се спремали да наставимо покрет, кад се зачуше неки гласови. Чу се и повик „четници". Али се забуна брзо разјасни. Умјесто четника, то с> стизали делегати из старе Црне Горе и Боке за Први конгрес омладине.

Поздравише се с нама и кренуше даље ка Повији и Жупи Никшићкој. Нијесу нам рекли ни гдје ће се конгрес одржати.

Под Будошем, надомак Никшића, сачекала нас је веза. Кренусмо сплавом преко надошле воде. Нијесмо ни слутили колико је то било опасно. Дуж жељезничке пруге Никшић — Билећа водила се жестока борба, а с друге стране воде налазили су се четници, чак је и њихов пггаб био у селу Рубежима. Чим смо приспјели на другу обалу, искочио је пред нас један младић и оштро одсјекао: „Трк за мном, у селу су четници". Успјешно нас је извео из села и предао мраку и киши. показујући нам правац за Тису. Наставили смо мокрих ногу, по киши, грабећи оно још мало дневне свјетлости.

Касно ноћу стигосмо у Тису. Онако мокре и изгладњеле, дочекз нас омладина из других општина, већ пристигла на среску конференцију. Били смо срећни и убрзо с њима, као старим знанцима, почесмо разговор, смијех и пјесму.

Сјутрадан је одржана омладинска конференција никшићког среза.

Чинило ми се да су говорници са ослобођених територија љепше и паметније говорили од нас. Ваљда и због тога што су били обавјештенији. Другови, опет, са ослобођене територије били су пуни дивљења према оном с чим смо се ми хватали — били су импресионирани како то ми из неослобођених крајева одолијевамо свакодневним патњама, личним и оним којима су изложени наши суграђани. Дивили су се и успјесима које смо и у таквим условима постизали.

На конференцији су изабрани делегати среза за Први конгрес. Перо и ја смо имали ту част да будемо међу њима.

Путовање за Колашин, на конгрес

Кренули смо с ијесмом: „Све ми жеља жељу стиже, Колашину да сам ближе". Дивно је када омладина пјева. Зачас заборавиш на врлети, вијавицу, далек пут, лошу одјећу и обућу. Све то надомјести осјећање величине борбе за слободу. Човјек постаје јачи. Пењемо се ка Голији. Све смо даље од Никшића, све даље од окупатора. Газимо по слободној земљи. На конак стигосмо у Бијелу, код Шавника. У сеоскај школи смо се одморили, лијепо примљени од мјештана, мада нам је наговијештено да се ту и тамо скривају групе четника. Слабо наоружани, требало је да примамо борбу само ако нам се наметне.

Другог дана нашег путовања запутисмо се ка Сињајевини. Искуснији за овакве маршеве, бодрили су нас, Вјера Ковачевић и Душан Миљанић. Разговарало се о протеклом дану, о конгресу, о борбаиа наших бораца, о опустошеним селима око Шавника и о Сиња;јевини. Знао сам за дивне скупове бјелопавлићке омладине, која је овамо изгонила стоку на испашу, скуповима који су се често претварали у револуционарне митинге, које су жандарми понекад растјеривали. Сада смо гледали само остатке некадашњих колиба, непрегледне ливаде и траву по којој стада нијесу пасла већ трећу годину. Грабили смо преко ове планинске површи, под ударцима јесење кише. Предвече етигосмо надомак Колашина, града смјештеног тамо гдје вјечно

шуми Тара. Били смо близу Липова и других села у којима се већ била смјестила омладииа из разних крајева Црне Горе. Чули смо њихову пјесму, која нас зове и бодри да издржимо још мало.

По густом мраку требало је сићи низ Вратло. Говорили смо о томе како наш народ увијек свему даје право име. Па и овом Вратлу — права је то вратоломија. Држећи се један за другога срећно смо сишли у село. Дочекали су нас мјештани, смјестили под своје кровове и дијелили с нама оно што су имали. Једва смо успјели да мало предахнемо, а већ смо се и у коло хватали. Подвикују, пјевају другови, веселимо се, јер сјутра идемо на конгрес.

Колашин сам замишљао као велики град, а он је по много чему и био велик. Око њега и за њега је проливено доста крви, а сад је он средиште штабова наших највећих јединица — дивизије и корпуса. У град смо ушли у колонама. Билонасјеиз свих крајева Црне Горе, а дошли су и другови из борбених јединица. Данас треба заједно да кажемо окупатору и домаћим издајницима да је дошло вријеме да пред нашим народом положе рачун за своја недјела, а ми сами да се припремимо, да мобилишемо све поштене и борбене снаге народа за одлучан бој. '*• I

Ето, нашли смо се, напокон, под једним кровом, да чујемо један другога, да изнесемо своје успјехе и пропусте, да акламацијом прихватимо спонтан предлог делегата да формирамо још једну, омладинску бригаду. Диван је био онај аплауз: „Хоћемо Седму!" Па онда: „Омладина Титу пише, да се Седма мобилише".

Кад би се стишали повици одобравања, журио сам у радно предсједништво конгреса. Радовао сам се што тамо видим Зарију Стојовића, Стану Томашевић, Крста Гроздановића, друшве из учитељске школе с Цетиња. Већ тада сам одлучио да пођем у Седму бригаду, увјереп да ће то бити јединица с другарством младих, какво је било развиЈено у нашој школи, другарство чији су утемељивачи били и Зарија, Стана и Крсто. Сада су ми се чинили великим, а велики су били, јер су остали досљедни ономе што су мени и млађима говорили на скојевским састанцима у школи.

У Омладинској чети

Кад је онако спонтано пала одлука да се формира нова бригада, осјећао сам се помало расцијепљен. Између жеље да се вратим у Пјешивце и да омладини причам утиске о овом непоновљеном омладинском скупу и спремности све црногорске омладине да се с пушком у руци бори против окупатора и жеље да до формирања бригаде останем у омладинској чети, јер је то био једини сигуран пут да се ипак стигне тамо гдје је много њих хтјело да стигне — у Седму бригаду.

Убрзо послије формирања Омладинска чета је одмаршовала у Доњу Морачу ради заштите болнице Другог корпуса. Сем пгго је народу овог краја славних традиција помагала да се брани од четника, чета је редовно изводила обуку, војну и политичку. Учили смо се да рукујемо оружјем и томе како да поступамо у најсложенијим и свако •

дневним борбеним ситуацијама, пратили развој догађаја на свјетским и нашем ратишту. Обучавајући се тако и радећи с народом, који нас је, баш као *и* рањенике и болеснике које смо штитили, лијепо примио и добро хранио, у Морачи смо остали све до формирања бригаде.

Извели смо и по коју мању акцију војничког карактера. Понекад се и припуцавало. То су била прва војничка крштења, јер их многи раније нијесу имали. Командир и комесар преносили су нам своја искуства. Све 'је то требало брзо усвајати. Али није то ишло баш лако. Пракса је најчешће била тежа од теорије. То илуструје и овај примјер.

Задатак је био опколити кућу у којој је законачила група четника. По хладној цецембарској ноћи кућу је опколила једна наша десетина. У оаму зору четници су осјетили њено присуство. Међу њима је настала пометња. Искористивши ноћ и наше неискуство, искочили су из куће, зашли у оближњи шумарак и побјегли. Један од њих је искочио кроз прозор и без отпора нам предао пушку. Тек успут, враћајуће се у чету, сјетили смо се да га нијесмо претресли. Када смо то учинили имали смо што видјети. Испод шињела је имао неколико бомби и пиштољ. Срећом, био је то један од оних четника који је одавно чекао овакву прилику. Да је био прави четник а ми такви какви смо били — скупо бисмо платили своју заборавност.

Али, ако се и догађало да понеку војничку појединост превидимо, у политичкој будности тешко да смо могли затајити. Честа тема на политичким часовима била је однос према народној имовини. Старији другови, наши руководиоци који су дошли из пролетерских јединица, командир чете Вељко Велимировић и политички комесар миливоје Самарџић поготову, често би заподијевали ту тему и илустровали то примјерима како су они у Босни знали стријељати човјека само зато што је сам узео воћку из чијег воћњака или чарапе од неке сељанке.

Таква се, беспрекорно чиста пролетерска етика, брзо лијепила за наша схватања и мало је требало да и практично покажемо како ни ми не бисмо у својој строгости заостајали за пролетерима...

Био је ведар дан. Чета је на једној ливади слушала предавања из војне обуке, а касније се као обично ухватило коло. Кувар је припремао добар ручак. Спремио је пун казан овчетине с кромпиром. Али кад је кувар ради нечега изашао из куће, један наш борац је ушао, набо парче меса из котла и са уживањем помало грицкао. Кувар га је пријавио. Чета се постројила. Комесар је изговорио неколико реченица којима је осудио поступак борца. Загријао нас је толико да смо у један глас повикали: „Стријељати!" Али наш комесар Миливоје Самарџић није тако мислио.

— Другови борци, поносан сам што имамо такву чету. Пред нама је, међутим, млад и, вјероватно, добар борац. Сигуран сам да није узео због глади. Није украо. За њега је већ само то што о њему расправљамо — велика казна. А за све нас — поука.

Само је то рекао комесар. А више од толико није било ни потребно рећи.

Руководиоци.

У бригади сам остао само до рањавања 10. априла 1944. године. Никад се више с њом нијесам срео. Ипак, понешто из ње ми је трајно остало у сјећању. Нарочито људи.

Мој први командир био је Гојко Перуновић. Од првих дана бко ми је драг. Није био много разговорљив већ озбиљан, као и она озбиљна времена. Након поласка бригаде из Бијелог Поља и боравка у селу Лозницама, тешко сам се разболио од дезинтерије. Имао сам високу температуру. Сви су бринули о мени, а нарочито Перо Перовић. Гојко Перуновић и Новак Матијашевић.

Почетком јануара Четврти батаљон је добио задатак да заустави фашисте који су наваљивали од Пљеваља. Чете су заузеле положај. Био сам политички делегат вода. Примијетивши да сам под температуром, командир Гојко ми је наредио да се склоним у једну колибу. Што је та његова брига значила схватио сам касније. Изнурен ватром, једва сам при повлачењу успијевао да останем у саставу јединице, па су ме предали бригадној болници.

На конаку у Мојковцу, у бригадној болници, добио сам нове опанке. У току ноћи је у болницу дошао неки младић, рањен кроз длан. Говорило се да се сам, намјерно, ранио, да би избјегао учешће у борбама. Сматрали смо га туђим. Док сам спавао, однио ми је опанке и нестао. Тако сам остао бос, а ујутру је требало наставити покрет по снијегу. Болест није јењавала, а хладноћа је стезала. Ноге као да нијесу биле моје. Кад је примијетио да сам бос, Новак Матијашевић је сјахао и дао ми свог коња. Замотао сам нечим ноге и дуго јахао ка Колашину.

Замјеник команданта батаљона био је, мислим, Перо Прља. На томе маршу преко Вјетерника, по смрзнутом снијегу, Перо је уочио> како један коњ посрће под товаром кукуруза. Одмах је зграбио једну врећу и изнио је на брдо. Сјећам се како рече:

— Да бисмо могли добро туђи непријатеље, морамо понешто и појести.

У нашем маневру од Слатине према Шобашћима, у прољеће 1944. године, Четврти батаљон је прешао у Купиново, испред Острога и избио на Повију према Никшићу. Ручали смо рано ујутро, а онда чистили Вражегрмце од четника, спуштајући се низ лијеву обалу Зете. У сами мрак четници су се извукли преко моста на Слапу Зете. Једна десетина с Божом Вујачићем је прешла мост. Четници су са Творилске главице митраљеском ватром бранили прилаз, али без успјеха. Дио бригаде је прешао у Творило, Кујаву и Фрутак и ноћу напао на утврђени врх Курила, који је доминирао сјеверозападно од Орје Луке, према Даниловграду. У току ноћи смо се повукли, а сјутрадан су наше патроле заробиле двије дјевојке из Загора, које су, ичгледа, биле четничке курирке. Ухваћене су на правцу према Орјој Луци, коју су окупатори и четници добро бранили. Довели су их у штаб.

Пошто је то био мој крај, Нико Ђаконовић ме позва у штаб бригаде. Тражи моје мишљење о двјема дјевојкама. Биле су то при-

просте сељанке, данас добри грађани, али онда стварно загријане за четнике. И рекнем Нику баш тако. Нико мало поразмисли, па рече:

— Да, била би то прва чељад коју бисмо ми стријељали, а то би штетило угледу наше бригаде. Морамо их спријечити у њиховом раду, али и доказати им да се ми боримо за народ и дајемо људима могућност да се поправе.

Наредио ми да дјевојке удаљим од положаја наших јединица и да обиђем своје село. Чак ми је допустио да преноћим код родитеља.

... и борци бригадг

Моје друговање с Божидаром Брауновићем било је, нажалост, веома кратко. Не знам кад смо се упознали али добро другарство нема почетка, а не би требало да има ни краја. Не знам да ли је био делегат на конгресу омладине или је однекуд дошао у бригаду. Био је борац у воду у коме сам ја био делегат политичког комесара. Био ми је врло драг, миран младић. Учествовали смо заједно у неколико акциЈа, много смо се вољели.

Десетог априла 1944. године наш батаљон је добио задатак да увече нападне фашисте на Тарашу код Даниловграда. Командант построји батаљон у предвечерје и саопшти борбени задатак. Требало је да се'јаве добровољци за бомбаше. Одмах сам схватио да први треба да се јаве млађи руководиоци, па се и ја јавих. Јавио се и Божо. За **нама** се поведе и учитељ Драговић из Црмнице, кандидат Партије, и још два друга.

Бомбашка група тог састава у сами мрак доби задатак да уништт« бункер из ког је снажна ватра засипала бокове двију наших чета. Приступ бункеру био је врло тежак. Привлачили смо се кроз драче, па преко неких пољаница, бришућим простором, али штићени густим мраком. Непријатељ је на свим дијеловима фронта, од Спужа до Тараша, спреман чекао наше јединице. Испаљивао је ракете које су нас освјетљавале. Ускоро су три бомбаша испала из строја. Од свих најтеже био је рањен учитељ Драговић. Божо и ја смо узели бомбе с рањеника и продужили. Након што смо се приближили бункеру и бацили неколико бомби, и Божо се пожали: пушчани метак му је просвирао кроз десну бутину.

— Придржавај ме, а и ја ћу се поштапати о пушку. Идемо напријед.

Још је могао да се креће, јер смо били загријани од напорног подилажења, а и рана Божова је била још врућа. Бацили смо још по неку бомбу. А кад је бљеснула и посљедња ракета, пожурили смо да легнемо, да се заштитимо. Али, умјесто тога око нас је бљеснула а затим нас протресла страшна експлозија. Угазили смо у минско пол-е Свуда су око бункера биле постављене мине. Њихова парчад су ме погодила у десну сљепочницу, десно раме и око очију.

Контузованом, притрчала ми је болничарка Станка Јововић и пре-**вила ме, а** борац из приморја Лазар Шпановић ме изнио.

Божа Брауновића, на жалост, није требало превијати. Остао је на домаку села Вучице. Мина му је разнијела главу.

Касније су ми рекли да су бомбе наших бораца уђуткале фашисте у бункерима на Тарашу и осветиле нашег храброг борца, скојевца Божа Брауновића.

Јагот ***МАРКОВИЋ***

СТАЗАМА ЧЕТВРТЕ И ПЕТЕ

У име омладинске организације села Трепче, као њен делегат, присуствовао сам Првом омладинском конгресу Црне Горе и Боке. За све нас који смо се 25. и 26. новембра 1943. нашли на окупу у Колашину био је то један од најсрећнијих дана у животу. И реферати, и дискусија и закључци конгреса изражавали су спремност све црногорске омладине да устраје у борби за слободу и социјализам. А делегати су то најрељефније изразили пјесмом и овацијама: „Хоћемо Седму омладинску бригаду". Аплаузом који се задуго није стишавао делегати су ову паролу претворили у захтјев. Био је то израз наших жеља и хтјења и конгрес је ту жељу усвојио као једну од својих најважнијих одлука. А један друг из предсједништва заврши своју ријеч поруком:

— Овај младалачки и борбени занос и одушевљење које је владало на конгресу пренесите међу ваше другове на терену, окупите што више омладинаца и омладинкц. и доведите их у састав Седме омладинске бригаде.

Поздраве и одлуке конгреса пренио сам омладини Трепче и своје другове подробно упознао с радом конгреса и задацима који се постављају пред омладином.

Зборно мјесто за прикупљање пријављених омладинаца и омладинки за Седму бригадуЈо свих села андријевичког среза било је средиште среза — Андријевица. Ка тој варошици једног прохладног преподнева средином децембра 1943. из Трепче се запутисмо: Мило Раичевић, Душан Лукин Нововић, Богић Милићев Нововић и ја. У Андријевици се скупи око осамдесет омладинаца и омладинки. Ту смо преноћили. Ујутро колона крену преко завијаног Трешњевика. Вођа колоне Милош Бубања иде на челу. Повремено сачека зачеље и узгред се задржи с понеким познаником. Сваки га понешто приупита, а Милош одговара на питања и продужује даље. До мене је у колони Бошко. Како се полако пењемо уз Краље њему навиру сјећања из устанка у долини Лима и узпут настављ_а да описује догађаје онако вјерно као да су се јуче одиграли.

„Прву устаничку пушку на Црвеним Прлима испод Трешњевика — отгвоче Бошкова прича — испалио је Милета-Цуњо Вулетић с још неколико бораца. Био је то див, велики јунак, предратни комунист. Жандармима је отворено пркосио на свим скуповима. Тај није знао за страх када је у питању револуционарна активност".

„Било је то 17. јула 1941. године у само свануће" — наставља Бошко. „Устанак се огласио плотунима на једну мању италијанску јединицу која се кретала у правцу Берана. Непријатељ се под борбом повукао у Андријевицу. Прије тога чланови Партије и СКОЈ-а били су упознати да тога дана предстоји борба за ослобођење Андријевице. Нас седам-осам другова смо кренули ка Стањевом брду. Успут нам се прикључило још десетак другова. Андријевица је била већ опкољена а једна већа италијанска јединица кретала се цестом према Беранама. С њом су се устаници сукобили код Ситне луке. Изабрали смо доминантне положаје и непријатељ се послије жестоке борбе повукао у град. Убијено је шест непријатељских војника а десетак заробљено. До једанаест сати тога дана Андријевица је била ослобођена. Нашој радости и поносу није било краја" — са уздахом заврши причу Бошко.

Пролазимо изнад основне школе у Краљима. Она га подсјети да исприча нову причу.

„Видиш ли ово школско двориште? — упита ме. Овдје су средином јануара 1942. године четници из Лијеве Ријеке заказали збор ради организовања четничке организације на овом терену. Краљско-трепачка чета Андријевачког партизанског батаљона добила је задатак да епријечи одржавање збора. Она је заузела положај изнад школе, тако да и они који су имали намјеру да дођу на збор нијесу дошли. А ова камена зграда више пута — показа ми је руком — то је прије рата била жандармеријска станица а за вријеме четничке владавине велико мучилиште заробљених партизана и њихових породица".

Бошкову причу прекиде омладинска пјесма која се заори у колони. Просто као наручена, као да су сви слушали Бошкова казивања о минулим подвизима и страдањима. „Листај Горо, цвјетај цвијеће, омладина у бој креће. Омладино земље ове, збијајмо се у редове".

Скренусмо са цесте и у колони по један почесмо полако да се пењемо уз Трешњевик. Снијег је у подножју дубок око пола метра а према врху је све дубљи.

На брду Бошко настави са својим сјећањима:

„Ево ова зграда више пута, сагорјела, и то је била жандармеријска станица. Тих станица је било у сваком селу, плашили су се народа, изроди. Крајем јануара 1942. године било је око двадесет испод нуле, а снијег много већи но сад. Краљско-трепачка чета добила је задатак да ову зграду запали да би се спријечили четници да постављају засједе на овом пролазу. А, ено, онамо — Бошко показа руком — код оне велике букве, фебруара 1942, погинуо је у борби с четницима познати комуниста, комесар Андријевичког партизанског батаљона Милић Кељановић.

Спуштамо се низ Баре Краљске. Бошкову причу поново прекиде пјесма младића којима се жури да што прије стану у свечани строј Седме омладинске бригаде: „Збијајмо се друг до друга, ова борба није дуга. Сузама се бој не бије, но се врела крвца лије".

Колона стиже на Матешево. Ту је планиран одмор. Одмор је мало дужи, иако се нико не осјећа превише уморним. Одавде до Колашина није далеко. Поново смо у покрету. Пјесма се с чела преноси на зачеље и не престаје до Колашина. Кроз град пјева цијела колона. Распоре-

ђују нас по кућама у селу Дријенку. Ту остасмо док се не прикупише и омладинци из осталих крајева Црне Горе. И они долазе с пјесмом.

На градском тргу у центру Колашина стајала је 30. децембра 1943. године први пут у строју Седма црногорска омладинска бригада. Тај свечани строј дјелује величанствено. Чују се команде, одјекују аплаузи, узвикују се пароле, цио град је на тргу. Овом свечаном чину присуствују Пеко Дапчевић и Митар Бакић, командант и политички комесар Другог ударног корпуса, Радован Вукановић, командант Треће ЈЛЦарне дивизије и многи други руководиоци нашег покрета, који су нам у својим поздравним говорима честитали рођендан бригаде и поставили нам задатке. Сви истичу увјерење да ћемо поћи борбеним стазама Четврте и Пете пролетерске бригаде.

И кренусмо. ..

Послије формирања бригаде наш Трећи батаљон је смјештен у у Смаилагића Пољу, а након неколико дана кренусмо у правцу Бјелог Поља. Иако још неискусни, борци су марш издржавали добро. Изузетак су били једино они чија је обућа била лоша. Застанци су били чешћи но обично да би се млади борци прикупили и одморили.

У Бијелом Пољу смо се размјестили на Оброву, са задатком да извиђамо и обезбјеђујемо.

Сваки слободан тренутак користио се за обуку бораца нарочито у руковању оружјем. На том смо положају остали кратко вријеме — Трећи батаљон се убрзо помјерио ближе селу Драшковини. Друга и Трећа чета су се смјестиле у селу Грабу изнад Павина Поља да затворе правац од Бродарева. Ради тога су и посјеле доминантне положаје Бијов гроб и Зечју главу. Тих јануарских дана 1944. било је веома хладно. Слабо обучене борце на пологкајима, који су били у дубоком снијегу, смјењивали смо сваких сат времена и тако успјели да их сачувамо од смрзавања. Најтеже су хладноћу подносили борци родом из Приморја.

Дванаестог јануара наше полож;аје је напала тамошња милиција. Тада је цио Трећи батаљон први пут заузео борбени поредак и у жестокој борби, која је вођена скоро читав дан, одбацио непријатеља према Бродареву. Непријатељ је у овој борби претрпио губитке, док на нашој страни није било погинулих ни рањених. Ово успјешно ватрено крштење нашег батаљона на мразу и по дубоком снијегу, подигло је борбени морал бораца, тако да смо заборавили на хладноћу и глад. Међу борцима су препричавани поједини узбудљиви тренуци. Осјећало се задовољство, понос и самопоуздање код свих Јединица.

Очекујући поновни напад непријатеља на наше положаје, штаб бригаде је лијево од нашег упутио и Четврти батаљон. И само што су његове чете посјеле положаје и организовале се за одбрану, од Бродарева су 16. јануара ујутро оба батаљона на положају Бијов гроб — Граб напале једна њемачка јединица и муслиманска милиција. Поново се развила огорчена борба која је трајала више од пола дана. Под јаким притиском бројно јачих непријатељских снага, подржаних ватром артиљерије и минобацача, наши батаљони су се повлачили у правцу Мједово брдо — Жубер — Павино Поље.

С тих положаја заустављен је даљи продор непријатеља. Штавише, он се, осјетивши снажан отпор, ноћу између 16. и 17. јануара повукао за Бродарево. Сјутрадан су Трећи и Четврти батаљон поново

посјели раније положаје и на њима остали до краја јануара. Непријатељ се није више усуђивао да их напада.

Бригада је убрзо кренула за Куче и Пипере. Њеном се колоном орила пјесма. То је већ била срођена, дисциплинована и очврсла јединица, високог борбеног морала. Иако је пут био далек и тежак, пјесма није престајала до Биоча и Медуна.

Божидар ВАСОВИЋ

ТИХО КАЉЕЊЕ

Био је, чини ми се, 24. новембар 1943. године, када је наша група од око 50 делегата с подручја Никшићког партизанског одреда стигла у Колашин. Све од Никшића, преко планинских масива Крнова, Семоља, Јаворја и Вратла, па до Колашина пратило нас је велико невријеме, киша и снијег. Тако смо дошли у Колашин покисли до голе коже и исцрпени од дугог пута.

Град је изгледао врло свечано, украшен многобројним заставама, сликама наших руководилаца, паролама. Било је врло живо и весело. Сала у којој је одржан конгрес имала је величанствен изглед, украшена партијским и државним заставама, паролама и сликама. На свечано украшеној трибини су се смјењивали говорници, читани поздравни телеграми и писма, поздрављани дуготрајним аплаузима, узвикивањем парола и пјесмом. Читавом салом је одјекивало: „Хоћемо Седму!", „Омладина Титу пише да се Седма мобилише", „Бригада нам Шеста пише да се Седма мобилише". Ти су тренуци били и остали незаборавни у мом сјећању.

На захтјев и жељу свих делегата конгрес је, између осталог, донио једногласну одлуку о формирању Седме црногорске омладинске ударне бригаде. Да се у слушању жеље и воље делегата ишло докраја, црногорска би омладина за један дан остала без свих омладинских руководилаца. Сви су они били делегати Првог конгреса и сви хтјели да се ту, у конгресној дворани, построје у колону и крену право на положај. У Колашину је, међутим, остало нас нешто више од 60 делегата, да сачекамо остало људство које је требало да дође с терена и из одреда, ради формирања бригаде. Готово сви су били организовани.

Ми који смо остали у Колашину, формирали смо Омладинску чету од два вода. Она је, колико се сјећам, бројала 60—70 људи. Командир чете био је Велимир—Вељо Велимировић, политички комесар Миливоје Самарџић, а командир једног вода Марко Вучинић. У чети су били и Видојје Андесилић, Томаш Грдинић, Миладин Божовић, Батрић Головић,, Стана Делевић, Слободан Драговић, Станка Јововић, Солумија Јегдић, Дара Церовић, Ђорђије Кустудић, Милосава Коматина, Ивка Коматина, Крсто Кривокапић, Никола Лабудовић, Драгоје Лаушевић, Митар Лазаревић, Лазар Лазаревић, Спасоје Попивода, Радоман Робовић, Гроздана Раковић, Милан Срдановић, Урош Срдановић, Данило

Цицмил, Милош Ћировић, Милован Ћосовић, Томаш Шћепановић. Колико се сјећам, сви су они били делегати са конгреса. Неколико дана послије конгреса у чету су дошли Милорад и Мушо Шћепановић и још један њихов презимењак. У Колашину смо остали још неколико дана након конгреса. Били смо добро наоружани имали смо два-три тешка митраљеза „бреде" и више пушкомитраљеза, а сваки борац је имао пушку, понеки пиштољ и машинку, и по једну или више бомби.

Чистили смо оружје и обучавали се да рукујемо пушкомитраљезима и митраљезима. Имали смо нека престројавања и постројавања на оној пољани до моста на Тари. Одржавали смо четне конференције, скојевске и партијске састанке, на којима смо се упознавали са задацима а посебан акценат је стављан на став у односу према народу. У гоку дана вршили смо извиђања и патролну службу. На оближњим узвишењима Бабљој греди, Брези и другима, која су раније била италијанска утврђења, дању смо осматрали а ноћу стражарчили.

Имали смо чак и једну тактичку вјежбу. Она је у исто вријеме искоришћена за претрес терена, јер се претпостављало да на планини Кључу још има четничких група. Одатле смо се у стрељачком строју спустили у Смајилагића Поље и оближње засеоке, да бисмо вјежбу завршили „заузимањем" врха утврђења Брезе. Извршили смо још неке задатке, на којима смо се доказивали и потврђивали своју политичку и војничку зрелост.

Послије неколико дана проведених у Колашину саопштено нам је да идемо на терен. Ову смо вијест одушевљено примили вјерујући да она значи и то да ћемо убрзо поћи и у праву борбу. Услиједио је покрет за Морачу. Чета се смјестила на подручју села Ђурђевине и Бара Радовића. Наставили смо^са истим начином живота и рада, с тим што смо имали више везе са народом и омладином. Посјећивали смо болницу Другог ударног корпуса, која је била смјештена у кругу Манастира Мораче. Ту смо долазили на приредбе. Колико се сјећам и ми смо неку приредбу припремили. Писали смо и зидне новине, које су биле истакнуте по зидовима просторија у којима су били смјештени водови.

Дању смо вршили патролну и извиђачку службу и претрес терена, а ноћу држали засједе око четничких кућа. На подручју Мораче у то се вријеме крила већа четничка група коју је предводио Милисав Ракочевић. Обавијештена да се та група налази на простору села Прекобрђа, команда Омладинске чете је тамо упутила једно одјељење да извиди терен. Колико се сјећам, то одјељење је било наоружано и с два пушкомитраљеза на којима су нишанџије биле Томаш Грдинић и Радоман Робовић. У одјељењу су још били и Крсто Кривокапић, Слободан Драговић, Спасоје Попивода, Гроздана Раковић и још неколико другова, а командир им је био Томаш Шћепановић.

Када су наши примијетили четнике у селу и изнад села, неко је питао:

— Ко је тамо?

Одговор је гласио:

— Овдје Милисав Ракочевић са својим четницима. А ко је тамо?

Неко од наших бораца, да ли то бјеше Грдинић или Шћепановић, више се не сјећам, на то је одговорио:

— А овдје су пролетери!

Тако је успостављен ватрени додир с четницима. Била је то прва борба Омладинске чете. Претпостављајући да је пред њима већа јединица, и то још и пролетерска, четници су се одмах почели повлачити уз стрме стране изнад села. Наше одјељење је остало да претресе село и оближњи терен. Послије два дана вратило се у Баре Радовића.

Тих дана наша чета је заробила неколико четника у земуницама у засеоку Церову, јужно од Прекобрђа, заплијенила пушкомитраљез „брно", неколико пушака, бомби и муниције.

Током децембра нашој се чети прикључило још неколико омладинаца из Мораче и околине, тако да је крајем децембра бројала око 100 бораца. Тада је практично прерасла у батаљон од двије чете. Језгро будуће омладинске бригаде није, међутим, само бројно ојачано, него и политички и војнички. Свакодневно смо имали партијске и скојевске састанке и војничке конференције. Вељко Велимировић и Милија Вучинић одржавали су војничке часове, Миливоје Самарџић и Стана Делевић политичке часове а Крсто Кривокапић је био задужен за зидне новине.

Послије подне 29. децембра кренули смо за Колашин. У град на Тари стигли смо ноћу, у растегнутој колони. Униформе и опрема су нам се бијељеле од снијега. Сјутрадан смо постали борци Седме омладинске црногорске бригаде.

Радојит НИКОЛИЋ

ВАТРЕНО КРШТЕЊЕ ОМЛАДИНСКЕ ЧЕТЕ

Послије Првог конгреса омладине Црне Горе од добровољаца делегата са конгреса формирана је Омладинска чета. Она је кратко вријеме остала у Колашину. Крајем новембра пребачена је у Баре Радовића у Доњој Морачи.

Ватрено крштење Омладинска чета је, сјећам се, имала 4. или 5. децембра 1943. године. Дневном заповијешћу команде чете за један од та два дана одређено је одјељење састављено од осам бораца из Омладинске чете и једног борца из Посадне чете Команде мјеста (Ракочевић, родом из Прекобрђа, добар познавалац терена), која се такође налазила у Барама Радовића. Заповијешћу је прецизиран и задатак одјељења: да извиди рејон Прекобрђа и прикупи податке о непријатељу који се тамо налази. Дежурном чете је наређено да пробуди одјељење у 2 часа послије пола ноћи, како би се. припремило да на задатак крене у 3 часа. Пошто сам био одређен за командира тог одјељења, одмах сам, након упознавања са заповијешћу, пошао у команду чете. Борца Ракочевића и мене позвали су командир чете Вељко Велимировић и политички комесар Миливоје Самарџић. Они су нас до у појединости упознали са задатком.

У селу Прекобрђу, речено нам је, налази се четничка јединица на чијем је челу Милисав Ракочевић, капетан I класе бивше југословенске војске, родом из Прекобрђа. Колико се сјећам, речено нам је и то да та јединица броји 200—250 четника. Командир и комесар чете су нас упознали да је ријеч о крају у који партизани никако нијесу долазили. Једино је, рекоше, у прољеће 1943. године прошао туда један батаљон Четврте пролетерске црногорске бригаде, и то изнад села и не задржавајући се.

Одјељење Омладинске чете било је добро наоружано — с четири лака пушкомитраљеза, три њемачка аутомата и једном талијанском дугачком пушком, коју је носио борац Слободан Драговић. Сем тога, сваки борац је носио по двије ручне бомбе „крагујевке". Борац Ракочевић, наш водич, такође је био наоружан пушкомитраљезом „брно", двјема „крагујевкама" и једном талијанском дефанзивном бомбом, а чини ми се да је имао и пиштољ „берету". Добили смо били и доста муниције. Скренута нам је пажња да будемо крајње будни и опрезни.

Ракочевић је одлично познавао терен, иначе веома неприступачан. Послије не сувише дугог али напорног марша избили смо надомак села, на једно велико брдо. Ракочевић ми је објаснио да испод брда тече рјечица од које почиње Прекобрђе. Сишли смо до ње. На обали сам зауставио одјељење и упознао га да смо дошли до села у коме се налазе четници. Распоредио сам борце на међусобном растојању од 50—70 метара и свакоме дао задатак.

Око четири и по сата изјутра, то сам добро запамтио, таман што су борци стали иза свог оружја на положају — прогрија мјесец. То нам помаже да примијетимо три мање колоне како се од горњег дијела села спуштају ка нама. Све три колоне креталесу се војнички, у тишини, на, чинило се, једнаком одстојању између појединаца. На основу тога смо готово сигурни били да су то Ракочевићеви четници.

Кад су се четничке колоне приближиле нашем положају на око 150—200 метара викнуо сам:

— Ко је тамо?

С друге стране нам је одговорено:

— А ко је тамо?

У исти мах су колоне почеле да се развијају у стрељачки строј **и** да заузимају положаје за одбрану. Тек кад сам четврти или, можда, чак и пети пут, енергично тражио да ми одговоре ко су и упозорио да ћемо пуцати, одговорено нам је да је то четничка јединица Милисава Ракочевића.

А кад су након тога они поново питали ко је тамо, одговорио сам кратко:

— Томаш Шћепановић с пролетерима!

Одмах послије тога сам наредио да се отвори ватра.

Заједно с рафалима из пушкомитраљеза и аутомата огласиле су се и реске команде наших бораца. Наиме, још прије поласка на овај задатак договорено је да, ради стварања забуне код непријатеља дође ли до окршаја с њим, поједини наши борци издају пробне команде. Борац Крсто Кривокапић, постављен на десно крило одјељења, имао је да командује: „Напријед, Прва чета Другог батаљона Четврте пролетерске црногорске бригаде!", а Радојица Николић, који се налазио **на**

лијевом крилу одјељења, требало је да „командује" Другом четом тог батаљона. Сличне су задатке добили и остали борци.

И сад кад се борба заподјела сваки је наш борац „командовао" водом, четом, па чак и батаљоном, као да је ту на фронту била читава Четврта црногорска пролетерска бригада. Плотунском паљбом из пушкомитраљеза и машинки, као и бацањем бомби створили смо били представу у непријатеља да је пред њима доиста много већа партизанска јединица од одјељења бораца, коме је то прва борба. Имам утисак да је наших десет бораца изазвало приличну забуну у непријатељским редовима. Сем неколиким бомбама које су бацили пут наших положаја ничим се другим нијесу огласили. Без испаљеног метка узмицали су уза страну. Наша паљба и, чини ми се, још више повици „Напријед пролетери!", „Хватај га живог!", „Ето га пред тобом!" и други, натјерали су многе четнике да буновни искачу из кућа и да се у паници хватају стрмих страна, остављајући оружје и другу опрему.

Обавјештења која смо добили од мјештана потврдила су да су то одиста били четници Милисава Ракочевића и да смо их неколицину ранили. На четничким положајима смо нашли остатке читавих малих складишта — јабука, ораха, крушака и ракије.

Закључивши по пуцњави да смо се ми упустили у велику борбу, убрзо су из Бара Радовића и Ђурђевине стигли Омладинска и Посадна чета.

Томаш ШЋЕПАНОВИЋ

НАРЕДБА О ФОРМИРАЊУ СЕДМЕ ЦРНОГОРСКЕ НОУ БРИГАДЕ

НАРЕДБА ПОВ. БР. 320
ШТАБ II УДАРНОГ КОРПУСА, ЗА 30. ДЕЦЕМБАР 1943. ГОДИНЕ

I

Одлуком Врховног штаба формира се VII УДАРНА ЦРНОГОРСКА БРИГАДА НОВ ЈУГОСЛАВИЈЕ.

За руководство штаба и јединица поменуте бригаде ОДРЕЂУЈЕМО:

1. — ШТАБ БРИГАДЕ:

— Командант бригаде друг мајор НИКО СТРУГАР, досадашњи замјеник команданта IV Пролетерске бригаде,

— Политички комесар друг НИКОЛА ЂАКОНОВИЋ, досада на служби при политодјелу VI Црногорске бригаде,

— Замјеник коамнданта друг капетан МИЛИВОЈЕ ГРОЗДАНИЋ, досада на служби у V Црногорској ударној бригади,

— В.д. замјеника политичког комесара другарица ВЈЕРА КОВАЧЕВИЋ., досада при политодјелу VI Црногорске бригаде,

— За об. официра друг ЈОВАН ЂЕРКОВИЋ, досада командант III батаљона Дурмиторског НОП одреда,

— За референта санитета друг МИТАР ПИЛЕТИЋ, досада референт санитета Дурмиторског НОП одреда,

— За помоћника референта санитета другарица БРАНКА ВУЧИНИЋ,

— За интенданта друг МИЛО БОЖОВИЋ, досада замјеник интенданта V Црногорске бригаде.

Остали чланови Штаба биће накнадно одређени.

Штаб бригаде ће сам одредити и формирати свој пратећи вод јачине: водник, политички делегат, 20 бораца, економ, два кувара, два болничара, — и своју курирску групу јачине: командир курира и 10 курира.

2. — ПРВИ БАТАЉОН:

з — 1П$_{та}$б бнтзлзОнз*

— Командант друг капетан МИЛОРАД ИВАНОВИЋ, досада на служби у II Далматинској бригади,

— Замјеник команданга друг капетан БЛАГОЈЕ ПЕРУНОВИЋ, досада на служби у V Црногорској бригади,

— Политички комесар друг ВЛАДО ЛАКИЋ, досада на служби у II Далматинској бригади,

— Замјеник политичког комесара друг ВАСИЛИЈЕ КОВАЧЕВИЋ, досада на служби у V Црногорској бригади,

— Референт санитета другарица ВИДОСАВА ЂУРОВИЋ,

— Интендант друг МИЛО ЂУКИЋ.

б. — Команда 1. чете:

— Командир друг заставник ПЕТАР ВОЈВОДИЋ, досада командир курира Штаба II Ударног корпуса,

— Замјеник командира друг МИРКО БАБИЋ, досада на служби у Дурмиторском НОП одреду,

— Замјеник политичког комесара друг ВОЈИСЛАВ ВУЛИЋ, досада на служби у V Црногорској бригади.

Политички комесар биће накнадно одређен.

Напомена Редакције: Убрзо је одређен РАДОЈЕ ВУКЧЕВИЋ из Пете црногорске бригаде.

в. — Команда 2. чете:

— Командир друг МИРКО ГАРДАШЕВИЋ, досада на служби у IV Пролетерској бригади,

— Замјеник командира друг ЈАКОВ ШУНДОВ, досада на служби у IV Пролетерској бригади,

— Политички комесар друг ДУШАН БУЛИЋ, досада курир Штаба II Ударног корпуса,

— Замјеник политичког комесара друг КОСТАДИН ПОПОВИЋ, досада на служби у Дурмиторском одреду.

г. — Команда 3. чете:

— Командир друг СЕКУЛА ПОПОВИЋ, досада на служби у Дурмиторском НОП одреду,

— Замјеник командира друг НЕДЈЕЉКО АЛЕКСИЋ, досада на служби у Дурмиторском НОП одреду,

— Политички комесар друг ВЛАДО МИЛОШЕВИЋ, досада на служби у IV Пролетерској бригади,

— Замјеник политичког комесара друг МИЛОВАН ШЉИВАНЧАНИН, досада на служби у Дурмиторском одреду.

3. — ДРУГИ БАТАЉОН:

а. — Штаб батаљона:

— Командант друг поручник КРЦУН МАШАНОВИЋ, досада на служби у IV Пролетерској бригади,

— Замјеник команданта друг п.поручник ИВАН МИЈАТОВИЋ, досада на служби у IV Пролетерској бригади,

— Политички комесар друг ДРАГО ДАПЧЕВИЋ, досада на служби у IV Пролетерској бригади,

— Замјеник политичког комесара друг БРАНКО САВИЋЕВИЋ, досада на служби у V Црногорској бригади.

— Референт санитета другарица МИЛЕВА КРСТАЈИЋ, и

— Интендант друг ЈОЗО ПОПОВИЋ.

б. — Команда 1. чете:

— Командир друг ЈОВАН ШАБАН, досада на служби у IV Пролетерској бригади,

— Замјеник командира друг РАДЕ МИЛАШИНОВИЋ, досада на служби у Дурмиторском НОП одреду,

— Политички комесар друг БОЖИДАР ПЕТРОВИЋ, ттосада на служби у V Црногорској бригади,

— Замјеник политичког комесара друг СТИПЕ ЛОНЧАРЕВИЋ, досада на служби у V Црногорској бригади.

в. — Команда 2. чете:

— Командир друг ЂОРЂЕ КОВАЧЕВИЋ, досада на служби у V Црногорској бригади,

— Замјеник командира друг ВУКСАН ГАГОВИЋ, досада на служби У Дурмиторском НОП одреду,

— Политички комесар друг АНТЕ ПАЈИЋ, досада на служби у IV Пролетерској бригади,

— Замјеник политичког комесара друг РАДЕНКО КОПРИВИЦА, досада на служби у Дурмиторском НОП одреду.

г. — Команда 3. чете:

— В.д. командира друг ВОЈО ШЕКУЈ1АРАЦ, досада на служби у IV Пролетерској бригади.

— Политички комесар друг Ђуро БАТУРАН, досада на служби у IV пролетерској бригади.

Остали чланови команде биће накнадно одређени.

4. — ТРЕЋИ БАТАЉОН:

а. — Штаб батаљона:

— Командант друг п.поручник ЈАНКО МАШАНОВИЋ, досада на служби у IV Пролетерској бригади,

— Замјеник команданта друг заставник ЈОВЕТА БОБИЧИЋ, досада на служби у IV Пролетерској бригади,

— Политички комесар друг БОЖО ЖАРКОВИЋ, досада на служби у Дурмиторском НОП одреду,

— Замјеник политичког комесара друг НИКОЈ1А ЈЕЈ1УШИЋ, досада на служби у IV Пролетерској бригади,

— Референт санитета другарица ДРАГИЦА ЧЕЈ1ЕБИЋ,

— Интендант друг ВОЈО ЧОКОРИЛО.

б. •— Команда 1. чете:

— Командир друг МИЈ1ИЋ КАРАЏИЋ, досада на служби у Дуримторском НОП одреду,

— Политички комесар друг САВО ВУЈОШЕВИЋ, досада на служби у V Црногорској бригади.

Остали чланови команде биће накнадно одређени.

в. — Команда 2. чете:

— Командир друг ВОЈО ГАРЧЕВИЋ, досада на служби у IV Пролетерској бригади.

— Политички комесар друг ВЕЉКО МИЛОЊИЋ, досада на служби у V Црногорској бригади.

Остали чланови команде биће накнадно одређени.

г. •— Команда 3. чете:

— Командир друг ВЕЛИМИР ВЕЛИМИРОВИЋ, досада командир Омладинске чете,

— Политички комесар друг ДРАГО ПУШЕЉА, досада на служби у Дурмиторском НОП одреду.

Остали чланови команде биће накнадно одређени.

5. — ЧЕТВРТИ БАТАЉОН:

а. — Штаб батаљона:

— Командант друг капетан ВОЈО СРДАНОВИЋ, досада на служби У Никшићком НОП одреду,

— Замјеник команданта друг ПЕРО ПРЉА, досада на служби у пратећој чети II Дивизије,

— Политички комесар друг НОВАК МАТИЈАШЕВИЋ, досада на служби у V Црногорској бригади,

— Замјеник политичког комесара друг РАДОВАН ПАПИЋ, досада на служби у V Црногорској бригади,

— Референт санитета другарица ИВКА НИЗИЋ.

— Интендант друг Ј1АЗО МРАЧЕВИЋ.

б. — Команда 1. чете:

— Командир — биће накнадно одређен.

— Замјеник командира друг ПЕРО РОГАНОВИЋ, досада курир Штаба III Ударне дивизије,

Политички комесар друг МИЈ1АН РАДИЋ, досада на служби у V Црногорској бригади.

— Замјеник политичког комесара — биће накнадно одређен.

в. — Команда 2. чете:

— Замјеник командира друг ГОЈКО ПЕРУНОВИЋ,

— Политички комесар друг МИЛИВОЈЕ САМАРЦИЋ, досада комесар О.младинске чете.

Остали чланови команде биће накнадно одређени.

г. — Команда 3. чете:

— Замјеник командира друг ВЛАДИМИР КАЉЕВИЋ,

— Политички комесар друг МАТО ЦЕРОВИЋ, досада на служби у Дурмиторском НОП одреду.

Остали чланови команде биће накнадно одређени.

II

Новоформирану VII ЦРНОГОРСКУ УДАРНУ БРИГАДУ. под данашњим датумом, одређујемо у састав наше III Ударне дивизије НОВ Југославије.

Штаб III Дивизије ријешиће сва даља питања организације, снабдијевања и тактичке употребе ове бригаде, на бази основног задатка Дивизије.

СМРТ ФАШИЗМУ — СЛОБОДА НАРОДУ!

Политички комесар, Митар Бакић	**Начелник штаба, пуковник Руди Приморац**	**Командант генералмајор Пеко Дапчевић**

НИКО МАРКОВ СТРУГАР, ПРВИ КОМАНДАНТ БРИГАДЕ

Када је у децембру 1943. године формирана Седма црногорека омладинска ударна бригада, за њеног команданта је именован мајор Нико Марков Стругар, ратник чије се име прочуло већ у првим устаничким данима јула 1941.

У то вријеме у Црној Гори и црногорским јединицама било је доста млађих људи на командним функцијама с великим борбеним искуством, способних да командују и омладинском бригадом. Избор је, ипак, пао на Ника Стругара.

Он је тада командовао групом батаљона која је оперисала у старој Црној Гори. Била му је већ 43. година живота. Готово сви наши команданти били су знатно млађи људи. Међутим, Ников избор за команданта омладинске бригаде није никога изненадио. Напротив с«и који су га познавали одушевљено су прихватили ту одлуку. За команданта бригаде састављене тако рећи од дјеце није се могла наћи погоднија личност.

Нико Стругар је рођен 1901. године, у породици која је ослободилачкој борби црногорског народа и нашој револуцији дала велики допринос и огромне жртве. У породици Стругара брижљиво су се

његовале традиционалне вриједности Црногораца и на тим традицијама и вриједностима васпитан је и Нико Марков. Био је опозиционар режиму предратне Југославије, учесник у познатим догађајима на Белведеру 1936. године и у многим акцијама удружене опозиције. Када је избио рат, а потом и устанак, он је брзо схватио да је дошло вријеме страдања и тешких искушења — вријеме највеће провјере моралних вриједности свих и сваког појединачно и да је његово мјесто на страни бораца за слободу.

Приступајући партизанима он је то учинио пуним срцем, читавим својим бићем, трудећи се да увијек буде међу најбољима. Иако је прије рата релативно добро живио и ступио у партизане с пуних 40 година, он се врло лако прилагодио и сродио са, у већини, много млађим борцима и био један од оних који су у првим устаничким данима, када је било и појаве нееналажења и колебања, подизали морал и одлучност да се истраје у борби. Увијек је на себе примао најтеже и најодговорније задатке.

Приликом формирања првих партизанских група изабран је за командира једне од тих група и с њом учествовао у првим, тринаестојулским акцијама око Ријеке Црнојевића и Цетиња.

У Црногорском народноослободилачком одреду за операциЈе у Санџаку командовао је водом у Ловћенском батаљону и учествовао у пљеваљској бици. Послије повратка с Пљеваља именован је за командира Горњоцеклинске чете у батаљону „13. јул".

Када је на почетку 1942. године почела да се под скутом окупатора шири четничка издаја, Нико командује четом Ловћенца која се против њих бори на територији Комског и Зетског одреда. Послије двомјееечних исцрпљујућих борби вођених у најтежим условима, кад јој је понестало муниције, хране и одјеће, чета се враћа у Горње Поље код Никшића. Дио бораца (је тражио да им се дозволи да пођу до својих кућа да би се мало одморили и нахранили или да се упуте на задатак на територију Ловћенског одреда. Револтиран таквим тражењима командант Никшићког НОП одреда и члан Главног штаба НОПО за Црну Гору и Боку Сава Ковачевић постројава чету и тражи да СБИ који желе да се врате кућама положе оружје. Тада, у име чете, иступа Нико Стругар:

— Друже команданте, моји борци и ја нијесмо узели пушке да их бацамо него да се боримо против окупатора и домаћих издајника.

Конференција чете која је непосредно послије тога одржана показала је да Никови борци мисле исто што и њихов командир. Оставши чврсто уз њега, сви су се добровољно јавили да се не враћају у завичај него да борбу наставе тамо гдје је то потребно. Од тих бораца формирана :је самостална, Ловћенска чета, и одмах упућена на положај према Никшићу.

Ту, на вратима Никшића, на фронту широком неколико километара Ловћенци воде свакодневне борбе против јаких италијанских снага које, подржаване артиљеријом и тенковима, покушавају да продру према Лунову и Жупи Никшићкој. Ловћенци би им допустили са • мо да крену, да им открију намјере, а затим их нападали темо гдје су најслабији и редовно их присиљавали да се, уз тешке губитке, повлаче.

У тим борбама долази до изражаја Ников војнички таленат и инстинкт ратника. Ту почиње његова војничка слава. Његово име почело се помињати у редовима бораца и народа и узимати као примјер осталим јединицама. Његов углед као борца и руководиоца растао је са сваком новом борбом и побједом. Скоро свака његова борба била је и побједа. Чак и онда кад је бивао приморан да се повлачи, и у другим сличним ситуацијама, налазио је добра рјешења и уз релативно мале жртве наносио непријатељу тешке губитке. У току борбе он је увијек тамо гдје је најтеже: у првим борбеним редовима када се напада и у заштитници када се повлачи.

Неустрашив и хладан као стијена он је знао да и у најтежим ситуацијама улије вјеру и самопоуздање својим борцима, да их мобилише на највећа прегнућа и да их поведе у јуриш и извојује побједу. Тиме је он освајао њихово поштовање а бригом за сваког борца он је плијенио њихову љубав. Зато је свако његово наређење било загкон и највиша обавеза за све његове борце.

Крајем априла 1942. примљен је у Комунистичку партију Југославије. Састанку је присуствовао и Блажо Јовановић, организациони секретар ПК КПЈ за Црну Гору и Боку, који га је и предложио за пријем у Партију. Нико је био веома обрадован и поносан на тај чин, јер је веома цијенио комунисте као организаторе устанка, храбре борце и поштене људе. То је још више појачало његово самопоуздање и спремност да безусловно изврши сваки задатак.

Приликом формирања Четврте црногорске пролетерске бригаде јуна 1942. године, постављен је за команданта Другог батаљона. С тим батаљоном (у коме је једно вријеме био и замјеник команданта) за чије су име везане неке од најславнијих побједа те бригаде, Нико је одиста извршавао сваки задатак, па и онда када то други нијесу успијевали. Тако је приликом напада на Бугојно (јула 1942), продро и читаз дан остао с батаљоном у граду, док су наше јединице на другим секторима биле заустављене или одбачене. То исто он је учинио и приликом напада на Купрес (августа 1942), кад је с дијелом свог батаљона и политичким комесаром Бошком Ђуричковићем прошао кроз град у ситуацији када је изгледало да ту ни птица не може жива пролетјети. И борбе за ослобођење Ливна, Дувна, Имотског и друге борбе које је водила и добијала Четврта бригада везане су и за Никово име.

У бој у на Вилића гувну (у склопу битке на Неретви), од чијег је исхода зависила судбина више од 3.000 рањеника, Нико Стругар је, свјестан одговорности и величине задатка који је његовом батаљону повједен, читав дан, колико је бој трајао, престојао на ногама у стрељачком строју батаљона. Када су га борци видјели поред себе, у првој борбеној линији, није им ни на памате долазила помисао о могућности повлачења. За ту борбу похваљени су наредбом врховног команданта друга Тита и Други батаљон и његов командант. У наредби, између осталог, стоји:

„Изражавам своје признање и захвалност... команданту Другог батаљона Четврте црногорске пролетерске бригаде другу Нику Стругару, који је у овој тешкој и крвавој борби, као и у свим досадашњим бојевима, показао велику храброст, хладнокрвност и јунаштво".

Прије сваке акције и почетка борбе пролазећи поред колоне бораца он би за сваког нашао топлу ријеч или би га потапшао гхо рамену. Он је веома добро познавао све своје борце, интересовао се за сваког појединачно и уносио се у његову душу. Знао је како коме треба приступити, кога укорити, коме дати подршку. Зато су се борци према њему односили као према свом родитељу и имали у њега безгранично повјерење. О томе како је сваког умио да разумије и да му помогне свједочи и овај примјер. Политичком комесару батаљока Бошку Ђуричковићу Нико се једном приликом овако обрати:

— Друже комесару, хтио сам нешто да ти речем. Овдје је овај Лазар Татар, већ је примакао близу 50 година живота, оставио је код куће нејаку дјецу, мало је болешљив и тешко издржава напоре. А има и неке навике које другови не могу да схвате. Он воли да попије по чашицу ракије. Тако је научио а ови наши из батаљона хоће због тога да га ставе под гомилу. Говорио сам друговима да на њега треба друкчије гледати но на ове младиће, али ме нијесу добро послушали. Он је често потиштен и помало незадовољан па сам хтио да те замолим да им и ти речеш да га разумију.

Комесар у присуству Никовом позва Лазара и упита га има ли што у чутурици. Лазар слеже раменима:

— Не богами, друже комесаре, нема ни капи. Не дају ми, кажу да партизани не смију пити ракију.

Комесар му тада смијешећи се рече:

— Ако те други пут нађем с празном чутуром, казнићу те!

Лазару синуше очи. Најприје војнички поздрави, а онда још и скиде капу. Мало се поклони и узвикну:

— Комесаре, овако ти хвала! — Па додаде: — Бога ми знам, то је све масло Ника Маркова, хвала вам обојици.

Увјеривши се у својој руководилачкој и васпитачкој пракси да је другарска атмосфера најбоља гаранција за добру дисциплину и основни услов за прегалаштво, Нико је све чинио да атмосфера у је-;диници буде што боља а односи међу борцима што приснији. Нико то није научио из књига. Извор таквог сазнања код њега била је традиција, његово животно искуство и здрав горштачки разум.

Због таквих његових особина њему су касније као замјенику команданта бригаде повјеравали командовање групама батаљона када је требало извршити специјалне и теже задатке. Познате су побједе које је с групама батаљона добијао над бројним непријатељским снагама — на Јаворку и Биочу у прољеће 1943, за ослобођење Берана (Иванграда) у јесен те године, и у борбама у Старој Црној Гори крајем 1943. и почетком 1944. године.

Имао је истанчан осјећај да оцијени сигуацију. У петој непријатељској офанзиви, приликом преласка жељезничке пруге Сарајево — Вишеград, Четврта бригада је била у претходници и имала задатак да заузме жељезничку станицу Сјетлину. Други и Трећи батаљон, који су тај задатак добили, нијесу се најбоље снашли по густај магли. Јутро их је затекло иза полазних положаја. Кад их је Нико пронашао, приговорио им је због таквог рада а затим наредио да се батаљони построје. Замјеник команданта Четврте бригаде учинио је то строго и енергично, јер је знао да се иза бригада креће

Врховни штаб и врховни командант Тито. Свако одлагање напада омогућило би непријатељу да привуче појачања и да осујети или от*.-жа прелазак наших снага преко пруге. Постројеним јединицама Нико је командовао:

— Команданти на челу својих батаљона, трчећим кораком — правац Сјетлина.

Иако преморени и гладни батаљони су заиста, с командантима на челу, у трку превалили простор до близу станице и у 11 часова прије подне, пошто се магла сасвим повукла, напали и заузели Сјетлину. Акцију су посматрали друг Тито и штаб Друге дивизије. Стругарев поступак и одважан јуриш батаљона изазвао је дивљење свих.

Неколико недјеља послије тога врло јаке њемачке снаге напале су Четврту бригаду на Омеровим Водама, на Озрену. Послије одласка главнине Другог корпуса бригада је практично остала сама на Озрену да сачека јединице Трећег источнобосанског корпуса, да им преда корпусну болницу с тешким рањеницима, а потом и сама крене за Црну Гору.

У најкритичнијој ситуацији Нико је стао на најистуренији положај, на голој коси, пркосећи ватри непријатеља. Убрзо је био рањен али није напуштао положај. Ни кад је поново рањен, овога пута теже, није напустио положај, нити дозволио да га превију све док се није увјерио да се непријатељ повлачи.

Након што је Четврта бригада у борбама за одбрану Колашина, у јесен 1943, разбила четничке и италијанске јединице, Нико је добио задатак да с неколико батаљона из Друге пролетерске и Четврте црногорске бригаде присили на капатулацију италијанску дивизију „Венеција", која је с четницима имала споразум о заједничкој борби против партизана и да заузме Беране. Нико је захтијевао да се Италијани одмах и безусловно предају. Револтиран таквом „дрскошћу" командант италијанске дивизије га упозорава:

— Зар ви не знате да ми овдје имамо читаву дивизију.

Нико му на то хладно одговара:

— Знам врло добро и зато сам овако и дошао.

Наш командант изговорио је то управо у тренутку кад су његови батаљони под пуном спремом улазили у град. Италијани се нијесу усудили да реагују.

Све ово што сам рекао о Нику мали је дио онога што говори о врлинама које су га красиле као човјека и команданта. Но, и то је довољно да се схвати зашто је један четрдесеттрогодишњак, поред толико млађих и даровитих команданата што смо их онда имали, одређен да буде командант најмлађој црногорској бригади.

Избор је пао на Ника, јер се вјеровало да ће искусан ратник и командант зналачки водити и најмлађу бригаду.

Тако је и било. Стално имајући на уму састав њеног људства, његово одушевљење и неискуство, Нико Марков своје „ђетиће" гхо чиње учити ратовању кроз мање окршаје — најприје око Бијелог Поља и Мојковца, а затим у Кучима и Пиперима.

Док је бригада затварала правац који од Подгорице, Морачом, води ка Колашину, њени поједини дијелови се спуштају до саме периферије града, нападајући мање њемачке дијелове и четнике у

околним селима. У **тим** борбама бригада стиче борбено искуство **и организационо се** учвршћује. Већ у априлу 1944. Седма, **заједно с другим** бригадама Треће дивизије, напада утврђени Спуж и Тараш **и у тим** борбама испољава високе борбене квалитете.

У љето те године, учествујући у такозваној дурмиторској операцији, Седма бригада под Никовом командом, у снажном налету, до ногу туче елитни четнички („гвоздени") пук, ствара брешу у распореду непријатељских снага и омогућава Трећој дивизији да за леђима непријатељских снага ослободи Колашин и Беране. Том акцијом у **којој** су четници имали више од 350 мртвих п преко 150 заробљених створени су услови за дефинитивно ослобођење Никшића и масовко мобилисање бораца за формирање нових бригада.

Под Никовом командом Седма бригада је двапут ослобађала Беране, затим Андријевицу, Бијело Поље, Мојковац, Шаховиће, Бродарево, Чајниче, Горажде, да би у пролеће 1945. у саставу Треће дивизије доспјела до капија града Сарајева.

На прилазима Сарајеву Седма и Нико су се растали. Седма је остала да осваја стопу по стопу земљишта којим се с југа прилази главном граду Босне и Херцеговине. А Нико Стругар се, с групом другова, запутио за Москву, на једногодишње школовање.

Послије завршетка школе постављен је за команданта Шесте а потом Четврте дивизије Корпуса народне одбране Југославије (КНОЈ-а).

Године 1952. у Београду је завршио Вишу војну академију. **Слиједеће четири** године обављао је дужност начелника одјељења у **београдској** армијској области. Са ове дужности је 1956. године **пензионисан,** у чину пуковника. Међутим, ни послије пензије Нико **није могао да** мирује него је и даље радио, као директор једног **београдског** предузећа, све до 15. јула 1962. године, кад га је тешка **болест отргла из** наших редова.

Нико Стругар није био само славан ратник. Он је био диван друг и одан пријатељ. Врло се лако повезивао с људима, брзо прилагођавао свакој средини и сваком друштву и био увијек цијењен и поштован од свих. На његову ршеч се могло увијек и потпуно ослонити. Није подносио слабиће и кукавице, али их никада није прогонио.

Волио је људе и био спреман да за њих све жртвује. Био је **истински и прави** човјек. Зато ће, уз Саву Ковачевића, Баја Секулића, **Вукмана** Крушчића **и** друге славне борце црногорског народа и наше **револуције, живјети** у народу док живе и идеали за које се борио.

Bojo НИКОЛИЋ

НИКОЛА—НИКО ЂАКОНОВИЋ, ПРВИ КОМЕСАР БРИГАДЕ

Непосредно пред одлазак на дужност помоћника комесара Седме омладинске бригаде примио ме је секретар Покрајинског комитета КПЈ за Црну Гору, Боку и Санџак Блажо Јовановић и дао ми потребна упутства и задатке. Између осталог, нагласио је да треба водити рачуна и о томе да борци не дају без потребе своје младе полетне животе, да цијеним углед изузетно храброг команданта Ника Стругара и да ћу у комесару бригаде Николи Ђаконовићу наћи доброг комунисту и топлог сарадника.

О обојици сам већ био доста чуо али их нијесам лично познавао. Био сам нестрпљив и журио сам да што прије стигнем у бригаду. Кад сам се 15. марта 1944. године јавио у штаб бригаде у Биочу, командант је био одсутан, налазио се на вишем официрском курсу у Беранама (Иванграду). Комесар бригаде Никола Ђаконовић дочекао ме веома срдачно, рекавши: „Добро дошао". По непосредности наступа и топлини којом је изговорио ове једноставне ријечи осјетио сам да ми је пружио руку прави човјек.

Тај први утисак при ступању на одговорну дужност за мене **је** значио много. Касније, у току рата и у поратном периоду, приликом сваког пријема нове дужности, у мени је неодољиво одзвањало оно Никово „Добро дошао".

Дан-два пслије доласка замолио сам га да ми нешто детаљније каже о руководећем кадру бригаде.

— Како да не, то ми је и дужност — узвратио је Нико. Начин на који је говорио о људима био је за мене у нечему посебан. Износио је скоро искључиво њихова позитивна својства. — То су све храбри борци и добри комунисти, они пуно дају нашој борби — говорио је.

Полазио је од једноставне истине да су то одани и пожртвовани људи, природно бистри и сналажљиви. Ипоред тога што је знатан дио њих потицао из редова земљорадника, са основним образовањем, он је врдо увјорљиво говорио о њиховој перспективи и тврдио да ће они успјешно рјешавати проблеме на које буду наилазили.

— Они ће — говорио је — кроз праксу и борбу постати још боље старјешине а кад извојујемо слободу створиће се услови за свестрано образовање свих.

Његово гледање на људе и безрезервна вјера у њихов развој и оспособљавање превазилазили су оно што сам о томе то тада слушао. Био је сав окренут ка тражењу, његовању и развијању позитивног у човјеку. Имао сам утисак да мисли да ће рад и борба превазићи и ослободити људе свих слабости које нормално, у већо'ј или мањој мјери, посједују сви. Било је право задовољство слушати га кад говори о томе, и уопште кад говори.

Нико ме потом детаљно, једноставно и концизно упознао с током и закључцима тек одржаног бригадног партијско-политичког савјетовања. Начин на који је говорио указивао је да је ријеч о комунисти с великим партијским искуством, ширином погледа и неограниченом вјером у Партију и будућност. Нико је, уосталом, био

члан КПЈ од почетка 1937. године. До 1940. године, као млади судијски приправник, припадао је партијској организацији чија је **вв**ћина чланова радила у Финансијској дирекцији у Подгорици (Титограду). Њену активност непосредно пред рат, кад су услови рада били тешки, веома је високо оцијенио Блажо Јовановић. У току НОБ та партијска организација дала је три народна хероја. У стану Ника Ђаконовића, у Вучедолској улици у Подгорици, 1940. године, приликом доласка на Осму партијску конференцију КПЈ за Црну Гору, ноћио је и друг Тито. Због револуционарне активности Нико је био прогањан од тадашњих власти. Те, 1940. године премјештен је у Валандово, у Македонији.

Одмах послије капитулације бивше Југославије Нико се враћа у родни Улцињ, у коме је био један од организатора револуционарног и ослободилачког покрета. У НОР-у и револуцији он се налазио на разним одговорним дужностима. Почетком рата био је члан међуопштинског партијског руководства, затим политички комесар батаљона, а 1943. године секретар Среског комитета КПЈ у Бару. Крајем те године преузима дужност политичког комесара Седме ударне црногорске бригаде, од дана њеног формирања.

Закључци и одлуке бригадног партијског савјетовања били су од далекосежног значаја за даљи развој ове младе бригаде и њен допринос НОВ-и и револуцији. На савјетовању је констатовано да је партијска организација у бригади врло млада. и да организацији СКОЈ-а у овој омладинској јединици треба поклонити већу пажњу. Око 75 одсто њених чланова примљено је у Партију крајем 1943. и почетком 1944. године. Млади комунисти нијесу посједовали довољно знања а још мање искуства у раду. И поред тога, констатовано је да су уложени велики напори да се организација учврсти а људстсо обучи и уздигне и у војничхом и политичком погледу, како би се бригада што прије и што боље оспособила за предстојеће задатке.

Требало је испунити обећања дата на конгресу омладине. Та обећања Нико је стално имао пред очима и често их спомињао у раду.

Више од три мјесеца након формирања бригада није имала већих окршаја с непријатељем. Тај период интензивно је коришћен за организационо сређивање и обуку људства, Одмах се приступило систематској војној обуци и политичком и културно-просвјетном васпитању људства. Организовани су културно-просвјетни одбори којима су руководили политички комесари. Одржавана су политичка предавања и предавања из области друштвених и природних наука. Организоване су читалачке групе и аналфабетски течајеви. Умјетничко-приређивачки сектор је организовао приредбе и забавне вечери за војску и народ, које су биле масовно посјећиване, нарочито од омладине. Формирани су и хорови и дилетантске групе, чија је активност долазила до изражаја у четама. И сектор дописништва радио је активно. Он је организовао издавање џепних и зидних новина.

Већ у другој половини јануара организован је при штабу бригаде политички курс са 22 слушаоца из редова млађег руководећег кадра, ко1им је непосредно руководио помоћник политичког комесара Првог батаљона Мињa Ковачевић. Организован је и санитетски курс, којим је руководио референт санитета бригаде Митар Пилетић. Срединсм

фебруара при штабу бригаде је организован и подофицирски курс са 27 слушалаца. Врло интензивно је координиран рад с руководећим органима на терену, нарочито с народноослободилачким одборима и омладинским руководствима. Већ у том периоду партијска организација бригаде и терена на коме се налазила констатују да је бригада стекла углед у народу.

За ове и многе друге активности огромна је заслуга комесара Ника. Имао је смисла за организацију и још израженију методичност у раду. С великом одговорношћу и ентузијазмом истинског револуционара константно је пратио читав живот и рад бригаде. Непосредним обиласцима предавања, обуке, штабова и јединица темељно је упознавао стање и активност јединица. Његова помоћ била је велика и разноврсна. О њој су кружиле приче још тада а и данас се могу чути. Он би за свако предавање или излагање, која су, услед недовољног познавања материје или оскудице времена за припрему често била штура, рекао да су добра а да ће наредна бити још боља. Увијек би узео ријеч у дискусији и практично изложио суштину теме. Иако је био дугогодишњи предратни правник, човјек широке опште културе и образовања и доста добар познавалац марксистичке науке, никада то није истицао. Имао је ријетку моћ да мисли излаже једноставно, да их прилагоди нивоу слушалаца. Борцима, старјешинама, народу и омладини увијек је говорио разумљивим и Једноставним ријечима, аргументовано и убједљиво. За њега се говорило и међу борцима и у народу да осваја ријечима. А освајао је и својом топлом и ведром појавом, присношћу и разумијевањем за тешкоћс и проблеме бораца и народа.

Посебну бригу поклањао је здравству и исхрани бораца. Рањенш/и су говорили да им његово присуство и ријеч дјелују као мелем. Никад га нијесам видио тмурног или чуо да виче на неког. И у најтежим ситуацијама забринутост и нервозу му је могао запазити само онај ко га је добро познавао. Погинуле борце жалио је с пуно осјећања. Био је сталожен, прибран и скоро увијек ведар и расположен за шалу '•

Њему су се слободно обраћали и борци и старјешине, с пуним убјеђењем да ће им само помоћи. И када би направили грешку, њему би је најслободније изложили и тражили од њега савјет. Кад је говорио или дискутовао, настајала је спонтана тишина. Сви су жељели ла чују што каже комесар Нико. Није био риједак случај да су га старјешине у међусобној полемици тражили да чују што он мисли о томе.

Био је веома погодан за сарадњу, са изразито развијеним смислом за усклађивање односа међу људима. Не сјећам се да је некада рекао да се не слаже с неком одлуком или начином њеног формулисања и образложења. Он се сталожено, тихо и ненаметљиво укључивао у расправу и скоро увијек довео до њеног побољшања, а да при томе не повриједи ничију осјетљивост. Кад се једном приликом вратио са обиласка јединица, затекао је ужи дио штаба у доста жустрој дискусији око образложења једне одлуке. Нико је одмах оцијенио атмосфсру, прочитао одлуку и рекао:

— Ово је добро. Нашим искусним командантима не требају дуга образложења. Нема. разлога да се љутите. И немојте да ми љутиге

команданта. — А затим је ухватио команданта испод руке, и обратио му се оним благородним гласом: — Нико Марков, 'ајде мало да прошетамо.

Након пола сата вратили су се весели. То расположење се одмах пренијело на све у штабу.

Због таквог његовог држања сви смо га вољели и поштовали. Командант бригаде Нико Стругар веома је држао до његовог мишљења. Веома му је било стало да баш од комесара Ника добије потврду свог става.

Средином 1944. године у Биочу је почео да ради нови политички курс при штабу бригаде, којим сам ја руководио. Никова два предавања, која је прихватио са изјавом да му је то дужност, слушаоци су пратили с великом пажњом, схватили их без тешкоћа, топло поздравили и коментарисали са жељом да их он држи што више.

У борби је био храбар, одлучан и прибран. Његова сталоженосг, организационе и друге способности, као и честа појава на самој борбеној линији, значили су много за борце и јединице и уливали им поуздање.

Имао је изразит говорнички дар. Његов ватрени говор у ослобођеним Беранама 5. маја 1944. године, дуго се препричавао међу борцима и у народу овог краја. Из његове смирене и благе појаве избијала је енергија и одлучност с позивом на даљу борбу до потпуне побједе и слободе. Тај позив уродио је богатим плодом. Стотине омладинаца и омладинки укључили су се у бригаду, а народ нам је поклањао велику пажњу и бригу о рањеним борцима.

Средином 1944. године Нико одлази на нову дужност при Врхсвном штабу НОВЈ, срдачно испраћен од свих.

До почетка августа 1948. године радио је у Озни и Удби за Југославију на разним руководећим дужностима. Од тада до краја живота радио је у Нрној Гори и био непрекидно члан ЦК СК Црне Горе, а од 1956. до 1965. и члан Извршног комитета. Био је и члан Ревизионе комисије Централног комитета Савеза комуниста Југославије, члан Предсједништва Републичке конференције ССРН Црне Горе и низа других друштвено-политичких органа. У том периоду Нико се налазио на одговорним дужностима у влади и правосудним органима Црне Горе. Био је министар трговине, предсједник Брховног суда, државни секретар за финансије, секретар за унутрашње послове, потпредсједник Извршног вијећа. предсједник Привредне коморе. Такође је био посланик Савезне и Републичке скупштине. Смрт га је затекла на дужности предсједника Уставног суда Црне Горе.

У читавом послијератном периоду радио је са истим оним огромним ентузијазмом и неуморно, као што је радио у НОР-у и револуцији. Сагоријевао је и сагорио на многим тешким задацима које је извршавао с великом одговорношћу, енергијом и пожртвовањем.

А кад је његово велико, племенито, дубоко људско и револуционарно срце изненада престало да куца, на улицама Титограда, у његовом родном Улцињу и свугдје гдје су га људи знали, чуле су се ријечи: „Умро је добар човјек, Никола Ђаконовић".

Од најодговорнијих руководилаца Црне Горе чуле су се веома топле ријечи и оцјене његове личности и његовог револуционарнсг

доприноса. Блажо Јовановић је, поред осталог, рекао: ... „Свајом љепотом, људском душом, својим хуманизмом, служио је за примјер свима нама".

Народ родног Улциња подигао је свом вјерном сину и досљедном револуционару Николи Ђаконовићу спомен-бисту у градском парку, поносан на његов лик и допринос.

Огроман је његов допринос организационом учвршћивању и оспособљењу Седме омладинске бригаде за успјешно извршавање великих војничких и политичких задатака на читавом њеном борбеном путу од Колашина до аустријске границе. Зато су борци ове прослављене омладинске јединице сачували трајну успомену на његов хумани лик и поносни су што им је први комесар био Никола Ђаконовић.

Драгутин РАДОВИЋ

ПРВЕ БОРБЕ ТРЕЋЕГ БАТАЉОНА

Послије изненадног заузимања Пљеваља, 5. децембра 1943. године, Њемци су предузели опсежне мјере да обезбиједе комуникацију Пријепоље — Пљевља — Чајниче, којом су пребацивали своје трупе и опрему. При том су јачим снагама штитили свој лијеви бок, према нашим јединицама. У том циљу су користили муслиманску фашистичку милицију и четничке снаге, које су послије нашег одласка из Пљеваља почеле да се мобилишу и групишу.

Јединице Треће санџачке пролетерске и Четврте црногорске пролетерске бригаде затварале су правце који од Пљеваља и Пријепоља воде ка јужном дијелу Санџака. Поред тога, ове наше јединице су извеле већи број акција ради ометања и спречавања непријатељског саобраћаја на комуникацији Пријепоље — Пљевља — Чајниче. У овим борбама су нанијеле непријатељу веће губитке.

Одмах послије формирања Седма бригада је добила задатак да се постави на положајима у ширем рејону Бијелог Поља. Наш Трећи батаљон \је добио задатак да се размјести у рејону села Драшковине, с тим да посједне положаје Бијов гроб — Крвавац — Зечја глава (к. 1245). Цио штаб батаљона био је ангажован у припреми јединица за борбу. Први му је задатак био да не дозволи непријатељу да изненади његове јединице, ни оне у логору, ни оне на положајима. Ради тога смо одређивали јача обезбјеђења и чешће упућивали патроле у разне правце.

Но, ипак се десило да нас је непријатељ напао на положајима које смо држали. У зору 12. јануара, док је због магле, видљивост ЈОШ била слаба, непријатељ |је подишао нашим положајима у рејону Бијова гроба. Штаб батаљона је одмах изашао на положај. Одлучено је да ја пођем код Прве чете, чији су положаји били у рејону Зечје главе, а да остали дио штаба остане у рејону Бијова гроба, гдје је борба и почела. Друга и дио Треће чете, који су били на положајима, одбили су први напад непријатеља. По дејству смо одмах закљу-

чили да то може бити муслиманска милиција. Ватра се чула и ***n?.*** положајима десног сусједа — јединица Четврте пролетерске бригаде

Док сам стигао до Прве чете, непријатељ је почео да напада и од правца села Зојаковића. Није знао гдје су наши положаји па се ватром прије времена открио. Послије краткотрајне борбе Прва че^м^а је одбила непријатеља и он се уђутао. Неко вријеме пратили смо борбу у правцу Бијова гроба и, по ватри, закључили да је непркјатељ доста жилав. Командир чете Милић Караџић и помоћник комесара Саво Вујошевић предлагали су да се непријатељ прогони у правцу села Мијачиновића. Послије краћег виЈећања одлучисмо, међутим, да се један вод задржи на положајима изнад села Зојаковића, то јест у рејону Зечје главе, а да једним водом дејствујемо у правпу села Радовића и Опанчина.

Командир чете као да је једва дочекао овакву одлуку и убр;-:о смо чули борбу у рејону села Радовића. Овај наш потез изгледа да је имао много већи значај него што смо ми предвиђали. Напредовањем Прве чете почела је слабити непријатељска ватра у правцу Би јова гроба, што је био знак да је непријатељ доведен у забуну, осјећајући борбу у својој позадини. Ово је допринијело да Друга и Трећа чета пређу у енергичан противнапад и протјерају непријатеља. Чим је осјетио бочну ватру Прве чете, дао се у бјекство.

У овој првој борби непријатељу су нанесени знатни губици. Ио неким подацима непријатељ је имао 20—25 мртвих и рањених. Ми нијесмо имали губитака.

Увече се састао штаб батаљона и анализирао акцију. Оцијенили смо да је држање бораца у овој борби, за многе првој, било за сваку похвалу. Команде чета су, поред изразите храбрости и присутносш међу борцима, показале и умјешност.

И команде чета су на састанцима свих бораца и старјешина ИЈ-влачиле искуства и поуке из те прве борбе.

Цијенећи значај правца који смо ми бранили, штаб бригаде је одлучио да тамо упути и Четврти батаљон. Његовим размјештајем у ширем рејону села Граба, на нашем лијевом крилу, знатно је био побољшан и положај нашег батаљона — његово лијево крило било је добро осигурано.

С десним сусједом, међутим, Четвртом пролетерском бригадом, то није био случај. Између нас и ње био је велики простор, пошумљен, теже проходан, покривен снијегом. То нам је наметало обавезу да се десно посебно обезбјеђујемо и да што боље контролишемо тај међупростор.

Показало се, убрзо, да напори које смо улагали нијесу били узалудни. Већ 16. јануара Нијемци, муслиманска милиција и четници напали су положаје и наше и Четврте бригаде на линији Бијов гроб — село Слатина. Будући да смо очекивали напад, није нам било тешко да се организујемо за одбрану. Стара поломљена стабла омогућила су нам да се иза њих поставе борци, па је изгледало као да су у бункерима. Неуморни командант батаљона Јанко Машановић хтио је да обиђе не само сваку јединицу него и сваког борца, да га подучи и охрабри. Политички комесар батаљона Божо Жарковић и замјеник

политичког комесара Никола Јелушић били су такође међу борцимгг а команде чета такорећи у стрељачком строју.

Непријатељ је испољио најјаче дејство на наше положаје у рејону Бијова гроба, баш на положаје Треће чете. Митраљеска и минобацачка ватра засула је положај а затим су из шуме јурнули војници муслиманске милиције, приближ;авајући се скоро до самих цијеви. Сигурно не би тако били дрски да им за петама нијесу наступали Нијемци. Борци Треће чете су одбили овај напад. Драго Пушеља, политички комесар чете, био је на једном а командир Велимир — Вкљко Велимировић на другом крају стрељачког строја чете, који су својом присутношћу допринијели да се ОД6ИЈО тај први али снажии јуриш непријатеља. Други свој напад непријатељ је усмјерио на положај Друге чете која је била лијево од Треће. Истовремено, колико се могло закључити по јакој ватри, непријатељ је вршио притисак и на положај Четвртог батаљона. Дио Прве чете био је на положајима у рејону коте 1225 и у правцу Бијова гроба. Првој чети већ смо предодредили важан задатак — да не само енергично брани ове положаје него и да својом борбом омогући правилно и благовремеио посиједање наредних положаја уколико се будемо морали повући пред непријатељем. Друга чета с командиром Војом Гарчевићем и политичким комесаром Вељком Милоњићем успјела је, такође, да одбије први напад непријатеља, но убрзо је положај ове чете постао врло осјетљив, јер је непријатељ почео дубље да продире између наших и положаја десног крила Четвртог батаљона. Усљед пошумљености земљишта тешко је било затворити сваку јаружицу.

Иако смо већи дио дана давали јак отпор, непријатељ је успио да нас одбаци са првобитних положаја. Ослањајући се на положаје Прве чете, почели смо се повлачити у правцу Мједова брда (к. 1329). Захваљујући храбрости и умјешности командира Милића Караџића и помоћника комесара Сава Вујошевића, нијесмо имали губитака.

Пред надмоћнијим непријатељем морао се повући и Четврти батаљон, тако да се наш фронт увече 16. јануара протезао линијем Мједово брдо — Жубер. Непријатељ је нападао и на положаје нашег десног сусједа, Четврте пролетерске бригаде, коју је такође потиснуо, тако да су 4 њемачка тенка, 17. јануара, продрла до Гостуна. Ноћу 19/20. јануара Четврта пролетерска бригада је одбацила ове њемачке дијелове и потисла их до Јасена, гдје су се Нијемци задржали.

Пошто се непријатељ повукао, Трећи и Четврти батаљон посјели су положаје које су држали 15. јануара. На овим положајима Трећи батаљон је остао до 24. јануара, када је смијенио јединице Четврте пролетерске бригаде у Бијелом Пољу. Ту је, као посадна јединица остао све до 31. јануара.

Јовета БОБИЧИЋ

У ПРВОЈ АКЦИЈИ ДРУГОГА БАТАЉОНА

Одмах послије формирања бригаде наш Други батаљон је јану - ара 1944. добио свој први борбени задатак, — да у планини Бјеласици похвата скривену четничку групу.

На извршење задатка смо пошли ноћу. Цијелу смо се ноћ пе^и уз падине Бјеласице, по великој хладноћи. Газили смо дубок снијег, који је досезао и до појаса. Били смо слабо обучени а слабо смо стајали и са обућом. Мало је ко од нас имао добар шињел или цокуле. Студен је штипала. Руке и ноге су се мрзле. Није било застајања, јер је у току ноћи требало стићи до пећине у којој су се четници били сакрили и спремили за зимовање. Наша колона је ћутећи ишла.

У само свануће стигли смо изнад пећине из које је избијао прамен дима и замицао ка врховима ове лијепе планине, створене да јој се људи диве а не да по њој мегдане дијеле.

Пред нама, с висине Бјеласице, пукао је диван поглед на њене падине покривене дубоким снијегом и прошаране густом буковом и боровом шумом. Да смо били туристи, дивили бисмо се њеним љепотама у том јануарском дану. Али, ми смо имали други задатак. Одушевљење природним љепотама морамо оставити за неко касније вријеме, и за оне који живи дочекају крај рата.

У једном тренутку један од наших пушкомитраљезаца, премо рен, узбуђен, или ко зна због чега, спотаче се и паде. Пред њим се покрену већа снијежна маса и клизећи низ стрмину стропошта се попут лавине до испред самог улаза у пећину. Изгледа да то нијесу осјетили четници, јер нијесу реаговали. Ми опколисмо пећину и бомбаши бацише бомбе на улаз. Одјекну планина. Истовремено запуцасмо из пушкомитраљеза и пушака. Но и четници се „гласнуше" ватром из пећине, али веома слабом.

Подуже потраја то препуцавање. На наше повике: „Предајте се? Положите оружје!", нијесу одговорили, сем по којим пуцњем. Одједном умуче њихово оружје. Настаде тајац. Не потраја дуго, а из пећине се чу глас: „Предајемо се!"

Одмах затим кроз узани отвор почеше излазити четници с рукама дигнутим увис. Како излазе тако се постројавају. А ми их бројимо: шеснаест. Испод дугих густих брада изгледају збуњено, упла шено.

Након што заплијенисмо оружје и доста намирница (суво месо, сир, кајмак, брашно и друго) које нађосмо у пећини натоварисмо на коње и са заробљеним четницима кренусмо низ Бјеласицу.

Пјевајући.

Насто ПЕТРОВИЋ

КОД НАЈБОЉЕГ КОМАНДИРА ОДЈЕЉЕЊА

Долазак у Седму омладинску бригаду био је и мој најрадоснији тренутак у животу. Распоређујући нас по јединицама командант батаљона Крцун Машановић, када наиђе на мене, онако малог али од раздраганости срећног, помилова ме по глави и упита како се зовем. Не сачека ни да изговорим докраја евоје име и презиме, но ће:

— Ти, мали, идеш код мене за курира. Кад видје да се ја на то мало снуждих, а потом и гнергично одбих да будем курир, упита ме да ли бих ишао за пушкомитраљесца. Одговорих му да бих.

— Распсрећујем те — на то ће командант Крцун — код најбо• љег командира одјељења у батаљону. Бићеш код њега пушкомитраљезац.

А затим нареди командиру треће чете Јакову Шундову да ме распореди код Дакића.

С великим нестрпљењем сам очекивао да видим како изгледа тај најбољи командир одјељења.

Кад ме Шундов доведе, гласно повика:

— Дакићу, госпу ти, ево ти овај мали и подај му пушкомитраљез. То је лично командант наредио.

Што ми се командир одјељења више приближавао све сам више подизао главу да бих у једном тренутку, кад он стаде на корак од мене, толико извио врат као да у најдубљу тачку неба гледам. Тај горостасни момак скоро је два метра висок, а метар у раменима широк. Изгледане као да је само растао на падинама Дурмитора (у селу Малој Црној Гори) већ да је одваљен од Дурмитора. Представисмо се један другом и он ми пружи нов „брно". Држећи га с таквом лакоћолт у руци, као кад бих ја држао пиштољ, рече:

— Нека ти је срећан и да њиме успјешно тучеш све непријатеље.

„Брно" ми се јако свидио, али још више мој командир одјељења. С њега у почетку нијесам ока скидао. Био је заиста маркантна фигура. Касније, био ми је један од другова и пријатеља какви се ријетко сретају у животу. Био је не само добар ратник, како је говорио командант Крцун, већ и човјек и друг кога се радо сјећам.

Милош ТИЈАНИЋ

НИКО МОЈ НИЈЕ БИО КУРИР

Долазак у Седму омладинску бригаду и распоред у њен Други батаљон за мене је, баш као и за све моје другове, најрадоснији догађај.

У строју батаљона смо с великим нестрпљењем чекали распоред по четама и водовима. Сви смо жељели да будемо распоређени с познатим друговима или с неким од својих рођака. Тако смо Милош

Тијанић и ја стали један до другога у нади да ће нас распоредити у исти вод или бар у исту чету. Нас двојица смо рођаци, дјетињство смо провели заједно и осјећали смо се као права браћа, па је било и разумљиво што смо жељели да у новој јединици будемо заједно.

Командант батаљона Крцун Машановић је ишао од једног до другог борца и по реду нас распоређивао у чете. Дошавши до Милоша, који је стајао испред мене, командант га погледа онако млада и још маленог, потапша по рамену и рече му:

— Ти ћеш, мали, код мене за курира.

Милош поцрвење као паприка и одлучно одговори:

— Друже команданте, од Тијанића нико до сада није био курир, па нећу ни ја.

Крцун се на то насмија па поче да му објашњава да он зна да је Милош, иако још малољетан, стари борац па га баш због тога и узима себи за курира. Међутим, Милош и даље остаде упоран у захтјеву да не буде курир. Смијући командант ће:

— Добро, мали, што су твоји Тијанићи били, те **ти** нећеш да будеш мој курир?

Мало зајапурен, Милош му прибрано на то одговори:

— Неки су били харамбаше, неки ускоци, неки комите а и чувени барјактари, а сви остали били су обични ратници, али сви храбри и јунаци.

— Па добро, мали, — Крцун ће — када хоћеш да будеш као твоји преци, би ли ти био — пушкомитраљезац.

— Бих, друже команданте — једва дочека Милош. Командант га још једном помилова и рече:

— Одређујем те за пушкомитраљееца код Милутина Дакића.

Послије тога дође ред и на мене. Командант Крцун ме погледа и пошто сам био виши од Милоша, насмија се и рече ми:

— Да не бих и теби, Тијанићу, учинио нажао, 'ајде и ти за пушкомитраљесца, али у другу чету, па да видимо ко ће од вас двојице бити бољи пушкомитраљезац.

Вуксан ТИЈАНИЋ

ПРВИ ДАНИ ДУРМИТОРАЦА У БРИГАДИ

У другој половини 1943. године на ширем подручју Језера, Уско ка, Дробњака, Шаранаца, Крнова, Бањана и Каменска дјеловао је Други дурмиторски батаљон. Његов је командант био Јован — Јоца Ђерковић, а политички комесар Божо Жарковић. Батаљон је био састављен махом од омладинаца. Међу њима су већина били чланови СКОЈ-а а било је и неколико чланова КПЈ.

Почетком децембра 1943. године батаљон је из Горње Бијеле по • шао у правцу Бањана. У околини села Каменска сукобили смо се са херцеговачким четницима неког Бодироге. Брзо смо их разбили и про-

тјерали из тог краја. Ту смо се задржали краће вријеме и код народа оставили врло добар утисак. Убрзо је, међутим, услиједило наређе ње да се батаљон хитно пребаци на сектор Шаранаца, према Ђурђевића Тари.

На пут смо кренули ноћу. Цијелу прву ноћ смо провели у маршу. Понегдје смо ишли и пругом уског колосјека која води од Никшића за Билећу. Марш по тој прузи био нам је посебно напоран, јер је требало скакутати са једног прага на други. Осим тога, прије марша смо били стално у покрету и мало смо се одмарали. Због тога, све више су нас обузимали замор и сан. Било је бораца који су у ходу спавали све док се не би спотакли о камен или какав други предмет на путу. А неки би од нас и ударио главом о кундак пушке друга који је ишао испред њега.

Пред зору смо стигли на врх планине Лоле. Задржали смо се. и кратко се одморили, у кући Вука Драгића, који је тада сматран веома богатим сељаком.

Пошто смо добили нешто хране, наставили смо покрет за Бо^н а затим за Тимар. Након мало пуцњаве, којом се четнички елеменчи огласише да су још живи, стигосмо и преноћисмо у Тимару. Сјутрадан настависмо покрет за Шаранце и даље ка Ђурђевића Тари, да код Импровизованог моста запосједнемо положаје и спријечимо непријатељу да продре од Пљеваља ка Жабљаку.

У току овог марша с нама Дурмиторцима маршевао је и Италијан Ернесто, који је био помоћник нишанџије на тешкој „бреди" а иначе је био придодат Драгу Вуковићу. За вријеме марша нас је пратила киша и сусњежица, тако да је Ернесто имао доста посла ок>) своје „бреде". Мучио се, носећи је. Међутим, све је то подносио добро и с нама се био зближио. Стекао је повјерење и постао нижанџија на „бреди".

На Ђурђевића Тари смо се задржали готово читаву другу половину децембра. Крајем мјесеца дође наређење да цио батаљон пође за Колашин. Вријеме је било лоше. Јаке и хладне кише пратиле су нас цијели дан. Од Потрка према Вратлу засула нас је киша са снијегом. Мрак је нашу колону затекао прилично развучену па је постојала бојазан да се због невидјелице и залута. Низ стрмине, Вратла, кривудавим стазама, ипак смо се, уз велике тешкоће, некако домогли села Липова.

Преноћили смо у Горњем Липову, у згради основне школе. Учионице нијесу биле загријане али је под био застрт сламом и ми смо, онако мокри и веома уморни, одмах полијегали. Промрзле и припијене једног уз другог, сан нас је брзо савладао.

У Колашин смо стигли на сам дан формирања Седме бригаде. Одмах смо отишли у село Дријенак гдје је требало да се обави свечани чин формирања бригаде. Снијег је био добро покрио земљу Утабали смо га и постројили се. У Дријенку су се окупиле и остале партизанске јединице, групе или појединци, од којих је основана бригада. То су готово све били омладинци.

Пошто је обављен свечани чин формирања бригаде, наш Други дурмиторски батаљон је расформиран. Његови борци су распоређени по свим батаљонима Седме бригаде. Тренутак растанка са друговима

који су неколико мјесеци заједнички подносили све тегобе борбе и били везани борбеним другарством, с дотадашњим командантом и политичким комесаром батаљона веома нам је тешко пао.

Дурмиторци се, тако, нађоше у новој средини али убрзо стекоше нове другове са којима створише нераскидиве борбене везе и заједнички наставише да утиру борбени пут Седме омладинске бригаде.

Приликом формирања бригаде мене одредише за замјеника интенданта Другог батаљона. Тешкоће с којим сам се суочио већ првог дана изгледале су ми непремостиве. Трагацући за одговором како и одакле хранити, облачити, обувати, гријати и наоружавати толику војску, дуго нијесам ни наслућивао, а камоли налазио одговор. Зима је тек почињала. Магацина није било. Једино смо се могли уздати у народ. А он је већ био доста исцрпен. Зато смо се ми интенданти морали довијати како ко зна и умије, поступајући према народу стрпљиво и правично, сналазећи се, како смо ми тада говорили, показујући разумијевање према сваком свом борцу.

Други батаљон се није дуго задржао код Колашина. Добили смо наређење за покрет. Речено је да батаљон иде у Пештер. Покрет смо извршили преко Мојковца и Бијелог Поља. Марш-рута је била дуга аитешка. Требало је газити велики снијег, а трећина бораца у батаљону била је у опанцима од говеђе коже.

Први одмор смо имали у Мојковцу, а послије смо наставили марш (преко Мојковачке косе, Лепенца, Равне Ријеке и Рибаревине) за Бијело Поље, у чијој смо близини застали да се одморимо и преноћимо. У току марша стално нас је пратио снијег, прилично југовит, те смо покисли. Мало ко је од нас имао чак и дио шаторског крила да би се могао заштитити од снијега. Зато нам је одмор био пријеко потребан.

Према договору са одборницима распоређени смо по групицама у сеоске куће. Једва смо чекали да се нађемо у сувом и да се угријемо Међутим, то су биле куће, углавном, за смјештај мањих породица, Група у којој сам се налазио, да не би стијеснила домаћина и његову породицу, смјестила се у <једној колибици, која је служила као мљекара. Били смо и тиме задовољни. Наложили смо ватру, истина мало теже, јер су дрва била влажна а и сирова, па су тешко горјела. У мљекару се са огњишта извијао густ дим. Од њега су нам сузиле очи па је изгледало као да плачемо. Осим тога, морали смо на смјену да се примичемо ватри, јер је огњиште било мало а нас пуно. Неки другови су почели да гунђају, негодују, па чак и да псују дрва и ватру. Симо Миловић, који је волио шалу, окрете се мени и упита ме:

— Како ти, Дурмиторче, подносиш овај дим? Јеси ли навикнут на њега?

Ово ме питање мало љутну па му одбрусих:

— Подносим, Симо, одлично. Ништа лошије но ти! А колико могу оцијенити ни ти нијеси рођен у Паризу но у селу као и ја и многи од наших другова овдје.

Сви се борци тада грохотом насмијаше, иако су били сузних и црвених очију од љутог дима. Касније је разговор кренуо на друге ствари и ми заборависмо на дим и хладноћу. У међувремену нам стиже и нешто хране, коју у тишини и зачас поједосмо.

Сјутрадан смо наставили покрет. Прошли смо кроз Бијело Поље и Расово, а предвече стигли у Бистрицу. Ово село, у коме су већином живјели Муслимани, четници су били спалили и побили већину становника. Сада су избјеглице живјеле на згариштима својих домоза, под тешким условима.

У Бистрици смо се задржали до пред ноћ, а онда је дошло наређење за покрет у правцу села Корита и Пештера. Речено је које растојање да се држи између бораца, да буде највећа тишина, да се не пуши.

Кренули смо. Снијег је био висок а пртина уска, па су многи борци, идући ван пртине, пропадали у дубоки снијег. Владала је тишина. Само се чула неуједначена и монотона шкрипа смрзнутог снијега. На домаку села Корита зачуо се већ лавеж паса.

У саму зору стигли смо у непосредну близину села. Након што је свака чета добила свој задатак и правац, батаљон је пошао у напад на четнике. У ствари, тако смо их изненадили да нијесу стигли да пруже озбиљнији отпор. Брзо смо их разбили и протјерали из Корита. Том приликом смо заплијенили нешто оружја и опреме, а било је и хране, која је дошла у прави час. Код четника је било рањених и мртвих док смо ми прошли без губитака.

Послије ове акције батаљон се вратио истим правцем за Колашин а затим је продужио за Матешево. Ту се смјестио, контролисао ширу околину мјеста, и гонио разбијене четничке групе. Приликом спровођења у штаб бригаде заробљени четници су покушали да побјегну спроводницима. Нијесу успјели, јер су у дејство ступили дјелови Треће чете и сви бјегунци су нашли смрт у хладној Тари.

Радош ПЕРИШИЋ ПОП

АДМИНИСТРАТОР ДЕСЕТИНЕ

Средином јануара 1944. бригади је стигла прва попуна — 72 Ловћенца који, због других задатака, нијесу стигли на формирање. Распоређени су по свим батаљонима. Њако Вукчевић је доспио у десетину Драга Вуковића, у Другом батаљону. Десетар је одмах уочио да је Њако отресит момак, паријеши да провјери је ли школован и за што га може искористити. „Исљеђење" је, отприлике, текло овако:

— Имаш ли ти, друже Вукчевићу, пгго школе?

— Имам — одговори Њако.

Драго је био питомац бивше подофицирске школе. Говорио је кроз нос и без журбе, а ни Њако није желио да одједном задовољи десетарову радозналост. Борци су одмах уочили да ће овај разговор бити занимљив, па су се сјатили око њих двојице.

— Имаш ли поламатуру? — пита даље Драго.

— Имам.

— А имаш ли више?

— Имам.

— Имаш ли матуру?
— Имам.
— А имаш ли више?
— Имам.
— Имаш ли, можда, факултет?
— Имам.
— А имаш ли више?

Овдје се проломи први смијех, али се наша два шерета нијесу дала збунити.

— Имаш ли школу резервних официра? — настави Драго, пошто се смијех мало стиша.

— Имам.

— А имаш ли чин резервног официра?

— Имам.

— Е, онда ћеш ти, друже Вукчевићу, водити администрацију у мојој десетини.

Митар ЂУРИШИЋ

КОМЕСАР ВОЛНИЦЕ МИМО СВОЈЕ ВОЉЕ

Када сам пошао у Седму бригаду, комесар Ловћенског одреда Мићан Петричевић ми даде и једно писмо. Да га, вели, тако заиечаћеног предаш штабу бригаде.

Писмо сам придао Николи Ђаконовићу и Вјери Ковачевић, а они, чим га прочиташе, рекоше ми да треба да идем за комесара бригадле болнице у Мојковцу. Пошто сам желио да идем у борбену јединицу, ја, наравно невојнички, одговорих:

— Нећу.

Они стадоше да ме убјеђују. Комесар фино, шаљиво, и насмиЈано, али кад видје да сам тврдоглаво ријешен да не идем на ту дужност већ да хоћу с борцима, упита ме:

— Јеси ли ти комуниста?

— Јесам, одговорих.

— Па, јеси ли ти дошао да наређујеш или да слушаш?

— Да слушам.

— Е, кад је тако, 'ајде за комесара болнице у Мојковац. Тамо ћеш наћи Митра Пилетића, Светолика Божовића и 22 болесника. И од данас, па док будеш комесар, ти за њих одговараш заједно са дружином. Ево ти коњ и пратилац, односно водич.

Слушам ја Николу, поштујем и то наређење. Али мислим се, не мора баш све бити по његовом. Па му кажем:

— Куд сам прошао с четом толики пут пјешке, моћи ћу, вала. друже Нико, и тих неколико километара до Мојковца. Не требају ми ни коњ ни водич. Идем сам.

Одмах сам кренуо и увече у 9 сати стигао у Мојковац.

Пресрете ме стражар и пита:

— Ко је?

Нијесам имао никаквих знакова, него рекох да сам — комесар болнице. Један ме друг одведе до Митра Пилетића, управника болнице. Тамо видјех, учини ми се, ужас: болесници леже на голој слами и под^.

Пошто су тих дана у Мојковцу одржавани неки зборови на којима се окупило и пуно мајки и сестара погинулих бораца, Светолик Божовић и ја то искористисмо да уз њихову помоћ, мало и проагигујемо у народу.

Прва се одазвала омладина. За само недјељу дана прикупљено је толико постељине да смо болеснике, а касније и рањенике, могли пристојно смјестити и брже лијечити.

Петар-Перо ЋЕТКОВИЋ

РОБНА И НАТУРАЛНА ПРОИЗВОДЊА

Послије доласка бригаде из рејона Шаховића у Куче, крајем јануара 1944. године, један од задатака који се постављају пред наше јединице био је и извођење војне и политичке наставе, како би се млади борци што боље припремили за предстојеће борбене задатке. У Првом батаљону који је био размјештен на простору Орахова, Безјова, Косора. поред осталих активности предузетих у том смислу, формиран је и актив предавача, у који смо, поред још неких другова, ушли Крсто Кривокапић и ја.

Чим је актив формиран, добио сам задатак да у све три чете батаљона одржим предавање о теми „Економски развитак друштва". Иако је ова тема толико широка да би се о њој могао одржати читав политички курс, овдје је све то требало да се обухвати једним јединим предавањем. Но, без обзира на ширину теме, за мене је и то једно предавање било потешко, јер никакве приручне литературе није било, а читаво своје знање из те области, обухватајући развој свих друштвених формација од пракомунизма до најновијих дана, могао сам испричати у најбољем случају за десетак минута. Дуго сам се опирао, али сам најзад морао пристати. Како-тако одржао сам предавање, скучено, штуро и прилично неповезано, изостављајући понекад, због недовољног познавања, и неке можда најбитније карактеристике појединих друштвених епоха.

Како смо у то вријеме, поред редовних радних партијских састанака, одржавали и посебне теоријске састанке, ово је моје излагање имало да послужи и као основа за један такав састанак четне партијске ћелије. Тај је састанак већ био заказан — сјутрадан послије одржаног предавања.

У излагању пред четом негдје сам дотакао и појмове робна и натурална производња, али их вјероватно нијесам био довољно и објаснио, па је комесар чете Душан Булић, који је водио овај састанак, сада поставио питање: ко би могао мало ближе да објасни што је то робна а што натурална производња.

Послије краћег ћутања за ријеч се јави један друг и поче:

— Робна производња је оно што су производили робови, а натурална оно што су капиталисти силом натурали пролетеријату.

Тада ми је било још јасније како је моје јучерашње предавање схваћено и колико је успјело. Али, баш зато што га нијесу схватили, нарочито због употребе неких појмова које нијесам довољно разјаснио, било је и другова који су се веома похвално изразили о предавању, сматрајући да је било веома стручно и на високом нивоу. А на крају састанка приђе ми замјеник командира чете Јаков Шундов, Далматинац, храбар борац, у чети веома омиљен. Већ је знао да ускоро примам нову дужност у Трећем батаљону, али не издржа да се не нашали:

— Ас ти госпе, ти одлазиш. С тим твојим знањем ти ћеш још и даље гурати. Само знај — кад бих ја има' ту твоју школу, ја бих до сад поста' и генерал.

Лука М. ЧЕЛЕБИЋ

ТЕОРИЈСКО УЗДИЗАЊЕ ЧЛАНОВА ПАРТИЈЕ

Крајем 1943. године комитет КПЈ и политодјел Треће ударне дивизије оцијенили су да је основни узрок недовољном партијском и политичком ангажовању појединаца — прилично низак теоријски ниво чланова Партије. Тада је и донијета одлука да се при штабовима Пете и Седме бригаде организују партијски курсеви.

Партијски курс при штабу Седме бригаде почео је да ради 23. јануара 1944. у Шаховићима (Томашеву). Програм курса био је сљедећи:

Економски развитак друштва повезан с питањима о држави;

О Партији;

Теорија пролетерске револуције повезана с питањима стратегије и тактике;

Диктатура пролетаријата;

Национално питање;

Сељачко питање;

Историјски и дијалектички материјализам.

Курс је требало да траје двадесет дана. Према мом сјећању на курсу је било двадесетак слушалаца. На жалост, списак слушалаца нијесам могао пронаћи, а сјећам се само неких другова. То су: Момир Чворовић, Јован Жарковић и Перо Петровић. Предавачи на курсу били су углавном другови из поллтодјела и још неки израслији комунисти из бригаде. Сјећам се само да је предавања о Партији држао Василије Ковачевић-Мића.

За слушаоце курса били су одређени искључиво политички делегати водова и комесари чета. Ја нијесам имао никакву функцију. Партијски руководилац Трећег батаљона Никола Јелушић позвао ме је у штаб и саопштио ми да идем на курс. Рекао ми је једино то да се јавим комесару бригаде Нику Ђаконовићу, да му кажем

да ме Јелушић шаље и, упозорио ме, да нипошто не допустим да ме ко случајно врати с курса. Смисао тог упозорења схватио сам тек када сам дошао у Шаховиће и јавио се комесару бригаде. Крај њега је стајала једна жена. Учинило ми се тада врло крупна и у иступу оштра. Упитала ме је:

— Зашто си ти, мали, дошао и ко те послао.

Када сам јој одговорио, саопштила ми је да курс није за мене, јер сам још мали, него да је он намијењен само руководиоцима.

— Зар ти, другарице, људе мјериш пећу, а не памећу?

Више се не сјећам да ли сам се те Кањошеве сјетио сам или ме томе научио неко од присутних — Нико Ђаконовић, Нико Стругар или неко други — тек настао је смијех, заглили су ме и одобрено ми је да останем на курсу. Касније сам сазнао да је та другарица била Вјера Ковачевић, која је, као члан политодјела дивизије обављала дужност помоћника комесара бригаде.

Послије завршетка курса отишао сам на дужност политичког делегата, Јован Жарковић на дужност помоћника комесара чете, а чини ми се да је Момир Чворовић отишао одмах на виши партијски курс при дивизији или при ПК КПЈ за Црну Гору. За остале слушаоце не знам, али је извјесно да су сви отишли на руководеће дужности.

Због новонастале ситуације, због свакодневних борби и покрета бригаде према Подгорици, курс је прекинуо рад. По мом сјећању, рад смо наставили у Биочу. Међутим, према неким извјешта;јима из тог времена, обрађено је само првих пет тема и услијед свакодневних борби курс није могао бити настављен.

Овај курс и други облици теоријског оспособљавања руководећег кадра и чланства Партије имали су велики значај за рад на подизању свијести не само чланова Партије и СКОЈ-а већ и свих бораца бригаде.

Радован ЗАРУБИЦА-МИНА

ДРУГ СКОЈ

За вријеме одмора, у слободним часовима, партијске и скојевске организације у четама одржавале су редовне састанке. За то вријеме су се остали борци одмарали или радили друге послове.

У једном од таквих предаха од борбе приђе ми Благоје Лаушевић, најстарији борац у интендантури, а вјероватно и у бригади. Ријеч по ријеч, поведе он са мном разговор о руководиоцима наше ослободилачке борбе. Неке од њих, вели, он лично познаје. Друга Мошу Пијаде, на примјер. Али има, каже, неких за које је само чуо, не зна их лично. Неки ме послови спопали, па чика Благоја слушам на по ува. Али не да се докони наш стари друг.

— Попе, вели, реци ми, ти се у то боље од мене разумијеш, ко је тај друг Ској?

Насмејах се и пошто одиста нијесам имао времена да му на постављено питање одговорим, а ништа нијесам хтио да импровизујем, одговорих му:

— Сада, друже Благоје, немам времена да ти о томе другу при~чам. Мораћеш мало да се стрпиш!

Благоје прихвати моје образложење и оде својим послом.

И доиста, кад сам, који дан доцније, допао мало више слободног времена, позвах Благоја и с њим наставих прекинути разговор. Објасних му што је СКОЈ, онолико колико сам знао.

— Једина му је „мана" — покушах да утјешим Благоја, што, због својих година; ти никад нећеш моћи да постанеш члан те организације.

Радош ПЕРИШИЋ ПОП

ПРОСИДБА „ГВОЗДЕНУ" ДЈЕВОЈКЕ

Бригада је била састављена готово искључиво од младића и дјевојака испод 20 година. Према некој евиденцији њеног партијског руководиоца Драгутина Радовића, имала је најмлађе људство међу свим бригадама НОВЈ. Због тога није ни чудно што је, нарочито у току затишја, код ње било и младалачких несташлука који су се дуго препричавали.

Четна болничарка у Првом батаљону Гроздана Раковић имала је доламицу од прекројеног шињела, лијеп официрски опасач и мали поникловани пиштољ с дугим жутим гајтаном. Косу поткратила на мушку фризуру, а титовку накривила кицошки. И иначе вижљаста, окретна, и весела, подсјећала је сада на враголастог голобрадог момчића. Неко је назвао „Гвозден", и то јој име оста.

У једном селу близу Мојковца, домаћица куће у којој је била смјештена Грозданина чета повјеровала је да је „Гвозден" младић и, очигледно, допао јој се. А није била ни незаинтересована, јер је имала већ прилично стасалу кћер. Грозданиним друговима то добродошло да направе мало шале, па. крену да „жене" момчића:

— Домаћице, ти имаш удавачу, а ми момка за женидбу, па да се опријатељимо — тако је, отприлике, почео разговор Душан Булић, комесар чете.

Домаћица се снебивала: јест да је прилика лијепа, али некако није вријеме за то. . . па и момак је, брате, сувише млад.

— Ма нијесам сувише млад — брани се „Гвозден". — Кад могу носити пушку пуне три године, могу се ваљда и оженити.

— Оно, тако је, — признаје домаћица, — али ето још ни браду немаш, иако си стари борац (а Гроздана је то и била). — Па и да се ожениш, куд би с младом?

— Могла би она код тебе да ме причека, а могла би и с нама, мало у рат.

— Ах, какав пат, није она за то, — брани се домаћица.

Удавача се радо хвата у колу до „Гвоздена". „Гвозден", је који пут њежно уштине за румени обрашчић, а она се стидљиво увије, али се много не брани. Смијеха —• пуна кућа.

Домаћица је имала нешто млађег сина. Дјечак је пажљиво пратио разговор, загледао „младожењу" и сумњичаво почео да врти главом. Наједном је пришао мајци и подуго јој шаптао на ухо.

— Муч, стрелица ми те погодила! — обрецну се на њега мајка.

Мали се удаљи, али јој убрзо поново приђе и поче је у нешто убјеђивати. Чета није знала што јој он прича, али по његовом гестикулирању и по мајчином реаговању јасно је наслућивала да је дјечак у „Гвоздену" препознао дјевојку.

— Ћути, дијете! — галамила је домаћица. — То је он нечим натрпао џепове. Ти младићи вазда носе пуне џепове, а ти навалио. . . ух!

— Е, видим ја да се ти тешко одлучујеш, — почео је Душак Булић да се извлачи, видећи да мали може да поквари игру.

— Богме, друже, и сам видиш да није вријеме за такво нешто, — помирљиво ће домаћица.

Чета је отпутовала, а „Гвозден" је код Мојковца оставио једно младо устрептало срце, које ће проклињати рат, што му је упропастило „прилику да се удоми".

Митар ЂУРИШИЋ

Нд домаку Подгорице (Титограда),
Даниловграда и Никшића

ПРВИ БАТАЉОН ПРВИ ПУТ У КУЧИМА

(ФЕБРУАР—МАРТ 1944)

Завршен је Официрски курс за спрему и усавршавање војних руководилаца који је при штабу Другог ударног корпуса трајао од 20. јануара до 20. фебруара. Послије успјешно обављених испита, заједничког сликања и прославе приликом завршетка школовања, пошли смо на разне дужности. Највише нас се вратило у своје бригаде.

Кренуо сам пјешице из Колашина за Биоче, у којем је био штаб Седме бригаде. Идући од Колашина ка Матешеву сјетио сам се тешких борби које смо водили с Њемцима, италијанским фашистима и четницима док сам био у Четвртој пролетерској бригади. Подсјетио сам се јуначке борбе и погибије Андрије Клаћа, Спаоја Ђурановића, Мирија Жарића, Мила Божовића, Спаса Бечића, Јелене Шкеровић и многих других који су погинули на терену којим, ево, поново пролазим.

Хан Гаранчића. Застао сам. Размишљам. Одавде је родом Анђелија Поповић, борац и омладински руководилац. Она је и даље остала у Четвртој пролетерској. Да ли да свратим код старог Наста, њеног оца, и да му причам о његовој кћери, храбром омладинском руководиоцу. Задржаћу се, а треба да журим у бригаду. Продужио сам. А ту је, сазнао сам касније, на само неколико корака од цесте која види за Лијеву Ријеку, у кући свога оца — лежала тешко болесна Анђелија. Пролетери су је привремено смјестили у топлом родитељском кутку, рачунајући да ће јој ту најбоље бити, да ће ту најприје оздравити и вратити се међу пролетере.

Пред пугачану иијев опрезног позадинца

Ноћ се примицала. Стигао сам у Лијеву Ријеку. Ту је наш Четврти батаљон. Има задатак да контролише просторију Лијева Ријека — Брскут. Ту је била и бригадна болница. Одмах сам се упутио у штаб батаљона. Другови су ме примили врло пријазно. Интересовали су се о условима школовања. Пошто смо о свему поразговарали и ве-

черали, командант батаљона Војин Срдановић ми се обрати ријечима:

— Јовета, ми припремамо узбуну, и то мало већег обима. Претпоставка је да нападају четници. Одредили смо јединицу која ће играти улогу четника. Биће добра вјежба. Да нијеси уморан од данашњег пјешачења и ти би учествовао у вјежби. То би ти користило послије школе. Али, уморан си и — иди спавај.

Капци су ми се већ сами склапали и без ријечи сам кренуо за куриром. Домаћица ми је одредила засебну собу и чисту постељу те сам одмах заспао. Почетак узбуне и „напад четника" нијесам ни чуо, иако се „борба" већ навелико водила. Али пробудио сам се када је у собу утрчао домаћих и почео ме јако дрмусати.

— Устај! — рекао је задихано. И наставио: — Четници улазе у мјесто! Посадна чета Команде мјеста мора се повлачити. Батаљон је на положајима око вароши. Унутра нема никог. То ће искористити четници и уђи у мјесто.

Нијесам хтио одмах да му кажем да је то узбуна, него сам почео да га убјеђујем да ћемо одбити непријатеља, јер су наше снаге Јаке. Тешка срца ме је оставио на миру и пошао. Сада сам и ја био будан, али сам и даље љешкарио у топлој постељи. Одједном у јеку најжешће „борбе", улеће ти мој домаћин с пушком ,.на готовс".

— Излази! Ушли су четници у мјесто! Сада ће упасти у кућу!

Опет сам стао говорити о нашој снази, убјеђивати га да ћемо разбити непријатеља. Све то није помогло. Са упереном пушком ка мени строго ме и врло гласно позива да излазим.

— Слушај ти, друже! Остави ти мене на миру! Ово је вјежба а не напад четника! — Рекао сам то мало повишеним тоном, ауторигативно, не би ли схватио да сам ја неко ко и такве тајне зна.

— Е то ти неће упалити. Ти си четнички јатак! Убићу те!

Погледао сам га. Био је просто избезумљен. Кад зачух још и шкљоцање з.атварача, помислих: могао би овај и то учинити. Хитро скЈочих с кревета и почех се спремати. Видјех да домаћин олабави руке и као да мало спусти пушку. У том однекуд дотрча и домаћинова жена и нешто му тихо рече. Овај још више разрогачи очи, но у то ја изађох и пођох ка кући у којој је био смјештен штаб батаљона.

— Што је! Не дају ти ови наши да спаваш? — упита ме командант.

— Ма лијепо ти мене на одмор смјести послије напорног марша. Замало, брате мој, тамо главу не изгубих.

Испричах команданту и осталим друговима у штабу што ми се десило. Превијали су се од смијеха, а ја сам се час смијао, а час био љут, мислећи како сам могао лудо погинути. Отишао сам сам поново на спавање, али тек пошто је била истекла важност узбуне. Нашао сам и домаћина код куће. Много ми се извињавао и молио ме да му опростим.

Љековито вино старице из Косора

Ујутро сам продужио пут за Биоче, у штаб бригаде. Путовао сам све до пред ноћ. Рачунао сам да ћу се ту одморити, нешто појести, чак и преноћити. Умјесто свега тога дочекао ме (а прије би

се могл орећи испратио) замјеник команданта бригаде. Први батаљон је, вели, у селима према албанској граници, а без команданта. Може још вечерас да буде борбе. И зато, вели, треба одмах да идеш да већ вечерас стигнеш тамо.

— А гдје су номандант и комесар? — Упитах.

— Одсутни су! — рече мој саговорник кратко. И додаде: — У штабу је одлучено да ти чим стигнеш идеш у Први батаљон и да обављаш дужност команданта.

На путу за село Косор, у номе је било сједиште штаба Трећег батаљона, камо сам се без ријечи запутио, стигох у неки заселак. Исцрпен од глади и умора сједнем иред неку кућу из које убрзо изађе постарија жена. Пошто јој назвах добро вече, замолих је да ми да мало воде, мада би ми вјероватно више пријало мало хљеба.

— А да ти, синко, не би попио мало вина?

— Бих, бога ми, бако, ако га је бог дао — одговорих јој.

Пошто се добро напих вина из једне чаше од скоро пола литра, продужих за Косор. У Трећем батаљону, из кога сам и пошао на Официрски курс, много ми се обрадоваше. Пошто сам добро вечерао и мало се одморио, иако се већ увелико била ухватила ноћ, устадох и почех да се поздрављам с друговима. Они се зачудише и с невјерицом су ме посматрали кад сам им рекао да морам хитно да идем у Први батаљон, да ми је тако наређено у штабу бригаде.

— Е нећеш ноћас! — испријечи се испред мене командант батаљона Јанко Машановић. И Безијево и Први батаљон су близу па ако што и искрсне, ту смо и ми, па ћемо прискочити и без наређења штаба бригаде.

— Тачно је, Јанко, и то да сам уморан, ида је помрчина и да ни пут не знам — али — наређење је такво.

— Добро — Јанко ће, — али посједи још мало. Да се наразговарамо, ка' људи. Ко зна кад ћемо се опет видјети.

У причи смо дочекали зору и тек сам ујутро пошао у Први батаљон.

Идући преко Убала стигох у Безијово, у коме се налази штаб Првог батаљона.

— Здраво, доугови —• поздравих присутне када уђох у штаб.

Неко ми је одговорио на поздрав. Нијесам одмах рекао да сам дошао да вршим дужност команданта батаљона.

— Ко си ти? — упита ме један плавокоси младић.

Озбиљни и други сусрети с друговима

Казах му како се зовем и сада рекох да сам дошао да вршим дужност команданта Првог батаљона. И послије мога представља, плавокоси није престајао са питањима: одакле сам, како ми је име оцу, гдје сам до сада био па дужности. Када потпуно задовољних његову радозналост, он рече... нешто чега у рјечнику нема. Би ми јасно да је то нека шаљивчина. Добро се изназановетао са мнјом. А овамо — био је замјеник политичног комесара батаљона, партијски руководилац. По имену Василије Ковачевића — Мића.

Брзо се заборавило на ту шалу. Сви су ме лијепо примили. У штабу је и даље владала другарска атмосфера.

С Мињом сам убрзо пошао да обиђемо чете, да се упознам с њиховим командама и са ситуацијом на њиховим рејонима.

У првој чети смо најприје свратили код командира Петра Војводића. Пошто нас је упознао с радом чете и проблемима, понудио ме и ракијом.

— Пиј ти, друже команданте, а ти, комесаре, нећеш ни ђавољу кап, — рече Петар погледујући у Мињу.

— Зар ти, Перо, још ратујеш са комесаром? — Питам га то сјетивши се како му је Пеко у Колашину, приликом формирања бригаде, запријетио да ће му поставити два политичка комесара, а Петар одговорио да му није потребан ниједан. — Нијеси се, значи то ђавоље промијенио?

— Е, према овоме, нијесам. С њим вјечито ратујем.

— 'Ајде Петре, богати, остави се већ тога, дај и њему чашу ракије.

— Не дам! — Петар ће категорички. А мало касније: — Али, кад ти, команданте, кажеш . . .

У осталим четама су нас срели проблеми слични оним с којима се суочавала и прва чета. Једина је разлика била што су њихови командири према Мињи били много гостопримљивији од Петра Војводића.

Након обиласка јединица први ми је задатак био да средим забиљешке са Официрског курса. Штаб је имао писаћу машину, на сам почео да куцам. Посматрајући ме Мињи се учинило да би он боље куцао. А хтио је, вјероватно, да не остане сасвим без кондициј с у том послу, па узе да преписује моје забиљешке. Имао сам и неке биљешке из дотадашњих борби, вођене у виду дневника, па му и то дадох да куца.

Посматрајући га како куца, једног дана, кад је прекуцавање мојих забиљежака било поодмакло, обратих се Мињи озбиљно:

— Ма ти, Миња, уопште не знаш да куцаш. Само квариш папир.

— Ко не зна, да ти и бога и богородицу ...

— Не знаш! Бог зна је си ли икад досад и видио писаћу машину?

— Ко, ја — ражести се Миња и поче да набраја што је све до сада прекуцавао: читаве главе Историје СКП-(б), разне прогласе, и неке материјале за Покрајински комитет.чак. И ко зна колико би јол тога наређао да га не прекидох:

— Добро, добро, Миња, вјерујем ти. И због такве твоје дактилографске прошлости и толико дафтилографског стажа, узимам те за личног секретара. Нема смисла да један такав дактилографски талекат остане без посла а да опет ја, коме не може свак бити секретар ...

— Е да ти... — и ту Миња изговори неколико ријечи којих ни у једном иоле пристојном рјечнику још нема — је ли ми то за оно што те онако лијепо дочеках оне прве вечери.

— За оно, Миња, за оно.

Смијали смо се до изнемоглости. Политички комесар батаљопа Милош Бубања превртао се од смијеха:

— Е, нека си га, Јовета. Никоме он не да мира, свакога „пецка". Нека види како је то.

Једнога дана ријеших да провјерим своје знање из описа наоружања и пођох у пратећи вод. Понесох и сређене забиљешке, јер сам се прибојавао да приликом расклапања и описа појединих дјелова митраљеза и осталог наоружања не запнем негдје.

Кад дођох у пратећи вод, кад тамо опет — Мића Ковачевић. Држи политичку наставу.

— Изгледа, Мића, да нам план рада штаба није понајбољи, када смо оба дошли овамо у исто вријеме.

— Ништа се ти, друже команданте, не сјекирај. Наћи ћемо ми времена за ово. Дајте, другови, митраљез и минобацач — наређује партијски руководилац као да је командант.

— Ех, тешко ти га сад, школче и научењаче, ако негдје запнеш или нешто не будеш умио објаснити — помислих у себи.

Раставили смо на дјелове све оружје, па и оно које можда није растављено од када је газду промијенило. Примјећујем како се покоји борац чуди: како то да командант боље зна неке ствари од њих који тако рећи спавају с тим оружјем. А командир вода ми каже да сад први пут тако детаљно расклапају, чисте и описују своје наоружање. За унутрашњу структуру и тајне борбених средстава свог батаљона. помно се занима и његов партијски руководилац, затим референт санитета, четне болничарке, сви.

Мајсторије Петра Војводића

Наше су чете успоставиле веома присан однос с народом, нарочито са омладином. У томе су предњачили командир Прве чете Петар Војводић и политички комесар Радоје Вукчевић. Њихова је чета обезбјеђивала положаје на Ораховском Хуму и Орашнику док су остале чете обезбјеђивале линију Орашник — Личник и даље у правцу Кршника. Често смо обилазили дијелове јединица који су били на положајима. Једног дана пошао сам с Петром на положај Прве чете на Орашнику. Петар ми је уз пут обећао да ће ми показати како он одржава везу са Албанцима. Када је, вели, први пут извео обезбјеђење на овај положај опазио их је са осматрачнице како долазе. Махали су рукама, викали и стално ишли напријед.

— Посматрај сада, друже команданте — каже ми Петар и поче да разговара са Албанцима.

Са прилично велике удаљености Албанци су се јављали Петру, а он им је одговарао и гласом и гестикулацијом. Стално су се приближавали, све док нијесу дошли на мјесто гдје им је била храна за стоку. Повезали су бремена, поздравили се с Петром и удаљили се.

Послије обиласка положаја свратили смо у кућу у којој је била смјештена чета. Као сваки прави домаћин увијек је био спреман да госте нечим почасти. Њега не може ништа изненадити. Поред њега је пушка, прислоњена уза зид, а бомбе и пиштољ о појасу. Разговарајући с њима и са осталима, опазих неко необично „оружје" прислоњено уз Петрову пушку. Била је то гвоздена шипка, на њој на-

сађена окласина од кукурузног клипа. Посматрам ту направу и уз смијех питам:

— Што је ово, Петре, какво гје ово наоружање?

— Ја сам, бога ми, мислио да си ти паметнији. Али када не знаш чему то служи, да ти онда објасним, да и ти себи направиш. У>е шипку и поче практично да показује како се њом рукује: — Када ме засврби могу се почешати свуд по тијелу, али, мајчин сине, псчеши се иза лопатице ако можеш. Ето зато ти служи ово „оружје". Шипку за врат, ја или курир, па је ствар готова, а ја миран.

Смијали смо се Петровој, довитљивости мало још поразговарасмо и упутили смо се у друге јединице. Код Петра није ни требало често долазити, јер му је чета у свему била узорна.

Узбуна која је многе збунила

Пошто нема непријатеља да нас узнемирава, а ми њега не тражимо, имамо доста времена и за одмор, па ријеших да предложим штабу батаљона да изведемо и једну узбуну.

План за узбуну био је брзо готов. Миња ме моли да комесару батаљона Милошу Бубањи не казујемо да ће бити узбуна. Кад видје да ја не схватам што он тиме жели, он брзо ствар ријеши: умјесто мене он ће саопштити комесару све што је везано за узбуну. Тако је подвалио и мени и комесару, коме није ништа саопштио. Хтио је да се мало нашали и с њиме.

Дат је знак Петру Војводићу, чија је чета била у улози непријатеља, да почне с „нападом". Када сам Петру саопштио да ће играти улогу непријатеља, насмијао се и у шали ми рекао да ће он лично с групом бораца напасти на нас штаблије. Напад је био тако снажзн да се „непријатељ" одмах пробио до штаба батаљона. Остале јединице су се брзо спремиле за „борбу". И, захваљујући Петру, развила се „тешка" борба. Уплашио сам се да не буде жртава. Загрувало]е у читавом батаљону. 06је стране су борбене.

Наиђе комесар батаљона и упита што да ради штаб. Тек се тада сјетих да није знао за узбуну. Мало даље иза једног зида, Миња се грохотом смијао. Објасних Милошу да сам ја крив што он није упознат да је то вјежба. Морао сам претпоставити да га враголасти Миња неће упознати. Милош је био задовољан када је сазнао да је то узбуна, иако га нијесмо упознали на вријеме. Дали смо знак да се вјежба заврши и повукли се на одмор, али забуна]е настала и тиме што нијесмо обавијестили Трећи батаљон, које је цијелу ноћ био на опрези. И штаб бригаде нас је упозорио да убудуће никада не изводимо вјежбу а да их о томе раније не извијестимо.

Наш основни задатак је био контролисање границе и затварање правца од Албаније ка Кучима. Али с времена на вријеме организсвали бисмо и потјере за четницима, особито кад би ови подигли главе и почели да се шепуре.

Јовета БОБИЧИЋ

ДУГИ ДАНИ У КУЧИМА

У прољеће 1944. године Трећа чета Другог батаљона била је у селу Сјеницама у Кучима. Обезбјеђивала је правац према Златици Други вод у коме сам био борац, био је смјештен у кући Радована Ивановића. То бијаше постарији човјек, с великим ожиљком на челу, успоменом са Скадра из 1912. Кад пригрије сунце имао је обичај да оде до малог звоника у селу и да звони.

Тих дана је на нашем положају било релативно мирно. Према четничким положајима и селима у којима су били, истурена су обезбјеђења, а ноћу смо појачано патролирали. Одлазили смо у патролу и ради одржавања везе са албанским партизанима. У тим сусретима добро су пролазили другови који су били пушачи. Албански партизани би их почастили скадарским „венусом" а нешто би од дувана понијели и као поклон.

С борцима који нијесу били ангажовани на задацима борбеног обезбјеђења извођена је политичка и војна обука. Послије доручка, који готово по правилу бијаше оскудан, обично смо ишли на егзерцир, који је извођен на пространој ливади. Кад бисмо завршили са егзерциром, који нам није био баш по вољи, наставили бисмо обуку вјежбајући пузање с оружјем и пребацивање на знак командира. То нам бијаше најтеже. Требало је на команду лећи на земљу и пузати све док нам командир не би наредио да се пребацујемо. Команде су се морало хитно извршавати. Зато је свако од нас чекао кад ће се то завршити.

Одмор би настао када би прешли на обуку у руковању пушкомитраљезом. У чети смо имали само италијанске пушкомитраљезе и било је тешкоћа око отклањања застоја код затварача. Иначе, сви смо били пажљиви и настојали да што боље научимо како се рукуЈе тим оружјем, јер је свако од нас желио да постане пушкомитраљезаг. У склопу војне обуке нарочито су била интересантна излагања командира Чете Ђарђа Ковачевића — о засједама, патроли, стражи, а веома поучна и излагања о томе како се и гдје треба склањати од дејства артиљерије. Све нам је то у каснијим борбама било од огромне користи.

Послије подне, обично послије ручка, одржавани су политички часови. На овим часовима су, под руководством комесара чете Ђура Батурана, читане информације и извјештаји са совјетских фронтова и о борбама у нашој земљи. Проучавали смо одлуке Другог засиједанја АВНОЈ-а и дискутовали о циљевима и задацима наше НОБ у свјетлости тих одлука. На тим часовима није мимоиђена ни четничка пропаганда. Коментарисали смо писање четничких новина „Гласа Црногорца". У дискусији смо указивали на карактер и суштину четничке пропаганде против нашег покрета.

У слободном времену смо издавали четне новине. На том задатку било је ангажовано неколико бораца. Доста је ту било посла. Требало је наћи сараднике за писање чланака. Око тога смо имали доста тешкоћа, јер је мало другова испољавало жељу да нам у томе помогну. Због тога није био риједак случај да се број аутора сведе на

групу која је била задужена за издавање новина. У таквој ситуацији често смо се морали обраћати руководиоцу СКОЈ-а у чети Радоману Обрадовићу како би се скојевци више ангажовали на том послу.

Осим тешкоћа такве, било је ту тешкоћа и техничке природе. Није било увијек добре хартије а ни добрих оловки за писање, а да не говоримо о писаћој машини и другим техничким средствима. Сналазили смо се према могућностима и довијали како би нам у техничком погледу новине биле што љепше. Писали смо о свему што је спадало у редован „мирнодопски" живот и рад чете. Настојали смо да у чланке унесемо и мало хумора. Но, ту су нам могућности биле слабе. И поред тога, борци наше чете су добро прихватили наше чланке.

Друшг априла послије подне одржан је састанак четног актива СКОЈ-а. Расправљало се о грешкама појединих другова. У питап-.у су биле ситније грешке. Међутим, када је дошла на ред небудност неких другова приликом вршења војничке дужности, онда је критиха била врло оштра. Овај састанак је за мене био веома интересантан и поучан. Наиме, ја сам тек недавно дошао у чету. Као скојевац на терену био сам суочен са сасвим друкчијом проблематиком. И на ти?л састанцима смо критиковали и иступали самокритички. Али, отвореност и другарски однос који су испољени на том састанку за мене су били нешто сасвим ново. Можда је томе допринио и секретар актива Радоман Обрадовић, начином на који је водио састанак. Биће ипак да је тај састанак био одраз здравог стања у активу.

У то вријеме досађивао нам је један ситан али и бројан непријатељ. Све војске свијета, нека мање а нека више, морале су водити борбу с њим. То ни нас није мимоишло. Што је дан био топлији, он је био насртљивији и опаснији. Сви наши појединачни покушаји да га уништимо, или бар за краће вријеме онеспособимо, били су безуспјешни. И кад се даље више није могло, на сцену је ступила наша другарица Милка Васиљевић, референт санитета у чети. Организовала је једног дана парење и прање рубља. Наређење се односило на све борце и старјешине у чети. Строго је водила рачуна да се неко не извуче из те акције. Иначе, ако би се то десило, тај би се лоше провео на састанцима чете, актива СКОЈ-а или четне ћелије КПЈ. Ова акција би успјешна и Милка нас за неко вријеме ослободи од тог незгодног непријатеља.

Затишје на нашем положају би прекинуто већ 4. априла. Око пола ноћи дата је узбуна. Неко рече да су четници извршили препад на нашу другу чету у селу Цварину. С њима се сукобила патрола наше чете коју је Јово Лекић водио према Златици. На знак узбуне. брзо смо устали, узели оружје и у трку заузели положај на коси изнад села. Одмах затим командир чете је наредио покрет према четницима. Веома брзо, иако је ноћ била тамна, ступили смо у борбени додир са четницима и након двочасовне борбе одбацили их на њихове првобитне положаје. У тој борби нијесмо имали губитака, осим што је Вуко Радичевић рањен у ногу. Он је те вечери био у патроли заједно с Јовом Лекићем. Послије борбе вратили смо се у село.

Сјутрадан смо веома касно добили доручак, јер је четна кухиња била евакуисана, па је требало да се економ чете са своуим људима врати и припреми тај оброк. Послије доручка командир чете је народио да се чета окупи. Одржан је састанак на коме је дискутовано о тој ноћној борби. Командир је био задовољан, истичући да је чета у цјелини брзо била спремна за акцију и да је храбро пошла на непријатеља. Похвалио је патролу коју је водио Јово Лекић. Међутим, на том састанку је изнијето да је било и неких ситнијих недостатака. Један друг је у журби заборавио да понесе торбицу с мунпцијом за пушкомитраљез и ћебе. Због тога је био оштро критикован, особито због муниције, које ионако нијесмо имали напретек.

Послије ове акције у Сјеницама смо остали само један дан. Услиједио је покрет за Биоче и даље за Бјелопавлиће. На положају су нас смијениле јединице тек формиране Девете црногорске бригаде.

Душап М. БОГАВАЦ

НАШ ДОМАЋИН СТАРАЦ ИЗ БЕЗИЈОВА

Почетком фебруара 1944. године Први батаљон је стигао у Куче и размјестио се у Ублима, Безијову и Орахову. Штаб батаљона с пратећим водом смјестио се у Безијову, у једној лијепој и за сељачке услове удобној кући. За рад штаба батаљона је одређена удобна и пространа соба. Кухиња је такође била уредна, али уопште узев, кућа је монотоно дјеловала, јер је била празна и напуштена.

Прилазећи тој кући, очекивали смо да ће нас срести домаћин и пожељети нам добродошлицу, поготову што смо дошли у племе познато по гостољубивости и поштењу. Умјесто тога дочекала с је празна кућа. Једино је поред огњишта, као склупчан, сједио старији човјек, бијеле, проријеђене косе. Кад смо ушли у кућу бацио те на нас тужан поглед. Иако стар, могло се закључити да је некада био крупан, лијеп човјек, прави горштак.

Гледајући га ухватила ме нека туга. Подсјетио ме је на мога осамдесетгодишњег дједа Милутина који је такође тих дана сам био поред огњишта, у својој кући, без својих синова, који су били мртви.

— Дједе, имаш ли кога, зашто си сам? — упитала сам га.

— Имао сам, да је вајде, пуну кућу. Али, више немам никога, јер су отишли тамо гдје није требало. Имао сам два сина. Један је био официр. У њега сам полагао велику наду, а сад, ето, као нгго видиш. ..

Старац није више говорио или није могао. Окренуо је главу и још се више погурио. Било ми га је много жао, тим прије што је био без икаквих средстава за живот. Кућа празна. Обор и штала празни. Не знам да ли је тога дана ишта и окусио.

Штаб батаљона је добијао храну из кухиње пратећег вода.
, Гледајући овог изнемоглог и оронулог старца ријеших да му дам од

оне хране што је донесена за штаб. Нијесам ни мислила како ће на то реаговати чланови штаба. Видио је то замјеник политичког комесара батаљона и реаговао како се и могло очекивати: наредио је да се старцу даје храна са војничког казана докле год будемо у селу, односно у његовој кући.

Пружила сам старцу посуду с топлим јелом и рекла да једе, да се мало окријепи. Испружио је омршавјеле дрхтаве руке, прихватио посуду, али није јео. Неким дубоким тужним погледом ме посматрао и дрхтавим гласом рекао:

— Сине, мој, хвала ти за ово. Никад нијесам ни помислио да ћу дочекати ово што се са мном десило. Нико од мојих предака није издао своју земљу и овако се срамно понио као моји синови. Ми смо као и наши стари бранили сваки крш, сваку стопу земље. Бранили смо своју слободу и домовину, бранили част и образ свој и сво^а народа. Немам ја више синова иако су живи! За мене су они мртви а и ја полако нестајем ...

Посљедње ријечи старац је изговорио тако тихо да сам их једва чула, али сам видјела сузе које су се котрљале низ старчево смежурано лице. Поново сам га замолила да узме да једе. Послушао је.

Доста дуго смо остали у Кучима, у Безијову, у кући овога старца. Сваки дан сам му давала храну. Сваки дан смо разшварали. Сваки дан је била иста тема разговора. Тјешила сам га колико сам знала и умјела. Како су дани пролазили старац је бивао све разговорљивији. Скоро бих рекла да је био и све повјерљивији према мени, цијенећи по ономе што ми је причао о својим мукама и невољама. Схватила сам да је старац у мени нашао неког ко га разумије и саоеј ећа с њим. Дивно га је било слушати како грди четнике због њихове издаје.

Батаљон је добио наређење да крене у правцу Бјелопавлића. Радовала сам се томе, поред осталога, и зато што ћу видјети и свога Дједа Милутина.

Пришла сам старцу. Рекла сам му да одлазимо мало даље од Куча. Поздрављајући се са мном старац је поново заплакао и кроз плач рекао:

— Сине мој, за све ти хвала, и нека те срећа прати, да се жива вратиш својој мајци.

Видосава БОБИЧИЋ

САЧУВАО ГЛАВУ И НАБАВИО ПУШКУ

Било је прољеће 1944. године. Трећа чета Четвртог батаљона налазила се на положају изнад села Златице.

Једног сунчаног дана рано ујутро, обилазећи чету Божо Вујачић и ја задржасмо се код другог вода. Ту смо јели мурве. Одједном Божо нестаде.

Сам, без ичијег знања и одобрења, наоружан аутоматом, спустио ее путељком до првих кућа Златице, заклонио се за неку зидину, уочио

наоружаног четника, сачекао га и надохват руке уперио на њега аутомат, разоружао га и довео у чету.

Крајем фебруара 1945. године вршили смо препад на Горажде Ноћ је била тамна, сњеговита и хладна. У чети је било новодошлих бораца старијих годишта. Због масовног прилива људства, један борац из Васојевића, чијег се имена не сјећам, добио је пушку са сломљеном ударном иглом. Толико да је носи.

Тако „наоружан", тај се борац у препаду на Горажде иза угла неке зграде, у мраку, сусрео с Нијемцем очи у очи. Због велике брзине, одбаце пушке и ухвате се укоштац. Нијемац је био јачи, савладао је нашег друга и оборио га на земљу. Затим је скочио и узео пушку да га убије. Али умЈесто своје он је зграбио неисправну пушку овог нашег борца. Наш је борац такође скочио и зграбио исправну пушку Нијемца и убио га.

Тако је и себи спасио главу и дошао до исправне пушке.

Вуксау, СТАЊЕВИЋ

КУЛТУРНО-ПРОСВЈЕТНИ И ЗАБАВНИ РАД У ЧЕТВРТОМ БАТАЉОНУ

Културно-просвјетни и забавни рад био је саставни дио наше борбе. Одмах по формирању бригаде формирани су и културно-просвјетни и забавни одбори у батаљону и у четама. При одборима су формиране екипе (групе): драмска, хорска, рецитаторска, просвјетна, васпитна и друге. У њима су били борци коуи су имали највише склоности и воље за рад у тим екипама. И у литератури и у другим средствима потребним за рад екипа веома смо оскудијевали. Но, то нас није обесхрабрило, а још мање пасивизирало. Кад је требало и сами смо компоновали позоришне програме, састављене најчешће од скечева, пјесама и рецитација, одржавали предавања из разних области, издавали џепне новине и слично.

Сваки тренутак слободног времена користио се и за увјежбавање и рад екипа. Но, све до доласка батаљона у Лијеву Ријеку и Матешево, почетком фебруара 1944. године, због сталних покрета и акција., скоро да и није било времена за иоле организованији и интензивнији рад екипа.

Доласком батаљона у Лијеву Ријеку и Матешево, поред интензивне војно-стручне и политичке наставе, развијао се и интензиван културно-просвјетни и забавни рад. Тако је у спомен палим борцима овог краја дата приредба за становништво и борце са скечевима и рецитацијама.

Рецитација „Палим борцима", коју сам ја написао према истинитом догађају, имала је велики морално-психолошки одјек. Она је разоткривала гнусне злочине четника. Група партизана је била опкољена од четника. Када је борац партизан Шћепан Ђукић видио да је опкољен, активирао је бомбу, ставио је испод себе и тако окончао

живот. Учитељицу Десу Аџић заробили су четници рањену, секли јој дојке, комадали је ножевима — све докје издахнула. Мајка Шћепана Ђукића дошла је на мјесто погибије сина, скупила дијелове тијела, умотала их у чаршав и тако их сахранила. Наричући проклињала је издајнике.

На приредби на којој је говорена и ова пјесма били су и мајка Шћепана Ђукића, брат Десе Аџић и бројна родбина палих бораца. Народ је плакао, борци су са сузама пратили рецитацију. Само је мајка Шћепанова без суза слушала стихове о погибији свог сина.

На приредби је приказан и скеч о хватању бораца из колашинског краја Влаховића и Меденице и њиховом стријељању у Колашину, на „пасјем гробљу", како су га четници називали. У скечу је, поред осталог, приказано њихово мучење, присиљавање народа да присуствује стријељању и херојско држање партизана.

Драмске екипе су врло често приказивале и скечеве о бици па Сутјесци. У њима је извођена ратна трагедија уз пратњу хора, у којој брат тражи мртвога брата по врлетима и гудурама планине Маглића. Послије дугог трагања, он налази мртвог брата, покрива га грањем и рецитује стихове, а хор то прати познатом пјесмом о Сави Ковачевићу и Сутјесци. ..

Рад позоришних екипа бивао је све квалитетнији, тако да су оне од средине 1944. године изводиле и мање ггозоришне комаде.

Хорови су увјежбавали и изводили хорске пјесме, а чланови хорова су били носиоци пјевања познатих партизанских корачница. Приредбе су извођене не само у селима у којима је био батаљон смјештен него и у широј околини. Оне су биле свуда масовно посјећене и радо гледане од бораца и народа.

Рад просвјетних екипа је такође из дана постајао све квалитетнији и разноврснији. Држана су предавања из историје КПЈ и историје народа Југославије, географије и других области. Она су била масовно посјећена и радо слушана. Многи од присутних су први пут чули многе појединости из историје КПЈ, дознали да се земља окреће око сунца и слично, што је имало позитивног одраза на културно уздизање бораца.

Цепне новине су редовно издаване. У њима су истицани позитивни примјери бораца у акцијама, на маршевима, одмору и слично и критиковане негативне појаве појединаца и јединица. Оне су биле вјвран одраз живота и рада батаљона и чете. Припадници батаљона су сарађивали као дописници бригадног листа „Билтен", који је сматран једним од најбољих бригадних листова у Трећој дивизији.

Културно-просвјетни и забавни рад у нашем батаљону био је саставни дио наше борбене активности.

Светолик БОЖОВИЋ

ПОЛУКАСАРНСКИ ЖИВОТ У КУЧИМА

Почетком фебруара 1944. јединице Седме бригаде стигле су у Куче. Штаб Трећег батаљона смјештен је у Косору. Задатак батаљона је био да врши обезбјеђење према непријатељским положајима у Фундини, Какарицкој гори, Врбици и Доњанима. На овом терену, иако смо ноћу, с времена на вријеме, вршили препаде на непријатељске положаје, живјели смо, може се рећи, касарнским животом. Свако пријеподне борци су обучавани стројевом кораку, пузању и прилажењу рововима, бацању бомби, развијању у стрељачки строј и јуришу. Поред тога, ноћу смо увјежбавали узбуне. Сваки борац је морао да зна саставити и раставити пушку и пушкомитраљез и руковати овим оружјем. По неколико пута дневно борци су растављали и састављали пушкомитраљез, све дотле док се не увјежбају да га затворених очију могу саставити и раставити. Обуци у нишањењу и гађању поклањана је посебна пажња. Редовно је свако послијеподне у четама одржавана политичка настава, читане вијести са наших и савезничких фронтова и остале информације. У четама су постојали културно-просвјетни одбори, који су припремали предавања из општег образовања и описмењавали неписмене борце. Поред тога, велика пажња је посвећивана правилном односу према народу. То је била редовна тачка на свим састанцима актива СКОЈ-а и ћелија КПЈ и зато је углед наших јединица у народу све више растао.

Негдје крајем фебруара културно-умјетничка група Трећег батаљона спремала је програм за народ и борце, а хор је увјежбавао неколико борбених пјесама. Једна је била и ова.

Пушко моја, друже вјерни,
миљенице срца мог,
са тобом *се ја у борбу крећем*
и за народ дајем живот свој.

Поред пјесама и рецитација спремали смо и скеч „Позадинци". Односио се на догађај из борбе теренских јединица а радња се отприлике овако одиграва.

Група позадинаца у шуми, на раскршћу, договара се гдје и како да постави засједу непријатељској јединици. Разговарајући о томе оживљавају успомене и искуства из ранијих борби, у којима је погинуло неколико њихових другова. На крају, када је сваки позадинац добио задатак и кад су заузели мјеста у засједи, из таме, кроз шуму, излази старица сва у црно одјевена и нариче свога сина јединца који је погинуо у партизанима. Слушајући њено нарицање борци у засједи разумјеше да је то партизанска мајка. Неколицина их излази пред њу, љубе јој руку и у разговору сазнају да је то мајка њиховог друга.

Након извјесног времена непријатељ упада у засједу и бива жестоко потучен.

Овај програм спремали смо пуних десет дана у слободном времену. Негдје почетком марта заказана је приредба у згради основне школе на Ублима. Одзив народа био је велик, сала је била дупке пуна. Дошло је и старо и младо, сви су жељели да присуствују овој приредбп

То је била прва приредба коју су видјели од када је почео рат. Прије тога су се окупљали углавном на сахранама.

Први дан смо припремили храстове гране и све друго што је било потребно за декорисање бине, како би амбијент био што вјернији догађају који се приказује. Улога старице је силом прилика повјерена једном борцу.

Позајмили смо у селу женско одијело и овога друга тако добро маскирали да је одавао лик неке напаћене старице.

Програм је почео химном, а онда настављен пјесмама из борбе и рецитацијама. Тишина у сали је била потпуна и програм је већ био заокупио пажњу свих присутних. Када су „позадинци" изашли на сцену, праћена је свака њихова ријеч и сваки покрет. Врхунац напетости настао је кад се појавила старица и почела да нариче:

Ја нијесам самохрана, сине Стево,
Но ја имам још синова, по шумама,
Они ће те осветити, туго моја.
Надо моја изгубљена занавијек.

Чуло се како многи грађани, а нарочито старије жене, плачу — гласно јецају и бришу сузе. Дуго се у селу послије тога причало о овој уцвијељеној старици. Када је засједа „уништила" непријатеља салом се разлегао пљесак.

Са овим програмом смо ишли и у друга села у којима су биле наше јединице.

Божидар ВАСОВИЋ

ЧЕТНА КОНФЕРЕНЦИЈА

Био је сунчан зимски дан, вјероватно фебруарски 1944. годипе Јављено нам је да у обилазак наше чете долази комесар бригаде Нико Ђаконовић.

Радовао сам се што ћу се након дугог времена срести с Ником, којег познајем |још из предратног периода. А познаје и он мене — његов брат и ја смо учили у истој школи у Подгорици и заједно смо наврађали у његов стан. Ту сам први пут угледао Марксов „Капитал". Још тада ме опсјенио интелигенцијом, скромношћу и непосредношћу.

По не знам који пут нервозно прелиставам тезе које сам припремио и по којима ћу излагати политичку ситуацију и стање на фронтовима. Провјеравам себе и закључујем па ће ми излагање бити добро, те да ћу моћи да говорим бар 20 минута. Мислио сам, толико је довољно говорити пред комесаром бригаде, јер треба оставити времена и за њега.

Јављају ми да комесар стиже и ја му пођох у сусрет. Радујем се, али ме подилазе жмарци.

Наш сусрет није био ни у чему друкчији од других сусрета комесара бригаде и комесара једне његове чете. Поздравио је чету,

која је била у строју, а потом смо сазвали четну конференцију.

Отворио сам конференцију. Након што сам још једном поздравио комесара бригаде, сад већ с примјетном тремом, почео сам излагање. Оеје ћао сам се као да сам био у грозници, што се вјероватно могло осјетити и на мом лицу. Подрхтава ми рука у којој на малом листићу држим исписане тезе.

Читаво мслје излагање једва да је трајало пет минута. Мисли су се гомилале и навирале као вода на жљеб воденице. Поменуо сам ја ту све и свашта, али нијесам био задовољан својим излагањем. Завршио сам и замолио комесара Ника да нас он шире упозна са најновијим догађајима, а при томе сам осјећао као да ми пламенови лижу образе. Био сам мало постиђен, јер сам желио да се комесару бригаде представим као политички зрио човјек.

Узимајући ријеч, Нико ће отпрве:

— Као што вам је то изложио друг комесар. . . — И мало, мало па то ионови, стално се позива на моје излагање, као да је оно било богзна како успјешно.

Слушајући га почео сам и да се тјешим: можда ја и нијесам тако лоше говорио, пе би се он позивао на моје мисли. Напушта ме грозница, раскрављујем се. Имао сам осјећај као да ме рањеног спасава, као да ме рукама вуче из ватре у коју сам био упао.

Све се добро завршило. А ја сам још дуго након што смо испратили комесара Ника размишљао о овој четној конференцији, о мом излагању на њој и о Нику.

Осјетио је моју збуњеност и трему. Знао је да је својом појавом изазвао такво стање код мене. Подржао ме и повратио ми самопоуздање, тако да је ауторитет комесара чете остао неокрњен, а можда и подигнут на већи ниво.

Вељко МИЛОЊИЋ

ПОБЈЕДНИК У ПРВОМ — ИЗАЗИВАЧ ДРУГОГ ТАКМИЧЕЊА

Петог јануара ове године омладина среза беранског упутила је писмо омладини срезова андријевичког и колашинског с позивом за претконгресно такмичење по овим питањима:

1) у броју добровољно јављених омладинаца за Седму црногорску бригаду, и

2) у купљењу прилога у разним стварима за народноослободилачку во)-ску и болницу.

Ова утакмица је трајала од 5. до 20. јануара, а касније је продужена Д» 5. фебруара. Утакмица је завршена побједом омладине среза колашинског-, узевши у обзир да је она послала за Седму црногорску бригаду 42 омладинца, а прије тога је била већ послала 50 омладинаца. Ради тога јој је Окружни одбор Уједињеног савеза додијелио прелазну заставицу с натписом: „За најбољи рад за фронт!"

У току ове прве претконгресне утакмице омладина ових срезова је показала видне резултате покупивши знатне количине прилога:

Омладина с^еза беранског — 253 пара чарапа, 9 пуловера, 53 пара наглавака, 38 пари рукавица, 5 пари гета, 5 капуљача, неколико капута и панта •

лона, 457 кг жита, 793 кг пасуља, 973 кг кромпира, 28.776 лира, 2.970 динара и извјесне количине меса, сланине, макарона, сира, ракије и јабука.

Омладина среза колашинског — 149 пари чарапа, 18 пари рукавица, 14 пари наглавака, 1.198 кг купуса, 355 кг жита, 64 кг пасуља, 64 кг купуса 3 хиљаде 247 лира и извјесне количине дуња, сувог воћа, ракије, скорупа, ораха, јабука и др.

Омладина среза андријевичког — 117 пари чарапа, 7 пари гета, 541 кг жита, 1.591 кг кромпира, 265 кг пасуља, 60 кг купуса, 8 оваца, 11.228 лира и извјесне количине сира, јабука и др

Сада се води поновно друга утакмица омладине ових срезова, коју је заказала омладина среза колашинског, пославши позив омладини два среза за такмичење по овим питањима:

1) у броју добровољно јављених омладинаца за Седму црногорску бригаду;

2) у раду радних чета и батаљона, омладинских чета, омладинских домова и културно-просвјетних екипа за фронт — нашу слободу; и

3) у прикупљању прилога за народноослободилачку војску и наше рањенике.

Ова је утакмица почела 5. марта, а завршиће се 20. о.мј. Побједник У другој претконгресној утакмици добиће прелазну заставицу округа, коју је у првој утакмици добила омладина среза колашинског.

(Из „Омладинског покрета", листа Уједињеног савеза антифашистичке омладине Црне Горе и Боке, бр. 1, 15. март 1944).

ПРЕТКОНГРЕСНИ ОТПОЗДРАВ МЛАДИМ ВАСОЈЕВИЋИМА

Окружни одбор УСАО — Беране, у току претконгресног такмичења послао је разне поклоне својим друговима у VII црногорској омладинској ударној бригади. Штаб VII бригаде, 27. марта о.г., упутио је писмо Окружном одбору Беране са сљедећом садржином:

Драги другови:

Примили смо другарске поклоне, које сте послали вашој омладинској бригади. Радосни смо и срећни кад видимо да на нас наша омладина мисли, помаже нас и за нас ради. Радосни смо и срећни кад знамо да наша омладина од својих најмлађих — пионира, не сједи код својих кућа скрштених руку, већ са љубављу, радом на терену, даје свој удио у овој тешкој али светој и херојској народној борби.

Учинићемо све да ми борци омладинске бригаде, са пушком у руци, не жалећи труда, зноја ни крви одужимо се достојно себи и своме народу. Учинићемо све да ваша омладинска бригада буде ваш понос — понос омладине Црне Горе и Боке. Као примјер у нашем животу, раду и борби служиће нам наше старе прослављене IV пролетерска и V црногорска бригада. Ићи ћемо путем који су нам оне дубоко утрле. Њима утрти пут слободе, правде, славе и херојства нећемо окољати већ још јаче — како то омладинци знају и умију — продубити.

Мислите ви на нас, као што мислимо ми на вас. Радите ви за нас, као што радимо и ми за вас. Наше мисли и ваше јесу и нека буду једно. Наш рад и ваш нека буде исти. Ви на терену и ми у војсци допуњавамо се и допуњавајмо се. Наше узајамне мисли и рад исте су: са народом — за народ. Сада први и основни наш рад и задатак јесте борба. Борба против мрског фашистичког освајача и срамних домаћих издајника. Борба до њиног коначног уништења, борба до наше коначне слободе, борба за слободу, за Демократску Федеративну Југославију. Борбу смо са поносом почели и у њој ћемо храбро и мушки са поносом истрајати. У борби ће нам пушка бити вјерни друг и до коначне побједе нећемо је испустити.

Обећавате да ћете испунити обећање дато на конгресу. И ми смо у то чврсто убијеђени. Ми ипак обећавамо да ћемо завјет, дат приликом нашег оснивања, испунити.

Свој нашој омладини топле, борбене поздраве шаље њена омладинска бригада...

(Из „Омладинског покрета", листа Уједињеног савеза антифашистичке омладине Црне Горе и Боке, бр. 2, 15. маја 1944).

ИЛ' ЈЕ ЈАРАЦ ИЛИ ЈЕ МАГАРАЦ

Једне вечери крајем марта 1944. године Друга чета Другог батаљона изненада је напала четнике у Златици. Четници су побјегли У Подгорицу.

Наш напад је био толико изненадан и одлучан да четницима напросто нијесмо допустили да се приберу. Без губитака смо упали у село и при том заплијенили извјесну количину оружја, муниције и другог материјала. Акција је била добро припремљена. У томе су нам веома помогли политички радници из позадине снабдјевши нас исцрпним подацима о непријатељу.

Економ чете је прикупљао плијен и почео га сређивати. У томе су му помагали борци, па и неки чланови команде чете. Комесар чете Радоје Вукчевић упао је у шталу једног познатог четника и из ње стао истјеривати стоку. Ноћ је била тамна, у штали веома мрачно, а комесар без икакве свјетиљке. Пипајући по штали у једном је тренутку ухватио за уши животињу за коју је био више но сигуран да је јарац. Вукао је свом снагом, али се животиња није дала. Заковала просто све четири ноге за под, па ни да мрдне.

Мисли комесар шта да уради у тако озбиљној ситуацији, а ни времена није било напретек. Знајући да је ту негдје близу и делегат вода Мило Мартиновић, комесар га гласно позва у помоћ.

Чим је чуо позив, делегат је дотрчао до куће и улетио у шталу. Уплашен да неко није напао комесара чете, он ће с врата:

— Што је било, комесаре? Јеси ли жив?

— Жив сам, жив, Мило. А од чије бих пушке сад и могао погинут', када смо цио онај олош мало прије сјурили у блок.

— А што ја знам, да није заостао неки.

— Богами јест један. Јак је, сунце му његово, ни да се помјери.

Слуша Мило комесара како испрекидано говори, не изгледа му уплашен, али изгледа остао без даха, од рвања.

— Ма што је, комесаре? — Мило ће.

— Ништа озбиљно, Мило. Овом сам четниковићу сву стоку истјерао из штале. Али једна ми се јарчина не да. Али, зачас ће и он изаћи. А кад га наш економ Мићо закоље, цијела ће чета два дана кркати добре јарчетине. Толико га дуго вучем за уши да се чудим како му их нијесам ишчупао.

— Ма комесаре, јадан, вријеме одмиче. Сваки нам је минут драгоцјен. Све си ми то могао рећи и краће — каже Мило комесару Радоју. И смијући се додаје: — Што не покуша да га мало политички убиједиш да крене.

Замореног и већ доста љутитог комесара Радоја још више ражести Милова шала.

— Не мучим се ја ово за себе већ за цијелу чету. Но, ево ти га Мило, па га ти убјеђуј.

— Ма нијесам ја, комесаре, мислио на убјеђивање у оном најбуквалнијем смислу те ријечи. Него, као и људима и јарцу ваља лијепо прићи. А јарац се не вуче за уши но за браду.

Мило приђе животињи и покуша да је ухвати за браду. Кад оно — браде нема. Што је ово сад? — мисли Мило. Дохвати животињу за врх ува и неколико је пута одалами ногом. Све док животиња не излеће из штале. А за њом и Мило.

— Аух — рече кад је угледа напољу — па ово није јарац но — магарац.

Радош ПЕРИШИЋ.-ПОП

НА ПУТУ ЗА БЈЕЛОПАВЛИЋЕ

Увече 6. априла 1944. Трећа чета Другог батаљона напустила је село Сјенице и рано изјутра слиједећег дана стигла на Биоче. Смјестили смо се у некој напуштеној кући. Економ наше чете Милош Шипчић и кувар Арсо Фатић побринули су се да нам нешто спреме за јело. Оброк који су припремили био је знатно бољи од дотадашњих. Добили смо даста густог скроба и по парченце овчијег меса.

Послије ручка комесар чете је дијелио одјећу. У ствари за подјелу је имао неколико кошуља, гаћа и чарапа, и неких танких џемпера. То је био дио одјеће коју су савезнички авиони бацали падобранима на Радовче. Нијесам био заинтересован за рубље или који други дио одјеће, али ме је интересовало како се то дијели. Потребе бораца биле су велике а робе за подјелу сасвим мало. Морао је комесар добро да процијени коме ће што да да. Истина, он је добро иознавао све борце у чети, па му је то знатно олакшавало посао. Диоба је кратко трајала. На одлуке комесара није било никаквих приговора, јер је он кошуље, гаће и друго давао оним борцима којима је то било најпотребније.

Тога дана послије подне наређено је да чета пође на зборно мјесто батаљона, које је било близу штаба бригаде. Осим јединица нашег батаљона ту су се скупиле и друге јединице бригаде. Требало је да присуствујемо приредби коју је организовала културно-просвјетна екипа Другог корпуса. На оближњој ливади већ су биле подигнуте дрвене трибине.

Веома смо пажљиво пратили извођење програма. Били смо одушевљени глумом, пјевањем и рецитовањем извођача. Завршетак

сваке тачке поздрављали смо снажним аплаузом. Послије приредбе је настало весеље. Засвирала је хармоника, а ми заиграли у колу. Тада се снажно заорила наша омиљена пјесма:

Ој слободо, сунце јарко,
за тебе је мријет слатко,

Иако се весеље одужило, умор нијесмо осјећали. Остали бисмо ми ту и цијелу ноћ. Међутим, морало се ићи на одмор, јер нам је сјутрадан предстојао покрет. Пред саму ноћ јединице су у колонама кренуле на починак.

Сјутрадан, сунце још не бјеше изгријало а наш батаљон у четним колонама крену ка Пиперима.

Колона споро иде кршевитим тереном. Стаза којом се крећемо уска је и ван ње није ни могуће ићи. Сунце је изгријало и бије нас у потиљак и у леђа. У току марша мијењамо се у ношењу пушкомитраљеза „бреда". На тај начин помажемо пушкомитраљесцу Војиславу Сушићу да се одмори. Наш десетар Раде Радуловић нема потребе да нас опомиње на то. Ми смо солидарни и сами пазимо да сви будемо подједнако оптерећени.

Прошли смо село Петровиће и убрзо стигли у Ожег. Ожедњеле, борац наше чете Мирко Радевић, сврати нас код своје куће да се напијемо воде. Ту се он поздрави с родитељима, с којима и нас упозна. Утолисмо жеђ и не задржавајући се настависмо да маршујемо. Мирко не имаде времена ни да се поприча са својима. То му би посљедње виђење с њима, јер након неколико дана он храбро погибе на Спушкој главици.

Око подне смо стигли у село Копиље. Наређено је да ту застанемо. Колона нашег батаљона се зауставила. Надао сам се да ћемо се ту одморити, јер смо се били добро уморили. Међутим, нашем Другом воду наредише да пође на Радовче по неки материјал. Са командиром вода Илијом Миховићем пошли смо на тај задатак. Међутим, кад смо стигли на Радовче, тамо нијесмо нашли никога од представника народне власти и одмах смо се вратили у Копшве, у састав чете.

На Копиљу смо ручали а послије подне смо кренули за Бјелопавлиће. Колона нашег батаљона се полако, без журбе, спуштала из Пипера. Пред нама је пукла бјелопавлићка равница. Доље је и непријатељ, у утврђењима на Тарашу, Спушкој главици, Казновици и у рововима око Спужа и Даниловграда. Он сигурно не зна ко то долази, али ће убрзо, кроз који дан, осјетити на својој кожи како туку борци Седме омладинске бригаде.

Под окриљем ноћи сишли смо у равницу и, према раније утврђеном распореду, отишли на положај.

Душан М. БОГАВАЦ

ДЕМОНСТРАТИВНИ НАПАД НА СПУЖ

За Трећом четом, која је још 20. марта пребачена из Куча у Рогаме, а одатле, 27. марта, у Мартиниће, ради затварања правца од Спужа, из Куча, је 29. марта за Бјелопавлиће кренула и главнина Првог батаљона. Батаљон је посјео положаје Стањевића Рупа — Градина — Глизица, с којих је затварао правце Спуж — Стањевића Рупа и Спуж — Глизица. Трећа чета је (и одраније) била у Глизици, Друга у Стањевића Рупи а Прва чета, штаб батаљона и Пратећи вод с комором у Градини.

У Градини, баш као и у осталим селима, народ нас је примио с пуно одушевљења. С посебном гостопримношћу и радошћу примио нас је Станко Вујадиновић, у чијем дому је био смјештен штаб батаљона. Највећа му је брига била, како он рече, то што непријатељ може минобацачима туђи његову кућу, јер ће брзо дознати да је у њој штаб нашег батаљона.

— Хајде, Станко, бога ти, свака кућа је мета непријатељу, као и сваки поштен човјек. Ако погинеш у кући, погинућеш славно, са штабом батаљона — нашалих се с нашим домаћином.

— Ма не бојим се ја за свој живот. Имали су они кад за ове три горине рата туђи и мене и моју кућу, но се бринем за вас. Никада не бих прежалио да вам се и најмања неприлика деси док сте мојигостп.

Из Станкове куће се збиља лијепо види стари турски утврђени град Спуж. Колико пута су наши преци остављали рало, мотику или косу, па узимали пушку да би сузбили најезду Турака из Спужа. Јуначки су се борили, чували образ и понос, народ, куће и поља. Сад су пушке опет уперене против непријатеља у Спужу, али не против Турака него против Нијемаца, италијанских фашиста и четника.

Испред села Градине се пружа брдо Врх. Прије него смо стигли у Градину, док смо још били на маршу, на Врх смо послали јачу патролу — да га посједне и брани док на њ не поставимо неку јединицу која ће га стално држати.

Тридесетог марта смо обишли положаје на Врху. Наједном сам застао. Угледах старијег човјека с пушком у руци. Засио иза једног камена и гледа у правцу Спужа. Препознадох у њему Новака Савељића. Не знам да ли ме овај сусрет овеселио или ожалостио. Сјетих се његовог сина, јединца, како је јуначки погинуо почетком јуна 1942. године на Голији код Никшића, борећи се против четника. Иако је прошло доста времена од тада, размишљам да ли да му изјавим саучешће, да му кажем ријеч утјехе за његовим јединцем Обреном. Док сам тако размишљао, он ме угледа и повика.

— Ђе сте, синови, моји.

Устаде иза оног камена и загрли се с нама. Нијесам имао ријечи којом бих му се обратио. Почео је он. Пита када ћемо ослободити Спуж и Бјелопавлиће.

Таман сам се спремао да питам старину Новака Савељића што чини на Врху с пушком, кад наиђе мој ујак а Новаков кум Мило Драгојевић.

— Е, сине, видим да вас све интересује што ради кум Новак овдје. Могу ви рећи да је он стално на положају. Ми остали **сељаци** како ко може и како стигле а Новаку се зна стална бусија. Једаред, како ко може и како стигне а Новаку се зна стална бусија. Једаред, се ка Врху. Кум Новак их је опазио и, када су пришли доста близу отворио је ватру на њих. Четници, не знајући колико је нас на Врху, побјегли су назад.

У поподневним часовима 30. марта, добили смо наређење да извршимо демонстративни напад на Спуж и старо турско утврђењл Спушку главицу. Пошто смо Мињa Ковачевић и ја родом одавде, те добро познајемо терен око Спужа, договорисмо се да се много не исцрпљујемо извиђањем но да идемо с четом која ће учествовати у нападу.

Када сам издао наређење Првој чети, приђе ми њен командир Петар Војводић и шапатом упита:

— Друже команданте, кажи ти твоме Перу је ли ово прави напад, пошто видим да само једна чета напада.

Одговорио сам му такође шапатом да је то демонстративни напад, али за чету — прави.

Чету смо подијелили на два дијела. Вод с којим сам ја био пошао је низ поток Риманић, да избије на Зету и напада низ риЈеку ка Спужу. Други вод је добио задатак да наступа цестом и да отвори ватру на бункер који је био уз цесту на улазу у Спуж.

Између потока Риманића и брда Височице наишли смо на групу људи. Не знајући да ли су то сељаци или четници из Спужа, јер је био мрак, били смо у недоумици и нијесмо отварали ватру на њих. Но они су се брзо разбјежали. Свратили смо у једну кућу и упитали да ли су код њих долазили четници. Одговорили су нам да четници нијесу били али да у селу има сеоска стража.

Пошто нам нико није правио сметње, прешли смо преко потока Риманића и дошли до првих кућа, лијевом обалом Зете. Из Спужа се већ чула митраљеска ватра. Шалили смо се на рачун тога, говорећи да нам не треба посебно извиђање, јер се непријатељ сам открио. Пошли смо у правцу пушкомитраљеске ватре и избили на цесту која иде средином Спужа ка Даниловграду. Наредили смо борцима да хватају живе људе да не би неког недужног убили. Већ имамо тројицу заробљених. Они изјављују да су поштени и да су наши пријатељи. рекоше нам и да је група четника, чим је чула нашу пушкомитраљеску ватру, прешла преко моста код Нијемаца и италијанских фашиста.

Док смо ми чистили мјесто, командир чете Петар Војводић је с Првим водом неутралисао бункер на улазу у насеље. Пошто је по ватри наслутио да смо ми прокрстарили Спужом, дао се уз Спушку главицу да с водом осваја утврђење. Најурили су све четнике до самог улаза у утврђење.

Будући да нам није био циљ заузимање утврђења, у које се могло ући само на добро брањена врата, наредили смо да се борци псвуку, а да код моста оставе обезбјеђење.

Кад се чета окупила, видјели смо да ту има и заробљеника и заплијењене хране и стоке. Но, заробљеници су се држали некако си-

гурно, изјављујући да они нијесу наши непријатељи. Већину ско пустили а два-три задржали. Послије доласка у село разговарали смо с мјештанима и увјерили се да ни они нијесу загрижени непријатељи, али пошто живе у Спужу у свему се покоравају мјесним властима. На крају смо их све ослободили и вратили им заплијењену стоку и храну, иако се није могло утврдити је ли то била њихова стока или стока предвиђена за исхрану непријатељске посаде у Спужу. У само свитање 31. марта вратили смо се доста уморни, прљави и мокри, али и задовољни, јер је демонстративни напад сасвим успио.

Јовета БОБИЧИЋ

С ЧЕТВРТИМ БАТАЉОНОМ ОД ФОРМИРАЊА БРИГАДЕ ДО БОРБЕ НА ТАРАШУ

У Санџаку

Бригада је на дан формирања имала четири батаљона, од по три чете. Уз штаб бригаде и штабове батаљона формиране су интендатуре као и санитетски органи. Четврти је батаљон имао формацијски потпун штаб батаљона, док командни кадар чете није био потпун. У односу на друге батаљоне били смо најслабије попуњени.

Бригада је 3. јануара 1944. године кренула из Колашина преко Мојковца у рејон Бијелог Поља. У току марша, који је трајао два дана, људству је на практичном примјеру објашњено какав је распоред на маршу, како се врши обезбјеђење батаљона и чета.

Кад смо стигли у рејон Бијелог Поља, батаљон)је смјештен на десну обалу Лима, у рејон села Лозница — Расово, а десно до нас у рејону Оброва, Трећи батаљон. Штаб бригаде се смјестио у Бијелом Пољу.

Задатак батаљона био је сопствено обезбјеђење и извиђање ка селима Његово — Савино Поље — Врх и даље у правцу Пештара. Ова територија, нарочито она сјеверно од ријеке Бистрице, била је попаљена и опустошена од четника и других окупаторских сарадника. На овом терену задржали смо се око четири дана користећи све вријеме за практичну обуку.

Седмог јануара 1944. Нијемци, четници и муслиманска милиција, К0ЈУ СУ Нијемци били одјенули у своје униформе, из гарнизона Бродарева, Пријепоља и Пљеваља, напали су нашу слободну територију и покушали да продру ка Шаховићима. Наша је бригада добила задатак да затвори правац од Бродарева којим је непријатељ нападао ка Бијелом Пољу и Лековини.

Четврти батаљон је добио задатак да изврши марш преко Шаховића (Томашева) за Лековину и даље за село Граб и да запосједне положај на Бијовом гробу. Десно од нас, у селу Драшковини, налазио се Трећи батаљон, који је већ водио борбу с непријатељем и успио да га одбаци назад ка Бродареву. Неколико дана батаљон се задржао у селу Грабу, контролишући положаје на Бијовом гробу. Шеснаестог јануара положаје нашег и Трећег батаљона напали су Нијемци и муслиманска милиција.

I

Читав дан је вођена неравна борба по селима Лековине. Непријатељу је пошло за руком да нас потисне ка селу Стожеру на положаје Мједово брдо — Жубер, изнад Лековине. Захваљујући интервенцији Треће санџачке пролетерске бригаде од Коврена, сјутрадан смо успјели да вратимо изгубљене положаје.

Четврти батаљон је поново запосио село Граб и Бијов гроб, вршећи обезбјеђење и извиђање у правцу Бродарева. На овим положајима батаљон се задржао око десет дана. Расположиво вријеме рационално је коришћено за војнички и политички рад и за анализу првог сукоба и борбе батаљона с непријатељем. У цјелини узев, људство се показало на завидној висини, без обзира што нас је непријатељ успио потиснути. Снабдијевање храном добро је организовано преко Народног одбора у Павином Пољу.

Ноћу 20. јануара батаљон је извршио насилно извиђање Комарана и демонстративно напао Бродарево с правца Бијовог гроба. Претходног дана непријатељ је успио да овлада положајима Јасен — село Слатина које је до тада држала Четврта пролетерска црногорска бригада. Те ноћи, приликом нашег упада у Комаране, могло се видјети како догоријева Слатина коју су спалили Нијемци и муслиманска милиција. Сваки наш борац тада је у души осјетио муке тога народа који је умакао непријатељу, а сада се потуцао по дубоком снијегу и јаком јануарском мразу тражећи спас голог живота.

У Матешеву и Лијевој Ријеци

На наведеним положајима батаљон се задржао до краја јануара, када су нас смијенили дјелови Треће санџачке пролетерске бригаде која је тих дана ушла у састав Треће дивизије. Седма бригада је са ове територије пошла на нове положаје — Први, Други и Трећи 6аталион чак у Куче и Пипере, гдје су смијенили јединице Пете црногорске бригаде према Албанији и Подгорици (Титограду), док је наш батаљон распоређен у Матешеву и Лијевој Ријеци. На овој територији батаљону је омогућено да посвети пуну пажњу војничкој и политичко>ј обуци. Одговарајућа пажња је поклоњена и културно-просвјетном раду. Војничка настава извођена је у преподневним а политички рад, културно-просвјетна и забавна дјелатност у поподневним и вечерњим часовима.

У батаљону је било више бораца ђака који су држали предавања из природних наука, водили читалачке групе по четама и сарађивали у зидним новинама. Свакодневно су читане вијести и по њима објашњавана политичка и војна ситуација у земљи и свијету. Чланови штаба батаљона редовно су обилазили чете и у њима држали предавања. Будући да је бригадна болница била смјештена у Лијевој Ријеци, њено је присуство коришћено за одржавање предавања из санитетске службе.

У Лијевој Ријеци је било и сједиште Општинског НОО и Команда мјеста, с којима је штаб батаљона сарађивао веома добро. Сарадња се састојала у одржавању политичких конференција на ге рену, претресу и чишћење терена од четничких банди, прикупљању оружја и снабдијевању вајске храном.

У Лијевој Ријеци је културно-просвјетни одбор батаљона организовао више приредаба које су биле добро посјећене и од народа. Добро је посјећен и народни збор организован поводом дана Црвене армије.

Поред војно-политичког рада у батаљону и при штабу бригаде у овом су периоду радили курс за. подофицире, политички курс и курс за санитетско особље. У Лијевој Ријеци су даване и ноћне узбуне у којима је и народ учествовао.

По наређењу штаба бригаде батаљон је 26. марта напустио Матешево и Лијеву Ријеку и пребацио се преко Биоча и Пипера на нове положаје у околини Даниловграда. У Лијевој Ријеци је још био велики снијег па смо до Вјетерника имали проблема с комором. Првог дана марша батаљон је савладао дионицу пута до Биоча, а сјутрадан преко Пипера, продужио за Бјелопавлиће. Настојало се да се одржи маршевска дисциплина и да се примијени све што се на теоријским часовима предавало. Добро се сјећам како су се борци у кретању дисциплиновано понашали кроз Пипере и у зони дејства непријатељске артиљерије.

У *Бјелопавлићима*

Крајем дана 27. марта батаљон је стигао на положаје у Бјелопавлићима: село Лаће — Слатина — Јовановићи — Криваче.

У то вријеме Даниловград и утврђене тачке у његовој околини, особито у непосредној близини, држали су Нијемци, заједно с четницима и италијанским фашистима. Десну обалу Зете и комуникације Даниловград — Никшић контролисала је наша Приморска оперативна група.

Другог дана послије нашег приспјећа на овај терен, јаче непријатељске снаге из Подгорице и Даниловграда напале су наше положаје. Циљ им је био да овладају комуникацијом Даниловград — Никшић и деблокирају свој гарнизон у Никшићу, који су наше јединице већ дуже времена држале у опсади. Нијемци и четници су 29. и 30. марта успјели да потисну дјелове Приморске оперативне групе с десне обале Зете и да овладају комуникацијом Даниловград—Никшић. Наше положаје на лијевој обали Зете напали су четници, побочнипа Нијемаца, и успјели да овладају селима Рсојевићима и Винићима. Под њиховим притиском батаљон се повукао у село Криваче, држећи доминантне положаје изнад села Јовановића и Винића Тридесетог марта извршили смо противнапад на непријатеља на линији Винићи — Рсојевићи и пред сам смирај дана успјели да овладамо Винићима и доминирајућим Хумом, западно од Винића. У ноћи између 30. и 31. марта батаљон је овладао и Слапом и успио да одбаци четнике на десну обалу Зете.

Почетком априла батаљон се налазио на линији Слатина — Јовановићи — Винићи контролишући патролама терен до Тараша и Зете. Убрзо је на овај простор стигао и наш Први батаљон.

Приморска оперативна група је у току 2. априла одбацила непријатеља с комуникације Даниловград — Никшић, остављајући дје-

лове у селима Богмиловићи и Стубица. Идућег дана наш батаљон је прешао Зету код Слапа и протјерао четнике и са десне обале, из села Творила и Фрутка, у правцу Даниловгрда, да би ноћу напао непријатеља на Курилу изнад Орје Луке. Батаљон није успио да овлада Курилом. То је био један од кључних положаја у одбрани Даниловграда и зато га је непријатељ добро утврдио. Батаљон се у току ноћи вратио на лијеву обалу Зете, јер је било замишљено да се пребаци на положаје Планиница — Кунак према Никшићу. На маршу ка тим положајима добио је наређење да се врати на положаје према Даниловграду. У то вријеме већ је било одлучено да се нападну непријатељеви гарнизони у Спужу и Даниловграду. На десном крилу наше бригаде налазио се утврђени непријатељев положај на Тарашу, а то •је кључ одбране Даниловграда. У бункерима дуж гребена Тараш и у самом утврђењу били су Нијемци, а у подножју Тараша, у селима су се ушанчили четници и италијански фашисти који су послије капитулације Италије пришли Нијемцима.

Наређење штаба бригада за напад на Тараш добили смо 9. априла. Правац напада био је Слатина (село у коме смо и примили заповијест за напад на Тараш) — Подкрај — Горица — Секулићи — Тараш. Је • дна чета је имала да напада помоћним правцем Градина — Бобичић — Тараш, с тим да јој се скрене пажња да је сјеверна страна Тараша минирана.

Тога дана у поподневним часовима, штаб батаљона је с командама чета изашао на положаје изнад села Подкраја, одакле се добро могао осматрати утврђени Тараш и уочити главни и помоћни правци напада.

Командирима чета су издата прецизна наређења. Команде чета су упознате и с тим да лијево од нас, правцем село Подкула —• манастир Ждребаоник — село Пажићи напада батаљон Зетског одреда. Команде чета су, такође, упознате са задатком Првог батаљона, који је нападао западни дио Тараша. Одређено је да напад почне у 21. час. У четама су извршене све припреме. У сваку чету је пошао по један члан штаба батаљона. Они су, заједно с командама чета, упознали борце са задатком који им предстоји.

Сав руководећи кадар био је максимално ангажован у објашња вању значаја предстојећег задатка. Будући да је то био и први напад бригаде на јако утврђени положај, и војна руководства и партијске организације су извршењу тог задатка приступили крајње одговорно. Сви њихови напори били су усмјерени на то да се борачки састав што боље припреми за напад и да се изврши задатак.

Око 20 часова батаљон је кренуо у подилажење. Код села Подкраја стигло нам је ново наређење штаба бригаде да се напад одлаже за 24 часа. Разлог је био тај што јединице Приморске оперативне групе, због удаљености, нијесу могле да стигну на предвиђене положаје и да у предвиђено вријеме крену у напад. Вријеме до новог термина руководство батаљона је искористило да јединице још боље припреми за напад.

Десетог априла око 20 часова почело је дејство наше артиљерије по непријатељским положајима око Даниловграда. Имали смо утисак да наши артиљерци нијесу упутили много граната на сам Тараш, па

и да није било много правих погодака. Око 21 час сукобили смо се с непријатељем. Брзо је протјеран из Горице, али је у Секулићима, у нојима се бранио из сеоских кућа пружио јак отпор. Четнике и италијанске фашисте тек смо око 22 часа избацили из Секулића. И батаљон Зетског одреда, који је нападао лијево од нас, успио је да на свом правцу одбаци четнике.

Након што је овладано Секулићима наш се батаљон оријентисао ка врху Тараша, на коме су у утврђеним бункерима били Нијемци. Иако је ноћ била мрачна, утврђени гребен се-јасно оцртавао. Из бункера ограђених бодљикавом жицом непријатељ нас је засипао ватром. Испред жице била су минска поља. Сваки наш покушај да се домогнемо врха остао је узалудан. Наши борци су брзо истрошили оно мало ручних бомби. Непријатељ их је имао у изобиљу па је њима засипао стрељачки строј, а често је и пребацивао преко нас. Много је наших бораца на овом сектору порањавано од нагазних мина.

Четврти батаљон и батаљон Зетског одреда нападали су гребен Тараша са његове унутрашње стране, од Даниловграда. Њихови борци су тучени ватром сприједа и позади, а страдали су и од мина у минским пољима. Јуриши те ноћи плаћени су многим животима и тешким рањавањима. Те ноћи пламтјела је у огњу читава бјелопавлићка равница — од Тријепче и Казновице до Тараша. Најбљештавије су се муње укрштале на Казновици, на коју су нападали батаљони Пете црногорске бригаде. Али ни они нијесу успјели да овладају Казновицом, баш као ни наша бригада Спушком главицом и Тарашем. Борба на Тарашу трајала је цијелу ноћ између 10. и 11. априла, па како ниједна јединица није успјела да се домогне доминантних положаја, пред зору 11. априла наређено им је да се повуку на полазне положаје.

Показало се да су положаји које су нападале наше јединице били јаче утврђени и посједнути бројним непријатељским снагама него што се претпостављало прије напада. У борби на Тарашу из Четвртог батаљона су погинули Милорад Јововић, из Ускока; Божидар Брауновић, из Мораче; Богдан Војиновић, из Пиве; Вучић Драговић, из Улциња; и Данило Цицмил, из Пиве (он је касниЈе подлегао ранама с 1а— раша).

Два дана послије повлачења с Тараша Четврти батаљон се задржао на полазним положајима у Јовановићима и Слатини шаљући извиђачке дијелове у правцу непријатељских положаја око Даниловграда. Будући да су у то вријеме бројни непријатељи нападали и угрожавали нашу слободну територију у Санџаку и Васојевићима, батаљони Пете црногорске бригаде који су учествовали у борбама на Казновици и Тријепчи хитно су повучени за Матешево.

Наша бригада се по наређењу штаба Треће дивизије оријентисала ка Никшићу, док је новоформирана Девета црногорска бригада била у Кучима. Четврти батаљон је добио тада задатак да ноћу између 13. и 14. априла смијени Други батаљон Пете бригаде на положајима Подпеће — Завала — Рогами. Батаљон Пете бригаде је кренуо прије него што смо ми стигли, оставивши на положајима само једну чету Девете црногорске бригаде. То су искористили наши нг-пријатељи четници — заузели су село Рогаме а затим кренули уз па-

дине Вежешника. Помагала им је њемачка артиљерија са Тријепча тукући врх Вежешника и село Завалу.

Чим је 14. априла ујутро стигао у рејон Вежешника, наш батаљон је ступиоуборбу с непријатељем и успио да га одбаци с падина Вежешника и из Рогама. У борби за врх Вежешника неколико је наших бораца рањено, највише од непријатељске артиљерије. Непријатељу је у тим окршајима отето нешто муниције и опреме.

Петнаестог априла батаљон се по наређењу штаба бригаде повукао и из Пипера. Са Вежешника се спустио на Радовча а одатле продужио за Жупу никшићку. Посио је положаје Драговољићи — Лаз. Приликом преласка кроз Радовча батаљон се снабдио муницијом и с неколико енглеских пушкомитраљеза које су савезнички авиони спустили на Радовче. Сваки борац је понио муниције колико год је могао, јер јединице које су одмаршовале испред нас нијесу имале времена да је подигну.

Војин **СРДАНОВИЋ**

НАПАД НА СТУБИЦУ

Пошто су у току 28. и 29. марта 1944. овладали комуникацијом Даниловград — Никшић, посиједајући села Стубицу, Богетиће, Церово, Добруш, Дреновштицу, Миљевиће, Богмиловиће, Долове, Ржиште, Загреду и Загарач, Нијемци и четници су кренули ка Острогу и, преко Слапа, ка Павиовићима. У исто вријеме они су успјели да оспособе комуникацију Даниловград — Никшић, коју су биле порушиле наше снаге.

Да би поново овладали овом комуникацијом, разбили њемачке и четничке снаге и ускратили непријатељу могућност да одржава везу између Даниловграда и Никшића, дијелови Шесте црногорске и Друге далматинске бригаде и Први батаљон наше бригаде добили су задатак да избаце непријатељске снаге из села дуж комуникације које су Нијемци посјели.

Први батаљон је добио задатак да, у садејству с Другим батаљоном Друге далматинске бригаде, нападне непријатеља у Стубици и Богетићима. Ради тога је наш батаљон ноћу уочи 2. априла извршио марш из рејона Мартинића у правцу Острога. Краћи одмор имали смо у селу Подврађу, у коме је батаљон добио и храну. Ноћу између 2. и 3. априла стигли смо испод брда Планинице на прилазима Стубици. Нијесмо знали гдје су распоређене непријатељске снаге па смо врло опрезно наступали. Прибојавали смо се да нас непријатељ не нападне у бок, од Планинице.

У нападу је био ангажован читав батаљон. Једну смо чету оријентисали ка југозападним падинама брда Будоша, да спријечи сваку могућност изненадног напада четника с тог правца. Једном четом смо пошли у напад на Стубицу, док смо једну чету оријентисали ка Богетићима. То нам је уједно била и резерва. Ноћ је била мрачна и магловита, па смо наступали споро.

Били смо још прилично далеко од Стубице када су нас пресрели први четнички рафали. Дошли су као наручени — сад смо тачно знали у ком правцу треба наступати. Сигурни да нам непријатељ ни може угрозити крила и бокове, јер смо имали јака бочна обезбјеђења, како десно тако и лијево, само смо грабили напријед, брзо прогонили четничке групе, али и настојали да им се не скидамо с леђа.

На самом улазу у село, непријатељ је на нас отворио јаку бочну ватру од правца Будоша. Изгледа да му је била намјера да нас мањим снагама навуче до села, па да онда удари бочно и с леђа. Не знајући да смо то ми имали у виду и да смо у том правцу оријентисали једну чету, непријатељ је отворио снажну ватру. Почео је и потискивати наше дјелове. Већ смо се једног тренутка и побојали да ће нас омести у извршењу главног задатка, то јест у заузимању Стубице. Обуставили смо наступање ка селу и усредсредили ватру на четнике који су нас нападали с бока. Чим смо то урадили ослабио је четнички притисак од Будоша.

За све ово вријеме, судећи по ватри, водила се жестока борба на комуникацији Даниловград — Никшић, према селу Богетићу. Више се није смјело оклијевати. Одредили смо три групе пушкомитраљезаца и бомбаша и наредили им да се привуку до првих кућа у Стубици. Након што су избили на косу која надвисује неколико сеоских кућа прва мета су нам постале оне. Заузевши њих Друга чета је брзо и енергично наступала и овладала цестом која кроз село води за Никшић. Јак притисак Другог батаљона Друге далматинске бригаде са супротне стране Стубице и наш улазак у село приморали су деморалисане четнике да побјегну.

У Стубици смо оставили Другу чету а ми се упутили ка Богзтићу. Стигли смо до школе и цркве, али није требало водити борбу, јер је село већ било ослобођено. Ту се нисмо задржавали, јер нам је био задатак да се вратимо ка Даниловграду чим разбијемо непријатеља на комуникацији.

Према подацима штаба Приморске оперативне групе непријатељ је у борбама на комуникацији Даниловград — Никшић имао 60 погинулих и велики број рањених а ми 9 погинулих и 17 рањених. Наш батаљон није имао губитака.

Јовета БОБИЧИЋ

ДОБРО ДОШЛИ, ОСЛОБОДИОЦИ

Послије борбе с четницима и Нијемцима око Стубице, коју је Први батаљон водио у садејству с јединицама Друге далматинске бригаде, ради пресијецања комуникације Даниловград — Никшић, услиједио је марш. Крећући се од села Винића ка свом родном селу Велетима много ми се мисли врзмало у глави. Знају ли моји да ми је брат (Веселин Ђуровић Ага, касније проглашен за народног хероја), погинуо на Сутјесци? Да ли су живи сви скојевци с којима сам

сарађивала док сам радила у илегалству. И најпослије: да ли ћу уопште затећи кућу и кога од породице.

И док сам кроз главу смјењивала једно питање другим, једну с другом стрепњом, спазих мајку Румицу како нам иде у сусрет. Спазила је и она мене. Мало је застала, па опет пошла. Притрчала сам јој. Прво питање јој је било:

— Знаш ли што је с нашим Агом?

Кад виђе како ми сузе потекоше низ лице, она дубоко уздахну и само рече:

— Не плачи, кћери. Нека му је срећна смрт а народу слобода.

А мислила сам и дуго припремала себе на то да ћу кад сретнем мајку и кад јој кажем за Агу моћи и неку ријеч утјехе да јој кажем. Умјесто тога, само занијемих пред њеним пригушеним болом и чврстином.

Мој осамдесетогодишњи дјед Милутин Ђуровић Мујо дочекао нас је пред кућом са узвиком:

— Добро дошли, ослободиоци!

Иако стар и оронуо, са сваким се, ослоњен на штап, поздравио и све позвао у кућу. Цио штаб батаљона и пратећи вод. Била сам поносна на њега. Он је тако чило замјењивао сина, мог оца. који је рано умро. По старом обичају све их је сам, лично послужио ракијом и још једном нам пожелио добродошлицу. Није скривао радост што су партизани прво дошли у његову кућу.

Више сељака се окупило и, пошто су се поздравили с нама, тражили да нека наша јединица буде гост њихових домова. Штаб батаљона је једну чету размјестио код Лазара Јованова Ђуровића, једну код Пунише Бајова Ђуровића а једну код Живка и Мркоја Богданова Ђуровића. Сви су се они просто утркивали ко ће боље угостити борце, своје госте, како су зборили. И данас се сјећам ријечи Пека Нешковића:

— Е божја ви вјера нећете у мојој кући први оброк јести из својих торбица, но ћу ја спремити вечеру за све.

Слично је било и код осталих домаћина.

Питала сам за своју стрину, Даницу. Њу су 1942. у оближњој шуми четници до бесвијести изубијали. Ударали су и њену једногодишњу ћерку Ратку, каја и данас на лицу носи обиљежје тих зликовачких удараца. Даница је била дуго у несвијести а послије ју је одвела до куће друга, шестогодишња ћерка, која је убрзо умрла од четничког злостављања. Мужа Даничина, стрика Божа, предратног комунисту, четници и Италијани су стријељали у Подгорици. Пуно сличних зала у нашем селу, као и у сусједним, починили су четници, и то комшије из околних села.

Након што је стари дјед Мујо почастио госте ракијом, ја сам „престала" да будем борац и постала домаћица. С мајком сам се договорила да спремим ручак за другове. За то вријеме дјед Мујо је разговарао с политичким комесаром батаљона Милошем Бубањом и замјеником комесара Василијом Ковачевићем Мињом.

— Који је од вас командант? — пита их дјед.

— Е, командант није још стигао, распоређује обезбјеђење — одговара му Мања.

Пошто их је све питао одакле су и чеговићи су, упита их и **ко** је и одакле је командант батаљона.

— Ето ти га, дједе, први комшија, Јовета Бобичић из Вучице — одговори му Мића.

— А бога ти неће ми, дати, он заобићи праг — дјед ће.

У то се зачу грмљавина минобацача. Пошто нијесмо били начисто ко то гађа, истрчасмо пред кућу. Кад тамо имамо што и видјети. Група бораца из Пратећег вода с командантом батаљона окупила се око минобацача и гађа четнике преко Зете, негдје пут Слапа.

— Што је то? — упита Мића команданта.

—• Ми одређивали мјеста за обезбјеђење батаљона, када видимо преко Зете гдје се по камењару црне четници као мрави. И не могасмо одољети искушењу да их не „поздравимо" с којом мином.

Пошто су се четници разбјежали а обезбјеђење постављено, вратисмо се у кућу.

— Ево ти, дједе, командант батаљона — рече Мића када поново уђосмо у кућу.

— Добро ми дошао! А чији ти оно би?

— Ја сам Милете Радева Бобичић — одговори му командант.

— Знам ти, душе ми, и оца, и дједа, и све Бобичиће и Вучичане.

Између дједа Мује и команданта батаљона поведе се овакав разговор:

— Дијете, причају да је силан човјек тај Блажо Јовановић.

— Јест, дједе, то је најстарији партијски руководилац у Црној Гори.

— Еее, и Блажо Бошковић је био добар човјек и јунак. Ми смо се поносили њиме.. .

— Ђеде, овај бој не воде, као некада, само кућићи и оџаковићи, него људи којима је народ дао повјерење, који жртвују све, па и свој живот, за добро народа.

— Душе ми, дједе, тако је. И ја стари, да могу узео бих пушку и поша' с вама, да се борим против ових пожмирепова домаћих. А је ли истина да и Италијана има с нама? — припита дјед Мујо.

— Има, има, дједе. Сваки поштени Италијан је на нашој страни. Има их и с Нијемцима. Али, што ћеш, и из овога вашег села, а и из моје Вучице, има појединаца који су с Нијемцима, против нас. Мало ихјебило што су досад терорисали ову сиротињу партизанску но хоће да истрају докраја у свом издајничком дјелу.

— Да бог да, дијете моје, од њих трага не остало. Убише ми сина Божа, испребијаше до смрти снаху Даницу, па им и то мало би, но расјекоше дијете у колијевци, да бог да, губало их млијеко које су посисали кад су били у колијевци. Но они не знају ни за бога, ни за људе. Они су замијенили образ са задњицом и све им је чојство у задњици.

Ту дјед Мујо мало застаде. Али не даде да се дуго ћути:

— Бога ти, 'оћете ли с тим батаљоном нападати твоје село и Тараш. Знаш ли да Тараш још нико није ослооађао откако су га, уо помоћ четника, заузели Италијани прије вашег поласка за Босну.

— Зашто да нападам своје село, дједе?

— Е, имате ви тамо великих четника, а понајглавнији је Лазар^. Зулум он направи када сте се ви повукли из ових крајева.

— Дједе разбили смо ми четнике још јесенас. Под Острогом. Ови њихови остаци и појединци који њушкају око партизанских кућа, као жуте олињале лисице, не представљају ништа. Побиједисмо ми велику Италију, брзо ћемо и Њемачку, а како да не побиједимО ову шаку јада.

— Срећно ви, дјецо, било!

Док се водио разговор између мога дједа и команданта батаљона, испред куће се окупила повећа група скојеваца с којима сам сарађивала док сам била у илегалству 1942. и 1943. године. Ту су Крсто, Јагош, Миладин, Никола, Стана, Пекна, Босиљка, Мишко. Сви Ђуровићи, и сви из Велета. Са свим сам се срдачно поздравила. Ови другови и другарице су нам много помогли.

Кад смо Саво Савовић и ја добили задатак од позадинског руководства да с планине Бабе пођемо у село Фрутак, преко Зете и да помогнемо да се позадински радник Милорад Пешић, који је био рањен у борби с четницима на Зети, пребаци на сигурнији терен, тешко да бисмо што могли учинити без помоћи тих храбрих скојеваца и? нашег села. Прво што су учинили — Крсто и Миладин су издејствовали код четничких власти у селу да они, тобож као добровољци, буду за вријеме извршења нашег задатка на сеоској „четничкој" стражи. Практично они су нам омогућили да изађемо из села, да се затим, под врло тешким условима повежемо с Милорадовим оцем, ***и*** да се пребацимо преко Зете до његове куће.

Руководилац СКОЈ-а у Првом батаљону Драгослав Дедић одмах се повезао с „мојим" скојевцима. Одржали смо заједнички састанак, на који је дошао и скојевски руководилац из села Вучице Милорад Бобичић и упознао нас са ситуацијом на терену. Обавјештење и писмени извјештај позадинских радника с терена који је још био под контролом Нијемаца и четника штабу батаљона је донијела Радуша-Рата Томова Ђуровић. То нам је помогло да стекнемо праву слику о ситуацији на терену на коме смо били смјештени, односно који смо контролисали. Контакт с позадинским радницима одржавали смо за све вријеме док смо се налазили у Велети, то јест од 4. до 11. априла 1944.

Видосава БОБИЧИЋ

ПРВО БОРБЕНО КРШТЕЊЕ

До почетка априла 1944. године имали смо више мањих борбг-них акција. Почели смо на Биову гробу код Бродарева, а посљедње су биле у Златици и Фундини, у Кучима.

Из пиперског села Црнаца Трећи батаљон је увече 10. априла нападао Спуж.

Био сам у Трећој чети. Продрли смо до моста у Спужу. С њега су њемачки тенк и митраљези из бункера око моста убитачном ватром спречавали наше даље напредовање. Знам да су одређивани и

бомбаши, а ми пушкомитраљесци смо их пратили. И поред све одважности и борбене упорности наших бораца — нијесмо успјели.

Наши су напади трајали до иза поноћи. Губици су били осјетни. Из Треће чете је код моста погинуо помоћник комесара и партијски руководилац Михајло Коматина.

Услиједило је и повлачење. Милосав Станковић, познати пушкомитраљезац, и ја, његов помоћник, одређени смо да будемо заштитница чети. Остали смо ту на периферији Спужа, не добивши наређење за повлачење. А онда смо у нашој непосредној близини чули гласове:

— Марко, Никола, остале су краве у стајама, нијесуих одвели.

Било нам је јасно да су то четници. Полако смо се извукли а да нас нијесу примијетили.

Опет смо у Црнцима. Њемачка артиљерија из Даниловграда не допушта да предахнемо. Једна граната погађа кућу у којој гину двије другарице и један друг. Мислим да су били из Друге чете нашег батаљона.

Милорад РАИЧЕВИЋ

ОКО СПУЖА

На једном брежуљку подно Црнаца, одакле нам поглед обухваташе готово сву бјелопавлићку равницу, нашла се група бораца и руководилаца Трећег батаљона.

— Овдје нам лежи Десета бригада — рече Никола Јелушић, партијски руководилац батаљона, помало носталгично показујући на равницу, свој ужи завичај.

Та плодна зелена долина испресијецана плотовима, конавлима и модрим тракама Зете ***и*** Сушице, пуна ратара, у априлу је обично ве-,ома бучна. Такву сам је познавао из предратних дана, када сам у њој провео четири школске године. Данас, под чизмом окупатора и четника, стајала је ниже нас притајена и некако загонетна. А ми смо управо припремали напад на непријатељске гарнизоне у њој. Оч ослобођења Бјелопавлића очекивало се много. Да обезбиједи прилив нових бораца и поправи наше доста тешке економске прилике, а. понајвише то да Бјелопавлићи престану бити значајна непријатељска база и сигурна веза два његова велика гарнизона, Подгорице и Никшића.

Штабови су извијали правце напада и прецизирали задатке четама, а комесари на свој начин припремали јединице. Требало је код младог људства разбити доста мучан утисак који је тога јутра учинила припрема носила. Јер, то је први пут да их се код нас толико припремило.

Борац Душан Мирчић приђе комесару батаљона Божу Жарковићу.

— Ево, друже комесаре, да прочиташ.

— Што ти је то, болан? — пита Божо, не прихватајући пружени коверат.

— Написао сам писмо родитељима, па да га погледаш, прије него га отпремим.

Било је уобичајено да борци дају своја писма старјешинама на увид.

— А, не! Ономе ко је спреман да сјутра положи живот на Спужу ја немам потребе да цензуришем писма.

Мирчић задовољан отрча ка чети.

Ноћу се спустимо у равницу. Вод чији сам био борац одредише да штити батаљонски минобацач, усред поља. С нама стиже и Никола Јелушић.

Тек што борба поче и наш бацач испали прве мине на стару спушку тврђаву, Никола стаде да дозива своје земљаке и комшије. Корио их је што служе туђину. Они су му безобзирно узвраћали масним псовкама. Кад у тврђави одјекну једна прецизније упућена мина, зачу се жагор четника.

— Примакох ли ти га, издајниче? — пита Никола.

— Примаче, мајку ти твоју! — искрено и јетко одговори Николин „комшија".

Четници су се, изгледа, ипак осјећали безбједним. Зидине тврђаве су биле тако високе и толико чврсте да се наши борци уз њих нијесу могли испети, нити смо ми имали средства којима бисмо их могли озбиљније угрозити. А четнике нијесу мучила наша подсјећања да су тврђаву зидали Турци, да би се из ње, као и четници ноћас, бранили од напада црногорских патриота. За њих је било важно што им је тврђава помогла да свој задатак у служби Нијемаца добро обаве. Они су одбранили тврђаву, а онима доље, у Спужу и на мосту, стигло појачање из Подгорице, те наш напад не успије. Ујутро смо се потиштени враћали у Црнце. На жалост, показало се да су нам бројна носила и те како била потребна.

Сад је требало спријечити да овај први неуспјех и доста велики губици сувише не депримирају младе борце. За то су се постарали и комесар дивизије Јово Капичић и руководилац политодјела дивизије Бошко Ђуричковић, који су се одмах нашли међу нама. Одржани су кратки партијски, скојевски и војни састанци, на којима су руководства и организовани другови упућени да дјелују у том смислу. Затим су организована весеља.

У једној вртачи, заклоњеној од погледа непријатеља, поведе се коло и заори пјесма: „Сузама се бој не бије. . ." Лијепо је речено ла ијесма лијечи и снажи.

Играли смо и пјевали сви, али се млада Васојевка, ученица Милева Чукић посебно истицала. Играла је ванредно лијепо и изгледала готово неуморна. Као да је осјећала да сви другови желе с њом да заиграју, па се трудила да свима испуни жељу. Било ми је жао кад рекоше да због неког посла треба да отпутујем у Стијену Пиперску.

Вратих се касно увече. Чету, управо спремну за покрет, затекох опет потиштену, а кућу у којој смо становали оштећену. Њемачка артиљерија је овога пута била прецизна. Другови кажу да су погинули Божо Јанковић, из села Чешљара код Ријеке Црнојевића; још је-

дан друг, чијег се имена, на жалост, не сјећам; затим четна болничарка Васиљка Шабан и млада Васојевка, која се данас у овој вртачи наиграла за читав живот. Већ су били сахрањени. Само је сада наша домаћица, сва ојађена, у двориштy пронашла два њежна женска, готово дјечја прста, које наш борац Милева Чукић више никад неће подићи из школске клупе.

Митар ***ЂУРИШИЋ***

ПОД БЕДЕМИМА СПУШКЕ ГЛАВИЦЕ

Неколико дана почетком априла 1944. године провели смо у Мартинићима. Појачаним обезбјеђењем настојали смо да се осигурамо од и најмањег изненађења. Деветог априла је одређена патрола да утврди да ли четници држе Височицу, узвишење западно од Спужа, према Даниловграду. Патролу је водио омладински руководилац чете Радоман Обрадовић, а у патроли смо били Владо Јашовић, Дакић, Маловић и ја.

Пошли смо чим је пао мрак. Брзо смо прошли поље и дохватили се падина Височице. Нас петорица, потом, у стрељачком строју, опрезно кренусмо ка врху. С пуним и откоченим пушкама попели смо се полако, пазећи да нам се камен не би одронио испод ногу и одао нас. Кад смо избили на врх, распоредили смо се тако да можемо контролисати узвишење цијелом дужином. На врху узвишења није било никога. Одахнусмо. Скуписмо се и почесмо тихо разговарати. Над бјелопавлићком равницом наднијела се тишина.

На врху Височице смо се задржали до послије поноћи. За све то вријеме смо осматрали а потом се истим путем вратили у чету, гдје је вођа наше патроле поднио извештај.

Сјутрадан, 10. априла послије ручка сазван је састанак четног актива, СКОЈ-а. На дневном реду је била само једна тачка: задаци скојеваца у предстојећем нападу на Спуж и Даниловград. На састанку је омладински руководилац батаљона Гавро Терзић прво говорио и војно--политичкој ситуацији, а затим се посебно осврнуо на значај задатка који је те вечери био постављен нашој бригади. Рекао је да скојевци морају бити у првим борбеним редовима, да треба да се јаве у што већем бр°0У у бомбаше и нагласио да у борби морају бити храбри. Након тога је настала дискусија, отворена и борбена. Сазнање да нам предстоји тешка борба, да је ријеч о веома значајном задатку и да је у питању прва озбиљна провјера наше борбене спремности учинило нас је гордим и још више подигло наш борбени дух. Били смо свјесни да је посриједи акција у којој ће бити и жртава. Међутим, наш скојевски и омладински понос и полет били су такви да у борби те ноћи не смијемо дозволити да у било чему заостанемо за борцима наших старијих и прослављених пролетерских бригада. Када \је дискусија завршена, једногласно је закључено да ће се скојевци први јавити у бомбаше, први бити у нападу и тако дати примјер свим осталим борцима.

Трећа чета је добила задатак да напада на Спушку главицу. На њој је непријатељ био добро утврђен и сем борбеног расположења ми над њима нијесмо имали других предности. Наше наоружање је било слабо и недовољно за озбиљнији напад на утврђење као што је било Спушка главица. У цијелој чети је било само неколико пушкомитраљеза, на сваку пушку око тридесетак метака, а сви ми који смо се јавили у бомбаше добили смо по једну офанзивну бомбу италијанске производње од чијег дејства није ни могло бити већег ефекта при савлађивању дебелих бедема на врху Спушке главице.

Осим тога, није извршено ни дневно борбено извиђање објекта и мјеста које је требало нападати. Будући да се нијесу за дана ближе упознали с детаљима на правцу напада и на самом утврђењу, борци, па и многе старјешине, нијесу знали што ће радити за вријеме напада. А без тога није било пута на Спушку главицу, поготово на утврђење које је на самом врху стрме Спушке главице. За рушење његових дебелих и тврдих зидина нијесмо имали никаквих средстава. Ни на изненађење се није могло рачунати, јер су и Нијемци и четници знали за наше присуство у близини њихових положаја. Ни неколико топовских хитаца испаљених на непријатеља прије него што је напад почео нијесу нам могли бити од велике помоћи.

Заузети Спушку главицу под таквим околностима било је одиста немогуће. Трећа чета Другог батаљона, поготово њени скојевци, нијесу тада мислили тако. Заузимање Спушке главице схватили су као задатак који се мора извршити. Задатак јест тежак али и скојевци и омладинци наше чете су спремни и на немогуће.

Чим је пао мрак, наш батаљон се прикупио у једном вођњаку. У тишини, командант батаљона је у краћем излагању упознао батаљон са задатком, а затим је свакој чети ближе одредио правац кретања и који ће непријатељски положај да напада. Нашој чети је наређено да изврши напад на Спушку главицу, с тим да једну десетину пошаље на Височицу као обезбјеђење.

Ноћ је била тамна. У равници тишина. А кроз који тренутак засвијетљеће и громови ће почети. Без икаква страха младост ће ударити на бедеме и непријатељске цијеви.

Командир чете Ђорђе Ковачевић, нареди мом десетару Раду Радуловићу да с десетином пође на Височицу и да тамо остане за сзе вријеме док чета буде нападала, а осталим дјеловима чете да крену на спушку главицу. Умјесто са својом десетином, ја сам, извршавајући обавезу дату на скојевском састанку, кренуо с бомбашима. Добио сам једну офанзивну бомбу и прикључио се десетини Милоша Дубљевића.

Брзо смо прешли дио поља и у растреситом стрељачком строју се почели пети уз стрме стране главице. Али како се главица према врху све више сужава наш се строј, што смо се више пели, све више збијао. Кад смо избили на предњи дио главице, недалеко од самог бедеме, опазили су нас браниоци утврђења. Кроз пушкарнице на бедему засули су нас јаком ватром, неколико нам другова ранили. Међу првима је рањен десетар Милош Дубљевић.

Долази до кратког застоја у кретању нашег строја. А онда пада команда:

— Скојевци, напријед!

Крећу скојевци а с њима читав стрељачки строј не отварајући ватру. Дочека нас још жешћа пушчана и пушкомитраљеска ватра с бедема, а испред њега поче ватромет бомби. Експлозије бомби које четници нештедимице бацају освјетљавају цијели простор пред бедемима. У прве иде командир чете. На његов поклич: „Напријед, комунисти!", чета као лавина, незадрживо, полетје ка бедемима, отварајући ватру из пушака и пушкомитраљеза. И наше бомбе почеше да праште по бедему и преко њега.

Када сам дотрчао до бедема бацио сам преко њега ону једину бомбу што сам имао и застао. Преко нијесам могао прећи, јер је био висок. Бедем се десно спуштао према пољу, а тамо нијесам имао куд. Морао сам поћи лијево, наћи заклон. Нашао сам га, у јеку борбе, између неког невеликог камења и одатле почео да гађам у пушкарнице.

На врху Спушке главице жестоко се закувало. Цијели простор испред утврђења четници непрестано засипају бомбама. И даље их не штеде, јер их у њихових савезника Нијемаца има доста. Ми смо наше потрошили у првом налету, а друге немамо откуда добити.

Напријед се не може. Са бедема туче јака ватра. Сваки камен, а поготову каква већа стијена представљају добре заклоне и спас од већих губитака. Сналазимо се како ко може, заузимамо погодне заклоне, иза њих гађамо из пушака по пушкарницама. Мала је вајда од тога, али се борба наставља несмањеном жестином. Четници се жестоко бране. Осјетили су да преко бедема не можемо па су се окуражили. Замјеник команданта батаљона Иво Мијатовић соколи борце и позива нас на нове јурише. Нас је све мање, а и нема се куд напријед. Четници наслућују да нас је мало, па не бирају ријечи у својим псовкама и грдњама. Неки су нам другови погинули, а многи рањени. Рањеници ћуте, не дају ни гласа од себе, стрпљиво подносе болове и без запомагања и јаука извлаче се с положаја, уз помоћ болничарки, наших добрих и храбрих другарица.

Те ноћи, јечала је бјелопавлићка равница од експлозија бомби и пушчане и митраљеске ватре. Од Тараша, преко Спушке главице, све до Казновице омладинци БудоЕе и пролетери Савине бригаде дијеле мегдан с Нијемцима и домаћим издајницима. Свуд грми и сијева. Свијетлећи ројеви метака извијају најразличитије фигуро. Причало се касније да је са осматрачнице у Стијени Пиперској ту борбу посматрала савезничка војна мисија при штабу Другог корпуса и да су њени чланови говорили како им је сада јасно куда иду бомбе које они шаљу Титовој војсци.

У току борбе нашао сам се у једном тренутку крај комесара чете Ђура Батурана и командира вода Илије Миховића. Стајали смо испод једне стијене, на некој избочини. Испод нас се стијена окомито спуштала према пољу. Тихо смо разговарали. Одједном преко нас поче да лети камење. То нас изненади. Што је сад ово, помислисмо. Но, би нам одмах јасно да четници почињу *л* тим „оруђем" да нас гађају. Некада је камење било посљедње средство у рукама оних који су бранили животе својих породица и своје домове. А сад, у овој крвавој ноћи, на врху Спушке главице, четници то чине из обијести. Помислих у себи: зар у првој својој борби да страдам од камена а не

од бомбе или пушке. Сјећање ме врати у вријеме када сам с **дјечацима** из своје улице потрзао праћке на дјечаке из „противничке" улице. Из тих окршаја, у којима су страдали многи недужни прозори, **остаде** ми добар ожиљак на глави. Међутим, четници нијесу били тако прецизни и камење нас је пребацивало, л уз тутањ се стропоштавало низ обронке Спушке главице.

Наша је ватра све слабија. По томе се могло закључити да смо претрпјели велике губитке и да нам је понестајало муниције. Прориједиле су се и реске команде наших старјешина. Ближила се и зора. Њу нипошто нијесмо смјели дочекати под бедемима утврђења на ком су четници ликовали. Услиједи наређење да се повлачимо. Истим правцем којим смо пошли у напад сада се враћамо. Низ падине Спушке главице другови носе тешко рањеног водника Првог вода Недјељка Пантовића. Неко рече да га је бомба погодила у стомак и ту експлодирала. Ране су биле тешке и њему помоћи није било. Другови га пажљиво носе, а он ћути. Убрзо је и умро а да гласа није пустио. Тешко су рањени и замјеник командира чете Симо Миловић и замјеник комесара чете Крсто Алексић. Међу рањеницима су и десетар Војислав Шушић, Јово Лекић, Влајко Боричић и други. Вла;-ко Боричић је рањен у главу. Већ је био превијен када сам дошао код њега. Око главе му се бијели завој па изгледа као да носи чалму. Нас двојица смо школски другови из беранске гимназије и ја му, по нашем старом обичају, честитах ране и понудих се да му помогнем како би се лакше кретао. Међутим, Влајко неће ни да чује. Скоро увријеђен вели:

— Могу ја сам.

И оде са осталим рањеницима. Послије тога, више се нијесмо ни виђали. Влајко је послије дужег лијечења и оздрављења остао на терену и није се вратио у бригаду. Тамо је био врло активан политички радник. Поново смо се срели тек кад се рат завршио.

За рањеницима се повлачимо и ми. Сви су рањеници евакуисани. Али на врху Спушке главице, под бедемима, остадоше командир чете Ђорђе Ковачевић; омладински руководилац чете Радоман Обрадовић, помоћник пушкомитраљесца Миле Бијелић и борац Мирко Радевић. Њих нијесмо успјели да изнесемо. У тамној ноћи се није ни видјело гдје су их покосили четнички рафали или разнијеле бомбе.

Са Спушке главице смо се вратили у Мартиниће, а одатле продужили за Глизицу. Чета се ту зауставила да се одмори. У бораца влада суморно расположење. Остали смо без много старјешина и бораца, другова с којима смо до тада дијелили и добро и зло, све тешкоће војничког живота. Њихови ликови су неизбрисиви. Свако од нас се сада присјећа и најситнијег њиховог другарског поступкз. Међутим, борба захтијева да се иде даље. Чекају нас нове акције и маршеви, нови напори и жртве. Далеко је крај рата. То захтијева да храбро подносимо све тешкоће и нове жртве, да се челичимо.

Напустили смо бјелопавлићку равницу и преко Радовча отишли према Никшићу. Тамо су ме чекале нове борбе. У бригади се родила пјесма:

ПослушаЈте браћо мила,
за десети дан априла...

Њом смо одавали почаст друговима палим у долини Зете. А непун мјесец дана послије Спушке главице, у жестоком окршају с четницима код Берана, осветили смо наше пале другове.

Душан М. БОГАВАЦ

ДЕСЕТИ ДАН АПРИЛА, 1944.

У склопу планова за ослобођење бјелопавлићке равнице Трећи и Други батаљон Седме омладинске имали су да ослободе Спуж.

Пут од села Црнаца до равнице, а затим преко поља испресијецаног јендецима пуним хладне воде савладали смо релативно брзо. Непријатељ је вјероватно био обавијештен о нашем нападу, а и ако није, на то га је опоменула наша артиљерија, која је гранатама (истина не баш преиздашно, јер се у њима оскудијевало), тукла њихове положаје. Још у пољу, по мрклој ноћи, из непријатељских утврђења засипали су нас минобацачким гранатама и митраљеском ватром.

Ипак, без губитака смо се привукли стрмој спушкој главици. Иако исцрпљени, брзо смо се, уз тешку стрмину њеног сјеверног дијела, успентрали до зидина спушке тврђаве. На малој заравни која дијели ову главицу на два дијела сусрели смо се са дијеловима Другог батаљона. Умало да није дошло до међусобног обрачуна,]ер су борци Другог батаљона имали знаке распознавања из претходне ноћи. Но, све се добро завршило.

Тек што смо избили под врх главице и наши бомбаши бацили прве бомбе, четници су нас дочекали ураганском ватром из митраљеза и ручним бомбама. То су радили из сигурних заклона, иза зидова дебелих и до два метра. Ми смо били испред њих, на седлу, удаљени 10 до 15 метара.

Одјекивали су покличи наших бораца и чуле се псовке четника. Задржали су нас пред самом тврђавом и послије поновног покушаја да освојимо њихове положаје. Положаји непријатеља за одбрану били су идеални, па је сваки наш даљи напад био одбијен и доносио нам нове жртве.

Ништа се битније није промијенило до зоре. Нијесмо успјели да заузмемо ни једно од упоришта на које смо те ноћи нападали.

Но ако ова акција војнички и није успјела, њен је у моралнс-политичком смислу отклик био велик. С једне стране, потврдил« смо спремност и способност да можемо водити и теже борбе. С друге стране, она је показала непријатељеву немоћ — био је приморан да се брани иза жице и из бункера.

У овој борби пали су нам другови Михаило Коматина, замјеник комесара Треће чете Трећег батаљона; Раденко Копривица, помоћник комесара Друге чете и Радоман Обрадовић, омладински руководилац чете у Другом батаљону.

Вељко МИЛОЊИЋ

ЈУРИШИ ПРВОГ БАТАЉОНА НА ТАРАШ

У склопу општих планова Другог ударног корпуса и задатка Треће ударне дивизије Седма црногорска ударна бригада је добила задатак да с два батаљона нападне Спушку главицу и варошицу Спуж, а с два батаљона, ојачана батаљоном Зетског одреда, Тараш и Ждребаоник.

Непријатељев гарнизон у Даниловграду бранило је 110 Нијемаца, 100 италијанских фашистт и око 400 четника. За одбрану Данилосграда непријатељ је своје снаге распоредио по оближњим мјестима и утврђењима — на Тарашу 25 Нијемапа и 40 италијанских фашиста; на Курилу 5 Нијемаца, 12 италијанских фашиста и 20 четника, наоружаних једним тешким бацачем и аутоматским оружјем. Положај изнад моста на путу Даниловград — Орија Лука (Тулина коса) бранила је посада од 10 Нијемаца, 15 италијанских фашиста и 15 четника, а били су наоружани једним тешким бацачем и аутоматским оружјем. У Орјој Луци се налазило 60—70 четника и 40 италијанских фашиста. Остале њемачке и четничке снаге су распоређене у самом Даниловграду и околним оововима.

На територији Даниловград — Косови Луг — Спуж налазила с четничка бригада под командом Јакова Јововића, састава 7 батаљона, **и** то: Косоволушки, чији је командант био Милосав Јововић, јачина 250 људи а наоружање 6 пушкомитраљеза и једна „бреда", Петрушински чији је командант био Шпиро Стојановић, јачина 60 Пјешиваца, 60 Орјелучана и Фручана и 200 Даниловграђана и Главичана, наоружање 4 пушкомитраљеза и једна „бреда", Павковићко-вражегрмски с командантом Радивојем Војводићем, јачина 80 људи а наоружање 3 пушкомитраљеза и једна „бреда"; Загарачки с командантом Радованом Николићем, јачина 250 људи с два пушкомитраљеза; Спушки с командантом Мирком Драговићем: Комански с командангом Савом Радуловићем и Бандићки с командантом Мирком Секулићем. Посљедња три батаљона налазила су се на просторији Спуж — Кликоваче. Поред тога бригада је имала штабску чету и одред „Црна рука" под командом Радосава М. Павићевића. У самом Даниловграду постојао је жандармеријски батаљон састава три чете, од којих су двије биле у самом граду а једна у Спужу. Такође је постојао и један специјални жандармеријски вод у Даниловграду, јачине 30 људи, а чете су бројале 50—60 људи. Пратећа чета је имала 80 људи с једним бацачем, 10 пушкомитраљеза и једном „бредом". Одред „Црна рука" је имао 80 људи.

Наређењем штаба Седме бригаде ОП. бр. 9 од 9. априла 1944. године Први батаљон добио је задатак да нападне сами врх Тараша који је био јако утврђен, с покривеним и непокривеним бункерима и рововима чији су прилази били минирани. О непријатељским снагама на Тарашу, то јест о њиховој јачини постоје разни подаци, али штаб бригаде их је цијенио на око 150 људи, наоружаних једним тешким бацачем, 2—3 лака бацача и извјесним бројем пушкомитраљеза.

Дио непријатељских положаја на Тарашу изнад села Секулића, Горицу и Ждребаоник према заповијести штаба бригаде нападали су Четврти батаљон и батаљон Зетског одреда. Друга далматинска бригада је добила задатак да с два батаљона нападне Курило, Орју Луку и Даниловград а Шеста црногорска бригада Даниловград, и то правцем Груда — Ћурилац —• гимназијска зграда у Даниловграду. Након што неутралише артиљерију на Божовој главици и заузме град Шеста је имала да продужи ка селу Главици.

Напад на Тараш је подржавала батерија топова из састава корпусне артиљерије, с ватрених положаја из села Глизице. Батерија је дејствовала под руководством Душана Секулића, команданта дивизиона. Предвиђено је било да артиљеријска припрема траје два сата, од 18, 30 до 20,30 часова, а да напад почне у 21.00 час 9. априла 1944.

Борбени знаци за 9. април били су: Топ — Топуз а за 10. април: Одред — Олуја.

Пошто је наређење за напад на Тараш било издато истог дана када је требао да се изврши напад, то нам је врло мало времена остало за припрему. Пошто смо упознали команде чета са задатком и дали им задатке у оквиру задатка батаљона, приступило се осталим припремама. Предвиђено је да се направи и неколико импровизованих носила, у чему су нам помагали сељаци Пеко Нешков и Живко Богданов Ђуровић. Како је терен којим је требало да подилазимо врху Тараша врло непроходан, каменит и обрастао драчама, одлучили смо да пођемо око два сата прије времена предвиђеног за напад. Још је био дан када смо пошли.

Одредили смо Прву чету, с командиром Петром Војводићем, да напада самим гребеном Тараша, с тим што смо наредили да група бораца (мање од десетине) демонстрира напад са сјевероисточне стране, од Рујеве главице. Другој чети, с командиром Мирком Гардашевићем, наредили смо да напада са југозападне стране, од села Лалевића ка врху Тараша. Трећа чета, с командиром Секулом Поповићегл, добила је задатак да обезбјеђује напад на Тараш од правца Даниловграда и да с мањим дјеловима обезбјеђује лијеву обалу Зете у рејону села Лалевића и Пажића. Пратећи вод је добио задатак да дјејствује из рејона Рујеве главице на сам врх Тараша. У резерви је остала само једна десетина Треће чете.

Колоне батаљона су пошле у два правпа. Прва чета гребеном од цркве велетско-богетићевићке ка врху Тараша а Друга и Трећа од Велета ка Лалевићима. Штаб батаљона је пошао с колоном која се кретала ка Лалевићима, с тим што смо се били договорили да се, када се приближимо врху Тараша, подијелимо по четама.

Кад смо стигли до изнад села Богићевића, добили смо врло кратко обавјештење: „Напад се одлаже за 10. април у исто вријеме".

Били смо веома изненађени а и забринути. Иако нам је било наређено да напад држимо у највећој тајности, сад је било све откривено. Чак је и непријатељ са Орје Луке могао да осмотри наше јединице када су се враћале с пола пута, а да и не говоримо о томе да је непријатељ имао своје доушнике и у селима у којима смо се ми налазили. Разочарење је у појединаца прелазило и у љутњу, зато што смо се вратили с пола пута. Сељаци су у селу Велетима, а нарочито скојевци, којих је био приличан број, били веома ожалошћени што нијеомо извршили напад на Тараш. Накнадно смо чули да је одлагање напада услиједило због тога што неке јединице Приморске оперативне групе нијесу могле за тако кратко вријеме да стигну с велике удаљености.

У току 10. априла продужене су припреме за напад. Извиђали смо правац напада који води гребеном Тараша и установили да је заиста тешко пролазан и ријешили да Прва чета још раније но претходне ноћи пође у напад. Такође смо одлучили да командант батаљона и замјеник политичког комесара батаљона иду с Првом, а политичкк комесар батаљона с Трећом четом.

Десетог априла напад је почео тачно у одређено вријеме. Села Лалевићи и Пажићи брзо су очишћена од непријатеља. На самом врху Тараша нијесмо изненадили негтријатеља. Дочекао нас је ватром с даљине од неколико стотина метара. Ова нам ватра није нанијела губитке, али су се борци морали и даље привлачити бункерима под непријатељским рафалима. Тешко смо се пробијали напријед како због ове ватре тако и због тешко пролазног камењара, али смо ипак напредовали.

Прва и Друга чета већ су на домаку непријатељских бункера. Још, што се каже, права борба није ни почела а ми смо имали губитке на минским пољима, која су се налазила испред непријатељских бункера и ровова. У ранијим борбама нијесмо имали случајева да нам борци гину на минским пољима. Иако смо знали да је терен миниран и с тим упознали све борце и старјешине, ово је ипак на нас негативно утицало. Замјеник комееара батаљона Василије Ковачевић Мања пошао је међу борце и, поред осталог, рекао им да у оваквим случајевима мора и да се гине да би се извршио задатак Употријебио је разне начине убјеђивања те се ситуација нормализовала. Прије наиласка на минска поља наређено је да се једновремено отвори ватра по непријатељу и да бомбаши ступе у дејство. Ово јг имало да важи и послије проласка кроз минска поља.

Након што су борци непосредно подишли бункерима, на дати знак, снажна митраљеска и пушчана ватра слила се са сноповима ручних граната које су полетјеле из руку наших бомбаша. Напад је био силовит и у првом налету заузели смо истурене бункере. Морало се даље наступати опрезно да не бисмо поново наишли на мине. Сада је требало нападати на бункере из којих се непријатељ бранио кроз пушкарнице. Ми смо били у незавидном положају, јер смо нападали уз брдо, а непријатељ је постројио одбрану тако да је сваки слиједећи бункер штитио ватром претходни, па се борба једновремено водила против непријатеља који је дејствовао из неколико бункера по стројених један изнад другог.

Таква је ситуација била док се пришло врху Тараша, то јегт главном бункеру. Ту и тамо требало се провлачити и кроз бодљикаву жицу којом су поједини бункери били опасани. Што се више напредовало ка врху Тараша, борба је била све упорнија. Више није била тако успјешна ватра из пушака и аутоматског оружја, па се борба водила углавном ручним бомбама. Већ је и поноћ прошла. Поред оне из бункера, трпимо и јаку ватру од артиљерије и минобацача који дејствују из рејона Даниловграда. Хтјели или не, морамо бити изложени тој ватри, јер је сјеверни дио Тараша миниран, па бисмо имали веће губитке ако бисмо се кретали том страном.

Заузимањем појединих бункера заплијенили смо и приличну количину муниције. Сандук бомби заплијењен у једном бункеру изазвао је међу нашим бомбашима неописиво одушевљење. А како и не би када су ручне бомбе биле на измаку, а овдје се борба води једино њима.

Послије подјеле бомби десило се оно што се ријетко до тада дешавало у борбама. Скоро два часа водила се борба ручним бомбама. Наши бомбаши, потпомогнути од осталих бораца, заузели су и главни бункер на врху Тараша. Непријатељ се грчевито бранио и борио око врха и главног бункера. То више није личило на борбу. Читаво вријеме послије упада у главни бункер чула се тутњава изазвана експлозијама које су се сливале једна у другу. Непријатељ врши противнапад. Упада у главни бункер и поново га заузима. Из Даниловграда снажна ватра туче наше јединице, и то тако прецизно да само они који су измијешани с Нијемцима не трпе ватру.

Василије Ковачевић Мињa и ја налазимо се удаљени око 50 метара од њемачких бункера. Имамо потпун преглед ситуације. Добро можемо пратити борбу и око Курила и Орје Луке и борбу за Даниловград. Већ смо обојица забринути. Зора се примиче а Друга далматинска и Шеста црногорска бригада нијесу заузеле објекте које су нападали. Чак би се, по тишини која влада на њиховом фронту, могло закључити да су се повукле из рејона Даниловграда, Курила и Орје Луке. Закључујемо да и Нијемци на Тарашу уочавају ту ситуацију и да им то даје моралну снагу да се боре до посљедњег човјека и да задрже Тараш, који је кључ одбране Даниловграда.

У најжешћој борби на Тарашу чује се повик Петра Војводића, командира Прве чете, из освојених њемачких бункера. Заузет сопственом ситуацијом вјероватно мисли како да ликвидира и посљедњи бункер а ми из штаба батаљона већ, на основу опште ситуације, размишљамо да ли да јединице још воде борбу или да их повучемо. Непријатељ увелико дејствује из рејона Даниловграда. До сада је дејствовао артиљеријом и минобацачима а сада је, ваљда ради дизања морала својим јединицама на Тарашу, почео дејствовати и из аутоматског оружја. Митраљески рафали из рејона моста бришу по камењару у ојем се налази наша Друга чета, која је потпуно леђима окренута Даниловграду а фронтом према врху Тараша. Нијемци су, изгледа, имали припремљене тачне елементе за сопствене бункере па нам наносе губитке. Непосредна ватра са врха Тараша није била тако опасна као ватра из рејона Даниловграда која је тукла у леђа.

Зора је на домаку. Борба за Курило, Орју Луку и Даниловград се завршила, то јест наше су јединице одступиле не извршивши постављене задатке.

Борба за врх Тараша се води несмањеном жестином, главни бункер већ неколико пута прелази из руку у руке. Изгледа да су Нијемци, охрабрени ситуацијом око Даниловграда, ријешили да не пусте главни бункер.

Миња Ковачевић и ја већ се договарамо о томе да ли је цјелисходно и даље држати јединице на врху Тараша. Размишљамо: ако у том положају дочекамо дан, непријатељ ће нас врло прецизно туђи и нанијети нам непроцјењиве губитке. Јест да смо у много повољнијем положају од Нијемаца, јер се они још увијек бране у самртном ропцу. али доносимо одлуку и наређење да се јединице повуку на полазне положаје. Ову одлуку донијели смо тешка срца.

Многи борци и старјешине су се чудили што смо у доста повољној ситуацији, што се тиче самог Тараша, донијели одлуку да повучемо јединице. Петар Војводић, како сам рече, није се могао чуду начудити зашто смо се повукли, али када смо му објаснили, као и другим старјешинама, у чему је ствар, увидио је да је одлука оправдана, пошто, да смо и сасвим освојили врх Тараша, не бисмо га могли данању одржати без великих губитака.

У овој борби пет другова нам је погинуло на минским пољима или у освојеним бункерима: Ђорђе Батута, Драгослав Булатовић, Зарија ЈБумовић, Крсто Поповић и Милан Рмуш. Било је и приличан број рањених. Међу рањенима је био и командир друге чете Мирко Гардашевић. Не знамо тачан број мртвих и рањених непријатељских војника али у освојеним бункерима наши борци су бомбама разнијели 13 непријатељских војника, а број евакуисаних — мртвих и рањених — нам је непознат.

Ваља напоменути да су санитетски органи врло успјешно. храбро и пожртвовано обавили свој задатак. Увиђајући да ако остану на мјесту које им је одредио штаб батаљона неће моћи непроходним камењаром благовремено прихватити рањенике и указати им помоћ, пришли су до самог стрељачког строја. Када је рањен командир Друге чете Мирко Гардашевић, референт санитета батаљона Видосава Ђуровић нашла се поред њега и превила га, али није могла пропустити прилику да га не подсјети како је говорио да би више волио да га пушка погоди него да му љекарску помоћ указују ови батаљонски „доктори".

У овој борби видну улогу су одиграли водичи који су ишли с четама у напад: Обрен Павићевић, позадински радник; Милован Богетић, позадински радник; Пекна Ђуровић и Никола Ђуровић, скојевици. Не само што су вјешто водили јединице по непроходном терену него су се и врло храбро држали у борби.

У овој борби омладинци Првог батаљона показали су велико пожртвовање и храброст. Фашисти су осјетили њихову младалачку снагу и јунаштво а ми старјешине који смо дошли из пролетерских бригада осјећали смо се као да смо још у својим пролетерским колективима, јер нијесмо видјели никакве разлике између пролетера и омладинаца.

Јовета БОБИЧИЋ

У ПРЕТХОДНИЦИ И ЗАШТИТНИЦИ НА ТАРАШУ

У једном шумарку иза полазног положаја све чете Првог батаљона чекају командира и комеоара да се врате од команданта, с кратког састанка који обично претходи сваком нападу. Међу борцима се чује тихи разговор. Водници им дијеле бомбе, пушчану и митраљеску муницију. Чим се вратише, командири чета саопггише план напада. Чете се постројавају по водовима, а водови по десетинама. Слиједи кратка провјера спремности бораца, а затим наређење за покрет.

Убрзаним, али тихим, кораком четири колоне крећу ка Тарашу. Топовске и минобацачке гранате туку непријатељске положаје — врхове Тараша, Курило и остала утврђења на прилазима Даниловграду.

Батаљон се развија у стрељачки строј по четама а ове по водовима. Командно особље заузима мјесто међу борцима. Издају посљедња наређења.

Још док смо подилазили положају непријатељ је, изгледа, открио наше присуство и засуо нас митраљеском ватром. Од те ватре рањен је Крсто Кривокапић, који је те вечери био са мном на пушкомитраљезу. Пошто му је указана помоћ, пребачен је у батаљонско превијалиште. По наређењу комесара чете дужност помоћника на пушкомитраљезу преузима борац Јоксим Остојић.

Ноћ је мрачна. Топовске, минобацачке и ручне гранате туку свуда око нас. Не зна се с које стране долазе. Врхови Тараша и Курила личе на пламене буктиње. Упркос свему ми се приближавамо непријатељским бункерима.

Сабијени у утврђења, Нијемци и италијански фашисти се повлаче. Збијају се у бункере дуж гребена Тараша и дају жесток отпор, не штедећи муницију. Крај мене и Остојића су политички комесар чете Радоје Вукчевић и командир вода Ђоко Батута.

Ноћ одмиче. Борба се наставља. Тараш још држи непријател.. Чују се повици бораца и командног особља: „Напријед, напријед другови!" И дозивање рањеника: „Помози друже, рањен сам."

Ручне гранате из непријатељског утврђења прелијетају нам преко глава и падају низ стрмину испред нас. Једна од тих бомби паде тик уз мене. Комесар Радоје повика: „Погибе Луковац" Одговарам му да сам жив.

— Само ме огребоше по задњици — нашалих се. Озлијеђена ми је десна бутина и чело, изнад лијевог ока. Комесар ми је превио рану на челу а затим подвикнуо:

— Удрите митраљеска гнијезда на бункеру!

Долази курир, прилази комесару и саопштава:

— Командир поручује да одредиш бомбаше и да заузмете прво утврђење.

— Пошто је с њим главнина чете, бомбаш ћу бити ја — узвраћа комесар. А Остојићу и мени наређује: — Дајте ми ваше бомбе.

Дадосмо му по двије.

— Ђоко, — обраћа се комесар воднику Батути — идемо нас двојица, а ти Луковче, туци онај први митраљез на бункеру и штити нас ватром.

Крећући ка бункеру комесар не издржа да се не нашали:

— Сад ме страше од тебе него од оних у бункеру.

У неколико скокова комесар и Батута стигоше до бункера, бацише бомбе и у један глас узвикнуше: „Ура!"

Италијани и Нијемци напустише прво утврђење и прешоше у друго. Остојић и ја брзо претрчасмо до првог бункера и заузесмо положај према другом утврђењу.

Бомбаши, комесар Вукчевић и водник Батута искочише из првог бункера и изгубише се у мрак. Нас двојица настависмо да тучемо ново утврђење. Вукчевић успијева да приђе бункеру и да убаци бомбу у њ Батуту спрјечава непријатељска ручна граната. Остојић и ја и даље тучемо из пушкомитраљеза непријатељско упориште. Док је циљао митраљеско гнијездо Остојића погоди метак у главу. Комесар се враћа и помаже ми да превијемо Остојића. У то пристижу и остали борци. Рањеног Остојића другови понијеше у склониште.

Ноћ је на измаку. Примиче се зора. Борба на прилазима Даниловграду јењава. Непријатељ се концентрише на југоисточној страни Тараша.

Примиче се и зора. А убрзо затим стиже и наређење за повлачење на раније положаје, сјеверозападно од Тараша —• ка Слапу Комесар Вукчевић даје налог борцима да се повлаче. Мени довикује:

— Ти остајеш с пушкомитраљезом и са мном. Ми смо заштитница чете.

Повукавши се из главног бункера, запосједамо један чукар. Ту остајемо док се и посљедњи борац није повукао, а затим се повлачимо и нас двојица. Повлачећи се наилазимо на тијело погинулог бораа наше чете Љумовића. Не можемо га изнијети. Нијемци су ту. Идемо даље. Одмах потом наилазимо на два борца, позадинца из села Сретње код Даниловграда. Они су те вечери били придодати нашој чети. Колико се сјећам један се од њих презивао Калезић а други Ђуровић. Он је био рањен и Калезић чини све да га изнесе с положаја.

— Помозите ми, друг ми је рањен — молио нас је.

Радоје гледа у мене:

— Морамо га спасти.

Одмјењујем Калезића и уз његову и комесарову помоћ подижем Ђуровића на леђа. Док се спуштамо низ сјеверну падину брда, читав терен око нас засипају шрапнели. Рањени Ђуровић је у полусвјесном стању, не јечи, стално тражи воде.

Потрајало је то око два километра, све док Калезић и ја, стално губећи и тражећи пут, нијесмо стигли до четног превијалишта.

Чим смо га предали санитетском особљу, вратили смо се у јединицу.

Урош ЛУКОВАЦ

СПАСАВАЊЕ ТОМА ЧАЂЕНОВИЋА

Прва чета Првог батаљона је напустила село Велету и у колони по један кренула ка Тарашу. Надомак непријатељских положаја командир Петар Војводић је распоредио чету по водовима. Послије артиљеријске и минобацачке припреме предстојао нам је напад на сам врх брда Тараша. Чим је пао мрак, одјекнуле су експлозије првих граната. Неколико минута касније пала је команда.

— Напријед, и што брже ка непријатељском положају. — Отворена је ватра из свих расположивих оруђа. Одједном су засијали читава котлина и оближња брда.

Од непрекидне, густе митраљеске, пушкомитраљеске и пушчане ватре и експлозије ручних бомби подрхтавала је земља. Ни глас најближег друга у стрељачком строју није се могао чути а камоли командиров. Иако смо били без већег борбеног искуства, наши су се јуриши ређали један за другим. Савлађивали смо препреке и освајали бунк^ре. С добро уређених и утврђених положаја непријатељ је пружао грчевит отпор и проређивао наше редове. Сем ватре из утврђења на Тарашу стално нас је тукла и ватра непријатељске артиљерије из Даниловграда. Артиљеријске и минобацачке гранате су често падале по нашем положају. Нешто пред саму зору и под самом косом зачуо сам јечање рањеног друга, који је био десно од мене и удаљен неколико корака. Притрчао сам му и, пошто се слабо видјело, питао га ко је.

Он ми је јечући одговорио:

— Томо.

Пришао сам му и рукама га почео пипати. Био је сав у крви и на више мјеста рањен. Лијево од мене тада је био Радун Пађанин. Чим сам га позвао, Радун је дотрчао. Прихватили смо тешко рањеног друга и кренули ка четном превијалишту. Да га не бисмо још више повриједили, настојали смо, колико је то било могуће, да заобиђемо жбуње, шкрапе и друге препреке. Због чешћих експлозија минобацачких и артиљеријских граната, које до саме зоре нијесу престајале, устављали смо се по неколико минута и опет настављали. Један гелер је пронашао и мене, усадио ми се у лијеву ногу. И то тако дубоко да га и данас носим.

Томо је стално тражио воде. Али је није било ни у њега ни за нас, које је такође морила неиздржива жеђ.

Кад смо, напокон, пронашли превијалиште, рањеног друга смо предали болничаркама. Оне су преузеле бригу о борцу Тому Чађеновићу. Пошто је био теже рањен, касније је пребачен за Италију, на лијечење. Дочекао је слободу, али је већ 1946. подлегао тешким ратним ранама.

Ристо БОЈОВИЋ

ЗАПАМТИ ГДЈЕ ЈЕ МОЈ ГРОБ

Борбе за Спуж и Тараш пред зору почеше да јењавају. Напад није успио, то нам је свима јасно. Мртвих и рањених има у **свакој** чети. Охрабрени доласком њемачких појачања из Подгорице, четници псују и пријете.

Ускоро ће и зора. А што онда, почињемо да се питамо. Ту **крат**котрајну неизвјесност прекиде наређење да се повлачимо. Знамо **куда** и гдје. У случају неуспјеха напада прије свануће се извући што даље из бјелопавлићке равнице — речено је још уочи напада.

Теже рањенике покуписмо у ћебад и шаторска крила. Прво поче њихово извлачење. Лакши, уз нашу помоћ, кренуше с нама.

Почело је и да свиће. С чела се стално наређује: „Пожури, пожури!" Непријатељска артиљврија туче насумице испред нас или у страну. Равница је већ остала иза нас, али и даље журимо свом снагом. Треба се измаћи што даље прије него се сасвим раздани.

Са зачеља, чујем, борци преносе неку поруку. Разумјех је тек кад мало застадох и кад ми се приближи дио колоне који се креће иза мене:

— Јоцо Жарковић да сачека. Копривица је рањен.

Схватих: за нама се повлачи Копривичина чета. Мора да је тешко рањен чим и у оваквој ситуацији тражи мене. Потрчах назад, у сусрет његовој чети. Након неколико стотина метара сретох његову чету. На челу колоне је командир Вуксан Гатвић. Видим, блуза му је крвава.

— Што је, у што си рањен? Гдје ти је Раденко? — не знам што га прије упитах.

— Ма не, носио сам Раденка од моста до иза Спушке главице, од тога сам крвав. Он је, Јоцо, смртно рањен. Стално моли да јавим Божу и теби. Што да ти кажем, ти знаш што смо ми један за другог значили.

Вуксан дубоко уздахну и продужи уз брдо, а ја према зачељу. Ноге ми од узбуђења подрхтавају. Што да му кажем, чиме да га охрабрим, како да сакријем сузе и очај.

— Је ли то Раденко Копривица? — упитах прву групу бораца која носаше једног рањеника.

— Не, њега носе на зачељу, ако је још жив — одговори један од њих.

— Јеси ли то ти, Јоцо — чух глас Даре Андесилић. Пошто се одазвах, она настави: — Раденко је овдје, пожури!

— У што си рањен, како ти је? — питам га.

— Разнио ми је митраљез стомак — једва је говорио — Зна ли Божо да сам рањен? Ако не зна, јави му да доведе доктора Пилетића.

Обећах му да ћу то одмах урадити. Покушавам да га тјешим, али ми глас подрхтава, с напором изговарам сваку ријеч и задржавам сузе. Он то примијети и низ његово измучено блиједожуто лице скотрља се неколико суза.

— Слушај., куме, што ћу ти сад рећи — настави уз велике напоре да говори. — Запамти гдје је мој гроб. Ако преживиш исприча-

ћеш мојима гдје сам и како погинуо. Нека причувају ову двојицу малих (два малољетна брата). Рат је и без жртава нема слободе. Молим те реци им нека се држе како доликује, јер ја сам часно погинуо. Знаш ли да је погинуо и Радоман Обрадовић? — упита ме. — Остао је на бункеру. Да ме издајници не сачекаше на мосту, не бих га ни мртва оставио. Ето, од нас тројице помоћника комесара чете из Другог (дурмиторског) батаљона ноћас остаде само ти. (у Другом батаљону Дурмиторског одреда били смо помоћници комесара чете: Раденко, Радоман и ја). Чувај се, не смијемо сви изгинути.

Покушавам да га увјерим како ће он успјети да преживи и ове ране. Не обазирући се на то Раденко се обраћа Дари Андесилић.

— Даро, немој изгубити моју торбицу. Предај је Вуксану. У шој је списак чланова Партије и СКОЈ-а и други повјерљиви материјал.

У том стигосмо у село Црнце. Ту нас чекаше Божо Жарковић и његов отац чича Марко. Ту се поздрависмо с Раденком. Знали смо оба да је то посљедње наше виђење, али смо то скривали један од другог. Раденка с тешким рањеницима однесоше на Гостиље. С њима оде и чича Марко. Лакше ми је, јер знам колико га је стари волио. Пазиће га као сина.

Два дана након тога, док сам држао четну конференцију, припремајући се за марш према Никшићу, стиже курир из штаба батаљона и обрати ми се:

— Друже Јоцо, поручили су ти Божа и чича Марко да је Раденко Копривица подлегао ранама. Чекају те да заједно пођете на сахрану.

Док је курир саопштавао ову тужну вијест и неколико тренутака касније чета је нијемо гледала у мене. Иако сам ту вијест сваког часа очекивао, био сам напросто ошамућен. Оживи ми пред очима посљедњи растанак с њим. Као да поново слушам његов измучени глас и поруке да га лично сахраним, запамтим гдје му је гроб и јавим његовим родитељима. Сузе саме потекоше, ма колико да сам се трудио да се уздржим пред четом. Као секретару партијске ћелије и помоћнику комесара чете дужност ми Је била да својим примјером покажем како треба смоћи снаге и отрпјети губитак и најдражег рођака или друга. Ипак су ме другови разумјели, јер су сви знали колико смо Раденко и ја сваки сусрет наших чета радо очекивали — да попричамо, размијенимо по коју вијест из нашег краја и по који трофеј стечен у борби.

Објасних друговима да смо Раденко и ја вршњаци и кумови, заједно смо расли, друговали, завршили основну школу, заједно отишли у Дурмиторски одред, истовремено у њему постали помоћници комесара чета и бирани за делегате тог одреда на Првом конгресу антифашисгичке омладине Црне Горе.

Пожурио сам и стигао на сахрану. Кад и Раденко сахрањивана су још три борца. Над њиховим гробовима говорио је помоћник комесара Трећег батаљона Никола Јелушић. Свакоме од њих јепосветио по дио свога говора. Чича Марко и ја му претходно рекосмо да Раденко потиче из сиромашне, али веома поштене породице, нераскидиво везане за наш покрет, да је најталентованији ученик Учи-

тељске школе у Сарајеву, истакнути скојевац и млади комуниста од почетка рата. Иначе, Никола је и сам знао да је Раденко даровити политички комесар, између осталог и по томе што је само петнаестак дана прије смрти завршио први у рангу виши партијски курс у Колашину. Он то на гробу још љепше истакну, јер га је и сам добро познавао и изванредно цијенио.

Након тога остадосмо чича Марко и ја да видно обиљежимо Раденков гроб. Други то учинише за остале борце. Више старијих људи и жена и неколико дјевојака из села Гостиља плачући положише свјеже прољетње цвијеће на њихове хумке. Једна старица тужећи на њиховим гробовима оживи сјећања на многобројне битке, помињући но имену своју браћу, синове, рођаке и комшије борце Четврте и Пете бригаде који су пали на Сутјесци и сахрањени, како она рече — „без гроба и мрамора".

Јован ЖАРКОВИЋ

ПРОВЈЕРА БОРБЕНЕ СПРЕМНОСТИ

Неколико дана пред борбу на Тарашу, Прва чета Првог батаљона налазила се на одмору у кући Ђуровића у селу Велетима. Деветог априла 1944. године кад је пао мрак, наређен је покрет чете у правцу Тараша.

Први застанак је био лијево од цркве у Велетима, на ивици коге која води на утвођени Тараш. Командир Петар Војводић обратио со борцима. Најприје је рекао да чета треба да напада на утврђење Тараш, а затим питао ко се добровољно јавља у бомбаше. Они треба да савладају минска поља и жичане препреке и да прије јуриша осталих бораца чете убаце бомбе у непријатељске бункере.

За тренутак је настао тајац. Борци се згледају лијево и десно од себе, као да провјеравају хоће ли се њихов сусјед јавити. Онда су један по један почели да излазе испред строја. Јавило се 12 бораца, махом скојеваца.

Мало потом зачу се глас политичког комесара чете Радоја Вукчевића:

— Другови, нека се другови који су се јавили у бомбаше врате тамо гдје смо и били и нека се добро одморе. Остали ће на страже, у патроле. . . — При томе је изоставио да каже да је напад одложен за 24 часа.

Слиједеће вечери смо се постројили на истом мјесту и у исто вријеме. Пред чету је изашао командир и опег тражио дванаест бомбаша. Похитали су да се јаве они који се нијесу јавили претходне вечери. Међутим, овај пут се није оглашавао политички комесар, него

су добровољци, умјесто на спавање, кренули пред четом, на утврђени Тараш. Борци прве чете су прошли и минска поља и жичане препреке, бомбама засули добро утврђене бункере и успели се на Тараш. То, међутим, није било довољно да напад у цјелини успије.

Урош ТОМИЋ

РАЊАВАЊЕ

Заједно с Трећим батаљоном Друга чета Другог батаљона је 10. априла 1944. године нападала на Спуж. Под окриљем ноћи успјели смо да упаднемо у варош. Ту се, међутим, нијесмо могли задржати јер није пала Спушка главица, а ни остала непријатељска упоришта око утврђеног Спужа.

Сјутрадан у зору повукли смо се на полазне положаје. Ишла сам на зачељу, с пушкомитраљесцем Благојем Пођанином. Одступајући, стално сам се обазирала да не остане неко од рањених бораца. Али, њих није било, јер су раније изнесени. Наиђох на двије пушке и хљеб и то понесох. У том тренутку чу се пуцањ њемачког тешког бацача са Казновице и убрзо затим у мојој близини експлодира мина. Од експлозије сам пала на земљу. Парче мине ме погоди у чело а друго у лијеву ногу испод кољена. Лице ми зачас обли крв.

Видећи то, Благоје је помислио да сам већ мртва те довикну друговима:

— Пренесите команди чете да је погинула Кића.

Он пође за четом.

— Нијесам погинула, Благоје, него сам само рањена — стадох га дозивати. Али мој глас, послије рањавања, није био јачи од шапата и Благоје га, природно, није ни могао чути.

Остадох сама у пољу. Сваког тренутка сам очекивала да од Спужа наиђу Нијемци или четници. Пошто сам видјела да ми помоћ ниоткуд неће доћи, а рана на нози није била тешка, ја уз крајње напоре устадох и сва крвава пођох за четом. При том нијесам оставила ни оно двије пушке и хљеб но сам и то понијела. Полако сам ишла и падала, устајала и настављала да се крећем пут Стијене Пиперске, куда је пошла и чета.

Кад сам се мало удаљила од Спужа, застадох да се одморим. Знајући, међутим, да сам још сувише близу непријатељу скупљала сам снагу да кренем доље. И некако сам, уз велике напоре, успјела да стигнем чету. Све сам их изненадила, јер су ме већ били уврстили у погинуле. Одмах ми је референт санитета чете с болничарком указао прву помоћ. Очистили су ми ране и превили и тада се установи да нијесам тако тешко рањена.

Кристиња-Кића КАСТРАТОВИЋ-ПЕРИШИЋ

ПРЕПАД НА ВУЧИЦУ

Послије борбе за Тараш, Први батаљон је добио наређење да изврши покрет ка просторији Јовановићи, Сретња, Слатина и да затвори правац од Даниловграда. С тог положаја батаљон је требало да интервенише у случају непријатељског испада и да дејствује у правцу Слапа, заједно с јединицама Приморске оперативне групе. Исто тако, требало је контролисати правац манастир Ждребаоник — Слатина и одржавати везу лијево с Петим батаљоном Зетског одреда. Мјештанској Вражегрмској чети требало је да издамо наређење да се смјести у Барама, ради сталне контроле Слапа. У ствари, требало је да посједнемо положаје који су ишли линијом: развалина Боан, депозит под Слатином и косе испод Јовановића, али и да задржимо улогу покретне групе за дејства ка Слапу или Јеленку.

Положаје на које сам водио батаљон били су мој родни крај. У Вучици сам се родио и дуго живио. Познајем све људе у мјестима у којима се батаљон смјешта. Први пут долазим овамо откако су нас крајем марта 1942. годрше потисли Италијани и четници. Најтеже ми пада то што су овдашњи четници најприје били партизани, а онда нам мучки ударили у леђа. Неки су од њих постали и старјешине у четничким редовима — од десетара до команданта батаљона. А све су ми то комшије, познаници. Истина, многи од њих су већ исправили свој гријех, увидјели да су били у заблуди, поново ступили у наше редове, истакли се у борби, неки постали чак и старјешине у партизанским јединицама. Али неки, чак би се могло рећи већина, и даље срљају у издају. Таквих је и у мојој Вучици.

Другу чету смо смјестили у Јовановићима, с тим да држи положаје на косама испред села, у правцу Слапа и Тараша. Штаб батаљона је пошао с Првом и Трећом четом у правцу села Сретње. На путу сам имао необичан сусрет. Срео сам човјека који је, приликом појаве четника почетком 1942. године, међу првима напустио наше редове и, да би се додворио Италијанима и четницима, први је са својом групом отворио ватру на нас, и то с леђа, мучки. Сматрао сам га тада великим издајником и кукавицом. Кад ме угледа како с колоном пролазим кроз његово село, затрчао се као мало дијете кад му долази неко најмилији. Загрлио ме. Муњевито ме је загрлио и тако ми онемогућио да размислим да ли да му уопште дозволим да ***мл*** приђе. Погледао сам га. Очи су му сијале од радости.

— Нијесам ја више онај — рекао је. Био сам брзоплет. Размислио сам. Одавно сам постао поново партизан. Не окрећи главу. Слушај ме! — наваљивао је.

Штаб батаљона, Прва чета и Пратећи вод размјестили су се у Сретњи. Штаб батаљона се смјестио у кући Радивоја Муратова Павићевића. Сељаци су нас врло срдачно дочекали. Прва чета је једним дијелом посјела развалину Боан, с које је имала да контролише правац од Даниловграда, односно од Тараша, Вучице и Горице, у којима је био непријатељ. Трећа чета је посјела депозит под Слатином.

Сарадња са становницима села гдје је био распоређен батаљон била је на примјерној висини. Повезали смо се и с представницима

власти у селима која је контролисао непријатељ. Организација АФЖ-а Вучице, коју је представљала Петруша Крстова Бобичић, била је врло активна. Посебно се истицала омладина. Бошко и Радојица Разић, Милева и Рајко Богетић, Милорад и Владимир Боцо Бобичић и многи други извршавали су и најодговорније задатке. Сва омладина, без изузетака, била је врло напредна и без резерви потпомагала НОБ. Предњачили су чланови СКОЈ-а. Нашим присуством омладинци су још више долазили до изражаја. Али, како су појединци, истицали, главна им је жеља била да пођу у борбене јединице. Многи од њих су и пошли. Јелица Вујадиновић, руководилац скојевске групе у Јеленку, Милорад Бобичић, руководилац скојевске групе у Вучици и многи други су тих дана ступили у наше јединице. Јованка Павићсвић, организациони секретар среског комитета СКОЈ-а за Даниловград, стално је била међу омладином на терену, организујући разне приредбе и окупљајући омладину, мобилишући је за извршавање свих задатака.

Вучица је била партизански оријентисана. Али, било је и у њој неколико сталних и организованих четника међу Богетићима. Они су терорисали не само поштени живаљ Вучице него и становнике околних села. Пошто су они несметано долазили у село, штаб нашег батаљона је одлучио да изврши препад на Вучицу и похвата те четнике. Тај задатак пао је у дио Првој чети Петра Војводића. Он је чету распоредио тако што је једну десетину послао у заселак Вучице Разиће, а с главнином чете преко засеока Бобичића кренуо у заселак Вучице Богетиће.

Иако је наша обавјештајна служба била доста добра, иако је *у* Вучици било доста скојеваца, патриотски оријентисаних омладинаца и симпатизера наше борбе, четници су успјели да побјегну Нијемцима и италијанским фашистима или да се посакривају по рупчагака око села.

У препаду на Вучицу Петар Војводић је ухватио само једног наоружаног брадоњу. Повееелио се да је то један од четника које ми управо тражимо и потјерао га право у штаб батаљона, у Сретњу.

Пошто се с четом вратио из Вучице, командир Војводић је ушао у собу у којој сам и ја спавао и почео да ме буди:

— Друже команданте, довео сам једног четника из твог села.

— Иди, нека носи ђаво и тебе и твог четника. Пусти ме, Петре, да спавам — одговорио сам му, сањив.

— Ма озбиљно ти кажем. Разоружали смо га. Ево му пушка код мене.

— Добро, Петре, добро, када си толико навалио, доведи га да га видимо.

Петар уведе у собу једног преплашеног, у браду обраслог човјека

Препознавши га, рекох Војводићу:

— Е, мој Петре, нијеси ти ухватио правог четника, онога који прима плату од окупатора да би правио злочине и терорисао наш народ.

Петру не би баш по вољи мој одговор, јер је све вријеме у путу од Вучице говорио заробљенику да га води команданту да му судл, пошто је из његовог села, па ми сад мало љут одговори:

— А, да, занаго, друже команданте, ја сам свој посао **завршио.** Довео сам ти једног четника, а ако ти није прави, ти пођи сам, **па** тражи правог.

Петрове ријечи пропрати грохотан смијех свих присутних.

Послије вијећања у штабу батаљона пустили смо тог **Вучича**нина кући. Међутим, он је опет пошао у четнике и борио се **против** Седме бригаде на Крнову, гдје је чак био и рањен.

Јовета БОБИЧИЋ

СНАБДИЈЕВАЊЕ У ПОКРЕТУ

Формирање Седме црногорске омладинске бригаде пада у вријеме када се све више ширила слободна територија у Црној Гори и другим крајевима наше земље, када се већ назирао пораз њемачке солдатеске и када су се све масовније укључивали омладина и други патриоти у редове НОВЈ.

На самом почетку 1944. године послат сам из штаба Пете пролетерске, моје матичне бригаде, на дужност у интендантури Седме омладинске бригаде. Сустигао сам је на простору Мојковац — Бијело Поље, у покрету.

Одмах су ме позвали у пггаб бригаде, код команданта и комесара, Ника Стругара и Николе Ђаконовића. Добио сам задатак да приступим организовању батаљонских интендантура и економата у јединицама око штаба бригаде и да најхитније обезбиједим снабдијевање бораца храном, јер су нам предстојали дужи покрет и интензивне борбе с непријатељем.

Пошто смо се налазили у рејону којим су прошле многе војске, и наше и непријатељске, до хране није било лако доћи. Услови за снабдијевање били су врло лоши, резерве у бригади минималне, а стоке код народа мало. Тек понеко домаћинство је имало краву или неколико грла ситне стоке. Због тога смо, уз помоћ наших јединица, мањим препадима у правцу Пештера и Сјенице, успјели да набавимо нешто ситне и крупне стоке и осталих прехрамбених производа, тако да су се јединице снабдјеле најнужнијим количинама меса и жита за неколико дана.

Интенданти у бригади имали су преглед стања снабдјевености батаљона, па је штаб бригаде прописао да дневно сљедовање борца износи 500 грама меса, јер је других артикала (брашна, варива, масти и другог) било врло мало и нередовно су добијани. Због тога смо често морали да борбе водимо и ради снабдијевања.

За руководиоце интендантура бригаде и батаљона дошли су **дру**гови из пролетерских бригада. Они су имали велико искуство и знање у организовању исхране бораца и, у исто вријеме, у политичком раду с народом приликом узимања стоке и других потреба за војску. Драгоцјену помоћ млађем интендантском кадру пружили су штабови батаљона и бригада, особито политички и партијски руководиоци.

Цјелокупно материјално пословање бригаде обављали су њени интендантски органи. Оскудне резерве у материјалу и опреми чувале су бригадна или батаљонске интендантуре.

Стални покрети или додир с непријатељем снабдијевање су чинили сложенијим. Бригадна интендантура је издавала општа упутства и давала већу самосталност интендантурама батаљона. Они су, опет посебно бринули о снабдијевању бораца, сав вишак стоке, и артикала обавезно слали бригадној интендантури.

Посебна брига је посвећивана исхрани и њези рањених и болесних другарица и другова, који су се, углавном, налазили у импровизованој болници при штабу бригаде. За болницу су били резервисани сав шећер, уље и љекови које смо набављали у Бијелом Пољу и преко наших веза у Пријепољу и Сјеници. Брига и пажња коју је цјелокупни састав бригаде водио о њима давала је снаге рањеним и болесним борцима да издрже све тешкоће и да се што прије врате у своје јединице.

Све наше акције око снабдијевања јединица ишле су преко народноослободилачких одбора, гдје год су ови постојали, конфискацијом од лица непријатељски расположених према народноослободилачком покрету и плијеном до кога су наше Јединице долазиле приликом ослобађања неког града или територије. Наилазили смо на велико разумијевање и помоћ народноослободилачких одбора, мада је било и отпора, нарочито у крајевима који су били сиромашни или су их по ко зна који пут већ разне војске опустошиле.

Добровољно прикупљање хране организовано је преко народноослободилачких одбора, најчешће на сеоским конференцијама. Више пута сам и сам присуствовао таквим конференцијама. Након штсмо одборници и ја говорили људима о политичкој ситуацији и проблемима снабдијевања јединица, приступило би се изјашњавању до~мађинстава колико ће и којих намирница одвојити за војску.

Колико је народ помагао војску, а и откривао оне који су одбијали да нам помажу, говори и овај примјер:

Баш у јеку најжешће борбе око Даниловграда и Спужа мени је дошао један домаћин из Брскута и обавијестио ме да је једна четнички настројена породица склонила у велики трап, на путу Лијева Ријека —• Брскут, већу количину хране. Кад сам с људством интендантуре отишао на назначено мјесто пронашли смо око 700 килограма жита, већу количину сувог меса, кромнира и других намирница.

Поред снабдијевања прикупљањем хране и других потреба на добровољној основи приступило се, у крајњој нужди, и реквизицији жита, стоке и других намирница од имућнијих сељака, посебно приликом доласка на новоослобођене територије.

Интендантски кадар морао се бринути и о одјећи и о обући бораца. Највећи дио одјеће и обуће био је домаће израде. Интендантуре су користиле сваки предах, особито, одмор у неком мјесту да организују прављење опанака од осушених говеђих кожа, плетење чарапа, крпљење и прање одјеће итд. Тако смо колико-толико ублажавали несташицу која нас је готово стално пратила.

Предаси или дужи одмори су коришћени за снабдијевање јединица, стварање резерви, снабдијевање болница квалитетном храном и за обављање других послова.

Чести покрети и изненадне узбуне приморавали су нас да коморе увјежбавамо брзом спремању за покрет. Борци у коморама постали су прави мајстори у хитром товарењу коња и покретању стоке. Сваки је знао свој задатак.

Ђуро ЈАКОВИЋ

ПОВЛАЧЕЊЕ ИЗ ПИПЕРА И БЈЕЛОПАВЛИЋА И БОРБЕ ОКО НИКШИЋА

Након жестоких борби вођених на Спужу и Тарашу у ноћи између 10. и 11. априла 1944. године, бригади је био потребан краћи предах да би се колико-толико снабдјела. муницијом и другим најнужнијим борбеним потребача, оцијенила своју прву оштрију борбу и извукла поуке за предстојећа борбена дејства. Међутим, о одмору није могло бити ни говора, јер је већ 11. априла почела офанзива четника, недићеваца и Нијемац?. према нашој слободној територији у Црнсј Гори.

Иако је бригада у овим борбама претрпјела губитке и није успјела да заузме Спуж и Даниловград, она ће у данонoћним борбама и маршевима у току априла и почетком маја доказати да то није психички негативно дјеловало на њене младе, неискусне и борбено још недовољно прекаљене борце.

Истина, штаб Треће дивизије био је одлучио да бригади да краћи одмср на положајима како би физички и психички предахнула и припремила се за нова, још тежа борбена дејства, напорне маршеве и маневре. Рачунало се да Седму бригаду, пошто је преузела положаје двају батаљона Пете бригаде, непријатељ неће озбиљније узнемиравати, те да ће она, одмарајући се, успјешно затворити све правпе који од Бјелопавлића, Спужа и Даниловграда воде ка слободној територији.

Тако је и било, прва три дана. Толико је, изгледа, времена требало и непријатељу да се послије борбе за Казновицу, Спуж и Тараш консолидује и припреми јаче снаге за напад. Једино су 13. априла упали у село Горње Рогаме и покушали да на препад заузму Вежешник. Ову намјеру је осујетила чета тек формиране Девете бригаде која се ту затекла. Чим је пристигао, Четврти батаљон Седме бригаде је у оштром окршају разбио четнике, заплијенио један митраљез, 2000 метака, неколико граната и опрему тридесетак четника. У току тог напада рањено је 6 бораца батаљона.

Критика за небудност

Према положајима осталих батаљона непоијатељ није вршио покрете, али их је осматрао и повремено засипао артиљеријском ватром. Тако је 13. априла предвече изненадном и прецизном артиљеријскомватромзасуо групу кућау селу Црнцима испред које се било ухватило коло бораца Трећег батаљона. Десетак минута прије но је **КОЈК**) почело по четама су одржани скојевски и партијски састанпи на кОјима су анализиране борбе за Спуж и спушку тврђаву. Од њемачких граната погинула је веома храбра и вриједна другарица *Во*сиљка Шабан, родом из Љуботиња, Милева Чукић из Андријевице и Божо Јанковић из Чешљара код Цетиња.

За ову нашу небудност и несмотреност критиковао нас је комесар дивизије Јово Капичић, који је прије овог артиљеријског напада присуствовао састанку батаљона бироа, обилазио чете и разговарао с борцима. Оцјењу^јући високо борбени морал бригаде, он нас је веома озбиљно упозоравао да се борбени задаци морају одлучно извршавати али и да се у, исто вријеме, морају чувати животи ових младих, још неискусних, али храбрих бораца.

Показало се да нам није било тешко, па ни послије неуспјеха и губитака, одржавати и развијати висок борбени морал бораца. Мсђутим, много смо мање знали развијати будност, извиђати, маскирати се, укопавати и примјењивати поступке који смањују могућност изненађења и губитке а повећавају ефикасност наших дејстава. Она су се тада једино одликовала смјелошћу и одлучношћу. Нијесмо ни били свјесни тога колико нам је недостајало других војничких врлина и навика.

Скоро јавне вишедневне припреме и довођење јединица за напад на Спуж и Тараш, упад четника у Горње Рогаме, њихов покушај да заузму Вежешник чим су га напустили посљедњи борци батаљона Пете бригаде и овај артиљеријски удар по Трећем батаљону рјечито су свједочили колико смо били небудни и колико је то непријател., успјешно користио.

Те и друге слабости у бригади су веома озбиљно схваћене. Брзо је сазриЈјевало увјерење да храброст и борбени елан младих борада треба што прије и што успјешније спајати с вјештином вођења борбених дејстава, мајсторством у руковању оружјем и сталним и свестраним мјерама борбеног обезбјеђења. Веома важну улогу у томе одиграо је командни кадар, који је та искуства и сазнања стекао у Четвртој и Петој пролетерској бригади.

Био је то неминован пут војничког и борбеног сазријевања бригаде. То ће јој, без обзира на цијену којом је платила прва борбена искуства, омогућити да ускоро остварује крупне подвиге с минималним сопственим губицима.

Нова непријатељска офанзива на слободну територију је тих дана већ почињала. Био је то још један покушај окупљања разбијених црношрских четника да, уз помоћ Нијемаца, недићеваца и муслиманске милиције, ликвидирају слободну територију у Црној Гори и Санџаку, и разбију Трећу и Тридесет седму дивизију.

У таквој ситуацији командант Треће дивизије се оријентише на то да прегрупише своје снаге. Нашу бригаду он хитно упућује да затвори правац Никшић — Шавник, придодајући јој Четврти батаљон Зетског одреда, а по пристизању у близину Никшића и Никшићки партизански одред.

Припреме за овај покрет биле су кратке али ефикасне. На партијским, скојевским и четним састанцима борци су укратко уиознати с новим задатком. Речено им је да нам предстоји веома напоран марш преко снијегом покривених и тешко проходних планина према Никшићу. Највећи проблем у припреми марша представљала је бригадна болница и комора састављена од стотињак измршавјелих коња. Указано је овом приликом и на потребу чувања тајне о правцу кретања и маршевском циљу, борбеног обезбјеђења на маршу и на преноћиштима, на однос према становништву у селима кроз која бригада буде пролазила, а посебно према партизанским породицама које су се, напуштајући своје домове, упутиле са Седмом бригадом на тежак и за њих неизвјестан пут. Борцима је скренута пажња да чувају одјећу, обућу и муницију.

Већ је било очевидно да овом приликом нико у бригади није потцјењивао непријатеља и тешкоће које су нас очекивале. Напротив, истицано је да ће то бити нова велика морална и борбена проба и прилика за афирмацију бораца и јединица у самој бригади и Седме бригаде у односу на друге искусније бригаде које ће учествовати у предстојећој противофанзиви.

Енглеско оружје у бригади

Рано ујутру 15. априла услиједио је покрет за Радовче, гдје се налазила привремена база, на коју су Енглези ноћу авионима до~премали лако оружје, муницију и лијекове, а за своју мисију при штабу Другог корпуса храну и друге потребе. На Радовчу смо добили извјестан број енглеских пушака, пушкомитраљеза, аутомата, муниције и ручних бомби. То је била прилика да, поред осталог, замијенимо дугачке италијанске и неке друге неисправне пушке. Тако се сада, поред оружја бивше југословенске војске и оружја њемачког и италијанског поријекла, у бригади нашло и енглеско оружје. Но, убрзо ће наступити велике тешкоће у снабдијевању муницијом за овако разноврсно оружје. Наиме, хронична несташица муниције биће још више потенцирана, јер ће једном недостајати муниција за савезничко оружје, други пут за трофејно а често је неће бити ни за једно ни за друго. Међутим, тога дана на Радовчу, радујући се новом оружју и муницији, нијесмо помишљали на то што ће бити кад истрошимо ову муницију а савезници не пошаљу на вријеме другу.

Од бригадне интендантуре сваки батаљон је добио по неколико разнобојних падобрана. Они су подијељени партизанкама да све од њих, у погодној прилици, направе себи неопходно рубље. Вишак је подијељен неким борцима, а извјестан број и становништву околних села. Ципеле су подијељене борцима којима је обућа била дотрајала, у првом реду другарицама. Ове енглеске ципеле су имале

гумене ђонове а лице од свињске коже. Биле су врло круте, а нисмо добили ни маст за обућу. Већ сјутрадан на маршу почеле су пропуштати воду. Неразгажене и мокре, оне су на самом почетку марша нажуљале борце. Поред тога, већини бораца, који су их добили то су биле и прве ципеле у животу. Због свега тога они су убрзо зажалили за својим опанцима, ко(је су дан раније тако брзо и радо бацили. То искуство нас је научило да је старе опанке у сваком случају боље ставити у торбу него бацити.

Послије деконзервирања енглеског оружја почели смо са обучавањем бораца у пуњењу, пражњењу, нишањењу, окидању и узимању одстојања на овом оружју. Најлакше смо схватили начин руковања и употребе енглеске бомбе. Највећа тешкоћа била је у томе што уз ово оружје нијесмо добили никаквих података или упутстава на нашем па ни на енглеском језику. Зато смо прву провјеру његових стварних особина и квалитета оставили за прве наредне борбе. Те борбе ће кроз који дан показати да смо добри стријелци и са овим оружјем, иако нијесмо познавали ни теорију гађања нити борбене особине тог оружја.

Друг динамит

До тада смо оружје подмазивали машћу из шупљих сасушених костију стоке коју смо клали за исхрану. На Радовчу смо, уз савезничко оружје, добили~и прибор за његово чишћење и кантице уља за подмазивање. ПГто је то значило може се видјети и по томе да су у првој борби прорадили и неки пушкомитраљези за које смо мислили да су у квару.

На Радовчу се у бригади осјетила живост и ведрина, јер смо добили доста новог оружја, муниције, нешто обуће и љекова а кувао се и добар ручак. Поред тога, сваки покрет на нови терен изазивао је и радозналост. Чула се пјесма у разним јединицама, а за вријеме чишћења оружја и обуке на њему било је доста шале и разних младалачких несташлука. Тако негдје пред ручак, сва задихана, у команду Друге чете Трећег батаљона уђе Савка Вуксановић и рече да јој је хитно потребан љекар пошто је један борац прогутао некакав експлозив. У оближњај кући, у којој је била бригадна болница, Савка је од доктора Митра Пилетића добила нешто рицинусовог уља и — ствар 'је убрзо ријешена.

У воду у коме се догодио овај случај борци су нашли кутију експлозивног пуњења у комадима од по 100 грама. Експлозив је био мекан, имао је специфичан мирис, али је био без икаквог укуса. Једном свом храбром. добродушном али и доста радозналом другу режисери ове шале објаснили су да је то специјална храна за чланове енглеске мисије, да је врло калорична, па да се данима може живјети од мале количине. Пошто је прогутао добар залогај, један од шаљивчина му је превео текст етикете на омоту рекавши му да је то експлозив, те да ће, се чим се загрије у стомаку, доћи до експлозије. Као добром скојевцу предложили су му да би најбоље било да оде на мост код Биоча, подметне се пода њ и минира га. На тај начин

направиће још једак подвиг. Ту њихову несмотрену шалу и страх овог борца убрзо је прекратила Савка, а шаљивчине су озбиљно критиковане. Убрзо се одљутио и друг „динамит", како су га касније звали, јер је и он знао другима да приреди сличне подвале.

На маршу

Покрети преко Студеног, Туније, Горњег Моракова и Жупе Никшићке почели су 16. априла у зору. У Жупу смо стигли око поноћи и ту се кратко одморили, размјестивши се по сеоским кућама. Кувари су једновремено припремали закашњелу вечеру и доручак за сљедећи дан. Но, уморни борци су убрзо заспали и без вечере. Једино се нису одмарали кувари, интенданти, санитетско особље и комесари. Комесари су имали посебан задатак — да утичу на омладинце из Жупских села да добровољно ступе у бригаду. Већ сјјутрадан у Трећи батаљон су ступила три омладинца. На жалост, борбена срећа им није била наклоњена. Након два дана у Горњем Пољу су двојица од њих храбро погинула а трећи је био рањен.

Највеће напоре тих дана, а и током цијелог априла поднијели су интенданти, кувари и санитетско особље. Они су дању маршевали, носили рањенике, помагали кретање изнемоглих коња и коморе, ноћу превијали рањенике и по селима од одборника прикупљали храну, спремали је и ујутру рано с бригадом настављали покрет. Исхрана је била веома оскудна, јер је становништво економски било исцрпено. И оно се хранило претежно млијеком и несланом копривом, а често ни млијека није било довољно. Међутим, оно је с нама радо дијелило све што је имало.

Рано ујутру 17. априла наставили смо покрет према Никшићу. Пред ноћ смо стигли на циљ и дијелом снага посјели положаје Сјевероисточно од Никшића. 'Грећи батаљон је посјео рејон села Растовца, Први Доње Луково, а Четврти Драговољиће. Други батаљон се, у улози бригадне резерве, размјестио у рејону села Шума, а штаб бригаде у Лукову. У Кутима је смјештено становништво и родољуби из Пипера и Вјелопавлића који су ишли за;једно с бригадом. Она је с њима за све вријеме марша дијелила оно мало хране до које је долазила и водила о њима највећу могућу бригу.

Поред непосредног, Први и Трећи батаљ-он су према Никшићу истурили јаче борбено осигурање. Између њих, на југозападним падинама Товића, требало је да положаје посједну јединице Никшићког одреда и да се повежу са истуреним дјеловима нашег Трећег батаљона. Након посиједања ових положаја, цијелу смо ноћ упорно покушавали да успоставимо додир с Никшићким одредом, али је тај напор остао узалудач. Положаји између наших батаљона сву ноћ су остали непосједнути. Терен нцјесмо познавали, а положаје смо посјели ноћу. Осјећали смо се зато несигурним, јер нам је лијево крило било потпуно откривено. Никшићки одред је требало да нас упозна и с важним објектима, насељима и правцима који из Никшића воде ка слободној територији, а посебно с тим одакле се и кад може очекивати напад непријатеља И какво је расположење становништва у зони дејства бригаде,

Ноћ је била више облачна него ведра, а послије поноћи није било ни мјесечине. Било је хладно, али без кише. Кроз мрак се на тренутак назирао Никшић. Иако је био замрачен, одавале су га сијалице које би се с времена на вријеме упалиле и фарови непријатељских возила која су се цијелу ноћ кретала по граду. Са Уздомира су Нијемци често освјетљивали ракетама свој предњи крај и околину. Иза нас, према слободној територији, владала је потпуна тишина.

У то вријеме главнина бригаде се одмарала у сеоским кућама, под заштитом непосредног обезбјеђења и нас, из бригадног обезбјеђења на положајима. Борећи се с хладноћом, неизвјесношћу и поспаношћу. карактеристичном и нарочито тешком пред зору, завидјели смо друговима на пријатном и безбједном одмору у кућама. Радовали смо се јутарњој смјени и заслуженом одмору.

Отварање пролаза

Пред зору смо престали да трагамо за Никшићким одредом и све људство је запосјело своје положаје. Једна патрола је извиђала испред предњег краја а друга обилазила борце на положајима да не би поспали, јер су били уморни и неиспавани. Појачали смо будност и борбену готовост, јер смо знали да непријатељ најчешће напада у зору, док смо ми то чинили пред поноћ, како бисмо се, у случају неуспјеха, под заштитом ноћи могли повући на полазне положаје.

И само што смо примијетили прве знаке зоре, иза наших леђа, од Растовца, зачула се снажна пушчана и митраљеска паљба. Скоро истовремено одјекнуле су експлозије ручних бомби на ватреним положајима наше „бреде" и повици „Предајте се! Не мичите се, побићемо вас!"

Изненађење је било потпуно. Одмах нам је постало јасно да се преко непосједнутих положаја провукао непријатељ, изненадио Трећи батаљон а нама пресјекао одступницу у том правцу. Тешки митраље.; „бреда", који се налазио на лијевом крилу и нешто позади, на једној доминантној тачки, већ је био заплијењен. Испред и позади наших положаја пуцњава и повици четника: „Предајте се, мошовци — опкољени сте!" Сви смо у тренутку схватили да смо опкољени и без наде да ће нам ико притећи у помоћ. Није нам остало много да бирамо. пробити се према Горњем Пољу па макар у том пробоју сви изгинули — био је једини излаз. Те мисли су муњевито сијевале кроз свијест изненађених и опкољених бораца. Таква је била наша одлука. Она је била једоставна и непоколебљива — пробити се или погинути.

Најприје и на најбољи начин реаговао је пушкомитраљезац Радомир Церовић. Он је самоиницијативно отворио прецизну ватру на четнике који су успјели да живу ухвате нашу необазриву посаду „бреде" и натјерао их да залегну и пуцају преко наших положаја. Ипак, пскједини борци са крила почели су самоиницијативно и неорганизовано да се повлаче. Пријетила је опасност од панике и стихије, што би се по нас трагично завршило. Позади, на превоју, чекали су нас четници и, деруђи се, уз највулгарније псовке, позивали нас да се предамо.

Одлуку смо веома брзо донијели. Одјељење Радомира Церовића и група бораца десно од њега одлучно је спријечавало притисак четника с чела и држало под ватром најопаснију групу која је већ имала у рукама наш митраљез. Са најбројнијом групом бораца одмах сл-о кренули у пробој да бисмо ручним бомбама и аутоматским оружјем разбили четнике који су нам се нашли иза леђа и пробили се према Горњем Пољу. Ову групу бораца предводили смо Грујо Новаковић и ја. У једном даху смо истрчали под сам превој. Изненадивши ихватром из пушкомитраљеза и ручним бомбама, разбили смо четнике, заузели превој и врх десно од њега и тако отворили пролаз ка Горњем Пољу. С тих положаја смо ватром штитили извлачење осталих бораца и спрјечавали покушаје четника да нам поново пресијеку извлачење. Биле су то прве и веома успјешне експлозије енглеских ручних бомби бачених из наших руку на положајима њихових дојучерашњих савезника. За то вријеме група Радомира Церовића успјешно је спрјечавала четнике да отворе ватру из „бреде" по нама и придолазак мањих четничких група с леђа.

Четници су били збуњени нашом брзином, одлучношћу и прецизношћу ватре, у којој нијесмо штедјели муницију. Убрзо су престали да галаме и да нас позивају на предају. Њих је посебно изненадила десетина из Прве чете с Јагошем Перовићем на челу (погинуо несрећним случајем два дана након ослобођења, на Зиданом Мосту), која се на нашем десном крилу, под Уздомиром, нашла изван окружења. Кад је ова десетина схватила да су дјелови Друге чете опкољени, а батаљон нападнут, почела се повлачити. При том се изненада сусрела с мањом четничком колоном која је журила да спријечи пробој из окружења дијелова Друге чете. Перовићева десетина је храбро и прибрано прва отворила ватру на четнике и разбила их. То нам је омогућило да одржимо пролаз према Горњем Пољу, да се у трку спустимо на рјечицу Видрован и преко брвна пребацимо у Горње Поље. Када смо се дохватили тек поораних њива и првих сеоских кућа, четници су избијали на брда и косе иза нас, отварајући ватру за нама. У скоковима, од заклона до заклона, ипак смо се успјешно пребацивали према сјеверо-источном дијелу села.

Но, још нијесмо знали ко је све успио да се пробије из окружења, јер смо се пробијали на фронту ширине око 500 метара и прије потпуног свануће.

Противнапад бригаде

На сјевероисточној ивици Горњег Поља нашли смо командира чете Димитрија Петричевића Кења, који се ту одмарао чекајући нас. Било нам је драго кад смо га видјели, јер га нијесмо примијетили приликом пробоја. Изгледао је доста необично — на њему није било његовог познатог, до чланака дугачког тегет громби капута. А по њему су се он и чета увијек распознавали у колони и на положајима. И сам Кењо је често истицао вриједност, квалитет и поријекло овог капута. Бацио га је пред почетак пробоја, не сасвим својом вољом, него на одлучан захтјев других, јер је био пун влаге и врло тежак.

Ни послије овакве ситуације поједине другове није напуштала воља и смисао за шалу. Они су, видећи командира забринутог, почели процјењивати вриједност капута а његовог власника тјешили тиме што ће послије рата за њега сигурно добити ратну оштету. Други су га дирали да је захваљујући томе што је „посудио" капут четницима успио међу првима да доспије на ово сигурно одстојање. Но, Куњо је и даље жалио свој добри громби, с којим се још као студент запажао на београдској „штрафти" и у свом крају. Одвраћајући на ово пецкање, он је нама који смо посљедњи стизали, замјерао да немамо кондиције, да смо троми и спори, за разлику од њега, који се и прије рата бавио спортом.

По пуцњави смо разазнали да се Трећи батаљон пробија из кућа у Растовцу. Четници су покушали да изненаде и Први батаљон, али су их дјелови са Жировнице и Граца примијетили и одбили. Његова прва чета је, схвативши ситуацију, успјешно интервенисала ка врху Товића. Имајући доста оружја и муниције, Трећи батаљон се прво бранио из тврдо зиданих кућа, а затим је смјелим и вјештим искакањем бораца кроз прозоре и подруме успио да одбаци четнике с положаја непосредно око кућа. Међутим, пошто је притисак четника јачао, батаљон је морао да се повуче преко брисаног простора према Горњем Пољу, цребацујући се преко мостића на Видровану. Тако је успио да се извуче, посједне нове положаје за одбрану и заустави четнике на свом правцу.

Чим су наше јединице пребродиле прве незгоде изненађења и након извлачења Трећег батаљона из блокаде, четници су схватили да им је неповратно пропао покушај да, користећи се изненађењем, разбију Седму бригаду и крену према нашој слободној територији.

Око 14 часова цијела бригада је прешла у противнапад. Противнапад је био снажан и изненадан, па је отпор четника брзо сломљен. Није им чак дозвољено ни организовано повлачење већ су се дали у бјекство према Никшићу. Журили су колико су год могли да се спасу иза њемачких бодљикавих жица. Но, многима то не би пошло за руком да их Нијемци нису штитили снажном ватром са Уздомира и сјевероисточних положаја испред Никшића.

Тако је пропао покушај четничке бригаде капетана Ивана Ружића да разбије Седму омладинску бригаду. Ружићева бригад?. имала је око 800 добро наоружаних и окорјелих четничких зликоваца. Према биљешци штаба наше Треће дивизије од 22. априла 1944. године четници су у овој борби имали 25 мртвих и.једног заробљеног а Седма бригада је имала 8 мртвих (рачунајући заробљену посаду „бреде", која је одмах стријељана), 2 заробљена и 2 рањена. Тога дана су погинули Илија Дулетић, члан КПЈ, родом из Грбља, нишанџија на „бреди"; Радисав Тешовић, родом из Шавника; Лазар Пејовић, ђак цетињске гимназије и кандидат за члана КПЈ; млада партизанка Милка Савић, ученица и члан СКОЈ-а, родом од Андријевице; Радомир Жижић, скојевац, родом од Шавника; храбри борац Бошко Дубљевић, родом из Дубљевића у Пиви и још два борца из Жупе Никшићке који су дан раније ступили у Седму бригаду. На жалост, њихова имена нису забиљежена, али ће њихов трагични истовремени почетак и крај војевања доживотно остати у нашим сјећањима.

I

Иако изненађена, не својом кривицом, бригада је, ипак, разбила четничке снаге и тиме успјешно извршила задатак ради којег је била хитно и пребачена на овај правац.

Јован ЖАРКОВИЋ

ИЗНЕНАЂЕЊЕ У РАСТОВЦУ

Друга чета Трећег батаљона посљедња је напустила Радовче, одакле су јединице понијеле оружје, муницију, храну и остало ппо су нам савезници претходних ноћи бацили падобранима. Били смо добро наоружани лаким оружјем. Добили смо велики број лаких пушкомитраљеза., черчила, како смо их на брзину крстили, али се ипак нијесмо хтјели одрећи свог првијенца пушкомитраљеза — белгијског добошара, макар да је био гломазан и без довољно муниције. Приликом формирања бригаде он је био једино аутоматско оружје наше чете.

Напорним маршем смо прешли преко пиперских и бјелопавлићких планина и заноћили у Жупи Никшићкој. сјутрадан продужили преко Лукова да бисмо у сумрак стигли у Горње Поље. И поред физичке исцрпљености дух бораца је био ведар, макар да су некима крвариле ноге у тијесним „савезничким" ципелама, које смо обули прије напуштања Радовча.

Чета се смјестила у кући неког учитеља у Растовцу и одмах се подијелила на дио који ће запосјести положаје на Товићу и дио који ће се одмарати, да би касније замијенио другове на положају. Требало је доћи у везу са сусједима на положају, јединицама Никшићког одреда.

На жалост, дио чете на положају никако није могао остварити везу са сусједом, јер га на положају није ни било. Ланац је био прекинут и Ружићеви четници су то искористили и небрањеним простором угрозили не само нашу чету већ и главнину Трећег батаљона. Дио чете са положаја се, уз губитке, морао пробити кроз ланац непријатеља. Други дио чете је нападнут док је спавао тврдим сном, једва дочеканим након тешког марша. Само захваљујући будности и присебности водника Вељка Вукчевића није дошло до тога да нас четници униште. Вукчевић нас је пробудио чим је чуо експлозије бомби и пушчане хице. Без панике, али у силној журби, борци су поустајали и брзо изашли на положај.

Чекао сам да и посљедњи борац напусти кућу. Пожуривао сам и економа Дубљевића и два Италијана који су с још једним борцем били у кухињи, али они, на жалост, нијесу измакли на вриуеме. У просторији у којој смо спавали притајио се десетар Лукачевић, везујући тобоже ципеле. Касније се испоставило да је он био непријатељски агент.

Изнад куће с два пушкомитраљеза „черчила", замјеник командира Миладин Ракојевић, ја и још неколико бораца, настојали смо

да обезбиједимо одступницу овом дијелу чете, у чему смо углавном и успјели.

Требало је преко једне греде на рјечици Растовцу да пријеђу сви борци. Посљедњи смо прешли Миладин Ракојевић и ја и одмах иза једног шипражја стали смо да обезбиједимо повлачење бораца на бољи положај. Ту смо били изложени силној непријатељској ватри и Миладин је два пута окрзнут мецима, у главу и у руку.

Судбина белгијског добошара, првјенца пушкомитраљеза, била је запечаћена у рјечици Растовцу. Наредили смо борцу који га је носио да га с греде баци у воду. Било нам је то тешко, али таква је била ситуација. Био је већ без муниције а могао је да дејствује само јединачном паљбом, као пушка, те нам је у овој прилици био баласг, поготово крај толиких „черчила".

Пошто сам отпремио Миладина у превијалиште, и то с тешком муком, иако је крварио, дошли смо у додир и са штабом батаљона

Борбени поредак чете био је поремећен, па ми је командант батаљона Јанко Машановић наредио да прикупим борце за напад на непријатеља, с обзиром на то да сам ја остао једини од команде чете. Са мном је у том тренутку био борац Мило Кажић, скојевац. Непријатељ је продро кроз наше редове. Док сам прикупљао борце иза неке старе куће, Кажић је примијетио четника, који је нишанио на нас двојицу и опоменуо ме:

— Чувај се, комесаре.

Помјерио сам се мало. У ствари био је то спасоносан покрет — • тане ме је погодило у десно раме. У непосредној близини нашла се Љубица Вељовић и превила ме. Рана није била тешка, али је обилато крварила и био сам избачен из строја.

За судбину дијела чете који је био на положају, најприје сам нешто, непотпуно, дознао у болници у Шипачну. Ту сам нашао командира наше чете Кања Петричевића и замјеника комесара чете Јоца Жарковића, који су били с тим дијелом чете. Иако су изненађени, нападнути са свих страна, они су успјешно организовали пробој из окружења и спасили своје људство.

У болницу је донесен и економ Дубљевић, тешко рањен у главу. Када сам му пришао, погледао ме и препознао. Но, убрзо је пао у кому. Неколико дана је живио, али је рана била смртоносна.

У овом окршају с непријатељем пали су, поред осталих, Лазар Пејовић и Милка Савић, примјерни борци, дивни млади скојевци и комунисти.

Вељко МИЛОЊИЋ

ПУШКОМИТРАЉЕЗАЦ ДОНИО ПОБЈЕДУ

У саму зору 15. априла 1944. у штаб Првог батаљона, који је био у селу Сретњи код Даниловграда, дошао је курир из штаба бригаде с наређењем за хитан покрет. У наређењу је, поред осталог, стаЈало

и то да је Седма бригада добила задатак да се постави на просторију Равни Лаз — Марковићи — Вежешник — Биоче и затвори правац од Подгорице. Тим наређењем је Првом батаљону постављен задатак да најхитније изврши покрет правцем Долови Ковачевића — Гостиље — Копиље — Ожези и да се у улози бригадне резерве смјести на просторији Петровићи — Близна.

У Гостиљу нас је пресрио нови курир из штаба бригаде. Донио је ново наређење којим се мијења и правац нашег кретања. Из самог увода у наређење сазнали смо и разлоге тој промјени. Нијемци, недићевци и четници су јачим снагама упали у Санџак, заузели Бијело Поље и угрозили Мојковац, а од Подгорице надиру ка Кучима и Пиперима. Седмој бригади је с тим у вези наређено да крене правцем: Петровићи — Радовче — Жупа Никшићка — Луково — Горње Поље, да затвори правце од Никшића ка Жупи, Лукову и Горњем Пољу и спријечи сваки покушај непријатеља да продре неким од ових праваца.

Пут нас је водио кроз бјелопавлићке планине. Стигли смо до Размет дола. Одатле један пут води ка старом Јерининому граду у Моракову, а други ка нашим љетњим катунима. Батаљон је пошао ка Моракову а моје мисли су „залутале" ка нашим катунима.

Момци и дјевојке из ових крајева некад су безбрижни весело проводили вечери око катунске ватре. Народна кола, плесови, разне народне игре, ликови дјевојака Злате Секулић, Боје Радоњић Стане и мале Ђуровић Видосаве момака Николе Секулића, Новака Радоњића и других нросто пролетјеше кроз сјећање. Снажно искрсну и лик Баја Секулића. Стари комуниста, иако је стално био заузет проблемима, сваки дан је налазио времена да поразговара с нама омладинцима, а вечери је, кад год је имао времена, проводио са омладином, у колу, око катунске ватре.

Већ 16. априла Први батаљон је, у улози претходнице бригаде, маршовао кроз Жупу Никшићку. Када смо ушли у село Драговољиће, наређено нам је да с једном четом посједнемо брдо Жировницу, с једном брдо Градац, а с једном и осталим дјеловима батаљона да се смјестимо у Лукову. Трећа чета је пошла сама у село Лаз, с тим да посједне положаје на Жировници. Ја сам пошао с Другом четом, да с командом чете одредимо положаје у рејону села Рубежа, подножјем Градаца. Остали дио батаљона продужио је за Луково. Касно увече 17. априла и ја сам дошао у Луково. Логор је био обезбијеђен. Постављене су и страже, али све доста близу.

Негдје око 9 сати 18. априла упутих се да обиђем Другу чету.

— Идем и ја с командантом — јави се референт санитета Видосава Ђуровић.

— Што ћеш ти, мала на положају нема никакве борбе — рече Василије Ковачевић Мића, замјеник политичког комесара батаљона.

— Комесаре, тамо су двије чете на положају, може бити борбе и рањавања, па је боље и ја да пођем.

Видосава се спреми и пође са мном.

На Градацу застадосмо код зиданог бункера. Да мало осмотрим терен — рекох у себи. Пошто је било све мирно, сједосмо да се одморимо. Извадих часовник и пошто погледах колико је сати, ставих га

поред себе. Не примијетих просто да сам се мало и удаљио од часовника. Немајући што да ради, Видосава се игра каменчићима. Мањима гађа један већи камен. Одједном, ситни комадићи стакла се распрснуше. Тек тада видјесмо да је погодила мој часовник. Имао сам га од прије рата. За три године рата могао се разбити безброј пута, али не на овакав начин. Много ми га је било жао. Видјевши Видосаву тужну не упутих јој ни ријеч пријекора.

Изненадни пушкомитраљески рафали прекидоше тишину која је владала унаоколо.

Каменитим тереном, покривеним шумом, четници су се привукли кроз Рубеже и напали положаје Друге чете. По ватри којом су били засути положаји чете могло се закључити да нас напада јача четничка јединица. Ворци Друге чете били су будни и на својим мјестима. Упорно су се бранили. Четници су користили и камењар и куће да се прикраду што ближе нашем положају. Користећи се надмоћношћу и по броју и у наоружању, почели су се уклињавати у положај Друге чете. Чинили су то врло дрско и упорно.

Посматрајући све то, пожурих с Видосавом ка команди чете, која је била међу борцима, па није могла оцијенити ситуацију онако како сам могао ја са самог врха Градаца.

— Па, друже команданте, одакле ти овдје? — изненађено ће командир чете Мирко Гардашевић.

— Е, већ дуже времена сам ја „овдје", — рекох Мирку, смијући се.

Помажући им да схвате ситуацију у којој се налазе брзо смо се сложили да ни по коју цијену не смијемо допустити четницима да заузму наше положаје.

— Имате ли неког доброг и храброг пушкомитраљесца? — питам командира чете.

— Сви су моји пушкомитраљесци и добри и храбри — самоувдерено одговара командир Друге чете.

Убрзо дође један младић с пушкомитраљезом преко рамена. С њим је и његов помоћник. С командиром чете се договорих да по сваку цијену задржи положај док се пушкомитраљезац не забаци у позадину четника. С двојицом младића пођох и ја. Попесмо се на ћувик с којег се види читав положај, и наш и четнички. Објасних пушкзмитраљесцу гдје да се постави и одакле да отвори ватру у леђа четницима. Објасних му и којим путем најбрже и најбезбједније да стигне тамо. Вратих се затим у чету и објасних командиру каква је улога пушкомитраљесца. Четници су и даље дрско нападали. Нестрпљиво смо бројали сваки секунд, чекали кад ће се огласити наш пушкомитраљез.

Дуг рафал прекиде моје нестрпљење. Долазио је из много веће близине но сам очекивао. Та два храбра момка (жао ми је што им се више не сјећам имена) само што нијесу ушли међу четнике. Чим су четници осјетили да их тучемо и с леђа, почели су се колебати. Чета је то искористила и пошла у противнапад. Сустизали смо их већ код првих кућа Рубежа Један рањени четник моли Мирка Гардашевића.

— Превиј ме, брате, не остављај ме!

Пошто је Мирко са осталим борцима јурио даље, није се ни окретао на овог рањеника. Само му је довикнуо да ће га други који долазе превити. Између кућа чује се псовка и вика. Четничке старјешине пријете и вичу, али не могу зауставити деморалисане четнике. Убр?о смо се састали с нашим пушкомитраљесцом. Био је пресрећан.

— Друже, ти си нам донио ову побједу — честитао сам му.

Док и даље гонимо четнике, чује се борба и од Жировнице. Бе знамо да ли су то четници напали нашу Трећу чету или она напада четнике који бјеже испред нас. Јурили смо их до самог раскршћа пута које од Никшића воде ка Жупи Никшићкој и Лукову. Не знамо колико смо им губитака нанијели, али цијенимо да су били осјетни. Ми нијесмо имали ни мртвих ни рањених.

Послије завршене борбе једну смо десетину оставили на положајима изнад Рубежа, у рејону Градаца, а остали дио чете се повукао на одмор у Луково.

Јовета БОБИЧИЋ

ДВА ПУТА ПРИМАН У СКОЈ

Негдје у рану јесен 1943. године посвађах се са сусједом;, знатно старијим од мене, чија су браћа била у четницима. У тој свађи пљуштале су обостране увреде, како то обично бива када се људи заваде. Истина, ја се тада, због малог броја година, а по обичајима Црногораца, нијесам још убрајао у људе. Но, ипак, сусјед ме вријеђао вријеђајући наше најистакнутије руководиоце и револуционаре, другове Мошу Пијаде и Тита. И сада се веома добро сјећам када ми је рекао:

— Ти си Мошино копиле.

То су иначе биле уобичајене ријечи четничких ђилкоша за све симпатизере НОП-а. Иако је ријеч „копиле" сама по себи била увреда за тадашње наше схватање, мене није вријеђало то што сам „Мошино копиле", али ме је забољело то што су се неки који су присуствовали нашој свађи слатко смијали. Нијесам му остао дужан. Рекао сам му да је он копиле Вука Бранковића, издајника и италијански лижисахан, а доћи ће вријеме кад ће се видјети ко је бољи.

Неколико дана након те свађе дође у наше село Јован Јововић, за кога сам знао да је један од руководилаца устанка у нашем крају, али нијесам знао да је и секретар партијске ћелије. Дође код нас у кућу и рече:

— Милета, с тобом имам један веома повјерљив разговор.

Осјетио сам се зрелим и дораслим да се са мном разговара као с човјеком који може да равноправно учествује у доношењу важних одлука. Ријечју, постао сам човјек, и то не обични, јер, ето, хоће са мном да се води повјерљив разговор, а повјерљиво се не разговара са свим људима, макар они били и одрасли.

С нестрпљењем сам очекивао почетак тог разговора. Држао сам се помало уображено, јер сам у себи видио нешто веће од дјечака који је

тек навршио 15 година. Нијесам ја, у својим очима, више био сеоско чобанче, босо и голо, више гладно него сито. Нијесам више био што и моји вршшаци у селу. Замишљао сам како ћу послије тог разговора бити велик, у чему ће моји вршњаци гледати неког ко се узрастом одвојио од њих. Помишљао сам на то како ћу више од њих знати, како ћу им постати, можда и некакав руководилац.

Из тог размишљања и дјечачког маштања тргао ме је Јовансв глас:

— Милета, идемо напоље, овдје не можемо разговарати.

То ме још више узбуди, груди ми се надуше, срце поче да удара све јаче. Помислих: тата је одборник народноослободилачког одбора од 1941, брат му је (мој стриц, који је у мојим очима био оличење јунаштва) погинуо као командир партизанског вода или чете. Па се ни с њим не воде тако повјерљиви разговори. Нијесам знао о Партији и СКОЈ-у ништа друго осим да су на челу НОБ, али сам помислио: можда ће да ме приме у КПЈ. Осјетио сам да сам зрио за то.

Јован и ја одосмо недалеко од куће, до мјеста на коме смо били заклоњени од туђих очију. Јован рече:

— На челу наше славне народноослободилачке борбе стоји Ксмунистичка партија Југославије и СКОЈ. Побједа над фашизмом и домаћим издајницима је загарантована. Дужност је сваког напредног омладинца да помогне ту борбу.. . Скраћеница СКОЈ значи Савез комунистичке омладине Југославије. Његове организације постоје у готово свим селима и градовима наше домовине. У вашем селу сада нема скојеваца. И управо ћеш ти бити тај од кога ће почети стварање те, послије КПЈ, најнапредније организације, резерве наше Партије.. . Одлучили смо да те примимо_у СКОЈ. Али, како је то добровољна организација, потребно је да на то и ти пристанеш. Реци што мислип:?

— Ако си ти члан СКОЈ-а и ја ћу драге воље — одговорих му кратко.

Он се насмија, загрли ме и пољуби, рекавши,

— У име партијске ћелије саопштавам ти да си од данас члан СКОЈ-а.

Пошто ми је објаснио потребу за конспирацијом и задатке који од тог тренутка стоје преда мном, вратио се у кућу и наставио разговор с мојим оцем о задацима народноослобдилачког одбора. Кад сам и ја ушао, нијесу прекидали разговор као раније. То ме је учинило још већим, снажнијим и — одраслијим.

Након мјесец — два чуо сам да је од делегата Првог конгреса омладине Црне Горе и Боке формирана Седма омладинска црногорска бригада „Будо Томовић". Схватио сам да ми је мјесто тамо и одлучио да по сваку цијену одем баш у ту бригаду. Моји се никако нијесу слагали да идем, јер су два старија брата већ били борци НОВЈ. Како сам се већ сматрао „одраслим" и „човјеком од повјерења", заборавио сам да сам непуњетан и да морам слушати родитеље. Отишао сам у Команду мјеста са захтјевом да ме одмах упуте у ту бригаду. Општински комитет СКОЈ-а и руководство Команде мјеста категорички су ме одбили и задржали ме читавих два мјесеца, дајући ми разие задатке. Да схватим. како рекоше, тешкоће на које ћу наићи ако одем.

Убјеђивали су ме да сам потребан терену, да и ту има задатака не мање важних од оних које извршава Седма омладинска бригада.

Тјеран огромном жељом да што прије стигнем у Седму, пођох мимо воље свих. У путу од Пивског манастира, преко Шавника, Жупе никшићке, до Бјелопавлића провео сам читав мјесец дана. По неколико дана су ме задржавали у командама мјеста у Шавнику и Жупи никшићкој, све док не дознадох тачно мјесто бригаде. Напокон стигох у Куче. У Биочу је био штаб бригаде, а штаб Првог батал^она, у који ми рекоше да идем, у Безијову.

Руководству чете учиних се сувише млад, неуредно ошишан, у поцијепаном сељачком одијелу, изморен дугим путем. Уочио сам то њихово расположење према мени. Тада у својим очима постадох опег мали, сићушан, неважан, мањи и мање вриједан од осталих бораца у чети. Четна болничарка Гроздана Раковић је то моје осјећање запазила прије свих. Да би ме орасположила и тргла од размишљања и што прије од мене отјерала све то што ме снашло због веома хладног прцјема у чети, приђе ми и рече:

— Дијете, оди ти овамо, са мном, да те пресвучем и ошишам.

Послушао сам је као заиста право, послушно дијете што послуша мајку и пошао без ријечи за њом. Када ме вратила с новим енглеским одијелом рече цијелој команди чете:

— Ево мог копилета, зар није лијепо. Имала сам га са жандармима у старој Јушславији и нећу нико да ми га дира.

Сви се слатко насмијаше. До краја рата ја у чети остадох мнохо више познат као копиле него као Милета.

Брзо сам се привикао и сродио с борцима у чети. Бољело ме то што нијесу знали да сам скојевац, јер собом нисам донио никаква документа. Неколико пута, док су одржавали састанке, иза жбуња сам пратио њихов рад, да бих, када сам оцијенио да је састанак при крају, побјегао да ме нико не примијети. Није било тешко по понашању открити ко су скојевци. Нијесам више могао да издржим. Љутио сам се на њих и на себе, па сам послије једног састанка пришао Васу Станковићу, за кога сам претпоставио да је секретар актива (док сам прислушкивао, видио сам да је руководио састанком) и упитао га директно:

— Јесте ли то имали састанак СКОЈ-а?

Ваљда збуњен мојим тако директним и помало неуобичајеним питањем, умјесто одговора, он ме упита:

— Кога ти имаш код куће?

Увријеђен што нијесам добио и директан одговор, какав ми, знао сам, из предострожности нико није смио дати, набусито му одговорих да немам никога и да сам сироче. Можда је тада и помислио да сам заиста копиле. Но мени више није било важно што ће ко мислити о мени. Схватио сам да се у мене нема повјерења и то ме страховито, из дна душе, вријеђало. Вријеђало ме што не могу да знају што у души носим и колико волим СКОЈ.

Од тада сам покушавао да избјегнем сваки сусрет са секретаром актива. Био сам љут на њега. Сматрао сам да би морао да зна да сам и ја члан организације којом он руководи. Питао сам се: што је то што остале скојевце чини бољим, оданијим и повјерљивијим од мене.

То ме толико притискало у души да сам понекад говорио сам себи: требало је да слушаш старије. Да си то чинио, не би доспио у овако тешко искушење. Био си тамо неко и нешто, а овдје си сада нико и ништа. Тако ти и треба кад не слушаш. На маршу, на одмору и у свакој прилици мислио сам на то.

Видјевши ме таквог, моја нова „мајка" Гроздана, као што то чине све добре мајке, пришла би ми понекад и упитала:

— Дијете, што је теби, што си тужан?

Тргао бих се тада и покушао да изгледам весео као и остали борци, јер ни „мајци" нијесам смио ништа да одам, јер ми је и Јован, кад ме у име партијске ћелије примио у СКОЈ, рекао да о нашем разговору не смијем говорити ни оцу ни мајци.

Ако сам икада могао наћи утјеху, нашао сам је у томе што сам иако „одбачен", ипак — борац омладинске бригаде. Говорио сам сам са собом, али је то био разговор са скојевцима: ипак ћу вам једнога дана показати да сам неко, да сам вам раван, да ћу и ја с вама равноправно на скојевском састанку расправљати како се ко држи и какав је ко. И ето, дошао је и тај час, дошао је крај мог искушења. Било је то сјутрадан послије једне од првих значајнијих борби које је водила наша бригада. Послије борбе коју је покојни Драгутин Шипчић покушао да овјековјечи својим стиховима који почињу:

„Јесте л' чули браћо мила,
за десети дан априла
и херојску борбу нашу,
што водисмо на Тарашу..."

Оцијењено је да сам у тој борби био добар, да сам задатак курира извршио врло добро. Комесар ми у знак признања, као најдражи поклон, обећа први пушкомитраљез до кога чета дође.

Након четне конференције, на којој је критички анализирано држање чете и појединаца у тој борби, приђе ми секретар скојевског актива Васо Станковић, загрливши ме као свог најбољег и рече:

— Пођи, копиле, са мном, имамо нешто важно да разговарамо.

Почео сам поново да растем, сјетивши се Јованових ријечи да ћемо нешто повјерљиво разговарати — кад сам први пут постао скојевац. Помислих: вријеме је већ једном да одем тамо гдје припадам од прије скоро пола године. Пођох за њим радије но и на један други пут. Нијесмо далеко ишли. Тамо затекосмо све другове које сам по мојој оцјени и запажањима сврставао у скојевце.

Секретар, без много увода рече:

— Отварам свечани састанак скојевског актива, поводом пријема у организацију нашег друга... И не изостави да дода и оно — копилета.

Свеједно, за мене је то било више од свечаног тренутка. Да нијесам био борац такве бригаде, плакао бих од радости. Али ми то друшви нијесу дозволили, љубећи ме, честитајући ми пријем.

— Другови, не могу да вам захвалим, јер сам то већ једном учинио. Вама и вашој организацији припадам већ пет мјесеци. Иако

нијесам присуствовао састанцима, осјећао сам се скојевцем и тако се понашао. А не знам ко је кривац за то што ја и формално нијесам био члан ваше организације.

На завршетку састанка они скоро углас рекоше:

— Прошле смо се ноћи сви увјерили да си скојевац и зато смп похитали да то и формално ријешимо, а стаж у СКОЈ-у признајемо ти од дана када си први пут примљен.

Милета КОСАНИЋ

V долини Лима и у Пештеру

ПЛАНИНСКИМ СТАЗАМА И БЕСПУЋЕМ ОД НИКШИЋА ДО БЕРАНА

Разбијањем четника Ивана Ружића сјевероисточно од Никшића, 18. априла 1944. године, Седма омладинска бригада је успјешно извршила задатак ради кога је била упућена у рејон Никшића.

Пошто се тих дана очекивао продор четника Ђорђија Лашића од Подгорице ка Матешеву и Црквинама, штаб Другог корпуса је директно наредио штабу Седме бригаде да два батаљона хитно упути у Међурјечје, а да с главнином бригаде и даље затвара правац Никшић — Шавник.

Покрет Трећег и Четвртог батаљона преко Лукова, Ливеровића и Моракова за Међурјечје почео је 19. априла у зору. Марш је особито био тежак за Трећи батаљон. Он је већ био заморен борбама око Никшића, а од 16. априла није имао ниједну цијелу ноћ одмора. Маршевали смо готово непрекидно два дана и двије ноћи. Кретали смо се наизмјенично расквашеним, блатњавим и клизавим стазама а затим уским, стрмим и каменитим путељцима преко планине Пониквице. Газећи дубоке расквашене снијежне намете, упропастили смо и онако дотрајалу обућу.

Спремност и способност за највеће напоре

Упркос томе, млади и одлучни борци на сваком су кораку испољавали спремност и способност да издрже још веће напоре. Двадесетог априла увече батаљони су стигли у Међурјечје. Очекивало се да ће одмах бити упућени на задатак против Лашићевих четника. Међутим, тог дана је новоформирана Девета бригада одлучним дејством разбила ову четничку групацију. Вијест о томе нас је двоструко обрадовала. Радовали смо се неочекиваном одмору и успјеху младе Девете бригаде, који ће јој на старту значити много у морално-психолошком и борбеном погледу.

У Међурјечју је штаб батаљона хитно позвао команде чета и еаопштио нам нозо наређење: да већ сјутрадан убрзано продужимо

марш за Колашин да бисмо садејствовали Петој бригади у разбијању јаких непријатељских снага под командом Павла Ђуришића у ширем рејону Мојковца. Коначиште у Међурјечју и једва дочекана вечера добро нам дођоше да се одморимо и морално и психички припремимо борце за нове задатке, као и да обућу и опрему колико-толико оспособимо за сјутрашњи марш према Колашину.

Било нам је јасно да предстоје нови жестоки окршаји с четницима, који су уз помоћ Нијемаца и недићеваца заузели Бијело Поље, Беране и Андријевицу. У то да ће непријатељске снаге сконцентрисане у средњем току Таре и Лима бити још теже поражене од оних које су покушале да им пођу у сусрет од Подгорице и Никшића нико није сумњао. Обавјештење да ће у противнападу у рејону Мојковца заједно с нама учествовати Пета пролетерска бригада и Тридесет седма санџачка дивизија још је више учврстило наше увјерење да ће четници доживјети пораз. Дадосмо се одмах на посао и на кратким састанцима саопштисмо борцима да се ујутру наставља марш и да нам предстоје нози окршаји с четницима. Кажемо борцима и то да ће у разбијању четничких снага учествовати и неке друге бригаде, али и наглашавамо да наша претпостављена команда очекује да ће у извршавању задатка значајан бити и наш удио. Оптимизам старјешинског кадра брзо се пренио и на све борце, иако, из разумљивих разлога, нијесу били обавијештени о снази четничке групације и другим појединостима.

Увијек, а нарочито у сложенијим ситуацијама, борци су изнад свега цијенили отвореност и повјерење старјешина према њима. Жељели су да им се ситуација што реалније предочи, па макар она била и крајње неповољна. Осјећали су то као повјерење у њихову моралну чврстину и зрелост да реално схвате тренутне тешкоће и могуће губитке.

Ускраћени ручак

Ту ноћ смо борцима говорили да послије борбе око Спужа, Даниловграда и Никшића претпостављене команде нашу бригаду сматпају војнички солидно организованом, борбено и морално чврстом јединицом, која већ има значајно борбено искуство. И то је допринијело да јединице морално-политички и психолошки припремљене крену на напорне маршеве и уђу у тешке борбе.

Сјутрадан, у свануће, оба батаљона су наставила марш и 22. априла по подне стигла у Колашин. Ту им је подијељена мања количина обуће и неколико парчади осушене говеђе коже за опанке. Ноћ смо искористили за то да се борци одморе и да поново окрне обућу и одјећу. Тек смо сад осјетили колико нам недостаје интендантура и кухиња, које су стигле тек у зору 23. априла.

Прижељкивали смо дан-два одмора у Колашину, како би сачекали главнину бригаде, која је била кренула од Никшића према Васојевићима. У могућност да би до тако нечег могло доћи борци су још више почели вјеровати кад су видјели да се увелико кува ручак за батаљоне. Нестрпљиво смо очекивали да након пет дана поједемо

нешто топло, па макар то била и мала количина јечмене каше и парче измршавјелог прољетног овчјег меса. У току таквих нагађања стиже и командант бригаде Нико Стругар. Рекоше нам да се налазио на вишем официрском курсу при штабу Другог корпуса у Колашину и да нас је ту чекао. С њим је био и нови помоћник политичког комесара бригаде Драгутин Радовић.

Обилазећи чете Нико се интересовао колико имамо муниције к бомби, каква нам је одјећа и обућа, има ли болесних другова и како смо поднијели напорне маршеве. С мало ријечи, али одлучно и убједљиво он нам предочи да ћемо поново успоставити и знатно проширити слободну територију кад снажним и изненадним противнападом разбијемо непријатељску групацију у рејону Мојковца, Бијелог Поља и Берана. Није се могла ни замислити боља морално--политичка припрема од ове Никове.

Ни пола сата од тога не прође а Нико се врати у батаљон. Примијетисмо да се нешто озбиљно догађа. Стојећи издаде наређење команданту Трећег батаљона Јанку Машановићу и одмах продужи у Четврти батаљон. Убрзо се зачу оштра команда Јанка Машановића командама чета да командују збор, построје чете, проспу супу а хљеб и месо подијеле борцима. Просипање жељно очекиване топле хране пред очима изгладњелих и преморених бораца створи доста мучну ситуацију, јер се то у нас ријетко дешавало. Збуњени смо и изненађени, јер не знамо што је томе узрок. Глад за тренутак потисну свијест и разумијевање код бораца о потреби за најхитнијим покретом на борбени задатак. Пригушени револт, помијешан с нспознавањем разлога за такву одлуку, нагло измијени расположење људи. Већина ћути, а понеко и тихо гунђа. Међутим, та осјећања и тренутна психолошка криза изчезну оног тренутка кад батаљон стаде у строј и послије првих ријечи команданта и комесара батаљона, који пред стројем саопштише да оба батаљона убрзаним маршем крећу преко планине Бјеласице да би у току ноћи могли отпочети напад. Рекоше нам да тада почиње и напад Пете бригаде.

За оне који су знали да наши батаљони нападају на Турјак то је био довољно убједљив аргумент да се схвати зашто је ручзк мЈорао бити просут. Њима је та замисао изгледала нереална и неостварива, јер је Турјак на источним паданима још увијек снијегом покривене Бјеласице, коју је требало савладати.

По урвинама Бјеласице

Кувари подијелише по парче недокуваног меса и по комадић јечменог хљеба, а затим отпоче тежак марш, да би се остварило и оно тто се чинило немогућим. Није то био уобичајени марш већ наизмјенично савлађивање успона од по неколико стотина метара и поновно спуштање низ урвине и падине Бјеласице. У сусрет су нам текли као лед хладни потоци воде настали од кише и снијега ко]и се нагло топио. Колона се упорно пењала час пропадајући у дубокп и расквашени снијег, час посрћући стрмим и клизавим планинским

стазама. Снажни повремени пљускови кише, праћени вјетром, цио **дан су** нас пратили и физички исцрпљивали, отежавајући нам савлађивање ове беспутне планине.

Пред ноћ нам свима постаде јасно да батаљони, упркос максималном залагању и напору који улажемо, неће у одређено вријеме стићи на циљ и почети напад. И поред тог сазнања колона гје настављала да савлађује нове успоне и урвине, да би макар у току ноћи или у зору стигла пред Турјак, почела напад и извршила постављени задатак.

Ноћ је још више погоршала нашу ситуацију. Покрет је постао тежи и успоренији. Удружени премор и сан су пријетили новим опасностима. Наредише да се држимо један за другог и да се колона не прекида. Постојала је опасност да појединци због умора и поспаности изостану и изгубе се у овој пустој и суровој планини. Неким друговима је потребна помоћ. Придржавамо их и крећемо даље, јер немамо гдје и коме да их оставимо. Зачудо, другарице показују изванредну издржљивост. Савка и Милосава Вуксановић, које су дошле у бригаду прије мјесец дана, увјеравају нас да им није потребна никаква помоћ. Напротив, оне налазе снаге да помогну другим борцима у ношењу муниције.

Око 21 час зачу се усамљени, али цијенећи по жестини ватре, одлучан напад Пете бригаде. То нас је тргло из монотоније и крајње посусталости у мучкој планинској ноћи. Помисао да смо већ закаснили и да ћемо, у случају неуспјеха Пете бригаде, у сјећању њених бораца остати узрочници или саучесници њиховог неуспјеха поче да нас узнемирава. Ослушкујући борбе ове бригаде истинктивно пожурујемо један другог, мада се брже ни за корак не може.

Наше кретање се наставља и личи на нијемо тетурање. Чује се полугласни жагор у колони и нагађање чије су производње бомбе које се тако добро чују. За кратке митраљеске рафале знамо да су наши. То су енглески „бренгали". Познајемо их и по њима закључујемо да су пролетери добро потпрашили Ђуришићеве брадоње. Што вријеме више одмиче то се и ватра на правцу Пете бригаде срећом све брже помјера према сјевероистоку. (Зчевидно, пролетери успјешно ломе снажан непријатељски отпор. То нас у овим мучним **и** исцрпљујућим тренуцима испуњава надом у успјех и подстиче да **из** себе исциједимо и посљедње дјелиће физичке и моралне снаге како бисмо и ми стигли на циљ и извршили свој борбени задатак. Једну снажну серију експлозија ручних бомби негдје на правцу Пете бригаде Мишо Миличковић оцијени као јуриш бомбаша па из свег гласа повика:

— Јуриш, пролетери, ура! Напријед, Седма омладинска!

Тај Мишов изненадни поклич све нас трже.

— Браво Мишо — довикује неко. А његов најбољи друг Милутин-Мицко Мићовић уз осмијех, као за себе, доста гласно прокоментариса:

— Е, ово ти, глувању, ноћас више вриједи него цио један комесарски час.

С чела колоне од борца до борца преноси се наредба команданаа батаљона:

— Тишина и брже!

Нешто касније, лијево од Пете бригаде, поче и напад Треће санџачке и Осме црногорске бригаде. По експлозијама бомби и непријатељским свјетлећим ракетама наслућујемо да и оне напре-ДУЈУ- Наша радост је помијешана сажаљењем што и у свој побједи нећемо моћи дати допринос који се од нас очекивао. На гједном од краћих застанака почесмо се тјешити тиме да се за једно поподне никако не може савладати Бјеласица, стићи пред Турјак и у 21 чао почет-и напад. У дискусију се умијеша Шпиро Јанковић:

— Ма немојте, да не би сад да проспавамо на Бјеласици, а нека Пета бригада сама крвари извршавајући ноћас њен а ојутра наш задатак.

Слушајући дискусију из мрака се огласи и вршилац дужносги командира чете Вељко Крушка:

— Тако је, Шпиро, наш задатак ноћас неће извршавати нико осим нас, па макар нас ни пола до зоре не стигло на циљ.

Разговор прекиде команда — „покрет!", која стиже с чела. Колона поново зарони у ноћ низ једну од многобројних урвина Бјеласице.

Напад из покрета

Ослушкујући борбу закључујемо да како ноћ одмиче наше бригаде све дубље продиру према долини Лима. Побједа је да домаку и то нам даје нову и неисцрпну снагу да побиједимо умор и сан и да упорно освајамо сваки метар сурове планине.

Иако на крају физичке снаге, с олакшањем одахнусмо кад се с првим зрацима зоре пред нама указа Турјак. Сазнање да смо стигли, да престаје исцрпљујући марш и неизвјесност, да за који тренутак почиње напад, и то из покрета, унесе ново расположење. Убрзо се с Турјака огласише и четници. Опалише неколико метака и ућуташе. Били су још далеко, па схватисмо да су нас примијетили и да праве аларм да их нз изненадимо. Тако је и било. Одједном и код нас настаде нова ситуација. Колона застаде. За трен ока нестаде поспаности и оживје жагор у колони.

— Командири и комесари чета, напријед! — стиже до нас команда команданта батаљона Јанка Машановића.

— Е, платићете нам јутрос, макаронџије, за све ове ноћашње муке — поче да пријети Грујо Новаковић.

— Само да их стјерамо с планине и да се ухватимо неког њихо-вог села, јер треба нешто и појести и мало се одморити — Рашко Лакетић ће, смијући се.

Вратише се командири чета и батаљони у четним колонама почеше да подилазе четничким положајима. Послије краће и не тако јаке борбе избисмо на Турјак. Без задржавања, сада већ дању, напад се настави према Оштрељу и Мајсторовинама. Отпор непријатеља је и даље само мјестимичан. Очевидно четници се повлаче према Бијелом Пољу и Беранама. Користећи се доминантним

положајима и успјехом лијевокрилних бригада, Трећи и Четврти батаљон успјешно продиру на свом правцу.

Спуштање од Стожине, високе 1.783 метра, према Мајсторовинама иде веома тешко. Стрмим и беспутним јаругама и урвинама, дугим и по неколико стотина метара, многи борци не могу корачајући да се спуштају већ се отискују према подножју клизањем на ријетким ћебадима, шаторским крилима и горњим дјеловима одјеће. Има при томе и повреда, јер су многи борци толико исцрпени да су нестабилни на ногама и не успијевају да се придржавају за дрвеће.

Због наглог спуштања низ стрмине, након дуготрајног пењања уз оштре нагибе, у појединих другарица и другова отказују мишићи у ногама, па их морамо придржавати или помагати да клизе. Клизањем је нагло упропашћавана и онако дотрајала одјећа и обућа али смо се и тако морали спуштати.

Иако потпуно исцрпени и гладни, батаљони у мањим колонама и групама непрекидно и упорно продиру напријед. Негдје послије подне овладасмо Оштрељом и јужним дијелом Мајсторовина. Из ових села четници нешто упорније покушавају да спријече даљи наш продор, али им и тај покушај не успијева. И даље довикују, пријете и псују.

Убрзо је успостављена веза с дјеловима Пете бригаде који су се, послије разбијања четника у рејону Мојковца, оријентисали према Мајсторовинама, ради повезивања с нашим батаљонима.

У селу Оштрељу и Мајсторовинама тек нам је 24. априла предвече допуштено да мало предахнемо. Већи дио четничких кућа био је на брзину напуштен, али је остало доста стоке, нарочито свиња Очевидно, нијесу очекивали наш такав муњевит повратак. Комесар трећег батаљона Божо Жарковић позва итенданта и нареди му да узме бораца колико му треба и да што прије закоље неколико свиња и телади да би припремили вечеру. Мада физички исцрпљени с великим задовољством смо помогли куварима у њиховом послу. Једни су ложили ватру, други доносили дрва и воде, трећи су у напуштеним кућама проналазили брашно и кромпир, четврти пошли по свиње. Међутим, свиње и остала стока заплашена борбом око села и у селу није се дала ухватити. Уморни, изгладњели и нестрпљиви, другови су сматрали да је најбоље прецизним хицима из пушака и по којим кратким рафалом из „бренгала" обезбиједити што прије добар „улов" за вечеру. Наравно, није их касније мимоишла критика за ову „сналажљивост".

Нестрпљење да вечера стигне што прије нико није могао сакрити. Никада кувари нијесу имали толико добровољних помоћника као те вечери. Једни су им помагали да брже ољуште кромпир, други приносили дрва и воду, а трећи потпиривали ватру. Страх да нам неко, као дан раније у Колашину, опет не проспе вечеру неприкрквено је живио у сваком од нас.

Вечера која нам је пресјела

И у овој ситуацији огласи се Грујо Новаковић и растјера ове неугодне слутње:

— Ма што причате свашта, вечераћемо натенане.

— **Откуд** ти толика сигурност, као да не чујеш ову **четничку** вику и пушкарање? — питам га. А он се насмија, па настави:

— Тамо, према брадоњама, два су пушкомитраљесца: — Радомир Церовић и Јован Марковић. Браниће ноћас они ове казане боље него очев дом. А марш не може услиједити напријед, као у Колашину, јер не дају они. —• Настаде смијех.

— Потпири ти, Грујо, ватру за сваки случај — умијеша се у разговор Милоња Перовић.

Вријеме споро одмиче. Неки другови заспаше око ватре. Ипак, у рекордно кратком року вечера би готова. У масној чорби од свињског меса бјеласају се грудве кромпира. Умјесто хљеба, уз велике комаде свињетине и јунетине, кувари дијеле позамашне гуке кукурузног качамака. А све што једемо — још и слано.

Интендант Урош Делић и референт санитета Ивка Хизић упозоравају да се чувамо и да на сасвим празан стомак не узимамо превише хране, поготову масног свињског меса. Нико се не придржава тих савјета. А ни њих двсје не узеше мање порције од других. Интендант поново интервенише упозорењем:

— Другови, то вам је за два дана, оставите најмање пола оброка за сјутра.

— Оставили су нам четници доста и за сјутра. А ти пожури да попуниш резерву док не стигну одборници -- одговара му неко.

Савјете интентантуре и референта санитета схватисмо кад је већ било касно. Масна храна је тражила одушке и многима је само прошла кроз цријева, остављајући им само толико времена да се докопају каквог скровитијег мјеста. Много смо шале правили на њихов рачун.

Ту ноћ нам се и друга срећа осмијехну. Уз јаче непосредно осигурање и извиђање према Голој глави и селу Побриници, гдје су се налазили четници, одмарали смо се, на смјену, цијелу ноћ, и то још под кровом. Био је то заслужен одмор. Чак су и четници ућутали. Изгледа да су и они били срећни што се ми одмарамо.

У зору 25. априла, када смо већ били сити и одморни, Трећи батаљон је заузео и ова два четничка упоришта, а Четврти батаљон је наставио напад ка селима Врапчем пољу и Равној ријеци, садејствујући Петој бригади, која је нападала нешто сјеверније. Други дан је заузет Мушин крш и село Крушево, гдје је Четврти батаљон остао све до 30. априла. Трећи батаљон је остао у Оштрељу.

Тих неколико дана без борбе били су нам збиља добродошли. То нам је омогућило да се добро одморимо, нахранимо и припремимо за напад на Беране. Стигли су и илегалци и убрзо поче да функционише сеоски наооднооослободилачки одбор. Разумије се, више није било опасности ни од преобилне и масне хране

Јован ЖАРКОВИЋ

НА КРОВУ СВИЈЕТА

Средином априла 1944. кренусмо преко снијежних ровачких планина ка Колашину. У даљини се чује тутањ борбе, а нас стално пожурују. Однекуд нам се придружи дио дивизијске коморе и с њим Рако Љумовић. Рекоше да је он интендант Треће дивизије, а нека је причалица и духовит човјек. Чим зачује пуцањ, вели:

— Изгледа, људи, да ће се заратити .. . Сва је слика: Заратиће се.

Претовареним коњима пропадају ноге у дубок снијег, па им се мора олакшавати терет. А онда — треба ми да носимо. Носио је тако Милић читав дан тешку торбицу муниције. Он је био чобанче из неког васојевићког села. У току затишја је чувао стоку интендантуре и пјевао као у срећна мирна времена. А сад иде, ни гласа да пусти. Тек предвече комесар чете рече да би требало да неко одмијени Милића.

— Не, не! Неће Милића нико мијењати — одговори Милић више као за себе, па настави: — Носи, Милићу, мајку ти твоју, нико те није гонио да идеш у партизане, но ти 'оћеш добровољно. Е, па сад носи, магарче!

Заноћисмо усред планине. У таквим приликама обично смо ручавали у зору, пред наставак покрета. Појели бисмо, у ствари, по мало скроба, а парчад меса и хљеба понијели бисмо у торбицама. Али већ на првом застанку докрајчили бисмо и то. „Боље да носи оно нас, него ми њега" — обично се одговарало на примједбе команди да је дан дуг и да за други оброк у покрету нема изгледа.

Тога јутра, међутим, опет због журбе, просуше некувану храну и ми продужисмо гладни. Увече стигосмо до куће неког „Американца". Велика зидана зграда у пристранку, која је имала, или бар припремала, сопствену малу хидроцентралу, чудно је одударала од свега што смо тих дана видјели. Одморили смо се, па до Колашина стигосмо релативно лако.

Ту нас је чекало ново изненађење. У граду журба, све се припрема за покрет. Опет нам просуше ручак. А ноћ је била близу. На брзину одржасмо састанке, партијске и скојевске, да бисмо се боље припремили за још већи напор. Задатак наша два батаљона у детаљима није саопштен, али се знало да идемо у напад, некуд прекс Бјеласице.

У сумрак поче мучно пентрање уз планину.

Набујали планински поточићи често пресијецају стазу. Вода, хладна као лед, од снијега који се нагло топи, мјестимично однијела мостиће, па се мора газити. Снијег, на падинама пресјечен узаном стазом, понегдје склизнуо стрмином, а влажна земља остала сувише мека. Понеко се оклизне и зачас се изгуби десетак метара дубоко Тада се ствара ланац од руку и од пушака, да би се друг извукао и покрет наставио.

Сасвим лијево чује се жестока борба. Меци звижде обронцима Бјеласице. Иако су намијењени Петој бригади, падају и сасвим близу нас. Понеки свјетлећи нам се пријетећи примакне. Командант

Трећег батаљона Јанко Машановић дупке стоји на узвишици поред стазе, као да жели да леђима заштити колону. Пожурује своје младе борце, храбри их и увјерава да сваки метак не погађа. Борба се удаљава дубодолином, а ми идемо десно, к врху планине. Тада сам први пут видио да се може спавати у ходу: Милан Срдановић се пробудио тек кад је челом ударио о ивицу ниског крова планинске брвнаре.

Сву ноћ пробдјесмо у том пентрању. Да бар наиђосмо на непријатеља, застали бисмо и под борбом спорије ишли. Али њега нигдје. А и гдје ће: овдје ни звијер не може опстати.

Зора нам откри величанствену планинску зараван која суверено доминира околином. Као да смо се нашли на крову свијета. Колона наша два батаљончића, као ланчић тамних мрља испрекидан увалама, изгледала је сићушна у овом снијежном пространству. Ускоро изнад нас наиђоше велике формације савезничких бомбардера, отприлике на путу за нафтоносна поља у Румунији, а око њих, као врапци, облијетају жустри ловци. Овако високо издигнутим, чак и изнад удаљених околних планина, изгледало нам је да и ми лебдимо негдје у васиони као ове моћне летјелице.

Ми смо ипак настављали покрет, јер колико год да смо мали, и од нашег учешћа зависи исход оне борбе која се још чује далеко у долини. Треба да стигнемо у Мајсторовине и ударимо у бок и позадину снажног непријатеља, кога јединице Другог корпуса већ потискују од Мојковца.

Одмицали смо споро, или нам се тако чинило, јер планини никад краја. А кад смо га најзад достигли, поново смо били изненађени. Тамо није било стаза. Умјесто њих, низ планину су се спуштале стрме јаруге, дуге стотинама метара, којима се није могло корачати нормално. Требало се спуштати ивицима јаруга, придржавајући се за грање дрвећа или се сједећи клизати низа стрмину.

Послије таквих напора, тек око 16 часова, батаљони су избили у Мајсторовине и из покрета прешли у напад на четнике. До пред вече непријатељ је протјеран из Мајсторовина и Оштреља, а три дана касније принуђен је да напусти и Бијело Поље. Трећа и Тридесет седма санџачка дивизија славиле су још једну побједу. А у операцијски дневник Треће дивизије записано је да су „млади борци Седме бригаде били .. . одлични".

У Оштрељу се задржасмо неколико дана. Интенданти нас добро нахранише и ми брзо заборависмо минуле муке. Али нас снађоше нове: побољесмо се од обилне масне хране послије подужег гладовања. Срећа што то би у затишју, па прође без посљедица. Вријеме опет проводимо на предавањима и састанцима, а онда инпровизујемо забаве, уз пјесму и шалу. Будо Вучковић је често рецитовао стихозе свога брата, кога су Италијани стријељали, а тек је био почео да проговара језиком умјетника.

Само се Радуле Аџић издвојио. За овог кршног Пивљанина и сад је било мало хране, па подложио ватру на неком огњишту и запослио се око бакарног котлића.

— Што ти је то, Аџо? — питају га другови.

А Аџо се порашири око котлића, као да се плаши да му га придошлице не однесу.

— Ма не бој се, што ти је! — вичу радозналци, окупљајући се око огњишта.

У котлићу су, из запјенушале кључале воде, вириле само чељусти телеће главе.

— То је Аџов додатни оброк — неко „стручно" објасни.

— Дао ми је економ, — рече Аџо, као да се правда, и настави да џарка ватрицу.

Митар ЋУРИШИЋ

ВЕЗА И УТРЗАК

Пред ослобођење Берана, маја 1944. године, интендантура Другог батаљона била је прилично заостала за главнином батаљона која је прешла Трешњевик и спуштала се ка Андријевици. Изгубили смо везу.

Већ је падао први мрак. Не знам којим ћемо правцем напријед. Наишавши на једну средовјечну жену која је нешто пословала испред куће упитах је:

— Другарице, да није неко од наших бораца оставио ту неку везу?

Питајући је то мислио сам, прије свега, на везу батаљона и интендантуре. Она ме међутим не разумије добро него преводећи нашу војничку терминологију на свој домаћички језик пожури да ми одговори:

— Душе ми, није нико. А ја да имам икакав утрзак дала бих вам га ови час. Но, грдна ја, немам везе ни за моју краву.

Међу борцима у интендантури наста смијех који не престаде све док не наредих: покрет!

Радош *ПЕРИШИЋ-ПОП*

ЗАПОВИЈЕСТ ЗА НАПАД НА БЕРАНЕ

Ш Т А Б
VII **ЦР(НОГОРСКЕ) УД(АРНЕ) БРИГАДЕ**
Положај, 4. мај 1944.
у 12 час(ова)

З А П О В И Ј Е С Т

За напад и ликвидацију четничког упоришта вароши Беране и његових помоћних дјелова који се налазе у околним селима десном обалом Лима до ријеке Марсенића.

(Секција, Колашин—Пећ, размјер 1:100.000.—)

Према подацима које смо прикупили у току посљедњих дана, на одређеној просторији четника има око 1.300 и сто педесет недићеваца.

Наоружање ових банди: 4 тешка митраљеза, 10—15 пушкомитраљза, један или два тешка бацача. Ова аутоматска оруђа су распоређена на цјелокупне њихове снаге. Према подацима осам стотина четника и стопедесет недићеваца налазе се у одбрани саме вароши Берана. Остатак од 500 су у поменутим селима до ријеке Марсенића. Они се налазе на положајима и у ранијим ископаним италијанским рововима од цесте... Беране — Бијело Поље, па западно поред православног гробља, ивицом аеродрома, испод села Доца и Ј1ушца и све до цесте Андријевица—Беране. Неки њихови дјелови налазе се с десне стране Лима, тј. западно од Јасиковца, изнад Харема. Морал непријатеља је врло слаб и неспособан за одлучне борбе. Једино што се међу њима налази андријевичка бригада у јачини од 150 четника која ће се одлучно борити. Према подацпма ова се бригада налази преко Ржанице у правцу Марсенића ријеке. Наша бригада и три васојевићка батаљона добили су задатак да ликвидирају четничко-недићевско упориште у вароши Беране и поменутим селима.

За извршење предњег задатка:

Н АРЕЂУ ЈЕМО:

к

I. Десна колона (под командом) зам(јеника) ком(анданта) VII бриг(аде), кап(етана) М(иливоја) Грозданића, са I бат(аљоном) VII бриг(аде) и Васојевићким уд(арним) батаљоном, свега два батаљона — напада општим правцем село Сеоца, десном обалом Лима до ријеке Марсенића, одакле Васојевићки батаљон скреће — Пештер (кота 1145) — Ровца — Раван (кота 784) — Крчево — Дапсићи, а I батаљон ријека Марсенића — Навотина преко Доње Ржанице — Баре — Ајдиновац — Загорје — Буковац (к. 972), одакле оба батаљона продужују правцем Јасиковац.

II. Средња колона под директном командом штаба VII цр(ногорске) уд(арне) бр(игаде) и Васојев(ићком) ударном групом, састав: II бат(аљон) VII цр(ногорске) бр(игаде), Беранским и Андријевичким ударним батаљонима, свега три батаљона — напада општим правцем села Буче и села Лужца, с тиме што ће се II бат(аљон) VII цр(ногорске) бр(игаде) с Беранским батаљоном пребацити поред самог Лима и по могућности неопажено упасти у центар града. Уколико буде опажен и они ће најенергичније прогонити непријатеља тежећи да се што брже убаце у центар града, с тим што ће одмах упутити једну чету са што више аутоматских оруђа на мост преко Лима који везује Беране с Харемима и тако загосподарити мостом и онемогућити непријатељу свако прелажење од Јасиковца, тј. од Харема ка Беранима. У исто вријеме спријечити сваку одступницу од вароши ка Харемима преко моста. По овлађивању градом своје дјелове упутити у правцу аеродрома за ликвидацију четничких дјелова на аеродрому. Андријевички батаљон нападаће од села Лужца преко аеродрома ка центру града. За ликвидацију села Лужца биће потпомогнут од једне чете Беранског батаљона.

III. Лијева колона, III и IV бат(аљон) VII цр(ногорске) уд(арне) бр(игаде), свега два батаљона — напада општим правцем Беран Село — манастир Ђурђеви Ступови, с тиме што ће 4. бат(аљон) с једном четом III бат(аљона) тежити да се неопажено, поред Лима, убаци у град. Уколико буде примијећен, он ће настојати да најенергичније прогна непријатеља како би што прије упао У град и ухватпо се (мисли се: повезао — примј. ред.) у граду са средњом колоном. Једна чета III бат(аљона) нападати ће непријатеља од манастира Ђурђеви Ступови, а једна чета од пробијања (мисли се: након пробијања — примј. ред.) I бат(аљона) у град ударити с леђа непријатељу испод православног гробља, од правца гимназије ка аеродрому. Ову ће акцију оба штаба батаљона извести у заједници. По (по)везивању у граду лијеве колоне са средњом у заједници организовати чишћење вароши и организовано прећи у напад на њихове положаје на аеродрому.

IV. Полазак свих јединица са одређених полазних положаја у напад дана 4. маја, тачно у 21 час, тако да се јединице налазе на прилазима... граду у одређено вријеме, о чему ће строго водити рачуна штабови батаљона, како би се једновремено извршио напад на свим секторима.

V. У току напада командно мјесто штаба бригаде и штаба Васојевићке ударне групе биће од села Буча цестом поред села Лужца за град Беране.

VI. Напад на град мора бити брз и енергичан.

VII. По заузимању града штаб бригаде одредиће посебни батаљон, распоред и задатак другим јединицама које учествују у нападу.

VIII. Хируршка екипа налази ће се са штабом бригаде.

IX. Јединица која прва уђе у град постараће се да на видном мјесту... наложи што већу ватру ради оријентисања других јединица и деморализације непријатеља.

X. БОРБЕНИ ЗНАЦИ: ТИТО — ТИМОШЕНКО. Знаци за распознавање дати су већ раније од штаба дивизије. Борбени знаци важе 4. на 5. маја.

XI. Лијева и средња колона организоваће бацачку ватру пред сам напад и тако туђи непријатељске положаје како би на тај начин омогућили нашим јединицама што лакше убацивање у град. У току дана узети елементе за тучење непријатељских положаја.

Скреће се пажња свим јединицама да је од нарочите важности заузимање града и уништење ових банди. Пошто је ово други напад, то ће штабови поменутих јединица уложити све за ослобођење града.

СМРТ ФАШИЗМУ — СЛОБОДА НАРОДУ!

Зам(јеник) пол(итичког) комесара,
Драгутин Радовић, с.р.

КОМАНДАНТ ПОТПУКОВНИК,
Нико Стругар, с.р.

Достављено на вријеме свим јединицама.
П.С. Штабу III и IV бат(аљона)

Уколико стигну у току дана 80—90 другова од Бијелог Поља, а који су се до сада налазили под команду зам(јеника) ком(анданта) III бат(аљона) друга Бобичића на Левер Тари, исте ћете подијелити по четама, на оба батаљона једнако, за извршење ове акције.

Нико Стругар, с.р.

Уколико ваш батаљон стигне у град прије средње колоне, настојте свим силама да спријечите прелаз преко моста ка Харемима. Наша десна колона на извјесним чукама у току кретања наложиће ватру ради лакше оријентације (напомена на крају примјерка заповијести упућене штабу Трећег батаљона — примједба редакције).

ОПРОШТАЈ ОД ЧЕТИРИ СОКОЛА

Устај! Спреман за покрет! — преноси наређење дежурни.

Иако је био посљедњи дан априла, читаве ноћи је падао снијег. У два сата послије поноћи колона Трећег и Четвртог батаљона је кренула. Пршти под ногама. С покоје букове гране сручи се некоме за врат мокар снијег што је у току ноћи нападао. Овај се мало стреее и продужи даље.

На челу Трећег батаљона иду командант Јанко Машановић и помоћник комесара Никола Јелушић. Комесар Божо Жарковић је на зачељу и с групицом другова разговара о борбама које смо водили прије неколико дана. Непријатељ је далеко. До њега треба ићи још читав дан. Чује се снажна пјесма партизана, младих људи које никакве тешкоће нијесу у стању да сломе. При сваком одмору командант дојури до зачеља колоне да види јесу ли сви пристигли, да одми-

јени неког у ношењу пушкометраљеза. Мало се и нашали, па иде даље. Колона је одмицала. Јак вјетар је подизао читаве облаке снијега и засипао борце у лице.

Скоро трећину батаљона чине Васојевићи. Међу њима се живо дискутује.

— Ала ће да се пуши „тарабош", а није лош ни онај „жућко" у пакетићима по педесет грама — вели неки од њих.

— Богме, није вам лоша жеља. Само ако вам кошуље не остану на беранским плотовима — добацује им стари пушкомитраљезац Радомир Церовић, Дурмиторац.

— Ајде, болан, не погађа свако. Зар се не сјећаш оне борбе више Р1икшића, прије десет дана, када нас четници заокупише са свих страна, па опет остадосмо живи — одговара Радомиру неко из колоне.

Они који први пут пролазе кроз ове крајеве, на сваком се одмору интереју код водича има ли још много да се путује. Једва чекају да стигну, да се ухвате укоштац с непријатељем, побиједе га и с народом прославе Први мај.

На 'један сат прије мрака стигли смо у села око Берана. Ту смо остали да се одморимо, а Четврти батаљон је упућен долином Лима да што прије заузме положај. Нијесмо успјели честито ни по цигару да испушимо, кад се из града зачу мукло гроктање тешких бацача и бреда. Наста паклена ватра. Прасак мина је заглушивао уши.

— Батаљон покрет! Команде чета на своја мјеста! — чу се одсјечна команда Јанка Машановића.

За пушкомитраљесце и њихове помоћнике није требало посебног наређења. Зачас су сви били на својим мјестима. Ужурбаним кораком стигли смо на положаје. Ноћ је већ падала и то нам је омогућавало лакши пролаз преко беранског аеродрома. Град је бранило око 2000 четника и недићеваца. Није протекло много и наши борци су овладали предњим рововима на периферији града. Видећи да нема друге но или у смрт до посљедњег или у набујали Лим, четници извршише снажан противнапад уз писку трубе „на јуриш". Успјели су да нас одбаце, јер су били много бројнији. То нас није поколебалс. Није било борца који тог тренутка не би поново кренуо у јуриш, само да се непријатељ протјера и да се у ослобођеном граду прослави Први мај. Али штаб бригаде је наредио да се оба батаљона повуку. да се јединице смјесте у околна села, а борци одморе. Те ноћи у батаљону је мало ко спавао.

— Зашто нам не дозволише поново јуриш — питају једни.

— Сигурно ћемо их у зору поткупити — нагађају други.

И ко зна колико би се још распредало да не дођоше командант и комесар.

— Друже команданте, хоћемо ли пред зору поразговарати мало с њима? — упитао је помоћник пушкомитраљесца, седамнаестогодитњи скојевац Милорад Обрадовић, из села Лубнице близу Берана.

— Пази младића, жељан боја и мегдана. Зар ти ноћас није било доста трке? Нећемо, спавајте и одмарајте се. Има времена.

Командант и комесар су се удаљили. Завладала је тишина. Кпмандантово „спавајте и одмарајте се!" било је за сваког светиња Само су стражари и дежурни били будни.

Освануо је Први мај 1944. године. Снијежне планинске врхове обасјали су бљештави зраци мајског сунца. Пјесма и весеље у читавом селу. Нарочито у Другој чети снажно одјекују: „Ој свијетла мајска зоро, мајко наша Црна Горо. .." И мушко и женско, и старо и младо дошло је да с нама заједнички прослави и подијели радост. Многи очеви и мајке из околних села чули су за наш долазак, па пристижу с пуним торбама. Стигла је и мајка скојевца Милорада. Прилично млада и јака жена, средњег раста, нико не би рекао да има сина војника. Кад га је угледала, потекле су јој сузе. Снажно га је пригрлила.

— Немојте ми замјерити, другови, ја сам му мајка — збораше бришући сузе. — Срећна сам што је у вашим редовима и што с вама дијели и добро и зло.

При одласку јој је било још теже. Мајка је, па мисли на све.

— Он је још дијете. Ви сте му браћа, пазите ми на њега. Не тражим да га поштедите од борбе, нека буде међу првима, зато сам га и послала, али...

Поздравила се са свима и пошла. Окретала се још неколико пута и замакла за ограде.

Спустило се вече. Дијелила се вечера кад је штаб батаљона позвао команде чета да им саопшти наређење из бригаде о ноћашњем нападу. Борци су већ прогутали посљедње залогаје. Командир је постројио чету да је упозна са задатком, одреди бомбаше и пушкомитраљесце који ће их пратити. Када је командир запитао ко ће добровољно у бомбаше, у један глас се јавила скоро читава чета.

— Потребно је само шест, — рече командир и поче да их одр^-ђУЈе.

И Душан је желио да иде. Војничким кораком прилази командиру.

— Друже командире, сад ће пуна три мјесеца од како сам кувар чете, а нијесам метка опалио, па те молим да вечерас и ја идем у бомбаше?

— Како ти? А ко ће ујутру спремати доручак за чету?

— Имам замјеника. Доручак ће бити на вријеме. Имам и ја право да неком брадоњи поткадим ноздрве барутом.

Командир га је пажљиво слушао:

— Ово је мој крај, познајем сваку стопу. Било би срамота да не будем међу првима?

— Добро — рече командир, а Душан — пође да прими бомбе.

Девет је часова. Вријеме је да се примичемо положајима. Брадоње као да предосјећају наш напад, па ту и тамо одјекне понеки пуцањ из пушке и отегнути рафал митраљеза. И мјесец, као да зна наше намјере, па у трку жури да се заклони иза густих облака. Пред нама је гола равница. За напад на град је одређена читава бригада и три батаљона Комског одреда. Први батаљон се на вријеме пребацис преко Лима да би ударио од Андријевице; Четврти напада са запада, уз Лим, а наш батаљон између Другог и Четвртог, преко беранског аеродрома.

Неколико граната из тешких бацача означило је почетак окршаја. Загрмјело је са свих страна. Пушчана, митраљеска и бацачка ва-

тра и бомбе слили су се у једно. Чини нам се да овдје неће нико остати жив. Беранско гробље је испред нас. Оно дијелу батаљона омогућава најсигурнији прилаз граду. Али је и непријатељ на том правцу концентрисао највећу ватру. С лијевог крила се појави командант Јанко и, пребацујући се у трку, подвикну:

— Напријед, другови, равнање по команданту батаљона!

Цио строј се као одбачен од земље подиже и јурну пут непријатељских ровова. Командант је летио испред нас. Но, ово је била и његова посљедња команда. Пао је јуначки у Беранама у овом незадрживом јуришу. Погинуше ту ноћ и помоћник комесара Прве чете Саво Вујошевић и вршилац дужности командира друге чете Вељко Крушка. Граната лаког бацача тешко је ранила и помоћника пушкомитраљесца Милорада Обрадовића. Он, још при свијести, скину торбу муниције с леђа и пружи је додавачу:

— Узми, куда ћеш ноћас без муниције.

Јурнули смо још одлучније напријед.

Послије тешких уличних борби непријатељ је, уз велике губитке, протјеран. Стишала се бура и широм града је одјекивала пјесма.

Кад је свануло, имало се што и видјети. Гдје се год окренеш леже испружена тијела четника. А колико их се утопило то ни данр.с нико не зна сем набујалог Лима.

Сјутрадан смо нас неколицина пошли у болницу да обиђемо Милорада и остале рањене другове. У малој собици смо прво угледали његову мајку. Сједи поред кревета и плаче, милујући чело и лијепу косу свог сина. Наступило је тровање крви и наш храбри пушкомитраљезац умире.

Над мртвим тијелом свог сина мајка је почела да ређа дирљиве стихове тужбалице која је описивала нашу тешку борбу и ту крваву мајску ноћ у Беранама. Као и све друге црногорске мајке које никад не изричу само свој бол, него дијеле и јад других, ређала је имена осталих другова, палих заједно с њеним Милорадом — Јанка Машановића, Сава Вујошевића, Вељка Крушке.

Грујо НОВАКОВИЋ

ТЕЖАК БОЛ ЗА КОМАНДАНТОМ

Послије противудара Другог корпуса и разбијања непријатељске групације у рејону Мојковац — Бјеласица крајем априла 1944. године, знатне непријатељске снаге побјегле су у Беране. С обзиром на то да су Беране добро утврдили Италијани још 1941. понадали су се да им ју ту сигурно уточиште.

Штаб Седме омладинске бригаде је најприје располагао податком да непријатељске снаге у Беранама броје око 400 четника и недићеваца. Претпостављајући, уз то, да је противник деморалисан послије пораза у претходним борбама, штаб бригадеје цијенио да Беране може ослободити са својим Трећим и Четвртим батаљоном (оста-

ла два батаљона Седме бригаде још су се налазила код Никншћа) и с три батал>она Комског партизанског одреда.

Рано изјутра 30. априла оба батаљона Седме бригаде кренула су из рејона Равне Ријеке и у току дана, не наилазећи на отпор, стигла у рејон Ђурђевих Ступова. Истог дана у 21 час, без већих припрема, тако рећи из покрета, извршили смо напад на Беране. Четврти је батаљон нападао узводно, лијевом обалом Лима; Трећи преко аеродрома и гробља, а десно од нас батаљони Комског одреда. Наилазећи на врло јак отпор, наши батаљони нијесу имали значајнијег успјеха, сем у извјесној мјери Четврти батаљон, тако да смо се у зору морали повући. Трећи батаљон је посио положаје у рејону села Доца.

Сјутрадан је у штабу бригаде одржано савјетовање на којем је извршена анализа неуспјелог напада и узрока који су такав неуспјех условили. Нове информације до којих се дошло указивале су да су непријатељске снаге много јаче него што се раније мислило, па је закључено да је за нови напад на Беране потребно ангажовати јаче снаге и извршити темељитије припреме.

Штаб бригаде је одлучио да се Беране поново нападну 4. априла, с тим што ће у нападу учествовати још и Први и Други батаљон који ће до тада стићи од Никшића. Према одлуци штаба било је предвиђено да град нападну три колоне.

Десну су сачињавали Први батаљон Седме бригаде и Ударни батаљон Комског одреда. Она ће, под командом замјеника команданта бригаде, нападати десном обалом Лима, правцем Сеоце — Ријека Марсенића — Буковац — Јасиковац, а задатак јој је да уништи неиријатељске снаге у том рејону, спријечи четнике да из Харема пруже помоћ својим снагама на лијевој обали и да тако олакша извршење задатка средњој и лијевој колони.

У средњој колони, су били Други батаљон Седме бригаде и Берански и Андријевички батаљони Комског одреда. Нападајући лијевом обалом Лима, она је имала да уништи непријатеља на правцу село Буче — Лужац — центар града, да заузме мост и спријечи непријатеља да се преко моста извуче из града, а потом да пружи помоћ лијевој колони. При томе је Андријевички батаљон, уз помоћ осталих снага средње колоне, требало да из позадине нападне непрпјатеља на аеродрому и тако олакша посао лијевој колони.

Трећи и Четврти батаљон Седме бригаде сачињавали су лијеву колону, која је нападала с линије Беран-Село — Ђурђеви Ступови. Четврти батаљон је нападао лијевом обалом Лима, узводно ка центру града, а Трећи преко Беранског поља, такође ка центру. Њему је ЈОШ наређено да заузме и обезбиједи мост, уколико до њега стигне прије других батаљона.

Наредна два дана извршене су све потребне припреме за напад Штаб Трећег батаљона је, с командама чета извршио детаљно извиђање и свакој чети одредио конкретне задатке и упознао нас с правцима напада и задацима осталих јединица. Каглашено је да се Беране морају ослободити без обзира на тешкоће. Сјећам се кад је замјеник комесара батаљона Никола Јелушић рекао да нема одступања док се Беране не узму, макар у току ноћи заузели само једну кућу у вароши. Напад се у том случају наставља дању.

У прву борбену линију штаб батаљона је одредио прву и другу чету. Њихов је задатак био да у садејству с Четвртим батаљоном униште непријатеља у рејону гробља и продуже напад ка центру вароши. Трећа чета је задржана у резерви. Пошто Друга чета тренутко није имала командира, штаб је одредио Вељка Крушку, замјеника командира Прве чете, да у овој акцији командује Другом четом.

У склопу припрема за други напад на Беране одржали смо састанке партијске и скојевске организације у чети, на којима су комунистима и скојевцима подробно објашњени задаци и указано им на тешкоће с којима ће се чета суочити. Затим је одржана конференција цијеле чете. На њој смо посебно указали на улогу бомбаша и њихових пратилаца пушкомитраљезаца. Сваком су воду постављени прецизни задаци. Бомбаши су се јавили добровољно а њихови пратиоци су одређени. Међу пратиоцима је био и Јагош Перовић. Био је то млад, омален, мршав и доста њежан борац, али ватра жива. Био је члан КПЈ. Никад се није одвајао од свог пушкомитраљеза.

Временске прилике за напад биле су повољне. Небо је било прекривено танким облацима. Ноћ без мјесечине омогућавала нам је да се непријатељу приближимо непримијећени.

У 21 час 4. маја стигосмо до жичане препреке испред непријатељских ровова и бункера. Цијела је чета била на брисаном простору. Нијесмо имали клијешта за сјечење жице, па нам није преостало ништа друго него да ишчупамо колце и преврнемо жичану ограду. Кад смо почели да тргамо колце, на жици зазвонише празне кутијс од конзерви. Оне су практично откриле наш напад. Непријатељ је отворио паклену ватру из свих оружја. Одмах нам ранише командира чете Милића Караџића. Будући да нијесмо имали замјеника командира, наш је положај био још више отежан. Некако преврнусмо неколико колаца, прекрисмо жицу ћебадима и савладасмо препреку. Без застоја, онако из покрета, извршисмо јуриш. Бомбаши бацише бомбе, али нас четници и недићевци дочекаше убитачном ватром и не успјесмо да их помјеримо. Замјеник комесара Саво Вујошевић, ближо је лијевом а ја сам на десном крилу чете. Пошто је лијево од гробља. куда смо ми нападали, био потпуно брисан терен, ничим незаштићен од непријатељске ватре, већина се наше чете помјерала ка гробљу. Десно од нас била је Друга чета.

Дочекане снажном ватром обје наше чете су залегле непосредно испред ровова, спремне за нови јуриш. Одмах се могло закључити да има доста рањеника. Од обостране ватре гробљн је било као у пламену. Минути су овдје били велики. Лијево од себе видио сам рањснзг командира вода Кривокапића, а десно смртно погођен вршилац дужности командира Друге чете Вељко Крушка. Оцијенивши да први јуриш није успио, командант батаљона Јанко Машановић је појурио ка првој линији и снажним гласом узвикнуо:

— Команде чета, комунисти и скојевци, напријед! Равнање пс команданту батаљона!

Први пут чујем такву команду. Присуство команданта Јанка подстакло је чете. Све што је могло да устане кренуло је у јуриш. У гробљу је све оживјело. Бомбе су загрмјеле и ми ускочисмо у ровове. Непријатељска одбрана била је пробијена неустрашивим налетом бо-

раца Прве **и** Друге чете. Не задржавајући се продужисмо јуриш ка центру. Наиђосмо на неколико бункера, али нас у њима нико није смио да дочека. Прије него смо стигли у центар чули смо јаку борбу тамо гдје смо ми пробили фронт. Послије су нам рекли да је непријатељ покушао да споји свој пробијени фронт и учврсти пољуљани положај. То би наше двије чете довело у тешку ситуацију. Али иза нас се наша Трећа чета одмах убацивала у ровове и спријечила непријатеља ди нам удари у бок и зађе иза леђа.

Наше су чете брзо продирале кроз град, ка мосту на Лиму, којл су убрзо заузеле. Тим је судбина непријатељских снага на лијевој обали ријеке била запечаћена, јер је то био једини мост на Лиму којим се могао пребацити и избјећи пораз. С нама је био и команданг Јанко. На мосту постависмо Јагоша Перовића с његовим пушкомктраљеским одјељењем да не дозволи непријатељу да с било које стране пређе мост. Али за нас је тек тада настала тешка ситуација. Цио фронт кроз град до моста држале су наше двије ослабљене чете. Сусједни батаљони још нијесу успјели да продру у варош. Свуда око нас су биле непријатељске снаге. А понестајало нам је и муниције.

Непријатељ, међутим, очевидно не зна јачину наших снага које су ушле у град. Мост код Харема једина му је могућност за пробој из обруча. У његовим редовима наста паника. Увјерени у то да ће непријатељ потражити спас у бјекству преко моста, од бораца прикуписмо нешто муниције и прилично снабдјесмо Јагошево одјељење на мосту. Били смо увјерени да преко њих живих неће проћи. У непријатељским редовима се повећава паника. Као разбијена руља напуштају ровове и бункере, и, обилазећи центар у коме смо били ми, покушавају да побјегну преко моста. Али тамо их је чекао наш Јагош.

Скупо плативши оба покушаја да се пробије преко моста непријатељ одустаје од те намјере. Сада четници спас траже како ко зна и умије. Иако хладан и дубок, једино је Лим пут који води спасу. Читаве њихове колоне ускачу у хладну и набујалу ријеку која их, најчешће води право у смрт.

У тим тренуцима сам се с командантом батаљона налазио на сјевероисточном дијелу трга. Ни на педесет метара даљине гледамо непријатељске колоне како вратоломно бјеже и ускачу у Лим. А ја немам ни метка. Вријеме пролази а наше двије чете су још саме у граду. Са западне стране трга у нашем правцу дејствује један непријатељски митраљез. У то с те стране стигоше и први дијелови Четвртог батаљона. Од њих затражисмо, и добисмо, нешто муниције. Командант Машановић командова једном воду Четвртог батаљона:

— За мном, другови!

Борци за њим појурише преко трга, према непријатељском митраљезу. Нијесу одмакли ни педесетак метара а из тог митраљеза их засу рафал. Сви се повукоше назад. Само један остаде лежећи на улици. Све док се није огласио нијесам знао ко је то. А онда сам препознавши Јанков глас без двоумљења појурио к њему. Извукох га иза прве куће и позвах четну болничарку ЈБубицу Вељовић. Направисмо нека провизорна носила и с два друга отпремих Јанка у батаљонско превијалиште. Био је тешко рањен, али, надао сам се, преживјеће, с обзиром на то да је бригадно превијалиште било близу.

Референт санитета батаљона била је Ивка Низић, храбра и окретна Далматинка. Прихватила је Јанка и пажљиво му превила тешке ране. Те ноћи она је имала превише посла и туге. Била је уморна а још више тужна. Најтеже је погодила погибија Вељка Крушке.

Послије извјесног времена Јанко је питао Ивку јесу ли Беране ослобођене. Опсједнута тешком депресијом за толиким рањеним и погинулим друговима Ивка му је тужно одговорила:

— Што ти вриједи што су Беране ослобођене кад ти је изгинуо батаљон.

За Јанка је то била нова, још тежа рана. Наредио је Ивки да изађе, да се мало одмори сам. Мислећи најбоље, Ивка је изашла из собе. Уза зид је међутим, остала Јанкова пушка. Смогао је снаге да се привуче до пушке. Намјестио је на срце и притиснуо обарач. Кад јо Ивка утрчала, Јанко је већ био мртав.

Било је око један сат по поноћи. Мјесец је увелико био изашао и пробијао се кроз облаке. Пушкарање по граду се стишавало. Чуле су се партизанске пјесме. Око два сата је и штаб бригаде ушао у ослобођено Беране.

Још се није знало ко је и гдје погинуо и рањен. Приступили смо сређивању јединица и прикупљању података о непријатељу, његовим и сопственим губицима. Преко заробљеника и других извора утврђено је да је у рејону Берана било 1700 — 2000 четника и недићеваца.

Губици непријатеља били су замашни — 105 погинулих, 150 утопљених у Лиму, преко 120 рањених и 30 заробљених.

И наши су губици били осјетни — из Седме бригаде је погинуло 10, из Комског одреда 5. Из бригаде је рањено 37, из одреда 10.

Највеће губитке претрпио је Трећи батаљон. Он је био највише изложен непријатељској ватри, али је и постигао највише успјеха. Најтеже губитке претрпјеле су Прва и Друга чета. Из Прве чете је погинуо замјеник комесара Саво Вујошевић и вршилац дужности командира Вељко Крушка. Рањени су командир чете Милић Караџић, командири водова Кривокапић и Андесилић, политички делегат Радован Зарубица и борац Ружа Делевић.

Велики успјех који смо постигли у борби за Беране био је пропраћен и великим болом за изгубљеним друговима, а нарочито за незаборавним командантом Јанком Машановићем.

Да би моја туга била још већа тог дана добих обавјештење да ми је и брат Спасоје погинуо на Бојној њиви, као замјеник командира чете у Петој црногорској пролетерској бригади.

Вукашин А. ЕРАКОВИЋ

КОМАНДА КОЈА ЈЕ ПОНИЈЕЛА БАТАЉОН

Приликом напада на Беране био сам борац Треће чете Трећег батаљона. Сјећам се како нам је командант Јанко Машановић одржао кратак говор и посебно истакао да морамо бити смјели и одлучни.

Ми смо нападали од Ђурђевих Ступова, преко гробља. Улаз у град с тог правца затварали су зидани бункери. Ту је и крај аеродро-

ма, читав опасан још италијанским рововима. Непријатељ их је брижљиво <обновио, допунио новим и свуда начичкао митраљезима.

Напад је требало да почне у девет сати увече. По устаљеном обичају јављају се добровољно бомбаши. У нашој чети јавили смо се Јелена Краљевић и ја. Међу онима који су се јавили из других чета био је Мило Кажић.

Непријатељ је испред гробља у рововима и бункерима. Током борбе стално му пристижу појачања. Чују се њихове трубе, јече брда од бацача и митраљеске ватре, а град изгледа као да је у пламену.

Читав батаљон је полегао у гробљу. Свако иза неког споменика или плоче. Минобацачи и ручне бомбе непријатеља немилосрдно туку. Митраљеска зрна ударају у плоче и споменике, фијучу и одбијају се. Бомбаши Прве и Друге чете покушавају да се прикраду бункерима. Од њих их дијели стотинак метара потпуно равног и чистог простора, који непријатељ покрива густом митраљеском ватром. Има већ мртвих и рањених другова. Чујемо борца друге чете Милорада Обрадовића:

— Не остави ме, Грујо!

А Грујо, занијет борбом одговара.

— Ма како да те оставим, али не видиш да идем напријед!

Милорад је био Грују Новаковићу помоћник на пушкомитраљезу, а пратили су бомбаше. Четничка бомба му је разнијела бутину, па није могао да се креће.

Одједном се чу снажан глас команданта Јанка Машановића.

— Другови, равнање по комапданту батаљона! Напријед!

Читав батаљон, као један, подиже се из гробља. Киша куршума не може да нас заустави. Бункери су ту пред нама. Бацамо бомбе. Дим и пламен обавио је бункере. Ускачемо у ровове. Борба прса у прса. Наше ручне бомбе направиле су прави покољ четника. Преживјели бјеже. Мале улице Берана, постају поприште страшне борбе Одлучно наступамо према мосту. На њему су сада наши пушкомитраљесци. Други и Четврти батаљон потискују четнике ка мосту. Ми их сачекујемо митраљеском ватром. Не дамо им да приђу толико близу да нас могу засути бомбама. Око моста је много мртвих четника. Чују се псовке недићеваца на рачун црногорских четника. Још је увијек ноћ. Покушавају да узводно од моста прегазе Лим. Пуштамо их да добро загазе. А онда наши пушкомитраљези узимају ријеч. Једке мртве а друге живе односи Лим. Пред зору је све готово. Беране су ослобођене. Непријатељ је оставио много мртвих и рањених, дооа ратне опреме.

Извојевали смо велику побједу. Међу нама нема нашег храброг и омиљеног команданта Јанка Машановића, јунака с Купреса, Прозора, Неретве, Сутјеске. Погинуо је водећи свој батаљон у јуриш. Личним примјером је, у одлучном јуришу, показао како се и најтежи задаци могу извршити.

Крсто РАДОВИЋ

РАВНАЊЕ ПО КОМАНДАНТУ

У мају 1944. године водили смо борбу за ослобођење Берана (данас Иванград). Био је то напад на јако утврђено насеље, које су посјели четници и недићевци. У ноћном нападу разбили смо четнике и до зоре ослободили Беране. Окршај је био жесток. Савладали смо зидине, италијанеке бункере и ровове дуж читавог аеродрома. Имали смо и губитака. Командир Прве чете Милић Караџић је рањен. Њега је до батаљонског превијалишта изнијела Наталија Лекић, под непријатељском ватром, уз стрми терен. То је одиста био прави подвиг и за снажног мушкарца, а камоли за младу дјевојку.

Тада је рањен и наш командант батаљона Јанко Машановић. Он није преживио борбу. Пао је јуначки водећи свој батаљон на јуриш За његово: „равнање по команданту, напријед!" сазнало се у читавој Трећој дивизији, па и даље.

У сјећању ми је остала његова брига око припрема батаљона зз напад. Предвече смо знали да ће се нападати на Беране. Док се дијелила вечера појавио се међу борцима наше чете. Одједном се обратио мени:

— Имаш ли уља за пушкомитраљез?

Носио сам италијански пушкомитраљез „бреду", који је имао резервоар за уље. Из тог резервоара уље је полако капало и подмазивало метке, па је то спречавало застоје код аутоматске паљбе.

— Друже команданте, немам уља. Помоћник и ја пребрисали смо сву муницију и подмазали сваки метак, ево с овим комадићем сланине — одговорио сам му.

— Значи, неће бити застоја у пушкомитраљезу?

— Неће, друже команданте — одговорио сам одлучно.

— Неће, у овом батаљону дођи до застоја друже команданте. У њему је пет Караџића, пет вукова! — наставио је моју мисао чика Марко Жарковић, који се ту затекао.

И, заиста, у Седмој нас је било пет: Милић, командир чете, борац Четврте пролетерске; Раде, нишанџија на тешком митраљезу: Милија и Гојко, борци, и ја — пушкомитраљезац. Ријечи чика Марка су се обистиниле.

Маринко КАРАЏИЋ

СКУПА ЦИЈЕНА ПОБЈЕДЕ

Почетком маја 1944. борци бригаде коју је водио легендарни јунак Нико Стругар добили су задатак да ослободе Беране и униште Недићеве и Дражине јединице у њему.

Командант Трећег батаљона, борац прослављене Четврте пролетерске бригаде, Јанко Машановић постројио је батаљон у непосредној близини града пред само спајање дана и ноћи и саопштио:

— Беране морају бити ослобођене!

Претходно су извршене темељите припреме за напад, тако да, између осталог, ни овај пут нијесмо имали проблема да добијемо добровољце за бомбаше и њихове пратиоце пушкомитраљесце.

Управо кад је тај посао био приведен крају у нашу Прву чету је наишао командант Јанко:

— Слушај, Шврћо — рекао ми је том приликом — пошто предводиш једну од бомбашких група, водићеш рачуна и о брисаном простору. Настојте да се привучете истуреним непријатељским бункерима и да их уништите.

Храбрећи нас, додао је да ће стрељачки с-трој батаљона ићи непосредно за нама.

— Ту је батаљон, ту је цијела бригада — рекао је — само храбро напријед.

Касније док смо се примицали непријатељском митраљеским гнијездима, размишљао сам о томе што ћу учинити ако не извршимо задатак, како ћу човјеку који је унапријед вјеровао у наш успјех рећи да нијесмо могли да помогнемо својим друговима да уђу у Беране. Помислио сам да је боље да погинем него да доживим такву срамоту

У нападу на непријатељски бункер био сам рањен и као кроз маглу сјећам се једног снажног „ура" које се заорило из грла мојих другова из стрељачког строја. Као вихор су појурили поред нас. И док ми је млада партизанка Ружа Делевић, нешто прије него што је и сама рањена, превијала ране, гледао сам град у пакленој ватри. Експлозије, дим, ватра изнад града и у њему, бојни покличи и јауци били су ми пред очима и брујали ми у глави и кад су ме пренијели у манастир Ђурђеве Ступове.

Колико је цијена освајања Берана била висока схватио сам кад [C]У У кућу унијели замјеника комесара чете Сава Вујошевића. Био ^ то стравичан призор: од мог друга, кршне људине пуне живота, ост.[1].- ли су само искасапљени дијелови тијела. Ручна бомба му је унаказила главу и груди и он је, гушећи се у крви издахнуо пред ужаснутим очима својих другова. Митар Пилетић је, као и у свим сличним приликама до тада, предано обављао свој напаран посао — водио борбу за људске животе. Међутим, врло често му је остајало само да олакшг. смртне муке својим друговима.

Паклена ватра у граду, надљудски напори и храброст бораца, очајничка борба младића и дјевојака за Беране и њихов јуриш за слободу тог града завршавали су се агонијом бола и смрти у тој импровизованој болници. Умирали су борци које смрт није питала за године. Сјећам се смртно рањеног замјеника командира Друге чеге Вељка Крушке. Свјестан да умире, позвао је референта санитета батаљона и поклонио јој свој пиштољ. Његове посљедње ријечи су билс:

— Ивка, ово је да се сјећаш Вељка.

Да је цијена ослобођења Берана била висока схватио сам поново кад су у еобу унијели и нашег команданта батаљона Јанка Машановића. Смјештен је у постељу преко пута моје. По дно његових ногу уздизала се гомила оружја погинулих и рањених другова, а око његове постеље, по поду су лежали, један уз другог, тешки рањеници.

Тај наш поновни сусрет нећу никада заборавити. Иако и сам тешко рањен, Јанко Машановић само се интересовао за друге: Питао ме:

— Шврћо, јеси ли тешко рањен? Колико је бомбаша погинуло? Који су ово другови?

Тражио је биланс своје реченице „Беране се морају ослободити по сваку цијену". Био сам рањен у стомак и нијесам могао да му одговорим. Гледао сам лице човјека који као да није хтио да схвати што значи она гомила оружја која се као неко знамење смрти уздизала подно његових ногу, који није хтио да вјерује у број погинулих и рањених око себе. Позвао је Ивку Низић и упитао је:

— Ивка, колико је бораца мог батаљона погинуло и рањено?

— Много их је изгинуло, много. А највише командира, комесара и делегата — одговорила је она и журно отишла у другу просторију.

Батаљон који је представљао цвијет младих црногорских синова и кћери имао је озбиљне губитке. А Јанко Машановић, један од најхрабријих и на|племенитијих бораца, човјек који је за собом оставио многе борбе, видио многе погинуле, овог пута није могао да се помири са смрћу својих бораца. Нешто се у њему преломило и вријеме у којем се пиштољ давао за успомену, умјесто цвијећа или слике, одријело је још један живот. Јанко Машановић је, не могавши да поднесо цијену побједе за Беране, узео са оне гомиле оружја пушку, мирно протјерао метак у цијев, наслонио је на срце и палцем ноге повукао обарач. Тихе јауке рањеника прекинуо је мукли пуцањ који је означио крај живота нашег команданта.

— Када су погинули најбољи борци мог батаљона, не морам ни ја да живим — рекао је прије но што се убио.

Радоване ЗАРУБИЦА

ЧЕТВРТИ БАТАЉОН У БОРБИ ЗА ОСЛОБОЂЕЊЕ БЕРАНА

Средином априла 1944. године бригада се налазила код Никшића. Четврти батаљон је држао положаје села Драговољићи — Лази изнад Озринића. Тих дана су Нијемци, четници, недићевци и муслиманска милиција са свих страна насрнули на слободну територију у Црној Гори коју су држале јединице Другог ударног корпуса НОВЈ.

Непријатељ је направио испад из Никшића на сектор наше бригаде, али је и одбијен и претрпио осјетне губитке. На сектору 4етвртог батаљона четници су напали у рану зору 18. априла. Трећа чета, код које сам се тада налазио, противнападом са сектора села Лаза одбацила је четнике у току дана, заузела Жировницу, протјерала четнике преко ријеке Грачанице у блок, очистивши од четника село Озриниће.

У овој борби погинуо је на положају на Жировници десетар Радомир Жижић. Касније је сахрањен код цркве у селу Драговољићима.

Омладинац Ћиро Зековић погинуо је несрећним случајем кад смо се тог дана, послије заузимања Жировнице, спуштали у Озриниће.

Ишао је у патроли, непосредно испред мене, спотакао се о камење и пао. Имао је тромблонску бомбу у џепу и приликом пада бомба је експлодирала и разнијела га. Снијели смо га у Озриниће. Живио је неколико сати и издахнуо. Ту, у Озринићима је и сахрањен.

У овој борби смо четницима нанијели осјетне губитке. Од заробљених смо сазнали да су имали задатак да заузму Жупу.

Трећи и Четврти батаљон су 20. априла добили задатак да се хитно пребаце у рејон Мојковца, гдје Пета црногорска бригада и друге јединице воде тешке борбе с Њијемцима, четницима и недићевцимп

На положај код Мојковца ови су батаљони стигли 23. априла у први сумрак. Пета бригада је водила огорчене борбе на Пржиштима, а наша два батаљона добила су задатак да се преко Бјеласице ноћу пребаце и нападну непријатеља у бок.

Четврти батаљон се око 21 час повукао иза борбене линије, и у току ноћи се попео на један од висова Бјеласице — Турјак. Врхови Бјеласице били су под дубоким снијегом. Кад смо изашли на плато, снијег је већ био смрзнут, па се није пропадало већ се ишло површицом. И не предахнувши батаљон је наставио марш — почео је да се спушта низ стране падине ка Мајсторовинама. Непријатељ из Равне Ријеке опазио нас је па смо се морали спуштати под ватром непријатељске артиљерије

У току 24. априла батаљон је заузео села Мајсторовине и Иобирнице и тако овладао положајима који су доминирали над Равном Ријеком и цестом која води од села Рибаревина ка Слијепач — Мосту.

Са ових смо положаја тукли њемачке артиљеријске положаје на цести у Врапчјем Пољу и на тај начин бочним притиском потпомогли Петој црногорској бригади и дјеловима 37. дивизије, који су непријатеља напали с чела, од Мојковца и Слијепач-Моста. Након што је овладао положајима у Мајсторовинама и Побирницама Четврти батаљон се у селу Дујама повезао с десним крилом Пете бригаде, а десно, у селу Оштрељу, с Трећим батаљоном који се оријентисао ка Беранама.

На положајима Мајсторовине — Побирнице батаљон је остао до 29. априла, водећи борбе с Нијемцима, четницима и недићевцима. Под притиском јединица Треће и Тридесет седме дивизије непријатељ је био приморан да се повуче из Равне Ријеке и да напусти Бијело Поље. У борби око Равне Ријеке Четврти батаљон је имао неколико рањених бораца. Највише их је рањено од њемачке артиљерије која се, уз помоћ тенкова, одржавала на цести дуж Равне Ријеке.

Остало ми је у сјећању како су наши борци с тешким митраљезо.м водили неку врсту двобоја с њемачким артиљерцима. Једни друге су гађали директном ватром. Преимућство наших стријелаца било је У томе што су се налазили на доминирајућим положајима, који су, били и пошумљени, а њемачки топови откривени на цести. Послије ослобођења Бијелог Поља наша су се два батаљона оријентисали уз Лим, ка Беранама. Задатак им је био да уз помоћ теренских јединица из Васојевића избаце четнике и недићевце из Берана.

На полазне положаје за напад на Беране оба батаљона су стигла 30. априла. Четврти је био на лијевом крилу, у рејону села Велиђе, а Трећи на десном крилу, у рејону села Заостра. Према до тада при-

купљеним подацима у Беранама је било око 1.500 непријатељских војника, махом четника и нешто недићеваца.

Напад је почео у први мрак. Четврти батаљон је нападао правцем Велиђе — Беран-Село — центар града. Трећи је напао десно од нас, правцем село Долац — манастир Ђурђеви Ступови — аеродром — град.

Након што је овладао Беран^Селом наш батаљон је успио да у току ноћи продре у град и допре до гимназије. Друге јединице су, међутим, заустављене на прилазима граду. Због тога и због јаког притиска непријатеља били смо принуђени да одступимо.

Код гимназије нам је изгинуло читаво пушкомитраљеско одјељење Прве чете, које је било на челу батаљона. Пао је нишанџија на пушкомитраљезу Велимир Кастратовић, висок и лијеп момак, родом из села Загорја код Берана. С Кастратовићем је пао и његов помоћник Драгоје Јукић из села Божића код Андријевице.

У зору 1. маја батаљони су се повукли на полазне положаје. Од тада до 4. маја непријатељ је Четврти батаљон узнемиравао повременим испадима од Беран-Села. За то вријеме успио је да посједне и утврди положаје испред Четвртог и Трећег батаљона.

У поновљеном нападу 4. маја учествовала су и друга два батаљона бригаде. Они су, чим су стигли са положаја код Никшића, посјели положаје код Андријевице. Поред Седме бригаде Беране су сад нападала и три теренска батаљона из Васојевића.

Четврти батаљон је напао лијевом обалом Лима, узводно, правцем Велиђе — Беран-Село — гимназија — центар града. На том правцу четници су били посјели и утврдили ровове испред гимназије. Испред Беран-Села био је брисани простор.

У први мрак 4. маја батаљон се спустио низа стране села Велиђе ка Беранама. На средокрађи Беран-Село — Долац састао сам се с номандантом и комесаром Трећег батаљона Јанком Машановићем и Божом Жарковићем. Том приликом смо се договорили о сарадњи у току борбе.

Тај сусрет ми је остао у живом сјећању. Јанко је био врло расположен, пун вјере у успјех наше акције. То је, на жалост, био мој последњи суорет са тим дивним и искреним друшм. Погинуо је те ноћи у јуришу на град, на челу свог батаљона.

Нанон што смо протјерали непријатељске патроле из Беран-Села усцјели смо да се приближимо рововима испред гимназије. На уговорени знак огласио се наш тешки бацач. Готово свака његова мина падала је у непријатељеве ровове. А кад је бацач престао да дејствује, ка рововима су појуриле све наше чете. Тамо, међутим, није више било ниједног живог четника. А мртвих јесте, јер у паници која је захватила њихове редове четници нијесу стигли да их однесу. Батаљон је потом без губитака продро у град. У његовом центру, уз оаму обалу Лима, водила се жестока борба. Одјекивале су ручне бомбе и рески рафали наших аутоматских оружја. Разбивши непријатеља на прилазима граду, нијесмо му више дозвољавали да се консолидује. И већ око поноћи 4./5. маја батаљон је овладао центром вароши и прилазима мосту. Под енергичним притиском нашег батаљона, немајући куд,

много четника и недићеваца је покушало да нађе спас скакањем у Лим. Умјесто тога, они су у таласима набујалог Лима нашли смрт.

Борба за ослобођење Берана била је још једна велика побједа наше бригаде. Послије ослобођења Берана наш је батаљон одмах продужио гоњење непријатеља ка Полицама и кањоном рјечице Љешнице. Од четничких јединица које смо сустизали заплијенили смо, између осталог и много архивског материјала — писаних свједочанстава о сарадњи четника са окупатором.

Војин СРДАНОВИЋ

ПУШКОМИТРАЉЕЗАЦ ВЕШО

Од самог формирања наше бригаде, у Првој чети Четвртог батаљона налазио ее Велимир Кастратовић из села Загорја источно од Берана. Био је јединац у родитеља, висок и витак као најљепши изданак његовог питомог Полимља. Својом љепотом и ведрином мамио је погледе дјевојака и опште дивљење. Лијепо је пјевао васојевићке пјесме којима нас је орлио са чела колоне у дугим и напорним маршевима. Био је завршио седам разреда гимназије у Боранама, идући у школу од своје куће.

Крајем априла 1944. године два батаљона наше бригаде Трећи и Четврти добила су задатак да ослободе Беране од четника и недићеваца уз еадејство теренских јединица. У зору тридесетог априла стигли смо на висове изнад Беран-Села и читав дан осматрали прилазе граду знајући да ћемо навече поћи у напад правцем Беран-Село — гимназија — центар града. Гледали смо зидине изгорјеле гимназије како стравично штрче на зеленој пољани а около њих низ непријатељских ровова испред којих се све до Беран-Села отегао брисани простор.

Наш батаљон је навече освојио прилазе граду и продро до гимназије а једна претходница и до ковачница ка центру града, док је Трећи батаљон заустављен на прилазима, код гробља и манастира Ђурђевих Ступова. Зауставивши Трећи батаљон непријатељ се престројио и прешао у противнапад на прве борбене линије нашег батаљона и са бочне стране запријетио опкољавањем. Вешо се са својим „брном" у заносу побједе нашао у зидинама гимназије ношен жељом да улети у учионицу у којој је завршио посљедњи, седми разред. Тамо је баш негдје на том подијуму, гдје је провео најљепше дане своје младости, пао покошен непријатељском бочном ватром, заједно са својим помоћником Драгојем Јукићем из Божића код Андријевице, у зору првога маја.

Ми смо Беране ослободили по приспјећу осталих наших батаљона, у зору петога маја када је Вешо однесен за родно Загорје, које се умјесто његове пјесме огласило лелеком а његов дом и стари родитељи Милија и Стојна обавили дубоком тугом.

Горио је пламеном жељом да ослободимо град, да он прошета по њему и оде до старих родитеља и да се на домаку села са висове Буковачких гора огласи омиљеном пјесмом:

„Је ли рано јел' високо сунце,
можемо ли конак на Загорје"

Гимназија је послије рата обновљена и живот јеуњој настављен још снажнијим и обилнијим токовима. Обновљена је стара згра„а гимназије и она Вешова учионица и у њој узаврела нова младост, а настава из историје проширена и на оно незаборавно вријеме у којему је Вешо покошен са безброј другова и професора у колонама ослобидилаца домовине.

Вешо никада више неће ући у ону учионицу предратног седмог разреда гимназије, али он ни|је никада потпуно ни изашао из ње већ је остао тамо као ослободилац, на вјечној стражи њене слободе, вјечно млад и вјечно драг.

Мушо ШЋЕПАНОВИЋ

ЛИМ — МАСОВНА ГРОБНИЦА ЧЕТНИКА

Послије напорних борби и покрета ослобођено је, крајем априла 1944. године Бијело Поље. Након кратког одмора бригада је добила нови задатак. Из Бијелог Поља се запутила обалом Лима и, прек> Ракита, Црвљевина и Заостра, стигла у први мрак у село Црни Врх, изнад Доца. Ту је извршен распоред јединица бригаде за напад. Батаљонима су одређени правци кретања, распоређене чете и водови, пратећа оруђа и бомбаши.

Главнина непријатељских снагабилајеу најутврђенијим дјеловима града — у блоку код градског гробља и на читавом брду што се протеже дуж аеродрома.

Нешто послије осам сати навече почели смо се спуштати ка непријатељским положајима. Четврти батаљон наше бригаде ка граду се кретао преко Беран-Села. Трећи је нападао блок око градског гробља, Други од Лушца и Доца, а Први десном обалом Лима. С Првим, Другим и Трећим батаљоном нападао је по један батаљон Комског ОДреда

Јединице које су нападале на блок наишле су на најјаче утврђеног непријатеља, а и најбоље наоружаног. Споменици и надгробне плоче у градском гробљу били су нам заклони. У паклу борбе и сами смо остављали споменике. Ипак, користећи се оградама успјели смо да се у стрељачком строју примакнемо непријатељу и да га заспемо ручним бомбама. Борба се распламсала дуж читавог аеродрома све до Лушца. Смјењивали су се јуриши, чули узвици: „Напријед! Седма омладинска", „Јуриш" и „Ура!".

Борба се настављала све јачом жестином. Минобацачи, митраљези, пушкомитраљези и пушке засипали су непријатеља кишом

куршума и граната. Он трпи тешке губитке. Јењавају и ракете које је до тада испаљивао да би нас освијетлио. Под нашим притиском непријатељ почиње да напушта утврђења и ровове. Наше јединице га тјерају и брзо продиру све дубље у град, заузимају још недовршени мост на Лиму. Разбијеног непријатеља чији војници избезумљено насрћу на мост наше јединице пресријетају ватром из аутоматског оружја. Трпећи све веће губитке, он сад покушава на други начин да се домогне друге обале Лима. Његовп војници се хватају за руке и набујалим мутним Лимом крећу ка другој обали.

Наши борци то примјећују и усмјеравају сву ватру митраљеза и пушкомитраљеза на групе четника које се рву с надошлим Лимом. Четничке се групе кидају и Лим их односи.

У ослобођеним Беранама је поново почео живот. У граду одмах почињу да раде пекаре и трговине. Успостављч се наша мјесна власт. Она одмах организује снабдијевање становништва и војске. Власт преузима бригу и о другим потребама града и становништва. Улицама града одјекују пјесме. Најгромогласнија је:

Тешко вама срамне виђе,
ђе бригада Седма дођр. ..

Данило ДЕЛЕТИЋ

ИЗ БОРБЕ ЗА ОСЛОБОЂЕЊЕ БЕРАНА

Почетак је маја, средина прол*ећа, али је на Трешњевику још доста снијега. Ноћу је било прилично хладно. Наша чета се смјестила у неком кућишту, без крова и прозора уз сам врх планине, недалеко од цесте која води за Колашин. Смјештај је био слаб да не може бити гори, али је и то било боље него да смо на отвореној голометини Трешњевика.

С Трешњевика у питомину

Иако смо цијелу ноћ ложили ватру нијесмо могли загријати то кућиште. Ипак, унутра нам је боље но онима у засједи или патроли. Слабије обучени борци тискају се да буду што ближе ватри и да се што дуже задрже уз њу. А она пламти јарким пламеном и освјетљава црне зидове кућишта. Пуцкета сува боровина и буковина, врцају варнице а ватра милује топлином оне најближе. Понека варница падне на ххшњел или блузу и направи малу штету али се на то нико не обазире. Међу слабије обученима било је и другова који су били скромни и стидљиви. Они су се снебивали да се пробију напријед и нађу неко мјесто ближе ватри. Да су се обратили комесару чете, сигурно би им се нашло мјесто ближе ватри.

Кад је ујутро наређен покрет, свима нам је лакнуло. Наслућивали смо да ћемо ближе Лиму, у питомину, гдје ће бити топлије а

посигурно и боље хране. Зато нам и није требало много времена да се спремимо за покрет и да напустимо положај. Кад смо се пострсјили, открисмо да међу нама има и гаравих. То су они који су те вечери били најближи ватри. Морали су се снијегом умивати. Остаде за нама Трешњевик. Тада нијесмо ни помишљали да ћемо се поново наћи на њему, и то на истом мјесту. Али, то ће бити у јесен, у много друкчијим условима.

Правац нашег покрета био је Краље. По сунчаном дану и без журбе рано смо стигли у то село. Ту је требало да доручкујемо. Међутим, нашег економа чете нема. То нас мало чуди. Бринемо. Нећемо ваљда, наставити даље без ичега. Очекивање и неизвјесност кратко потрајаше. Дођоше одборници и, подијељени у мање групе, поведоше нас на доручак код сељака. А наш ти Шипчић, по свој прилици, тада створи и неку малу резерву хране.

Група у којој сам ја би врло лијепо угошћена у кући једног Лекића. Лијепо нас примише и домаћин и сви његови укућани. На софри се нађе врућ качамак, мастан сир и доста вруће варенике. Слатко смо даручковали. Кратко и бираним ријечима топло захвалисмо домаћину и његовим укућанима. Из разговора са осталим друговима из чете испада да је наша група најбоље прошла. Други су добили по мало хладног качамака и по парченце тврдог сира па су остали и гладни. Међутим, јадиковање им није ништа помогло, јер економ Шипчић није био предвидио за такве случајеве било какву допуну оброка. Морали су другови да маршују у нади да ће, због њих, ручак раније бити скуван и подијељен. А ми, како нас је бог дао, уз доста пошалица на њихов ручун, помогосмо им да у току марша забораве на полупразне желуце.

Чета на Беране, а мисли у Велиђе

Затим је наређен покрет. Идемо на Беране. Тамо су у граду васајевићки четници и њихова браћа по оружју недићевци дошли да помогну стварање „Велике Србије". То што маршујемо баш тамо веома ме обрадова. Кад дођемо близу Берана, понадах се, видјећу родитеље, брата и сестре. Много сам их се ужелио. У мислима сам се већ пренио у Велиђе. Видим нашу колибицу. Од старих је брвана, с кровом од дасака које је црв добро нагризао, прекривена папрећу да би у колиби било топлије. Спојеви брвана облијепљени су говеђом балегом да се чељад заштите од вјетра. Унутра фуруница, колико да се руке огрију. Једини дрвени лежај налик на кревет намијењен је за све нас шесторо.

Као избјеглице с Косова настанили смо се на оном што нам је од дједа остало у тој долини, у којој је била и наша колиба и рађале крушке „качаморке". Како ли је наша „вила" издржала ову зиму и оволики снијег, јесу ли моји могли дочекати прољеће, да ли имаЈу што за храну, како су са здрављем — ређају се питања. Мисли се роје, а сјећања навиру. Надам се и радујем се сусрету са својима. Већ видим себе испред колибе. Стоји партизан с пушком и пита за домаћина. Биће изненађења. Што ли ће ми рећи мајка, а што Никола?

Он ће, засигурно, одмах за пушку. Доћи ће и рођаци, а њих је пуно. Пред њима се, Душане, мораш показати да си борац Седме омладинске.

Заокупљен тим мислима и не осјетих тешкоће марша и кад прије прођосмо кроз Трешњево, Трепчу и Југовине. Ето нас већ у Бучи. Не би ми нимало тешко да замијеним пушкомитраљесца и да његово оружје носим дуже но што ми припада.

У Бучу нас је чекала добра вечера. Неко рече да је то команда мјеста организовала и припремила за нас. И тада опет помислих: баш је сретан овај наш економ Шипчић. Он и оваЈ пут нешто уштеђе за чету. Докле ће га пратити то? Војо Поповић и ја се договорисмо да само поједемо супу, а да хљеб и месо оставимо за послије. Није то била штедња већ једна превентивна мјера проистекла из правила ратне медицине. Неки старији и искуснији борац учио нас је да у борбу не треба ићи пуна стомака. Не ваља ако метак погоди у стомак а сриједа пуна. За дивно чудо, то испаде и добро. Сјутрадан, кад се прва борба за Беране завршила, ми се нађосмо на Полици. Наш Шипчић опет закаснио с кухињом. Оно парче хљеба и меса утоли Воју и мени глад и ми благосиљасмо друга који нам даде онај савјет.

Чарапе које су се бијељеле и у мраку

Послије вечере командир чете рече да пођемо на одмор. Ја уђох у једну брвнару и завукох се у ћошак неке собе. На стјенице нијесам мислио. У мраку се предадох мислима. Гледам да се мало одморим. поготову што се не зна колико ће тај одмор трјаати. Из торбицс-извадих чарапе, вунене, још нове. Дала ми их сестра Олга кад сам полазио у бригаду. Све до сада сам их чувао. Обувам их полако, пријатно је ногама у њима. А лијепе су, бијеле се и у мраку. Гледам их и премишљам се да ли да их врнем у торбицу. А с врата неко виче да се устаје и брзо дође на зборно мјесто. Тргох се, устадох и са својом кратко кратком италијанском пушчицом пођох на зборно мјесто.

Напољу је већ пао мрак. Све три чете и пратећи вод батаљока су постројени. Пред строј излази команЈЦа^т батаљона 'Крцун Машановић и саопштава да ове ноћи идемо у напад на Беране. У садејству са осталим батаљонима наше бригаде и позадинским јединицама нападамо град који бране четници и недићевци — вели командант и наглашава да је ријеч о домаћим четницима. Подвлачп да је ово други напад на Беране, јер први није успио, и да се град ноћас мора заузети. Ради тога и тражи од бораца и јединица да буцу енергични. За правац напада нашег батаљона каже да иде преко села Пешаца, да ће Трећа чета нападати лијевом обалом Лима, с тим што ће прегазити Бистрицу на самом њеном ушћу у Лим.

Послије тих командантових ријечи ништа није остало нејагно. Наш командир Јаков Шундов распоређује аутоматска оруђа и тражи да се јаве добровољци за бомбаше.

На то се није дуго чекало. Из строја смо изашли Војо Поповић, Драго Машановић, Вељко Лаушевић и ја. Сва четворица смо скојевци. Ето прилике за провјеру будућих кандидата за чланове КПЈ. Добили смо по двије бомбе и с двојицом партизана из теренске јединице пошли смо испред чете.

Мислим да је било прошло осам часова кад смо прешли цесту која од Берана води за Андријевицу. Што смо се више приближавалг ушћу Бистрице у Лим наилазимо на неке поточиће и баре пуне воде. Морамо их заобилазити, прескакати или газити. То нам успорава понрет. Кад први пут покушах да прескочим један поточић, не баш много широк, оклизах се и објема ногама упадох у воду до кољена. Оквасих се, испрљах цокуле и чарапе. Жао ми је чарапе. Али сад имам и једну малу предност над другима. Сквасио сам ноге и не морам више обраћати пажњу на то гдје ћу стати. Сад треба мислити само на то да се што више граби напријед.

Убрзо смо избили на ушће Бистрице у Лим. На том мјесту је требало да је прогазимо. Од четника ни трага ни гласа. Да ли су на другој обали и гдје, питам се, јер нам то није ни речено.

За Видаком Милићем преко Бистрице

Пред нама је Бистрица. Хучи у мраку. Видимо да је брза и валовита. Не знамо колико је на том мјесту дубока и немамо ни времена да то провјеравамо. Морамо што прије на другу обалу, јер за нама иде цијела чета. Кад загазисмо у воду, проби нас хладноћа до костију. Вода брза и ми се осјетисмо несигурним. Застадосмо. Што ћемо сад? На нашу срећу на обалу стиже и командир Трећег вода Видак Милић. Вичан Тари, он зна да Бистрица није што и Тара. Нареди нам да оружје пребацимо преко рамена како се не би оквасило, и да се чврсто ухватимо за руке и опасаче. Он загази у воду а ми чврсто повезани рукама лијево и десно од њега направисмо ланац и сложно настависмо да газимо Бистрицу, не водећи више рачуна о томе колико је вода дубока и брза. Наш је ланац чврст, не кида СЈ. Његова најчвршћа карика је Видак.

Не задржавамо се на лијевој обали Бистрице. Близу нас десно, ваља се Лим. Добро чујемо његов хук у тој мајској ноћи, прилично хладној. Одједном, на нашем лијевом крилу — запуца. Запрашташе бомбе. Ми јурнусмо напријед. Трчимо пуцајући у покрету. Бомбе чувамо за касније. Пошто пројурисмо кроз неко ниско врбово шибље, избисмо на чистину и сјурисмо се низ лијеву обалу Лима. Ту застадосмо и заузесмо положај. Отворисмо ватру. Ускоро до нас стигоше и остали дјелови чете. Сада нам је лакше. Нијесмо више сами. Ивица обале послужила нам је као добар грудобран.

За бомбе које малоприје запрашташе неко рече да су их бацилк наши другови из Прве чете наишавши на четничку засједу. Растјерали су је и већ имају заробљеника.

• Око Берана се распламсава борба. Одсјај пушчане и митраљеске ватре у широком полукругу обухватио је град. Почиње од лијеве обале Ј1има, продужава се испред Пешаца и преко градског гробља и Беран-Села поново избија на Лим, означава!Јући линију борбе. Ми још немамо праву представу о томе гдје су тачно положаји четника испред наше чете па само повремено отварамо ватру из пушака и пушкомитраљеза у правцу одсјаја ватре непријатеља.

Ноћ нам је велики савезник. Међутим, положај на коме смо није баш најбољи. Испред нас су четници, иза леђа ваља се набујали Лим, а лијево је остала Бистрица. Како ли ће бити кад сване ако се четници одрже на садашњим положајима. Потпуно смо отворени према дееној обали Лима. То нас је све бринуло и не слутећи да ће наш Први батаљон тако брзо и лако разбити четнике на десној обали Лима и да с те стране можемо бити сасвим мирни.

Борба ое водила несмањеном жестином. Још се не види ко је у предности. До наше групе, која је била најистуренија према Беранама, дође глас да нам је из чете погинуо борац Зиндовић. Он је из нашег вода. Тај тихи и скромни младић, прилично слабо обучен, без шињела, те ноћи је био једина жртва из чете. Чини ми се да чак ни рањених нијесмо имали.

Послије Берана једнодневно одсуство

На том мјесту смо остали све док није наређен јуриш. Да ли је јуриш наређен у прави час или је могао бити и раније извршен, тада о томе нијесмо имали времена да размишљамо. Скочили смо и у стрељачком строју (можда и не баш по свим правилима борбене обуке, што се у тамној ноћи није могло ни гримијетити са стране) Јурнули преко ледина и њива. Не наилазећи на отпор четника брзо се дохватисмо неких вођњака и стигосмо на периферију града. Пазећи да нас непријатељ не изненади ватром из кућа или двоишта, опрезно смо продирали ка центру града. Ето нас на тргу. Ту пристижу и остале чете нашег и борци из Трећег и Четвртог батаљона.

Настаде опште весеље.

У граду се не задржасмо дуго. Пред зору је наређен покрег. Ми пођосмо за Полицу. Идемо преко Будимља, а мој поглед се стално враћа на лијеву обалу Лима и тамо даље, према Тикви. Надвисила се изнад Буљановаца и сакрила моје Велиђе. Кад ли ћу тамо. Ако продужимо даље од Полице — ништа од виђења. Батаљон се ипак задржа неколико дана на Полици. Наша чета је на Заграђу. На препоруку командира чете Јакова Шундова лично ми командант батаљона Крцун Машановић одобри дан одсуства. Био сам пресрећан. Тај дан ми остаде у сјећању као најдраже одсуство у мојој војничкој каријери.

Душан М. БОГАВАЦ

ПРВИ БАТАЉОН У БОРБИ ЗА БЕРАНЕ

I

Први и Други батаљон наше бригаде, који су у вријеме првог напада на Беране још били код Никшића, кренули су усиљеним маршом преко бјелопавлићких и пиперских планина, Роваца,, Мораче: Колашина и Трешњевика. Без предаха и спавања, по хладном и кишовитом времену, газећи снијег и набујале рјечице, 2. маја су

стигли код Андријевице. То је био заиста дуг и напоран марш, за који је требало имати изванредну физичку кондицију. Посљедње ноћи, док су маршовали од Колашина према Андријевици, борци су у покрету дријемали, а појединци за тренутак и заспали. Командир вода у Трећој чети Првог батаљона Војо Радуновић је скренуо с пута и пао у канал пун снијежнице. Кад смо чули његов врисак, извукли смо га из канала. Настављајући марш стално је дрхтао.

Уморни, гладни, дријемљиви и исцрпени стигли смо, у прије-подневним часовима, близу Андријевице. Одборници и мјештани су нам припремили богат ручак. Одморили смо се мало и добро нахранили, заборавили на тешкоће и напоре које смо поднијели. И док смо се, распоређени по кућама, спремали да осушимо обућу, да се одморимо и мало заспимо, дошло је до сукоба нашег обезбјеђења с дјеловима Андријевичке четничке бригаде, која је покушавала да заузме Андри-јевицу и околна села.

Одмор је прекинут и наше се чете усред дана, у колони, трчећим кораком, под кишом четничких куршума пребациле преко Бандовића моста, Андријевице и рјечице Злорјечице и журили ка четничким положајима. Док смо се пребацивали, рањени су командир вода у Првој чети Првог батаљона Радоје Крстајић и један борац.

До пада мрака овладали смо селима и четничким положајима који доминирају Андријевицом и избили на гребен Превију, одакле се види читаво Полимље. Испред нас је протицао набујали Лим. Нешто даље, стрму и тешко приступачну планину Баљ, с врхом високим 1.555 метара, још је држала Андријевичка четничка бригада.

Сјутрадан смо заузели Баљ и приближили се Беранама. Четници су грчевито бранили сваки посједнути положај, али нијесу могли да одоле нападима наших батаљона. С два батаљона Комског одреда батаљони наше бригаде су журили да на вријеме стигну пред Беране. И већ у предвечерњим часовима 4. маја били су на прилазима граду на Лиму. Очекујући наш напад тек наредне ноћи, четници су посјели и положаје око града. Око 1500—1800 четника и око 200 недићеваца добро се утврдило и припремило за одбрану. На положај су донијели доста хране и шљивовице, а окупатори су их добро снабдјели оружјем и муницијом.

Три батаљона наше бригаде и Берански и Андријевачки батаљон Комског одреда нападали су директно на град, док се Први батаљон кретао десном обалом Лима, правцем село Сеоце — Баљ — Марсенића Ријека — Доња Ржаница — Загорје. Имао је задатак да заузме брдо Буковац, које доминира Беранама, и Јасиковац. Десно од њега нападао је Ударни батаљон Комског НОП одреда.

Кад је почео напад на град, изгледало је као да гори лимска долина. Пламтјеле су ручне бомбе, укрштали се свјетлећи меци с обје стране и одјекивале експлозије минобацачких мина. Митраљези и пушкомитраљези засипали су непријатеља рафалском паљбом. Си-гналним мецима и паљењем ватре обиљежавана је линија до које су приспјеле наше јединице. Непрекидни повици наших сгарјешина и бораца „ура", „напријед", „заломи десно", односно „лијево", стапали су се са експлозијама и плотунима. Нико у Беранама и околини те ноћи није спавао. Народ је пратио ток борбе и нестрпљиво очекивао поцовно ослобођење испод четничког терора.

Први батаљон је већ у првом налету заузео брдо Главицу. На њему се задржао кратко вријеме. Друга чета је упућена да испита јачину и распоред четника на Буковцу. Након што су четници у два маха одбили њене нападе, у борбу је уведен цио батаљон. Дат је правац напада и задатак свакој чети. „Напријед, соколови", и „јуриш, моји омладинци"! и други покличи команданта багаљона Милорада Ивановића просто су носили све борце. Батаљон се попут лавине сручио на четнике и ломио пред собом све што захвати. У стрељачком строју је био и командант Ивановић. Нико није хтио да изостане. Сви смо журили уз стрме стране Буковца, који је просто горио у нламену. Муниције и бомби имали смо довољно, па их нијесмо жалили.

Четници су пуцали из шанчева озиданих од камена, али су зрна фијукала изнад наших глава. Што смо се више примицали четничким положајима, њихова ватра бивала је све жешћа, јер ни они нијесу жалили муницију. Када смо се приближили њиховим положајима, почела их је хватати паника. Напуштали су истурене шанчеве да би се груписали на врху брда и одатле дали посљедњи, очајнички отпор. Батаљон је незадрживо наступао, из покрета отварао ватру и на јуриш освојио посљедња четничка упоришта. Њихови браниоци су у нереду побјегли низ стрме падине Буковца. Повлачили су се према селима Петњаку и Дапсићима, да би се спојили с четницима који су успјели да побјегну из ослобођењих Берана.

Након што је батаљон потпуно овладао Буковцем, наши су борци примијетили у помрчини како се кроз ситно жбуње пробија неки човјек.

— Ко је тамо? — питао је одлучно командир прве чете Петар Војводић.

— Овдје је командант Ђоко Рачић — одговорено му је.

Схвативши одмах о каквој се звјерки ради, Војводић му је мирно узвратио.

— Наши смо, дођи овако. — И пошао му у сусрет.

Пришавши му ухватио га је за груди и одмах ликвидирао. Изрешетан пиштољским мецима четнички брадоња је пао платившн за сва недјела кода је починио над симпатизерима НОП-а. Капетан Рачић је био четнички командант и један од познатих и најопаснијих батинаша и зликоваца за вријеме четничке владавине у Васојевићима. Како 1е остао на Буковцу и послије повлачења четника није јасно. На.јвјероватније је био заспао или био пијан, па се нше могао оријентисати у вријеме нашег наиласка. О томе је борац Драго Шипчић спјевао пјесму, коју смо пјевали у маршевској колони и на одморима.

У зору 5. маја у Беранама и околним брдима престао је свакп отпор непријатеља, који се десеткован, у паничном бјекству, повукао десном обалом Лима ка Санџаку. Беране су биле ослобођене. Беранани, КОЈЈИ су нас нестрпљиво очекивали и срдачно дочекали, по • дијелили су с нама и радост побједе и тугу за погинулим и рањеним друговима. Посматрајући с Буковца прекрасну и плодну лимску долину, и борци нашег батаљона су се у јутарњим часовима огласили старом народном песмом:

***„Гледао** сам град Беране*
тој вароши нема мане."

Тодор ЈАЊИЋ

ВАТРЕ ПОБЈЕДЕ НА БУКОВЦУ

Таман што смо привели крају жестоке борбе с Нијемцима и четницима око Никшића стиже наређење да се Први и Други батаљон хитно пребаце у рејон Берана.

Кренули смо усиљеним маршом, преко бјелопавлићких и пиперских планина. Ишло се и беспућем само да се што прије стигне пред Беране. Изморени и сањиви морали смо се хватати један другом за шињеле да се веза не би прекинула, а многи су у путу спавали ходајући. Сан би по којег од нас скренуо с пута, из колоне. И мени се то догодило, негдје близу Мораче, док смо журили ка Колашину. Добро сам се тада угрувао. А било је и шала на рачун тог мог падања и спавања у ходу.

Не знајући у који то крај Црне Горе ми сад журимо, јер се борба води на сваку страну, а знајући да су наша два батаљона пошла за Мојковац, усудих се и да питам: куда ми то идемо?

— Идемо за твоје Беране. Да и ми закољемо неко младо Јагње, ако које остане иза четника — одговара ми друг.

Нада да се иде за Васојевиће враћа ми ногама снагу. Више ми се и не спава.

У рејон Андријевице стигли смо изјутра рано. Ту смо застати да се дало одморимо и припремимо нешто хране. Али тек што започе ручак, запуцаше пушке и пушкомитраљези од села Сеоца. Паде команда:

— Батаљон у етријелце!

Развисмо се у стрељачки строј и отворисмо ватру на четнике. Након кратког времена четнини се изгубише пут Берана. Ми продужисмо даље, ка Ријеци Марсенића и Доњој ржаници. У Доњој ржаници нам је наређено да се крећемо опрезно. Циљ нам је Буковац, велико брдо што се уздиже на десној обали Лима, између села Доње ржанице, Загорја, Петњика и Доњег луга. На њему су велике четничке снаге злогласног савезника фашиста Ђока Рачића.

У првим вечерњим чаовима отворила се ураганска ватра свуда око Берана, са обје стране Лима. Велика борба се распламтјела и код нас на Буковцу. Ту се четници грчевито бране али су наши борци упорни и само вичу:

— Напријед, Седма!

Натјерују четнике да напуштају главни положај и да преко Будимља одступају за Полицу. Чусмо да је убијем и четнички командапт Ђоко Рачић. Кажу да су га убили командир и комесар чете Петар Војводић и Радоје Вукчевић. И даље се, све до зоре воде жестоке борбе у граду. Тамо се заједно боре србијански недићевпи и четници Павла Ђуришића.

Кад смо зашли на узвишење Крстац, на западној страњи Пстњика, према Јасиковцу, запалили смо сламу. Да дамо знак јединицама — граду да је Буковац заузет.

Лакић БАБОВИЋ

У БОЛНИЦИ

Доведоше нас са неколико страна и смјестише у праву болнисду, на праве кревете. То је било охрабрење.

Али нас убрзо сневесели вијест да је подлегао Милорад Обрадовић, мој четни друг. С Грујом Новаковићем био је упућен да прати бомбаше, као помоћник пушкомитраљесца, па му граната разнијела бутину. Љекари нијесу успјели да спријече тровање. Издахнуо је, кажу, на рукама родитеља, који живе ту, у близини Берана. Сјетио сам се једне његове неиспуњене жеље.

Кад смо се оно сјурили с Бјеласице и одбацили четнике из Мајсторовина, задржасмо се у једном шумарку.

— Да нам је сад какво сјечиво — рече Милорад.

— Што би ти сјечиво? — питам га.

— Да насјечемо брезу.

— Брезу?

— Па да, брезу, што се чудиш? Али никад нијеси пио сок од брезе?

Нијесам, Милораде, не знам ни да ли сам некад видио брезу, јер је код нас и нема.

Знао сам за брезу из књига, нарочито из руске литературе, која ју је учинила ваљда најпоетичнијим дрветом. А Милорад, тај дјечак од непуних 18 година, готово малаксао од глади и напора, ето, није успио да се окријепи њеним прољећним соком

Дође и штаб бригаде да нас обиђе. Нико Стругар вели да смо се борили мушки. Нама се свима уши зацрвењеше. Како су за нас много значиле те једноставне ријечи драгог човјека. Просто нам би жао кад одоше. Њих су чекале друге обавезе, а ми остадосмо ријешени да одавде изађемо што је могуће прије.

Младом Баранину, с именом старог епског јунака Богдана Љутице, метак је прошао испод самог срца. Али, за Дивно чудо, он се врло брзо опоравио и никако да се смири на једном мјесту. Требало је трагати за њим и у вријеме редовног превијања. А ноћу је правио праве шеретлуке.

Из града су увече долазиле омладинке да с нашим болничаркама дежурају код рањеника. Иако је то свако вече била друга група, ***све*** су знале да је тај живахни курир тешко рањен и да му је потребна посебна пажња. А овај несташко је користио пријатну забуну, па би по сву ноћ бдио у наручјима тих болећивих дјевојака. Понекад би заборавио да глуми тешког рањеника, па би некој запјевао: „У долини покрај Лима. .."

А она би му ставила руку на уста и просто га молила:

— Не напрежи се, јадо, биће ти горе.

Мила Пантовић није била болничарка, али је стално била међу нама. Њу су, ваљда, послали да нас забавља пјесмом. Носила је и неку гитару, иако није знала да свира. Али је зато пјевала изврснс. као славуј. Од ње смо први пут чули „Емину".

Вољела је и новости да нам исприча. Једанпут је сва узбуђепа дотрчала и испричала нам како је у граду био — „збор, прави митинг."

Окупило се много свијета, а Никола Ђаконовић је одржао ватрени говор.

— Говорио је, свака му част. Из уста му ватра сијева, а народ стално виче: „Тако је!" и „Живио!"

Јоцо Жарковић је у први мах изгледао стравично. Завијепа му читава глава и обје руке. Њему је баш испред носа експлодирала бомба — срећом италијанска, офанзивна, која прави велику буку, а не убија. Ипак је Јоцова повелика глава накупила доста сачме. Руке такође. Али кад смо се увјерили да му није повријеђен ниједан витални орган, почели смо га увјеравати да ће све добро да се заврши. Једино ће му ожиљци мало шкодити љепоти, али ко на то гледа — нијесмо малограђани. Овај доброћудни младић се слатко смијао на сваку безазлену шалу, иако је тиме повређивао неколико десетина озљеда по лицу.

А једнога дана нам је испричао анегдоту о Шпиру Јанковићу и четној болничарки.

Шпиро је био човјек помало патријархалних схватања и није много марио за жене у чети. Нарочито није волио кад се оне јуначе. Но, приликом једног препада Трећег батаљона на Златицу, код Подгорице, стигли Шпиро, Јоцо и група бораца Друге чете до неке међе, баш кад је почело да свиће и кад је требало наредити да се чета повлачи, пошто је већ извршила задатак. У то четна болничарка цикну: „Напријед, другови!" На то четнички пушкомитраљезац засгхе дугим рафалима међу иза које је чуо повик, па један каменчић окрзне ПЈпира по уху. Кад осјети да му се крв слива низ врат, а ухо му засјече оштар бол, Шпиро некоме сочно опсова мајку.

— Не но ја теби и оца и мајку — одбруси четник, који је, логично, схватио да је псовка упућена њему.

Шпиро се мало тргнуо, па као да се правда добром комшији, повиче:

— Ај^е, ђаволе, не велим теби, него њој — и онако у полумраку испружи прст према храброј болничарки.

Мило Перовић је важио за духовитог човјека. Једанпут је написао за зидне новине брци његовог водника Божа Јовићевића, усљед атмосферских непогода, расту са закашњењем. На сличан начин је причао и о својим доживљајима у Подгорици. Њему је сада тешко повријеђен глежањ, али ми настојимо да говоримо у његовом стилу:

— Ај, Мило, како твоји папци?

А Мило, само шкргуће зубима, и не покушава да прикрије како га језиво боли.

А кад болница крену за Равну ријеку, с Милом велика невоља. До Равне Ријеке стиже некако, на коњу, иако је на сваком сужењу путељка и уз сваку ограду понеко морао да обезбиједи његову ногу. Али прећи ријеку — жива мука. Моста нема. Преко брвна једва и здрави прелазе, а на коњу — боји се да ће оквасити рањену ногу. Обрни — окрени, не може се наћи начин да и он пређе на другу обалу. Већ и болничарке почеле да се љуте. Све — осим Јелене Краљевић. Она му приђе, па га као дјетенце узе на леђа и пође к брвну. Свима застаде дах. Брвно не само да је било узано него и мокро,

излизано и клизаво, готово натруло. И Милу. који је дотле стално чаврљао, као да се одузео језик. Тек кад срећно стигоше на другу обалу, распали као из митраљеза.

— Ово је другарица! Ово је друг, а не ви. Сви сте ме хтјели пустити у воду. ..

Мило је, наравно, гријешио према осталим другарицама. Све су то биле пажљиве и пожртвоване дјевојке, све су несебично помагале и Милу и осталима. Знао је то и он, али је у срцби претјеривао. Јер, нога га је заиста много бољела. Послије је морао ићи у Италију, на лијечење.

Али ако је гријешио према другима, о Јелени је говорио голу истину. Та другарица је имала велико срце, какво се ријетко среће. Борци Трећег батаљона никад неће заборавити с каквим је самопријегором и с каквом храброшћу износила своје рањене другове и" окршаја на Оброву и на Градини (да поменемо само те од много сличних примјера) поткрај 1944. године, када је на Седму бригаду кидисала њемачка 22. дивизија. Мило је имао право: Јелена Краљевић је била велики друг.

Јелена је, с још неколико другарица, у ствари, била питомац Митра Полетића, бригадног референта санитета, коме су санитетски курс прекинуле борбе у Бихору. Јер, чим борба почне Митар је на положају — организује извлачење и збрињавање рањеника. Кад борба престане, он у јединицама организује санитетску службу, у болници помаже, лијечење рањеника, или на курсевима припрема нове и подучава старије болничарке. Тај племенити човјек је свуда стизао и увијек био спреман да помогне другима. Своје врлине је ненаметљиво преносио на санитетско особље, којим је бригада вазда могла да се подичи.

У Равну Ријеку, и мало касније, у Мајсторовине, почеше да стижу нови рањеници.

У то вријеме је Пета бригада прихватила Другу и Пету дивизију, на њиховом повратку из Србије, па је непријатељ одлучио да одбаци наше снаге с десне обале Лима, како би спријечио њихов поновни продор у Србију. Пошто су му за то биле потребне јаке снаге, довукао је и један пук 7. СС дивизије „Принц Еуген" с тенковима. Тако су и нашу бригаду нападали Нијемци, четници и муслиманска милиција.

Војници су давно запазили да у рату нека случајност каткад одигра велику улогу. На несрећу, у то се увјерио и наш Други батаљон, односно његова Друга чета.

Била је на Соколцу, надомак Пештерског поља. Иако су очекивали напад непријатеља, борцима је заокупило пажњу мноштво са • везничких авиона, које их је заглушило својом буком, прелијетајући баш положаје чете. Тако нијесу осјетили кад су пред њих искрсли њемачки тенкови. А кад су их опазили, за многе је већ било касно. Међу првима је пао командир Вуксан Гаговић. Четна болничарка Дара Андесилић је покушала да га онако смртно рањеног изнесе, али није успјела. Ту своју племениту намјеру храбра болничарка је платила животом. Команду над четом је преузео замјеник командира Душан Ковачевић, али је убрзо и оам пао. Пао је и комесар Божидар Петровић. Избачено је из строја преко 20 бораца, али се чета и даље

борила. Противколска пушка је чак осам пута погодила тенкове, али је њена пробојна моћ била сувише мала да би нашкодила овим челичним грдосијама.

Таласасто земљиште је ипак омогућило да се људство некако извуче и изнесе мртве и рањене. А кад су били безбједни, борци су показивали Анти Паићу, јединим преживјелом члану команде, рупе на одјећи, које су направили непријатељски куршуми и чудили се како су остали живи.

Било је врло тешких рањеника. Италијан, доктор Томајоло их је пажљиво дочекивао и превијао. Уобичајио је био да свакога пита: „Како сиии?" Наравно, сви су одговарали: „Добро". Чак и кад, објективно узев, нијесу били нимало добро.

— Добро, добро, бене, бене, семпре бене, семпре бене, — понављао је душ и са чуђењем наш добри доктор Томајоло.

Једног дана Томајоло је прилегао иза подне, пошто се био силно заморио превијајући нове рањенике. Чим се пробудио, позвао је болничарку Мару, свога неуморног помоћника, иначе Бокељку, која је добро говорила италијански, и упитао има ли нових рањеника. Одгсворише му у један глас двије-три другарице да је дошао један, али је његова рана спољашња, па су га оне саме превиле — нијесу хтјеле њега да буде, пошто је јако уморан.

Доктор се наљути и затражи да одмах доведу рањеника.

Био је то Бранко Ђуришић, с Полице код Ивангграда. Преко његових широких мишићавих груди пушчани метак, или митраљески рафал, био је начинио огроман рез, као касапским ножем. С том разликом што је ова Бранкова рана била загађена распараном, нагорјелом одјећом и што су је премрежавале стотине кончића потрганих мишићних влакана.

И ми смо били лакомислени као и наше младе болничарке, па се окуписмо око рањеника и навалисмо с питањима: гдје је рањен, гдје је сад који батаљон, с ким се то тако дуго туку, ко је погинуо, како се ко држи. . .А Томајло узео маказе, па, реже ли реже. Повремено се само огласи.

— Маро! Уна пикола дренађа. . . Уна гранда дренађа.

Мара додаје „дренађе", а друга болничарка му крпом брише влажно чело. Он нас понекад пријекорно загледне, а Бранка с нескривеним дивљењем. Јер, Бранко је тако смирено одговарао на наша питања, као да га се ништа не тиче што Томајоло ради по његовим грудима. А кад је затражио цигарету и почео мирно да пуши, Томајоло није могао да издржи:

— Ћасна рођ, ово никад ниоам видео!

Митар ЂУРИШИЋ

ПАРТИЗАНСКИ РАТ ДИВИЗИЈЕ „ГАРИБАЛДИ" У ЈУГОСЛАВИЈИ

Јуни 1944. — Борба за Бијело Поље

По потреби службе, премештен сам 13. јуна 1944. године у команду Седме црногорске омладинске бригаде „Будо Томовић", пошто је требало да мој пријатељ Митар Пилетић одржи један практично-теорни курс за људство при болници. Дана 19. јуна био сам гост Првог батаљона, који се налазио на висовима око Сјенице. Увече сам уз помоћ команданта осмотрио градић, којег су држали Немци и који су се возикали својим аутомобилима.

У зору 20-тог, по киши и хладноћи, почела је жестока борба против немачке дивизије „Принц Еуген", која је трајала четири-пет дана. Пошто сам стигао у команду, препоручили су ми да продужим за болницу. Рањеници су били неговани и лечени на најбоље могући начин. Једне ноћи, око 23 часа другови су донели у шаторском крилу једног тешког рањеника. Имао је једну доста велику рану на левој лопатици са фрактуром ребра и ломом грудног коша. За време операције видела се плућна марамица, која се за време дисања увлачила. Припремио сам прибор за операцију у настојању да затворим отворену рану. Саветовао сам друговима да рањенику дадну мало ракије и да му скрену пажњу припаљујући му једну цигарету, а ја сам уз светлост запаљене боровине обавио мој посао. За време операције рањеник се није жалио, подносећи са невероватном снагом воље јаке болове.

Једина његова реакција се свела на следеће једноставне речи: »БоМоге 1а11апо, сИге зетрге ЈИтге е поп Итге та1« („Италијански доктор увек казати да скоро завршити, а никада завршити").

Какав млади херој!

Ђузепе ***ТОМАЈОЛО***

ПАРТИЗАНСКИ ВРАБАЦ

Културно-просвјетни рад у партизанским јединицама био је саставни дио њихове борбе и живота. Културно-просвјетни одбор батаљона био је задужен да увијек кад се јединица нађе на одмору организује приредбу за борце и мјештане. Програм приредби се обично састојао од једног скеча, неколико рецитација и борбених пјесама. Свака приредба, као по неком правилу, почињала је партизанским „врапцем". Он је садржавао кратке вијести о најновијим збивањима на нашем и свјетским ратиштима. Те вијести казивала је група бораца кроз унапријед припремљену и лијепо срочену пјесму. Уводни дио „врапца" редовно је почињао стиховима:

Ја сам врабац, птица мала,
Обиги'о сам све фронтове,
па вијести носим нове,
да их вама свима кажем,
у истину, да не лажем.

Да бих изнио садржину једног „врапца", који ми је и до данас остао у сјећању, препричаћу и догађаје које је он обухватао.

Другог маја 1944. године борци Првог батаљона, послије исцрпљујућих маршева и борби на Тарашу и у околини Никшићп, стигли су у Андријевицу. Умјесто одмора, Прва чета Је већ сјутрадан, усред подне под кишом пушчане и митраљеске ватре 250 четника из села Сеоца и Баља, прешла мост на Лиму код Андријевице. Четници су били кост президали камењем и гомилама трња. Брзим налетом Прва чета и остале чете батаљона одбациле су четнике и ослободиле Сеоце и Бељ.

Четвртог маја Први батаљон је наставио да чисти од четника села ка доњој Ржаници. У Ржаници је борцима саопштено да је батаљон добио задатак да заузме узвишење Буковац, најважнију тачку на десној обали Лима, која се уздиже изнад Берана. У полазне рејоне за напад на Буковац јединице батаљона су приспјеле нешто прије поноћи. Послије два покушаја, у којима је Прва чета наишла на јаку ватру четничких јединица, у борбу је уведена и Друга чета. Под њиховим снажним налетом четници су приморани на узмак — отјерани су и Буковац је пао. У овом нападу ухваћен је и убијен Ђоко Рачић, брат злогласног атентатора на Стјепана Радића, Пунише Рачића. С Буковца смо са усхићењем могли пратити борбу осталих наших 6атаљона и ослобођење Берана. Избијањем партизанских јединица на мвст на Лиму, четницима је онемогућена одступница и прелаз на десну обалу. Због тога су многи четници покушали да газећи пређу Лим. У таквом покушају преко 150 их се утопило. Многе је вода избацила на обалу.

Јутро 5. маја 1944. године донијело је слободу Беранама и околини, а борцима заслужен одмор. Први батаљон се размјестио у Дапсићима.

Културно-нросвјетни одбор батаљона одмах је морао организовати и припремити приредбу за борце и становништво Дапсића и околине. Пушномитраљезац Драго Шипчић јавио се да напише „врабац". У њему је изнио само догађаје из борби Седме бригаде за ослобођење Берана. Садржина његовог „врапца", паред уобичајеног увода, била је сљедећа:

„Народ зове, борба иште,
да се иде на бојиште.
И бригада Седма млада,
најмилија наша нада.
одазва се том позиву,
па у :ватру ступи живу.
И по чистој мјесечини,
од четника чуда чини.
А сиромах Лим се чуди,
ко су ови луди људи,
те слушају свога Дражу,
па по ноћи траже плажу.

На Буковцу, повисоко,
убијен је Рачић Ђоко.
Народу је дав'о јаде,
ал' га стиже рука правде.

Један четник из Дапсића,
куне Павла Ђуришића.
„А јој, Павле, јадни брате,
много нам је криво на те.
Кад побјеже ка Швабама,
што не каза ти и нама.
Да за пораз и ми знамо,
па да с тобом одступамо.
Ти Швабама оде пјешке,
ми плаћамо твоје грешке".

Сви су били одушевљени „врапчевим" рапортом, а мјештани су тражили да се цијела приредба понови.

Садржина овог „врапца" дуго се преносила и пјевала у јединицама бригаде.

Урош ТОМИЋ

ПРЕТХОДНИЦА ДРУГОГ ВОДА

I

Телефон је овога пута некако злослутно зазвонио, тако да сам зажалио што сам се затекао код куће.

— Задужен си да напишеш чланак за зборник — познао сам глас уредника.

— Али...

— Нема ту „али" већ пиши одмах.

— Али...

—• Знам: простата, шећер, притисак...

— Али...

— ... да немаш времена због друштвених обавеза.

— Али...

— Ми смо „покољење за пјесму створено" и нека млади читају о нама — био је до зла бога упоран уредник.

— Али...

— Не да читају наше хвалисање и оно наше — ја па ја. ..

— Али...

— Као ондашњи омладинац, борац, па руководилац Седме.. . — био је толико упоран, да би и комплетан штаб Седме попустио.

— Хоћу, хоћу, хоћу...

Тако је почело...

— У претходницу Другог вода Друге чете Другог батаљона Седме омладинске бригаде, одређујем. . .

Ту је Драго Вуковић, командир тог вода — застао.

Баш као што застаде та мала формација овдје, на коси изнад Будимља, тога 5. маја 1944. године.

Али и ред је био да већ једном предахнемо. Брзали смо кроз Буче и пјешице прегазили Бистрицу, одржали опијело давно упокојенима у гробљу. Послије се разлетјесмо по Беранама да их очистимо. А џамију окитимо пушкомитраљезом. Заиграсмо и коло на тргу, онако уморни и гладни.

И то све у току једне ноћи, заправо пола ноћи, 'јер ево — **ЈОШ** се зора не појављује.

Овом нашем командиру не би доста што ослободисмо Беране и цијелу лијеву обалу Лима но се онако из кола запути преко моста овамо. И ми за њим. О, имаш, ли душе, командире, имаш ли још снаге. Други воде.

Заповијест је толико важна да командир бира. Тражи ли Васојевиће, који познају овај терен, или одморне, или, можда, оне за којима је најмања штета. Шета погледом од једног до другог. Прво гледа у очи, па спусти поглед према десном рамену и појасу. Очигледно је да провјерава ко је „крагујевачки", а ко „увозно" опремљен.

Поглед је на мени нешто дуже задржао, бар ми се учини. Био сам необријан и помислих да ће да ме опомене. Тек то ми мјеркање није било пријатно. Присјетих се професора математике, наздравље и на дуг живот нашем командиру, кад хоћаше подић' креду и рећи:

— Нека изађе на таблу...

А нико да роди тога.

Сјетих се и неке своје несуђене женидбе: поведоше ме да ми просе неку миражџијку (да би ме школовала) а тамо почеше да ме загледају, тестирају, те ја преко врата.

Погађаш, друже уредниче, други дио заповијести. Ко треба да иде први, на челу_ вода и бригаде читавом Полицом, да први упадне у Бихор. Разумије се: успут везати, разоружати и уништити оне што нам измакоше ноћас. Ко треба да окружи, претражи и очисти. . . Како би Другом воду било сигурно, безбиједно. ..

ПогађаСи, друже уредниче, ко би могао бити тај. То сам — ја. !Ја па ја. Зато сам прихватио овај избор као нормалан. Мада сам, можда у себи промрмљао: гдје баш мене нађе И ништа више.

За другог члана претходнице командир је одредио Миомира. Сви су очекивали да одреди и трећега. Али је трећи изостао, пошто се није ишло на партију преферанса. Миомир је био понајмлађи у воду и из џепа му је увијек вирила оловка. За сваки случај, везао је канапом, као да је кустура, а не оловка. Ваљда га је та оловка подсјећала на ђачке дане, које је често спомињао и позивао се на своју ђачку прошлост.

Зашто је командир Драго баш нас двојицу изабрао, то ми ни данас није јасно. Миомир вели: зато што смо школарци. И куне се

да је Драго и у заповијести изричито рекао: одређујем борце школарце.

Ако је тако, Драго Вуковићу, онда си био секташ. ВоЈЕода Путник и лукави Пашић вијећали су неколико дана да ли да своје ђаке упуте на фронт или не. А ти овако: цијелу своју школарску елиту — у погибију.

Можда је Драго био видовитији и од Путника и од Пашића. Наслућивао је да ће се послије рата писати мемоари и да ће се издавати бригадни зборкици. А ко ће писати ако не школарци. И езо им ноћас прилике да дођу до доброг материјала за будуће мемоаре и будуће зборнике. Да сам у праву кад тврдим да је Драго био видовит даје ми за право и овај податак: на правцу планираног наступања претходнице је село Горажде. У њему школа. Још напријед је Петњица; и у њој је школа. Пошто ће претходница, готово је сигурно, погинути, право је да обије те школе носе имена писменијих бораца Другог вода. Не знам једино коју је мени намијенио. Ако је ону у Петњици, није право. Петњица је удаљенија од Горажда и мермерну плочу на којој ће бити уклесано моје име људи неће видјети.

Након што је изговорио моје и Миомирово име командир је још нешто причао. Миомир је памтљивији па ми касније то преноси: прво, оваквим задатком треба да се осјетимо почашћеним; друго, да не залазимо у куће; треће, да се не крећемо цестом; четврто, да заробљавамо, убијамо и уопште да „банду" уништимо. Миомир се чуди како нијесам упамтио ниједан од тих задатака што нам их зададе командир. Миомир тврди чак и то да је командир завршио тај дио заповијести стиховима са Јасиковца:

„... па га ето преко Пиве
гази мртве, хвата живе."

Тај је стих, може бити, Драгу као дошао с ноге, да би подигнутим гласом завршио:

— Ето, то и од вас двојице, као прегходнице, траже Други вод и ваше командовање — да газите мртве и хватате живе.

Вјерујем ти, друже Миомире, али вјеруј и ти мени да се тога не сјећам. Ја сам био некако одсутан и зурио према Беранама. Што тамо не погибох. У познатом мјесту била би ми и погибија познатија. Можда чак и опјевана. Овако могу остати залијепљен уз неку поличку шљиву или кокошарник. Да испадне још и сумњиво. Да неко каже: откуд се он ту нађе? А неко да одговори: тако му је и требало. Да се бар у Беранама наједох, да промијених ове мокре чарапе, а имао сам толико времена. Но ме ђаво одвуче на трг, да се ухватим у коло. Да, да тако ти збиља и треба, мајковићу и ајванковићу.

Присјећам се оног друга што га звасмо делегатом кад нам је пришао и дао по сигнални пиштољ и нешто дуже причао. У почетку сам га и разабирао: да дамо сигнал о своме рањавању или погибији, како би Други вод послао нову претходницу. На мјесто наше погибије, на знак сигнала, потрчала би главнина Другог всда, и сахранила нас. Делегат је убједљиво обећао да ће та наша сахрана бити уз све војне почасти.

Присјећајући се тога поново почињем да зурим у правцу Берана.. .

И велиш, Миомпре, да нас је командир позвао да му приђемо и да те питао имаш ли још браће. А кад си му ти одговорио да имаш, он, велиш, више за себе, рече: један више или мање...

Видиш, ја сам вјероватно још зурио, па се ни тога не сјећам, али се сјећам да је и мене г?итао имам ли браће. На то сам ја скрушено одговорио да немам и да сам јединац, мислим да сам то јединац и нагласио. Командир се мало тргну, као, понадах се, да преиспитује своју заповијест. Онда је одмахнуо руком и полугласно рекао: једап ка' ниједан.

Не бих се сјетио ни оне цигарете, коју ми је на растанку пружио и лично запалио, да ме Милош отпозади не муну и шапну: то ти припаљује свијећу! Милоше, тако, омразих и свијеће, да их, часна ријеч, више никад нијесам запалио.

III

Пођосмо ли, пођосмо. Миомир лијево а ја десно од цесте. Да „банде" нагонимо на цесту и ту, у обручу, ликвидирамо. Брзо смо измакли главнини. Ја сам, извињавам се, претходница је...

Претходница се нашла само у мраку, сама међу шљивама, међу кућама и стајама, међу амбарима и двориштима, које треба заобилазити. Међу свемогућим оградама које треба прескакати. Чудних ли људи, ових Поличана, посебно фамилија, посебно стока, и пас, и жито, и сушара. Умјесто да све то сабију под једним кровом, па да нам ноћас буде много лакше.

Хоће ли ми капа остати, јер су се гране заинатиле да је скину док се испод њих провлачим. Хоће ли ми ногавице остати при овим плотовима које прескачем. Грдне ли бруке ако сјутра будем у строју Другог вода гологлав и да шакама покривам.. . Но, брзо одагнам т«; мисли: не брини, мајковићу, неће ти се више пружити прилика да у строј станеш. Уосталом, што се сјекираш, само нека се има што покривати.

Бацим поглед преко цесте: што ли ради Миомир. Његов је терен. мислим, лакши и мање опасан. Баш је батлија. Од њега нема никакве користи, изузев, ето, што ће испалити сигнални пиштољ кад погинем, но се вала одричем и те његове услуге. Поче да ме раздире и љубомора: боље да није ни одређиван у претходницу, него да сам сам.

Ето, почех да се све више љутим, нећу моћи да кажем: ја па ја, пошто је Миомир са мном. Погинемо ли обојица, морам дијелити с њим ону мермерну плочу на школи. А половина и цијело — није исто. Па макар то била и посмртна плоча. Ако неким чудом изађемо живи, и медаља ће припасти претходници.

Љутим се и на ову цесту што се испружила између мене и њега, као невјеста међу ђеверима. Не знам да ли су који ђевери имали користи од невјесте док је лежала између њих, али ја и онај тамо лијевокрилни члан претходнице немамо од ове цесте ама баш никакве вајде. Њом су до малопријe крцали куси и репати, омогућила им да

брзо прођу и измакну за Бихор, а ја и он идемо странпутицом. Заправо, нијеси ти, цесто, крива но наш командир Другог вода што овако нареди. Ех, како бих те, цесто, изгазио и чини ми се да бих рекао: никад се не умирило, само да цестом наступам.

Једнако буљим у цесту, те се присјетих и стрика Мушике. Био је љути сиромах, који је читавог живота тукао шодер и крчио неке утрине. Кад је умирао, веле да га је стрина Ракита запитала што м\ је најжалије, надајући се да ће њу споменути. А он ће на то: најжалије ми је што се меке земље не накопах.

Занијет, тако, размишљањем да ли да изађем на цесту и њом продужим, или како је наређено, нијесам обраћао пажњу испред себе. Баљда се мало опустих, ослободих, и чини ми се да ми пушка већ бјеше отежала док сам је држао на готовс, па је бијах ставио на раме.

Одједном, као да се небеса отворише: загрмље са свих страна, а Полица се у овој мрклој ноћи освијетли. . . Ја полетјех. . . А ко би други но ја, неће ваљда — он...

Сад се крећемо цестом кроз Горажде. Већ свиће, тако да можемо мотрити и уназад како не бисмо били примиЈећени од командира и опоменути што идемо цестом.

Више се не љутим ни на Миомира. Примићу га, ако се мора, и на ону плочу, не дај боже. Сад ми миришу и ови шљиваци, запажам и неке женске особе што раде иза куће. Што ћеш, и ако је ратно стање, опет. . .

Овако у зору цеста ми изгледа још чистија. Сањарим како ћемо њоме ићи право за Рожаје и даље, до сусрета са онима што наступају од истока. Миомир се присјети Миткета из ,,Коштане" и вели да је играо његову улогу, па поче да цитира „Жал за младост":

„Ноћ летња, Шар-планина у небо штрчи, а испод њума легло пусто и мртво Кооово. Друм, широк, прав, царски. По њега се расипали ханови, сараји, башче, чесме. Месечина греје. Мартинка ми у крило. .."

Умјесто позоришта ја сам, опет, више наклоњен филму, и док Миомир наставља с Миткеом ја у мислима пишем сценарио за филм. . . Напријед претходница, позади на километар Драго с Другим водом, па Крцун с батаљоном, излазе из Берана преко моста. То је тотал. Слика за спектакл филм.

Двојицу у претходници облачим и наоружавам боље но Миомир и ја што смо обучени и наоружани. Размишљам и да ли да их припнем на два добра вранца. У сценарио уносим и сцену о штабу бригаде у Беранама: улази обавјештајац Крсто Думовић код Ника Стругара и узбуђеним глаоом саопштава:

— Друже команданте, моји извођачи јављају да се непријатељ концентрише у Бихору, ради поновног заузимања Берана. Предлажем да у том правцу упутимо наш Први батаљон.

— Није потребно, Думовићу, тамо је већ претходница Другог вода — хладнокрвно ће Нико Стругар. . .

Ево и неких књига на путу. То Миомиру, ваљда, даде повода да прича о својој школи, на коју треба брзо да наиђемо. Вели да је ту завршио четири разреда основне школе; и то све са самим петицама. Припремио је, вели, и збирку пјесама, али га је рат омео да је изда. Као да осјети да му не вјерујем, па поче да пјевуши:

„Кроз ноћ и дим од пушака,
претходница другог вода
јури напријед без узмака..."

Тврдо вјерујем да би Миомир склепао пјесму докраја да не наиђосмо на кућицу тик уз цесту, са широм отвореним прозорима. Приђемо, како то правила будности уче, и завиримо. Но тамо мрачно, ништа се не могаше разабрати.

— Као да је на средини собе нека трпеза и нешто на њој — промрмља Миомир више за себе.

— Да није мртвачки лежај? — приупитам, бацајући поглед према кривини одкуда треба сваки час да се помоли Други вод.

Миомир је закорачио преко прозора и нашао се унутра. Готово је с њим, помислим. Очекујем врисак, пуцањ. Већ припремам сигнални пиштољ и двоумим се: остати поред прозора или упасти унутра. Али ми прво изгледа прикладније.

— Ево колоботњице,* допире Миомиров глас.

Био је тај глас некако загушен, као да је долазио из дубине, те сам помислио да га неко стеже за гушу. Иначе никад раније нијесам чуо ту ријеч. Није, стога чудо, што ми је то колоботњица зазвучало некако страшно и непријатно. Као крабосница, осталијежница. . . ма ј|ош горе. Бојим се да ми се не вјерује, али помислих да је то нека банда, мина или нешто тако опасно за мога Миомира, моју лијевЈ-крилну половину. Престрављен нросто од опасности у коју је доспио мој друг, тако се брзо, из два скока нађох у соби.

— Гдје је, Миомире?

— Ко?

— Па та, ђавоља, ко. . . колотабњица, како ли рече.

— Ево је, вели он и показује ми остатак хљеба од кукурузног брашна.

Погледам га: жути се као кундак од пушке нашег интенданта Још је врућа. А крај ње хладна карлица пуна кисјелог млијека. Предложићу командиру Другог вода да кроз Васојевиће буду знаци распознавања: „колоботњица — карлица". Лако се памти и добро иду заједно.

С пуним пунцатим стомаком колоботњице, претходница настави даље. Већ се приближавамо школи, а мало даље настаје Бихор.

Нећу вам описивати како смо заузимали и заузели школу у којој је Миомир био ђак. У праву си, уредниче, да сам у првој верзији овог прилога у том описивању био преопширан. Али, истина је жива да смо послије заузимања школе нашли дјеловодни протокол и у њему све слабе, или једва прелазне оцјене мог друга Миомира. Разбје-шњен Миомир га је спалио.

Тако дотјеран чланак, у његовој коначној верзији, отпремих редакцији, а уреднику искитих писмо: Враћам ти, друже уредниче, чланак, исправљен и дорађен по твојој жељи У његовој најновијој и, надам се, коначној верзији не хвалим себе и не истичем заслуге.

Избацио сам оно како прва засједа није издржала јер, њен бункер као да није био од бетона већ од поличке сламе. И читаво оно> поглавље о заробљеницима. Опрости ми, била је ноћ а оно Шћекића

*** назив за кукурузни хљеб**

двориште пуно људи, те ми се учини да су све четници. Но кад ти велиш да је то био збјег, онда је заиста то био збјег.

Избрисао сам и оно како су ми падале на рамена гранчице откинуте рафалима. И то ми се причинило, с обзиром на то да је била ноћ, а ја се провлачио кроз шљивак. Кад ти кажем да је то био бехар који је падао по мени, јер сам га тресао повлачећи се, нека ти буде. А можда је и птица прхнула. . .

Што је главно — избрисао сам пуно оних ја. Да не би испало да се хвалим. Ако >је неко ја остало, не замјери ми, но нека се и оно избрише ако редакција сматра да неком смета.

Миомир ми се у свему придружује, па вам, док сједимо у клубу пензионера поручује:

„Ој милосни уредниче,
Свијетлих ти оних дана,
Претходница Другог вода
нек остане записана..."

Василије ВУКЧЕВИЋ-ЊАКО

НЕУСТРАШИВИ БОРАЦ МАТО ЦАМОВИЋ

Док се крајем маја и почетком јуна 1944. године налазила на прилазима Пештерској висоравни, Седма бригада је неколико дана одбијала непријатељске снаге које су надирући од Сјенице и Рожаја настојале да нас избаце с те територије.

Нешто раније у нашу чету је дошао млад човјек, лијепо грађен, ведрог погледа и врло лијепе нарави. Звао се Мато Цамовић. Мато је дошао у нашу чету из неке раније формиране бригаде, али се више не сјећам из које. Одмах ми се свидио, па сам ступио с њим у присан другарски разговор, који је он радо прихватио. Можда нас је везало и то што смо били приближно истих година. Постали смо нераздвојни **другови**.

На жалост, наше другарство није дуго трајало. На ноћ 7. јуна, док смо били на положајима југозападно од села Долића, напале су нас јаке њемачке снаге заједно са пештерском милицијом.

Наша Трећа чета добила је задатак да у садејству са осталим четама поново нападне непријатеља и врати изгубљене положаје. Добро ее сјећам тог тренутка, можда највише по томе што нијесмо имали довољно муниције, па смо је морали одузимати од бораца који су имали више и давати онима који је нијесу имали.

Требало је да пођемо на јуриш уз брдо покривено ријетком шумом. Мато је узео неколико ручних бомби. С њим је отишло још неколико бораца. Ја сам их пратио, а имао сам свега 6 пушчаних метака и једну ручну бомбу.

Било је наређено да се не смије испалити ниједан метак на циљ даљи од 200 метара. Вод се кретао у стрељачком строју и равнао се по

нама. Наступали смо ка непријатељским положајима. Наједном с **обје** стране **су** одјекнуле ручне бомбе. На експлозију бомби надовезала **се** митраљеска и пушчана ватра. Гласнија је била непријатељска, **јер** је непријатељ имао доста муниције па је није штедио.

Наједанпут сам уочио једног „биковца", припадник муслиманске милиције, како посматра борца који му се приближавао. Усредсредивши пажњу на њега, мене није ни видио. Држао је неколико бомби у рукама, у очекивању тренутка кад ће наш борац постати његова **си**гурна жртва. Није ни слутио да га држим на нишану. Пао је тек **што** сам повукао обарачу. Бомбе се просуше око њега.

— Ратко, брате — чух Матов глас. Једном, па још неколико **пута.** Кад утврдих мјесто одакле ме зове кренух да видим што је с **њим.** Знао сам да ме без невоље не зове.

Видјевши ме како се приближавам пропланку с којег је **бацао** бомбе говорио је:

— Не иди, брате Ратко, погинућеш. Ја сам свакако погинуо, **него** ме убиј да ме непријатељ не зароби и не мрцвари.

Неколико Је пута то поновио док сам журио к њему. Непријатељска ватра је била толико јака да су гране с дрвећа падале **по нама.** Приближавајући му се, молио сам га да се преврне на страну. **Он је** то једном или два пута урадио. Више није могао, јер је наишао **на по**већи камен преко којега се није могао пребацити.

— Иди, погинућеш — опомињао ме.

Нијесам се обазирао на његове ријечи. И баш кад сам стигао до њега наређено је да се повлачимо. Узео сам Мата на руке, подигао га на рамена и понио низ падину. Зрна су око нас и даље фијукала, али сам га носио око 500 метара. Побојавши се да нећу дуго издржати, почео сам да зовем командира који није био далеко од нас. Чувши мој глас, командир нас је сачекао и помогао ми да Мата извучем с положаја. Чим смо пристигли чету Мато је одмах превијен. Послије неколико часова подлегао је ранама.

Ратко ЉЕШЕВИЋ

ОВАКО ЈЕ ПОГИНУО ДОБРИ ДРУГ

Послије дугих и тсшких борби с Нијемцима и балистима у Бихору и на Пештеру, нашли смо се у брдима ближе Бијелом Пољу. Око подне 19. маја 1944. године позвао ме је командант Четвртог батаљона и, у присуству команданта бригаде, дао ми задатак да с Другом четом пођем на шумовито узвишење Курило и тамо нађем Трећу чету нашег батаљона. А кад је нађем, да заједно извидимо терен и откријемо непријатељске положаје, јер се овај извјесно вријеме није појављивао на том терену.

На Курилу, у густој и високој шуми, нашли смо Трећу чету. Упознао сам команду чете са задатком који сам добио од команданта батаљона. Командир чете ми је рекао да је непријатељ врло близу и нај-

вјероватније припрема напад, али да му не зна тачан распоред и снагу. Иредложио сам да нас двојица, с групом бораца, пођемо у извиђање, а касније ћемо се договорити што даље да радимо. Он је мој приједлог прихватио.

Дошавши до једног пропланка, уочисмо на супротној страни, на удаљености од око 150 метара, њемачке војнике. Било је очигледно да се припремају за напад, па смо се морали брзо повући да бисмо своје чете припремили за организован отпор.

Наша очекивања су се обистинила. Непријатељ нас је убрзо напао на цијелом положају јаким снагама. Ми смо одговорили прецизном ватром и пружили снажан отпор. На десном крилу друге чете налазио се њен политички комесар Мато Церовић, звани Милинко, узоран комуниста, искусан и храбар револуционар. Старјешина који је смирено, храбро и одлучно извршавао све задатке без обзира на њихову тежину. Би« је још прије рата организован. У вријеме припреме устанка и у устанку руководио је герилским групама. Учествовао је у тринаестојулском устанку и у бици на Пљевљима 1. децембра 1941 године. Зиму 1942. године провео је у леду и снијегу на сињајевинском фронту. Био је омладински руководилац на територији Дурмитора. Послије одступања наших снага с те територије, априла и маја 1942. године, био је партијски позадински радник на терену Ускока, гдје је остао као илегалац све до ослобођења те територије у прољеће 1943. године. Под најтежим четничким терором организовао је партизанске групе од позадинских радника и био страх и трепет за непријатеља. Септембра 1943. године био је замјеник команданта мјеста у Боану и вијећник ЗАВНО-а Црне Горе, на Првом засиједању у Колашину. У нашу бригаду је дошао за политичког комесара чете на дан њеног формирања.

У високој и непрегледној шуми на Курилу дошло је до борбе с Нијемцима прса у прса. Ми смо ручним бомбама одбијали њихове снажне нападе. Наједанпут су они успјели да потисну десно крило наше чете. Зачудио сам се, па сам одмах потрчао тамо и критиковао борце који су се повукли с положаја. Они су ми одговорили да је комесар Мато тешко рањен, да га износи група бораца и бори се за његов живот. Одмах сам пошао к њима. Носили су Мата с положаја у шаторском крилу, под кишом непријатељских куршума. Иако ми је било врло тешко, смогао сам снаге да му кажем:

— Мато, срећне ти ране. Изнијеће те борци. А ја идем да зауставимо непријатеља.

На то ми је он од^оворио:

— Узми, командире, ову моју бомбу. Требаће ти.

Мој покушај да с борцима који су били у близини зауставимо непријатеља није успио. Он је све снажније надирао и ми смо се морали повући у правцу одступања осталих јединица батаљона ради заузимања и организовања повољнијих положаја за одбрану.

Мата смо изнијели. Њему је било све теже. Поједини борци су долазили к мени и кроз плач говорили како их комесар моли да га убију, да не губе вријеме и не гину ради њега, јер њему живота нема.

Мато је упућен у болницу. Чета се од њега растала заувијек. Убрзо је подлегао ранама.

Божо ВУЈАЧИЋ

И МРТАВ ЈЕ БИО ВЕЗАН

Под притиском многоструко јачих непријатељских снага. Четврти батаљон је морао да напусти Долиће, које је недавно био ослободио Заузео је косе и висове изнад самог села. Тада сам био у митраљеском воду батаљона. Вод је посио падине брда југозападно од села. С њих је подржавао стрељачке чете при повлачењу.

Приликом повлачења Друге чете, која је пролазила кроз распоред нашег вода ради посиједања и организовања нових положаја за одбрану, дознали смо да је приликом изласка из села нестао командир вода Војин Митрић и да су упућене патроле да га траже.

Бранко Секулић и ја договорили смо се да ја с неколико бораца потражим водника, а он да са осталим људством вода остане на положају.

Тек што смо пришли првим кућама Долића и почели да претражујемо простор, примијетили смо траг који је давао знак да је нешто вучено. Траг се завршавао код најближег жбуна. Пожурили смо и кад приђосмо сасвим близу, угледасмо и препознасмо водника Митрића. Мртвог. Био је погођен зрном из пушке или пушкомитраљеза у леђа. Руке су му биле везане на леђима гајтаном од падобрана. с

Тужно га је било гледати. Лиле су нам сузе низ образе. Изгледа да се он приликом повлачења чете кроз село одвојио од вода и био смртно рањен или убијен, а да то нико није примијетио. Тако је остао. Наступајући, муслиманска милиција је наишла на њега, везала му руке гајтаном од падобрана и одвукла га у шипражје и мучки убила

Мада смо мало времена имали на располагању, јер је непријатељ и даље надирао, ријешили смо да га сахранимо. Пошто никаквог алата за копање нијесмо имали, зашли смо у најближе куће да тражимо пијук, ашов или лопату. Но, како је становништво приликом нашег наступања било побјегло ка Сјеници, ништа од алата за копање нијесмо нашли. Сем један срп. Пошто сам ја имао већи нож, направили смо пар шиљака од дрвета. Српом, ножем и шиљцима почели смо да копамо раку. Земља је била тврда, а алат примитиван и оскудан, па је копање споро одмицало.

Док смо копали, чули смо да неко зове. Мало сам се удаљио и препознао глас Бранка Секулића. Кад се одазвах, он рече:

— Одмах да се повлачите јаругом, јер су њемачки тенкови на ивици села, с југоисточне стране.

Кад сам се вратио и рекао то борцима, одбили су да оставе несахрањеног друга, макар сви изгинули. Копали смо што смо брже могли. Тенкови су ушли у село и опрезно се кретали између кућа. Секулић је с косе пратио њихово кретање и ишао к нама. Поново нас је звао и викао:

Престаните с копањем, тенкови само што нијесу изашли из села.

Нијесмо га слушали већ смо и даље копали. И само што смо покрили земљом погинулог друга, тенкови су изашли на ивицу села, према нашим положајима. Секулић је био ван себе и викао:

— Тенкови су изашли, тенкови су изашли, бјежите. Затим је престао да зове и пријети. Видјесмо га кагео трчи ка положају вода.

Кад дигосмо поглед са сићушне хумке под којом мирује наш водник, на око 250 метара угледасмо двоја борних кола. Трчећи смо се повлачили јаругом. Захваљујући неком шипражју Нијемци нас нијесу одмах примијетили, но касније, кад смо се били прилично удаљили. Гађали су нас из митраљеза.

У састав вода смо се вратили окупани у зноју и с жуљевима на рукама. Еили смо горди на то што смо успјели да погинулог командира вода Војина Митрића не оставимо непријатељу да га скрнави.

Послије рата му је родбина пронашла гроб и пренијела Војинове посмртне остатке у његове родне Плужине.

Илија ЦЕРОВИЋ

ХРАБРОСТ ЈАЧА ОД СМРТИ

На положају смо изнад Ђаловића клисуре. Вршимо прегруписавање за даља дејства ка Пештерској висоравни. Недићевци и четници настоје да нас потисну с тих положаја. Особито им је стало да заузму чуку, звану Шиљак, која доминира на тој заравни. Од штаба батаљона добијам задатак да с једном десетином што прије посједнем чуку. Десетина коју сам одредио убрзаним је корацима грабила уз стрмен, ка врху шиљка. Штитио нас је храбри пушкомитраљезац Видак Иванчевић. Насред голе ледине опкорачио пушкомитраљез и осматра чуку. Не да да се на њу испне непријатељ прије но што тамо стигне наша десетина.

Десило се ипак да је наша десетина избила на чуку кад и јаче четничке снаге. Развила се борба. Јачи су много, не можемо им одољети и — принуђени смо да одступамо низ стрмен натраг. Четници у групама излазе на вис. Хоће да нас побију или похватају живе. Али их пресреће Видак Иванчевић са својим пушкомитраљезом. Тако је жестоко сипао ватру да је непријатеља приковао за земљу. То је омогућило десетини да се повуче.

Али сад четници, умјесто на десетину, окрећу ватру на Видаков пушкомитраљез. Пушчана зрна просто ријају ледину око њега. Он не мијења положај, стално држи чуку на нишану и засипа је ватром. Видак се не помјера све док нијесу пристигли остали дјелови наше Прве чете. Они крећу у јуриш и протјерују непријатеља са чуке.

Много је још било акција у којима је пушкомитраљезац Видак Иванчевић испољиво храброст попут ове на Шиљку.

Мишо МИЛИЧКОВИЋ

ТАКАВ ЈЕ БИО НАШ КРЦУН

Од многих појединости које одсликавају лик мог команданта Крцуна Машановића издвојио сам само неке.

Као командир Прве чете Првог батаљона Четврте пролетерске црногорске бригаде Крцун је, у јесен 1943. године, добио задатак да ликвидира четничко упориште на Јабуци код Матешева. Тај је **задатак** Крцун повјерио воду чији сам и ја био борац. Прије поласка на **задатак** са свима нама је поразговарао, посавјетовао нас, а командиру **вода** је наредио да се задатак мора извршити, али да при том води бригу о борцима.

— Командире чувај ми борце! — кумио је нашег водника.

Задатак смо извршили, али смо имали неколико погинулих и доста теже и лакше рањених другова. Кад смо се вратили, командир вода је рапортирао Крцуну о извршеном задатку. Детаљно је описао ток борбе и наше губитке. На Крцуновом лицу није се осјетило задовољство због успјеха те акције, мада је она била веома значајна. Потиштен, критиковао је нашег командира због толиких губитака, иако је и сам био увјерен да се тај положај није ни могао заузети без осјетних губитака. Одмах се упутио да обиђе и нас рањенике. Одао нам је признање и показао велику бригу за наше здравље. Нама је то био најбољи лијек.

Када је полазио из Четврте пролетерске на дужност команданта Другог батаљона Седме омладинске бригаде, поздравио се са сваким борцем. Био је то одиста тужан тренутак. Видјела се и покоја суза. Није се Крцуну било лако растати од својих пролетера. Неки су борци хтјели да пођу с њим. Један сам од оних коме се та жеља, макар и касније, испунила.

Кад је Четврта пролетерска црногорска бригада у прољеће 1944. године отишла за Србију, група њених рањених бораца, у којој сам био и ја, остала је на лијечење у подручју Берана. Након оздрављења добио сам наређење да се јавим штабу Седме омладинске цуногорске бригаде „Будо Томовић". Прижељкивао сам да будем распоређен у Крцунов батаљон. У Морачи сам нашао штаб Седме бригаде. Командант Нико Стругар, стари знанац из Четврте пролетерске, рекао ми је да могу бирати батаљон. Одговорио сам да желим у Други батаљон, код Крцуна. Један од другова који се ту затекао припитао ме заг: код Крцуна, а не у чету Јована Татара, мог стрица.

— Не, но код Крцуна — рекао сам категорично.

Сусрет с Крцуном био је срдачан. Одмах ме питао за здравље, јер је већ био чуо да сам теже рањен, а и да сам као рањеник боловао од тифуса. Распитивао се за борце своје чете у Четвртој пролетерској бригади. Нијесам могао мимоићи и разговор о погинулим и рањеним пролетерима. Примијетио сам колико га је то тешко дирнуло.

Након овог разговора саопштио ми је да остајем за курира при штабу батаљона:

— Доста си исцрпен. То ће ти бити лакше него у чети, бар док се не опоравиш.

Брига о борцима, какву је Крцун испољавао, подстицала их је да извршавају и најтеже задатке.

Негдје почетком 1945. године, датума се тачно не сјећам, Крцун је дошао да обиђе бригадну болницу. Тада је био командант Седме омладинске црногорске бригаде. Након што је обишао болницу дошао је и у пратећи вод болнице, у коме сам ја био делегат. Командир вода је био одсутан па је позвао мене. Питао ме о стању у воду. Након мог рапорта нагласио је да односи у воду морају бити људски, другарски.

Ово су само неки примјери којих се ја сјећам. Сваки његов борац има овакву или сличну причу о Крцуну. Оне се причају и данас, а причаће се докле год смо ми, његови борци, живи.

Вељко ТАТАР

И СТАРИЈИ СУ ДОБРО БАЦАЛИ БОМБЕ

У сталном смо додиру с „Принц-Еуген" дивизијом. Први мрак. Положај на Мачковцу. Као и увијек пред борбу, све је тихо. Стиже курир из штаба батаљона. Усплахирен и доста панично саопштава замјенику командира Ракојевићу и мени:

— Ваша је чета остала сама на положају, све друге јединице наше бригаде су се већ повукле преко Лима.

Неко је заборавио на нашу чету и ми дисциплиновано држимо свој положај.

Ситуација нас је изненадила. Али смо се брзо смирили. Повукли смо борце с положаја и већ у мрклу ноћ кренули шумским путељком ка Лиму и Бијелом Пољу. Идемо кроз шуму, у црни мрак и неизвјесност. Наишли смо на усамљену сеоску кућу. Унутра је мајка с троје дјеце, која су већ заспала. Уз разумљив отпор, пошла је с нама да нам покаже најкраћи и најсигурнији пут до Лима.

Ускоро се појавио мјесец, а ми смо се у колони нашли на једном пропланку. Водич, уплашена мајка троје нејаке дјеце, скреће нам пажњу:

— Мора се проћи поред врха оне чуке, а на њој су пред ноћ били Т' '-:мци са шарцем.

Требало је заузети чуку. Зауставили смо колону и постројили чету. Захтијевао сам да ја одредим бомбаше и остали чланови команде су се сагласили.

Пала је команда: бомбе пред строј! Оне се брзо нађоше тамо.

Бомбаши, добровољци напријед! — обратио сам се постројеној чети. Одмах су иступила већ позната лица скојеваца, који су не знам колико пута крчили пут чети.

Овога пута желио сам да се и други опробају. Да покажу и они „старији" како се бацају бомбе. Имао сам неко подозрење према њима, макар да су све то били добри борци. Сматрао сам да се много чувају ови „старци", од којих сигурно ниједан није имао ни 30 година. А имали су више војничких знања, већ су били одслужили војску у

бившој Југославији. Међу њима је било кршних момака и ја одредим тројицу у бомбаше, а у њихову пратњу скојевце пушкомитраљесце.

Са још једним бројем бораца пођосмо ка чуки. Опрезно прилазимо врху.

Када су се бомбаши привукли на блиско одстојање, устали су и уз громогласно: „јуриш, пролетери!" бацили бомбе на врх чуке. У тихој ноћи проломи се експлозија. Док смо притајени лежали, чекајући реакцију Нијемаца, поново настаде тишина.

Обазриво смо кренули и зачас се нашли на врху чуке, а од непријатеља ни трага ни гласа. Напустили су чуку у току ноћи.

Све је ишло нормално, нико није знао због чега је дошло до измјене бомбаша добровољаца. Задатак је извршен, дошли смо надомак Лиму. Вратили смо мајку, можда већ уплаканој и престрашеној дјеци, а чета је ускоро била у саставу батаљона.

Вељко МИЛОЊИЋ

БОРБА ПРСА У ПРСА

Цијеле ноћи 19. јуна 1944. године Други батаљон је маршовао. Прије зоре прешли смо ријеку Бистрицу.

У јутру око 7. часова 20. јуна наишли смо на комору неке од јединица њемачке 7. СС дивизије „Принц Еуген". Из покрета смо се развили у борбени поредак и без икаквих губитака заплијенили ту комору. Нашли смо доста оружја, опреме и хране.

Тада је Друга чета послата да заузме Градину, а Трећој чети је наређено да заузме положај према њемачкој јединици која је била отишла испред коморе. Прва чета је остављена да прикупља плијен и да га преда интендантури батаљона.

Није дуго потрајало од запосиједања положаја на Градини до жестоке борбе између наших јединица и Нијемаца. Тада је наређено Првој чети да трчећим кораком пође у помоћ Другој чети, од које смо били удаљени око километар. Наша чета је просто улетјела у стрељачки строј Нијемаца на Градини. Дошло је до борбе прса у прса. Тукли смо се кундацима и дугачким њемачким бомбама, званим качамарима, које су нам служиле умјесто штапа, јер смо близу и немамо времена да их активирамо. У овој борби сви су борци, с командиром чете Јованом Шабаном на челу, испољили велику храброст. А од свих су одскакали пушкомитраљесци Димитрије Велимировић, Радован Ћорац, Вељко Блечић и њихови помоћници. Пушкомитраљесци су из стојећег става сипали ватру по њемачком стрељачком строју. На њу су Нијемци одговарали ватром из машинки. Може се замислити колико су биле оштре борбе кад је Димитрију Велимировићу кундак пушкомитраљеза као сјекиром пресјечен рафалом њемачког „шарца".

Скојевац Владимир Ракоњевић је пуцао из пушке на једног Нијемца и убио га. Кад и Ракоњевић из пушке Нијемац је опалио из своје машинке и смртно погодио Владимира.

Ту је био рањен и Стипе Лончаревић, помоћник политичког комесара наше чете. Њега је рањеног нашао борац Спасоје Турковић. Спасио га је тако што га је сакрио у грму. Пошто су Нијемци свуда надирали, њих су се двојица нашли у непријатељској позадини. Послије дужег скривања и лутања по планинама, јаругама и беспућу, гладни и исцрпени успјели су да дођу до наших јединица и болнице.

На Градини се необично храбрим и неустрашивим борцем показао и Насто Петровић, командир пратећег вода тешких оруђа Другог батаљбна. С брда коме су Нијемци покушавали да подиђу и да га заузму, он је тукао из тешког митраљеза „бреде" и ручним бомбама. Његов вод се борио три пуна сата.

За изузетну храброст коју су борци и руководиоци испољили у борби на Градини командант Нико Стругар је јавно похвалио читав наш батаљон.

Милић ИЛИЋ

НАШ ПРВИ ШАРАЦ

Послије дугог и напорног ноћног марша, једног јунског дана 1944. године, наша се чета у расвит зоре појавила код Ђаловића клисуре. Око нас је било тихо и мирно као да ту не постоје двије противничке војске, које су се посљедњих дана и ноћи непрестано тукле на Пештерској висоравни.

Чета је застала на ивици шуме, а уморни борци посиједали. Тишина која је око нас владала обећавала је да ће бити времена за одмор, мада смо знали да због тога нијесмо дошли на овај положај. Предах није дуго трајао. Прекинуо га је командир чете Јован Шабан. Позвао је пушкомитраљесца Димитрја Велимировића и мене. Наредио нам је да пођемо на узвишење које се налазило иза положаја које су држали Нијемци.

Огољели бријег испред нас заклањао нам је видик у правцу положаја који смо имали нас двојица да посједнемо. С Дишом сам се договорио да он пође с лијеве стране бријега а ја да идем с десне. Кретали смо се доста комотно. Изгледало је да осим нас никога нема на врховима ових брда. Нијесмо далеко одмакли од чете када смо позади брежуљка, непосредно испред нас, угледали колону Нијемаца. И она се безбрижно кретала према положајима на којима је требало да буду остале чете нашег батаљона. Иако наша чета није била припремљена нити распоређена за борбу, нас двојица нијесмо чекали. Изненадан сусрет с Нијемцима огласили су наши пушкомитраљези. Наши рафали убитачно су се просули по дужини њемачке колоне. Изненађени, Нијемци се разбјежаше низ супротне падине брда.

За то вријеме наша се чета развила и веома брзо стигла на положај с којег смо нас двојица отворили ватру на Нијемце. Међутим, умјесто борбе коју смо сви очекивали, поново је настала тишина. Што је у ствари било? Нијемци су се изгубили у густој шуми између нас и положаја који су држале остале чете батаљона.

С обзиром на то да је ова акција кратко трајала, могао се стећи утисак да смо неочекиваном ватром направили малу варку. Међутим, мртви Нијемци, остављено оружје и опрема на линији куда се кретала њемачка колона показали су да смо стварно били у акцији и, уз то, веома ефикасни. Најдражи и трајан свједок овог сусрета наше чете с једном од јединица њемачке СС дивизије „Принц Еуген" нашао се у нашим рукама. Заплијенили смо шарац. То је био први пушкомитраљез те врсте у нашем батаљону. Ту, у непосредној близини положаја, нашли смо доста разноврсне опреме, оружја, муниције, одјеће, обуће, па и хране. За сваког борца и руководиоца наше чете нашао се по неки трофеј. Хране је било у изобиљу, чак и разноврсних слаткиша. „Самопослуживање" бораца прекинуо је командир чете, наредивши да одмах заузмемо положај, да се припремимо за борбу, а да заплијенимо опрему и остало предамо економату чете.

Нашу посебну пажњу заокупио је шарац. Нико није знао њиме да рукује. Наша чета је била сатављена од омладинаца и омладинки који нијесу били стасали за војску, осим за нашу партизанску. Тада се пред командиром чете појави проблем коме ће додијелити шарац. Дишо и ја смо сматрали да имамо право првенства. Добијање шарца за сваког од нас је значило велико признање. То је знао и командир чете па се нашао на великој муци.

— Којем од вас двојице првом шарац проради, његов је — обрати се Димитрију и мени. Срећа ми је била више наклоњена него Дишу и ја постадох први „шарџија" у батаљону.

Изведеном акцијом, која се до тада завршила без губитака и без рањених, сви смо били више него задовољни. Добро смо се опремили оружјем, одјећом и обућом, затим нахранили, а бога ми, и засладили. Прије те акције неколико дана смо јели само овсени хљеб. Свакооднас тада је пожелио да се понови ова благодет.

Нијемци нијесу дозволили да се дуго одмарамо и уживамо у побједи. Неопажено су запосјели положај иза нас а јединица коју смо претходно били изненадили и разбили извршила је силовит противнапад на наше положаје. Наређено нам је да их напустимо и да заузмемо друге. Кад смо рачунали да ћемо дати сигуран и снажан отпор с тих положаја, Нијемци су на нас осули изненадну и снажну ватру. Пришли су близу нашим положајима и разбили нас. Ми смо тада били дубоко у њиховом распореду. Командовање у таквој ситуацији више није било могуће. Сналазили смо се како је ко знао и могао. Шумовит терен и велике удолине омогућили су нам да се извучемо. Међутим, требало је да прође неколико дана и ноћи док су се преживљели боршг из чете, у групама или појединачно, поново нашли у строју. Неки другови су заувијек остали на тим положајима.

Када смо се послије завршетка ових борби искупили, установили смо да у чети нема помоћника комесара Стипе Лончаревића и мог десетара Спасоја Турковића. Тада смо закључили да су највјероватније погинули. Међутим, десило се друкчије. Стипе је био рањен а Спасоје је остао код њега. Сва је срећа што их Нијемци нијесу открили. Спасоје је носио рањеног помоћника комесара чете кроз непријатељску позадину, па и преко слободне територије, све до наше болнице у Беранама. Тај његов подвиг је одмах забиљежен у нашем бригадном гласилу.

Сталне борбе које смо водили током мјесеца јуна, а касније и дуги маршеви ради пребацивања с једног подручја на друго показали су да тежина нашег шарца и количина муниције којом га је требало бар умјерено хранити представља изузетан напор и велики терет за нашу десетину. Била нам је потребна помоћ осталих бораца чета. Они, па и другови из других чета, свесрдно су нам у томе помагали. Често су командант и комесар батаљона, Крцун Машановић и Драго Дапчевић, приликом наиласка поред наше чете док смо били на маршу, узимали шарац и носили га на коњу, испред себе, како би нам помогли. Шарац је био наш миљеник и зато смо сви у батаљону водили бригу о њему.

Милорад Н. РАДУЛОВИЋ

ПРИСЈЕЋАЊА ЈЕДНОГ ИНТЕНДАНТА

Приликом формирања Седме омладинске основане су и интендантуре, бригадна и батаљонске, а у четама одређени економи. За интенданта Другог батаљона постављен је Војо Чокорило, а ја за његовог замјеника. Батаљони су добили по неколико товарних коњића, по неколико казана, направљених од гвоздених бензинских буради и по неколико омањих говеди. То је било све од чега се морало почети.

Из батаљонске интендантуре економи чета су, према бројном стању, изузимали сљедовања намирница и спремали храну за своје борце. Тамо гдје је била смјештена чета био је и економ са својом кухињом. Зато су борци имали топли оброк кад год је имало што да се спреми.

Преко интендантуре батаљона чете су снадбијеване и одјећом, обућом, а понекад и муницином и наоружањем. Батаљони су дијелом ове потребе добијали од бригадне интендантуре.

Међутим, највећим дијелом људство је снадбијевано непосредно на терену. Од органа власти, народноослободилачких одбора, добијана је храна и друго. Други извор снадбијевања био је плијен од непријатеља, до којег се долазило борбом.

Чете Другог батаљона су имале одиста добре економе. Такви су били Михаило Асановић, Милош Поповић и други. Иако је био њежног здравља, Асановићу није сметало да с храном стигне на сваки положај, и то у часовима нејтеже борбе.

Прве мјесеце борбе и живота бригаде и мог Другог батаљона пратиле су велике тешкоће. Огромни снијег нападао, хладноћа сијече, а нигдје топле одјеће. Борци млади и неискусни, дошли у бригаду са лаком одјећом, јер већина њих није ни имала топлију. Како су се тек осјећали борци из Приморја и топлијих крајева није тешко замислити.

На терену смо Матешева, сиромашног краја у коме нема хране ни за оно мало мјештана. То је још више отежевало снадбијевање. Готово свакодневно сам одлазио до Колашина да бих од та-

мошње команде мјеста измолио бар нешто. Дотурање је обављено по снијегу, најчешће ноћу, уз сталну опасноет од четничких засједа.

Код непосредног снадбијевања од породица, обично смо знали које су имућније, које нам нијесу наклоњене, па смо се према томе и управљали. Ипак, све што смо узимали, чак и кад је била у питању четничка породица, рађено је у договору с друговима с терена.

Приликом узимања стоке и другог од мјештана издавали смо потврде. Те потврде су интенданти овјеравали својим потписом и на њих стављали печат штаба батаљона. Сигурно да смо понекад и претјеривали и изазивали протесте и жалбе мјештана.

Тако нас је једном искритиковао комесар бригаде Мићун Јауковић. Рече да кваримо политичку атмосферу на терену, те да су му досадиле жалбе. Покушао сам да се оправдам, да све радимо заједно са одборницима и да се борци не могу борити празног стомака. Позвах се и на ону народну: „Дјецу ми добро храни, а хљеб ми штеди".

Шифре економа Шипчића

Економ штаба бригаде и приштабских јединица неко вријеме је био Милош Шипчић. Да би људство што боље снадбио храном и осталим потребама, довијао се на разне начине. Он је цијенио да му сљедовања која је добијао из бригадне интендантуре нијесу довољна. Како није имао свој печат, он би на потврде које је давао сељацима стављао само потпис. Заправо, знао је за строг став штаба, посебно комесара Јауковића, да се не узима више од народа, па је морао радити доста спретно и лукаво. Тако би од једне породице узео сир, од друге кајмак или месо и увијек наглашавао да је ријеч о Седмој омладинској бригади, знајући да је она популарна у народу. За сваки случај није се на тим потврдама потписивао пуним именом и презименом већ: „Давалац признанице Е. Ш. С. О. Б. Ш. М."

На Шипчићеву несрећу, једна таква признаница дошла је до руку комесара Јауковића. Сматрајући мене њеним аутором комесар ме позва и упита:

— Попе, јеси ли ти издао ову признаницу?

Одговорим одречно. А да бих био убједљивији објасних му да ја стављам печат и свој пуни потпис. Ипак нијесам хтио да му кажем да је Шипчић у питању, иако ме је он питао чија то може бити признаница.

Након неколико дана, поново се сретосмо, и Мићун, нешто расположенији, рече:

— Био си у праву за ону признаницу. Само, намучио сам се док сам дознао да је Шипчићева.

И збиља требало је бити добар шифрант да се дешифрује оно Е(коном) Ш(таба) С(едме) О(младинске) Б(ригаде) — Ш(ипчић) М(илош).

Не знам да ли је људству штаба послије тога смањена порција. Или је његов сналажљиви економ измислио какву нову шифру.

Пред колоном од 30 товарних коња

Негдје 3. или 4. априла 1944. године дође у батаљонску интендантуру курир из штаба бригаде. Хитно ме, вели, зове командант бригаде. Ма што сам то учинио за име бога, да ме зове ни мање ни више но командант бригаде — мислим се цијелим путем.

Командант Нико Стругар, чим му се јавих — понуди ме да сједнем.

— Звао сам те, Попе — поче он — због једног врло важног и хитног задатка. Добићеш од мене акт с којим ћеш се јавити у команду мјеста у Колашину. Ту ће бити и овлашћење за тебе. Запамти добро: треба да преузмеш веће количине муниције за тешко наоружање и неки други материјал који смо навели у акту који носиш. Већ смо послали људе да мобилишу око 30 товарних коња. Уз сваког коња биће коњоводац, власник или члан његове породице. Сваког часа треба да се прикупе. За то вријеме ти се врати у свој батаљон и јави се команданту да ћеш бити одсутан неколико дана по нашем наређењу. Нека задуже неког да те замијени док будеш одсутан. Пут уз кањон Мораче врло је лош. Узан је и ризичан, па буди опрезан. Припази, нарочито при повратку, да ти се неки коњ с товаром не сурва у Морачу. Није то обичан товар. Већина сељака који иду с тобом добро познају пут до Колашина. Даћемо ти и један непотпун вод бораца ради обезбјеђења. Јеси ли ме разумио?

Поздравих и одговорих:

— Друже команданте, разумио сам: Али бих питао нешто. Док се ја задржим на путу, ви можете куд и кренути. Гдје отприлике да вас тражим?

— Добро си то питао — одговори Нико. — Може се ускоро и то догодити. У том случају штаб бригаде и штаб твог Другог батаљона највјероватније ће бити у Стијени пиперској или у Ћелији пиперској.

Без тешкоћа и брзо завршиx посао у свом штабу и на вријеме стигох у штаб бригаде. Командант ми даде запечаћен коверат за команду мјеста у Колашину. Убрзо се поређа у колону тридесетак товарних коња. Уза сваког је коњоводац и једна дјевојка, Биочанка.

Већ је било око подне кад смо кренули из Биоча. Пут је одиста врло ризичан. Кроз морачке Платије је усјечен у љути крш, није шири од козје стазе.

Слиједећег дана прије подне стигосмо у Колашин. И гу се све врло брзо обави: примисмо и потоварисмо материјал а ја потписах пријем. Добисмо и нешто хране. И журно кренусмо назад. Код Платија упозорих све да држе коње за поводац и да буду најопрезнији због мале ширине и иначе опасног пута. Ноћ нас је била ухватила прије но што смо стигли у Платије, помрчина густа. Са неколико бораца ишао сам на челу колоне. У једном моменту чусмо неко потмуло тумбање. Преко везе јављају да се један коњ с товаром сурвао у ријеку. Узвратих питањем:

— А је ли неко од коњоводаца страдао?

Одговарају да није. А што можемо? Има 200 метара висине, не може се никако прићи ни дању а камоли у мркли мрак. Одморисмо се у првом засеоку на који наиђосмо и ту законачисмо. И љу-

дство и стока све је било преморено од напорног пута. Одборник тог засеока брзо је организовао вечеру и за људе и за стоку.

Наредног дана устали смо рано, јер нам је било остало још доста пута до Еиоча. И мада смо брзо ишли, ноћ нас је ухватила надомак Биоча. Наспрам села Радече зауставих колону, али не растоварамо коње. Ја се запутих на Биоче. Домаћин куће у којој је био штаб бригаде вели да су пошли преко Радече пут Пипера. Пожурих назад и наредих да колона крене за Радечу.

Неко из колоне примијети да сам погријешио пут. Не иде се, вели, туда за Биоче. Одговорих да идемо по сватовски — у новратку мијењамо пз^т, да се млада не би вратила.

Једна врло лијепа Биочанка, која је ишла с нама, на то ће:

— Ваљда, се то, интенданте, не односи и на мене.

— Ако останеш у бригади, могао бих рапортирати Нику Стругару да се бројно стање у повратку повећало за једног борца. Тако би ти, ђевојко, овај пут испала млада, а ми твоји сватови — одговорим јој.

— А ко би био младожења? упита ме!

Ућутах, не смједох да изустим: ја.

И тако у шали и задиркивању брзо нам прође и тај дио пута од Радече до Стијене Пиперске. Баш до штаба бригаде. Нику Стругару би много мило кад видје толико муниције. Видјевши нас заморене од дугог пута, он задужи друге да растоваре коње и смјесте материјал. Није се љутио што је један коњ стрмоглављен у Морачу, јер се прибојавао да ће их бити више. Наредио је економу штаба бригаде да коњоводима спреми нешто да поједу да би се за дана вратили кућама. Мене је здржао, да заморен не лутам по невидјелици тражећи своју јединицу.

То вече сазнадох да та муниција треба да се подијели јединицама пред напад на Спуж.

И интендантура пред топовском ватром

Послије борбе за Спуж и Спушку главицу, Други батаљон се повукао на полазне положаје изнад села Мартинића и Црнаца. Одмор је био кратак и предстојао је брзи покрет. По наређењу штаба батаљона морао сам брзо да снадбијем батаљон најнужнијим потребама.

Радио сам ужурбано, скоро непрекидно, дању и ноћу, да би смо сакупили још неке неопходне намирнице. Тако смо добили више товара лијепога кукурузнога брашна и неколико говеди. Тек што су се приштабске јединице скупиле, створена је колона. Кад смо кренули, почела је паљба непријатељске артиљерије, гранате су падале у Стијену Пиперску, а одјек њихових експлозија далеко је одзвањао.

Због неспоразума приликом примопредаје положаја између наше и Пете пролетерске бригаде кроз непосједнуте међупросторе се провукао непријатељ и заузео Вежешник. Са његових висова је тукао митраљеском, пушчаном и бацачком ватром колону нашег батаљона која се кретала од Стијене Пиперске за Радече. Дуж нашег пута, с десне стране је био суви подзид, који нам је послужио као

заклон. Наредио сам да се товарна грла растоваре, да не би држала терет на себи, јер не можемо макнути од непријатељске ватре која цио дан није престајала. Она испрва није била прецизна, јер су тукли час лијево, час десно.

Како ноћ прије тога нијесмо спавали, а дан је био сунчан и топао, курир Драго Симуновић и ја заспасмо тврдим сном. Пробудиле су нас детонације неколико топовских граната које су близу нас експлодирале. Због тога предложих Драгу да ухватимо заклоне за нека церова стабла. Тек што смо се пребацили и смјестили на три метра од нас експлодира једна топовска граната. Од јаке детонације обојица се нађосмо на земљи, засути гелерима, земљом и камењем. Симуновићу је толико био оштећен слух да ме није могао чути иако сам са њим веома гласно разговарао. Поред тога он је имао и неколико озљеда по тијелу од парчади граната. Коњ задобио тешку рану у тетиви изнад копита задње ноге, али без прелома кости. Мени је једно парче гелера нанијело тежу повреду у скочном зглобу лијеве ноге, а друго ме оштро ошинуло по крстима. У ушима ми је много звонило.

Тога дана, колико се сјећам, наш батаљон није имао људских жртава, али је зато ометен током цијелог дана да не пође својим путем. Тек кад је топовска паљба престала, послије пада мрака, батаљон је могао наставити пут Радеча.

Из Пипера, преко Копиља, Радовча, Пониквице и Жупе никшићке, бригада је 15. априла стигла у Горње Поље. Размјестила се у селима Границама, Ораху, Глибавцу, Горњем Лукову и Ивањи. Уочи нашег поласка, савезнички авиони спустили су падобранима велику количину војне опреме и хране на импровизовани аеродром у Радовчу. Узели смо све оружје и муницију, док смо доста хране коју нијесмо могли носити, предали народноослободилачком одбору Радовча. Ипак, бригадна интендантура и све батаљонске интендантуре биле су одлично снадбијевене разноврсним прехрамбеним производима. Коњи су чак били претоварени и до трбуха су пропадали у снијег. Оне слабије смо и растоваривали, а њихове су товаре борци из интендантуре на леђима преносил.ч до окопњелог тла, па смо ту опрему и храну опет товарили на коње.

У Другом батаљону било је неколико Италијана. Тројица од њих су придодата интендантури. Јели су много више од наших бораца, а на овом маршу су, кријући од нас, замијесили кукурузно брашно, шећер и снијег, па су то јели скривени у једном заклону. Кад сам их изгрдио, они су се постидјели.

Прољећна сјетва

Приликом ослобађања Берана, маја 1944. године, бригада је заплијенили доста оружја и муниције. Мање је било хране, јер четници нијесу имали нека своја складишта нити магацине. Борци Другог батаљона нијесу оскудијевали на Полици у исхрани. Народноослободилачки одбор је испоручивао потребне прехрамбене и друге производе батаљонској интедантури, која се налазила у кући Вукашина Кастратовића, на самом улазу у Полицу. Породица Вукашина Кастратовића, његова сестра Милева и други, били су опредијељени

за НОП, па је с њима било лако сарађивати. Снабдијевање је било нормално и релативно обилно, јер је код мјештана тих села било довољно залиха. Са тог подручја било је доста људи у четницима, посебно из села Заграђа, па је Народни одбор ове производе реквирирао од њихових породица. То је чињено зато што су четници исцрпли и опљачкали све што су могли од партизанских породица док су боравили на том подручју.

У Беранама је командант мјеста тада био Јагош Шћекић. Он је повремено долазио у штаб Другог батаљона интересујући се за размјештај јединица и начин снабдијевања.

Када је прикупљено више производа него што је требало нашем батаљону, слали смо их бригадној и дивизијској интендантури, а и за потребе дивизијске болнице, која се тада налазила, чини ми се, у конацима манастира Мораче.

И сад ми се чини необичан подухват Другог батаљона послије ослобођења Берана. У споразуму са народноослободилачким одборима штаб батаљона је у мају 1944. године по селима организовао прољећну сјетву. Засијане су све површине предвиђене за пољопривредну обраду, а да се при том није гледало на политичку припадност и дотадашње држање власника те земље. На тај начин постигнут је завидан политички успјех и учињен врло позитиван политички гест.

Радош ПЕРИШИЋ-ПОП

ПО ПЕШТЕРУ

Данас се Пештер помиње по великим хладноћама или пак сушама. Кад год у новинама прочитам неку вијест о томе, не могу да се не присјетим оног „врућег" Пештера у љето 1944, кад смо тамо били и жедни и уморни. Воде нема, одмора нема, добродошлице нема. Овдје неке групе, тамо нека милиција, тек нигдје мира ни озбиљне борбе, како би смо те банде већ једном уништили.

Много мртвих углова у Углу

Неке јединице Седме омладинске упадоше у Угао и Долиће и прођоше напријед да прогоне непријатеља. Рачунало се да су ова села ослобођена и мирна. Зато је команда наредила да интендантура бригаде, с комором и пратећом четом, пређе у село Угао.

Још се чују пуцњи, ближи се ноћ, никог с нама од мјештана. Колона велика а мјесто непознато. На погодан начин провјеравам курира који је донио наређење. Али што провјеравати — познајем потпис Ника Стругара а на наређењу је и печат.

Све је било спремно и све, ево, у покрету. Отегла се колона и, чини ми се, захватила пола Пештера. Ту су командир Раичевић и комесар Вишњић с пратећом четом која вуче нека оруђа, да би, чини

ми се, и Подгорицу спржила. Ту су 90 коња натоварених муницијом и бомбама , те 150 волова и 90 оваца.

Будући да сам лично задужен за овај покрет, пошао сам на чело колоне. Не очекујући никакву „здравицу", собом сам повео поузданог водника Митрића и још двојицу пратилаца.

Газећи тако пештерским пољем, с лијеве стране опазисмо коњаника. Наоружан, с ћулафом на глави, жури у истом правцу. Пресрели смо га и позвали да стане. Митрићу наредих да га претресе. Док сам га држао на нишану, у тог хитрог коњаника Митрић нађе писмо у коме је стајало да Угао треба напасти и очистити од партизана.

Позвао сам командира коморе Кривокапића и упознао га с „дочеком" који нам се припрема, те се договорисмо што да урадимо. Продужили смо за Угао још опрезније. вјодимо и писмоношу. Кажем му да ме води до своје куће и да позове сина и да му објасни да смо ми Седма омладинска и да село треба да буде мирно. Но, чим је овај позвао сина, чуше се псовке а потом и пуцањ. У таквој ситуацији вратим Митрића натраг да помогне Кривокапићу и поступи по договору. С пратиоцима, користећи већ први мрак, продужисмо кроз село. Онај с ћулафом поче да бјежи, али га стиже метак. У том из оближњих кућа запуца. Паде коњ пода мном. Премјештајући се из заклона у заклон, доспјесмо до неког гробља. Ту се већ осјетисмо сигурнијима.

Из гробља почнем викати из свег гласа:

— Напријед, Седма омладинска, обухвати десно и лијево.

Кривокапић је скренуо колону иза неке косе, како смо се и договорили. А ми с гробља и даље пуцамо и вичемо:

— Напријед, бригадо!

Јунаци безимене чуке

Заиста ми је жао што не знам име те чуке. Знам само да је негдје у Пештеру и да смо се „упознали" те љетне ноћи 1944. Цијеле ноћи смо путовали и негдје пред зору застали. Ево и команданта Стругара, онако кршног, па сама његова појава разбија умор и страх. Он само упери прст у неко брдо испред нас и кратко рече:

— Јуриш! Ко први на врх тога је псбједа.

И јуриш би такав да се није знало ко је први а ко грлатији. На врху сам видио Милана Томића како тољагачке пушком обори два непријатеља. Но, Нијемци су били многобројни па је овај јуриш био погибељан и за нас. У овом окршају сам видио јунаке Милорада Перовића и Александра Калезића, који носаше тешку „бреду". Бијаше међу првима и четни санитет, мислим да се зваше Милева Церовић.

Сјутрадан, док смо очекивали одмор, Нијемци су прикупили своје снаге. Чак су довукли и тенкове и напали нас с леђа. Тако за Седму у Пештеру није било одмора...

Тих дана смо изгубили и водника Митрића. Није могао више издржати без воде, па је супротно свим нашим упозорењима, пошао на неку сеоску цистерну да пије. Опазили су га Нијемци који су били у близини и рафалом му сломили обје ноге. Послије су му пришли балисти и докрајчили му живот.

Петар ЋЕТКОВИЋ

СОКОЛОВИ СА СОКОЦА

Читаву ноћ смо маршевали тим пространством Пештера. Краја му не видиш. Тих дана смо стално били у покрету — од Долића до Корита, од Угла до Ђаловића. У освит 31. маја 1944. године пут нас је водио неким узвишењем и све нам је ближе било бојиште. Пуцало је и испред нас и са стране. Знали смо да су то јединице наше бригаде. У покрету смо провјеравали да ли су нам шаржери пуни. А Дара је отворила торбу да провјери колико јој је још остало завоја.

Онда је Вуксан командовао:

— За мном, другови! — И преко неке удолине пошао тамо одакле се чула најјача ватра. Образовали смо стрељачки строј и онако из покрета отворили ватру. Чета је као један јуришала. Ту заклона нема, чак ни од ока. Само напријед, да би смо ове проклете Нијемце одбацили бар до Дуге Пољане.

Чета се повија, полегне начас по пештерској трави. Па опет граби уз косу према Соколцу. У даљини назиремо шуму и већ замишљамо како ћемо се у њеној хладовини — одморити.

Сунце је одскочило и почиње да пече. Гори сунце, а гори и огањ на земљи. И не знам по који пут пуним шаржере. Непријатељ узмиче, тражи спас у густој шуми. Али, из те проклете шуме — излазе три челичне грдосије, три тенка. Толико су нам близу да читамо слова на њима. Као један, сви бацамо бомбе испред њих. Оне их само потресу. Ниједан тенк није оштећен. Из њих сипа ватра. Она у пола гласа прекида живот командира Гаговића. С њим гине комплетна команда чете — политички комесар Божо Петровић, замјеник командира Душан Ковачевић и четна болничарка Дара Андесилић.

По нечијој команди покушасмо да одступимо. Али је терен такав да нас Швабе из тенкова виде као на длану. Наизмјенично штитимо друг друга, те стопу по стопу — одступамо.

Ако је у овом паклу могло бити бољег од бољега, онда би то од свих прије припало младом пушкомитраљесцу Душану Кулићу. Он је био мало виши од свог пушкомитраљеза, с којим се био сродио и мајсторски њим баратао. Наједанпут, Кулић, готово из окрета, засу кратким рафалима отвор једног тенка. Са стране, из другог тенка, бомба погоди Кулића у леђа. У том тренутку потрча Ђако Вукчевић и узе одважног пушкомитраљесца на леђа да га понесе. Ђако

мали растом, па се Куличеве ноге вуку по земљи. Наиђе и Миомир Лутовац, те нас двојица придржавамо Кулићеве ноге. Лутовац виче:

— Брже, брже, јер смо овако Нијемцима сигурна мета.

Он и не заврши реченицу а њемачки метак погоди Кулића у главу, на Њаковим леђима. Тако и он паде, као нешто прије наш командир.

Само двадесетак дана прије ове борбе добили смо нешто оружја од савезника, између осталог и два енглеска пушкомитраљеза. Док је командир Гаговић размишљао коме да их додијели, Душан Кулић га замоли да један да њему. Командир му каже:

— Како ћеш га носити, видиш да је тежи од тебе?

А Кулић му одговори:

— Вала, командире, даш ли ми га нећу те обрукати ако је и тежи од мене.

Ове је ријечи заиста и одржао, јер је много непријатељских војника оставио на бојишту. А једном је у борби Душан викао:

— Гдје си, командире, да видиш како рукује пушкомитраљезом онај који није тежи од њега.

Милош РАДУЛОВИЋ

НАША НАЈЉЕПША ПОБЈЕДА

Био је трећи дан борбе. Сама природа је измијенила свој облик под страшном ватром Нијемаца, а наша Седма бригада непоколебљиво држи своје положаје.

Ноћ је, око 9 сати. Други блтаљон се припрема на задатак: треба да нападне непријатеља на добро утврђсиој чуки Курилу.

Пролазимо кроз густу шуму, у помрчини не види друг друга. Спотичемо се један о другога, падамо, али не губимо везу.

Ово је већ четврта ноћ без сна. Четврта ноћ јуриша.

Прешли смо шуму и пред нама се указала чистина. Ту су њемачки логор и комора. Стражар нас није ни зауставио, а већ су прве бомбе пале на Нијемце. Измијешали смо се с њима.

Избезумњени Нијемци су се бацали на отпор. Али већ су се у праскозорју црниле силуете њихових љешева, које су „удесили" наши бомбаши. На **бојишту су оставили 17 мртвих и сву комору.**

Једна чета је наставила да прогони Нијемце, док је друга остала код плијена.

Убрзо нас је напало појачање које је стигло разбијеним Нијемцима. Дохватили смо се и с њима. Шума је јечала од борбе. Падали су Нијемци као и грање које су сјекли „шарци".

Један наш борца пада, непријатељ му је сломио ногу. Маса Нијемаца је навалила и између нас и њега створила зид. И ми смо га морали оставити. Али га није оставио Спасоје Турковић, осамнаестогодишњак из Плава. Дохватио је рањеног друга и повукао га иза дрвета. Нијемци су прилазили на десет метара, док га је он превијао.

Напустили смо Обров, морали смо се повући и даље. Али Турковић није хтио напустити свог друга. Остао је уз њега, међу групама махнитих Нијемаца. Нијемци су одлогоровали у тој шуми.

Млади Турковић је водио рањеника, боље рећи, пузио од дрвета до дрвета, између њемачких огњева и стража, пуних пет дана и ноћи. Били су изнемогли и гладни.

Баш кад су мислили да су избјегли, на сто метара пред њима избило је осам Нијемаца. Они су их видјели и звали. Оставити друга и себе спасавати, или обојица пасти у крвничке руке. Не. Турковић је повукао друга иза дрвета, нанишанио и опалио. Кад је испалио и пети метак, видио је Нијемца како пада. Брзо је дохватио друга и повукао га дубље у шуму.

Узалуд је „шарац" тресао. Пред њима се указао плави Лим и даље, преко — слободно Беране.

Била је то за наш батаљон "ајљепша побједа.

Бранко *ТАЦОВИЋ*

j

(Прештампано из „Омладинског покрета", листа Уједињеног савеза антифашистичке омладине Црне Горе и Боке, бр. 6, 1. новембра (1944).

СВЕ ЗА РАЊЕНОГ ДРУГА

Спасоје Турковић, омладинац из Плава, добровољно је пошао у Седму бригаду.

Прво ватрено крштење није га збунило. Затим су наступили чести окршаји сњежним планинама и питомом долином зеленог Лима.

Пештер. Надирале су јаке непријатељске колоне. Бригада им је неколико дана одолијевала...

Али непријатељ је још жешће насртао. Борци Седме су се повлачили... С три друга Спасоје Турковић био је одсјечен. Договарали су се куда да крену. Наједном, с напуштеног положаја, зачуо се глас тешко рањеног Алексе Обрадовића. Звао је у помоћ своје другове. Спасоје је нијемим погледом тражио одговор од своја три друга. Они су ћутали. Непријатељ је био близу рањеника — сваки покушај да се изнесе био би плаћен новим животима.

Спасоје Турковић, омладинац из Плава, није дуго мислио. Знао је да је тешко било вратити се на положај који је напустио, али још теже му је падало да остави рањеног друга. Одшрафио је бомбу — жута каписла бљеснула је на сунцу. Пошао је натраг код свог друга, дохватио га и снио на мјесто одакле се вратио. Али, његови другови били су већ отишли...

Нијемци су били близу. Спасоје није могао даље. Чекао их је. И кад су дошли на неколико метара, полетјела је из Спасојевих руку бомба и пала међу хитлеровце. Искористио је непријатељску забуну, узео рањеника на леђа и на неколико стотина метара смјестио се с њим у један жбун.

Дан и ноћ остали су тако непомични и без гласа, док су њемачке колоне у дугим редовима пролазиле.

Сјутрадан, Спасоје је наставио пут, носећи рањеног Алексу. И тако седам дана, седам ноћи, уз највеће патње, по камењару Пештера и бихорских планина, све до Берана.

И тек осми дан предао је Спасоје свог рањеног друга партизанској болници.,.

Овакви су наши борци — Титово племе!

В. *К.*

(Прештампано из „Побједе", бр. 7, 31. децембра 1944).

ОДВАЖНИ КУВАР ВОЈО АНЂИЋ

Војислав — Војо Анђић из Будимља код Иванграда, борац Треће чете Првог батаљона, био је одређен да једно вријеме ради у четној кухињи. Од првог дана није се мирио с том дужношћу. Узалуд су му старјешине говориле да је и његова дужност у кухињи веома важана и одговорана. Док смо се ми послије тешког и напорног марша одмарали, Војо и његови другови у кухињи, иако уморни, морали су да нам спреме какав-такав оброк. Војо није осјећао умор, али се осјећао повријеђеним тиме што није био у борби са својим друговима.

Практиковало се да се послије сваке значајније борбе одржи четна конференција. На њој су изношена позитивна и негативна запажања, давана је оцјена чете као цјелине, истицани појединци који су се истакли у борби, а било је и критике на рачун појединаца. Војо, не само што није узимао учешћа у дискусији него је увијек био тужан и замишљен. Често је с нама разговарао о том свом „проблему" а пред старјешинама енергично изјављивао да неће више радити у кухињи и тражио да га пошаљу у борбу. Старјешине су му увијек објашњавале да је његОв задатак раван задатку сваког борца. Све то није утицало на њега. Био је упоран и захтијевао да иде у борбу.

Осамнаестог јуна, уочи окршаја с непријатељем, на састанку чете донесена је одлука да се Воју одобри да иде у борбу која нас је очекивала сјутрадан. Шеговом весељу није било краја. Од великог одушевљења грлио је и љубио борце а послије тога частио и уређивао себе и своју пушку за сјутрашњу борбу.

Непријатељ је 18. јуна био на положају Тутићи — Кулина — Травњак — Крајиновићи, на Пештеру. Његова јачина била је променљива, али, према подацима, није прелазила 2000 војника.

Седма бригада била је на положају Гаревишта — Вишњево (к. 1401) — Равни Гвозд — Гргаје — Градина — Градац — Петрово брдо.

Деветнаестог јуна око 4 часа непријатељ је јачим снагама, под заштитом магле, напао десно крило наше бригаде на Петровом брду. Успио је да одбаци Први батаљон. Његове чете су се повукле на линију Негобратина — Градац. Два сата послије првог напада борбу на линији Коси — Негобратина примио је и Четврти батаљон, који је био на одмору у селу Штитовицама. За то вријеме се Први батаљон помјерио на положај Градац —- Градина —Врх.

Борба је почела рано у зору 19. јуна. Наша Трећа чета држала је положај на Градини, Непријатељ стално напада али ми упорно држимо положај. Војо Анђић је у првој борбеној линији. По изразу лица могло би се закључити да је весео. Непријатељ нас стално засипа ватром. Настало је извјесно помјерање на положају да бисмо избјегли убитачну ватру непријатеља. Војо не мијења положај. Он сачекује непријатеља. Који се год појави на нишану његове пушке пада мртав.

Приближава се подне. Борба је врло жестока. Непријатељ врши јак притисак не само на положај наше чете него и цијелог батаљона. По ватри која се чује може се закључити да се таква

борба води и на положајима цијеле бригаде. Непријатељ је заузео дио нашег положаја. Но, још се упорно бранимо. Добијамо наређење да се повучемо и посједнемо погоднији положај. Дио наших снага треба да нам штити одступницу. Војо је међу њима. Он не напушта своје мјесто. Ријешио је да остане док се и посљедњи борац не повуче. Он и даље штити одступницу својим друговима. Све док га један непријатељски рафал смртно рани.

Вршимо противнапад. Нећемо Воја ни мртвог да препустимо непријатељу. Под унакрсном нашом и непријатељском ватром другови су изнијели Воја. Понијели су га у заклон да му се укаже помоћ. Узалуд је све било. Војо је издахнуо на рукама својих другова.

Олга НОВЕЉИЋ

РАСТАНАК С БРИГАДОМ

Непријатељске снаге на сектору Седме бригаде у јачини око 1500 наоружаних војника, састављених од муслиманске милиције, четника и мањег броја Нијемаца, налазиле су се на просторији Петњица — Лагатори — Пороче — Јаворово — Крушчица — Градина — Крстача.. .

Почетком јуна Седма бригада, с једним батаљоном Пете бригаде и једним батаљоном Прве италијанске алпске бритде, добила је задатак да нападне непријатеља на овој просторији и изврши чишћење Еихора.

Први батаљон је имао да нападне непријатеља са просторије Бијела Вода, међупростором Крушчица — Савин Бор — Врх — к. 1534 — Пуч Поље — Пискавица.

Десетина у којој сам био пушкомитраљезац добила је задатак да с једне узвишице штити положај чете, односно батаљона. Та узвишица је доминирала цијелим положајем. У току борбе непријатељ је неколико пута покушао да нас збаци с тог положаја. Жестоко смо се бранили тражећи да одржимо то узвишење и тако омогућимо да батаљон изврши свој задатак.

Непријатељ је непрекидно нападао. Моја десетина била је чврсто ријешена да не напусти тај положај. Непријатељ је још једном напао. Засуо је наш положај бомбама и митраљеском ватром. Једним рафалом непријатељ ме рани кроз грудни кош. Био сам непокретан, а мој митраљез је заћутао. Другови су помислили да сам мртав. Почели су се повлачити с положаја. Мене је тешко рањеног зграбио Божидар "Булатовић и одвукао ме у заклон. Ту ме је превила Видосава Ђуровић, референт санитета батаљона. Док ме је превијала наишао је Петар Војводић и наредио да се изврши противјуриш, па су наши борци поново заузели доминантни вис.

Тешко рањеног, другови су ме однијели до Бијелог Поља. Сви су се бринули да болове што лакше поднесем, а посебно Милорад Вучетић. Пребацивање од мјеста рањавања до Бијелог Поља трајало је око десет часова. На том путу често су нас надлијетали авиони.

Другови су се морали склањати а ја сам остајао насред пута на носилима. То је понекад трајало и по читав сат.

Из Бијелог Поља сам пребачен у болницу у Беране а одатле авионом у болницу у Италију. Тако сам се растао од мојих добрих другова и другарица — од моје бригаде.

Јован ЖАРКОВИЋ

У СПОМЕН ДРУГОВИМА ИЗ ПЕТЊИКА

Средином јуна 1944. године, на Оброву код Бијелог Поља тешко је рањен Драго М. Бабовић, осамнаестогодишњи младић из села Петњика код Иванграда, пушкомитраљезац Треће чете Првог батаљона. Пао је крај свога пушкомитраљеза између наших и непријатељских положаја. Рана је била тешка и више није имао снаге да отвара ватру. Његов замјеник је зграбио пушкомитраљез и наставио рафалом да туче непријатељске положаје, и тако омогућио друговима да Драга извуку.

С још неколико рањеника Драго је пребачен у болницу у Бијело Поље, али је након извршене операције око пола ноћи умро.

На истим положајима погинуо је и Војо Анђић у борби против Нијемаца и четника.

Погибија Петра М. Барјактаревића, пушкомитраљесца Прве чете Првог батаљона на Јаворју и рањавање пушкомитраљесца те чете Вукоте Радојевића на Семиљу остали су ми такође у незаборавној успомени.

Доста рањених бораца борило се између живота и смрти, остајући на положају поред свог оружја и другова све док се борба не заврши. Рањеници су трпјели болове заборављајући на своје ране, интересујући се за ток борбе, а они који су лакше рањени након указане прве помоћи поново су ступили у борбу. Према рањеним борцима показивана је највећа љубав и брига, не само од другова из јединица већ и од читавог народа. Жене и омладина правили су завоје, плели чарапе, носили рањене другове. У то вријеме није било операционих сала, те су рањени борци смјештени по кућама симпатизера и тамо оперисани доста оскудним санитетским инструментима.

Сјећање на ове моје погинуле другове остаје ми као трајна и незаборавна успомена, пошто смо заједно расли, у истом селу, учили исту школу, пошли у партизане у исто вријеме, са још много младића и дјевојака овога краја.

Васко Д. БАРЈАКТАРОВИЋ

СЈЕЋАЊА НА ДРАГОСЛАВА ДЕДИЋА СКОЈЕВСКОГ РУКОВОДИОЦА ПРВОГ БАТАЉОНА

Лик револуционара Драгослава Дедића, студента права и омладинског руководиоца, остао је у трајном сјећању напредној омладини, предратним ђацима подгоричке гимназије, многобројним студентима, радницима и сељацима с којим је долазио у додир у устаничком Брскуту и, посебно, борцима Првог батаљона Седме омладинске бригаде у чијим је борбеним редовима положио млади живот.

Наше познанство датира од другог разреда гимназије. Заједно смо матурирали, друговали и често разговарали — о школи, прочитаним књигама, условима живота, о разним друштвеним проблемима и активностима. Драгослав је волио да прича о својој породици, дјетињству, о родном крају и мукотрпном животу у њему, о обичајима и традицијама.

Родио се у Брскуту 15. марта 1920. године у сиромашној сељачкој породици. Остао је без оца у трећој години живота, а његов једини брат Драгомир није тада имао ни пуну годину. Његова доброћудна и трезвена мајка Даница и стриц Пуниша, с којим су живјели у заједничком патријахалном домаћинству, преузели су бригу о оскудном имању, одгоју и васпитању дјеце. Његови преци су, на многобројним ратним поприштима, у окршајима са отоманским освајачима, у борби за слободу и независност Црне Горе, стекли велики углед и поштовање. Као дијете научио је напамет скоро читав „Горски вијенац", познавао је доста добро историју Куча, из којих су се његови преци преселили у Брскут, и уопште, знао је историју Црне Горе. Рано је осјетио све тегобе живота у родном крају и са великим симпатијама од ране младости гледао на све што се поштено бори за опстанак, што ради и ствара.

Неизмјерно је волио свој Брскут, Верушу, Комове и са одушевљењем причао о животу у планини љети, са овцама.

Долазак у Подгорицу, у гимназију, за њега је био нов доживљај. Пружио му је широке могућности за стицање нових сазнања и помогао да доста рано спозна друштвене неједнакости и све што из њих произлази.

Ближи су му срцу били ђаци који су пјешачили по десет, дванаест и више километара до школе, по вјетру и киши, са слабом одјећом и обућом, и комадом хљеба и сира у торби, и они који су због удаљености од школе морали наћи скроман, скупни смјештај, а храну добијали од својих једанпут недјељно, пазарним даном, и то, углавном, велики кукурузни хљеб печен у црепуљи и нешто тврдог и сланог сира. Ти ђаци су улагали ванредне напоре да у подгоричкој гимназији строгог критеријума и јаке конкуренције постигну што бољи успјех у учењу. То није било лако, тим прије што се званично сматрало да гимназија има превише ђака и да њихов број треба смањити.

А баш из редова материјално најсиромашнијих израсла је читава плејада одличних и врло добрих ђака и, у исто вријеме, напредних омладинаца. Радом у школи и ван ње они су дали видан допринос општој борби за прогрес. Многи од њих ће у рату и револу-

ција младе животе оставити на бојном пољу. Таквих је било стотине, међу којима је и знатан број народних хероја.

Активност напредних ђака подгоричке гимназије посебно долази до изражаја од 1935. године, послије масовног учешћа ђака у фебруарским демонстрацијама у Подгорици поводом убиства у Београду студента Мирка Срзентића. Требало је уложити доста снаге и истрајности да би се одупрло притисцима на наставнике, родитеље и ђаке да се из школе уклоне политички најактивнији ученици. У томе су значајну улогу одиграле и ђачке дружине, међу којима су се највише истицале литералне „Његош" и „Препород", које су водили напредни омладинци. Њиховој активности је давао допринос и Драгослав Дедић. Као и многи други млади средњошколци, у тим се дружинама опробао првим стиховима и причама социјалне садржине.

Читање напредне литературе и дискусија о њој били су веома распрострањени. За дјела Горкога, Ремарка, Лондона, Шолохова, Толстоја, Достојевског, Цесареца, на разна „Нолитова" издања и другу прогресивну литературу чекало се на ред. Рецитоване су и пјесме Алексе Шантића, Јована Јовановића Змаја, Косте Абрашевића, сатире Радоја Домановића и дјела других напредних писаца. Том активношћу, коју су усмјеравали Партија и, одлучујуће се утицал^ и веома доприносило слободарском васпитању и револуционарном опредјељивању подгоричких средњошколаца.

Револуционарну активност у Подгорици, међу средњошколском омладином, Драгослав преноси и међу омладином и народом свог Брскута, доносећи им марксистичку и другу напредну литературу. Његов рад постаје све запаженији и већ 1937. ђак седмог разреда гимназије Драгослав Дедић примљен је у СКОЈ. У условима илегалности и полицијског терора критериј за пријем је био веома оштар. Био је, сјећам се, веома поносан због пријема. То га је подстакло на још већу активност у политичком раду и учењу. Он активно учествује у радничким штрајковима, митинзима, демонстрацијама и другим акцијама, којих је баш тада много организовано у Подгорици.

Иако је ђацима то било забрањено, испољавао је знатну активност и у кампањи за изборе 1938. године, агитујући за радничку листу и њеног носиоца Блажа Јовановића.

Те године завршио је гимназију с врло добирм успјехом. Одмах послије матурирања постао је члан студентског удружења у Подгорици, укључујући се у све његове активности. У јесен се уписао, на Правни факултет у Београду. Тиме је почело ново раздобље његовог живота и револуционарног рада. Нова средина му је пружила и нове мугућности и за стицање знања и за размах политичке активности.

С каквим је само одушевљењем, сјећам се, доживио револуционарну атмосферу у тзв. физичкој сали Правног факултета и митинг 7.000 студената посвећен одбрани аутономије универзитета и задацима напредних студената, на коме су говорили Иво — Лола Рибар и други руководиоци студентског покрета.

Материјални разлози су га спрјечавали да стално живи у Београду, иако је то желио. Кад би остао без средстава за издржавање, враћао се свом Брскуту и Подгорици. Ту је настављао активност и припремао се за испите. Скојевац и нароДни студент, који се поли-

тички и револуционарно подједнако активно ангажовао и испЈљавао и у Београду, и у Подгорици, и у родном Брскуту, Драгослав је у најбурнијем времену, непосредно пред рат, 1940. годинл, добио и највеће политичко признање — примљен је у Комунистичку партију Југославије. Остварила му се жеља о којој је дуго маштао и један од циљева којима је стремио.

У даљој револуционарној активности Драгослав је посебну бригу поклањао омладини. У окупљању и организовању младих свога краја он постиже дивне резултате. Те, 1940. године. изабран је за секретара општинског комитета СКОЈ-а у Брскуту.

Полицијска власт је брзо уочила његову револуционарну активност и углед који је њоме стекао, па му је забранила кретање ван Брскута и наредила да се редовно пријављује жандармеријској станици у Брскуту. Али то није утицало на интензитет његовог рада. Он је и један од организатора и активиста сељачке самопомоћи у Брскуту, која је радила под утицајем Комунистичке партије и формирана на њену иницијативу. Она је окупљала широке сељачке масе, пружила им извјесну материјалну помоћ и будила њихову класну и политичку свијест. Увидјевши да, поред свих мјера полицијског надзора, ограничавања и забране кретања, пријетњи и другог, не могу умањити његову политичку активност, власти 1941. упућују Драгослава у концентрациони логор у Смедеревску Паланку. Овај логор званично је важио као војни, а Драгослав је тамо спроведен иако војску није служио.

На притисак народа логор је распуштен непосредно уочи напада фашистичке Н.емачке на нашу земљу. Драгослав жури у родни крај и ангажује се у сакупљању оружја и припреми народа на устанак. Он је један од организатора тринаестојулског устанка на подручју општине Брскут. Учествовао је у првим герилским акцијама јула 1941. године. Новембра постаје политички комесар Зауглачке партизанске чете Братоношко—брскутског батаљона „18. октобар".

Након повлачења главнине партизанских снага из Црне Горе за Босну, средином 1942. подине, он остаје да ради у позадини. И У тим условима Драгослав проналази погодне облике рада, бодри народ и омладину, Била су то тешка времена, у којима су терор, глад, хапшења, интернирања, стријељања, вјешања, паљевине кућа и слично били супротстављени моралу, слободарским традицијама и људском достојанству. У тој ситуацији је примјер Драгославовог држања много значило за народ његовог краја.

У тим условлма срели смо се једне ноћи на састанку комуниста Брскута када сам их као партијски радник обишао и упознао са наредним задацима. Сусрет је био дирљив. Срели смо се у ватри револуције о иојој шо водили много дискусије. Поглед, стисак и загрљај рекли су много. Био је један од првих комуниста који је захтијевао да се одржи и састанак са организацијом СКОЈ-а и да се њен рад интензивира.

Новембра 1Ј43. године Драгослав Дедић је ступио у Пету црногорску пролетерску бригаду, али је одлуном Партије, већ у децембру, упућен за руководиоца СКОЈ-а Првог батаљона Седме омладинске бригаде. Његово радно и руководилачко искуство са омладином брзо је дошло до изражаја. Стекао је углед и љубав свих бораца батаљо-

на. Томе су допринијели разборитост, сталоженост, разумијевање и л>убав коју је показивао према људима. Бринуо је и бори се за то да се без потребе не да ниједан млади живот.

Рад омладинске организације Првог батаљона био је веома цијењен, баш као и њен руководилац Драгослав Дедић. И док се у штабу бригаде и бригадном комитету Партије расправљало о предлогу да прими дужност омладинског руководиоца бригаде или политичког комесара батаљона, погинуо је, приликом извиђања њемачких положаја у Његобратини, код Сјенице. Тешко је описати како су омладинци и сви који су га познавали примили ову тужну вијест и жалили свог омиљеног и цијењеног друга и руководиоца.

На позив Брскућана, љета 1972. године, посјетио сам и њихов диван споменик палим у борби за ослобођење у Балканском и Првом свјетском рату, борцима НОР-а и револуције и жртвама фашизма. Послије разгледања споменика отишао сам у Комове. Тамо нас је дочекао и Драгославов брат Драгомир. Недостајао је Драгослав да нам, како је то сам говорио, у слободи покаже љепоте планине коју је неизмјерно волио.

Драгутин РАДОВИЋ

СТРАСНИ ЗАЉУБЉЕНИК У ЉУДЕ
НИКОЛА ЂАКОНОВИЋ

Николу сам познавао из доба када је требало „стићи и утећи и на страшном мјесту постојати". Од свих мојих другова из предратног и ратног периода он се истицао снагом ријетке личности, изузетних особина, непоколебљивог револуционара. Марксист широког теоријског образовања увијек је био приправан да животу све жртвује, а да од живота мало тражи.

У рату је увијек дијелио судбину својих бораца, другарски се понашао према њима, и у најтежим тренуцима. У миру се истински, одлучно и отворено борио против својих бораца, другарски се понашао према њима, и у најтежим тренуцима. У миру се истински, одлучно и отворено борио против бирократске надмености, кабинетског, догматског и технократског понашања и недемократизма у вођењу послова и никада није потцјењивао обичног човјека и његове интересе. С његовог лица зрачило је велико људско срце, а из дубине душе благост, топлина, племенитост, хуманост, одлучност, дружељубивост и достојанственост. Сва његова активност, живот револуционара и борца, искусног партијског радника, били су срачунати на једно — на изградњу новог самоуправног социјалистичког система у интересу радних људи наше заједнице.

Остајући у свакој прилици искусни и прекаљени револуционар, никад није заборавио и на развијање братства и јединства између Црногораца и Албанаца у свом родном граду — Улцињу, у коме је био један од главних организатора револуционарног и ослободилачког покрета.

Прије рата био сам у партијској ћелији у којој је био и Никола. Пред том партијском ћелијом, како се то онда обичавало у подгоричкој партијској организацији, а можда и у другим мјестима у Црној Гори, Никола Ђаконовић и Богдан Котлица примили су одговорност за мој пријем у Партију, што ће ми доживотно остати у пријатној успомени.

За ову партијску ћелију рекао је друг Блажо Јовановић 1942. године у Врбници да је била једна од најбољих на подручју ПК КПЈ за Црну Гору, Боку и Санџак. То је велико признање и част мртвим и живим члановима ове партијске ћелије, која је у народноослободилачкој борби дала три народна хероја. За мртве, али славне револуционаре и ратнике ове партијске ћелије: Николу Ђаконовића, Рада Ковачевића, Богдана Котлицу, Воја Деретића, Сава Пејановића, Воја Вељића, Милана Вукотића, Милоша Бобичића, Милорада — Мусу Бурзана и Милију Макочевића може се с поносом рећи: „Виле ће се грабит у вјекове да вам вјенце достојне сплету".

Николин животни и борбени пут остаће записан као свијетао примјер наше народноослободилачке борбе и социјалистичке револуције. Његов револуционарни лик остаће трајно у сјећању његових другова и млађих генерација, који ће с дужним поштовањем његовати његово дјело. Вријеме односи ратнике, односи револуционаре, настаје трагична празнина због њиховог губитка, али то вријеме чува и успомену на њих.

Бранко ЈОВОВИЋ

ПРЕД СПОМЕНИКОМ НА СОКОЦУ

„Међу погинулима су били: командир 2. чете Вуксан Гаговић, његов замјеник Душан Ковачевић, политички комесар чете Божидар Петровић и четна болничарка Дара Андесилић. Ова пожртвована болничарка погинула је уз командира Гаговића. кога је, смртно рањеног, покушала да извуче.

Губици од тенкова били би много већи да таласасто земљиште није пружало услове да се рањеници извуку...

Кад се је 2. чета 2. батаљона прикупила, недостајало је готово половина бораца."

Из монографије
„Седма омладинска", стр. 95

Видјех те живу, Друга чето, онога јутра на Пештеру кад застаде, за тренутак, тек да зачеље приђе и кад Вуксан командова:

— За мном!

Не упита неку куда то, не замоли нико да се предахне, након овог ноћног марша. Нико да упита јесу ли ретденици пуни, има ли завоја.. .

Зашто питати, кад је све јасно, кад Пештером одјекује пуцњава од Корита до Црног врха, кад тамо треба што прије стићи и помоћи Првом батаљону.

Уосталом, није ни било времена за таква питања, јер већ Вуксан закорачи са оног склада преко неке вододерине. . .

I

„Куда си ми улетио, мој соколе
Од дивнога јата тога, брате, рано?"

Ех, да сам знао, рано моја, стао бих испред тебе, објесио ти се о врат и молио те да станеш. Рекао бих ти?

— Не дамо те, Вуксане, ни за „Принц Еуген" дивизију, па не дај ни ти Друге чете за све Швабе по Пештеру.

Знам да би ме ти лако одгурнуо, уз онај твој благи осмијех и направио се као да ме нијеси чуо.

Да сам знао, рано моја, пришао бих и теби, Божо:

— Комесаре, учена главо, чекај да се одржи партијски састанак, чекај да се скојевци изјасне, да непартијци...

Ах, не, не бих тако рекао комесару. Зашто посебни састанци ових и оних. Одлучно бих стао испред комесара и рекао:

— Заустави Другу чету овдје, на овом складу, да одржимо предсмртну конференцију, да се борци међусобно нагледају и узму жељу један од другога. Што немам оловке да убиљежим имена ових момака, док су још живи, што немам фото-апарат да сликам Другу чету. Што се сунце већ не појављује да освијетли ове ликове, да обасја ова лица да још једном видим ове своје другове док су живи...

Видјех те, Друга чето, кад се, запути оним пространством, без краја и обиљежја. Нигдје дрвета, ни камена, ни заклона од сунца и погледа. Једино се тамо, према Петровом брду, назире неки шумрак, но то је далеко, а ти си уморна, Друга чето, па ко зна хоћеш ли и смоћи да стигнеш до тамо.

Је ли ово бојиште, или је ово ћилим: густа трава и разнобојни цвјетови, а ти газиш, као да си на мајском уранку. Зашто, Друга чето, не запјеваш ону нашу пјесму:

„Дивно ли је у прољеће,
ливадама брат' цвијеће..."

Гледам те како се растегну десно и лијево, да, чини ми се, захвати пола Пештера. Тамо десно — Други вод са оне његове три десетине, до њега Трећи, са оне његове три десетине, а тамо на лијевом крилу — три десетине Првог вода. Нијесам до јутрос ни зна~колико си велика, Друга чето.

Ето: десетине напоредо грабе напријед. Што сте наумили, другови моји? Да се држите за руке, рекао бих да играте козарачко коло, да је размак између вас нешто мањи, рекао бих да сте планински косци. Ако сте косци, велике сте откосе заузели, нећете изаћи на Петрово брдо.

Даро, то нијесу твоји сватови. Берули то букте цвијећа за свадбу твоју. Буди невјеста и одабери ђувеглију: хоћеш ли онога тамо са десног крила, Вуксана Вучковића. Он је твоје годиште и сва-

ка би га његова Васојевка пожељела. Или можда хоћеш оног са лијевог крила, Миливоја Цицмила, који нема још двадесет. Зашто не би одабрала Вуксана, свог командира? Он је тек стасао за женидбу; узми њега...

Нека то буде свадба Друге чете. Свака ће десетина оплести вијенац од овог пештерског цвијећа. Пазите, десетари, да буду црвени, црвени као онај крст на Даринсј торбици, јер наши младенци воле црвену боју.

Вуди, Душане, кум Вуксану, пошто си му иначе замјеник. Такве делије и узданог друга нећеш другдје наћи. Ти за кума бери само бијеле цвјетове и од њих исплету огрлицу. Упамти, Душане, само бијеле, јер невјеста нема бијеле хаљине, па нека има бијелу огрлицу. Ти, Душане Кулићу, буди барјактар.

Ти, Вуксане, припреми прстен, али не од метала, јер тог проклетог метала ево свуда око нас. Нека и прстен буде од цвијећа: да сваки цвијет буде чист и негажен и да се жути као злато.

Ти ћеш, Божо, запитати Дару да ли ће Вуксану бкти вјерна. Би ли својом главом заштитила његову. ..

Каква је то хука што од Сокоца допире. Је ли то неки вјетар из дубине или злослуто грактање.. . Вјетре, какве то гласове доносиш...

Даро, јеси ли слушала ону гусларску пјесму: кад сестра одлази на Скадарско бојиште да тражи браћу. Нема браће, те јадна сестра пита вјетар и вјетар јој одговара:

„Вјетар шуми, Мари одговара,
мила сејо Митра барјактара,
кад огрије сунце у по ноћи,
Митар с браћом онда ће ти доћи."

Видјех те, Друга чето, на тој Дариној свадби, крвавој свадби Друге чете. Десетине се повијају и падају. Само напријед дО Петровог брда, преко ових Шваба, до Петровог брда. Не заустављајте се, другови Друге чете, до Дуге пољане, нека Швабу крцкају ребра...

Раније сам у сличним приликама слушао разна дозивања и поклике. Једни као да су били задужени да Еичу „напријед", а **дру**ги „ура", па су тако и филмови режирани. И сад се у моме крају препричава неко „јунаштво" Божа Попова на Скадру кад је у јеку борбе звао оца „Напријед, Бего, нијесу ти ово оних триста божића љешанских, већ је ово аскер Есад-паше".

Данас на овој пештерској коси не чујем поклике ни позиве на јунаштво и да се иде напријед. Друга чета ћути, док њено оружје збори.

Божо, комесаре, кога ћеш похвалити, кад су сви једнаки? Божо, ниједан ти није застао, ниједан ти није у заклону.

Гласам да се цијела Друга чета прими у Партију, и то без кандидатског стажа.

Али...

Слушао сам, Даро, да то „али" дјевојци удају квари. Може ли да губи и живот дјевојке и њеног ђувеглије...

Од Петрова брда допире нека тутњава, а изнад њега као да се лодижу облаци...

Сунце је већ одскочило. Стада се већ склањају у хладовину. И' звијери и људи се склањају гдје могу, само Друга чета стоји на овом врелом сунцу. Стоји, иде и пада…

И лептири некуд утекоше: да ли од овог врелог сунца, или овог олова што пада?

Друга чето моја, пада ли ти теже ово олово, или што те жеђ мучи? Већ четири дана како воду не видиш. Залуд синоћ Шипчић донесе вечеру, оне велике комаде меса. Воде дајте, сад кад гори Пештер од сунца и олова.

Гори Пештер и Друга чета у њему.

Даро, ако у неком швапском ранцу нађеш чутурицу с водом, хоћеш ли је пружити Вуксану?

Ех, да је само један гутљај, било какве воде. Лако је било Новици и оној његовој чети, поред Мораче, па ма колико да су били јаки Турци и Смаил-ага, лако је било свим нашим четама преко Сутјеске, лакше је газити воду него бити жедан.

Вјетар све злослутније хучи од Петровог брда.

Даро, не видим Вуксана.. .

„Још се држимо на Петровом брду стоп. Шаљите тенкове у помоћ стоп".

И они су дошли…

Удри, Друга чето: посљедњим мецима и посљедњом снагом. ..

Али…

Даро, то „али" изгуби ти свадбу. Не може се на Петрово брдо, јер отуда само штекће. ..

„Штекћу хрти, кога ноћас гоне,
кроз ноћ црну ове црне хајке,
и гдје ли ће стварно да утоне,
нарицање ојађеле мајке."
(Драг. Филиповић: Пјесме)

Враћајте се већ, другови моји, ако тамо има још неко жив?

Мајко из Плужина, ево ти сина испред три тенка. Ништа између њих осим ове пештерске траве и понеки лептир. Близу, једна, да може и она слова прочитати на њима, а и они могу да виде онај десни чуперак што вири испод његове капе.

Ви што сте још живи, прихватите рањеног Душана Кулића. Несуђени барјактаре. Због оног дана не волим да видим ону слику **о** ношењу рањеника: носила, подигнута глава рањеника са носила и скоро парадни корак оних који га носе. То је сликарска маштарија.

Сликаре, умјетниче, стави истину на платно.

Не штеди зелену боју, јер траве бијаше до кољена, а стави понешто и црвено да обиљежи ону крв мојих другова. Стави ако хоћеш и друге боје, за оно разнобојно цвијеће, само не стављај оловну боју, јер олова бијаше и превише.

Кулића усликај као што је и био. Није имао бркова да му ране покрију као онај Срђа Злопоглеђа, ни онај мрки поглед. Није имао барјака, као онај Павле Орловић, али ни мање рана од њега; не бијаше уз њега Косовка дјевојка са бокалима, али бјеше Даница Божовић да га објеручке прихвати и стави на своја леђа.

Насликај му главу искривљену на страну, као да жели видјети: носили га сад то Милош или Миомир, и уз то онај поглед који би отприлике говорио: „Оставите ме, ви се спасавајте". Немој да му се види крв по лицу, јер, рано моја, нек и на слици остане ово чисто лице, да би и слика била лијепа, као наш несуђени барјактар.

Нека се на платну виде удубљења, као сељачка гума за вршидбу, само нешто дубља и са благим ивицама. Нека их буде више а земљиште околно таласасто. Леђа под барјаком нека буду погурена, до кољена погурена, а уморна толико да не знаш иде ли то носилац или клечи. Куршуми нека буду брзи и нека их је много и премного. Насликај све тако, јер је тако и било.

Ако не можеш бојом приказати све те куршуме, онда прикажи бар онај што се зари у леђа Кулићу, док је био на леђима друга. Не, ако то нијеси доживио, не можеш. Удар олова има чудан звук, чудно се тргнуо и Кулић, а понајтеже би могао на платну приказати онај поглед, посљедњи поглед несуђеног барјактара. А и поглед оног на чијим је леђима био. Хватају се два погледа међусобно — захвалности и опроштаја. . .

Сликаре, молим те, у име живе и мртве Друге чете, изради такву слику за изложбу Седме омладинске.

А ти, друже историчару, допиши да је мртви Кулић био међу онима који су се прикупили.

Путниче, сврати да се јавиш мртвој Другој чети. Она је овдје на Сокоцу, на овој спомен — плочи коју подигоше мјештани.

Ту је и спомен — чесма, па се напиј, не буди жедан, као што је Друга чета била жедна.

А, то ли питаш? Не, није брисана. ..

Прошла је Друга чета све друге путеве до побједе. Да си је само видио у Трнову, кад се попуни младићима из Србије, па се построји оних 150 момака. Да си је онда видио, мој путниче, кад се запути на Сарајево.. .

Василије ВУКЧЕВИЋ-ЊАКО

КУРИР СТАНКО

Породица врсног комесара и зидара Амброзија Ђерека искрај Имотског, доселила се тридесетих година у Липово код Колашина са већом групом Далматинаца. Остали су тамо до пред сами рат а Амброзије и за вријеме рата, све до уласка четника у тај крај фебруара 1942. године. Поздравио их је уздигнутом стиснутом песницом а они у њега сасули смртоносни рафал. Станко је као најстарије дијете у породици преузео бригу о млађој браћи и сестрама и био глава породице све док није ступио у нашу бригаду, децембра 1943. године.

Станко је, као и његов отац, личио на бронзану статуу. Био је јак и жилав, густе и црне косе, изузетне љепоте, увијек ведар и насмијан, као његова сунчана Далмација. У трећој чети Четвртог бата-

љона био је познат као бомбаш и као такав стекао онај уобичајени надимак „партизанска ручна артиљерија". Са њим је у бомбаше најчешће одлазио његов омиљени старјешина Мато Цемовић.

Послије ослобођења Берана, када га је као бомбаша маја 1944. предухитрила прецизна минобацачка ватра на четничке ровове испред зидина изгорјеле Гимназије, Станко је постао курир при штабу батаљона. Превалио је све горе и врлети одатле до Новог Пазара преко Пештера до оног кобног дана, 3. јуна 1944. године када се са комесаром батаљона нашао на положајима у Крушчицама у Бихору. Погинуо је и сахрањен у затри борбе на једном травнатом пропланку усред високе четинарске шуме. На једној стогодишњој смрчи урезали смо његово име и презиме и датум када је погинуо. Овај натпис смо послије рата нашли али не и његове кости у гробу на пропланку.

Мишо ШЋЕПАНОВИЋ

ТАНТЕ ЗА ТАНТЕ

Новака Матијашевића био је глас као несташна и помало неозбиљна младића. Тако су о њему рекли и Драгутину Радовићу када је пошао за помоћника комесара Седме бригаде:

— Имаш тамо, у Четвртом батаљону, помоћника комесара једног бошслова, не баш много озбиљног.

Али ни Драгутин није сувише добро представљен Новаку.

— Долази вам за помоћника комесара Драгутин Радовић, веома је оштар, — рекли су му.

— Како, оштар?

— Видјећеш.

Убрзо иза тога зазвони телефон у штабу Четвртог батаљона. Тек што подиже слушалицу, Новак зачу:

— Овдје Драгутин Радовић, помоћник комесара Седме омладинске бри/аде.

Представи се и Новак, како је ред.

— А, ти си, попе, — Драгутин ће, готово фамилијарно. — Ја сам овдје скоро дошао, знаш, и немам никаквог коња. Кажу ми да их ви имате, па бих те замолио да ми једног пошаљете.

— О како не, — прихвати Новак, — имамо и коња и седло. Одмах ћемо ти послати.

Драгутин задовољан спусти слушалицу.

Трљајући руке, сав устрептао, Новак рече команданту батаљона Мому Головићу:

— Ону велику, зелену кобилу да пошаљемо новом помоћнику комесара бригаде.

— Какву, море зелену кобилу?! Па она рага се не може путем вући.

— Ћу, ниједну другу! — пресуди Новак.

Позва курира и нареди му да оседла кобилу и отјера је на Биоче Драгутину Радовићу.

— Ама, друже комесаре, она кобила не може изаћи ни воде да се напије — завапи курир.

Али ни то Новака не поколеба. Оде курир, па га дуго не би. Од Матешева до Биоче је, додуше, далеко, али требало је давно да се врати. У зло доба, послије неколико дана, ево га, али — дотјера и кобилу. Закључили су тамо да није ни за што.

— Е, чекај се сад, Ноле, Драгутину Радовићу, — каже командант Головић. — Не био ти ја у кожи.

Али, кад Драгутин стиже у батаљон — прође све у најбољем реду. Новак у његовом присуству одржа састанак батаљонског комитета, а Драгутин Новака иза тога позва да заједно обиђу Други па Први батаљон. Изгледало је да су један о другоме стекли много повољније утиске него што су очкивали.

Наредних мјесеци бригада је имала тешких борби, великих успјеха али и жртава. Новак^ се, негдје у јуну, учинило да је његов батаљон чак грешком шт^ба бригаде изложен претјераним напорима и непотребним губицима. Пожелио је да о томе поразговара с партијским руководиоцем бригаде. Оде он до штаба и једног курира посла да замоли Драгутина да изађе пред зграду. Хтио је да разговор обави у четири ока. Курир то пренесе Драгутину мало друкчије:

— Друже комесаре, поручио ти је помоћник комесара Четвртог батаљона да одмах изађеш пред кућу.

— Замоли га да мало сачека, — одговори Драгутин, који се управо бријао. Ипак, пожури с бријањем, а онда се добро утегну опасачем, понамјести пиштољ и бомбу, и журно изађе пред зграду. На пет-шест метара од Новака пређе у стројеви корак, па оштро војнички стаде и, уз поздрав, рапортира:

— Друже помоћниче комесара Четвртог батаљона, јављам се по твом наређењу.

Ово се збивало наочиглед читавог штаба бригаде.

Запрепашћен, Новак стаде да мијења боје: поцрвење, па поблиђе, а бољи познавалац боја, запазио би ваљда још коју на њ^говом лицу. Драгутин уочи да му се гост нашао у небраном грожђу па, да би га одобровољио, узе га под руку и смијешећи се рече:

— Ово ти је за ону зелену кобилу. А сад ми кажи што си хтио.

— Не знам.

То је било све што је Новак умио да каже.

Митар ЋУРИШИЋ

ДВИЈЕ ДРАГЕ ГОШЋЕ ШТАБА БРИГАДЕ

Послије жестоких и напорних борби с јединицама њемачке 7. СС дивизије „Принц Еуген" и квинслишких снага на Пештеру и положајима код Бијелог Поља, од 19. до 23. јуна 1944. године, бригада је добила краћи предах. Било је потребно извршити попуну једи-

ница које су имале већи број избачених из строја, па и извјесно прегруписање, ради ефикаснијег извршавања наредних задатака. Штаб бригаде се с приштабским јединицама смјестио у Равној Ријеци, недалеко од Бијелог Поља. Био је сунчан и топао јунски дан. Вегетација је бујала пуном снагом, у овом иначе лијепом крају. Ужи дио штаба изашао је пред кућу у којој се био смјестио и на пријатном сунцу и у тишини повео разговор о тешким претходним окршајима.

Прену нас командант позивом да извршимо краћу анализу тек завршених борби и на основу ње предузмемо одговарајуће мјере. На крају, поведе се разговор о погинулим и рањеним. Командант прекиде дискусију наређењем интенданту бригаде да се људство што прије и боље нахрани и одмори, при чему су рањеници, као и обично, били у средишту пажње.

И само што је интендант бригаде примио задатак, преко ливаде, из сусједне куће наиђе средовјечна, виђена, прибрана и ведра жена, с кћерком којој је богло бити 13-14 година. Дошла је да нас упита како смо и да ли нешто треба да нам помогне?

— Мора да сте имали жртава док је онолико пуцало и сијевало изнад Оброва — рече сталожено и саосјећајно.

Њена породица је још прије рата била позната као политички напредна, а од доласка окупатора, као партизанска. Домаћин куће је одмах послије избијања устанка интерниран, а њена два сина су учествовала у организовању устанка у свом крају и у борбама које су послије тога вођене. Један је већ био погинуо као борац Прве пролетерске бригаде, а за другог, који се налазио у санџачким јединицама, већ дуже времена ништа није знала.

Топло се поздрависмо и понудисмо је да сједне. Командант бригаде Нико Стругар затражи да се почасти црном кафом, што је била ријеткост у то вријеме. Пронашли смо били мало кафе у Бијелом Пољу и чували је за изузетне госте.

Дјевојчица нас је загледала с великим интереоовањем и топлином. Видјевши да имамо курира и њених вршњака, већина их је била 16-17 година, обрати се мајци ријечима:

— Видиш, мама, да има партизана који су млади као и ја. Могла бих и ја да идем с њима.

— Рекла сам ти да си још мала и да не би могла издржати маршеве и напоре који они подносе. А нећеш, дати, ни мене оставити саму — одговори јој мајка доста одлучним гласом.

— Па ти си и сад партизанка. Радиш, помажеш, потребна си и терену и мајци — упаде у разговор Нико Стругар.

— Ја бих хтјела да будем борац и да имам малу пушку као онај друг — одговори дјевојчица спремно, звонким гласом и показујући на једног малог курира.

Видјевши да је дјевојчица и даље упорна и схватајући ситуацију мајке, Нико у шали рече:

— Ма да се теби није допао који од ових курира, те си тако упорна.

Сви се насмијасмо. Курири су заиста били отресити, бистри и згодни младићи. Дјевојчица је команданта гледала право у очи, живахно и весело.

Смијех прекиде њена мајка ријечима:

— А виђи је стрелица је фиштила ни оком да трепне, ни да поцрвени више но да је интендант.

Тек тада настаде прави смијех. Сви се инстиктивно окренусмо интенданту бригаде Ђуру Јаковићу. Смијао се и он, иако је био поцрвенио.

То нас је подстакло да промијенимо тему. Заподио се разговор о тешкоћама на које су наилазили интенданти у условима кад ни народнивојска нијесу имали што даЈеду а у највише случајева није било никаквих резерви тако да је одиста тешко било бити интендант. Када је имао, народ је одвајао од уста и, тако рећи, посљедњи залогај дијелио с нама. Али било је и ситуација кад се, услијед сталних борби, храна није могла ни сакупити ни дотурити. Понекад се зависило од онога што се борбом отме од непријатеља. Но, без обзира на тешкоће, од интенданата и економа се захтијевало да обезбиједе нешто за јело. Знао је чак и повисити глас на њих. Трпјели су често неугодне приговоре, добијали неостварљиве захтјеве, осјећали се нелагодно и кад су били свјесни да су учинили све што је било у њиховој моћи. Између осталог, и због тога су се те дужности нерадо прихватали. Прихватали су се тог посла само зато што су знали да је то одлука Партије.

Драгутин РАДОВИЋ

МИТРАЉЕСЦИ НА ОБРОВУ

Јуна 1944. године наша бригада је водила жестоке борбе на Пештерској висоравни противу њемачких снага и јединица муслиманске милиције. Под притиском надмоћнијег непријатеља морала се постепено повлачити ка лијевој обали Лима, у правцу Бијелог Поља.

Четврти батаљон посио је и организовао за одбрану положај на Оброву. Десно од нас је Други, а лијево Трећи батаљон.

Митраљески вод, чији сам тада био командир, добио је задатак да подржава батаљон у случају противнапада и при повлачењу.

Нијемци су 22. јуна око 10 часова, заједно с муслиманском милицијом, и уз снажну минобацачку и артиљеријску подршку, напали наш батаљон с намјером да нас збаце с положаја, поруше мост на Лиму и да нас униште. Лијево од нас били су нешто истуренији дјелови Трећег батаљона.

Користећи се пошумљеним и испресијецаним земљиштем, њемачка јединица, јачине отприлике једног вода, успјела је да неопажено заобиђе истурени дио Трећег батаљона и отвори бочну ватру.

Наш митраљески вод имао је добру прегледност не само испред Четвртог већ и испред Трећег батаљона. Видјећи критичну ситуацију дјелова Трећег батаљона, тукли смо најжешћом ватром уклињене непријатељске дијелове. То је створило повољне услове да се и истурени дио и цио Трећи батаљон, под заштитом властите

ватре и ватре нашег митраљеског вода, повуку на лијеву обалу Лима и да ту посједну и организују за одбрану нови положај.

Док се Трећи батаљон повлачио, с врха Оброва се чула пушкомитраљеска ватра. Код вода је замјеник команданта батаљона Иво Мијатовић. Не знајући чије се снаге налазе на врху Оброва, узео је пушкомитраљез и од бораца који су се затекли у непосредој близини формирао бомбашко одјељење. Оно је опрезно кренуло ка врху. Испред самог врха на њих је отворена жестока митраљеска ватра и ватра лаких минобацача. Слиједио је напад осталих снага нашег батаљона уз снажну ватрену подршку нашег митраљесца. Но, услијед надмоћности њемачких снага, напад није успио. Наређено је да се батаљон повлачи ка Бијелом Пољу, низ Обров.

Нијемци су артиљеријском ватром тукли наше јединице на падинама Оброва, а затим најжешћом ватром мост на Лиму, у намјери да га поруше. Но, у томе нијесу успјели. Батаљон је без губитака прешао и организовао положаје за одбрану у рејону села Рибаревине.

Митраљески вод имао је задатак да од Рибаревине до Затона подржава дејство батаљона. Неколико пута су мање њемачке групе покушавале да се пребаце преко Лима ради извиђања и откривања наших положаја, али су наши истурени дјелови успијевали да их одбаце.

На положајима на лијевој обали Лима остали смо све до 12. јула 1944. Затим је бригада добила задатак да смијени јединице Девете црногорске бригаде на територији Куча и затвори правце који од Подгорице воде ка слободној територији.

У Кучима је митраљески вод Четвртог батаљона посио положаје изнад села Златице.

Илија ЦЕРОВИЋ

МУКЕ С ВАШКАМА И БЕЗ ЊИХ

У јулу 1944. године Први батаљон се одмарао у Оштрељу, у долини Лима, близу Бијелог Поља. Штаб бригаде и бригадни санитет били су у Равној Ријеци.

Да би се опрала и попарила одјећа, било је потребно да се из бригадног санитита допреми „партизанско буре". За извршење тог задатка штаб батаљона ми даде два борца. За наше омладинске појмове то бјеху постарији људи. Нијесу ни омладинци који су с конгреса дошли у бригаду, па ни они који су у бригади од њеног формирања. Касније су дошли и неомладински су изгледали.

Испратих их такве какви су, с коњем, у Равну Ријеку. Рекох им да пожуре и да се што прије врате.

Од Оштреља је пут водио кроз шуму. Но, није било опасности од непријатеља. Штаб бригаде је био доста близу а терен су контролисале наше снаге.

Прође, међутим, доста времена а њих још нема. Узалуд смо погледе упирали на стазу која води пут Равне Ријека. Њих упорно није било.

Већ смо почели размишљати и о томе да пошаљемо неког у штаб бригаде, да сазна шта им се десило. У том очекивању појави се коњ натоварен буретом. Ногу под ногу стиже та паметна животиња у наш штаб, али његових пратилаца, ни послије два сата — нема па нема. На непријатеља нису могли набасати, јер га нигдје у близини није било. Коњ је стигао с товаром. А то је значило да су и они били у штабу. Тешко да их је неко тамо задржао и послао коња сама. Нестали су, значи, негдје на путу између Равне Ријеке и Оштреља, враћајући се.

Све је упућивало само на један закључак — да су та два наша санитарца — дезертирала.

У штабу и око штаба почеше се на њихов рачун, па и на рачун читавог санитета, збијати подебеле шале. Једни су ме задиркивали говорећи да је од читаве моје „тројке" само један њен члан испољио високу свијест и ипак се вратио.

Међутим, читав тај случај престаде да буде шала. Позва ме замјеник политичког комесара батаљона и врло љут поче:

— Убудуће ти нећемо давати борце да ти дотјерују санитетски материјал, но се сналази како знаш.

Била сам изненађена па и увријеђена. Зар сам само ја крива што су та два борца дезертирала? Што васпитни утицај политичких и војних старјешина није био толики да и ти нови борци схвате зашто се боре и гдје им је мјесто. И ја сам се наљутила.

Но, брзо сам схватила да ћу се најпре одљутити ако с четним болничаркама што прије и боље организујем парење одјеће.

Под „партизанским буретом" напуњеним водом наложили смо добру ватру и начинили распоред прања рубља по четама. Али тада су настале нове невоље. Бадава ће нам бити све ако одједном не опаримо читаву одјећу и рубље појединаца. Није било друге но да се борци свуку голи и да вријеме док им се одјећа пари проведу замотани у шаторска крила.

И како то обично бива код младих људи кад дођу у какву неуобичајену ситуацију, за наше омладинце је то било одиста смијешно. Умотани у шаторска крила, они с мало више смисла за хумор почели су да опонашају нас другарице. Свакојаке су несташлуке правили. Било је шале, смијеха а и помало љутње и свађе кад су појединци покушавали да својим друговима стргну шаторска крила и оставе их голе.

Потраја то читаву недељу дана. Толико нам је времена било потребно да опаримо одјећу цијелог људства батаљона.

Кад је требало вратити „партизанско буре" бригадном санитету, мислила сам се да ли поново да тражим од штаба батаљона два борца и коња. Иако сам знала да је замјеник политичког комесара батаљона брзо увидио да није имао право да онако наступи према мени, нијесам тражила да пггаб одреди која ће јединица дати борце и коња. Обратила сам се командиру пратећег вода. Он је без ријечи одредио два омладинца за које је био увјерен да неће

побјећи ни испред непријатељског бункера а камоли са стазе крај које ни на пушкомет нема непријатељског војника.

За бригадни санитет и четне болничарке нијесу, међутим, престале све бриге. Одјећа коју смо искували била је очишћена сваке клице и клицоноше болести. И то је за санитетске органе било најважније, ослонац задовољства што нам је батаљон истријебио и посљедњу вашку.

Младим борцима је та искувана одјећа изгледала изгужавана, никаква. И многи од њих су и даље остали замотани у шаторским крилима покушавајући да за то вријеме врате одјећи првобитан изглед. Многи, а особито они с више наклоности кицоштву, „пеглали" су своју одјећу даскама или другим равним предметима или су је једноставно слагали и сједели на њој.

Видосава БОБИЧИЋ

ЉУБАВ ИЗ ЂАЧКЕ КЛУПЕ

Јуна 1944. године, послије мог дужег курирског стажа при штабу Првог батаљона, позва ме замјеник политичког комесара Мињa Ковачевић и саопшти ми да покупим све своје ствари и лично наоружање, па да с још неколико дугова из батаљона отпутујем у Беране. Одређен сам за слушаоца партијско-политичког курса при штабу Треће дивизије. За мене је то било признање и награда за све оно што сам као млади комунист и курир до тада показао у јединици.

Био сам и поносан и жалостан у исто вријеме. Поносан јер сам то сматрао наградом, а жалостан што ћу се, макар и за краће вријеме растати од својих старих и добрих другова из штаба батаљона. Најприје од свог доброг друга, курира Вуксана, с којим се више никада нијесам ни видио, јер је храбро погинуо као пушкомитраљезац Прве чете.

По доласку у Беране смјестисмо се у просторије Основне школе. Сједјели смо у школским клупама као прави ђаци, с том разликом што овдје нијесмо изучавали матерњи језик, математику, географију и друге предмете, већ развитак радничког покрета, диктатуру пролетаријата, национално питање. .. Нијесмо имали ни ђачку одјећу него смо се шаренили у разноликим војничким униформама. Од ђака смо се разликовали и по томе што смо крај себе стално држали своје наоружање. Наставници не бијаху професори и учитељи већ наши старији другови, изграђени комунисти и искусни револуционари.

Сви заузесмо мјесто у клупама, и то како је ко стизао. Неки сједоше заједно јер су дошли из исте чете или батаљона, неки то, опет, учинише по ужој земљачкој линији, а некима је било свеједно гдје ће сјести. Ја заузех бусију у другој клупи средњег реда, да бих што боље могао да пратим наставу. До мене сједе незнанац из Другог батаљона.

Ја, мали, мршав у долами која се по земљи вуче. Толико сам био да таквог војника чија би ми униформа била таман по мјери није било у непријатељским формацијама. На ногама сам имао опанке начињене од опуте, за које зарадих преслицу по глави од једне наше симпатизерке из Дапсића.

Мој пар у клупи, тако се то данас каже, зове се — Милева Крстајић. Здрава и једра дјевојка, а уз то лијепо обучена, као да је, у ово тешко ратно вријеме, дошла из неке газдинске фамилије, а не из Четврте пролетерске црногорске бригаде с којом је пошла кроз све непријатељске офанзиве преко Босне и Црне Горе.

Били смо обадвоје до рата дјеца, гимназијалци, па нас је и могућност праћења наставе некако повезала, те одлучисмо да заједно учимо, записујемо и преписујемо предавања, па и послије часова.

Гледао сам ја Милеву овако и онако. Није да ми се није свиђала. Признајем, јест. Ех, да није ово рат и ратна школа, помишљао сам, гледајући је кришом, но пети разред гимназије, у коме обоје стадосмо и пушку у руке узесмо, друкчије бих ја. Можда бих покушао да јој објасним неки задатак из математике или формулу из физике. Али помислим, опет: што ћеш ти ту, црни Савићу. У зубима би те понијела и преко твоје Зете пренијела, а да се не смокриш.

У дворишту школе била је нека омања брвнара, шупа за дрва у којој је била смјештена кухиња за курсисте. Економ и шеф кухиње био је неки Рус, Серјожа. Поред редовног сљедовања, омладинци с терена су нам доносили још хране, па би се ту нашло и бијелог печеног брашна, јаја, шећера, пекмеза од шљива и другог. Да би правда била задовољена, за сваки дан или оброк одређиван је из редова курсиста дежурни у кухињи, који је руководио подјелом хране. Тако је једног дана дежурна у кухињи била Милева. За доручак бијаху спремљене палачинке с пекмезом од шљива. Чим сам их угледао, сјетих се свога дјетињства. С каквим бих само одушевљењем послушао мајку да покупим сувих дрвцади и лисника да ми испржи палачнике. Много сам их волио. Али ове тог јутра бјеху љепше и слађе од свих до сада. Али, само за кратко.

Дошли смо на доручак у строју. Ја сам био посљедњи. Сљедовале су нам по двије палачинке. Неко од другова ми је посудио поклопац од италијнске порције, јер ја порцију сиоро никад нијесам имао. Пружих га куварици и она, као и свима, даде ми двије палачинке. Таман да кренем, кад однекуд из кухиње у поклопац од порције пљусну још једна палачинка. Окренем се и видим Милеву. Као дежурна одредила је да се мени да претекла палачинка. Би ми то веома драго. Прво што сам био гладан. Друго, што су то палачинке. И треће, добих их од Милеве, по њеном наређењу.

Доручак сам појео у ходу до учионице. Заузех своје мјесто у клупи, извадих неке папире од пожутјелих кеса од брашна да на њима хватам прибиљешке. Заслађен палачинкама, расположен чекам предавача. Одједном у учионицу улази руководилац курса и секретар привремене партијске ћелије и без већег увода отвори — кратак партијски састанак.

Састанак, вели, има само једну тачку дневног реда — случај друга Божовића и другарице Милеве. Они су увијек заједно, каже он. И наставља: а јутрос се десило и то да је другарица Милева, као

дежурна у кухињи, Божовићу дала једну палачинку више за доручак. На што нас то све наводи и што то значи? — пита се он. То значи, вели, да се они симпатишу, па да чак и љубав воде. Па одмах пита: а знате ли ви што то значи код нас партизана, а посебно код нас комуниста? Онда се обрати нама двома и рече:

— 'Оћете ли вас двоје да се узимате или не.. .?

Даље нијесам ништа чуо нити разумио шта секретар говори. Смрачило ми се пред очима, а и у грлу ми је запело као да су у њему све палачинке и приганице које сам до тада појео. Начух само још доста крупних ријечи: казна, искључење с курса, прекоманда у другу јединицу и не знам што све још.

— Мислим, другови и другарице — настави секретар — да је ствар сасвим јасна. Дискусија, мислим, није ни потребна. Само да чујемо, обраћајући се прво мени, што имате вас двоје да кажете?

Пошто ми је то био први случај да треба и могу нешто да кажем у своју одбрану на партијском састанку, с великом сам тремом, сав црвен од стида, почео нешто да муцам, да се браним како то није ништа, како смо нас двоје само добри другови, као уосталом и сви ми заједно, како ја, као и остали, наше другарице гледамо као сестре, и тако то. Заједно учимо зато што се разумијемо и што наизмјенично хватамо биљешке. Што се додатка од једне палачинке тиче, е, то признајем — била је грешка.

Гледајући крадом, крајичком лијевог ока, у правцу Милеве, све моје наде биле су упрте у њу, видјевши у њој једини спас да се избјегне вјенчање пред Партијом уз кумовање секретара и Серјоже, као главних свједока, па и нека далека прекоманда и што све још.

Мирно и достојанствено, без страха и треме, убједљиво и аргументовано, с благим осмијехом на лицу, поче Милева своје излагање ријечима искусног говорника:

— Другови то је све бесмислица. Зар не видите да је друг Савић најмањи међу нама, мршав и болешљив, па у њему нема ни 50 кила заједно с пушком. Мислим да би требало да на њега сви обратимо пажњу, јер је много исцрпен. Што се тиче примједби на заједничко учење, то је Савић добро објаснио. Како сам ја једина од другарица међу вама, морам с неким од вас да сједим и учим. Предлажем да пређемо на наш основни задатак, наставу и учење.

Одмах се по реаговању присутних видјело да неће бити тежих посљедица. Но, и поред повољног развоја ситуације, ја нијесам био сасвим задовољан. Наиме, сада сазнадох да се Милевина пажња и другарство према мени заснивало на другим мотивима а не на оним с којима сам ја у подсвијести рачунао.

Миладин М. БОЖОВИЋ САВИЋ

УЧЕРЈЕ **и на грешкама**

У оквиру распореда батаљона наша Друга чета је добила задатак да у Равној Ријеци контролише све прелазе на Лиму. Нијемци су били на Оброву и, како нам је речено, имали су намјеру да пређу ријеку и из позадине ударе на Бијело Поље, да би поново осиособили саобраћајницу која је преко Мојковца и Колашина везивала Бијело Поље и Подгорицу.

Чета је била смјештена у кући и вођњаку изнад цесте. Дању смо обалу Лима контролисали осматрањем а један вод је стално био спреман да на знак узбуне интервенише и прихвати борбу док се други дио чете не припреми. У току ноћи на ријеку је стизала патрола која се кретала одређеним дијелом обале и осматрала другу страну.

Једне ноћи у патроли смо били Милоња Ђекић и ја. Један искуснији и један млађи борац. Послије доласка на положај, заједно смо пошли стазом одређеном за кретање. Договорили смо се, тако је Милоња предложио, да један од кас двојице спава до пола, а други послије пола ноћи. Док један спава, други треба непрекидно да се креће, осматра и ослушкује да се неко не креће на другој обали. Милоња је, као старији искуснији војник предложио:

— Хајде, одсад до поноћи спавај ти, а ја ћу остати да стражарим.

Прихватио сам тај предлог и легао. Али нијесам могао да спавам. Осјећао сам његову близину па сам се дигао и с њим корачао све док није дошло вријеме да ја пођем на дужност. Када је он легао и заспао, одмах сам схватио да сам погријешио што нијесам покушао да бар мало одспавам. Ипак, упорно сам корачао стазом. Но, што је јутро било све ближе све сам теже одолијевао сну. Капци су били све тежи. И, корачајући тако, у једном тренутку, осјетио сам да лијевом ногом стајем на везицу десне ципеле која се била одвезала. Погледао сам десно и лијево и утврдио да сам сасвим близу Милоње. Чуо сам га како дише, јер је лежао на леђима, па сам полако сио, ставио пушку између ногу и чврсто завезао везицу.

Како сам заспао, не сјећам се. Вјероватно је сан био дубок Једног тренутка осјетио сам да ми неко вуче пушку и пита:

— Што радиш?

Тргао сам се, скочио и угледао Мињу Ковачевића, замјеника комесара батаљона. Говорио ми је сасвим полако:

— Па ти спаваш, а чета је убијеђена да си будан.

Покушао сам да се браним, да своју небудност оправдам, али сам одмах схватио да је то глупо. У том тренутку пробудио се и Милоња. Пришао је Мињи и рекао:

— Друже комесаре, био је будан све до прије неколико минута. Ја сам крив што сам њега оставио да буде на дужности послије пола ноћи.

Мињa је био љут, али то није показивао. Подсјетио нас је на значај тога стражарског мјеста и пошао. До смјене смо обојица остали будни. Сан више није долазио на очи, јер смо знали да смо направили грешку која се није смјела догодити.

Кад смо дошли у чету, већ су сви знали за моју небудност. Ћутао сам, постиђен и чекао да почне четна конференција да бих чуо какву ће одлуку колектив донијети. Није ми падало на памет да поједем парче хљеба које ми је кувар Андрија Стевовић понудио.

Прије ручка одржана је четна конференција. Командир Мирко Гардашевић говорио је о значају вршења стражарске дужности и патролирању, нарочито за нашу чету у условима у којима се налази. Комесар чете Душан Булић упознао је чету с мојим неодговорним вршењем патролне службе и испричао чети како сам заспао на стражи и како ме на спавању затекао нико други до замјеник комесара батаљона. Развила се дискусија. Сви су дискутовали и углавном сви ме критиковали, али другарски, износећи претпоставке што би се десило да су Нијемци у вријеме док сам ја спавао прешли ријеку. Закључак је био да би прво заклали Милоњу а мене присилили да их доведем и покажем гдје чета спава.

Из те приче ја сам у једном тренутку видио цијелу чету пререзаних вратова, у локви крви. И у новом страху очекивао сам да неко од другова предложи најстрожу казну — да ме због учињене грешке, због спавања на стражи, у патроли, треба стријељати. Но, пошто сам био најмлађи у чети, нико није предложио такво рјешење. Конференција је завршена командировим закључком да се све то што су другови рекли могло десити. Зато и грешке морамо користити да се на њима учимо, да сви борци схвате због чега морају бити будни кад су на дужности.

— Другу се — рекао је — сигурно неће оваква грешка више никада десити, без обзира на умор. Он ће то овдје нама обећати, а ми ћемо му помоћи да се грешка не понови. Ми не смијемо бити злопамтила, но ћемо му вјеровати. Ми морамо вјеровати нашим друговима и помоћи им да не понављају једном учињену грешку.

Устао сам али ме ноге нијесу могле држати. Обећао сам им да ми се нешто слично никада више неће десити и да другови морају вјеровати да то нијесам урадио намјерно. Дуго касније Мињу Ковачевића од срамоте нијесам смио да погледам у очи. Претпостављао сам да он увијек мисли на ону моју грешку, на моју небудност. Међутим, од нашег растанка, Мића о томе никада није говорио нити мени нити неком из чете.

Послије доласка на краћи одмор у Куче, на првом састанку партијске ћелије, у Безијову нашао сам се на дневном реду. Послије дискусије о мом случају, секретар организације Коча Поповић упитао ме што ја мислим о свему. Морао сам рећи пред комунистима о томе нешто. И рекао сам:

— Другови, ако ми се случајно тако нешто опет деси, онај ко ме пронађе да спавам, молим га да ме не буди него да ме једноставно убије. Боље он мене него цијелу чету Нијемци или четници.

— Не, не може тако да дискутује комуниста — реаговао је Мића Ковачевић, који је присуствовао састанку. — Ми нећемо тако да убијамо своје људе. Ми од комуниста тражимо да помогну и другим борцима, да с максималном одговорношћу испуњавају своје дужности.

И почео је да наводи неке примјере из Пете пролетерске бригаде, у којој је раније био борац и партијски руководилац чете.

Ћелија ми је на крају рада упутила другарску критику и тражила да је не схватим као осуду и казну, већ као помоћ и другарски савјет. Тако се на томе састанку завршио и тај такозвани мој случај. И, колико се сјећам, до краја рата ниједан борац из моје чете није заспао на стражи. Али, остала је порука, које смо се сви придржавали као заклетве: на стражи се никад не смије спавати без обзира на то колико је непријатељ далеко.

Тако смо се ми у рату учили на туђим грешкама. И моје спавање послужило је партијској организацији и цијелој чети да будности стражара поклоне посебну пажњу. А касније је уведена пракса да командири страже обилазе стражаре и да патроле контролишу удаљенија стражарска мјеста. Дакле, ратовали смо, гријешили помало, и учили се на властитим грешкама. Тако смо се и војнички изграђивали и проширивали своје знање.

Милош ОБРАДОВИЋ

ПАРТИЈСКО—ПОЛИТИЧКИ РАД У ПРВОМ БАТАЉОНУ

Одмах послије формирања батаљона пришло се и формирању партијске организације СКОЈ-а. Услови за рад били су веома повољни. Батаљон су сачињавали скоро све млади људи. Већина њих била је од 1941. везана за НОП а знатан је број био и оних који су од априла 1942. до љета 1943. били хапшени, малтретирани и мучени у италијанским и четничким затворима.

Структура партијске организације Структура организације КПЈ и СКОЈ-а била је прилагођена формацији батаљона. Све три чете имале су партијске ћелије. Бројно стање ћелија било је промјенљиво, но углавном је износило 10-15 чланова. Поред тога, свака ћелија је имала два до три кандидата за пријем у Партију. Поред организација у четама, постојала је и партијска ћелија коју су сачињавали чланови КПЈ штаба батаљона и, у почетку, чланови Партије из приштапских јединица. Средином јануара 1944. године формирана је партијска ћелија Пратећег вода батаљона, коју су сачињавали чланови Партије из приштапских јединица. Секретари ћелија на дан формирања били су замјеници политичких комесара чете — у првој Војо Вулић, у Другој Констадин-Коча Поповић; у трећој Милован Шљиванчанин. Секретар штапске ћелије био је замјеник политичког комесара батаљона Василије — Мића Ковачевић, а секретар ћелије приштапских јединица политички делегат Пратећег вода Васо Радуловић.

Партијском организацијом је руководио батаљонаски биро, или, како се још називао, батаљонаски комитет Партије у саставу Мића Ковачевић, секретар; Милош Бубања, комесар батаљона, Драшслав Дедић, руководилац СКОЈ-а у батаљону; Војо Вулић, Констадин — Коча Поповић, Милован Шљиванчанин и Васо Радуловић. Секретар батаљонског бироа био је члан бригадног комитета Партије. **На тај** начин је бригадни комитет, преко секретара батаљонских

бироа могао да у најкраћем року пренесе комунистима (а и осталим борцима) у бригади одлуке и директиве виших партијских органа.

Организација КПЈ у Првом батаљону бројала је од 40 до 70 чланова, зависно од ситуације.

Адекватна организационој структури Партије била је и организација СКОЈ-а. У свакој чети је постојао скојевски актив, а нешто касније формиран и у приштапским јединицама, тако да су у батаљону била четири актива, са око 80 скојеваца. Радом организације је руководио батаљонски комитет, који су сачињавали омладински руководилац батаљона (секретар) а чланови су били секретари актива чета као и неки млади чланови КПЈ који су радили у скојевској организацији.

Партија је имала велики утицај и руководећу улогу у омладинској организацији. Руководилац СКОЈ-а у батаљону је пред батаљонским бироом одговарао за стање, рад и свестрани развој омладинске организације и њену усмјереност ка пиљевима НОБ, односно за испуњавање програма Партије. Упоредо с радом СКОЈ-а у батаљону је веома успјешно радила и организација УСАОЈ-а.

Основни задатак партијске и скојевске организације у батаљону био је идејно—политички и просвјетни рад с борцима и народом, подређујући сав тај рад циљевима НОБ и социјалистичке револуције. Рад партијске организације био је веома интензиван, разноврстан и свеобухватан. Није било ниједног питања које је имало утицаја на борбену готовост, морално—политичку чврстину и јединство батаљона, чете или вода, а да се њиме није бавила партијска организација батаљона.

Задужења

Рад је био организован тако да је сваки члан Партије имао конкретна задужења. Сектори у којима су комунисти имали задужења били су ови: за војно — стручну обуку обично су задуживани командири чета или њихови замјеници и командири водова; за идејно — политички рад с члановима Партије, борцима и народом комесари чета и секретари партијских ћелија; за културно — просвјетни рад с борцима и народом комесари чета; за сарадњу и рад са народнаослободилачким одборима, партијском и омладинском организацијом на терену — секретари ћелија; за рад са организацијом СКОЈ-а и омладином — омладински руководилац батаљона, односно секретари актива у четама; за рад с кандидатима обично је задуживан секретар партијске ћелије или неко од изграђенијих чланова Партије.

Састанци партијсих ћелија су били веома чести. Одржавани су као радни и теоретски. У пракси је било да приликом отварања радних састанака секретар изнесе задатке који су били постављени пред комунисте на прошлом састанку, као и да именује другове који су били непосредно задужени за њихово извршавање. Тада би друг који је био задужен реферисао што је урађено, које су се тешкоће појавиле у раду и што сматра да на том питању треба даље урадити.

Ти задаци су били веома сложени и одговорни. Већина људства није имала никаквих знања о борбеним дејствима, нити је знала да рукује оружјем. За то су партијска и скојевска организација овом питању поклањале свестрану пажњу. Неопходно је било од младих људи који су дошли из разних крајева Црне горе, с разним схватањима, без већег животног и ратног искуства (изузимајући руководећи кадар који је претежно био из Четврте и Пете црногорске бригаде) — у што краћем времену створити дисциплиновану, војничку способну и морално — политички спремну јединицу за извршавање и најсложенијих борбених задатака.

У нашим је јединицама било скоро свих врста пјешадијског оружја којим се ратовало у Европи. Радионице за њихову оправку није било па су борци морали у најкраћем року да постану и „мајстори свог оружја", како смо онда говорили. Самоникла је идеја код чланова Партије и СКОЈ-а о организовању такмичења у томе ко ће брже и с више вјештине раставити и саставити неко оружје. На свим састанцима дискусија о овим проблемима била је сасвим конкретна.

Почетком априла бригада је извршила напад на утврђене непријатељске гарнизоне у долини Зете. Већ су те прве значајније борбе показале да је рад партијске организације и команди био веома успјешан. Испољене вјештине и храброст бораца и старјешина у овим борбама била је изнад свих очекивања.

Метод рада

У методу рада је била устаљена пракса да се на састанцима ћелија и батаљонског бироа подробно анализира и оцјењује рад чланова КПЈ, бораца и руководилаца, односно јединица у цјелини, при чему су они који су показивали нарочиту храброст, сталоженост, умјешност и сналажљивост у борби истицани као примјер, да би касније примани у КПЈ или СКОЈ. Међутим, било је и обрнутих случајева — да се послије борбе озбиљно укаже на слабости појединих чланова Партије, било да је ријеч о обичном борцу или руководиоцу.

Уочи сваке акције, ако је за то било и најмањих услова, одржавани су краћи састанци на којима су комунисти добијали не само конкретна задужења већ је указивано и на политички значај акције. Чланови Партије би потом с тих позиција политички утицали и на остале борце. Било је и ситуција када вријеме није допуштало одржавање састанака. Тада би секретар батаљонског бироа у покрету позвао секретаре партијских ћелија, групно или појединачно, и објаснио им предстојећи задатак, како би они упознали чланове Партије са задацима који стоје пред батаљоном или неком од његових чета. Таквих примјера је било много у прољеће 1944. године, а и касније у дурмиторској операцији, када смо стално водили дневне и ноћне борбе, од предграђа Подгорице до Крнова, Шавника и Пиве.

Партијска организација је била у стању да мобилише цјелокупни састав батаљона на свјесно извршавање борбених и других

задатака између осталог и због тога што је њом веома успјешно руководио батаљонски биро. Он је увијек благовремено реаговао на новонасталу ситуацију. Том циљу био је подређен и идејно-политички рад партијске организације и политичких радника у батаљону.

Идејно-политички рад би се могао подијелити на (1) идејно-теоријски рад чланова Партије, (2) политички рад с борцима у батаљону и (3) рад с народом мјеста у којима се батаљон налазио.

Увјерен сам да нећу претјерати ако устврдим да је идејно образовање чланова КПЈ и кандидата у нашим батаљону, у оним условима, представљало, у правом смислу ријечи — политичку школу. Носилац цјелокупног рада био је батаљонски биро. Његов секретар је присуствовао састанцима ћелије, држао предавања, узимао ријеч у дискусији, усмјеравао рад организација.

Једном у 15 дана одржавани су теоријски састанци. На овим се скуповима расправљало о проблемима из разних области — о развитку друштва, појави државе, подјели друштва на класе, друштвено-економским формацијама и њиховим карактеристикама. Овдје се чланство упознавало са законитостима преласка друштва из једне у другу друштвену формацију, повезујући то са развојем производних снага и продукционих односа. Расправљало се и о националном питању уопште, а о националном питању у Југославији посебно, о изградњи нове Југославије и другим питањима.

Састанком је руководио секретар ћелије, а уводно излагање давали су теоријски изграђенији чланови Партије, већином комунисти старији по стажу у Партији. Било је примјера да се појединци устручавају да дискутују, па их је секретар морао и „прозивати" да кажу што мисле о одређеним питањима. Одговори тих су подекад изазивали и смијех. На питање секретара ћелије у Другој чети што је робна а што натурална производња, један је члан Партије одговорио да је робна производња оно што се производи у роби, а натурална оно што се производи у натури. Наравно било је и књишког учења.

У цјелини узевши такав је рад веома допринио да су чланови Партије могли да објашњавају борцима многа питања која је политичка ситуацијја захтијевала. Теоријским састанцима присуствовали су и кандидати за чланове КПЈ и потпуно равноправно узимали учешће у дискусији о свим питањима. Један од услова за пријем у Партију била је и њихова активност на састанцима.

Састанци на којима се вршио пријем у КПЈ још темељније и брижљивије су припремани од других. То су по правилу били свечани састанци, на којима би секретар ћелије или комесар чете износио историјат борбе наше Партије, њену улогу као авангарду радничке класе, циљеве наше борбе и погледе на друштвено уређење у новој Југославији. Затим би још неки чланови конкретно говорили о правима и дужностима члана КПЈ, а на крају дискусије, прије, гласања о пријему, друг који је радио с кандидатом износио би његове особине, његов однос према задацима који су му постављени, не заобилазећи ни недостатке уколико их има. На крају би предложио ћелији да га прими за члана КПЈ. Послије тога се гласало и новопримљени друг би примао честитке од свих другова.

Политички рад с борцима и с народом

Упоредо с идејно — теоријским образовањем чланова Партије интензивно је текао и политички рад с борцима у батаљону, као и рад с народом. Политичким радом у батаљону руководио је комесар батаљона и комесари чета. На дан формирања бригаде комесар Првог батаљона био је Владо Лакић. Он је убрзо пошао на нову дужност, а мјесто њега је дошао Милош Бубања. Комесари чета били су Радоје Вукчевић Душан Булић и Владо Милошевић. Делегат у Пратећем воду батаљона био је Васо Радулбвић. Значајан допринос политичком раду с борцима и народом давали су, поред осталих, и политички делегати водова у четама.

Прављени су планови политичког рада. Његов садржај су чиниле теме чијом обрадом су се борци упознавали с циљевима НОБ и улогом КПЈ и СКОЈ-а у тој борби. Значајно мјесто у садржају политичког рада заузимао је и наш однос према савезницима у рату и њихов однос према НОБ и признавању стварности у Југославији.

Политички рад с борцима био је доста разноврстан. По водовима, па чак и одјељењима смо имали читалачке групе на којима је читан материјал с Другог засиједања АВНОЈ-а, или говори и чланци наших руководилаца. Тај је материјал објављиван у ратној штампи или у разним брошурама.

Веома значајан облик рада биле су четне и батаљонске политичке конференције. Уводна излагања на овим скуповима давали су комесари чета, односно батаљона, или њихови замјеници. Батаљонске конференције су ређе одржаване, јер је батаљон ријетко био на окупу. Али кад год је био у питању какав особито значајан догађај настојало се да се читав батаљон нађе на окупу.

Остала ми је у сјећању батаљонска конференција одржана послије споразума Тито — Шубашић, на којој је замјеник комесара батаљона говорио о споразуму, о томе што он значи за признавање нове Југославије. Борци су након тога постављали многа питања, чије је основно обиљежје био страх да се не изигра НОП и не врати стање ноје је било у старој Југославији.

Жив политички рад с борцима текао је послије увођења у нашој војсци поздрава с опруженом шаком. Многи су тада тврдили да је све готово, ево нам старе војске, а с њом и старог друштвеног поретка. На та и друга питања нијесмо могли остати глуви. Зато је У тим данима 1944. рад партијске и скојевске организације и политичких радника у батаљону био толико интензиван да се користио сваки тренутак да се борци убиједе у правилност политике коју је водио ЦК КПЈ, односно Национални комитет народног ослобођења Југославије, као привремена влада.

Нема преживјелог борца нашег батаљона којем није остао у најљепшем сјећању наш заједнички рад с омладином и народом Куча — у Безјову, Орахову, Ублима и другим селима у којима су у љето 1944. биле јединице батаљона.

Поред многих примјера дивне сарадње и данас ми је у живом сјећању поступак омладинца Прелевића из кучког села Убала. Једнога дана је дошао и јавио се Мому Чворовићу, комесару чете и изразио жељу да остане у чети. Жељи му је удовољено. Послије 5-6

дана, једног јутра он је нестао из чете. Другови су мислили да се поколебао и вратио кући. Но, већ око 12 сати тог дана он се појавио код Митра Вујошевића, интенданта батаљона и рекао:

— Ево ти овај во, ја сам јутрос отишао кући, мајци и убиједи оједа ми га да. Тизнашшто ћеш с њим. Ајаморам брзо у чету, јер се никоме нијесам јавио кад сам отишао.

Прелевић данас живи у Кучима и редовно долази на све скупове преживјелих бораца бригаде.

Примјера сличних овомбилојеиу Васојевићима, Санџаку, Босанској крајини, Словенији и СлавоНији, свуда куд је Седма бригада пролазила на свом тешком и славном ратном путу.

Подизање културе, писмености и образовног нивоа бораца

Партијска организација и политички органи нашег, баш као и других батаљона бригаде, знатно су радили и на развијању културе, писмености п општеобразовног нивоа бораца и народа. Културно — просвјетним радом у батаљону руководио је политички комесар преко културно—просвјетног одбора, чији су чланови били политички комесари чета, делегати водова, поједини борци из батаљона, већином средњошколци и изграђенији чланови КПЈ и СКОЈ-а. Одбор је имао мјесечне планове рада.

Поред хора у батаљону су радиле секције за организовање приредби, за организацију рада с неписменим борцима, за издавање четних зидних новина и писање чланака за бригадни билтен, за одржавање предавања из разних области науке, културе итд. Програм рада био је разноврстан. Тако су из области науке држана предавања из географије и историје — о доласку Словена на Балканско полуострво, борби наших народа кроз историју против разних освајача итд.

Културно—гвросвјетни одбор батаљона је припремао и разноврсне приредбе које су имале богат и садржајан програм. У школи у Кучима, фебруара 1944. имали смо приредбу са овим програмом. Најприје је замјеник комесара батаљона, у уводној ријечи, говорио о циљевима наше борбе. Потом је батаљонски хор отпјевао пјесме „Ој Мораво" и „По шумама и горама", да би затим популарни „врабац" исмијавао окупатора и домаће издајнике. На крају је изведено Нушићево „Сумњиво лице", а онда је настала игранка за борце и омладину.

Оваквих приредаба. је било скоро сваких 20 дана у селима у којима је био смјештен наш батаљон. Одржаване су у школама или већим сеоским кућама. За сваку приредбу у батаљону знао се одређени програм и лице одговорно за његову реализацију. Организатор овог дијела културно—забавног живота био је Крсто Кривокапић, даровити млади пјесник, који је погинуо несрећним случајем прили-

ком ослобођења Сарајева 1945. године. Он, затим Ђоко Батута, Драгослав Дедић, Костадин Поповић, Блажо Нилевић, Илија Пулевкћ и други другови који су били прегаоци и у овом послу, читавом Првом батаљону су остали у незаборавном сјећању.

Врло успјешан је био и рад с неписменим борцима. Зидне или џепне новине биле су огледало чете. У њима су се износили и успјеси и слабости. Овим радом се знатно доприносило подизању културног и идејног нивоа бораца и народа.

Васо РАДУЛОВИЋ

Поново код Подгорице,
дурмиторска операција
и повратак у долину Лима

НА ПОЛИТИЧКОМ КУРСУ

У времену од 10. до 14. августа 1944. године при штабу бригаде је радио политички курс. У исто вријеме радио је и курс за десетаре.

На Биочу, гдје је био и штаб бригаде, искупили су се, како је то било наређено, курсисти из свих батаљона и приштапских јединица бригаде. Из Другог батаљона на курсу су дошли Василије Вукчевић — Њако, Драго Јовановић, Милорад Радуловић и ја, а из осталих батаљона су се нашли другови Раде Савељић, Јагош Перовић, Вељко Рашковић и други, чијих се имена више не сјећам.

Руководилац курса био је замјеник комесара бригаде Драгутин Радовић. Тада сам га први пут видио и упознао. Учини ми се врло строг. Била је то јединствена прилика, у тим данима да се стекне нешто веће политичко образовање, па је то требало искористити и обавезу према Партији поштено извршити.

Одмах на почетку курса руководиоци су нас упознали с програмом рада и нашим обавезама у погледу учења, као и у погледу унутрашње службе. Нико од нас није имао приговора.

Прво предавање одржао нам је Душан Асановић. Тема је била: првобитна заједница. Предавање је било добро, тако да смо још у току излагања предавача могли многе ствари да запамтимо. Послије смо прорађивали материјал за ту тему. Њега није било довољно па смо морали у групама да читамо и дискутујемо.

Рад курса је ипак текао нормално. Прешли смо на другу тему — диктатура пролетаријата. Послије одржаног предавања наставили смо рад у групама, овога пута и стога што је материја коју смо прорађивали била прилично тешка. Требало је уложити доста напора да би се схватила суштина теме. Зато сам се и трудио да у дискусији у групи добијем потребна обавјештења.

У погледу унутрашње службе на курсу нијесмо имали неких посебних обавеза. Према утврђеном распореду послије вечере смо у тачно одређени час ишли на спавање. Нико од нас, послије тога, није смио бити ван „касарне". А наша је „касарна" била једна неограђена ледина, испод неких старих смокава. Смокве, пак, тада нијесу

биле зреле па се нијесмо имали чиме засладити. Стражара нијесмо имали, него је одржавање реда и поштовање обавеза било препуштено нашој свијести.

У врелим августовским ноћима, у позадини, нико од нас није могао одмах заспати. Свако је био обузет неком мишљу. У нашој близини одјекивала је пјесма биочких дјевојака. Знале су оне за нас омладинце. Њихова пјесма нас је изазивала и мамила. Свако од нас би у том тренутку радо био у њиховом друштву. Међутим, ми смо били војници и морали смо поштовати издато наређење. Осим тога, замјеник комесара бригаде је сваке ноћи контролисао да ли су сви курсисти на броју. Контрола је била детаљна, од лежаја до лежаја. Због тога се није било лако извући и евентуално отићи тамо одакле се оглушавала пјесма дјевојака.

Но, ми јесмо били војници. Али били смо и „ђаци". А „ђак" није ђак без несташлука. Па, ето, иако је наређење било строго у погледу повечерја, а контрола редовна, један је лежај, ипак, бивао празан. Вјешто је био камуфлиран, тако да је у мраку изгледало као да ту неко лежи. Како није било никаквог освјетљења, није се ни могло на први поглед утврдити да ли је лежај празан. За то вријеме сналажљиви курсиста је био у веселом друштву дјевојака. Ми смо знали да је то Вељков лежај. Вољели смо тог друга, јер је био весељак, присан и непосредан, прави друг. Нико од нас није ни помишљао да га због те младалачке несташности пријави старјешини.

Пошто смо на курсу били свега неколико дана, секретар партијске ћелије није ни стигао да одржи састанак на коме би смо расправљали о нашем раду и пропустима и на коме би под тачком „Критика и самокритика" било, можда, ријечи и о празном лежају. Тако, за све вријеме курса та наша мала тајна оста неоткривена.

На жалост, на курсу смо провели свега пет дана. Прекиде нас непријатељ у школовању, које ћемо касније наставити, али свако од нас под другим условима и у различито вријеме. Наступила је дурмиторска операција. Морали смо мјесто књиге поново узети оружје. Цио наш курс је хитно пошао на положаје више села Мрка. Послије тога, курсисти из Другог батаљона су се прикл>учили Четвртом батаљону и с њим одступали све до Драговића поља. Ту смо се поново нашли са својим батаљоном и свако отишао у своју чету.

Душан М. БОГОВАЦ

РАНА НА НЕЗГОДНОМ МЈЕСТУ

Послије доласка у Куче, јула 1944, Друга чета Четвртог батаљона је посјела положаје изнад села Златице према Подгорици. Команда чете се смјестила у селу Цварину.

Гледајући Подгорицу доље у равници као на длану, командир чете Божо Вујачић нам је објашњавао гдје је његова Зета и како се који дио Подгорице зове. Послије неколико дана дође да посјети

чету и положаје командант бригаде Нико Стругар са својим сарадницима.

— Како сте, ђетићи моји? — запита нас.

Само што смо се руковали с командантом Божо ће њему:

— Друже команданте, што ми овдје сједимо? У овим Кучима, колико сјутра, сем камена нећемо имати ништа да једемо. Дај, болан, нареди команданту батаљона да нападнемо Подгорицу. Када ја испалим ракету с Горице, ти крени из Куча. И док ти стигнеш на ону главицу ми ћемо заузети цио град. А сјутра можеш и преко Зете — у Скадар.

— Полако, Божо, полако, биће и за то прилике — смирује га командант. Зна да то за Подгорицу Божо не мисли озбиљно, па поче да се распитује о свему. А Божа, опет, мучи чим да почасти команданта. Не долази му Нико Стругар сваки дан. И није сваки гост Нико Стругар.

За ручак се кувала нека чорба с месом. Али до ручка наш командант неће остати. Божо гледа у своју торбицу. Почне да је откопчава, па стане. Погледне у мене, па опет у торбицу. Али никако да је отвори.

Кад се командант Нико окрену у страну, Божо ће мени на уво:

— Да га почастим оном тајном?

И само што климнух главом Божо се дохвати торбице и из ње извуче флашу.

— Друже команданте, нећеш нам замјерити ако те почастимо мало ракије.

— Не, ђетићу — командант ће.

Док је Нико пробао нашу лозовачу, и за све вријеме послије, и Божо и ја смо се прибојавали само једног — да нас не пита из чијег је подрума. Колико малочас смо се као дјеца радовали доласку тог, истина, честог али вазда драгог госта. А сад и Божо и ја чекамо да пође прије но што нас пита одакле нам ракија. На овом љутом камену ми чак и ракије имамо. Ако нас пита откуд нам тај луксуз морали би смо му испричати нешто што смо само Божо, четна болничарка Деса Пајковић и ја знали. Прича која није за казивање.

Збила се око 20. јула 1944. године. Божо и ја смо обилазили положаје чете. С њих се у даљини види Подгорица и Морача. Од Подгорице према Златици, што се шћућурила ту испред наших положаја, пружа се равница. У Златици, надохват руке, тако рећи, живе, вели Божо, неки његови познаници, Није их видио од почетка рата. Они и не знају да их Божова чета чува од четника, Италијана и Нијемаца.

Да их, вели, сјутра посјетимо.

Да их посјетимо, сложих се и ја.

Договорено, учињено. Наоружани, спустимо се низ брдо у Златицу. Изгледа да су Нијемци и Италијани с Горице догледом пратили наш пут. Нама у сусрет према селу Италијани су послали и једну патролу. Но, на нашу срећу, војници из патроле нијесу смјели да уђу у село. Ту негдје покрај села ушли су у неки жбун и прикривени чекали да се ми вратимо из села.

Божови познаници су нас лијепо примили и почастили а за пут нам спремише и флашицу лозоваче. Но, само што смо изашли из села и почели да грабимо уз брдо према нашим положајима, огласи се она италијанска патрола с пушкомитраљезом. Иако се на том голом брду нијесмо имали гдје склонити, поготово не ја своје дугачке ноге, доста смо спретно и срећно узмицали. И баш кад смо помислили да смо умакли, једно зрно удари у камен, па се од њега одби у мој десни кук. Проклињао сам и Божа, и његову родбину и Златицу. Не заостајући за командиром превалих још неколико корака. А толико нам је и требало да измакнемо непријатељском нишану и оружју. Прилази ми Божо и најприје ми, уозбиљен, честита ране. А затим, нешто мање озбиљан, додаде:

— Богами, лако је теби. Док имаш задњицу глава ће ти остати читава.

Псовао сам га, скидао све звијезде. Он је ућутао и само цијепао кошуљу да ми превије рану. Претходно је испрао рану оном лозовачом из Златице.

Обећао ми да нико, сем њега и мене, неће знати за моје рањавање. Али кад дођосмо у логор, кад се рана мало охлади, болови су постајали све јачи. Негдје у ноћи предложи ми да позовемо Десу Пајковић да ми превије рану, с тим да јој скренемо пажњу да о томе никоме не смије ништа рећи.

Највише сам се плашио да то не сазна Радован Папић, комесар батаљона, човјек кога је цио батаљон волио, али који је знао и да се наљути.

А помислио сам и на то што ли ће ми тек рећи Новак Матијашевић, партијски руководилац батаљона. Он је посебно био строг према партијско—политичком кадру. Свашта ми се врзмало по глави. У једном тренутку сам чак помислио да узмем два најхрабрија борца и да одем доље према Подгорици, да тамо мало припуцамо. На то ће Италијани сигурно одговорити ватром. И, ето, рећи ћу, један ме њихов метак мало закачи. Ту идеју, међутим, брзо одбацих, јер могао бих довести у опасност борце. Коначно сам прихватио оно Божово да ме Деса превије.

Али како незгодно мјесто показати другарици. Осјетивши да се мало устручавам, Деса ће ти мени:

— Ма, ајде болан, као да ми не знамо да и комесари имају незгодна мјеста.

И тако ти ја уз помоћ Десину и Божову оздравих за петнаестак дана, а да нико, сем њих, не сазна за моју љуту рану. Кад Божо, кад Деса, знали су послије тога често да ме пецну:

— Ну комесара, како оно би у Златици.. .

Ето, то је та тајна због које сам се презнојавао пред Ником Стругаром.

Саво ПИЋУРИЋ

ДЕЗЕРТЕР"

Кад смо заплијенили шарац, наша десетина је у свој формацијски састав добила принову — једног магарца. Према нашем шарцу, нашем првијенцу, односили смо се с пуно љубави и пажње. Та наша љубав убрзо је прешла и на магарца који је с великом издржљивошћу носио и шарац и муницију. Ова издржљива животиња је постала наш миљеник.

За разлику од осталих магараца и коња из трупне коморе батаљона, овај наш је често био на борбеном положају чете. Због тога смо га добро пазили и чували и тражили му посебан заклон. Не преживи ли борбу, тешко нашим раменима. За вријеме одмора између борби просто смо се такмичили ко ће га боље нахранити. Да смо имали шећера ни то му не бисмо ускратили. Из захвалности што нам тако сигурно носи драгоцјен терет понекад смо му давали и више слободе у кретању. Могао је без одобрења и да се мало удаљи. Понекад смо га пуштали у пашу и без конопца. Рачунали смо, с обзиром на пажњу коју смо му поклањали, да ће бити уз нас до краја борбе коју водимо. Каснији догађаји показали су да смо се преварили, да смо прецијенили његову привржeност нашој десетини.

Једног дана, док смо се одмарали на положајима у близини Спужа, на отприлике подједнакој удаљености од наших и непријатељских положаја, зачуло се рикање магарца. Неколико нас је потрчало према пољани на којој смо раније напасали нашег миљеника. Међутим, тамо га више није било. Прешао је „ничију земљу" и упутио се на непријатељску територију. Наш магарац је „дезертирао". Тада нам није било јасно што му би. Зашто је то урадио. Јер, код нас му није било лоше. Никаквим својим поступцима према њему нијесмо му дали повод за такав поступак.

Паде приједлог да га вратимо. Међутим, поље равно, а непријатељ будан и добро наоружан. Нема се куд. Осим тога, не знамо ни тачно мјесто гдје се скрасио. Ни да ли је стварно прешао на страну нашег љутог непријатеља. Помислили смо да није у питању нека „виша сила" и одустадосмо од акције спасавања.

Тешко нам је пало ово дезертерство нашег миљеника. Жалили смо што је до тога дошло, али није се имало куд, Знали смо У десетини да се треба добро припремити. Ојачати рамена нечим да се не стварају жуљеви приликом ношења шарца. Али, вријеме учини своје и — ово дезертерство паде у заборав.

Милорад Н. РАДУЛОВИЋ

С НАМА И КАД НИЈЕСМО БИЛИ У БРИГАДИ

У љето 1944.. у Биочу је почео да ради курс партијско-политичких радника. На курсу је свака чета имала по једног слушаоца. Учило се, спавало и радило напољу, под смоквом, у непосредној близини штаба бригаде. Курс је био стална пажња и брига цијелог

штаба, а посебно команданта бригаде Ника Стругара. За 5—6 дана рада курса скоро је свакодневно долазило до нас, помагао нам, храбрио нас и подстрекавао на рад. То је чинио очински и с пуно љубави и одговорности тако да смо све тешкоће, којих није било мало, почев од гладовања, веома лако подносили.

Због продора непријатеља од Пећи, као и очекиваног напада из Подгорице, курс је морао да прекине рад. Кад је непријатељска офанзива почела, код нас курсиста су дошли помоћник комесара бригаде Драгутин Радовић и командант Нико. Пошто су нас упознали са развојем најновијих догађаја, који су захтијевали и прекид рада курса, саопштили су нам да ми курсисти морамо преузети контролу простора између ријеке Мораче и Вежешника док не пристигну јединице које ће посјести те положаје. При томе је командант веома брижно рекао:

— Одлучили смо се на такав корак из нужде. — А затим наредбодавним тоном додао: — Курсисти не смију прихватити борбу.

Одмах смо се спремили и пошли. Посматрао нас је веома брижно и неколико пута поновио да се у борбу не смијемо упуштати. Чинио је то тако саосјећајно као да смо били његова дјеца.

У јесен те године курс је организован при штабу Треће дивизије. Седма бригада је тада била ангажована у борбама на Пештеру. И тада је о нама бринуо командант Нико. Кад је дошао да нас посјети, интересовао се о свему и примијетио — да смо физички исцрпени. Обећао је да ће учинити све како би се исхрана побољшала. Већ сјутрадан пристигле су намирнице за десет дана, колико је још курс требало да ради. Тај гест пажње био је веома лијепо примљен *и* од осталих другова, из Пете и Девете бригаде, а ми смо били више него поносни на свога команданта, који је и тада, кад смо ми били далеко од бригаде — био са нама.

Раде САВЕЉИЋ

СА ШТАБОМ БРИГАДЕ

Мајчино писмо у стиховима

Штаб бригаде је већ подуже на Биочу. Љето је и вријеме лијепо, мада је и Биоче доста врућe. Једног дана, када се вратих с неког курирског задатка, бучно ме дочекаше Радомир Шћепановић, Владо Ашанин и Станојка Бабовић, вичући у глас:

— Добио си писмо од мајке!

Обрадовах се, јер одавно нијесам имао вијести од својих па, пошто је писмо било отворено, јер мајка није ни имала коверте да би га послала затворено, упитах:

— Што пшпе?

— Не знамо, нијесмо читали — рекоше. — Али мора бити да је весело, јер је написано у стиховима.

Иако је свега двије године похађала основну школу, и то у вријеме кад се то сматрало готово срамотом за женску дјецу, она је

и раније писала пјесме. Нарочито о Пљевљима, трудећи се да стиховима пружи утјеху и окријепи снагу многим породицама које су изгубиле синове и браћу у овој тешкој бици. Због тога су је четници злостављали још 1942. године.

Нијесам, међутим очекивао да ће и мени писати у стиховима. Брзо прочитах њено писмо. Храбри ме, каже да се не уплашим и не окаљам своје старе. Она и дјеца су добро. Јест да им је кућа спаљена, али ће они издржати све тегобе којима су изложени. Једнога су стрица Нијемци стријељали, а другога одвели у логор. Ми треба крвнике што прије да протјерамо, народ ослободимо, а стрица из ропства вратимо. И све тако, с пуно оптимизма, подстиче ме да истрајем у борби, а — једном се мора и умријети, вели она.

Ваљда по гестикулацији док сам читао, другови закључише да је писмо интересантно. Морао сам да им га прочитам наглас. Сви су били одушевљени.

Морам признати, то ваљда није нескромно сада рећи, да сам био веома поносан на своју мајку која ми је у писму послала овакве савјете и уливала вјеру у побједу. Касније сам сазнао да је оно читано и на разним конференцијама у нашем срезу, нарочито у организацијама АФЖ, као примјер како мајке треба да подржавају и савјетују своје синове.

О овом се писму брзо чуло по приштапским јединицама па и у штабу бригаде. Тамо ме позваше командант и комесар бригаде.

— Хајде, ђетићу, прочитај то писмо, да видимо што пише та наша Црногорка — дочека ме командант бригаде Нико Стругар.

Мало сам се нећкао, али кад они навалише, с поносом га прочитах. Писмо је почињало овако:

Драги сине, моја мила надо,
У војску сам послала те радо.
Знаш ли, сине, кад сам те пратила
какве сам ти благослове дала?

Немој ми се, сиие, препанути,
дједовима образ окаљати...

Док сам тако срочено мајчино писмо читао, нико од присутних није тако рећи ни трепнуо. А кад сам завршио, командант бригаде устаде, па ходајући по соби рече:

— Овако би требало све мајке да савјетују своје синове. Алал јој вјера.

— Можеш ли ти, Миле — на то ће комесар бригаде Никола Ђаконовић — одговорити мајци овако у стиховима?

Одговорих му да ја то не знам али да ћу на писмо свакако одговорити. Сви су се сложили да је писмо такве садржине да би се као примјер могло прочитати пред стројем бригаде.

Сви су бринули о куририма

При штабу бригаде било нас је више курира — Владо Ашанин, Митар Лазаревић, Радомир Шћепановић Рајко Караџић, Новица Головић, Спасоје Попивода, Богдан Љутица и Радоман Ашанин. Нешто касније су дошли Перо Вујошевић и Никола Лабудовић.

Уз команданта бригаде Ника Стругара осјећали смо се као уз свога родитеља. Нико је стално бдио над нама. Посебно је бринуо да имамо нешто да поједемо. Увијек је говорио:

— Да би могли извршити задатак у овако тешким условима, за курире увијек мора бити хране, макар сви ми гладовали.

На маршу, или кад смо ишли с њим у неки батаљон, његовог смо зекана јахали и ми. Не сјећам се да је икад повисио тон на некога од нас. Знали смо да воли тачност и без поговора смо извршавали сва његова наређења. За све нас био је узор храбрости. На Јаворју, када је наша бригада водила борбу с Нијемцима видио сам и колико је храбар. Непријатељски мтираљези сипају челик око њега. А он, онако стасит, стоји усправно, из џепова вади кутију с дуваном и савија цигарету, креше огњилом и припаљује је. Спасоје Попивода и ја, забринути да не изгубимо команданта, молили смо га да се склони. А он одговара:

— За мене се ви ништа не бринте. А ви, ђетићи, не идите чистином.

Чудили смо се од каквог ли је то гранита и пркоса саздан кад се не плаши челика. Много пута сам слушао када је издавао наређења да се рањеници морају извући. Бринуо је о рањеницима и често понављао да је срамота оставити рањеника. А погибија друга га је увијек тронула, и то дубоко.

— Погибе нестреница, али храбро — пропратио је погибију делегата у Пратећем воду, другарице која се, чини ми се, презивала Ђуричковић. Нико је нас волио а вољели смо и ми њега. Вољела га је омладина. Вољела га је Седма бригада.

За нас курире је комесар бригаде Никола Ђаконовић био душа од човјека. Свака његова ријеч била је одмјерена. Када је требало, сјекла је као оштрица ножа, а иначе је била мелем који лијечи. Била је то књига из које се учило о свему што је добро, посебно о ономе што краси комунисте. Волио је човјека младог посебно, његово ја, његов понос и достојанство. Таквога су га запамтили и таквог га се сјећају курири омладинци Седме бригаде.

И остали другови из штаба бригаде за нас курире знали су увијек наћи ријеч која је одговарала нашем узрасту и дужностима.

— Силни су ови наши ђетићи — зборио је Нико Стругар. А нас би најчешће питао:

— Како сте сиви, зелени, соколови?

— Другови курири знам да сте уморни али, ипак, припремите се за састанак — најчешће су биле ријечи замјеника комесара бригаде Драгутина Радовића. — Морате учити, јер вам се може догодити да из штаба бригаде пођете у батаљоне за руководиоце.

Те његове ријечи су нам често тешко падале. Јер, читати и учити, након дугог пјешачења, а често и лутања, није било баш угодно. Но, будући да нам то говори партијски руководилац бригаде, трзали смо се, стресали са себе умор и приступали раду.

Митар ЛАЗАРЕВИЋ

СУСРЕТИ СА ПЕТРОМ ВОЈВОДИЋЕМ

I

Чим сам дошао у Седму бригаду, почетком марта 1944. године, замолио сам комесара Ника Ђаконовића да ме упозна с руководећим кадром. Широк и топао, прави комесар, прихватио је то одмах:

— Како да не, то ми је и дужност. Могу ти одмах рећи да су то све добри људи и комунисти. Почећемо од штаба бригаде.

Послије упознавања са особљем штаба прешли смо на Први батаљон.

— У првој чети је командир Петар Војводић, а комесар Радоје Вукчевић. То су веома храбри људи и добри комунисти. Биће да си чуо за командира. О њему има и прича. Веома је духовит, али каткад умије да учини понешто и на своју руку. Но, то му се, с обзиром на његова укупна својства, погледа кроз прсте. Људи га знају, па се и постављају реално према њему.

Након извјесног времена нашао сам се у Првом батаљону. У међувремену чуо сам још поприлично о Петру, куриру Пека Дапчевића у Четвртој пролетерској бригади, а касније командиру чете у Седмој омладинској. Наше лично упознавање почело је на једној пољани у Орахову, у Кучима. Ту је, по лијепом и сунчаном дану, упознавао борце с неким вјештинама. Пошто се упознасмо и поразговарасмо мало с борцима, Петар ми се обрати ријечима:

— Друже комесаре, ово су све добри и бистри момци, доста је њима толико разговора, но оћеш ли ти да нас двојица опробамо мало снагу. Вријеме је лијепо, а добра је и ова пољана.

И одмах ме поче стискати рукама. Борци и присутне старјешине почеше да се осмјехују. Имао сам утисак да знају што Петар хоће. Осјетивши да има чврсте руке и да с њиме не могу изаћи на крај, избјегао сам рвање. Одједном ми предложи да се „позавалимо". Не чекајући мој одговор почео хватати стартни положај. Осјетивши да ће ме убрзо свалити на земљу, рекох да се тренутно не осјећам најбоље. Изгледа да је и Петар оцијенио ситуацију, па ће на то:

— Ада, чоче, ја те питах малоприје како ти је здравље, и ти рече да је добро. А тако и одока изгледа. Па оћах да се мало пошалимо.

Одмах затим позва курира и рече му да донесе велики маљ. Петар леже на траву, извади кошуљу из чакшира, стави велики камен на голи стомак и рече:

— Узми, комесаре, тај маљ и замахни колико ти снага да, да видиш можеш ли разбити овај камен што ми је на трбуху.

Мислио сам да се шали, па се и не усудих да узмем маљ. Он, затим, нареди најснажнијем куриру да удари маљем. Окупи се подоста веселих младих партизана да гледају чудан призор. Снажни курир је подизао тешки челични маљ и ударао свом снагом. Следио сам се погледавши присутне. Сви су се осмјехивали. Из тога сам закључио да су то гледали и раније. За мене је то било несхватљиво, јер сличан призор нијесам имао прилике да видим.

Стање у чети је иначе било веома добро. Морал младих Петрових бораца био је на висини. Ведрина и одлучност у извршавању свих задатака видно су се испољавали.

Кад сам се вратио у штаб и испричао друговима како је текао сусрет са Петром, сви су се насмијали и били задовол-ни наћеним стањем.

Други сусрет: на одговорност због „шверца" и женидбе

Крајем јула 1944. године стиже курир с поштом из штаба Треће дивизије. У допису је стајало да штаб дивизије располаже информацијом да јединица Седме бригаде лоцирана у Орахову у Кучима мијења месо за скадарски дуван и цигарет-папир, преко неких трговаца из Албаније. Наређује нам се да ствар испитамо, спријечимо недозвољену трговину и доставимо извјештај о томе.

Штаб бригаде о тој „трговини" није до тада знао. Ипак, оцијенио је да није ријеч о крупној ствари. Тих дана је, сем тога, штаб бригаде био ангажован значајним текућим задацима, па овај допис и није схватио превише хитним, нити му је поклањао особиту пажњу.

Неколико дана након тога од Орахова се зачуше пуцњи. Помислили смо у први мах да су положаје Првог батаљона напали четници или албански фашисти. Убрзо смо, међутим, добили извјештај да на положајима влада затишје, а да се пуцњима прославља женидба Петра Војводића. Догађај прокоментарисасмо уз смијех и шалу. Пуцање без потребе је, иначе, било строго забрањено, нарочито на борбеној линији. А на албанској граници је то било посебно осјетљиво. А ни женидба без претходне партијске сагласности није била дозвољена. Наиме, средином 1944. године, масовнијим приливом нових бораца и приближавањем краја рата, почели су ту и тамо да се склапају бракови. На то се, међутим, није гледало као на нешто прикладно, јер је непријатељ и то користио у пропагандне сврхе. Имајући све то у виду, дата је била директива да се комунисти не могу женити без претходне сагласности Партије, чиме су се ови случајеви хтјели свести на што мањи број. Међутим, овај случај је прокоментарисан као „Петрова посла".

Та дискусија нас подсјети и на поменути допис штаба дивизије, па командант бригаде нареди да се Петар позове у штаб. Сјутрадан послије подне стиже Петар, ведар и оран за шалу као и увијек, убијеђен да је позван ради женидбе. Послије рапорта команданту о стању на положајима батаљона, сви се с њим топло поздрависмо. Ја одмах послах курира да купи литар ракије. Уз ракију и вечеру Петар детаљније упозна штаб бригаде са стањем у својим јединицама, а потом прешосмо на препричавање разних доживљаја из борби, згода и незгода и шала, којима је Петров живот био богат.

Пред штабом бригаде се орило коло партизана и омладине са терена. Неко предложи да се укључимо и ми из штаба. Не знам на чију иницијативу, тек курири и партизанке из културне екипе почеше да пјевају сватовске пјесме. Петар заигра црногорски, а као по

договору одјекну пјесма: „Прескочи те та ђевојка ..." Кад игру преузе други, Петар се врати у коло и рече:

— Видим ја куд се коло креће — алудирајући на своју женидбу.

Питао дјевојку али не и Партију

Послије игре и пјесме одосмо на спавање. Петра почастисмо бољим лежајем, уз коментар како је лијепа ноћ и како смо се наиграли и напјевали.

Сјутрадан ујутру, послије доручка и пошто докрајчисмо ону ракију, Петар се накашља и рече:

— Добро, људи, оћете ли ми рећ' што сте ме звали? Ја бих већ морао ићи у батаљон, а рекао сам и двојици командира да ћу им данас прије подне обићи положаје чета па ће ме чекати.

Сви се мало осмјехнусмо и погледасмо команданта. И командант се осмјехну, па рече тихим гласом:

— Имате ли још тога лијепог дувана што ти пушиш?

— Не, да ђаво попио до ову кутију — одговори Петар.

— Из штаба дивизије су нам јавили да шверцујете дуваном и да дајете месо за њега — командант ће.

— Толико ми јада — одговори Петар као из пушке. — Ту није било ни кило дувана. Дао им економ једну стару овцу, сакату и још слинаву. Плашили смо се да је болесна. А свима се раширише очи на дуван. Послали смо свакој чети по кутију.

— А што не посласте и нама мало — пита га командант Нико.

— Нијесмо имали од чега, но ево припалите још по једну док има.

Сви се насмијасмо, а и Петар.

— Нијесте ме, ваљда, звали због тога?

— Јесмо, — рече командант.

— А што ми то, команданте, не рече синоћ, но сву ноћ вртим кроз главу због чега ме зовете. Здраво ви били, имам ја пречег посла у батаљону од тога.

Устаде и спреми се да крене, погледајући велики њемачки сат на руци. Нико му рече да извјештај о томе тражи штаб дивизије и да, значи, можемо одговорити да није у питању ништа озбиљније.

— Можете слободно — одговори Петар и поче се поздрављати, задовољан што му није стављена никаква озбиљна примједба. Охрабрен тим утиском, повишеним тоном упита:

— Имате ли још што?

Пошто нико не одговори ништа, пређе погледом преко комесара и мене, убијеђен да ужи дио штаба још ништа не зна о његовој женидби.

Кад ми пружи руку, рекох му да ћу га мало испратити. Послије изласка из куће, узех га испод руке и, кад се мало удаљисмо, упитах га да ли је тачно да се оженио.

— Јесам. бога ми — одговори Петар спремно.

— Добро, Петре — наставих тешким глгсом — с обзиром на директиву Партије, јеси ли питао кога?

— Јесам, како не — одговори Петар као из пушке.

Мени то би драго и лакну ми, јер помислих да је упознао партијског руководиоца батаљона Мињу Ковачевића и од њега добио сагласност. Заустих да га баш то питам, али он настави:

— Ада што сам него питао?

— А кога — упитах ја?

— Ја њу, занаго, а да кога ћу? Дати нећу тебе.

Насмијасмо се обојица. Пошто смо сви знали да је то свршена ствар, пожељех му срећу у браку и добацих да невјести неће бити лако изаћи на крај с њим. Петар се насмија и рече:

— Што да ти причам, видио си и сам кад ти оно не баста да се порвемо, а не смје ми ни онај камен здробити на трбуху.

Поздрависмо се уз смијех. Кад се вратих у штаб и испричах разговор с Петром, сви су се слатко смијали.

Послијератни сусрети

Сем приликом погибије храбрих бораца Петру, кажу, нико није видио сузе у рату. Послије рата сам га видио како му лију сузе као из кабла. Било је то поред одра Бориса Кидрича, чији је пратилац био дуго година. Пратио га је и на путевима у иностранству и у лову. Ословљавали су се са ти, а у лову скупа и ручавали. Питали су Кидрича да ли се Петар сналази на дужности и да ли му одговара? Рекао је да је веома задовољан њиме и да му с пуним повјерењем успјешно рјешава низ конкретних текућих послова.

Дуго година прије рата био је члан КПЈ, а да то није нигдје истицао. И његов непосредни партијски руководилац у батаљсну Мића Ковачевић и ја сазнали смо то из биографских података које је изнијела штампа поводом његове смрти. ГГослије рата одликован је Орденом народног хероја и великом већином изабран за кародног посланика републичке скупштине.

Неизмјерно је волио своју бројну породицу. Приликом једног сусрета, послије пензионисања, на моје питање како живи, показао ми је жуљеве на рукама. Имам велику породицу и нећу да дозволим да трпи, а од пензије не може све да стигне (тада није био посланик), па обрађујем имање свога оца.

Био је изузетно гостољубив. Волио је изнад свега да добро дочека ратног друга. У Сотонићима, изнад Бара, срели смо се 1972. године. Био је тада народни посланик и ручао је с два друга, на путу од Титограда за Бар. Ја сам наишао с возачем, такође тражећи ручак. Пољубисмо се и ја га понудих шта хоће да попију.

— 'Оћу, вала, кад ме ти чашћаваш јер нијеси у рату био преблаг, а ја опет на своју руку, па ми је мило да попијемо заједно. —' На пола ручка се извини за тренутак. При растанку позвах конобара да платим.

— Све је плаћено — одговори конобар. А он: — Кад други пут наиђеш, наврати у Бар, имам ја бољег вина за ратне другове од овог овдје.

Приликом прославе 30-годишњице формирања наше бригаде, 1973. године, у Колашину, питао сам га да ли може да положи вијенац на споменик палим борцима НОР-а. Иако је приликом доласка на прославу био озбиљно повријеђен у саобраћајном удесу и сломио неколико ребара, радо је прихватио приједлог и обавио га са дужном поштом, по изузетно лошем времену.

То је био и наш посљедњи сусрет.

Драгутин РАДОВИЋ

УСПЈЕСИ VII БРИГАДЕ

Са Првог конгреса омладине Црне Горе и Боке јавили су се први добровољци од омладинских делегата за Седму бригаду. А крајем децембра прошле године већ је формирана у Колашпну Седма црногорска ударна бригада састављена искључиво од омладинаца.

Још у првим сударима с њом непријатељ је осјетио снагу нове бригаде —на Спужу, Тарашу, око Никшића. У овим борбама Седма бригада је положила први борбеии испит. Млади борци, пуни омладинског полета, јуришали су на непријатељске бункере и утврђења. Кроз прасак бомби, кроз цику мигграљеза и грмљавину топова чули су се поклпци: „Јуриш, скојевци! Напријед, Седма омладинска!"

Послије тешких борби у Санџаку Седма бригада је у четворочасовном наступу очистила Беране од четничких банди којих је било преко двије хиљаде. Преко 170 непријатељских глава пало је у овој борби, а једна јуришна бригада била је натјерана у набујали Лим, у којем се удавило преко 200 разбојника.

О јуначком подвигу Седме бригаде на Серапама, о томе како је један њен вод протјерао цијелу четничку бригаду из ссла Сеоца (Андријевица) — народ Васојевпћа прича с поносом.

У борбама по Пештеру против иадмоћнијег непријатеља, који је употребљавао и артиљерију и тенкове, Седма бригада је показала да је пошла путем прослављене Четпрте и Пете, она је показала да може достојно носити име Омладинске бригаде „Будо Томовић".

Борци Седме бппгаде најрадије пјевају:

Бригада је Седма славна,
Четвртој ће бити раона..."

У досадашњим је бојевима Седма бригада постигла велике успјехе. За четири мјесеца је избацила из строја 800 непријатељских војника. Али је и она дала драгоцјене жртве — Јанка Машановића, команданта батаљона, Вуксана 1'аговића, командира чете, Божа Петровића и друге који су пали херојском смрћу и служе за примјер свим борцима бригаде.

Видо ЂУРИЧКОВИЋ

(Прештампано из „Омладинског покрета", листа Уједињеног савеза антифашистичке омладине Црне Горе и Боке, бр. 3—4, 5. ;ул 1944)

Дефиле Колашином

Послије дужих напорних борби које је у мају и јуну водила за ослобођење Берана (Ивангграда), а затим у Бихору и Пештеру, Седма бригада се до 12. јула задржала на лијевој обали Лима. Тада је добила задатак да затвори правац према Подгорици. Тринаестог јула, на дан устанка народа Црне Горе, у Колашину је почињало свечано, а сјутрадан редовно, Друго засиједање ЗАБНО-а Црне Горе и Боке. У току 13. јула бригада се прикупила сјеверно од Колашина. Долазак у мјесто у коме је на приједлог делегата Првог конгреса антифашистичке омладине Црне Горе и Боке формирана створио је посебно расположење.

Четрнаестог јула око 10 часова бригада се постројила у Бабљаку а потом „парадним маршем" продефиловала испред трибина у Колашину, на којој су стајали највиши војни и политички руководиоци Црне Горе и представници страних војних мисија. Као већ прекаљени борци за слободу, ведро и поносно су корачали младићи, који су просјеком година старости представљали најмлађи састав једне бригаде НОВЈ.

На челу њихове колоне, с рукама на поздрав, јахали су командант, прослављени јунак Нико Стругар и комесар, ведри и племенити Никола Ђаконовић. Оба су уживала неподијељене и неограничене симпатије својих бораца, којима су својом појавом и држањем уливали самопоуздање и вјеру у побједу. Био је то узбудљив тренутак за све присутне. То узбуђење су многи пропратили сузама радосницама. Био је ганут и сам командант корпуса Пеко Дапчевић. Он се са задовољством веома похвално изразио о бригади.

Мјесец дана с Кучима и Пиперима

Послије завршетка смотре бригада је наставила покрет ка Подгорици и сјутрадан стигла у Куче и Пипере и на положајима смијенила Девету бригаду. Одлуком штаба корпуса бригади је потчињен и Зетски партизански одред. На овим положајима бригада је остала скоро мјесец дана. То вријеме је искористила за даље организационо учвршћење јединица и њихово војничко и политичко обучавање. При штабу бригаде су организовани курсеви за млађе војне и политичке руководиоце. Њима је обухваћен и знатан број бораца који су одлучношћу, бистрином и сналажљивошћу у борби и раду показали да имају квалитете за војне и политичке руководеће дужности. То су касније показали и дјелом, како у Седмој, тако и другим бригадама у које су упућивани.

Било је велико задовољство пратити овај млади руководећи кадар. Млади сељаци и радници, са само четворогодишњом основном школом, каткад и непотпуном, или средњошколци који су до прије који мјесец или годину били тако рећи дјеца, израстали су у одважне,

зреле и одговорне старјешине, примали и успјешно извршавали и најтеже задатке.

За вријеме боравка на положајима у Кучима и Пиперима бригада је успоставила најприснији додир с народом и друштвено-политичким организацијама, особито са омладином. Заједнички састанци, конференције, игре, кола, пјесме и други облици заједничке активности готово да ни тренутка нијесу престајали. Омладина и народ су свакодневно обавјештавали јединице бригаде о појавама од интереса за њих, посебно о окупаторским и квислиншким јединицама и њиховим покретима. Сарадња и односи су достигли такве размјере да се дејствовало јединствено у пуном смислу ријечи. Иако и иначе сиромашан, оскудан у свему, пљачкан и паљен од окупатора и домаћих издајника, народ Пипера и Куча се по ко зна који пут већ трудио да уз велика одрицања помогне своје борце да се снабдију обућом, одјећом, да се прехране, збрину рањене.

Све је то, међутим, прекинула нова офанзива окупатора и домаћих издајника. тзв. дурмиторска операција, на наше јединице и слободну територију.

Против десет пута јачег непријатеља

Према Трећој дивизији Нијемци су у рејону Чакора и Рожајз прикупили 1. брдску дивизију за дејство према Андријевици и Беранама а у рејону Подгорице јаче дјелове 363. пука 181. дивизије и око 2.000 четника, за дејства према Колашину. Те снаге од 25—30.000 војника биле су готово десетоструко бројније од Треће дивизије.

Непријатељ је 12. августа прешао у напад на положаје Пете пролетерске и Девете црногорске бригаде, а дан доцније напао је и положаје Седме бригаде у Кучима и Пиперима.

Дводневна дејства и правци његовог наступања указивали су да непријатељ има намјеру да што прије продре у долину Таре, у рејон Матешева, Колашина и Мојковца, да раздвоји, а потом разбије јединице Треће диЕизије. Оцијенивши то, штаб Другог корпуса је одлучио да се јужни Санџак и долина Таре поступно евакуишу, с тим да се организује отпор у планинској области Сињајевине и Дурмитора. У вези са овом одлуком наредио је да се обезбиједи одговарајући маневар јединица, користећи тактички погодне линије за одбрану и ангажујући се упорно само толико колико је потребно да се заштити евакуација рањеника и становника.

Од почетка непријатељске офанзиве с нашим јединицама се повлачио знатан дио народа, одборника и руководилаца друштвено-политичких организација. Млади су ступали у јединице, док су се старији људи и жене с дјецом сврставали у дуге колоне збјегова. Пред најездом окупатора и квислинга носили су деке, одијела и друго и гонили стоку. Збјегове су пратиле све могуће тешкоће: окршаји, дејства авијације и артиљерије, погибије, сахрана погинулих, ношење рањеника, плач дјеце, рика стоке и много што друго, што је стварало језиве призоре. Ми смо повремено давали одсудан отпор да бисмо заштитили тај народ, за који смо се и борили и који нам је стављао на

располагање готово све што је имао. То је, у војничком смислу, за нас било оптерећење али и незаобилазна морална обавеза.

Огроман дио друштвено-политичких радника желио је и тражио да ступи у борбене јединице. Они којима је то удовољено осјећали су се срећним. Били су то претежно партијски и омладински радници са терена. Интересантан је био њихов распоред. Јединице су инсистирале да они у борби докажу сналажљивост, умјешност и храброст, па тек тада да приме одговарајуће функције, не узимајући у обзир школску спрему, знање и остале квалитете. Тако су многи од ових другова постали борци или су распоређени на ниже руководеће дужности, иако су били чланови разних руководстава, чак и у изузетно тешким условима рада на терену.

Многе сам од њих знао и било ми је због тога нелагодно, мада они нијесу постављали питање у вези с тим. Многи од ових другова су остављали породице на старање комшијама и народној власти. Они су остали психички оптерећени бригом за опстакак својих најближих. Биле су то велике тешкоће ноје ми млађи, без сопствене уже породице, нијесмо ни могли докраја да схватимо. То су била осјећања која су надјачавала страх за сопствени живот.

Послије вишедневних борби штаб дивизије је наредио бригади да с просторије Јаворје — Лукавица затвори правац од Мораче, Роваца и Жупе никшићке, те да се, уколико на то буде принуђена, повуче према Гвозду и Ивању, односно према Мокром и Крнову.

Забринутост за Први батаљон

У току ових одбрамбених дејстава била је прекинута веза с Првим батаљоном два до три дана. Сва настојања да се та веза успостави нијесу дала резултате. У штабу бригаде се са забринутошћу говорило о могућности да се овај наш батаљон нађе у позадини непријатеља што би нас стало великих жртава. И штаб Првог батаљона је такође био забринут, али знајући општи правац кретања бригаде одлучио је да се пробије ка Јаворју.

Штаб бригаде је упутио једну десетину бригадног извиђачког во да, с његовим политичким делегатом Будом Вучковићем на челу, да успостави везу с Првим батаљоном, обавијести га о положају бригаде и пренесе му нар^ђење којим правцем да се креће да би се што прије укључио у бригадни борбени распоред. Нико Стругар је повјерио мени да реализујем овај задатак. Борцима сам указао на значај и тежину задатка, потребу за самосталним сналажењем, евентуално пробијањем кроз непријатељски распоред и друге могуће тешкоће. Борци су се јављали добровољно. Међу добровољцима су били и пушкомитраљезац вода и његов помоћник. Сви су хтјели на најтежи задатак, без обзира на то што је његов успјех био неизвјестан, а изгледи на повратак мали. На брзину смо их опремили што је могуће боље. Десетина се постројила а њен старјешина Будо Вучковић смирено и одлучно је изјавио да су спремни. Било их је милина погледати: млади, згодни, ведри и одлучни.

Пољубио сам се с делегатом Вучковићем, згодним, веселим, увијек за пјесму орним и омиљеним старјешином, а са осталим се руковао

и пожелио им успјех. Тај растанак не могу заборавити. Стално сам био под утиском да их свјесно жртвујемо, и то више из осјећања дуга премр. батаљону него због иоле реалних изгледа да у тим условима изврше добијени задатак. Међутим, све је испало боље него што смо очекивали. Батаљон се успјешно пробијао, а десетина младих извиђача правилно се оријентисала, па су се нешто јужније од морачког манастира срели и, према задатку, продужили за Јаворје.

Долазак Првог батаљона на Јаворје и његово укључивање у распоред бригаде донијели су олакшање и створили огромно задовољство у свих.

Тих дана је и један батаљон ОЗН-е придат Седмој бригади, па је штаб бригаде сада био у бољој могућности да организује одбрану линије Дебела гора — Јаворје — Семољ и да затвори излаз из Мораче.

И штаб бригаде у првој борбеиој линији

Приликом избијања на Јаворје, послије неуспјелог противнапада на Семољу, Трећа чета Четвртог батаљона није се најбоље осигурала. Претпостављала је да се одлијепила, бар накратко, од Нијемаца. Док се главнина чете одмарала, помоћник комесара чете је сазвао партијски састанак да би анализирали тек завршени противнапад. Сугерирано је да се истовремено одржи и састанак четног актива СКОЈ-а.

Међутим, учињен је војнички недопустив пропуст, који се чети гешко осветио. Уморни, неиспавани и изгладњели, борци који нијесу присуствовали састанцима искористили су мали предах послије вишедневних борби за какав-такав починак. Многи су не само задријемали него и заспали.

Нијемци су се брзо и нечујно привукли пошумљеним јаругама, изненада избили пред савардак у коме се одржавао партијски састанак и почели да косе митраљезима. Изненађено људство чете није могло тренутно да пружи организован отпор. Погинуло је 11 младих бораца. међу којима и неке водне и четне старјешине. Састанку је присуствовао и партијски руководилац батаљона. Да би ствар била драматичнија, у непосредној близини су се налазили штаб бригаде и бригадна болница. И они су били веома угрожени. Командант бригаде, изненађен непосредном близином Нијемаца, наредио је да све људство приштабских јединица (пратећи и извиђачки вод и курири) и људство самог штаба заузму положај за борбу. Тада сам видио како су командантова сталоженост и прибраност, поред храбрости, дошли до изражаја.

Били смо под самим гребеном чију су ивицу Нијемци непрекидно тукли „шарцима". Да бисмо се извукли, морали смо ту ивицу прећи. Настала је ужурбаност, јер су Нијемци, оцијенивши наш положај безизлазним, све више притискивали. И најмања пометња и неорганизованост коштала би нас скупо. Наш отпор је био организован и све јачи, али је положај и даље тежак. Голи гребен иза нас Нијемци су будно држали на нишану. Један борац пратећег вода покуша да га претрчи али га „шарац" покоси. Након краћег временато се догоди још једном борцу. Политички делегат вода Ђурђа Ђуричковић, искуснији борап, узбуди се погибијом своја два друга. Чинилио јој се да се нијесу до-

вољно вјешто пребацивали па је хтјела да својим примјером покаже како то треба извести. Међутим, пала је и ова млада, храбра и згодна дјевојка коју су њени борци неизмјерно цијенили и вољели, а сада дубоко жалили. То су доказали и тиме што су је нешто касније под ватром извукли и сахранили.

Кад су нам у помоћ пристигли дијелови Првог батаљона, одбацили смо Нијемце толико да смо могли заузети повољније положаје.

Битка за спасавање 900 рањеника

Избијајући на Сињајевину од Колашина и наступајући од Санџака преко Таре, непријатељ је непосредно угрожавао аеродром на Његовући, с којег је требало да се евакуишу рањеници за Италију. *V* новонасталој ситуацији штаб Другог корпуса је предузео мјере да се терен у рејону села Брезана, у Пиви, оспособи за спуштање авиона и евакуацију 800 — 900 рањених и болесних бораца из Првог, Другог и Дванаестог корпуса и нешто нејачи из збјегова. Штаб Другог корпуса наредио је Трећој дивизији да до евакуације рањеника, упорном одбраном са линије Дурмитор — Шавник — Војник — Гвозд, задржи даље наступање непријатеља и спријечи његов продор у долину Комарнице, а потом да се прикупи на Јаворку и југозападним падинама Војника и одатле се пробије у позадину непријатеља. Славној Трећој дивизији пао је још један пут тежак, одговоран али истовремено и хуман задатак — да брани и одбрани рањенике.

Борбе за аеродром биле су веома тешке. Да би борце подстакли да издрже максимална напрезања, одржавали смо више кратких партијских састанака, као и састанака скојевских актива. Старјешине су сваки час биле у борбеном строју. Борци су стојички издржали све напоре. Често су спомињани Неретва и Сутјеска као примјери држања и надахнућа. Нијемци су улагали крајње напоре да спријече спуштање савезничких авиона и преношење рањеника.

Непријатељ је према Седмој бригади наступао главним снагама ггреко Крнова. У току борбе осматрачи су често погледивали у небо, а рањеници напрезали слух, не би ли кроз јеку непрекидне пуцњаве чули жељно очекивани звук авионских мотора. Отегли су се дуги дани чекања, али рањеници ипак нијесу губили повјерење у своје другове. издржаће они, као и много пута до тада. Биле су потрошене све залихе хране. Пуну недјељу дана нијесмо имали хљеба нити било што од брашна. Често није било ни воде али су нас спасавале снијежнице по вртачама.

Двадесет другог августа су се појавили савезнички авиони — 36 транспортних летјелица, у дратњи 50 ловаца, смјело се спуштало на импровизовани аеродром, готово на пушкомет од непријатељских положаја. Иако су Нијемци и четници појачавали притисак, у нашим је редовима наступило олакшање. Заиграла су нам срца, а радосни и топли погледи испраћали су летјелице и поздрављали их све докнијесу нестајали са хоризонта. Њихов долазак и сазнање да ће наши рањеници, болесници, жене и дјеца бити збринути надахњивали су нас за још већу упорност. Авиони су у неколико наврата подигли преко 900 људи. Енглези су, послије рата, снимили филм о овој евакуацији.

Из напорне одбране у одлучан напад

Четници Павла Ђуришића су током читавог овог дана, непосредно помажући Нијемцима, упорно али узалудно покушавали да пробију одбрану Седме бригаде, избију на Војник и угрозе Брезна. А када су сви њихови напади одбијени, а рањеници евакуисани, требало је да Седма бригада нападне четнике основним правцем Ћеранића гора — Гацкове греде — Илин врх — Божурни врх — Рогођед. Штаб дивизије нагласио је у свом наређењу да „напад мора бити силовит и брз", јер је задатак који треба бригада да изврши ноћу између 24. и 25. августа од прворазредног значаја и од њега ће умногоме, „ако не и у свему", зависити даља дејства читаве дивизије.

Тако је из упорне одбране требало одмах прећи у одлучан напад. Штаб бригаде је проучио наређење штаба дивизије и наредио да се батаљони прикупе на линији Гвозд — Градачка пољана — Команди-рово брдо, најкасније до 21 час 24. августа. С те линије је требало прећи у напад у 23 часа.

У току 23. и 24. августа Њемци су наставили снажан притисак на правцу Бијела — Крушевице, на положаје Трећег батаљона, а четници на правцу Ћеранића гора — Градачка пољана, на одсјеку Другог батаљона. Нијесу, међутим, успјели да помјере линију наше одбране, па Пета и Девета бригада, које су се 24. августа прикупиле на јужним падинама Војника, нијесу имале потребе да се ангажују на Крнову. Ноћу између 24. и 25. августа оне су неометане од непријатеља наставиле покрет ка Штитову.

Наш Четврти батаљон, коме курир није успио да пренесе наређење штаба бригаде, извршио је покрет иза Војника, у духу ранијег наређења штаба дивизије. Због тога није стигао да учествује у нападу. Из истог разлога није стигла ни Прва чета Трећег батаљона, која је била помјерена ка Четвртом батаљону ради појачања одбране на правцу Шавник — Брезна.

Први и Трећи бтаљон су се увече прикупили на источном подножју Војника, западно од пута Никшић — Шавник. Ту им је објашњен предстојећи задатак и указано на његов значај.

Батаљони су се, падом мрака, развили у стрељачки строј и кренули ка Ћеранића гори.

ГлаЕккна четничких снага налазила се на узвишеном гребену, коти 1612, и на нешто нижем ћувику на југоисточној ивици Ћеранића горе. Ови положаји доминирали су околним тереном и били врло погодни за одбрану. Поред тога, оба ова ћувика била су опасана зиданим шанчевима с пушкарницама.

Ноћ је, иако ведра, била без мјесечине, а наши борци нијесу знали куда се протеже главна линија четничих положаја. Када се стрељачки строј Првог батаљона примакао тој линији на десетак метара, огласила се снажна ватра са обје стране. Знатно бројнији четници, добро утврђени, наору-жани и припремљени, дочекали су наш батаљон врло снажном ватром и онемогућавали нашим борцима да крену напријед. Први батаљон се морао повући нешто уназад. Штаб батаљона је доста брзо организовао нов напад, али је и овај био одбијен.

Трећи батаљон је поред четничких положаја продужио ка Млијечном брду и Влашком брду, не наилазећи на отпор. Тако се практично нашао за леђима непријатеља, али ништа поуздано није знао о резултатима напада Првог батаљона, с којим је још у току наступања изгубио везу. Увиђајући да ће га зора затећи на брисаном простору, испред јако утврђених положаја непријатеља, Први батаљон се повукао преко Крнова ка Командировом брду.

Батаљон ОЗН-е такође није наишао на непријатеља у току покрета, па се размјестио у катуништу Закрају и затворио правац ка Коњском и Боровнику. Тако су се, супротно замисли штаба бригаде, и овај и Трећи батаљон нашли у непријатељској позадини. Други батаљон је био у резерви.

Енергична интервенција команданта бригаде

Штаб бригаде је пратио ток напада, али је по интензитету ватре закључио да он не тече по плану. С нестрпљењем смо очекивали извјештаје јединица. У међувремену је стигао писмени извјештај команданта Првог батаљона о неуспјелим нападима и тадашњем распореду чета. Одмах затим стигао је у штаб бригаде и помоћник комесара батаљона Миња Ковачевић да усмено објасни ток борбе и одлуку о повлачењу. Ситуација је била веома напрегнута. Сви смо били опсједнути одговорношћу пред задатком који нам је повјерен. Нико Стругар је одмах позвао штаб Другог батаљона и ужи дио штаба бригаде. Озбиљним и енергичним тоном и кратко указао је на значај нашег задатка. Помоћнику комесара Првог батаљона озбиљно је замјерио што батаљонниије извршио задатак и што није боље извјештавао штаб бригаде о развоју догађаја.

— Другови, — енергичним тоном је узвикнуо командант бригаде, — задатак се мора извршити. Нека се Први и Други батаљон одмах развију у стрељачки строј за напад. И све приштапске јединице бригаде. Команде и старјешине нека предводе своје јединице. Нека старјешине и комунисти личним примјером обезбиједе извршење задатка. Нека чета пратећих оруђа непосредно дејствује и наступа и нека активира противколски топ са свим расположивим гранатама. Наредио је да буде све спремно за напад најкасније до 8 часова.

Дан је, а терен чист и претежно откривен. Пред нама је био 8. пук четничког Добровољачког корпуса, који је Павле Ђуришић формирао на основу договора постигнутог у Београду с квислингом Миланом Недићем и Нијемцима, ради извођења ширих заједничких операција против партизана и ликвидирања слободне територије у Црној Гори и Санџаку. Ова дуго припремана, бројно јака и добро наоружана јединица, требало је да буде елитна, врло покретљиав снага, ради чега је добила назив „гвоздени пук". Политичкој припреми његовог људства посвећена је посебна пажња. Попут наших комесара и они су увели у ову јединицу тзв. националне руководиоце, који су махом били реакционарни ђаци — љотићевци. Намјера им је била да и људство буде одабрано и квалитетно, али им то није пошло за руком. Добровољаца је било мало, па су у недостатку њих морали извршити попуну При-

силно мобилисаним, претежно младим људима, међу којима је било **и** наших симпатизера. Четници су, па и сам окупатор, полагали велике наде у ову јединицу.

Нашим борцима није требало много ријечи да схвате озбиљност задатка. То су видјели по изразима лица старјешина, динамичности покрета и мјестима која су заузимали руководиоци у стрељачком строју. Миња Ковачевић, помоћник комесара Првог батаљона, зграбио је пушкомитраљез и у првим редовима пошао у напад. Командант бригаде је такође пошао у стрељачки строј, непосредно осматрао наступање непријатеља и издавао накнадна наређења. Комесар и замјеник команданта бригаде. добили су задатак да организују дејство приштапских јединица, нарочито чете пратећих оруђа, прате дејство јединица и организују помоћ гдје се укаже потреба.

Начелник штаба бригаде налазио се с Четвртим батаљоном. Ја сам пошао са командантом бригаде. С њим сам се и раније често кретао у борбама.

Јургии који је смрвио четнички гвоздени пук

Нико је из стојећег става, у покрету и са кратких застанака, пратио ток борбе и подстицао наше јединице. Његово присуство и глас значили су много. Непријатељ нас је засипао све снажнијом ватром. Предлагао сам му неколико пута да прилегнемо за тренутак. Одговорио је да ја могу, а да он нема времена и да има бољи преглед из стојећег става. Нијесам то, наравно, учинио ни ја, јер ми је било јасно да би ме касније мање цијенио.

Наредио је да се тежиште наше ватре усредсреди на нижи утврђени ћувик. Убрзо су пале и ручне бомбе наших бораца у само утврђење. Оно је у нашим рукама. На њему смо се одмах нашли и нас двојица. Нико је тада оријентисао борце и ватру према ноти 1612.

— Напријед, момци! Напријед, јунаци моји! Готови су они чим се начну — соколио је јединице из стојећег става.

И заиста, за кратко вријеме се и кота 1612 нашла у нашим рукама. Нико је с ње издавао наређење да се десно крило Другог и лијево крило Првог батаљона повијају у виду полукруга, ради обухвата четника и њиховог гоњења у правцу положаја Трећег батаљона. Трећем батаљону је сигналним пиштољем означио линију нашег борбеног распореда.

Био је то незадрживи јуриш који је изазвао расуло и потпуну дезорганизацију „гвозденог пука", поготово од тренутка када је, сасвим изненадно, његове дијелове снажном блиском ватром на брисаном простору, на правцу на коме су видјели излаз и евентуални спас, дочекао наш Трећи батаљон. Пропао је и покушај четника да спас потражи бјекством ка катуништу Закрају. Тамо их је снажном ватром дочекао батаљон ОЗН-е.

Доспјевши у готово безизлазни положај, елитни „гвоздени пук" био је за два сата снажног јуриша потпуно разбијен. Његови припадници су се масовно предавали и бацали оружје. Спасли су се само они који су на самом почетку напада скренули ка Острвици, јер је једино

тај правац, због одсуства нашег Четвртог ба,таљона, остао незатворен. Тамо је успио да побјегне и командант пука Милош Павићевић, капетан бивше југословенске војске.

У овом нападу погинуло је преко 350 четника, а више од толико их је рањено. Заробљено их је 180. Губици бригаде су били минимални — само је један борац погинуо а 6 је рањено. На први поглед невјероватно али тачно. У рату се догађа много тога што, посматрано из мирнодопских услова и са велике временске дистанце, изгледа невјероватно. Ваљда је због таквих збивања и настао термин ратна срећа. У овом, а и у највише случајева, међутим, најмање је то био резултат случајних околности већ добре организације, прегалаштва, воље и ријешености да се побиједи. „Гвоздени пук" се распршио и за сва времена избрисан из списка квислиншке војске. Око 130 четника, млађих људи, заробљених на Крнову бригада је уврстила у своје редове.

Признања за Крново и друге побједе

Ми смо с поносом славили велику побједу. Убрзо је од команданта дивизије Сава Бурића стигао телеграм у коме честита бригади на великом успјеху.

А комесар дивизије Јово Капичић је, мјесец дана касније, у извјештају комесару Другог корпуса, писао да „Седма црногорска ударна бригада представља врло оспособљену, моралну јаку, политички прилично свјесну и у борби прекаљену нашу јединицу" и да има све услове „да се развије у једну од најбољих јединица корпуса".

Својом борбеношћу и општим доприносом развоју ослободилачког покрета, побједама НОВЈ и разгарању револуције, Седма бригада је потпуно оправдала очекивања Првог конгреса антифашистичке омладине Црне Горе. Зато је у току припрема за Други конгрес, Земаљски одбор УСАОЈ-а за Црну Гору предложио, а Врховни штаб НОВЈ прихватио и 14. новембра 1944. године одлучио да се бригада назове омладинском бригадом „Будо Томовић". Додјељивање бригади имена истакнутог револуционара, руководиоца СКОЈ-а, организатора и првогпредсједника Црногорске народне омладине Буда Томовића, сви њени припадници примили су као велико признање.

Анализирајући свој рад и постигнуте успјехе, партијске и скојевске организације могле су извући само један закључак: комунисти и скојевци у овим су окршајима испољили толико храбрости и истрајности у борби да је њихов углед значајно порастао. Порастао је и број нових чланова и кандидата Партије. Обје организације су биле врло снажне, а њихов рад веома интензиван. Бригада је у то вријеме имала 221 члана КПЈ, 58 кандидата за чланове КПЈ и 213 чланова СКОЈ-а. Другим ријечима, више од половине људства били су комунисти.

У ствари, комуниста по убјеђењу и дјелу у бригади је било знатно више. Многи борци су жарко жељели и трудили се да то и формално постану. Неки су чак мислили да су организовани комунисти и озбиљно се љутили кад им је речено да нијесу, односно да то тек треба да постану. Десетар, Иво Томић, кандидат КПЈ, на примјер, који је смртно рањен на Трешњевику, на издисају је рекао да највише жали што

умире прије него што је постао члан КПЈ. Када ми је то испричао комесар Првог батаљона Радоје Вукчевић, договорили смо се да се предложи партијској организацији да га посмртно прими у КПЈ. И го је учињено. Партијска ћелија чете је једногласно примила мртвог Ива Томића за свог члана.

Према претходном плану, Трећа дивизија је сљедећих дана извршила покрет ка долини Таре и Лима и ослободила Колашин, Андријевицу и Беране, тј. скоро читаву територију коју су наше јединице држале прије непријатељске офанзиве. Тиме је извршила задатак који јој је био постављен.

Драгутин РАДОВИЋ

БОРБА ЗА БОЛНИЧАРКУ ДЕСУ

У љето 1944. године један вод Друге чете Другог батаљона држао је положај на Вежешнику, брду што доминира Биочем и дијелом Пипера. Задатак му је био да спријечи продор Нијемаца и четника на слободну територију. Водом је командовао Спасоје Радуловић, Спако, из Комана, искусан војник и прекаљени борац. Спако је благовремено посио положај и организовао одбрану. У томе су му много помогли његови борци Душан Радоњић, Раде Пејовић, Мидо Љумовић и остали.

Почела је офанзива. Око 800 четника, потпомогнутих групом Нијемаца, извршило је снажан напад на Други батаљон, па и на Вежешник, гдје се налазио вод Спасоја Радуловића. Борба је непрекид но трајала од раних јутарњих часова до пред саму ноћ. Батаљон се по наређењу постепено повлачио али не и Спаков вод. Он је батаљону штитио одступницу. Положаји на Вежешнику били су важни не само за Други батаљон Крцуна Машановића него и за цијелу бригаду.

Борци нашег вода, омладинци са Спасојем на челу, цио дан су одбијали нападе четничког јуришног батаљона. Касно послије подне један омладинац, из страха, побјегао је код четника и рекао им куда да прођу и нападну проријеђену одбрану вода. Тада је настало најтоже, борба прса у прса. Да би сачувао свој вод, Спасоје је организовао повлачење. Вежешник није представљао више оно што ***и*** прије подне, јер су се јединице лијево и десно од њега већ биле повукле и посјеле нове положаје.

Кад је помоћник на једном пушкомитраљезу рањен, његову дужност, наког што га је превила, преузела је Деса Ђедовић, из Божића код Андријевице, члан СКОЈ-а од 1942. Приликом повлачења вода и она је тешко рањена. Видећи је сву у крви, а била је и у несвијести, борци су мислили да је мртва. Због непрекидне борбе у току одступања морали су }е оставити на положају. Но, убрзо је пала ноћ Непријатељ се није усуђивао да крене даље него је застао на положајима које је заузео до ноћи. Да наша храбра другарица ни мртва не би пала у руке његовим војницима и да њено тијело не би скрна-

вили, сдлучили смо да се вратимо по њу. Десетак бораца се јавило за добровољце. С помоћником комесара чете Антом Паићем и политичким делегатом вода, пушкомитраљесцем Милом Никовим Мартиновићем из Бара, они су пошли да је мртву отму и сахране.

Своје положаје четници су били организовали на педесетак метара иза мјеста на коме је остала наша Деса. Док смо се привлачили том мјесггу чули смо како тих женски глас дозива:

— Другови, другови. ..

Убрзо смо 'је угледали како сједи између два камена с пушком у крилу. Тешко је рањена у плућа близу срца, и сва је у крви. И из уста јој је текла крв. Пошто се освијестила, каже, покушала је да се превије али није могла. Често се онесвјешћивала. Прича нам како је размишљала да је лијепо ово мјесто гдје ће издахнути. али ће остати несахрањена, па ће је четници мртву сасјећи. Пресрећни што смо је нашли живу, брзо смо је положили на шаторско крило и испред носа четника хитро и тихо је извукли и пренијели до положаја чете. Овдјс су је другарице превиле, а потом је одмах пренесена у бригадну болницу.

Тих дана, док смо и даље одступали, рањену Десу су носили углавном заробљеници Италијани а повремено и мјештани. Пут је био дуг, све до аеродрома на Брезнама, под њом стално локва крви, а падала је и киша, те она доби високу температуру са запаљењем плућа. Са Брезна је авионом пребачена на лијечење у Италију. Тамо је за-- лијечена али не и излијечена. Танејојје остало тамо гдје се и заглавило, поред срца.

Мило Н. МАРТИНОВИЋ

ОД ПИПЕРА ДО КРНОВА

Прије почетка дурмиторске операције Други батаљон је био на лијевој обали Мораче, од Вежешника до манастира Стијене Пиперске, а његова Прва чета у селу Петровићима.

На положаје батаљона непријатељ је напао рано, у свануће. Борба се водила цијели дан. Нијемце и четнике је подржавала артиљерија са Казновице и Вељег Брда. У почетку смо мислили да нас то нападају мање снаге, па смо упорно бранили положаје. Тако нам се на средишњем положају један дио Прве чете нашао у полуокружењу. Захваљујући, међутим, противнападу Извићачког вода бригаде, непријатељ је био одбачен и тај дио чете у коме сам и ја био, извукао се на доминирајуће висове изнад Петровића. У току даље борбе непријатељ је успио да заузме читав положај нашег батаљона.

Наредне ноћи непријатељ 'је привукао нове снаге и одмах слијеђег дана продужио напад. Терен на коме смо водили борбу био је тешко проходан, обрастао густом ниском шумом. То је омогућавало непријатељу, иначе бројчано много јачем, да се провлачи кроз небрањене просторе и угрожава наше бокове и позадину, На тај начин

присиљавао нас је да брже напуштамо положај на његовом главном правцу наступања.

У току другог дана борби четници су успјели да заузму Радовче и аеродром на који су нам савезнички авиони повремено допремали материјал и опрему. Ми смо се задржали на висовима изнад аеродрома. Али већ трећег дана офанзиве били смо присиљени да се повучемо у кањон Мораче.

Користећи се погодношћу терена, шумовитим и испресијецаним земљиштем, успјели смо да се одлијепимо од непријатеља. Батаљон се свио у колону и под заштитом мањих дјелова одступио у правцу Међуријечја. Упркос тешкој ситуацији у којој смо се налазили морал бораца је у цјелини био на висини. Осјећали су се трагови преморености, изнурености и, особито, жеђи. Борци су схватили да је ријеч о непријатељској операцији великих размјера.

Из Међуријечја је батаљок, по наређењу штаба бригаде, продужио усиљеним маршем за Веље Дубоко, да би избио на Крново и спријечио четницима продор тим правцем. Међутим, крећући се пречим путем и уз помоћ водича, мјештана и четника који су се у том подручју крили по шкриповима, четници су успјели да прије нас уђу у Веље Дубоко и да нас ту дочекају. Били су запосјели и утврдили мјесно гробље и друге повољне положаје за одбрану села. Нама није ништа преостало него да их одмах нападнемо. Извршили смо жесток напад али нијесмо успјели да заузмемо село. Једино смо успјели да у тој борби убијемо четничког команданта Вука Бећковића.

Пред пад мрака подијељене су борцима посљедње резерве хране. Батаљон је под заштитом осигурања, преко непроходних урвина и кроз густо растиње, кренуо ка Горњој Морачи. Марш је трајао цијелу ноћ. Често се кидала колона и поједини њени дјелови губили везу. Тек четвртог дана борбе и маршевања чело колоне батаљона је избило у Горњу Морачу. Крајем тога дана посјели смо излаз из Мораче, тактички толико важан да је од његовог држања зависило извлачење свих јединица које су одступале из Мораче и од Колашина.

Послије краћег задржавања наставили смо марш испод Јакове главе, преко планине Кравице, ка планини Лоли и Крнову. Тај марш је био за нас веома тежак. Били смо гладни, жедни, уморни и поспани а неки борци су били и боси. Од умора су падали, дизали се и настављали да маршују. Али се трпјело мушки и ишло даље. Циљ овог усиљеног марша био је да се што прије избије у рејон висоравни Крнова и по сваку цијену заустави надирање четничког тзв. „гвозденог пука" и Нијемаца и спријечи њихов продор према Шавнику и Брезнама, гдје је био привремени аеродром, с кога је требало да се евакуише велики број наших рањеника. Због превелике исцрпљености и замора, па и због малодушности, било је појединаца који нијесу могли да поднесу све то него су напустили јединицу.

Након што се избило на сјеверне падине Лоле наша се чета сукобила с једном њемачком јединицом и прихватила борбру под врло неповољним теренским условима. Ипак, послије жестоког окршаја, пред мрак смо успјели да заузмемо врх Острвицу, висок 1880 метара, и Голубињак. За два дана проведена на том положају успјели смо и да мало предахнемо и да припремимо чету за нове окршаје.

Вјероватно је и непријатељ користио то вријеме у исте сврхз. Већ слиједећег дана Нијемци су извршили снажан напад на положај наше чете. Не могавши да им се одупремо, повукли смо се на нове положаје. Командирово брдо —• Градачка пољана — Гвозд била је нова линија коју је посио батаљон. На њој смо прихватили одлучујућу борбу с главнином четничког „гвозденог пука".

Прва чета је била у центру борбеног распореда батаљона— затварала је правац Градачка планина — Војник. Наређено нам је да се с те линије не смије ниједан корак одступити. У рејону Градачке пољане били су штаб Другог батаљона и штаб бригаде.

Четници су из непосредне близине позивали наше борце да ликвидирају комесаре и командире. Позивали су нас и да се предамо. Говорили су нам да је друга Сутјеска неизбјежна. На такву агитацију нијесмо им остајали дужни а најбољи одговор смо им дали мало касније.

Главни ослонци за дејства против нас четницима су били центра • лни дио висоравни Крново, Ћеранића гора и Млијечно брдо. Те су цоложаје добро утврдили у групном систему одбране, озидавши заклоне за аутоматско оружје, којих су имали у великом броју и претежно италијанског поријекла. Одбрану су организовали и по дубини, око два километра.

За само један дан четници су извршили три напада на положаје нашег батаљона. Циљ им је био да нас потисну са комуникације Никшић — Шавник. Сви њихови напади на положаје наше чете били су одбијени. Међутим, у рејону одбране Треће чете успјели су да овладају висовима јужно од Глогова потока. Тиме је био угрожен наш бок, па смо командир чете Јован Шабан и ја тражили од командира Треће чете Јакова Шундова да противнападом врати изгубљени положај. Обећали смо да ћемо им у томе и ми помоћи. И одиста, Трећа чета је врло енергично напала четнике и, уз ватрено садејство наше чете, протјерала их са заузетих висова.

Послије ове борбе настало је кратко затишје. На Крнову је владало августовско љето. Дани сунчани, без облачка. Пластови сијепа још нијесу били свучени са пространих зелених ливада. Брегови око висоравни, који су се некад бијељели од стада оваца и орили од пјесме чобана, овај пут су били начичкани црним силуетама брадатих авети. Мјесто пјесме чобана, одлијегали су рески рафали аутоматског оружја и експлозије граната.

Крновска висораван је посебно негостољубива зими. Али, није била много гостољубива ни тада, у љето, јер су најближа насеља и извори воде били од нас удаљени и по 20 километара и били у рукама непријатеља. Требало се што прије домоћи територије коју су четници привремено заузели. На њој се народ крио по збјеговима и чекао наш повратак.

Ми нијесмо знали да се врше припреме за енергичан противнапад ради обрачуна са овом четничком групацијом. Једног дана рано ујутро дође у чету курир с наређењем да се одмах јавим у штаб бригаде. Не часећи, узео сам своје ствари и похитао у штаб. Кад сам дошао тамо, позвао ме је к себи командант бригаде Нико Стругар. Познат по својој људскости и бризи за борце, пун топлине и ведрине, он је

у овој ситуацији нашао времена да ме пита Јесам ли гладан и уморан и какав је морал бораца у чети. Том приликом похвалио је храбро држање наше чете приликом одбијања четничких јуриша и пружања помоћи Трећој чети. Он је затим укратко изнио ситуацију у којој се налази наша бригада и рекао да смо добили задатак да уништимо четнике у рејону Крнова. Мене, вели, повлачи из чете да преузмем дужност нишанције на минобацачу 81 мм, док ће један Италијан, поручник, бити нишанџија на топу 45 мм. Сад ми је први задатак да кад стрељачки строј бригаде крене с полазног положаја у напад, минобацачем тучем групу митраљеза на западним падинама Млијечног брда.

Одмах сам отишао у Пратећу чету и припремио оруђе за дејство. За то вријеме и Италијан је оријентисао топ у одређеном правцу Пошто минобацач није имао нишанске справе, правац на циљ сам одредио помоћу фосфорне линије на цијеви а елевацију према свом искуству. Даљина је била око 1,5 км. Имао сам проблема приликом комплетирања мина. Четири италијанске мине су биле тешке по 3 кг. За њих сам имао оригинална само основна пуњења а допунска су била различита по облику прстенова. Енглеске мине су биле тешке око 6 кг а имале су и ударну иглу. Било је врло тешко подесити да ударна игла у минобацачу буде у оси са углом на основном пуњењу, без чега не би могло доћи до паљења. Због тога сам основна пуњења морао везивати канапом и ставити двоструко више допунских пуњења него што је нормално. Тако сам комплетирао 15 енглеских мина.

Осјећао сам велику одговорност али и понос што ми је повјерен тако важан задатак. Зато сам се сав предао послу да ријешим све техничке препреке у припремању оруђа.

Управо сам био завршио с комплетирањем мина када је Други батаљон кренуо у напад. Кретао се у колонама, по одјељењима, с великим одстојањем између бораца. Његов борбени поредак видио се као на длану. Изгледало ми је да има три пута више бораца него што их је стварно било. Вјероватно се тако и четницима чинило.

С доста страха сам испалио прву мин^. Плашио сам се да не погодим наш стрељачки строј. То се замало није и десило. Мина је експлодирала на око 30 метара испред нашег стрељачког строја. На равном земљишту она би изазвала губитке али се земљиште нагло дизало у правцу наступања строја па су парчад отфијукала изнад глава наших бораца.

Одмах сам повећао даљину и слиједећа мина је пала непосредно испод групе митраљеза. Потом сам опалио и трећу, која је експлодирала иза групе четничких митраљеза. Тада сам закључио да сам добро нишанио. Касније сам у школи научио да се то зове уракљивање циља. Прешао сам на брзу паљбу, непрекидно палећи мину за мином, све док није настао застој у минобацачу усљед слабог центрирања ударача на мини, чега сам се највише плашио.

Снажне експлозије и прецизни погоци уништили су тешке митраљезе. Четници су у паници напустили тај доминантни положај и почели да бјеже. Други батаљон је искористио забуну и панику код четника. Упао је у њихов положај и почео да их гони. Заробио је ве-

лики број четника, заплијенио митраљезе „бреде", велику количину муниције и један минобацач.

Задатак су извршили и остали наши батаљони. Четничкој групацији су, нанијети такви губици да она више није ни постојала у њиховој војсци.

Војислав КАНДИЋ

ЖЕЂ

(из Дневника)

... Бранили смо сваку пиперску кућу, сваки камен од оних што су дошли из подгоричког блока. С њима наступају Нијемци, с нама одступа народ.

Запарни љетњи дан. Држимо положаје под Броћником већ два дана. Жеђ нас мучи. Жедни смо и овамо дошли. Тражимо око напуштених катуна, питамо мјештане који се с нама повлаче — одговор је „нема". Завирујемо у јаме, крстаре патроле — али нема. Хладна ноћ се спушта. Веселимо јој се, надајући се да ће она утолити нашу жеђ. Не можемо ни ока склопити иако нам се дријема. Отворена уста као да нијемо вапију: „Воде, воде!" Примичемо буково лишће тражећи јутарњу росу, но жеђ се још јаче разгоријева.

Око подне неко је насочио снијег. Истина, далеко два-три сата.

— Ко ће поћи да у шаторско крило донесе за све?

Јавља се цијела чета добровољно. Допао ме је мали груменчић. Неки је свој дио одмах прогутао, немајући времена да чека док се истопи. Није се ни труње чистило! Ставио сам свој дио у порцију да се истопи, клекнуо поред њега као мајка поред љубљеног чеда. Посматрам нестрпљиво како вода полако расте и узима снијегу његову бјелину.

Још мало, велим сам себи, нека се сасвим истопи. Моје очи зуре у порцију. Већ је скоро једна трећина, нећу више да чекам и моја рука је пошла... Но врх опанка Милов дохватио ју је прије. Порција је звекнула и превернула се. А вода.. . Толико жељена вода, окупала је планинску траву. Узалуд је рука покушала да ју заустави, она је утекла — земља ју је упила, чини ми се брже него што би то урадила моја уста. Мило ме је сажаљиво погледао, немајући ријечи да ме утјеши, почео је прстима купити остатак неистопљенога снијега по трави и пружати ми га. Нијесам му рекао ни ријечи, знајући да је моја жеђ и његова, као што су и они дани наше дефанзиве — заједнички.

.. .Комесар Папић прича нам о још већим тешкоћама које пред нама стоје: о борби, о усиљеним маршевима кроз Ровца и Морачу.

„Морамо још одступати. Морамо се напрегнути сад више него икада на овом путу" — вели он. Постављамо само једно питање:

„Хоће ли бити воде?"

Дошли смо у Међуријечје. — И, заиста — ово воде. Дисциплиновано приступамо маломе извору, иако сваки једва чека да дође на ред, иако сваки завиди онима који су се већ напили.

При повратку сусрећем једну другарицу како жури. Погађам њену намјеру и велим:

„Има воде, другарице".

„Има ли доста" — припиткује она. не вјерујући да је заиста довољно има.

Сад дознајем да није само патио наш батаљон. Другове из Другог батаљона пратила је иста судбина кроз пиперске планине, и кад су у Ровцима на-

ишли на једну локву мутне нечисте воде, сви су тамо похитали. Узалуд им је један мјештанин говорио: да напријед — непуних 100 метара — има извор. Нико се није могао уздржати а да не пије, или макар окваси уста.

Василије ВУКЧЕВИЋ-ЊАКО

(Прештампано из „Звијезде", листа Треће дивизије Југославенске армије, бр. 2—3, април-мај 1945)

БОРБА ОПКОЉЕНЕ ДЕСЕТИНЕ

Била сам борац Друге чете Другог батаљона. У десетини Спасоја Радуловића било је пуно добрих другова, међу којима се истицао Раде Пејовић. Ја сам била једина другарица па су се сви другови према мени односили с посебном пажгаом. То су показали безброј пута.

Приликом повлачења батаљона кроз Ровца, у августу 1944. године, нашу десетину су опколили четници у селу Лијешњу. До тога је дошло кад смо, као заштитница, доста заостали за батаљоном. Од батаљона се нијесмо могли надати брзој помоћи, па смо се морали гпоуздати у себе и своје оружје. Срећна околност је била у томе што се с нама затекао и командир чете Видак Милић. Он је на брзину извршио кружни распоред и то тако добро да смо први напад четника лако одбили. Њихов покушај да нас заробе је пропао. До ноћи смо издржали на положају, а онда је борба престала. Да нас четници не би изненадили, пошто нас је иначе било мало, сви смо морали бити будни, тако смо дочекали зору. Знали смо што нас чека и морали смо бити спремни.

Пошто је свануло и дан одмакао, четници су отворили ватру на наш положај. Ми смо им одмах одговорили. Имали смо доста пушчане муниције али смо је рационално трошили. Поред тога, имали смо и доста ручних бомби, које су нам у тој ситуацији биле од огромне користи. Командир чете је извикивао команде као да се ради о чети, а ми смо то пропраћали брзом пушчаном ватром и бомбама. Утисак који смо тиме створили о сопственој снази и релативно добри заклони омогућили су нам да издржимо и цијели слиједећи дан. На(јтеже нам је било без воде, док се понешто хране нашло код нас. Имали смо и среће, јер нико од нас не погибе нити се рани. Тако дочекасмо и другу ноћ.

Кад је пала ноћ, командир чете нас окупи и упозори на будност. Наредио нам је да се спремимо за пробој. Пошто је ноћ одмакла, кренули смо за њим. У највећој тишини смо се крегали, спремни да одма>: дејствујемо. Успјели смо да неопажено прођемо кроз четнички ноложај и продужимо у правцу куда је наш батаљон отишао. Журили смо да у току ноћи одмакнемо што даље од Лијешња.

Већ сјутрадан изјутра наишли смо на збјег с партизанима из **ПЈ**-задине. Придружили смо се њима. Убрзо затим сусрели смо и групу бораца из батаљона, с којима је било неколико позадинаца. Кренули

су да нас пронађу. У штабу су били закључили да смо највјероватније изгинули или заробљени. Командант је одредио ову групу да нас пронађе, живе или мртве, а ако буде мртвих, да их сахрани. Кад су нас видјели живе и здраве, њиховом весељу није било краја.

Одвојили смо се од збјега и што смо брже могли пошли смо у састав батаљона, који је већ био на Јаворју. Кад је командант батаљона Крцун Машановић видио да смо живи и да нас нема рањених, био је веома радостан и топло нас је дочекао. Он нам објасни због чега је послао групу бораца да нас тражи, на што му Видак Милић рече:

— Друже команданте, ја се са својим борцима не дам жив сахрањиватИ.

То изазва смијех. Тада се командант обрати мени:

— Е, мој Кастрате, мислио сам о свима вама, али о теби, као. младој партизанки борцу — највише.

Није то био први случај да ме командант батаљона тако, од миља, зове по презимену а не по имену. Знао је он да су моја рођена браћа Гојко и Манојло погинули у нашој борби, па му је било жао да се и мени нешто деси. Тако се он односио према свим брцима. За све нас је био оличење људске доброте и ми смо знали да то цијенимо.

Крстиња-Кића ***КАСТРАТОВИЋ-ПЕРИШИЋ***

НЕЗАВРШЕНИ ПАРТИЈСКИ САСТАНАК

Дуго сам покушавао да средим сјећања и утиске на оно што се догодило 21. августа 1944. на Јаворју, али ми то није полазило за руком. Ово што ћу рећи није потпуна реконструкција догађаја на Ја-воРЈУ> јер су се одјеци митраљеских рафала, ручних бомби, бацачких мина, јаука рањеника, дозивање и лом мијешали с виђењем распрскане ватре, ликом замјеника политичком комесара Миливоја Самарџића на вратима. колибе како се клати пресјечен рафалом њемачког митраљеза, димом ручних бомби и. . .

У другом савардаку — лом. Испред врата Јелена Балетић убија Швабу. Њемачки митраљези унаоколо. Ужасавајућа помисао да је чета побијена на спавању, а комунисти чете на састанку, да сам сам...

Све се то догађало филмском брзином тако да ни до данас нијесам могао да утврдим што сам све стварно чуо, видио и осјетио.

У таквим околностима човјек није ни кадар да слиједи осјећања и да реално реконструише ток догађаја. Не сјећам се ни имена свих погинулих, ни имена другова с партијског састанка.

Двадесетак дана прије окршаја у Јаворју дошао сам с дужности командира Пратећег вода батаљона у Трећу чету, на дужност замјеника командира. За то кратко вријеме могао сам запамтити само неколико имена, па зато нека ми опросте они којима име не знам, јер није било времена за упознавање...

Сјећањем на август 1944. године почиње сваки август мога живота. Четврти батаљон Седме омладинске бригаде водио је у првој по-

ловини мјесеца борбе недалеко од Подгорице. Окршаји Су били исцрпљујући, понављали су се неколико дана и ноћи узастопно. Почели су на тешко проходном терену Куча и Пипера и настављали у кањону Мораче. Иако изнурени непрекидним борбама, глађу и жеђу, морали смо пријећи пут од Биоча до висоравни Јаворја, савладати висинску разлику од преко 1.400 метара.

Висораван Јаворје се протеже оа истока на запад, у дужини од 5 до 7, и шири са сјевера на југ од 4 до 5 километара. С Морачком капом надвила се над цијелом Морачом и Међуријечјем. Таласасто земљиште, с благим удолинама и брежуљцима покривено је густом травом и ријетким шумарцима.

Борци Треће чете, изнурени и уморни, једва су чекали застанак и одмор. У ноћи између 19. и 20. августа стигли смо на Јаворје и понадали се да је баш та пространа зараван одабрана за наш одмор.

Нијемци и четници, који су нас од Биоча до Морачке капе пратили у стопу, остали су у Међуријечју, с предњим дјеловима у Драговићу Пољу, око 5 километара јужно од Јаворја. Наша су се надања у одмор изјаловила. Стигла је вијест из штаба бригаде да су се на нашем лијевом боку, од Колашина и Сињајевине, појавиле непријатељске снаге. Изненадним надирањем непријатељ је опасно угрозио инаше јединицена Јаворјуи даље, посебно — аеродромна Његовући.

Таква ситуација наметнула је задатак Четвртом батаљону да ноћу између 20. и 21. августа крене на положаје Градиште — Мумина бара. Послије поноћи услиједило је наређење за противнапад. Бомбаши Треће чете успјели су да изненаде Нијемце и да их натјерају па повлачење. Чета се дубоко уклинила у непријатељски распоред. Други дијелови Четвртог и Први батаљон нијесу успјели да потисну Нијемце. Морали су поновити напад. Нова ситуација није им, међутим, допустила да то учине. Од Вратла на Сињајевини и од Мумине баре стизале су нове непријатељске колоне. То су биле четничке јединице које су долазиле као појачање Нијемцима. Новонасталу ситуацију прате и нова наређења.

Нашој је чети наређено да се непримјетно повуче у рејон Јаворја. Штићена десетином која се кретала на 300 до 500 метара иза нас, чета се пушумљеним тереном повукла.

На зелени плато Јаворја стигли смо у послијеподневним сатима ведрог и прохладног дана. Усредишњем дијелу платоа, који се благим нагибом спушта према западу и заједно са својом источном косином прави пространу удолину, размјестили су се штаб бригаде, бригадна болница, пратећи вод бригаде, дјелови Четвртог и Први батаљон.

Наша чета ;е распоређена у двјема планинским колибама, званим савардарима, југоисточно од осталих наших снага. Сјеверно од колиба је узвишење удаљено око 500 до 800 метара и погодно за осматрање ширег простора платоа. Та природна осматрачница веома је погодна за обезбјеђење чете. Колибе у којима се смјестила чета биле су међусобно удаљење око 100 метара. Величине су 20—30 метара квадратних. Без прозора су, с по једним вратима, ко/ја су на источној колиби окренута према југу, а на западној према западу. Најближа јединица Трећој чети био је Пратећи вод штаба, бригаде, удаљен око 800 метара. У источној колиби се смјестила чета, а у западној је сазван састанак партијске ћелије.

Командир чете Илија Јововић наредио је командиру Првог вода да стражара, који је обезбјеђивао обје колибе, постави испред источне, јер је она ближа шуми. Једног осматрача је, по командировом наређењу, требало поставити на узвишењу сјеверно од колибе. **Командиру** Првог вода наређено је да одреди дежурног и његовог помоћника и предузме све друго што је било потребно за безбједан смјештаЈ и одмор чете.

Чланови Партије су се скупљали у западну колибу, на састанак ћелије, заказан још док је чета била у покрету. По нашем увјерењу све је било предвиђено за његово несметано одржавање. Они који су први дошли наложили су ватру. Скупили смо се и посиједали на земљи, око разбуктале ватре, са свом ратном опремом и оружјем поред себе. На дневном реду је била једна тачка: анализа борбе на Муминој бари.

Иако уморни сви смо били расположени баш због тога што је борба коју анализирамо била одиста успјешна. С таквим расположењем је и секретар партијске ћелије Треће чете Миливоје Самарџић отворио састанак. Излагање о акцијама чете од њеног формирања прије осам мјесеци, о њеним успјесима, борбеној спремности, појединим борбама које је с усјпехом водила, храбрости бораца, нарочито бомбаша и пушкомитраљезаца, наставио је поименично помињући борце који су се истакли у данашњај борби. Између осталог рекао је и ово:

— Чета се до те мјере оспособила за успјешно вођење борбе да се може равнати с пролетерским четама.

Дискусија комуниста је потврдила његово мишљење. Секретару је остало да формулише закључке и постави даље задатке.

Излагање секретарево и нашу пажњу прекинуо је изненадни митраљески рафал. Једина ријеч која се чула била је: „Швабе!"

На врата колибе, као да :је желио да својим тијелом заклони све нас, први је стао комесар, са аутоматом у рукама. Иако изрешетан митраљеском ватром, покушао је да из стојећег става стисне обарачу аутомата, али пребијене руке нијесу биле кадре да то учине. Тијело му се увија лијево, десно, напријед и назад, док се потпуно склупчано не сруши на земљу.

Меци швапског митраљеза су пробијали тијело комесара и распрскавали жар с огњишта. Настала је општа гужва. На узвик „Швабе" и рафале пушкомитраљеза који није био удаљен више од 20 метара комунисти су се тргли, пограбили оружје — да узврате ватром и прихвате борбу. Настала је заглушујућа пуцњава. Чинило се да и онај купасти кров колибе пуца на нас и да се букове облице колибе цијепају. У грчу ужаса и бола нијесу сви успјели да дохвате своје оружје.

И сам ужаснут, готово у несвјесном стању, успио сам да узмем двије ручне бомбе, да активирам једну о другу, да их у залету с врата бацим испред колибе и да брзо искочим, да се иза праска, скривен димом бомби, бацим на тле.

Из тог положаја почео сам разабирати што се догађа. Устао сам, али намјеравани корак нијесам могао направити, јер сам нагазио на Швабе — једног пребачене главе преко свог пушкомитраљеза, а другог заваљеног на десни бок, с рукама испруженим ка пушкомитраљезу. Прескочио сам их с извјесним олакшањем и понадао се да нам је про-

лаз слободан, Држао сам се десне стране, правца који ме водио нешто сјеверније од колиба. Одатле се лијепо могла видјети колиба у којој је била главнина чете. Да бих се прибрао, схватио гдје сам и што треба да радим, поглед ми се зауставио код источне колибе. Одатле су долазили неописиви женски крици и страховита бука. Освртао сам се и на вратима западне колибе. Не видјех никога од наших да ме слиједи или да је искочио. Обузео ме страх да нико није изишао. Понадах се да је неко ипак искочио. Препознах Јелену Балетић како на вратима источне колибе пуца лијевом руком, а десна јој виси сломљена. Један Шваба пада мртав. То ми враћа вјеру у спасење чете. Мало сјеверније од мјеста одакле све то пратим по пуцњави препознајем наше. Било их је неколицина. Бранили су гребен западне косе која је била једини могући правац извлачења чете. Штите и мене док се пребацујем до њих.

Отворили смо ватру на Нијемце и пушкомитраљез који је са источне стране тукао колибу чете. Недалеко од њега, ка узвишењу се убрзано кретао непријатељски стрељачки строј. Узалудно покушах да их зауставим. Много су бројнији. Држимо положаје све док погледом не испратисмо већи дио чете с рањеницима и док се не убиједисмо да су се спасли. Први нам је прискочио у помоћ Пратећи вод штаба бригаде, а затим и друге јединице које су преко нас јаком ватром из пушкомитраљеза и минобацача тукли њемачке положаје.

Прави разлог толиких наших губитака је и у нама самима. Изненађење које смо доживјели било је посљедица непотпуног обезбјеђења. А томе што Нијемци нијесу искористили повољне околности да униште цијелу чету треба захвалити изузетној храбрости, одважности и сналажљивости бораца Треће чете и јединица бригаде које су **JOJ** притекле у помоћ. Судећи по изјавама бораца наше чете и других јединица и према властитом сазнању, Нијемци су нас пратили од Мумине баре до мјеста изненађења, а да их наша заштитница није примијетила. И с Мумине баре и из долине Мораче једновремено су избили тамо гдје смо заостали. Њихови специјалисти за хватање „живог језика" успјели су да нам неопажено прођу, да изненаде нашег стражара, да му затворе уста и да га закољу. Наш осматрач који је био на узвишењу вјероватно је заспао. А кад је чуо прве пуцње и угледао како му се приближава њемачки стрељачки строј, изненађен и престрављен, побјегао је у шуму, према Крњој Јели. Непријатељ је нешто раније отворио ватру по колиби у којој смо одржавали састанак вјероватно због тога што се чуо наш жагор. То је знатно помогло људству у другој колиби. Одмах су почели да искачу ван и да прихватају борбу.

Чета се извукла уз знатне губитке. Колико се сјећам погинули су: Миливоје Самарџић, Душан Раденовић, Милован Боричић, Аница Ђурашиновић, Станка Крушчић, Љубомир Митрић, Душан Радевић, Недељко Филиповић, Велимир Шошкић, Стеван Секулић, и Бранислав Ашанин. Заробљени су Божо Губеринић, Владо Нововић, Радош Стојановић, Илија Иличковић, Вељко Перовић, Радоња Вукославовић, Олга Радоњић и Магда Стојановић. Било је још заробљених, али ее њихових имена не ејећам.

Гојко ПЕРУНОВИЋ

СКУПО ПЛАЋЕНА НЕБУДНОСТ

На Јаворју смо затекли много народа и стоке. Све се ускомешало као на вашару. Један од другова рече да је то збјег са слободне територије који се повукао испред њемачко-четничке офанзиве. Многи од нас пронашли су у њему своје рођаке, пријатеље и познанике. Обавијештени смо да се код Пивског манастира налазе јединице Дванаестог (војвођанског) корпуса НОВЈ. Ово сазнање представљало је велико охрабрење и за нашу бригаду и за остале јединице које су се налазиле на том подручју.

Исте ноћи збјег се растурио. Неке породице су враћене кућама, друге су упућене према Пиви, а један број омладинаца и омладинки ступио је у бригаду, па и у наш батаљон. На Јаворју је и у нашу чету распоређено неколико нових бораца.

Трећа чета, у којој сам био и ја, добила је задатак да брани Јаворје и да затвори правце од Горње Мораче и Крње Јеле. Чета је бројала око 50 дисциплинованих бораца. Сматрана је за веома добру јединицу. Имала је партијску ћелију од 12 чланова. Остали борци су највећим дијелом били чланови СКОЈ-а.

Док смо били у Кучима, у јулу и почетком августа, политички рад у чети био је врло интензиван. Неколико пута су нас посјетили политички комесар батаљона и помоћник комесара Радован Папић и Новак Матијашевић.

Између доста храбрих бораца које је чета имала истицао се водник Миличко Вучетић, из Велике. Није постојао задатак који овај храбри борац не би прихватио да изврши. У јесен 1944. године јуначки је погинуо у борбама код Сјенице као командир чете. Име му је записано на споменику палим борцима на Чакору. Остао ми је у сјећању и борац Нађељко Филиповић, родом из Далмације, који је као шеснаестогодишњи младић 1942. ступио у партизане, те четна болничарка Аница Ђурашиновић, дјевојка из околине Мојковца, једна од јунакиња приповијетке Михаила Лалића „Ђурашиновићи". Била је скоро неписмена, али високе свијести и добар борац.

У дивном сјећању су ми остали и комесар чете Душан Раденовић, ђак беранске гимназије и његов помоћник Миливоје Самарџић из Никшића, командир чете Илија Јововић из Загарача, иначе по годинама најстарији у чети.

Сјутрадан пошто смо стигли на Јаворје, Нијемци су избили на Сињајевину и одмах отворили жестоку артиљеријску ватру по Јаворју, али за дивно чудо, од ње нијесмо имали губитака.

Слиједећа два дана чета је извијала непријатељске положаје. Нијемци су веома јаким снагама потискивали Пету пролетерску бригаду према Жабљаку. На њиховом лијевом крилу биле су јаке четничке снаге.

Напад на Нијемце и четнике извршен је једног дана пред само свануће. Сада се не сјећам којега је то дана било. Дуго, цијелу ноћ смо маршевали кроз шуму која се протеже од Јаворја до положаја на којима су биле непријатељске снаге. Пред зору смо стигли надомак њихових положаја. Трудили смо се да им се непримјетно приближимо. Ипак, нијесмо успјели да их изненадимо.

— Ко је тамо? — неколико пута су се чули повици четничких стражара.

Прилегли смо на земљу. И притајили се тако да се ништа није могло чути с наше стране. Након неколико тренутака четници су отворили паклену митраљеску ватру. Ускоро су им се придружили и Нијемци.

Повукли смо се у шуму изнад које су се уздизале стрме литице. С њихових врхова је непријатељ жестоко тукао цијелу шуму. Повремено су се чули позиви четника да се предамо. Нешто касније у наш батаљон дошли су командант бригаде Нико Стругар и помоћник комесара бригаде Драгутин Радовић. Затим је командант бригаде наредио команданту батаљона Мому Головићу да одреди један вод који ће се попети уз литицу и потиснути четнике са њихових положаја.

За извршење овог задатка одређен је вод Миличка Вучетића. Међутим, једино је Миличко успио да се попне на врх литице, али се морао вратити, јер га борци, због жестоке ватре, нијесу могли пратити. Око 14 часова батаљон се кроз шуму вратио на Јаворје.

Трећа чета је распоређена у три колибе. Није постављено обезбјеђење, јер се цијенило да је непријатељ далеко и да нам не пријети никаква опасност. Оваквом одлуком команда чете је хтјела да се све људство одмори послије веома напорне борбе.

Секретар партијске ћелије Миливоје Самарџић заказао је партијски састанак у колиби која се налазила на самој ливади, јужно од друге двије колибе, у којима је смјештен остали дио чете. Колиба је имала облик купе, пречника око 2,5 метара, а била је саграђена од букових облица и покривена папрађу. Источно од колибе налазила се велика шума, кроз коју су Нијемци касније непримијећени дошли и напали чету.

Не сјећам се дневног реда тог партијског састанка, али свакако је био посвећен задацима чете у новонасталој ситуацији. Састанку је присуствовао и помоћник комесара батаљона Новак Матијашевић. Чланови Партије распоредили су се у круг. Свако је поред себе држао оружје и своје личне ствари. Састанак је отворио секретар ћелије. Објаснио је да чети предстоје тешки и одговорни задаци, јер непријатељ настоји да нас потисне из Црне Горе. Говорио је прилично опширно.

Одједном, као гром из ведра неба, зачуо се рафал њемачког „шарца". Постало нам је јасно да су Нијемци неопажено пришли колибама и да је иницијатива у њиховим рукама. Експлозије бомби по колибама су то и потврђивале. Букове облице су почеле да се цијепају, чуло се звиждање зрна. Напољу су се све јаче чули гласови.

— Бомбе, другови! — повикао је комесар чете Душан Раденовић и одмах истрчао из колибе. За њим је устао Миливоје Самарџић и кренуо к вратима. Митраљески рафал га је просто пресјекао. Гласно је јаукнуо и пао на леђа. Пришла му је четна болничарка Аница Ђурашиноћић али је и она пала на истом мјесту. Све је ишло филмском брзином. Борци који су остали живи излазили су напоље и већином гинули испред саме колибе. Ја сам посљедњи напустио колибу. Узео сам пушку и двије торбице у којима се нала-

зио веш и политички материјал, па сам онда прескочио преко мртвих бораца и почео да трчим преко ливаде.

Поред колибе сам видио неколико погинулих бораца. У близини се налазила велика група Нијемаца. Из тога закључујем да је до колиба неопажено стигла јача њемачка јединица. По изласку из колибе Нијемци су на мене отворили жестоку ватру. Ни сам не знам како ме ниједно зрно није закачило. Приликом трчања пао сам низ један мањи клад. Можда је то створило утисак да сам погођен. Наставио сам да трчим све до једног жбуна. Одатле сам у правцу колиба испалио неколико метака. Затим сам наставио да трчим све док нијесам стигао до косе на којој су се налазили дијелови Четвртог батаљона.

Слично се одиграло и са борцима који су се налазили у другим колибама. Уморни од непроспаване ноћи и дуге борбе, они су у колибама одмах заспали, тако да су их Нијемци потпуно изненадили. Да незгода буде већа, врата колиба у којима су се налазили била су окренута у правцу с којег су Нијемци наишли, тако да је то отежавало извлачење сањивих и изненађених бораца.

На неколико стотина метара удаљености од нас налазили су се дијелови Првог батаљона. Они су чим су Нијемци наишли отворили жестоку ватру. Међутим, ова помоћ дијелова Првог батаљона није знатније олакшала ситуацију Треће чете.

У току борбе погинуло је око десет бораца, а толико их је и заробљено. Сада се не сјећам тачно броја погинулих, рањених и заробљених, поред осталог, и због тога што је међу њима било и оних који су претходног дана из збјега ступили у чету. Погинули су Душан Раденовић, политички комесар чете и његов помоћник Миливоје Самарџић, четна болничарка Аница Ђурашиновић и други. Десетар Губеринић и још неки су том приликом заробљени. Децембра 1944. године нашли смо га у Косовској Митровици. Испричао нам је да су Нијемци њега и још неколико заробљених другова и **дру**гарица користили за ношење њемачких рањеника, да су другарице касније стријељане а другови одведени у логор у Косовској Митровици, одакле су упућени на рад у рудник Трепча.

По разбијању четничког „гвозденог пука" на Крнову, у чету је од заробљених четника ступило 23. То су били у огромној мјери омладинци који су били симпатизери НОП. Били су присилно мобилисани. Многи су имали браћу или најближу родбину у НОВЈ. Они су причали да су Нијемци стријељали све заробљене другарице на Јаворју.

Недовољна будност, у првом реду команде чете, скупо је плаћена. Једна узорна јединица је доживјела тешке губитке.

Лука ЛЕКИЋ

БИЛИ СУ МЕ ОЖАЛИЛИ

Августа 1944. године повлачила се Пета бригада са Чакора и од Плава, преко Андријевице, у правцу Маташева и Колашина. Повлачила се и Команда мјеста Андријевице са збјегом. Док смо се склањали испред њемачких и четничких јединица, дознао сам да је ријеч о њиховој заједничкој офанзиви и намјери да истјерају партизане из Црне Горе и Санџака.

У покрету пут Горње Мораче позваше нас руководиоце из Команде мјеста Андријевице. Питају ко ће добровољно да ступи у бригаду. Јавило се доста омладине из збјега. У групи добровољаца која је упућена у Седму омладинску бригаду био сам и ја. Са мном су пошли мој рођак Петар Стојановић и омладинка Магда Стојановић. Нас троје и још неколико омладинаца и омладинки распоређени смо у Трећу чету Четвртог батаљона.

Прво сам запазио комесара чете Душана Раденовића и десетара Божа Губеринића. Одмах су ми дали енглески пушкомитраљез. Водиле су се велике борбе на свим положајима Седме бригаде, а биле су жестоке и на правцу дејства Пете бригаде, према Вратлу и Колашину. Од Колашина нас је гађала непријатељска артиљерија. Земља је горјела од експлозија граната. Кад смо ступили у борбу запазио сам велику храброст и вјештину наших бораца приликом прилажења непријатељским положајима. Дивио сам се њиховој издржљивости и сналажљивости.

Стигли смо на Јаворје. Преко дана је прскало мало кише. Дан је већ био почео да измиче кад су нас позвали на састанак. У ствари, пола чете се смјестило у једном а пола у другом савардаку. Кад смо посиједали по поду те планинске колибе, неко је, вјероватно политички комесар чете стао да нам објашњава ситуацију. Вели да ће Нијемци, одступајући из Грчке и Албаније за Босну, настојати да нас уз помоћ четника, униште.

Није много трајало, а група Нијемаца се појави на ивици шуме на удаљености од око 50 метара. Лијепо сам видио челног Нијемца. Плавушаст, пјегавог лица. С његових леђа је други њемачки војник почео да гађа дугим рафалима право у саврдак. Од првог рафала је почела папрат да пада по нама. Пале су команде „К оружју!" и „Отварај ватру!"

Њемачка ватра је све жешћа. Чинило ми се да се сва сручила на нас. Почеле су и експлозије ручних бомби. У тој силној тутњави успио сам да чујем глас Станке Крушчић:

— Другови, боримо се до посљедњег, немојте се предавати.

Она муњевито баци бомбу па узе пушку. Многи покушавају да изађу из тог вртлога, али им се препријечио зид око саврдака. Док пружамо отпор из лаког оружја и бомбама, угледах једног нашег борца. Тешко је рањен у ногу и руку, али не престаје да пуца до посљедњег даха. Наших је доста погинуло и рањено. Нијемцима долази појачање и јуришају на саврдак. Са свих страна су нас опколили. Гину али ипак иду напријед.

Приближавају нам се и почињу да нас хватају и за рамена. Већ смо савладани. Стала је Њемце нека вика. Показују рукама да

се дигнемо и одбијемо од оружја. Након што су све који су били тешко рањени одмах поубијали из пиштоља, нас шесторицу мушкараца натјерали су да посиједамо, а другарицама да стану иза нас. Сликали су нас тако поређане, а потом посебно мушкарце, а посебно жене, у стојећем ставу.

Божо Губеринић је био рањен у руку а ја у ногу, али се нијесмо смјели јавити да смо рањени плашећи се да нас, као и друге теже рањене, не стријељају. Видим парче гранате како виси из ципеле, која је пуна крви. Сви изгледамо прљави, крвави, гарави и поцијепани. Проматрају нас, испитују и туку. Приђоше и мени. Нешто ме питају, али не разумијем што. Кад показаше руком на енглески пушкомитраљез, схватих да ме питају је ли то моје оружје. Не, не, велим и млатим главом устрану. На то један од њих пође к пушкомитраљезу, ухвати га за цијев и кад осјети да је врућа, узе га и удари ме њиме тако жестоко да се стропоштах на земљу.

Четири наше другарице које су биле у војничким униформама, са Станком Крушчић на челу, одвојише устрану и почеше да их муче. Остале три, које су биле у цивилним одијелима, мање су мучили. И мушкарце који су били у униформама немилосрдније су тукли, а оне у цивилу мање. На мени су биле сукнене панталоне па сам допао у групу која је мање мучена. Један Нијемац приђе комесару Душану Раденовићу, показује његове ознаке и пита га што је по чину.

Убрзо донесоше крампове и ашове. Обиљежише нам докле треба да копамо. Почесмо копати, а сви мислимо — копамо раку себи. Тешко је кад човјек копа себи гроб. Владо Нововић, који ми је био најближи, погледа ме и шапатом рече:

— Стојановићу, копај дубље да нас пси не ископају.

Кад ископасмо подугачку раку, чекамо да нас постријељају. Међутим, на наше изненађење, Нијемци у шаторским крилима донесоше своје мртве војнике и почеше да их спуштају завијене у шаторска крила. Затим донесоше лијепо направљене крстаче. На њима урезани кукасти крстови и исписана имена и презимена сваког погинулог. Сваком од осамнаесторице, ако сам их добро избројао, ставише по крстачу више главе.

Наши пали борци остадоше неукопани, ту гдје је који погинуо или стријељан. Колико се сјећам — њих једанаесторо.

Наредили су нам да носимо рањене Нијемце. С Јаворја у Боан. Нас је било тринаесторо а рањених Нијемаца четрнаест. Ни по један на сваког рањеног непријатељског војника. У мрклој ноћи стално смо посртали а Нијемци су нас пожуривали, ударали кундацима, не мареће много хоћемо ли издржати под ударцима и носилима.

Другарице су теже подносиле терет и теже се кретале, па су и безобзирност наших пратилаца боље осјетиле на својим ребрима. Њих три које су биле у униформама стријељали су око 10 часова ујутро изнад Боана.

У Боану су нас предали њемачкој команди која нас је појединачно саслушавала. Преводио је један цивил. Поред осталог, питали су нас ко нам је командант, јесмо ли комунисти и да ли смо мобилисани или смо добровољно ступили у партизане.

Сјутрадан су нас потјерали за Шавник. У Коритима, за вријеме кратког застанка, позваше још три наше другарице, међу којима је била и Магда Стојановић. Прићоше им три Нијемца и из пиштоља их стријељаше. Све три су се храбро држале, ни оком ниједна није трепнула док су гледале смрти у очи. Оне су уз пут говориле што нас не стријељају но само муче и — жеља им се испунила.

Крећући се предлагао сам друговима да бјежимо. Владо Новић, који ми је био најближи, на то ми је одговорио:

— Не, немој да се превариш и да покушаш бјежати, видиш колико је Нијемаца, да имаш крила не би могао утећи.

У Шавнику нам дадоше мало хране, али нама је потребније од хране била вода. Да бар оквасимо усне, које су испуцале од жеђи. Потоварише нас потом у камионе, и, онако свезане, поведоше ка Ј1евер-Тари и Пљевљима. Изнемогли смо, мене боле ране.

Унакажене и свезане воде нас кроз Пљевља. Нијемци, четници и њихови симпатизери гледају нас очима пуним мржње. Кад ме угледа и препознаде, мој земљак, четник Љубо Вукићевић, потрча к мени, поче да ме псује, грди и удара пушком по глави. Све док му њемачки стражар не нареди да се удаљи. Више ми се није смио примакнути, али ме и даље псовао и вријеђао.

Из Пљеваља су нас камионима превезли у Сјеницу. Док смо се ту мало одмарали, у једној башти крај пута, једна жена средњих година пришла је њемачком војнику стражару и молила га да јој допусти да нам да мало хране. Он јој одобри и ми се мало повратисмо.

Из Сјенице су нас одвезли у Косовску Митровицу. Тамо су нас предали СС трупама. Стрпали су нас у затвор, по ћелијама. У затвору смо били око десет дана. По неколико пута дневно су нас саслушавали и мучили. Један између нас није могао све то да издржи, па је почео да нас потказује. Једног дана су нас свукли голе. У затвору су поред нас били и неки Албанци. Дали су нам њихова одијела, а њима наредили да обуку наша.

Не потраја дуго и одведоше нас у рудник Трепчу. Добијали смо нешто хране. Рад је, истина, био тежак али смо се боље осјећали но до тада. Око нас је била бројна стража, и то све Њемци. Упркос томе људи су у групама бјежали из рудника. Од њих су појединци успијевали да се домогну слободне територије, а многи су похватани и стријељани. Група у којој сам ја био успјела је да побјегне једне мрачне и кишовите ноћи. Бјежали смо у правцу Рашке. На путу су нас ухватили четници и поново стрпали у затвор. Том приликом срио сам се са мојим земљаком, четничким командантом Душаном Чукићем. Душан ме је позвао и рекао четницима:

— Овом мом земљаку не смије ни длака да фали са главе.

Из Рашке сам упућен у Пријепоље, а о судбини другова из групе нијесам знао ништа све до завршетка рата.. У Пријепољу сам затекао велики збор избјеглица четничких породица. Њима је саопштено да се враћају кућама сви они који се нијесу замјерили партизанима. Мој земљак Чукић, који је дошао у Пријепоље, поздравио се са мном, пожелио ми срећан пут, али је додао да зна што ми пише на челу.

Запутио сам се ка Бијелом Пољу. Ту сам нашао штаб моје, Седме бригаде. Радости мојој послије свега што сам преживио и остао жив није било краја. Јавио сам се команданту бригаде Нику Стругару и испричао му све што сам преживио.

Сјутрадан ми је речено да се јавим Команди мјеста у Андријевици и да се видим са укућанима. Моји су ме били већ сахранили и жалбу обавили.

Не би краја радости мојих укућана, пријатеља и познаника. А ни мојој.

Радош СТОЈАНОВИЋ

УСПРАВНО УМИРАЊЕ

Деветнаестог августа 1944. године Четврти батаљон је са Јаворја кренуо у акцију. Ишли смо кроз густу јелову и борову шуму. Еио је тако густ мрак да се ни прст пред оком није видио. Колона се често прекидала. Онда се неко од бораца сјетио да треба другу испред себе залијепити на леђима какав бијели предмет, али ни то није много помогло. Падали смо, клизали се, бауљали, да бисмо поново ушли у колону. На циљ смо стигли у само свитање.

Батаљон се развио у стријелце и чекао наређење за напад. Испред нас је било брдо високо стотинак метара, доста стрмо, обрасло ситним растињем. Напади су понављани неколико пута. Ишли су бомбаши, али су се сваки пут враћали необављена посла. Негдје око подне издато је наређење да се батаљон врати на полазни положај.

Уморни, неиспавани и гладни, тромо смо се кретали кроз густу шуму, можда истим путем којим смо дошли, али је сад, дању, било лакше.

Око пет сати послије подне стигли смо на Јаворје. Изашли смо на пропланак на коме се шћућурило неколико планинских кућица изграђених од прућа и грања. Ту се смјестила наша Трећа чета, а штаб батаљона био је на другој страни уске заравни, километар-два западно од нас.

Упутио сам се у штаб, али ми Новак Матијашевић, помоћник политичког комесара батаљона, рече да треба да га сачекам, јер ће се он задржати у Трећој чети.

— Пусти коња нека пасе, а ти се смјести у једној од колиба и мало одспавај — вели ми. — Ја ћу те пробудити кад завршим посао у чети.

Чета је била смјештена у једној колиби и одмарала се. У другој се одржавао састанак, на који је пошао и Новак. Пропланак је био обрастао сочном планинском травом. Скинем коњу ђем и пустим га да пасе. Завидио сам му. Ја своју глад нијесам имао чиме да утолим. Требало ју је заваравати сном. На ивици шуме бјеше колиба у облику купе. Основицу јој чине диреци забодени у зимљи и

састављени у врху, а зидови и кров од грања и прућа. Овакву колибу понегдје зову савардак, а у мом крају дубирог. Личи на већу купу кукурузовине. Завирим унутра. Десетак бсраца спава тврдим сном. Оружје су оставили испред улаза. Сложили су га у купе са пушкомитраљезом у средини.

Врата на колиби нема. Видим згодно мјесто на десној страни од улаза. Има и суве папрати. Испред улаза нађох овећи камен. Унесем га унутра да ми послужи као узглавље. Некако се намјестих. Наслоним главу на камен и склопим очи. Зеленко пасе сочну траву. То је најгласнији звук који чујем док лако и брзо тонем у сан...

Изгледа да ме сан тако брзо обрвао да задуго нијесам могао разабрати да ли је оно што се послије тога догодило сан или јава.

Експлозија бомбе разара стуб колибе десно од мене. Друга бомба с дугачком дрвеном дршком пада на пола метра од мог узглавља. Видим је и инстинктивно заклањам главу за камен.

Све то видим а још ми се чини да сањам. Опипавам чело, потпуно је мокро.

Рафал се, као крупан град, просипа по сувом лишћу колибе. Бомбе, у кратким размацима, појединачно или по неколико заједно, падају испред улаза. Нека удари у стрми кров па се откотрља и експлодира приликом удара у земљу. Полако долазим свијести. Ово је, дакле, јава, ружнија од било ког сна. У мишоловци смо, то знам, али никако не могу да се сјетим гдје се то налазимо.

Љути барутни дим штипа за нос и очи. Направила се танка димна завјеса. Један борац устаде и јурну кроз излаз. Паде без ријечи. За њим покуша да истрчи и дјевојка у јарко црвеном џемперу. Рафал је пресјече прије него што је закорачила кроз улаз. Она сједе и наслони се на довратак који је бомба расјекла. Махинално испружим руку да је дохватим за ногу која је ближа мени како бих је склонио са улаза. Не успијевам ни да је помакнем, сувише је тешка. А знам, ако је не склоним са улаза, бомбе ће је разнијети у парампарчад. „Шарац" је негдје ту, на двадесетак метара, постављен тако да нико на врата не може изаћи. Престане да штекће само кад мијења реденик. Тада паљбу прихвати неколико машинки. Тијело дјевојке изрешета стотину зрна, а она се још миче.

Не помјерам се више. Не покушавам да помогнем нашој **другарици**, јер је то сад потпуно бесмислено. Затечен на ивици сна и јаве, не знам ни што да радим.

У општој вреви, у једној јединственој експлозији која траје читаву вјечност, чујем женски глас иза леђа:

— Има ли неко бомбу?

Тек тада се сјетим да имам енглеску бомбу окачену о опасач. Откачим је, трзајем руке извучем осигурач и тек онда почнем да мислим што с њоме да чиним. Чврсто стежем кашичицу знојавом руком. Кроз рупу коју је бомба направила на „зиду" колибе поред моје главе видим три Нијемца како се ниско сагнути приближавају колиби. Једноме бљеште еполете на раменима. Раздаљина између нас је око пет метара. Незадрживо се приближавају колиби. Замахнем кроз отвор врата и бомба излетје. Нијемци попадаше на три стране. Одмах затим одјекну експлозија.

Само тренутак послије тога сва непријатељска оружја осуше паклену ватру на нашу колибу. Неко снажно јаукну:

— Рањен сам.

Јаукну и једна дјевојка, за њом и друга. Рафали насрћу у таласима. Суво лишће пада по нама.

Дј^војка у црвеном џемперу је и даље на истом мјесту, уз размрскани довратак. Као да је прикована. Још је жива. Зијева као да хоће нешто да каже, али нема гласа.

Не пружамо отпор. У ствари немамо чиме. Прве бомбе које су бачене на нас погодиле су оружје које је било насложено испред улаза у колибу. Само један борац и ја имамо пушке. Нијемци виде да ми више не пружамо отпор. Мало затишје. Чекамо. Што?

С обје стране улаза стоје два Нијемца с машинкама упереним у нас. Излазимо из колибе. Заробљени смо. Нијемци нас гурају низ падину.

Један њемачки подофицир, на доста чистом нашем језику, нареди нам да сједнемо. Ми то и учинисмо ни сами не знајући зашто.

Сједим, тако, *и.* колико да се нађем у неком послу, загледам се у нове енглеске панталоне. Избушене су на десетак мјеста. Тек онда примијетим да ми се крв слива низ ногу и пуни опанак. Погледам. Зрно је скинуло кожу испод саме чашице, захватило неки крвни суд из кога липти крв.

Још не схватам што нам се то, кад прије и како, догоди.

Спусти се вече. У планини се брзо смркава. То знају и Нијемци. Наложише велику ватру насред пољане. Своје шаторе намјестише на неколико метара од нас, укруг. Наредише нам да сједнемо ближе ватри. Да нас, ваљда, боље види стражар који с напуњеном машинком стоји на корак-два од нас.

Постајем потпуно свјестан што се са нама збило. Загледам се људима у лице. Има нас осморо: три дјевојке и пет мушкараца. Познајем само Олгу Радоњић. Заједно смо проводили љета на Комовима. Познадох и Илију Миличковића. Виђао сам га на батаљонским скојевским састанцима. Друге не познајем.

Све три дјевојке су тешко рањене. Олга је рањена у десну ногу, испод самог кука. А друга јој је рана испод десног пазуха. И друге двије дјевојке су рањене у ноге. Рањен је још један борац. Касније сам сазнао да се зове Василије Перовић. Њему је зрно прошло кроз бутину али кост није била повријеђена. Илији Миличковићу је парче бомбе окрзнуло чело. И за моју би се рану могло рећи да је била огреботина.

Нијемци су нам одузели све ствари које смо имали, па и торбице са санитетским материјалом које су имале наше другарице. Цијепали смо кошуље и превили рањенике.

Ја превијам Олгу. Плаче али без гласа. Сузе јој се без престанка сливају низ лице. Говори ми кроз плач:

— Што нас превијате. И онако ће нас стријељати. Можда је боље да умремо од излива крви. Не знам хоћу ли моћи издржати да гледам у цијеви док нас буду стријељали.

Ништа јој не одговарам. И мени се плаче, али — не плачем. Обављам мучан посао. Први пут сам у прилици да превијам тешког рањеника, и то дјевојку.

Превијање је трајало до дубоко у ноћ. За то вријеме понашали смо се као да никога нема око нас, као да смо у предаху између двије битке. Посао смо обављали без много ријечи. Рањеници нијесу ни јаукнули.

Док смо имали посла некако је било лакше. Радили смо и нијесмо морали да мислимо на свој положај. Послије је настало мучење. Примицала се зора. Пожелио сам да никад не сване. Сигурно ће нас у зору стријељати.

Тек сад, први пут откад ратујем, постао сам свјестан да могу умријети. Никад ми прије тога таква мисао није долазила на памет. Штавише, био сам убијеђен да ме зрно неће. Није тачно да се нијесам бојао. Бојао сам, и те како. Али то није био страх од смрти. Био је то дјечји страх, као страх од мрака од тајанствености ноћи, страх од непознатог. Рат је за мене био игра, свјесна игра. Варакамо се, нападамо, повлачимо се, претрчавамо испред зрна као испред млаза воде. Као у игри жмурке. Сакријеш се у густи мрак да те не би видио непријатељ, али се осврћеш да ти нешто из ноћи не дође иза леђа. Знаш тачно да нема ничега, али те ипак подилази језа и једва чекаш да се нађеш у дјечјој гужви.

Ето, такав сам страх доживљавао у свим биткама. Исконски страх од више силе, али од зрна — не. Иако је оно било једина истинска опасност. Тако је било и малоприје док се битка водила око колибе. Није ме било страх од погибије. Био сам само затечен, ухваћен на ивици сна и јаве.

Сад ми је први пут постало јасно да ово није никаква игра жмурке. Преда мном се отвара истинско лице смрти. Гледам у њ, а потпуно сам немоћан, чак ни да поглед склоним у другу страну.

Не желим да сване, а свиће.

Дјевојке леже и болно јече. Ничим не можемо муке да им олакшамо. Планинска хладноћа увлачи нам се у кости. Ватра се са зором гаси.

Свану. Загледам се у лице својих другова и другарица. Блиједи су, прљави. Руке су свима крваве. Туга ме мори. Упијам сваку црту њихових лица, а не знам зашто. Вјероватно стога што су ова лица посљедња драга бића која гледам.

Мислим: да ли ћемо издржати да мирно гледамо у цијеви кад нас буду извели на стријељање. То је најважнија и скоро једина мисао која ме је заокупљала у том тренутку. На лицима другова не види се страх, само изгубљеност и утученост. Бојим се ове апатије.

Олга је нагло остарјела. То више није дјевојка од 18 година, већ старија измучена жена.

Нико ништа не говори. Свако се са својим мислима носи. Из шатора излазе њемачки војници Чаврљају нешто. Неки раде фисултуру да се угрију. Трчкарају наоколо. Однекуд доносе воду и умивају се. Тај пљусак воде је најстравичнија музика коју сам икада чудо. Буквално цркавамо од жеђи. А они се — умивају.

— Воде! воде! — очајнички шапће Олга.

Кад бих знао да ћу Олги донијети воде, подигао бих се, отео неком од војника чутурицу, па нека ме тог часа раскомадају.

— Е па, дошло је вријеме, — храбри и себе и све нас скојевац Илија Миличковић. — Снашло нас је што нас је снашло и сад

треба да издржимо како ваља. Неће све то дуго трајати. Једном се мре, па треба умријети храбро.

На те ријечи трже се Олга. Покуша да се исправи, али не може сама. Помогосмо јој и она некако сједе. Помогосмо и оним другим двјема дјевојкама.

— Жедна сам, умирем од жеђи. Зар жедна да умрем.

То говори Олга и с напором окрене лице к мени. Примаче се мало ближе и упита ме полугласно:

— Јесам ли много ружна?

— Прљава јеси, али нијеси ружна — рекох ја.

— Ех, да ми је да се умијем и очешљам. Не бих вољела да умрем прљава и ружна.

Отцијепим парче крпе од рукава кошуље, некако га наквасим сувом пљувачком и бришем јој осушену крв и прљавштину с лица. Сузе јој се сливају и то ми помаже да је колико-толико умијем. Немам чешља да јој очешљам косу. Она је рашчешљава прстима лијеве руке и намјешта титовку.

И оне друге двије дјевојке (којима на жалост имена никада нијесам дознао) чине исто што и Олга, а другови им помажу. Кад то би готово, једна од њих рече:

— Е, сад смо спремни. Опростићемо се лијепо прије него што нас стријељају. Кад то урадимо, треба да извикујемо пароле. Треба Швабама да покажемо да смо Титова војска. А лакше је и умријети кад се нешто ради, поготову кад се нешто велико збори.

Говори лагано, с дугим паузама између ријечи.

Стражари нам наређују да устанемо и кренемо. Мука је са дјевојкама. Ране су се охладиле и сваки и најмањи покрет наноси им неиздрживи бол. Помажемо им да устану. Придржавамо их. Једва се крећу. Изађосмо на пропланак на коме се одиграла јучерашња драма. Наши погинули другови разасути су свуда по брежуљку. Дјевојка у црвеном џемперу и даље је наслоњена на довратак очију широм отворених.

Дођосмо на једну пољану иза бријега. Видимо носила. На њима је њемачки официр. Ноге су му до кукова у завојима. Покривају га ћебетом.

— Носићете нашег рањеника — рече онај наредник који зна наш језик. — Пазите добро што радите. Најмања непажња донијеће вам смрт.

У чуду се загледасмо. Спремали се сву ноћ за стријељање, а они нам дају да носимо њиховог рањеника.

Ишли смо дуго без одмора. Терет је превелик за нас гладне, жедне, уморне и изненађене. Машинке су нам упрте у леђа. Тврда ручка носила урезује се у раме. Сунце пржи и још више појачава жеђ.

Дошли смо до неког катуништа од кога су остале само разрушене зидине. Наредише нам да спустимо рањеника. Посиједасмо даље од носила. Тек тада примијетисмо да нема дјевојака. Сједели смо више од пола сата док се оне у даљини не појавише. Видимо: неки се официри сакупише и нешто се стојећи договарају.

Прва је стигла Олга. Поштапала се једним дрветом и ишла стопу по стопу. Лице јој је било болна гримаса. Чинило ми се да је

у бунилу Покуша да сједне, али јој њен пратилац не дозволи. Поведе је неколико корака даље ка гомили камења. Наслони јој цијев револвера на потиљак и опали. Она ничице паде. Војник се и не осврну. Рутински стави револвер у футролу и изгуби се у гомили војника.

Сирота Олга!_Спремала се за јуначку смрт, храбрила се да неустрашиво гледа непријатељу у лице када је буду стријељали и да скупи сву снагу, да узвикује пароле. Узалуд смо је умивали. Љепота није имала никаквог утицаја на њену смрт и њену судбину.

Цијелу сцену посматрале су и друге двије дјевојке које су у међувремену стигле. Саме су кренуле ка својој, сад већ мртвој **друг**арица. Напријед иде сна црномањаста, која није, чини ми се, ни ријеч једну досада изговорила. Пратилац иде за њом сасвим мирно. Кад стигоше до Олге он опали. И она паде без јаука.

На два-три корака иза ње једва се креће трећа дјевојка. Она нас је јутрос храбрила. Примиче се још који корак својим другарицама, окрену се к нама и рече:

— Држите се храбро, другови!

Стаде мирно над својим мртвим другарицама као да им одаје војничку пошту. Осврну се затим и викну слабим гласом:

— Живјела Комунистичка партија Југославије!

Крај реченице прекиде пуцањ у потиљак. Дјевојка паде напријед, раширених руку, као да је хтјела да загрли земљу и, и своје другарице.

Ето, тако остависмо своје храбре другарице да загрљене леже на једном од старих катуништа, негдје на планини Сињајевини, у љето 1944. године.

Ми кренусмо даље свако са својим болом, у непознато.

Радоња ВУКОСЛАВОВИЋ

БОРАЦ САМО ЈЕДАН ДАН

За вријеме дурмиторске операције теренци из среза андријевичког повукли су се за јединицама. Налазимо се на Јаворју. У нашој близини је Четврти батаљон Седме омладинске бригаде. Очекујемо распоред за јединицу, јер је такав договор између Среског комитета КПЈ за Андријевицу и штаба бригаде. Неки треба да се илегално врате на терен.

Станка Крушчић, двије другарице, чијих се имена не сјећам и ја, распоређене тсмо у Четврти батаљон. Упутили су нас, привремено, док се не успостави веза са осталим јединицама, у Другу чету, која је била најближа. Ту сам видјела Десу Пајковић, први пут ггослије њеног ступања у јединицу. Код Друге чете смо ноћили. У-

јутро је дошао Новак Матијашевић, помоћник политичког комесара батаљона и комесари Прве и Треће чете Милан Радић и Душан Раденовић. Новак нас је најприје распоредио овако: ја сам одређена у Трећу, а Станка Крушчић и оне двије другарице у Другу чету. Но, при поласку у јединице, Новак позва комесаре тих двију чета, и не знам из којих разлога, замијени мене и Станку, тако да је Станка пошла с Раденовићем у Трећу, а ја у Прву чету.

Брзо сам се упознала с борцима чете. Најприје сам запазила и упознала командира Пера Рогановића, помоћника комесара Милана Радића, Ану Поповић и пушкомитраљесца Боричића, који је сјутрадан погинуо изнад Јаворја бранећи Трећу чету. Прво вече одређена сам на стражи. Ана Поповић је била дежурна и одвела ме на стражарско мјесто и објаснила из којег правца непријатељ може наићи. За вријеме стражарења ослушкивала сам будно сваки шум и пазила да нас непријатељ не изненади. Вријеме као да је стало, па никако да прођу она два сата колико треба да стражарим.

Пред зору смо пошли у напад на Семоељ. Полако смо се привлачили непријатељском положају. Пришли смо доста близу тако да смо чули разговор који су Нијемци водили уз ватре.

У расвит зоре напали смо Нијемце. Али их ни послије снажног јуриша нијесмо могли потиснути. Затим смо се вратили на полазне положаје. Око подне поново смо извршили напад, али и овог пута без успјеха.

Поново се повлачимо на полазни положај. Трећа чета остаје у савардацима, а Прва и Друга су продужиле на своје раније положаје — Прва изнад, а Друга испод Јаворја. Тек што смо стигли до колиба из којих смо у току ноћи отишли, настаде жестока борба на Јаворју. Потрчали смо ка најближем узвишењу изнад Јаворја и имамо што да видимо. Нијемци су послије нашег повлачења кренули за нама стрељачким стројем, са комором позади. Искористили су кишу и планинску маглу и до Јаворја дошли неопажено.

Борци Треће чете су се у једном савардаку (дубирогу) одмарали а у другом је одржаван партијски састанак. На састанку је био и помоћник политичког комесара батаљона Новак Матијашевић. Њемачки извиђачи су се непримјетно привукли и напали их једновремено у оба савардака. Нијемци су осули ураганску ватру из аутомата и митраљеза. Борци из оба савардака су прихватили борбу. Неколико руководилаца и бораца се спасло, а у неравноправној борби, колико се сјећам, погинуло је 8 другова и 2 другарице. Од другарица, сјећам се, погинула је Аница Ђурашиновић и Станка Крушчић, која је у бригади била само један дан. Неколико бораца је заробљено. Касније смо чули да су Нијемци теже рањенике и другарице стријељали, а лакше рањенике и остале одвели у неизвјесност. Ових догађаја се сјећам, поред осталог, и због оне моје и Станкине замјене о којој сам послије дуго размишљала.

Јелена ВАСОВИЋ

ПОСЉЕДЊЕ ВИЂЕЊЕ

Први батаљон се тек био извукао на Јаворје, пошто неколико дана није имао везе с бригадом. Уморан, прислоних се уз неку букву, кад наиђе колона Четвртог батаљона. Сјетих се свога друга Гојка Тиодоровића и упитах другове да није, можда, негдје ту. А Гојко, ваљда чу мој глас, притрча, поигравајући се са шарцем као да у њему нема ни два кила. Притиште ме уз ону букву и стаде да ме љуби.

— Ај, болан, већ је недјеља дана како те нијесам видио и горим од жеље да се сретнемо. Гладан сам ти, брате, а обучен — као што видиш. Само, кад имам њега — па при том лупну шаком по шарцу — не пада ми на ум ни глад ни голотиња.

Видим, на њему дотрајала одјећа, а из издераних атлетских ципела вире израњављени табани. Комесар нашег батаљона Душан Булић, који се затекао у близини, вели му:

— Реци, болан, неком економу да да другу нешто да се заложи, а што се одјеће тиче знаш и сам да му не можемо помоћи.

Економ друге чете Благоје Лаушевић донесе повеће парче говеђег меса, тек проврелог. Гојко га шчепа и, као вук, очас прогута.

— Извини, буразеру, више немам времена — рече, зграби шарац и пожури за својим батаљоном.

Гојко је био мој први секретар СКОЈ-а. А кад сам био комесар болнице, он је био њен економ. Али, то му се није свидјело, иако је био веома сналажљив на томе послу. Више је волио да буде пушкомитраљезац. Причало се да никад не промаши циљ. У предаху борбе у реденике је распоређивао свјетлеће метке, да би могао контролисати одстојање и кориговати ватру. То је чинио и дању и, обавезно ноћу. А једна ноћ га је и прогутала. Остао је код Матешева крајем љета 1944. године с комесаром свог батаљона Радованом Папићем.

Вијест о његовој погибији била је за мене поразна и као рану ћу је носити док сам жив. Гојка памте другови из подгоричке гимназије и фудбалских клубова „Борац" и „Ћемалисти" као напредног омладинца, а ми као доброг друга, одважног борца и руководиоца.

Ђоко МАРАШ

ОДЛУЧНОСТ КОМАНДАНТА БРИГАДЕ

Августа 1944. године повлачили смо се под притиском јачих четничких снага с положаја у Кучима и Пиперима. Повлачење под борбом трајало је неколико дана. Сви покушаји да се заустави надирање четника, ни послије више узастопних јуриша ноћу и дању, нијесу успјели.

Бригада је запосјела борбене положаје на Крновској висоравни. За то вријеме од Фоче се, притискан јаким њемачким и четни-

чким снагама, повлачио 12. (војвођански) корпус генерала Данила Лекића. Да би зауставио даљи продор непријатеља, штаб наше бригаде је одлучио да се с достигнутих положаја пређе у противнапад.

Било је јутро. Наш Други батаљон је већ био заузео борбени поредак када је до нас дошао командант бригаде Нико Стругар. Кратко и јасно је издао наређење:

— Комунисти и скојевци нека служе за примјер. Одступања више нема! Четнике данас морамо разбити!

Одмах послије тог наређења батаљон је силовито кренуо у напад. Једновремено у напад су кренули и Други батаљон и приштапски дјелови бригаде. За кратко вријеме четничке снаге на простору Крнова биле су разбијене. Непријатељ је имао већи број мртвих, рањених и заробљених. Док смо наступали, неко је повикао:

— Гледајте оног на бијелом коњу. Оно је сигурно четнички командант.

Усредсређена је ватра на њега али га нијесмо успјели погодити но нам утече с попришта борбе.

Пошто је борба завршена и заробљеници прикупљени, командант је наредио да се провјери има ли међу њима оних који су заслужили да се казне, да се према таквим предузму мјере, а остали да ступе у наше јединице.

Марко-Мато РАИЧЕВИЋ

У ИЗВИЂАЧКОМ ВОДУ БРИГАДЕ

По наређењу штаба Трећег батаљона одређен сам у Извиђачки вод бригаде који се баш тада оснивао. За мене је то био знак признања да сам до тада био добар борац, јер су, како су нам рекли, за Извиђачки вод одабирани најбољи борци и млађе старјешине. За командира вода је одређен Божо Радуновић, а мени је повјорена једна десетина.

У јулу 1944. године обавјештајни официр бригаде Иво Мијатовић издао је нашем воду наређење да извиђамо њемачке и четничке ио ложаје око Подгорице и откријемо њихове намјере. Приликом једног таквог извиђања од позадинца Поповића сам сазнао да четници формирају тзв. „гвоздени пук" под командом Милоша Павићевића и да ће ускоро, с Нијемцима, напасти и нашу бригаду. О томе сам одмах обавијестио командира вода, а он обавјештајног официра бригаде.

Није прошло много времена од тада а Нијемци и четници су, у првој половини августа, извршили напад на нашу бригаду. НепријаЈатељ је био бројно знатно јачи и наше су се јединице морале повлачити под борбом. Наш вод је из Биоча ишао за штабом бригаде. С бригадом се повлачио и народ. Правац повлачења водио је Горњом Морачом на Јаворје.

Ни послије доласка на Јаворје, мада смо били веома уморни, нијесмо имали времена за предах. Наш вод је добио задатак да на-

падне њемачку артиљерију на положајима код Вратла. Томе је претходила жучна расправа обавјештајног официра Мијатовића и команданта бригаде Ника Стругара, који у почетку није одобравао ту акцију.

Њемачки положаји су од нас били удаљени око 3 километара. С Нијемцима су били и четници. Колико се сјећам, наш вод је тада бројао 22 борца. Већ око 11 часова запосјели смо положај више неких појила на Вратлу. Обавјештајни официр ми је наредио да са својом десетином заузмем положај на лијевој ивици шуме, а он је, с главнином извиђачког вода, посјео ивицу шуме. Наш положај је био удаљен ко'јих 300 метара од појила. Моја десетина је имала пушкомитраљез звани черчил. На положају смо се добро маскирали.

Само што смо се распоредили на положају, угледали смо Нијемце и четнике како воде коње према појилима. Сачекали смо да се окуне око корита. Чекали смо наређење за отварање ватре. На знак који је дао обавјештајни официр бригаде отворили смо снажну ватру из четири пушкомитраљеза и из пушака. Наша ватра била је изненадна и врло ефикасна. Падали су мртви и рањени Нијемци и четници, вриштали су рањени коњи. Направисмо прави русвај на појилима. Међутим, њемачка обезбјеђења артиљеријског положаја открила су наш положај и одмах су отворили прецизну и снажну ватру из аутсматског оружја.

Убрзо наш положај поче да туче артиљерија. Срећом, губитака нијесмо имали. Кад је престала артиљеријска ватра, једна већа непријатељска јединица, у стрељачком строју, кренула је ка нашем положају. Запријетила је опасност да будемо опкољени. Да бисмо то избјегли, ми смо се благовремено повукли према положајима Четвртог батаљона. Приликом повлачења наишли смо на дјелове једне чете Четвртог батаљона. Упозорили смо их да су Нијемци кренули за нама, те да буду у приправности, а потом продужили за штаб бригаде.

И баш кад смо стигли у штаб бригаде, Нијемци су извршили енергичан напад. Дошло је и до мале забуне код наших јединица. Међутим, услиједила су енергична наређењр. старјешина. Иако је непријатељ жестоко навалио, ми смо успјешно организовали одбрану и одбили његов први напад. Имали смо и жртава. Погинула нам је једна другарица и неколико другова чијих се имена не сјећам. Сахранили смо их и под борбом одступили ка планини Војнику.

Милорад РАИЧЕВИЋ

ИЗ БОРБЕ НА КРНОВУ

Послије вишедневних борби и повлачења исцрпени сталним покретима, глађу и жеђу, нађосмо се на врлетним огранцима планине Војника, сазданим од голих стијена и вртача. Биљног свијета овдје скоро и нема. Корачати се може само по оштром стијењу на коме равне површине нема ни колико за људску стопалу. Ту нијесу могла опстати ни катунска насеља. Умјесто воде тражимо снијежнице по вртачама или камењаче у којима се задржава кишница.

Иако је август, свјежи планински ваздух изазива у нама дрхтавицу и тјера нас да се гријемо као у касној јесени. Томе доприноси и наша лака одјећа, а вјероватно и умор и глад.

Наше су снаге на суженој маневарској просторији, на којој се тешко могу дуже задржати. Непријатељ је продро у све важније пунктове и настоји, као и увијек до сада, да нас окружи и уништи. Посебно му је стало да то уради с нашим рањеницима, који треба што прије да се евакуишу у Италију са импровизованог аеродрома на Брезнама.

Наређење штаба бригаде да се изврши енергичан противнапад на четничке снаге које се налазе на нашем дијелу фронта примљено је са олакшањем, јер нам је даљи опстанак на голетним и неприступачним падинама Војника био немогућ. Наређење за пробој непријатељског фронта улило је моралну снагу борцима и повратило повјерење онима који су макар и за тренутак били у недоумици због неизвјесности ситуације.

Обавијештени смо да су пред нама четничке снаге добро наоружене и обучене, формиране у тзв. „гвоздени пук", који је прошао регуларну обуку од шест мјесеци. Сам назив „гвоздени пук" требало је да значи да се ради о одабраној јединици према којој треба имати респекта.

Задатак је веома озбиљан. Да би се извршио, требало је извршити и солидне припреме с читавим саставом. Као и у свим сличним ситуацијама тежиште је било на морално-политичким припремама. Требало је указати на значај предстојеће акције и убиједити старјешине и борце у то да се она мора извести енергично и по сваку цијену. Да би се брже кретало, четне коморе су остале на полазним положајима. Задржавање око рањених и погинулих не смије да успори покрет јединица. Одржани су партијски и скојевски састанци на којима су комунисти по ко зна који пут примили на себе обавезу да буду примјер борбености и пожртвовања. На припремама су се непосредно ангажовале све војне и политичке старјешине. Посебну улогу у том погледу је имао командант бригаде Нико Стругар когји је искуством и угледом уживао велико повјерење свих бораца и старјешина.

Улогу старјешина у моралној припреми бораца за предстојеће акције олакшала је чињеница да су борци били свјесни озбиљности ситуације, посебно оне која се тицала рањеника. Борба за рањенике је увијек била непресушни извор моралне снаге. То су показале битке на Неретви, Сутјесци, Козари и безброј других. То треба да се потврди и у нашој предстојећој борби.

Пред саму акцију сви смо добили по грудвицу слабо спремљеног и неосољеног јечменог качамака. То нам је било прво јело спремљено од брашна послије неколико дана.

Истичу посљедњи тренуци пред почетак напада. Иако сам ангажован у припремама за предстојећу борбу и окупиран бригом како ће се све то завршити, мисли ми каткад одлутају, врате се у ђачко доба. На томеподсјећа Крново, преко чије сам висоравни толико пута пјешачио као ђак никшићке гимназије. На овим ливадама ме и

ноћ затицала. На мекој и мирисној планинској трави много сам пута уморан заспао пријатним, дубоким сном и ту, без покривача, дочекивао зору а потом настављао пут. Ни слутио нијесам да ћу једног даиа морати да се борим за ове ливаде и пашњаке које сам толико заволио. Крновску висораван сам запамтио и по непроходним снијежним наметима и суровим зимама које су и без рата однијеле многе животе. Сјетио сам се и борби за Крново које су водиле јединице Дурмиторског одреда одмах послије устанка 1941. године, у којима сам и сам учествовао. Стицајем околности Крново ме све више веже и обогаћује успоменама.

Моја размишљања и сјећања су, међутим, морала уступити мјесто бризи о непосредним припремама за напад. Приближио се час покрета. Сваки члан штаба батаљона налазио се у строју неке чете. Опет треба примјером уливати повјерење борцима у своје руководиоце. То захтијева озбиљност ситуације у којој се налазимо. Ја сам био у строју Друге чете.

Ноћ је ведра, али без мјесечине. Лакше се можемо неопажено приближити непријатељу, али се теже можемо оријентисати и одржавати везу са суоједима. Крновско земљиште је голо, нема ни усамљеног дрвета на њему. По таквом терену дању је немогуће вршити било какве скривене покрете.

Одмах смо се развили у стреЈ&ачки строј, рачунајући да ћемо ускоро доћи у додир с непријатељем. Крећемо се опрезно и доста брзо освајамо простор уз крновске падине. Прошло је доста времена а да не наилазимо на непријатеља. На десном крилу Првог батаљона већ је почела борба.

Приближили смо се Млијечном брду, које доминира околним земљиштем. Прилично смо се удаљили од линије фронта и чудимо се како не наилазимо на непријатеља. По свој прилици, на нашем правцу наступања он и није посиједао положај. Наишли смо на међупростор на који нијесмо рачунали у нашој процјени.

У свитање дана нашли смо се на врху Млијечног брда. Тада смо могли установити да је Друга чета остала без везе са осталим јединицама. Нашли смо се дубоко иза леђа непријатеља и практично одсјечени од наших снага с фронта. Срећна је околност да нас непријатељ још није примијетио. С фронта се чује само понеки усамљени пуцањ или рафал. Није нам тешко било оцијенити да напад није успио. Све снаге бригаде, осим нашег батаљона, још су испред линије фронта, на полазним положајима. Чак смо мислили да су с њима и остале чете нашег батаљона.

Ситуацију морамо реално схватити. Није први пут да се наше снаге нађу у позадини непријатеља. Овога пута смо у такву ситуацију доспјели неочекивано и без наше намјере. Сада је најважније да останемо скривени. Непријатељ не смије сазнати за нас. Оскудни смо и у муницији, а хране немамо ни залогаја. Треба смирити борце, сачувати хладнокрвност и не допустити да и појединачно колебање дође до изражаја. Свјесни смо одговорности за стање у јединици. Борцима објашњавамо ситуацију из које морамо наћи излаз. Убијеђени смо да ће штаб бригаде наредити да се напад понови. Увјерени смо да се командант бригаде Нико Стругар не може помирити с неуспјехом и

да ће предузети све да напад успије. Борци су се зарицали у вјерност и другарство и сами одлучили да ће сваког стријељати ко покуша да самовољно напусти положај. Настало је опште заклињање у оружје да ће му сваки од нас остати вјеран.

Чета је распоређена кружно по положају и борци су заузели скривена мјеста. Погледом покушавамо да пронађемо остале чете 6а-таљона, али их, као да су пропале у земљу, нема. Стицајем околности међу нама се нашао Петар Војводић с групом својих бораца. И сам велики јунак, дивио се храбрости и јуначком држању бораца Друге чете.

Није дан био далеко одмакао када се одједном зачу снажна ватра на фронту наше бригаде. Посебно се издвајала експлозија бомби и минобацача. Знали смо одмах да је бригада кренула на јуриш. Није прошло много времена кад угледасмо да четници одступају. Задивљено смо посматрали повлачење црне масе разбијеног непријатеља преко крновске висоравни. Схватили смо одмах да се налазимо на положају који нам пружа могућност да онемогућимо непријатељу да се извуче. Можда ће се послије ове акције и штаб бригаде увјерити у то да је превидио да упути неку јединицу у позадину непријатеља како би му спријечила извлачење. Ми смо се, ето, нашли ту неочекивано, да одиграмо такву улогу. Сада више није важно на који смо начин овдје доспјели.

Према новонасталој ситуацији распоређујемо и борце на положају. Оријентишемо се према правцу одакле непријатељ наступа. Претпостављамо да се он мора повлачити преко наших положаја, јер они доминирају околином. Он и не помишља да се ми ту налазимо. Прикривамо се још боље. Договор је да непријатеља пустимо на што ближе одстојање, како бисмо му нанијели што више губитака. Мој рафал из машинке треба да буде знак за отварање ватре.

Непријатељ се безглаво повлачи и граби да што прије овлада нашим положајима, не очекујући да ће наићи на снажну ватру спремних и за борбу расположених бораца Друге чете Трећег батаљона. Граби према нама разбијена маса без реда и плана, а физичка кондиција и кукавичлук одлучују ко ће бити бржи. Кад су се приближили на кратко одстојање и кад смо могли да им видимо кокарде на капама како се пресијавају на августовском сунцу, дат је знак за отварање ватре.

Само што је Друга чета отворила ватру на ову ионако разбијену четничку „елиту", зачусмо иза наших леђа и са десног крила рафале наших „бригада" и узвике познатих бораца „Напријед". Трећи батаљон, хватајмо их живе". Обрадовасмо се. То су остале чете нашег ба-таљона које су се, као и Друга чета, нашле за леђима четничког „гвозденог пука". Падали су четници и коњи заједно, котрљајући се низ падину Млијечног брда. Стијене и вртаче су их заустављале и ту им је био крај. У суманутом бијегу нијесу имали времена ни да кажу „предајемо се". Умјесто тога гледали смо изгубљена и изобличена људска бића која су безглаво бјежала или су се скривала по јаругама и вртачама од ватре црногорских скојеваца. Молили су за милост, увјеравали нас да су мобилисани, показивали ко су међу њима „прави

четници" и старјешине и преклињали нас да им опростимо њихову заблуду.

Све се одиграло муњевито и енергично, баш онако како је стајало у јучерашњој наредби за напад штаба бригаде. Убрзо је ватра престала а на пољани испод Млијечног брда скупљала се маса престављених заробљеника и велики ратни плијен. Грлили смо се и љубили од радости, поносни што смо се нашли на правом мјесту.

Тако је уништен четнички „гвоздени пук" чијим је именом Павле Ђуришић, хтио да заплаши наш народ. Крново је постало њихова гробница. На Крнову је Седма омладинска бригада још једном потврдила борбену вриједност.

Божо ЖАРКОВИЋ

БОРБЕ ПРБОГ БАТАЉОНА У АВГУСТУ 1944.

Послије свечаног дефилеа Седме бригаде кроз Колашин Г1рри батаљон је 14. јула продужио за Лијеву Ријеку и преко Брскута и Стравча стигао у Орахово, у Кучима, и посио положаје према Албанији. Мјесец дана које је провео на овим положајима батаљон је искористио за интензивну политичку и војничку изградњу. Борци и старјешине су се добро хранили и одморили од напора којима су били изложени у тромјесечним тешким борбама бригаде по Црној Гори и Санџаку.

Око 10. августа један њемачки авион са аеродрома у Подгорици надлијетао је и извиђао положаје наше бригаде. А тих дана нас је и штаб бригаде, који је био на Биочу, обавијестио да су Нијемци од Пећи, преко Чакора, почели офанзиву на нашу слободну територију у Црној Гори.

Тринаестог августа добили смо наређење штаба бригаде да ноћу између 13. и 14. августа у највећој тајности напустимо положаје у Кучима и посједнемо нове, на Вјетернику. С батаљоном се повукао и дио народа из Орахова који није смио чекати непријатеља. Дјеца су плакала, галамило се и запомагало. Упркос свему око 12 часова смо стигли на Вјетерник, испред села Лутова. Положај који је посио наш батаљон био је идеалан за одбрану — надвисивао је цесту којом су наступали Нијемци. Камене громаде су и извакредни заклони. Лијево од нас, према селу Веруши, био је Трећи батаљон. Он је требало да се повлачи према Прекобрђу и даље уз Морачу.

Пошто су се и Други и Четврти батаљон повукли с положаја према Подгорици, Нијемци су већ 14. августа стигли до Пелева Бријега. Јачи њихови дијелови били су у селу Клопоту, одакле су тукли артиљеријом наше положаје на Вјетернику.

Њемачке снаге које су наступиле од Подгорице тежиле су да се што прије повежу са својим главним снагама које су наступале од Андријевице ка Колашину.

Прва два дана офанзиве, 14. и 15. августа, Први батаљон се упорно бранио на положајима на Бјетернику. Већ 15. августа послије подне од Брскута су примијећене четничке колоне. Наступајући ка Лијевој Ријеци и селу Јаблану усмјеравале су дејство у лијеви бок и позадину наших јединица. Тога дана су Нијемци већ били заузели Колашин. Њихови предњи дјелови су од Матешева избиЈали у село Јабуку. О томе штаб Првог батаљона није ништа знао, па су се његове чете и даље упорно браниле на Вјетернику, према добијеном задатку. Чим су прмијећене непријатељске колоне од Брскута, помјерили смо једну чету на положаје испред Душке, да брани позадину и лијеви бок батаљона. Ноћу између 15. и 16. августа батаљон се прикупио на превоју Вјетерника и извукао на положаје сјеверозападно од комуникације, посјевши линију Птич — Слацко.

Потпомогнуте од четника њемачке снаге које су наступале од Подгорице заузеле су 16. августа Лијеву Ријеку. Врло је вјероватно да су се тога дана повезале са снагама које су ка Лијевој Ријеци наступале од Матешева. Те њемачке јединице заузеле су положаје према нашем батаљону —• села Душке и Каши.

Током 15. и 16. августа штаб батаљона је узалудно покушавао да се повеже с Трећим батаљоном и са штабом бригаде. Курири које смо слали да успоставе везу са штабом бригаде нијесу се враћали. Шеснаестог августа упутили смо позадинске дјелове батаљона и збјег који је био с нама у село Драговића Поље у Горњу Морачу. С њима је пошао и политички комесар батаљона. Главнина батаљона се извлачила у рејон Штавља, остављајући извиђачке и заштитне дјелове на линији Мали Ступ — Слацко. Непријатељ тога дана није вршио нарочити притисак на положаје нашег батаљона, јер му је, по свој прилици, главни задатак био спајање с јединицама које су наступале од Матешева ка Лијевој Ријеци.

У току 16. августа наше су се патроле враћале с вијешћу да се Трећи батаљон повукао из Прекобрђа. Тиме је наш батаљон доведен у изузетно тешку ситуацију. Практично, нашли смо се у позадини непријатеља. Кад је 16. августа пао мрак, у нашим редовима је настала тишина тежа од ма какве борбе. Нигдје се не чује пуцањ, влада тајац. А ноћ видна и ведра. Узалудни покушаји да се успостави веза доводили су нас у недоумицу што треба предузети даље. Штаб се забринуо за судбину батаљона.

У првим часовима ноћи између 16. и 17. августа обишао сам дио батаљона који је био на положајима на Штављу. Са Штавља се види читав предио Мораче. На сјеверу су се оцртавали обронци планике Сињајевине, Градишта, Јаворја, Капе Морачке и других. Загледан у њих опазих како се на Сињајевини испаљују ракете. Мало боље се загледајући увјерих се да се то догађа на Вратлу, капији читавог дурмиторског подручја. Закључио сам да су то сигнали непријатељских јединица. А то је значило да су Нијемци загосподарили Вратлом и далеко од нас потисли наше јединице. Тада ми је постал јасно да се наш батаљон нашао у дубокој непријатељској позадини.

Одмах сам сазвао штаб батаљона. Одлучили смо да се хитно повлачимо уз Горњу Морачу и даље ка Јаворју. Прво смо повукли истурене дјелове с положаја према непријатељу и негдје око пола

ноћи почело је спуштање батаљона низ падине Штавља, преко села Сретешке Горе, у кањон рјечице Сјеверице. У саму зору 17. августа стигли смо у Прекобрђе. Ту смо се сукобили с четницима који су могли доћи правцем Лијева Ријека — Лопате — Тузи — Прекобрђе. Ти четници су били побочница њемачких колона које су наступале од Подгорице ка Колашину и највјероватније дјелови оних четничких јединица које су наступале од Куча и олакшавале напредовање њемачких јединица од Пелева Бријега за Лијеву Ријеку. Они нијесу смјели да упадају у Морачу док се не повежу њемачке колоне од Подгорице и оне које су наступале од Колашина.

Брзом акцијом батаљон је успио да предње дијелове непријатеља одбаци од Прекобрђа ка Тузима и да се благовремено извуче из кањона Сјевернице. Да је непријатељ успио да посједне Прекобрђе јачим снагама, судбина батаљона би била крајње неизвјесна. Овако, послије брзог и судбоносног окршаја, овладавањем Прекобрђа и прикупљањем, батаљон је наставио одступање и негдје око 21 час 17. августа стигао у село Баре, у близини Манастира Мораче. Ту је кратко предахнуо, а затим наставио уз кањон Мораче, стазом која водила лијевом обалом ријеке, тереном покривеним шумарцима, према Горњој Морачи. На маршу за Драговића Поље срели смо се с куририма штаба бригаде. Ови су нам донијели наређење о хитном повлачењу за Јаворје. То је било након четири дана откако батаљон није имао везе са осталим јединицама бригаде и њеним штабом.

Када смо избили у рејон Црквине — Потези од Осредака су нас, с десне обале Мораче, напали четници. Они су већ били овладали Ровцима и наступали ка Горњој Морачи. Ми се у кањону Мораче нијесмо могли развијати за борбу него смо из колоне по један, са узане стазе, ватром из аутоматског оружја разбијали четничке групе. Без губитака и теже рањених успјели смо да у мрак 17. августа стигнемо у Драговића Поље. Ту смо, код школе нашли интендантуру батаљона. Људство батаљона било је преморено, неиспавано и гладно. Од политичког комесара батаљона добили смо обавјештење да су четници већ овладали Горњом Морачом и да су, штавише, пред мрак посјели положаје недалеко од школе.

Били смо сада пред новом дилемом: да ли одмах наставити покрет за Јаворје или заноћити па кренути рано ујутро. Одлучили смо се за друго. Људству је подијељено нешто хране коју је интендантура раније припремила, а потом је батаљон постављен у борбени распоред око школе. Све људство је одмах заспало, тако да су се једино стражари у стојећем ставу могли одржати да не заспу.

Чим је свануло, запутили смо се ка Јаворју. Убрзо нас је с чела и лијевог бока дочекала непријатељска ватра. Батаљон се веома брзо развио на уској стази која од Драговића Поља води ка Јаворју и из свих оруђа осуо ватру по четницима. Запалили смо кућу која је била одмах до школе, напуштена, и неколико стогова сламе. Од тога се задимила долина Горње Мораче, што нам је омогућило да се лакше пробијемо за Јаворје.

Приликом пробијања из Драговића Поља за Јаворје батаљон је имао неколико лакше рањених. Збјег који се кретао с батаљоном није се могао извући и остао је у Драговића Пољу. При самом изласку из

Горње Мораче на Јаворје направљена је грешка. Неко од бораца је својевољно запалио једну кућу у селу Редицима. Учинио је то без икакве потребе, јер се батаљон већ био извукао из опасне зоне. За несрећу била је то кућа једног борца Другог батаљона наше бригаде. Када је сазнао да смо му запалили кућу, побјегао је у четнике и тамо заглавио. Домаћин, пак, куће коју смо запалили у Драговића Пољу био је тада носилац рањеника наших јединица за Боан. На вијест да му је кућа изгорјела питао је да ли му је фамилија остала у животу. Кад су му одговорили да јест, рекао је:

— Било глава, па ће бити и кућа.

Чим смо стигли на Јаворје, одмах смо се повезали са штабом бригаде. Наш је долазак био крај њихове забринутости за нас. Одмзх су обавијештени штаб дивизије и штаб корпуса, јер су и ози стрепјели да нам се догодило најгоре.

Пред ноћ 18. августа Први и Четврти батаљон су се са Јаворја запутили кроз густу шуму Семоља да нападну Нијемце који су долазили с катуна Вратла. Тешко смо се оријентисали у густој шуми Семоља и доста времена изгубили тражећи стазе које ће нас извести на циљ. Чак је и борац нашег батаљона Петар Јекнић (погинуо на Пештеру, новембра 1944. године), родом из оближњег села Крње Јеле, који је добро познавао Семољ, морао рукама разгртати лишће тражећи у мрклој ноћи стазу која ће нас извести из шуме на катун Сврчке Баре.

И само што је у зору 19. августа изашао из шуме Први батаљон се сукобио с Нијемцима. Десно од нас касније је пристигао и Четврти батаљон. Борбу с Нијемцима водили смо до 14 часова. Тада смо се морали повући, јер се повукла и Пета бригада, која је била лијево од нас. У овој борби неколико бораца нашет батаљона теже је рањено.

Опет смо на положајима на Јаворју. Први батаљон је на десном крилу. Он затвара излаз из Мораче. А Четврти се лијево, затвара прилазе од Семоља и од Сировца. Нијемци су, међутим, пратили наше повлачење и њихови челни дијелови су успјели да изненаде једну чету Четвртог батаљона. Први батаљон је задржао положаје на Јаворју до краја дана, а кад је пао мрак, извукао се и посио положаје на Великом Зебалцу. Изложен убитачној ватри на положајима који су били на откривеном травнатом терену, батаљон је сјутрадан морао под борбом одступати падинама Лоле ка Крнову. Око подне 20. августа заузео је одбрамбени положај на чукама јужно од брда Острвице. Дан касније по наређењу штаба бригаде заузео је положаје на Крновој глави, одакле је са извиђачким патролама контролисао правце и излазе ка Крнову од Милошевића и Бијеле.

Наступајући од Лоле, Нијемци и четници су 21. августа потиснули дјелове Другог и Трећег батаљона ка цести на Крнову и овлодали Острвицом и Крновским пољем, јужно од Острвице. Острвица се спуштао од запада на исток. Дугачка је око 3, а широка 1 км. Над Крновом се уздиже са сјеверне стране. Врх била Острвице и јужнс окомите стране пасишта су и ливаде, док су му сјеверне стране, од рјечице Бијеле, покривене шумом. Острвица доминира Крновским пољем и околним тереном.

Наш батаљон је 21. августа добио заповијест штаба бригаде да ноћу између 21. и 22. августа очисти Острвицу од Нијемаца. Десно од нас, Крновским пољем, требало је да напада Трећи батаљон и потпомогне заузимање Острвице. Још даље десно требало је да нас!^-пају Други батаљон и батаљон ОЗН-е.

Први батаљон се прикупио на стази која од Бијеле пролази превојем између Крновске главе и Острвице. Иако је била ноћ, око 22 часа, добро се видјело. Батаљон се развио у стрељачки строј и наступао ивицом Острвице. Висови су се поступно смјењивали. Чим се попнемо на један, пред нама се појављује нови, још већи вис. Застајкивали смо и орећивали стрељачки строј чим бисмо посјели нову чуку.

Борбе на сектору Крнова још нигдје није било. Пред зору 22. августа стрељачки строј је избио на највећи вис и нагазио тако рећи на митраљеско гнијездо непријатеља. Изненађен, непријатељ није стигао да испали више од једног рафала. Наши су га борци одбацили низ стрме стране Острвице ка Штирном Долу и Горњој Бијелој.

Након овладавања Острвицом, наш је батаљон покушао да успостави везу с Трећим батаљоном. На наше сигнале и дозивања одговарали су, међутим, Нијемци, који су, по нашој оцјени, наступали Крновским пољем, ка цести Гвозд — Шавник

Први батаљон је поново посио Крновску главу и положаје до планине Војника, контролишући, поред осталог, и правац који је од села Крушевице изводио на Крново. Тога дана, 22. августа, савезничка авијација са аеродрома у Брезни, изграђеног у рекордном року, евакуисала је за Италију око 900 рањеника и болесника из наших јединица које су се тада затекле на подручју Дурмитора.

Послије успјешног отпремања рањеника главнина Треће дивизије се брзо откачила од непријатеља и са сектора Дурмитора кренула правцем Брезна — Јасеново поље — Гвозд. Наша је бригада имала задатак да све док у област Гвозда не стигну Пета и Девета бригада, упорно брани положаје Мокро — Крново — Гвозд. Четници тзв. „гвозденог пука", уз помоћ Нијемаца, потиснули су 23. августа јединице наше бригаде са Острвице. Први батаљон је тада повукао своје дјелове са Крновске главе и заузео положаје од Меких Дола до Командирова брда. Други батаљон се повукао на Градачку Пољану, гдје се налазио и штаб бригаде. Четврти батаљон је био на положајима према Мокром, ослањајући се на Војник.

Четници су 23. и 24. августа овладали Острвицом, Крновским пољем и Ћеранића гором, тако да су они били с једне стране цесте Гвозд — Шавник, а наше јединице с друге. Оба та. дана наше су се јединице упорно браниле на поменутим положајима и нијесу допустиле непријатељу да овлада цестом Гвозд — Шавник. За све то вријеме људство је на Крновској висоравни ноћу трпјело велику хладноћу, Уз то смо се и лоше хранили и били исцрпени дуготрајним борбама. Пред сам напад било је много бораца нашег батаљона који су се „овратали", отровали качамаком у коме је било доста кукоља, те је њихова борбена способност била умањена.

Наређењем штаба Треће дивизије Седма бригада је добила задатак да разбије четнике на Крнову. Основни правац напада био је Командирово брдо — Ћеранића гора — Луковица, куда води и главна стаза за Штитово. У ствари, ноћу између 24. и 25. августа у напад су

пошла само два батаљона Седме бригаде и батаљон ОЗН-е. Први батаљон се спустио од Командирова брда до цесте а затим се развио и наставио покрет у стрељачком строју ка Ћеранића гори. Лијево од нас наступао је Трећи батаљон, чији је задатак био да с Првим батаљоном учествује у ликвидирању четника у Ћеранића гори. Други батаљон био је у резерви код штаба бригаде, а Четврти, који је требало да буде на лијевом крилу бригаде, био је доста удаљен. До његових положаја, око села Мокрог, курири нијесу успјели да стигну и да му предају заповијест штаба бригаде, тако да и није учествовао у овој борби. Десно од нас кретао се батаљон ОЗН-е.

Приликом наступања у почетку смо одржавали везу с Трећим батаљоном. Први батаљон је ноћу наишао на положаје четника у Ћеранића гори. Тамо је, како смо сјутрадан видјели, био концентрисан читав четнички „гвоздени пук". Борба се развила на блиском одстојању. Ноћ је била тамна и непријатељ се могао распознавати само по ватри. Наш покушај да овладамо чуком изнад шуме, с које нас је непријатељ тукао, није успио.

У ствари, како смо ујутру осмотрили, Трећи батаљон и дио нашег батаљона, пошто је отпочела борба, рокирали су се много улијево, прошли непосједнутим простором, у току ноћи заузели висове изнад Ћеранића горе и тако зашли непријатељу иза леђа. Те ноћи 'је и батаљон ОЗН-е, без борбе, прошао непријатељу иза леђа.

У зору је, по наређењу штаба бригаде, извршен поновни напал на четнике у рејону Ћеранића горе. У нападу је сада. поред Првог, учествовао и Други батаљон који је до тада био у резерви штаба бригаде. Први батаљон је нападао истим правцем којим је нападао и претходне ноћи, док је Други батаљон нападао десно. Напад је потпомогао противтенковски топ који се налазио крај штаба бригаде. Чим су по утврђеној чуки изнад шуме почеле да експлодирају гранате нашег противколца, четници су се почели колебати. Наша два батаљона извршила су снажан јуриш, тако да је убрзо настало осипање а затим бјежање четника. Наши батаљони су наставили јуриш, разбили четнике и нанијели им велике губитке у људству и материјалу. Око чуке на којој су се четници били утврдили лежала је маса мртвих четника. Они који су преживјели бјежали су у групама, али су их наше јединице које су им биле иза леђа убијале или заробљавале. Дио разбијених четника у Ћеранића гори пробијао се на исток, ка Острвици и Штирном Долу, и даље ка Морачи, јер тај сектор није био затворен, пошто Четврти батаљон није стигао да учествује у нападу.

По овладавању Ћеранића гором Први батаљон је наставио наступање и гоњење непријатеља у правцу Штирног Дола. У овој борби наша бригада, с батаљоном ОЗН-е, нанијела је четницима један од одлучујућих удараца. Убијено је неколико стотина четника, заробљено 180, заплијењена велика количина оружја и другог ратног материјала. Губици Седме бригаде били су минимални. Из Првог батаљона неколико бораца је само лакше рањено. Бригада је славила велику побједу. Већину заробљених четника на Крнову бригада је распоредила по батаљонима. Многи од њих су се показали у слиједећим борбама као добри борци, док је мањи број дезертирао.

Војин СРДАНОВИЋ

ОД ГВОЗДЕНОГ ПУКА НЕ ОСТАДЕ НИ ЊЕГОВО ЗВУЧНО ИМЕ

Августа 1944. Нијемци су јачим снагама извели офанзиву на сјеверне дјелове Црне Горе. Намјера им је била да спријече прикупљање наших снага у Санџаку и сјевероисточној Црној Гори и њихов продор у Србију. Борбу с Нијемцима водиле су јединице Треће дивизије (Пета, Седма и Девета бригада).

Захваљујући брзом изненадном и добро припремљеном нападу који су извеле јаке и добро наоружане јединице (комплетна Прва брдска дивизија), потпомогнуте јаким четничким и балистичким формацијама, Нијемци су брзо напредовали, тако да су за десетак даназаузели Андријевицу, Беране, Колашин, Жабљак и друга мјеста.

Снажан напад њемачких (дјелови 181. дивизије) и четничких јединица које су надирале из рејона Подгорице упорно су задржавали батаљони Седме бригаде. Пред јачим непријатељем они су се повлачили ка планини Војнику. Фронталан судар с непријатељем јединице наше бригаде су прихватиле у изузетној ситуацији. Непријатеља су нападале ту и тамо, након јачих продора, да би успориле његово надирање и тиме олакшале повлачење сусједних бригада и многобројних збјегова. Мада није искључивана ни могућност нашег дубљег повлачења, вјеровало се да ће и ова њемачка офанзива бити кратког даха и ограниченог домета.

Охрабрени краткотрајним њемачким успјехом с почетка офанзиве, четници Павла Ђуришића су консолидоЕали своје снаге и снажно притискали на нашу бригаду, посебно на њен Трећи батаљон. Њега је упорно пратио и стално га нападао управо тзв. „гвоздени пук".

Пошто је непријатељ успио да заузме Крново и да јачим снагама посједне и све доминирајуће положаје, Седма бригада је посјела и.-точне падине планине Војника. С лијеве стране Нијемци су већ били ушли у село Милошевиће и приближили се на пушкомет од наших положаја. Пјесмом и звоњавом црквених звона огласили су се и четници.

Иако је ситуација била крајње неизвјесна и тешка а људство заморено усљед сталних борби, глади и неспавања, морално-политичко стање и борбена готовост бораца Трећег батаљона били су на завидној висини. Четири дана су борци овог батаљона одступали под борбом, без и мало хране, с мало или нимало одмора и спавања. Па ипак у одушевљењу су примили наређење за противнапад на четнике.

Мрак се већ полако спуштао. Било је ведро и доста свјеже Чули су се жагор и дозивање четника са Крнова и из села Граца и Милошевића. Увелико је била пала ноћ кад се пошло у напад. Прије тога смо на брзину појели недокувани качамак. Био је скуван од неког лошег брашна, тако да су га борци, иако гладни, једва јели. Послије су наступили болови у стомаку и поспаност. Ноћ је била без мјесеца, а планинска свјежина продирала је до костију.

Припреме за напад биле су кратке. Јединицама је одређен тачан правац кретања и дат задатак за освајање доминирајућих кота на Крнову. Трећа и половина Друге чете Трећег батаљона у напад су, с полазног положаја, кренуле стрељачким стројем. Након преласка колског пута Шавник — Никшић истурена је предња патрола. Строј

се кретао непознатим брежуљкастим тереном. У ноћи без мјесечине било је и лутања. Ипак, батаљон се у основи држао датог правца. Чуло се само шуштање густе планинске траве под ногама бораца и оштар планински вјетар који је шибао у лице. Сваког се тренутка очекивао судар с непријатељем, јер се није тачно знало како су и гдје распоређене његове снаге. Кад је стрељачки строј изишао из посљедње котлине на брдо, борци су се бешумно постројили и припремили за напад, рачунајући да је ту негдје непријатељев положај. Али непријатеља није било испред Трећег батаљона. Он се био прикупио на утврђеним и доминантним котама Ћеранића горе, па се Трећи батаљон нашао у његово позадини.

И док се очекивао судар с четницима, изненада је одјекнула, десно од нас, ураганска ватра. Ноћ је узаврела од експлозија бомби и звиждука митраљеских и пушчаних зрна. То је наш Први батаљон нападао четничке положаје на Ћеранића гори. Непријатељ је, изгледо, очекивао такав напад. Из утврђених заклона дочекао је наше јединипе врло снажном ватром из свих расположивих оружја. Чули су се н^-зиви командира: „Напријед, другови!"

Али напријед се није могло. Четници су имали добре заклоне а били су добро и наоружани, па је тако први напад Првог батаљона био одбијен.

Јединице Трећег батаљона су се окренуле фронтом према непријатељу. Пошто је било јасно да је напад Првог батаљона одбијен, постављало се питање што даље чинити — ићи без наређења у напад или држати заузете положаје и чекати. Везе са штабом бригаде није било. Осим тога, није се знао ни тачан распоред непријатеља, па је одлучено да се сачека дан.

Неизвјесност је ишчезла кад и ноћ. Тек што је почело да се оцртава праскозорје са истока, изнад Крнова и планине Лоле се подигла измаглица. Ка Војнику се забијељела трака пута Никшић —• Шавник. Од Ћеранића горе се поново разлегла ураганска ватра митраљеза, пушкомитраљеза и пушака, прасак ручних бомби и противтенковског топа наше бригаде.

Експлозије су освјетљавале сав простор око Ћеранића горе. Чули су се узвици: „Ура" и „Напријед, партизани!" Силовит напад Првог и Другог батаљона овај пут је био врло успјешан. У непријатељским редовима настала је паника. Бјежећи масовно и у групама. четници су наишли на положаје бораца Трећег батаљона и Другог батаљона ОЗН-е, који се налазио лијево од нас. Оба батаљона су их зналачки дочекала блиском ватром из свих расположивих оружја. Под јаком концентричном ватром четири наша батаљона, четници су масовно гинули или се предавали. Из те велике масе било је и оних вјештијих, који су користећи се погодношћу земљишта и брзим ногама успјели и да побјегну. Али њих је било мало. Највише је било оних који су расијани по голим падинама Крнова лежали мртви ш били заробљени. Од гвозденог четничког пука остало је само звуч;<о име. Но ни њега више никад неће бити у формацији четничке војскс издајника црногорског народа Павла Ђуришића.

Кад се борба завршила, сунце је већ обасјавало голе врхозс Крнова, Лоле и Војника. Осванyо је ведар, али свјеж дан. Ведар и за све борце Трећег батаљона, као и за све борце и руководиоце Седме

бригаде. Како то обично бива послије побједе, међу борцима је наступило весеље. За трен је нестало поспаности, замореності и глади. Са свих страна пристизали су борци и командири да за успјех јаве ксманданту бригаде Нику Стругару, који се брзо нашао и на положају Трећег батаљона. И сви су могли да рапортирају своме команданту само најљепше и да му покажу заробљене четнике и заплијењеко оружје, муницију и друго.

Трећи батаљон није имао губитака. Погинуо је борац Светозар Чворовић из Треће чете, али не у борби на Крнову. Приликом повратка из Четвртог батаљона, коме је носио наређење штаба бригаде, наишао је на четничку засједу и у неравноправној борби храбро погинуо надомак родног села Мокрог.

Након краћег задржавања и пребројавања ратног плијена, штаб бригаде је наредио покрет у правцу Роваца, Колашина и Васојевића Колона Трећег батаљона је пошла преко Лоле пут Роваца и даље ка Васојевићима, остављајући за собом голе и брдовите предјеле Крнова. Трећег дана марша стигао је близу Андријевице, ослобађајући уз пут сва насеља од четника. Два дана се одмарао, а потом кренуо у нове акције.

Драго ПУШЕЉА

ВАТРА У КОЈОЈ ЈЕ ДОГОРЈЕЛА ЂУРИШИЋЕВА ЕЛИТА

Августа 1944. године, кад се наша Трећа дивизија повлачила под борбом ка Војнику и Дурмитору, говорило се да идемо за Босну. За нас млађе који у њој нијесмо били, Босна је била појам славе партизана. А нама се чинило да као борци нијесмо исковани, јер се некако стално вртимо око својих огњишта. Прави борци, прекаљени, исковани, постаћемо тек одласком у Босну.

Један старији друг, који је већ два пута био у Босни, спонтано је јаукнуо:

— Јао, зар опет у Босну.

Било ми је чудно, презрела сам га у себи. Како је могао нешто тако да каже. Кад је у питању славна Босна.

Па ипак, кад се уочи одсудне битке на Крнову у ноћи између 24. и 25. августа пронијела вијест да ћемо престати да одступамо. разбити четнике и вратити се натраг, радост већине бораца била је нескривена. Можда и због тога што одласком из Црне Горе не бисмо оставили за собом слободну територију већ Нијемце и четнике, који ће побити и подавити све што је поштено и родољубиво. У ситуацији кад је требало бирати да ли се борити у свом крају или у неком даљем, мада блиском и драгом, преовладало би прво. Неколико мјесеци касније ми смо и пошли за Босну, али остављајући слободну Црну Гору.

Ноћ између 24. и 25. августа била је необично хладна за ово доба године Крново је висораван на којој се ту и тамо, као стрма купг., диже по које брдо. Ноћу, чак и љети, дувају хладни вјетрови. Таква

је била и ова ноћ. Вјетар је брисао по крновској равници, продирао до коштане сржи. Јединице су добиле распоред. Налазила сам се са штабом Трећег батаљона.

У једном тренутку било ми је хладно и склонила сам се само за тренутак иза једног камена да се заштитим. У трен сам заспала. Кац сам се пробудила, била сам сама у мрачној ноћи усред висоравни. Нико из веће групе другова која је била на овом мјесту није ни примијетио у мраку да ме нема.

Што да радим? Вјетар звижди, нигдје се ништа не чује, сем неког препуцавања у даљини. Пошла сам у том правцу. Рачунала сам, наше јединице морају бити са ове стране, према мени. И нијесам се преварила. Послије неколико минута зауставила ме стража.

— Стој!

— Стала сам.

— Ко иде?

— Партизан, рекла сам.

Ставила сам све на коцку. Ако су четници, ионако не могу да побјегнем, а могла бих довести у заблуду наше, ако пукушам да изврдам одговор.

Испало је добро. Био је то један вод нашег батаљона. Пошла сам с њим и у зору смо посјели косу која се подизала из равнице. Распоредили смо се по дужини и чекали.

Према свјетлости дана који се рађао видјеле су се силуете бораца. Били смо уморни и гладни, али спремни за борбу. Ишчекивали смо.

Ујутру се према Ћеранића гори чула снажна пуцњава. Пушкомитраљеска паљба, гранате, ручне бомбе, све се сливало у страховичу тутњаву, као да се планина пролама.

Примијетили смо четнике како у масама долазе из тог правца. Очигледно, повлачили су се. Дочекали смо их ватром. Примијетила сам у равници Милорада Вучетића како води једну групу четника.

Посматрала сам ту масу војника која је ишла напријед према нашим положајима, па се затим увијала у гомилу натраг, како би се спасила ватре из наших пушака и пушкомитраљеза. А за тим је поново ишла напријед. Било их је неупоредиво више од нас. Имала сам осјећај да кад би само били одлучни да иду напријед не употребљавајући оружје, а ми да употребимо сву мзшицију коју смо имали, не бисмо могли да их поубијамо. Опет би их било десетина на своком нашег борца. Пали су ми на ум они стихови: „Сви ми да се у со претворимо..."

Ипак, били су разбијени, деморалисани, није им било до борбе. Свако је, очигледно, мислио да спасе себе. Жељели су да се предају. Разлика у броју, па и у наоружању, у том тренутку ништа није значила.

То је био четнички „гвоздени пук" након разбијања на Ћеранића гори. Изабрао је овај правац мислећи да може да се извуче.

Били су сви разоружани. Гомиле оружја, муниције и опреме лежале су на трави.

Није случајно да су се овако држали. У том времену било је очигледно свакоме за које се циљеве боре четници. Дио тих младића које је Павле Ђуришић мобилисао у дну душе били су протир.

те борбе. Стога је већи број, нарочито младих, већ одмах приступио партизанима и наставио да се бори, што је у суштини и било њихово право опредјељење.

Слиједеће ноћи спуштали смо се с Крнова у Морачу, у Мртво Дубоко. Мада задовољни, осјећали смо се страховито уморни и исцрпени. Спуштање стрмином било је веома тешко и трајало је, чини ми се, дуго. Спуштали смо се козјим стазама, тако рећи сурвавали се.

Први пут сам халуцинирао. Час видим цесту, час чујем воду а кад се приближим — свега тога нестане. Ци јелу ноћ тако.

Стигли смо у Мртво Дубоко и ту се одморили. Каква дивна вода. послије више дана проведених на безводном Крнову. Сјећам се и ку-^уруза који смо пекли. Заиста, пријао нам је овај одмор.

Стана ДЕЛЕВИЋ

ИЗ ПОСАДНЕ У ОМЛАДИНСКУ ЧЕТУ

У л>ето 1944. године био сам борац Посадне чете при Команди мјеста у Андријевици. Командант мјеста био је Радован Лекић. У првој половини августа услиједила је њемачка офанзива преко Чакора, до Пећи. Наше јединице су биле принуђене да се повуку с те територије. С јединицама су одступали Команда мјеста, Посадна чета и многе партизанске породице и симпатизери НОП-а.

Одступали смо преко Рјечина и Таре за Црквине, а одатле уз Горњу Морачу. Брзо смо се повлачили мада нас је у томе успоравао велики збјег који се кретао с нама. Застали смо тек на Јаворју. Ту смо се мало дуже задржали и одморили.

Послије одмора наређен је збор бораца свих посадних чета, а њихово људство распоређено је по бригадама. Већина нас је распоређена у Седму омладинску бригаду. Допала ме је Друга чета Другог батаљона. Она је држала правац према самом излазу из Горње Мораче на Јаворје. Трећа чета је обезбјеђивала правац према Семољу, а Прва је држала положаје лијево од наше чете. Интендантура је била негдје према Луковици и пиперским катунима.

На Јаворју се нијесмо дуго задржали. Већ сјутрадан послије нашег доласка у чету Нијемци су напали наш батаљон. Најприје су напали десно крило Треће чете и принудили је да се повуче. Први пут гледам на отвореном простору како њемачки војници у кратким панталонама и љетњим кошуљама, наоружани шмајсерима и „шарцима", изводе нападе у таласима. Однекуд нас туче и артиљерија али без нарочитог ефекта. Видим да се све чете осим наше, повлаче преко Црвене Стијене, па питам командира Видака Милића што ми чекамо. Он ми одговара да немамо наређење за повлачење.

Двоумљење командира чете не потраја дуго. Оцијенивши ток борбе нареди да се хитно у колони по један повлачимо према Црве-

ним Стијенама. Повлачили смо се под ватром Што смо били ближе Црвеним Стијенама све смо више осјећали дејство њемачких јединиаа с бока. Отворили смо ватру на Нијемце који су нам били најближи инатјерали ихдасеповуку. Командир чете је поставио два пушкомитраљеза да нам штите пролаз. Тако је омогућено и последњој јединици нашег батаљона да се повуче.

Милорад ВУЈОШЕВИЋ

МОЈА ПОРОДИЦА ТРЕЋА ЧЕТА

У седму бригаду дошла сам за вријеме дурмиторске операције. С терена, као члан КПЈ. Тада је са мном дошло доста омладинаца и омладинки, чланова СКОЈ-а и КПЈ, с терена Андријевице и околине.

Борце нијесам познавала, а ни старјешине, Физички доста исцрпена, нашла сам се у непознатој средини. А офанзива је у Јеку. Била сам збуњена и осјећала сам се некако усамљена. Мислила сам: офанзива је, нема времена за упознавање, могу лако остати сама, а највише сам се плашила да ме рањену непријатељ не зароби.

Чула сам и раније за Седму бригаду и за њен штаб. Кад су ме одредили у Други батаљон, један друг из Чегвртог батаљона ми рече:

— Одлично ти је, тамо је командант Крцун Машанозић.

Убрзо послије мог доласка батаљон се припремао за напад. Командант батаљона издаде заповијест које се и данас сјећам.

— Идемо — вели — у напад, не смије заћутати ниједна пушка, ниједна бомба, ниједан митраљез. Сви борци и све оружје у напад' Не смије ниједан борац да погине.

Те ријечи су ме освијестиле. Помислила сам: па овдје се води рачуна о борцима, не пуштају их тек тако да гину. Значии о мени ће водити бригу. Нестало је моје збуњености. Добила сам нову снагу. А кад сам доживјела борбу, кад сам видјела како је неустрашив командир моје Треће чете, Далматинац Јаков Шундов, како личним.примјером храбри и подстиче борце у борби, сасвим сам се окуражила. Измијенила сам се. Нестао је страх. Видјела сам како митраљесци штите изношење рањеника. С Јовом Лекићем, Бранком Милановићем, Душаном Богавцем, Војом Јоксимовићем, Војом Ашанином, Десом Петровић, Румицом Савићевић, Бранком Ћулафићем, с Крајишником Војиславом Пилићем, Спасојем Попиводом и другим борцима Треће чете лако 'је ратовати и лако побјеђивати. Трећа чета је постала мо;ја породица. Крајишник је у једној борби заплијенио „шарац[1]'. Једини шарац" у чети, и то у мом воду. Ја сам била политички делегат Трећег вода. Због тога „шарца" сам била поносна.

Ријечи које сам на почетку чула од команданта Крцуна Машановића пратиле су ме за све вријеме ратовања у Седмој бригади. Кад је борба, учинили бисмо све да постигнемо успјех, али смо водили рачуна и о борцима. Мислим да је то основно што је доносило побЈеде нашим јединицама.

Нешто више морам рећи о команданту Крцуну као човјеку, јер то осјећам као дуг према њему.

Како физички нијесам била јака као моји другови из чете, често је говорио да приликом борби останем с Пратећом четом, јер борба неће имати неке велике користи од мене, а чета ће остати без једног комунисте. Говорио је да је више забринут за моју обућу него за одјећу било ког борца у батаљону. Ципеле су за друге често биле сувише тијесне, а за мене, опет, превелике. Због тога сам стално ишла у опанцима, а кад је падала киша, увијек су ми биле влажне ноге. Шињели су тешки тако да их не могу носити, а била сам доста слабо обучена. Кад би наша чета била близу штабу батаљона и кад бих дежурала у чети, командант би ми по куриру слао хљеба и сланине.

Као замјеник команданта бригаде обично је ишао с неким батаљоном. Често је то био наш батаљон. Његово присуство јачало је повјерење и другарство бораца. Тада би он узимао за пратњу десетину из мог вода. С њима сам обавезно ишла и ја, док је друга десетина вода, с водником Бранком Ћулафићем и „шарцем", остајала на положају. Тако је било неколико пута.

Једанпут, били смо на положају кад је курир извијестио да је погинуо командир чете Недељко Алексић. Свима нам је било тешко. Ја сам заплакала и гласно зајецала. Крцун ми је оштро рекао да престанем, а видјела сам сузе у његовим очима. Чула сам од курира да кад неко из батаљона погине Крцун по два дана не једе.

Вулка МАРТИНОВИЋ-ДЕДОВИЋ

ПОСРЕДНА БРИГА О ЧЕТИ

У митраљеском воду, касније митраљеској чети Четвртог батаљона, било је око 15 товарних грла. Борци који су били задужени да их пазе према њима су се односили као према „ратним друговима". Никад нијесу дозволили да им коњи буду ненахрањени или неотимарени. Таквом пажњом су обезбјеђивали да товарна грла издрже дуге маршеве чак и по тешко проходном земљишту. Никад се није десило да неко од тих грла малакса, па да борци морају носити његов товар.

У тој бризи посебно се истицао Љубо Митрић из села Барног Дола код Шавника. Био је задужен да пази једну мазгу. Без обзира на дужину марша и нередовност исхране, никад се није десило да Љубо обједује прије ње. Њу би претходно отимарио, нахранио и смјестио, па тек онда одлазио да прими своје сљедовање. У почетку се дешавало да у вријеме када се борцима подијелио оброк Љубо не буде у строју и тако остане без хране. Није се водио у расходу, па му храна није остављана. Другови су га питали:

— Што ћеш сад, Љушо, остао си без ручка?

— Лакше је мени издржати гладном, јер не носим терет и нећу посустати, него мојој мазги која носи товар — одговорио би он.

Касније се то није дешавало, јер је дежурни знао да се, нема ли га у строју, задржао око збрињавања мазге, па му је кувар остављао храну.

За товарна грла није увијек било сљедовања хране. Љубо се с тим није мирио. Често је у шкрапама, неприступачним за стоку, налазио и чупао траву и доносио је мазги. А кад није могао наћи нимало, сијена, сламе или какве друге сточне хране, он је своје оскудно сљедовање, парче кукурузног или овсеног хљеба, дијелио с мазгом, дајући јој половину. Гледајући га што ради неки другови су му се смијали, а Љубо је миловао мазгу и тепао јој:

— Једи, ти, једи, нека се они смију.

Најтеже му је било кад није било хране ни за борце ни за стоку. Љубо је тада био нервозан и замишљен, али не због тога што сам није добијао сљедовање већ због тога што не може да нахрани мазгу. А кад би њу нахранио, био је весео, расположен и иницијатор омиљене пјесме:

Зелен орах, листина му жута,
желе цуре младијех регрута.

Ратне прилике су наметале да стално будемо у покрету. У љето 1944. године, под притиском надмоћнијег непријатеља, били смо принуђени да се повлачимо из Куча, преко Биоча и Мораче, за Јаворје. Приликом проласка кроз Платије, Љубовој мазги се највјероватније нешто привидјело. Стала је. Љубо је вукао за улар, али је није могао помаћи с мјеста. Што је он снажније вукао, она је све више ишла назад. Пошто је стаза била уска, задње ноге су јој склизнуле с камењара. Повукла је снажно Љуба. Он је из све снаге покушао да је повуче али није успио. Истргла му је улар и почела да се тумба низ стрмину дубоку око 40 метара. Гледајући је како се котрља Љубо се тукао у груди и кукао, вичући:

— Јаој мени, што ћу сада без тебе.

Сви смо брижно гледали како се мазга преврће, али не толико ради ње, колико ради минобацача који је на њој био натоварен. Знали смо да сваког тренутка батаљон може да ступи у борбу с непријатељем. А чиме ћемо га сад подржавати и одбијати непријатељске нападе.

У једном већем удубљењу мазга се зауставила изврнута на леђа. Послуга минобацачког одјељења, пође к њој, а и ја с њима. Бојали смо се да су и мазга и минобацач изломљени и да више неће бити за употребу. Међутим, кад смо је растоварили, нијесмо могли ништа. примијетити ни на мазги ни на минобацачу. Мало нам је лакнуло али смо и даље стрепјели. Мазга је устала. Нијесмо вјеровали да може да иде. Љубо је био сав срећан. Ухватио ју је око врата и почео да ;је љуби, говорећи:

— Ако, ако си се повриједила, тако ти и треба, да си мене слушала, не би до овога дошло.

Минобацачко одјељење узе да носи минобацач, а Љубо поведе мазгу. Стално је нешто причао. Борци га питају с ким разговара, а он каже:

— С мазгом, критикујем је што ме није слушала, јер да ме слушала не би се тумбала. Ја сам с њом пролазио и лошијим путевима,

куда се ни коза не би могла провући, али је била послушна и никад нам се није ништа лоше десило. Но, први јој је пут, па јој морам опростити.

Слушајући Љубов разговор с мазгом, Гојко Пушеља, весел^ак, нишанџија на минобацачу, шеретски предложи нашем коњоводцу:

— Кад изиђемо на пут, сакупи сва товарна грла, одржи с њима састанак и оштро искритикуј своју мазгу.

Сви смо се слатко смијали. Послије напорног пентрања, послуга изиђе на пут, па минобацач натовари иа мазгу, рачунајући да је све добро прошло. Подлога минобацача је на неколико мјеста имала огреботине, па сам страховао да при првој употреби не откаже цијев или лафет минобацача.

Радост бораца је била краткотрајна. Послије 400 метара мазга је стала и почела да дрхти. Љубо је стао да кука и тражи помоћ. Колона је стала. Наредио сам да се минобацач истовари и да га минобацачко одјељење носи по дијеловима. Но, како су борци били прилично уморни, а пут водио неком стрмином, ово је за њих било одвећ напорно. Зато сам наредио да се растовари коњ на коме су биле лаке минобацачке мине, да се минобацач на њега натовари и да борци наизмјенично носе мине. Оне су биле тешке око 3 килограма, дакле, много лакше од дјелова минобацача, па се колона кретала без застоја.

Љубо је и даље водио мазгу. Но, она је убрзо стала, јер ни без товара није могла да иде.

У том тренутку поред колоне наиђе једна циганска породица: муж и жена са шесторо дјеце. Водили су натоварена три магарца. Кад их је угледао, Гојко Пушеља ми приђе и рече:

— Да предложимо Циганима да мијењамо мазгу за магарца.

— Добро, покушајмо — одговорих му.

Приђох Циганину старјешини породице:

— Пријатељу, да мијењамо мазгу за магарца.

На његовом лицу се озари радост.

— Оћу, али прво да је видим — Циго ће лукаво.

Мазга је стајала. Циганин јој приђе, на њој се није могао уочити прелом или већа огреботина. Повуче је за улар, алионани корак да пође напријед. Циганин рече:

— Нећу, мазга је сломљена.

Послуга минобацача повика:

— Како сломљена, гдје сломљена, мазга, је, видиш, снажна, млада и здрава.

Убјеђивање међутим, није помогло. Циганин неће да пристане, па неће. У томе се Гојко наљути, издрљених очију уз пушку на готовс, упери је на Циганина и рече:

— Рекао си да хоћеш. Лагања нема. Ево ти мазге. Дај магарца или пуцам.

Циганин стаде као укопан. Гојко приђе најближем магарцу и послуга минобацача га за трен ока растовари и уведе у колону.

Циганин поче да прича да је и он партизан. Циганка са дјецом, видјевши да сам неки старјешина, приђе ми, ухвати ме за руку, а по двоје дјеце за ноге и сви у хору почеше да кукају и моле. Нијеса.м им се могао отргнути. Направи се гужва. Гојко је био врло љут, и почео је да их вуче. Нијесам знао што да радим. Наредио сам да им

врате магарца. Но, Гојко се није мирио с наређењем, викао је:

— Што ће вам три магарца, ово све што сте натоварили на њих може да носи један. Не дамо магарца.

На крају, једва се откачих од Циганке и дјеце. Одвојих и Гојка од њих и настависмо покрет. Гојко је гласно говорио да су Цигани пробисвијети, да су магарце украли и да би он њих уредио да сам му ја дозволио.

— Штета што је економ Нађо одсутан, — гунђао је. — Он би њих средио. Ко зна колико дана ћемо морати да носимо ове мине и да се мучимо. Видите ли ону планину, лако нам их је било до сада носити, а како ћемо уз њу.

Смиривао сам га, говорећи му да Циганин није свјестан циљева наше борбе, а ми из политичких разлога не можемо да му одузмемо магарца и да ће борци већ у првој борби бити растерећени ношења мина.

Увече смо стигли на Јаворје. У зору смо добили задатак да минобацачком ватром подржавамо јуриш батаљона. Уздрхтао сам од узбуђења, јер сам се плашио да ће цијев прснути приликом опаљивања прве мине и поубијати послугу, а и батаљон ће имати више жртава уколико га не буде подржавао минобацач.

Да би се мање ризиковало, наредио сам да послије издавања команде за отварање ватре, поред минобацача остане само пунилац, а послуга да се удаљи око 30 метара. Послуга се удаљила, команда је издата и мина испаљена. Показало се да је минобацач остао исправан. Мојој радости и радости бораца минобацачког одјељења није било краја. Наставили смо с гађањем.

Љубо је задужен с коњем. Но, њиме није био задовољан, иако је коњ био добар. При сваком разговору о коњима истицао је квалитет мазге, говорећи да онакве није било у нашој војсци. Брза и издржљива, могла је свуда да прође. Жали је као да му је била ратни друг.

Бранко СЕКУЛИЋ

РАЗДВОЈИЛА НАС ЈЕ ЊИХОВА СМРТ

Од свих делегата из никшићког среза на Првом конгресу Анти фашистичке омладине Црне Горе и Боке само смо нас тројица остали у Колашину и ушли у састав Омладинске чете, језгра Седме бригаде. Приликом формирања бригаде раздвојили смо се. Ја сам распоређен V Трећу чету Првог батаљона, а Миливоје и Никола у Трећу чету Четвртог батаљона.

Миливоје Антов Самарџић рођен је 1917. године у Риђанима, срез никшићки. Он је од прије рата припадао напредном омладинском покрету. Учесник је НОР-а од 13. јула 1941, члан СКОЈ-а је постао 1941, а члан КПЈ 1942. године. Међу првима је предложен за делегата за конгрес, а у Колашину је постављен за политичког комесара Омладинске чете, у којој је истовремено био и секретар партијске ћелије.

Био је душа чете. Својим радом је мнош допринио њеном политичком и војничком уздизању. За врло кратко вријеме чета је постала монолитна, политички уздигнута и спремна за извршавање и тежих борбених задатака.

Кад је формирана Седма бригада, Миливоје је постављен за политичког комесара Треће чете Четвртог батаљ.она. У почетку је био и секретар партијске ћелије у тој чети.

Своје богато животно искуство успјешно је преносио на борце. Међу борцима и старјешинама био је врло омиљен и цијењен. Погинуо је 21. августа 1944. године на Јаворју.

Никола Бошков Лабудовић рођен је 1925. године у селу Драговој Луци, срез никшићки. Потиче из познате партизанске породице Лабудовића, која је добрим дијелом изгинула у партизанима. Погинули су он и два његова рођена брата. Неколико институција у Никшићу носи име „Браћа Лабудовић".

Колико се сјећам, Никола је био члан Савеза комунистичке омладине Југославије од 1942, а у партију је примљен у првој половини 1944. године. Био је одличан и цијењен друг и међу првима увијек на положају. Био је помоћник, а затим нишанџија на пушкомитраљезу. Преживио је катастрофу своје чете и погибију свога комесара Миливоја на Јаворју 21. августа.

Као примјеран комуниста, борац и пушкомитраљезац, одређен је за курира штаба бригаде. Погинуо је 18. септембра 1944. године на Рудом брду код Андријевице од четничке издајничке пушке. Погинуо је на сам дан ослобођења Никшића и свог родног села Драгове Луке.

Радојица НИКОЛИЋ

НАКРАТКО САМ БИО ЗАРОБЉЕНИК

Док су Први и Други батаљон августа 1944. нападали четничке снаге на Крнову, Четврти батаљон је своје људство био распоредио у рејону Јаворка. У то сам вријеме био економ прве чете. У рејону гдје је економат био смјештен није било воде, а оскудијевали смо и у храни. Хљеба и соли нијесмо имали. Добили смо нешто меса и кромпира. Економат је био у близини једне пећине. Из ње смо вадили снијег, топили га и тако претварали у питку воду.

Једнога дана однесох борцима на положај скувано месо и кромпир, несољене. То им је био и доручак и ручак. У повратку за економат с леђа ме зграбише три снажна момка с кокардама. Метнуше ми мараму на уста и тако ме одвукоше дубоко у шуму, испод положаја наше чете. Затим стадоше нешто да вијећају, а један од њих гласно рече:

— Да га одведемо живог и предамо команданту Ивану Ружићу у Никшић.

Потом ми прићоше и свукоше ме до коже. Узеше ми одијело и обућу, а мени дадоше њихово сукнено одијело, пуно ваши и гњида. Касније, између њих дође до несугласице око подјеле моје одјеће.

Четници ме узеше имећу себе и почеше да ме псују и да ми пријете. У то се чу пуцањ с неког од положаја наше бригаде. Код четника настаде метеж. Ја то искористих и побЈегох ка положају моје чете, користећи се заклоном иза велике стијене. Наставио сам пењање ка положају чете уз брдо. Заустави ме снажан повик:

— Стој! Ко иде?

Представљам се, рекох ко сам. Али пушкомитраљезац, Идриз Туља није вјеровао. Тек кад понових да сам економ Божо, делегат вода Аница Поповић препознаде мој глас и спријечи Идриза да не пуца у мене. Кад сам дошао у чету, просто нијесу вјеровали да су тако близу били четници.

Божидар ЂУКИЋ

ЗА КОМАНДАНТОМ КРЦУНОМ

Ноћ смо провели на положајима у подножју планине Војник. Већ сјутрадан смо видјели како према нама упоредо наступају четири непријатељске колоне, и то, по нашој процјени, веома бројне. У прр.о вријеме нијесмо могли да оцијенимо да ли су то Нијемци или четници.

Кад су се те колоне приближиле нашим положајима, командант батаљона Крцун Машановић је свим четама наредио да на непријатеља отворе ватру из свег оружја. Изненадили смо их. Колоне су се престројиле у великој журби и непријатељ је на брзину заузимао положај за одбрану. Тада смо утврдили да су то четници. Прекинулк смо ватру. Пред нама је био тзв. четнички „гвоздени пук" којим је командовао Милош Павићевић.

Послије наше ватре на положајима је наступило затишје. Осим покојег пуцња ништа се значајније није дешавало. Током ноћи своје смо положаје добро обезбјеђивали како не би дошло до изненађења. И није их било. Четници се нијесу усудили да било шта предузму.

Наредног дана су четници покушали да заузму оближњу косу, према нашој чети. Међутим, дочекани прецизном ватром из пушака и пушкомитраљеза наше чете, били су принуђени да се врате на полазни положај. Одмах послије тога на наше положаје су почеле да падаЈу минобацачке мине. Нијесмо одговарали на ту ватру али смо будно мотрили на све што би се могло десити. Иако су мине падале близу нас, ниједна није директно погодила наше положаје. Њихове су нишанџије лоше гађале и од њиховог дејства нијесмо имали никаквих губитака. И тако претурисмо и тај дан, више се одмарајући.

У току ноћи се испред четничких положаја распламсала ватра. У топлој љетњој ноћи су запраштале бомбе и отворена је жестока ватра из пушкомитраљеза. На крновској висоравни далеко се чуо ехо те борбе. Били смо убијеђени да је то нека наша јединица извршила

напад. Међутим, борба није дуго трајала. Настало је затишје. Ми смо били опрезни, у ишчекивању што ће даље бити.

Након краћег времена, послије завршетка ове ноћне борбе, у нашу чету дошао је командант батаљона. Наредио је командиру чете да с два вода пође с њим а трећи вод да постави на једној коси ближе четницима да би, у случају потребе, преузео улогу заштитнице.

С командантом батаљона кренули смо према четничким положајима. Још се магла није била разишла. Лијево и десно од нас наступале су у двјема колонама Прва и Трећа чета. Кад смо се приближили четничким положајима, командант батаљона је наредио јуриш. У покрету смо отворили ватру из пушака и пушкомитраљеза и, убрзо, ускочили у предње четничке положаје. Збунили смо их тако да нам нијесу пружили озбиљнији отпор. Четници су стали да бјеже главом без обзира.

Свитало је. Први јутарњи зраци су обасјавали ливаде и стране којима су се четници повлачили. Били су одлична мета. Претрпјели су тешке губитке. На Крнову су оставили велики број мртвих и рањених, а много их је заробљено. Међу њима је било доста младих људи присилно мобилисаних. Доста их се пријавило да ступи у нашу бригаду.

На Крнову смо заплијенили доста оружја и друге опреме. Мгђутим, нијесмо успјели да заробимо никог из ужег штаба четничког „гвозденог пука", јер је овај био у дубокој позадини. Кад смо извршили напад, четнички штаб је успио да се на брзину повуче.

Предвече смо се искупили. Свјединице нашег батаљона заноћиле су у Прибатовом Долу, а сјутрадан је услиједио покрет преко ровачких планина и силазак у Ровца.

Милорад ВУЈОШЕВИЋ

ЦОКУЛЕ ЗА ОПАНКЕ

У маси заробљеника на Крнову видио сам на једном млађем четнику лијепе гумене опанке. Одозго се ж^'ти „сактијан" као да је од злата, а доље дебела гума. Помислих: ето добре обуће, као да је створена за лако кретање по каменитом терену. Ови ми се опанци толико допадоше да ме просто занијеше. Вјероватно је томе допринијела чпњеница што су ме цокуле биле нажуљале и отежавале ми кретање. Осим тога, чуло се да ћемо поново у Пипере и Бјелопавлиће, а тамо има доста камењара. Био сам пушкомитраљезац и учини ми се да бих у тим опанцима био лак и спретан у кретању по кршевитом терену и да бих са својим „бренгалом" могао свуда стићи и утећи.

Одлучих да се непосредно обратим заробљенику. Некако стидљиво, понудих му да замијенимо обућу. Међутим, на моје велико изнс нађење, он ме глатко одби. Чак ми се учини да је био и осоран. То ме зачуди и у мени се одједном роди неки инат. Рекох у себи: узећу ти ја опанке сам. У том тренутку се поред мене створи комесар ба-

таљона Драго Дапчевић и ја одлучих да искористим ту ситуацију. Без размишљања обратих се њему. Брзо му испричах како су ме покуле нажуљале, да имам ране по стопалима, да не могу добро да со крећем и тако редом. Изјадах му се и више него што треба, преувеличах ране и на крају завршиx тиме како заробљени четник неће са мном да замијени обућу, иако му ја дајем релативно добре цокуле за опанке.

Након што ме саслуша, комесар нареди заробљенику да изује опанке и да ми их да. Кад навукох нове вунене чарапе и обух опанке, који се погодише таман за моју ногу, осјетих неку лакоћу у покретима и са својим „бренгалом" брзо одох у чету да се похвалим друговима да имам нову обућу.

С Крнова, међутим, не кренусмо за Пипере и Бјелопавлиће већ за Колашин и Матешево. Тамо на положајима поче око мене да облијеће jедан Зеhанин и све мjерка моје опанке. Видим jадасад он нешто смјера. И он hе jедног дана:

— Ајде да hорамо обућу. Гледам, нуди ми добре алпинске цокуле, много боље од оних које сам ја имао. Послије његовог упорног наваљивања пристадох, и опанци поново промијенише власника.

Већ неколико дана смо на положајима код Матешева. Једног дана искористих прилику да послије подне одем у Скробушу. Тамо је била интендантура батаљона, а у њој и мој отац. Тамо наиђем и на заробљеника с којим сам мијењао обућу. Он је постао партизан и борац нашег батаљона. При сусрету он ме познаде и одмах упита што је с његовим опанцима, јер видје да сад носим цокуле. Објасних му што се десило и упутих га на друга с којим сам „hорнуо" обућу. Постадосмо добрп друшви. Рат преживјесмо и кад год се сретнемо, истина врло ријетко, подсјетимо се и на тај давни догађај.

Душан М. БОГАВАЦ

МОЈ ДОБРИ МИТРАЉЕЗ

Од ступања у бригаду па све до краја рата нераздвојни ратни друг био ми је тешки митраљез „бреда". Кад сам одређен за нишанџију, у први мах нијесам ни схватио какво hу бреме носити у колику сам одговорност преузео. Период упознавања с тим оружјем трајао је врло кратко. Ситуација је била таква да нијесмо имали довољно слободног времена за обуку. Предстојале су нам сталне борбе с Нијемцима и домаћим издајницима и обука је морала бити кратка. Митраљеско одјељење коме је формацијски припадала и тешка „бреда" морало је бити добро обучено и борбено спремно. Нијесмо жалили труда да то пгго прије постигнемо.

Моја „бреда" је била релативно добро очувана. То убојито оруђе, веома поуздано и прецизно, никада ми није затајило. А кад би зациктала „бреда" у дугим рафалима: „тра .. . та . . . та ...," личило је

то на музику. Истина, када сам добро и прецизно циљао и гађао, она се понајмање могла свићати непријатељу.

На Спужу је први пут проговорила из мојих руку. У тамној априлској ноћи слала је убитачне поздраве четницима. Код Берана, једне мајске ноћи, с положаја у Пешцима крчила је пут борцима Другог батаљона који су силовито јуришали на васојевићке четнике и недићевце. Након тога је дошао краћи одмор а потом покрет за Пештер и борбе с Нијемцима. С Градине сам посматрао њемачк© колоне како наступају из Ксрита према положајима нашег батаљона Неки другови су ме пожуривали да отворим ватру. Али, ја сам чекао. Пустио сам их да приђу ближе. Кад сам отворио ватру, колоне Нијемаца су се растројиле. Затим је настао двобој с њемачким „шарцима". У том одмјеравању снага, мој ратни друг се добро држао, све док није наређено да се повучемо са положаја. У току тих борби, једног дана у јуну, замало нас, недалеко од Курила, не растави једна топовска граната.

Имали смо и других критичних и тешких тренутака. Моја „бреда" је често била изложена ватри тешких непријатељских оруђ?.. Због тога смо у току борбе често, и то веома брзо, морали мијењати ватрени положај. Тада би настајале тешкоће. Кад није било времена да се одвоји цијев од постоља, то потешко оруђе сам преносио. А то је од мене тражило изузетне физичке напоре. Некад се дешавало да имам само једног послужиоца или чак да останем и сам. Тек тада би настале праве муке. Био сам и нишанџија и послужилац. Све сам морао сам да радим. Зато су ми остали другови прискакали у помоћ. Ни коња који је био одређен за ношење митраљеза нијесмо могли увијек користити. Када су нам положаји били у врлетним и кршевитим крајевима, ,,бреду" смо носили на раменима. Но, све тешкоће сносили смо стоички. Ја сам се поносио својом „бредом". Осим мене, који сам био нишанџија, и остали другови, који су били послужиоци, такође су се веома пажљиво односили према том митраљезу. Увијек нам је био чист, подмазан и спреман за дејство. Он нам је на такву пажњу узвраћао својом поузданошћу у свим акцијама. Водили смо увијек рачуна да га обезбиједимо „храном ', али је некад било и ситуација када смо је морали штедјети.

За вријеме одмора обучавао сам другове који су жељели да се науче руковати тим оруђем. У томе су ми помогли и послужиоци из одјељења, јер су и они одлично познавали нашу „бреду", и, устреба ли, у сваком тренутку су могли да ме замијене. Митраљез бисмо расклопили на дијелове и по реду их склапали. Некад бисмо то чинили тако што смо око главе преко очију свезали мараму. Требало је постићи и одређену брзину на том послу. Било је ту и такмичења. За разлику од данас нијесмо имали чиме наградити оне који су били побједници у том такмичењу. Пошто би борци научили да спретно и брзо расклапају и склапају митраљез, обучавали смо их да отклањају застоје на њему а потом томе како се оружје пуни, како се из њега нишани и окида. Све је то протицало у ведром расположењу, уз шалу и задиркивање оних који су показивали слабије резултате у обуци.

Са својом сам се „бредом" августа 1944. године ломатао по пиперским кршима. Дејствовали смо дајући подршку четама нашег

батаљона у борби против четника ноји су надирали из долине Зете. Морали смо се повлачити пред надмоћнијим непријатељем. На Болића. стијени, код села Радећа, у Пиперима, би рањен мој помоћник Крсхо БоПовац. Ми одступисмо преко Роваца. Тада остадосмо и без муниције. Некако у то вријеме запазих да моја „бреда" није више тако прецизна. Испоставило се да јој је цијев од употребе била веома нагрижена, заправо скоро сасвим истрошена. Знао сам да јо,ј је то крај, јер нијесмо имали резервну цијев. Било ми је жао да се растанем од свог „ратног друга", али је до тога морало доћи.

Послије нашег гвовлачења кроз Ровца, дошло је до борбе на Крнову с четничким „гвозденим пуком". Тада је заплијењено неколико скоро нових тешких „бреда". Једну од њих добих и ја. Дођосмо близу Матешева. У окршају с Нијемцима нова „бреда" би веома ефикасна. Но, како сам тада бита рањен, морали смо се растати.

На моју срећу и задовољство тај растанак кратко је трајао. Моја нова „бреда" и ја настависмо друговање у борбама код Крша Фемића, у Пештеру, кЮд Горажда и Дуге Ресе. У Радечем и она и ја завршисмо свој ратни пут.

Насто ПЕТРОВИЋ

У ТРЕЋОЈ ЧЕТИ ПРВОГ БАТАЉОНА

Кад је наша Омладинска чета дошла из Мораче на формирање бригаде, Колашин је изгледао као и за вријеме одржавања конгреса, с тим што је сад било пристигло више јединица с терена. Омладинска чета је распоређена по свим батаљонима и било нам је свима веома жао што и даље нијесмо остали у истом саставу, па је то мало умањило радост и расположење појединаца. Али то је врло кратко трајало. Брзо су се склопила нова познанства с друговима из других јединица. Два три дана послије формирања бригаде наређен је покрет у правцу Бијелог Поља.

У селу Недакусима одржали смо прво скојевски састанак у мојој чети. Скојевци су се доказивали као чланови ове организације не неким писменим документом већ својим понашањем и примјером у свим ситуацијама. По томе 'је и помоћник комесара чете, који је уједно био и партијски руководилац, препознавао снојевце и у већини случајева се није преварио.

Ивање

Шестог јануара 1944. године послије подне пошли смо убрзаним маршем преко Лима уз Обров. Било је врло хладно, и што смо се више пели уз брдо снијег је бивао све већи. Била је већ ноћ кад је наша колона у строгој тишини избила на врх изнад села Ивања. Остао сам скоро потпуно бос, и неки »од командира чета, кад смо ушли

у прву кућу, дао ми је нове вунене чарапе. Та кућа је раније горјела па сад зјапе голе зидине изнад којих се кров једва држи. Читава породица је обољела од тифуса. Кућа је тијесна па не можемо сви прићи ватри наложеној насред куће. Један мој друг и ја се снађосмо тако што се попесмо на греду изнад ватре, да се на диму загријемо. Врзо ме, међутим, савлада сан. И само што сам задријемао пао сам на другове који су били око ватре. Сва срећа да ниједна бомба није експлодирала.

У току ноћи и сјутрадан, настављен је претрес Ивања. Из сусједног села, Годијева, огласили су се и први пуцњи. То је наш батаљон протјеривао непријатељске групе (четнике и муслиманску милицију) ка Пештеру. Тих дана јеунекој џамији између Ивања и Годијева муслиманска милиција била опколила једну чету италијанске бригаде. Тек је уз нашу помоћ ослобођена.

Послије ове акције смо се спустили у село Затон на преноћиште. Било је врло хладно а нама обућа мокра. Тако смрзнути и мокри ишли смо на стражу и у патролу. За вечеру смо добили неко сувише дебело месо. Сјутрадан смо извршили покрет, цестом, па опет преко Лима, Бијелог Поља, Кисјелих Вода и Грнчарева. У мрак смо стигли у село Кичаву. Положај смо заузели дуж гребена изнад села Граба. Ноћи су биле врло хладне, од мраза су пуцале гране на буквама. Али смо били врло опрезни како нас Нијемци не би изненадили од Бродарева. Тај је положај раније држала нека италијанска партизанска јединица. Познаваху се мјеста на којима су у шлемовима кували јечам и овас. На сваком кораку су трагови ватре коју су ложили на самом положају. Мислим да је негдје у близини била и Четврта санџачка бригада и да смо ми баш њу смијенили. У Кичаву сам добио енглески шињел, од свега три, колико је запало нашу чету. Једап се наш друг ранио у длан док је био на стражи пред зградом у којој је била смјештена чета. У том селу смо добили и прву попуну.

У *Кучима*

Лз Кичаве смо ноћу кренули. Кад смо прекинули везу с четом испред нас, свјетлећим мецима су нам означавали правац кретања. Марш је био дуг и врло напоран а водио нас је у Куче. Дан је био сунчан. Негдје између Лијеве Ријеке и Брскута један коњ митраљеског вода се сурвао низ стрму и дубоку страну.

У Брскуту код школе сељаци су нам на отвореном простору приредили ручак. Био је то одиста незаборaван, величанствен дочек. Послије ручка се повело народно коло у коме је народ изражавао радоет због доласка наших јединица. У колу су били не само омладина него и старији. Колико се сјећам, неки су омладинци ступили у наш батаљон. *

Тек што изиђосмо из Брскута, западосмо, али не задуго, у снијет. Копнином, у саму" ноћ стигосмо у Убле, гдје нас такође дивно дочекаше. Опет неки омладинци ступише у Први батаљон: Булатовић (погибе на Тарашу), Прелевић и још двојица. Наша Трећа чета остаде у селу Лијештима. Ту смо се наодмарали. Овдје већ бјеше право

прољеће. Извели смо и једну борбену акцију — у селу Дучићима водили смо борбу с четницима. Ту је прве рафале на четнике испалио из збројевке Радомир-Рацо Радошевић, неустрашиви пушкомитраљезац.

Из ЈГијешти однесох пошту у штаб батаљона у Безујево. Поћник комесара батаљона Мињa Ковачевић примијети да су ми „прогледала кољена". Даде ми ћебе и посла ме код Прве чете у Орахово. Ту ми сашише панталоне, а дадоше ми још и титовку. Нађох у једнсј четничкој кући у Безујеву три пушке, неке италијанске бомбе, м^-ницију, нишанске справе за бацач и нове италијанске официрске ципеле. Све то пријавих штабу батаљона.

— Слажеш ли се да ове ципеле дамо овој другарици — пита ме Мињa.

Без ријечи сам се сложио.

Пошли смо из села Роојевића, с камена на камен, уз Тараш, лијево од црквице. Ноћ мрачна, терен непроходан, испресијецан шкриповима и обрастао у саму драчу. Да оба ока извадиш на њих. Нарочито кад се проломило небо од тутња свих могућих оружја и експлозија. Уши су нам стално зујале. Највише ми је у сјећању остала она неизвјесност. Минобацачке гранате су нам изнад главе стално шиштале и завијале, а знамо да свака мора негдје пасти и експлодирати. Није, дакле, био у питању страх од њих него што се не зна јесу ли наше или непријатељске — једне падају испред а друге иза нас. То ипак није поколебало наше борце, поготову бомбаше и пушкомитрг-љесце. Баш као што нијесу поколебани ни јауцима рањених другова. Најгласнија су оружја Радомира Радошевића и нешто млађег и неискуснијег Драгутина Шипчића. Пушкомитраљези ове двојице храбрих бораца читаву ноћ су грмјели. Приликом пуњења шаржера погубили смо доста муниције. Најдирљивији призор био је у јединој кући на Тарашу, у ували. Пуна је кућа мртвих, рањених и живих, а на средини велика ватра. Превијање, јауци, умирање.

Било је јаукања и дерњаве и у непријатељским бункерима. Чини ми се да је наше бацачлије предводио Лука Челебић, и то врло успјешно. Мало је која граната промашила непријатељске бункере. На десној обали Зете било је у пламену узвишење Курило.

О овој борби и о погибији водника прве чете Ђока Батуте Драгутин Шипчић, борац који је, због своје храбрости у извршавању задатака међу првима примљен у СКОЈ, и пјесму је спјевао. Она овако ггочиње:

Посл-ушајте браћо мила,
за десети дан априла,
за херојску борбу нашу,
што водисмо на Тарашу.

Дан нестаје а ноћ дође,
кад бригада Седма пође.
У правцу се града крену,
те зликовце опомену.

Бацач даде знак напада,
поче тешка борба тада...

С Тараша у Васојевиће

Крајем априла, послије повратка с подручја Никшића, извршили смо покрет за Васојевиће. Тридесотог априла навече, приликом нашег проласка кроз Морачу, запаљене су првомајске ватре по околним брдима и планинама.

Тај покрет био је убрзан, без одмора. Запамтио сам да сам неколико пута падао од сна у покрету преко Краљских Бара. Када смо прешли Трешњевик и сишли у село Краље (или Трешњево), праћени јаком митраљеском ватром с десне стране Лима с брда Баља, наш вод се зауставио да се одмори у једној кући. Наређено нам је да морамо спавати. Полијегали смо по патосу; али се на силу није могло спавати; јер су четнички куршуми с Баља шиштали кроз кров куће у којој је требало да се одморимо.

Нијесмо могли чак ни ручати, већ смо пошли у напад. У покрету до цесте, затим цестом до Андријевице, били смо стално под непријатељском ватром са Баља и Сеоца. Том приликом наш бацач је крај саме цесте погодио кућу под сам врх Баља, крај које је било четничко митраљеско гнијездо. Из ње је покуљао дим. Кад је наша чета добила задатак да очисти Сеоце и ликвидира упоришта на Бању, прво смо морали да уклонимо препреке с моста на Лиму, у селу Суђесци. У ствари, четници су били набацали трње и грање на мост. Ишли смо стрељачким стројем кроз Сеоце и претресали село. Покојни Владо Шљиванчанин, ја и још један друг застали смо код неке недограђене куће у нојој је била смјештена огромна бачва. Један од нас се нашалио рекавши:

— Ајде да опалимо, нека се проспе ракија кад је већ не смијемо пити.

Таман је неко од нас двојице заустио да каже како ми нијесмо четници да тако радимо, а одједном поче да се подиже поклопац с бачве и кукурузовина на њему и неко поче испрекиданим гласом да запомаже:

— Немојте, браћо, кумим вас богом.

Појави се брадата прилика рашчупане косе. Увјеравзо нас је да није ништа крив и да нема код себе оружје. Одмах смо закључили да је то четник, извукли смо га из бачве и предали га командиру четс Секули Поповићу.

Кад смо овладали узвишењем Бањем и очистили Сеоце од четника, упутили смо се у колони десном обалом Лима. Приликом уласка у Марсенића Ријеку четници су нас обасули ватром из тешких митраљеза са Градине, узвишења на лијевој обали Лима. Убрзо су у Марсенића Ријеци изгорјеле неколике четничке куће, и то од њихове сопствене ватре с Градине. Наша чета је пред саму ноћ запосјела косе изнад села а ноћу се спустила до Ржанице. Ту смо се састали с једном теренском јединицом и добили задатак да нападнемо на четничко утврђење Буковац.

И наша чета је учествовала у том нападу. Док смо у највећој тишини пролазили кроз Доњу Ржаницу зачуо се лавеж паса. Наша

чета је била лијево од Друге, ноја је прва бацила бомбе на Буковац. И данас као да чујем глас Солумије Јегдић:

—• Напријед, пролетери!

— И оно наше:

— Ура! Ура! Напријед, Седма! — помијешано с ватром коју смо отворили из свих оружја.

Ноћу смо заузели врхове Буковца, а ујутро видјели мртвог четничког команданта Ђока Рачића. Приликом паничног одступања с Буковца четницима је падала опрема. У рововима и око ровова и зпклона још су понегдје горјеле ватре. Око њих је било лубина тек заклане стоке и врућих кукурузних хљебова.

Први рафали на Пештеру

Послије ослобођења Берана, наша се чета смјестила, колико се сјећам, у селу Бистрици, источно од Бијелог Поља. Кроз Бистрину протиче истоимена рјечица. Она извире испод Ђаловића клисуре. Ту су се чешће задржавали четници Рада Корде. Чета је била смјештепа у највећој сеоској кући коју називаху чардаком. Нешто касније Други вод је прешао у кућу на лијевој обали Бистрице.

Чини ми се да је то било средином маја 1944. године. Бијаше сунчан и за оно вријеме превише топао дан. А бијаше и подне по-Одмакло кад наш вод доби задатак да најбрже што може запосједне висове истчоно од Клисуре. Потрчасмо један за другим оном V цом. На челу колоне био је водник Крсто Батута.

Било је одиста врло напорно. Велики успон, ужасна врућинн, тешка опрема. Поред своје опреме и наоружања, сви носимо и резервне оквире и муницију за пушкомитраљез. А терен сав прекривеп густом храстовом шумом. Командир Батута одмјењује другове у ношењу пушкомитраљеза и муниције. А стиже свуд. Час је на челу па на зачељу колоне. И ријечју помаже замореним и физички слабијим да пристигну оне који одмичу. Он је и раније и касније у сличним ситуацијама био такав.

Приближавајући се врху развили смо се у стрељачки строј, у тој непрегледној шуми. У покрету смо извадили оквире, припремили оружје и бомбе. Одједном се указаше голе травнате површине иза којих се десно уздиже голо узвишење. По самом врху су се врзмале некакве прилике. На повик једног од другова „Ко је тамо?", умјесто одговора заклопара бреда. Одмах смо отворили ватру. Један од двојице наших пушкомитраљезаца, Јањић или Шипчић, просуо је првс рафале. А ми смо у трку преко неке увале, у стрељачком строју, почели подилазити врху брда. Иако је бреда уђутала, на врх смо излазили с припремљеним бомбаба. Горе, међутим, нијесмо затекли никога. Непријатељ је већ узмицао источно, огромним пространством брегова.

Приближавао се и први мрак. Шипчић је отворио ватру из пушкомитраљеза, али му се заглавио метак у цијеви. Брно је био загријан па нијесмо одмах могли да му замијенимо цијев. У том тренутку је с лијеве стране притрчао Јањић с бренгалом и пустио рафал.

За то смо вријеме замијенили цијев на брну и рафалима осули ватру. Непријатељска бреда је потпуно умукла. Четници су по групицама нестајали у планинским пространствима и у — мраку.

Тим првим нашим рафалима отјерали смо непријатеља с висова иза којих почиње Пепггерска висораван. На Градини смо запосјели положај. Он је доминирао Врхом, Ђаловићима, Негобратином, Доњим Коритима, па и даље.

Негдје између 15. и 20. маја једне мрачне ноћи да се прст пред оком није могао видјети, добисмо наређење за покрет. Кретали смо се сасвим непознатим шумовитим предјелима. опрезно, у колони, на растојању, преносећи команду да се одржава веза. Као оријентир служила ми је необложена чутурица која се бијелила о опасачу Вла>;а Шљиванчанина. Прећосмо неки поток, изиђосмо из шуме. Колона застаде поред неке ограде, ваљда већ у насељу и зачух: „Одмор"! По сиједасмо. Чује се:

— Тишина, и немој ко да заспе!

Оавих се уз неко срушено дрво, пушку намјестих између ноху, ранац под главу и — не знадох више што би. Заспах. Кад сам се тргнуо, била је већ зора. А око мене никога. Лијево при самом Врху —• двије куће. Па то је Врх — помислих. Ослушкујем и не покушавајући да потражим траг којим је нестала чета. Одједном чух трапање коњских копита. Тргнем се и као на крилима појурим изнад ограде. Кад тамо, наш митраљески вод. Препознадох Богдана Пићурића, кишанџију на бреди. Таман што сам се прикључио, кад ево ти десетара и Влада Шљиванчанина да ме траже. Дођосмо, а чета већ запосјела положај. Отворила се борба на Коритима.

Поново у Корита

Ни дан-данас ми није јасно да ли је тога јутра на том правцу била само наша Трећа чета или читав бата.љон. Штовише, једва се сјећам понечега из свог вода. У пријеподневним часовима овладали смо читавим правцем испресијецаног брежуљкастог терена, па чак и испалила први рафал на наш вод. Лијево и ниже од косе у једној смо кући заплијенили пун сандук муниције, свјетлећих метака у реденицима и кутијама за шарац, и још нешто опреме. Испод нашег положаја пружала се дугачка коритаста увала којом је непријтељ одступао у правцу Крушчице.

Било је прошло подне 16. или 17. маја када смо примијетили да се дужа колона креће лијево од Крушчице и да се стално појачаг.а ватра с тог правца. Колона се све више приближавала нашем положају, а долазила је некако све више бочно, с наше лијеве стране. У колони су се;јасно видјели коњи на којима се пресијавало оружје. Али када је стигла на плато изнад коритастог простора који нас је раздвајао од ње, та се колона развила у стрељчки строј и полако се почела спуштати ка кориту, нама с бока, осувши при том јаку митраљеску ватру на наше положаје. Том приликом наши пушкомитраљесци Радомир Радошевић, Тодор Јањић и Драгутин Шипчић штитили су одступање и извлачење наше чете.

Док нас је ова колона заобилазила са стране, наређено нам је да не отварамо ватру док не дођу на сасвим блиско одстојање, а затим да се чета извлачи. Одступницу су јој штитила поменута трк пушкомитраљесца са својим помоћницима. Пошто су испалили доста муниције, на неким пушкомитраљезима смо м;орали замијенити и цијеви. Успјели смо да извучемо и рањене. Помоћник комесара чеге Милован Шљиванчанин је стално храбрио борце, додавао пушкомитраљесцима муницију, распоређивао људство и посљедњи се позукао с пушкомитраљесцем Шишчићем, Владом Шљиванчанивом, Радомиром Тончићем, Драгом Бабовићем, Вучићем Барјактаревићем, Вукајлом Дедовићем, Јеленом Томић, Петром Барјактаревићем, Милорадом Цимбаљевићем, Војом Анђићем, Крстом Булатом и Недељком Алексићем. На крају смо се ипак морали повући за око километар и запос]есчи нове положаје на правцу Врха, Градине и Негобратине.

Жедни на Долиће и Угао

Крајем маја, не знам који је то био датум, чини ми се да је читава наша бригада у више колона кренула ка Пештерском пољу, од Ђаловића и Корита, уз голе стране. Иако су прво наш вод, па онда чета и Први батаљон уоамљени држали положаје на непознатом терену и пред јачим непријатељем, код другова моје десетине и вода преовладало је осјећање надмоћности.

Данима на овом простору нијесмо пили чисте воде, па од превелике жеђи ни глад нијесмо осјећали. По читав дан смо били приковани за брисани простор, по неким увалицама и брежуљцима. Ишли смо наизмјенично чак и пузећи по један или двојица с чутурицама на неку локву која служи искључиво за појење стоке. Вода је била тешка, некако црвена. Лако је замислити каква је била када по њој газе говеда док пију воду. Кад смо ушли у прво насеље, не само што не нађосмо воде него ни живе душе. Сјутрадан, кад смо поново ушли у ово село, затекосмо у једној кући постаријег човјека код неке огромне гомиле јечма. Рече нам на нигдје нема воде, да су је војске попипе и да је из далека доносе, па нас понуди млијеком. Насусмо чутурице и захвалисмо као да је права вода.

Непосредно послије доласка двојице куркра из штаба батаљона одржасмо састанак. Дневни ред је — напад на Долиће. Чланови Партије, кандидати и скојевци треба да буду први.

Мрак се већ почео хватати, а ево, кувара. С још једним другом носи вечеру — по комад хладног и нескуваног меса, без хљеба. Само је понеко то појео, понеко ставио у торбу, а много њих су, због жеђи, вратили вечеру.

Командир чете Секуле Поповић построји чету, објасни задатак: идемо на Долиће и Угао, треба да овладамо узвишењима које држи непријатељ. Објаснио је гдје се налазе Прва и Друга чета, митраљескк вод и штаб батаљона. Напријед ће ићи бомбаши, прате их пушкомитраљесци с помоћницима.

Пошли смо у колони, по водовима. На челу је четно руководство. Растојање, тишина, пазимо на везу. На команду, стадосмо. Командир

и, колико се сјећам Милован Шљиванчанин, вратише се с чела, а другови који су одређени за бомбаше — кренуше напријед.

— Пушкомитраљесци и помоћници, покрет! — паде нова команда.

Пењући се уз брдо развијасмо се по десетинама, иза пушкомктраљезаца, Заобилазимо жбуње. Мрак је све гушћи, и, што више замичемо уз брдо, као да губимо везу. Наређење је да нико не смиЈе отворити ватру док се не баце бомбе. Неко је открио положај. Чује се глас: „Назад!" Одједном, с брда неко чудно урлање и вриска, трчање нама у сусрет, низа страну. Јасно се чуло трапарање ципела. Али ми ни данас није јасно зашто непријатељ на нас није отворио ватру већ тада. Погледам: код мене само помоћник комесара Шљиванчанин и Јелена Томић. Однекуд се указа и мјесец. И тек кад смо сишли доље, некуд десно, с брда почеше рафали. А ми никако да ухватимо везу с четом, која је остала далеко лијево. Зашли смо на терен који је контролисао непријатељ, испред положаја Трећег батаљона. Тек ујутро смо се повезали с четом.

Пушка Петра Војводића

Еијаше, мислим, посљедњи дан маја. Диван и сунчан, прави прољетни дан. Ујутро смо се с коса спустили у Долиће. У селу није било ни људи ни стоке. Нико осим наших другова. Колико ми се чини бијаху неки интенданти и економи чета из батаљона и бригаде. Прошли смо кроз село и изишли на брдашце источно од пута Долић — Угао. Испод пута Је пространо равно Пештерско поље. Не знам да ли се на узвишењу које доминира и Долићима и Пештерским пољем 5ијаше прикупио читав наш Први батаљон, али, засигурно, поред наше, бијаше, нешто више лијево према пољу, и Прва чета. Ту смо имали одмор ради чишћења оружја и попуне муницијом. Иза подне кувар нам је подијелио ручак: по четвртину пшеничног хљеба, мало исушеног, и по добар комад дебелог јагњећег меса Овај хљеб смо претходне ноћи заплијенили на положајима који су држали Нијемци.

Они који су пожурили с ручком већ су прилегли. Други још ручају. Командир Прве чете Петар Војводић сједи на једном повећем камену и осматра поље. Имао је полуаутоматску њемачку пушку, скоро нову, с прстеном на нишану, па ми је то било интересантно. Из ње Петар одједном испали метак.

Сада се таквом брзином развише догађаји, што се каже, као на филмској траци. Не знадох што се прије догоди: да ли Петар прије испали метак, или неко викну „тенкови!", или нас, пак, ниско, у бришућем лету, надлијеће њемачки авион „рода".

Погледасмо куда је Петар осматрао, кад имамо што видјети, пољем неколико тенкова, у неправилноМ поретку, близу један другог, дигли огромну буку и жућкасту прашину, а за њима „божји милет" и дерњава огромне руље, која добрим дијелом бијаше и на коњима, као у каубојским филмовима. Сад ми већ би јасно зашто Петар испали онај метак, први тога дана.

Одједном на нас осуше страховиту митраљеску и ватру из флакова и мало помало прићоше Долићима, и то нама с лијеве стране. На нас је истовремено осута јака митраљеска ватра и са источне стра • не. Тамо су Нијемци држали положај од правца Тутина и Рожаја. Колико се сјећам, штаб Првог батаљона био је у том тренутку у критичној ситуацији. Био је у Долићима, испод нас, надомак тенкова који се изненада појавише. Према Пештерском пољу била је истурена ј^ • дна наша чета, мислим Друда, и једва се успјела извући. С врха брда смо отворили најжешћу ватру из свих оружја да бисмо заштитили штаб батаљона и омогућили му да се извуче из села, путем што сд Долића води за Угао. Под заштитом пушкомитраљеза почели смо у стрељачком строју да напуштамо брдо и силазимо на пут Долићи —• Угао. Ту смо се сусрели са штабом батаљона. Непријатељу је био циљ да своје снаге споји, овлада, овим путем и тако нас окружи.

Пребацивши се преко увале и пута избјегли смо окружење и жестоку ватру са правца Тутина. Али док се повлачимо уз огромну камениту страну, наш је стрељачки строј стално био под снажном ватром митраљеза и флакова. Најтеже је било пушкомитраљесцима и помоћницима каји су штитили одступницу чете. А кад смо измакли тенковима, није нам било сувише тешко да одбацимо руљу муслиманске милиције која је била кренула за нама.

Излазак на врхове, 31. маја 1944. године, остаће ми у дугом сјећању и трајној, али тужној успомени, не само зато што сам се због рањавања морао растати с друговима, већ због тога што сам се с некима ту заувијек растао. Нијесу успјели да пријеђу Лим Владо Шљиванчанин, Драго Бабовић и Војо Анђић. Тога дана сам се заувкјек растао и с Недјељком Алексићем, замјеником командира чете, Алексом Анђићем, Рацом Радошевићем, Јеленом Томић и Владом Пе-.јановићем, који су касније погинули.

Послије изласка из болнице дошао сам у Четврти батал>он, за курира у штабу.

Каква војска такви и трагови

Четници на Крнову нијесу оставили за собом не само многобројне рањенике и доста мртвих, окупаторско оружје и опрему, комору и друго, већ и пустош, какву за ообом нијесу остављали ни италијански окупатори. Као сад да гледам: њиве кромпира, који је тих дана био тек у цвијету, биле су потпуно прекопане, као да су тек узоране. Тако рећи, ниједна каца сира није остала у колибама. Опљачкали су све што им је до руке дошло и трпали у ранце и торбаке. У њиховим ранцима могло се изреда нећа тек заметнути кромпир (чамоњци), измијешан с италијанским бомбама и муницијом, с конзервама и опљачканим стварчицама из колиба (посуђе, млинови за кафу, маказе, храна). Али највише сам се зачудио кад сам нашао туце чачкалица у дугој и густој четничкој бради, у усиреној крви. Одакле му чачкалице у оно вријеме.

Но, међу огромним плијеном, коњима и мазгама, бијаше однекуд залутало и једно магаре под самаром. Међу многим пуним и полупразним кацама бијаше лубина меса и брављих кожа, италијанских бреда, дугих и кратких пушака (италијанских), сандук муниције и бомби и сто некаквих чуда, али за једно нијесам могао да разаберем што је.

— Па то је прави правцати „четнички самар" — повика један друг. А они рањени и заробљени дрхте и плачу.

Каква војска — такви и трагови које је за собом оставила.

Радојица НИКОЛИЋ

СКОЈЕВКА ПЕКНА

У Велетима код Даниловграда живјела је угледна породица Живка Богданова Ђуровића. Живку и његовој супрузи Милици родиле су се три кћери: Пекна, Босиљка и Марта. Нијесу имали велико имање, али захваљујући Живковој упорности, а нарочито вредноћи мајке Милице, која је имала смисла и за трговину, дјеца су у сваком погледу била добро збринута, хранила се и одијевала као и дјеца из најбогатијих сељачких домова. Живко и Милица су много вољели своје дјевојчице. Живко је у посљедње вријеме био често замишљен. Да ли од напора и бриге како да олакша и уљепша живот својим дјевојчицама, или од бриге која је мучила многе Црногорце који нијесу имали мушког насљедника, ратника у свом дому — то никада нико није сазнао. Пекна, његова најстарија ћерка, као да је најбоље разумијевала оца, још од раног дјетињства понашала се као мушкарац. Врло живахна и несташна, много је пута својим несташлуцима засмијала и овеселила своје другове и другарице.

Када су дјечје несташлуке замијениле ђачке торбе и школске клупе, Пекна се није промијенила. Била је добар ђак, али то јој није сметало да уноси весеље и радост међу ђацима, па су је зато сви вољели, како ми, њене другарице и другови, тако и учитељи. У кући је била такође вриједан радник и помагала у свему својим родитељима.

По природи бунтовна и енергична, а под утицајем својих старијих рођака и другова Видоја Ђуровића Кеше, Нећељка Богићевића, Милоша Пелевића, истакнутих комуниста свога краја, Пекна се врло рано укључила у напредни омладински покрет. Била је веома активна у прикупљању добровољних прилога за наше добровољце шпанске борце. Послије тога Пекна је била међу првим демонстрантима који су се у центру Даниловграда супротстављали полицији среског начелника Милована Илића. У окршају с полицијом било је жртава. Пекна, која је јуришала у првим редовима на полицију, тешко је рањена из ватреног оружја. Нога јој је била поломљена. Иако је неколико мјесеци лијечена, чак и у Београду, никада јој нога није добро срасла и осјетно је храмала...

Априла 1941. Пекна, као и сви напредни омладинци, скојевци и комунисти, као и сви родољуби уосталом, била је огорчена због

капитулације Југославије. А у току припрема за устанак била је међу првим скојечцима. У то вријеме је посјећивала и са успјехом завршила санитетски курс као и многе друге омладинке.

За вријеме борбе за Даниловград, јула 1941, и Пекна је, заједно с другим скојевцима из Велета, учествовала у нападу на град. Послије сплашњавања устанка, дио устаника се повукао у оближње планине ради консолидовања својих редова и припреме за нове обрачуне са окупатором. Пекна је добила задатак да с још неким скојевцима остане у селу. Пошто је постојала могућност да буду ухапшени, морали су да се скривају дању а ноћивали су по шумама, али су упорно радили и убјеђивали мјештане да нас окупатор није побиједио већ да ће борба тек да се распламса. Наши каснији успјеси су то и потврдили. Ко зна докле би се ти успјеси ређали и низале побједе над окупатором да се нијесу појавили четници с Бајом Станишићем на челу.

Пошто су се наше јединице с прољећа 1942. године, под притиском надмоћнијих снага Италијана и четника, повукле с терена Бјелопавлића, многи од наших бораца остали су по задатку у позадини непријатеља, да илегално раде. Остала је и Пекна. Док је неколико илегалних група често мијењало мјесто боравка да би извршавали постављене задатке, Пекна је углавном радила у свом и околним селима. Но, убрзо су је открили и ухапсили четници и предали је Италијанима. Неколико мјесеци била је по окупаторским затворима.

Послије изласка из затвора наставила је да активно ради на терену. С групом скојеваца — Мишком, Николом, Јагошем, Миладином, Станом и другим Ђуровићима — из Велета, Пекна је илегалним радницима увијек била сигурна веза и чврст ослонац.

Априла 1944. године Седма омладинска бригада је водила борбе у долини Зете. Њен Први батаљон је добио задатак да нападне утврђено брдо Тараш које доминира Даниловградом и дијелом бјелопавлићке равнице.

Батаљон је био на положајима Велета — Богићевићи, а штаб батаљона у Велетима, у кући Живка Ђуровића, оца Пекнина. У једној соби је командант батаљона Јовета Бобичић давао задатке командама чета. Најодговорнији и најтежи задатак добила је Прва чета којом је командовао Петар Војводић — да нападне Тараш самим гребеном, начичканим непријатељским бункерима.

Кад је дат задатак свим четама, поставило се и питање водича. Пошто је ту било неколико скојеваца из села, Мића Ковачевић, замјеник политичког комесара батаљона, предложио је да се они узму за водиче. Будући да су били наоружани могли су и да се укључе у борбу. Скојевци су одушевљено прихватили тај предлог.

— Ја ћу да идем с четом која ће да напада бункере на врху Тараша јер најбоље знам пут до тамо — енергично је иступила Пекна.

Петар Војводић је још био у штабу батаљона. Погледао је Пекну мало дуже па одједном рече:

— Ова ће црна ићи с мојом четом и нико други.

Мало се насмијасмо и нашалисмо на рачун тих ријечи Петрових, јер смо знали да он у борби увијек даје предност друговима

у односу на другарице, али остаде онако како је Пекна жељела а Петар одлучио.

Борба за Тараш је била врло тешка и дуго је трајала. У њу се пошло увече а трајала је до ујутро. Прва чета је наступала гребеном. Чули су се покличи неустрашивих омладинаца и њиховог командира. Били су међу фашистичким бункерима. Одједном се чуо глас Пекне Ђуровић:

— Напријед, скојевци.

То ме нимало није изненадило. То је и приличило Пекни, као да је сматрала да, ето, она треба да замијени мушку главу — ратника сина Живка Ђуровића, којег никада није било а којег су жарко жељели и родитељи и сестре. Пекна је неустрашиво јуришала на Тараш.

Борба је завршена. Имали смо доста губитака. У штабу батаљона је вршена анализа борбе. У сјећању су ми остале ријечи Петра Војводића. Пошто је говорио о борби чете, о њеним успјесимаи губицима, рекао је и ово:

— Нијесам могао ни замислити како је храбра ова Пекна Ђуровић. Као најбољи момак и борац, неустрашиво, с бомбама у рукама, јуришала је на фашистичке бункере. Једва сам је задржао да заједно с бомбом не ускочи у бункер међу Нијемце и црнокошуљаше. Кад је видјела како јуначки гину наши омладинци са Ђорђем Батутом на челу, пролила је горке сузе, јуначке сузе. А кад смо добили наређење да се повучемо, она је хтјела да продужи борбу, да остане међу бункерима, да се освети за изгубљену младост својих другова и да погине.

Слушајући ове Петрове ријечи била сам поносна на њу и у исти мах то пренијела њеним родитељима. У Живковим очима видјела сам сјај али нијесам знала да ли је тај сјај био одраз среће и поноса на своју ћерку или предзнак сузе радоснице.

Пекна је престала с радом у позадини. Пошла је као борац Прве чете. Пошла је с Петром Војводићем који је и касније користио сваку прилику да истакне јунаштво што га је испољавала и у свим наредним борбама. С њом је пошла и млађа сестра Марта. Сестра Босиљка је такође пошла у партизане. Остали су сами њихови родитељи. Остали су сами али и поносни на своје три кћери — три ратника.

Пгкна је као борац Првог батаљона учествовала у многим борбама — око Никшића, Берана, на Пештеру, Јаворју. А онда је дошла посљедња њена борба — на Крнову.

Послије вишедневних одбрамбених борби од Подгорице до планине Војника, да би омогућила Трећој дивизији понован продор ка Колашину и Беранама, Седма бригада је добила задатак да разбије четнички „гвоздени пук" у рејону Крнова.

Био је дан. Батаљон је врло близу подишао непријатељским положајима и извршио јуриш. И старјешине и борци су једновремено јурнули на непријатеља. У нападу су учествовале и остале јединице бригаде. Борба је била заиста жестока, прса у прса. Четници су се поколебали и почели одступати. Вјероватно су рачунали да ће дати отпор на сљедећим положајима. Но, доживјели су велико изненађење и разочарање. Иза њихових леђа био је наш Трећи

батаљон и један батаљон ОЗН-е. Упали су у клопку и предстојало им је уништење. Због великих губитака које смо им наносили, а и немогућности да се спасу, почели су се масовно предавати.

Борба се ближила крају. Пред нама је била мања група четника која је још давала отпор. Између нас и њих је био мали брисан простор. Пекна је угледала једног четника у непосредној близини.

— Оног ћу жива да ухватим — повикала је.

— Не, никако не смијеш да излазиш на тај брисани простор — викали смо ми.

Није нас послушала. И прије него смо је могли спријечити скочила је и устријемила се на четника. Ухватила га је и разоружала. Он је стајао као ошамућен. Пекна је локушала да донесе пушку и пиштољ које је скинула с четника у наш заклон, рачунајући да четник неће побјећи и да је њен заробљеник. На корак два испред заклона погодио је непријатељски метак. Извукли смо је до заклона и превили је. Нога јој је била поломљена изнад кољена. Били смо тужни због њеног рањавања. Као да се није ништа догодило, она је почела збијати шалу. Изгледало је као да се смије говорећи:

— Баш лијепо што су ме ранили у ову другу ногу. Једну су ми скратили жандарми за вријеме бивше Југославије а ову другу четници, па ћу сада нормално изгледати.

Пекна је одведена у болницу. Растала се с бригадом. Умрла је послије рата од задобијених рана и болести настале као посљедица ратних тешкоћа. Умрла је непосредно послије завршетка рата и њена најмлађа сестра Марта. Иза њих су остали стари родитељи и сестра Босиљка да тугују за њима и да се поносе њиховим јунаштвом показаним у току револуције.

Видосава БОБИЧИЋ

ЈЕЛЕНИНА ПОРУКА

Тридесетог маја 1920. године у Горици код Даниловграда рођена је Јелена Савићева Павличић. У манастиру Ждребаонику завршила је основну школу, а затим и четири разреда гимназије у Даниловграду. Трговачку академију је завршила 1940. године у Подгорици (данашњи Титоград). Од 1. октобра 1940. године до капитулације бивше Југославије радила је као службеник у Поштанској штедионици у Подгорици.

Још као ђак постала је члан СКОЈ-а и учествовала у свим демонстрацијама које је КПЈ организовала у Подгорици. У тринаестојулском устанку излази из Подгорице и учествује као активан борац у устанку. Постаје секретар скојевске организације за села Горицу, Копито, Почијевку, Кулу Лакића, Подкрај, Међице и Вучицу. Учествује у свим борбеним акцијама које води чета „Ђоко Ковачевић" до одступања наших јединица за Босну, у прољеће 1942.

Тада је из Жупе никшићке враћена по задатку КПЈ да као илегални радник ради у позадини. Четници је убрзо откривају, хватају и предају Италијанима, а они је затврају у Бранеловици.

У борби против окупатора учествује читава Јеленина породица. Кад и Јелена ухваћен је и отац Савић Радојев Павличић. Савић је такође учествовао у устанку и у борбама послије устанка, све док није ухапшен. Сва мучења и злостављања Савић храбро подноси. Пошто никога није одао Италијани су га стријељали јуна 1943. године на Забјелу код Подгорице, у четрдесет осмој години живота.

На Јелену се угледа и млађа сестра Даница. Као да је хтјела да је достигне, да се такмичи, с њом, и Даница учествује у свим акцијама на терену. Због тога су и њу Италијани и четници затварали и мучили. Неко вријеме је била у затвору кад и Јелена, а док је била код куће, Јелена је преко ње давала задатке и слала поруке омладини. Даница је све то обављала веома одговорно. Сем Јелене и Данице, активно су радили за НОП, и зато били и хапшени, и њихова мајка Јаница, сестре Ана и Станка, као и мали брат Владо, нарочито након што је постао члан СКОЈ-а.

Јелена је остала у затвору до краја 1942. Чим је пуштена, укључује се у активан политички рад. Због тога су је фебруара 1943. четници поново ухапсили. Затворили су је у казнени завод у Подгорици. Ту остаје до капитулације Италије.

Послије изласка из затвора, иако физички скршена, Јелена свом снагом приоња на рад међу омладином, као да је хтјела да надокнади оно што је пропуштено док је била у затвору. Као секретар скојевске организације била је делегат на Првом омладинском конгресу Црне Горе и Боке, на коме је поникла идеја о формирању Седме бригаде. Иако је и сама жељела да ступи у њене редове и о томе агитовала међу омладином, није имала срећу да постане њен борац, него је из Колашина враћена на терен.

Почетком априла 1944. године Седма омладинска је посјела положаје на лијевој обали Зете у Бјелопавлићима. Ту је од Спужа до Стубице водила борбе с Нијемцима, италијанским фашистима и четницима. И у Бјелопавлићима нас је омладина дочекивала с великим одушевљењем. У борбама које смо водили учествовала је и омладина. На Тарашу и другим борбама бригаде у Бјелопавлићима посебно су били запажени Милева Радуловић, Драгутин Радуловић, Ана, Даница и Јела Павличић, Милорад Бобичић, Милева Богетић, Бошко и Радојица Разлић, Никола, Стана, Марта и Пекна Ђуровић и многи други омладинци и омладинке.

У борбама за Тараш и манастир Ждребаоник, водич, борац и носилац рањеника Јелена Павличић служила је за примјер цијелој омладини.

Средином априла Седма бригада је пренијела борбена дејства на терен Никшића. С њом су, сада већ као њени прави борци, пошли и многи омладинци и омладинке из Бјелопавлића. Јелена је остала са својим скојевцима и омладином. Њена енергичност и неустрашивост приликом извршавања задатака није остала незапажена од непријатеља. Јелена се није уплашила тога што је затварана и мучена. Радила је и пркосила непријатељу водећи омладину из акције у акцију.

Јуна 1944. Јелена је и трећи пут ухапшена, и овај пут са сестром Даницом. Спроведена је у затвор „Јусовачу". Дуго су је мучили захтијевајући од ње и других скојевских руководилаца да открију другове и другарице с којима су сарађивали. Јелена је стојички подносила муке и презирала мучитеље. Ни остали омладинци и скојевски руководиоци који су били ухапшени с Јеленом никог нису одали непријатељу.

Четници су 20. јула 1944. импровизовали јавно суђење. Судили су Јелени и њеној сестри Даници. У току саслушања Јелену су толико тукли да јој је, када је изашла на „суд", текла крв из ушију и низ лице. Ипак је успјела да каже сестри:

— Нека те убију, али им немој ништа рећи.

Даницу су положили на неки сто, сјели јој на кољена и тукли је корбачем по грудима и лицу. Она је и то јуначки издржала. Никога није одала. „Суђењу" је присуствовао и представник њемачке команде из Даниловграда. Вјероватно се није слагао с таквим начином испитивања и „суђења", па је у једном тренутку, привидно узрујан, добацио осуђеницама:

— Знајте, њемачка команда вам не суди него ови овдје — показујући ка Јакова Јововића, Милатовића и друге четничке главешине.

Јелена се није плашила смрти. Гледајући јој право у очи пркосила је непријатељу исто онако као када је била на слободи. Једина јој је мисао била како послати поруку друговима који су били на слободи. Успјела је у томе. Послала је поруку слиједеће садржине: „Држите се храбро. Наставите рад као да смо и ми са вама, као да смо сви заједно. Знадите да све наше везе и све наше тајне биће са нама закопане у гроб. Ми ћемо бити освећени".

У свитање 23. јула четници су стријељали Јелену и њених 49 другова и другарица, међу којима и неколико старијих. Поред Јелене стријељани су: Вранко Р. Брајовић, Ђорђије В. Бурић, Сенка Ђ. Вујашковић, Сенка П. Вујошевић, Ружица Г1. Вучинић, Милорад М. Гргуровић, Светозар М. Гргуровић, Роксанда Д. Драговић, Марта М. Драговић, Борислав Ј1. Ђуковић, Даринка Ј. Зековић, Јованка Г. Ивановић, Роксанда Н. Јовановић, Јагош Т. Јовановић, Миладин Ж. Јововић, Бранко И. Јововић, Драго Н. Јелушић, Јашда Г. Калезић, Даница М. Калезић, Ружа М. Калезић, Радисав Ј. Калуђеровић, Илија М. Ковачевић, Ђорђије М. Ковачевић, Светозар М. Кољеншић, Радоје М. Кривокапић, Петар М. Марковић, Милован М. Мишковић, Боса К. Павловић, Данило Б. Павићевић, Владо Б. Пајовић, Јагош Б. Пајовић, Милосав Ђ. Поповић, Бранислав Ж. Прелевић, Милорад Р. ПрелеЕић, Милка М. Радовић, Ирена М. Радовић, Љубомир П. Радуловић, Милутин П. Радуловић, Нико П. Распоповић, Миливоје Р. Симоновић, Велимир Ђ. Стојић, Мируна И. Сухих, Милка В. Ћиповић, Драга М. Улић, Зорка М. Шарановић, Јованка М. Шарановић, Роксанда Р. Шарановић, Милева Ј. Зековић и Драгутин Д. Радуловић.

Овај гнусни четнички покољ омладине чак је и припадницима њемачке фашистичке војске изгледао претјераним. О томе је сачуван својеврстан документ. Њемачки командант мјеста у Даниловграду писао је 25. јула 1944. у 14,50 часова, и под ознаком „врло хитно" отпремио четничком команданту Јакову Јововићу, чији је

штаб био у Косовом Лугу, писмо сљедеће садржине: „Господин потпуковнпк Фришлинг вас моли да на сваки начин прекинете са даљим стријељањем. Ближа обавјештења слиједе. Он вас такође моли да ОВО дсставите господину Ђуришићу".

Послије овога гнусног злочина велика туга је завладала бјелопавлићком равницом. На све стране се чуо лелек и плач. Али, не само штс тим злочином омладина Бјелопавлића није поколебана него је удвсструченом снагом пошла у борбу предвођена Веселином Ђурановићем, Бранком Ђуровићем, Миладином Перовићем, Јованком Павићевић, Вукосавом Перовић, Иком Перовић, Даницом Шкеровић и Видом Станишић. А да би се колико толико попунио омладински кадар, убрзо послије ослобођења Даниловграда организован је политички курс за руксводиоце СКОЈ-а и УСАОЈ-а. На њему су слушаоци били: Рајко Велимировић, Чедо Бошковић, Владимир Бобичић-Бацо. Зора Ђуровић, Милорад-Мујо Драговић, Милева Ђуровић, Даница Шкеровић, Душко Вучековић и Новак Јововић.

Ширећи се муњевитом брзином, вијест о злочину на Лазинама брзо је стигла и у Седму омладинску бригаду. Цијела бригада је била огорчена. Не скривајући тугу и жалост њени борци су чзражавали и спремност на ссвету. То се убрзо и догодило. Дошао је 25. август 1944, дан обрачуна са четничким „гвозденим пуком", коме је Павле Ђуришић поклањао посебну пажњу. У муњевитом налету Седма бригада је потпуно уништила ову елитну четничку јединицу. која тек што је била завршила обуку у Косовом Лугу, непосредно поред Лазина. То је, поред осталог, била и освета Седме омладинске бригаде за стријељане омладинце на Лазинама.

Двадесет другог јула 1971. Републичка конференција Савеза социјалистичке омладине Црне Горе прогласила је 23. јул Даном младих Црне Горе.

Јовета БОБИЧИЋ

НИ РУЧНЕ БОМБЕ НИЈЕСУ ПОМОГЛЕ

Послије разбијања четничког „гвозденог пука", наша се бригада, преко Роваца и Мораче упутила за Колашин.

Четврти батаљон је био у претходници, а наша Трећа чета у челном сдјељењу. Из Колашина смо наставили покрет ка Матешеву.

Већ је био пао мрак. Наступали смо врло опрезно. На ивици села Скробуше челни извиђачи су срели групу мјештана. На питање да ли у близини има непријатељских снага мјештани су одговорили да не знају. Чим је, међутим, челна патрола прешла дотрајали мост на Тари, на улазу у село, наши извиђачи су се сучелили с њемачком патролом. Одмах је започела борба. Чета се брзо развила у стрељачки стрсј и пошла уз косу сјеверно од Матешева.

Ноћ је била тамна, а букова шума чинила ју је још тамнијом. Нијесмо видјели ни метар преда се па смо налијетали на букова стабла као да су били људи. Краткотрајни бљесци наших и њема-

чких ручних бомби само су нас још више засљепљивали Послије њих смо се још спорије кретали. Ипак смо ишли напријед.

Борба је била оштра, терен неповољан. Захтијевао је максимално напрезање снага. Међутим, захваљујући храбрости, сналажљивости и самоиницијативи бораца чете и читавог батаљона, ми смо, уз садејство Другог батаљона, који је нападао десно од нас, присилили Нијемце да у зору напусте косу и повуку се у бункере изнад Матешева.

Гонили смо их до самих бункера али смо при том изгубили везу с Другом четом, која је наступала лијево од нас. За њу смо у једном тренутку помислили да је нека њемачка јединица која нас обилази па нам је наређено да одступамо. Почели смо да се повлачимо по дијеловима и тек тада некако сазнадосмо да је Друга чета имала задатак да заобиђе Нијемце лијево од нас и да их нападне у бок.

Ова наша забуна и поремећај веза омогућили су Нијемцима да се среде и припреме за отпор из бункера и да организују добар ватрени систем. Но, упркос томе ми, послије краткотрајног сређивања, настављамо с нападом. Поново смо брзо изашли на косу коју смо тек били напустили. Коса је доминирала бункерима. Командир чете је наредио да моје одјељење приђе што ближе бункерима и да ручним бомбама ликвидира Нијемце у њима.

Кренусмо, пузећи, користећи букве и њихове пањеве као заклоне. То је помогло да нас Нијемци не примијете све док нијесмо дошли испред самих бункера. Бацили смо бомбе. Експлозије се тако јако проломише планином, да смо мислили да су бункери срушени а Нијемци уништени. Али кад кренусмо напријед испостави се да је наша процјена била погрешна. Нијемци из бункера осуше ураганску ватру. Чинило ми се да ми кроз главу пролазе стотине зрна. Ипак, рањен је само један друг. Имена му се не сјећам. Рана је била смртоносна и након кратког времена пошто смо га изнијели с попришта борбе рањеник је издахнуо.

Бункере смо поново засули ручним бомбама. При том је рањен пушкомитраљезац Данило Драговић, родом из села Ђулића код Андријевице. Нијемци су нам узвраћали ручним бомбама итромблонима. Ближио се дан а ми још нијесмо успјели да освојимо бункере. Наређено је да се повлачимо ка Планиници, нашем полазном положају. Нијемци су нас с Јабуке тукли артиљеријом. Но, од ње нијесмо имали губитака, иако су гранате експлодирале у непосредној близини.

На овој коси смо се задржали три дана. За то вријеме су нам дезертирали неки борци који су заробљени на Крнову и распоређени у нашу чету. Лично наоружање су остављали на положају.

Другог дана су чланови штаба батаљона обилазили положаје чета. Кад су дошли код мене, упознао сам их са стањем у одјељењу и рекао им да положај десно од нас држи Други батаљон, али да с њим немамо везе и да нас Нијемци могу заобићи и напасти с бока или с леђа. Затим сам их упознао са појавама дезертерства, наводећи о којим је борцима ријеч. Из разговора сам видио да су скоро о свему већ упознати од мојих старјешина. Но, кад сам говорио о појави дезертерства, командант батаљона ме прекиде:

— Какав си ти руководилац кад ти војска бјежи у непријатељске редове!

Негдје око 14 часова чусмо пуцањ. Командант батаљона узе доглед и, осмотривши терен испред положаја, рече:

— Подилазе нам Нијемци!

Почеше око нас да експлодирају артиљеријске гранате. Одмах смо отворили ватру из свих оружја и њоме приковали њемачки стрељачки строј за земљу. Поведе се жестока борба. Нијемци успијевају да с лијева заобиђу дио наше чете. Али, ми извршисмо снажан противнапад и вратисмо дио изгубљеног положаја. Нијемци су бјежали, а ми их гонили све до бункера из којих су пошли у напад. Убили смо три њихова војника и заплијенили један митраљез „шарац" с већом количином муниције. Ми смо имали два рањена друга и једну другарицу — Љубицу Пајковић, из Лушца крај Берана.

Увече тог дана поново смо напали Нијемце у бункерима. Кретао сам се с командиром вода Ратком Љешевићем. Он је био познат као храбар, искусан и сналажљив борац и старјешина. Био је мајстор у примјењивању ратних лукавстава и обмањивању непријатеља. Испред чете смо ишли он и ја као бомбаши. Бацили смо први бомбе. Чим су експлодирале, Нијемци су на нас отворили ватру из свих оружја. Око нас су на све стране експлодирале бомбе.

Ни ове ноћи нијесмо успјели да освојимо бункере и уништимо Нијемце у њима, већ смо се поново повукли и посјели полазни положај. Кад водник дође да нас обиђе, осјетисмо да је много тужан. Питамо га да није, можда, болестан и да нема што друго ново. Није, вели, болестан него је утучен вијешћу да су погинули наш политички комесар батаљона Радован Папић и доскорашњи наш командир чете Илија Јововић. Све нас дубоко ожалости та вијест, јер су и Радован и Илија били ријетко добри другови и храбри борци и руководиоци. Њихова погибија је ненадокнадив губитак за наш батаљон па и за бригаду.

Послије свануће ка нашој засједи која је била испред положаја, ишао је човјек у доњем вешу. На команду засједе да стане стао је као укопан. Другови су му пришли и питали га ко је. Одговорио је да је Нијемац. Спровели су га к нама. Потврдио је да је Нијемац. Побјегао је, вели, из јединице која се утврдила у бункерима и жели да се с партизанима бори противу њемачког фашизма.

Спровели смо га у штаб батаљона ради саслушања и даљег поступка, задовољни што ни сви Нијемци нијесу фашисти.

Трећег дана смо добили смјену и наређење да се спремимо за покрет, ка Андријевици.

Бојо БАРЈАКТАРОВИЋ

ИЗДАЈНИКУ ЈЕ СУДИО ЦИО БАТАЉОН

Непријатељ је у току рата настојао да у наше редове убаци своје обавјештајце и шпијуне. Један такав је доспио и у Другу чету Трећег батаљона. Био је то поднаредник бивше јушсловенске војске Милорад Лукачевић. Он је прије „добровољног" приступања нашем покрету крајем 1943. године провео више од годину дана у четницима, а касније се сазнало да је у том времену лично сарађивао и с Нијемцима. Немајући довољно података о томе ипак му је дата шанса да у борби докаже стварни однос према нашем покрету.

Међутим, Лукачевић је на сваком кораку демонстрирао своје поднаредничке врлине, стечене дрилом у подофицирској школи бивше југословенске војске. Стао би као укопан пред командиром или комесаром, обраћајући им се толико гласно да се све тресло. На све што би му старјешине рекле он је одговарао са „разумем, разумем". Као стражар би, заустављајући патролу или смјену, пробудио цијелу чету продорним узвиком „стој". Био је међу првим добровољцима за све задатке, сем за борбене. Настојао је да што прије стекне повјерење старјешина, нарочито комесара. Кад се јуришало, његов се глас није чуо. Приликом напада на Спуж сакрио се у један јарак, али кад непријатељ поче да се повлачи викао је за њим из свег гласа. Забављао је млађе борце причама из свог пустоловног поднаредничког живота. Издашан је био у препричавању својих „подвига" у првим устаничким данима 1941. године. Међутим, вјешто је избјегавао сваки разговор о свом боравку у четницима. У таквим приликама најчешће би се извлачио тврдњом да је као активан поднаредник бивше југословенске војске робовао војничкој заклетви све док се није увјерио ко стварно води борбу против окупатора_, а ко му служи. Сада жели да покаже на дјелу да је патриот.

Таквим држањем и причама покушавао је да стекне повјерење бораца и да се зближи с њима. Послије борби за Спуж и Даниловград обратио ми се за савјет да ли да га примимо у СКОЈ. Наравно, рекао сам му да је то за њега још рано, јер главне борбе тек предстоје и пружиће му се прилика да покаже колико је привржен нашем покрету, односно, колико је одлучно рашчистио са схватањима и грешкама из своје прошлости.

Како је непријатељска офанзива већ била почела, наша бригада је пребачена у рејон Никшића да затвори правац Никшић — Шавник. Пред зору, 18. априла, четничка бригада капетана Ивана Ружића је преко непосједнутог дијела положаја Никшићког одреда избила у село Растовац, изненадила Трећи батаљон, опколила га у кућама и напала. Батаљон је успио да се пробије из кућа и да заустави четнике. У противнападу, који је предузела цијела Седма бригада, четници су разбијени и поново, уз губитке, сатјерани у Никшић.

За Лукачевића је то била прилика да и он ступи у акцију. Сакривши се у једној штали, у којој су се налазили коњи, заједно с два наша кувара Италијана, сачекао је четнике. Прије њиховог доласка из ревера блузе извадио је сакривени четнички грб и прикачио га на капу. А кад су се четници појавили, војничким кораком је изашао пред капетана Ружића, представио му се — нагласи-

вши да је у партизане отишао да би се против њих борио у њиховим сопственим редовима.

Да би у то увјерио издајника Ружића. Лукачевић је, примијетивши заробљену посаду наше „бреде", која је била истурена на положаје према Никшићу, показао четницима ко су међу њима чланови КПЈ и СКОЈ-а и понудио се да их лично стријеља.

Огорчењу бораца није било краја када су ово слушали од двојице стараца из села који су били очевици догађаја.

Наравно, након тога, Лукачевић је стекао велико повјерење не само четника већ и Нијемаца. Нијемци су га чак слали на обавјештајно-диверзантски курс у Аустрију, да би га оспособили за нове, сложеније акције и злочине противу нашег покрета.

Међутим, случај је хтио тако да га извиђачи наше Треће дивизије ухвате у близини Бијелог Поља четири мјесеца послије злочина у Растовцу. Био је то његов нови задатак у саставу њемачке извиђачке групе приликом једне шире непријатељске акције противу јединица наше дивизије у долини Лима.

Вијест да је Лукачевић ухваћен обрадовала је цио батаљон, посебно борце Друге чете. Након саслушања, штаб бригаде га је предао Трећем батаљону да му он суди за почињене злочине. Обучен у униформу њемачког извиђача Лукачевић је стајао скрушен пред постројеним батаљоном и молећи за милост, нудио своје услуге, да би окајао почињене злочине.

Борци су били немилосрдни. Сви као један узвикивали су: „Смрт издајнику!" Био је то најбројнији и намјеродавнији револуционарни суд који је овом окорјелом издајнику и злочинцу изрекао једино могућу казну.

Јован ЖАРКОВИЋ

ГОРКЕ ЈАБУКЕ

Трећа чета се налазила у селу Скробуши, недалеко од Матешева. Одатле смо по водовима одлазили на положај, на посу источно од пута Колашин — Матешево, у непосредној близини Матешева, у коме су се Нијемци били утврдили. Послије ноћне акције између 31. августа и 1. септембра и наш се Трећи вод повукао с положаја.

У Скробуши се налазио и штаб батаљона с приштапским јединицама.

Био је диван дан. Иако је званично, по календару, још било љето, за ове крајеве, на надморској висини од хиљаду метара, овако лијеп и топао дан је ипак права ријеткост. Такво вријеме нам је добродошло да послије ноћне акције одспавамо у позадини и да се одморимо.

Негдје око подне пошто смо добили ручак, Војо Поповић и ја, нераздвојни другови из вода, договорисмо се да прошетамо. Сружје

смо оставили у воду, јавили се воднику и пошли у шетњу без одређеног циља.

Шетајући тако, наиђосмо на напуштену кућу чије двориште није било ограђено. Над двориштем се разгранала стара „будимка" не баш обилног рода. На њој се видјела тек по која већа јабука. Оне које је начео црв већ су попадале испод крошње дрвета.

Знајући да та врста јабука у то вријеме још не зријева Војо и ја пробрасмо оне веће и боље са земље и по двије-три понијесмо собом. Пошто су биле на земљи, узесмо да их трљамо о крајеве блузе. Само што смо загризли и пошли сеоским путем, сусретосмо замјеника политичког комесара батаљона Бранка Савићевића. Нешто нас лецну. Стадосмо као укопани. Кад је видјео јабуке, оштро нас упита:

— Одакле вам то?

Обојица, у исти мах, скоро муцајући, рекосмо да смо их узели испод јабуке и показасмо му дрво. Тада, партијски руководилац батаљона осу паљбу по нама:

— Знате ли ви чија је то кућа? Што, ако је четничка? Што ће рећи о нама? Знате ли ви да се то не смије!

Можда је тада још нешто рекао али све то није било лако запамтити. У истом тону он љутито настави:

— Па зар ви чланови Партије тако радите. Идите, и немојте да вам се то више понови — заврши партијски руководилац батаљона грдњу.

Ми се укипили пред њим, па ни ријеч да проговоримо, да се бранимо, да му објаснимо, да по нашем схватању нијесмо ништа ружно учинили, јер смо узели по неколико јабука из дворишта куће која је била напуштена, и то са земље, а нијесу чак добро ни зреле. Стојимо збуњени пред замЈеником комесара батаљона. Мени испаде угризак из руке и остатак јабуке. Кад он оде, нас двојица заборависмо да га поздравимо. Бацисмо и остале јабуке и погледасмо се. Јабуке нам постадоше горке да не могу бити горче.

Вратисмо се у чету невесели и ћутећи. О томе догађају никоме не говоримо ништа. Питајући се стално: јесмо ли стварно погријешили? Не скидајући с ума стрепњу: да ли ће партијски руководилац батаљона тражити од партијске ћелије наше чете да расправља о нашем „гријеху". До тога, међутим, не дође, јер је он сматрао да је и критика била довољна.

Али Војо и ја тај догађај никада не заборависмо.

Душан М. БОГАВАЦ

УСКРАЋЕНО БОМБАШТВО

Падом мрака једног септембарског дана 1944. године Трећа чета Другог батаљона се сакупи на четну конференцију. Дневни ред објави командир Јаков Шундов:

— Конференцију смо сазвали ради предстојећег ноћног напада на њемачко упориште у Матешеву.

Он укратко објасни значај акције и закључи:

— Потребно је да се јаве добровољци бомбаши, и то најмање пет бораца и један пушкомитраљезац да их прати.

Није прошло много времена а тишину прекиде глас најмлађег борца у чети Радовића (имена му се не сјећам). Он одлучно рече:

— Ја се јављам за бомбаша.

Повучени његовим примјером, редом се одмах јависмо нас још неколико најмлађих бораца, све седамнаестогодишњаци.

Док смо се ми јављали, комесар чете Веселин Поповић и замјеник комесара Ђуро Батуран, издвојени у страну, тихо су нешто разговарали. Послије тога, приђоше командиру и нешто кратко му рекоше.

Касније смо тек сазнали о чему су се договарали. Знајући колико је тај задатак озбиљан и на какве све тешкоће можемо наићи у току његовог извршења политички руководиоци чете су друкчије пресудили. Не потраја дуго и чу се командир:

— Не би ваљало, другови, да у ноћашњој толико озбиљној акцији у бомбаше пођу најмлађи, рекао бих још дјечаци, најмање искусни борци. Без обзира на то што су се јавили добровољно, ја у, име команде чете, захтијевам да они не пођу у бомбаше већ да се јаве старији и искуснији другови.

Ми најмлађи у чети дуго смо послије тога размишљали о исходу ове конференције. Мало смо се и љутили што нам већ те ноћи није указано повјерење.

Још и данас размишљам о томе. Тада нијесам био у Партији, па не могу сигурно знати, али сматрам да је поступак команде чете био надахнут партијском директивом да се води брига о млађим борцима, који су, по правилу, увијек имали више смјелости и храбрости него ратничке вјештине. А храброст није увијек све. Ваља побиједити, туђи непријатеља и остати у строју. То је тек онда истинска побједа.

Саво БУЛАТОВИЋ

РАДОВАН РИСТОВ ПАПИЋ

Радован Папић је рођен 1913. године у селу Коравлици у Опутној Рудини у Црној Гори. Растао је и васпитавао се у сиромашном, поноситом и слободарском крају у коме се кроз вјекове више цијенила слобода од живота. За њу се борило и гинуло, о њој се причало и пјевало, те су из тога краја израстали људи храбра срца и борбена духа. Те особине красиле ^у Радована, баш као што су красиле и многе друге борце из тог краја. Из породице Папић израстао је и Шћепан, командант батаљона у чувеном боју с Турцима на Вучјем Долу.

Радован је био друго по реду дијете Риста и Спасеније Папић. Родитељи су му били сиромашни али часни и поштени. Као дијете осјетио је све тегобе немаштине, сиромаштва и окрутне аустријске

окупације. Након завршетка првог свјетског рата више гладан него сит, више го и бос него обучен и обувен, пјешачио је уз камените коравличке стране до основне школе у Враћеновићима, гдје је завршио четири разреда, а потом до Билеће, гдје је завршио четири разреда трговачке школе. Еио је отресит, бистар и одличан ученик. Није имао много дјечје радости и безбрижности, јер је сурова стварност наметала тежак живот. Његови родитељи, с петоро дјеце, тешко су одржавали голи живот, те нијесу могли омогућити Радовану даље школовање. Тешка срца морао је да остане код куће и помаже родитељима у обављању сељачких послова.

Када је, негдје послије 1930. године, у Билећи почела да ради пилана гвемачке фирме „Омбла", Радован се запослио и радио у пилани до 1935. Те године, заједно с родитељима, братом и сестрама сели се у Метохију, близу Ђаковице, надајући се да ће тамо лакше наћи неки посао и имати боље услове живота. Међутим, ни тамо није могао да нађе запосљење, те се враћа у родни крај, запошљава се и ради извјесно вријеме на изградњи жељезничке пруге Билећа — Никшић. Дружио се с радницима и сељацима и с њима преживљавао тешке услове рада, материјалну биједу и сиромаштво. Поново одлази у Метохију и некако успијева да се запосли као војни референт у општини Бец, срез Ђаковица. Ту је нашао много другова и пријатеља међу напредном омладином.

Одмах послије капитулације бивше Југославије враћа се у свој крај. Желио је да у завичају, гдје су живјели, гинули и умирали његови стари, и он упали лучу борбе за слободу. Кроз тешке услове рада и живота, одраније је прихватио као циљ и идеал не само борбу за слободу већ и за социјалну правду и једнакост. Заједно са осталим комунистима из тог краја, пун младалачког жара и револуционарног заноса, предано ради на окупљању и припремању народа за борбу против окупатора и свих оних који су се ставили у њихову службу. Примљен је у Комунистичку партију Југославије средином 1941.

У тринаестојулском устанку у Црној Гори учествује у многим борбама које су вођене против усташа, Италијана и четника, а послије формирања Бањско-вучедолског батаљона ради и у његовом штабу све до одступања партизанских јединица са територије Црне Горе. У свим борбама се истицао храброшћу и сналажљивошћу. Био је бескомпромисан у разобличавању непријатељског рада и поступака домаћих издајника. Његова отвореност и брзо реаговање на сваку и најмању неправду, дружељубивост, приступачност и присутност у опхођењу с људима чинили су га једним од најомиљенијих другова у томе крају.

На над формирања Пете пролетерске црногорске бригаде, 12. јуна 1942. године, Радован се нашао у строју Друге чете Трећег батаљона бригаде. Са својом четом је учествовао у маршу и у борбама које су почеле на Зеленгори и, након пробијања преко Трескавице и Бјеласице, трајале све до Прозора. Показивао ј« снагу и издржљивост у тешкоћама и напорима и својим примјером подстицао и друге да издрже. Августа 1942. у Шћиту код Прозора, Радован је теже рањен од експлозије бацачке мине. Налазио се извјесно вријеме у болници на лијечењу. Кад је новембра 1942. формирана Тре-

ћа ударна дивизија, Радован је постављен за комесара заштитне чете дивизије,- С њом је учествовао у борбама које су вођене у четвртој и петој непријатељској офанзиви, све до Сутјеске. Дванаестог јуна 1943, на простору испред Погледала, његова је чета водила борбу с њемачком јединицом која је нападала од Поповог Моста ка Драгош-селу. Сама је одбијала њемачке нападе и јурише. Претрпјела је велике губитке, али је задржала продор Нијемаца до пристизања дијелова Пете пролетерске бригаде. Иако веома тужна због тога, Радован је с поносом причао о јуначкој погибији многих својих бораца.

Из борби на Сутјесци Радован се пробио у родни крај. Повезао се с партијским радницима и другим борцима који су се са Сутјеске пробили у тај крај. Краће вријеме је морао да живи у строгој илегалности. То му је веома тешко падало, јер је био навикао на отворену борбу с непријатељем, а не да мирно посматра како се народни издајници слсбодно крећу. Доласком Пете пролетерске бригаде у тај крај, септембра 1943, Радован поново ступа у своју јединицу. Постављен је за политичког комесара Треће чете Трећег батаљона. С њом је учествовао у многим борбама: у Трепчи, око Вилуса и Грахова, на Острогу, по Бјелопавлићима, Братоножићима, Лијевој Ријеце, по Кучима — Кржањи, Личнику, Фундини, око Медуна и многим другим од којих није било одмора све до краја 1943.

Радован је био веома цијењен и омиљен старјешина у батаљону, увијек солидног општег образовања и идеолошко-политичке изграђености. Волио је и цијенио своје борце, увијек био с њима и уз њих, особито у тренуцима кад им је било најтеже. Улагао је све споеобности да од њих створи свјесне борце наше народноослободилачке борбе и револуције. Није жалио времена ни труда само да оспособи и припреми јединицу за извршавање борбених задатака. У њега је сваки борац имао неограничено повјерење. Служио је као узор правичности и поштења. Ауторитетом који је уживао и личним примјером улијевао је одлучност борцима и подстицао их на подвиге.

Кад је 30. децембра 1943. формирана Седма црногорска бригада, Радован Папић је постављен за политичког комесара њеног Четвртог батаљона. Ту његово ратно искуство, политичка зрелост и способност долазе до пуног изражаја. Велики је Радованов допринос што је ова омладинска јединица брзо постала узорна.

У саставу Седме бригаде Радован је са својим батаљоном водио много борби: око Бијова гроба и Граба код Бродарева; утврђеног Тараша и Мајстровина; при ослобођењу Берана, маја 1944, у Долићима и по Пештерској висоравни; на Јаворовини, Боровом брдуи Главици приликом чишћења Бихора; на Цварину и Медуну у Кучима; око Стијене Пиперске; падина Броћника, Градишта и Јаворја; на Буковој пољани и Планиници код Матешева; у уличним борбама приликом коначног ослобођења Берана; на Рудом брду и Лиси и на. многим другим мјестима. Биле су то тешке и крваве борбе, али и све крунисане побједама. Све те и друге борбе по Херцешвини, Босни, Црној Гори и Санџаку, савлађивање снијегом прекривених врхова Влашића, Прења, Бјеласице и Комова, непроходних врлети Трескавице, Голије, Војника, Дурмитора и Сињајевине, њихових набу-

јалих ријека и потока, кањона, урвина и долина дио су борбеног и животног Радовановог пута.

Радован се борио против свих непријатеља: од Нијемаца и Италијана до усташа, домобрана, четника, балиста и муслиманске милиције. Борио се храбро и одлучно, предано и непоколебљиво уграђујући цијелог себе у темеље слободе, у темеље нове домовине. Као прекаљени револуционар и истински син свога народа једини смисао постојања нашао је у борби за слободу и за нову Југославију. Радован није био човјек само храбра срца, већ и хуманист, личност коју су красиле најплеменитије особине човјечности и људског поштења, искреност и отвореност, љубав за друга и пријатеља, љубав за своје борце и спремност да се за њих жртвује. Био је оличење комунистичке чистоте прегалац, револуционар и васпитач и условима рата за слободу, за бољи живот и срећнију будућност. Растом, ликом и моралном снагом био је прави изданак љутог црногорско-херцеговачког крша.

Посљедња борба у којој је Радован учествовао била је код Јасена испод Комова, на комуникацији Лијева Ријека — Матешево. Ту је 20. септембра 1944. јуначки погинуо у сукобу с њемачком јединицом. Погибија Радована Папића болно је одјекнула не само у Седмој омладинској већ и у Петој пролетерској црногорској бригади, у којој је имао доста другова који су га искрено вољели и поштовали. Седма бригада остала је без храброг и способног комесара батаљона, али је његов лик у њеним редовима био присутан у свим борбама до краја рата.

Пјевало се на одмору, предаху, покрету. у борбама:

„.. .На домаку хучне Таре
негдје испод голих грана
у самоћи гроб се крије
комесара Радована.

Стоји као свијетли примјер
тешке борбе славних дана
примјернога прегалаштва
неуморних партизана..."

Пјесма о његовој погибији, коју је саставио његов саборац Крсто Кривокапић, ушла је у читанке за основне школе у неколико послијератних издања у Црној Гори. И данас је Радован Ристов Папић свијетли примјер на чијој се храбрости васпитавају младе генерације у љубави за слободу и оданост своме народу.

Богдан ЛАЛИЋЕВИЋ

КОМЕСАРРАДОВАН

Ту негдје између Никшића и Билеће, баш на средокрећи црногорског и херцеговачког крша, смјестило се село Коравлица. У селу је живјела породица Риста Папића, с петоро дјеце: два сина и три кћери. Најстарији Радован рођен је 1913. године. Васпитаван је да буде поштен и храбар, како то и одговара његовим прецима. Основну

школу је завршио у Враћеновићима, а четири разреда трговачке школе у Билећу.

Ристо је 1930. године колонизиран на Косово код Ђаковице у селу Доњи Петровац (сада Луг Бунар).

Радован Папић је био и млади службеник једне пилане код Билеће. Његов отац, мајка Спасенија, брат и сестре, од њега су много очекивали, нарочито да их материјално помогне.

Убрзо послије пресељења породице Папић, Радован се запослио у општини Бец као службеник. Као ђак трговачке школе у Билећи, а потом као млад службеник пилане, почео је да препознаје друштвене супротности, а у њима је особито уочавао све жешћи притисак на радничку класу и на сељаштво.

Радованов нераздвојни друг и пријатељ из млађих дана Радован Вујовић носи, поред осталог, иово:

„Поносан сам што могу да кажем о том дивном човјеку и другу много тога. Радован је био високог раста, мршав, мрке пути, веселе нарави и изузетно комуникативан. Присно је знао да приђе човјеку. Био је достојанствен и средина га је мнош цијенила. Друговати са њим било је право задовољство. Његов утицај на мене прије рата био је пресудан за моје опредјељење за НОП. Радован ми је прије рата говорио да је онај друштвени поредак пун људске неправде, корупције и зеленаштва. Да није жандарма и полиције, тај поредак не би могао да живи и опстане. Највише је волио да говори о положају сељаштва, о опозицији и влади, о националним односима, о политици Стојадиновића и о октобарској револуцији.

Радован је имао вјереницу у Ластви код Требиња — сјећа се Вујовић. Звала се Вука Тешановић. Мислио је да се жени, али како је ратна опасност била све ближе, Радован је говорио да не би желио да ствара породицу, јер породица човјека доста веже, и у тако судбоносним догађајима за нашу земљу био би помало спријечен да да све од себе.

О Радовану је његов саборац Вујовић имао још много тога да каже, али нам је препустио да и ми, његови ратни другови, кажемо оно што нам је о том дивном другу, комунисти и човјеку остало у сјећању.

Радованов брат од стрица Благоје сјећа се да је Радован одмах по избијању рата 1941. године пошао у Црну Гору, а његова породица у Србију. По доласку у родни крај примљен је за члана КПЈ. Чим је избио устанак, отишао је у одред, а из одреда, нанон што је формирана Пета црногорска бригада, ушао је у њен састав.

Као прекаљени ратник, запажен политички радник, Радован с дужности комесара чете долази за комесара Четвртог батаљона у тек формирану Седму црногорску бригаду — децембра 1943. године.

Примајући дужност, сјећају се његови ратни другови, Радован је пред батаљоном омладине говорио као родитељ кад шаље своју дјецу у рат, као револуционар кад упућује на револуционарно јунаштво, као комуниста позивао је на јединство батаљона под заставом Партије, за боље сјутра. Ове Радованове ватрене ријечи дјеловале су на батаљон снажно, као на ђаке прваке ријечи њихових учитеља. Остало је у сјећању његових ратних другова то с каквом је љубављу

и бригом упућивао савјете командирима и комесарима да сачувају људство, али и да организовано и храбро туку непријатеља.

Све особине јаке личности у Радовану су се одмах уочавале. И у штабу батаљона, и у односу са обичним борцима знао је да се одговорно постави. Командант његовог батаљона Војо Срдановић сјећа се да је с Радованом било изузетно задовољство радити, радовати и водити батаљсн. Радован је с батаљоном прошао низ борби. Његови ратни другови, особито комесари чета, сјећају се да је пред сваку акцију обавезно упућивао на храброст и на бригу о борцима. Знао је да веома оштро осуди небудност и нетактичност према људима. Особито је његово срце било велико према храбрима и уопште према примјерним борцима и руководиоцима. Радован је знао и с непријатељем достојно да поступа. О једном таквом примјеру говори Радован Лекић:

У љето 1944. Четврти батаљон био је на положају у Кучима, а у селу Цварину био је смјештен штаб батаљона. Једног дана Божо Вујачић, командир Друге чете, доведе четника Шаровића, предратног трговца из Андријевице. Овај окорјели издајник налазио се у Подгорици са окупатором, па је врло често са својом братијом долазио у село Златицу, смјештену испод самих положаја које је бранила чета Божа Вујачића, и из добрих заклона у златичким виноградима нрипуцавао на наше борце. Једног дана Вујачић у засједи сачека овог четника, ухвати га и свезаног доведе комесару Папићу. Радован га је саслушао, али то није било саслушање, већ очинско убјеђивање са жељом да овог четника одврати од погрешног пута. Папић га је наговарао да напусти блок у Подгорици и оде у Андријевицу својој кући, или да му партизани дају пушку и да се бори против окупатора. Тешко загазио у издају, Шаровић се није дао наговорити. Код њега су нађене и фстографије са сахране Блажа Ђукановића и Баја Станишића, четничких главешина које је Пета бригада ликвидирала у манастиру Острогу. Четник је био врло дрзак, пријетио је Папићу да ће га упамтити и да ће му се осветити. Иако је пред собом имао тешког издајника, Радован се није дао изазвати, већ је и даље хладнокрвно водио разговор. Отац Шаровићев, такође четник, живио је у Подгорици и чим је чуо да му је син ухваћен, одмах је послао ћерку са 200.000 италијанских лира, не би ли откупила брата од партизана. Радован је изгрдио ову жену, говорећи јој да се партизани не продају за италијанске лире и њемачке марке. Савјетовао јој је да лире врати а да ће јој брата пустити само ако хоће да се бори у нашој бригади против непријатеља, или да се врати у Андријевицу и да тамо мирно сједи. Своје издајништво и дрскост овај непоправљиви четник платио је послије неколико дана.

Радован је цијелим својим бићем био окренут човјеку. Као комесару чете у његовом батаљону, био ми је посебан доживљај да се у предаху и на одмору сретнем с тим дивним човјеком. Његов ненаметљив разговор, у сваком од нас политичких руководилаца палио је револуционарни жар и храброст и богатио нас новим знањем. Негдје маја 1944. године од Радована сам добио Историју СКП (б), очито писану у илегалству, на веома слабом папиру и без корица. Он ју је, како ми се чинило знао напамет.

Послије ослобођења Берана, септембра 1944. док су јаке њемачке снаге надирале од Подгорице према Матешеву, Трећом и Четвртом батаљону је наређено да, у садејству с дјеловима Пете бригаде, нападну Матешево. Напад није успио, па је поновљен 19. септембра. Ни тада није успио.

На инсистирање штаба дивизије поновљен је 20. септембра. И овај пут је Четвртом батаљону садејствовао Трећи.

„Пред овај напад", сјећа се Ратко Љешевић, Радован Папић је, пошто је обишао све јединице Четвртог батаљона, дошао и у Трећу чету. Војнике је храбрио и од њих тражио храброст и упорност У предстојећој борби. ј

Пошто су се прикупили у засеоку Сунге, оба су батаљона пошла у напад на Матешево. У напад су једновремено пошле све јединице, сем Треће чете Четвртог батаљона, која је за ову борбу била придата Трећем батаљону и пошла је нешто касније, са задатком да се креће на крилима двају батаљона и да веже десно крило Трећег са лијевим крилом Четвртог батаљона.

Због учесталих напада наших јединица на Матешево, а и због значаја који је за њих имала саобраћајница Подгорица—Матешево—Колашин—Мојковац, Нијемци су уредили за одбрану висове око Матешева и пилану Ђуровића, па су и овај пут наше јединице дочекане силовитом ватром из митраљеза, минобацача и топова. У саму зору 21. септембра морали су се повлачити и Трећи и Четврти батаљон. Радован се кретао за Другом четом, нешто више лијево, према спојевима Друге и Треће чете, ка једном пропланку који су Нијемци добро уредили за одбрану. Док су се борци Друге чете кретали пропланком, на отвореном простору их је дочекала снажна ватра. И баш ти, први рафали, покосили су Радована Папића и Илију Јововића с још неколико бораца.

Пошто су се и остале јединице повлачиле на полазне положаје, повлачила се и Друга чета. Обавијештен о Радовановој и Илијиној погибији штаб Четвртог батаљона наредио је Другој чети и једном воду Треће чете да под командом Ратка Љешевића изврше противнапад на непријатеља, ка мјесту погибије ових другова и да извуку рањене и мртве другове.

Наишли смо на јак отпор и до пред саму зору никаквог резултата није било. Пошто је добио извјештај о неуспјеху Друге и вода Треће чете, штаб батаљона је у напад повео цијели батаљон. Али ни након овог напада батаљон није успио да изнесе тијела погинулих другова, јер га је непријатељ овај пут дочекао још снажнијом ватром. На ивици шуме и у непосредној близини положаја Друга чета је наишла на једну жену сакривену у неком кућерку. Она је испричала ово:

— Посматрала сам како су се Нијемци дуго задржавали око два партизана. Том приликом су испаљивали и метке. Партизани су на себи имали торбице, па су Нијемци ове торбице претресли, а затим су ову двојицу закопали.

Жена је показала и дрво крај којег су Нијемци закопали та два партизана. Из казивања њеног штаб батаљона је извео закључак да су Радован Папић и Илија Јововић наишли на снажну митраљеску ватру од које су смртно погођени.

Тако се завршио револуционарни пут Радована Папића, гордог ратника и комесара, омиљеног друга и човјека.

Свим Радовановим друговима остала су многа и неизбрисива сјећања на његов лик, на његову дубоку повезаност са човјеком и револуцијом. То потврђује и пјесма коју му је посветио један од његових другова и сабораца, покојни Крсто Кривокапић. Ево стихова те пјесме:

На домаку хучне Таре,
негдје испод голих грана,
у самоћи гроб се скрива,
комесара Радована.

Стоји као свјетли примјер,
тешке борбе славних дана,
примјернога прегалаштва,
неуморног партизана.

Као зубља вјечног плала,
што кроз поноћ мрклу сјаји,
пут којим ће кроз вјекове,
ступат наши нараштаји.

Шум планине, и брзака,
опјело му држи ти'о,
мјесто цвјећа по гробу се,
густи бршљан обавио.

Мјесто сеје, мјесто брата
тужна јесен плаче рана,
мјесто сузе материне,
свјетло лишће пада с грана.

Низ планину магле броде,
надвила се јесен рана,
цио народ слави спомен,
комесара Радована.

Саво ПИЋУРИЋ
Ратко ЉЕШЕВИЋ

ИЗВИЂАЊЕ ЊЕМАЧКИХ ПОЛОЖАЈА

Пред сами мрак једног јесењег дана 1944. године, у штаб Другог батаљона позвани смо Мило Мартиновић и ја. Командант батаљона Крцун Машановић рекао нам је да морамо да извршимо важан и одговоран задатак. Ту је био и помоћник комесара бригаде Крсто Грозданић. Командант је знао да смо и Мило и ја добри пливачи и наредио нам је да пређемо Лим, који тада није био газан, и да тамо добро извидимо њемачке положаје.

Нијемци су практиковали да се пресвлаче у женска одијела и да тако патролирају или постављају засједе. Због тога смо морали бити опрезни. Договорили смо се на коме ћемо мјесту прићи Лим. Одјећу смо завезали на главу и с пушкама препливали Лим. Било је доста хладно, а поред тога и ноћ. Послије пријеласка такође смо ишли опре-

зно. Сјутрадан изјутра у једној долинисмо угледали њемачке положаје. Прије тога, у близину њемачких положаја, наишли смо на сеоску кућу. Пошто смо добро осмотрили околину и увјерили се да ту нема непријатеља, ушли смо у кућу. Њен домаћин био је сељак Кораћ. Домаћин се запрепастио кад нас је видио. Питали смо га за Нијемце. Рекао је да су ту и да не идемо даље, да је то бесмислено и да ћемо погинути. На наше инсистирање, показао нам је куда води најпогоднији пут до њемачких положаја.

Пузећи смо им пришли сасвим близу. У томе нам је доста сметало опало лишће, јер се чуо шум. Због тога смо морали да се крећемо полако и опрезно. Кад смо дошли у непосредну близину њемачких положаја, чули смо разговор Нијемаца и угледали топове. Избројали смо и њих и њемачке војнике који су се кретали по положају. Била је ту једна батерија. Осматрали смо извјесно вријеме и сачекали пад мрака. Тада смо се повукли. Дошли смо до мјеста гдјесмо препливали Лим у поласку и на истом мјесту поново га препливали и вратили се у јединицу.

У штабу батаљона смо поднијели извјештај команданту. Он нас је похвалио, рекавши да смо добро извршили задатак.

Марко—Мато РАИЧЕВИЋ

ПРВИ БАТАЉОН У БОРБИ ЗА ДРУГО ОСЛОБОЂЕЊЕ БЕРАНА

Крајем августа и почетком септембра 1944. Први батаљон је водио борбу с четницима и Нијемцима на положајима Лиса, Трешњевик, Коњско Брдо, Турија, села Прађевац и Црни Врх. Батаљон се налазио на десном крилу бригаде и на лијевом крилу Девете бригаде наше дивизије. Остали батаљони бригаде у времену од 1. до 10. септембра налазили су се на положајима око Андријевице и Берана, у долиниЛима.

У борби с Нијемцима који су држали Трешњевик погинуо је 30. или 31. августа комесар Прве чете. Био је Босанац, Крајишник, и непосредно уочи борбе дошао је у наш батаљон. Сјутрадан смо приморали Нијемце да се повуку ка Матешеву. Погинулог комесара сахранили смо на Трешњевику.

Пошто су четници с Бјеласице све јаче притискали Девету бригаду и у међувремену заузели Колашин, наш је батаљон био принуђен да се поступно повлачи правцем Лиса — Коњско Брдо — Турија Прађевац — Црни Врх, ослањајући се на лијево крило Девете бригаде. Веза са осталим нашим батаљонима била је доста слаба, јер су они били сувише развучени долином Лима. Десетог или 11. септембра батаљон се повукао из- рејона Црног врха, јер се, због напада четника с Бјеласице повлачила и Девета бригада. Батаљон се повукао преко Пријелогаи прегазио Лимурејону Брзаве, док се Девета бригада повукла ка Оштрељу и Равној Ријеци. Четници су тада овладали Пријелазима,

Фемића Кршом посјели Превијанско брдо, доминирајући положај на лијевој обали Лима.

Послије преласка на десну обалу Лима Први батаљон је заузео положај у Затону, према четницима који су посјели Превијанско брдо, и ватром из тешких митраљеза и осталог аутоматског оружја олакшавао повлачење главнине бригаде. Тада је, у овој борби погинуо командант мјеста у Беранима Божо Милачић. Овдје је била велика гужва али је била и повољна околност што је Први батаљон благовремено прешао Лим и заузео положаје у Затону, тако да се непријатељ није могао примаћи ријеци.

Два до три дана су јединице Треће дивизије консолидовале своје редове у околини Бијелог Поља а затим прешле у противнапад на четнике који су били овладали Мојковцем, Колашином, Беранама и Андријевицом. Седма и Девета бригада су нападале ка Беранама а Пета према Мојковцу и Колашину. Седма бригада је оријентисана лијевом, а Девета десном обалом Лима. Задатак им је био да ослободе Беране.

Први батаљон је 14. септембра у 11 часова избио у рејон Затон — Пашића Поље. Његов је задатак био да форсира Лим и заузме Превијанско брдо. Док се батаљон прикупљао и спремао да пређе Лим, с Превијанског брда је засут минобацачком и митраљеском ватром. Минобацачка граната погодила је штаб батаљона док се договарао о преласку Лима и даљем дејству. Том приликом је тешко рањена Илинка Ковачевић, и од тих рана је убрзо издахнула. Помоћник политичког комесара батаљона Василије Ковачевић — Мињa рањен је у главу и у руку. Рањен је и курир батаљона Петар Ковачевић.

Одмах смо наредили да тешки митраљези појачају ватру и извршили насилан пријелаз ријеке, а једна наша чета је у јуришу збацила непријатеља с Превијанског брда. Затим је цио батаљон прешао ријеку и протјерао четнике из рејона Фемића Крша и Брзаве. Тиме смо створили могућност за несметан прелаз осталим дјеловима бригаде.

Први батаљон се у сумрак прикупио у рејону Фемића Крш -- Брзава и ноћу, кроз разбијене четничке групе, кренуо правцем Брзава — Пријелози — Заград — Главац и у саму зору 15. септембра освануо на прилазима села Црни Врх. Батаљон је у ствари наступао истим правцем којим је 11. септембра одступао у правцу Бијелог Поља. Пошто смо терен добро познавали, ноћ нам није сметала да извршимо задатак, напротив, омогућила нам је да без борбе, након преласка ријеке. избијемо на полазне положаје за напад на Црни Врх.

За вријеме ноћног пробијања батаљона кроз разбијене четничке групе десила се једна незгода која се стицајем околности срећно завршила. Негдје око села Главаца разбијени четници су успјели да изневаде патролу која се кретала у заштитници батаљона и заробе једног нашег борца. Ноћ је била тамна а четници прикривени у засједи нијесу смјели напасти главнину батаљона но су сачекали његово зачеље и напали патролу. Кад је тај наш заробљени борац рекао да се на овом сектору налазе три бригаде, четници су се уплашили, пустили га и побјегли у правцу Бјеласице. Не сјећам се имена овог довитљивог друга и чланова патроле, али ми је читав тај догађај остао у живом сјећању.

Испред Црног Врха је превој преко којега иде пут за Беране, а десно и лијево су доста велика узвишења Шестаревац и Соко. У ства^ ри, превој испред Црног Врха био је тада капија Берана коју су држали четници, и то с јаким снагама, у што смо се увјерили за вријеме борбе. Одмах послије свануће батаљон је ступио у борбу. Судар с четницима био је испред села, на самом превоју између Честаревца и Сокола. Чим је свануло, штаб батаљона је једну чету помјерио лијево, према Шестаревцу, ради наткриљивања непријатеља на самом превоју и ради веза с нашим Другим батаљоном, који је наступао лијево од нас, такође, ка Шестаревцу.

Приликом напада Првог батаљона на превој четници су пружили жилав отпор. Видјело се да су ту јаче њихове снаге. Имали смо доста муниције, па су наши „бренгали" снажно дејствовали. Наредили смо командиру Пратећег вода Новици Радојевићу да постави бацач на птт који је водио на превој. Већ трећа граната је погодила непријатељски штаб. У четничким редовима је настала гласна кукњава, коју смо, због близине њихових положаја, сви чули. Било нам је јасно да је граната погодила на право мјесто, па смо царедили да батаљон поново пође на јуриш.

Четници су и овај пут пружили необично жилав отпор (тада су сахрањивали и мртве), али не задуго. Потпомогнути бочним дејством Другог батаљона брзо смо их разбили. За коту Соко није било борбе. Њу су четници напустили чим су видјели да је разбијена њихова главнина. Разбијени и обезглављени, с Црног Врха су натјерани ка Беранама и Лиму. Тамо су их, међутим, дочекале и разбиле у још мање групе друге наше јединице.

На положајима око Црног Врха четници су претрпјели велике губитке. Ту им је погинуо и командант бригаде, за кога рекоше да је био судија.

Војин СРДАНОВИЋ

НА ШЕСТАРЕВЦУ

Тог сунчаног септембарског дана 1944. године Други батаљон је из села Недакуса код Бијелог Поља кренуо према Беранама. Пред нама је био задатак да поново ослободимо Беране и његову околиу од четника, који су тих дана били веома активни у нападима на нашу слободну територију.

Наша је колона брзо напустила Недакусе, прошла кроз Бијело Поље, а затим десном обалом Лима продужила према Беранама. Били смо одморни. Ни у храни нијесмо оскудијевали. Међу борцима је владало ведро расположење. Иако смо знали да нам предстоји борба с васојевићким четницима, није нас то много забрињавало, јер су то наши стари познаници, које смо и раније добро тукли.

Прије 16 часова били смо у близини Фемића Крша, на коме су се налазили четнички положаји. Напао их је Први батаљон а ми смо на-

ставили цестом која води за Беране. Лим смо прегазили код Пријелога а потом продужили лијевом обалом. Мрак нас је затекао на мјесту прелаза преко Лима.

Морали смч се обазривије кретати, јер нијесмо тачно знали да ли се пред нама и на којем положају налазе четници. Моја извиђачка десетина била је придодата Трећој чети и кретала се на челу колоне. Ишли смо брзо, без застајкивања. Ка Црном Врху у коме смо имали напасти четнике, пут нас је водио преко висоравни зване Шестаревац.

На Шестаревац смо стигли у освит зоре. Неки дјелови Треће чете већ су били зашли у шумовиту страну, која се спушта према Црном Врху, а одједанпут у шуми запуца. Дошло је до сусретне борбе између наше Треће чете и четничке јединице Вуксана Цимбаља, која је била у покрету према Шестаревцу. Четници су избили на ивицу шуме. Ту су заузели положај и разгорјела се борба.

Брзо смо се снашли и отворили снажну ватру баш по ивици шуме. Неколико пушкомитраљеза је приковало четнике за те положаје. Борбени положај је заузело и пратеће одјељење батаљона. Нишанџија на „бреди" Крсто Боговац не да четницима да ока отворе. Наша је ватра јака и четници не могу напријед. Кад смо појачали ватру, више нијесу могли да издрже но су се повукли, и то тако панично да их нијесмо могли сустићи до Црног Врха и даље. Побјегли су главом без обзира. Не наишавши ни на какав отпор, сишли смо у Црни Врх, а затим наставили за Виницку.

У току ове борбе рањен је пушкомитраљезац наше извиђачке десетине. Презивао се Баошић, а родом је био из Мораче. Није могао да се креће, а камоли да носи пушкомитраљез. То су четници примијетили и почели да вичу: „Хватај га живог!" Но, ми им то нијесмо дозволили. Распалили сто још жешће по њима. Баошићу сам лично прискочио и помогао му да се повуче и да изнесе пушкомитраљез.

Милорад РАИЧЕВИЋ

ПУТ ДО НАЈБОЉИХ ЈЕДИНИЦА КОРПУСА

„... 2. — VII ЦРНОГОРСКА УДАРНА БРИГАДА представља врло оспособљену, морално јаку, политички прилично свјесну и у борби прокушану нашу јединицу. Захваљујући њеном бројном стању и борбености њеног људства, ова нам је бригада рјешавала врло тешке задатке, и представља пуну залогу за неку тежу ситуацију.

Руководства батаљона и чета ове бригаде потпуна су. То су углавном другови са доста искуства и знања, који већ дуго времена раде у тој јединици. Изузетак чине команданти батаљона који су посљедњих дана сви измијењени. Такав командни кадар могао је да одговори и у тежим ситуацијама, што се и показало у неколико добрих успјеха. Неколика батаљонска руководиоца направили су извјесне дисциплинске преступе у погледу држања према штабу бригаде, на чему је указано. Командни кадар ове бригаде може својим радом обухватити и још много већи број бораца, с обзиром на своје квалитете.

Борци VII црногорске ударне бригаде, који су великим дијелом добровољци, дијелом упућени са терена из омладинских ор^анизација, представљају

врло добар материјал за изграђивање. Све напоре и тешкоће сносили су ведро **и када су били најзаморенији могли су ријешити било какав војнички** задатак. **Ова бригада, на основу горе реченог, има услова да се развије у једну** од **најбољих јединица нашег к<—пуса..."**

(Извод из извјештаја политичког комесара Треће ударне дивизије Јова Капичића **политичком комесару Другог** ударног **корпуса од 25. септембра 1944.)**

ТАКО СУ ДЕЈСТВОВАЛИ НАШИ БОМБАШИ

Тог дана чета се налазила на положајима у рејону Црног Врха, сјеверозападно од Берана. Око подне у Горња Села стигли су четници. Упадали су у куће и пљачкали. Чета их је спремна очекивала. Али баш у тренутку кад се њихове колоне почеше приближавати Црном Врху, чета доби наређење да се повуче на нове положаје. Сви смо зажалили што је до тога дошло. Положаји које смо до тада држали били су веома повољни за одбрану. Овако, четници већ у сумрак уђоше у Црни Врх, без борбе.

У међувремену дође ново наређење — да чета поново овлада положајима које је држала у току дана. И за извршење тог задатка, баш као и у другим сличним приликама, тражени су бомбаши. Јавили смо се нас четворица и четна болничарка Стојанка Бабић. Та веома храбра и добра другарица никада није пропустила прилику да се међу првима јави у бомбаше.

Пошто смо познавали терен, веома смо се брзо и неопажено приближили циљу напада. На најистакнутијем узвишењу у селу стајао је стражар. Обезбјеђивао је већу групу четника, која је, вјероватно не очекујући наш напад, била занићила на супротној страни узвишења. Одредили смо једног друга да у тренутку када ми будемо бацили бомбе убије стражара. Ми остали смо засули четнике са 7—8 бомби. Настало је бјежање, кукњава и јаук четника. И баш када је Црни Врхбио поново у нашим рукама стигла нам је порука да се вратимо на ранијеположаје, јер је општи напад одгођен.

Озарени успјехом и јавно похваљени за извршење задатка, оставили смо поново Црни Врх и четнике и пошли на нове задатке. Сјутрадан смо сазнали да је рањено и погинуло двадесетак четника, као и да је том приликом погинуло и неколико сељака које су четници насилно повели као водиче и таоце, јер су се њихови синови и рођаци налазили у нашој бригади. То је сазнање нашу радост претворило у тугу и огорчење.

Раде САВЕЉИЋ

ВИСИО ЈЕ О ЧЕТНИЧКОЈ БРАДИ

У првој половини септембра 1944. године ситуација на територији на којој се налазила Седма црногорска омладинска бригада била је доста неповољна за нас. Јачина непријатеља који је нападао наше јединице на сектору Бјеласице и Андријевице износила је преко 3.000 војника. Главне снаге непријатеља сатојале су се од четника, а било је и нешто италијанских фашиста и Нијемаца. У току 12. септембра непријатељ је заузео.и Беране.

Према обавјештењима којима се тада располагало двије њемачке дивизије биле су на пролазу из Албаније преко Подгорице. Такође је било и обавјештења да ће и долином Лима, правцем од Албаније, такође проћи неке њемачке јединице.

С обзиром на овакву ситуацију — јак непријатељски притисак на сектор Берана и могући наилазак њемачких дивизија преко тих области — Трећа дивизија се повукла у јужни Санџак.

Послије борби које је 10. септембра водила с четницима на положајима Коњско брдо — Турија — Околиште Седма црногорска бригада је добила задатак да крене у правцу Бијелог Поља. Према том наређењу бригада је требало да крене ноћу 10. септембра и да се размјести на просторији Жари — Затон.

У правцу Бијелог Поља, које је 9. септембра ослободио Четврти батаљон Пете пролетерске црногорске бригаде, са Седмом бригадом се кретао и штаб Треће дивизије.

У борбама које је водила Седма бригада од Берана до Бијелог Поља, учествовала је чета пратећих оруђа бригаде. Борба се водила и у рејону Црног Врха. Милан Станојевић био је нишанџија на тешком митраљезу „бреда", а ја„ сам му била помоћник.

Била је зора, а ми јако уморни и поспани. Између нашег положаја и Црног Врха земљиште је таласасто, с пуно увала. Дођоше нам два друга извиђача и рекоше:

— Идемо да испитамо Црни Врх, да видимо докле је стигао непријатељ.

Пошли су по клизавом терену. покривеном буковим лишћем. Опанци су им се клизали, па су се хватали за букове гране. Јован Ђокић, да би се одржао, хватао се за букове гране, обрасле маховином. Одједном, умјесто за букову грану, ухватио се за четничку браду. Четник је на положају спавао дубоким сном. Није ни осјетио када га је Јован ухватио за браду. Да се неби оклизнуо, Јован се чврсто држао за браду. Четник се трзао, покушавао да се ослободи, а Јован, опет, вукао браду на другу страну и скоро висио о њој. Напокон, четник је схватио што га је снашло, разрогачио очи и упро поглед у Јована. Сада је и Јован видио да је то жив човјек, а не маховина на буковој грани. Пустио је браду и откотрљао се низ брдо. Јован је био обезнањен од оваквог сусрета с четником, али је ипак рукама некако објаснио што му се десило. Тек пошто је попио мало воде дошао је к себи.

Кад су се и четници прибрали од изненађења, мислећи за Јована да је то неки залутали партизан, дали су се у потјеру за њим. Вјероватно су примијетили и нас за тешким митраљезом, па су нам се при-(јлижавали врло опрезно. Ми смо, међутим, непрестано осматрали у

правцу Црног Врха. Кад сам скренула поглед к њима, они су били у једној ували. Руке су им биле блатњаве, а на њима прионуло буково лишће и улијепило се за блато. Испруженим рукама придржавали су се да се не би оклизнули. Онако испружене блатњаве руке личиле.су на жабе. Тако су се, са испруженим рукама, пузећи, примицали све ближе и ближе. Посматрајући их довикнем Милану:

— Милане, види што су ове жабе навалиле јутрос, па нам се све више примичу.

Милан ме оштро погледа и даде ми знак очима. Тада ми би све јасно. Четнички строј „жаба" само што није „нагазио" на нас. Брзо извукох шраф из „бреде". Милан узе цијев и затури је на раме. Ја узех постоље одјурисмо једно за другим низ неку њиву. Била је подугачка и водила је ка неком путу. Четници нијесу пуцали него јурили за нама. Хтјели су да нас живе ухвате. Пошто су и мене добро уочили викали су:

— Не пуцајте! Хватајте их живе! Ухватите ону за кике! Хвагајте Мошину копилад.

Псовали су нас најпогрднијим ријечима. Али, када су видјели да им умичемо, јер смо ми просто „летјели", чинило ми се да нијесмо ногама земљу додиривали, почеше викати:

— Пуцајте, пуцајте, умакоше нам!

Пушкомитраљески рафали стадоше одјекивати као да се води велика борба. Јако сам се препала да ме стварно не ухвате за кике. Окренула сам се и пала с постољем од митраљеза насред њиве. Милан ми приђе и упита:

— Погибе ли то?

— Не, жива сам — одговорих.

Одмах сам устала, стигла Милана. Тако здраво и весело, с читавим митраљезом, стигосмо у своју јединицу. Радовали смо се што смо остали живи. Али не мање смо се радовали томе што смо сачували наш тешки митраљез. У јединици је настало право весеље, јер су сматрали да смо погинули.

Увече 11. септембра штаб дивизије и Седма бригада стигли су у Бијело Поље. Чета пратећих оруђа се смјестила на периферији Бијелог Поља. Задатак јој је био да одржава везу с Деветом бригадом, која је била у Крушеву.

Јелица ВУЈАДИНОВИЋ-ЖИЖНЋ

ЧЕТА У КОЈОЈ СЕ КОВАЛО ДРУГАРСТВО

И неколико примјера из Првог батаљона, односно његове Прве чете, рјечито говори о томе какво је другарство владало међу борцима и руководиоцима.

Тон томе другарству од почетка су давали старији другови, тј. руководиоци из старијих бригада Милорад Ивановић, Благоје Перуновић, Јовета Бобичић, Мића Ковачевић и Видосава Ђуровић, а у чети Петар Војводић, Радоје Вукчевић и Војо Вулић. Готово сви су били велики весељг>ци и шаљивџије, спремни да створе ведру атмосферу

кад год за то има услова, а озбиљни и докраја одлучни кад је требало извршити неке борбене задатке.

Миња Ковачевић, партијски руководилац батаљона, често је разговарао с млађим друговима, бодрио их и савјетовао. Често је, нарочито у почетку, долазио и на наше партијске састанке. Како су код нас сви чланови Партије били млади по годинама, а, изузев руководећих другова, и по партијском стажу, ми смо готово редовно постављали на дневни ред тачку критике и самоКритике. Ту су озбиљно критиковани и најбезазленији младићки несташлуци, којих је у часовима одмора и затишја било доста.

Стрпљиви и мирни Војо Вулић, Бошњо, како смо га звали, тако је умјешно водио те састанке, да су се невјероватном брзином ови млади преображавали у озбиљне и разложне саговорнике. Миња је то уочавао и подржавао. Своје иступање је тако подешавао да подржи и ојача ауторитет Вулића као секретара и да подстакне озбиљност и савјесност комуниста који паметно дискутују. Знао је и да похвали то како умјесто једни другима указујемо на грешке, које, истина, нијесу биле велике али је, било потребно на њих указати да касније не би било већих. Али би Радоје Вукчевић шапатом, који смо сви могли чути, рекао:

— Па, Миња, ту и нема никаквих грешака.

Санитетској служби у почетку нијесмо придавали нарочити значај. Али су Митар Пилетић, из санитета бригаде и Видосава Ђуровић, из санитета батаљона, мијењали наша схватања. Њихова брига о рањеницима и болесницима била је таква да смо брзо схватили велику хуманост овога позива. Цијенили смо и њихову бригу да се побољшају хигијенски услови становања и одијевања. Они су збиља били неуморни, као и сви њихови сарадници на том послу.

ЈБудска солидарност се осјећала у јединици на сваком кораку. Кад год је неко био болестан, никад није било проблема да га други замијени на задатку. Додуше, болест се у нас сматрала безмало срамотом. Требало је да се борац одиста тешко разболи да би допустио да га неко замијени или да оде у болницу.

У чети смо имали неколико страствених пушача. Јанко Станковић, Новица Радојевић, Радош Алексић и још неки могли су без хљеба али не и без дувана. Готово сваки борац је једнако бринуо о њиховом снабдијевању. А кад је била несташица, што баш није било ријетко, страсни пушачи би пушили једну једину цигарету. А кад није било цигара — кукурузовину.

Петар Војводић је волио да се рве. Било је и других љубитеља тога спорта, као Радоје Вукчевић, Новица Радојевић и други. Они су организовали читаве мале турнире, што је увесељавало јединицу. Но, било је и других забавних тренутака. О томе су бринули комесар Радоје Вукчевић, млади пјесник Крсто Кривокапић, његов рођак Стево. затим омладински руководилац чете Сенка Ковачевић и други. Многим лијепим приредбама које су они припремали одушевљавали су се и борци и мјештани села у којима смо се задржавали.

На сваком састанку или одмору Петар Војводић је знао да позове Ива Томића:

— 'Ајде поведи ону дурмиторску.

А Чеда Гарчевића:

— Де, ти Чедо, ону васојевићку.

И тада би се заорила снажна момачка пјесма, која просто понесе. У пјесми, весељу као и у борби, предњачили су наши десетари и пушкомитраљесци, обично најснажнији и најхрабрији момци Божо Радоњић, Јанко Станковић, Чедо Гарчевић, Милутин Богдановић, Иво Томић, Урош Томић, Радош Алексић, Велимир Радуловић, Вељко Апрцовић, Зарија Љуновић, Милосав Радоњић, и други. Кад њих издвајам можда и гријешим. Требало би навести сву чету, јер слабога у њој није било. Истицали смо се сви и у колу и весељу, од кувара до команданта.

Старјешине су, наравно, имале више одговорности и у борби и ван ње. Брига за борце у њих је била стална. На једном маршу Петар Војводић је примијетио да је Велиша Антовић бос. Одмах је позвао командира вода и упитао га:

— Како си дозволио да ти борац иде бос по оваквом снијегу.

Водник је само немоћно слегао раменима:

— Друже команданте (Петар је већ био командант батаљона), ја му сад ништа не могу помоћи.

Слично је одговорио и економ чете. Има неколико пари енглеских ципела, али су то све мали бројеви. Њих наши борци не могу обути, поготову Велиша, који је носио ципеле број 45. Велиша то одмах потврди:

— Друже команданте, нијесу ни водник ни економ ништа криви. Јуче сам ја имао доста добру обућу, али ми од велике влаге на овом камењару пропаде. Камо среће да сам само ја бос. Али ништа не брини, могу ја до првог одмора и овако, а онда ће се, ваљда, заклати неко говедо, па ћемо нешто направити. — И продужи потпуно бос по снијегу.

И као што је нечија невоља знала да изазове саосјећање свих, тако нас је и свачији успјех или подвиг одушевљавао и веселио. Борац наше чете Војислав Вуковић је у Пештеру рањен у обје ноге и пуким случајем је, скривен у неком шипражју, избјегао потјеру разбијешњеле муслиманске милиције, да би затим, послије неколико дана лутања Пештером, сав исцрпен, прегладнио, готово полумртав стигао до бригадне болнице у Бијелом Пољу. Тешко је описати расположење настало у чети кад смо га већ били прежалили, а он стигао жив, издржао толике напоре и испољио толику истрајност. По свим мирнодопским мјерилима он је још био непунољетан, али је примјером показао да је већ прекаљени ратник. Скојевска свијест.у њему је надвладала малодушност која се на његовом путу јављала у тренуцима клонућа и безнађа.

Милутин Богдановић је као дјечак побјегао од куће кад је Други дурмиторски батаљон у јесен 1943. прошао кроз његово село. Био је веома лоше обучен, бос, без оружја. Интендант батаљона Урош Делић га је узео код себе, нашао за њега нешто одјеће и опанке, а комесар батаљона Божо Жарковић му је рекао:

— Ето, мали, пошто иемаш пушке, а и нејак си још, остани с Урошем. У интендантури ће ти бити добро, а ти ћеш нешто помоћи.

Мали Милутин је много поштовао комесара и интенданта, али их није послушао. Отишао је у чету. Касније је добио пушку, а у Првој чети Првог батаљона је постао изврстан пушкомитраљезац. ПримлЈен је у СКОЈ, па у Партију, да би у току завршних операција за ослобођење земље врло успјешно командовао водом. Гдје год је команда чете слала његово одјељење, а касније и вод којима је он командовао, била је сигурна да ће задатак бити извршен како ваља.

А он је, у ствари, био рано сазрело дијете. Петар Војводић му једанпут рече:

— Ама, Милутине, чоче, би ли ти некад опрао твој врат, нешто ти је много црн.

Милутин срамежљиво одговори да га баш често пере, али узалуд, јер му је љетос поцрнио на сунцу. Ипак је пошао да се умије и дуго је трљао препланули, танушни дјечји врат. Тада однекуд бану водник Новица Радој^вић:

Боље, Милутин, да узмеш мало пијеска кад већ немамо четку за рибање, не би ли како опрао то црнило.

Милутин је тек тада схватио да се с њим шале и да се готово читава чета смије на рачун његовог врата, па одбруси Новици:

— Е, вала га више нећу прати, па нека је овакав. Мени то ништа не смета. А ако коме другоме смета, нека не гледа мој врат.

Неко из чете на то добаци:

— Немојте, људи^ можда је он рођен такав.

Настаде громогласан смијех, али почеше упадице и на рачун других, па се и Милутин слатко смијао.

Радоје КРСТАЈИЋ

ХИГИЈЕНСКЕ МЈЕРЕ У БАТАЉОНУ

У Другом батаљону је референт санитета била Милева Крстајић, велики борац за хигијену. Она је тражила од референта санитета у четама Милијане Радуловић, Даре Андесилић, Милке Васиљевић, Даре Ичевић и других да предузимају све потребне мјере као би хигијена у нашим јединицама била што боља. Чиме би се јединице дуже задржавале на одмору, Милева је тражила и организовала прање рубља. Зато су референти санитета по четама имали пуно посла. А они су, поред тога, морали да извршавају и друге обавезе — присуствовале су састанцима СКОЈ-а и КПЈ, санитетским састанцима, конференцијама у чети и извршавале све борбене задатке.

Док смо спавали, чак и за вријеме дужих одмора, ријетко смо када свлачили одјећу. Често смо спавали на слами, на ледини, у разним стајама, некад примјерно чистим а чешће — врло прљавим. Зато се вашљивост често појављивала у батаљону. Тада се ни напољу, кад

је било топло вријеме, ни у топлим собама, од свраба није могло издржати. Пошто је то био предуслов за појаву пјегавог тифуса, требало је то спријечити. Политички комесар и референт санитета по четама су нас упозоравали на опасност која нам пријети од нечистоће, на могућност појаве пјегавог тифуса и препоручивали да се редовно умивамо, да перемо рубље и тријебимо вашке. Међутим, ти савјети нијесу увијек прихватани како треба. Било је бораца који су се немарно односили према њима. Таквим односом они су на извјестан начин угрожавали и здравље својих другова, мада тога нијесу били свјесни. У таквим ситуацијама предузимане су и друге мјере, као што је парење одјеће и рубља, што се показало веома ефикасним.

Једног дана добих наређење да спремим коње и да донесем у батаљон неку гвоздену бурад. Звали смо их парионицама или партизанским бурадима. Но том наређењу поступих, а референти санитета су потом обављали свој дио посла. Милева Крстајић би тада позвала све референте сантета из чета и објаснила им цио поступак око употребе ових парионица. Притом је посебна пажња ус-мјеравана на то да се неко од бораца или старјешина не извуче од те акције. Онда су чета за четом, а на крају и приштапске јединице, приступали извршењу задатака. Тада је искрсавао један проблем. Наиме, мало је ко од нас имао резервно рубље а поготову блузу или панталоне. Док се прало рубље или одјећа, требало се нечим покрити и сачекати да се рубље или одјећа осуше. Сналазили смо се како је ко могао и знао. Увијали смо се у ћебад и слично. Неки од нас су неоправдано сматрали да ће нам изгорјети одјећа у тим парионицама па су покушавали да се извуку од те обавезе. Међутим, Милева Крстајић и референти санитета из чета су били будни. Нико није могао избјећи парење, чак ни чланови штаба батаљона.

И шишање је била једна од значајних мјера за јачање хигијене Мушкарцима је шишана коса „нуларицом", а другарице су шишале косу на кратко, прављена им је „мушка фризура". Да би се та мјера могла спроводити, требало је имати добре машине за шишање. Међутим, таквих је било мало. Због тога смо морали добро да чувамо машине за шишање којима смо тада располагали.

Милева Крстајић је читавом батаљону служила за примјер — чистоћом, уредношћу и војничким држањем. Она је жељела да се сви ми, и руководиоци и борци, угледамо на њу и да увијек будемо уредни, чисти, опрани, војнички дотјерани и закрпљени, кад већ не можемо имати нова одијела. Осим тога, она је свакодневно обилазила и приштапске јединице да би се увјерила како се спроводе хигијенске мјере. Њена строгост некад нам је изгледала претјерана.

Једног дана она дође у интендантуру и упита ме:

— Попе, да ли је све људство из интендантуре на окупу?

Не знајући што она хоће, одговорих јој да је већина ту, а да су остали на свакодневним задацима. Требало би, каже скупити све људе ради шишања. Носила је неку машину. Ако се добро сјећам, била је крезуба. Није се имало куд и ја наредих да се људство скупи. Борци почеше да шишају један другог јер нијесмо имали квалификованог „брицу". Машина иде из руке у руку а у дворишту интендантуре брзо изниче једно омање брдашце косе.

Ја сам тада имао повећу ћубу. Истина, редовно сам је чешљао неким патрљком од чешља и водио о њој рачуна колико ми је у тим приликама било могуће. Тада ми ни на крај памети није било да ће и мене ошишати до главе. Био сам члан штаба батаљона, а уз то — нас двоје смо Дурмитопци. Осим тога, наши СУ дједови заједно расли. Ко би и помислио да ће Милева и мене ошишати до главе. Све док ми не приђе и у шали рече:

— Хајде Попе, да ти овај брица мало скрати ту косурину.

Мислећи да ће бити тако, ја се преварих. Сједох на столицу и док ми је Милева нешто занимљиво причала, онај ми „брица" од чела па до „бабине рупе" направи бразду. Оде моја коса и забијеље се глава. Видим да ме превари и спопаде ме љутња па јој се обратих:

— А што учини овај од мене, Милева.

Смијући се она ће:

— Ништа, ошиша те, Попе, као и све остале. То је боље него да те с том великом косурином једу вашке.

Не прихватих то њено објашњење, јер ми је косе било много жао, но јој у љутњи још понешто рекох што није требало. Нијесам се могао савладати. Тада ми она припријети комесаром батаљона, на што јој рекох да може да ме тужи коме хоће.

Растадосмо се љути једно на друго. Свако од нас двоје имао је своје разлоге. Међутим, Милева о томе ником ништа није рекла. Већ сјутрадан, када смо се срели, мене је љутња била прошла, па смо се шалили на рачун моје јучерашње љутње. И даље остадосмо одлични другови и пријатељи.

Радош ПЕРИШИЋ ПОП

МЕГДАНЦИЈЕ

Радоје Вукчевић и Новица Радојевић били су снажни, како се причало—као медвједи. А били су вјечити супарници. Зачас би се потукли, наравно у шали, али од такве шале далеко ти лијепа кућа. И никад се није знао „побједник".

Једног јесењег предвечерја, батаљонска колона је пролазила блатњавим путељком поред Кисјељака близу Бијелог Поља. Однекуд са зачеља пристигне Радоје Новицу и кврцне га штапом по глави (Радоје је, поред пушке, увијек носио штап, нож и још покоју алатку). Новица је одмах занао да је то Радоје, па се окрен^. плоту, цимне један колац напријед — назад, док га не поломи, извуче га, па узмахну према Радојевој глави. Радоје се мрдне у страну, добије ударац по рамену, а онда хладнокрвно предложи Новици да изиђу из колоне, да не ометају покрет јединице.

Кад се у селу при врху брда смјестила Прва чета на преноћиште, комесара нигдје није било. У то се неко сјетио да је он остао доље да с Новицом дијели мегдан. А кад је патрола, коју је командир упутио да га тражи, сишла до близу Кисјељака, затекла је њега и Новицу у јед-

ном вођњаку поред пута како један другога бришу од блата, у коме су се до тада ваљали — тукући се „у шали".

А у вријеме такозваног њемачко-четничког сјеверног јуриша, гакође у јесен 1944, Први батаљон се затекао негдје око Трешњевика.Једне ноћи добио је задатак да се без борбе и у највећој тишини провуче испод једног узвишења, на коме су биле јаке непријатељске снаге. Била је мјесечина, па је колона морала нарочито обазриво да пређе овећу голет;. Као заинат, баш тада се зачула некаква галама. Са чела је одмах стигло наређење:

— Тишина, да се ни гласа не чује!

Команда је шапатом пренесена до зачеља, али су се спорадични гласови и даљ^ чули. С чела је тада стигло питање: „Ко то толико галами?" Мало касније вратио се одговор:

— Радоје и Новица су се „тукли", па сад траже капе.

Митар ЂУРИШИЋ

На самосталним задацима
између Ибра и Дрине

БОРБА ЗА ЧАЈНИЧЕ

Почетком октобра 1944. године Први и Трећи батаљон Седме бригаде добили су задатак да од четника очисте терен од Пљеваља према Чајничу и да ликвидирају непријатељске снаге у Чајничу и тако ослободе овај градић. Десно од Првог кретао се Трећи батаљон. Он је на правцу свога наступања убрзо сусрео слабије четничке снаге које је брзо одбацио.

Први батаљон је убрзано маршовао, али цијелог дана није имао контакта са четницима све до доласка у рејон Чајнича. Био је лијеп јесењи сунчани дан и били бисмо весели да села кроз која је наш батаљон пролазио нијесу пружала страхотну слику. Четници Павла Ђуришића су 1943. године учинили страшан покољ у селима са муслиманским становништвом. Клали су и убијали сваког кога су ухватили, спалили су све куће, штале, торове и починили нечувену пљачку. Понијели су све што су могли понијети и потјерали сву стоку. Пролазећи кроз та села нијесам видио ниједне настрешнице, под коју би се човјек могао склонити од кише. Зидине спаљених кућа биле су обрасле у коров. Њиве такође под коровом, а ливаде пусте, некошене. Оно мало сељана што је успјело утећи од смрти склонило се негдје код пријатеља или рођака.

То што смо гледали пролазећи поред разорених огњишта, стварало је у нама мржњу према злочинцима и будило жељу за осветом.

У сутон батаљон је стигао у село Трпиње, подно четинарском шумом обраслог брда које доминира Чајничем. Застали смо, ради одмора, у једном воћњаку. Ожедњели од дугог и напорног марша борци су покушавали да воћем утоле жеђ. Једна група бораца наишла је на гумно тек овршене пшенице. На слами је спавао човјек држећи крај себе пушку. Пробудили су га, разоружали и одвели у команду чете, гдје је признао да је био на стражи и да се једна група четника налази на спавању у оближњој брвнари. Прва чета је одмах опколила кућицу. Кад је утврдио да су борци нашли добре заклоне, комесар чете Радоје Вукчевић позвао је домаћина да с породицом напусти кућу. Домаћин се одазвао, али је на захтјев да напусти кућу одговорио псовкама. Позив му је упућен још једном, али и овај пут узалуд.

Тада је пала команда да се отвори ватра. Четници су још у току дозивања изашли и запосјели заклоне око куће. На први наш плотун почели су да бјеже у разним правцима. Опкољени простор стално је држан под пушчаном и митраљеском ватром. Бјежећи четници су налијетали на сигурну ватру наших бораца. Налазио сам се на коси изнад куће. Покрај мене био је пушкомитраљезац Вељко Апрцовић. Неколико минута послије отварања ватре примијетио је да му се неко приближава. На његов повик: „Ко иде!?" стигао је шапат: „Ћути, наши смо". Четник је очевидно мислио да су његови успјели да посједну косу изнад куће. Кад је пришао сасвим близу, Вељко је видио с ким има посла, па је четника покосио кратким рафалом. Сјутрадан смо сазнали да је то био четнички командант Радојевић.

Послије је настављена борба с главнином четничких снага на шумовитом брду изнад самог градића. Врло брзо су те снаге потиснуте, а неколико четника је у тој борби заробљено. Чајниче је ослобођено, а четничке снаге су се повукле ка Горажду.

Кад је свануло, кренула је патрола да види што је било у брвнари. Знам да је патрола донијела неколико пушака и довела једног коња који је у сапи био лакше рањен. Коња смо дали Новици Радојевићу, командиру минобацачког вода, шалећи се с њим да му је то поклон од „стрица". Посебно смо били срећни кад нас је патрола обавијестила да у кући коју смо напали није било дјеце.

Урош ТОМИЋ

СПАСАВАЊЕ ЕНГЛЕСКИХ АВИЈАТИЧАРА

Поткрај октобра 1944. године, послије тешких борби, наше су јединице заузеле положаје на Јадовнику. Нијемци су се повукли према Сјеници, и већ сјутрадан, око десет сати, седам-осам англо-америчких летећих тврђава надлијетале су непријатељску колону и у таласима је бомбардовали и митраљирали. Од грмљавине бомби земља је подрхтавала. Њемачка противавионска артиљерија ступила је у дејство и бијеле лопте од дима распрснутих пројектила стварале су се у непосредној близини авиона који су, понирући дуж непријатељске колоне, и даље бомбардовали и отварали ватру из митраљеза. Радовали смо се сваком њиховом поготку и страховали да не буду погођени. Ипак, један авион се нагло одвоји од осталих и са висине од око три хиљаде метара поче да пада ка нашем положају, према Бијелом Пољу. Иза себе је остављао траг плавичастог дима који се стално повећавао.

Високо изнад нас искочила је посада оштећеног авиона. У крагким размацима се раскрили осам падобрана. Првог који је искочио вјетар је носио према непријатељу. Немоћно смо гледали како га за(робише.

Командант Трећег батаљона Лука Челебић и комесар Божо Жарковић наредили су одмах да крену патроле у рејон гдје су се

спустили осталих седам чланова посаде. Како је цијели тај крај пе кривен т?исоком четинарском шумом. знали смо да ће прочалажењ и прикупљање падобранаца потрајати. У једној патроли с још двс јицом другова били смо и Мило Вујсшевић и ја. Запазили смо д се подалеко од нас, у правцу једног пропланка, спустила бијела ку пола. Пожурили смо тамо и када избисмо на ивицу шуме угледасм падобранца окруженог радозналим сељацима и сељанкама како за једнички покушавају да се споразумију. Падобранац је збуњено гле дао, вадио из џепова комбинезона неке коцкице и дијелио их околс Кад смо му пришли, поглсдао нас је помало зачуђено, као да се пи та каква је то војска у свакојаким униформама. Гледао је час у петокраке на титовкама, а час у оружје. Покупили смо падобран и пружили му руку да устане. Покушао је али није могао, јер је приликом пада повриједио ногу. Еио је врло млад и њежног изгледа тек ако је напунио деветнаесту. Имао је подофицирске ознаке из блузи и скафандсру. Замслили смо једног од присутних сељака да припреми ксња и да пође с нама. Убрзо смо пошли у правцу јединице. Странац је јахао, али се стално нагињао, и да не би пао, морали смо да га придржавамо с обје стране. Видјело се да никада раније није јахао. На пола пута до јединице затражи да га спустимо на земљу да се одмори. Кад је сио крај пута, Мило покуша на италијанском да разговара с њим, али је он одмахивао руком показујући да не разумије.

Из џепа блузе извадио је плаво парче папира величине пола табака, у другој руци држао је упаљач и показао покретима што би хтио. Схватио сам да тражи одобрење да тај папир спали. Узео сам папир и погледах низове. Вратих му папир и он га спали, а када догори, ципелом здраве ноге добро разгази остатке. Била је то вјероватно шифра коју је повојним правилима морао да уништи. Нијесмо га у томе ометали, био је наш савезник.

Кад смо стигли у команду батаљона, тамо су већ били доведена још три члана посаде палог авиона, а мало касније стиже још један. Сада их је било петорица. Грлили су се од радости. Објашњавали су нам како су искакали из авиона док је пламен с предњег дијела авиона прилазио кабини. Међу њима је био један официр, старији по годинама. Гестикулирајући он нам објасни одакле су полетјели и што им је био задатак. Извади из џепа карту југа Европе каширану на парчету платна. Руком показа да су узлетјели из ваздухопловне базе у Торонту у Италији. Показивао нам је рукама како су се обрушавали над непријатељском колоном код Сјенице, како је под њима све горјело. На крају ми даде карту за успомену, и показа руком да је ставим у своју торбицу. Узео сам је и сачувао као драгу успомену.

Предвече тога дана добисмо наређење за покрет у правцу Бијелог Поља. Са нама у колони били су и савезнички авијатичари. Уз пут смо пристигли јединице Четвртог батаљона наше бригаде. У њиховој колони видјесмо и преосталу двојицу авијатичара, који су пали у близини њихових положаја. Тамо је био пилот авиона, с још једним чланом .посаде, који је посљедњи искочио, кад је пламен већ био захватио врата авиона. Био је опечен по лицу и рукама. Наши су га одмах превили и био је сав у завојима. Јахао је на коњу. Би-

ли су, сем једнога, сви на окупу и на слободи. Искрено су се радовали што се налазе међу југословенским партизанима. Одспавали смо у селу Бистрици и у свануће продужили марш ка Оброву, изнад Бијелог Поља. Ту смо се растали са енглеским авијатичарима. Они су кренули за Беране, одакле ће авионом за своју ваздухопловну базу у Италији. С њима пође и једно одјељење бораца ради обезбјеђења. Другарски смо се на растанку поздравили.

Божидар ВАСОВИЋ

СУСРЕТ НА ПУСТОМ ПЕШТЕРУ

У другој половини октобра 1944, убрзо послије ослобођења Сјенице, јединице Седме бригаде су добиле задатак да ослободе сва села на Пештерској висоравни југоисточно од Сјенице и да, након тога, запосједну линију према комуникацијама Нови Пазар — Дуга Пољана и онемогуће Нијемцима повлачење према сјеверозападу.

Наш Трећи батаљон је извршавајући свој дио тог задатка наступио правцем Читлук — Дражевићи.

Знали смо да је непријатељска пропаганда кадшто успијевала да и добронамјерне људе учини неповјерљивим према нама и нашој борби, нарочито тамо гдје су утицај Партије и утицај покрета уопште били слабији, али то на што су наше јединице, приликом овог наступања, наилазиле рјечит је примјер колико непријатељска прапаганда може утицати на необавијепггено становништво.

Батаљон је, без икаквог отпора, стигао до пред Читлук. Прилазили смо селу опрезно претпостављајући да су у њему наоружани припадници муслиманске милиције. Тамо нас је, међутим, чекало велико изненађење: у селу нигдје живе душе. Испред нас све је побјегло — и старци, и жене, и дјеца! Иако су знали да се још од прије десет дана налазимо близу Сјенице, наш долазак је толико изненадио мјештане да у паници која их је захватила нијесу успјели да однесу ништа сем голог живота. Око кућа блејала су напуштена стада оваца, а на измацима села лутала су напуштена крда говеда. Били су то једини знаци живота на које смо наишли. На многим кућама су врата остала широм отворена, а унутра све у нереду остављено, често и најнужнија одјећа. Ни њу нијесу успјели да понесу, иако је већ увелико била позна јесен, увијек хладна на овој висоравни. Свуда око нас, на први поглед помало смијешна, али истовремено и дирљива слика што је за собом оставља панично бјекство. Не знаш да ли да се смијеш или да сажаљеваш те људе. У једној кући јело зготовљено и сто постављен за ручавање, али све остављено недирнуто.

Такви призори паничног бјекства нагнаше нас на размишљање. Не умјесмо одгонетнути зашто мјештани овог сиромашног краја, који чак немају ни воде у изобиљу, бјеже пред нама, напуштају своје домове, а они би по свему, понајприје по свом социјалном положају, требало да буду на нашој страни. Није ли непријатељска

пропаганда искористила општу заосталост, неписменост и вјерски фанатизам, или је, можда, пресудило сјећање на четничка злодјела која су на овом терену, а нарочито у сусједном Бихору, почињена током 1942. и 1943. године над муслиманским становништвом, те више нико ни у кога нема повјерења.

Штаб батаљона, посебно комесар Божо Жарковић, скренуо је пажњу јединицама да по напуштеним кућама ништа не дирају, јер само тако можемо код мјештана разбити погрешну представу о нашој војсци.

Оставили смо Читлук онако како смо га затекли и продужили ка Дугој Пољани.

Сјутрадан, заједно с Николом Јелушићем и групом бораца обилазећи јединице на положају, наиђосмо кроз село Дражевиће. И ту је ситуација била слична оној у Читлуку. Село напуштено, али на нашу радост испред једне куће угледасмо старца. Било нам је драго, јер је то био наш први сусрет откако смо јуче кренули ка Читлуку. Нестрпљиво смо чекали да сазнамо откуд толика паника код народа, а да му истовремено поручимо ко смо и што хоћемо. Зато се журно упутисмо старцу. Испрва нам се учини да је веома запослен, али када му приђосмо, видјесмо да је тек кад нас је угледао почео да преноси некакву дрвену грађу с једног мјеста на **дру**го, само да би нас увјерио како га ништа друго не занима до свакодневни кућни послови.

Још док смо му се приближавали, Никола ступи с њим у разговор. Старац прекиде посао и у знак поздрава стави раширену шаку на груди и мало се поклони. Могао је имати око седамдесет или нешто више година. Руке су му мало подрхтавале, вјероватно од старости или болести, а можда и од страха пред непознатим војницима. Мада, судећи по одговорима на наша питања, није одавао утисак збуњеног човјека, већ напротив, закључили смо да разговарамо с разборитим сељаком.

— Стари, ти се налазиш у великом послу, а хтјели бисмо с тобом да поразговарамо.

Не прекидајући посао и са изразом на лицу да на цијелом свијету сем те грађе више ништа не постоји, старац рече:

— Морам да радим, јер кад човјека притисну године, тек онда зажели да што више отме од живота, па и ја. Ето, припремам нешто грађе за нову кућу.

Хтио је, ваљда, да подужим одговором скрене нашу пажњу на другу страну, али га прекидосмо:

— Има ли икога из овога села у партизанима?

— Како да нема болан. Читаво село је у партизанима, одговори старац.

— А гдје су?

— До јуче су били овдје, па уочи вашег доласка сви отидоше. Неки за Дугу Пољану, неки за Нови Пазар.

— Тамо је и твоја породица?

— И она, вала.

Остави затим посао и, да би нас убиједио како је истина све што нам је рекао, уведе нас у кућу, из једног ћошка извуче некакву цедуљицу — ћат, како рече — пружи нам је, па додаде:

— Ето, ту ћете видјети ко сам и што све чиним за вашу војску.

На хартијици не већој од длана писало је:

„Овај старац, коме је читава породица побјегла код Нијемаца, сакрио је десет кошница пуних меда. Ја сам за своју чету узео само једну, а остале су на тавану".

У дну цедуљице били су нечитак потпис и датум од тог истог дана.

По садржини и датуму није нам било тешко да се сјетимо ко је то урадио. Никола и ја се без ријечи погледасмо. Помислисмо исто: овдје нема народне власти да би се преко ње снабдјеле наше јединице, а тој чети је требало обезбиједити нешто за јело. Али, да ли је четни економ смио то урадити, а кад је већ и учинио, да ли је старцу смио дати лажну потврду? А ако је старац тражио потврду да би му послужила као легитимација у случају наиласка других наших јединица, онда је економ том лажном потврдом у ствари рекао истину.

Док смо тако размишљали, не могасмо задржати осмијех, што старац примијети, те му се лице скупи, а очи му нехотице полетјеше према тавану. Помислио је да хартија што нам је показао није била потврда, већ нешто непријатно по њега. Присјетио се вјероватно и како нас је обмануо да је читаво село у партизанима и да се налазе у Дугој Пољани и Новом Пазару, а тамо су били Нијемци. Хтио је сада ублажити неугодност у коју је упао, али га Никола предухитри:

— Не бој се, стари, нијесмо ми дошли да ти претресамо кућу нити да било што однесемо, а нећемо ни да те исљеђујемо што си нас обмануо. Хтјели смо само да поразговарамо. Треба да позовеш своје укућане и остале мјештане да се врате. Рат се већ ближи крају, Нијемци се повлаче, највећи дио Југославије је коначно ослобођен, а ми смо једини прави ослободиоци.

Старцу као да је за тренутак лакнуло. Учини му се да би сад могао и нешто слободније да разговара, па отпоче мало дужу причу која је личила на неку исповијест без кајања, наводећи „разлоге" због којих су се његови укућани и мјештани овога краја латили погрешног оружја.

— За нас је најважније да сачувамо животе и имовину до завршетка рата, па се зато приклањамо ономе за кога сматрамо да је јачи и да нас може заштитити. А кад се заврши рат, ми ћемо се прикључити и вама ако побиједите. Бићемо вам и тада потребни.

Било је то његово виђење рата, из кога треба извући живу главу без обзира на то коме се служи.

Није до краја разумијевао све што смо му говорили, али је постајао све причљивији. На крају нам је отворено говорио о себи и својим сусједима. О њиховој опредијељености у рату, иако то још увијек није сматрао гријехом.

Ипак растали смо се од њега убијеђени да наш разговор није био сасвим узалудан. Покренули смо га на размишљања, а наш разговор допријеће до свих сељана и истина о нама и о нашој борби ће им помоћи да се врати на прави пут.

Лука ЧЕЛЕБИЋ

ИЗ БОРБИ НА ПЕШТЕРСКОЈ РАВНИЦИ

Октсбра 1944. године задржали смо се неколико дана у тек ослобођеним Пљевљима. То вријеме проведосмо у војничким припремама за нове задатке, а попуњени су нам **еодови и** чете младим борцима из Дурмиторског одреда. За мене је то била најдража попуна, јер је у наш батаљон дошао мој најближи комшија, кум, школски друг с којим сам провео дјетињство Раде М. Мумин. На жалост, то моје задовољство трајало је свега неколико дана, јер је већ 14. октобра, приликом напада на Сјеницу, Раде погинуо.

Четврти батаљон се у сумрак 12. октобра нашао на лијевој обали Лима, код Бродарева. Како је која јединица пристизала на обалу, борци су улазили у мале чамце, који су се вукли помоћу дугих ужади везаних за једну и другу обалу. Пребацивање батаљона преко ријеке дсбро су организовали мјештани Бродарева и ишло је без застоја. По преласку на десну обалу наставили смо покре^ преко Мијаковића и Коритника до Међурјечја.

Наредни дан, 13. октобар, провели смо на маршу у мањим колонама. Претпостављало се да на том терену има муслиманске милиције, што се и обистинило. Ту и тамо чуло се пушкарање, али више од мјештана него од неке организоване војничке формације. Што смо се више приближавали Сјеници, пушкарање је било све јаче. Видјели смо групе мјештана како бјеже испред нас с читавим породицама и стадима стоке. Очигледно је непријатељска пропаганда дјеловала на становнике. Касније смо сазнали да је мјештанима говорено како партизани све убијају и уништавају.

Сјутрадан је Четврти батаљон био размјештен по четама и водовима око три километра југозападно од Сјенице. Читав тај сунчани јесењи дан, без прамичка облака, протекао је у одмору и упознавању бораца с предстојећим задатком. Напад на Сјеницу требало је да отпочне у поноћ. По водовима су одржане конференције, затим партијски састанак и састанак актива СКОЈ-а, а на крају и четна конференција.

Руководиоци наше чете радили су цијели дан како би нас што боље припремили за ноћни напад на Сјеницу. Не могу заборавити ријечи тадашњег командира чете Рожа Вујачића, комесара чете Сава Пићурића, делегата вода и скојевског руководиоца у чети Десе Пајковић, замјеника политичког комесара чете Миша Влаховића, који је тога дана рањен баш када је одржавао састанак с групом бораца, па неустрашиве борце Ратка Љешевића, Ђока и Ника Стијовића.

Како је цио дан на положају остао само стражар-осматрач, борци су се добро одморили и непријатељ нас уопште није уочио. Штавише, по завршетку четне кснференције и јављања бомбаша који ће поћи први на бункере опасане жицом, одморни, сити и орни за борбу, борци на једној заравни заиграше црногорско коло.

Иако је напад на Сјеницу, по договору, требало да почне у 24 часа 14. октобра, батаљони Треће и Пете санџачке бригаде, који су нападали са сјеверне и сјеверозападне стране, преуранили су, па је и напад почео знатно раније. Стицајем околности нашао сам се С

десетином на крајњем десном крилу батаљона па сам поред осталог, имао задатак и да одржавам везу с Трећим батаљоном наше бригаде.

Приближавајући се падинама бријега и периферији Сјенице, коју су штитили бункери ограђени бодљикавом жицом, и настојећи да ухватим везу с дјеловима Трећег батаљона, у помрчини сам ухватио везу са дјеловима штаба бригаде који се кретао између Трећег и Четвртог батаљона. Другови из штаба рекоше да имају везу с Трећим батаљоном и да нашем батаљону пренесем наређење да пожури с нападом, што сам и учинио.

Борба за ослобођење Сјенице била је једна од лакших за наш батаљон захваљујући друговима из санџачких бригада и других наших батаљона. Непријатељ се повукао у правцу Дуге Пољане. По уласку у град осјетили смо потиштеност становника, који очигледно да до тада нијесу видјели народноослободилачку војску, а свакако ни чули истину о њој. Сјећам се покушаја наших другова руководилаца и бораца да разговарају с мјештанима у граду, у кућама и двориштима у којима смо били смјештени. Али све се живо склањало и избјегавало било какве разговоре.

Ипак, наша веома упорна и активна другарица Деса Пајковић успјела је да окупи неколико дјевојака и да с њима почне разговор у дворишту једне муслиманске куће. Дјевојке су се интересовале о нашој војсци и о њеним циљевима као и о односу према народу. Многе су с неповјерењем слушале Десу. Међутим, сљедећег дана су дјевојке саме долазиле код Десе и доводиле своје другарице, а она им је објашњавала све што их је занимало. На сличан начин су поступали и руководиоци осталих наших јединица. Тако је „пробијен лед" и истина о НОР-у почела је да крчи пут и у овом крају. То се видјело кроз све живљи редован живот градића и сваким даном у све слободнијем кретању и понашању Сјеничана.

У даљим дејствима од Сјенице ка Дугој Пољани имали смо жестоке окршаје. Поједини положаји су у току 24 часа по неколико пута прелазили из руку у руке. На наше тек пристигле млађе борце посебно је негативно утицала појава тенкова и оклопних кола из правца Новог Пазара. Био је то први сусрет многих наших бораца с непријатељским оклопним јединицама, али и то је застрашујуће дејство било краткотрајно. Уз помоћ старијих млађи су се брзо привикавали и на борбу с тенковима.

Цио овај крај, гдје се до тада наше јединице нијесу дуже задржавале, био је под утицајем неког племенског вође Бика Дрешевића, који је вјерно служио Нијемцима, па се и његова војска звала „биковци". При заробљавању једне групе тих „биковаца" заплијенили смо неки до тада нама непознати тип пушака.

Милан С. ДАКИЋ

ДРАМАТИЧНЕ БОРБЕ НА ПЕШТЕРУ

У тешким борбама које је водио Први батаљон Седме црногорске омладинске бригаде на Пештерској висоравни у јесен 1944.Г., Прва десетина Првог вода Прве чете извршила је три веома значајна задатка.

У поноћним часовима, пошто је непријатељ напао наше борбено обезбјеђење, Први батаљон се прикупио и кренуо према Пештерској висоравни на којој су се већ налазиле остале јединице бригаде. Прва чета је добила улогу претходнице а моја десетина улогу челне патроле. Чета је по команди усмјерила дејство улијево а ја сам с десетином продужио право, како бисмо што прије изашли на пошумљену косу која је повезивала два узвишења на удаљености од око сто метара. Преко косе је водио попречни пут, за који нијесам знао.

У часу кад сам изашао на тај пут, с десне стране, на удаљености око 3 до 5 корака трчала је група од 6 до 8 војника у новим зеленим униформама. На лицима им се уочавало црвенило и зној од замора. Вјероватно су трчали како би што прије заузели положај на коси и тукли наш батаљон с чела по дубини. Челни је носио пушкомитраљез. Поред мене с десне стране ишао је храбри пушкомитраљезац Мирослав Радоњић. Не чекајући команду опалио је два кратка рафала, који су покосили групу непријатељских војника. Пошто сам се с десетином пребацио лијево и сустигао дијелове чете, од командира вода сам добио наређење да с десетином мимоиђем чету и што прије изађем на сљедећи вис, лијево од правца кретања главнине батаљона и тако обезбиједим батаљон с лијеве бочне стране. Тог тренутка цио батаљон је водио жестоку борбу пробијајући се из обруча.

Трчећи сам мимоишао чету и послије пређених 800 метара развио је улијево, према узвишењу које су већ биле заузеле прилично јаке непријатељске снаге. Послије кратке и брзе паљбе извршили смо јуриш и након десетак минута изашао сам с десетином на узвишење.

Непријатељ је панично бјежао, јер је био уибјеђен да га нападају далеко веће снаге. То су борци искористили и скоро без промашаја тукли непријатеља. Десетину сам одмах распоредио по групама, обезбјеђујући падине и спријечио евентуално опкољавање.

Послије неколико минута дошао је на узвишење командир вода Михаило Тонковић и наредио ми да с десетином штитим одступницу батаљона све док се и посљедњи његови дјелови не удаље на око два километра. Рекао ми је да батаљон има велике губитке. Извијестио сам га да у десетини имам једног рањеног и да је већ међу осталим рањеницима. Схватио сам да се десетина оставља и жртвује за рачун батаљона, али то борцима нијесам рекао.

Док се батаљон извлачио, непријатељ је у два маха безуспјешно јуришао на десетину. Био му је потребан вис који доминира околином да би с њега успјешно тукао јединице нашег батаљона по дубини и на већем одстојању. Бранећи тај вис десетина је показала право херојство. На једанаест бораца, распоређених у три групе, ју-

ришало је око два вода. Послије сат борбе, видјевши да вис не може заузети, непријатељ је продужио дејство за батаљоном. Тај тренутак сам искористио да обиђем групе и саопштим им задатак за даље дејство. Ситуација је била врло критична. Тешко сам се одлучио којим правцем да се пробијамо, јер је непријатељ био свуда около, па сам због тога тражио мишљење бораца. Потом сам командовао: „За мном!" Кретали смо се трком и нешто десно од осталих јединица батаљона кроз увале и гдје је непријатеља било мање. У току кретања сријетали смо се са мањим групама које смо у покрету ликвидирали.

Послије отприлике сат трчања десетина је скоро једновремено са четом посјела положај и ушла у састав свога вода.

Сјевероисточво од нас једно узвишење је доминирало околним земљиштем. Стизали су рањеници и ту сазнадосмо да је велики број погинулих и рањених а међу њима и Никола Дарчевић, члан политодјела дивизије. Рекоше да је већ умро од задобијених рана.

На тим косама се прикупљао батаљон и извођене су припреме за даље извлачење преко Пештерске висоравни. Била је врло сложена ситуација. Чини ми се тежа од претходне. Случајнс сам се с десетином затекао на положају на коме су били и моји претпостављени. Наједном је наишао командант бригаде Нико Стругар и оштрим тоном узвикнуо:

— Петре Војводићу, упути један вод на онај вис и протјерај оне гадове!

С обзиром на то да сам се ту нашао чуо сам како командант батаљона наређује командиру чете, а овај командиру вода да се заузме вис.

Командир вода погледа мене и рече: „Чујеш ли, Чедо". Одговорио сам: „Разумијем". Мислио сам да ће цио вод ићи. То су чули сви борци десетине, те нијесам имао потребе да им издајем наређење, већ сам командовао: „За мном!" и за десетак минута десетина је овладала узвишењем. Тамо смо наишли на више мртвих војника.

Слично као у претходном задатку, дошао је командир вода и наредио да с десетишм штитим одступницу батаљона, све док се јединице не удаље толико да их не могу видЈети голим оком.

Потпуно сам схватио задатак. Пузећи сам обишао десетину, пренио задатак и наредио да морамо вис одржати, па макар сви изгинули. Код бораца се осјећала сигурност због претходног успјеха. Вис је био заравњен у виду правоугаоника, што је омогућавало правилан распоред десетине. Са виса сам посматрао све што се около дешава.

Еатаљон се с приштапским јединицама бригаде извлачио преко Пештерске висоравни, а непријатељ је вршио наткриљивање, тако да је батаљон морао водити борбу и бочним обезбјеђењима. Подножјем виса на коме смо ми били кретале су се поједине групе покушавајући да се ухвате врха, али је у овим приликама пушкомитраљезац Мирослав Радоњић, мијењајући ватрени положај, стварао утисак да имамо више пушкомитраљеза као и да су јаче снаге на вису. Због тога непријатељ није смио извршити јуриш на сам врх.

Како је земљиште било голо, морали смо сачекати ноћ, а онда смо пошли у супротном правцу, како бисмо избјегли сусрет с не-

пријатељем. У току ноћи успјели смо да се извучемо и у освит зоре сустигнемо батаљон.

Нешто касније, у току марша према Рожају, пришао ми је командант батаљона Петар Војводић и рекао:

— Биће неко похваљен.

Сјутрадан је командант бригаде Нико Стругар извршио смотру батаљона и наредио команданту батаљона:

— Нека изађе онај ђетић што је с десетином јуришао на онај вис.

Командант батаљона нареди:

— Изађи, Гарчевићу!

Том приликом командант бригаде је похвалио мене и десетину за успјешно извршене зада-ке.

Чедомир ГАРЧЕВИЋ

ПИСАР

Кад је Други батаљон, крајем октобра 1944. године, стигао до Црног врха, већ је био пао мрак. Спустио се густ јесењи облак с вјетром и кишом, па се ништа није видјело. Штаб батаљона је наредио нашој Трећој чети да пошаље патролу да извиди да ли су Нијемци посјели Црквину. Сви смо били до изнемоглости малаксали, јер смо цио дан водили тешку и напорну борбу, а о одмору и исхрани нико није ни мислио. И поред такве ситуације, одмах се јавило више добровољаца. На извршење тог задатка кренули смо: Војислав Пилић-Крајишник, Душан Пенда и ја. Кад смо дошли на пјешачку стазу која испод Црквине води према Коритима, застали смо и ослушкивали да се не чује звекет оружја, порција или бат ципела непријатељских војника. У непосредној близини чули смо тих разговор и оцијенили да то није њемачки језик. Одмах смо се распоредили за борбу. У том часу испред нас се појави група од седам људи. Пустили смо их да уђу у простор између нас тројице, а онда смо изненада повикали: „Стој! Руке увис!" Један од нас им је покупио оружје, а затим смо их претресли. Послије тога наредили смо им да и даље држе руку увис.

Питали смо их о којечему, прије свега о непријатељу. Помрчина је била тако јака да нијесмо могли јасно препознати њихове ликове, али смо примијетили да се међу њима налази један врло паметан човјек. На наша питања давао је одговоре на основу којих се могао стећи утисак да су они поштени људи, да не припадају војсци, већ да су морали да иду у патролу по наређењу Бика Дрешевића, команданта муслиманске фашистичке милиције. Он рече:

— Бико је говорио: „Ако не извршиш наређење оде ти глава".

У овако јакој помрчини ни он није могао да види ко смо ми. Љубазно нас је замолио да му дамо потврду за оружје које смо им одузели. На тај начин хтио је да сазна ко смо. Извадио сам неки папир и онако у мраку написао потврду „којом се потврђује да смо

од Међедовић. .. одузели шест пушака, аутомат, пиштољ, ранац, кожне рукавице и пар веша" и потписао се: водник Диздаревић, четничка команда Горажде".

Полугласно сам изговарао оно што сам писао у потврди, а када сам на крају изговорио оно Четничка команда Горажде, осјетих како од великог страха јако уздахну Међедовић. Вјероватно је помислио да је с њима сада свршено. Да не би дознали куда треба да идемо, упитао сам га у коме је правцу село Корита и колико је далеко. Он нам показа правац, а ја им наредих да могу ићи и да ћемо се тамо видјети.

Послије обављеног извиђања, кад смо установили да Нијемци нијесу на Црквини, вратили смо се у чету и о свему извијестили команду.

Кад је свануло, киша је престала да пада. Сунчани зраци су се преламали. Нама, онако дремљивим, изгледало је да је све оно нас позлаћено. Тада смо приступили подјели „ратног плијена са мегдана". За себе сам задржао пиштољ, иако су другови инсистирали да га дамо замјенику командира чете. У ствари, кад је комесар чете видио да сам толико загријан за тај пиштољ, нареди да га задржим, па ће касније да види што ће учинити.

Тога дана, према наређењу штаба батаљона, требало је да Војо Ашанин с водом крене према Коритима и ухвати везу с Првим батаљоном. Чим су они кренули и попели се на оближња узвишења изнад тог села настало је краткотрајно пушкарање и чуло се неколико кратких пушномитраљеских рафала, а затим је ватра престала.

Када смо ослободили своје „заробљенике" а Међедовић чуо да сам изговорио оно „четничка команда Горажде", пожурио је у најближе село. У селу је узбудио цио народ, а одрасле људе распоредио на положај око села за борбу против четника. Припремио је да се нејач склони у шуму бојећи се четничног покоља. У таквој ситуацији кад се Војо појавио с водом они су помислили да је ријеч о четницима и отворили су ватру. Кад су наши одговорили ватром из пушкомитраљеза и питали: „Ко је тамо?", а затим рекли да су на положају партизани, Међедовић је с неколицином сељака изашао пред њих. Тада им је испричао због чега су пуцали на партизане и том приликом показао потврду коју сам му ја издао. Војо је одмах познао мој рукопис и након што је ухватио везу с Првим батаљоном вратио се назад и о свему томе извијестио штаб батаљона. Крцун Машановић, командант батаљона, послао је курира у чету и наредио да дође код њега патрола која је синоћ ишла да извиди Црквину. Уз то је наређено да патрола понесе собом цио плијен с „мегдана".

Када смо пошли, знао сам да ми неће бити лако. Све бих могао да примим на себе у погледу одговорности, али никако се нијесам могао помирити са помишљу да изгубим онако лијеп пиштољ. Идући путем стално сам се загледао и све ми се чинио још љепшим. Убрзо смо стигли испред куће у којој је био штаб батаљона. На вратима је стајао замјеник команданта Мирко Бабић. Ми га поздрависмо, а он ме упита:

— Тијанићу, колико си дуго био у четницима? Ја ни пет, ни шест, но му одбрусим:

— Колико сам да сам, сигурно нијесам више од вас. Пошто ни часа нијесам био у четницима, знао сам да нећу погријешити ако овако одговорим. Ако ни он није био у четницима, онда смо једнаки по том питању, а уколико је и најмање био, онда сам поготову био у праву. И командант Машановић, који се тада појави, чуо је мој одговор и осјетих да му би по вољи јер се насмијао. Он нареди да уђемо у кућу и пошто смо сјели рече нам:

— Ајде испричајте све како је било.

— Да нијесте кога строго казнили?

Знајући да је Крајишник, који је био веома добар борац, више пута савјетован да не смије бити превише строг према непријатељу који се преда, Крцун нас приупита:

— Да нијесте кога строго казнили?

Командант батаљона је био задовољан што се овај случај добро завршио и без посљедица. Рекао нам је да је друг Међедовић борац од 1941. године и да је послат од Врховног штаба да ради на терену у овом крају.

Приликом повратка у чету сретосмо се с Војом Ашанином који викну:

— Ево иде писар са дружином! Послије тога, мене су због оне потврде и ових Војових ријечи све до краја рата звали Писар.

Милош ТИЈАНИЋ

ВРАВО, БОМБАШИ

Многе, често најтеже задатке у току борбе рјешавали су бомбаши. Чим би се наишло на јачи отпор, утврђен бункер и слично, чуо би се глас: „Добровољци за бомбаше!" Одмах су се јављали чланови Партије, СКОЈ-а и други најистакнутији борци. Они су бомбама крчили пут умјесто артиљерије, које никад нијесмо имали довољно.

У другој половини љета и у јесен 1944. године, у Трећој чети Другог батаљона наше бригаде постојало је формацијско одјељење бомбаша. У њему смо били: Милош Тијанић, Милорад Вулетић, Миливоје Карабасил и још неколико другова, чијих се имена, на жалост, више не сјећам, и ја. Захваљујући бомбашком одјељењу нијесмо губили у времену тражећи добровољце. У саставу бомбашког одјељења имали смо пушкомитраљез који нас је штитио док смо подилазили непријатељским бункерима. Сви смо имали заједничко име — бомбаши. Били смо младићи између 15 и 20 година. Иако није било лако извршавати задатке који су нам постављени, ми смо се осјећали најрадоснијим када би комесар чете у току борбе рекао: „Па то ће бомбаши лако ријешити". Тако су нам старјешине одавале признање за извршавање заиста тешких задатака.

Октобра смо нападали Сјеницу. Наша чета се налазила на десном крилу батаљона. Балисти су нас тукли јаком ватром са исту-

рених висова и онемогућавали брзо напредовање чете. Тукли су нас са десног крила. Командир чете Јаков Шундов је повикао:

— Госпу им њихову, видит ће они свога бога док им сада нагаре бомбаши!

То је за нас био знак да бомбашко одјељење пође у напад. Били смо добро увјежбани и сналажљиви у подилажењу непријатељу, тако да је свако од нас знао свој задатак. Тога дана се код наше чете налазио и Крцун Машановић, наш омиљени командант батаљона. Он је пратио акаију бомбашког одјељења. Био је одушевљен брзином и начином" кзвршења задатака. Брзо смо разбили балисте и протјерали их с положаја. Били су изненађени нашом акцијом. У паници су се разбјежали и на положају су оставили четворицу мртвкх и један пушкомитраљез.

Послије завршеног задатка, брзо смо, ивицом гребена, дошли у састав чете и онако радосни рапортирали командиру да смо извршили задатак. Командант Крцун, усхићен одсјечно повика:

— Браво бомбаши, тако се ратује!

Затим нас све помилова као родитељ и нареди командиру да нам да вољно до сјутра и да се убудуће ослободимо дужности страже и дежурства када смо на одмору.

Те ријечи команданта Крцуна биле су нам најмилија награда, највеће признање и остају незаборавне до краја живота.

Војислав ПИЈШЋ КРАЈИШНИК

УХВАЋЕН БИКОВ КУРИР

Наш Други батаљон био је крајем октобра 1944. на положајима између Дуге Пољане и Новог Пазара. Не сјећам се у којим су селима смјештене остале чете и штаб батаљона, осим Треће чете која је била у селу Араповићима.

Пошто је тих дана било релативно мирно, пошао сам да обиђем сина Душана, који је био у Трећој чети. Трупна комора батаљона у којој сам био била је прилично удаљена и добро сам се уморио док сам стигао у Араповиће. Идући преко непознатог терена стигао сам у чету тек послије подне. Сина нијесам затекао, јер је био на неком задатку. На срећу, нијесам дуго чекао и он је дошао. Само што смо мало поразговарали њега су позвали на неки састанак. Договорили смо се да га сачекам ако састанак не буде дуго трајао.

Како се састанак одужио, а примицала се ноћ, нијесам више смио да одуговлачим с повратком. Поручио сам Душану по друговима да се морам вратити у јединицу, јер не могу да останем код њих, пошто се о томе нијесам договорио са својим командиром. Да ме ноћ не затекне у потоку чијим сам коритом морао проћи журио сам. Идући уз једну благу косу наишао сам на лијеску пуну зрелих љешника. Ту застадох и напуних џепове панталона и блузе љешницима. И таман кад сам хтио да кренем, угледах човјека с би-

јелим шалом око главе и у бијелом кратком капуту како журно иде, као да од неког бјежи. То ми би сумњиво. Ставих метак у цијев од пушке и сачеках га да наиђе. Када ми приђе викнух оштро: „Стој". Тако га престраших да је одмах почео да запомаже и моли да га не убијем. Наредио сам му да дигне руке увис. Опрезно сам му пришао и претражио га да случајно код себе нема каквог оружја. Наредио сам му да иде испред мене и да не покуша случајно да бјежи, јер ћу га одмах убити.

Док сам га спроводио рече ми да је један од курира које су послали Нијемци и Бико Дрешевић, командант муслиманске милиције, да у нашој позадини организују напад кад Нијемци и Бикова милиција у току ноћи нападну наше јединице на тој територији. Обећао сам да му се ништа неће десити ако Је све то тачно. Био је то један од избјеглица сељака који су под утицајем Бикове пропаганде одступили испред наших јединица.

Цијенећи важност тог обавјештења, а водећи рачуна да ме курир случајно не изненади, брзо сам с њим наставио пут према штабу батаљона. Тамо сам стигао пошто је мрак већ одавно био пао. Јавио сам се команданту батаљона Крцуну Машановићу и предао заробљеника.

Послије тога услиједиле су хитне припреме јединица. За све чете су послати курири, а ми смо у трупној комори извршили све припреме за покрет. Обавјештење непријатељског курира било је тачно. Послије поноћи смо жестоко нападнути, али је изостало изненађење. Све чете нашег батаљона су се под борбом повлачиле правцем који је одредио командант батаљона. и то без жртава. Осим неколико лакше рањених бораца, колико се сјећам, других жртава наш батаљон није имао.

Милосав БОГАВАЦ

МИНОБАЦАЧЛИЈЕ У СТРЕЉАЧКОМ СТРОЈУ

Четврти батаљон се прикупљао за напад на косу јужно од пута Сјеница — Дуга Пољана.

Митраљеска чета је добила задатак да подржава батаљон, и то: митраљеско одјељење „бреда" Другу чету, одјељење „фиата" — Трећу чету а минобацачки вод и вод противтенковских пушака су оријентисани за дејство у захвату комуникације.

Послије краће припреме стрељачке чете кренуше у напад и убрзо одбацише непријатеља сјевероисточно од пута. Митраљеска одјељења су ишла за стрељачким четама, а минобацачки вод и вод противтенковских пушака и даље су остали на положајима, спремни да се, чим им се нареди, пребаце на наредне ватрене положје.

Од Дуге Пољане се чула јака пушчана и митраљеска ватра, а на једној коси испред нас избише прво двоје борних кола а затим и три тенка. По изласку на косу мало се зауставише, па наставише полако напријед, према положајима наших чета.

Прва и Трећа чета биле су ван успјешног дејства њихове ватре, јер су се на вријеме помјериле десно од комуникације и организовале положаје за одбрану. Друга чета се, међутим, дуже задржала у борби с непријатељском пјешадијом и није на вријеме примијетила борна кола и тенкове, па је дошла под удар њихове косе ватре. Нијемци су тукли стрељачки строј чете, а нарочито њено лијево крило. Митраљеско одјељење „бреда" с којим је био и командрф митраљеског вода Илија Церовић, тукло је борна кола и тенкове, али их није могло задржати. Они су се и даље, додуше опрезно, кретали напријед и све више угрожавали положај Друге чете. То је погоршавало и положај остале двије чете, а тиме и батаљона у цјелини. Због ефикасне непријатељске ватре и ангажовања око ношења рањеника, извлачење чете је ишло споро.

Био сам у близини командног мјеста штаба батаљона. Гледајући критичну ситуацију у којој је Друга чета, пошао сам пузећи ка командном мјесту и наишао на помоћника политичког комесара батаљона Новака Матијашевића. Рекох му:

— Друже комесаре, молим те, дозволи да минобацачким водом гађамо борна кола и тенкове.

Новак је био веома нерасположен, највјероватније због стања Друге чете и батаљона у цјелини. Окренуо ми се и љутито, повишеним тоном рекао:

— Шта је, Бранко, с тобом. Јеси ли ти полудио! Гдје си видио или чуо да се минобацачима гађају тенкови?!

Осјећао сам се врло непријатно. ЊегоЕе опоре ријечи су ми бучале у глави, али сам се ипак прибрао и одговорио му:

— Нијесам полудио него те молим, дозволи!

Загледан у јединице, није ми одговорио. Желећи да бар донекле ублажим критично стање Друге чете, наставио сам да га и даље молим говорећи:

— Комесаре, ја ћу командовати, ја ћу командовати!

Командир минобацачког вода Љубо Перуновић био је близу, слушао је моју молбу говорећи:

— И ја бих их гађао, друже комесаре, молим те, дозволи нам.

Новак се на нашу молбу није обазирао нити се више окретао к нама.

Иако смо Перуновић и ја били у непосредној близини командног мјеста, спремни да извршавамо наређења, Новак љут на нас, а посебно на мене, није наредио да се премјести минобацачки вод, већ је онако замишљен, прошао поред нас и викнуо борцима вода:

— Шта ви ту чекате. Видите ли да ће вас Нијемци поубијати. Одмах да се премјестите у ону јаругу. — Руком је показао јаругу позади косе.

Одлично увјежбана послуга за трен ока је расклопила оруђа и вод је кренуо. Љубо и ја смо стајали као укопани. у том се Новак окрену мени и рече:

— Минобацачки вод да се пребаци тамо гдје сам наредио, противтенковске пушке да остану на ватреним положајима гдје се налазе, а ја и ти ћемо касније друкчије разговарати.

Ћутао сам, а Новак ме питао:

— Чујеш ли, чујеш ли?

Једва сам одговорио да чујем. За то вријеме су борна кола и тенкови још више угрожавали Другу чету, а кретали су се и у правцу командног мјеста батаљона. Новак се врагио на командно мјесто. И ЈБубо Перуновић је кренуо за својим водом, али се стално окретао у правцу командног мјеста и мене очекујући да се Новак предомисли.

Положај батаљона је био све неповољнији, а посебно положај Друге чете. Кад се окрену Новак к мени, помислих: готов сам. На првом састанку батаљонског бироа, чији сам био члан, бићу на дневном реду, а као секретар партијске ћелије и на њеном. Поред партијске слиједи и војничка одговорност. Знао сам да код Новака нема милости и да ме ништа не може спасити од тешке казне. А Новак ме упита:

— Гдје је минобацачки вод?

Онако збуњен, одговорих му да је пошао тамо куд му је он наредио. А он, на моје велико изненађење и задовољство, викну:

— Гађајте борна кола! Забринут због онога што ме, како сам мислио очекује, нијесам вјеровао својим ушима. Тек кад је поновио наређење увјерио сам се да је истина. Викнуо сам за водом колико сам могао:

— Вратите се, гађамо!

Командир вода и командири одјељења били су за часак код мене на већ раније припремљеном ватреном положају. Рекао сам им да немамо времена за нишанске справе већ да одмах поставе минобацаче.

Све је било за трен ока готово. Прва мина паде на око 100 метара лијево и 30 метара испод челних борних кола. Чим су мине експлодирале борна кола су стала. Престаде и њихова ватра на Другу чету, окренуше се и пођоше назад у правцу тенкова. Ватру смо пренијели на тенкове и они су стали и прекинули ватру, највјероватније ради осматрања. Било је то за Другу чету драгоцјено вријеме које је она иекористила за изношење рањеника и за посиједање и организовање повољнијег положаја за одбрану.

Мада је дејство минобацачке ватре пратио штаб батаљона, мени се све чинило да оно што се десило није видио и Новак, а он је за мене у овом случаЈу био најважнији.

Послије 15 минута борна кола и тенкови су опрезно наступали у правцу лијевог крила Друге чете и командног мјеста батаљона. За њима је ишла пјешадија. Штаб батаљона се спремао да се премјести на ново командно мјесто. Новак је пошао ка ватреном положају минобацачког вода. Очекивао сам да ће и мене да похвали. Међутим, он је прошао поред мене, пришао борцима вода и рекао им:

— Браво вам га минобацачлије. Добро сте гађали и извршили задатак. Ватром ваших бацача олакшали сте стање Друге чете, а и батаљона као цјелине. Сад се премјестите тамо гдје сам вам био наредио.

Сљедећег дана срели смо борце Друге чете. Они су љубили минобацачлије, а ови су били поносни и по ко зна који пут запјевали њима омиљену пјесму: „Нема боја да се бије, гдје нијесу бацачлије..."

Бранко ***СЕКУЛИЋ***

ОВДЈЕ ЈЕ ТИТОВ ВОЈНИК. . ."

Миличко Вучетић, командир Треће чете Четвртог батаљона VII омладинске бригаде „Будо Томовић" био је понос свога батаљона. При сваком покрету, у свакој борби, Миличко је на челу своје чете, увијек неуморан.

На висовима испред Дуге Пољане, одмах изнад цесте, наш Четврти батаљон посјео је положаје. Цијелу ноћ, кишну и хладну, провели смо на положајима, јер смо очекивали напад Нијемаца. Са освитом јутра кренули су њемачки тенкови, отпочела је борба на цијелом фронту. Из колоне управио се на нас највећи њемачки тенк. Био је непосредно пред нашим заклонима када је командкр наредио да чета одступа. Чета је одступила. а он је остао са неколико другова и руском противтенковком да држи положај.

Отпочео је нераван бој. Кроз ватру и експлозије чули смо како противтенковка пролама. Тренуци су били тешки. Командир се најзад појавио с противтенковком, засут прашином, и задихано нам је рекао: „Погодио сам га десет пута, али му се ништа не може — велики је!"

На сљедећем положају напале су нас њемачко-недићевске банде у масама. На врху чуке налазио се Миличко поред „шарца". Непријатељ је већ био подишао на одступању бомбаша. Наш „шарција" пг.да рањен. Непријатељ је дрзак и борба се развија прса у прса. Четничке хуље позивају командира да се преда. „Издајници, овдје је Титов војник који се не предаје!" — узвикује Миличко и убија изрода који је насрнуо. Али тога часа ни непријатељски аутомат није промашио циљ. Миличко Вучетић, син крвавог Полимља, пао је мртав.

Крсто КРИВОКАПИЋ

(Прештампано из „Омладинског покрета", листа Уједињеног савеза антифашистичке омладине Црне Горе и Боке, бр. 7, 5. децембар 1944).

ПОПИЈМО, УМЈЕСТО ФРИЦА И ШУЛЦА

Водиле су се борбе сјеверозападно од Сјенице. Са једног гребена непријатељ нас је тукао снажном бочном ватром. Командант батаљона Крцун Машановић, који се налазио тада код наше Треће чете, нареди:

— Бомбаши, напријед! Отјерајте непријатеља!

Муњевито смо истрчали до непријатеља и бацили бомбе. У једном шанцу видјели смо два мртва Нијемца и пушкомитраљез, који заплијенисмо. Остали Нијемци су бјежали, па Милош Тијанић опали рафал. Паде мртав још један Нијемац. Први му Тијанић приђе, узе с њега машинку и дивну бакелитну чутурицу, мислећи да је у њој вода. Ми остали стигосмо знојави и жедни. Војо Пилић-Крајишник, мислећи да Тијанић пије воду, желећи и за себе неку кап, повика:

— Није то другарски, сву воду да попијеш сам.

Тијанић се насмија и рече:

— Није то вода, него одлична шљивовица! — и поче да наздравља: — Попијмо, умјесто Фрица и Шулца! Како је прошао овај Фриц, тако да прође и сваки Шулц!

Ми исписмо по гутљај шљивовице и кренусмо напријед. Кад мало даље, међу лијескама наиђосмо на мртвог Нијемца. Њему о врату виси троугласта метална плочица, и на њој пише да се зове Шулц Хајтел. Кад смо то видјели, били смо зачуђени, али Крајишник се први снађе и рече:

— Е, Милоше Тијанићу, када погоди овако за Шулца, попиј још једну ракију и погоди да нам неки добар домаћин донесе добру вечеру.

Сви се слатко насмијасмо.

Милорад БОЖОВИЋ

САНИТЕТ ЧЕТВРТОГ БАТАЉОНА

Еатаљонски санитет сачињавали су: референт, замјеник референта и три болничара.

Санитет, који се кретао у стрељачком строју, обучавао је борце у пружању прве помоћи, заустављању крварења, имобилизацији преломљених костију, о томе како прихватити и превити рањеног борца и друго. Заправо, била је то стална мала школа прве помоћи.

Сјећам се више успјешних подухвата батаљонског санитета, међу њима и ових.

Били смо на врховима планине Војника, гдје су наш батаљон, августа 1944. године, потиснуле њемачке јединице. Штаб бригаде је из подалека упутио двојицу својих курира са задатком да предају борбену заповијест нашем батаљону на Војнику. Курири су пролазили беспућима непроходне планине и у саму зору од њих двојице стигао је само један.

— Друже команданте, Вукота Вулин, курир код кога се налази заповијест штаба бригаде упао је у јаму. Жив је. Његов се јаук чује из дубоке јаме — рапортирао је преморени курир команданту нашег батаљона.

Одмах сам, с десетином бораца, кренуо ка јами у коју је упао курир. Дошли смо до ње и чули потмули јаук повријеђеног младића. Од каишева и конопаца начинили смо довољно дуго уже и спустили једног борца. Послије доста напора извукли смо курира. Био је омален, али чврст и живахан Босанац. Иако сав изломљен, храбро се држао. Пружена му је помоћ и одмах је пребачен у бригадни санитет. У поруци коју је предао повријеђени курир било је наређење штаба бригаде да наш батаљон у току ноћи судјелује у нападу на четнички „гвоздени" пук на Крнову.

У борби против 7. СС дивизије „Принц Еуген" на Пештерској висоравни, батаљонски санитет је спасавајући рањенике и пружајући прву помоћ показао и храброст и виооку стручну способност.

Ту је рањен и командант батаљона Милорад Ивановић. Био је погођен пушчаним зрном у предјео сљепоочнице. Рана је толико крварила да је пријетила опасност да искрвари. Тада смо од окру-

глог камена направили компресивни завој и зауставили отицање крви. Командантов живот је био спасен.

Посебан примјер јунаштва показали су припадници нашег санитета приликом извлачења рањеног Миладина Божовића. Остао је рањен од Нијемаца у једној шуми на Пештерској висоравни. Један за другим рањена су три друга која су покушала да га спасу. Нико није помишљао да одустане, све док се рањени Миладин није нашао у сигурности.

Таквих и сличних примјера било је више. Дуга би била листа храбрих санитетлија који су помагали рањеним, болесним и изнемоглим борцима и који су гинули бранећи сваку стопу земље. Захваљујући њима батаљонски санитети су заузели достојно мјесто у историји наше бригаде.

Светолик БОЖОВИЋ

ПЕШТЕРСКА ОДИСЕЈА

Цијели октобар 1944. Седма бригада је на Пештеру водила борбу против Нијемаца и муслиманске милиције. Непријатељ је испрва давао слаб отпор и бригада је у налету прешла цијелу висораван и избила надомак Новог Пазара. Чинило ми се да је противник брзо поражен, да је наш успјех потпун. Али, тих дана и окупатор и квислинзи још увијек су били јаки, па су нам припремали мучке нападе и изненађења, у чему су се издајници посебно истицали.

Тако је, и поред све будности и борбене спремности наше бригаде, непријатељ, користећи се многим могућностима и добрим познавањем терена, припремио посљедњег дана октобра изненадни напад. Настала је жестока и неравна борба. Била је то једна од најкраћих, али и најљућих борби Седме бригаде. Први батаљон је у тој борби био најистуренији. На њега су се устремиле најјаче снаге непријатеља с циљем да га потпуно униште. Та нам је борба однијела много бораца и руководилаца, али батаљон је одолио и своју главнину спасио.

Само неколико појединости из те тешке борбе показаће колика је била спремност бораца нашег батаљона за изузетне подвиге.

Пошто смо ноћу сплавовима прешли Лим, даље смо наставили убрзаним и тешким маршем. Први батаљон је журио да на вријеме стигне и изврши добијени задатак. Дан је био на измаку кад смо стигли отприлике до средине Пештерске висоравни. Претходница наше Друге чете сустигла је велику масу становништва које је бјежало пред нама. Била је то дуга колона необавијештених, од непријатеља застрашених људи који су ишли у неизвјесност. Међу њима је било доста наоружаних. Изненада се испред нас појави командант батаљона Петар Војводић. Ободе зекана и престиже већ ускомешану масу. Крчећи себи пут пожурисмо и ми из претходнице. Кад стигосмо команданта, он већ бијаше обавио дио посла, објашњавајући људима да треба да се врате

својим огњиштима. Гомила зачас застаде, а затим поче да се окреће и враћа напуштеним селима. У међувремену је пристигла главнина батаљона, страхујући за судбину команданта и нас десетак који смо били с њим.

Сјутрадан, након неколико окршаја с непријатељем, Први батаљон је стигао у Мелаје, село недалеко од Новог Пазара. Остали батаљони бригаде су такође стигли на тај сектор, али су били подаље од нас. На нашем лијевом крилу налазио се Други батаљон. Он нам је био најближи. У Мелајима смо се одмарали неколико дана. Али непријатељ није мировао. Припремио је изненадни напад на бригаду и, посебно, на наш батаљон. У напад су кренули прије зоре и успјели да нас опколе. Настала је тешка борба. Непријатељ је нападао са свих страна. Запосио је сваку чуку, сваку стазу и стезао обруч на релативно малом и шумовитом простору. Остали батаљони, који су били далеко, такође су били нападнути и нијесу нам могли притећи у помоћ.

Од ране зоре па до подне све чете нашег батаљон^ водиле су борбу прса у прса. Иако су пробиле више обруча, изгледало је да борби нема краја. Тек што пробију један, наилазе на други, трећи, четврти обруч. У тим узастопним јуришима и пробојима падали су мртви и рањени. Батаљон је одолијевао нападима вишеструко јачег непријатеља, који је био поставио аутоматска оруђа на свим околним врховима, а засједе на свим излазима, свим стазама и пролазима.

Пред подне борба је достигла врхунац. Борци су се измијешали с непријатељским војницима. Разрачунавале су се наше мале групе, чак и појединци, са многобројним групама непријатеља прса у прса. Најтежи је био пробој једног од посљедњих обруча преко мочварне удолине коју су непријатељска оруђа непрестано држала под снажном ватром и у којој су заплијенили дио тешког оружја и коморе нашег батаљона.

Чинило се да је ситуација безизлазна, да је свему крај, да је батаљон неповратно улетио у паклене чељусти непријатеља. Али наши борци су улагали посљедњи дио снаге. Борили су се до посљедњег метка, а и онда, без муниције настављали су да јуришају. Комесар батаљона Душан Булић, када му је нестало муниције, празну машинку је уперио на групу непријатеља и двојицу заробио, а остале разјурио и тако прокрчио пролаз. Момчило Бадљар с друговима из вода којим је командовао јуришао је и разбио неколико непријатељских засједа. Јуришао је и Радоје Крстајић са својим водом. Сви су се борили на живот и смрт и тиме спасили своју част и створили славу батаљону и себи.

Не може се рећи што је у том крвавом боју било најтеже. Да ли је то био умор због одступања и јуриша који су се низали, па је борба била непрестана, у трку и без предаха, или слушање јеке рањених другова, гледање крвавог оружја, или узбуђење кад су нам пред очима падали као покошени борци, комесари, командири, или кад смо гледали како се убија рањени комесар да не би пао у руке зликоваца, или је то било у тренуцима када је неодољиво налијетала помисао да се одатле не изнори жива глава.

Док је трајала жестока борба, нас неколико бораца Друге чете остадосмо на једном врх^ у заштитници, иако је тада свака наша

група била и заштитница и претходница или крило. С нама је био и командир чете Милоња Ђекић. Тек што смо застали да осмотримо, на нас је насрнула група од педесетак непријатељских војника. Јуришали су без узмака. Наш отпор их није могао зауставити. Било нас је мало, а муниција нам је била при крају. Одступили смо преко једне узвишице, саплићући се о сваку гранчицу или жбун. Ђекић нам не даде да одступамо неким шумским путем. Био је у праву. Непријатељ је тамо осуо најжешћу ватру. Изненада се међу нама појави замјеник комесара наше чете Костадин Поповић Коча. Покушао је да ојача отпор — јуришао је и командовао, али га је непријатељ из непосредне близине засуо смртоносном ватром. Скрхаше се крила снажном момку стасалом подно дурмиторских гора. Ту заувијек остаде. Бијаше кршан црвенокос, висок и наочит младић. Красиле су га најљепше врлине. Тек што бјеше напунио 21 годину, а изабрао би га из стотине. Обећавао је много. Али у борби за слободу није жалио себе. Западе га да његова хумка под шумовитим брежуљком, на помолу Пештерске виооравни, вјечито зрачи као симбол и примјер покољењима како се гине за слободу.

Заштитница се јуришајући пробила и сустигла дјелове батаљона који су се натчовјечански борили. Ређали су се страшни тренуци. Гледамо како гине храбри борац Божидар Савовић, такође кршни Дурмиторац. Његова крв прели пушку, а ми је не могасмо узети. У тој најжешћој борби нијесмо могли ни рањене ни мртве другове износити. Тешко нам паде и готого се обесхрабрисмо када, недалеко од нас, угледасмо комесара наше чете Илију Пулевића, који до малопријe бодраше борце и својим примјером даваше охрабрење за јуриш, за пробој, а сад лежаше у локви крви. Видјевши да му нема спаса, прикупио је последњу снагу и повикао: „Јуриш, другови!" У тренутку предаха паклене пушчане и митраљеске ватре чусмо пуцањ, само један, и видјесмо како му парабелум из руку паде, а глава благо клону. Још једном је полила врела крв торбицу политкома и обојила пештерску пољану.

Не могу набрајати све погинуле и рањене другове, али се сјећам још неких који су ту оставили своје животе. То су Блажо Милевић, комесар Треће чете, Василије Станковић, делегат вода из Прве чете, два брата Вујовића. Ту су рањени: Жарко Лековић, Јово Мркић, Милоња Ђекић, Божо Радоњић, Милорад Лазаревић, Стеван Палија и многи други.

На изласку из шуме у голи пештерски простор налазиле су се посљедње непријатељске засједе, посљедњи обруч. "Непријатељ се свесрдно трудио да уништи и посљедњег војника нашег батаљона. У посљедњем јуришу разбише и нас из заштитнице. Остадох сам и покушах да се пробијем ка једном пропланку. Дочека ме група од пет-шест непријатељских војника. Нађосмо се лицем у лице. Пуцао сам први, збунио их и нагло кренуо назад. Али назад је била она група која је убила замјеника комесара Савовића и многе друге. Скренуо сам десно ка чистој пољани која се благо уздиже. Ту је почињала таласаста пештерска висораван до које ^едва доспјех и у којој ћу, надах се, наћи спас. Али ту отпочеше најцрњи тренуци мог живота.

На тој граници ливаде и шуме наста за мене и граница између живота и смрти. Остало је да ме непријатељски погоци униште или њихови промашаји спасу живот који је већ био на измаку. То су, чинило ми се, били посљедњи трзаји. Јављали су ми се час снага, час слабост, смјењивали се одлучност и клонулост, снага ума и његово помрачење. Док сам трчао већ преморен преко пољане, уграбише ме непријатељски хици. Ранише ме. Прво у десну, а онда, као по команди — један, па други у лијеву ногу. Уморне ноге одједном прокрварише, заклецаше, али ме, уз посљедњи дијелић снаге, унијеше у шумицу којој сам био на домаку.

Непријатељ је био близу, није нас дијелило ни 50 метара. Престаше да пуцају и појурише да ме жива ухвате. Кренух десно, ка врху коме је и непријатељ журио. Чим сам се заклонио иза неког шибља скренух у супротном правцу — низ брдо. Просто сам се сурвао у неки поток, а затим његовим коритом које се стрмо спушта и представља колико толико скривени пут за одступање. Та ме је варка спасла. Непријатељ је одјурио десно ка врху и лијево ка пештерској заравни, а потоком се није спуштао. Нађох се у центру непријатељског распореда. Верао сам се глибовитим и шибљем обраслим коритом потока. Крв је цурила, а снага издавала. Морила ме неодољива жеђ. Наједном спазих мали извор. Легох и напих се не баш бистре воде. Жеђ је била јача од страха.

Наспрам урвине у којој сам се нашао погледах повеће брдо са готово голим странама. Видио сам како с његовог врха дјелови Другог батаљона пружају све слабији отпор. Застао сам за часак и посматрао наше борце како се пребацују. Размишљао сам куда да кренем. Загледао сам крваве ноге и питао се могу ли ме носити даље. Имао сам срећу што зрна нијесу дохватила кости и што су ране биле још вруће, па сам се и поред болова, уз велике напоре, могао кретати. Не смјех ту остати. Понадах се да ће ме наши борци, које на даљини гледах, некако спасти. Нијесам могао гласно, али у себи сам викао: „Ej, другови, још мало, још мало, пуцајте, борите се, не одступајте. Ево мене, ту сам под цијевима и ножем непријатеља. Не дајте ме, спасите ме!" Али и да су могли чути тај мој вапај нијесу ме могли спасти. Непријатељ је и тамо био надмоћнији. И у тој драматичној ситуацији одлучио сам да кренем уз брдо и да се поново, као и прије, нађем на голом, али пространијем и стрмијем простору. Другог избора нијесам имао.

Кад сам се нашао у средини те голети, кренуо сам десно ка шумици коју сам на стотињак метара назирао. Пошто је неку десетину минута трајала тишина, рачунао сам да је тамо „ничији" простор. Преварио сам се. У часу сам зачуо вику непријатеља и стотињак метара иза себе угледао већу групу како ме јури. Настала је скоро безизлазна ситуација, али и нешто што ни тада ни данас нијесам одгонетнуо. Наиме, та група која ми се све више приближавала и од које ме ништа није заклањало, није пуцала на мене. Умакао сам у шуму, зашао мало дубље и прикрио се гомилицом сувог грања којег бијаше на више МЈеста. Групе непријатељских војника су убрзо стигле. Кретале су се у колонама обазриво, испод и изнад мене. Повише мјеста гдје сам се скрио налазио се врх на коме су малочас били дјелови Другог батаљо-

на, а сјевероисточно, тј. испред мене, пружала се удољица прекривена шумом.

Притајио сам се очекујући сваког тренутка непријатеља. Припремио сам двије бомбе и откочио пуну пушку, да ме жива не ухвате. Минути су били вјечност, но ратна ме срећа није оставила. Најзад, у тим подневним часовима, пуцњава се прориједи и поста све слабија. Линија фронта се све даље и даље одмицала. Око мене, најзад, наста тишина. Златно јесење сунце чешће прогријаваше између облака над Пештером. Наста тишина као кад послије олује утихну громови. За неколико часова колико сам мировао ране су ми се охладиле и ноге почеле отицати. Нијесам имао завоја, а ни чега другог да их превијем. Крв се сама уставила. Све јаче болове тешко сам подносио. У глави су ми се ковитлале најцрње мисли. Ипак, храбрио сам себе, нијесам се мирио са смрћу.

Тако је у мени преовладала жеља за животом, за побједом, за слободом, за осветом оца, кога су убили непријатељи, за мајком која је стрепила за јединим сином. Тек пошто је пао мрак покренуо сам се и прешао педесетак мучних корака. Нашао сам се скоро на чистини, на коси која Се благо спуштала ка сјеверу. Ту сам застао немоћно гледајући око себе не бих ли одредио куда да кренем. Али ме прекиде ново изненађење! Прво зачух грају, а затим угледах непријатељску патролу на тридесетак метара изнад мене, силазила је са оног врха са кога је одступио Други батаљон. Поново сам се сурвао у неко ниско жбуње. Патрола се лагано кретала и осматрала долину из које сам се малочас извукао. Срећом, ни овдје ме не примијетише. Патрола продужи на једну, а ја се једва усправих и захрамах на другу страну. Ишао сам споро, тамним пештерским простором.

Почињао је други дан моје одисеје. Размишљао сам куда кренути, како се спасти, гдје наћи јединицу? Али на сва та питања нијесам налазио одговор. Убрзо наиђох на малу, кривудаву блатњаву рјечицу. Како не нађох погодно мјесто за прелаз загазих кроз барску траву, азатим се до кољена увалих у муљ. Вода ми је, затим, сезала и до појаса, те се једва докопах супротне стране. Блато ми је загадило ране, напунило обућу и одјећу и умањило ионако малу способност кретања. Кад су ме, те хладне новембарске ноћи, захватили студен и дрхтање, мислио сам да је дошао крај, да ћу ту заувијек остати. Ишао сам споро. Размишљао сам како да се избавим из пештерске голети прије зоре.

У свитање сам се нашао на једном кршевитом и жбуњем обраслом узвишењу, са којег сам препознао неке правце којима смо у наступању пролазили. То ми је била прва оријентација. Дан је био облачан. Сунце је ријетко прогријавало и на његовим зрацима се нијесам могао осушити нити огријати. Нијесам имао чиме ни ватру да заложим, а ни каквог алата који би ми у овој тешкој ситуацији користио. Ни дувана нијесам имао. Све је остало у мелајским и гурдијељским шумама. Све сам тамо бацио сем пушке. Наставио сам лутање вукући се као пребијен. До иза подне једва да сам превалио три километра и стигао до подножја повеликог бода. На сјеверу и сјеверозападу од њега протезала се пештерска висораван по којој пасаху стада оваца и ергеле коња.

Била је права јесен и у мени навријеше успомене на љепоте родног краја, Мљетичка и Језера, Дурмитора и Сињајевине, за које ми се

чињаше да су много љепши од овог Пештера. Одмарао сам се при крају једне долинице у којој бјеху наслагане бале дебелог прућа. 'Гу, први пут од почетка борбе, задријемах. Ускоро ме пробуди шкрипа кола. Тргох се и у близини угледах младића како уз једно дрво постави пушку која се жутијаше и на сунцу преливаше, а кола и волове намјести код оног прућа. Док су волови стајали мирно и док је овај немили „гост" вриједно слагао бале, размишљао сам што да учиним. У близини је било село, а овај младић је хитар као вук. Ако ме види, рачунао сам, готово је са мном.

Најзад одлучих да се с њим раставим, а да ме не примијети. Искористио сам тренутак кад се сагао да узме прућа, с муком сам устао и учинио неколико напорних корака заклонивши се за један велики камен. Из заклона сам га посматрао још неко вријеме и када сам се увјерио да ме није примијетио, наставио сам пут јужном страном брда. Тамо ме је поново очекивала таласаста и гола пештерска зараван.

Пала је још једна тамна и тешка ноћ. Ништа се није видјело. Киша с јаким вјетром је непрестано шибала. Свака кап ми је продирала до коже. Хладноћа, умор, глад и болови су се удружили и чинили ме крајње изнемоглим. Наступиле су и халуцинације. Причињавало ми се дч ме непријатељске групе опкољавају па сам почео да мијењам правац кретања, да улажем напоре и као да бјежим. Обрвао ме премор, пао сам, легао и обезнанио се. Неколико сатиме ту онесвјешћена тукла јака киша, а испод мене се направила локва. Кад сам се освијестио, једва сам се усправио. Задуго се нијесм могао кренути. Гибао сам ноге и руке и с муком се исправио ослањајући се на пушку која ми је у овој прилици била једини друг и пријатељ.

И у томе магновењу упао сам између неких кућа које сам примијетио тек из непосредне близене. Ријешио сам да лупам и отворим па шта буде. Нико се не одазива ни у једној, ни у другој. У овој другој се отворише врата кад сам их гурнуо кундаком. Ушао сам тамо, али непознат и таман простор не обећаваше ништа добро. Не даваше ми топлине, а још мање сигурности. Вратих се и продужих блатњавим путем. Застајкивао сам, али накратко, па продужавао тешко и мучно. И тако до зоре.

Кад је свануло, био сам у близини ријетке букове шуме на малом узвишењу. Некако сам се домогао те шуме и стропоштао се уз буково стабло. Покушао сам да глођем кору да бих утолио превелику глад. Мало сам жвакао, још мање гутао, па кренух даље. У даљини сам препознао брда иза којих је Сјеница. То је била још једна оријентација која ми је помогла да нађем пут ка спасу. Поново сам се уставио ипосматрао долине и борове шуме које су се налазиле на јужној страни. Кренуо сам тамо и рачунао да ћу брзо стићи, јер ми се не учинише далеке. Али на том путу сам остао читав дан. На уласку у шуму затече ме ноћ.

Четврти дан је био најтежи, јер сам се рањен и изнемогао кретао беспућем и стрминама. Не знам што ми је било теже — ићи низбрдицом или великим успоном. По мрклој ноћи сам покушавао да се извучем из шуме, а кад сам се нашао на неком пропланку, ријеших да мало одахнем. Наслонио сам се на јелу зелену. Дријемао сам и покушавао да заспим. Чим бих заспао, приснивали су ми се повици, тутањ и ми-

траљески рафали. Чуо сам како зрна фијучу. То ме трзало из сна и враћало у јаву која једва да је била мање мучна. Ноге су ме бољеле како год да их намјестим. Превртао сам се, обртао, а починка није било. Питао сам се да ли би моји другови када би знали за ове моје муке запјевали ону: „Ој, дјевојко Милијана, драги ти је под ранама; под гранама вите јеле, прекрстио руке б'јеле". Или би похитали да нађу видара да ми ране зацијели, да ме спасу.

У тој шуми надомак Лима био сам готово поремећен и нијесам знао што да чиним. Одмарати се нијесам могао, а кретати се било ми је још теже. Ипак кренух и неком путањом стигох до куће изнад села, које се једва назираше у долини испуњеној маглом. Једва ми отвори старија жена и закле се да ми нема што дати за јело, јер су погорјели и осиротили, да јој дјеца гладују. Остали су без хранитеља. На то се згрозих и кренух даље у правцу Бијелог Поља, које је, како ми она рече, на више од четири сата хода и то за здрава човјека. Ишао сам косама поврх села.

Кад је свануло, нашао сам се на другој страни брда, у једном попаљеном и опустошеном селу. У некој колиби бијаху старац и старица који немаху скоро ништа. Дадоше ми мало хладне варенике. То ме окријепи, али не би довољно да утолим глад. Кренух даље, с великом муком савладах омањи кањон неке рјечице и у сутон избих у сљедеће село. Приближавао сам се лимској долини. Споро, тек да сам прелазио километар за сат. А морао сам избјегавати свакога, јер, према ономе што су ми казали старац и старица, није било јасно да ли наше снаге контролишу ово подручје.

Наступила је и пета ноћ, а ја сам се тек примицао Лиму. Кренуо сам широким сеоским путем ријешен да се код првих кућа које сретнем пријавим, јер је дошло до скапавања. Посрћем, стално повређујем ране, вртоглавица ми мрачи вид. Лагано наступа потпуна малаксалост организма. Био сам изгубио скоро сваку наду у живот. Чак и да ступим у топли дом, рачунао сам изгубљено се не повраћа. Ноћ је била тамнија од свих претходних, па сам у глухо доба легао на влажну земљу и немоћно чекао зору. Испред зоре облаци су се разриједили. Видљивост је била нешто боља и ја сам ипак „пожурио" напријед. Спустио сам се у равницу поред Лима и корачао, лагано, веома лагано и болно.

Дан је био поодмакао када сам се примакао првим кућама. Са споредног пута изађе висок, окошт човјек, средњих година. Журио је да настави главним путем, али се често окретао на мене. Замало да ми умакне иза прве куће док сам прикупио дах и зовнуо га. Човјек застаде и сачека ме. Без двоумљења сам му рекао што сам и ко сам. 'Гражио сам да ми помогне. Имао сам срећу. Био је то одборник општинског НОО који је журио на сједницу. Испричао ми је да је Седма бригада ту у близини ових села, да је болница бригаде у Бијелом Пољу до којег има сат и да сам у сигурним рукама. Нијесам до краја слушао његову причу. Пао сам и обезнанио се. Унијели су ме у оближњу кућу. Одборник је продужио и обећао да ће ме пребацити до Бијелог Поља.

У тој кући нађох праве пријатеље. Биле су то мајка и двије њене хћери. Све три у црно завијене. Рат им је отео најдраже, мужа и сина,

сестрама — оца и брата. Разлетјеле су се око мене. Положиле су ме на постељу, скинуле ми одавно свезану обућу и до крви скорјеле ногавице. Опрале ми лице, руке и ноге. Залиле ме млијеком. Облиле ме сузама. Сазнадоше да сам јединац и њиховој тузи не би краја. Много ми је жао што нијесам запамтио њихова имена, што не знам да ли су живе данас, када пишем ове редове.

Младић, који је имао тек петнаест година, доведе мршавог коња, праву рагу која се и ненатоварена једва кретала. Без седла, самара или застора, ставили су ме на тај живи костур. Мало раскрављене ноге ми се отегоше. Д^ечаћић и ја на раги настависмо пут за Бијело Поље. Сваког часа сам очекивао кад ће се мршаво кљусе саплести па да се заједно стропоштамо у неку каљугу расквашеног пута или на слабом мосту преко Лима. Дјечак је стално био на опрезу теглио за везу и декао коња и, најзад, успио да ме дотјера до пред болницу моје Седме бригаде.

Тако се нађох у болници једног прохладног, мада сунчаног дана који већ бијаше ,на измаку. Отекле бјеху моје ноге и затворене бјеху ране болне. Митар Пилетић и доктор Томајло учинише све и отпс--чеше циједити и лијечити ране чудећи се откуд сам међу живима Митар ми показује књигу у којој су заведени погинули на Пештеру. У њој бијаше уписано моје име, као и име Јова Мркића, који је доживио сличну судбину и који је истог дана кад и ја рањен стигао у болницу. Сјутрдан нас посјети комесар **бригаДе** Мићун Јанковић и својим нас ријечима охрабри.

Тако осташе иза мене пет дана и пет ноћи проведених на пространој Пештерској висоравни. Вријеме и простор у којем се одигравала сурова драма и моја и мојих другова. Био је то испит живота који је показао што појединац може поднијети и колико издржати да би се одржао, побиједио и наставио да се бори.

Војислав ВУКОВИЋ

НИКОЛА ДАРЧЕВИЋ

Никола Дарчевић, још као средњошколац, а касније као београдски студент, припадао је напредном омладинском покрету, истрајно радећи и залажући се за бољи живот и виша права наше омладине.

Са борбом он продужује и послије, за вријеме рата, а нарочито послије срамне капитулације. У свом крају ради на окупљању и организовању омладине и осталих и припремању општенародног покрета. На позив Комунистичке партије, који је ускоро услиједио, а за давање оружаног отпора фашистичком окупатору, он се одазвао одмах и истрајао у борби до посљедњег часа, — Налазио се у јединицама Ловћенског одреда, Четвртој и Петој црногорској бригади, а од јануара 1943. године у политодјелу III дивизије. Прошао је све тешкоће непријатељских офанзива, идући два пута за Босну и враћајући се У своје крајеве. У свим тешкоћама био је ведра и насмијана лица, са дубоким увјерењем у побједу наше ствари. Био је мио друг свима онима са којима је

радио. Погинуо је баш кад се налазио код VII омладинске бригаде на њезином путу кроз Санџак.

Црногорски народ и његова омладина изгубили су још једног свог вјерног сина и друга, који је давао све за његову слободу и на крају свој млади живот.

(Прештампано из „Побједе", бр. 4, 29. новембар 1944).

СЕДМА ОМЛАДИНСКА И НИКОЛА ДАРЧЕВИЋ

У борби коју је Седма бригада водила код Сјенице, на Буђеву, 30. октобра 1944. пао је и члан политодјела Треће дивизије, инструктор за рад СКОЈ-а, Никола Дарчевић.

Никола Дарчевић је рођен 6. децембра 1915. у Лимљанима у Црмници. Његова се породица бавила земљорадњом и сточарством, иако је отац био запошљен као службеник на жељезници. Упорним и вриједним радом многобројна породица је, гледано кроз прилике у том крају, пристојно живјела. Бистар и живахан Никола је успјешно завршио основну школу, па су родитељи одлучили да га даље школују. И све је ишло углавном добро док 1933. није умро његов отац Иво Јошов. Био је исцрпен болешћу и посљедицама рана задобијених у рату 1912. То је ситуацију у породици нагло промијенило нагоре и Никола је морао напустити осми разред гимназије. Вриједне руке осамнаестогодишњег Николе биле су потребне породици. Убрзо је постао узоран пољопривредник цијењен у свом селу. У јесен 1934. године породица поново одлучује да Никола настави школовање и он наредне године матурира у Пећи.

Тих дана напорног учења пришао је групи напредних средњошколаца. Учествовао је у њиховим акцијама. А кад је 1. фебруара 1935. на барикадама Правног факултета у Београду, погинуо студент права Мирко Срзентић, у Пећи су, као и у многим другим мјестима, организоване демонстрације против полицијског злочина. У тим демонстрацијама учествовао је и Никола Дарчевић и био ухапшен.

Тада, у ствари, почиње његов буран револуционаран рад. У јесен 1935. постаје редован студент београдског Правног факултета, али се због лоших материјалних прилика враћа у своју Црмницу. Да би смогао нешто средстава за боравак у Београду, пошао је у Бар с намјером да подучава ђаке. Ту је давао часове, али и неуморно наставио свој револуционарни рад.

Из тог периода сачувана је пријава (пов. бр. 276 од 6. маја 1936) жандармеријске станице у Бару у којој се каже да је „Никола Дарчевић замијенио на комунистичком раду у Бару Радоњу Голубовића и да окупља омладину и васпитава је у антинационалном комунистичком духу. Тих дана је поново ухапшен, али је због недостатка доказа убрзо пуштен. Веома активно је агитовао мобилишући људе за учешће на познатом збору под Белведером, 26. јуна 1936.

У прољеће 1937, с већом групом омладинаца, креће као добровољац да помогне борбу шпанског народа за слободу, али је брод којим је требало да се превезе заплијењен, а организатори пребацивања похапшени. Међу ухапшеним добровољцима био је и Никола Дарчевић. Послије изласка из затвора одлази за Београд, гдје се укључује у студентски покрет Београдског универзитета. Припадао је групи народних студената комуниста. На Универзитету и у студентском покрету нашао је многе другове и познанике, па му није било тешко да се поново укључи у рад и акције.

У оквиру студентског покрета тада је било неколико значајних економских организација чије су обезбјеђивале најнужнија средства за живот материјално незбринутих студената. Међу њима је био и Никола. Радио је као келнер у Општој студентској мензи, продавао је књиге у задрузи „Самопомоћ", радио непрекидно и тако стицао најнужније за живот, што му је помогло да се политички потпуно активира. Млад и полетан, понесен покретом који је био у сталном успону, Никола се врло брзо привикао и постао веома активан и цијењен.

Био је неограничено одан ствари и идејама радничке класе, имао је велико повјерење у људе, у покрет, Партију и неизмјерно је волио саборце. Одликовао се необичном дисциплинованошћу и спремношћу да изврши сваки задатак. Није марио за тешкоће, није признавао препреке. Зрачио је оптимизмом. Својим поступцима и држањем уливао је повјерење другима, подстицао их на акције. Био је као соко на грани, увијек раширених крила, спреман да полети на извршење повјереног задатка.

Од доласка у Београд па до пред сам рат учествовао је у свим акцијама које је Партија организовала у Београду и на Универзитету — у демонстрацијама, диоби летака, писању парола по зидовима, разбијању зборова назадних политичких организација, помагању штра.]кова радника у разним фабрикама Београда, у раду на техници, у раду економских и стручних удружења на Универзитету. Није знао за умор и предах. Знао је да снага студентског покрета почива на активности, пожртвовању и непрекидном раду појединаца. И он је међу њима заузимао видно мјесто.

Од многобројних акција у којима је учествовао у Београду поменуо бих само једну.

У децембру 1940. године избио је штрајк у штофари на Карабурми. Требало је помоћи штрајкачима и спријечити да на посао стигну поткупљени појединци, које је до фабрике пратила полиција. Да би спријечила штрајколомце да стигну на посао, одређена је група студената коју је предводио Саво Бурић. Саво је међу првима одабрао Николу, говорећи у шали:

— Овај брзанац ће некоме скочити на рамена.

Близу фабрике, жандарми су напали студенте и ухватили Бурића. Рвајући се са жандармом, Саво је био лакше рањен у главу. Изненађени налетом жандарма студенти су се поколебали. Али када је Никола Дарчевић чуо пуцањ узвикне:

— Ко је Црногорац напријед, а ко је кукавица није требало ни долазити — и јурнуо у помоћ Саву. Његов позив су прихватили сви из

групе и жандарми су се, под кишом каменица, разбјежали, а Саво Бурић — избављен.

Никола је био необично брз, иако се никада систематски није бавио трчањем. Сјећам се да је августа 1939, када је отворен Дом културе у Горњем Цеклину, била на окупу маса омладинаца из читаве Црне Горе. Дом су, иначе, на иницијативу комуниста подигли сељаци, сопственим снагама, па је то, баш због тога, била својеврсна манифестација. Организоваца су спортска такмичења. Никола је у трци на 100 и 200 м надмоћно је и овдје побиједио Никола. Причао би нам:

На ђурђевданском излету који је био организован 6. маја 1940. под Авалом, на утринама источно од села Пиносаве, било је на окупу око 15.000 омладинаца и омладинки — радника, студената, ђака и осталих. И том приликом су организована спортска такмичења. На 100 и 200 м надмоћно 'је и овдје побиједио Никола. Причао би нам:

— Не могу да трчим добро ако не видим неког корак пред собом, или поред себе, или га не осјећам за петама, а онда ми дуне прави вихор у прса и тада могу брзо да потрчим.

Због тога га је Бурић и називао брзанцем. А и у колу је знао да заигра као ријетко који Црногорац.

Догађаји од 27. марта 1941. Николу Дарчевића затекли су у Црмници. На Вирпазару, пред масом својих земљака, говорио је ватрено о издаји и срамној капитулацији, о путу којим треба ићи.

Када је дошао рат, послије безуспјешног покушаја да као војник пође на фронт и брани домовину од фашистичких освајача, вратио се у родну и питому Црмницу.

Дане од капитуације до устанка 13. јула провео је у свом крају, данонoћно радећи на припремама устанка, дизању духа отпора у народу.

Прве тринаестојулске плотуне опалио је заједно са устаницима из свог села на посаду жандармеријске станице на планини Суторману, која је разоружана. Касније учествује у многим борбама у свом крају.

У марту 1942, у сукобу са Италијанима и домаћим издајницима код Кумбуле, у свом селу Лимљанима тешко је рањен у обије руке. Послије тога, дуго времена је провео као тежак рањеник по многим мјестима у којима су се налазиле наше болнице, углавном без икаквих услова за његу и лије^ење. Као рањеник је био и у строју Четврте пролетерске црногорске бригаде када је формирана у Љубини, 17. јуна 1942. Ту сам га видио први пут од Београда, послије нешто више од године дана тешких патњи које му је донио рат. Онај крилати Никола сад је био тешки инвалид. Било ми је драго што га видим, а осјећао сам се необично тужно због стања у ком је био. Провео је још дуго времена по болницама, у којима је као реконвалесцент вршио дужност комесара и партијског руководиоца.

С Главном оперативном групом дивизија Врховног штаба прешла је голготу четврте и пете непријатељске офанзиве, све тешкоће које су им претходиле и оне с којима смо се рвали послије њих.

Најзад, пред крај 1943. ране су излијечене и његово стање се поправило. Никола је постављен за члана политодјела Пете пролетерске црногорске бригаде. Одговарао је за рад СКОЈ-а.

Одлуком ЦК КПЈ 23. децембра 1943. укинути су политодјели бригада, а формирани у дивизијама. Истом одлуком Дарчевић је постављен у политодјел Треће ударне дивизије. Био је задужен за омладински сектор. На тој дужности је провео десет мјесеци 1944. године. Неуморно је обилазио јединице Треће дивизије на простору од Подгорице до Пријепоља и од Никшића до Сјенице и Новог Пазара, пружао помоћ организацијама Партије и СКОЈ-а, одржавао састанке, конференције, курсеве и друге скупове с борцима и народом кроз крајеве куда су пролазиле јединице Треће дивизије.

Сви су с радошћу и задовољством очекивали Николин долазак у Јединицу, савјетовали се с њиме о организацији рада и најцјелисходнијем ангажовању организације младих комуниста за извршавање борбених задатака, за развијање добрих другарских односа, за учвршћење свјесне дисциплине и свих питања која су била актуелна за изградњу армије, за ковање побједа над непријатељем. Али тај напоран рад није га ометао да с оружјем у руци буде у првом стрељачком строју. Ни у борби није жалио себе. Јуначки је пао у борби коју је водила његова омиљена Седма омладинска бригада на положајима код Сјенице 30. октобра 1944.

Бошко ЂУРИЧКОВИЋ

ДРАГА НАША МАЈКО

Пишем Ти ово писмо и обавјештавам Те о тужној вијести коју си ти вјероватно већ и сазнала, о погибији друга Николе. За нас Николине другове који смо радили и борили се са њим он је представљао ненадокнадив губитак, у данима када се помаљају зраци истинске слободе, за коју се он борио од своје ране младости. Губимо га онда када је највише требао народу и када је највише могао да му помогне, у цвијету своје најљепше младости. Знамо да Ти тешко пада овај велики губитак, али вјерујемо да се добро држиш, знајући зашто је пао и поносећи се његовом смрћу.

Ја и Никола већ годину дана заједно радимо у Политодјелу III дивизије. Крајем мјесеца септембра пошли смо у VII омладинску бригаду за Санџак, у бригаду коју је он највише волио од јединица наше дивизије. На том путу обишли смо скоро читав Санџак и најпослије заузели Сјеницу. Пред навалом надмоћнијег непријатеља морали смо напустити Сјеницу и наћи се у пештерским селима. Тридесетог октобра дошло је до борбе између нас и непријатеља. Покојни Никола се налазио са штабом бригаде. Непријатељ је из даљине запуцао на штаб, тако да је први метак који је опаљен смртно кроз стомак погодио покојног Николу. Метак, како је био из даљине, није пробио скроз. Послије рањавања живио је четири сата, тако да је умро у 12 сати истог дана. Био је свјестан тежине ране. Ја сам послије 2—3 сата дошла код њега, пошто сам толико била удаљена од њега. Љекарска помоћ му је одмах указана, али рана је била врло те-

шке природе, тако да се није могло ништа учинити. Умро је говорећи на самртном часу: „Мајку ми добро поздравите, брату ми пиштољ дајте. Живио Тито, живјела наша Партија".

Сахранили смо га на Пештеру код села Буђева. Његове ствари: пиштољ, кожни опасач, сат, златни прстен и ове прибиљешке ти упућујем. То нијесам раније учинила јер нијесам имала сигурну везу. Шаљем Ти и ове његове слике, сликала сам га мртвог, па кад слике буду готове упутићу ти их.

Друг Никола је тежак губитак за све његове другове, био ми је друг, увијек весео и свуда радо приман. Тешко се осјећам данас без њега, знамо како је и теби. али опет Ти понављам, вјерујем да ћеш се добро држати, као многе наше дичне мајке.

Сада прими много поздрава, Ти као и остали укућани од

Беране, 4. децембра 1944. године

Вјеро ***КОВАЧЕВИЋ***

ПИТАГОРА ИЗ ПОДГОРИЦЕ

На морачким буковима

На великим буковима Мораче десетак младића проводили су часове несносне љетне жеге. Буковчани, како су их звали, често су се, уз младалачке повике и грају, спуштали низ немирне таласе Мораче. Ту групу ведрих, несташних и од сунца опаљених, подгоричких ђака, у чијем је табору брујало као у кошници, мјештани су све више запажали и гледали је са симпатијама. Код њих је увијек било књига, часописа и новина. Били су махом одлични ђаци којису о много чему дискутовали и размишљали, и на њима својствен начин, маштали. Спајали су их младост, сродни погледи на живот, дружељубље и школа. Без обзира на то што је међу њима било и сиромашних и средње имућних, сви су саосјећали с тегобама, сиромаштвом и неразвијеношћу свога краја, борбом за опстанак, слободу и равноправност народа из кога су поникли и на чијим су се свијетлим традицијама морално оформљивали. Били су чланови СКОЈ-а а неки и КПЈ. Омиљена тема разговора била им је борба за бољи живот.

Међу најстаријима био је Блажо Нилевић Ћако. Читао је много, радо дискутовао и, уопште, био врло динамичан. Потицао је из веома сиромашне радничке породице, па је подучавајући имућније ђаке, зарађивао колико да би купио књиге и школски прибор. Сви су буковчани добро играли шах, али Ћако је играо најбоље. Успијевао је да истовремено и по седам слијепих партија успјешно доведе до краја. Као повремени гост момишке плаже и учесник у Ћаковим слијепим симултанкама, само сам једанпут успио да ремизирам. Остале сам партије изгубио, иако сам тада мислио да шах играм доста добро. Ћако је све одигране партије знао напамет и по завршетку игре често их је анализирао.

Таквом игром, а нарочито изношењем запажања и мишљења о прочитаним књигама, стицао је међу друговима све веће симпатије и углед. Запажањем, меморијом, проницљивошћу, интелигенцијом, општим знањем из разних научних области, филозофије, посебно марксизма, ©дабиром прочитаних књига, квалитетом њихових приказ и веома занимљивим размишљањем о гледаним филмовима видно се истицао. Увијек одличан ђак, спреман да сваком пружи помоћ, неуморан политички агитатор имао је изузетну моћ убјеђивања, па је његов допринос ширењу напредних идеја и јачању омладинског покрета у Подгорици био веома значајан.

Млади су тада много читали напредну литературу. Ни млади радници а средњошколци и студенти погот.ово, нијесу пропуштали да прочитају сва дјела напредне литературе која су тих година била преведена на наш језик. Сматрало се тада да је најбољи пут за спознају класне суштине друштва читање литературе са социјалном тематиком. То је за скојевце, кандидате и чланове КПЈ била и обавеза. Блажу је то било омиљено поље рада. Вјечито је трагао за новим добрим књигама. Скоро да је увијек под пазухом носио по неколике. Дијелио их је, размјењивао и увијек их живо коментарисао.

Блажо је био један од активнијих комуниста подгоричке гимназије. Дјелујући у напредним дружинама „Његош" и „Препород" и спортским клубовима у првим је редовима борбе против групице имућнијих ђака, љотићеваца, окупљених у „Соколу" и режимском фудбалском клубу „Балшићу".

Због учешћа у фебруарским демонстрацијама 1935. године, које су, поводом убиства студента Мирка Срзентића у Београду, организовали ПК КПЈ за Црну Гору и Боку и МК КПЈ Подгорицз, Блажо је, с још 45 ученика, искључен из гимназије.

Крајем те школске године он је пјешице ишао у Никшић и успјешно приватно положио седми разред. Осми је похађао редовно у Призрену, гдје се такође укључио у напредни омладински покрет. Подучавајући ђаке и тамо се самостално издржавао. Наставио је да одржава везу са својом Подгорицом, револуционарним средиштем Црне Горе. За вријеме школског распуста редовно је долазио на састанке СКОЈ-а и омладине и укључивао се у многе политичке активности Подгорице. Био је једини ђак с којим је тадашњи професор гимназије, а послијератни професор универзитета у Београду и познати подгорички шахиста Борис Марков, играо шах пред хотелом „Европа", у присуству великог броја радозналаца. Добијао је комплименте како од публике тако и од самог професора Маркова, што је био преседан, јер је у то вријеме _ одстојање између професора и ђака било велико.

У просторијама Студентског клуба, гдЈе је иначе увијек било живо, често се чуо глас понеког од буковчана. Били су веома активни. Тражили су одговоре на многа питања, а у дискусијама и излагањима на скојевским састанцима и омладинским излетима храбро су износили своје напредне идеје. И у томе је Ћако био посебно запажен.

Његова активност долазила је до видног изражаја и на радничком универзитету.

Карактеристичан је његов животни пут, као и читаве његове породице. Рођен је у Подгорици, 15. марта 1917. Био је осмо дијете Томице и Анђе што су се доселили у Подгорицу из кршевитих Ку-ча, из Безијова, вјерујући да ће ту лакше долазити до коре хљеба.

у тако сиромашну и бројну породицу Ћако је довео свога друга Милића Кељановића, ђака подгоричке гимназије родом из Андријевице, кога је нашао да спава у рибничким пећинама поред бање У Подгорици. Породица га је прихватила као свог члана, остао је с њима више од двије године, све док, због учествовања у демонстрацијама, није био искључен из гимназије.

Блажо Је, иначе, као син био веома пажљив. Од својих скромних хонорара уштедио би који динар којим би купио какав поклон мајци. То је чинио више пута и у току студија.' Ћакова породица је била позната по сиромаштву, али и по поштењу и угледу У НОР-у је листом била на страни НОП-а и револуције

На ст-удијама

у јесен 1937. Ћако је постао студент Техничког факултета Београдског универзитета. А у вријеме распуста сатима би на Морачким буковима и другдје са заносом говорио о животу студената у Београду, снази покрета, о активностима, другарству. Причао је о акцијама Партије, о демонстрацијама, о интервенцији полиције и жандармерије против демонстраната. Упијали смо сваку његову ријеч и одушевљавали се. У нама је разбуктавао жељу да и ми што прије доспијемо у ту средину и доживимо ту атмосферу. По повратку у Београд ради као конобар у Општој студентској мензи, а касније, као одличан математичар и физичар, који је с лакоћом овладао страним језицима и посједовао посебан смисао за тумачење школског градива, побољшао је своје финансије обучавајући ђаке. Његове су препоруке помогле другим сиромашним студентима да лакше добију ђаке, а појединцима је чак уступао ђаке које је сам подучавао, да би им помогао.

Често је са заносом причао о техници. Стално је имао пред очима, у мислима, визију социјализма, у којем је желио да као инжењер подиже фабрике, стручно оспособљава раднике, изграђује земљу. ЈедН°м ријечју, желио је да ствара бољи и љепши живот. Волио је да говори о животу у социјализму, раду, условима за школовање и стручно усавршавање, срећи младих.

И у мени је разбуктао већ постојећу љубав према техници, а неколико буковчана се, захваљујући њему уписало на Технички факултет. Свима нам је помагао по нашем доласку у Београд, мени посебно око плана рада и начина савлађивања обимног градива, што је због ангажовања у студентском покрету било од великог значаја. Те године смо становали у једној соби Студентског дома. Он је стигао много да уради. Био је одличан студент, учествовао је у разноврсним студентским активностима и стизао да подучава ђаке.

Није пропуштао састанке стручних удружења, комуниста, народних студената, учествовао је у растурању летака, писању парола, спрјечавању штрајкбрехера да иду на пос-ао, читао је напредну

литературу, ишао у биоскоп и позориште, играо шах. Редовно је у трамвају и на станицама читао, рјешавао математичке задатке или учио есперанто. Рјешавање задатака из математике и физике служило му је као разонода у часовима претјераног замора. Био је мршав физички слабашан, али издржљив и изузетно енергичан и упоран, стално у покрету. На испитима из математике, код чувеног професора др-а Радивоја Кашанина, само је 5—10 одсто пријављених студената добијало прелазне оцјене. Блажо је код њега из математике I и II добио чисте десетке и стекао надимак „Питагора из Подгорице".

Еио је веома мисаон и осјећајан. Неизмјерно је волио и поштовао мајку. Преживљавао је њене тегсбе око исхране и подизања дјеце. А такав је био и према друговима. Мајсторски је успијевго да „прошверцује" у дом на спавање и вечеру сиромашне студенте с којима је безброј пута дијелио кревет.

У 1938. години партијска организација Техничког факултета примила га је у чланство КПЈ, на што је био веома поносан. По природи живахан и комуникативан, сада је то изгледао још више. Чинило се као да успијева стићи свугдје и да ће све успјешно обавити. У вријеме припреме Хитлера да окупира Чехословачку масовно смо се уписивали да је бранимо као добровољци. Послије окупирања нашли смо се на „студентском добровољном курсу", ради обуке за одбрану наше домовине над којом се све више надвијала фашистичка опасност. Свако јутро маршовали смо од Студентског дома, данашњим Булеваром револуције, до терена за обуку позади Техничког факултета, пјевајући нашу корачницу: „Ланци нам се кују клети.. ."

Народ нас је пратио сваки дан са симпатијама, осмјесима и пљескањем нас поздрављао. По директиви Партије, студенти комунисти, „народни студенти" и родољуби су на дјелу показивали спре мност за одбрану своје земље од фашистичке најезде.

Сјећам се Ђаковог учешћа у великим радничким и студентским демонстрацијама у Ееограду, 14. децембра 1939. године, које је организовала КПЈ против рата, за слободу, за рад, против скупоће и за савез са Совјетским Савезом. У тим је демонстрацијама полицијски режим Цветковић—Мачек убио више ученика, међу којима и три млада студента, комунисте Босу Милићевић, Мирка Луковића и Живана Седлана.

Ђаков глас у одбрани аутономије универзитета чуо се и на барикадама другог спрата Техничког факултета 1940. године, приликом упада полиције и групе љотићеваца, и у првомајским демонстрацијама 1939. и 1940. шдине, на којима је полиција такође пуцала. Слично је било и на излету у Кошутњаку, у јесен 1340. године, када је полиција без икаквог повода и претходног упозорења пролила недужну крв младих, а исто тако и у историјским демонстрацијама 26. и 27. марта 1941. године, против потписивахља срамног акта о приступању Југославије силама фашистичке осовине. Ђако је снажно извикивао пароле: „Боље рат него пакт", „Боље гроб него роб", „Савез са СССР—ом", а затим дијелио проглас који је тог јутра издао ЦК КПЈ.

Сачекавши одлуку КПЈ да сви кренемо у евоја родна мјеста и да се јављамо добровољно у војску и бранимо земљу од фашистичке агресије, напустили смо Београд 3. и стигли у Подгорицу 6. априла, на сам дан напада на Југославију.

Сјећам се како је Ћако у возу, на путу ка родном крају, разгледајући фотографију групе народних студената комуниста са Техничког факултета и подсјећајући се на другове и небројене заједничке активности у слободарском Београду говорио о времену које стоји пред нама. Гласно је размишљао о томе колико ће се нас поново послије буре, састати на Универзитету у Београду и наставити студије у новим условима.

— Замислите тај сусрет — говорио је Блажо Нилевић, — колико ћемо имати да причамо један другоме? Најтеже ће бити подсјећати се на оне који неће бити живи, а за које нас веже незаборавна револуционарна активност.

Ујутро, 6. априла, стигли смо у Никшић и на радију чули да су бомбардовани Београд, Подгорица и многа друга мјеста. Не часећи ускочили смо у први камион који је полазио за Подгорицу. На улазу, у Даниловград спазили смо војску на логоровању. Зауставили смо камион, јавили се као добровољци и тражили униформе. и оружје. Никаква убјеђивања, да смо као студенти регрутовани, да смо се јављали као добровољци да бранимо Чехословачку, да смо завршили „студентски добровољни курс" у Београду и овладали основном војном обуком, нијесу помогла. Чак су официри почели да нас гоне и пријете хапшењем. Видјевши да не можемо да учинимо ништа наставили смо пут ка Подгорици. На њене прилазе стигли смо управо када су на недужно становништво падале авионске бомбе и када су гомиле свијета задихане и полубосе, с дјецом у наручју и на леђима, оплакујући прве жртве рата, јуриле из града.

У НОБ и револуцију

Послије слома старе Југославије сретали смо се више пута у Подгорици. Није било времена за дуге дискусије. Он је припадао партијској организацији града, а ја љешкопољској. Тада се журило и навелико ангажовало у припреми устанка. Ћако је радио највише међу омладином, што му је одраније била склоност и жеља.

Послије жестоких окршаја с Талијанима на Вељем брду, 20. јула 1941, срели смо се кратко и топло стиснули руке један другом. Разумјели смо се. Било је то оно: „Срећно!", за остварење свега о чему смо данима и ноћима дискутовали у студентском дому, маштали на »»ћстанцима у марксистичким кружоцима, на омладинским излетима и у разним другим приликама. Припадао је Подгоричкој чети. У њеном строју био је и приликом напада на Пљевља, 1. децембра 1941. За неуспјех на Пљевљима нашао је одговор „побједа не може бити без пораза". У даље узроке неуспјеха није хтио или није желио да се упушта. Био је сав окренут напријед. Журио је ка будућности.

Фебруара 1944. срели смо се сасвим неочекивано у Братоножићима. Топло смо се загрлили. Био је оптимист као и увијек, али

ми је кроз смијех добацио да ток револуције и стварност могу дати одговоре на многа питања и замисли, али да у праски не иде све како човјек замишља и жели. Рекао је то алудирајући на наше раније многе дискусије. Разумјели смо се, али сам захтијевао да ми каже како је доспио на овај терен и какве функције обавља. Са извјесном нелагодношћу и њему карактеристичним осмијехом рекао је да ћемо о томе причати послије састанка.

Кад је секретар основне партијске организације отворио састанак, представио ме као члана Окружног комитета КПЈ и дао ми ријеч, осјећао сам се нелагодно и зато знатно скратио, тада уобичајено, уводно излагање о општој политичкој ситуацији. Чинило ми се сувишним да упознајем са ситуацијом и човјека као што је био Ћако, који је увијек био добро информисан, а уз то знате политичке ширине и образовања. Био ми је узор у много чему а сад, након само три године, требало је да ја њега обавјештавам о ситуацији и дајем задатке партијској организацији чији је он члан, истина активан и цијењен, али без било какве функције. Било ми је нелагодно и журио сам да се састанак што прије заврши. Он је показао велико интересовање за конкретно стање у земљи, успјехе и нарастање НОВ.

Послије састанка причали смо дуго. Рекао ми је да је након пљеваљске битке дуго радио у Кучима, одакле је више пута упућиван у Подгорицу по посебним задацима. Добијене задатке успјешно је извршавао, уз доста тешкоћа, јер су он и породица били познати као активисти радничког покрета и НОБ-а. Његова сналажљивост и широка познанства дошла су и овдје до изражаја. Желио је да пружи што већу помоћ организацији свог вољеног „црвеног града". У томе је успио као члан и секретар Мјесног комитета СКОЈ-а и као члан војнополитичког руководства за Подгорицу. Важио је за једног од најактивнијих партијаца у граду. Када су окупатор и домаћи издајници открили његову активност и присуство у граду, по директиви Партије вратио се у Куче, постојбину својих предака и наставио да ради.

У вријеме повлачења партизанских снага из Црне Горе, за Босну стицајем околности, батаљони „Марко Миљанов I" и „Марко Миљанов II", остали су на терену Куча. Тако су се Ћако и његов друг Перо Милачић, студент из Подгорице, такође старином из Куча, затекли као политички радници на том терену и по препоруци тамошњих комуниста, склонили се, пред окрутном најездом четника, у једну планинску колибу у Комовима, на граници с Албанијом. Како су тадашње великоалбанске, профашистичке снаге, анектирале Премиће, дио Фундине и Комове, то је и овај дио Куча био под контролом албанских оружаних снага. Четници с овог терена примијетили су дим изнад Ћакове и Перове колибе и пријавили то албанским фашистима. Убрзо су балисти опколили колибу. Изненађени Ћако и Перо су се нашли у рукама фашиста. Малтретирали су их и тражили обавјештење о партизанима. Не добивши никакав податак, суд их је осудио на робију и отпремио у Италију на издржавање дугогодишње казне.

Послије капитулације Италије Ћако је побјегао из затвора и јавио се руководству Базе НОВЈ у Баварију. Био је срећан и молио

да му се што прије омогући повратак у домовину и ступање у НОВ. Видјевши да се ради о интелектуалцу већег формата, који познаје више страних језика (италијански, француски, њемачки, енглески), руководство Базе га ангажује да по Италији и Африци агитује међу Хрватима, Словенцима и Италијанима с територије Истрс и Јулијске крајине и ангажује их за борбу против фашизма.

— Било је веома напорно — причао је Ћако. Пробијао се, сналазио и постигао велики успјех. Ту су његова проницљивост, политичка ширина и зрелост, комуникативност и упорност дошли до пуног изражаја. Заталасао је и покренуо масу људи, жена и дјеце. Предводио их је до Истре и Јулијске крајинг и велики број њих испратио у новоформиране партизанске јединице на овом подручју. Многобројне тешкоће око транспорта, смјештаја, исхране и другог ефикасно је пребројавао. Оцијенивши значај постигнутих резултата, руководство Базе га је, упркос његовом сталном инсистирању да се врати у домовину, више пута слало на исти задатак. На крају му је ипак омогућено да се врати у земљу. Стигао је на тле Црне Горе и распоређен на партијско-политички рад у Братоножићима. Радио је и доста доприносио, али се њему чинило да ни то није довољно. Тражио је шири простор, а прије свега непосредно учешће у борби. На крају разговора затражио је да му помогнем у томе.

И ја сам инсистирао да ме врате у јединице НОЗ, па сам почетком марта примио дужност замјеника комесара Седме омладинске бригаде и био пресрећан. За мене је тада настала слобода. Како се бригада налазила на положајима око Иодгорице, срио сам се поново са Ћаком. Молио ме је да учиним све да се и њему омогући долазак у бригаду. Није му удовољено. Био је тужан и то му је тешко падало. Наишла је седма непријатељска офанзива и повлачење народа, а с њим и политичких радника са терена. Долази до новог прилива бораца у редове НОВ, а с њим и директива да и један дио политичких радника с терена ступи у њене редове. Ћако је то дочекао као изузетну шансу. Изненада се појавио у штабу бригадг и умјесто поздрава рекао ми:

— Сад или никад.

Убрзо сам се видио са секретаром Окружног комитета КПЈ за Подгорицу Вукалицом Милутиновићем Ђедом и добио сагласност да Ћако ступи у бригаду.

— Желим баш у омладинску бригаду, јер сам највише радио са омладином. Срећан сам и чини ми се да тек сада поново узимам најнепосреднијег учешћа у револуцији.

На састанку штаба бригаде размотрили смо распоред нових бораца и руководилаца с терена. Изложио сам своје мишљење о Ћаку и предложио да би га требало поставити за политичког руководиоца у батаљону. Неки другови су били изненађени мојим предлогом, јер га нијесу познавали, а није долазио с неке руководеће функције. Речено је да нема тренутно слободних мјеста тог ранга, а и да је потребно да прво стекне одређено искуство у чети. То је, уосталом, и био критеријум којег смо се доста дуго придржавали у вријеме када се на жртвама рађала слобода. Тако су распоређени и неки чланови среских и општинских омладинских руководстава.

Осјећао сам се нелагодно, јер сам их познавао, као доскорашњи политички радник на терену. Имао сам утисак да моји другови из штаба бригаде мисле да прецјењујем њихове могућности, да ми није још довољно јасно како се тешко стиче руководећа дужност кроз борбу. Нико од другова с терена, није мрђутим, имао било какву примједбу на распоред. Били су срећни што су доспјели у бригаду.

Ћако је умјесто комесара чете пратећих оруђа бригаде, на коју дужност сам инсистирао да иде, захтијевао да се упути у стрељачку чету. Рекао сам му да је таква одлука штаба бригаде и да након одређеног времена треба ићи на дужност политичког руководиоца батаљона. Није се сложио. Поново је тражио да иде у стрељачку чету. Хтио је тамо гдје је највећа динамика, гдје се у најжешћим окршајима води борба за слободу и побједу.

Инсистирао сам да иде у чету пратећих оруђа зато што је већ била средина 1944. године. Тада смо већ рачунали да се рат може окончати до краја те године, а свјестан сам био његових квалитета и могућности доприноса изградњи социјализма, ,о чијој је визији још од ране младости стално маштао и говорио. А ако оде у јединицу мораће много пута изложити живот, јер је то услов да се добије поштовање и љубав бораца који ни сами нијесу жалили своје младе животе. Интелектуалне и друге могућности биле су у тој ситуацији секундарне. Дружељубље и повјерење исковани у таквој ватри имају најстабилније темеље и најдужи вијек.

Јединицу у којој је Ћако био комесар обишао сам два-три пута. Сваки пут је постављао питање одласка у стрељачку чету. Борци су га брзо завољели, цијенили и рекли ми да немају ништа против тога под условом да одлази на већу дужност, али да се никако не слажу да од њих иде на дужност истог ранга. Иако у њему није било ни педесетак килограма, ништа му није било тешно. Сустигао сам га на једном маршу задиханог и гладног. Видјевши да улаже крајње напоре а налази снагу да бодри своје борце, сишао сам с коња и уступио га њему. Јахао је врло кратко, вратио ми га и захвалио.

— Незгодно је да комесар чете јаше, а његови борци иду пјешице. И њима је тешко.

Убјеђивања нијесу помогла.

Средином 1944, непосредно прије него што сам премјештен у Пету пролетерску црног.орску бригаду, направљен је, на захтјев штаба Треће дивизије план уздизања кадрова. С.ав политичко-партијски батаљонски руководећи кадар био је предложен за бригадне дужности, а многи четни, међу којима и Ћако, за батаљонске руководиоце. Отишао сам на нову дужност доста хитно и уз кратак поздрав. Касније сам чуо да је Ћако поновио ранији захтјев за одлазак у стрељачку чету. Удовољено му је. Примио је дужност комесара Треће чете у Првом батаљону. Погинуо је на тој дужности у првој линији, у борби с Нијемцима и балистима 30. октобра 1944. на Пештеру. Вољеног и цијењеног комесара другови су дубоко жалили и с великим респектом се од њега растали.

А ми, његови преживјели предратни и ратни другови са морачких букова, из гимназије, са студија и многих револуционарних

и борбених акција, често га се сјетимо и поразговарамо о његовој визији будућности и социјализма, са закључком да је велики губи•гак што и комесар чете омладинске бригаде „Будо Томовић", Блажо Нилевић-Ћако није са нама.

Професор др Радивоје Кашанин, ректор Техничке високе школе се, непосредно послије рата, распитивао за Блажа Нилевића, када се тражило ангажовање научних кадрова за обнову и изградњу земље и даљи бржи развој науке.

Прије него сам почео да пишем овај прилог о Ћаку разговарао сам с професором Кшпанином, који је био у већ поодмаклим годинама. Сјетио се Блажа Нилевића, и рекао да га памти као једног од најталентованијих студената које је имао Технички факултет у Београду са изузетним смислом за науку.

Нијесу га случајно звали — Питагором из Подгорице.

Драгутин РАДОВИЋ

ТУЖАН ДАН ПРВОГ БАТАЉОНА

Батаљон се кретао ноћу. Када је наступио дан, још док смо билп подалеко од пештерског села Гурдијеља, у сусрет нам је примијс-тисмо ишао сеоски хоџа на коњу. Пожелио нам је добродошлиц\ ријечима:

— Добро дошла, народна војско. Ви сте права и једина војск-, коју ми познајемо.

Кад смо стигли у село, размјестили смо се по кућама које нијесу подсјећале на сиромаштво пасивног Санџака. Једна наша чета је истурена према Новом Пазару, подалеко од главнине батаљона. Борбе није било, па смо се осјећали као да смо на одмору. Кад смо пошли да обиђемо нашу истурену Трећу чету, видјели смо да су борци смјештсни у кућу доста бројне породице. Упитала сам једну младу згодну жену ко све сачињава толику фамилију. Она ми рече да газда ика четири жене и — пуну кућу дјеце. И она је била једна од газдиних жена. Погледах је и у себи закључих да би по својој младости више одговарало да је жена газдиног сина него самог газде. Није ми било јасно како толико жена живи с једним мушкарцем, а у кући владају мир и слога, па ме ова млада жена, била је врло отворена и говорљива, гготанко обавијести о начину њиховог живота.

За то вријеме Трећа чета је још на положају. У штабу батаљона био је стално присутан врло говорљиви хоџа, који је, наводно, обавјештавао штаб батаљона о ситуацији на терену и увјеравао га да су сви мјештани симпатизери партизана.

У штабу батаљона налазиле су се и Вјера Ковачевић, члан политодјела дивизије, и Бранка Вучинић, из бригадног санитета. Оне су дошле у обилазак батаљона свака по својој дужности.

Стиже наређење за покрет. Убрзо је све било спремно. Још смо чекали да пристигне, јединица која је била на обезбјеђсњу па да цио

батал?он пође. Чим је пао мрак, појави се и нека сумња. Од оног великог броја мушкараца кајих је било у свакој кући, одједаред, нигдје ниједног. Нијесмо чак могли наћи ни некога да нам буде водич. Ни нашег „великог пријатеља" хоџе није било у селу, а камоли у његовој кући.

Примицала се зора када је стигла чета коју смо очекивали. А кад батаљон пође у правцу Рамошева, односно Брећака, изненада испред нас искочи преплашена овца. За час застаде, па онда, трчећи нестаде некуда. Тај случај ми је остао у сјећању да је то била нека слутња, неко упозорење. Тек што је почело да се раздањује засу нас пуцњава са свих страна. Изгледало је као да пуцају из сваког жбуна. Штаб батаљона хитно је распоредио чете и дао главни правац кретања. У току борбе нашу чету, штаб батаљона и комору опколише са свих страна. Сад нам је било јасно зашто у селу није било ниједног мушкарца. Сви наши „симпатизери и пријатељи", с хоџом на челу, испраћали су нас ватром у леђа.

Пробијајући се кроз шуму изађосмо на седло између два брда и кренусмо наниже. На челу је ишао политички комесар батаљона Душан Булић. Одмах иза чела ишле смо Вјера Ковачевић, Бранка Вучинић и ја. Ускоро видјесмо цесту, која је вијугала кроз густу шуму. И баш кад стигосмо до ње испред нас изби група Нијемаца. Ишли су као да су у шетњи, па их сусрет с нама изненади.

Били смо у незавидној ситуацији. Напријед Нијемци са машинкама и пушкама, а ми с пиштољима, а иза нас нападачи иза сваког жбуна. Бранка Вучинић као да прва спази Нијемце, повика:

— Комесаре, пушкомитраљез!

Потрчасмо до прве кривине пута. Кренусмо десно, избјегавајући нов сусрет. Ту наиђосмо на четну болничарку Драгану Ковачевић. Водила је коња на којем је био рањени Слободан Драговић. Опет нас дочека митраљески рафал. Меци погодише рањеног Слободана и 01^ паде с коња. Убрзо смо изашли из шуме. На голети испред нас 6ИЈ:О су три букве. Ту је непријатељ поставио посљедњу засједу.

Силазили смо ка потоку. Непријатељ је тукао по нама. Били смо на брисаном простору. У потоку нам убише коња под бацачем;, а времена за задржавање није било. Они који су први излазили на брдо с друге стране потока штитили су нам одступницу. Најпослије се извукосмо. Ту смо се пребројали. Погинуло је више другова. Из пратећег вода батаљона су пали Слободан Драговић, Петар Јекнић и Зско Радовић; из Друге чете Костадин Поповић Коћа, замјеник политичког комесара, Илија Пулевић, политички комесар, Васо Јовановић, Василије Станковић и Жарко Вујовић; из Треће чете Митар Кулић, Драго Матијашевић, Блажо Нилевић Ћако, политички комесар, Ђуро Радевић и Јово Рудевић. Четрнаест другова је рањено. Седам другова је нестало. Изгубљен је један минобацач 81 мм, шест коња је убијено, десет нестало. Тако великих губитака у току једног дана до сада нијесмо имали. За Први батаљон 30. октобар 1944. био је најтужнији дан. Рањеници, остатак коморе, пратећи вод и још неки дјелови нашег

батаљона на једном узвишењу на Пештеру придружили су се дјеловима бригаде. Ту смо превили рањенике. Имали смо и једног за робљеника. И док смо сви били заокупљени превијањем рањеника и тугом за изгубљеним друговима, заробљеник изнснада скочи и поче да бјежи. Као по команди стиже га плотун пушака.

Видосава ***БОБИЧИЋ***

ЧЕТИРИ КОМЕСАРА ПОГИНУЛА У ЗАШТИТНИЦИ

У борбама за ослобођење Сјенице средином окобра 1944. учествовала су три батаљона Седме омладинске бркгаде. Послије успјешно извршеног задатка батаљони су кренули да затворе долину Ибра којом су се, преко Новог Пазара, Сјенице и даље за Босну, повлачиле њемачке снаге и да очисте Пештер и Коштан-поље од муслиманске милицијс.

Првом батаљону, који се налазио у Пљевљима ради обезбјеђења града и околине, наређено је да уђе у састав бригаде. Био је то дуг и напоран марш преко Камене Горе, Комарна, Бродарева, обронака Јадовника и Пештерске висоравни до надомак Новог Пазара. У рејону Дуге Пољане, без одмора, наставили смо борбу против њемачких моторизованих јединица које су се кретале према Сјеници. Из наших противтенковских пушака уништили смо и запалили неколико непријатељских возила и тако задржавали њихово напредовање. Ка,' су Нијемци овладали путем и поново заузели Сјеницу, наш батаљон се размјестио у рејону Коштан-Поља, село Делимеђе, Мелаје и Гурдијеље. Послије вишедневних борби и других непрекиднмх маршеЕа предах нам је добро дошао. Међутим, дејство Нијемаца к муникацијом Нови Пазар — Сјеница — Пријепоље и стална активнзст муслиманске милиције и СС-оваца од правца Новог Пазара и Тутина, непрекидно су нас узнемиравали, па смо, иако на одмсру максимално смо били будни и у пуној борбеној готовости.

Био сам политички делегат у једном воду Треће чете који се налазио у Делимеђама, као предстража батаљона и обезбјеђење од правца Новог Пазара и Тутина. Стална пуцњава од правца Тутина, чак и у нашој позадини, указивала је да нам непријатељ припрема изненађење. Због тога смо појачали борбено обезбјеђење патролама, засједама и стражама. Претпостављали смо да ћемо бити нападнути. али с ког правца, којим снагама и када, нијесмо могли сазнати првих дана.

Политички делегат вода у Другој чети Новак Масловарић, предратни гимназијалац и веома сналажљив и довитљив старјешина, у разговору с једним старцем из Гурдијеља, сазнао је да ће муслиманскз милиција у току ноћи напасти батаљон. На основу тих података, а изгледа и на основу обавјештења које је добио од штаба бригаде, штаб батаљона је предузео мјере да се чете прикугге и посједну положаје у рејону Мелаја и Гурдијеља. Негдје око поноћи 30. октобра

дошас- је курир из штаба батаљона и пренио усмено наређење да се најхитније повучемо у састав батаљона, додајући да ћемо бити нападнути у току ноћи.

Повукли смо обезбјеђење и извршили покрет у највећој тајности. Ноћ је бгла хладна, ведра и без мјесечине. Колона је журила, да би што прије стигла у састав батаљона. Кад смо се удаљили од села око 500, метара, непријатељ је отворио пушчану ватру на зграду основне школе у којој смо били смјештени. За свјетлећим мецима који су упућивани на зграду, плануле су и ручне бомбе. Чули су се и повици шуцполицајца да се предамо. Уз густу унакрсну ватру непријатељ је јуришао на празну зграду основне школе.

Кад смо стигли у састав батаљона у Гурдијеље, све чете су биле посјеле положаје за одбрану. С једног узвишења чула се команда злогласног Бика Дрешевића:

— Десно нрило заломи, правац село Гурдијеље.

Непријатељ је нападао и дејствовао са истока, југа и запада, а нч сјеверној страни, куда је претпостављао да ћемо се повлачити, посгавио је многе засједе. Претпостављали смо да није ријеч о тако јаким снагама и да ћемо им се моћи успјешно супротставити. На жалост, преварили смо се. Батаљон је напало око 1.500 непријатељских војника.

Политички комесар батаљона и остали чланови штаба предлагали су да се батаљон у току ноћи повуче у састав бригаде, у рејон Пештерске висоравни. Командант батаљона се није сложио с тим предлогом, па је батаљон остао до ујутро на овим положајима. На основу процјече ситуације, односа снага и распореда непријатеља, штаб батаљона је одлучио да се у јутарњим часовима повучемо у правцу Пештерске висоравни. Али, било је већ изгубљено драгоцјено вријеме и повољни услови нојг нам је пружала ноћ за извлачење из окружења Оад смо били у знатно тежој ситуацији. Обруч је око нас затворен и морамо се пробијати под кишом непријатељских куршума, који су нас обасипали са свих страна.

Требало се пробити из окружења преко испресијецаног и пошумљеног земљишта Јарута и Рамошева. Прва чета је одређена за проброј обруча, а за њом су се кретали Трећа чета, Пратећи вод и интендантура. Друга чета је добила најтежи задатак — одређена је у заштитницу батаљона. Посјела је пошумљену косу сјеверно од Гурдкјеља, да би задржала непријатеља док се осталс јединице батаљона не повуку на нове положаје.

Прва чета је морала, једну за другом, освајати косе које је непријатељ у току ноћи посио. Ређали су се јуриши за јуришима. Штаб батаљона се налазио у стрељачком строју. Политички комесар батаљона Душан Булић нашао се очи у очи с непријатељем и тек кад је повукао обарач од аутомата примијетио је да је оквир празан. Под налетом наших бораца, непријатељ је побјегао с косе. Борба се водила прса у лрса. Отварана је обострана ватра с врло блиског одстојања, а ручне бомбе су непрекидно пламтјеле са обје стране. Шуцполицајци и СС-овци насртали су на нас, а били су далеко бројнији од нашег батаљона.

У посебно тсшкој ситуацији налазила се Друга чета. У жестокој борби, штитећи одступницу батаљона погинуо је њен политички комесар Илија Пулевић, из Пипера. На зачељу чете налазио се по-

литички делегат вода Ваеилије Станковић од Шавника, који је носио пушкомитраљез „шарац". Он је био први шарџија у својој чети. Кад је приликом пребацивања с једног положаја на други покошен нс-прај&тељским рафалима, притрчао му је помоћник комесара чете Костадин Поповић, узео пушкомитраљез и тукао непријатеља, али је и он урбзо погинуо.

Тако су три политичка комесара, три дивна друга, неустрашиг.а борца храбро погинула штитећи одступницу баталлна и своје чете. Били су то предратни ђаци и узорни партијско-политички руководиоци. У нападу на непријатеља били су увијек међу првима, а из борбе су се извлачили посљедњи. Тако су и погинули, дајући примјер осталима како се треба жртвовати за своје другове.

Пошто је Друга чета претрпјела знатне губитке, а прије свега у руководећем кадру, командант батаљона је одредио Трећу чету у заштитницу. И она је тешко одолијевала знатно надмоћнијем непркјатељу. Пушкомитраљесци Милутин Петровић и Драгоје Лаушевић нијесу штедјели муницију само да би задржали подивљалог непријатеља. У том окршају смртно је погођен и политички комесар Треће чете Блажо Нилевић Ћако, предратни комуниста и познати студент технике на београдском универзитету. Он је био четврти политички комесар чете који је остао у заштитници.

Стигао је и Милоња Ђекић, командир Друге чете, који је био одсјечен од батаљона приликом повлачења заштитнице. С њим су били Божидар Радоњић, командир вода, Милета Косанић, пушкомитраљезац, и још неколико другова. Радовање њиховом доласку убрзо је, међутим, замијенила туга. Ђекића је метак погодио у груди. Низ груди и леђа, отицала је крв, јер је метак прошао поред срца. Одмах за Ђекићем рањен је у руку и Божидар Радоњић, познат у батаљону по својој храбрости.

Непријатељ је насртао свом жестином и настојао да нас ухвати живе, а ми смо носили рањеног командира. Шуцполицајци су се дозивали еа свих страна, да нас опколе и не дозволе да се извучемо из обруча. Неко од другова је предложио да се сакријемо у ситно и густо жбуње док прође непријатељски строј и да се у току ноћи извуче^о из обруча. Такав приједлог нијесмо прихватили, већ смо се под борбом повлачили с рањеним друговима.

Носили смо тешко рањеног командира Ђекића, а Милета Косанић нас је штитио ватром из пушкомитраљеза. Некадашње чобанче из Пиве, још малољетан и по узрасту недовољно развијен, брзо се огласио у батаљону као неустрашив бомбаш и пушкомитраљезац. Непрекидно је отварао ватру на непријатељски стрељачки строј и на засједе на које смо наилазили. Због тога је често замјењивао усијану цијев на пушкомитраљезу. „бренгалу". Ватром је задржавао непријатеља и проређивао његове редове.

Батаљон се пробио из обруча и заузео нове положаје за одбрану јужно од Пештерске висоравни. Групе бораца и појединци, који су у току извлачења изостали, пристизали су у батаљон. Тако је и наша група с тешко рањеним командиром Друге чете успјела да се извуче из обруча, под веома тешким условима.

У току борбе непријатељ је имао преко 65 мртвих. Ми смо имали око 15 мртвих и толико рањених. Послије рата Савез бораца НОР-а из Тутина подигао је споменик погинулим борцима Првог батаљона Седме омладинске црногорске бригаде који су јаначки пали у овој тешкој борби.

Тодор ЈАЊИЋ

ЗАРИЈД И ИЈ1ИЈА

Одмах по доласку у Куче, у наш батаљон је стигло неколико нових бораца. Требало је да дођу још док смо били у Колашину, али им ситуација на терену то није дозволила. Пуно су жалили што нкјесу били на формирању бригаде. Већина су били скојевци, кандидаги или чланови Партије.

Међу тим омладинцима били су и Илија Пулевић и Зарија Љумовић. Дошли су у команду батаљона, која се налазила у Безијову, селу у коме је била смјештена и наша чета. Немогуће је описати нашу радост приликом овог сусрета. Друговали смо још од дјетињства, а сад смо у истом батаљону. Жељели смо да будемо и у истој чети, али се то није могло. Зарија је распоређен у Прву, а Илија у Другу чету. Кад су нам саопштили такав распоред, Илија и ја били смо срећни. Жао нам је било што и Зарија није с нама. Осјећали смо као да **је** остао усамљен и као да је до тога дошло нашом кривицом. Зарија **је** то примијетио, па је почео да нас тјеши. Расположен као увијек, у шали нам је рекао:

— Ма што се сјекирате, правило је: један најбољи у Прву чету, а два добра у Другу. Да смо сва тројица у Трећој чети замијенили бисмо једног најбољег. То се не би уклапало у правила разбрајања. Но, пошто нијесте распоређени у најбоље, кад се будете разбројаваЈ.и радите као наши стари, 'први, ја до њега'.

Гдје је био доносио је ведрину и расположење. Тај мршави ЕИсоки младић веселе нарави свуда је био веома омиљен. Ђак петог разреда гимназије, Зарија је у првој чети провео непуна два мјесепа. Ипак, и за то кратко вријеме испољио је све своје људске вриједности и особине храброг борца.

Послије капитулације старе Југославије, као младић од 16 година, враћајући се кући из Подгорице, „свратио" је у магацин оружја, узео три пушке и напунио џепове муницијом. Спретно је прошао поред италијанске страже на Везировом мосту. Кући је стигао уморан, али пресрећан што је успио да наоружа и себе и старију браћу.

Три мјесеца касније са најстаријим братом узео је учешћа у тринаестојулском устанку на Тријепчу, а касније, као скојевац, и у низу других омладинских акција у Пиперима.

У марту 1944. Илија Пулевић је у име наше чете присуствовао једном састанку културно-просвјетног одбора батаљона. Кад се вратио са тог састанка, рекао ми је да се другови из Прве чете хвале

Заршјом и тврде да је он примјеран друг и војник. Тако су о њему мислили и командир и комесар чете.

Већ у првом јуришу оправдао је то повјерење. Бомбаши, међу којима је био и Зарија, 10. априла 1944. око 21 час прекинули су ноћлу тишину на Тарашу. Испред њих су се уздизале усијане ватрене буктиње;, обавијене гомилама црног дима. У тој грмљавини чули су се, као из неке дубине, продорни гласови Петра Војводића и Радаја Вукчевића: „Напријед, прва". У том јуришу јуначки су погинули изузетно храбри другови Ђоко Батута, Зарија ЈБумовић и Крсто Поповић.

Неколико дана послије те борбе и њихове јуначке погибије непријатељ је живио у страху. Нико није смио прићи мртвих тијелима ових наших јунака, који су остали на отворима пушкарница и преплетима бодљикавих жица на врху Тараша. Касније су њихове лешеве полили бензином и спалили.

Тек послије ослобођења остаци несагорјелих и угљенисаних костију ових бораца пренијети су у мјеста њиховог рођења и сахрањени. Заријине кости сестра је препознала по дјелићу џемпера, који је она плела брату пред одлазак у Седму бригаду у зиму 1943. године. Неким чудом тај дјелић џемпера је остао сачуван од ватре.

Храброст и прегнућа ових бораца остали су као симболи јунаштва нашег батаљона. Сјутрадан је Драго Шипчић, даровити младић испод Дурмитора, пушкомитраљезац Треће чете, умјесто посмртног говора и војних почасти, испјевао пјесму о погинулим друговима и борби на Тарашу. На одмору, на маршу и на јуришу, борци Првог батаљона су све до Зиданог Моста, пјевали те стихове:

„Послушајте, браћо мила, за десети дан априла,
за херојску борбу нашу, што водисмо на Тарашу."

Стихови даље описују подвиге, јунаштво и погибију Ђока, Зарије, Крста и других; борбу на Тарашу, Спужу и Даниловграду. Ти стихови су нас напајали снагом, јачали и подизали наш борбени морал, пожртвовање, чували и освјежавали сјећања на пале другове.

Послије борбе на Тарашу наш батаљон је дејствовао на простору Никшићке жупе. Једног дана у посјету своме сину дошла је мајка Илије Пулевића, ђака подгоричке гимназије и члана Партије, сика омиљеног и добро учитеља Вукоте Пулевића, и, од прве половине 1943. секретара СКОЈ-а у селима Копиљу и Радовчу. Непосредан и близак свакоме, храбар, издржљив и упоран — био је цијењен и поштован и као борац и као руководилац. Његов ратни пут у Седмој бригади остаће као диван примјер храбрости и одлучности међу борцима и старјешинама.

Мајка Горда је дошла на положај наше Друге чете у село Загради крај Никшића. Случајно сам је први угледао. Препознао сам је и пошао да се с њом поздравим. Тек што смо се поздравили појави се Илија. Изненадио се када је угледао мајку. Прије 5—6 дана сахранила је супруга. Данас је дошла да то саопшти сину, оставивши у неком збјегу троје нејаке дјеце.

Када се сретоше, једно другоме паде у загрљај. Илија је хтио нешто да пита, али га мајка предухитри:

— Сине, срећна сам кад сам те здрава затекла с твојим друштвом. Видим да си изненађен што сам дошла. Морала сам доћи да те посјетим и да ти кажем да је Вукота погинуо. Плакати не смијемо. Ти као војник поготово.

Док је Горда говорила, Илијино лице неколико пута промијени боју. Дрхтавим гласом упитао је мајку за своје сестре и брата, а затим и како је отац погинуо.

Нијесу ни пун час били заједно, разговор им прекидоше митраљески рафали са стрмих падина Жировнице. Наша чета брзо се разви у борбени поредак и одмах поче да подилази непријатељу. Илија се поздрави с мајком, захвали јој на посјети и савјетима и пође за четом. Пошао је испуњен гњевом и још већом мржњом према непријатељу. Одлучан, упоран и пожртвован, наставио је да се бори, да освети оца.

У јуну 1944. године, на Пештарској висоравни, у борби с дјеловима злогласне њемачке 7. СС дивизије „Принц Еуген" Илија је тешко рањен. Парчад ручне бомбе поломила су му два зуба, а лице и тијело на више мјеста расјекли. У Равној Ријеци, код Бијелог Поља, на прихватној рањеничкој станици, истога дана нас рањенике посјетио је командант Треће дивизије Радован Вукановић. Најдуже се задржао код Илије, који бијаше сав обавијен нрвавим завојима.

Илија је провео скоро три мјесеца у болници. А по повратку постављен је за комесара Друге чете. Истицао се бригом за борце. Био је спреман на свако одрицање у корист својих другова.

Кад смо негдје средином октобра били у близини Пљеваља, добили смо нешто опреме и обуће. Илија је то, као комесар, подијелио. Опреме није било довољно, а ни обуће. Илијине ципеле биле су најгоре у чети, али он није хтио да узме нове но старе и поцијепане, које је неки од бораца бацио кад је добио нове.

Како смо у другој половини октобра изводили дуге маршеве и покрете од Горажда до Пљеваља и Бродарева, Илију су нажуљале те старе ципеле. Послије неколико дана рана се погоршала, а нога натекла и помодрела. Било је јасно да је озљеда озбиљна и сви смо му савјетовали да пође у болницу. Није хтио Чак се љутио што му то говоримо.

У борбама и у покрету од Бродарева до Сјенице и по висоравни Пештера, иако болестан, Илија је показао риједак примјер храбрости и издржљивости. За цијело то вријеме нино није могао примијетиги да има тешку озљеду ноге, сем током посљедња два дана — када је већ ишао бос. Тада су се несносни болови запажали и по изразу њеловог лица. Команда чете му је тих дана набавила коња, али Илија није хтио дуго да јаше — давао је ноња борцима који су били преморени или њежнога здравља.

Наш батаљон је 29. октобра занoћио у селу Мелају, 20 километара западно од Новог Пазара. Негдје пред зору 30. октобра напале су га јаче снаге муслиманске шуцполиције које су помагале снаге окупатора. Непријатељ је извршио концентричан напад на више праваца. Батаљон се затекао. на уском простору и нашао се у врло тешкој ситуацији. Морали смо да под неповољним условима водимо огорчену борбу у окружењу.

Послије трочасовне борбе, која је на моменте вођена прса у прса, батаљон је кренуо ка Пештерској висоравни. Команда Друге чете доноси одлуку да Илију упути у батаљонски санитет, који ће се пробијати с главнином батаљона. Илија, међутим, ни овога пута није хтио да напусти своју чету, која је била у заштитници батаљона. Остао јс у чети и са својим замјеником Костадином Поповићем Кођом дошао у мој вод, који се налазио у заштитници чете.

Ситуација је постајала све тежа. Непријатељ је успио да одсијече дјелове наше чете од главнине батаљона. Уз то, трошили смо посљедње залихе муниције.

У тако тешкој ситуацији, када смо се повлачили, Илија је, ослањајући се на пушку и са пиштољем у руци, пошао испред Костадина Поповића и мене на око 100 до 150 метара према неком гребену. Када је дошао на један пропланак, наишао је на већу групу непријатељских војника. Издајници су уочили Илију и видјели да се тешко креће. Мислећи да је неспособан за отпор и борбу, нијесу га гађали. Хтјели су да га ухвате жива. Тако се Илија нашао опкољен, између више од 20 зликоваца, који су са упереним бајонетима и камама јурили к њему.

Али, преврили су се. Нијесу знали да се пред њима налази пслитички комесар Илија Пулевић, који је у тако безизлазној ситуацији наставио да се до краја херојски бори. Посљедњу бомбу бацио је на зликовце и неколико њих убио. Да не би жив пао у руке непријатељу, посљедњи метак из свог пиштоља — испалио је себи у чело.

Тако је завршио свој живот комесар Друге чете Првог батаљона Илија Пулевић. Истога часа, недалеко од Илије, штитећи повлачење свога друга и своје чете погинуо је и његов замјеник Костадин Поповић, примјерни комуниста и партијски руководилац наше чете, много вољени и цијењени Кођа. Оваквом херојском смрћу пред лицем непријатеља гинули су само прекаљени комунисти и борци наше Партије и револуције.

Милош БРАЦАНОВИЋ

ПОСЛЕДЊИ ПОЗДРАВ

Послије вишедневних борби с Нијемцима и муслиманском милицијом у правцу Новог Пазара, бригада се повукла на Пештерску висораван. Први батаљон се прикупио у селу Гудијељу, ради одмора, а Трећу чету је истурио у заштитницу, у правцу непријатеља. Комеeар батаљона и ја добили смо задатак да одржимо конференцију с мјештанима ради формирања народноослободилачког одбора. До овог састанка није дошло с обзиром на то да је хоџа из овог села обавијестио албанске балисте гдје се батаљон налази и како је размјештен. У међувремену смо обавијештени да балисти припремају окружење и напад на нас. Њихова јачина била је око 1.600 војника под командом Бика Дрешевића. Примијетили смо поједине групе које се крећу у правцу нас, али смо сматрали да се враћају кућама, пошто су с њима раније

вођни преговори у вези с тим. Умјесто да се врате кућама, дошли су нам иза леђа и окружили наш батаљон. У зору, 30. октобра, око 4 часа, напали су нас са свих страна. Батаљон је моро да води борбу у окружењу.

У тој тешкој борби непријатељ је главни правац усмјерио на нашу Другу чету, у којој сам се и ја налазио. Ту сам се оастао са својим побратимом Илијом Пулевићем, комесаром друге чете, и Костадином Кочом Поповићем, замјеником комесара. Понудио сам Илији коња, јер је био рањен у ногу па се тешко кретао. Моју понуду категорички је одбио.

Пошто је непријатељ био много јачи, батаљон се почео извлачити из окружења. Прва чета под командом Богдана Бојовића добила је задатак да изврши пробој обруча и да створи услове за извлачење цијелог батаљона. За Првом четом постепено се извлачила и Друга. Илија Пулевић је био поново рањен, и овога пута је повикао: „Збогом, Ђоко!" Да не би пао у руке непријатеља, извршио је самоубиство.

Ту је рањен и Слободан Драговић, којег смо изни/јели из борбе, али је одмах потом умро. И кад сам се понадао да смо се извукли из безизлазне ситуације, непријатељ је увео снаге које је држао у резерви. Увидјевши да се извлачимо, поставили су јаче снаге у заједама. С њима смо се сукобљавали и водили краће борбе, у којима су погинули Костадин Поповић Коћа, замјеник политичког комесара чете, Васо Станковић, делегат вода, комесар Треће чете Блажо Нилевић Ћако, Петар Јекнић, Васо Јовановић, Митар Р. Кулић, Драго Г. Матијашевић, Драго Г. Мијатовић, Ђуро Радевић, Зеко Радовић, Јово Рудовић, Божидар Савовић.

Послије извлачења батаљон је дошао у састав Седме бригаде која се налазила у рејону Браћака. Ту смо сазнали тужну вијест да је погинуо Никола Дарчевић, члан политодјела Треће дивизије, стари комуниста, који је био веома омиљен међу борцима и руководиоцима. Батаљон је имао и велики број рањеника.

Ђоко МАРАШ

ИЛИЈА ПУЛЕВИЋ

Илија Пулевић је од ране младости одгајан као поборник правде и слободољубља. Његови родитељи, отац Вукота, учитељ, бескомпромиеан борац против насиља и неправде и мајка Гордана, веома оштроумна и племенита жена, тежили су да васпитају младог Илију да буде достојан својих предака и успјели су у томе. Илија је већ као младић у својој личности објединио све оно што је било племенито, људско и патриотско у угледној породици Пулевића. Највише је личио на оца — и по изгледу и по својим карактерним особинама.

Вукота Пулевић, био је не само добар учитељ и васпитач већ и веома поштен и достојанствен човјек. Његова непосредност и диван

однос према људима, чинили су га популарним у свим срединама у којима је службовао и кретао се. А, службовао је у многим, обично забаченим мјестима, због свог неслагања с политиком ондашњих властодржаца. Тек неколико година пред рат успио је да дође за учитеља у сво[је село Копиље, у Пиперима, гдје је развио плодну културно-просвјетну и политичку дјелатност.

Прије рата није био члан КПЈ, али је као патриота, са својим демократским назорима и људским квалитетима, комунистима био веома близак. Био је, тако рећи комуниста по природи, те је веома позитивно утицао на људе, нарочито на млађе, с којима се најчешће и налазио у друштву. Вукота се с цијелом породицом 1941. укључио у НОП. Његова кућа била је партизански дом све док је непријатељ није спалио у петој офанзиви. Том приликом ухапшене су му супруга и двије кћерке и одведене у логор на Забјелу. Године 1943. Вукота је постао члан КПЈ. Био је члан сеоског и Општииског НОО у Пиперима, борац Пиперског батаљона и учесник борбе на СуТјесци, делегат на Првом засједању ЗАВНО-а Црне Горе и Боке и члан Извршног одбора НОО за срез подгорички, на којој дужности је и погинуо априла 1944.

Илија је, као ђак гимназије, иако млад, приступио напредном омладинском покрету, те је 1941. године, као члан СКОЈ-а активно радио за НОП. Истичући се активношћу у борби против окупатора и домаћих издајника, полетан, млад, лијеп и мио, Илија је брзо стицао симпатије и углед не само међу омладином с којом је радио већ и код старијих људи. Био је борац Пиперског батаљона Зетског НОП одреда, из којег је почетком пете непријатељске офанзиве ступио у Пети батаљон Пете пролетерске црногорске бригаде и борио се на Сутјесци.

По повратку у Црну Гору, послије Сутјеске, са дијелом борапа који се нијесу могли пробити за нашим главним снагама, укључује се у рад омладинске организације и ради као секретар скојевског актива у Копиљу. Примљен је за члана КПЈ октобра 1943.

Послије формирања Седме бригаде Илија постаје борац њеног Првог батаљона. Иако осамнаестогодишњак, ок већ тада има значајно искуство борца и политичког радника, које даље развија калећи се кроз нове борбе и окршаје које је бригада водила. У тим борбама израстао је и постао политички комесар чете.

По казивању Илијиних сабораца из бригаде — Буда Вучковића, Гроздане Раковић—Милеуснић и Милоша Обрадовића, Илија је У љето 1944. постављен за комесара Друге чете Нрвог батаљона, која се тада налазила у Кучима. Примајући чету ишао је од борца до борца и лично се са сваким упознао. А, када је чета имала предах и нашла се на окупу, замолио је помоћника комесара Костадина Поповића да закаже кратак састанак ћелије, да упозна чланове и кандидате КПЈ, да сазна како је рекао, на кога ће се у своме раду највише ослањати. Присуствовао је и састанку актива СКОЈ-а.

Од самог сусрета са борцима њихов млади комесар је унио неке нове тонове, што је много значило за све њих. Јер, чета је, изуиев неколико бораца, била млада као и он, па му је та средина и расгшложење у њој одговарало као да се налазио међу омладином у своме селу или у свом разреду подгоричке гимназије.

Каспије, на свим маршевима и у борбама увијек је био међу борцима. То је желио и онда када је лакше рањен, захтијевајући од љекара да га послије превијања врати у чету. Ипак је морао остати у болници. Тек што се залијечио одмах је пожурио у своју чету.

На маршевима, иако је, према правилз^, ишао на зачељу, знао је да пројури поред колоне и сагледа да ли сви борци добро издржавају марш. Успут би узео >од неког пушкомитраљез и носећи га рекао уз осмијех: „Да ти се раме бар мало одмори". Бринуо је на сваком кораку о својим борцима и није жалио себе само да чета успије у извршавању борбених задатака.

Тамо гдје се пјевало био је и Илија, а пјевао је лијепо. Имао је развијен осјећај за доугарство и стално је настојао да другарство З^г чети што више развије. Веома се интересовао за културно-просвјетнк рад у чети и помагао да се он садржајно обсгати, да хор научи нову борбену пјесму, да приредба што боље успије. Предузимљив, полетан и упоран у остваривању свих задатака био је веома омиљен међу својим друговима, вољели су га и цијенили и борци његове чете и старјешине.

Илија је био њежан и нажљив према сво.јим родитељима. Само једанпут није послушао мајку. Било је то послије погибије његовог оца, када га је мајка, пошто је био рањен, молила да дође из бригаде на терен. Тај њен захтјев подржали су и другови из ОК КПЈ за Подгорицу. Иако тешко погођен очевом смрћу, Илија јо је одговорио˜

— Мајко, тата је погинуо, могу и ја погинути, ти чувај Света (његовог млађег брата, који је тада, иако врло млад, био омладински активиста на терену), а ја морам остати у бригади.

Илија је био лично веома храбар и својим примјером је служио другима. Храбро је и погинуо у борбеном поретку сво>је чете, 30. октобра 1944. године у близини села Мелаје на Пештару.

Јакша ЂУРАШЕВИЋ

ЦРВЕНОКОСИ КОМЕСАР КОЋА

Кад је у Бабљаку крај Колашина формирана бригада, у нашу Другу чету Првог батаљона, за замјеника комесара чете, постављен је Костадин Поповић Коћа. На ту дужност дошао је с положаја комесара чете у Другом батаљону Дурмиторског одреда. Тог младића дјечачког изгледа познавао сам још као ученика средњотехничке школб у Београду. А знао сам га и као скојевског активисту, који је врло брзо сазријевао кроз многе акције скојеваца на терену Дурмиторског одреда. Као добровољац нашао се и у чети која је код Жабљака обезбјеђивала терен на коме се очекивало да ће авионима стићи помоћ од Совјетског Савеза.

У строју батаљона Коћа се одликовао по томе што је увијек био дјечачки весео. Носио је доста дугу и као крв црвену косу. Једач

прамен те црвене косе увијек је несташно вирио испод накривљене титовке.

Неко из строја је, док смо још стајали на снијежном Бабљаку и чекали варађење за покрет у Колашин, на полагање заклетве, доста гласно рекао:

— Ако се изгубим и залутам, лако ћу наћи чету. Знам ко је замјеник комесара, па ћу само питати гдје је она чета што има замјеника комесара црвене кос&

Али није се десило ни томе шаљивчини ни другима да залутају. Било је довољно само неколико дана заједничког живота, па да се сви међусобно упознамо и један другом сазнамо име.

Црвенокосог комесара упознали смо и по другим особинама. Највише по његовој бризи за људе, по пријатности и приступачности. Памтио је имена људи, знао је многима из кога су краја и из кога су одреда дошли. Када је одржан први састанак скојеваца наше чете, дошао је и рекао привременом секретару актива Ђоку Марашу:

— Дошао сам само да упознам младе лавове чете, да знам ко ће ,бити моја и твоја резерва ајутра. Тада ријеч „резерва" нијесам разумио, али касније, када сам постао кандидат за члана Партије, схватио сам шта је Коћа на нашем састанку мислио, јер је он био секретар партијске ћелије, која се морала брајно јачати баш из скојевског актива, од младића које је Коћа назвао „младим лавовима". Од тог састанка, од првог дана постојања наше чете, почиње и наше ратно другарство и пријатељство. Заборавили смо да смо били земљаци, да смо кумови. Били смо оамо борци.

Касније, када смо кренули на први марш, Коћа је, по тадашњим партијским правилима, ишао с командиром чете на челу колоне, а комесар на зачељу. Послије извјесног времена Коћа је пошао од чела и сваког борца питао како му је и може ли да маршује.

— Па, другови ово је тек наш први марш, а њих ће бити све више, зато сада, на почетку, морамо научити да маршујемо. Ако не научимо, нећемо бити у стању да издржавамо све тешкоће путовања.

Тада сам у себи помислио: велика је ствар знати путовати. За тако нешто није потребно неко знање. Међутим, убрзо сам се, и више пута, увјерио колико је Коћа био у праву. Када би тако обилазећи колону дошао до пушкомитраљесца, узео би оружје од њега и дуго га носио. Тако смо од њега на маршу сазнали шта је борачка солидарност. Тај лијепц обичај остао је наша својина све до краја рата. Увијек смо замјењивали пушкомитраљесце и њихове помоћнике који су носили муницију.

И Коћа је, знали смо то добро, био уморан, али је умио то вјешто да скрива. На одморима није дуго сједио. Сио би колико да припуши цигарету, а онда би се дизао и ишао од борца до борца. Тако би се на ногама одмарао. Када бисмо га видјели како иде у обилазак бораца, говорили смо:

— Ево Коће, иде да се одмара.

Кад смо му то једном у току марша рекли, он је Васу 'Ганковићу и мени, кроз смијех одговорио.

— Немојте да се мангупирате. Командир Мирко је старији човдек, а борци су уморни па могу заспати, а ко заспе, ето запаљења

плућа и шта са болесним човјеком радити. А то је и једна пушка мање у борби. Можда баш она која погађа.

Често је нама скојевцима говорио:

— Морате пазити на другове, увијек друга упитајте треба ли му помоћ. Понудите је, па и ако је нећете указати. Нека борац зна да има ослонац и нека је сигуран у свога друга.

Тако смо касније, и радили. Чим бисмо сазнали да предстоји марш, на састанцима бисмо распоредили задужења скојевцима — ко ће на кога борца да пази. Задуживали смо по>јединачно и ко ће коме пушкомитраљесцу помагати у току марша. Ту нашу идеју похвалио је Коћа на састанку актива у Безијову у Кучима. Тада нас је похвалио у име команде чете. Рекао је да је то мишљење комесара Душана, командира Мирка и Мирковог замјеникиа Јакова.

Веома је спретно руководио састанцима ћелије. Трудио се да свако добије ријеч и каже шта мисли. Кад се на дневном реду налазила тачка критике и самокритике, пазио је да неки комуниста ке претјера и не повриједи неког од другова. Нарочиту пажњу је поклањао кандидатима. Увијек је у непосредном разговору с њима указивао на пропусте и мане, на задатке, на потребу за уздизањем и читањем.

Коћа је био веома храбар. Борци су га због тога цијенили и вољели. Никада у нападу није изостајао. Увијек се налазио међу првима, а у повлачењу међу посљедњима. Кадамује једном приликом на састанку ћелије Јаков Марић, командир вода, рекао да мало припази на себе и да није потребно да се излаже опасности, одговорио је да је његова дужност да увијек буде тамо гдје је борба. Јер, тада су борци сигурнији и вјерују да није тешка ситуација када је он са њима.

У нападу на Беране Први батаљон је нападао Буковац, који су бранили четници Ђока Рачића. Осјећајући близину партизана пред својим положајима четнички командант је наређивао своме трубачу да стално свира. Од те свирке одјекивала је лимска долина. Коћа је пришао Јакову Марићу, који је служио бившу југословенску војску и био резервни поднаредник, и питао га:

— Знаш ли, Јакове, шта трубач свира?

— Јуриш, кратко је одговорио Јаков.

— Свирају јуриш, а не дижу главу од земље. Они тако свирајући јуриш, у ствари разгоне свој сопствени страх. Кукавице су то, мој Јакове. Видјећеш сада када им бомбаши пошаљу десетак крушака они ће се дићи и дати у бјекство.

Четници се истина нијесу одмах дали у бјекство. Било их је много и покушали су да се одупру, али нијесу успјели. Наш поновљени јуриш нијесу могли да издрже. Пошто је на Буковцу пао њихо.ч командант Рачић, четници су се дали у бјекство. На положајима су оставили припремљену храну за ручак. На Буковцу је мирисао свјежи кукурузни хљеб, а више сандука је било пуно закланих оваца. Благоје Лаушевић, индендант батаљона, са својим сарадницима све је то покупио и имали смо богат ручак.

А када смо разбили четнике на јужној страни Чајнича, дошао је послије свануће -на положаје мога вода и обавијестио ме да се међу мртвим четницима налази и Рашо Стевовић, ко;ји је од нас дезертирао и одмах ступио у четнике.

— Узалуд смо га чували. Нијесмо га могли спасити. А јадан његов отац Мијо, имао је само њега. Нашли смо у његовом ранцу и некакве биљешке које је водио док је био код нас у чети. . .

Посљедњи пут смо се видјели у Пљевљима. Батаљон је пошао у правцу **Сјенице, а онда даље** преко Пештера према Тутину. Те ноћи, водећи посљедњу борбу, доживио је и велико признање и личну радост. Негдје послије вечере саопштено му је да мора поћи из батаљо**на,** напустити своју Другу чету, јер је постављен за комесара батаљона у Деветој црношрској бригади. Речено му је да мора одмах кренути на нову дужност, јер његов батаљон чекају борбени задаци. Рскао је:

Сјутра ћу кад се чета извуче са ових положаја и кад предам сав материјал Илији.

Сјутрадан, по сјећању Милоша Брацановића, није успио да преда дужност, јер је батаљон био нападнут, а чета се под борОом повлачила. На њеном зачељу повлачили су се Коћа и Илија. Нијесу могли да трче, јер је Илија храмао, а Коћа није хтио да га остави. Иза једног грма га је сачекао непријатељ и пуцао му из непосредне близине у десну сљепоочницу. Тјеме је полетјело и однијело његову дивну његовану црвену косу. Пао је без јаука. Отац Драгоје, командант мјеста Жабљака, данима је превртао мртве по Пештеру не би ли по коси препознао свога Коћу и понио га и сахранио на породичном гробљу. Али црвене косе није било. Коћа је сахрањен заједно са својим друговима из чете и батаљона

Милош ОБРЛДОВИЋ

НЕ ОСТАВЉАЈ МЕ, ДРУЖЕ

У зору, петнаестог октобра 1944. године, јединице Седме бригаде, уз помоћ дјелова Тридесет седме дивизије, ушле су у Сјеницу. Штаб бригаде се смјестио у кућу познатог реакционара Хасана Звиздића, а штаб Четвртог батаљона у кући сјеничких трговаца Вукчевића, поријеклом из Црне Горе. Одмор у Сјеници добро нам је дошао.

Помоћник комесара бригаде Крсто Грозданић, ми је 22. октобра у штабу Четвртог батаљона саопштио да се јавим штабу бригаде. На путу за штаб срио сам команданта бригаде Ника Стругара, који ме позва да му правим друштво у граду. Свратисмо у једну кафану и уз кафу ми саопшти да сам одређен за команданта мјеста у Сјеници. Окружни је комитет КПЈ за Санџак тражио да наша бригада да човјека за ту дужност. Заједно се упутисмо у велику зграду у центру вароши у којој је била смјештена Команда мјеста. Када ми даде потребна упутства за организацију и рад команде, договорисмо се да сјутрадан примим дужност, уз услов да на њој останем само док се бригада буде налазила на територији Санџака. Обећа ми да ће одредити још неколико другова из бригаде да буду

са мном у Команди мјеста. Том приликом ми даде и нешто италијанских лира, јер сам био без новца.

Непријатељ је настојао да отвори и контролише колски пут који од Новог Пазара преко Сјенице води за Пријепоље, па је 22. октобра са око 500 војника, међу којима је, поред Нијемаца, било и недићеваца, четника и муслиманске милиције, напао наше јединице и заузео Штаваљ, село око 10 км јужно од Сјенице. Сљедећег дана Нијемци су још већим снагама наставили притисак и у току ноћи продрли у Сјеницу, тако да ја и не примих нову дужност. По напуштању Сјенице наше јединице наставиле су чишћење Пештера од непријатеља. Под утицајем непријатељске пропаганде застрашено становништво је напуштало своје домове и пред јединица Првог и Другог батаљона одступало јужно и источно према комуникацији Нови Пазар — Сјеница, тјерајући са собом стоку и најпотребније кућне ствари. У селу Дујкама бјеше остао само један болесни старац, поред чијег лежаја бЈеше парче тврдог хљеба, тиква воде и један пијетао, који стално пјеваше.

У састав Првог батаљона стигох 24. октобра у селу Гурдијељу и јавих се команданту Петру Војводићу. Одређен сам за његовог замјеника.

Штаб батаљона је био смјештен у једној од бољих сеоских кућа. Једна чета била је у Коштан-пољу, на удаљнеости 4—5 км, обезбјеђујући батаљон из правца Новог Пазара. Одмор је искоришћен за политички и културно-просвјетни рад по јединицама и са становништвом.

Једнога дана у штаб бригаде дође мјесни хоџа, човјек тридесетих година, пристојно одјевен, нешто образованији од средине у којој је служио. Иако је био завршио велику медресу у Скопљу, показивао је наизглед политичку необавијештеност и жељу да упозна циљеве наше борбе и стање на фронтовима. У дужем разговору настојао сам да га што више обавијестим о нашој борби и савезничком напредовању на свим фронтовима, савјетујући га да прекине сваку везу са непријатељем и домаћим издајницима, јер је крај рата близу. Пажљиво ме слушао одајући утисак човјека који то одобрава. У разговор упаде Петар Војводић ријечима:

— Просвјетару, што узалудно губиш вријеме, као да немаш паметнијег посла!

Иако не подијелих Петрово мишљење, догађаји показаше да је био у праву. Сљедећег дана дође у посјету нашем батаљону Крцун Машановић, командант Другог батаљона. Истога дана поново дође и хоџа на разговор и позва нас све на част код своје куће. Крцун и ја, више из радозналости, прихватисмо позиз, док га Петар категорички одби. Хоџина кућа налазила се око 200—300 метара јужно од штаба батаљона. У кући пристојан намјештај, чистоћа, угријана и застрта соба са столицама пружаше пријатан боравак. Послужи нас филџанима топле медовине. Растадоомо се као пријатељи, увјерени да та наша посјета неће бити узалудна.

Предвече 29. октобра наиђох пред зградом штаба батаљона на младог, гологлавог човјека, воденичара из сусједног села Точилова који изрази жељу да нам нешто саопшти. Прихватих га и он ми рече како се Нијемци спремају да нас у заједници са домаћим из-

дајницима, предвођеним Биком Дрешевићем, бившим југословенским жандармом, сљедеће ноћи нападну. Обавијести ме да ће непријатељ бити јачине око 800 војника и да ће, поред лаког наоружања, имати и тешке бацаче. Не мало се изненадих кад му у руци видјех уџбеник „Ваневропски континенти". На питања шта га]е понукало да ми то саопшти, рече: „Мој се брат налази у Пековој бригади". Замоли да га не одамо мјештанима, јер не би добро прошао. Иако ово примих с резервом, штаб батаљона одржа кратак састанак, нареди строгу приправност и повуче чету која се налазила на истуреном положају у Коштан-пољу. Наредне ноћи код нас дође и друг Фаик са својих пет другова, који су још с њим остали од одреда с којим је крстарио Санџаком. Као познаваоца терена и прилика у Санџаку посласмо га да провјери да ли су сељани и хоџа код куће. Како их нијесу нашли, јасно нам је било да су се повезали са непријатељем и да нам ништа добро не спремају.

Ујутро 30. октобра у четири сата почео је напад на наше јединице. По дивљачкој дерњави закључили смо да су у питању јаче снаге. Наше су јединице одмах прихватиле борбу. Да не би дан затекао позадинске дијелове батаљона у селу, које је било на брисаном простору, у договору с командантом, повео сам ове на западну, још једино слободну страну. Када изађосмо из села, изненада, из засједе коју су у току ноћи поставили, припуцаше на нашу колону. Ранише у стомак Зека Радовића, који је наставио пут на мом коњу. На Прву чету, која се повлачила на нашем лијевом крилу, а у ствари била претходница батаљону, такође припуцаше из засједе и ранише два друга. Даље повлачење било је под сталном борбом, јер су домаћи изроди из сваког грмена пуцали на нас. У жељи да овладамо доминантном косом од које је зависило наше даље повлачење, пошао сам ка њој с једним водом чете. Посјели смо је. На повратку, наишао сам на мртвог Радовића. Узео сам његову пушку. Док сам се борио око њега остали су продужили. Тако сам се нашао потпуно сам, окружен Нијемцима и домаћим издајницима. Сваки мој покушај да се пробијем кроз шуму и изађем из обруча био је узалудан и изгледало је да ми је судбина запечаћена. Помисао да ће ме, паднем ли им у руке, на комаде сјећи, наметала ми је идеју да је самоубиство једини излаз. У тим тешким и одсудним тренуцима примијетих четири друга који су се такође пробијали из непријатељског обруча. Један је био Ђекић, други Радоњић, док се имена остале двојице не сјећам. Не кријући озбиљност ситуације, која је била очигледна, указах им на то да нас само хладнокрвност и одлучност могу извући и спасти. Даљу борбу у извлачењу настависмо под мојим руководством. На ивици шуме, излазећи на један пропланак, примијетисмо непријатељску засједу од четири војника, који су нас чекали с пушкама на готовс. На наш брзи налет и громоглас позив да се предају, два умакоше у шуму, а остала двојица остадоше, збуњено гледајући у нас. Покушаше да пуцају, али их предухитрисмо.

Приликом преласка једног поточића, који је раздвајао два шумом сбрасла брда ранише у руку Радоњића, а одмах затим и Ђекића. Но, оба су могли да се крећу. Пратећи њихово кретање, на моје питање да ли могу ићи, Ђекић одговори:

— Немој ме оставити, друже Петре! — И данас, послије толико година, сјећам се ових дирљивих ријечи, упућених друговима, који су били ријешени да заједнички побиједе или умру. На мој одговор да ћемо скупа подијелити судбину, озареног лица, још сигурнијим кораком настави пут. Са оближњег брда допираху до нас ријечи несигурно изговорене на нашем језику:

— Другови, Црногорци су овамо, дођите код нас. Видећи да је ријеч о мамцу, упутисмо им позив:

— Дођите ви овамо, издајници, мајку вам вашу, да видите какви су борци црногорски партизани.

Због рањеника и исцрпености наше даље извлачење ишло је све спорије, али када у даљини, на Пештерској висоравни, угледасмо заштитне дијелове батаљона, у нама се поврати снага и воља да издржимо до краја. Послије трочасовне борбе на живот и смрт стигосмо батаљонску заштитницу код села Браћака, са којом је ишао и командант Петар који ме при сусрету упита:

— Зар нијеси погинуо?

Овдје нађосмо и штаб наше бригаде са рањеним Николом Дарчевићем, чланом политодјела Треће дивизије, који је послије једног сата на носилима издахнуо.

Наш батаљон је, у саставу осталих јединица бригаде, наставио повлачење у правцу Бијелог Поља, гдје је стигао 31. октобра.

Рањени Ђекић наставио је пут на коњу, али пошто се ни њега није могао држати, носили смо га на носилима. Сјутрадан је однесен за Беране, а одатле авионом пребачен у Италију на лијечење. Касније је поново дошао у своју јединицу.

Петар J. ТАТАР

И ДРУГА, И ПУШКОМИТРАЉЕЗ

Била је јесен 1944. године. Борба у селу Мелајама, на Пештерској висоравни ближила се крају. Као пушкомитраљезац штитио сам одступање Пратећег вода нашег батаљона, на кога су јуришали припадници муслиманске милиције и други сарадници окупатора са тог подручја. Одједном ме је неко силовито ухватио за рамена и строгим гласом наредио: „Повлачи се!" Окренуо сам се и над собом угледао веома забринуто лице командира чете Милоње Ђекића. По изразу његовог лица, а и по ономе што сам видио, схватио сам да је ситуација веома тешка. Прво ме је из даљине покушао дозвати али га вјероватно због обостране ватре нијесам чуо. Сада ми је његово присуство ту, поред мене, улијевало сигурност, уколико се уопште могло у тој ситуацији бар у подсвијести мислити о било каквој сигурности. Ипак, ја сам је уз њега осјећао.

Пошли смо заједно у правцу повлачења главнине нашег батаљона. Чини ми се да нијесмо прешли више од педесетак метара, а на једном пропланку испред нас испријечише нам се три човјека У

бијелим капама, „ћулафима", са упереним пушкама. Не знам зашто нијесу пуцали. Били смо им више но сигурна мета. Вјероватно су хтјели да нас ухвате живе. Али ту жељу им је покварио Милоња, покосивши их прије него што сам успио честито да их видим. Савладавши ту препреку, био нам је отворен пут за даље. Милоња први крену на пропланак, за њим и ја пожурих и, тек тада, схватисмо да смо сами. Мој помоћник Јово Мркић погођен метком негдје је остао, а да то нијесмо примијетили ни Милоња ни ја. На срећу, након неколико дана Мркић је, иако тешко рањен, успио да се извуче.

Није ми било право што смо сами. А онда угледах како Милоња објема рукама грчевито хвата гранчице ситног растиња. Дјеловао ми је самоувјерено, а примијетио сам и смијешак на његовом сунцем опаљеном лицу. Нијесам предосјећао ништа лоше, али ме је чудило што га је то, онако живахног приковало уз то растиње. Пришао сам му ближе и рекао:

— Командире, изгледа да ти није добро?

— Милета, тешко сам рањен, али се надам да ме нећеш оставити — одговорио ми је.

— Оставићу и мене и тебе. Остаћемо занавијек овдје, ти, ја и мој „брно". Тебе да носим, а да оставим пушкомитраљез — не могу. Зато остајемо овдје сви заједно — рекао сам Јиу.

У том тренутку синуло ми је у глави да му прићем још ближе и бомбом скратим сва искушења. Милоња је схватио што намјеравам и, иако изнемогао, чврсто ме ухватио за руку и сигурним гласом рекао:

— Не клони духом, спасићемо се. Знам колико волиш ‚брно', волим га и ја, али то је гвожђе. Тога ће послије рата бити. У оваквим ситуацијама много су важнији животи људи.

То ми је повратило снагу, па сам покушао немогуће — понио или боље рећи повукао сам „брно", који сам волио као себе, и Милоњу, кога сам веома много цијенио и који ми је, иако тешко рањен, уливао наду да ћемо се спасти. Ми смо, истина, више него било која војска имали неограничено повјерење у своје руководиоце. То показује и овај случај, јер да није било тог повјерења сигурно данас не бих био жив. Тешко смо се кретали али ипак смо ишли напријед. Угледао сам по страни Милоша Брацановића. Нешто послије тога срела нас је Гроздана Раковић. Свако је покушао да пронађе излаз, па ми је то дало снаге да видим зрачак наде за спас. Тек тада сам упитао командира у који дио тијела је рањен. Одговорио је:

— Рањен сам у срце, али ћу остати жив, само ме немој оставити, а за ово што чиниш за мене, кад се заврши рат, ако останемо живи, прво кумство у мојој кући биће твоје. То је оно највише што ти сада могу обећати.

Говорио је то тако енергично као да је био здрав и одморан, али је након неколико секунди изгубио свијест.

Преживјели смо рат обојица, али Милоњи нијесам постао кум. Иако ми то није толико битно, кад год чујем ријеч кумство, кроз све поре мог организма прострује Милоњино обећање, не због тога што није испуњено, већ због тога што ми врати сјећање на све што се тог дана десило. Искрсну ми ликови другова који су у тој борби дали своје животе. Другова које никада нећу избрисати из сјећања.

Милета КОСАНИЋ

ИЗВЈЕШТАЈ О РАДУ ПАРТИЈСКЕ ОРГАНИЗАЦИЈЕ

Помоћник полит(ичког) комесара
VII црногорске ударне бригаде
Стр. пов. бр. 1
10. новембар 1944. год.
Положај

ПОКРАЈИНСКОМ КОМИТЕТУ КПЈА
за
ЦРНУ ГОРУ И БОКУ **Гдје буде**

Драги другови,

Достављам извјештај о стању, животу и раду партијске организације ове бригаде за мјесец октобар.

Основни проблем партијске организације ове бригаде је њена младост, гдје је скоро читаво чланство примл>ено у Партију крајем 1943. и 1944. године, изузев неколико руководилаца из штаба батаљона и штаба бригаде. С обзиром на овакву младост Партије, разумљиво је да се код исте тешко развија самоиницијатива и сналажљивост у раду, мада су елан и полет на висини. Подмлађивање Партије, тј. примање нових кадрова се правилно одвија и политика кадрова је свакидашње питање Партије, док са друге стране будност је на висини према оном елементу који стиже из четничких редова, тј. блокова. Борбеност и дисциплина Партије задовољава и она заиста носи бригаду на својим леђима, што потврђују њени губици у борбама. Но, да би и даље носила на себи бригаду пред њом се данас постављају тешки задаци с обзиром на нови, па чак и непријатељски кадар који стиже у бригаду, а поготово када из дана у дан одашиље своје кадрове ван бригаде и губи га у борбама, тако да данас у бригади имамо врло незнатан број старих бораца, изузев руководилаца. Ово јасно говори о томе колико Партија мора да да од себе у свакидашњем раду и у борбама, па да би бригада могла извршити задатке који се постављају пред њом.

Партија живи редовним партијским животом и правилно се развија, мада још увијек није научена да проналази своје, основне проблеме који задиру у њен живот и рад. Идеолошко-политички ниво је доста низак, што је основна кочница њеног бржег развоја.

Но, и поред свега тога овај партијски кадар је у стању апсорбовати 'и још један доста велики број нових бораца.

Усљед створене могућности непријатељу да убацује своје елементе у наше јединице са којекаквим разним задацима, пред Партијом је постављено, као озбиљно питање, будност и заиста је то свакидашње питање док са друге стране то не прелази у другу крајност да они уживају неповјерење у сваког новог борца.

Да би имали прегледнији и детаљнији извјештај о стању партијске организације, излажем га по секторима.

Организациони сектор: Рад Партије је организационо правилно постављен, тако да у сваком батаљону постоји батаљонски комитет, који сачињавају секретари партијских ћелија којих има четири, помоћник комесара батаљона, као руководилац и комесар батаљона. Пратеће чете теших оруђа, болница, трупна и бојна комора бригаде имају засебне ћелије које су директно повезане за помоћника полит.-комесара бригаде. Сада се формира биро ћелија око штаба бригаде, који сачињавају секретари пет партијских ћелија око штаба и његов руководилац.

У бригади ради 30 партијских ћелија са укупно чланова 241. Све ћелије живе партијским животом и редовно одржавају своје практичне састанке, са врло малим изузецима који су условљени војничким задацима. Ови састанци су чешће доста штури, усљед несналажљивости секретара ћелија и немања искуства и умјешности у развијању дискусије и борбе мишљења, што нужно за собом повлачи сталну помоћ, а поготово када је врло мали број старијих секретара ћелија. Штабске ћелије највише чине пропуста у редовном одржавању састанака, што се не би могло резимирати као аљкавост, јер оне одржавају краће састанке за постизање сагласности у многим свакидашњим питањима која се пред њима постављају, а када се узме у обзир да су сви чланови штабова и чланови Партије изузев једног штаба, гдје замјеник командата није члан Партије.

Батаљонски комитети редовно одржавају састанке и исти су добро вођени од секретара батаљонских комитета, јер су сви на тој дужности од формирања бригаде и стекли су довољно рутине у руковођењу партијском организацијом у батаљону. Ови комитети се заиста осјећају кроз рад као партијско руководство, само са њима треба постићи још и то да се поједини чланови комитета више уносе у стање осталих јединица комитета.

Политика кадрова је свакидашње питање Партије, тако да се том питању поклања довољна пажња. Сви нови чланови Партије пролазе кроз кандидатски степен, који траје један мјесец, евентуално два мјесеца, а затим преко свечаних састанака примају се у Партију. Првог октобра партијска организација у бригади имала је 50 кандидата, са којима се појединачно одржава стална веза преко појединих чланова Партије, који са њима одржавају чешће састанке, на којима их упознавају о Партији и њеној улози и прорађују данашња актуелна питања. Они редовно присуствују теоретским састанцима ћелије. Да би се боље провјеравала њихова привржeност Партији, додјељују им се посебни задаци. У току мјесеца рехабилитована су два друга који су по казни остали ван Партије по осам до девет мјесеци.

Теоретски рад и поред тога што су војнички задаци у току протеклог мјесеца ометали редовно одржавање састанака, био је добар, гледајући га кроз број одржаних састанака, мада су часови били доста површни, јер организација не располаже јачим идеолошко-политичким кадром, .односно теоретском наобразбом, што има за посљедицу да се ствари само прочитају без удубљивања у дискусију и систематског разрађивања питања. Све партијске јединице имају петнаестодневни или мјесечни план теоретског рада који се одређује према идеолошко-политичком стању јединице, а кога се у раду придржавају. Теоретској наобразби чланства посвећује се довољна пажња и стално се подвлачи кроз партијску организацију. Овом питању пружају добру помоћ и политички курсеви који се одржавају ван бригаде, док при бригади није одржан ниједан овакав курс из разлога што војнички задаци бригаде нијесу то дозвољавали и немају предавача који би могли водити овакве курсеве без помоћи са стране. Осјетно се запажа недостатак љубави за самоизградњом, тако да се читав теоретски рад своди на теоретске часове, тј. мало се самостално чита и поред тога што материјала има много.

У току протеклог мјесеца није било неких преступа који би за собом повукивали партијске казне. Била су само три укора и неколико опомена које су услиједиле усљед грешака учињених приликом упада у Сјеницу. У процесу је ствар по којој се испитује кривица губитка неколико другова бораца и руководилаца на П&-штеру.

У току мјесеца, а у борбама са непријатељем, погинуло је девет чланова Партије, док их је око 12 рањено, од којих ће два остати инвалиди.

Политички сектор: Политичко стање бригаде је добро, што се одражава кроз борбеност бригаде, као и у односу према народу, војно-позадинским и цивилним властима. Ово је свакако условљено и упорним радом Партије која том питању посвећује велику пажњу, као и упорношћу Партије у држању свих јединица у своје руке преко политичких конференција и својим личним примјерима. Овакво стање бригаде потврђује још и то да је бригада У протеклом мјесецу имала само осам дезертера, а имајући у виду број новомобилисаних у истом периоду. Даље се огледа још и у томе колико је бригада спремна за извршавање и тежих задатака који се пред њом постављају.

Све новијим и новијим бројем попуна, моментално слаби политичко стање бригаде, јер људство које долази попуном је све из четничких блокова са врло слабим карактеристикама. Но, и поред тога партијска организација је у стању да прими још до 1.000 нових бораца. С обзиром на бројни прилив нових бораца, а имајући у виду и попуне које следују, појачали смо партијску и политичку будност, као и политички рад. Као најважнији проблем у политичком раду сада се поставља питање апсорбовања овог новог кадра, гдје је нужна четним и батаљонским руководиоцима помоћ у развијању свестранијег и систематскијег политичког рада.

Политички кадар у бригади може да задовољни и поред тога што је већи број млађих који су дошли скоро на дужности поли-

тичких руководилаца, тако да су поред четних и политичких комеара батаљона од назад једног или два мјесеца, изузев политичког комесара 3. батаљона друга Божа Жарковића, који је на тој дужности од формирања бригаде. Главни ослонац политичког кадра лежи на помоћницима комесара батаљона који уопште нијесу мијењани. Поред комесара батаљона и комесара чета постоје водни делегати у свим јединицама бригаде, а који се истовремено припремају за четне руководиоце и са њима се доста добро ради.

Све јединице одржавају како радне тако и политичке конференције. Батаљонске конференције се одржавају петнаестодневно и то једна радна, а једна политичка. Радне конференције баве се животом и радом јединице и претресају се сви проблеми који задиру у живот дотичне јединице. Послије сваке акције, што зависи од јединице по величини која изводи акцију или маршевање, одржавају се конференције на којима се дискутује о успјесима и недостацима у извођењу. Овим путем се свака акција добро раскритикује и осјетно се запажа да су ове конференције плодоносне и да дају добре резултате.

На политичким конференцијама се претреса политичко стање и развој војно-политичке ситуације у свијету и код нас. Редовно се иступа са рефератом, послије којега следује дискусија која је чешће врло интересантна, а нарочито када су овакве конференције у оквиру батаљона. На батаљонским конференцијама скоро редовно присуствује један од комесара бригаде или чланова полит. одјела дивизије. Такође се на овим конференцијама дискутује и претреса политичко стање терена на којему се јединица налази. На крају се прецизирају задаци политичког рада, како у оквиру јединице, тако и на дотичном терену.

Политички рад тече по унапријед одређеном плану. Досадашњи план рада текао је по једном давно одређеном плану који данас већ није у складу са догађајима, тако да смо поставили давање мјесечних планова рада, чије ће извођење често бити ометано војничким задацима.

У свим јединицама бригаде постоје културно-просвјетни одбори који одржавају своје састанке, али који још нијесу довољно осамостаљени и нијесу постигли ширину и с-налажљивост у раду. Но, и поред тога, културно-просвјетни рад је у току протеклог мјесеца задовољио. Одржавају се предавања по јединицама из разних грана науке, као и из науке марксизма-лењинизма. Затим су одржавана предавања о народноослободилачком покрету упоређујући га са радом непријатеља, као и његовим данашњим проблемима и задацима.

Дилетантске групе и хорови добро раде и увијек имају спремљене програме са којима иступају скоро на свакој новој територији, прилагођавајући га условима истих. У току мјесеца дате су по неколике приредбе у Пљевљима, Сјеници и Бијелом Пољу за народ и војску. Приредбе су брижљиво спремане и успјешне, јер поједини батаљони располажу добрим дилетантским кадром. За давање ових приредби по селима није било могућности негдје због немања просторија, а негдје и због тога што је народ првих дана бјежао испред наше војске.

Сви батаљони имају своје листове, али у току протеклог мјесеца је изашао само један број јер за издавање истих није било могућности. У листовима се обухвата живот и рад батаљона и потенцирају се поједини моменти из војно-политичке ситуације, док се даље дају објашњења оних питања која доносе поједини наши листови и часописи. Издавање листова је доста слабо организовано, усљед немања техничких средстава и недовољне упорности и сналажљивости културних одбора батаљона. Повремено се по четама издају зидне новине, које су по свом саставу и садржини доста слабе и нередовне.

Аналфабетски течајеви доста добро раде, тако да нема ниједног старог борца који је неписмен. Преко ових аналфабетских течајева приступа се раду са сваким неписменим борцем који стиже у попунама. Културно-просвјетни одбори су у овом питању доста уредни.

Још постоје читалачке групе које су организоване по водовима, а које воде политички делегати водова. Ове групе читају и прорађују сав текући материјал: часописе, листове и брошуре. За овај рад развијено је добро интересовање, што проузрокује и сама садржина материјала, тако да овај рад даје добре резултате. Сваки број „Нове Југославије" читалачке групе добро прораде. Користе се листови: „Ријеч слободе", листови организације Санџака, омладински листови и други. Поред овога материјала чита се и прорађује одговарајућа марксистичко-лењинистичка литература.

Из предњега се може констатовати да политичко стање задовољава и поред тога што је добар дио политичких кадрова расходован — што погинулих у борбама, расходованих по болницама, враћених на терен, давањем тридесет старих бораца за пратећи батаљон Штаба II ударног корпуса и бригаду ОЗН-е и упућивањем стручних занатлија по наређењу Штаба дивизије — тако да данас у бригади скоро више нема старих бораца изузев војничких и политичких руководилаца.

Војнички сектор: Бригада као војничка јединица може да задовољи, тако да је добивене војничке задатке у протеклом мјесецу извршила са успјехом. У садејству XXXVII дивизије очистила је Пљевља Чајниче, Горажде, Сјеницу и Пештер. До сада се бригада најбоље истакла у борбама са домаћим издајницима и заиста им је нанијела осјетне губитке, док неких јачих борби са Нијемцима није имала. Такође се добро показала у дугим и напорним маршрутама, мада је данас мање спремна с обзиром на то да су попуне биле више од старијег људства и физички слабијег.

Војнички кадар је измијењен, тако да су војнички руководиоци врло млади и неискусни, мада имају услове да се за кратко вријеме развију у добре руководиоце. Имамо свега једног старог команданта батаљона друга Крцуна Машановића, који је командант батаљона од формирања бригаде. У уздизању војничког кадра добро ће нам помоћи војнички курсеви који се одржавају ван бригаде и унутар бригаде, а на којима се данас налази до 40 војничких руководилаца. С обзиром на бројност бригаде предвиђену од Врховног штаба, предузели смо мјере за што брже уздизање како војничког тако и политичког кадра и то поставили као једно од прворазред-

них питања. Већ је отпочео рад при штабу ове бригаде војнички курс коме присуствује око 30 слушалаца.

Од Штаба бригаде добивају редовну и свестрану помоћ, а нарочито у извођењу акција, док је у извођењу обуке недовољна. У борбама у току мјесеца имали смо двадесет мртвих и несталих, док је број рањених био већи. Од наведеног броја девет мртвих и шест несталих укупно петнаест, изгубили смо на Пештеру, што је резултат више небудности, а затим несналажљивости једнога штаба батаљона чије је питање узето на претрес од штаба ове бригаде, док је осталих пет погинуло у осталим акцијама у току мјесеца.

Најновијим наређењем бригада је оформила принцип тројне подјеле и оформила све јединице предвиђене уредбом, мада су још поједине непотпуне. Постављено је како војничко, тако и политичко руководство.

Дисциплина, спољна и унутрашња, би могла бити боља, мада је унутрашња дисциплина много боља од спољашње која је још увијек проблем код свих јединица, а нарочито сада када пристижу све нове и нове попуне. Питању дисциплине могло би се посветити, а нарочито спољњој која се теже изводи јер са сваком новом попуном треба отпочињати испочетка, више пажње.

По питању војничке обуке јединица издат је од штаба бригаде, од назад неколико мјесеци, план рада који још увијек траје. Војнички руководиоци се придржавају овога плана, мада у току мјесеца је било мало часова војничке обуке. У овом плану предвиђена су војничка предавања, као и практично примјењивање истих, као и егзерцир који треба свакодневно да се врши, али усљед недостатка стручно-војничког кадра све је ово отежано. Обука на тешким оруђима је редовна и свако тешко оруђе има обучену посаду.

Наоружање бригаде је добро, како са тешким тако и са лаким оруђима, док су резерве муниције у операцијама у току мјесеца биле све истрошене, тако да је бригада била у оскудици у даљим операцијама око Сјенице а нарочито са енглеском муницијом. Посљедњим транспортима поново смо добили резерву муниције, тако да са истом сада бригада стоји добро.

Првог новембра тачно бројно стање јединице по списку износио је 1052, од којега броја 133 другарице. Еригада располаже са педесет и једним официром, од којих три другарице.

Борбеност бригаде носи Партија, што се може видјети из броја погинулих чланова Партије, као и рањених у односу на укупан број погинулих и рањених у току мјесеца.

Омладински сектор: Број чланова скојевске организације у бригади износи 270. Број необухваћене омладине износи од 180 до 200 рачунајући и ону омладину која је дошла у новим попунама.

Скојевски активи одржавају редовно радне и теоретске састанке. На радним састанцима дискутују о успјесима и неуспјесима свога рада, постављају задатке и план рада. Рад по секторима је правилно подијељен, јер су до сада били задржали и оне старе секторе, као војнички, хигијенски, обавјештајни и други, који су сада отпали као сектори. Њихов рад се најбоље одражава у војничким обукама, културно-просвјетном раду, читалачим групама и аналфа-

бетским течајима, као и у апсорбовању нових омладинаца. У борбама се добро истичу и борбеност организације је на висини. Теоретске састанке уколико то вријеме дозвољава редовно одржавају и прорађују сав текући материјал, а највише омладински. Поред омладинског материјала прорађују и разна питања из материјала народноослободилачког покрета и марксистичко-лењинистичке литературе. Теоретски рад тече по унапријед одређеном плану.

Број скојевских актива износи 23 и 5 комитета, од којих је један за активе око Штаба бригаде. Комитети су по свом саставу добри и могу да руководе организацијом. Редовно одржавају састанке и обилазе активе. Било је извјесног секташења у примању нових чланова, мада се то из дана у дан отклања и организација се брзо и правилно подмлађује, док са друге стране иде даље кроз кандидатски степен у Партији. Сви млади чланови Партије, а којима године дозвољавају, присуствују скојевским састанцима. Како активи, тако и комитети имају добру и сталну помоћ од Партије.

Бригадни комитет се није састајао дуже времена из разлога што није било бригадног руководиоца СКОЈ-а. Почетком новембра одржали су свој састанак на коме су претресали стање организације и поставили задатке кроз утакмицу коју воде за II конгрес омладине Црне Горе и Боке, као и задатке у погледу будности, а у складу са развојем политичких догађаја. Бригадни руководилац СКОЈ-а је стигао на дужност крајем октобра и одмах је обишао све организације по батаљонима. Он може одговорити својој дужности и добро ће руководити организацијом.

Рад СКОЈ-а на терену у току протеклог мјесеца није био добар и нијесу се снашли на терену, гдје нијесу имали формиране омладинске организације, као што је област Сјенице, мада нас је врло мали број омладине сачекао.

Сектор рада на терену: За протекли мјесец бригада је добила поред војничких задатака и задатака да уз сарадњу са теренским организацијама оформи и учврсти војнопозадинску и цивилну власт на територији Санџака, као и да помогне у мобилизацији одреда. Приликом ступања на територију Санџака ухватили смо везу у Бијелом Пољу са друшм Зорићем, чланом Обласног комитета и са њиме смо се сагласили по горе наведеним питањима, нудећи им своју помоћ, гдје су била присутна и два члана Полит. одјела дивизије. Међутим, у даљем раду они се нијесу придржавали предњега и изоловали сваку нашу помоћ, рачунајући на то да су они у стању ријешити сами наведене проблеме. Ово се одражавало и у њиховом понашању према нашим руководиоцима који су, с пуним правом могу рећи, били исувише на одстојању. Усљед овакве ситуације наш рад на терену био је незнатан све до ступања У области Сјенице. У овој области није постојало никаквих организација и уз сагласност са другом Селмом Хашимбеговићем приступили смо организацији војно-позадинске и цивилне власти. Одржаване су сеоске конференције и општински зборови у свим селима и општинама куда су стигле наше јединице и преко њих изабрани сеоски и општински одбори, тако да су били организовани ови одбори и на Пештеру. Приступило се и формирању команди мјеста, што је омела војничка ситуација. Однос војске према народу био је сву-

да добар, једино су у Сјеници учињене извјесне мале грешке у односу на грађанство.

Дилетантске групе су иступале са својим програмом у свим градовима кроз које су прошле наше јединице, док за то по селима није било могућности.

У краћим цртама износим Вам: интендантско и санитетско питање, као и питање обавјештајне службе у бригади.

Интендантска служба: Интендантски кадар бригаде је добро организован и задовољава, јер су скоро сви интенданти на својим дужностима од формирања бригаде и стекли су довољно рутине и сналажљивости у брзом прибављању намирница преко народноослободилачких одбора и команди мјеста гдје исте постоје. Сав данашњи интендантски кадар је прошао кроз интендантске курсеве који су одржавани ван бригаде и унутар бригаде. Поред ових курсева редовно се одржавају савјетовања интенданата бригаде и интенданата батаљона, на којима полажу рачун за свој рад и добијају потребна упутства. Овим савјетовањима редовно присуствује и један од комесара бригаде, док с друге стране, у свакидашњем прибављању потребштина, како за јединице, тако и за бригаду, саглашавају се са политичким комесарима.

Интенданти батаљона, уколико су чланови Партије, припадају штапским ћелијама, док интенданти бригаде са својим помоћним особљем сачињавају засебну партијску јединицу.

Санитетска служба: Санитетска служба је добро организована и добро вођена од референта санитета бригаде, који је добар организатор и поред тога што није дипломирани љекар. Бригада располаже само једним стручним љекаром и то једним Италијаном, који ради у болници.

Све јединице, па и водови имају своје болничарке, од којих многе нијесу ни курс похађале. Сад се при штабу бригаде одржава санитетски курс којему присуствује већи број слушалаца.

Санитет располаже приличном количином санитетског материјала добивеног од савезника и заплијењеног у борбама.

Санитет бригаде сачињавају једну партијску јединицу која броји три члана, док се поставља питање скорог примања у Партију и наведеног италијанског љекара чији је рад прх^мјеран и похвалан.

Хигијена се спроводи преко хигијеничара и захваљујући њима, односно санитетском кадру, у бригади уопште није било заразних болсcти.

Обавјештајна служба: Обавјештајни органи, односно официри су и сувише млади и без искуства да би могли организовати ефикасну обавјештајну службу. Са њима се нередовно односно скоро никако нијесу одржавала савјетовања, што је свакако имало одраза и на њихову службу, а већ дуже времена при штабу бригаде није било сталног обавјештајног официра, већ само вршиоца дужно-

сти, који би могао повести и развити обавјештајну службу. Сада је постављен и вјерујемо да ће уз помоћ моћи одговорити својим задацима. Он располаже извиђачким водом при штабу бригаде у коме је оформљена партијска ћелија.

С другарским поздравом,

Смрт фашизму — Слобода народу!

(М.П.)

Помоћник полит. комесара,
Крсто Грозданић

ДЕПЕША ШТАБА ДРУГОГ УДАРНОГ КОРПУСА ШТАБУ ТРЕЋЕ УДАРНЕ ДИВИЗИЈЕ О ДОДЈЕЉИВАЊУ НАЗИВА „БУДО ТОМОВИЋ" СЕДМОЈ ЦРНОГОРСКОЈ ОМЛАДИНСКОЈ БРИГАДИ

Врховни штаб, на предлог Земаљског одбора УСАОЈ за Црну Гору и Боку одобрио је да се Седмој омладинској црногорској бригади даде назив — Будо Томовић.

Овај приједлог је услиједио пред одржавањем Другог конгреса омладине. Ово треба свечаио саопштити бригади којом приликом нагласити да је овај високи назив добила кроз заслужене тешке борбе, које је успјешно водила. Изручите им честитку у име овог штаба.

Радован и Радоје!

САНЏАЧКЕ ЗГОДЕ И НЕЗГОДЕ

Милица из Фемића Кргиа

Било је прољеће 1944. Топло јунско поподне. Ваздух је мирисао Од покошеног сијена. Послије дуготрајних борби требало је да Трећи батаљон пренoћи у Фемића Кршу, па да крене даље. Пошто се овдје партизани нијесу дуже задржавали, у дијелу народа је било четничком пропагандом створено схватање по коме су се партизани безобзирно односили према људима који нијесу били уз њих.

Фемића Крш био је иначе познат као четничко мјесто. Међутим, ми смо, као и увијек, сматрали, и у томе се нијесмо варали, да је народу лако објаснити ствари уколико је ослобођен терора и притиска. То је нарочито тада важило за младе. Њихове симпатије по правилу су биле на страни партизана, па је свако ослобођење такве територије значило нов прилив младих у редове партизанских јединица.

1 Радован Вукановић, командант, и Радоје Дакић, политички комесар Другог ударног корпуса.

Тог поподнева са једном патролом пошла сам у село да обезбиједимо услове за смјештај батаљона. Примијетили смо да је у селу остала само једна кућа. Све друге је била запалила муслиманска милиција.

Договорили смо се да у ову кућу смјестимо штаб батаљона, а да се чете смјесте у сламеним кућицама купастог облика, званим саврдаци. Пошто је вријеме било лијепо, могло се спавати и напољу.

Пред кућом нас је срела веома млада жена.

— Нећете у кућу — рекла је — не дам. Запалићу је, али не дам. — Била је у црнини. Касније сам сазнала да је удовица четника који је тих дана погинуо у борбама око Берана. Звала се Милица.

— Хоћемо, хоћемо — одговорила сам без љутње. — И не дамо да је запалиш.

Покушала сам да је загрлим како бих је одљутила и како бих што прије извршила дати нам задатак. Била ми је иначе симпатична. Мислила сам да разумијем њену љутњу и њену огорченост. Остала је сама. Вјероватно је свог мужа вољела.

— Грли ти твоје партизанке, ја сам поштена жена. — вриснула је.

Видјела сам о чему је ријеч. Сматрала је да је у питању мушкарац и моју љубазност схватила као покушај удварања, и то на краткој стази. Само сам се насмијала. Нијесам је разувјеравала. Било ми је симпатично што њена мржња није била окренута према партизанима уопште него више према „младићу" који је испао нетактичан. Иначе ме то кад су ме понегдје сматрали мушкарцем и забављало.

Уто је пристигао и штаб батаљона и комесар је започео с њом разговор како би кућа била уступљена за смјештај. Она се одједном смирила, пристала, а као узгред примијетила:

— Ето, како Ви то лијепо са мном разговарате а ови ваши дјечаци. .. — рекла је показујући на мене. — Овај мали хтио је да ме загрли. А ја, иако сам удовица, поштена сам.

Комесар се насмијао, погледао у нас, схватио о чему је ријеч, па рекао:

— А не гледајте Ви то. То су дјеца.

Није ни он хтио да разбија њену заблуду.

Примијетила сам да свуда уз њу иде старији човјек. Сазнала сам да јој је то свекар.

Увече смо се окупили у саврдаку испред куће. Иако је љето, вече је било свјеже. Унутра је горјела ватра. Нијесам се добро осјећала и отишла сам да легнем. На свјеже осушеном сијену прострла сам шаторско крило и покрила се шињелом. Скоро сам заспала, кад ме пробуди женски глас.

Подигла сам се и видим: поред мене је стајала Милица с лончетом топлог млијека у руци.

— Бога ти, ти нијеси мушко, ти си дјевојка.

— Да — рекла сам и насмијала се.

— А ја се у саврдаку пожалила овим људима на тебе. Кад си изашла, кажем им да су сви добри према мени осим тебе. Рекла сам им: „Овај друг што је изашао хтио је да ме загрли". А они ми кажу: „То није друг, то је другарица". Е баш си ти добра кад си хтјела да ме загрлиш. Ја то нијесам очекивала. Мислила сам да си мушко, па да хоћеш образ да ми узмеш.

Понудила ме топлим млијеком. Била је веома срдачна. Примијетила сам да је у ствари била више уплашена него што је била љута на партизане. Чак мислим да је и поред мужа, четника, имала за нас неку симпатију сакривену у дну срца. Касније је долазила да нас обиђе кад год би се наша јединица нашла негдје у близини Фемића Крша. Доносила нам сир, кајмак, млијеко. Била је наша.

Ненадна посјета на Оброву

Борбе на Оброву у децембру 1944. године биле су веома тешке. Дани и ноћи без одмора и сна. Били смо сви крајње исцрпени. Није ми било јасно одакле се у организму увијек налазила нова снага за покрет и напад, чак и онда кад је изгледало да ће свему бити крај и да се више на позив неће устати.

Једне од тих ноћи била сам са десетином Треће чете Трећег батаљона дубоко у шуми, у близини непријатељских положаја. Јединица је имала задатак да благовремено открије непријатеља и да се с њим сукоби. Стајали смо у колони по један окренути непријатељу, на одређеном растојању, са одвијеним ручним бдмбама.

Неко је од бораца одједном примијетио да се из правца непријатељских ровова чују шумови. Није се могло претпоставити ништа друго већ да Нијемци крећу у напад. Тих дана и Нијемци су нападали ноћу, што за њих иначе није било уобичајено. Стога одмора није било. Или смо ми нападали или су нас они нападали.

Ипак смо се замислили. Одлучили смо да сачекамо и да видимо ко долази. Да пуцамо тек кад се увјеримода је у питању непријатељ, значи кад га угледамо. Ова опрезност се показала оправданом.

Ускоро су јавили да је дошла жена из околине Бијелог Поља. Пратећи данонoћну борбу, претпоставила је, а можда била и обавијештена, да храна готово не стиже до борбених линија. Одлучила је, ри~зикујући свој живот, да ноћу прође кроз њемачке положаје и да донесе храну борцима на положај. Сјећам се да је донијела врућу пројy, два литра ракије и велику шерпу куваног киселог купуса с месом.

Били смо весели што се наша предвиђања да наступа непријатељ нису обистинила, што смо имали нерава да у ноћи сачекамо да нам ова жена приђе сасвим близу и да је не убијемо у ситуацији кад смо могли рачунати да нам из тог правца може доћи само непријатељ. Али били смо и срећни што смо у једном тако тешком тренутку осјетили да нијесмо сами. И народ се, на свој начин, борио с нама. По цијену свих жртава. Осјећали смо се јаки као никада.

Попричали смо мало с том женом, попили ракију, почастили се врућом пројом и купусом, а затим смо је отпратили.

Кад смо се те вечери вратили с положаја, били смо толико одушевљени да другови који су нас смијенили нијесу могли да ухвате што се дешава. Напори су тих дана били такви да је готово сваки осмијех са лица био ишчезао. Гледали су нас с невјерицом, да нијесмо сви од реда шенули од напора.

Чинило ми се те ноћи да на дијелу положаја који је покривала га десетина никакве снаге не би могле да прођу. Успостављена је била

она равнотежа која рађа чуда. То је била сигурност коју је борцима давала свијест о вези с народом, о јединственој комплексној борби коју је народ водио за своју слободу.

Међ-у Муслиманкама у Павиином Пољу

Стигли смо у Павино Поље и смјестили се у једну муслиманску кућу. Пространа соба, намјештена на муслимански начин, свуда поред зидова били су постављени јастуци. Одмарали смо се и разговарали. Нијесмо ни примијетили да је једна старија жена више пута улазила и излазила из собе не говорећи ништа. Одједном је стала на средину собе и упитала:

— Кажите ми истину има ли неко женско међу вама?

— Има — одговорили су. Ево, ово је другарица — и показали на мене.

Жена се задовољно насмијала.

— А ја изађем, па чујем женски глас, уђем не видим никакво женско, и опет изађем — ама јест женски глас.

Пошто смо сви били врло млади и једнако одјевени, заиста је било веома тешко оцијенити ко је мушко а ко женско, сем по дужини косе. А ја сам била сасвим кратко ошишана.

Жена ме узела испод руке и одвела у собичак у који су биле сакривене младе жене. Рекли су: волимо кад су жене с партизанима. Не бојимо се онда мушкараца.

Постала сам њихов стални гост у малој соби. Спремале су посебна јела и мене звале да с њима обједујем.

Ја сам опет искористила прилику за разговор. Чак сам успјела и неке из комшилука да доведем. Пристале су и да изађу, да се не КРИЈУ> помогле ми да оперемо и средимо рубље бораца. Било је пријатно, интимно. Биле смо задовољне и оне и ја.

Много сам се пута касније сјећала њихове опаске о женама у нашој војсци. Није, вјероватно, тачно да је разлог што је наша војска изузетна и у погледу односа према народу, па и према женама, само у томе што су и жене биле у њој. У питању је био став, у ствари чврста и досљедна линија Партије и њен васпитни утицај. Но ипак, можда су ове жене имале у понечему мало право. Присуство жена је сигурно имало утицаја. Јер жене које су дошл.е добровољно да се боре биле су њихова породица, њихови пријатељи, њихови саборци. Учествовале су у борбама. Биле веома храбре. Тада кад у близини бораца није било њихових најближих, мајки и сестара биле су ту другарице. У борби и на одмору, биле су спремне да помогну, имале су увијек и осмијех и пријатну ријеч. А то је сигурно доприносило да се донекле ублаже сурови услови страшног рата, да људи остану, у извјесном смислу, у односима какви се стварају ван ратних услова и у односу на људе око себе, и, нарочито, у односу на људе у мјестима кроз која се пролази или у којима се остаје дуже или краће вријеме.

Свилене чарапе у торби партизанке

Неколико дана послије ослобођења Сјенице један догађај ме је не мало збунио. У борби је рањена једна другарица. Као замјеник комесара чете примила сам њене ствари. Било је такво правило.

Не мало је било моје изненађење кад сам у њеној торбици нашла женске свилене чарапе. Била сам збуњена. У том времену разумијела бих да је узела оружје, муницију, војничку одјећу, ћебе. То је било допуштено. Можда и нешто друго. Али што ће јој свилене чарапе, мислила сам. Зар је могла и претпоставити да ће их у торби изнијети до краја рата. А осим тога, у то сам била чврсто убијеђена — послије рата и неће бити свилених чарапа.

Изразила сам гласно своје негодовање и своју зачуђеност. Пребацивала сам рањеној другарици да је задржала неке старе навике, изразила сам тврдњу да свилене чарапе послије рата неће бити дио наше гардеробе. Чета је била на окупу. Сви су се сагласили.

Није чудо. Свилене чарапе су биле дио гардеробе само богатих. За сиротињу то је био недостижан сан. И управо зато, сматрала сам, послије рата неће нико да их носи.

Слика будућег свијета била нам је сувише скромна, чак аскетска, у складу са нашим начином живота пуним одрицања што се тиче материјалних добара, сувише једноставних и сувише скромних. Вјероватно је у оним условима тешко било замислити цијело друштво богатим, па се једнакост могла замислити само на нижем нивоу.

Бомбардовање Бијелог Поља

Тих дана одмарали смо се у близини Бијелог Поља. Бавили смо се војним и политичким образовањем као увијек у предасима између двије борбе. Пошто су се прилике нешто биле нормализовале, успостављена је и телефонска линија са Беранама. Замјеник командира чете, високи Мајо Церовић и ја договорили смо се да одемо у Народни одбор и да се јавимо својима.

Зграда је била на спрат. Попели смо се степеништем. Повећа група људи и жена чекала је у ходнику на ред за рјешавање некаквих послова.

Док је Мајо телефонирао чула се снажна детонација. Малтер са крова почео је да пада. Неколико секунди стајала сам шћућурена не знајући што се дешава. Затим сам примијетила да је Мајо потрчао према вратима. Не размишљајући пошла сам за њим. На вратима смо били свједоци страшног призора. Ходник и друга половина зграде рушили су се пред нашим очима. Гледали смо како се у диму и прашини стропоштавају и нестају људи и жене. Страшна паника. Врисак.

Била сам присебна. Мајо је скочио низ једну греду која се попријечила између наших врата и завршавала се негдје у оној прашини. Скочила сам за њим. Како су нас дим и прашина потпуно покрили, нијесмо се препознавали. Ја сам примијетила да се неко испред мене креће и сама сам ишла у том правцу. Кад сам, међутим, изашла на свјетлост дана, примијетила сам да сам изашла на другу страну од

онв гдје ј'е требало да изађем, да бих се преко Лима вратила у чету. Била сам изашла код гимназије. Маја нигдје није било.

Сад сам тек била свјесна да је неко бомбардовао Бијело Поље. Цијела доња половина града била је покривена димом и прашином. Но, ја сам ипак морала натраг, у ту прашину, како бих стигла у јединицу, која се налазила на другој страни Лима. Тек што сам ушла неко је викнуо да опет долазе авиони. Мада сам дотле трчала непрекидно, не осјећајући умор, у том сам тренутку осјетила да више немам снаге. Престала сам да трчим. Међутим, вијест о новом налету авиона није била истинита. Иолако, клатећи се, стигла сам поново на чистину, сада на праву страну. Јарком, поред пута који је водио на мост, тетурао се један борац. Погледала сам боље и препознала Васка (Васовића) из моје чете. Био је јаче захваћен ударом ваздуха и тетурао се као у бунилу. Имала сам утисак да апсолутно није имао представу куда иде. А ишао је право — у Лим.

Обрадовао ми се, а и ја њему. Заједно смо се вратили у чету. Али он је морао да иде даље, у болницу, на дуго лијечење. У чети сам сазнала да је група бораца, међу њима и Васко, сишла у град да нешто купи на пијаци. Од детонације бомбе многи су од њих били одбачени и прилично изударани и израњавани.

Сазнали смо и то да су савезнички (амерички) авиони грешком бацили бомбе на ослобођену територију.

Ватра се докопа и моје капе, најљепше у чети

У мају је у равницама прољеће, у приморју чак почиње љето, али на планинама је још увијек свјеже и хладно.

Наше борављење на Пештерској висоравни тог прољећа 1944. запамтила сам по двјема непријатним стварима.

Прије свега била је велика оскудица у води. Пјешачили смо сатима а да нигдје није било пијаће воде. Коњи и људи пили су воду са истих мутних бара, којих такође није било довољно. То је отежавало и спремање хране, тако да су се данима морале јести намирнице раније спремљене или сува храна.

Другу недаћу доносиле су хладне ноћи. На пустој голети дувао је ноћу тако јак и хладан вјетар, као да је децембар. Кад није било борби, скупљали смо се око ватре да се загријемо. Али и тада се могла загријати само она страна према ватри. Друга страна тијела се просто смрзавала под ударима оштрог хладног вјетра. Пошто није било дрва, ложили смо суво клеково грање, кога такође није било довољно, а које је брзо гнрјело не стварајући много топлоте.

Сјећам се да сам једне вечери скоро изгорјела. Прибијајући се уз ватру због хладноће, у сну, пробудио ме мирис изгорјелог штофа и талас врелог ваздуха уз чело. Скочила сам: горјела је моја капа. Истинаинештокосе и обрве били су захваћени. Алије све брзо било спасено. Тих дана иначе био је често случај да се запали који дио гардеробе. Ја сам чак добро прошла, боље од других.

Ипак, памтим то и данас, жао ми је било те капе. Била је тегет плава, сашио ми је један кројач у Бијелом Пољу. Многи борци су је тражили, једном сам једва спасила главу кад ми ју је грана одбацила низ једну вододерину, а ја по сваку цијену хтјела да је дохватим. Милан Срдановић је једном у шали рекао да ће да иде за мном да ми, погинем ли — узме капу. Било је и таквих шала. Није се на то нико љутио. Напротив.

Стана ЂУКИЋ-ДЕЛЕВИЋ

БОМБЕ СУ ПРЕСЈЕКЛЕ КОЛОНУ

Тог сунчаног, али хладног новембарског дана 1944. године Други батаљон се затекао у центру Бијелог Поља. Организовали смо приредбу којој је требало да присуствује знатан број грађана, нарочито омладине.

Батаљон је био постројен, а ја сам се нашао на његовом крајњем лијевом крилу. Тада сам имао око шеснаест година. На крају нашег строја, иза мене, стајала је колона бјелопољских дјечака — пионира, као неки посебан строј.

Сви смо пажљиво слушали говор политичког комесара Седме бригаде, који је пропраћен клицањем и извикивањем парола о нашој борби, нашој Комунистичкој партији, другу Титу и савезницима — СССР, Енглеској и Америци.

Послије одржаног збора кренули смо у зграду на приредбу. Чело колоне је већ пред улазом у велику зграду, али се улази појединачно и доста споро, а они пионири су иза мене. И стално ме нешто запит-КУЈУ> ЈеР би и они жељели да уђу с нама и да гледају приредбу. Они не прекидају колону, а ија желим да и они уђу унутра и да гледају наш програм. Размишљао сам о томе да ли ће бити довољно мјеста унутра за све. Управо тада из зграде изађе Радомир Балетић, политички комесар чете у нашем батаљону, приђе зачељу колоне и саопшти ми да задржим пионире, јер нема мјеста за све у сали.

Тако се живо сјећам како сам се тешка срца одвојио од ове групе пионира на улазу у зграду, али се не сјећам да ли сам и ушао у њу. Тада, одједанпут, одјекну јака експлозија и онесвијести ме. Кад сам се освијестио, нијесам знао гдје се налазим. Само сам изнад себе видио огољеле гране дрвећа и небо. Осјетио сам и да немам довољно ваздуха. Около мирише експлозив и гареж. Око себе препознајем другове, чујем и глас мога брата, који ме нешто пита. Он ми брише лице, видим и крв своју, али не осјећам никакве болове. У себи размишљам: гдје сам, што се то догодило, како се догодило? Да ли је одржана приредба и без мене? Знам да мој брат није био у оној околини за одлазак на приредбу већ негдје испод Оброва, на течају за командира. Он је сада овдје. Зашто је овдје?

Послије неког времена потпуно сам дошао к себи. Кажу ми да је било бомбардовање. Чујем ужасне крике и запомагања. Погледом тражим ону кућу, сличну мојој школи, у којој требаше да се одржи при-

редба, и не могу да је препознам. Све ми је ЈОШ некако нејасно и непознато. Не вјерујем ни својим очима, али видим испред сзбе стравичан призор: свуда су лешеви, људи и жене изломљених и одсјечених ногу. Неке жене кукају. Чујем како дјеца пиште. Свуда су рушевине и велики левкасти кратери и рупе. Једна је рупа близу оног мјеста гдје сам се одвојио од оних дјечака, пионира који су хтјели са мном да се некако ушуњају на приредбу. Аједнарупаје на истоме мјесту гдЈе је био построден батаљон прије уласка у ону зграду.

Видим погинуо је и Богдан Љутица, мој друг, њежнога здравља, с још незалијеченом тешком раном.

Кад смо нешто касније сазнали да ово бомбардовање нијесу извршили њемачки већ савезнички авиони, били смо запрепашћени и огорчени. Нијесмо могли, а нијесмо ни хтјели прихватити објашњење о „омашци" савезничких авијатичара. Такве грешке је било тешко прихватити и оправдати пред народом. Наводно, савезнички авиони су имали да бомбардују Пријепоље, а „грешком" су бомбардовали Бијело Поље. Овдје је ријеч о недопустиво грубом и тешком промашају од преко педесет километара.

Вељко ПЕТРОВИЋ

ПРЕКИНУТО ВЕСЕЉЕ

Послије тешких борби и заморних маршева по Санџаку у јесен 1944. године нађо<;мо се на одмору у Бијелом Пољу и његовој околини. То вријеме искористисмо да се одморимо, оперемо, очистимо и припремимо оружје за даље акције и борбе које су пред нама стајале. Слободно вријеме било је искоришћено и за интензивну војну и политичку обуку.

Једног лијепог и сунчаног новембарског дана на улицама Бијелог Поља било је пуно људи и жена из вароши и околине, а међу њима највише омладинаца и омладинки. Сељаци из околних села бијаху донијели нешто воћа и других намирница на продају, на полузапуштеној пијаци, да би од добијеног новца могли купити мало гаса, соли и других неопходних потреба за домаћинство.

У самом центру вароши, у згради највећег хотела, припремана је приредба. На тој приредби је требало да присуствује наш батаљон. У великој дворани тог хотела посиједали смо на дрвене клупе. Столица и фотеља није било, јер је то рат давно однио. На импровизованој трибини вршене су посљедње припреме. Приредба тек што није била почела. Сјео сам до самог зида, између два прозора, и прелиставао прилоге у Билтену о борбама наших јединица и о ситуацији на фронтовима.

Био сам тако задубљен у читање да када сам чуо јаку експлозију нијесам од потреса знао да ли сам у сали, на неком од ратишта о којима сам до тада читао, или на неком од наших свакодневних положаја. Све ми је тог стравичног тренутка пролетјело кроз главу. У први мах

сам једино видио како се руши бина, ломе прозори и врата а у дворани се убрзо створи дим и прашина од којих се ништа није могло видјети. Зачуше се језиви јауци, вапаји и дозивања. Пошто сам се мало прибрао, некако сам успио да изиђем из хотела. На тргу и око трга страшна слика. Свуда около, по улицама и на тргу, лежали су мртви и рањени. Зграде орушене или се још руше. Народ упаничен, вапије и бјежи, тражи помоћ. Плач жена и дјеце језиво и тужно одјекују. На дрвећу се чак види како висе раскомадани дјелови људског тијела.

То је незаборавна слика људске трагедије и страдања недужних.

И у том часу ја и остали другови из батаљона нађосмо се у неугодној ситуацији, коме и како прво да помогнемо. Има повријеђених и међу борцима нашег батаљона. Нијесмо се много двоумили. Помоћ треба указати онима који су нам били најближи. Вратих се у хотел и са осталим друговима почесмо да пружамо помоћ рањеним друговима. Извлачимо их из рушевина. Удаљини се чује звук авиона и тада ми би јасно да смо доживјели бомбардовање.

Кад смо завршили са извлачењем рањених другова у хотелу, изашли смо напоље и придружили се санитетском особљу у спасавању рањених грађана и њиховом извлачењу из рушевина.

Сјутрадан је био тужан опрошгај од погинулих грађана Бијелог Поља. Међу њима је било доста омладинаца и омладинки. Наша туга је била утолико већа. Умјесто да се нађу у нашим редовима што се очекивало, испратили смо их и опростили се од њих на Никољачком гробљу.

Драго ВУКОВИЋ

У ГРОТЛУ ЉУДСКИХ ЈАУКА

Уобичајено је било да се на бивакованима проводи културно-забавни рад, поготову кад смо били у граду или у већем насељеном мјесту, када су услови зато били повољнији. Иначе у нашој бригади, пјесма се увијек могла чути, на маршу, одмору, застанку.

Наш Други батаљон спремао је програм у једној згради у Бијелом Пољу. Тог дана, 19. новембра, у Бијелом Пољу било је мноштво народа; био је пазарни дан. Највећи дио бораца налазио се у дворани хотела, али их је било и напољу, помјешани с народом.

Дан је био лијеп и сунчан. Над Бијелим Пољем кружило је једно одјељење савезничких ловаца бомбардера. Силуете авиона одсијевале су се у небеском плаветнилу. Одједном су почели да се стрмоглављују према граду. Нико није ни слутио што нас чека. Над нама су се суновратиле бомбе. Стравичан фијук и експлозије прекрили су трг у Бијелом Пољу.

Услиједио је страшан призор — прашина, громаде земље и камења помијешани с људском масом. Запомагање и јауци. Ту, у непосредној близини, стајао је и комесар бригаде Мићун Јанковић и пока-

зивао рањеницима гдје да се склоне. Један од бораца бјежећи с мјеста бомбардовања рањен није ни осјетио да је остао без руке. Тек када се охладио угледао је да нема руку и зајаукао: „Јао, ја немам руку!" Касније сам сазнао да је то био Милорад Раичевић.

Марко-Мато РАИЧЕВИЋ

ПУШКОМИТРАЉЕЗАЦ МАРКО РОГАНОВИЋ

ПО КАЗИВАЊУ СПАСОЈА ТУРКОВИЋА

Тек стасали момак Марко Рогановић, из села Шаранаца, добровољно је ступио у редове Седме омладинске. Постао је борац Прве чете Другог батаљона. Већ тако рећи првог дана скренуо је пажњу својом ведрином и храброшћу. Гдје се траже добровољци, Марко, из милоште зван Роган или Шаранац, увијек је први.

За освједочену храброст доби признање: пушкомитраљез, послије човјека највриједније што је било у десетини. Он тек тада осјети сву радост и срећу. Пушкомитраљез постаде дио њега. У даљим акцијама из Роганових руку пушкомитраљез је сипао смрт међу Нијемцима и њиховим слугама. Од много примјера храбрости овог пушкомитраљесца наведгћу само неке.

Под снажним притиском 7 СС дивизије „Принц Еуген" са правца Дуге Пољане. Други батаљон се по дјеловима повлачио с положаја Курило — Градина. Пред јачим непријатељем повлачила се и Прва чета из рејона села Гргаја. Пушкомитраљезац Марко је одређен да дејствује на правцу главног напада Нијемаца. Он приликом избора ватреног положаја више води рачуна о прегледности и успјешном деЈству пушкомитраљеза него о личној безбједности. Он и овај пут успјешно штити повлачење јединица. Нијемци појачавају темпо напада и желе да се на леђима Прве чете убаце у нашу позадину. Долази до жестоког окршаја у коме Марко устаје и из стојећег става сипа рафале по стрељачком строју Нијемаца. Они не узмичу, иду напријед и вичу: „форверц". Марко је стамен, не помиче се, иако пушчана зрна око његаправе кртичњаке. Један Нијемац покушава обиласком с леђа да га жива ухвати. Марко га осмотри, хитро направи заокрет и покоси га ватром из пушкомитраљеза. Прискочи убијеном Нијемцу, скиде му шмајсер и устукну натраг. Ми осусмо усредсређену ватру по непријатељу, заковасмо га за земљу. Марко то искористи, одлијепи се од непријатеља и дође к нама. И поред тога што се храбро држао упутио сам му пријекор што се није прије повлачио када сам му то наредио. Марко ми одговори:

Командире, занио сам се гледајући како се копрцају Швабе испред мојих рафала. А кад сам на убијеном Нијемцу видио шмајсер, за живу га главу нијесам хтио оставити. Знаш и сам колико су нам потребни.

И у борби на Оброву, код Бијелог Поља, Марков је пушкомитраљез, сипајући ураганску ватру по непријатељу, спасио Прву чету од већих жртава. Комесар чете Војислав Кандић јавно му је одао признање.

А кад је из рејона планине Војника, изнад Крнова, требало извиђати кретање четника, за извршење тог задатка је опет одређен Марко с неколико другова. Правац кретања био је Крново — село Бијела. Маркова група се тешко кретала због помрчине. Нијесу далеко одмакли кад Марко застаде. Ослушкујући зачу бат коњских копита. Он упозори другове на опрезност. Убрзо се нађе крај колоне која се кретала сеоским путем. Марко онако слободно упита ко је. Неко му одговори да је то комора четничког „гвозденог пука". Марко одмах отвори ватру из пушкомитраљеза. То прихватише и остали из патроле. Затим повика:

— Предајте се, заробљени сте.

Четници уплашени, разбјежаше се, а он ухвати коња који је био натоварен муницијом и прекривен официрским шињелом и доведе га с друговима у јединицу.

Овај неустрашиви пушкомитраљезац је послије Крнова учествовао у више борби све до оног дана када су савезници бомбардовали Бијело Поље. Тада је и он погинуо.

Мишо МИЛИЧКОВИЋ

КАКО САМ ИЗГУБИО РУКУ

У јесен 1944. године штаб Другог батаљона је био у Никољцу, код Бијелог Поља, а с њим и извиђачка десетина, чији сам био командир. Позвао ме је замјеник комесара батаљона Бранко Савићевић и наредио ми је да са својом десетином пођем у град, на митинг и приредбу.

Деветнаести новембар је освануо лијеп, сунчан, топао, што је била ријеткост за позну јесен у том крају. Цио батаљон се постројио а затим смо у колони пошли у град.

Приредба је била зак^зана у Дому културе (хотел Радовића) у центру Бијелог Поља. У град смо ушли са пјесмом. Улице су биле пуне грађана. Омладина и дјеца су нас срдачно поздрављали. За батаљоном су ишле и неке пионирске јединице.

Кад су јединице нашег батаљона ушле у Дом културе, ја сам остао пред вратима у разговору с неким друговима. У току тог разговора пришао ми је Велимир Гарић и понудио ми јабуку. У том тренутку неко повика:

— Ево авиона, бацише летке.

Подигао сам главу и видио како према земљи лете бомбе а не леци. Већ се чуло њихово пиштање, а одмах затим настале су страховите експлозије. Томе се нико није надао. Од многих експлозија створио се дим. Усљед рушења кућа дигла се жута прашина. Једна бомба је пала на двадесетак метара далеко од нас. У нашој непосредној бли-

зини била је група људи. С њима сам запазио и једну дјевојку. Они су попадали а ја сам и даље стојао. Био сам ошамућен и нијесам правовремено реаговао. У лрви мах нијесам ни осјетио да сам рањен. Онако врућ прескочио сам преко дјевојке која је лежала нр, земљи и потрчао према Лиму. Трчао сам улицом која је водила према бригадној болници, мада у тим тренуцима нијесам ни знао гдјејеона. Одједном, у некој сам башти видио ров и ускочио у њега. Тек тада сам осјетио да сам рањен али нијесам знао да је рана тешка, односно да немам лијеву руку. У рову сам мало дошао к себи и покушао да устанем. Нијесам могао. Видим: нема ми лијеве руке. Из ране тече крв, а ја немам чиме да је зауставим. Покушао сам то да учиним десном руком притискајући рањено мјесто. Поново сам покушао да устанем, али нијесам могао. Чакшире су ми већ пуне крви. Све више сам губио снагу. Није ми ништа преостало већ да чекам да неко од другова наиђе и помогне ми. У једном тренутку видио сам комесара једне од чета нашег батаљона, Анту Паића, како трчи према Лиму. Но, ја већ нијесам имао снаге ни да га позовем да ми помогне. Међутим, имао сам среће. Одмах затим наишао је борац из моје десетине. Звао се Рамиз. Он ми је прискочио и повео ме рањеног.

Уз Рамизову помоћ успио сам да устанем и да изађем из рова. Ослоњен на њега пошао сам према болници. Кад смо дошли у болницу, Рамиз ме је ставио на кревет, а онда напустио за кратко вријеме. Само што ме је он ставио с поломљеним рукама и ногама, почели су да стижу рањеници. Многи су били унакажени. израњављени по цијелом тијелу. Свуда се чују јауци. Санитетско особље не зна коме прије да укаже помоћ. Мом кревету пришао је доктор Ђузепе Томајоло, Талијан, који је био љекар у нашој бригади. Ја сам десном руком још увијек придржавао остатке лијеве руке. Осјећао сам страховите болове. ЈБекар је почео да одрезује парчад која су још висила на мом лијевом рамену и да подвезује вене. Болови су били јаки и у тим мукама ја сам псовао љекара. Не знамдалијеон све то разумио, јер је мало знао српскохрватски језик.

Убрзо, у болницу су стигли командант бригаде Нико Стругар и замјеник комесара нашег батаљона Бранко Савићевић. Пришли су мом кревету, и када је видио како сам тешко рањен, Нико позва референта санитета бригаде Митра Пилетића и другарицу Мару и рече им да се брину о мени, јер сам тешко рањен. Командант ме је храбрио. Говорио ми је да се не бојим, да морам издржати и да ћу оздравити а да бригада никада неће заборавити рањене другове.

Послије пружања прве помоћи смјештен сам у просторију у којој су били рањеници којима је помоћ већ била пружена. Бригу о мени преузела јз Љубица Стијовић. Она је била стално уз мене. Добро ме је пазила и старала се да ми буде лакше. Умиривала ме лијепом ријечју и односила се према мени с пуно пажње.

Операцију сам добро поднио. Док сам се опорављао, обишао ме и Бранко Савићевић. Рекао ми је да бригада одлази из Бијелог Поља на нове задатке и. да се морамо растати. Увјеравао ме да ће рањеници бити пребачени у дивизијску болницу у Беранама. Дао ми је карактеристику и нешто новца а потом се са мном поздравио и зажелио ми брзо

оздрављење. Препоручио је Бранки Савићевић да преузме бригу о мени. Она ме одиста лијепо пазила, све док са осталим рањеницима нијесам на носилима пренијет у дивизијску болницу у Беранама.

Милорад РАИЧЕВИЋ

ЋУЛАВ

Послије доласка у бригаду распоређен сам у Трећу чету Другог батаљона. У чету сам дошао обучен по сељачки, у ношњи каква се носи у нашем крају. На глави сам носио бијели ћулав.

Одмах сам примијетио да се ова моја капа није свидјела комесару чете Милану Срдановићу. Он ме је позвао и замолио да скинем ћулав. Дао ми је да ставим на главу једну енглеску капу. Али, у мене повелика глава а капа мала. Стрчала је на врх главе. Ни с другим капама није било ништа боље. Ниједна енглеска капа не може на мојој глави ни до пола чела. Но, и поред тога комесар ме је убјеђивао да обавезно скинем ћулав.

— Ћулав је бијел, откриваш положај чете — каже ми.

Нијесам хтио да попустим. Ћулав је капа на коју сам навикао од малих ногу. У неку руку, то је и моје национално обиљежје. Због тога, а и пошто није било друге погодне капе, поготову лијепе титовке, нијесам никако могао да се одвојим од свог ћулава. Међутим, комесар чете је био упоран да ми набави војничку капу. Једног дана био је у бригадној интендантури и тамо нашао већу капу. И кад се вратио у чету, ето ти га право код мене с капом. Знао сам да се морам растати са ћулавом и било ми је жао.

Нову капу сам ставио на главу. На њој црвена петокрака. Погоди се таман за моју главу, а мој ћулав не било му тешко, оде да се одмара. ..

Хајро ШУТКОВИЋ

ШКОЛА КОЈА РАЂА НОВЕ ЉУДЕ

Хладни дан касне јесени обавио је стару и оронулу варошицу на Лиму зимогрозом и туробношћу. У Дому културе, Други батал>он Седме црногорске бригаде одржавао је своју редовну радну конференцију.

Кроз салу одише младост и осјећа се ратна ззбиљност из које се рађају нови људи. Из уста дојучерашње чобанчади и ђака потекла је мушка ријеч бораца, очеличена кроз ватру многобројних акција.

Учесник Првог омладинског конгреса у Колашину, 17-годишњак плаве косе и паметних очију, причао је о зарђалом талијанском пушкомитраљезу, који су двадесет пута слали у радионицу, а да никад није радио како треба.

— Откад га је узео, другови, у своје руке Павле Ковачевић, који је У наш батаљон дошао на Крнову, ради без застоја.

Онда се нижу примјери јунаштва и самопријегора, које борци износе уз свестрану анализу акција, при чему се не заборавља ниједна грешка и недостатак.

Борац Прве чете Велимир Лутовац. говорећи о борби око Сјенице, живо прича о јунаштву своје јединице и на крају износи подвиг четне болничарке Милосаве Остојић, која је изнијела и превила рањеног пушкомитраљесца, са дохвата огњених уста њемачких аутомата.

— Милосава је превила и изнијела рањеног Турковића са мјеста коме ја не бих смио прићи, — завршио је своја запажања један од најбољих бораца Другог батаљона Велимир Лутовац.

Борци причају о пушкомитраљесцу Марку Рогановићу, кога сви у батаљону од милоште зову Роган. У бојевима кроз Пештер, у току петочасовне борбе, три пута је давао Роган одступницу чети и три пута се извлачио из чељусти скоро сигурне смрти.

— Да није било пушкомитраљесца Рогана, не знам да ли бисмо се пробили кроз онакве непријатељске обруче, — на крају подвлачи борац Прве чете, 16-годишњи Глигорије Обрадовић.

Исто тако Радован Радовић, најмлађи борац у батаљону, износи дирљиву причу о борби на Црном Врху, изнад Берана, гдје је његова група бомбаша, са два пушкомитраљеза, разбила четничку бригаду. Никада нијесам чуо, нити прочитао снажнију пјесму од ове приче 14-то годишњег дјетета, које је два пута рањавано као бомбаш.

То је била прича испјевана на скупу бораца, у знак топле љубави према крвном братству бомбаша и пушкомитраљезаца.

Другови из Друге чете причали су о дисциплини, будности, односу према старјешинама, вези и грешкама према народу. Сва запажања' добила су свој најљепши облик у причи о пушкомитраљесцу Радовану Копривици, чувеном десетару Друге чете.

— „Коко" је од пушкомитраљесца постао десетар, — поновило је исте ријечи неколико бораца.

Дискусија је све ватренија. Излагања су жива и пуна стварних сличица и подвига из борбе. Конференција је добила изглед истинске школе, у којој се васпитавају нови људи одбацујући све што не ваља. Посљедњи од дискутаната, опет један од најмлађих бораца, позива чете на такмичење у културно-просвјетном раду.

Љубо АНЂЕЛИЋ,
члан политодјела Треће дивизије

(Прештампано из „Омладинског покрета", листа Уједињеног савеза антифашистичке омладине Црне Горе и Боке, бр. 7, 5. децембар 1944).

У ПЕШТЕРУ

Послије вишедневних борби по брдима и долинама Пештера и послије ослобођења Сјенице, октобра 1944. године, Први батаљон је размјештен у Коштам-Пољу. Имао је заадтак да извиђа долину Рашке и да затвори правце од Новог Пазара и Тутина. Прва чета је смјештена у Гурдијељу. Она је стално истурала осматраче на узвишење које је пружало веома добру прегледност и на удаљењу од готово 1.500 метара.

Свим четама је била скренута пажња да према народу поступају коректно и пажљиво, јер је муслимански живаљ овога краја дуго био

иод утицајем реакције, која је о партизанмма ширила само лажи. То смо ми осјетили већ приликом доласка овамо. Пред нама су бјежали сви — и наоружани мушкарци и жене, дјеца и немоћни старци, остављајући села готово пуста. Тек кад бисмо мањим дјеловима пристизалк ове масе избјеглица >и готово их принудно враћали кућама, они су схватали да су неистините приче о томе како партизани убијају одреда, пале куће и уништавају љетИну и стоку.

Уз помоћ тек формираног народноослободилачког одбора комесар чете Радоје Вукчевић је једнога дана окупио све мјештане и у нрисуству већег броја бораца наше чете одржао пригодан говор.

Сви присутни су се веома похвално изразили и о ономе што је Вукчевић рекао и о понашању наших бораца. Обећали су да ће ступити у везу са својима у Тутину и наговорити ихдасеврате. Из дана у дан се осјећало да су нам све наклоњенији и да су према нама све предусретљивији. Доносили су опанке и чарапе. Хране и воћа смо имали у изобиљу. У контактима с јединицама нарочито су предњачили одборници. А међу њима је, опет, најактивнији био неки хоџа. То нас је помало и чудило, неки су чак и сумњали у хоџину искреност. Ипак, ништа није у вези с тим предузето, чак ни кад је једнога дана долазио по кућама у којима су јединице спавале, наводно да провјери да ли је добра простирка и треба ли је побољашати. При том је нудио пољаве за покриваче, јер наступају хладнији дани. Пошто је похвалио наше држање, рекао је да иде за Тутин, да све то подробно објасни одбјеглим мјештанима. Он се надао да ће га послушати <и да ће се сви они вратити кад сазнају како смо ми лијепо поступали с њиховим породицама и како нијесмо присиљавали да иду у наше јединице. Вјероватно наше команде нијесу сад могле ништа предузимати против његовог пута кад смо од њих и иначе тражили да утичу на своје да се врате кућама, али су наше сумње у хоџу нарасле кад се није вратио за неколико дана.

Штаб батаљона је, свакако, нешто сазнао и о непријатељским намјерама, кад је једне вечери повукао истурену Трећу чету, и наредио да се повуку истурена обезбјеђења, а да се појачају непосредна обезбјеђења, нарочито патроле, и уопште да се појача будност јединица-

Пред зору сљедећег дана непријатељ нас је напао са свих страна. Почео је отварати ватру на положаје наших истурених обезбјеђења, која су управо била повучена. Сад нам је постало сасвим јасно да је хоџа био непријатељски обавјештајац и да је извиђао наше положаје, бројао наше људство и наоружање док нам је лицемјерно нудио храну, воће и постељину.

Нападали су нас удружени Нијемци, муслиманска милиција и четници, а помагало им је и доста мјештана.

Чим су одјекнуле експлозије првих бомби и непријатељски рафали, штаб батаљона је наредио покрет јединица. У први мах, Првој чети је наређено да одреди један вод у претходницу, јер је батаљон требало повлачити ка Браћаку, у састав главнине бригаде. Међутим, кад је уочио да смо нападнути и са те стране, тј. да смо потпуно опкољени, штаб је у претходницу ангажовао читаву Прву чету. Наши бројни пушкомитраљези, у рукама одважних младића, сад су носили главни терет борбе. Они су смјело ломили отпор засједа на које је

чета наилазила. Пошто је тих засједа било више, читавом дужином пута којим смо се повлачили преко Мелаје, Рамошева и других села, ка Браћаку, било је очигледно да је овај напад непријатељ дуго припремао, у жељи да наш батаљон окружи и уништи. Поред засједа на путу, непријатељске снаге су биле посјеле и све доминирајуће тачке с обје стране пута и даље, на нашим боковима. Због тога је Трећа чета била остављена у заштитницу, а Друга је одбијала непријатељске бочне насртаје. У ствари, тих насртаја је било са свих страна, па се убрзо није знало ко напада а ко се брани. Сви смо се час бранили час нападали. А баш у овако тешкој ситуацији, кад ни командовање нема могућности да ефикасно функционише и држи јединицу чврсто у рукама, долазила је до изражаја самосталност и иницијатива нижих команди, па и сваког борца.

Сви смо знали да се треба пробијати у правцу штаба бригаде и сви смо се у том правцу и упутили, не чекајући ничије наређење. Само захваљујући иницијативности, упорности и залагању које су јединице и појединци испољили, непријатељ, који је био више него пет пута јачи од нас, није успио да нас изненади. Срећно смо искористили и грешку коју је начинио непријатељ, отпочевшл напад с приличне удаљености и прије зоре, тако да смо још по мраку могли образовати борбени поредак за одбрану и пробој и прије се свануће дохватити шума. Из њих смо успјешније могли нападати и успјешније се бранити. Ма колико нам све то погодовало, батаљону је била наметнута неравноправна борба и он је преживљавао тешке тренутке. Прва чета је, додуше, успјешно разбила више засједа и крчила пут ка Браћаку, али је непријатељ с бокова и из позадине стално насртао на главнину батаљона. Друга и Трећа чета су се браниле, вршиле противнападе и повлачиле се за Првом четом. При томе су трпјеле знатне губитке. Погинула су три узорна четна руководиоца — комесар Треће чете, студент београдског универзитета Блажо Нилевић Ћако, комесар Друге чете Илија Пулевић и помоћник комесара Друге чете Костадин-Коћа Поповић, оба средњошколци. Погинули су и храбри делегати вода Васо Станковић, прекаљени борци Божидар Савовић, Петар Јекнић и други. Тешко су рањени командири Друге чете Милоња Тзекић и више бораца. Изгубљен је и највећи дио батаљонске коморе.

Већ смо се приближавали Браћаку кад је комесар Прве чете Богдан Бајовић наредио да се посједне голо узвишење које је доминирало околином. За извлачење батаљона било је неопходно да ми тамо стигнемо прије непријатеља, чији су се дјелови такође приближавали. Пушкомитраљезац Чедо Гарчевић је на челу свог одјељења јурио чистином према овом узвишењу, не презајући од непријатељеве ватре. Гарчевић је тако предухитрио непријатеља и ми смо већ били сигурни да смо тиме постигли одлучујућу предност. Поготову кад је на узвишење стигло и пушкомитраљеско одјељење Милослава Радоњића, тог витког и жилавог младића, готово дјевојачке љепоте.

И ова је борба показала да су офанзивност и смјелост најбоља гаранција успјеху. Из наше Прве чете, која је готово читаво вријеме прелазила из напада у напад није погинуо, нити рањен ниједан борац. Успјеху чете, поред Чеда Гарчевића и Милослава Радоњића, много су

допринијели и други храбри пушкомитраљесци — Милутин Богдановић, Урош Томић, Бол-глдар Радоњић и борци Владо Милатовић, Томо Милоњић и други.

Након што нас је код Брећака прихватио штаб бригаде с пришатпским дјеловима и наксн што је непоијатељ заустављен, и Први батаљон сс, са осталим једилицама бригаде, повукао на одмор крај Бијелог Поља.

Радоје КРСТАЈИЋ

НАЈДРАЖИ ДИО ЖИВОТА

У прољеће 1944. године у нашс село је дошао један батаљон Седме омладинске бригаде. Тада сам била омладински руководилац у селу. Код мене је дошла Видосава Ђуровић м договориле смо се да организујемо, за омладину и борце, конференцију са игранком. Скуп је био веома посјећен. Говорио је комесар батаљона. Нетремице смо га слушали и бурно позд*:ављали његов говор. Игранка и весеље трајали су до дуго у ноћ. Омладина се врло брзо упознала и спријатељила с борцима.

Батаљон је дуже времена остао у нашем мјесту и саживјели смо се с њмм, постали смо једно.

Почетком августа те године одржан је партлјски састанак на коме је закључено да сви чланови Партије и СКОЈ-а и други активисти морају напустити мјесто пошто се спрема непријатељска офанзива. За батаљоном је кренуо и велики збјег народа из нашег мјеста. Чланови Партије и скојевци су имали своја задужења око организовања збјега *м* око преношења рањеника. Збјсг се кретао преко Биоча, уз Ријеку пиперску, уз Доњу и Горњу Морачу ка Сињајевини.

Собом сам носила материјал са омладинског конгреса и други партијски материјал који смо на састанцима прорађивали. У Пољу Драговића, на моју жалост, морала сам га, по налогу Данице Чарапић, спалити, да не би пао у руке непријатељу.

Тек кад смо дошли на Јаворје, могло се видјети колики је огроман збјег ишао за Седмом бригадом. Ту су били старци, жене и дјеца. Свака породица нооила је по мало сиротиње са собом, водила стоку која је још преостала. Била је то велика врева. Дјеца су плакала, старији их умиривали, стока се комешала на уском пољу. Али у том општем нереду није било панике, иако су борбе вођене свуда наоколо. Било је страха, али то ништа није било ново. У оно вријеме страх је био саставни дио живота. На њега се човјек навикне па и не мисли да може бити друкчије.

Није било панике ни кад је Спасоје Ивановић том народу одржао говор и упознао га са веома критичном ситуацијом и кад је предложио да се народ разилази по мањим групама. Позиву да ступа у јединице омладина.се масовно одазивала. Највише је било оних који су жељели да ступе у Седму омладинску бригаду. Тада сам и ја постала борац ове бригаде. У њој сам остала до краја новембра 1945,

С „крштења" за помоћника пушкомитраљесца

Нас неколико омладинаца распоређено је у Другу чету Првог батаљона. Прозивао нас је лијеп, висок младић, црвене косе. Прозва прво мене. Збуних се јер нијесам очекивала да ће ме прву прозвати.

— Јеси ли ти Сава?

— Да, — рекла сам стидљиво.

— Значи, ти нијеси мушко? — нашали се он. А ја се још више збуних.

— Кад си рођена?

Знала сам само да сам рођена уочи Савина-дне 1923. године, али који је то датум — нијесам знала. Он мало застаде, ваљда да израчуна, па рече:

— Одсад да знаш и добро да запамтиш да си рођена 15. марта 1923. Тако ћемо те и ми водити у својој евиденцији.

Од тада имам нови рођендан. Одредио ми га је замјеник комесара Друге чете Костадин-Коћа Поповић. Датум тог новог „крштења" такође сам заувијек запамтила. Био је то 13. август 1944. године. Тада уписани подаци о мом рођењу и данас се налазе у свим мојим документима.

Послије „крштења" одређена сам за помоћника пушкомитраљесца. Била сам веома срећна и због тога што се завршило то „испитивање" и што сам одређена за помоћника пушкомитраљесца.

Тако сам, ето, уписана у књигу бораца Седме омладинске бригаде и ни до данас се из ње нијесам исписала. Поносим се што сам дио славног пута ове младалачке бригаде прошла с њом, што је то и дио мога пута у живот, пута који се не заборавља и који се увијек воли не као успомена, него као живот који се, у друкчијим условима — и данас живи.

На том путу било је побједа и повлачења, погибија, глади и свакаквих других невоља, али и дивног другарства, пожртвовања, велике људске храбрости и љепоте.

И „овратани" смо потукли четнике

Ваљда и зато што смо били млади и што смо се трошили у сталним маршевима и биткама, скоро никад нијесмо били сити. Глад је била саставни дио нашег живљења у јединици. Јели смо без пробирања све што се могло јести и што је на било који начин могло да утоли глад.

Једном смо због тога могли озбиљно настрадати.

Били смо негдје близу Ћеранића горе на Крнову, на положају према четницима. Сјутрадан у зору требало је напасти четнике, а ми смо били гладни. Мислим да два дана нијесмо ништа јели. Интендант се некако снашао. Нашао је неко пшенично брашно у којем је било пуно врата и друге уродице, али се на то није мислило. Важно је било да га има што више. Од тога је брашна одмах скуван качамак и ми га у сласт појели. Није потрајало дуго, а нешто је са нама почело да се дешава. Као да нијесмо јели но пили алкохол. Били смо ошамућени,

скоро пијани. Досјетили смо се да је то од качамака од оног „чистог" брашна које је интендант Благоје набавио. Вријеме за напад се приближавало, а ми смо још били ошамућени. Кренули смо у саму зору. И, чак и тако „овратани", до ногу потукли четнички гвоздени пук.

Послије је било и шала на рачун качамака који опија.

У тој борби погинуо ми је брат од стрица Радоје Божовић. Он је био једина жртва на нашој страни. Имао је само 17 година. Улетио је међу четнике који су били око једне сњежнице. Нашли смо га усред групе погинулих четника. Била је то велика жалост за мене и за све нас.

Погибија комесара Илије

Пештер ми је остао у непријатном сјећању. Наш батаљон је ту претрпио велике губитке. Изненадно смо нападнути у једном селу. Однекуд су дошли балисти док смо били на спавању. Скоро читаво руководство моје чете је изгинуло. Погинули су: Илија Пулевић, комесар чете, Костадин-Коћа Поповић, замјеник комесара чете, Васо Станковић, делегат вода. Замјеник командира чете Милоња Ђекић и Томо Цимбал били су рањени.

Трагично, али херојски, погинуо је комесар чете Илија Пулевић. Имао је тежак набој на нози. Цијеле претходне ноћи није од болова могао ока склопити.

Непријатељ нас је напао у саму зору. Он је покушао да обујо ципелу, али није могао. Нога му је била отекла. А требало се под борбом извући из обруча који је непријатељ створио око нас. Моја два друга и ја били смо уз њега. Чета је уз борбу одмицала, а ми смо много заостали, јер смо морали да га спасемо. Око нас је врило као у котлу Пуцњава, бомбе, вриска. Све се то догађало у нашој непосредној близини. Постојала је велика опасност да нас живе похватају. Пулевић је то видио и наредио нам да највећом брзином идемо за четом и да покушамо да се пробијемо. Ми смо се опирали, јер нијесмо хтјели да га оставимо. Међутим, он је строго наредио да одмах идемо и ми смо морали да извршимо наређење. Нијесмо прешли ни двадесетак метара, кад одјекну експлозија бомбе. Осврнусмо се. Нашег комесара Илије Пулевића није више било. Разнијела га је бомба коју је сам активирао.

Био је то диван човјек, добар друг и врло храбар борац.

Храбрије од многих мушкараца

У нашој бригади било је много дјевојака. Некако је нормално кад се каже до је мушкарац борац и храбар, али смо ми имали и много другарица које су биле одлични и храбри борци, а неке од њих храбрије и од многих мушкараца.

Док смо боравили у близини Бијелог Поља, требало је извидјети дубоку шуму да нас непријатељ не би изненадио. У патролу је одређе-

но нас троје. Борац који је одређен за вођу, очигледно уплашен, нешто се нећкао. Примијетио је то командир и рекао му да иде у чету, а за вођу патроле је тражио добровољца. Јавила се једна другарица.

Таквих храбрих дјевојака било је много. Такве су биле сестре 'Буровић — Пекна, Видосава, Стана и Марта, затим Гроздана Раковић, Деса Даниловић, Станка Нововић и друге.

Сава ***ЋЕТКОВИЋ-БОЖОВИЋ***

КОМЕСАР КОМЕ СУ СЕ СВИ ДИВИЛИ

Међу људима које сам познавао и са којима сам ратовао у Седмој црногорској омладинској бригади, у мени је остала свјежа и жива слика и сјећање на Николу Јелушића, човјека коме нијесу недостајале највише особине борца — храброст, искреност и другарство. Николу су, дакле, красиле све особине које су у тешким данима наше револуције биле за узор осталим борцима.

Поникао је (из средине која га је још у дјетињству припремала за такво опредјељење.

Рођен је и одрастао у веома сиромашној сељачкој породици поред Даниловграда. Рано је остао без оца па је још као дјечак осјетио сву тежину сиромаштва и неправде тадашњег друштва. Никола је, другим ријечима, свој живот започео као пролетер. Упоредо с родољубивим осјећањима његованим у његовом крају на свијетлим примјерима јунаштва, он је идејно сазријевао под утицајем старијих другова — ђака и студената — који су допуњавали његова младалачка романтичарска схватања о револуцији и слободи.

Када је букнуо Други свјетски рат и када је КПЈ приступила припремама за почетак оружаног устанка, Никола је међу првима учествовао у првим устаничким окршајима у Бјелопавлићима, да би касније, у саставу Четврте пролетерске бригаде, чији је био борац од њеног формирања, учествовао у борбама у Босни и Црној Гори 1942. и 1943. године.

Био је један од оних бораца који су на сваком кораку показивали велику жељу да што више прошире своја сазнања о циљевима НОР-а и револуције, о улози и задацима КПЈ и особинама и задацима комуниста.

У КПЈ је примљен 1941. године. То је схватио, прије свега, као нову обавезу. Показивао је велико интересовање за политички и партијски рад. Прошао је дужности десетара и командира вода, а касније је постао и помоћник комесара чете у Четвртој бригади.

Када је донесена одлука о формирању Седме омладинске црногорске бригаде, Јелушић је, крајем децембра 1943, с групом бораца стигао у Колашин и примио дужност замјеника комесара Трећег батаљона. На тој дужности остао је до новембра 1944. Тада је с већом групом командног и политичког кадра из Седме бригаде отишао на нову дужност у Србију, гдје су се тада формирале нове бригаде и дивизије.

Никола Јелушић је остао у најљепшем сјећању бораца и старјешина Трећег батаљона Седме бригаде. У сусретима с људима био је веома близак. Кад су умор, поспаност и глад притискивали борце, он их је бодрио да издрже. Познат је био по сталној спремности да се нашали с другом, а често и на свој рачун. Тамо гдје се у колони налазио Никола допирала је шала и пјесма.

Никола је највећи допринос јединици давао јачајући утицај комуниста и оспособљавајући младе помоћнике комесара чета, односно секретаре партијских ћелија да успјешно обављају своју дужност. При томе им није читао лекције како треба да раде већ им је у свакодневном додиру помагао да припреме састанак, да припреме скојевце за пријем у КПЈ, да раде с младим комунистима и давао им савјете о томе како да рјешавају тешкоће у својим јединицама и организацијама.

Године 1944. отишао је у Србију и више се нијесмо срели. Доживио је слободу за коју се јуначки борио али није имао среће да у њој и ужива. Подмуклу и опасну болест није могао да побиједи. Умро је 1946. године у Суботици као комесар бригаде.

Никола Јелушић је био борац ријетких одлика војничког духа, човјек који је увијек спремно извршавао све задатке и служио другима као примјер. Чини ми се да није било борца Трећег батаљона који му се није дивио. Никола Јелушић је оставио дио себе у свима нама. А то је најљепше и највише што може да постигне један комуниста.

Божо ЖАРКОВИЋ

САНИТЕТСКО ЗБРИЊАВАЊЕ РАЊЕНИКА У 1944. ГОДИНИ

Крајем 1943. године у вријеме када је формирана Седма црногорска омладинска бригада, услови за организацију санитетске службе и збрињавање рањеника у свим јединицама НОВЈ били су много повољније него раније.

Разоружањем дијела талијанских снага у Црној Гори и Херцеговини, Други корпус је знатно проширио слободну територију на овом оперативном подручју. Нова слободна територија је пружала повољније услове, већу стабилност и безбједност и болничким установама. С друге стране, на тој су просторији створени и услови за импровизовање аеродрома, с којих се могла, поред осталог, одвијати и евакуација рањеника и допремање санитетског материјала од свезника. У току 1944. године најдуже је функционисао привремени аеродром код Берана, али је са импровизованог аеродрома у селу Брезни (западно од Шавника) евакуисан у току само једног дана знатно већи број рањеника (око 1000) из 2. и 12. корпуса него читаве године са беранског аеродрома.

За санитетску службу капитулација Италије имала је посебан значај, јер су на југу ове земље савезници обезбиједили услове за формирање болничких база и лијечење наших тешких рањеника који су савезничким авионима повремено евакуисани са аеродрома на на-

шем ратишту. На тај начин су створени услови за систематско и континуирано лијечење наших рањеника на једном мјесту умјесто дотадашњег лијечења — у покрету. С друге стране, из талијанских јединица које су послије капитулације прешле на нашу страну добили смо одређен број санитетских кадрова, нарочито хирурга, који су посебно недостајали у нашим јединицама.

Међутим, формирање пет нових црногорских бригада у другој половини 1943. и почетком 1944. захтијевало је и одговарајући број љекара других струка и другог санитетског кадра. Посебно је био малобројан средњи и нижи санитетски кадар, те га је одговарајућим курсевима и друшм погодним формама требало оспособити, прије свега, за пружање прве помоћи борцима при рањавању.

Приликом формирања Омладинске бригаде окосницу њеног бригадног санитета и батаљонских превијалишта сачињавао је санитетски кадар из Четврте и Пете црногорске бригаде.[1] Овај кадар је имао драгоцјено организационо па и практично стручно искуство. Ради попуне кадра који је недостајао четама и нижим јединицама већ 27. јануара 1944. у бригадној болници, која се тада налазила у Мојковцу, почео је први курс за обуку болничарки. Похађало га је 14 другарица, од којих 8 из јединица и 6 из бригадне болнице. Кад се бригада почетком фебруара пребацила из рејона Бијелог Поља у Куче и Пипере, на положаје према Подгорици, болница се размјестила у Лијевој Ријеци. Ту је курс и завршен.

Болничарке с курса су попуниле јединице тако да је свака чета добила по једну болничарку, борца обученог за пружање прве помоћи. Болница је такође попуњена потребним бројем болничарки, а почетком марта добила је и љекара, потпоручника талијанске војске.[2] Он је с још 50 талијанских војника који су пришли партизанима био распоређен у Седму бригаду. Поред љекара, политичког комесара,[3] и потребног броја болничког особља, болница је имала и пратећи вод од 15 бораца, који је имао заштитну и снабдијевачку улогу. У болници је било просјечно 20—40 рањеника, претежно покретних, док су тежи упућивани у болницу дивизије.

Бригадно превијалиште су у почетку сачињавали само референт санитета бригаде и гвегов замјеник,[4] а касније се повећало на 5 чланова.

За вријеме борбених дејстава бригади је тако рећи од првог ватреног крштења редовно додјељивана по једна хируршка екипа из дивизије ради правовремене хируршке обраде рањеника.

У току 1944. године најтежи рањеници су упућивани повремено и најчешће с беранског аеродрома у Италију, у болничку базу у Барију. Тамо је из Седме омладинске бригаде било упућено укупно 97 рањеника и 17 болесника.[5]

[1] Бранка Вучинић, Милева Крстајић, Милица Жугић, Даринка-Дара Церовић, Дара Андесилић, Крстиња Јовановић, Видосава Ђуровић, Олга Савићевић, Ивка Низић, Радомир Бурић, Свето Божовић, Митар Пилетић и други дошли су из тих бригада.

[2] Др Ђузепе Томајоло.

3 Владо Милошевић.

[4] Бранка Вучинић.

5 Архив ВИИ, К—РП-5, рег. 10, ф. 4.

Датим организационим и кадровским рјешењима, уз свестрано залагање и борбено пожртвовање цјелокупног трупног санитета бригаде, били су обезбијеђени повољни услови за успјешно збрињавање рањеника од тренутка рањавања и пружања прве помоћи до хируршке обраде и лијечења у бригадној или дивизијској болници, а за најтеже у болницама у Италији. Одговарајућа организација санитетске службе, а нарочито познато пожртвовање и неустрашивост болничарки приликом изношења рањеника с борбене линије и пружања прве помоћи, значајно су доприносили развијању и формирању високог борбеног морала и храбрости код цјелокупног еастава бригаде. Многе младе болничарке су и саме гинуле или биле рањаване вршећи самопријегорно тешке дужности које су, врло често, превазилазиле њихове физичке могућности. То су најбоље могли осјетити рањеници чије су животе оне спасавале.

Иако се послије тако дугог времена немогуће сјетити свих погинулих а посебно рањених болнмчарки, извршићу бар дио свога дуга ако истакнем имена више њих. При томе сам у могућности да наведем имена 14 погинулих[6] и 29 рањених[7] болничарки, од којих су неке и више пута рањаване.

Као примјере храбрости и пожртвовања болничарки Седме бригаде истичемо само имена неких иако би се свака болничарка без изузетка могла, у том смислу, истаћи. Једна од њих је Пекна Ђуровић, болничарка, јунак и револуционар. Рањена је први пут у првом већем окршају бригаде на Тарашу 10. априла 1944. недалеко одсвоје родне куће, а други пут на Крнову 24. августа те године. Тада је задобила тешку повреду с преломом десне бутне кости због чега је, као тешки рањеник, била упућена с беранског аеродрома у Италију ради лијечења. Ову храбру болничарку су још прије рата, 1937. године, као учесника у једној од демонстрација у Данило,вграду, жандарми тешко ранили у лијеву ногу. Због посљедица рањавања остала јој је краћа лијева нога за више од 5 цм, што је било врло уочљиво када је дошла у бригаду.

Солумија Јегдић, снажна Дурмиторка, износећи рањеника на плећима, први пут је рањена 22 октобра 1944. године код Сјенице, друш пут 4. децембра те године код Лијеве Ријеке, и трећи пут на Сјетлини 7. марта 1945. године.

Крстиња-Кића Јовановић била је позната у својој јединици као јунак болничарка. Она је на својим слабашним леђима износила рањене другове под ватром непријатељских рафала. Приликом једног таквог извлачења рањеника била је и сама рањена.

6 Васиљка Шабан, Дара Андесилић, Видосава Кукаљ, Љубица Војводић, Јелена Томић, Митра Томић, Анка Рајковић, Аница Ђурашиновић, Марица Баровић, Даница Лековић, Милева Мушикић, Милица Бубања, Милица Башић и Станка Јанкетић.

7 Јулка Анђелић, Драгана Ковачевић, Станка Ћировић, Милуша Балетић, Јелена Бољевић, Даница Дедовић, Милка Васиљевић, Јелена Балетић, Милка Поповић, Илинка Милатовић, Љубица Вујошевић, Крстиња Јовановић, Деса Дедовић, Новка Влаховић, Јока Бољевић, Мила Миличковић, Пекна Ђуровић, Зорка Ковачевић, Ксенија Ковачевић, Васиљка Радевић, Милка Миловић, Спаса Баровић, Дара Ичевић, Марија Рашовић, Даринка Церовић, Румица Савићевић, Станка Нововић, Солумија Јегдић и Десанка Дедовић.

Јулка Анђелић ни рањена није хтјела напустити своју јединицу и оставити другове у борби без замјене, већ им је и даљз пружала помоћ.

Много је још било сличних примјера. Борбеност и пожртвовање те присуство тих храбрих дјевојака као болничарки у јединицама веома су позигивно утицали на борце и уливали им сигурност да ће им у случају рањавања бити пружена прва помоћ и да неће остати незбринути.

О храбрости бораца бригаде најрјечитиЈе говоре подаци да је у току прве године њеног ратног пута избачено из строја око 600 бораца и старјешина. То је без мало комплетан почетни састав. Од њих је 166 погинуло а 423 су рањена (приликом формиња имала је 619 бораца).

Моја сјећања о губицима и санитетском збрињавању рањеника остала су сачувана посебно из прве двије веће акције бригаде, тј. о борбама приликом напада на Даниловград и Спуж, и за прво ослобођење Берана. Бомбардовање Бијелог Поља, у новембру 1944. године такође је ратни доживљај у Седмој бригади који сам сачувао у свјежем сјећању.

Збрињавање рањеника приликом напада на Даниловград и Спуж

Послије двомјесечне интензивне борбене обуке и идеолошко-политичког рада на положајима у Кучима и Пиперима бригада је добила задатак да изврши напад на Тараш и Спушку главицу ради заузимања Даниловграда и Спужа.

О жестини напада најрјечитије говори податак да је на ова дваупоришта из строја Седме бригаде избачено око 70 борапа или око 8 по сто њеног тадашњег бројног стања. Само на Спушкој тврђави из Другог и Трећег батаљона рањено је 26, а погинуло и касније подлегло ранама 7 бораца.

На Тарашу су Први и Четврти батаљон имали укупно 17 рањених и 15 погинулих бораца. Према подацима које је штаб Седме бригаде доставио Трећој дивизији бригада је у овим борбама имала 55 рањених и 17 погинулих бораца. Међутим, један број тешких рањеника касније је подлегао ранама, те је број погинулих бораца био нешто већи од оног који се наводи у овом извјештају.

Пред почетак напада, за прихват рањенпка са оба правца, спушког и даниловградског, у селу Доњим Мартинићима је развијено бригадно превијалиште а дио бригадног санитета се налазио на раскрсници код Доњег Села, од које с пута Спуж — Даниловград скреће пут за Мартиниће. Бригадна болница је била у Гостиљу Брајовићком, а прва хируршка екипа Треће дивизије, предвиђена за хируршку обРЗДУ рањеника из јединица Седме бригаде, у Црнцима. Болница Треће дивизије је била у зградама манастира Мораче.

Прва помоћ рањеницима је пружена у четама. односно у батаљонским превијалиштима. Сви рањеници нијесу прошли кроз бригадно превијалиште — дио тежих рањеника из Другог и Трећег батаљона директно је упућиван у хируршку екипу дивизије, до које је био

краћи пут него до бригадног превијалишта. Кроз превијалиште је прошо свега 36 рањеника. Други лакши рањеници остали су у својим јединицама. Ту им је пружена прва помоћ а касније су превијани у батаљонским превијалишиима.

У дивизијску болницу је било упућено 13 тешких рањеника, од којих је 7, најтежих, на носилима, преко дивизијске болнице, упућено на берански аеродром ради евакуације у Италију.

Бригадна болница је задржала на лијечењу око 25 рањеника, а 10—12, најлакших, остало је у јединицама.

У овим борбама санитет бригаде је имао први тежи практични испит у организационом и стручном погледу. Рјешавајући успјешно пружање прве помоћи, евакуацију и даље лијечење релативно великог броја рањеника, санитетска служба бригаде је испунила свој задатак.

Међутим, бригада је убрзо добила задатак да се пребаци на комуникацију Никшић — Шавник и да затвори правац према дурмиторском подручју. У том циљу је извршила покрет правцем Копиље — Убли — Радовче — Лазина — Турија — Горње Мораково — Драговољићи — Луково. И болница је морала да савлада тежак пут, нарочито онај преко планмне Прекорнице од Турије до Моракова. Био је још доста велик снијежни покривач. Тих дана се почео отапати од кише која је пратила покрет бригаде.

Кретање болнице, с покретним рањеницима, међу којима је било и неколико коњаника, до Јабланове главе одвијао се без много тешкоћа. Али даљи пут, подножјем Прекорнице, захтијевао је савлађивање све дубљег снијега тако да су коњи под рањеницима све више пропадали и негдје око Јабланове главе, под оптерећењем иијесу се могли даље кретати. Рањенике коњанике прихватили су борци. Носили су их на носилима. То је успорило покрет маршевске колоне бригаде. Најтежи дио марша наступио је, међутим, кад смо дошли до Турије. Да би савладали стрме, кривудаве, уске и дубоке стазе у снијегу, с безброј кратких и ошгрих кривина, носиоци рањеника су прибјегли лакшем и за рањенике погоднијем начину спуштања према Моракову. Нооила с рањеницима су поставили на свежње јелових грана и опрезно клизећи низ стрму падину спуштали их до Моракова.

Даљи покрет преко Драговољића и Лукова ишао је лакше. Болница се размјештала у селу Ивању.

Збрињавање рањеника приликом напада на Беране (451. мај 1944)

Други значајнији борбени задатак бригада је добила почетком маја 1944. године када је требало да нападне и разбије четничке снаге у Беранама и да ослободи ОЕЗЈ град.

Било је планирано да напад почне 4. маја у 21 час. Јединице бригаде су у напад ишле у три колоне. Десна је наступала десном обалом Лима, средња дуж комуникације Андријевица — Беране, а лијева лијевом обалом Лима.

Бригадно превијалиште и хируршка екипа из састава санитета Треће дивизије били су у Бучу. Бригадно превијалиште се у почетку

кретало правцем кретања средње колоне, са штабом бригаде. Но пошто је најжешћа борба била на правцу лијеве колоне, посебно око Ђурђевих Стубова, и након што је негдје око 2 сата ноћу курир из Трећег батаљона донио извјештај у штаб бригаде о успјешном развоју ситуације на том сектору али и о већем броју рањеника, бригадни санитет је добио задатак да се најхитније нребаци на тај правац. Курир који се враћао у свој батаљон усмјерио нас је најкраћим путем до батаљонског превијалишта. Тамо смо стигли у тренутку када је неким рањеницима указивана прва помоћ.

Превијалиште је било смјештено у једној од манастирских зграда. У згради је владала нијема тишина. У првој мањој просторији с десне стране врата на кревету је лежао командант Трећег батаљона Јанко Машановић рањен у стомак са излазном раном на десном слабинском предјелу. Блиједа кожа на лицу покривена ситним хладним капљицама зноја одавала је утисак тешког рањеника. Напрегнут, покушавао је да чује и схвати ко је још рањен и погинуо од бораца из његовог батаљона. Схватио сам да је већ у тешком шоку. На тој санитетској етапи више му се ништа није могло помоћи. Само је извршена контрола завоја на улазној и излазној рани. Одмах је предузето све да буде хитно пренесен на носилима до хируршке енипе. Рањеном команданту није одузето оружје и нико се није усуђивао да то учини. Ни као рањеник се није растајао од своје пушке. Држао ју је поред себе, у кревету. Мало је говорио и ништа посебно није захтијевао, што је приписивано његовој својственој скромности.

Непосредно уз Јанков кревет с десне стране, с главом у завојима лежао је у полусједећем положају један његов комесар чете. Рекли су нам да је то Саво Вујошевић. Отежано је дисао и није могао да говори. Поправљен му је завој, преконтролисана пролазност горњих дисајних путева, и то је све што му се овдје могло помоћи.

У тој просторији била су још два рањеника. Њихових се имена не сјећам. Нико од њих није давао гласа. Само се повремено чуо Јанко како оштро шкрипи зубима.

Прешли смо у сусједну собу да превијемо још непревијене рањенике. И само што смо почели радити, из просторије коју смо напустили изненадио нас је пуцањ. Референт санитета Трећег батаљона Ивка Низић, која је у том часу превијала једног рањеника, хитро је пошла према сусједној соби да провјери што се десило.

— Командант изврши самоубиство — узвикнула је с врата.

Убрзо смо се сви нашли тамо. За тренутак смо остали нијеми и беспомоћни. Преко лица његових рањених бораца спонтано су потекле сузе, иако је у том дијелу рата било правило да се другови не жале сузама, у духу оне пјесме „сузама се бој не бије, но се врела крвца лије".

У нападу на Беране, којесу ослобођене 5. маја, из бригаде је погинуло 10, арањено 37 бораца и старјешина. Из три батаљона Комског НОП одреда било је 5 погинулих и 10 рањених бораца. Укупни губици наших јединица које су учествовале у ослобођењу Берана износили су 15 погинулих и 47 рањенмх.

Пред бригадним санитетом је стајао задатак да збрине и хоспитализује рањенике из ове борбе, јер је бригадна болница 5. маја била

у покрету од Андријевице према Беранама. Организацију смјештаја и збрињавања свих рањеника из борбе за ослобођење Берана преузело је бригадно превијалиште.

Посебну бригу у погледу извршења овог задатка испољили су командант бригаде Нико Стругар и политички комесар бригаде Нико Ђаконовић. Уз њихово непосредно ангажовање и уз пуну сарадњу Народноослободилачког одбора Берана за два дана је у згради бившег Дома здравља формирана и комплетно опремљена болница са око 50 постеља. У њој су удобно смјештени и рањеници из напада на Беране, и они који су се до тада налазили у бригадној болници, која је стигла у ослобођени град 6. маја увече. Рањеници су били пријатно изненађени нашавши се у угодним постељама, на душецима испуњеним вуном или памуком, прикривеним чистим бијелим и брижљиво испегланим чаршавима. Сваки лежај је био комплетиран перјаним јастуком и јорганом испуњеним вуном или перјем или ћебади пресвученим бијелим навлакама. За писца ових редова била је то једна од најљепше опремљених болница у току народноослободилачке борбе. Располажући купатилом и мокрим чворовима, она је обезбјеђивала не само смјештајне већ и хигијенске услове и рањеницима и санитетском особљу које је бринуло о њима. Рањеницима је обезбјеђивана исхрана какву до тада нијесу могли ни замислити. Сем тога, становници града и околних села свакодневно су посјећивали рањене ослободиоце, доносили им за јело разноврсне и богате понуде.

Најтежи рањеници су с беранског аеродрома упућени у Италију, око 20 их је лијечено у бригадној и дивизијској болници, а 13 најлакших је остало у јединицама — превијани су у батаљонском превијалишту.

Болница Седме бригаде остала је у Беранама 20 дана, тј. од 5. до 25. маја. Тада је, пратећи покрет бригаде према Бијелом Пољу, покренута и смјестила се у Равној Ријеци.

Рад санитета бригаде приликом бомбардовања Бијелог Поља

Бригада је у првој половини новембра била повучена у шири рејон Бијелог Поља ради одмора и опоравка послије исцрпљујућих борби на Пештеру и око Сјенице. Деветнаестог новембра Други батаљон је одржавао конференцију у центру града, у згради Дома културе. Тога дана између 9 и 10 часова изненада се над Бијелим Пољем појавила ескадрила савезничких авиона, нама добро познатих по двоструком трупу и изразитим одбљеском на сунчаној свјетлости. Изненада и неочекивано авиони су у првом налету сручили товар смртоносних бомби на центар града. У том тренутку у граду су, осим поменутог батаљона, били команда мјеста, штаб Седме бригаде с прчштапском четом, бригадна болница и још неке мање јединице.

Болница је била смјештена у непосредној близини уског корита рјечице Љешнице. У то вријеме био је у завршној фази санитетгки курс на коме је било 12 другарица будућих болничарки. У тренутку бомбардовања затекао сам се у болници. Управо сам ишао да посјетим

команданта бригаде који је, због лакше прехладе, био смјештен у згради недалеко од болнице. Задржао сам се у болници због фотографисања с болничаркама које су тога дана послије завршеног двомјесечног курса требало да пођу у своје јединице.

Покретни рањеници и болесници и санитетско особље, изненађени бомбардовањем м у очекивању новог налета, потражили су какав-такав заклон у кориту Љешнице, непосредно преко пута болничке зграде. Али поновно бомбардовање није услиједило.

Првимталасом бомбардовања није био захваћен ужи рејон града око болнице. Бомбе су експлодирале источно и јужно од болничке зграде. Није било много времена за размишљање и за доношење одлуке о томе што да се ради. Настала ситуација налагала је да се брзо интервенише. Иако у граду није постојала организована здравствена служба, изузев бригадног санитета и бригадне болнице, била је повољна околност што су се у болници још налазиле болничарке са курса, које су сваког часа требало да пођу у своје јединице. У датој ситуацији све другарице су добиле нешто завојног материјала, онолико колико је болница имала, и у екипама по двије упућене у дио града који је био захваћен бомбардовањем. Прве двије екипе упућене су према Дому културе, у коме се налазио наш Други батаљон, а остале четири екипе ка мосту на Лиму и другим рејонима града из којих су стизале вијести о жртвама.

Екипе су успјешно извршиле задатак. Пружиле су прву помоћ сваком рањеном на кога су наишле, и борцу и повријеђеном цивилу. Све теже рањенике су упућивале у бригадну болницу, у којој је љекар доктор Ђузепе Томајоло пружао љекарску помоћ свима који су пристизали или били донесени у болницу.

Највеће губитке од бомбардовања је имао Други батаљон бригаде, јер је једна авионска бомба већег калибра експлодирала на тргу у непосредној близини зграде у којој се батаљон налазио. Дејству од бомбардовања су посебно били изложени они борци који су се налазили у непосредној близини прозора зграде. Друге јединице бригаде су стицајем околности биле поштеђене већих губитака. Из бригаде је погинуло 7 а рањено 33 борца, већином из Другог батаљона.

Од бомбардовања су срушене многе зграде и под њиховим рушевинама, и од директног дејства бомби, страдало је укупно 338 лица. Од њих је 156 погинуло а 182 рањено. Тако рећи за неколико секунди се маса рањеника сконцентрисала на релативно малом градском простору. Број рањеника које су морали да збрињавају бригадни санитет и бригадна болница превазилазили су њихове могућности.

Показало се да није могуће одвојити и на други начин третирати рањеног борца од рањеника без униформе кад се налазе један до **другога**. Какав би морални и политички ефекат оставила Седма бригада код народа бјелопољског краја да њена санитетска служба није пружила прву помоћ свим рањеним без обзира на то да ли су борци или настрадало становништво. А кад је бригадна болница 23. новембра морала кренути ка Беранама, оставила је цивилне рањенике на бригу и његовање њиховој родбини и санитетском особљу које је постојало у граду и било ангажовано на овом задатку. Једног тешког рањеника, члана Народноослободилачког одбора, болница је понијела до беран-

ског аеродрома да би га са својим тешким рањеницима послала на лијечење у Италију.

Иначе, приликом покрета из Бијелог Поља у бригадној болници је било око 45 рањеника, од којих 5 на носилима, око 12 коњаника, а остали су били пјешаци. Покрет је извршен 23. новембра десном обалом Лима. Код села Биоча рањеници су наишли на препреку. Преко набујале рјечице пријелаз је чинило само брвно. Преко њега се могло прићи само пјешке. Болничка колона с носилима је застала, јер се носиоци рањеника нијесу усуђивали пренијети рањенике преко брвна.

Комесар болнице Мило Зечевић, отресит, снажан и храбар омладинац, сачекао је мој долазак са зачеља колоне и није било другог избора него да он и референт санитета бригаде пренесу рањенике на носилима преко брвна на рјечици.

Опрезно и с успореним кратким корацима пренесен је један по један рањеник преко брвна. И само што смо одахнули, задовољни што смо савладали и ову препреку, услиједила је нова незгода. Брза матица је оборила посљедњег коња натовареног санитетским материјалом. Кад се нашао на средини рјечног корита, матица га је понијела према Лиму. Изгледало је да смо у тој ситуацији беспомоћни. Међутим, комесар болнице је и ову незгоду енергично и брзо отклонио. Без размишљања и хитро је скочио у воду и ухватио се за грану која се пружала од лијеве обале према средини речног корита. И њега је у први мах матица понијела низводно према Лиму, али је успио да се одржи и да ухвати коња и преведе на лијеву страну рјечице.

Болница је наставила покрет, али се није размјестила у Харемима него у Пешцима.

Митар ПИЈ1ЕТИЋ

СПАСАО МЕ МИТРОВ ФОТОАПАРАТ

„Од непријатеља ћу се сам чувати, а од пријатеља нека ме бог чува".

У новембру 1944. године налазио сам се у Бијелом Пољу, са Седмом црногорском омладинском бригадом, која се припремала да потпуно ослободи Црну Гору и Санџак. Једне суботе су ме позвали да учиним неку визиту и упутих се према градском центру. Зауставио сам се да погледам симпатичну пијацу, на којој су се налазили свјежи и веома привлачни природни производи (јаја, пилићи, јабуке, ораси и др.).

У недељу, пошто сам завршио службу у превијалишту, око 11,30 часова отишао сам да дам инјекцију дјевојци коју сам претходног дана прегледао. Приближавајући се центру града, сретох мог пријатеља Митра Пилетића, који је у рукама имао фотографски апарат. Замолио ме да се вратимо и да направимо неколико снимака код болнице.* Док сам радосно снимао реконвалесценте и болнички персонал, изнад наших глава је прелетјела група савезничких авиона у правцу Сјенице. После једно четврт сата чула се тутњава

*** Фотографисање је био организовао Митар Пилетић, поводом завршетка санитетског курса. (Прим. ред.).**

коју су изазвали ти исти авиони. У повратку када су стигли над Бијело Поље, због грубе грешке, испустише око двадесетак великих бомби. Завлада ужасно изненађење, па и страх. Погрешно бомбардовање сруши градић и проузрокова смрт многих недужних, међу којима и пацијенткиње којој сам се упутио, као и њене мајке.

Тај фотоапарат Митра Пилетића, као да је од провиђења био послат, спасао ме сигурне смрти.

Ђузепе ТОМАЈОЛО

СЕДАМДЕСЕТ ДАНА У БОЛНИЦИ СЕДМЕ БРИГАДЕ

У Бијелом Пољу у болници Седме омладинске бригаде настала је моја друга „одисеја", готово равна пештерској. Петодневно лутање, без хране, одмора и постеље исцрпло ме је. Организам је постао неотпоран. Ране су загнојиле а ноге ми отекле, те се од доласка у болницу нијесам могао кретати.

Болница се налазила у омањој једноспратној згради. Имала је пет-шест соба. У свакој је било тијесно. Рањеници су лежали на патосу један уз другог. За простирку смо имали по мало сламе, преко које су стављана ћебад. Под главу смо метали шињеле, ранце и друге ствари шта је ко имао. Санитетског материјала је било мало. Болничарке су прале завоје да би их више пута употребљавале. За храну се налазило понешто и то више <*и* боље неголи за борце на фронту. У болници је често био Митар Пилетић, шеф бригадног санитета, а стални љекар Италијан др Томајоло, коме је помагао студент медицине Веско Милатовић. Они су нас свакодневно прегледали и превијали. Водили су очинску бригу о нама. Посебно је било пријатно сваком рањенику кад би се појавио доктор Пилетић, чији благи осмијех и лијепа ријеч су дјеловали као најбољи мелем сваком рањенику. То нас је храбрило и уливало вјеру да смо у сигурним рукама.

Ја сам лежао у малој соби на спрату. Било нас је пет: Јаков Марић, Божо Радоњић и још два друга чијих се имена не сјећам. Након неколико дана у нашу собу је смјештен још један рањеник. Било је толико тијесно да смо једва успјели да и њему учинимо мјесто. Тај друг се враћао из Италије, гдје се као рањеник лијечио. Препјешачио је скоро цијелу Црну Гору, па му се рана на десној нози позлиједила. Јер су у предјелу чланка остала парчад топовске гранате. Не сјећам се његовог имена, а знам да смо га ословљавали мајором. Био је командант батаљона неке јединице из Србије, а имао је чин мајора. Иначе је био инжењер. Лежао је баш поред мене. Ја сам био млад и мршав а он крупна људина. За неколико дана се са свима зближио.

Диван бјеше то човјек. Висока раста, дивна стаса, висока чела, орловског носа, дугих образа, са наглашеном брадом пријатна гласа и осмијеха. Тек је био зашао у четврту деценију живота. Вољели смо га сви у соби као друга *м.* пријатеља. Чашћавао нас је бомбонама и чоколадицама. То је за нас била ријетка драгоцјеност, јер гдје то да се

нађе у ратним условима на тлу наше оскудне Црне Горе. Њему су то дали приликом кретањаиз болнице, у туђини, па је он све штедио и однекле из ранца вадио. Према мени је, као према изнуреном младићу, био посебно пажљив. Често ми говораше:

— Е, мој Вуковићу, биће добро, оздравићеш ти!

Особито смо га цијенили због издржљивости. Тешку рану из које вађаху парчад кости и гранате и у коју стављаху газе и дренаже, мушки подносаше. Забацио би руке испод потиљка, уозбиљио се и ничим не би макао за све вријеме чишћења и превијања ране.

Тај наш добри мајор имаше среће -— рана му брзо зарасташе. Након десетак дана могао је да хода, да се шета. Завидио сам му. Јер, код мене је било обратно. Рана десне ноге и послије двадесетак дана није се смиривала. Гнојила се и стално ме бољела. Дешавало се да ме некад мајор ноћу, нехотице дотакне и повриједи рану. Дуго би ми се извињавао и жалио због тога.

Особље болнице није могло издржати данонoћни рад и дежурство у болници. Због тога је организација омладине из Бијелог Поља слала своје чланове, претежно другарице, ради дежурања. Оне су нас пазиле обично послије поноћи, јер се рачунало да су одморније. У нашу собу дођоше једне ноћи снаха и заова и дежураше до зоре. Бијаху згодне и пријатне омладинке. Нооиле су црнину, једна је жалила мужа а друга брата. Спријатељише се с нама, па, ево, их и друге и треће ноћи и тако редом дежураше више пута. Мајор је био дарежљивији бомбонама и чоколадама за вријеме њиховог дежурања. На рачун тога смо се често шалили с њим. Једног дана дођоше њих двије око подне и почастише нас колачима. Припремали су их за неку другу прилику али су оставиле дио и за нас. Али — највише за мајора. И то је био повод за нова задиркивања и шалу.

Једног сунчаног, чак топлог, новембарског дана, мајор раније устаде. Обрија се и уми, очисти обућу, обуче нову енглеску униформу, која му веома пристајаше, и тако се спреми да изађе. Упитасмо га:

— Куда, мајоре? Зар ћеш да нас оставиш?

Мајор се благо насмијеши и рече:

— Одобрили су ми да изађем у град. Знате, чини ми се да сам скоро оздравио па да се мало прошетам. Дивно је вријеме. Вратићу се и остаћу с вама још који дан.

Окрену се, отвори врата и док их још није затворио ја му довикнух:

— Мајоре, посјети заову и снаху и поздрави их.

Он се поново насмија и обећа да ће то учинити. Ми остасмо и, као и сваког дана, превртасмо се по оној неудобној простирци. Кад нас болови оставе, разговарали бисмо о свему а посебно о борбама које је водила наша бригада. Око подне донесоше ручак, а мајора још нема. Послије ручка три друга, који се мало бијаху опоравили, изађоше пред зграду, на сунце. У соби смо остали Јаков и ја. Јаков, као старији а и земљак ми, причаше занимљиво. Оба смо жалили што не можемо изаћи на сунце, које је тих дана ријетко гријало, да и нас мало угрије.

Одједанпут, разговор нам прекиде паклена експлозија. Наста скоро потпуни мрак. Зграда се заљуља. Чињаше се да ће се превалити. Јаков повика:

—« Нијемци бомбардују, бјежимо! — зграби свој штап, захрама на рањену ногу и доста брзо нестаде низ дрвене степенице.

, Ја сам се много спорије кретао и много теже спуштао низ степенице, користећи неки штап као ослонац. Не успјех да зграбим блузу или шињел. Док сам изашао напоље. скооо сви оањеници и особље бијаху на супротној страни оближњег потока. Ја сам га једва прешао. Повриједио сам се док сам стигао до подножја брда. Тоје била периферија града. Сунце бијаше на заласку па ми је било хладно. У том „збјегу" се задржасмо кратко вријеме и кад неста тутња у граду неко нае позва да се вратимо. Ја сам и у повратку био посљедњи.

Кад се приближих згради наше болнице, сазнадох тешку истину. Савезнички авиони су не знајући да је Бијело Поље у нашим рукама, бацили бомбе. Посљедице су биле ужасне. Већ бијаху пристигли и још пристизаху нови рањеници. Слика је била стравична. Доносе мскасапљене и унакажене људе. Неко је без стопала, неко без читаве ноге или руке, неко без ока. Највише сам се згрозио када у овој паничној трци и јурњави донесоше једног борца чија рука у рамену бјеше одсјечена и висаше о танкој нити коже у рукаву који не бјеше сасвим пресјечен. Јадни рањеник покушаваше десном да придржи унакажену лијеву руку и да је намјести. Откуд му та снага — питао сам се и касније-о томе често размишљао.

Наш Други батаљон је за вријеме бомбардовања био на конференцији у сали Дома културе у центру града. Бомбе су, срећом, пале око зграде. Али кроз прозоре и друге отворе рањено је и погинуло неколико бораца. Више је страдало становништво Бијелог Поља које се рвоме није надало. Осјећало се потпуно безбједним због присуства наших јединица и због наше и савезничке надмоћности над Нијемцима, који више нијесу били у стању да организују бомбардовање дубље ***у*** нашој позадини.

С муком сам дошао до собе. Тамо сам нашао старе другове и још неколико нових рањеника, као и мноштво болничког особља и мјештана. Запитао сам се: што сад кад је соба потпуно заузета. Посртао сам већ преморен, прехлађен и веома узнемирен. Наједном зовну ме један рањеник који лежаше скоро сав увијен у завоје.

Ај, Вуковићу, приђи, можеш лећи поред мене.

Ја се збуних и док сам покушавао да приђем он примјети да га не познајем па настави:

— Зар ме не познајеш? Ја сам мајор. Ево сам поново допануо рана.

То ме потресе па учиних напор те се између оних који стајаху провукох и легох до мајора. Сад ћу ја њему:

, — Мој добри мајоре, срећне ти ране! Говорисмо ти да не излазиш. а ти нас не послуша. Скупо те кошта тај излазак. А знаш ли јесу ли живе снаха и заова?

Мајор се и овог пута благо осмијехну па ми одговори:

•— Е, мој Вуковићу, боље би било да сам вас послушао, али.. . Снаха и заова су настрадале, снаха је погинула а заова рањена. Мораћемо ј е посјетити.

И тако мајор код мене поново дође с новим ранама, и поново се мушки држаше, и поново му срећа бјеше наклоњена. Нове ране му доста брзо зарастаху. Није прошла ни недјеља дана а мајор се поново

спреми. Дивно му стајаше енглеска униформа. Спремио се да иде, овога пута за стално. Поздравили смо се, изљубили. Мени су саме Сузе иолетјеле а он ме поглади по лицу и још једном се срдачно поздрависмо.

Било је прошло двадесетак дана новембра. Можда и више. По околним брдима одавно се бијелио снијег. Мраза и поледице било је свуда у сјеверним крајевима Црне Горе. У рану зору једног облачног и хладног новембарског дана било је све спремно за покрет. Неколика рањеника су стављена на носила а већина је узјахала на коње. На коње је натоварена и сва болничка опрема. У претходници и заштитници су били дјелови неке наше јединице, не сјећам се које. Уз рањенике су били пратиоци и болничко особље. На свака два или три рањеника додијељен је по један пратилац. Коњи су били мршави и слабо опремљени. У почетку смо прешли Лим и кретали се његовом десном обалом. С муком се пробијала ова колона немоћних. Пут је највећим дијелом био слаб. Многа мјеста смо заобилазили због бојазни од четничких засједа. Наилазили смо час на снијег, час на лед, час на стрм пад, час узбрдицу. Изнурени коњи су једва носили своје товаре. Клизали су се, падали и рањенике често повређивали. Пратиоци су непрекидно трчали од једног до другог, придржавајући рањенике да не падну. Често се чула јека и дозивање другова који су тражили помоћ.

Марш је био напоран. Нигдје се нијесмо одмарали. Док је трајао дан, кретало се колико-толико сигурно. Али нам је остало више од трећине пута за ноћ, која се претварала у вјечност. Ноге су нам промрзле од студени и од тако дугог јахања. Ране су нас бољеле а морало се напријед. Кад смо се приближили Беранама осјетили смо да се коњи све мање клизају а све више тону у неко мање замрзЛо блато. Предио је био све раскрављенији, па су коњи понекад тонули до трбуха. Чини ми се да је овакво кретање било преко Полице.

Била је прошла поноћ кад смо стигли у Беране. Град бијаше утонуо у хладну и тамну ноћ позне јесени. Чињаше се да у њему нема живе душе. На једној улици смо се дуго задржали. Руководство је тражило везу, што није ишло тако брзо. Нијесмо сјахивали па нам је ово чекање веома тешко падало. Коњи су се вртјели, а ми нијесмо имали снаге да их на узди задржавамо. Студен нас је све више обузимала. Настајала је општа обамрлост, чак и апатичност. Једва кренусмо улицама града и стигосмо у оближње село Пешца. И овдје смо пред неком зградом дуго чекали. Споро је ишло сјахивање рањеника.

Прошло је скоро два сата док су нас унијели у зграду. Требало је из села донијети сламу за простирку, онда је простријети и прекрити ћебадима, па наћи дрва и заложити ватру и унијети остале ствари. А све су то радили наши уморни другови, пратиоци, који су дијелили с нама муке овог дугог и тешког путовања. Иако су били здрави, били су веома уморни, гладни и прозебли. Тако се смјестисмо након скоро двадесетчетири сата покрета, за које вријеме се нијесмо превили, одморили нити хранили. Тако је трајала борба дан и ноћ да се и овог пута спаси болница Седме бригаде испред њемачких дивизија које су у посљедњим трзајима еијале смрт на правцима свог одступања али и скупо плаћале сва та и многа ранија недјела, јер су их дочекивали и у стопу гонили банци наше бригаде и осталих бригада Треће дивизије.

Медицинско и друго особље болнице предузело је све да наше погоршано стање поправи и да нам овај нови амбијент учини колико--толико удобним за лијечење и опоравак. Свима су ране биле погоршане, свима је требало више његе и пажње.

Моје су ране овдје још више гнојиле. Другог дана из листа десне ноге исцијеђено ми је скоро пола лавора гноја и крви. Био сам скоро непокретан. Слабо сам јео и спавао. Није више било мајора ни да ми повриједи рану, ни да ме дозове, ни да ми потепа и да ме охрабри. Соба је била велика и у њој је било пуно рањеника и оних које нијесам познавао. У том тешком стању изненадила ме посјета тетке, која је живјела у граду. Чим је сазнала за болницу, похитала је да ме види. Одмах иза ње стигла ми је и мајка, шездесетогодишња старипа, преваливши тежак пут преко снијежних планина од Дурмитора до испод Комова. Као да је случај хтио требало је да обје буду свједоци те патње али и сталне бриге за наше животе, за мој живот, да бих након пуних седамдесет дана лијечења напустио болницу и пошао тамо куда је пошла Седма, тамо гдје се још водила борба и постигла побједа.

Бојислав ВУКОВИЋ

МОРАЛНЕ И ЉУДСКЕ ВРЛИНЕ

Седма омладинска ударна бригада „Будо Томовић" јединствена је како по начину формирања тако и по омладинском заносу и духу који је у њој владао, посебно по међусобним одноима њених припадника, по односима између бораца и старјешина и по односима омладине и народа према њој.

Примјери које ћу навести само су мали дио онога што сам доживио док сам краће вријеме, у другој половини 1944. године, био у овој бригади.

Златна табакера.

Бригада је већ десетак дана у рејону Сјенице. Након продора јачих њемачких снага из правца Нове Вароши, те четника и мјесне муслиманске милиције, напустили смо рејон Сјенице и гонећи снаге мјесне милиције овладали Пештером и поставили се лијево и десно од комуникације Нова Варош — Сјеница.

Штаб бригаде тада још није знао да је то била само претходница јачих њемачних снага које су се убрзано повлачиле с југа Балкана и четника који су се прикупљали за повлачење заједно с Нијемцима. Зато нијесмо ни придавали неки већи значај њемачком продору до Сјенице. Вјеровали смо да је ријеч о локалној акцији. Нијесмо, исто тако, придавали већи значај ни дејствима бројних добро наоружаних снага муслиманске милиције. Такође особит значај нијесмо придавали ни мочварном потоку који сијече Пештерско поље. Причали су нам да се он, због дубоког блата, може прелазити само на појединим мјестима

за која једино мјештани знају (на тој висоравни обраслој густом планинском травом није било утабаних путева да би се према шима могли пронаћи прелази). Али све смо то веома брзо и доста драматично схватили.

Једнога дана, испред ноћи, у штаб бригаде је с још два човјека дошао старјешина једног од села у западном дијелу Пештера. Рекли су нам ко су и да су дошли да се виде и упознају с нама, нарочито са командантом бригаде Ником Стругаром, о коме су доста слушали. Ми смо им вјеровали, јер је таквих посјета и раније било.

Лијепо смо их примили и у занимљивом и пријатном разговору, уз пиће, дуван и кафу, остали све до поноћи. На растанку смо се дуго поздрављали, а вођа гостију је, у знак сјећања, поклонио команданту Нику златну табакеру с монограмом. Одиста, одавао је утисак човјека који је био одушевљен дочеком, посебно утиском који је на њега и пратњу оставио наш командант бригаде.

Иако благовремено упозорен на могућност непријатељског напада, наш Први батаљон (који је био истурен према Новом Пазару), био је, међутим, у зору сљедећег дана потпуно изненађен. Напала га је муслиманска милиција, дјелимично га разбила и присилила на повлачење. Повлачио се према штабу бригаде трпећи знатне губитке. С њим је била и Вјера Ковачевић, члан политодјела Треће дивизије, која је била отишла да га обиђе. Девет бораца и руководилаца су погинули, шеснаест их рањено а седам нестало. Између осталих погинули су и Блажо Нилевић Ћако, политички комесар чете; Илија Пулевић, политички комесар чете и Костадин-Коћа Поповић, помоћник политичког комесара чете, а тешко је рањен и командир чете Милоња Ђекић.

Видећи да се ситуација доста неповољно одвија, штаб бригаде је ујутро изашао из куће у којој се налазио. Док се на једном брежуљку договарао о мјерама које треба предузети, са сусједног брежуљка, удаљеног око сто метара, засули су нас рафали митраљеза. Први рафал је смртно ранио Николу Дарчевића, другог члана политодјела дивизије, који се налазио код нас. Убрзо смо открили да нас је то напала група мјештана из села Брећака, у коме смо били смјештени. Њу је убрзо растјерала наша пратећа чета.

Процјењујући могућност напада и на друге наше батаљоне, као и вјероватну повезаност ових напада са ширим плановима њемачке команде, штаб је одлучио да цијелу бригаду побуче у правцу Бијелог Поља. Тек смо тада схватили што значи мочварни поток. Преко њега се, иако је то био најкраћи и најповољнији правац повлачења за штаб и дио бригаде, без водича, којих сада више нигдје није било, нијесмо смјели упутити. Морали смо се оријентисати нешто сјеверније од мочваре. Али тамо смо убрзо угледали скупину од неколико стотина наоружаних сељака из села западног Пештера.

Оитауција је била веома озбиљна. Цијела бригада се ускоро могла наћи у потпуном окружењу, и то дању на малом и потпуно отвореном простору. Једини правац извлачења водио је према Бијелом Пољу. Али тамо се испријечило оних неколико стотина наоружаних мјештана за које смо били увјерени да их предводе људи што су претходне ноћи били наши гости.

Хоће ли нас они, послије свега, напасти — питали смо се, након пгго је одлучено да се крене баш преко њих. Па опет: а што су се окупили и поставили тако да их добро видимо ако нас мисле нападати Догоди ли се да нас нападну тешких ће нас губитака стајати ово пробијање. Били смо спремни на све, али је у свима нама тињао зрачак наде, па и вјеровање да нас војска наших ненадних посјетилаца из претходне ноћи — неће напасти. Сви смо то у својим мислима повезивали са златном табакером, за коју смо вјеровали да је поклоњена у знак искрене захвалности и поштовања према нашем команданту. Али нико се није усуђивао да то и гласно изговори.

Кренули смо. Напријед је био штаб бригаде; коњима је ишао право на наоружану скупину. Када смо пришли на око хиљаду метара, у сусрет нам пођоше три коњаника. У њима убрзо препознасмо исту ону тројицу мјештана што су претходне ноћи били наши гости. Срели смо се онако како се сретају стари познаници и пријатељи. Овај пут, међутим, није било времена за предугу причу. Њихов суарјешина пожури да нашем команданту Нику Стругару каже:

— Никад нијесам био у тежој ситуацији. Ако вас нападнемо, погазићемо тек стечено пријатељство. А не нападнемо ли вас, нама више нема опстанка овдје. Иако нам се то може осветити — нећемо вас напасти. Но, вама срећан пут, а ми ћемо се спасавати како знамо.

Поздравили смо се. Ми смо се без борбе повукли ка Бијелом Пољу, а наоружани Пештерци су се склонили у шуме према Тутину.

Као успомена на ове људе и ову ситуацију остаде — златна табакера. Њу је командант често показивао.

Доктор Томајоло

Доктор Ђузепе Томајоло дошао је у партизане послије капитулације Италије. У Седму омладинску бригаду дошао је као млад љекар. Радио је у болници бригаде, да би веома брзо постао и њен управник.

Уз помоћ и одличну сарадњу с доктором Митром Пилетићем, референтом санитета бригаде, он је успјешно руководио болницом. Веома се брзо снашао и прилагодио партизанским условима, а истицао се преданим, савјесним и пожртвованим радом. Понесен општим одушевљењем и полетом наших младих бораца, ванредним пријемом и општим повјерењем које су и старјешине и борци, без икаквих сумњи и предрасуда, испољавали према њему, он је радио с вољом и њему својственим оптимизмом, у коме су његови добри односи са свима, а посебно с рањеницима, били некако природни и разумљиви сами по себи. Зато смо га сви вољели.

Те врлине и личну храброст он је посебно испољио 19. новембра 1944. године, за вријеме савезничког бомбардовања Бијелог Поља. Поред Среског и Општинског комитета КПЈ, Среског и Општинског народноослободилачког одбора и Команде мјеста, тада је у граду био и већи дио бригаде — штаб с пратећом четом, један батаљон окупљен на батаљонској конференцији; болница бригаде, комора и др. Тога дана је био и пазарни дан, па је у граду било и много сељака из околних села,

У то вријеме је њемачка авијација већ била изгубила превласт у ваздуху, а савезничка авијација је свакодневно нападала њемачку групу армије „Е", која се повлачила с југа. Због тога су све ове организације и јединице могле бити у Бијелом Пољу без веће опасности од ваздушних напада.

Бомбардовање у оваквим условима било је потпуно неочекивано и изненадно. А извршено је из једног налета, с велике виоине, прецизно и бомбама велике снаге. Централна улица дуж које су пале бомбе била је потпуно разорена. Много је људи погинуло, рањено и затрпано у рушевинама. Настрадало је преко три стотине људи, а из бригаде је погинуло 7 а рањено 35 другова. Народ је у паници бјежао на све стране. Била је то стравична слика панике, рушевина, погинулих и искасапљених људи.

Али нашег доктора Томајола нити је захватила нити збунила ова паника. Он је, са екипом болничарки, одмах и прије свих веома храбро и одлучно ушао у рушевине и организовао спасавање затрпаних и рањених људи.

Послије тога, а имајући у виду његов цјелокупан дотадашњи рад, предложен је и примљен у КПЈ. Када сам га позвао и саопштио му то, он је заплакао. Дуго није могао да заустави сузе. Био сам помало изненађен. То ми је био први случај да тако, толико емотивно, неко реагује кад му се саопштава да је политички толико стасао да може бити члан Партије, па просто нијесам знао шта да му кажем. Зато сам ћутао и чекао да се смири. У први мах ми се чинило да смо преуранили с тим. Када се смирио, примијетивши моју изненађеност, покушао је да се прибере.

— Ви не знате, па не можете ни схватити, шта за мене значи то да сам постао члан Комунистичке партије Југославије. Ја сам због тога неизмјерно срећан.

Честитао сам му и загрлили смо се. Схватио сам да нијесмо погријешили. Напротив.

Медаљаши напријед

Међусобни односи бораца и командира, команданата и политичких комесара у нашем народноослободилачком рату одликовали су се познатим другарством и повјерењем. Много је тога што је опредјељивало такве односе. Комплексна је то тема. Оно што с тим у вези хоћу да испричам само је један од бројних примјера како су се ти односи градили у нашој војсци.

Један од команданата батаљона у бригади био је и Петар Војводић. Он је био доста старији од својих бораца омладинаца. Иако некако на свој начин, одликовао се непосредношћу и једноставношћу, оптимизмом који не признаје тешкоће и компромисе, па зато и не сахне бистрином и ведрином духа, увијек с-преман на шалу, али опет на начин који је био само њему својствен. Није волио „интелектуалце" који само лијепо причају, као ни политичке и партијске „линијаше" који су, по њему, били једнострани и од „линије" нијесу видјели човјека. Цикада се није упуштао у критике, дискусију или убјеђивања, јер се

ту није осјећао довољно јаким, него је и то радио на свој начин — шалом, досјетком и поступцима који су одговарали његовој природи и карактеру. Посебно се истицао својом одлучношћу и личном храброшћу, због чега је касније и одликован Орденом народног хероја.

Због свега тога борци су га необично вољели. На њега се нијесу љутили ни због поступака због којих би сваки други командант лоше прошао. Напротив многи његови такви поступци или досјетке су касније препричавани, па и данас се препричавају када се поведе разговор о њему. Позната је, на примјер, његова свакодневна команда Првој чети (којој је у почетку био командир) — „бандо, напријед!". Умјесто љутње, слиједио је одговор чете „Вођо банде, на чело!". Затим, на питање партијског руководиоца бригаде да ли је кога питао за одобрење да се ожени (он се у рату оженио, а зато се морало имати одобрење партијског руководства или штаба), Петар одговорио „јесам". А кад је партијски руководилац питао „кога си питао", Петар је одговорио: „Па њу сам питао".

„Медаљаши, напријед!" је, ипак, његов најоригиналнији поступак који најљепше изражава његову природу и карактер, примјер који најбоље показује какво је било другарство и међусобно повјерење бораца и руководилаца.

У другој половини 1944. стигла су прва одликовања у бригаду. Два или три дана након тога јавља нам се политички комесар батаљона и каже да се Војводић наљутио и увриједио зато што није одликован, да због тога стално лежи под ћебетом и слично. Смирио се када смо му саопштили да су стигле само медаље и ордени за храброст, а не и партизанске звијезде за које су предложени он и неки други руководиоци. Одмах је увидио да је све погрешно схватио, да због тога може бити предмет неугодних шала и добацивања, тј. враћања дуга од оних које је „задужио", устао је и направио се „луд", као да се ништа није догодило.

Некако убрзо послије тога бригада је имала покрет па је требало дању да пређе набујали поток у Рибаревини код Бијелог Поља. Да не бисмо газили воду, одлучили смо да пређемо преко дрвеног моста. Мост је „шарцем" из бункера на другој обали штитила мања њемачка јединица. Задатак да ликвидира бункер и ослободи мост добио је батаљон ГЈетра Војводића.

Чим је добио задатак, Петар је ту, пред нама, постројио јединицу и командовао:

— Медаљаши, напријед!

Поступајући по команди сви одликовани, с одликовањима на грудима, иступише испред строја. Кад су се издвојили, он им приђе и гласно, да га сви чују, нареди да јуришају преко моста, освоје бункер и ослободе пут. На то су они који су остали у строју, не без макар и мале зависти, а можда и помало пакости, почели да се мешкоље и осмјехују. Али медаљаши му, умјесто да се наљуте, некако на пркосан и поносан начин одговоре:

— У реду, ми ћемо извршити и овај задатак и зато добити и друго одликовање, а ти нећеш ни оно прво.

Погођен управо у најболније мјесто, он није био у стању да им одговори. Изгледало је као да је тренутно изгубио дах, сналажљивост и брзину реаговања.

Одликовани су у трку, један по један, под убитачном ватром прешли мост 1И заузели бункер. И зачудо, нико није ни рањен ни погинуо.

Свјесни да су тако побиједили не само Нијемце већ и свог команданта, они су му побједнички и поносно показивали:

— Изволите, друже команданте, пут је слободан.

Петар је ћутао као нијем.

Курир јединац

Млад, с не више од осамнаест година, у партизане је из својих Пјешиваца 1943. дошао и Јагош Вукићевић. Дошао је прво у Никшићки партизански одред, а затим у Срески комитет КПЈ — за курира. Другови из комитета су га примили као једног од најбољих скојеваца и као јединца кога је овдје лакше сачувати да не погине.

Касније је, из истих разлога, на предлог Среског комитета, дошао за курира у Окружни комитет КПЈ. Сви смо га у Окружном комитету завољели и чували. Највише је волио да буде са мном. Не знам зашто, то сам некако спонтано прихватао, он ме је редовно пратио по терену.

Када сам септембра 1944. полазио у Седму омладинску бригаду, он је упорно тражио да и он иде са мном. Вјероватно зато што је као скојевац волио да иде у омладинску бригаду, или зато да би и даље остао са мном, а можда из оба та разлога. Суочени с његовом упорношћу, другови су му захтјев прихватили, с тим да га задржим као курира у штабу бригаде.

Пошли смо заједно и штаб бригаде нашли негдје код Андријевице. У бригади је наш однос остао исти као и у Окружном комитету — он ме је, као и раније, редовно пратио. Мало смо, као и увијек. разговарали. У штабу бригаде су га сви добро прихватили, па га, за разлику од других курира, нијесу никада упућивали тамо гдје би макар и најмање могло бити опасно.

Кад су савезници, наводно грешком, бомбардовали Бијело Поље, Јагош је тешко рањен у стомак. Гледали смо се нијемо. Он је мирно лежао, без иједног грча или знака болова. Изгледало је да није био свјестан тежине ране. А ја сам знао да му нема спаса. Али, свладати се да он то не примијети — било је скоро немогуће. Осјећам се нека ко кривим и одговорним^ јер га нијесам сачувао и не могу да се помирим с чињеницом да су родитељи изгубили сина јединца, а ја другл који се судбински везао за мене. Али рат је суров.

Није издржао. Другог дана је подлегао ранама. Сахранили смо га у Бијелом Пољу, у једном углу гробља преко Лима.

Неколико година пошто се рат завршио добио сам писмо од његовог оца. Моли ме да му пишем гдје је сахрањен Јагош. Одмах сам му одговорио и тачно рписао мјесто у гробљу гдје је сахрањен.

Много касније, заједно с једном екипом, дуго сам путовао по цијелој земљи. Пролазећи том приликом и путем Титоград — Никшић,

зауставили смо се, ради краћег одмора, у мјесту Богетићима. Са пута сам разгледао мјесно гробље. На првом гробу пише. „Јагошу Вукићевићу, куриру штаба VII црногорске омладинске бригаде".

Сан и јава

Већ неколико дана штаб бригаде је у једном већем селу. Услови смјештаја су добри, а живот и рад штаба организовани. Ту је и Љубо Анђелић, члан политодјела Треће дивизије, који је скоро стално код нас. Био је помало романтичан, интелектуалац са „душом", веома осјећајан, увијек спреман и расположен за разговор и шалу. А атмосфера у нашем штабу му је највјероватније погодовала, па је кад год нијо имао неке друге обавезе, редовно долазио и боравио код нас.

Једног јутра долазећи на доручак пожали нам се начелник штаба Салих Радончић да је сањао ружан сан. Наиме сањао је да су му испали сви зуби, па да је због тога много плакао. Сан као сан, нико томе није иридавао неки значај. Након тога долази референт санитета доктор Митар Пилетић и такође нам се пожали на ружан сан. Ми смо се некако спонтано насмијали и питали га да и он можда није сањао да су му зуби испали. Он нас је гледао чудећи се чему се смијемо и откуда знамо што је сањао. А и он је сањао исти сан. Кад је чула о чему причамо, јави се и другарица која је послуживала доручак да је и она цијелу ноћ плакала за испалим зубима.

Сада је тек настао смијех, шала и набјеђивање да су се договорили или можда заједно спавали, иако смо наравно сви знали да није ни једно ни друго. Они су се пак бранили и упорно нас убјеђивали да су то стварно сањали.

У свему овоме, зачудо, Љубо уопште није учествовао. Неуобичајено, јер је он у оваквим приликама увијек био најактивнији. Некако је дјеловао замишљено и одсутно. Мада смо то запазили, нијесмо томе придавали неки значај.

Међутим, када смо се разишли, он ми је пришао, ухватио ме испод руке и рекао да се плаши да ће се нешто догодити — нека већа несрећа или трагедија, јер три иста сна у једној ноћи никако не могу значити добро. Изненађен, нијесам могао схватити да и он вјерује у снове, нијесам знао шт^ да му кажем. Зато сам само одмахнуо руком и рекао:

— Ма хајде, Љубо, рат је, мора се нешто догађати.

Али он ме је и сљедећих дана стално подсјећао на то, па је било очигледно да се стварно плашио и да му то не да мира. То је трајало неколико дана, све до савезничког бомбардовања Бијелог Поља, када ми је и поред стравичне слике, сада већ некако смирен, казао:

— Јесам ли ти рекао да ће се нешто догодити.

„Да те тако дугачког треснем о ледину"

У новембру поново кренусмо у Пештер. Не очекујемо неки отпор и борбе, па бригада маршује колоном. У претходници је батаљон Петра Војводића. Он је већ био одмакао доста далеко када смо схватили да смо погријешили што смо га одредили у претходницу. Морали смо пре-

двидјети да би он, због ранијег напада муслиманске милиције на његов батаљон, могао урадити и нешто што не смије да уради. Зато смо политички комесар бригаде Мићун Јауковић и ја пожурили на коњима да га стигнемо.

Стигли смо га када је већ било касно. Затекли смо га како се с батаљоном накратко одмара. Није му било ни право ни драго када нас је видио. Мићунова видно изражена љутња привукла га је као магнет. Устао је ,и пришао комесару близу.

Тако су стала један према другоме два сасвим различита човјека. Мићун крупан, развијен, висок преко два метра, а Петар много нижег раста, али здепаст и јак. Мићун крупним гласом (због кога смо га понекад у шали звали Трубјела) виче, а гледа преко Петра некуда далеко. Петар пак ћути и као да не слуша што он говори, а гледа Мићуна одоздо дигнуте главе, као да гледа у небо. Иако љут и крупним гласом галами, Мићун дјелује некако искрено, широко и племенито, а Петар — помало лукаво.

Два контраста један према другоме. Један љут, виче и гледа далеко, а други ћути и гледа у небо. Стоје тако близу а не виде се. Један виче да други не чује.

Све је то дјеловало некако комично, тако да сам ја и најближи другови из батаљона почелидасе осмјехујемо. Нијесмо наравно ни ми слушали о чему се говори, али смо познавајући Петра, осјетили да ће се нешто догодити.

Али Мићун се није заустављао. А када су његова љутња и вика достигле кулминацију, Петар је почео да се удара шаком по стомаку, што је била његова уобичајена припрема и иозив за његов омиљени спорт — рвање, па се, очигледно изазивачки и супериорно, обрати Мићуну:

— Хајде, части ти, да се порвемо. Имам жарку жељу да те тако дугачког треснем о ову ледину.

Сви смо се на то насмијали, а Мићун је тек тада, чудећи се, спустио главу и погледао Петра како се изазивачки удара шаком по стомаку. Тада се и он насмија и загрли Петра. Али и то је личило на загрљај Давида и Голијата.

Тако је ова критика завршена, батаљон)е као претходница продужио покрет, а ми се више нијесмо плашили да ће Петар поновити неки испад.

„Је ли Нико Марков горе"

Већ недјељу дана, почетком децембра 1944. водимо тешке борбе с њемачком 22. дивизијом. Она је упућена од Пријепоља да прихвати и извуче њемачки 21. корпус, који се трпећи велике губитке повлачио правцем Подгорица — Матешево — Колашин — Мојковац — Бијело Поље.

Борбе водимо у ширем рејону Бијелог Поља, а нарочито на Оброву, Градини, Церову, Равној Ријеци и Превијанском брду. Задатак нам је да спријечимо продор 22. дивизије правцима Бијело Поље —• Мојковац и Бијело Поље — Беране.

Непрекидно се ређају напади и противнапади, дању и ноћу, за исте положаје. Обје стране су добро наоружане артиљеријом, минобацачима и аутоматским оружјем, од кога јече планине. Дању су заодјенуте у дим, а ноћу им врхове, гребене и косе обасјавају бљесци експлозија и рафала. Изгледало је да ту нико не може остати жив.

Губици су велики на обије стране. Нијемци су имали неколико стотина мртвих и рањених, а ми 32 погинула, 78 рањених и 12 несталих. За наше услове и начин борбе то су били исувише велики губици. Зато је командант бригаде Нико Марков Стругар процјењивао да ћемо се током сљедеће ноћи морати повући на нове положаје. Ја сам пошао до оближње команде мјеста, да другове о томе обавијестим како би се благовремено евакуисало становништво из тог подручја.

Команданта мјеста сам срио на путу, поред једне муслиманске куће, и онако с коња гласно му пренио наређење. Чувши то, обрати ми се старији Муслиман који је сједио испред своје куће:

— Ђетићу, је ли Нико Марков горе?

Када сам му одговорио да јест, он као за себе настави:

— Е, онда ја овдје могу мирно да сједим.

Нова година

Борбе са 22. њемачком дивизијом трајале су све до краја децембра. Тада смо преко Бјеласице упутили два батаљона да бочно нападну њемачку колону у рејону Мојковца. Тако је бригада сада водила борбе и на источној и на западној страни Бјеласице. Цијели масив планине био је нека врста међупростора.

Тридесет први је децембар, посљедњи дан 1944. године. Нема много снијега, али је зима оштра, с дебелим ледом. И штаб бригаде је у покрету преко Бјеласице према Мојковцу. Јашемо на коњима и журимо.

Негдје при крају дана, уморни и премрзли, журимо на одмор према усамљеној кући високо у Бјеласици. Али на самим вратима сусрећемо се с два њемачка војника наоружана машинкама. Они су такође журили ка кући. Онако заслијепљени умором и зимом једни друго нијесмо примијетили све док се, долазећи са разних страна, нијесмо директно сударили на улазу у кућу. Обострано изненађени стали смо као парализовани. Први се снашао доктор Пилетић. Потежући пиштољ он је командрвао:

— Руке увис!

И, Нијемци су као опчињени подигли руке. Разоружали смо их. Касније смо на њиховим шаловима угледали много, много вашију које су се у мало топлијој просторији дале у покрет на све стране. Неко је тада довикнуо:

— Разоружавај, докторе, оне су у твојој надлежности, — То изазва општи смијех. На то је други примијетио да ови Нијемци изгледају горе, и с више вашију, него ми у петој офанзиви.

Нијесмо их саслушавали јер нијесмо знали њемачки а нијесмо имали ни потребе за тим. Зато нијесмо ни сазнали зашто су пошли овуда — да ли су дезертирали, били у патроли или су можда изви-

ђачи? Предали смо их пратећој чети, а ми смо након пада мрака продужили покрет.

Ноћ је, ведра, стегла цича, а добро се види. Крећемо се кроз густу шуму која се унедоглед бијељела и свјетлуцала од иња. Рат је, млади смо и зато цијелог рата, мада смо се кретали најљепшим предјелима Југославије, нијесмо обраћали пажњу нити запажали љепоте природе. Али ова нам се наметнула неодољивом снагом. Као у бајци бијељела се и свјетлуцала густа борова шума.

Стижемо на зелеђено Шишко језеро. Поноћ је а штаб прелази преко језера. Лед де толико тврд и дебео да на коњима галопом идемо преко њега. Нова година је, сви то знамо, анема ни честитања на загрљаја. Нема и није их ни могло бити, јер смо били преокупирани другим, много важнијим бригама и мислима. Али, то знамо, почела је 1945. година, пета година рата.

Први је дан 1945. године, а штаб у беспућу. Клижући се по замрзнутим падинама Бјеласице, силазимо према Мојковцу. Стигли смо на Улошевину. Тамо — непрекидна колона њемачких испретураних возила на цести. То су наши батаљони на вријеме стигли да њемачкој колони „честитају" Нову годину, непосредно пред коначно ослобођење Црне Горе.

Крсто ГРОЗДАНИЋ

ПОСЉЕДЊЕ БОРБЕ ЗА ОСЛОБОЂЕЊЕ ЦРНЕ ГОРЕ

У другој половини новембра 1944. године све њемачке снаге у Црној Гори биле су концентрисане у рејону Подгорице и Даниловграда. Ту се, у ствари, налазио читав 21. њемачки брдски корпус. Повлачећи се из Албаније, он је у октобру и новембру покушавао да се пробије од Скадра и Подгорице према Боки которској и Грахову и од Даниловграда према Никшићу. Како су сви ти покушаји били осујећени дејствима Приморске оперативне групе, непријатељу је остао једино правац од Подгорице преко Матешева, Колашина и Бијелог Поља. Притијешњене на релативно узаном простору, а с обзиром на опште стање на југословенском и европским ратиштима, ове снаге су настојале да се што прије извуку на сјеверозапад, према Вишеграду и Сарајеву, па су 22. новембра отпочеле пробој ка Биочу и даље према Вјетернику и Матешеву. На овом правцу у том тренутку налазила се само Пета пролетерска бригада, а остале јединице Треће дивизије (Седма и Девета бригада) биле су на простору Рожај—Тутин.

Штаб Треће дивизије, пошто је претходно послао Девету бригаду према Вјетернику као помоћ Петој бригад*% издаје наређење да се и два батаљона Седме бригаде упуте ка Лијевој Ријеци. За извршење овог задатка одређени су Други и Трећи батаљон.

Јединице бригаде сада су биле одморне и опорављене. За вријеме боравка у околини Рожаја постојали су услови да се органи-

зује нормална исхрана, побољшана је нешто и одјећа, а било је, колико су то могућности дозвољавале, и забавног живота. Ту је нарочито био интензиван политички рад у јединицама, а пошто је бригада имала већ и читаву годину борбених искустава, она је за предстојеће задатке била сасвим спремна, што ће потврдити како расположење тако и физичка спрема бораца за вријеме овога марша Другог и Трећег батаљона.

Ова два батаљона пошла су из околине Рожаја 30. новембра ујутро и док су се налазили на маршу према Беранама, штаб дивизије је сазнао да је нека њемачка јединица од Пријепоља стигла до Бродарева и упутила се ка Бијелом Пољу. Уствари, непријатељ је, скоро истовремено са почетком пробоја од Подгорице, издвојио једну дивизију из састава снага које су се повлачиле преко Новог Пазара и Сјенице према западу и упутио је преко Пријепоља и Бродарева у сусрет снагама које су се пробијале од Подгорице.

Другом и Трећем батаљону, који су на овом маршу већ стигли до Берана, сада стиже наређење да промијене правац кретања и, умјесто ка Лијевој Ријеци, да се упуте према Бијелом Пољу.

Сада нам, према томе, предстоји усиљени марш, знатно краћи, али зато напорнији од раније предвиђеног, јер треба што прије стићи до Бијелог Поља и спријечити продор непријатеља према југу.

Даљи пут ће нас повести кроз већ позната мјеста и предјеле у долини Лима, гдје је бригада у више наврата водила борбе против Нијемаца, четника и других сарадника окупатора. Пролазак кроз Беране враћа нас за тренутак у недавну прошлост и подсјећа на борбе око овога града и посебно на погинуле другове. Још увијек је свјежа успомена на Јанка Машановића чија ће команда за јуриш на град „равнање по команданту!" остати у трајном сјећању бораца Трећег батаљона.

Из Берана полазимо 1. децембра ујутро, Десно од нас остају Бихор и Пештер, из којих још увијек носимо много разних утисака. Неки тренуци из борби на том терену минулог љета и јесени тешко могу да се забораве. На такве тренутке нас подсјећа и погибија Николе Дарчевића, члана политодјела дивизије, и других другова.

Сва та сјећања ипак потискује ведро расположење праћено пјевањем борбених пјесама и испуњено досјеткама и пошалицама сваке врсте, какве се ријетко могу чути и за вријеме одмора, а камоли на усиљеном маршу. Никола Јелушић је један од запаженијих другова који дају тон ведром расположењу. Дуж колоне чују се разговори час о доживљајима из борбе, час о одликовањима, додијељеним уочи самог марша. Она се већ виде на грудима појединих бораца. Ређају се приче проткане хумором из времена боравка по Пештеру, Бихору и другим крајевима Санџака. Ту се не заборавља ни како су неки четни економи снабдијевали своје јединице, ни како смо слатко јели јечмени качамак и онда када је из њега вирило толико дугачко осје, па ни приче о томе ако су наши батаљонски обавјештајци прикупљали податке о непријатељу. У таквој атмосфери вријеме пролази брзо, а пријеђени пут измиче неосјетно.

Жестоки окршаји око Бијелог Поља

Око три сата послије подне Трећи батаљон стиже до села Затона, а Други, који је упућен другом обалом Лима, у исто вријеме долази у рејон Равне Ријеке. Како је непријатељ, међутим, прије наших јединица стигао у Бијело Поље, оба батаљона сада треба да затворе правце који од овога града воде према Беранама и према Мојковцу. Други батаљон посиједа положај у рејону Равне Ријеке и Мушина крша а Трећи треба да посједне брдо Обров и онемогући непријатељу продор десном обалом Лима. Акције оба батаљона обједињава замјеник команданта бригаде Војин Срдановић.

Овај нам терен није сасвим непознат јер смо и раније овуда пролазили, али није ни толико познат да бисмо се и ноћу могли добро оријентисати, па журимо да још прије мрака, који се у ово доба године обично навуче и раније него што би се очекивало, посједнемо положај. То смо успјели да урадимо у сами сумрак.

С Оброва упућујемо патроле испред посједнуте линије да осматрају и прислушкују у правцу Бијелог Поља. Отуда, међутим, допире само тишина, коју на тренутке прекида понеки звук мотора. Та нам тишина ипак ништа не значи, јер знамо да су Нијемци ту и сигурни смо да на овим положајима не можемо дуго мировати: или ће нас већ наредног дана напасти непријатељ, или ћемо ми прећи у напад. На ову другу могућност помишљамо, јер још не знамо о каквим је снагама непријатеља овдје ријеч. Нијесмо, наиме, обавијештени да је ту пристигла читава њемачка дивизија.

Сјутрадан, 2. децембра како смо и очекивали, непријатељ, уз подршку „флакова", из Бијелог Поља предузима напад према Оброву. Како је хоризонт Оброва гледан из града, знатно нижи од његова врха, који смо ми посјели, „фланови" редовно пребацују наш положај или га подбацују, па гранате експлодирају далеко иза наших леђа. Ове експлозије у први мах дају утисак као да нас непријатељ напада с леђа, па наши борци почеше да ова оруђа називају „паничарима", јер више могу да изазову панику него што наносе губитке. Под заштитом „флакова" Нијемци полако подилазе уз Обров, маскирани неком тамнозеленкастом одјећом чија је боја добро прилагођена природи овог доба године. Наши истурени осматрачи благовремено примјећују и прате покрет непријатеља. Дозвољавамо да нам приђе што ближе а онда, одједанпут, снажном ватром из свих расположивих средстава одбијамо га и одбацујемо низ падине брда.

Нешто касније чујемо борбу у правцу Мушина крша. Непријатељ је покушао да посједне ту веома важну тачку, која би му отворила пут према Мојковцу, али га Други батаљон одбија. У току овога дана непријатељ више не покушава да избиЈе на Обров и Мушин крш, али се „флакови" и даље, с времена на вријеме, оглашавају у правцу наших положаја.

Овај напад непријатеља на Други и Трећи батаљон по свој прилици је имао карактер борбеног извиђања ради добијања потпунијих података о снази и распореду наших јединица. Зато ако не већ овог, а оно, свакако, наредних дана можемо очекивати и по обиму и по интензитету много јаче борбе.

Наша предвиђања се остварују. Нијемци сјутрадан уводе у борбу нове снаге и према Другом и према Трећем батаљону. Трећи има добру прегледност према Бијелом Пољу и сваки покрет непријатеља из овога правца благовремено уочава и реагује. Непријатељ се најприје приближава једном крилу нашег распореда да би одмах затим напад усмјерио на друго. Борба траје знатно дуже но претходног дана. Наша одбрамбена линија је сада прилично развучена, јер се бојимо обухватног напада нарочито на нашем десном крилу, па смо дио снага упутили да нас бочно обезбјеђују. Од правца Бијелог Поља једино нас угрожава минобацачка ватра која са сјеверних прилаза граду погађа сам врх Оброва. Непријатељ се најзад, пошто је претрпио знатне губитке, повлачи поново у Бијело Поље.

Иако је и овај пут напад отпочео на Обров, изгледа да је непријатељ још јаче снаге упутио према Мушином кршу. Ово закључујемо по томе што из тога правца и до нас допире пуцњава, много дужа и јача од ове код нас, овдје на Оброву, која је тек завршена.

Намјера непријатеља сад нам је потпуно јасна. Дошли смо до закључка да су овдје много јаче снаге него што смо претпостављали, па нас дводневно успјешно држање ових положаја не заварава. Опрезни смо и ноћу, иако смо скоро сигурни да непријатељ то доба неће користити за напад. Ноћу је овдје потпуна тишина, а једини знак присуства непријатеља у непосредној близини је понека ракета, која с времена на вријеме освијетли Обров и околину.

Негдје касно ноћу чујемо поново борбу према Мушину кршу, али много краћу од оне у току дана. Непријатељ је тог дана успио да продре према Другом батаљону, али је овај енергичним противнападом повратио Мушин крш и непријатеља поново одбацио ка Бијелом Пољу.

Нешто касније добијамо обавјештење да су у току дана пристигла и друга два наша батаљона (Први и Четврти) са штабом бригаде и да су посјели положаје у Равној Ријеци. Сада је читава бригада овдје, око Бијелог Поља, па нам то даје више самопоуздања за предстојећу борбу. Трећи батаљон остаје и даље на Оброву, а Други се помијера нешто лијево с тим што и даље с главнином снага држи Мушин крш.

Наишавши тако на наше јединице чији му распоред онемогућава даљи покрет комуникацијом, непријатељ је приморан да овдје поведе борбу и ширих размјера. Како Бијелим Пољем доминирају узвишења Оброва и Градина са источне стране, гребен Мушин крш са западне стране, а према југу се уздижу обронци планине Бјеласице са истуреним огранком Превијанским брдом, непријатељу је потребно да посједне ове тачке како би могао наставити пут према Мојковцу и Колашину.

С друге стране, непријатељ је, изгледа, дошао и до тачних података о распореду наших јединица, односно до сазнања да десно од Оброва и лијево од Мушина крша нема наших снага, већ да су распоређене, углавном, на истуреним узвишењима око града. То му омогућава да нове нападе планира другачије, настојећи да их усмјери на бокове, у међупросторе, користећи се при том испресијецаним земљиштем.

У протекла два дана запазили смо да непријатељ не врши истовремено нападе на читаву линију коју су посјеле наше јединице, већ наизмјенично на поједине правце, почињући редовно од Оброва, који непосредно доминира Бијелим Пољем. Он затим напад усмјерава према Мушином кршу, односно Равној РиЈеци, можда и због тога да створи недоумицу код наших јединица у погледу даље оријентације својих снага, јер је још увијек постојала могућност да пробој изврши на било који од два правца — преко Берана и Трешњевика или преко Мојковца и Колашина пошто оба воде ка Матешеву.

С друге стране, њему је и потребно да прво овлада Обровом, како би се затим долином Лима провукао, бочно угрозио наше јединице у Равној Ријеци и одбацио их од комуникације. Ради тога непријатељ већ 4. децембра и трећи пут напада на Обров. За то ангажује јаке снаге, потпомогнуте артиљеријом из рејона Бијелог Поља. Овога пута, за разлику од претходна два, не наступа само од града, већ и са сјеверне стране, у намјери да се нашем батаљону забаци иза леђа. Једна колона Нијемаца, наиме, из правца села Расова, користећи јаруге и мртве углове, успијева да избије право на десни бок Трећег батаљона и да му се неопажено приближи на око 200 метара. Иако смо под сталном артиљеријсном ватром, стижемо да унеколико помјеримо јединице. Једну чету оријентишемо ка непријатељу који нам се приближио. Тиме још више развлачимо ионако развучену линију одбране. Непријатељ врши снажан притисак, нарочито на десно крило и послије једночасовног отпора батаљон је, да би избјегао обухват, приморан да се повуче на Градину.

Градина је у ствари ниско узвишење на око 600 до 700 метара источно од Оброва, прошарано камењаром и ситним жбуњем. Градину од Оброва раздваја сасвим благи превој, такође обрастао ниским растињем, па она заједно са Обровом и простором између њих чини неку врсту мале висоравни. Њена је задња ивица наш нови положај, мање погодан за одбрану од оног на Оброву.

Заузимањем Оброва непријатељ је створио услове да наредне ноћи прође долином Лима, узводно, поред Затона, и да пријеђе на лијеву обалу ријеке. Сада су и Први и Четврти батаљон били приморани да напусте положаје у Равној Ријеци, јер им се непријатељ одједанпут нашао скоро за леђима. Они се повлаче на Превијанско брдо. Оријентација ова два батаљона према Превијанском брду, а не према Слијепач-Мосту, услиједила је због тога што је постојала опасност да непријатељ продре ка Беранама у којима је била наша болница, па је овај правац требало затворити јачим снагама.

Како је непријатељ, међутим, даљи продор усмјерио само према Мојковцу и Колашину, сада се, послије повлачења Првог и Четвртог батаљона из Равне Ријеке, на овом правцу нашао само Други батаљон. Он је читав дан пружао веома снажан отпор на Мушину кршу, али није био кадар да сам одоли све већем притиску, већ је повучен ка Слијепач-Мосту, одакле је задржавао даље наступање непријатеља према Мојковцу.

Већ пети дан главнина непријатеља не може да изађе из рејона Бијелог Поља. Зато непријатељски напади постају све дрскији, чак и по цијену већих губитака. Петог децембра он наставља напад на свим правцима распореда наших јединица. Кидише с најјачим

снагама откако водимо борбу на овом сектору. Градина и Превијанско брдо су тога дана поприште најжешћих борби. То су у исто вријеме и најтеже борбе које су досад јединице наше бригаде водиле око Бијелог Поља и једне од најтежих које је бригада водила уопште.

Напад на Градину непријатељ почиње минобацачком ватром са Оброва. Она сасвим прецизно погађа наш борбени распоред по читавој линији. Толико је снажна да скоро не остаје ни метра површине који није засут експлозијама мина. Њихову убитачност повећава камење, које се од удара и експлозија граната распрскава. Никакви заклони не помажу. Трпимо губитке, али не помишљамо на напуштање положаја. Наше аутоматско оружје дејствује без престанка, гађајући непријатељске минобацаче, али то није довољно да би их сасвим неутралисали.

Користећи се жбуњем прекривеним међупростором, за то нам се вријеме приближава непријатељска пјешадија. И она трпи губитке, али дрско наступа напријед, ријешена да на сваки начин заузме Градину. По престанку минобацачке ватре, развија се борба каква се може видјети само на неком добро изрежираном филму. Наши борци су сада на толиком одстојању од непријатеља да више нијесу сигурни ни од сопствених ручних бомби. Они су скоро помијешани са непријатељем, али у нашим редовима нема панике и збуњености, нити слабог мјеста у распореду батаљона. Једина слаба страна нам је што је батаљон овдје потпуно одвојен од осталих дјелова бригаде. Десно крило нам још од почетка ових борби није заштићено, а сад и лијево није у повољнијем положају, јер читаз простор, од Градине у правцу Затона па све до Лима није посједнут нашим снагама, па непријатељ покушава и да нас заобиђе. Морамо да се повлачимо.

За вријеме повлачења долази до израза таква другарска и борбена солидарност каква је једино била својствена нашој војсци. Команда Треће чете, чији су водови изложени најжешћој ватри и налету непријатеља, остаје посљедња на положају да штити повлачење својих бораца. Том приликом гине и њен комесар Павле Кнежевић, диван друг и руководилац, који се храброшћу и, особито, племенитошћу и бригом за борце посебно истицао.

Примјер четне болничарке Јелене Краљевић, која такорећи са дохвата руке њемачког стрељачког строја, преко брисаног простора износи борца коме је граната обије ноге од кољена одсјекла, овдје није био усамљен. Самопожртвовање и храброст, а изнад свега људско осјећање према другу, без обзира на то што му више нема спаса, били су јачи од очигледне смртне опасности.

Ни Први и Четврти батаљон на Превијанском брду нијесу овога дана много боље прошли. Они су читав дан одолијевали силовитим налетима Нијемаца, не узмичући ни стопу. Али бројно надмоћнији и опремљенији непријатељ најзад успијева да сломи њихоз снажан отпор. О упорности и издржљивости ова два батаљона рјечито свједочи то што они ни кад су Нијемци избили на брдо нијесу измакли него на самом брду, с веома малог растојања прелазе у противнапад. Напади и противнапади су се ређали са обје стране и

тек сјутрадан увече непријатељ успијева да каша два батаљона потисне. Они су се повукли на нову линију, према селима Качмуру и Калудри.

Тако Градина и Превијанско брдо, као и дан раније Мушин крш, остају међу борбама бригаде као мјеста на којима су њене јединице и борци испољили толику, и појединачну и колективну, храброст и издржљивост, каква се само у изузетним приликама могла видјети током читаве наше борбе.

Пошто је заузео Градину и Превијанско брдо као посљедње тачке у рејону Бијелог Поља, које су му биле неопходне ради безбједности својих јединица у продору према Мојковцу и Колашину, непријатељ је овдје поставио јака обезбјеђења.

Усамљени Други батаљон није успио да задржи непријатеља, који је наступао према Мојковцу, већ је морао да се повуче према Развршју и Мједеном гумну. Али како је притисак непријатеља овдје бивао све јачи, батаљону је наређено да се повуче на планину Бјеласицу. Непријатељ је 8. децембра ушао у Мојковац.

На положајима нагиих очева и дједова код Мојковца

Послије избијања Нијемаца на ријеку Тару, наше јединице одустају од упорне одбране, јер су се непријатељске снаге и с друге стране приближиле Матешеву. Више није било никаквих могућности да се спријечи њихово спајање. Јединице Седме бригаде се задржавају на достигнутој линији, сем што се Трећи батаљон пребацује на лијеву обалу Лима и смјешта у селу Бубањи. Настаје период затишја, у коме наше јединице контролишу покрете непријатеља и повремено га нападају ради успоравања његовог повлачења.

Наступала је зима, веома оштра. Наше јединице су на Бјеласици и њеним огранцима. Затишје нам је добродошло и да се одморимо од напорних борби, и да се заштитимо од промрзавања, јер је и одјећа већине бораца преслаба чак и за повољније временске прилике. Осим оних који су на сталним обезбјеђењима према непријатељу, борци су размјештени по сеоским кућама.

Предах користимо и за извођење војно-политичке наставе. Наше јединице становништво је веома лијепо примило, особито омладина, из чијих редова има бораца и у нашој бригади. Заједно са омладином јединице по селима организују и забавни живот. Кола и посијела, којима становништво присуствује у великом броју, редован су вид забаве. Вечерњи разговори обично су испуњени духовито испричаним догађајима из живота јединица и појединаца. Не изостају ни гусле, уз које слушамо не само старе јуначке већ и нове, тек настале пјесме о нашој народноослободилачкој борби. У неким се јединицама импровизују забаве шаљивог садржаја, најчешће без унапријед припремљеног текста. Извођачи им необичним облачењем, маскирањем и покретима дају некакав смисао и садржај. То је нека врста народних игара, које овдје, као и прошле зиме док смо боравили у Кучима, изводе претежно другови из дурмиторског краја. Све је то наивно, али ипак добродошло да створи пријатну атмосферу и добро расположење. Овим забавама погодују, с једне стра-

не, дуге зимске вечери, и, с друге, то што народ овога краја види да су дошли посљедњи дани окупатору у Црној Гори, па своме расположењу даје одушка на овим вечерњим скуповима.

И поред забаве и разоноде, што вријеме више одмиче, ово затишје прелази у монотонију и постаје помало досадно. Нијемци пролазе поред нас, а наше јединице на то још не реагују, као да је рат завршен. Овакво расположење веома сликовито изражава познати извјештај Петра Војводића. Написао га је баш за вријеме овог затишја. Духовито, у свега два стиха, написао га је и послао штабу бригаде.

Тридесетог децембра Пета бригада ослобађа Колашин, а дан раније Девета бригада је ослободила Матешево. Заштитни дјелови непријатеља у повлачењу се приближавају Мојковцу, па је Трећем батаљону наређено да се из села Бубања хитно пребаци сјеверозападно од Шишког језера. Први и Четврти батаљон остају на источним обронцима Бјеласице да прате кретање непријатеља према Бијелом Пољу.

Трећи батаљон 30. децембра креће преко Бјеласице ка Мојковцу. Хладноћа стеже, али је вријеме тихо, па је сношљиво. Пролазимо поред залеђеног Шишког језера и нешто даље наилазимо на Други батаљон, који се на овом терену налази још од 8. децембра.

Овдје Други и Трећи батаљон добијају заповијест команданта бригаде. Треба напасти непријатељева бочна обезбјеђења на правцу Мједено гумно — Развршје — Пржишта, а затим његове заштитне дијелове у рејону Мојковца.

Други батаљон треба да иде десно, правцем Мједено гумно — Развршје, а Трећи лијево од њега, према Мојковцу. Вукашин Ераковић, новопостављени комесар Друшг батаљона, на полазном положају држи говор батаљону. Позива се на борбене традиције бригаде и наше претке који су овдје ратовали у првом свјетском рату.

Није ли овакав говор помало сувишан, мислим се у себи, јер овдје није ријеч о неком пресудном тренутку, због којег би комесар морао посебно да упозорава борце који су навикли и на теже окршаје. Но, с друге стране, ово подсјећање на борбу наших очева није сасвим без основа, јер та борба има неких подударности са овом која нам предстоји, ако не по њеним размјерама а оно, свакако, по мјесту и времену. Баш на овом терену је бивша црногорска војска извојевала једну од својих најзначајнијих побједа. Али послије побједе коју је извојевала 6. и 7. јануара 1916. године, услиједила је окупација Црне Горе. Овај пут и посљедњи кутак њене територије треба да буде ослобођен.

Други батаљон полази у напад. Он по мраку успијева да изненади непријатеља и одбаци га са Мједеног гумна и Развршја. Поред осталог, он ту плијени и два пушкомитраљеза.

Трећи се батаљон с непријатељем сукобљава у рејону села Бјелојевића. Послије борбе која траје све до пред зору, непријатељски дјелови одступају према Мојковцу. По наређењу штаба Трећи батаљон се ту задржава, до увече, када продужава ка Мојковцу. Због погрешног обавјештења и лоше међусобне везе између Другог и Трећег батаљона настаје помало чудна ситуација. Пошто је заузео Мједено гумно и Развршје, Други батаљон је противнападом

Нијемаца одбачен с тих положаја. Трећи батаљон не само да то није знао него је, погрешно обавијештен да је Други заузео чак и Пржишта, по мраку улази у Мојковац. Због велике хладноће, размјешта се по кућама испод самог брда Улошевине, претпостављајући да на брду не може бити непријатеља (кад су већ, како је погрешно обавијештен, и Развршје и Пржишта у нашим рукама). За сваки случај дат је задатак командама чета да ноћу патролама контролишу Улошевину. Но патроле — због хладноће, помрчине и непознавања терена, и саме убијеђене да на брду нема непријатеља, јер иначе не бисмо овдје заноћили — нијесу ишле даље од стотинак метара изнад кућа. Тако батаљон, скоро без икаквог обезбјеђења проводи читаву ноћ испод Улошевине, на одстојању од највише 200 до 300 метара од њемачких положаја.

Тек сјутрадан у расвит једна нас патрола извјештава да се изнад самих кућа у којима смо смјештени налазе Нијемци. Хитно и у највећој тишини, уз шумом обраслу падину, батаљон полази у напад и неопажено избија на брдо. Непријатељ је изненађен. Није претпостављао да смо тако нечујно могли стићи до Мојковца, а камоли пренићити на толико малој раздаљини од његових положаја. Покушај непријатеља да пружи организован отпор осујећен је брзим налетом батаљона, а нарочито продором Прве чете на средини батаљонског распореда. Ова чета, с командиром Луком Копривцом, посебно њен вод с водником Илијом Ивановићем на челу, прави такав продор у њемачки распоред да непријатељ мора да се у нереду повлачи, нарочито његови дјелови у селу Лепенцу, како не би био одсјечен. На самој Улошевини непријатељ оставља 20 мртвих, које није ни покушао да евакуише, а три заплијењена пушкомитраљеза „шарца", повећи број пушака, пиштоља, читава гомила муниције и свакојаке опреме били су свједок једне иако непланиране, али брзо, енергично и успјешно изведене акције.

Слиједећег дана све јединице бригаде настављају да гоне непријатеља према Бијелом Пољу и 4. јануара улазе у овај град.

Немогуће се подсјећати на борбе око Бијелог Поља а не осврнути се и на овај град и тренутке које су јединице наше бригаде провеле у њему и његовој најближој околини. Смјештено на значајној саобраћајници која повезује Црну Гору са западном Србијом, Бијело Поље је само у току 1944. године било четири пута окупирано и исто толико пута ослобађано. Оно је у том времену често било и домаћин штабу бригаде и њеним јединицама, које су у њему увијек биле топло примљене. Преживјели борци се, поред осталог, и данас сјећају бјелопољских пионира, који су нас увијек с пјесмом дочекивали, како на улицама тако и у њиховом дому културе, гдје су за вријеме нашег боравка више пута биле организоване приредбе, разне врсте забаве, па чак и игранке.

Јединице бригаде су ту доживјеле и бомбардовање савезничких авиона, који су, наводно, грешком испустили товар бомби, од којег је центар града скоро потпуно срушен, а велики број становништва, заједно с неколико бораца бригаде, погинуо. Најзад, у околини града, од јануара 1944. године, када је први пут дошла на овај терен, па до његовог дефинитивног ослобођења, Седма бригада је у неколико наврата нанијела значајне губитке окупатору и његовим

сарадницима. И у борбама за одбрану ове територије и њено ослобођење дали су животе и многи борци бригаде. И најцослије, бригади је пало у дио да води и посљедње борбе за ослобођење Бијелог Поља, а ослобођењем овога града била је слободна читава територија Црне Горе.

Но, тиме није био завршен рат. Да би се што боље припремили за нове задатке који су нас чекали, штаб дивизије тих дана организује савјетовање, прво и једино тог обима откако је формирана наша бригада. Сви штабови батаљона и бригада позвани су у Беране. Беране овога пута има сасвим други изглед од онога када смо раније кроз њега пролазили. Град је просто оживио. На сваком кораку, по сваком човјеку, дјетету, по животу у граду као цјелини, осјећа се да је овом мјесту, које је за вријеме рата често мијењало господаре, од Италијана и Нијемаца до четника и недићеваца, најзад лакнуло. Истина, град је још у септембру посљедњи пут ослобођен, али је тек сада, када је окупатор истјеран из читаве Црне Горе, сигуран да доживљава потпуну и коначну слободу.

И учесници савјетовања, одвикнути од градске атмосфере, пријатно се осјећају у средини у којој се живот постепено нормализује. На савјетовању се анализира тренутна војно—политичка ситуација, ток досадашњех борби на овом терену, сумирају искуства из борби, оцјењује стање јединица, опреме и наоружања и указује на предстојеће борбе и задатке за коначно ослобођење Југославије.

Борбе око Бијелог Поља могу се убрајати у најжешће па и најзначајније које је Седма бригада водила. Она је била приморана да својим снагама посједне само најистакнутије тачке на правцу наступања непријатеља, растежући одбрамбену линију у почетку на око 15, а касније чак и преко 25 километара фронта. При том је морала оставити недовољно обезбијеђене међупросторе. Крилни батаљони се нигдје нијесу наслањали на наше стране, те су им бокови били незаштићени. То и погодности које му је пружао терен испресијецан дубоким долинама ријека Лима и ЈБубовиђе и планинским увалама на падинама Бјеласице непријатељ је користио за продор у нашу позадину.

Такви теренски услови и развученост одбрамбене линије омогућавали су добру везу и садејство батаљона, изузев, донекле, између Првог и Четвртог, па је и то олакшавало непријатељу постизање циља. Други и Трећи батаљон су били на крилима бригаде, потпуно одвојени и дејствовали су усамљени. Но, и поред тога, бригада је задатак извршила потпуно. Десетак дана је задржала непријатеља, успорила његов брз продор и спајање са његовим снагама које су се пробијале од Подгорице. Она је у тим борбама нанијела непријатељу губитке који се процјењују на преко 1000 мртвих и рањених. Ово је утолико значајније што су борбе вођене против вишеструко надмоћнијег непријатеља, наоружаног најсавременијим наоружањем, артиљеријом и тенковима.

Борци и старјешине Седме бригаде и у овим борбама су испољили масовну храброст. Ту је могла да се види права борба прса у ирса, затим како се на јуриш непријатеља у исти мах одговара противјуришем, како се упорна одбрана даје са одстојања мањег од домета ручних бомби, па чак и с неколико метара. Ту су јединице,

поред храбрости, показале и необичну истрајност. Изразити примјери таквог држања и понашања наших јединица дали су Трећи батаљон приликом одбране Градине, и Четврти, који је у току једног дана извршио ништа мање од једанаест узастопних јуриша на Превијанско брдо.

Ове су борбе имале, у неку руку, и посебан значај за афирмацију руководећег кадра бригаде. Већина политичких руководилаца батаљона (комесари и замјеници комесара), по потреби одлазе на нове дужности, ван бригаде, а њихова мјеста заузимају дотадашњи четни руководиоци, док су команданти батаљона, изузев једног, били замијењени још крајем септембра. Тако су ово биле прве борбе бригаде са скоро комплетним батаљонским и четним руководствима која су израсла у Седмој бригади. Успјешно изведене акције показале су да су нови командири, команданти, политички комесари и партијски руководиоци достојно замијенили своје претходнике.

Посљедње борбе за ослобођење Црне Гору временски су се поклопиле с годишњицом формирања Седме бригаде. Тај свој мали јубилеј она није могла на достојнији начин обиљежити но што га је стварно обиљежила — да на годишњицу свога борбеног пута истјера и посљедњег окупаторског војника из Црне Горе.

Лука М. ЧЕЛЕБИЋ

НИЈЕМЦИ БЈЕЖЕ ПРЕД БОРЦИМА НАШЕ БРИГАДЕ

Почетком децембра 1944. године, Седма бригада је имала задатак да спријечи надирање Нијемаца од Бијелог Поља ка Беранама. На путу између та два града је село Оштрељ. Не знам откуд му то име, ако није по оштром врху изнад села. Ту смо водили борбе с Нијемцима од 2. децембра 1944. до 5. јануара 1945. године. Међутим, главни окршаји, с највећим губицима на обје стране, били су између 2. и 6. децембра и ноћу уочи Нове 1945. године.

Око 3 часа ујутру 4. децембра Четврти батаљон је добио наређење да крене ка Равној ријеци и да тамо смијени Први батаљон.

Око 5 часова стигли смо на положај. Прва чета смијенила је чету Првог батаљона. Њене старјешине су нас обавијестиле да су Нијемци, и поред јаког отпора Првог батаљона, успјели да пређу Равну Ријеку, баш на мјесту гдје се ова улива у Лим, и да су сада распоређени између те двије ријеке.

Први вод наше чете добио је задатак да бомбама нападне Нијемце у шумици и да их потисне натраг, преко ријеке. Трећи вод је упућен на десно крило, да се спусти до Лима, а други вод лијево ка Равној Ријеци.

Док смо ми у стрељачком строју прилазили непријатељским положајима, Нијемци су се послије преласка ријеке развили уз обје ријеке у два правца и посјели доста висока брда иза нас.

Трећи вод је наишао на непријатељску јединицу која је била знатно бројнија од њега. Непријатељ је успио да изненади и збуни једну десетину тог вода и да јој нанесе знатне губитке. Тешко је рањен, кроз обје руке, и десетар Идриз Туља.

Први вод је јуришао на шумицу, али у њој није било никога. Било је јасно да нешто није у реду и да нам непријатељ,, вјероватко, припрема неко изненађење. Због такве ситуације, брзо се повлачимо на брдо изнад нас, не знајући да су га Нијемци већ посјели.

Ужурбано се повлачимо уз један возник На челу је Митар Мировић, замјеник командира чете. На самом врху брда сусрећемо се са њемачком патролом. Изненађени смо и ми и они. Митар је из машинке повукао дуг рафал, а и Нијемци на нас. Свако се повлачи на своју страну. Наша чета се сјури низ поток, а онда страном, како је ко могао, ка полазном положају.

Послије краће припреме и сређивања полазимо у нови напад кроз грабову шуму. Оштрељ морамо одржати по сваку цијену. А то, цијјенимо, можемо постићи нападајући. Али у напад крећу и Нијемци. Њихов стрељачки строј нам се приближио на око 150 до 200 метара.

На нашем десном крилу је једна чета Првог батаљона. Притисак непријатеља на њу толико је снажан, да она мора одступити, а да нам о томе ништа не јави. Сада нас Нијемци туку бочном ватром. Уз један поток убрзано наступа група њемачких војника. Кад му је пришла сасвим близу, Бранко Мијовић, десетар дочекује је бомбама. Група се за тренутак збунила. Дио чете води жестоку борбу с непријатељском јединицом која подилази уз шуму. Због притиска много надмоћнијих непријатељских снага, бочне ватре и непогодности нашег положаја за одбрану, повлачимо се поново ка Оштрељу, а потом према Пријелозима.

Повлачим се с Милевом Мушикић и Микицом Вукићевић. Шума је доста ниска, па нас непријатељ види и стално туче митраљеском ватром. Истина, удаљавамо се, али он не престаје да туче. Изгледа да сам им ја, са својим црним капутом, била добра мета. Микица ми предложи да бацим капут, али ја не пристадох. Некако ме срамота и изгледаше ми кукавички бацити ствари са себе. Микица се досеги и огрну ме пелерином, тако да нас непријатељ изгуби из вида, алп и даље насумице гађа. Ми смо већ одмакли. Иако су зрна око нас стално фијукала, ниједно није погодило никога од нас. Тада сам само мислила: ако ме овај рафал не погоди, неће ни други. Када смо стигли на зараван изнад Пријелога, батаљон је већ био тамо. Из шуме су ЈОШ пристизали појединци и групе.

Послије повлачења из Равне Ријеке и са Оштреља, држали смо положај изнад Пријелога на Превијанском брду. Око 14 часова смо се поново потукли с Нијемцима. Они су подишли кроз шуму и заузели положај изнад нас. Но, ми смо, користећи за заклоне дебеле букве, и даље држали положај. У току ноћи је падала киша, затим СНИЈСГ. Пред зору се снијег смрзао. С времена на вријеме Нијемци врше Јуриш на нас а и ми на њих, али се посли|је јуриша свако враћа на свој полазни положај. Да неки борац за вријеме затишја не би залутао ш;и од умора, глади и хладноће заспао, шапатом се преноси тихи зов:

„Ало, десно крило", аод крајњег деснокрилног борца, враћа се одзив: „Ало, лијево крило". Тако све до зоре. То нам улива снагу, увјерење да смо ту, на окупу, заједно, још живи, будни.,

УЈУТРУ смо се поново сукобили с Нијемцима. Успјели смо да их потиснемо с положаја. Том приликом смо се измијешали с њима. Неколико Нијемаца је рањено, чује се њихов јаук. И то нас снажи. Политички комесар Прве чете Перо Перовић рањава једног Нијемца и довикује командиру Јову Башановићу

— Командире, чујеш ли како кмечи као кокошка на пологу.

Али у том претјераном самоувјерењу и он не пролази боље. Нијемци га рањавају, а поред њега и Јова Башановића, Јована Михаиловића и још једног борца, Руса. На другој страни, страда од бацача замјеник командира чете Митар Мировић.

Послије ових јуриша и претрпјених губитака на обје стране — нико се не усуђује да напада. Свако и даље остаје на свом положају. Као да је био постигнут договор о ненападању.

Док смо Ката Ђулафић, Новица Ђукић и ја сахрањивали замјаника командира Митра Мировића, из штаба батаљона курир доноси наређење да Митар преузме команду над Првом четом, пошто су Перо и Јово рањени. Одговарам да је Митар погинуо. Штаб батаљона затим за вршиоца дужности командира прве чете одређује Бранка Раденовића, командира митраљеске чете, који је прије одласка у митраљеску чету био борац Прве чете.

Не знам колико је тада непријатељских војника погинуло и рањено. Процијењено је да су Нијемци на овоме сектору, у борбама са Седмом бригадом имали око 70 мртвих. Из наше су чете 4, 5. и 6. децембра погинули Анђелко Блечић, Симо Павловић, Рагиб Паламар, Милош Гашић, Петар Капетинић, Никола Копривица, Митар Мировић и Ђорђије Поповић. Рањени су Јован Башановић, Перо Перовић, Јован Михаиловић, борац Рус и још седам другова чија имена нијесам забиљежила.

Због овакве ситуације, увече смо се, по паду мрака, повукли ка селу Калудри. Због умора, исцрпености и глади многи су борци заспали, свако за својом буквом, па смо имали много муке да их пронађемо и покренемо. Да су Нијемци знали у каквом је стању била наша чета и извршили јуриш, не знам што би било са нама. Можда би нас живе хватали. Али, изгледа да ни они нијесу били у бољој ситуацији. ..

У ноћи између старе, 1944. и Нове, 1945. године, поново смо нападали Нијемце на Оштрељу. Они су се утврдили у бункерима, ми смо напољу у дубоком снијегу, на минус 10 степени.

И на Превијанском брду Нијемци су се утврдили у бункерима. Наша чета заобилази оне који су на Превијакском брду и од Бјеласице напада на Оштрељ. Док ми заобилазимо Пријелоге и Превијанско брдо, Нијемци освјетљавају терен и споразумијевају се ракетама, као да предосјећају наш напад.

Због ниске температуре наше оружје не може да дејствује. Чим испали по неки метак пушкомитраљези поново застају. Нијемци нас засипају ватром. и бомбама. Послије неуспјелог напада на Оштрељ повлачимо се ка Бјеласици. Нијемци нас с Превијанског брда и даље туку, али, због велике удаљености, њихова је ватра неефикасна.

Стижемо у катун Буковицу. У њему смо дочекали Нову 1945. годину и провели још три дана у љетњим колибама, у дубоком снијегу, на оштрој зими. Храну нам на коњима доносе једном дневно, и то само до прве колибе. Ту се дијели за цио батаљон, а борци је преносе до чета. При диоби се строго гледа да буде што правилније подијељена.

Пошто је наш први вод у колиби у којој се храна дијелила за батаљон то чини доста тешкоћа. О томе расправљамо и на састанцима. Политички рад ни у оваквим приликама не занемарујемо.

И поред тога што нам изгледа да наш напад на Оштрељ није успио, ипак је то био успјех. Под притиском снага наше бригаде Нијемци већ 3. јануара напуштају Оштрељ, Пријелоге и Превијанско брдо, а затим и Бијело Поље. Четврти батаљон 3. јануара увече полази за Бијело Поље. У Буковици остаје једна десетина да сачека комору с храном. Чим је, око пола ноћи, комора стигла, и ми полазимо за Бијело Поље.

Ноћ је врло хладна. Коњи натоварени с храном упадају у дубок снијег. На једном мјесту коњ је посрнуо и за собом повукао борца којк није хтио да га пусти. Задржало их је једно дрво. Једва их извукосмо.

Поново стижемо у Оштрељ. Ваљда од страха заосталог из претходних борби никако да повјерујемо да су Нијемци напустили бункере и одступили, па Оштрељу опрезно прилазимо.

Јелена ВАСОВИЋ

ДРУГА ЧЕТА ТРЕЋЕГ БАТАЉОНА НА ОБРОВУ И ГРАДИНИ

Трећи батаљон је 30. новембра 1944. године, послије напорног марша од Рожаја до Берана, преноћио у Харемима. Сјутрадан је кренуо у правцу Матешева. Када је стигао у Пешца, добио је ново наређење: да се врати и да преко Полице усиљеним маршем настави покрет у правцу Бијелог Поља.

До измјене првобитне одлуке штаба бригаде дошло је изненадно, јер је њемачка 22. дивизија надирала од Пријепоља. Циљ јој је био да овлада комуникацијом Бијело Поље — Мојковац — Колашин — Матешево и олакша главним снагама 21. корпуса извлачење из рејона Подгорице.

По великој киши кренули смо преко Полице, Љешнице, Скакавца, Биоча и Затона ка Оброву. Морали смо ићи овим заобилазним путем јер је мост на Лиму код Скакавца био порушен а Лим надошао од непресталних киша које су тих дана падале.

Марш је био веома напоран. Најтеже нам је падало то што нијесмо имали добру обућу. Уочи марша, у рејону Рожаја, добили смо енглеске ципеле, које су нам преко аеродрома у Његовући стигле као помоћ од савезника. Ципеле су биле доста тијесне и у путу су нас жуљале. Морали смо да их изувамо, а умјесто њих да навлачимо кожне опанке, али ни њих нијесмо имали довољно. Опанци није^-у

могли дуго да издрже него су остајали у познатој **политичкој „смо-**ници". Упркос свему томе морал бораца је био на висини.

Првог децембра око 22 сата Трећи батаљон се прикупио у селу Буковој Води. Послије мршаве вечере борцима је подијељена муниција.

Командант батаљона Лука Челебић издао је наређење четама и одредио им правце кретања. Друга чета је добила задатак да заузме централни дио брда Оброва. Наступали смо опрезно, корак по корак и на Обров избили без борбе. Одмах смо почели да правимо заклоне.

Обров је узвишење на десној обали Лима, баш изнад Бијелзг Поља. Представља врло важан положај за одбрану града.

Бијело Поље је лежало у долини, без свијетла, прекривено лаком измаглицом. У граду је владала тишина. Само се повремено чуло брујање њемачких камиона који су од Пријепоља довозили војску и ратни материјал.

Положај Друге чете био је обрастао ситном церовом и буковом шумом. То нам је омогућавало прикривен распоред. Али је и терен испред нас био пошумљен и непрегледан, па је непријатељ могао да нам се непримијећен привуче. Ноћ између 1. и 2. децембра била је хладна и мрачна. Дувао је вјетар и њихао церове гране на којима се још увијек држало суво лишће. Таква атмосфера захтијевала је сд нас велику будност и обазривост због сталне опасности да нам се непријатељ привуче.

Читаву ноћ смо провели на положају, осматрајући терен испред себе и повремено слушајући „лавеж" њемачких шараца који је долазио из даљине. Ноћ се отегла као гладна година. Никако да сване.

Другог децембра око шест сати изјутра Нијемци су отпочели напад. Најприје су отворили ватру из минобацача и топова. Та је ватра била доста јака, али не сасвим ефикасна. За уређивање заклона смо користили ровове које су раније копали Италијани.

Артиљеријска ватра трајала је око један сат, затим је ступила у дејство њихова пјешадија. Нијемци су настојали да нас на брзину збаце с Оброва и тако овладају овим узвишењем неопходним за безбједност Бијелог Поља.

Командир Друге чете Миладин Ракојевић наредио је да не отварамо ватру док нам се Нијемци не примакну на блиско одстојање, Тако смо их сачекали док нијесу пришли на око 50 метара, а онда смо на њих отвсрили снажну пушчану и митраљеску ватру.

Нијемци су се збунили јер очевидно нијесу очекивали да ћемо их тако дочекати. Устукнули су испред нас, иако су им официри викали „форверц!" Брзо су се средили и поново јуришали. Када су пришли толико близу да су се скоро помијешали с нама, употријебили смо и ручне бомбе. Настао је такав кркљанац, да се није чула команда ни с једне стране.

Неколико Нијемаца је рањено. Њих је стала вриска, док су их други вукли с положаја, бјежећи један преко другог низ шуму. И овај јуриш Нијемаца био је осујећен. На крају једне ливаде, код изворчића, остала су три мртва војника.

Око 10 часова једно одјељење Трећег вода, с Лалом Шошкићем на челу, пробило се јужном страном Оброва до изнад села Никољца.

Тамо је, пред кућом више цркве наишао на групу Нијемаца окупљених на доручку. Обавијештено о томе бацачко одјељење наше чете испалило је ненолико граната од којих су двије експлодирале у непосредној близини Нијемаца. Они су се разбјежали прекинувши доручак. Четворица њих попила су посљедњи чај у своме животу.

Тога дана Нијемци су још два пута безуспјешно нападали положаје наше Друге чете. Приликом сваког повлачења имали су по неколико мртвих и рањених. На нашем десном крилу Нијемци су узалудно покушавали да сломе отпор Треће чете.

У току ноћи наступило је затишје. На удаљености од око 150 метара јасно смо чули жагор њемачких војника и ударе њихових пијука и ашова о камење или церове жиле. Закључили смо да копају ровове и да се ту утврђују.

Ми смо такође настојали да утврдимо своје положаје. Копали смо ровове обичним дрвеним кољем јер нијесмо имали пијуке и ашове. Имали смо нешто јаче и снажније од тога — моралну снагу и чврсту вјеру у побједу.

Трећег децембра, око седам сати, поново је дошло до жестоког окршаја. Из ровова које су правили претходне ноћи Нијемци су отворили на нас стравичну ватру. Овога пута, сем лаких бацача, није било артиљеријске припреме, јер се борба водила из непосредне блкзине.

Нијемци су просто кидисали на нас. Одбили смо их стрељачком ватром и ручним бомбама. Припремили су сљедећи јуриш јачим снагама. Поново смо их дочекали и принудили их да се повуку.

Око подне, из правца Бијелог Поља, Нијемци су на наше положаје отворили снажну ватру из топова и минобацача.

У једном тренутку на положају се нађосмо заједно Јован Жарковић, замјеник комесара чете, Савка Вуксановић и ја. Фијучу њемачке гранате, једна за другом изнад наших глава. Једна се зарила у земљу у нашој непосредној близини. Од јаке експлозије нас троје смо одбачени свако на своју страну. Јован је повријеђен у руку, у коју је већ био рањен, мени су уста била пуна земље и прашине а нрв ми је потекла из носа, док је Савка прошла без повреде.

У току дана Нијемци су на нас предузимали још два напада. Жестоко смо их дочекали оба пута.

Ноћу између 3. и 4. децембра непријатељ је ка нашим положајима испаљивао свјетлеће ракете. Њихови „шарци" су засипали рафалима цијелу линије нашег положаја.

Четвртог децембра Нијемци су против нас ангажовали знатно јаче снаге од оних с којима су нас нападали претходних дана. У свитање су њихове колоне почеле да подилазе уз Обров, отварајући ватру из лаког оружја. Мало касније њихова артиљерија је поново по, чела да оре наше положаје. Престала је кад нам се њихова пјешадија примакла на око 200 метара. Спремали смо се да их дочекамо као јуче али нијесмо успјели. На нашем десном крилу примијећене су непријатељске јединице које су се у групама кретале долином од села Расова у правцу Букове Воде. Брзо је откривена намјера неприаатеља. Од Бијелог Поља нас је фронтално нападао, а дијелом снага је намјеравао да нас заобиђе и нападне с леђа.

Под притиском вишеструко јачег непријатеља били смо принуђени да се повучемо у правцу Градине да бисмо избјегли обухват. Пошто је овладао нашим положајима, непријатељ је довлачио противколске топове и бацаче на Обров, одакле кас је тукао убитачном непосредном ватром.

На Градини смо заузели положаје који су, због конфигурације терена, били нешто повољнији од оних на Оброву. Међутим, ми те положаје нијесмо могли да задржимо.

Око 11 сати Нијемци су са западне стране продрли долином од Рибаревине и села Припчића, а са сјевероисточне стране од Оброва и Букове Воде. Отворили смо на њих ватру из свег оружја којим смо располагали. Пљуштали су митраљески рафали и бомбе, настао]е невиђени кркљанац. У овој огорченој борби прса у прса борци и руководиоци Друге и Треће чете и читавог Трећег "батаљона показали су велику храброст и умјешност. Успјели смо да непријатељу нанесемо велике губитке, уз минималне сопствене жртве — два погинула борца из Друге чете. Притисак Нијемаца на наше положаје био је страховит. Лудо су јуришали. Гинули су, али се на мртве нијесу освртали. А на једном пропланку само испред нашег Трећег вода било је 6 погинулих Нијемаца.

У наставку су и наши редови почели да се проређују. Крај мене су рањени Милорад Вучетић, замјеник команданта Трећег батаљона, и Раич Стојковић, бацачлија. Рањено је још неколико другова из Првог и Другог вода. Храбра и неуморна болничарка Стојана Бабић износила је рањене другове и стизала да их превије.

Нијемци су све жешће притискивали. Пристизала су им нова појачања. Трећи батаљон је у четвородневним борбама много исцрпен. Није више имао снаге да се одупре много јачем непријатељу. Били смо принуђени да се повлачимо косама источно од Градине у правцу села Ивања. Десетина с Јованом Марковићем на челу успјешно је штитила одступницу Друге чете.

Пушкомитраљеско одјељење које су сачињавали Радомир Радојевић, Димитрије Стојановић и ја добило је .чадатак да испита крајњу источну косу Градине и осигура чети десни бок приликом одступања. Када смо се примакли коси на око 150 метара, Радомир је с пушкомитраљезом „брном" остао да нас штити, узевши заклон иза пања трокраке букве. Димитрије и ја продужисмо напријед. Провлачили смо се кроз церову и грабову шуму. На око 40 корака опазио нас је непријатељски осматрач и из аутомата отворио ватру на нас. Ухватили смо заклоне иза храстових стабала, а потом смо и сами отворили ватру у правцу осматрача. Када је чуо пуцањ њемачког аутомата, Радомир је пустио рафал. Осматрач је одмах пао али је с његове десне стране почео да везе други „шарац".

Наш „брно" је одједном ућутао. Под кишом непријатељских куршума, Димитрије и ја смо морали да се повлачимо. Када смо стигли на мјесто одакле је дејствовао, Радомир тамо није било. Нашли смо изврнут пушкомитраљез сав покапан крвљу. Узели смо пушкомитраљез и журно наставили да идемо крвавим трагом који је водио неким путељком кроз шуму. На 60 корака даље лежао је Радомир на земљи. Сав је био у крви и блијед као крпа. Покушали смо да му

укажемо помоћ, али је било касно. Два непријатељска метка су га погодила у стомак. Вукао се посљедњом снагом остављајући траг за собом. Дошло је до излива крви, пао је и немоћно лежао челом окренут земљи.

Када смо га окренули показивао 'је знаке живота. Ледене усне шапутале су: „брно". Кад му показасмо пушкомитраљез, он као да доби мало снаге, трже се, испруживши десну руку према њему. Као да је хтио још једанпут да га ухвати за ороз. Рука је одједном клонула, шкрипнуо је зубима и остао укоченог погледа.

Димитрије и ја нашли смо у врло незгодном положају. Требалс! је Радомира на брзину сахранити, а затим наставити пут за четом. Ставили смо погинулог друга на шаторско крило. Носили смо га низ шумовиту долину у правцу села Одрина. Уз пут смо срели Милорада Гајића, који нам је дошао као веза од чете. Од великог замора падали смо и посртали. Иако је био децембар, купали смо се у зноју.

Када смо избили на врх, код једне кућице под шумом, сретоше нас двије старије жене. Плакале су и говориле нам:

— Куда ћете овамо, за име бога, дјецо, ево колоне Нијемаца уза село, похватаће вас.

Осмотрили смо терен и на удаљености од око стотинак метара стварно примијетили групе Нијемаца како се крећу к нама. Морали смо да се повлачимо. Радомира смо морали оставити. Стигли смо само да га у једном шумарку покријемо перовим гранама.

У чети су се великим болом примили вијест о погибији младог скојевца. Биојето диван младић, поуздан друг и храбар борац. Сјећам се само како је прије два сата покосио оног Нијемца. Било је више таквих примјера, и у борбама вођеним претходних дана и раније.

На састанку скојевског актива чете донесена је одлука да једна десетина пође у Обрин и у току ноћи сахрани Радомира. Предводио је Димитрије Стојановић, храбри десетар и бомбаш (погинуо је више Подграба, у Босни, марта 1945. године).

Касно ноћу стигли смо до мјеста гдје нам је друг лежао мртав и сахранили га на падини, под шумом, уврх села Одрина.

У свитање смо се повукли у правцу положаја које је држала Друга чета. На једном превоју стали смо и посљедњи пут погледали Радомиров гроб. Та тужна хумка, која нам је с те даљине изгледала сасвим мала, била је посљедња успомена на нашу тешку и крваву борбу вођену на Оброву и Градини.

Вукајло ВУКАЈЛОВИЋ

МИ СМО И ДАЉЕ НА ОБРОВУ

Концем студеног 1944. колона бригаде је хитала расквашеним путевима од Рожаја према Беранама (Иванграду). Требало је да стигнемо у помоћ онима који нису дозвољавали да се њемачки 21. брдски корпус пробије од Подгорице (данас Титоград) правцем: Биоче — Пелев Бријег и даље.

Марш је био усиљен, напоран. Мали заостатак у Беранама, али и изненађење: бригада добија нови задатак. Нијемци врше **очајничке** покушаје да из Црне Горе извуку свој 21. корпус. Из Пријепоља упућују 22. дивизију правцем Бродарево — Бијело Поље и даље према југу да се споји с 21. брдским корпусом и омогући његово извлачење. Наша бригада има задатак да спријечи надирање 22. њемачке дивизије.

Трећи батаљон десном обалом Лима хита ка Затону. Задатак је батаљона да посједне, или заузме, Обров и Градину (изнад Бијелог Поља), и спријечи њемачко надирање десном обалом Лима ка Беранама.

Колона бораца Трећег батаљона примакла се, у сумрак 1. децембра, Затону. Напорни марш од Рожаја преко Берана уморио је омладинце. Умор се не „гаси" уобичајеном пјесмом, јер што год се више примичемо Бијелом Пољу опрезност све више расте. Тешко је и немогуће дознати да ли су Нијемци већ посјели Градину и Обров.

Стижемо у Затон. Батаљон истура сва могућа осигурања. Тихо, као никад дотад, прикрадамо се Градини. На доста јасном небу већ се оцртава силуета Градине. Сви је добро знамо. Како је и не бисмо знали — већ смо је више пута бранили и заузимали. Тишина. Батаљон застаје. Претходница с бомбашима излази на Градину, али умјесто Њемаца чекају нас суре кремене стијене. Омладинци су већ на њима. Олакшање.

Ипак, чекати и одмарати се не можемо. Према западу, изнад самог Бијелог Поља, на једва два километра од нас, заобљени врх Оброва, Цокотин обасјала је мјесечина. Наш циљ је Обров. Познамо и њега добро. На њему смо љетос водили одсудне борбе са есеоовцима. Ми из Трећег батаљона управо смо, прије свега петнаестак дана, биваковали у селу Оброву, које се смјестило на сјеверозападним падинама Оброва. Премда добро познат, он је ноћас веома тајанствен. Сватко је заокупљен једном истом мишљу: јесу ли Нијемци већ на Оброву?

Батаљон се брзо и тихо престројава. Подилазимо Обровусјужне и источне стране. Тишина. Ведра и нимало хладна ноћ, за то доба године, пуна мјесечине, није нам добар савезник. Опрезно и сасвим тихо примакли смо се врху Оброва. Напрегнутог погледа осматрамо обрисе. Пажљиво ослушкујемо. Борци су већ спремни. Ту смо на самом врху. Напетост достиже врхунац. Сваког тренутка очекујемо да прасак бомбе, или рески рафал њемачког „шарца", запара ноћну тишину. Али од свега тога ништа. Обров је нијем, као да на њему нема живота. Мали застој, а затим громогласно:

— Јуриш, омладинци!

Неколико хитрих скокова и ми смо на врху Оброва. И гле чуда: Нијемаца нигдје. Није требало дуго и читав врх Оброва, звани Цокотин, већ је чврсто посјео Трећи батаљон.

Мало смо предахнули. Неки су „на положају", а неки се одмарају у повећој колиби. Касније су и четни економи успјели донијети храну. Остатак ноћи брзо је прошао.

Освануо је диван дан. Помало и сунце обасјава борце Седме омладинске. Доље, у Бијелом Пољу, и даље се пестом чује тутањ ње-

мачких возила. Но још увијек ништа не подузимају против нас. Ми смо опрезни. Пажљиво осматрамо.

Многи се наши борци мало и одмарају — „у позадини".

Први јутарњи сати полако одмичу. Ситуација још увијек непромијењена: на врху Оброва је Трећа чета Трећег батаљона, а њемачка колона пролази путем Бродарево — Бијело Поље.

Већ је скоро једанаест сати. Одједном њемачки лаки противавионски топови, „флакови", отварају на нас ватру. Гађају сами врх Оброва Цокотин. Али њега је готово немогуће погодити. Облик му је такав да ни најбоља коректура ватре не помаже. Мало ниже, **CJ**-дамдесетак до сто метара испред нас, експлодирају и двадесетмилиметарске гранате. Мало више оне фијучу изнад наших глава и далеко иза и изнад нас експлодирају у зраку. Пуцају с ватреног положаја на самом прилазу Бијелом Пољу са сјеверне стране. Изгледа да су ту два оклопна аутомобила. По дугим рафалима знамо да више цијеви одједном пуца на нас. Нисмо сигурни да ли то намјеравају да нас држе на „пристојном" одстојању од њихове колоне, или је то припрема за напад. Осматрамо још боље него до тада.

Није требало дуго чекати. „Флакови" су замукли. Сви смо се претворили у око и ухо. Кад одједном, на осамдесетак метара од нас — многи су храстови грмови „оживјели". Њемачки војници у каки (драп) униформама вјешто и хитро се пребацују од грма до грма. Изводе то као на борбеној обуци. Видимо их ту и тамо, како се неки Швабо баци у грм, а затим брзо откотрља даље. То су њихови познати Кустен Јаегери (морнаричка пјешадија). Елитна јединица њемачке војске.

Зачу се одлучни глас командира Мицка (Милутин Мићовић):

— Пушкомитраљези!

Збројовке, бренгали и шарци, њих седам-осам, осуше једновремено прецизну и убитачну ватру. Нијемци су приковани за земљу. Сви знамо: не смијемо их пустити да дођу на одстојање са кога нас могу засути ручним бомбама. За то се брину наши пушкомитраљеспи. Ми смо у повољнијем положају. Наше бомбе лете низбрдо, па их можемо даље бацити иако њихове имају ручке.

Бацамо неколико бомби. Нијемци бјеже. Опет је на Оброву завладала тишина. Но, не задуго. Њемачки лаки противавионски топови поново су у акцији. Жестином своје ватре озбиљно су нам стављали до знања да они свакако желе врх Оброва. Рафали су сада дужи, а размаци између њих краћи. Резултати су, међутим, опет исти као и прије напада њемачке пјешадије. Ту испред нас дими се из понеког храстовог грма. Вјеројатно је нека свијетлећа или запаљива граната запалила сухо лишће. Али, то је и укупан резултат артиљеријске припреме. Са тог ватреног положаја немогуће је туђи сами врх Оброва.

Ватра из топова одједном је престала.

Већ смо помало навикнути на то. Знамо што сада слиједи. Није требало дуго чекати. Опет као и први пут. Иза младих храстова и храстовог грмља прикрадају се њемачки „јагери". Врло су брзи. Хитро се бацају на земљу, а затим котрљају даље. Ни наши рафали и ручне бомбе неће у празно. Ми смо већ искусни борци и знамо због чега то Швабе тако раде.

Наши пушкомитраљези опет су приковали њемачку пјешадију. Бомбе су спремне. Нијемци покушавају пушкомитраљезима и ручним бомбама. Узалуд. Командир Мицко наређује да се бацају бомбе. Петнаестак наших бомби уздрмало је одлучност Нијемаца. Поново бјеже. Видимо их између грмља и храстова, ту и тамо извлаче мртве и рањене. Наши их пушкомитраљези засипају ватром. Не видимо их више.

Не знамо јесмо ли их овога пута и сасвим протјерали, или ће са они опет вратити.

Нисмо морали дуго размишљати. Њемачка артиљерија опет нас обасипа жестоком ватром. Али њена ефикасност је готово никаква. Ми смо навикли да флакови просипају ватру испред и изнад нас, па то више нема никакав ни морални ефекат. Знамо што ће услиједити када престане артиљеријска ватра. Зато сада пазимо да нас, ипак, случајно не заобиђу и нападну с леђа. То је готово немогуће. Ми смо тако сигурно посјели Цокотин да нас је тешко изненадити било с које стране.

Све се опет понавља. Артиљеријска ватра нагло престаје, а мало затим њемачки „маринци" се поново прикрадају. То се поновило шест пута. Тај посљедњи, шести, напад свима нам је остао највише у сјећању.

Тај шести напад отпочео је као и ранијих пет. Дан се примицао крају. Њемачка је артиљерија нагло замукла. Ми смо спремни да их још једном одбијемо. Чекамо напад пјешадије. Овај пут много дуже Чујемо: „Форверц!... форверц!. .." Не можемо уочити ниједног њемачког војника. Већ смо помислили да су овога пута смислили неку посебну тактику. Тада се одједном зачу још гласније: „Форверц. .." Њемачки официр с машинком у руци устао је и потрчао према нама. На његове раније команде нитко није устајао. Нијемци су се добро уплашили. Официр је одлучан. Покушава личним примјером да поправи пољуљани морал своје јединице. Такав примјер неће више никада поновити. Наш храбри пушкомитраљезац Радоман Чуровић устаје од свог пушкомитраљеза, узима бомбу, коју је поред себе држао, и њом погађа њемачког официра. Машинка му лети устрану. Наша бомбе и пушкомитраљеска ватра и сада су несавладива препрека. Нијемци бјеже, али овога пута панично. Гонимо их кратко. Знамо да ће им артиљерија пружити подршку, а тада би нас могла угрозити. Претпостављамо да се више неће повратити. Полако се спушта ноћ.

Брзо смо прешли од једног до другог краја чете. Губитака немамо. Нити ни рањених. Муницију смо добро потрошили. Треба је одмах попунити.

Прегледамо терен испред наших положаја. Њемачки официр мртав. Остали су недирнути: машинка и пиштољ. Скоро су сасвим нови. Били су то драги трофеји. Тада су, код нас, још увијек биле на цијени њемачке машинке с наслоном за раме на склапање, и њемачки парабелуми.

Брзо смо организирали положај наше чете за обрану у току ноћи. Неколико малих група бораца уз пушкомитраљезе, неколико осматрача. Остали су се повукли до велике колибе на врху.

Касно у ноћ, када се све већ било одавно стишало, наши осматрачи доводе једну старију жену из села Оброва. Она је дошла да

види своју колибу да ли је остала читава. Прича нам како су Нијемци поред њене куће у Оброву снијели, како то она каже, тридесетак носила. Чула је запомагање рањеника.

Наши неуморни економи и сада су нас обрадовали. Овога пуга донијели су и храну. Ми смо већ послали извјештај штабу батаљона, који се налазио у близини. У њему је кратко стајало: „Ми смо и даље на Оброву. Губитака немамо".

Као доказ, како су се провели Нијемци, послали смо им заплијењену њемачку машинку и пиштољ.

Антон НИКОЛИЋ

БОРБА ЗА МУШИН КРШ

Тридесетог новембра 1944. године ујутро Други батаљон је кренуо из рејона Рожаја. Скоро цијели дан смо маршовали. Било је напорно. Предвече смо стигли у Беране и ту преноћили.

Сјутрадан је требало да се настави покрет за Лијеву Ријеку. На том правцу су јединице наше дивизије водиле борбу с Нијемцима кији су се повлачили од Подгорице. Међутим, кад смо се постројили, наређен је покрет за Бијело Поље.

Ситна јесења киша нас прати цијели дан, а мало ко од нас има шаторско крило. Крећемо се каљавим сеоским путевима, али маршујемо пјевајући. Ноћ брзо стиже. Кратак је дан у позној јесени. Марш смо наставили и у току ноћи, а пред зору избисмо у село Мајсторовине. Према нама, цреко Лепенца и цесте Бијело Поље — Колашин, злокобно се уздиже Мушин крш. На њему су Нијемци, претходница јединица које су од Пријепоља пошле да помогну извлачење својих снага од Подгорице.

Већ су биле почеле чарке с Нијемцима око цесте. Борба се разгарала на нашем десном крилу. То је у борбу ступила наша Друга чета. Међутим, Нијемци су опазили и нас, Трећу чету. За неколико минута пало је међу нас преко тридесет граната и мина. Ми смо се кретали неким дубоким вододеринама и то нас је спасило. Прошли смо оез губитака.

Око два часа по подне је наређено да пређемо ријеку и да са сјеверне стране, од Церова, нападнемо на Мушин крш. Са својим одјељењем кретаосам сеиспред чете, у претходници. Терен којим смо се кретали био је погодан за подилажење и није нас досезала непрљатељска ватра. Кад смо избили на пошумљени гребен, застали смо да се одморимо. Таман сједох на један камен и почех да се нешто шалим с друговима,, кад иза леђа чух: „форверц". Одмах ми би јасно ко је ту. Испоставило се да смо и мииНијемци пошли на исти гребен, само са разних страна. Али, ми смо прије њих ту избили. Брзо се окренух и бацих бомбу на њих а из пушкомитраљеза испалих два кратка рафала. Припуцаше и остали другови. Нијемци устукнуше и не успјеше ништа озбиљније да предузму. Убрзо на положај стиже цијела че-

та. Већ залази сунце. Када сам извијестио командира чете Радосава Раичевића што се збило, он ми нареди да са одјељешем останем на предстражи до поноћи, а тада ће нас смијенити.

Око 19 часова на наш положај стигоше командир чете и командир нашег вода Бранко Ћулафић с два борца. Недалеко од нас, можда на око двјеста метара, видјела се ватра на њемачким положајима. Тада ми командир чете нареди да узмем два борца и пођем у правцу ватре, с десне а командир вода ће са осталим борцима поћи с лијеве стране. Треба да извршимо кратак, изненадан препад на његове Доложаје, а послије да се одмах повучемо.

Кроз густу шуму се повлачимо полако и опрезно. Кад смо пришли ватри на око педесет метара, видим да њемачки војници примају вечеру. Ми припуцасмо. Изненадисмо их. Рањеници зајаукаше а неки попадаше. Међутим, та се јединица среди и отвори ураганску ватру по нама. Спасише нас ноћ и дебела букова стабла, те се без губитака повукосмо на полазне положаје.

И даље смо остали на предстражи. Тек око поноћи стиже економ чете Радоман Шпањевић и донесе нам харну. Нешто касније на наш положај дођоше командир чете и командант батаљона. Издадоше наређење за напад. Али, сада напада цијела чега. Половина чете иде у бомбаше, а остали их с пушкомитраљезима, прате. За вођу свих бомбаша одређен је Бранко Ћулафић. Мени командир чете нареди да пођем истим правцем куда сам ишао у препад. Наређено је свима да строго пазе и да нико не опали ниједан метак док вођа бомбаша не баци бомбу и док се не зачује његов глас: „Напријед, омладинци!"

Крену Трећа чета. Полако прилазимо непријатељуТ Не чује се дах. Убрзо затим настаде експлозија бомби. Ја налетјех на тројицу Нијемаца и покосих их рафалом из пушкомитраљеза. Прескочисмо их и потрчасмо даље кроз шуму. Уз мене трчи Карабасил и вели:

— Неће се Хитлер мучити да овој троЈици спрема зимницу.

Чује се јаукипанично викање Нијемаца док бјеже низ падину Мушина крша. Иако их заклања шума, наши борци их сустижу.

Борба се утиша а затим и престаде.

Тамо гдје су Нијемци били заноћили био је прави русвај. Лежи 27 мртвих Нијемаца. Не знамо колико су те ноћи одвукли мртвих и рањених, али је наша патрола ујутро чула, од неког позадинског радника, да су Нијемци имали 39 мртвих и 58 рањених. На бојишту су им остале чак и ципеле. Заплијенили смо на десетине пиштоља, двогледа, пушака, сандука муниције и ручних бомби. На бојипггу су остале канте меда, сандуци конзерви, шунке и разна друга храна. Скуписмо неколико шаторских крила и двадесетак ћебади и направисмо шатор, у који се удобно смјести наше одјељење.

Послије борбе се одмарамо. Дио људства је на предстражи на врху Мушина крша. Остали се одмарају. Имамо хране у изобиљу. Прерадосни смо. А како и не би. Тако смо их помлатили а од наших је само Љубо Ненезић лакше рањен. Сад смо сви на врху. Имамо до--бар и прегледан положај.

Око десет часова, међутим, Нијемци извршише снажан напад на нашу чету. Само сипају шарци, аутомати и грме ручне бомбе и тромблонке. Цио Мушинкршјеу диму, као да га је магла прекрила. Ни-

јемци су нам подишли на двадесетак метара. Тучемо и ми њих јаком ватром. Већ смо потрошили половину сандука ручних бомби које смо били заплијенили претходне ноћи. На споју нашег првог и другог одјељења уклинило се десетак Нијемаца. На њих одједанпут бацамо више ручних бомби. Послије експлозије чу1'е се јаук њихових рањеника а мртви се прострли поред букава. Командир вода Милутин Дакић, пресрећан пгго се храбро боримо и што нико не помишља на одступање, иако су Нијемци испред нас, и то веома близу, шчепа двкје бомбе, па повика:

— Браво момци! Само тако наставите! — Он баци једну бомбу, па поскочи да види гдје ће другу да баци. Али када њу баци би тешко рањен. Неки другови прискочише и одмах га изнијеше с положаја.

Нешто је попустила ватра нашег другог одјељења. То Нијемци осјетише, па још снажније извршише јуриш на њихов положај. С неколико другова Тодор Јањушевић поче да се повлачи. Кад смо то видјели, ми у том правцу осусмо јаку паљбу и бацисмо већи број бомби, те Нијемце заустависмо. Тада се ови другови вратише на положај и наставише упорну борбу.

Нијемци врше непрекидно јуриш за јуришем, али трпе губитке. Ми се на врху крша добро држимо. Положај је веома погодан за борбу, а имамо доста муниције и ручних бомби. Кад их распалисмо с понеком дефанзивном енглеском бомбом, јече падине Мушина крша. Очито је да нам ништа не могу. Наша чета се дивовски бори. Од јаких детонација бројних ручних бомби ништа се више и не чује. Рафали шараца и бренгала непрекидно се смјењују, а њихов одјек сустиже један другот,

Негдје иза подне наређено нам је да се повлачимо. Чинимо то тешка срца. Имамо ватрену надмоћност и погоднији положај. А како да оставимо и онолику храну. Били смо убијеђени да бисмо се могли одржати на положају колико смо хтјели. Но, наређење се морало извршити. И повукосмо се. Кад је неко од нас пренио команди чете г;0 наше увјереље, комесар Балетић нареди да се вратимо на положај. Кренусмо назад. У томе наиђе поред мене командир вода Бранко Милановић и даде ми лијеп ранац. Вели:

— Писаре, ево ти за успомену ранац каквог до данас нијеси видио.

Почех у тај ранац да трпам своје ствари. Не стигох ни да се захвалим Бранку на дару а на нас се сручи јака ватра. Чета се брзо повуче и једва стиже да пружи какав год отпор. И ја се повукох иза гребена. При повлачењу угледах на западној страни Бојне њиве Станка Додера како се једва креће. Био је рањен. У исти мах чух и глас:

— Не остављајте рањеника!

То се понови неколико пута. Најприје помислих да је то нека варка. Да није то, можда, неки четник с Нијемцима. па покушава да нас намами из заклона. Ипак, пођох у том правцу. И имам што да видим: Манојло Раковић вуче тешко рањеног Миливоја Карабасила, борца моје десетине. Прискочих му и заједно га понијесмо. Пођосмо кроз густу шуму, куда би тешко прошао човјек сам а камоли с рањеником. И када некако избисмо на ивицу шуме, до нас дотрчаше неки другови. Послао их је командир чете. Нећо Живковић узе на леђа

рањеног Карабасила, а Лазар Петровић и ја пођосмо до једну куће не бисмо ли каква носила склопили. Другови су, међутим, већ били нашли коња и преко њега ставили рањеника.

У том тренутку од сусједне куће изби група Нијемаца. Друго^и с Карабасилом зађоше у шуму, иза једног гребена. Мислили смо тада да ће се рањеник спасти. Но, нијесмо знали да чета, а ни батаљон нијесу оставили никога да би нас прихватио :-,ападно од Бојне њш>е. Они су вјероватно, били убијеђени даје Карабасил спасен, па су журили да што прије стигну на Слијепач-Мост, прије Нијемаца. У међувремену, Нијемци који су се налазили према Церову брзо су запосјели гребен од Бојне њиве. Пошто су видјели коња с рањеником, отворили су ватру и убили коња и још два друга који су придржавали рањеника. Миливоје, видећи то, а да не би пао у руке непријатељу, брзо је извадио бомбу и активирао је, те тако одузео себи живот.

Неколико нас који смо били остали иза чете нађосмо се сами у њемачком обручу. Излаз пронађосмо тако што бацисмо неколико бомби на Нијемце испред нас и кроз шуму се пробисмо. Раздвојисмо се у двије групе и под заштитом мрака, који ускоро паде, пробисмо се за четом. У њен састав приспјесмо тек у Лепенцу.

Милош ТИЈАНИЋ

ГРУЈОВ КАЧАМАК

Прва чета води борбу на Фемића Кршу. Четници дају снажан отпор. Успијевамо да их одбацимо с положаја. Помоћник комесара чете Грујо Новаковић, пролазећи поред једне куће, примијети кроз отворена врата на ватри велики бакрени котао у коме се ковитлала врућа вода, а поред ватре гомилу ољуштеног кромпира и, у једној посуди — брашно. Није му било тешко да закључи: то су четници спремали храну. Не двоумећи се много пожури с два борца да од већ припремљених артикала скува добар ручак. Ужурбано се спремао качамак.

У тим тренуцима четници учесташе с противнападима како би вратили изгубљени положај. Ми их неко вријеме одбијасмо, али они не узмичу већ све жешће нападају и успијевају да нас потисну из Фемића Крша. Њихови предњи дијелови већ су заузимали прве куће и усмјеравају напад ка кући у којој су им остале намирнице а сад Грујо с друговима кува качамак. Позивамо Грује да напусти кућу, јер постоји могућност да падне у клопку. Он, међутим, за све то много не хаје но наставља с кувањем каода се ништа не дешава. Четници стигоше скоро надомак куће. Настаде критична ситуација и за Грује и за другове.

Поново позивамо Грује да одмах напусти кућу и одступи. Грујо, видећи четнике близу куће, испали с друговима неколико метака на њих, а потом ухвати објема рукама велики бакрени котао пун качамчка, и преко чистине појури за четом. Четници отворише ватру на њих, али и ми припуцасмо и на кратко их уђуткасмо.

Грујо се с качамаком пребаци у јаругу у којој смо се ми били прикупили да поновимо напад. Онако здепастим прстима он поче на брзину да извлачи качамак из котла и да га дијели борцима. Кад и посљедњег борца подмири рече:

— Ето, сад сте попуњени муницијом, па — јуриш, соколови. Напријед!

Мишо ***МИЛИЧКОВИЋ***

СНОВИ И ЗАНОСИ, НАШИ И ПАВЛА КНЕЖЕВИЋА

У касну јесен 1944. године бригада је водила дуге и исцрпљујуће борбе на лијевој обали Лима код Бијелог Поља. Данима и ноћима без одмора и готово без сна једна према другој стајале су двије војске —• Нијемци и омладинци Седме бригаде „Будо Томовић". Данима нијесмо добијали ништа топло за јело, а, ипак, били смо задовољни и кад добијемо какав-такав оброк. Спавали смо обучени и обувени, увијек спремни за покрет и акцију. Већина тих дана и ноћи била је испуњена борбама на живот и смрт.

Па и у таквим условима сваки свој слободан тренутак користили смо да се војно и политички изграђујемо. Тих дана је Павле Кнежевић, ђак которске поморске трговачке академије, комесар чете, форсирао одржавање часова из географије и познавања природе. Часове сам припремала и одржавала ја, а он је водио дискусију. Моја излагања била су ограничена на средњошколско градиво, и то онолико колико ми је раније стечено знање остало у сјећању, јер литературе за посебну припрему и није било. Након мог излагања ријеч је узимао Павле. Понекад је знао говорити сатима. Толико је занимљиво излагао да нијесмо ни примјећивали кад је прије пао мрак. Час се настављао и ми нијесмо престајали да га са уживањем слушамо. Часови су трајали до дубоко у ноћ.

Тако јебилоиуочиборбе на Градини. Послије једног таквог часа дуго смо, до касно у ноћ сједјели и сањарили под мјесечином. Разговор је почео о томе што ћемо радити послије рата. Павле вели да ће бити комесар колхоза. Ја сам жељела да будем учитељица, такође у неком колхозу. Учитељица је било тадашње моје опредјељење, пошто сам била ученица учитељске школе. И други су свој животни позив опредјељивали према својим склоностима —• командир бригаде, колхозник, али нико ван колхоза. Ја сам тврдила, јер сам тако замишљала живот у колхозу, да ћемо носити бијелу униформу. Дабоме, додао је на то неко, а на колхоз ћемо сви долазити авионом...

Сјутрадан је била борба на Градини. Ми смо били у шанчевима изграђеним на врху брда. Слаби су то били иаклони, посебно од бацача којим је непријатељ почео немилосрдно да нас туче. Наша Трећа чета била је, међутим, испод врха брда, испред утврђених положаја. Имала је задатак да Нијемце дочека ручним бомбама. Ураганска ватра из много оружја била је концентрисана на саму главицу. Од кише

кУРшума и граната дизала се прашина. Помијешали смо се с Нијемцима. За сваким дрветом био је Нијемац или наш. Радиле су само ручне бомбе.

Повлачили смо се под борбом. Било је доста мртвих и рањених. На обје стране. Ми смо изгубили доста другова. Погинуо нам је пуш— комитраљезац Саво Вукасовић и његов помоћник. Било је и рањених другова. Међу погинулим био је Павле Кнежевић.

Увече тога дана окупљали смо се на слиједећем положају. Вече је било тихо, пријатно. Сунце је било на заласку, гријало је топло за то доба године. Ипак, каква разлика, између претходне и ове вечери. Срца су нам била препуна туге. Никад више неће бити вечери налик на ону претходну. Па и ако их буде из њих ће изостати другови које смо у тој борби изгубили. Неће бити ни комесара Павла. И он је остао на Градини.

А кад смо по обичају повели коло и пјесму „Наша борба захтијева, кад се гине да се пјева", много је суза само потекло низ наше образе.

Стана ДЕЈ1ЕВИЋ

НА ПАДИНАМА БЈЕЛАСИЦЕ

Њемачкој и четничкој групацији која се из рејона Подгорице извлачила преко Вјетерника, Колашина, Мојковца, и Бијелог Поља у сусрет су, да је прихвате и помогну јој да се извуче, упућене јаке снаге с правца Пријепоља и Бродарева.

Седма бригада је имала задатак да спријечи снагама од Пријепоља и Бродарева да се споје са снагама које ***су*** се извлачиле из Подгорице. А ако им то, ипак, успије, ми смо имали да њихове колоне нападамо с бока и да им наносимо што веће губитке.

Четврти батаљон је заузео положаје на падинама планине Бјеласице. Тада сам била референт санитета у Првој чети. Наш положај је доминирао комуникацијом Мојковац — Бијело Поље. С нестрпљењем смо очекивали наилазак непријатељских снага. Густа магла је ограничавала видљивост на коју десетину метара. На положају је владала мртва тишина и сви смо се претворили у ухо. Ослушкујући и осматрајући испред себе, примијетила сам групу њемачких војника како се крећу у стрељачком строју према нашем положају. Десно од мене је водни делегат Васко Ћулафић. Најприје сам њега, а затим и друга лијево од себе, шапатом извијестила о томе, показујући руком правац наиласка Нијемаца. Потом су борци наставили да један другог преко везе обавјештавају. Убрзо смо из свег оружја отворили најжешћу могућу ватру. На то су Нијемци одмах одговорили ватром. Залегли и пузећи почели су да нам се приближавају. Туклисмо их и ручним бомбама, али они нијесу одустајали. Једни су гинули а други долазили. Кањон ријеке Таре одјекивао је од експлозије бацачких мина и ручних бомби.

Наша чета је доста дуго држала положај. Међутим, рејон којк је чета бранила био је исувише велик а појачања ниоткуд нијесу имала стићи, па смо, послије осјетних губитака морали да се повлачимо. Рањени борац кога сам превила носио Је ручни минобацач. А ја сам чврсто држала у руци бомбу коју сам одшрафила док смо били на положају. Плашила сам се да ме не ухвате. То је примијетио Милорад Јашовић и тихим гласом ме питао запгто држим одшрафљену бомбу у руци. Кад сам му објаснила, он се само осмијехнуо. И даље сам ишла држећи чврсто бомбу у руци.

Као референт санитета чете водила сам бригу о рањеницима. (Њихово ношење је било отежано. Снијег је био висок. Земљиште стрмо и пошумљено а температура ниска. Ангажовали смо више борага да наизмјенично носе рањенике а при наиласку на планинске колибе у њима смо се мало и одмарали. Организовали смо нов положај за одбрану.

У међувремену, сам прекомандована у митраљеску чету батаљона чија се команда налазила у селу Рујишту.

Ускоро смо прешли у противнапад. Наставили смо са гоњењем Нијемаца и њихових помагача. Наш побједоносни ход нико није могао зауставити. Народ нас је свуда одушевљено дочекивао. Омладина и дјеца, чим би нашу колону угледали, веселили су се и пјевали, поред многих, и пјесму:

Стој, Швабо, нећеш даље,
маршал Тито војску шаље.
Стој, Швабо, стој!

Ката ВУЛЕТИЋ-ЋУЛАФИЋ

ОД ПРИЈЕЛОГА ДО ЦЕТИЊА И НАЗАД

Послије усиљеног марша из рејона Берана (Иванград) бригада је посјела положаје на лијевој обали Лима, да затвори комуникацију Бијело Поље — Колашин.

Тек што смо стигли и журно посјели положај на Оштрељу, изнад Равне РиЈ'еке, на положај стиже курир и готово пред њемачким цијевима ми саопшти да се хитно јавим штабу батаљона. Штаб је би)о нешто уназад. Тргло ме је то неочекивано наређење. Зар и од ове наше припреме за борбу има нешто важније и хитније. Није ми право што ме зову, али морало се поћи. Кад стигох у штаб, замјеник комесара Новак МатиГјашевић ми рече да ћу још тога дана, са омладинцима који већ стижу, поћи на Други конгрес омладине Црне Горе и Боке. То ме је изненадило, а и обрадовало.

Оставили смо положаје, другове и јединицу у јеку најжешће борбе и већ се тог дана Ј'авили штабу бригаде. Ту смо се састали са осталим делегатима из бригаде. Било нас је, колико се сјећам, 23 омладинца од 16 до 19 година старости. Већином смо се знали лично. Сјутрадан, послије прикупљања код штаба бригаде, морали смо ријешити

један непредвиђен борбени задатак. Положа једне наше чете Нијемци су напали јаким снагама. Чета је трпјела велике губитке, али држала је положај. Наређено је да јој ми делегати кренемо у помоћ и да примимо слиједећи непријатељски удар. Успјешно одбијање непријатељског напада стајало нас је губитака: један делегат је погинуо, а двојица су умјесто да пођу на конгрес, задржани у бригадној болници.' Пошто смо предали положаје, у току ноћи смо се извукли из борбе и већ у освит новог дана пошли на конгрес.

С нама се упутило и неколико руководилаца из бригаде, одређених да иду у СрбИју, у новоформиране јединице, а било је и неколико лакше рањених.

Конгрес се одржао у тек ослобођеном Цетињу. Да бисмо на вријеме стигли, морали смо се кретати беспутним планинским предјелима, по снијегу мјестимично виооком и до метар и по, на температури која се спуштала и до минус петнаест. Од села Пријелога и Лубнице пут нас је водио планином Јеловицом, кроз Колашин и Липово, па преко Вратлаи Сињајевине на Крњу Јелу, Боан и Шавник, преко планине Војника, Никшића, Ластве Чевске и Чева — до Цетиња. Нигдје друмом да путујемо, једино смо га на неколико мјеста прешли.

Кроз Колашин, смо прошли непосредно након што су га наше јединице напустиле, док су у Матешеву још вођене борбе. Не знајући да ли у граду има непријатељских дјелова, кроза њ смо прошли распоређени тако да смо сваког тренутка могли прихватити борбу.

На Вратлу и Сињајевини смо се срели с већом групом наших авијатичара који су до тада били у базама у Африци и у Италији. Ови терени тада нијесу познавали друге путнике осим партизана. Храну смо само повремено имали, а први оброк послије Пријелога примили смо у Боану.

У Никшићу се тада налазио штаб Другог ударног корпуса с неким мањим јединицама и нижим командама. Ту смо се боље одморили, нахранили и очистили. Град је био препорођен.

А што је тек био живот у Цетињу. На немаштину се нијесмо осврталн, њу смо познавали, већ је било све посвећено сусретима и познанствима. Град је претворен у омладински логор. Ту је било на стотине делегата из јединица и с терена, наоружаних и без оружја, младића и дјевојака, пролетера, ударника, омладинаца.

Били смо пријатно изненађени кад су нас организатори конгреса стали смјештати по приватним кућама. Упали смо у конфор о коме смо до тада могли само маштати. А, искрено речено, нијесмо га жељели. Знали смо што нас и послије тога чека, кад се вратимо у јединице. Чека нас опет неспавање, хладноћа, маршеви, смрзнути оброци на положајима, рафали, крв и смрт.

Кад смо се стали договарати о томе ко у наше име да иступи на конгресу, испало је да имамо толико бомбаша, курира, митраљезана и извиђача чија имена и подвиге не смијемо заобилазити, толико неустрашивих чланова СКОЈ-а и КПЈ да сваки од 20 делегата треба понешто да каже. Требало је.поменути комесара Мата Церовића, неустрашиву Аницу Ђурашиновић, пушкомитраљесца Томовића, командира бомбаша Божа Вујачића и толике још јунаке Седме бригаде. Али шансе да се стварно говори биле су знатно испод предвиђања.

То је запало само неколицину, највише три-четири делегата наше бригаде.

У току вишедневног рада конгреса говорили су многи делегати и позадински радници, све омладинци и омладинке. Сви су имали много да кажу и казивали су. Поменута су многа имена бомбаша, курира, пушкомитраљезаца и митраљезаца, командира и комесара, омладинаца и омладинки, мртвих и живих. Говорено је о многим борбама, о небројеним губицима непријатеља, о братству и јединству. Упућени су и борбени позиви свој омладини да се сврста у наше редове и појача темпо борбе за потпуно уништавање непријатеља и ослобођење земље. То је била у правом смислу борбена смотра читаве ондашње црногорске младе генерације.

Ми смо интимно очекивали и надали се да ће конгресна застава нама припасти, јер смо ми представљали омладинску бригаду. Били смо због тога горди на свој удио борби и на своје успјехе. Али се наша очекивања не остварише. Застава 'је припала бољем од нас — Четвртој пролетерсксиј црногорској бригади. Примила ју је Вукосава Мићуновић.

У Цетињу је остао дотадашњи руководилац СКОЈ-а наше бригаде Живко Радиновић. Његову је дужност преузео Видоје Жарковић.

Откако смо се запутили ка Цетињу никаквих вијести о бригади нијесмо имали. Вјеровали смо да се покренула с мјеста на коме смо је оставили. Око тога смо збијали и шале. Ситница ће бити, шворили су они најмаштовитији, пут до Цетиња при овом што нас чека, позивајући се на лозинку „правац Рајловац" коју смо одраније имали. Побојали смо се да ћемо је стићи тек у Бвсни.

На повратку су нас чекале нове тешкоће и напори: дјелимично учешће у борбама за коначно ослобођење Подгорице, борбе за Бјетерник, пут преко снијегом завијаних кучко-албанских планина и кроз Врмушу.

Бригаду смо нашли на мјесту гдјесмоје и оставили прије мјесец дана. Само у њцј нијесмо нашли много другарица и другова. Неки нијесу више били међу живима, а други су били рањени. Али смо зато затекли доста нових бораца, омладинаца који су се одазивали позиву конгреса и ојачали борбени строј бригаде.

Владо ДУБАК

ПУТОВАЊЕ ЗА ДРУГИ КОНГРЕС УСАО ЦРНЕ ГОРЕ

Одређивање делегата и њихово припремање за Други конгрес Уједињеног савеза антифашистичке омладине Црне Горе почели су још крајем новембра 1944. У то вријеме је Седма омладинска изводила офанзивна борбена дејства око Сјенице и Рожаја и ширила слободну територију у Санџаку. Да би спријечила продор њемачке 22. дивизије ка Мојковцу и Колашину, бригада је, аатим, извршила марш правцем Рожа!је — Беране — Фемића Крш — Затон.

Припреме за одлазак делегата на Други конгрес нијесу ни тада престале. Делегацију од 12 чланова предводио је секретар комитета СКОЈ-а бригаде Живко Радиновић. Организовани смо у посебна одјељења, а задатак нам је био да до поласка на конгрес држимо дио положаја у непосредној близини штаба и спријечимо сваки евентуални покушај непријатељског упада у рејон на коме су били смјештени приштабске јединице и штаб бригаде. Ту смо се задржали неколико дана.

Средином децембра делегација је кренула на дугинапоран пут. Водио је преко снијежних, врлетних и беспутних црногорских брда и планина, које се тешко савлађују и у љетним мјесецима. Одјећа нам је била доста скромна. То је било оно што смо још од куће понијели. Само је покоји комад био енглеског поријекла или из плијена, са убијених непријатељских војника.

Сви смо били одушевљени што смо послије годину дана живота у бригади били изабрани за делегате. За све нас је то било велико признање, морална награда.

Првог дана марша савладали смо пут од Фемића до Лубнице. Ту смо ноћили. Подијељене у четири групе, одборник нас је смјестио по кућама. Из разговора с домаћинима чули смо да је Пеко Дапчевић лакше рањен. То је била за нас неугодна вијест, али тјешила нас је нада да то не мора бити и истина. У свануће смо наставили пут преко Бјеласице за Колашин. Иако је био децембар. а планина покривена снијегом и без пртине, савладали смо је. С мањим предасима маршевали смо читав дан и касно навечер стигли у неко село близу Колашина. Сви смо преспавали код једне породице која је била срцем и душом уз наш ослободилачки покрет.

Маршруту смо наставили преко Доњег и Горњег Липова и превоја Вратла, да бисмо тога дана стигли до катуна на Сињајевини. Пошто смо кренули нешто касније, код Вратла нас је затекла ноћ. Ипак смо наставили покрет. Одједном се навукла магла. По лицу, врату и прстима почеле су нас бости ситне игличасте ледене капи. Да бисмо се колико-толико заштитили од студени, из ранчева смо вадили што је ко имао од резервног веша и замотавали главе, остављајући мале отворе за очи. Али ни то нам није много помогло. Нијесмо, изгледа, најбоље одмјерили своје физичке снаге и могућности. По таквом невремену на овој планини се врло тешко снађи и дању, а камоли ноћу. Суочен с тим и одговорношћу за животе толиких младих људи вођа делегације је одлучио да се вратимо назад, у Горње Липово, да ту преноћимо, узмемо водича и да сјутрадан наставимо покрет. Другог избора и није било, па се с том одлуком сви сложисмо.

Кад смо наредног дана кренули преко Сињајевине, с водичем који је врло добро познавао терен, требало нам је пуних осам сати да стигнемо до прве колибе, до чобанина који је имао доста велико стадо оваца. Горштак нас је почастио сиром и другим што је имао на располагању. Журили смо да се што прије спустимо у Крњу Јелу, па се нијесмо дуго задржали у овом катуну.

У Крњој Јели су нас примили као да смо били њихова рођена дјеца. Кућа у којој сам с неколико другова преноћио била је партизанска. Старица је била у црнини због своја два изгубљена сина. Ипак

се тјешила тиме да другови њених синова напредују и да побјеђују идеје за које су њена дјеца дала животе. У сваком партизану који носи црвену петокраку на капи наша је домаћица видјела своје синове. Разборито се држала и витешки подносила ненадокнадиви губитак.

Запутивши се одатле преко Бона сјутрадан смо стигли у Шавник Ту смо се срели са омладинцима и омладинкама делегатима који се припремају за одлазак на конгрес. Омладина је пјевала борбене партизанске пјесме. Шести дан нашег путовања био је најкраћи и најлакши — камионом смо се пребацили до Никшића. С нама су били и делегати омладинци с терена. Многима, па и мени лично, била је то прва вожња неким моторним возилом. У Никшићу смо имали угодан, прави хотелски смјештај. Тада сам се осјећао као да се налазим у неком велеграду. Омладинци и омладинке су шетали на корзоу као у мирно доба. Почео се ту осјећати нови живот.

Опет је пала команда за покрет. Сад смо се уклопили у колону, с друговима из осталих бригада, партизанских одреда и с терена. Колона вијуга преко брдовитих и крашких предјела, кроз села и засеоке. Жубори разговор и чује се пјесма. Из претргане колоне свако према својој снази хита главном циљу. Сусрећу се стари познаницм, школски другови, знанци, земљаци и пријатељи које је ратни вихор и зов револуције раставио за извјесно вријеме, али их и животним искуством обогатио и прекалио за смјеле успоне и нове подвиге. Послије четири године срио сам се са школским другом Сретеном Димићем, који ми је причао успомене и доживљаје из живота и борби прослављене Четврте пролетерске, а ја њему своја искуства из Седме омладинске. Све је то одавало слику пуне хармоничности и људске солидарности, како се само може исковати у тешким данима и драматичним ситуацијама.

Касно навече стигли смо на Чево. Ту смо били пријатељски дочекани и прихваћени. Од народа тог краја томе смо се једино и надали. Он се вјековима опирао завојевачима, а добронамјерном путнику и борцу за слободу пружао уточиште и са одушевљењем га прихватао у својој средини.

Пут до коначног циља није био више напоран. Прилаз Цетињу постајао је све занимљивИји. Колоне су пристизале из свих крајева Црне Горе, Боке которске, Санџака. Пристизали су и гости из других крајева наше земље. Пароле, славолуци и заставе украшавали су град, давали му свечан изглед и атмосферу за дочек делегата и гостију чинили веома пријатном. Дух другарства и пуног људског разумијевања карактерисао је ту атмосферу — владао је и међу делегатима и између њих и грађана града домаћина.

Ристо БОЈОВИЋ

И ТИ СЕ, СИНЕ, СВОЈОЈ КУЋИ ВРАТИО

Једног хладног децембарског дана 1944. године пошао сам из Будимља, у коме је била бојна комора бригаде, у обилазак батаљопа каје је требало снабдјети муницијом. Батаљони су се налазили ма падинама Бјеласице, према Мојковцу и Равној Ријеци фронтом окренутим према Нијемцима који су се овим правцем извлачили из Црне Горе.

Пут ме водио преко Беран-Села и Горњег Заостра. У Заостру сам свратио у једну кућу да се мало одморим и огријем промрзле руке. Моја појава на вратима непријатно је изненадила троје малолетне дјеце, која се као мишеви склонише у ћошкове кухиње, зачуђено гледајући у мене. Пошто бољи утисак нијесам оставио ни на њихову бабу, жену шездесетих година, упитах је да ли јој се син налази ту негдје у околини, или је код Нијемаца у Подгорици. Као да је очекивала ово гштање одмах ми одговори:

— Душе ми, не знам гдје је.

И без понуде сједох код шпорета да се огријем, а домаћица отиде из кухиње. Кад се вратила примјетих да закопчава кошуљу. То ми даде повода да је питам крије ли то паре, прстење или писмо од сина. Збуњена, она поче да се правда.

— Ма чујеш, стрина — прекидох је — нијесам ти ја у кућу дошао да је претресам, конфискујем, нити да тебе саслушавам, па ни да ти сина тражим, но ме пут нанио. Свратио сам да се мало одморим и да руке огријем. Ако ти то не желиш, ја ћу одмах поћи, од мене се немој плашити.

Изненађена овим ријечима, она мало озари лице:

— Одмори се сине, и огриј се.

Док ми тако разговарамо, у кућу улази старац погурених леђа. Дрхти од хладноће и грчи сукнени капут око голог и мршавог тијела. Пошто се поздрависмо, старац сједе до мене. Понудих га дуваном. Из разговора сазнадох да немају снахе но они двоје подижу унучад.

Укратко их упознадох с најновијим догађајима, увјеравајући их да се крај рата ближи и да слобода није далеко. Савјетовах их да поруче сину да баци пушку коју носи, да дође кући и брине о њима, јер ако се он не врати у њиховој кући неће бити среће. Старипа донесе пуну здјелу јабука и понуди ме. Пошто одбих да узмем, донесе ракију и нали чаше. Одбих и њу.

— А што, забога? — пита ме зачуђено.

— Зато што ми је од страха дајеш. А такву ја чашу не испијам.

Узалуд она сирота настави да ме нуди и увјерава да то чини из гостопримета и обичаја. При поласку понових им оно за сина. Опраштајући се са мном старица ће:

— Ако те кад пут нанесе поред овога дома, сврати.

Не обећах јој, али послије неколико дана проведених на положајима батаљона и. код штаба бригаде у Рујиштима, враћајући се истим путем, свратих. Домаћицу, коју нађох на прагу, упитах:

Може ли се напријед?

— Вазда нам добро дошао! — радосно одговори она. Послије краћег разговора ггочасти ме ракијом и јабукама, а затим ме упита: — А данас узимаш, кад ...

— Зато што ми је данас не дајеш од страха.

— Не, јуначки сине, но ка најмилијему пријатељу овога дома.

Приликом одласка се срдачно поздрависмо. Она ме испрати до прага. Гледајући за мном прекрсти се и рече:

— 'Ајде, сине, и ти се својој кући вратио.

Петар ТАТАР

ДРАМА НА РАЗВРШЈУ

Крајем децембра 1944. године, у току борби с јединицама њемачког 21. брдског корпуса које су се пробијале од Подгорице, преко Колашина, за Босну, наш Други батаљон је био у Сјенкосима, па падинама Бјеласице. Јединице њемачког 21. корпуса су се биле спојиле са својом 22. дивизијом која је продрла од Пријепоља.

Батаљон је добио задатак да нападне Нијемце на положајима код Развршја, изнад Мојковца. Послије напорног ноћног марша стигли смо на Мједено гувно. Ту нам 1је издато наређење за напад. Било је то пред саму зору. Видљивост је слаба иако има и мало мјесечине. Напољу је веома хладно. Мраз жестоко штипа а вјетар тако јако дува да шума на Развршју јечи као помамна. То нам представља тешкоћу у споразумијевању, јер се због близине непријатеља не смије гласно говорити.

Наша Трећа чета иде право на Развршје. Опрезно подилазимо њемачким положајима. Сви смо у напрегнутом ишчекивању судара с фашистима. Још само који тренутак и — ето их, ту су. Док смо подилазили тако, спазих Нијемца како с пушкомитраљезом стоји уз дрво. Да ли је то стварно Нијемац или ми се привиђа? — питао сам се. Напрегнуо сам очи и сада већ видим да је то Нијемац. Међутим, он не мрда. Стоји мирно уз дрво. Питам се да ли је жив. Помислих, можг,а се смрзао на овој страшној хладноћи. Брзо одлучих, сад ћу га слистити. Скинух пушкомитраљез. Међутим, трже ме мисао — ако отворим ватру, биће готови остали другови, упашће међу Нијемце, у засједу, и биће жртава. Одлучих да идем даље па што буде. Пожурих напријед и усред шуме налетјех на ватру. Кад тамо има шта да се види. На ватри се кува кафа а поред ватре нема никога. Шта је ово, помислих. Нешто није у реду, сину ми у главу.

Пошто је дувао веома јак вјетар, а шума хучала, ништа се не чује, а на моменте и слабо види. Помислих: сигурно су моји другови упали у засједу и готово је с њима. Због тога наставих журно даље. Одједном се сручи поклич: „Напријед, омладинци!" Одјекнуше истсвремено експлозије бомби, осу се ватра и борба поче. Међутим, иако ја дувао веома јак в{јетар, који је носио снијег и тресао гору, што је са пушчаном и митраљеском ватром у освит зоре стварало хук,

осјетих да нешто није у реду. Док су Нијемци тукли пакленом ватром са наше стране одјекне тек по који пуцањ.

Питам се: што се ово дешава? А било је ријечи о слиједећем.

Док смо маршовали кроз шуме Бјеласице, на наше наоружање су падале пахуљице с дрвећа и топиле се на њему због топлине наших тијела, те квасиле затвараче. Кад смо стигли на Мједено гувно, гдје је извршен распоред за напад, на нашем оружју су се затварачи замрзли и оружје није могло да дејствује. На другој страни, Нијемци су иза гребена на Развршју били изградили земунице које су биле укопане и имали оружје спремно за дејство.

Кад су старјешине видјеле каква је ситуација, наредили су повлачење. Сваки даљи напад у оваквој ситуацији значио би само губитак у људству и био бесмислен, све док се оружје не открави и буде спремво за дејство. Но, због веома лошег времена било нас **је** који нијесмо обавијештени о томе да се треба повући.

Одједанпут чух глас: „Комунашт! Комунашт!" Нијемци су видјели нашу другарицу Милеву Вујошевић. Један од њих је потрчао да је живу ухвати. Међутим, она на њега опали два метка. Истовремено чу се рафал из аутомата и Милева паде. Била је тешко рањена у ногу. Тада настаде права драма. Нијемац се баци на њу да јој отме пушку и савлада. Иако тешко рањена, Милева га дочека кундаком, удари по глави и одбаци. Он поново насрну као побјешњела звијер. Тада видјех да према њему трчи још неколико Нијемаца. У таквој ситуацији ја покушах из свог пушкомитраљеза да на њих отворкм ватру. Међутим, он ни метка не опали. Био се замрзао затварач. Шта сада да радим? — питам се. Брзо помокрим по затварачу не би ли га откравио. Гледам Нијемце. Окупили се око Милеве и већ је савладаше.

У шуми хучи. Борба се више и не чује а ја сам и скривен посматрам неједнаку борбу фашиста с нашом рањевом другарицом којој, због смрзнутог оружја, не могу да помогнем. Мислим се: не смијем **је** оставити, морам је одбранити, али како. Ако будем пуцао могу и њу убити, па шта сам онда урадио. Ипак одлучих да пуцам на Нијемце. Морам да осветим своју другарицу, јер њој ионако нема спаса. Утом тренутку Милева као да је знала замоју одлуку, направи јак трзај и паде у снијег. То ми олакша посао. Истовремено повукох за обарач и мој пушкомитраљез зацикта. Покосих све Ниуемце који су се били скупили више рањене Милеве. Брзо дотрчах до ње. Шчепах је и што сам брже могао повукох је низ једну страну, онако по снијегу.

Након извјесвог времена, услијед великог напора, морах да застанем и да предахнем. Надао сам се да ће ту неко наићи од другова из чете али не би никога. Морао сам да сам носим рањеника. Нијесам се био много удаљио од тог мјеста, када је наишао могј нераздвојни друг Милош Тијанић и помогао ми да Милеву снесемо у подножје Развршја и извучемо са попришта борбе. Те вечери је и Милош на врху Развршја шчепао рањеног друга између Нијемаца и спасао га.

Кад смо Милеву снијели у подножје Развршја, наишли смо на неке другове. Они су нам помогли да рањенике пренесемо у неке колибе. Ту им је .пружена помоћ. А ту су и наши борци одмрзавали оружте.

Војислав ПИЛИЋ КРАЈИШНИК

ЛИЈЕП ОБИЧАЈ

Трипко Грбовић, гладан као вук, јер читав дан ништа није окусио, ушао у неку кућу, затекао породицу на вечери и помислио: „Ево среће, биће нешто и за мене". Међутим, пролазили су секунди — као године, а Трипка нико да позове за трпезу. Кад је већ изгубио сваку наду да ће га домаћин позвати, Трипко сам узе столицу, приђе трпези и онако фамилијарно рече:

— Код вас је лијеп обичај, исто као код нас: нити нудите, нити браните.

Митар ЂУРИШИЋ

КОМАНДИР МИ ЈЕ СПАСИО РУКУ

Уочи нове 1945. године, послије марша преко Бјеласице и Сјенкоса стигли смо до Мједеног гувна. Батаљон је из покрета извршио напад на непријатеља који се налазио на Развршју. Пошто је падао снијег и био велики мраз, скоро цијело наоружање у батаљону било је замрзнуто и није могло да дејствује. Командант батаљона наредио је да се повучемо у оближње колибе да бисмо очистили и оспособили наоружање за поновни напад.

Како сам био на десном крилу чете, посљедњи сам сазнао за повлачење те сам био мало заостао. У једном тренутку, мало престаде мећава и ја угледах Војислава Пилића—Крајишника, који је прискочио у помоћ једној рањеној другарици из Прве чете. Потрчао сам и ја у помоћ и уз пут наиђем на једног рањеног друга. Нијесам му знао име. Пошто је била велика мећава, нико га није видио рањеног у снијегу па је тако остао испред самих непријатељских бункера. Ставио сам га на леђа и кренуо за Крајишником који је носио рањену другарицу. По јакој мећави која нас је штитила од погледа Нијемаца снијели смо их низ Развршје до првих колиба. Ту су их преузели остали другови. Од њих Крајишник и ја сазнадосмо да је наша чета смјенггена у посљедњој колиби према **Бјеласици.**

Чим сам тамо стигао дошао је курир и пренио наређење команданта батаљона да наша чета пошаље патролу да би извидјела да ли има Нијемаца на крајњем гребену Бјеласице, који се надносио над села Ракиту и Мајсторовине. С још два друга из околине Берана, који су познавали терен, и ја сам се јавио да идем.

Због јаке мећаве и мраза једва смо се кретали. Толико су нам вјетар и мраз сјекли лице и засјекли се у њ да ми се дан-данас понекад учини да ми гули кожу са десног образа. Када смо стигли на гребен, мени је била промрзла рука и тако прирасла уз кундак пушкомитраљеза да нијесам могао никуда да је макнем. Од велике мећаве нијесмо се могли оријентисати куда треба да кренемо да бисмо

се вратили у састав чете. Оријентисали смо се према правцу вјетра, јер кад смо ишли у правцу гребена вјетар је дувао и сјекао ме по десној страни лица, а сада је требало ићи тако да ме вјетар сијече по лијевој страни. Тако смо нашли чету.

Када смо стигли пред колибу и другови видјели у каквој сам ситуацији, направише ми мјесто уз ватру да би ми се откравила рука. Када то видје командир, капетан Радосав Раичевић, скочи и нареди да ми направе мјесто подаље од ватре, а једном другу нареди да узме карлицу у коју се изручивало млијеко и да у њу помијеша воду и снијег. Рече ми да му сједнем у крило а другови да држе карлицу у којој је била рука са кундаком пушкомитраљеза. Болови, су били јаки, али се морало издржати. А убрзо ме и сан обори. Кад сам се пробудио и покушао да се снађем, видим да сам и даље у крилу капетана Раичевића. Погледао сам руку и видим да су ми прсти опружени, али бијели као снијег и без имало снаге. Капетан Раичевић ми кроз осмијех рече:

— Ништа се не плаши. Рука је као гром небески. Кроз два дана нећеш ни осјећати да је била тако тешко промрзла. — Упозори ме да је бар два дана не смијем приноскти ватри и даде ми своје рукавице.

Милош ТИЈАНИЋ

ИЗНЕНАЂЕЊЕМ ПОСТИГНУТ ПОТПУН УСПЈЕХ НА УЛОШЕВИНИ

Послије борби на Бјелојевићима и Пржиштима Трећи батаљон је увече 31. децембра 1944. године ушао у Мојковац, градић на лијевој обали Таре, чувен по борбама Црногораца са аустроугарском војском у првом свјетском рату. Наша Трећа чета се смјестила у двије-три куће, ради одмора. Мада смо били уморни од маршева и борби, тешко се могло спавати, јер нам је смјештај био доста тјескобан, па смо више сједјели него спавали. У кућу у којој сам био с једним водом послије поноћи дође старији човјек, сјећам се само да се презивао Томовић. Носећи флашу ракије, овим нам ријечима честита Нову годину:

— Синови моји, нека вам је срећна Нова година, и да бог да више је овако не дочекивали, већ у слободи и весељу.

Послије ових ријечи пружи ракију да се, како он рече, мало загријемо. На ову незаборавну честитку обећасмо му да ћемо Швабе тјерати све док не ослободимо нашу земљу. Даровасмо му кутију грчких цигарета, које је један борац у току борби за Бјелојевиће нашао у њемачком ранцу, на што нам је пуно захвалио.

Рано ујутро смо кренули сеоским путем који води за Улошевину. Прва и Друга чета су раније пошле, а ми се нађосмо на зачељу батаљона. Било је већ свануло и Нијемци примијетише покрег ових чета. Оне су се десно од пута већ биле развиле за борбу. На путу нас је сачекао номандант батаљона Лука Челебић, показао нам

њемачке положаје на Улошевини и дао задатак да нападамо лијево од пут, ка пошумљеној коси која се од Улошевине благо спушта на југозапад, према Тари. У међувремену је почео да пада крупан снијег. За прикривање покрета он нам је дошао као поручен.

Још из марша чета је у колони по један извршила покрет према коси, а доцније и гребеном косе. Нијемци су и даље отварали ватру на Прву и Другу чету. Послије изласка на гребен косе, комесар чете Мишо Миличковић и ја смо се договорили да ја с два вода нападнем Нијемце, а он да остане с једним водом на југозападним падинама ове косе да нас штити у случају да Нијемаца буде и на том правцу. Ово ради тога што на нашем лијевом крилу није било наших јединица. Дошавши са Првим водом на око сто метара од Нијемаца, наредио сам да десетар Маринко Караџић с групом бораца оде у извиђање и утврди гдје су њемачки положаји и да нас о томе извијести. Дио чете који је био код мене чистио је оружје од снијега и припремао се за борбу. Ово је све учињено у потпуној тишини, тако да Нијемци нијесу уопште ништа сазнали о нама иако смо им били пред носом.

Није прошло ни пет минута, десетар Караџић дође до мене и рече ми:

— Ено, тамо горе, на оном брежуљку је њемачки шарац с редеником на постољу.

Припитах га је ли он то сигурно видио. Одговори да јест. Наредих му нека прикупи бомбе па нека с групом бораца нападне шарац, а ми ћемо, с Другим водом напасти пропланак десно. Узбуђен и радостан што ће баш он напасти „шарац", одмах је отишао. Остатак чете се развио за борбу и поче наступати лијево и десно од гребена косе. Нијесам пошао напријед ни 30 метара кад зачух кратак рафал „шарца", а затим експлозије бомби и ватру из пушака, као и оно „ура" које смо увијек у нападу чули.

„Шарац" се није чуо неких пет минута, али је поново почео да отвара ватру. Само сада не на нас, већ на Нијемце који су панично бјежали низ сјеверне падине Улошевине.

Сјећам се како је само водни делегат Стана Делевић дотрчала и ускликнула:

— Командире, ено Нијемци бјеже. — Хтјела је у том часу да јуриша преко ливаде, брисаним простором. Нијесам јој дозволио, на што се мало и љутила. Но пошто је цио вод био спреман за јуриш, наредио сам напад и Стана је међу првима стигла на положај испред прве чете и дала знак да су Нијемци одступили. Убрзо затим стиже до мене комесар чете са Трећим водом и рече ми, показујући торбицу, да је могао погинути. Упитах га, у шали:

— Како да погинеш далеко иза нас, кад су Нијемци побјегли?

Погледао ме мрко:

— Мицко, ти се спрдаш, а гледај како ми је метак пресјекао торбицу. Нијесу Нијемци на нас пуцали него Драго Мићовић са његовим „бредама", да Му оца очинског.

Умирио сам га, рекав му да смо заплијенили „шарац", па смо њиме гађали Нијемце. Драго је знао да ми у чети немамо „шарца", па је за нас мислио да су Нијемци. Имао је намјеру да нам помогне, као што је то често чинио у критичним ситуацијама, а ни-

како да нас побије. Драго је тада, као командир митраљеског пра•гећег вода батаљона, био на десном крилу батаљона па је подржавао ватром напад наших чета, те није знао да смо ми тако брзо заузели положај Нијемаца и да смо заплијенили њихов митраљез.

Мишо је у тој својој торби увијек носио вунене чарапе које му је мајка Ђурђа исплела и није их никада обувао него их је чувао као драгу успомену. Ми смо га у шали дирали за те чарапе да му служе као нека заштита, амајлија, на што се он није љутио. И ето, биле су му срећне, оне су у торби поцијепане од метка а Мишо је остао жив. Понављао је често:

— Е, најжалије ми је чарапа, које ми је Драго уништио.

Пошто је положај био очишћен од Нијемаца, нас неколицина смо ушли у колибе, гдје мјештани преко љета станују док чувају стоку, па смо нашли ватре, порције са скуваним пиринчом, пиштољ са опасачем објешен о клин, више ранаца пуних грчких цигарета, женских свилених чарапа, шећера, жилета и којекаквих ситница. Најдраже су нам биле цигарете и со. Ту смо поред овог шарца заплијенили неколико коња, лаки минобацач и већу количину муниције. Нијемци су имали три мртва и неколико рањених.

По заузимању Улошевине дошли су командант и комесар батаљона и честитали нам на успјеху, а затим упитали колико имамо погинулих и рањених. Одговорисмо да немамо ни погинулих ни рањених у чети сем што је Мишу торбица „рањена". Понудисмо их цигаретама па ту поразговарасмо о даљем покрету. Рекоше нам да Прва и Друга чета имају три мртва и неколико рањених, а да ми нијесмо успјели, било би их и више. На једном састанку при покрету ка Пљевљима били смо похваљени за овај успјех, постигнут потпуним изненађењем непријатеља. Ето, како смо дочекали Нову 1945. годину, годину слободе, побједе над непријатељима, годину слома фашизма, годину дугих маршева и борби од Мојковца до Зиданог Моста.

Милутин-Мицко МИЋОВИЋ

НАЈЉЕПША НОВОГОДИШЊА ЧЕСТИТКА

У току нашег народноослободилачког рата борбе су, тако рећи, вођене стално па их често није било могуће довести у склад са жељама наших бораца да организују свечаности поводом новогодишњих празника. Неке јединице су могле да заједно са народом и омладином мјеста у којима су се налазиле организују приредбе, вечеља и игранке у новогодишњој ноћи, а неке су морале да те празнике „прослављају" у напорним маршевима и јуришима.

На први поглед би се могло закључити да су борци који су нову годину дочекивали у борбама и маршевима били лишени, за тај иут, радости новогодишње ноћи и новогодишњег јутра. А, ипак, то није увијек било. тако. То убједљиво потврђује и дочек нове 1945. године у Седмој омладинској бригади који је, иако је протекао у борби и маршу, остао у најдубљој успомени њених бораца.

Непосредно уочи новогодишњег празника, и на сам празник, бригада је водила огорчене борбе за ослобођење Мојковца и Бијелог Поља и за избацивање посљедњих непријатељских војника из Црне Горе. Ноћу између 30. и 31. децембра 1944. године два батаљона наше бригаде напала су Нијемце у рејону Бјелојевића, Мједеног гувна, Разврша и Пржишта, а 31. децембра су Нијемци извршили противнапад и потисли наш Други батаљон са Разврша и Мједеног Гувна. У сам освит новогодишњег јутра јединице Седме бригаде су у стрељачком строју јуришале на њемачке положаје на Улошевини.

Тако је највећи број бораца Седме омладинске бригаде „чекао" нову 1945. годину лијући крв у јуришима на оним истим, снијегом затрпаним бојиштима на којима су је лили и њихови очеви 29 година раније, у славној мојковачкој бици, 6. јануара 1916. год.

У само новогодишње јутро је и штаб Седме омладинске бригаде стигао, преко залеђене Бјеласице, у рејон Мојковца. Новогодишњу ноћ је провео у напорном покрету преко завијане планине.

Под руководством штаба бригаде батаљони Седме омладинске су 1. јануара силовитим јуришима очистили од Нијемаца читав овај простор.

Тога 1. јануара штаб бригаде је добио новогодишњи телеграм од штаба Треће дивизије који гласи:

„Данашњим даном избачен је и посљедњи хитлеровски разбојник из Црне Горе (мисли се на Црну Гору без дијела Санџака који њој припада — прим. В.Ж.). Вашим јуначким борцима и руководиоцима и вама честитамо слободну Црну Гору за чији образ и слободу херојски издржасте натчовјечанску борбу. Борби још није крај! Припремите се за нове задатке! Гоните фашисте даље из Југославије".

Овај телеграм смо доживјели као најрадоснију и најљепшу новогодишњу честитку која се може добити у животу човјека. Већ више од три и по године све мисли, жеље и хтијења најбољих синова и кћери ове земље биле су усмјерене ка ослобођењу домовине, ка „части и слободи" Црне Горе. За остварење тога циља пролило се много крви, разорено је много домова, села и градова. За тај велики циљ се живјело и умирало, за његово остварење су жртвовали своје младе животе многи наши другови и другарице и у овим посљедњим борбама.

И, ево, из свега тога, па и из ове наше непроспаване и окрвављене новогодишње ноћи, осванула је слободна Црна Гора. Из ње је баш те ноћи избачен и „посљедњи хитлеровски разбојник". Зар је што друго могло више од тога да испуни срећом и радошћу неиспаване и преморене младиће и дјевојке — борце Седме омладинске бригадо? Зар је могао да осване свечанији и љепши новогодишњи празник од овога који су они дочекали тога хладног јутра у које су ускочили из јуриша и напорног марша?

Али борци Седме омладинске су знали да још није стигло вријеме за одмор и побједничко славље, да нашој борби још није крај. Они су без сна и починка наставили са истим заносом да тјерају фашисте даље, из читаве Југославије. Већ у саму зору 3. ја-

нуара ослободили су Слијепач-Мост а око 11 часова и Бијело Поље.

И тако су наставили преко Сарајева, Босанског Новог, Карловца, Новог Места. Све до 11. маја и Зиданог Моста, на коме су разоружали злогласну њемачку 7. СС „Принц Еуген" дивизију.

Видоје ЖАРКОВИЋ

ПРВИ ПУТ ОДВОЈЕНИ ОД БАТАЉОНА

Средином октобра 1944. године, позваше у штаб батаљона Божа и мене. Командант Јован Шабан издаде наређење да наша чета крене у Пећ, да уз помоћ Прве косовске бригаде и наших власти из тек ослобођене Пећи и околине прикупља храну за дивизију и корпус.

Нимало нас то није обрадовало. Напротив. А како и да нас обрадује кад колико сјутра треба да се растанемо с батаљоном, с бригадом. Ко зна кад ћемо се поново видјети. Метохија је далеко.

Јован осјети нашу замишљеност, па ће брзо:

— Задатак је задатак. На пут крећете одмах. Побрините се да се борци и старјешине за све вријеме док буду у Метохији, а то ће сигурно дуже потрајати, понашају према моралним и политичким нормама НОВ, а комунисти и скојевци према нормама Партије. Јављаћете се по потреби и на наш захтјев. Нико Стругар тражи од вас пуну одговорност. Чета вам је оспособљена за самостална дејства у случају потребе. Извршити све потребне припреме, нарочито оне политичке. Прије поласка извијестите нас о спремности и о времену поласка. И поред овако енергичног командантовог наступа, растанак с друговима из штаба баталлна тешко нам је пао. Највише ^тас је бринула помисао да нас тиме не одвајају од борбе. Како то борцима саопштити — било је питање на које је одговор тражио и командир чете Божо Вујачић. Нешто рационалнији, он је већ смислио план. Тражио је само мој пристанак. Сложили смо се да он то преузме на себе.

На састанку с комунистима чете није дуљио:

— Другови, наша је чета добила задатак да пође на пут дуг чак око 60 километара. Морамо се што боље спремити. Ближа обавјештења о овом задатку добићете у току марша.

С правим задатком упознали смо само наше замјенике. С њима с?до провели читаву ноћ у договарању како најбоље да извршимо задатак и што ко од нас четворице да ради. За то вријеме борци су се одмарали. Већ у свитање чета је била спремна. И кренула. Куда — то смо знали само командир, ја и наши замјеници.

Пут нас је повео према Чакору. До њега је око 20 километара. А командир је рекао да идемо читавих 60 километара. И баш је то бринуло борце,- поготову што бригада с оне стране Чакора никад није водила борбу. На домаку Чакора командиру чете прилази водник Милош Ћировић-Мачак и, помало лукаво и. провокативно, поче:

— Друже командире, ваљало би водове развити, изнад нас је Чакор.

•— Чујеш ти, Мачак — на то ће командир Божо, — И ја знам да је пред нама Чакор. Знам чак и то да је још даље од Чакора Пећ, па Ђаковица, Призрен...

Само то рече и остави Ћировића у још већој недоумици. Поготову кад, након што стигосмо близу превоја Чакора, нареди да једно ојачано одјељење убрзано изађе на Чакор, а водовима да застану.

Наста тајац. Сви су очекивали да ће сад горе на Чакору почети да пламте бомбе и штекћу митраљези. Пала је команда да чета крене. Послије краћег покрета, изашли смо на врх Чакора, али од очекиване борбе — ништа. Послије кратког одмора, наређено је да се чета прикупи.

— Другови, наша чета има задатак да помогне Првој косовској бригади да ослободи Пећ. Одавде, док се не спојимо са јединицама бригаде, тражим савршен ред и готовост за борбу. То је била сва командирова заповијест чети за тај дан.

Спуштање стрмим кривинама низ Ругово ишло је прилично споро. На наше успорено кретање је утицала и четна комора, са пет--шест запрега. У колони су се чули приговори на рачун коња и казана. Пролазили смо руговске кривине једну за другом, али од обећаних јединица Прве косовске бригаде, о којима је командир говорио, ни трага. Наједном се указа Патријаршија. Преносимо да колона стане, да бочне патроле и претходница дођу у састав чете.

Пошто се прикуписмо, старјешина се кратко обрати командирима:

— Командири водова и делегати, прдкупите водове и посједајте, да се договоримо што даље да радимо.

А кад ови то учинише, командир Божо се обрати чети:

— Налазимо се два-три километра испред града Пећи. Пећ су прије два дана ослободили борци Прве косовске бригаде. Према томе, ми улазимо у ослобођени град. Долазимо са задатком да, уз помоћ органа народне власти и бораца Прве косовске бригаде, прикупљамо храну за нашу бригаду, дивизију и корпус. О нашем односу према народу у граду и околини говориће вам друг комесар.

Узео сам ријеч и сасвим се кратко, баш као и командир, обратио чети:

— Према народу ћемо се понашати онако како су се и досада понашали борци Седме омладинске бригаде. Од нас штаб батаљона захтијева пуну одговорност. А Нико Стругар — да останемо примјерни до краја.

Чету смо смјестили у веома удобним просторијама неколико приватних кућа, а команду чете у кућу неког бега кога су, као злочинца и сарадника окупатора, раније ликвидирали борци Прве косовске бригаде.

Наредних дана наступио је рад на организацији прикупљања и отпремања намирница за наше јединице у Црној Гори. Акцију народне власти, наших бораца и бораца Прве бригаде у Пећи и Витомирици народ је свесрдно помагао. Организација прикупљања намирница била је изванредна.

На жалост, отпремање силних намирница из богате Пећи и околине ишло је доста споро. Требало је све то превести коњским запрегама и на два дотрајала камиона који су заплијењени од окупатора. Ту је било на стотине тона пшенице, пасуља, кромпира, кукуруза и других намирница.

Наша чета се, уз тај задатак, латила и организовања културно-забавне и политичке активности у Пећи и околини. Повећа зграда крај ријеке Бистрице, чини ми се да је то раније био ватрогасни дом, убрзо је просто узаврела од течајева за описмењавање грађана и од приредби и весеља.

Чета је имала неколико учитеља и ђака с богатим искуством у организовању политичког, културног и забавног рада са војском и народом. Народ и омладина Пећи и околине су за врло кратко вријеме толико завољели наше борце да су их позивали и у своје домове, а Дом културе пуни се сваки дан омладином и грађанством. Борци наше чете били су из околине Жабљака, Шавника, Плужина, Иванграда, Даниловграда, Никшића, Подгорице и Цетиња. Све су то били врсни момци и дјевојке између 16 и 22 године. Дјевојке су нам биле изразито лијепе. Све су оне, Деса, Марта, Милица, па Аница и Станка и све друге чија сам имена на жалост већ заборавио, биле и храбри борци, бомбаши и пушкомитраљесци, и све једнако омиљене и цијењене од свих бораца.

Доласком у Пећ пружила нам се прилика да овим храбрим другарицама укажемо мало више пажње. Уз помоћ наших мајстора занатлија сашили смо им лијепа одијела и снабдјели их ципелама гојзерицама. Кад их је угледао, овако добро обучене, командир чете Божо Вујачић, у шали ми пребаци:

— Комесару, ти ове наше дјевојке као да спремаш за удају.

— Па, Божо, и вријеме је да их спремамо за удају. Стасале су, а и рат ће се брзо завршити, па да нас ништа не изненади — одвратих командиру.

У згради у којој је била смјештена команда чете тада су живјеле двије бегове удовице. Једна од њих, млађа, имала је око 22 године и стално је носила зар. Наш командир је у сусретима често укрштао поглед са њом. Једном ми у повјерењу рече како му се учинило да је беговица изузетно лијепа жена, али никако неће да покаже лице.

Једног дана нам Деса Пајковић саопшти да би млађа беговица хтјела с неким од нас двојице, с Божом или са мном, да поразговара. Што је то и какав разговор? Ако је неки сладуњав, ја такве разговоре нијесам научио, а ни Божо таквог искуства нема, јер нам је рат ускратио дио младости кад се човјек вјешти за сваке разговоре. У главу ми дође још једна блесава мисао: ма да се беговица није заљубила у нас обојицу. Хоће сад она, послије нестанка бега, два мушкарца. Али што баш нас код толико љепших, виших и наочитијих момака. Навиру свакојаке мисли, нев1,ероватне. А помишљао сам и на Божову војничку сналажљивост, дође ми да викнем: Ану, јуначе, покажи се сад, да и видимо како ћеш пред овом тврђавом распоредити снаге и оруђа.

Ту нашу муку и размишљање прекиде сама Деса Пајковић. Двије беговице су се, вели завадиле око златног накита. Бег их је

даривао приликом женидбе, али је био издашнији према млађој, па старија беговица сада тражи од млађе да јој уступи сав накит, јер, наводно, по некаквом њиховом обичајном праву, послије смрти мужа, све вриједности, па и накит, прелазе у власништво старије жене. А млађа је, опет, одбацивала обичајно право. Она је видјела злато и — ништа више. У овој породичној заврзлами млађа се беговица сјетила судова. А ко сад може бити — суд до нас.

Лакну тад и командиру и мени. А нарочито командиру. Право и политика, вели, спадају у мој ресор. Није било друге но да је лримим.

Само што је ушла у канцеларију и сјела, беговица поче с тужбом. Није ни сама знала да ли да ми се обраћа са „друже" или господине, па је час говорила „господине друже" а час „друже господине". Након што јој се и сам обратих с другарице и рекох јој да се и она мени обраћа с друже, она се мало ослободи.

— Показаћу вам — вели — склониште у зиду у коме је мој супруг склонио неко оружје и радио.

Деса и ја размијенисмо погледе, шта је сад ово? Али обоје брзо схватисмо шта је посриједи. Лукава беговица је хтјела да откривањем склоништа придобије нашу наклоност, како бисмо ријешили спор око златног накита у њену корист. Нијесам јој допустио да настави причу. Тражио сам да одмах каже гдје су скривене ствари. Није лагала, пронашли смо одмах склониште у зиду подрума и у њему два аутомата, један пиштољ и један радио-апарат. Спор око накита ријешили смо тако што смо је упутили на другове из Прве косовске бригаде, јер су они држали Команду мјеста у Пећи.

Прође, тако, и тај децембарски дан 1944, тежи од правог ратног дана. Беговица оде. Али не престаде задиркивање на мој и Божов рачун, како смо се били „загријали" за ту тајанствену личност испод зара.

УЈУТРУ је освануо прохладан децембарски дан. Божо је с патролом пошао у град. Кад је сазнао да је ослобођена Подгорица, патрола је, по командировом наређењу,. онако између народа који се тискао по сточној пијаци, пустила увис неколико рафала из пушкомитраљеза. Кад су за то чули другови из штаба Прве косовске бригаде, који су држали војну власт у граду. позваше Божа Вујачића на рапорт. Они тада још нијесу имали старјешинске чинове, а ми из Седме омладинске смо већ носили златно-жуте траке на рукавима. Ту предност Божо искористи тако што строго предусрете начелника штаба Прве бригаде:

— С којим правом позиваш поручника Вујачића на рапорт. Ти си борац, а ја, како видиш, официр. Због тога се ништа лоше није десило.

Наша чета је остала у Пећи до средине јануара 1945. године. Тада смо добили задатак да одмах извршимо покрет преко Чакора и Берана за Бијело Поље. Око 15. јануара смо код Бијовог гроба, између Бијелог Поља и Бродарева, поново ушли у састав Четвртог батаљона.

Саво ПИЋУРИЋ

Од Бјеласице до Караванки

КОМАНДАНТ БРИГАДЕ НА СТРАЖИ

Била је средина јануара 1945. Кретали смо се од Чајнича према Фочи и Устиколини. Небо сиво, спремно за снијег, а ноћ веома хладна. Зјапе празне зидине од попаљених кућа. Село је пусто. Ми смо заноћили при некој шуми, на ливади, на којој је било доста сијена. Нико Стругар, командант бригаде, увијек је бринуо о борцима као да нам је био родитељ.

— Сви спавајте — вели нам. — Ја ћу остати на стражи. Простите доста сијена по земљи и збијте се што тјешње. Ставите пушке уз тијело да им се цијеви не заледе.

Тако смо и урадили и спавали цијелу ноћ. Наш командант је цијепао дрва, ложио ватру и стражарио. Када сам се у зору пробудила, једва сам се извукла испод снијега под којим је било топло. Погледам око себе и видим да је снијег нападао скоро пола метра. Изгледало је као да нигдје живе душе нема, јер је све поравнао снијег. Видим самo команданта како сједи на једном пању поред ватре, огрнут бијелим ћебетом с двије црвене штрафте. Ложи ватру, а поред њега још два друга. Пођем и ја да се мало огријем.

— Како вас је било гледати док спавате. Посматрао сам вас све док вас не покри снијег. А онда сам остао сам.

Убрзо смо добили наређење за покрет. Борци изникоше из снијега. Најприје су се почеле појављивати гомиле снијега, а из њих провиривале главе или руке, да би на крају из њих сасвим устали борци. У покрету ка Дрини газили смо дубок снијег. Ледене капи сливале су нам се низ косу и лице, да би се затим претвориле у ледене иглице. Ове ледене иглице ударале су једна о другу и звецкале као да су ексери. Тако смо се кретали, слабо одјевени и полубоси. Насупрот нама појави се муслиманска милиција. И они газе дубоки снијег и добацују нам, јер нијесу могли пуцати, пошто су им се пушке, баш као и нама, замрзле. Само се по неко огласио пуцњем из пиштоља. Стигли смо на Дрину и прешли је код Устиколине.

У Устиколини смо се многи разбољели. Командант је дошао из Фоче да нас обиђе.

Јелица ***ВУЈАДИНОВИЋ-ЖИЖИЋ***

ВИДОЈЕВ ПРВИ ИЗВЈЕШТАЈ

Децембарски дани 1944. године у Цетињу су пролазили у правом слављу. Већ је био крај робовању овог слободарског гнијезда, а Други конгрес омладине Црне Горе унио је у град невиђену живост. Међу делегатима је ваљда само Видоје Жарковић имао разлога да буде невесео. Дошао је са партијског курса при Покрајинском комитету, као делегат Девете бригаде. Прије тога је био у Четвртој пролетерској, од њеног формирања, а сада су га одредили за секретара Среског комитета СКОЈ-а у Шавнику. Иако је то његов ужи завичај, упорно је молио секретара ПК СКОЈ-а Стану Томашевић да га тамо не шаљу. А Ђоко Пајковић није хтио ни да чује кад га је Видоје молио за интервенцију да се ова одлука промијени. Схватио је, тако, Видоје нову дужност као праву осуду. Из шавничког краја је отишло све што може пушку да носи. Остали су само старци, жене и ситна нејач. Сада се тамо враћа покоји инвалид. Што ће Видоје тамо?!

Упињао се да прати рад конгреса, а онда и савјетовање о раду СКОЈ-а готово само из осјећања дужности. Био је само посматрач, а не, као у почетку, активни учесник овог ријетког омладинског скупа коме се толико радовао. Уочила је то и Стана Томашевић, нарочито када га је на савјетовању примијетила како погружен сједи у другом реду. На крају се пожалила Блажу Јовановићу да Видоје с негодовањем прима нову дужност и упорно тражи да га врате у бригаду.

— Па, има разлог, — без двоумљења узвикну Блажо. — До сада је био стално у бригади, а сада га шаљете у Шавник, у позадину. Него, упутите ви њега у Седму омладинску. То ће њему највише одговарати.

Сад већ ни Стана није имала куд. Ријеч секретара ПК КПЈ за Црну Гору морала се прихватити. А тек како се Видоје обрадовао кад му је саопштена нова одлука! Чак толико да је одмах прикупио делегате из Седме бригаде и „строго", „војнички" им наредио да крену из Цетиња. Одлазећи тако готово прије свих, делегати су мало негодовали, јер је управо требало да присуствују опроштајној другарској вечери. Тек кад су дошли изнад Добрског села, Видоје им објасни на каквој је муци био и како сада у ствари бјежи — у бригаду, да се другови „горе" не би предомислили и поново га упутили за Шавник. Делегати су прихватили објашњење и пошли на дуг заобилазни пут преко Подгорице и сјеверне Албаније до Бијелог Поља.

У бригади Видоје нађе многе познанике из Четврте пролетерске. Међу њима и Мићуна Јауковића, сада комесара Седме омладинске. Мићун зграби Видоја, загрли га и изљуби, а онда га дохвати за руке и заврти око себе, како би учинио отац са сином или брат с много млађим братом. Кад се мало замори, спусти Видоја, па га приупита.

— А, богати, куд си ти то пошао?

— Ја пошао за руководиоца СКОЈ-а Седме бригаде.

— Ауу! Па, болан, 'оћеш ли ти то умјети? — Мићун ће, скоро запрепашћено. — Он је знао Видоја, Зека Мимова, како су га Пивљани звали, — као четрнаестогодишњег дјечака, једног од најмлађих бораца Четврте пролетерске. Због тога су га и посебно пазили, поред осталог и да се негдје не успава и остане путу. А он сад — руководилац СКОЈ-а бригаде!

— Ево, ту сте помоћник комесара и ти, па ћете ми помоћи, гдје не будем умио, — одшвори Видоје скромно.

Мићун, као да се мало охладио од првих тренутака сусрета, посавјетова Видоја како да приступи раду, у коме ће више бити упућен на помоћника комесара него на њега, али кад буде спремао извјештај за дивизију нека увијек дође код њега, па ће му он помоћи да извјештај дотјера како треба.

Оде Видоје по батаљонима. И тамо су се сви чудили како тај дјечак да буде руководилац СКОЈ-а бригаде, кад је мањи и млађи од било којег члана бригадног комитета, па чак и од било којег секретара четног актива СКОЈ-а. А кад би Видоје почео на неком састанку да прича, онда би чуђење било још веће: откуд права правцата макања овако лијепо и паметно да прича!

Кад написа први извјештај, оде Видоје, по договору, код Мићуна. Мићун га, као увијек, лијепо прими. Узе да чита извјештај, повремено стане, погледне Видоја, чак се понекад загонетно осмјехне, а кад заврши читање, штово викну:

— Бога ти, ко ти је ово писао?

— Како ко ми је писао, — мало се збуни Видоје. — Ја сам писао, ко би други.

— Ма да ти ово није писао Д.П., кажи ми поштено.

— Није, часна ријеч, све сам сам радио, — правдао се Видоје.

— Ауу! — опет ће узбуђено Мићун. — Стварно није. Ово Д.П. не би ни био у стању овако да напише. Е, мој Видоје, умио би ти да пишеш и Централном комитету. И зато више никоме немој да показујеш извјештај.

Митар ЂУРИШИЋ

ТЕНКОВИ" НАШЕ ЧЕТЕ

Мало је која јединица имала тако развијену културно-забавну дјелатност као Трећа чета Другог батаљона. На сваком застанку у маршу, по правилу, ницале су пјесме, шале а и нове анегдоте. Поред четних конференција које су редовно одржаване, на одмору су увијек припремане усмене новине, „врабац" или неки други облик разоноде. Код нас су у неку руку сви борци били мали хумористи или пјесници.

Пошто смо већином били младићи испод 20 година, одавали смо заиста дјечачки изглед. Међутим, било је међу нама другова који су и другачије изгледали. Тако, на примјер, Милорад Ђурђић,

помоћник комесара чете, Милутин Дакић, командир првог вода и Румица Савићевић, референт санитета у чети одскакали су од осталих. Били су тако развијени, као да су, како каже народ — »ОД бријега одваљени". Дакић је, као командир вода, ишао на челу колоне, за командиром чете. Милорад и Румица су ишли на зачељу чете. Један од другова из чете, посматрајући их у току једног марша, написао је о њима пјесмицу:

Трећа чета
Са три тенка
Нико не смје
да је чека!

Један увијек
Напријед иде
Постојано
нек сви виде
А два друга
Од позади.
Ко ће да нас
изненади!

Тако наша чета доби „тенкове" када их није имала ни дивизија.

Милош ТИЈАНИЋ

НЕСПОРАЗУМ ОКО ТОГА ШТО ЈЕ НЕЗДРАВО

Крајем септембра 1944. године наша бригада је из рејона Бијелог Поља маршевала према Пљевљима. Задатак јој је био да, са санџачким партизанским јединицама, чисти терен од остатака четника. Послије дужег марширања Трећа чета Трећег батаљона је застала на коси сјеверозападно од Шаховића. Бијаше лијеп сунчан јесењи дан, те се могло сјести поред пута а да се много не бира мјесто. При проласку кроз претходно село један од наших бораца је свратио у кућу неке жене, дао јој двије старе енглеске кошуље и добио од ње скоро два кила скорупа. Донио је он тај скоруп и док смо се одмарали дао га да се подијели чети. Није га било много па је сваком борцу дато по мало.

Тек што је скоруп подијељен, наиђе комесар бригаде. Видјевши да борци једу скоруп, застаде, онако на коњу и љутито повиче:

— Има ли овдје командира и комесара?

— Има, друже комесаре — одговорисмо.

— А што ово борци једу? — пита нас.

— Скоруп.

Погледа нас намрштено:

— А знате ли ви, другови руководиоци, да је нездраво то што чините?

На то један од нас, помало шеретски, одговори:

— Досад, друже комесаре, ни од кога нијесам чуо да је скоруп нездрав за јело.

Чувши овакав одговор комесар љутито ошину коња и продужи путем, без иједне ријечи.

Преко штаба батаљона је доцније испитао да ли је скоруп узет на силу или је на други начин добијен, па кад му је објашњено све, нијесмо били позвани на одговорност.

О овом догађају се причало међу борцма и руководиоцима све до ослобођења. Када смо били без хране често би понеко рекао:

— Ех, да је сада оног нездравог скорупа, појео бих га па макар одмах црк ао.

Милутин-Мицко МИЋОВИЋ

„ДАО БОГ" ТРИ ПУТА

Послије ослобођења Црне Горе 20. јануара 1945. године, прогонећи непријатеља, затекли смо се на положајима око Горажда, одакле је непријатељ дазао јак отпор. Тада сам био у саставу бригадне болнице у Устиколини. Била је јака зима. Крај сиромашани економски исцрпен у току трогодишњег рата, због чега је снабдијевање јединица било врло отежано. Хљеб од дивљих крушака био је неслан, као и све друго што је спремано за оброке, јер соли није било, што се каже, ни за лијек. Сјетих се да негдје у руксаку имам неки замотуљак црне кафе.

Једног јутра пружих замотуљак газдарици код које смо били смјештени и замолих је да ми скува кафу. Видјевши праву кафу, газдарица се зачуди. Пошто јој нијесам дао шећер упита ме:

— А имаш ли шећера?

— Немам, али може и горка. Боље и горка но никаква. А налиј и себи једну шољу.

— Могу ли у кафу усути мађум од крушака, кад нема шећера — припита ме газдарица.

Пошто је имала двоје мале дјеце, рекох јој да је боље да тај мађум чува за њих.

— Дао бог, биће и за њих, — рече газдарица.

Друго јутро, док је кувала кафу, газдарица ме упита хоће ли сипати млијеко у њу. Опет јој рекох да је боље да млијеко даде дјеци.

— Дао бог, има и за њих млијека, — одговори ми.

Треће јутро газдарица додаде кафи и парче пшеничног хљеба говорећи:

— Дао бсг...

Петар ТАТАР

ОЧЕ НАШ" У ПОТКОВАЧУ

По наређењу команданта бригаде 13. јануара 1945. године пошао сам из Шаховића за Беране да с неколико другова прихватим петнаест товара муниције.

На повратку из Берана, избјегавајући стрму и залеђену лијеву обалу Лима, два пута смо 15. јануара газили залеђени Лим испод села Срђевца и Затона. У Равној Ријеци добисмо радиоград којим нам је штаб бригаде одредио правац кретања ка Пријепољу. Идући за бригадом преко Пљеваља и Готовуше стигосмо у село Потковач, под планином Ковачем. Од Пљеваља нас је стално пратио снијег, који у Потковачу бјеше нападао око 70 сантиметара. Одвојени од јединице, веома смо се тешко снабдијевали и стално — били гладни. Дужност економа били смо повјерили Драгоју Делићу. Он је свој посао обављао веома спретно. Сналазио се тако како је то ситуација у којем тренутку налагала.

У Потковачу су нас одборници размјестили по кућама. Драгоја и мене допаде кућа чији је домаћин тога дана имао крсну славу светога Јована. У кући нађосмо упаљену воштаницу у славском колачу на столу, док је у једном углу, међу многим иконама, горјело кандило. Извиних се домаћину што реметимо свечану породичну атмосферу и упитах га о каквој је свечаности ријеч. Кад нам одговори што је посриједи, честитасмо му славу. Послије тога нам домаћин понуди столице. Учини нам се да то чини доста уздржљиво. Разговор настависмо интересујући се о његовој породици, имовини и начину живота, стављајући му на знање да се не устручава, већ да се придржава обичаја.

Укућани се мало раскравише и почеше према нама да се опходе као према славским гостима. Домаћин нам принесе пуну шерпу ракије у којој су пливале двије јабуке. Њих по обичају придржавамо сва тројица и наизмјенично почињемо пити. Када се добро послужисмо ракијом, позва нас да устанемо и замоли, ако који зна молитву, да је каже. Иако изненађен, обратим се Драгоју:

— Хајде кажи „Оче наш".

Драгоје послуша, па када заврши молитву, настави три члана Симбола вјере, колико их је знао напамет.

Очевидно изненађен и задовољан гостима, домаћин нас позва за богато постављену трпезу, коју ми до тада гледасмо као гладни вуци. Добро ту вечерасмо и разговарасмо о борби и скором завршетку рата. Домаћин призна да се увјерио како нијесу истините четничке клевете да су партизани бескућници, безбожници и непријатељи народних обичаја. Ову свечану прилику Драгоје шеретски искористи да пред домаћином нагласи како сам ја (ословљавајући ме стално са „друже шефе") толико добар да никако не бих дозволио да нам он, домаћин, по обичају, ујутро торбу напуни. Ипак, иако још није било свануло, Драгоје пристаде, али без мог знања, да

домаћин напуни торбу. Испразнили смо је на даљем путу преко опаљеног Чајнича и савијаних планина до Фоче. Посљедње гутљаје и залогаје озбиљни Драгоје овако прокоментариса:

— Вала, друже шефе, ако ти никад молитва није помогла, она у Потковачу јест, и то добро.

Пвтар ТАТАР

БРЕДА ЈЕ ПРОГОВОРИЛА

Крајем јануара 1945. године Други батаљон се близу Устиколине пребацио преко Дрине. Митраљеска чета се смјестила у селу Зоројевићима. Пред сами мрак тога дана по наређењу комесара чете Војислава Кандића изашли смо на положај.

Био сам послужилац на „бреди". Пошто сам био новајлија, у моје се способности није било сигурно, јер до тада није било прилике да се то види. Осим тога, старјешине нијесу знале да ја познајем то оруђе. Но, ја сам познавао себе и чекао свој тренутак.

Приликом изласка на положај комсандир чете је наредио да поставимо митраљез на једну чуку и да га спремимо за дејство. Командир одјељења Кастратовић је предузео мјере да се то наређење што прије изврши. Брзо смо поставили митраљез и припремили се за дејство. Није нам било нимало лако. Снијег је био висок око 60 сантиметара а ноћ хладна да кости пуцају, као што зна бити у јануару. Напољу је била мјесечина, тако да се видјело као усред дана.

Чим смо изашли на положај и поставили митраљез, Нијемци су нас осјетили. Почели су ракетама да освјетљавају околину, а одмах затим су наш положај засули ватром из „шараца". Ми им нијесмо одговарали, јер за то нијесмо имали наређење старјешине.

Чете нашег батаљона су већ подилазиле њемачким положајима. У једном тренутку смо чули наређење команданта батаљона Секуле Поповића:

— Бредисти, отварајте ватру!

Међутим, наша „бреда" је ћутала. Није могла да опали ниједан метак. Нишанџија Мартиновић се мучио повлачећи за ручицу али „бреда" и даље ћути. Метак дође до уласка у цијев, али нема пуцња. Застој је у питању. Откуда сада то, питам се, када је митраљез данас био потпуно исправан. Зашто сад не може да дејствује? Док командант батаљона и чете у нападу очекују нашу подршку, наше оружје ћути. Борба се већ распламсала, а ми смо ван ње. Тада ја замолим Мартиновића да отворим „бреду" и да је прегледам. У први мах он ми то не дозволи. Тек на моје упорно наваљивање одобри ми. Пошто сам одраније знао како се рукује тим оружјем, није ми било тешко да откријем због чега је дошло до застоја. Чим сам подигао поклопац, било ми је све јасно. „Бреда" је била намазана машћу више него што треба. Марамицом сам скинуо премаз и вратио поклопац на своје мјесто. Затим сам нанишанио на непријатељске положаје и почео кратким рафалима да тучем.

Послије сам чуо да је командант батаљона био веома задовољан када је видио да и наш митраљез дејствује.

С тог сам положаја неко вријеме тукао по непријатељу док не дође наређење да се повлачимо. Терен је био тежак. Чука на којој смо се налазили била је оштра, а њене падине стрме. То је веома отежавало кретање. Био сам лоше обувен. Носио сам неке пријесне опанке, који су се били смрзли. Под тежином митраљеза се оклизнух и с цијелим теретом падох на тврду и промрзлу земљу. Том приликом не задобих никакву повреду али се сломи десна ручица на „бреди". Нишанџија Мартиновић прискочи да ми помогне, али кад видје што се десило, он се веома наљути на мене. Чак ме назва „саботером" и замало да се са мном потуче због тога. То ми би тешко, али ја све то оћутах. Поред нас наиђе комесар чете Кандић и кад видје о чему је ријеч он се обрати Мартиновићу:

— Да вечерас није било Калача, ми бисмо се обрукали пред батаљоном. Овај младић ће зарадити други митраљез, а митраљез не би могао никада њега да заради. 'Те ме комесарове ријечи охрабрише, тако да сам био спреман поћи и у смрт ако затреба.

Овај догађај ми остаде у дубоком сјећању. Неколико дана го>слије тога, командир чете ме одреди за нишанџију на „бреди". С њом пођох у нове окршаје. У њима моја „бреда" никада није затајила. Са њом дочеках и крај рата.

Мехмед КАЛАЧ

ОЈ ГОРАЖДЕ, ГРАДЕ МИО. ..

Вило је то на положају више Горажда. У четири сата послије пола ноћи почеше туђи непријатељски топови и бацачи наше положаје. Било је јасно да непријатељ припрема напад. Примицало се свитање, али магла која бијаше тако густа и простираше се дуж ријеке Дрине поче се дизати уз високе планине, па покри брдо звано Матија, гдје је био наш положај. Сада је требало бити опрезнији: положај је појачан с водом који је био на одмору. Осматрачи пушкомитраљесци били су на својим мјестима. Били смо спремни за борбу која се сваког часа очекивала. Очекивање, гледање и ослушкивање учинило нам се дуго.

Није прошло дуго времена и, на нашем лијевом крилу пукоше неколике пушке, **чу се експлозија бомби и нама добро позната ријеч „форверц". Учинили су јуриш на нашу Прву чету, а у исто вријеме покушали и на наш сектор. Чуо се говор: „Немој напријед, ту су им бункери". Магла још сметаше видљивости. Млади храбри руководилац првог вода Миљан Томовић узе „ша**рац", наше **најмилије оружје, олали рафал и ч$_у$ се јаук рањеног фашисте. Напријед нијесу покушавали. Настала је галама на мјесту одакле је долазио** Јаук.

Касније се магла растурила и могли смо пратити њихове покрете. Угледасмо мању колону која се пребацивaше пут нашега положаја. Неустрашиви и сналажљиви водник поново нанишани и обори двојицу, који остадоше леже-

ћи, а остали се вратише у своје ровове. Од нашр сваке засједе далеко одјекиваше пјесма, коју смо радо пјевали тих дана:

Ој Горажде, граде мио,
гито си тако потамнио!
Али ти се чудит није
Титова те војска бије!

Деса ПАЈКОВИЋ

(Прештампано из „Звијезде", листа Треће дивизије Југословенске армије, бр. 1, марта 1945)

НЕВОЉЕ РАТНОГ ИНТЕНДАНТА

Послије вишедневних борби око Горажда, почетком друге половине јануара 1945. године, Други батаљон је добио задатак да се размјести у рејону села Остружног и да одатле контролише кретање и притисак непријатеља на комуникацији Горажде — Прача.

Од дуготрајних борби по лошем времену и због нередовног снабдијевања борци су били доста исцрпени и уморни. Батаљонска интендантура је била остала без хране. Слична ситуација је била и у бригадној интендантури, а од дивизијске базе смо били знатно удаљени. Људство је било гладно. Тренутно је једини извор снабдијевања био народ.

Село Остружно је било насељено муслиманским становништвом. Имало је око 40 кућа. Гледајући по скромним кућама и свему осталом било је то сиромашно село. У селу је једино било доста различитих воћака. Било нам је чудно што у селу нема одраслих мушкараца већ углавном женски свијет. Добили смо објашњење да су све мушкарце поубијали четници. Нашли смо се, тако, пред проблемом да у селу у коме једино жене привређују обезбиједимо исхрану батаљона.

Интендант нашег батаљона био је потпоручник Милан Копривица. Био је веома спретан за послове које је обављао. Увијек је налазио добра рјешења. Он је обишао домаћинства у намјери да прибави штогод хране. Међутим, није успио ништа да учини. Свуда је наишао на празне куће и на јадиковке како су их разне војске, а нарочито четници, пљачкали. У великој невољи, он дође на идеју да сазове конференцију жена рачунајући да ће можда на тај начин успјети да прибави бар мало хране.

Кад су се жене искупиле, Милан им одржа кратак али врло сентименталан говор. Оштро нападе окупатора и његове слуге, усташе и четнике. Посебно се окоми на четнике, на које је то становништво и иначе било огорчено. Рече им да су четници направили велика злодјела гдје су год долазили, и то не само према католичком и муслиманском већ, исто тако, и према православном становништву. Свој ватрени говор он настави тиме да се ми, партизани, боримо и против њих, јер су они непријатељи народа, а ми смо на-

родна војска која се бори за слободу свих наших народа, без обзира на то које су вјере. Гледајући те измучене и ојађене жене, Милан се растужи и потекоше му сузе. Кад су то видјеле, готово све жене с тог скупа ударише у плач и јецање. Милан их пусти да дају мало одушка жалости, а онда им рече да наши борци немају што да једу и замоли их да се постарају и нађу ко што и колико може да донесе за нашу војску. Скуп се потом разиђе.

Није прошло много времена а жене почеше пристизати са прилозима жита, брашна, кромпира, купуса, сувог овчијег меса, сувих шљива, крушака, јабука, ораха и другог. Батаљонска интендентура се брзо пунила. Било је толико сувог воћа да Милан није знао што ће с њиме. Интендант замоли жене да му нађу казан да би испекао ракију — да се нађе за лијек.

Прије те конференције, чији је ефекат био веома позитиван, захваљујући, прије свега, нашем интенданту и добром понашању свих бораца и старјешина, у овом селу су стекли у нас велико повјерење. Неке жене су дошле код интенданта и откриле му једног сеоског кулака, великог четничког симпатизера. Рекле су му што све има од стоке и друго и гдје је то сакривао, у -којих муслиманских породица.

Након тога Милан је с групом бораца пошао у посјету том кулаку и нашао га код куће. Међутим, у кући, штали и у ближој околини није било ничега. Имућни сељак се стао жалити на четнике и усташе: све су му опљачкали и сад гладује с породицом.

Милан је пустио да се изјада, а онда му је прочитао списак у коме је стајало што све има и гдје је то све сакрио. Наредио му је да све то преда нашој војсци.

Након пгго се мало прибрао, сељак је почео да моли за опроштај што није говорио истину. Видјело се да страхује за свој живот. Онда му је Милан одредио „порез": од пет волова да преда два, коња вранца, 200 килограма жита, 100 кила брадЈна, кромпира. На крају су се „пријатељски" растали.

У Острожном смо се задржали неколико дана. Више нијесм!0 имали проблема око исхране људства. Чак је наш интендант нешто тога могао да пошаље и бригадној интендантури. С те територије интендант Милан Копривица понесе још једно искуство али му оно више није било потребно.

Вукашин А. ЕРАКОВИЋ

КРАГУЈЕВКА" НАГРАДА ОДБОРНИКУ

Ради бољег смјештаја бојна комора бригаде прешла је из села Брајићау село Ћатовиће, општина Иловача, на лијевој обали Дрине. Сјутрадан је дошао код нас Недјељко Перишић, сељак из сусједног села, члан Општинског народноослободилачког одбора, који послије упознавања извади флашу ракије да нас почасти. Из разговора се одмах могло закључити да је одан нашој борби, што је потврђивао

и званичним писменим признањима од разних партизанских јединица за услугу и за чување рањеника послије битке на Сутјесци. Перишић је скоро свакодневно долазио код нас, интересујући се за вријести и стање на фронту. Једнога дана позва нас на конференцију његовог села, што ми прихватисмо. Да би тој конференцији дали већи значај и истакли родољубиви рад њиховог одборника, договорим се са командиром Радиславом Барјактаревићем и комесаром Њаком Вукчевићем да том приликом дарујемо Перишићу једну пушку, за коју је он показивао нарочиту жељу. Ја сам добио задужење да му је у згодан треНутак на конференцији предам и при поласку узмем „крагујевку" са стотину метака и једну енглеску ручну бомбу.

Послије исцрпљеног дневног реда узмем ријеч. Прво поздравим присутне у име наше војске, а затим одржим говор у којему повежем борбу црногорских јединица из првог свјетског рата на Гласинцу са борбом црногорских партизана. Истакнем помоћ и пријатељски однос који је имало становништво према НОВЈ, а посебно оданост и заслуге њиховог одборника Перишића, за које се у мирнодопским приликама дају одликовања. Затим саопштим да је Седма црногорска омладинска бригада одлучила да њиховог одборника награди једном „крагујевком" са стотину метака и једном енглеском бомбом, што су присутни одушевљено пропратили дуготрајним аплаузом и претворили у народно весеље, јер су награду Перишића примили као признање њиховом селу.

У част овог „одликовања" Перишић прве недјеље припреми ручак на коме смо нас тројица били његови гости. Том приликом Перишић изјави бојазан да ће му послије одласка наших јединица власти однијети пушку, због чега му напишем дозволу за пушку, коју печатом овјерих. У знак захвалности, при растанку, даде ми своје златно налив-перо, које и данас чувам као успомену из ратних дана.

Чувши за ово, једнога дана дође код нас млађи сељак из другог села, носећи под руком два парчета сланине, које, замотана у крпу предаде економу. У сељаку препознадох домаћина који једнога дана у својој кући, командиру, комесару и мени не понуди столицу, а да и не зацрвени на моју примједбу да у Црној Гори домаћин и дјетету устане и даде столицу у својој кући, а у његовој сва чељад сједећи разговараше с нама. Послије краћег оклијевања сељак ме позва у страну и у повјерењу ми рече:

— Друже шефе, дошао сам да ми дадете једну пушку!

Наслућујући овај захтјев, одмах му рекох да му то никако не могу удовољити. На његову примједбу како смо је дали Перишићу, одбрусих му да је Перишићу пушку дао штаб бригаде као добром човјеку и одборнику.

— А ти нам оног дана не понуди ни столицу у својој кући — рекох. А у себи помислих: штета ти понесе сланину.

И тако овај гејак пође покуњен, празних руку.

Петар ТАТАР

КУРИР ФАТА

Средином фебруара 1945. године Трећа чета Трећег батаљона држала је положај у селу Датељи, југоисточно од Праче.

У селу смо затекли само једног мушкарца. Остали су били побјегли с хоцом у Прачу. Домаћица куће на коси у којој се смјестила команда чете била је сељанка Фата. Муж јој рано умро и имала је само ћерку од око 13 година. У почетку се према нама односила с неповјерењем, али нашим односом према њој, а и према другим женама у селу, њено неповјерење је брзо престало. Почела је да сарађује с нама. Била је сиромашна, али отресита и врло бистра жена. Познавала је сваког у селу а многе и у Прачи. Давалаје све податке који су нам били потребни, тако да смо за сваког у селу сазнали ко је и какав је.

Једнога дана је довела двије-три жене да разговарају с нама о својим мужевима, који су били у Прачи, у саставу неке јединице муслиманске милиције. Било је вријеме ручку, па смо их понудили да ручају с четом. Мало их је то зачудило, али су пристале. Послије ручка смо започели разговор о повратку њи::ових мужева кућама. Ако нијесу злочинци, рекли смо им, нека само предају оружје или нека иду с нама и — ништа им се неће догодити. Фата је рекла да ће она ићи у Прачу да с њима разговара, што је сјутрадан и учинила.

Трећег дана након тога дошла су три млада човјека с женама. Испред њих је ишла Фата.

— Ево их, командире, дао си ријеч да им нећеш ништа зло учинити — рекла је. И нећу, Фато — одговорио сам.

Сељаци су са страхом посједали испред Фатине куће. Разговор с њима почео сам распитујући се о томе ко је све доље у Прачи, колико је њихових тамо, какав је хоца, колико има Нијемаца, и пгго се све прича у Прачи. Иако смо прилично знали о ситуацији, од њих смо добили подробније податке о непријатељу. Предали су пушке и пустили смо их да иду кућама.

— Јесам ли ја вама рекла да су то добри људи, Црногорци. А сад, комшије, памет у главу — на крају им је рекла Фата.

Она је нанон тога стекла још веће повјерење у селу, а преко ње и ми. Фату смо послије тога често слали у Прачу. Носила је наше писмо хоци и доносила његов одговор да ће разговарати с људима да се врате кућама. Доцније се то дјелимично и обистинило.

Једнога смо дана предложили Фати да пође возом за Сарајево и да извиди ситуацију тамо. Одговорила је да је неће пустити, јер нема разлога да тамо иде. Тада смо смислили разлог. Да поспе мало вреле воде по руци као да се опекла па мора код доктора. Мало је размишљала па — пристала. Посула врелом водом горњу страну шаке. Рука је поцрвењела, а било је и мањих пликова. Наша болничарка Јелена Краљевић добро јој је руку замотала завојима и са сажаљењем рекла:

— Не бој се, Фато, то ће, брзо проћи.

Дали смо јој нешто куна да нам у Сарајеву купи папира и цигарета и научили је да док се буде возила до Сарајева и натраг

гледа на свим станицама колико има Нијемаца и бункера и слуша што се све прича о ситуацији. Сјутрадан рано ујутру пропустили смо је кроз наш положај и она је пошла за Сарајево.

Послије повратка причала нам је како су је испитивали о нама, ауПрачи и провјеравали да ли је стварно опекла руку. Поред осталог, дознала је да је читава нека њемачка јединица стигла у Сарајево, да на Стамболчићу, у Палама и на Бистрику има по два бункера од бетона, те да има доста Нијемаца и усташа, да народ прича да су Нијемци изгубили рат, да су Руси дошли близу Аустрије, да народ једва чека партизане, да је домаће издајнике захватио страх, те бјеже према Зеници. Ове податке смо доставили штабу батаљона, а Фати смо од нашег дневног сљедовања меса дали живу овцу на поклон. За све вријеме док смо били ту она је била увијек спремна да изврши сваки задатак, па је изабрана за одборника у селу. Она-ј сељак који је једини остао у селу постао јој је замјеник. А кад је наша чета отишла на Челопек, Фата је до нас навраћала неколико пута.

Послије рата сам често из Сарајева путовао преко Праче за Прибој. У Прачи сам се распитивао за њу. Рекли су ми да је жива, да је добар активиста и да јој се ћерка удала. Ето, како се правилним односом према народу може створити пријатељ и сарадник и од човјека који је дуго био под туђим утицајем.

Милутин-Мицко МИЋОВИЋ

НЕЗАБОРАВАН ДОГАЂАЈ

Изнад жељезничке пруге Устипрача — Сарајево на ћувику веома стрмих падина смјестило се село Луње. Јаке њемачке и усташке снаге које су га у зиму 1945. године биле посјеле обезбјеђивале су пругу према Сарајеву. Наша чета је добила задатак да по сваку цијену заузме и село и тунел на прузи, те тако спријечи Нијемцима и усташама кретање према Сарајеву.

Непријатељске снаге су биле вишеструко бројније и боље опремљене. Поред тога, све су куће биле подешене за одбрану тако да је свака од њих представљала бункер.

Напад је требало да извршимо кад падне мрак. Што се ближила ноћ, мраз је све више стезао. Ми смо били уморни од сталних борби, али су борци били нестрпљиви — жељели су да што прије почне напад. Настојали смо да заузмемо што повољнији полазни положај.

У напад смо пошли чим је пао мрак. Снијег је, међутим, био висок, те и видљивост велика, тако да су Нијемци и усташе примијетили да им се приближавамо и отворили жестоку ватру. Пошто нијесмо успјели да изненадимо непријатеље и да на јуриш освојимо њихове положаје, развила се тешка борба. До пред саму зору нијесмо се готово ни помакли с полазног положаја

Кад сам видио да до свануће нећемо истјерати непријатеља из села, повео сам прекаљене борце, скојевце Вељка Шофранца, Андрију Калуђеровића и Данила Николића. Сва тројица су били пушкомитраљесци и бомбаши чија је неустрашивост опробана у многим окршајима. Позив су прихватили са одушевљењем. Након тога сам одмах извршио нови распоред водова а једном и наредио да се забаци непријатељу иза леђа.

Бомбаши су се вјешто, тихо и неопажено приближили непријатељским положајима и с кратког одстојања засули их бомбама. У исто вријеме чета је из свог оружја отворила најжешћу ватру. Нијемци и усташе били су изненађени. Повјеровали су да су нам пристигле нове, јаке и одморне снаге, па је у њиховим редовима настала пометња. Ми смо то искористили — енергично смо пошли у напад и силовитим јуришем заузели њихове положаје и ослободили село Луње. Посљедње непријатељске војнике поубијали смо у кућама из којих су пружали отпор.

Био сам срећан што је моја чета извршила тако важан задатак. Али и тужан. У тој су борби погинула сва три храбра бомбаша. Кад смо се мало средили и прибрали, ископали смо раке испред самог села и сахранили погинуле другове, одајући им заслужену почаст. Над њиховим ракама нијемо смо стајали све док није дошао курир, шеснаестогодишњи Крсто Јовићевић, и саопштио ми да ме зове командант батаљона Јован Шабан.

Рапортирао сам команданту о борби за село Луње и о резултатима те борбе. Приликом рапортирања о погибији бомбаша нијесам могао да изговорим њихова имена. Команданту је то тешко пало. Наредио ми је да повучем чету с положаја и да пођемо за Првом четом.

Након што смо се повезали с Првом четом, под руководством замјеника команданта батаљона Пера Рогановића организовали смо напад на жељезничку станицу Реновицу коју су браниле њемачкеи усташке снаге и муслиманска милиција. Заузели смо је послије краткотрајне борбе. Нијемце и усташе смо протјерали, а цио баталлн муслиманске милиције заробили. Затим смо кренули ка Сарајеву.

Кад смо избили на планину Игман, позвали су ме у штаб батаљона. Ту сам добио задатак да с четом посједнем нове положаје, тачније широк простор с великим и тешко приступачним јаругама. Тај простор је био слабо брањен и ми смо га брзо заузели, а затим организовали положај за даљи напад. То је била припрема за општи напад батаљона и бригаде већ наредне ноћи. Положај чете је био такав да смо били одсјечени од осталих наших јединица. То је непријатељ уочио и настојао да искористи. Напао нас је са свих страна, у намјери да нас окружи и уништи. Штаб батаљона је уочио намјеру непријатеља и наредио ми да чету повучем с положаја.

Ситуација је, међутим, била таква да без великих губитака чету нијесам могао извући из обруча. Зато сам одлучио да сачекам непријатеља и водим борбу. Непријатељ је нападао са свих страна. Дошло је до борбе прса у прса. Послије краткотрајне али жестоке борбе, захваљујући храбрости, издржљивости и сналажљивости свих њених руководилаца и бораца, чета је успјела да се извуче. Ту нам је, тукући из свог пушкомитраљеза њемачки стрељачки строј храб-

ро погинуо пушкомитраљезац Радисав Дацић. Све до извлачења нијесмо примијетили да га нема. Тек сјутрадан је замјеник команданта батаљона, док је обилазио положај на коме је чета водила борбу претходне ноћи, наишао на погинулог Радисава. И мртав је држао свој пушкомитраљез, а у његовој непосредној близини лежало је седам мртвих Нијемаца, које њемачка јединица приликом повлачења није пронашла и извукла.

Божо ВУЈАЧИЋ

НАПАД НА ЊЕМАЧКУ ПОБОЧНИЦУ

На прузи Вишеград — Сарајево, близу жељезничке станице Реновице лежи село Луње. Његових 7—8 кућа смјештено је у присоју. Њихово приземље је од камена и дјелимично укопано у земљу. Непријатељ је утврдио сваку од њих и село у цјелини, да би заштитио жељезничку станицу и пругу. Према нашој процјени Луње су бранила два вода војника.

За напад на село штаб Четвртог батаљона је одредио Другу и Трећу чету. Друга је имала да напада фронтално, а Трећа да се провуче кроз неко шипражје и забаци непријатељу иза леђа. Њен је задатак сложенији, па је с њом пошао политички комесар батаљона Момо Чворовић.

Ноћ између 5. и 6. марта 1945. године била је хладна. Мјесечина је освјетљавала село. Снијег дубок. Напад је почео око 22 часа. Муњевито, ураганском ватром пушкомитраљеза и ручних бомби, Друга чета одлучно настоји да потисне непријатеља из ровова. А ми из Треће смо у приправности. Чекамо да непријатељ почне одступати. Међутим, непријатељ није потиснут. Комесар батаљона прихвата мој предлог да обје чете једновремено нападну, Ухватили смо везу с командиром Друге чете Божом Вујачићем. Друга чета напада са шест бомбаша, а трећа са дванаест. Бомбаши се пузећи кроз снијег приближавају непријатељу под заштитом пушкомитраљеза. У дејству је и протуколска пушка.

Бомбаши су бацили бомбе. Чуо сам узвик „ураа!", а затим жестока ватра из свих оружја. Један непријатељски пушкомитраљез дејствовао је из бункера. Наредио сам Бошку Јоветићу да са својом десетином уђутка пушкомитраљесца. Мало затим су се зачуле експлозије ручних бомби и Јоветићев глас:

— Друже командире, пушкомитраљез са два добоша је у нашим рукама.

Нијемци су потиснути из ровова. Повукли су се у оближњу кућу. Но, у рововима их је остало више, мртвих и рањених. Они из куће и даље пружају отпор. По густини ватре осјећа се да су проријеђени. Наша ватра не јењава. Одједном из куће избија пламен. Вјероватно запаљиви или свјетлећи меци из наших оружја учинили су своје. Кров је од сламе. Кућа је зачас у пламену.

Не чује се више пуцњава непријатељских оружја. Ми прекидамо ватру. Приступамо згаришту. Унутра неколико изгорјелих њемачких војника. Око куће више мртвих. Заплијенили смо три пушкомитраљеза, два двогледа, два пиштоља, већу количину муниције и хране.

Ми смо имали више рањених, а погинуо је и вршилац дужности командира вода у Трећој чети Спасо Војиновић.

Вуксан СТАЊЕВИЋ

ЈУРИШ БЕЗ НАРЕЂЕЊА ШТАБА

Настављајући борбе противу непријатеља Седма бригада је 4. марта 1945. године одбацила њемачке снаге на лијеву обалу ријеке Праче и избила на пругу Вишеград — Сарајево, најпогоднију везу између непријатељских гарнизона у Сарајеву, Рогатици, Вишеграду и Горажду. Зато је Нијемци с добро утврђених положаја упорно бране и стално нападају наше јединице да би их одбацили што даље од пруге. Пругу штите и тако што њоме стално крстари блиндирани воз и из аутоматсног оружја у њему засипа наше положаје. Упркос томе што нема ефикасног оружја којим би се супротставила оклопном возу, наша бригада се различитим маневрима и вјештим препадима .одржава на заузетом положају и са у:пјехом одољева нападима непријатеља.

Друга и Трећа чета Четвртог батаљона су на положају, а Прва, послије краћег одмора у селу Буковицама, 5. марта у први мрак креће на непријатељско упориште Стубице. Задатак је да нападне непријатеља који из неколико бункера у рејону Стубице штити пругу.

Прелазећи преко неких потока до Стубице стижемо у највећој тишини. Привлачимо се бункерима. Ноћ је ведра и хладна, а снијег дубок. Исквасили смо обућу, а мраз стеже и пријети опасност да нам ноге промрзну. Прије напада командир чете Бранко Раденовић тихо обилази борце на положају, наређује да се преобују сви који имају резервне чарапе.

Распоређујемо се у стрељачки строј око бункера. Истурили смо обезбјеђења према прузи. Непријатељ нас је осјетио и први припуцао. Одговарамо му ватром, да зна да смо ту, да нас снијег, мраз и друге неприлике не могу спријечити да се боримо.

У лучном распореду око бункера провели смо цијелу ноћ, стално нападајући. Аутоматским оружјем и бомбама непријатељ дочекује сваки наш напад.

На положају око бункера у Стубицама остајемо и слиједећи дан. Да бисмо се мало одморили, дио чете се повлачи дубље у шуму. Ложимо ватре и постављамо четину по снијегу. Сиједамо око ватре, гријемо се и мало одмарамо, а понеко и дремне наслоњен на друга до себе или на неко дрво. Ватра све више тоне у снијег, а ми остајемо горе, изнад ње.

На положају је водник Владо Пауновић с Првом десетином Првог вода. Треба да га смијеним с Другом десетином. Владо покушава да ме заштити, да он и даље остане на положају, а мени предлаже да се с Првом десетином вратим код ватре. Не пристајем, јер је правило да с једном десетином иде водник, а с другом делегат вода. Препирући се остајемо обоје на положају.

И трећег дана смо под отвореним небом, на снијегу и са доста оскудном храном — дневно добијамо по парче меса и мало несланог качамака. Држимо и даље опсаду Нијемаца у бункерима. Повремено их нападамо, али се они и даље упорно као осице и успјешно бране из бункера. Потпомаже их блиндирани воз, који патролира пругом и засипа нас ватром из „жишкара". Међу нама има бораца који посустају; некима су већ промрзли поједини дијелови тијела. Покушавамо да им помогнемо. У шумици смо нашли малу колибу и ту их смјештамо. Наложили смо ватру и ту се они мало одмарају. С њима је и четна болничарка Милева Мушикић.

Око подне стижу Саво Пићурић, комесар и Вожо Вујачић, командир Друге чете, која се налазила на лијевом крилу. Они нам „преносе наређење" штаба батаљона за јуриш на бункере. Након припреме распоређујемо се у стрељачки строј око бункера. Терен је брежуљкаст, шума ријетка и без лишћа, слаб заклон од непријатеља из бункера и с пруге. Владо се с Првом десетином спушта ниско испод бункера. Ја сам с Другом десетином с његове лијеве стране. Командир ме шаље да ухватим везу с Владом и да му пренесем наређење. На једној узбрдици, док разговарамо, учини ми се да према нама лети птица. Владо први реагује — гура ме даље од себе и ја падам с једне а он с друге стране узбрдице. Тог тренутка њемачка бомба „качамар" паде тамо гдје смо стајали нас двоје.

Јуришамо. Непријатељ се брани. Пажњу и ватру је концентрисао горе, према брду и у правцу шуме у којој је наша десетина. С доње стране није очекивао напад, јер је терен без заклона у односу на пругу, која није далеко. Владо с десетином успијева баш с те стране да се приближи бункеру и убаци бомбу у њега. Престаје ватра из бункера. Међутим, Нијемци су на пругу довукли оклопни воз и из њега нас туку „жишкаром". Његова се зрна приликом удара у предмет распрскавају и праве велику буку, што збуњује наше борце.

Из Владове десетине јављају да је погинуо Миле Перовић, борац који је јуче био кувар. Изнад бункера рањен је политички комесар Друге чете Саво Пићурић. Повлачимо се на полазни положај. Међутим, и непријатељ је напустио ово упориште и преко села Турковича однио своје мртве и рањене. Њих је, како су нам причали мјештани, било седам и то три мртва и четири рањена.

То је био резултат јуриша за који није постојало наређење штаба батаљона. Команда Друге чете је касније претрпјела критику, зато што је без знања и одобрења штаба батаљона увукла Прву чету у јуриш усред бијела дана. Међутим, све се добро свршило. А најглавније је то што је још једно непријатељско упориште пало. Послије три дана проведена у снијегу увече смо се напокон могли одмарати у селу Турковићима.

Јелена ВАСОВИЋ

УПОРНОСТ СЕ ИСПЛАТИЛА

Дуго смо тога дана маршевали, газећи дубоки снијег. Нијесам знао куда идемо; вјероватно нико од нас бораца није ни требало то да зна. Већ је био мрак и једва смо се распознавали. Зауставише нас на некој снијегом покривеној ледини и постројише у кару. Тада чусмо од команданта да ће наш Четврти батаљон напасти село Луње. да морамо ликвидирати њемачку посаду, а затим продужити напад на пругу Сарајево — Прача.

Примакли смо се сасвим близу селу. Командир чете позва командире водова. Мало затим, на задатак крену Први, па Други, а за њим и Трећи вод. Припадао сам Трећој десетини Трећег вода. Били смо добро наоружани, имали смо и по двије енглеске ручне бомбе. Носио сам их у ранцу с муницијом за пушкомитраљез.

Наједном се чу глас њемачког стражара. Пуче пушка једном, двапут, а онда зелена ракета обасја околину. Брзо смо полегли да нас не примијете. Заобилазимо Први вод. Њемачки „шарци" и пушке осуше ватру по нама. Ми одмах одговорисмо ватром. Пузимо, повремено отварамо ватру и примичемо се непријатељу. Било је негдје око 21 сат. Мјесечина обасјала залеђени снијег, а њемачке ракете освјетљавају тако да споро напредујемо. Први бомбаши крећу у напад. Нијесу еасвим успјели. Неколико их је рањено. Одређена је и друга група. У њој сам и ја. Добио сам три ручне бомбе. Страх који сам помало осјећао потраја кратко. Видим да иза неког зида неко пуца. Скинем осигурач с бомбе и бацим једну, па другу. Мало затим, на који метар од мене паде и њемачка ручна бомба, али ме не закачи

Ни ми нијесмо успјели. Враћамо се. Командир поново тражи бомбаше. Сада се јавио Гојко Маговчевић. Овог пута ја послужујем бомбаше — носим им бомбе. Гојко је са својом групом успио да потисне Нијемце из рововa у куће. Мислим да је неколико Нијемаца успјело да побјегне. Остали су у кући. Потпуно смо их опколили и засули ураганском ватром из пушкомитраљеза. Имамо и противколску пушку. Нијемци се ипак не предају. Стално бацају црвене ракете, траже помоћ. Она им не стиже, јер се борба води на све стране. Штаб батаљона наређује да се кућа мора заузети и ми нападамо још жешће. Свјетлећи меци, противколска пушка или ручне бомбе запалише сламнати кров куће. Кућа је брзо планула, но у њој тешко да је тада и било више живих Нијемаца.

Поноћ је давно прошла, ближила се зора. Покупили смо по рововима неколико њемачких пушкомитраљеза, више пушака и много муниције. Било је четрдесетак мртвих Нијемаца. Више наших бораца било је рањено. Мислим да је један и погинуо. Али ми смо потпуно уништили читаву њемачку посаду. Те ноћи истакли су се многи наши борци, Гојко Маговчевић је сјутрадан, пресрећан, показивао њемачки пушкомитраљез који је заплијенио те ноћи.

Ибрахим ГАНИЋ

ПОГИБИЈА СКОЈЕВКЕ РАДЕ

Била је црнпураста, лијепа, витка, млада, интелигентна, весела, пријатна. Тек јој је осамнаест година, а већ је руководилац СКОЈ-а Трећег батаљона. Знали смо да су јој сви у породици изгинули па је другови задржавају у штабу батаљона како би је сачували да бар она претекне.

Дошлајеу обилазак скојевске организације у нашој чети. Чета је заноћила поред пута за Сарајево. Сједјели смо увече поред вахре и причали разне згоде и незгоде из прошлих борби. Рада је слушала, слушала и тужно уздахнула:

— Ви имате што да причате, а ја ћу да прођем рат а ништа нећу да доживим. — Мало је ту застала, а онда енергично рекла: — Идем с вама у борбу.

Ујутру слиједећег дана чета је очекивала наредбу за покрет. Пошто су Нијемци тих дана напуштали неке положаје, избјегавајући борбу, у међувремену је једна наша патрола упућена да провјери да ли су Нијемци још у Прачи. Не знам како је дошло до тога тек нас четворо, водник Миливоје Касалица, референт санитета Маца Иванчевић, Рада и ја одлучисмо да се прошетамо пругом, да и ми видимо има ли у Прачи Нијемаца. А готово смо били сигурни да их нема, мада се патрола још није била вратила. Обишли смо цијело једно брдо идући шинама и стигли до усјека према Прачи.

Био је сунчан дан. Испред себе, у равници, гледали смо Прачу. Видимо војнике како се пребацују. Један, два, три ... Бројимо и избројиемо — пет. Толико је, рекли смо, бројила наша патрола. Закључиемо да су они већ у Прачи.

Међутим, брзо смо се увјерили да смо у заблуди. Изнад нас је кратко проштепавао рафал „шарца". Један, па још један. Брзо смо све схватили. Нијемци су били и у Прачи. Почели су на нас да пуцају и из бункера десно од нас. Брзо смо скочили иза усјека. Али морали смо натраг, према јединици. Брдо које смо тек заобишли било је голо до половине, па смо се враћали брисаним простором. Јарак је био испуњен снијегом.

Примијетили смо да лијево од нас има још један бункер. И из њега је сипала ватра. Потпуно смо опкољени — Нијемци су и на брду изнад и испред нас. Чинило ми се да нема никаквог изгледа да из ове ситуације изнесемо читаве главе.

Већ послије неколико корака рањена је Маца. Молила ме да је превијем. Знала је да ја то знам, јер сам се раније бавила санитетом. Али времена за то није било. Плашила сам се најгорег — да нам Нијемци не пресјеку одступницу.

— Пребацуј се док си врућа. Живе ће нас Нијемци похватати — рекла сам.

Схватила је. Све је било боље од тога, па и сама смрт. Наставила је јарком натраг. Изгубила сам је брзо из вида јер је само неколико тренутака иза тога и Рада паЛа. Била је рањена кроз груди. Покушала сам и њу да охрабрим, да покуша да иде еама. Али то није било

могуће. Морали смо је носити и пребацивати се с њом на леђима. Ишло је споро, уз сталне рафале из њемачких шараца.

Одједном избисмо на вертикални усјек према шуми. Био је сувише стрм и клизав да бисмо могли и њу да носимо. Али, били смо сасвим заклоњени од њемачких рафала. Миливоје Касалица био је скојевац. Погледала сам га. Без предомишљања он је одмах рекао:

— Она је руководилац СКОЈ-а и нећу жив да је оставим. Нијесам била изненађена. Такви су били борци ове бригаде. Али, била сам ипак дирнута. Увијек сам била дирнута у таквим моментика хероизма, кога је, уосталом, тих дана било на сваком кораку.

Одједном, примијетили смо да је онај шарац из бункера лијево од усјека на коме смо се нашли уђутао. Престала је ватра. Долазила је наша чета, коју је Маца упознала са ситуацијом и брзо паралисала дејство њемачког бункера.

Изнијели смо Раду, али је било касно. Била је смртно погођена. Умрла је са неиспуњеном жељом да учествује у правој борби. Умрла је окружена друговима и другарицама у тужно прољећно вече. Сахранили смо је крај пруге. Окупатор ту више никада није дошао. Остала је на вјечној стражи на слободној земљи. А Касалицу смо примили у Партију на првом наредном састанку.

Ја сам, међутим, сјутрадан морала на рапорт комесару бригаде Мићуну Јауковићу. Најприје сам добила критику због оваквог невојничког понашања.

— Нећемо вас казнити, јер сте показали посебну храброст у изношењу рањене другарице — рекао је. А затим додао: — Не смију нам овако гинути стари борци. То „стари борци' посебно ме је дирнуло. И нас, значи, већ сматрају старим борцима. Зар је могло бити већег признања и — части.

Стана ДЕЛЕВИЋ

ЗАПИСИ С ПРИЛАЗА САРАЈЕВУ

Сусрет с мртвим сином

Били смо већ неколико дана на положају у околини Горажда. Кад би нас смјенили на положају, одмарали смо се у сеоским кућама. Код нас је увијек владала весела атмосфера: пјесма, шале и други облици разоноде. То је одушевљавало становништво у мјесту.

Када смо се спремали за покрет према Прачи, омладинац Божо Комленовић јави се да иде с нама и да постане борац наше чете. Отац и мајка га устављају да остане. Божо се окрену мајци, загрли је па рече:

— Што ти, мајко, друго тражиш од мене него да будем с њима и ако буде требало да погинем са овако дивним друговима. Пуно је јединица овуда пролазило ***и ви*** сте сви сагласни да овако лијепих младића није наилазило.

Божо пољуби мајку, оца и остале који су се били ту затекли и —• пође с нама.

Брзо се уклопио у нашу средину. Као да је с нама био од формирања бригаде. Убрзо је постао миљеник чете. Свугдје се, за сваки задатак добровољно јављао. Старјешине и сви остали другови непримјетно су га заштићивали да не иде одмах на теже задатке, док се мало не привикне и стекне искуство.

Бригада је 6. марта нападала на жељезничку пругу од Сјетлине до Реновице. Наша чета је нападала на Подграб. Морали смо пресјећи пругу. То је за нас био особито тежак задатак, пошто смо раније ратовали на теренима на којима није било жељезничких пруга. Нијесмо имали потребног искуства за такве задатке а и алат за рушење је био одвећ слаб. Сем тога, непријатељ се био утврдио и добро бранио пругу из бункера и других утврђења.

Док смо се у зору повлачили уз једно брдо у састав чете тукла нас је јака ватра. Од ње је пао и Божо. Ни гласа није дао. Неко примијети да је остао иза нас лежећи. Вратисмо се нас неколико другова и под онако ураганском ватром изнесосмо мртвог Божа на брдо на коме је била команда чете.

Случајност је хтјела да су свега неколико тренутака прије тога дошли у команду чете Божови родитељи да га посјете. Мајка се прва прибра и прикупи снаге да стоички узвикне:

— Сине, зар се тако сријета мајка?

За све нас то је био један од најтежих тренутака које смо у рату доживјели.

На Челопеку у чело опечен

Дошла је још једна попуна бригаде. Овога пута били су то Јговћенци. Све дивни момци, прави горостаси. Међу друговима који су били распоређени у Трећу чету Другог батаљона била су и два Перовића, Саво и Лазар. Истицали су се растом и љепотом. Лазар је био висок, румена лица и изразито крупних очију. Саво такође, висок растом, складно грађен, црне косе и елегантно дотјераних црних бркова. Имао је на себи одијело које је одговарало његовом лику. Одавао је изглед веома отмјена човјека.

Посматрајући их одмах ми кроз главу сину лик Батрића Перовића, каквога је Његош одсликао у Горском вијенцу. Замало наглас не рекох како се ови потомци Батрићеви заиста нијесу изродили, но се и мртав може поносити њима.

Саво је имао око тридесет година. Од првих дана испољио је најљепше особине. Поред личне храбрости посједовао је солидно војно знање и испољавао изузетно добру сналажљивост у свим ириликама. Одмах је постао командир одјељења, а убрзо и командир вода. Било је задовољство слушати како на четним конференцијама анализира борбе и даје предлоге да се отклоне уочени недостаци. Његова стручна и идеолошка изграђеност и друге одлике учиниле су га миљеником чете. Сви смо се осјећали награђеним када бисмо ишпи с њим на извршавање неког задатка.

Почетком марта 1945. године, док смо држали положај према Прачи, једне је вечери Саво пошао с водом у напад на Нијемце на сјевероисточне падине Челопека. Саво је ишао испред првог одјељења које је било на десном крилу. Бункери су били утврђени а снијег нападао око метар и по. Саво није примијетио бункер све док није наишао на уста цијеви њемачког „шарца". А тада је већ било доцкан. Тако га је покосио да ни гласа није дао.

Непажљиви кореспондент

Предвече 10. марта 1945. године, кренули смо за Бистрицу и Боровац, југоисточним падинама Требевића. Задатак нам је био да терен очистимо од непријатеља и да се повежемо с Деветом бригадом. Падао је снијег и дувао врло јак сјеверац. Иако смо имали водиче који су добро познавали терен, једва смо успјели ноћу да пређемо преко Јахорине.

У једном тренутку, због велике мећаве, и водичи су изгубили оријентацију тако да смо се почели кретати у круг. То је први примијетио командант батаљона Секуле Поповић, заставши крај букве на којој су била нарасла нека чудновата крила поред које смо већ били прошли. Наредио је да батаљон стане, позвао себи водиче и показао им букву. Видећи и сами да смо скренули с правца водичи се уплашише и замолише Секулу да им допусти да се мало приберу и покушају се присјетити гдје се налазимо. Један од њих, млађи човјек, замоли Секулу да му дадне три борца да пођу с њим мало сјеверније, да пронађу два већа јавора одакле ће се лако оријентисати и сигурно ће даље знати пут за Боровац. Послије краћег времена вратили су се пресрећни и одмах је настављен покрет.

Око пола девет, када смо стигли до села Бистрице, изненадили смо групу домобрана у једној кућици. Рекоше да су ту ради обезбЈеђења водовода. Колико су били изненађени нашом појавом не само да нијесу дали отпор већ нијесу имали када ни телефоном да извијесте претпостављене што се с њима десило. Када је у кућицу ушао командант Секуле, окренуо је ручицу апарата и одмах је почео да звони телефон. Централиста је питао ко је на телефону.

—- Полако, биће времена да се упознамо када тамо стигнемо, а то неће дуго трајати — одговорио му је Секуле.

Осјетивши непознат глас централиста је узбуђено, повишеним тоном, неколико пута питао ко је на телефону. Секулу то досади па гласно настави:

— Овдје је командант Другог батаљона Седме црногорске омладинске бригаде „Будо Томовић".

Централиста прекиде везу, а Секуле поче да испитује заробљенике. Није прошло дуго времена а артиљерија од Сарајева поче да туче око нас. Срећом, нијесмо имали жртава.

Секуле видећи да није најбоље поступио што се одмах представио, рече:

— Е, гледај их, мајку им њихову, како се непожељном кореспонденту реванширају. Да су им елементи били мало бољи, ко зна како бисмо прошли од ове изненадне ватре.

Препад на Пале

Четрнаестог марта 1945. године Трећа чета Другог батаљона добила је задатак да изврши препад на немачку извиђачку јединицу на Палама. Кренули смо негдје око два часа по поноћи. Раније је био нападао велики снијег а затим студен створила по њему тврду површицу. Послије тога је нападао југов снијег око тридесет сантиметара па се чета брзо и лако кретала. Водич нас је довео у непосредну близину зграде у којој је била смјештена њемачка јединица. Командир чете Радосав Раичевић, издао је водовима наређење за напад на зграду и напоменуо да напад мора бити брз, смио и дрзак, како бисмо непријатељу нанијели што теже губитке. Пошто су се јасно уочавале и силуете стражара и његова стражарска стаза, Раичевић, је скренуо пажњу нашем Првом воду да вјетар дува од стражара према нама, па ће нам бити лакше да се неопажено приближимо стражару, да га ухватимо или ликвидирамо хладним оружјем.

Пошто је снијег био мекан а терен прилично погодан, без много тешкоћа смо пришли стражару и ликвидирали га, не остављајући му ни толико времена да дозна што би с њим. Затим смо отворили ватру по Нијемцима који су спавали у већој просторији. Бомбе и митраљези су запраштали и зачуо се јаук Нијемаца. Све се завршило за врло кратко вријеме.

У подрумима зграде били су оседлани коњи. Тамо је било и неколико коњоводаца који су хранили и тимарили коње. Заробили смо њих девет, седам Италијана и два Нијемца. Командир наређује да журимо и што прије напустимо Пале. Нама жао коња па их изводимо једног за другим. Тако смо, поред осталог ратног плијена, повели и 32 седланика, од којих нијесмо могли очију одвојити. Нијемци су имали преко тридесет мртвих.

У томе поче већ да се раздањује. Ми се ужурбано повлачимо али видимо да је командир чете љут на нас што смо се задржали око **кон** а, јер је он боље осјећао опасност у којој се можемо наћи. Погледамо, када десно и лијево од нас наступају Нијемци и усташе. Командир љутито нареди да сваки вод развије по једно одјељење у заштитницу а да се остало људство најхитније пребацује за гребен. Разви се оштра борба. Прави крклјанац. Навалили Нијемци и усташе као помахнитали. Дочекујемо их с блиског одстојања рафалима из пушкомитраљеза и ручним бомбама. Успјесмо да их одбијемо. У самом завршетку борбе, када смо се посљедњи пребацивали преко гребена, погибе нам друг Суља, колико се сјећам презивао се Кафизовић. Командир Раичевић нас је послије, на четној конференцији, поштено испрескакао што смо се задржали око коња и због тога изгубили дивног друга Суљу.

Неостварено кумство

Међу дивним омладинцима Треће чете Другог батаљона истицао се Бранко Милановић, родом из Бара. Познавали смо се још од прије рата. Бранко је похађао грађанску школу у Гацку. Поново смо се нашли заједно у чети. Били смо најприснији другови. Вољели смо се као да смо браћа. Кад би он заплијенио какву ствар или је на неки други начин набавио, знао би да ми каже:

— Писаре, узми за успомену од твог Баје.

Бранко је био неустрашив борац и добар старјешина. То је испољио у низу случајева. Понекад, на маршу, иако нијесам био у н>е-говом воду, он би дотрчао до мене и узео пушкомитраљез да ме мало замијени. Имао је обичај да каже:

— Дај ми тај пушкомитраљез, а ти се мало одмори. Да нијесам командир вода, не бих пушкомитраљез испуштао из руку. Гледај како он дивно стоји Баји.

Пролазили су дани, недјеље, мјесеци, испуњени напорним маршевима, тешким и крвавим борбама, непроспаваним ноћима, глађу и другим тешкоћама, које намеће рат. Небро(јено пута, у борби или у маршевима, покисли бисмо до голе коже. Но, младост је побјеђивала све те тешкоће. Бранко их је лако подносио. И у таквим ситуацијама био је весео и увијек спреман за шалу.

Једнога дана док смо се одмарали, сједили смо и шалили се. Некако у то вријеме, поред нас прође референт санитета у чети наша другарица Румица. Тада ме Бранко упитно погледа и рече:

— Писаре, како ти се допада ова наша другарица?

То ме питање изненади. Рекох му да је то добра и честита дјевојка. Бранко тада настави: — Рећи ћу, то теби, Писаре, и ником другом. Та ми се дјевојка много допада. Ако преживимо рат, буди сигуран, да ћу се оженити њом и ниједном другом. А ти ћеш, мој мали Писаре, бити Бајин кум.

На то се ја насмијах, али и обећах да ћу му бити кум.

На неколико дана прије ослобођења Сарајева наша је чета била на положају према Јагодњаку. Посматрали смо Нијемце како сједе и сунчају се испред бункера. На два до три часа прије мрака дође Бранко код мене и рече ми:

— Писаре, узећу неколико другова и напасти оне Нијемце. Ке могу их гледати како се онако комотно сунчају испред бункера, као јунад испред штале.

Што рекао, то и учинио. Узео је неколико другова и пошао на бункер. Недалеко од бункера група је застала. Бранко је био одлучио да из пушкомитраљеза лично отвори ватру на Нијемце. Покушао је да изабере погодан положај. Међутим, услијед великог нагиба земљишта било му је немогуће да гађа из лежећег става. Тадајерекао борцу Рецу да се руком ухвати за танак храст, како би он наслонио пушкомитраљез на његову руку и тако лакше отворио ватру. Међутим, видећи да је Рецо усплахирен, Бранко ухвати храст руком и на- •реди Рецу да он отвори ватру из пушкомитраљеза са ослонцем на његову руку.

Борац Рељо је недавно дошао у нашу чету. Није био довољно искусан у руковању пушкомитраљезом. Прије отварања ватре, он није пушкомитраљез притегао чврсто уз раме и кад је почео да пуца, пијеви подрхтавала. А кад се угријала опекла је Бранка по зглавку од шаке. Тада се, по оној народној пословици „враг не мирује", деси оно што нико није очекивао ни желио. Бранко је за трен спустио руку са храста и метак из пушкомитраљеза га је ранио. На несрећу метак је пресјекао главну артерију и настало је велико крвављење. Другови који су били око Бранка нијесу знали да зауставе крварење и док су га донијели на положај чете, његов живот се угасио. Изгубисмо младог и дивног друга и старјешину. Међу нама је завладала велика жалост. Низ наша лица потекоше сузе. Најкрупније су се сливале низ Румичино лице. Она приђе мртвом Бранку и пољуби га. А затим скиде прстен с његове руке и јецајући се удаљи. Прстен јој остаде као успомена на недоживљену љубав.

Милош ТИЈАНИЋ

УСПЈЕШНО ИЗВРШЕН ЗАДАТАК

Ноћ је, али се добро види, јер мјесец повремено освјетљава снијегом покривену околину. Наша Прва чета креће на борбени задатак — да уништи велики бункер, а након тога избије на пругу, онеспособи је код Стамболчића и Подграба и спријечи непријатеља да се несметано повлачи од Горажда према Сарајеву. Очекивали смо жесток отпор, јер је пруга била обезбијеђена већим бројем армирано-бетонских бункера.

Напад на непријатељске положаје отпочео је око десет сати увече. Под заштитом пушкомитраљеза ми бомбаши приђосмо предњим бункерима. Одјекнуле су наше бомбе, а затим су услиједили дуги митраљески рафали и узвици „ура!" Одговорише и Швабе шарцима и освјетљавањем терена, али је наш јуриш незадржив и они бјеже према прузи. Нијесмо им дали предаха. Сјурили смо се на пругу и за кратко вријеме демонтирали око 100 метара колосјека.

Међутим, ни Нијемци нијесу сједили скрштених руку. Пред зору су довукли оклопни воз и друга појачања. Отпочео је њихов противнапад. Цио Трећи батаљон је ступио у огорчену борбу прса у прса. Али Швабе довлаче нова појачања која подржава оклопни воз и потискује наш батаљон према узвишењима западно од пруге. Освануо је дан, али се борба није стишавала све до предвече. Борбу са све јачим непријатељским снагама које су непрекидно пристизале са правца Горажда прихватили су и остали батаљони наше бригаде. Видјело се да је за Нијемце пруга значила бити или не бити. Нијесу се обазирали на губитке који су били велики. И успјели су да нас потисну од пруге, јер нам је понестало муниције, а и ми смо имали губитака, нарочито од артиљерије. Брзо су оспособили пругу и у стра-

ху од наших нових напада у току друге ноћи побјегли за Пале, односно за Сарајево.

У овој данонoћној борби с Нијемцима прса у прса наши борци су против бројно, технички и у наоружању јачег непријатеља показали изузетну храброст, упорност, вјештину борбе у шуми и прецизност ватре. Код Нијемаца су настајале кризе и колебања па су њихови официри галамили на војнике, покушавали да их поведу на јуриш, али су брзо бивали погођени ватром наших стријелаца. Слушали смо јауке њихових рањеника, гледали како извлаче мртве и то нам је уливало снагу и самопоуздање.

У тој борби погинуо је мој земљак Суља Кајевић, кога смо извукли с положаја и предали мјештанима да га сахране. Рањено је и погинуло још неколико другова из моје и других чета, чијих се имена, на жалост, више не сјећам. У незаборавном сјећању су ми остале храбре другарице које су увече биле бомбаши а сјутрадан, за вријеме ове крваве борбе, извлачиле и превијале рањенике из првих борбених линија. Биле су то Љубица Вељовић, Јелена Краљевић и Ружа Делевић.

Другу ноћ смо се повукли на нове положаје, отпремили рањенике у бригадну болницу и након више од 24 часа кувари су нам донијели нешто мало хране. У свануће смо добили обавјештење да су се Нијемци повукли за Сарајево. Сишли смо на поприште јучерашње борбе и нашли своје погинуле другове. Сахранили смо их уз скромне почасти. У снијегу су се на сваком кораку видјели крвави трагови куда су Нијемци извлачили своје мртве и рањене војнике и официре. Пошли смо за њима према Сарајеву, али су нас на Палама чекали нови бункери и друга утврђења.

Хаџо МУРИЋ

ИЗВИЂАЧИ РУШЕ ПРУГУ

Први батаљон је добио задатак да посједне положаје на прузи Сарајево — Пале близу Светлине да би спријечио продор Нијемаца који се очекивао од Сарајева. Према подацима наше обавјештајне службе очекивало се нешто мање од једног батаљона Нијемаца. У склопу тог задатка извиђачки вод бригаде и извиђачко одјељење Првог батаљона требало је да поруше пругу између Светлине и Пала. Само мјесто рушења пруге веома је добро одабрао штаб бригаде с командантом Ником Стругаром начелу. Као обавјештајни официр Првог баталлна, и замјеник обавјештајног официра бригаде, био сам позван у штаб бригаде и подробно упознат са задатком, пошто је требало да руководим јединицама које ће рушити пругу. Наређено ми је да се претходно повежем са илегалним партијским комитетом у Палама а придат нам је и водич, сигуран, провјерен човјек и добар познавалац терена. Његов задатак је био да нас повеже са комитетом, односно с неким његовим члановима код којих је био прикупљен алат и остало

што је потребно за рушење пруге. За обезбјеђење извиђача одређена је Друга чета Првог батаљона са командиром Пером Петровићем на челу.

Након што сам завршио све припреме, јавио сам се у штаб Првог батаљона да бих се с командантом Петром Војводићем и политичким комесаром Душаном Булићем договорио како да што успјешније извршимо задатак. Пошто је штаб батаљона детаљно проучио задатак, распоредио је своје јединице како је најбоље одговарало. Главнина батаљона је постављена на 500—600 метара од мјеста рушења пруге. Један вод Друге чете је придат извиђачима, а други је имао да из непосредне близине обезбјеђује рад и спрјечава евентуално изненађење. Све припреме су се одвијале брзо, јер се приближно знало кад непријатељ полази из Сарајева и кад може стићи на мјесто одређено за акцију. "J

Колико се сјећам пругу смо почели да рушимо око 18 часова. Алата за скидање шина, разних кључева, штангли, чекића, полуга и осталог, било је довољно и посао се одвијао веома брзо. Велика олакшица је била и у томе што је десно од пруге била стрмина тако да смо лако одбацивали шине, шлипере и остали материјал, на мјестима и по 300 метара далеко од колосјека, те непријатељ није могао брзо да све то прикупи и поправи пругу.

За отприлике 40 минута успјели смо да срушимо пругу у дужини од око 180 метара. И управо када смо завршили посао и почели сакупљати алат, обавијештени смо са осматрачнице да од Сарајева долази блиндирани воз. Тада сам одредио извиђачки вод и вод из Друге чете да посједну положај, а извиђачко одјељење Првог батаљона да прикупи алат, а потом и он посједне положај. Све је било завршено прије него је блиндирани воз дошао на око 150 метара од мјеста гдје је пруга срушена.

Будући да је воз ишао лагано, освјетљавајући пругу јаким рефлекторима, Нијемци су примијетили да је пруга порушена, зауставили воз и брзо поскакали из њега. Муњевитом брзином су се развили у стрељачки строј, заузели положаје испред самог воза, и одмах отворили ватру.

Наш задатак је био да се послије рушења пруге повучемо у састав Првог батаљона. Перо Петровић и ја смо се договорили да се његова чета одмах повуче у састав батаљона, а да ја са извиђачима задржавам непријатеља и штитим повлачење чете.

Тако је и било. Након што смо омогућили чети Пера Петровића да се повуче у састав свог батаљона, и ми смо се почели повлачити. Чинили смо то успјешно и вјешто. За вријеме нашег повлачења рањена је Сулумија Јегдић, референт санитета чете Првог батаљона. Она је остала са извиђачима на положају. Сулумија се управо повлачила с последњом нашом групом, коју смо сачињавали Ристан Булајић, командир извиђачког одјељења, Јован Канкараш и ја. Нас смо тројица имали велику муку док смо изнијели ту снажну и веома развијену дјевојку.

Томаш ШЋЕПАНОВИЋ

РУШЕЊЕ ЖЕЉЕЗНИЧКЕ ПРУГЕ

Средином фебруара 1945. године бригада је стално нападала њемачке снаге које су обезбјеђивале жељезничку пругу ол Горажда до Сарајева.

Велике снијежне падавине, мећава и јаки мразеви отежали су нам извођење акција, које су имале за ниљ наношење губитака непријатељу и спречавање саобраћаја њемачким снагама поменутом пругом. Непријатељ је стално покушавао да потисне наше јединице с положаја. У том циљу је често изводио противнападе, али је сваки пут бивао одбијен уз губитке.

Трећа чета Првог батаљона била је у селу Средњем одакле смо ишли у ноћне нападе. Једне вечери дошао је курир с наређењем да команда чете пошаље један водуштаб батаљона. Одређенјевод чији сам био политички делегат. Командира вода тада нијесмо имали па сам ја повео вод и јавио се команданту батаљона Петру Војводићу. Од њега сам добио задатак да порушимо жељезничку пругу и прекинемо телефонску линију између Сјетлине и Стамболчића, у дужини од стотинак метара. То је требало да олакша општи напад који је бригада те ноћи изводила. Рекао нам је да сами нађемо водича и да се за алат — снађемо. Као ојачање дао ми је десетину извиђача батаљона.

Нијесам се обрадовао оваквом задатку, јер нијесам знао како да га извршимо. Жељезничку пругу сам до тада видио само два пута у животу, док сам њом маршевао у партизанској колони. Једном је то било ноћу. Размишљао сам како одвојити шине од прагова, гдје наћи кључеве и клијешта за пресијецање телефонске линије у овим босанским забаченим селима, колико треба времена за рушење пруге. Псовао сам и оног ко је ову пругу направио и Нијемце који је сада користе. Говорио сам самом себи: „Ај, Тодоре, откуда теби, чобанчету испод Дурмитора, паде у дио да изводиш диверзију на жељезничку пругу".

Послао сам патролу до усамљене куће у страни испод шуме и рекао јој да доведе човјека који ће нас одвести до мјеста гдје је требало да порушимо пругу. Патрола се убрзо вратила са човјеком четрдесетих година. Био је то бркоња, мањег раста, живахан и веселе нарави. С нама се другарски руковао и питао куда треба да нас води. Кад сам му објаснио наш задатак, питао ме имамо ли алат за то. Рекао сам му да никаквог алата немамо, нити знамо што нам је потребно. Човјек се насмијао и рекао:

— Имали сте срећу да мене нађете за водича. Овуда сам ја и раније проводио партизанске јединице и с њима рушио пругу. Представио нам се да је одборник илегалног партизанског народноослободилачког одбора.

Сељак се вратио кући, донио ћускију, кључеве за скидање шрафова са шина и клијешта за сјечење телефонских линија. Упутили смо се према жељезничкој прузи, до које је требало прећи неколико брда и долина газећи велики снијег. Када смо стигли на одређено мјесто, поставили смо бочно обезбјеђење и приступили извршењу

задатка. Сељак је скидао шрафове кључем, а ми ћускијом и дрвеним полугама скидали шине са доњег строја и бацали их у поток. Порушили смо око двије стотине метара пруге и пресјекли телефонску линију, те лако прекинули и жељезничку и телефонску везу између Горажда и Сарајева. Борац Стојановић, родом од Андријевице, пао је са бандере када је пресјекао телефонску линију и добро се угрувао. Док смо рушили жељезничку пругу, слушали смо жестоку борбу, ко ЈУ С У водили наши батаљони с непријатељем сјеверно од Горажда. Послије извршеног задатка повукли смо се у шуму изнад жељезничхе пруге. Ту смо посјели положај у намјери да спријечимо непријатеља да поново оспособи пругу за саобраћај.

Ноћ је била на измаку, али ведра и хладна, па ми се чинило да је дужа од осталих ноћи. Рано ујутру дошао је воз од Горажда, али када је возовођа, примијетио да је пруга порушена, вратио се назад. Убрзо затим стао је и вратио се воз који је долазио од Сарајева. Тада сам тек схватио да нијесмо добро учинили што смо потпуно скинули горњи строј пруге. Било би боље да смо извукли гграгове и размакли шине. Тада би локомотива налетјела на неисправну пругу, заглавила се или преврнула у поток.

Остали смо у шуми читав дан. Дошла је друга ноћ, а с њом и возови од Сарајева и Горажда с њемачким војницима. Чим су стиглидо порушене пруге, отворили су паклену ватру у правцу шуме у којој смо ми били. Засула нас је густа пушчана и пушкомитраљеска ватра, а по снијегу су падала парчад од распрснутих зрна из „флакова". Када су Нијемци почели да оправљају пругу и извлаче из потока шине и прагове, ми смо са одстојања од око 150 метара ваздушне линије изненада на њих отворили ватру. Рањено је неколико борапа, међу којима и Солумија Јегдић, четна болничарка. Тој храброј партизанки ово је било треће рањавање у бригади.

Њемачки војници нијесу успјели да оспособе пругу за саобрћај и послије једночасовне борбе возови су се морали вратити назад, откуд су и дошли. Сјутрадан су Нијемци покушали да нам дођу с леђа, окруже нас и униште. Благовремено смо открили њихов покрет низ обронке Јахорине, на вријеме се повукли кроз шуму и избјегли окружење.

Посјели смо нове положаје и затворили комуникацију која иде долином Праче испод обронака Јахорине. На том смо положају провели и слиједећу ноћ у засједи. А кад је свануло, примијетили смо једног Нијемца како се поред ријеке креће према нама. Претпостављали смо да је он из непријатељске извиднице, па смо појачали осматрање да нас не би непријатељ изненадио. Нијемац се кретао полако. Ишао је ка пушкомитраљесцу Чеду Сератлићу и мени. Ми смо се притајили иза једне дебеле букве. Пошто смо закључили да је ријеч само о једном непријатељском војнику, пустили смо га да нам приђе што ближе и да га живог ухватимо.

Када је Нијемац пришао на двадесетак корака испред нас, гласно смо повикали „стој". Изненађен, он се брзо тргао и покушао да скине пушку с рамена. Али кад је видио уперене цијеви у њега, дигао је руке увис у знак предаје. Пришли смо Нијемцу и разоружали га. Одузели смо му пушку, пиштољ и двије ручне бомбе, На блузи је

имао ознаке чина и неколико одликовања. Одвели смо га у штаб батаљона. Политички комесар батаљона Душан Булић знао је понешто њемачки и сазнао је да Нијемац има највиши подофицирски чин у њемачкој војсци. Заробљеник је одбио да да било какве податке о јединицама којима је припадао и њиховим задацима. Напротив, доста је пута узвикнуо „хајл Хитлер", што је од свих највише нервирало команданта батаљона Петра Војводића. На основу испитивања је закључено да је Нијемац залутао послије ноћног напада наших батаљона на положаје с којих су Нијемци потиснути.

Тодор ЈАЊИЋ

КАКО ЈЕ ПОГИНУО БРАХИМ ХАМЗИЋ

У Трећој чети Другог батаљона био је Брахим Махмута Хамзић, родом из села Балотића, код Рожаја. Он је погинуо за вријеме једне борбе код Праче. Брахим је био добар борац. У чети се истицао примјерним радом. Као борац био је врло храбар.

Наша чета је нападала на Прачу. Неколицини бораца, међу којима смо били Брахим и ја, било је наређено да рушимо пругу. Ријеч је о прузи уског колосјека Горажде — Сарајево. У току извршавања овог задатка дошло је до оштре борбе око пруге. Смртно погођен, Брахим је пао. Кад и он погинуо је још један борац из наше чете, чијег се имена не сјећам.

Погинуле смо донијели до једног села више Праче и ту их сахранили, заједно. Лежали су један поред другог, као што су један поред другог били више пута у борби. Поред њихових тијела остависмо само обиљежја са именима и презименима.

Демко МУРИЋ

У БОРБИ ЗА ПРАЧУ

Док се наш Други батаљон припремао за напад на Прачу, добисмо по четама и по неку противтенковску пушку.

Напад на жељезничку станицу Прачу извршен је негдје средином фебруара 1945. године. Нијемци су били добро утврђени и пружали су веома јак отпор, па смо били принуђени да се повучемо не извршивши задатак.

Убрзо послије нашег повлачења дошло је ново наређење из штаба бригаде да се понови напад. По великом снијегу и хладноћи у току ноћи успјели смо да се приближимо Нијемцима. Распалила се жестока ватра са обије стране фронта. Нијемци су имали много јаче наоружан>е од нас. Јаком ватром из минобацача и брдских топова избацили су

нас са положаја које смо освојили и поново нас принудили да се повучемо.

Трећи пут смо те вечери добили наређење за напад. Кад смо пошли у напад и Нијемци су пошли у јуриш на нас. Тада смо застали и организовали одбрану. Пружили смо снажан отпор. Развила се у току ноћи борба уз обострано јаку ватру из пјешадијског оружја, минобацача и ручних бомби. Нијемци су нас тукли и из брдских топова. Те вечери доста другова је било избачено из строја. На петнаестак метара од мене пао је десетар Алекса Полексић. Био је тешко рањен. Прискочио сам да му помогнем. Крај њега се одмах нашао и командир вода Спасоје Радуловић. Он ми нареди да мог десетара одмах изнесем с положаја.

Подигао сам Алексу на леђа и пошао с њим уз Обло брдо. Како је била ноћ, а терен стрм, по снијегу сам се врло споро кретао. Код једне букве сам спустио десетара да се мало одморим. Борба се и даље водила. Близу нас је пала минобацачка граната и ударила у букву. Распрснута парчад су ме погодила у врат и десну руку. Пао сам рањен поред већ рањеног десетара. Кад је за то сазнао командир вода, наредио је да нас извуку са положаја. Пренесени смо у болницу у Фочу. У томе нам је много помогао и Милан Михајловић.

У болници сам остао око седам дана. Једног дана у болницу је дошао да обиђе рањенике, Нико Стругар, командант бригаде. Шалећи се с нама, по обичају, питао је ко жели од лакших рањеника да се врати у бригаду. Ја сам се јавио међу првима и поново дошао у своју Другу чету. Трећег дана, по доласку у чету, наредио ми је командир чете да однесем писмо у штаб батаљона. Тај сам задатак одмах извршио. Док сам чекао у штабу батаљона, позвао ме командант и рекаодаћуод сада бити курир штаба батаљона, јер сам се показао као добар борац. Од тада ми је било лакше него у чети али ми је растанак с друговима из чете тешко пао. Но тјешило ме је да ћу их и као курир чешће посјећивати. А тако је и било.

Захит МУРИЋ

ПРАВАЦ АУСТРИЈСКА ГРАНИЦА!

Почетком марта 1945. године на положајима код Челопека Трећа чета Другог батаљона је одржавала конференцију. Анализирали смо успјехе и недостатке испољене у неколико посљедњих дана. Састанком је руководио комесар чете Милорад Ђурђић.

Послије његовог излагања о најважнијим политичким догађајима код нас и у свијету настала је дискусија. Предлагано је како да се отклоне испољене слабости и још успјешније изврше наредни задапи. Накрају је поново узео ријеч Милорад Ђурђић. Говорио је какви све задаци стоје пред нама нагласивши да треба сви да се заложимо да их извршимо.

Док је комесар говорио у собу је ушао Јаков Шундов. Он је раније био командир наше чете. Много смо га вољели и цијенили. Пошто се поздравио с нама сјео је, а Милорад наставио да говори. Јаков га је мало слушао, а онда му упао у ријеч:

— Курву ти госпу, Милораде, ја сан мислија да си ти паметан. А ти борцима и данас објашњаваш, да се примакао крај њемачког нацизма. Госпу ти, ако је то требало објашњавати у четвртој и петој офанзиви, што им данас о томе причаш. И слијеп види да је крај њемачком нацизму, и да је наша земља, тако рећи сјутра, слободна. Требало би ове момке извести ван, постројит' **их** и командовати: „Наприд! Правац аустријска граница!" И строго им скренути пажњу да не смију дозволити ниједном непријатељском војнику да умакне некажњен за злочине које су починили над нашим народом. — Ту наш бивши командир мало застаде, а онда погледа у нас: — Је ли тако, другови? Ми се сви насмијасмо и да не бисмо противрјечили свом старом и добром командиру чете одговорисмо потврдно. Иако смо знали да је и те како потребно упознавање са оним што се збива у нас и у свијсту и да има још доста до завршетка рата.

Милош Т. ТИЈАНИЋ

МНОГО ВОЉЕНА

(Козерија)

Нијесам раније ни чујао за тебе. Та главно је да смо се упознали, и то у нашој Седмој. Сјећам се тога првога познанства. Врше се припреме. Једни другови су пошли да Те сретну, други Ти чине мјесто гдје ће Те свечано поставити. Најзад Ти: мала, пуначка, гарава. Ти... о што нијесам пјесник! Умјесто стихова и руча ја у заносу скидам шињел, капу. Бацам и блузу. О, све ћу бацити, моја драга, пред Тобом, па макар од Твоје вруће ватре и изгорјело.

Ти моје дарове примаш, али рекао бих хладно. Ни да ми захвалиш, ни да ме удостојиш Твојих погледа. Како си непомична. нијема као богиња. Сви око Тебе обигравамо, окупљамо се, милујемо Те очима. Пролазе минути, већ Те врући пламен обузима. Не можеш га сакрити. Знам да је и то мене ради. О, тај је пламек данас донио празнично расположење у мојој души. Ово прво познанство оевјежило ме је: ја нијесам онај од јуче.

Ти си отишла. Хтио бих да викнем, да раширим руке да Те уставим. О, зар кад смо се већ упознали, а Ти да пођеш другоме. Рекоше ми неки из Твоје пратње да ћеш опет доћи. То ме је мало умирило.

Пролазе дани: три, пет, десет. Све више мислим о Теби. Све више жеље да опет дођеш. Из дана у дан све ми је теже без Тебе. Већ неколико ноћи не могу да спавам. Да, због Тебе, моја драга, не могу да спавам. Неки зли душмани као да наваљују са свих страна на мене. Не видим их, али као да извиру из сваког ћошка, из пода, из тавана, одасвуд. Као да ме газе, као да се смију: Ха, ха, гдје је она твоја љубав? Гдје је она Твоја мала, пуначка, гарава, с врућим пламеном. Гдје је да ти помогне! Гдје је да те одбрани? Ха, ха! Јесте, моја вољена, Ти си бездушна, кад Те ове моје ријечи не дирну. Кад не зажалиш мене самога међу стотине или хиљаде душмана.

Хоћеш ли да Ти свако јутро пишем? И да Ти увијек подвучем да обавезно дођеш. Дођи, моја једина, моја највећа љубави.

Од када смо у Босни хтио бих да Те чешће видим, да ме чешће посје-**тиш, јер је моја љубав према Теби још јаче везана — везана као за** Босну. **На писмо ми не одговараш, али заиста би дошла. Некад на вријеме, некад** са **закашњењем, али увијек једна те иста — много вољена. Јест, моја мала,** гара-**ва, пуначка, много вољена —- п е р и о н о !**

Василије ВУКЧЕВИЋ

(Прештампано из „Звијезде", листа Тре-**ће дивизије Југословенске армије,** бр. 1, **март 1945).**

ЧЕСТИТАЊЕ РАНА

Припадао сам Првој чети Првог батаљона Снијег је био велики. Маршовали смо преко планине Јахорине и стигли у селу Влаховиће изнад Пала, код Сарајева. Ту је наша чета заробила и разоружала 30 домобрана, а командира њихове чете, који је имао усташку униформу, ликвидирала. Те смо вечери заплијенили и 17 мазги које су припадале дјеловима њемачке 7. СС дивизије.

Иако су у сусједном селу били Нијемци, у Влаховићима смо ванoћили. Сјутрадан су нас Нијемци гађали из минобацача. Кровови кућа летјели су у ваздух. Жене и дјеца су избјегли у шуму, у висок и леден снијег. У шуму су, једном великом колоном, зашли и Нијемци. Командир чете је изабрао нас девет другова и наредио нам да зађемо Нијемцима иза леђа и да их нападнемо. Међу овим друговима били смо Ризо Кардовић, Смаил Јаховић, ја и још шест другова чијих се имена више не сјећам.

С десетаром смо кренули низ ријеку. Један друг се оклизнуо и сломио ногу. Дошли смо до брда које се звало Боровац. Мене је пало да идем испред другова и да отварам пртину. И само што сам прошао једно 50 метара, зачуо се њемачки шарац. Био је близу и дејствовао је против наше Прве чете. Док сам се окренуо да осмотрим одакле пуца, ранише ме у десну ногу више кољена. Један од другова повика како је Муковић готов.

— Не, још нијесам готов — рекох и склоних се под једну јелу.

Мене су послије тога изнијели другови и вратили у чету истим путем куда смо дошли. Када сам дошао у чету, комесар Милан Срдановић ми је честитао ране. Тога дана је погинуо и замјеник комесара чете Раде Бећировић.

Лијечен сам у Фочи, затим у болници VI армије.

Велија МУКОВИЋ

БРАТСТВО БУДОВЕ БРИГАДЕ

Са каквом радошћу и одушевљењем су стари борци Будове бригаде примали у своју бригаду младе раднике и сељаке из братске Србије. Што ли ће то да буде дивно: Србијанци и Црногорци — брат уз брата да бију бој за слободу братске Босне!

Чим су стигли млади другови из Србије, поздравио их је комесар бригаде тако топло и од срца, да су ови млади људи били силно одушевљени.

Они су се у новој средини — у нашој бригади (и у 5. и у 9) одмах осјетили као тамо у Ужицу, Чачку или Ваљеву. Њихова пјесма орила се босанским брдима, а одјек те пјесме тамо даље у Сарајеву проузроковао је вртоглавицу нашим непријатељима.

Црногорци су прихватили њихову пјесму, загрлили их и повели заједничко коло, силно, плаховито.

Ај шири коло, козарачка лоло,
Ај шири веће нека се окреће...

Проламају се босанске планине од пјесме и здравог веселог омладинског смијеха, збратимљених бораца Будове бригаде, а у Сарајеву усташким кољачима који су се тамо сплакали леди се крв у жилама, јер ово братство за њих значи брзу и сигурну смрт.

Исто као што млади Црногорци знају да нема слободног Цетиња без слободног Загреба, знају и млади Србијанци да нема слободног Београда без слободног Сарајева, па једва чекају општи напад на град.

— Кад ћемо бре, другови, да почнемо с ове бомбе на бункере — чују се запиткивања младих Србијанаца...

И, једне мрачне ноћи, док је наша артиљерија тукла непријатељске положаје, наша колона је ишла тихо, брзо. Млади Србијанци и Црногорци с бомбама у рукама подилазили су слушајући беспрекорно тиху команду руководилаца.

Иако нови, неискусни борци, млади Србијанци не осјећају страх, већ напротив у њима се разгара силна мржња (а непријатеља треба знати мрзјети) према онима у бункеру. И јуришали су бацајући смјело бомбе на фрицову главу у бункеру, прекидали жице и износили рањене другове Црногорце. Дивни су заиста прави синови слободарске Србије — прави Титови војници.

Те вечери се измијешала топла крв младих Србијанаца и Црногораца по први пут у Будовој бригади. И ништа и нико нас више не раздвоји. Наше су тежње исте, наша је љубав иста, наша је мржња иста, и ми смо једно.

Одмах послије те вечери био је општи напад на Сарајево. Водила се жестока битка. Наша је артиљерија сјајно тукла, а млади Србијанци раме уз раме с Црногорцима борили су се храбро. Наше братство достигло је врхунац, Сви смо тукли фрицеве и јуришали с пјесмом на уснама смијући се бијединим Швабама како се ломе о наше јединство, како панично бјеже пред нашим збратимљеним снагама. И Сарајево је ослобођено.

Ослободио си га Ти, друже Тито, јер си Ти створио ово братство и јединство наших народа по први пут у њиховој историји.

Б орац
(Прештампано из „Звијезде", листа Треће дивизије Југословенске армије, бр. 2—3, април—мај 1945)

И ЊЕГОВА СЕ КУЋА ТРЕСЕ

Пруска цокула закорачила је у туђе. Увија се земља, јауче од њеног бата. Њени ексери забадају ране, од њих сијевају варнице. Сажиже и народ и камен. Пруска цокула пустоши у име „новог поретка".

Крстаре зелене униформе. Неразумљив је њихов језик, али пече у живо срце поглед, смијех, изругавање. Као да веле: „Газимо ова туђа села и гладове!" Крстаре колоне збјегова путевима који воде у планине. Жена носи у наручју дијете, а друго, мало веће, води поред себе. Но, око испод качкета с кукастим крстом добро нишани и шаље рафале за ђевера из њеног сопственог дома. Што да жали што је ова жена нечија мајка! Није његова, није њемачка! Гранате разносе кровове кућа, дим је обузима. Тресак. ломљава. Да ништа не остане. Пруско срце је весело. Ха,ха, добар погодак. Вриједи снимити.

Наступа поткована цокула преко изроване земље, преко расељених села. Куће без господара, стада без чобана. Прескаче преко босоногог дјетета, чија се свјежа крв стаче к његовим овцама, које је до малочас чувало, јер је пруско срце тврдо. Лупа и одваљује затворена врата, претура и ломи по кући. Ако би којим случајем биједни остатак фамилије сачекао њен долазак, згурен У углу, уплашено дигао руке да га туђин не закоље, а очи уплашено 'гледале у његову машинку — цокула се тресла од смијеха. Можда би укућани и нешто говорили, али тај језик није био њемачки. И зашто цокула да не погази, убије, уништи све? Како је то дивно бити јак, силан, па се размахнути у туђој кући. Бити господар на њиховом огњишту. Не смета што је огњиште пуно крви — Фриц треба гозбе и весеља!

Шаљу се писма својима у Берлину и Пруској; за вашег сина ништа не мислите, ваш син има у изобиљу, ваш син узима без мјере од ових што не заслужују да живе. Веселите се и ви у миру.

Шаљу се фотографије о дејству њемачког оружја, о подвизима Фрица. Фотографије стрелишта, паљевине и ископаних рака. На фотографијама дугачке колоне оних који чекају да дођу на ред. И њемачка мајка се смије. Да, то су они који не заслужују да живе. Показује прстом на свога јунака и његову дигнуту шаку. Она, истина, као да је црвена од крви — али тамо је рат. Овдје је мир, овдје је весеље. Фотографија с крај Москве или са Балкана окачена је о зид као понос или као ратни трофеј.

Код његове куће је весело. Музика трешти. Чаше лупају, пиће се просипа по ћилимима. Упућују се здравице Фрицу у далекој земљи, да срећно продужи живот, напија се у његово здравље.

Једна, друга, трећа. Мијешају се вина, француско и далматинско, холандски сир и руски мезетлуци. Опет се скида фотографија са зида. И њихов Фриц као да се смије колонама које чекају да дођу на ред. Каква чудесна права у тим далеким земљама! Али, те су земље и далеке и... туђе. Пијанка још бјешња због тих фотографија. због изгажених украјинских њива и попаљених црногорских села. Фриц, прима, разумије се, у замјену писма и фотографије из мирчог породичног живота. Кућа у воћњаку, грање јој грли кров, прозоре. Башта, цвијеће, водоскоци. Како је дивно, пишта се није промијенило — шапуће себи Фриц. Друга фотографија представља његову жену са малим Фрицом, како се шетају цестом поред куће. Они су насмијани. Она носи велику ружу у реверу од капута а он малу сабљицу. Види се да је цеста богомдана за шетњу; не укрштају се искидане жице, нема препрека, умјесто бункера — десно, лијево клупе за одмарање; умјесто колона које чекају да дођу на ред. .. параде! И Фриц се смије, гледајући фотографију, која му одговара: смијех ... смијех!

Зима је засула Фрицову кућу, умјесто фотографија, непожељним даровима. Грмљавина је долазила све ближе. Кроз снијежне пахуљице, почело је прштати олово. По пруској земљи сукнуо је пламен. Не смета му снијег да сажиже бића и ствари. Распаљују га уздаси, издисаји оних са фотографија. Жар већ покрива земљу. Застаје и на дрвећу, крововима кућа, главама народа. Разбацују га бајонетима донски рудари и укајински колхозници. И клупе за одмарање и... пруске фотографије сад су добиле боју некадашњег Балкана. Под копитом се обрео смијех; обреле су се... пруске псовке. Музика је умукла. Сад ваздух пара жељезо. Пруски снијег се топи од врућe пруске крви.

Није остала ни Фрицова кућа. Шљивак је уродио плодом — оловом. Велике рупе зјапе кроз њега, али не за нове садници. Јата врана скакућу с гране на грану да траже која је сигурнија; но оне се увијају, кидају, ломе. Прелазе на кров, но и он се повија, тоне. Кроз нове отворе вране провирују, гачу и као да веле: бјежите у Берлин.

Једна каћушина граната погађа ћошак Фрицова дома. Комади падају на главу оца, жене, дјеце. Мали Фриц се вјеша мајци за сукњу да га спаси; а она

диже руке изнад главе, да ли да се моли Богу или задржава комаде цигла и греда што јој се сручују на главу. Зид је већ напукао. Фотографија на зиду, као да се смјешка, поиграва. Колоне које чекају да дођу на ред као да су оживјеле. Пружају руке к њој да је привуку, да је растргну. Говоре неким другим језиком, који она сад разумије — из погледа, из шкргута зуба. У кући већ пожар, не на огњишту, на коме је већ котао изврнут са нескуваним ручком.

Жена унезверено гледа гдје да се склони, али, већ свуда гори. Ватра је и у подруму, на кревету, на крову.

Умјесто бршљана, сад кућу лиже пламен. Неиздржљиво! Гдје да се спаси? Што прије да узме? Пламен обузима... Само на зиду фотографије с крај Москве и са Балкана стоје уоквирене. Још љепше, још изразитије. Колоне, као да се крећу к њој. Та, они нису мртви, шапуће она и излијеће из овог сулудог дома. Мали Фриц се спотиче преко прага, а дјед не може да погоди врата.

Куда, куда?

Каћушине гранате падају испред њих. Падају иза самих пета. Улијећу у колоне збијега који све више расте. Умјесто писама и фотографија, сузе помијешане с крвљу стачу се по путу што води у Берлин.

Тресе се колона! Тресе се пут што води Берлину!

Василије *ВУКЧЕВИЋ-ЊАКО*

(Прештампано из „Звијезде", листа Треће дивизије Југословенске армије, бр. 1, март 1945).

ЗАМРЛИ СОКАЦИ

Бојажљиво шкрипнуше врата.

— Хоћеш ли ми ово самљети до подне? — проговори неки дјетињи глас, те се и нехотице окренух.

На вратима је стајала дјевојчица поцрвењелог носа од студени. Била је у шарено искрпљеним димијама и приглавцима од кострети.

— Нема много, свега три кила проје — додаде она.

Стајала је и даље на полузатвореним вратима, чекајући одговор, док се поред ње прокрадао јак мраз тражећи по соби да се завуче у сваки кутак и с-ваку риту.

— Тек сјутра до подне; тешко се меље проја, знаш, лијепи се — одврати млинар ситних очију, чије су зенице тужно провиривале испод спуштених обрва и улијепљене капе која је поодавно изгубила форму шајкаче, загрнут прашњавим гуњем. Мало застаде да би распалио лулу, а онда... тешко пребацујући ногу преко ноге, поче рапавим гласом, одбијајући колутове дима.

— Проја је ситна; знаш она се тешко меље, а чуо сам, да би се у њој и човјек удавио. Зато морам полако, јер је воденица, бога ми, и пооштећена мељући свашта: метљику, 'ељду, јабуков и крушков троп. — Ту стари млинар застаде, предахну. — Шта ћеш, мора исан да живи... Мора!

Потегну журно дувански дим, да би у одбијене димове тупо буљио, као да се кроз зелено-модри дим присјећа толико драгог воденичког точка и златног брашна, које је толико година прскало испод црног жрвња.

— Ми смо овдекане много страдали; четерес власти смо промијенили, па Бог зна оћемо ли још коју, а ... изгледа нећемо. Ето, видјећеш, нема више Фоче, нема ћуприје. Све било па прошло и — никада се неће повратити као прије. Може бити љепших кућа, али, народа је нестало много. Много.

Било је вријеме да напустим млинарев стан. Он ми са врата пожеље срећан пут. Али се није усуђивао да. изађе ван. Само је промолио космату главу на ледени сјеверац и као опарен нестао иза шкрипавих врата.

Изнад зидова стршили су зидови и димњаци разрушене жељезничке станице. На једном зиду се још задржао натпис „Фоча". Црна велика слова... Прозори, врата, поцрњели зидови, јата врабаца и понека креја или врана. Пре-

скочи с ћошка на димњак и оде. Продужим замрзлом пртином, а све ми се причињава да старац позади рапавим гласом понавља: нема Фоче, нема више ћуприје.

Мала кривина, и, ево, гвозденог моста, чија је половина жалосно стршила из модре Дрине. Ипак се прелази. Растегнута челична ужад, стављен под и жичана ограда али... Човјека нехотице подузме страх идући преко. Мора се лагано ићи, да би се корак уједначио с љуљањем моста.

Десетине врата разних боја и облика, прозорских капака с не знам којих надлештава и домова прегазисмо пролазећи. Тек што се осјети чврсто тле под ногама, поглед се уставља на бункер покривен згужваним плехом с нечијег дома. Избушен куршумима, невјешто ишаран угљевљем — мало поближе се види и чији је био. Несиметрична разрогачена слова говоре о Дражи и „Горској гарди". Недалеко испред војничких станова с прозорима претвореним у пушкарнице и стотинама зрнобојина на зидовима, поцрњелим од огња и невремена, одмах крај пута двије обичне слике рата. Цркнути коњ изглоданих ребара и засукане главе замрзнуте у снијегу, жалосно искежених зуба; излизана потковица изгледа да је једини свједок колико је стаза и кланаца прошао под товаром овај сапутник неког партизанског батаљона. Десетак метара даље челични дијелови камиона. Полуге и осовине црне и зарђале. Мотора нема. Нестало га. Однијела га нечија рука.

Ни педесет метара напријед, већ се човјеку намеће увјерење да је ту некад био почетак улице — почетак Фоче. Данас ње нема. Сурвани домови, нестале домаћице. Нема више високих чардака — нема севдисања и уздаха. Прошло је много... Остали су порушени зидови жудно олизани језицима пожара, да би пролазнику рекли како се и ту некада живјело и надало. Понегдје има остатака крова... Свуда порушени плафони, подови прегорјели с гомилама малтера и ђубра и — свуда нашкрабане бојама и угљеном пароле о Дражи и Калајиту, пожешком и милешевском корпусу. Када би бројао на дужини од 50 метара, сигурно би најбројао више од стотине разних корпуса и војвода... .

Свуда празно — свуда замрло. Осакаћеном насељу ишчупан живот, а сваки корак језиво одзвања просторијама које само што нијесу полегле у гомилу. На сваком кораку пароле и фигуре — од четничке главе, накриво отворених зубатих устију и разрогачених очију до усташког „за дом" и неке италијанске алпинске батерије. У истој улици наиђе се на једну просторију прилично очувану, изгледа негдашњи локал. Ту се уставља поглед свакога пролазника. Десетине прилика угљеном нацртаних са трупом у виду четворокута, насађеним ногама окренутим у једну страну и брадатом главом у виду стопала...

Поред Ћехотине некад је био парк. Јеле и борови, сува трешњева стабла. Све окресано и посјечено. А тамо гдје су биле клупе и стазе сада су снијегом натрпани ровови и рупчаге. Поред парка зјапи џамија са високим минаретом и избушеним плеханим кровом. Изгледа да је неки брадати јунак окићен кокардама и бритвама упорно гађао врх све док није обалио полумјесец. Преко парка стрши торањ православне цркве, с које је скинуо крст неки поглавников безглавник. Довољно је доћи ту, погледати лијево и десно, и да се стекне јасна слика трвења и вјерског истребљења у овоме крају.

А кад се прође жичани мостић преко Ћехотине — прилично очуване зграде. На њима црзеном бојом симетрично исписане пароле о нашем Титу и совјетском Комсомолу. Некако ми лакну, као да сам се нашао у другом свијету. А како и не би. Послије оних препотопних фигура и написа о Дражи и Калајиту, на једном сину величанствени лик Титове фигуре...

Низ стрму улицу која се ту спуштала мноштво дјечурлије се вриштећи спуштало на малим саоницама или скијама од обичне праве даске привезаним конопчићима на мокру обућу. Руменило избија на бледуњавим лицима; весела су — радују се животу. Њих је родила Фоча, а отхранила, можда ... заклана мајка. И они ће се вратити животу, подићи Фочу. Али не избрисати ДУБОКО урезана сјећања на четрдесет и другу. На крв своје мајке или оца закланих на дринском мосту...

Крсто КРИВОКАПИЋ

(Прештампано из „Звијезде", листа Треће дивизије Југословенске армије, бр. 1, март 1945).

ЦИГАРЕТА НА ДВАДЕСЕТ ПУШАЧА

У прољеће 1945. године, непосредно прије ослобођења Сарајева, група бораца извиђачког вода бригаде добила је задатак да успостави везу с јединицама Тридесет седме санџачке дивизије.

Пошли смо из рејона Трнова. Пошто је Тридесет седма дивизија држала положаје на сјеверним падинама Јахорине и у рејону Пала, морали смо прећи Јахорину. Снијег је на неким мјестима достизао висину и преко једног метра. Наше кретање је донекле било олакшано тиме што је било површице по којој се могло ходати.

Док смо маршевали, почео је да пада нови снијег. Због тога је видљивост била слаба и наше кретање отежано. Није, међутим, било толико хладно па се некако могло издржати. Цио дан смо ишли врховима Јахорине. У себи сам мислио кад ли ће доћи крај овом маршу. Кад бисмо се испели на један, пред нама би се указао други врх. Удолина, па врх, пуно шуме. И све тако. А било нам је наређено да журимо.

Колона од дванаест бораца је споро промицала кроз стољетне шуме Јахорине. Ишли смо без водича, па смо се плашили да не залутамо и да — не извршимо задатак.

Без обзира на сву нашу опрезност и на то да смо истурили осигурање — били смо изненађени. Планинску тишину проломи изненада и оштар глас: „Ко је тамо?"! Настаде тајац, тренуци када су секунде дуге каовјечност. У таквим околностима снађе се наш командир вода, искусни ратник, Крајишник Војо Пилић, па узврати: „Партизани! А ко је тамо?". Сви смо хитро залегли и били спремни на све. Измијенисмо неколико порука и тако се споразумјесмо. На нашу срећу, то се све добро заврши, јер није много требало па да Санџаклије „оплету" по нама. Дошли смо им из незгодног правца, од куда нас нијесу очекивали. Састали смо се. Био је то другарски и дирљив сусрет. Примише нас с великом пажњом, одведоше нас у једну вртачу иза положаја, гдје је горјела ватра. Ватра бјеше отопила снијег и утонула до земље, као у неко буре. Добро се угријасмо и окријеписмо. Упознајемо се међусобно, задовољни, срећни исходом виђења, јер замало да није дошло до најгорег, до отварања међусобне ватре.

Причамо о борбама, о томе кад ћемо ићи на Сарајево и кад ће се рат завршити. У току нашег разговора неко помену и дуван. Међу нама је двадесетак пушача, а нико није имао ништа да запали. 1ешко је пушачима када говоре о дувану, а немају га баш ни трунке. Неко од другова, предложи да се истресу џепови, како би се нашло бар мало дуванске прашине. Предлог прихватисмо сви и скуписмо нешто прашине по џеповима, понајмање дуванске, толико да би се завио омањи цигар. Један од домаћина зави ту прашину у згужвани папир и запали га. Повуче један дим и предложи:

— Другови, ово ћемо заједнички пушити: нека цигарета пође од руке до руке пушача. Повуците сви по један дим, али да буде за све.

Тако и учинисмо. Сви смо редом узимали цигарету, вукли по мали дим, увијек мислећи да ли ће дотећи за све другове. Иако сви жељни дувана, нико није тада мислио да само себе задовољи, да се

сам напуши, већ је сваки био окупиран мишљу да ли ће дотећи по један дим за све пушаче. Сви се изрећасмо. Задовољнији због те **другарске** солидарности него због тога што смо задовољили пушачку страст. Тако се у тим условима на најбољи могући начин угостисмо. Успостависмо везу са друговима из Тридесет седме дивизије, па се с њима растадосмо. Уз жељу да се поново сретнемо — у слободном Сарајеву.

Саво БУЛАТОВИЋ

НА ЈАХОРИНИ

Наш Други батаљон био је на прилазима Сарајеву. Зима оштра, а ми се три дана укопавали на положајима очекујући да Нијемци на том правцу покушају да изврше пробој. Било нам је тешко али смо били спремни. Међутим, Нијемци су извршили пробој на другом правцу. Изненадили су Пету и Девету бригаду и угрозили штаб дивизије у Трнову. Тамо су се водили жестоки окршаји.

Добили смо задатак да им пођемо у сусрет. С напором смо прешли сњежну Јахорину и сусрели се с предњим дијеловима њемачких јединица. Развила се борба. Нама је дошао у помоћ Други батаљон Пете бригаде и заједничким снагама смо успјели да потиснемо Нијемце.

У току ове борбе добио сам задатак да као курир понесем пошту за Други батаљон Пете бригаде. Иако сам био у извиђачкој јединици батаљона, наређено ми је да обавим курирски посао. Није ми било мило али сам наређење морао извршити. Борба ме је затекла у шуми. Нашао сам се у неповољној ситуацији. Требало је хитно однијети пошту, а борба се водила. Идући кроз шуму у току борбе био сам опрезан. Успио сам да извршим задатак и однесем пошту команданту Другог батаљона Пете бригаде.

Хамид ДАУТОВИЋ

СЈЕЋАЊЕ НА БОРБУ ЗА ТРНОВО

Вијест да је код Трнова угрожена Пета пролетерска бригада затекла нас је код Стамболчића. Марш преко Јахорине за Трново по дубоком и расквашеном снијегу био је изузетно тежак. На леђима смо носили минобацаче и сву муницију, јер смо коње послали за Трново преко Фоче. Али ништа нам није било тешко кад је требало да што прије стигнемо у помоћ овој прослављеној бригади.

Наш Трећи батаљон предвече је стигао у село Бијело Поље и након краћег задржавања скоро из покрета отпочео напад на Тр-

ново. У Трнову и на околним положајима били су Нијемци, добро укопани и припремни за одбрану. Речено нам је да у нападу учествује комплетна Седма и да ће јој садејствовати Пета и Девета бригада.

Када је напад почео, Трново је просто проврело. Грмјело је на све стране, бомбе, митраљези, минобацачи и остало пјешадијско наоружање. Овај пут су се мијешале наше и швапске освјетљавајуће ракете, чули су се наши поклици: „напријед", и „јуриш". Помињале су се чете и батаљони и по томе је свакоме било јасно да наш стрељачки строј ломи њемачку одбрану и продире напријед, али и да се Нијемци огорчено бране.

Пред свануће су браниоци Трнова морали да напусте ово мјесташце. Неки су заробљени. Не знам да ли је бројка тачна, али ми се чини да их се предало око 50. Кад је свануло, видјели смо и неколико заплијењених возила, међу њима и једну покретну кухињу. На цести је и доста сандука артиљеријске и друге муниције. Били смо поносни и срећни, нико није осјећао замор, иако скоро двије ноћи нијесмо спавали.

Јусуф КУЧ

ОД ОЧАЂЕЛА ДО САРАЈЕВА

Било је то априла 1945. године, уочи коначног ослобођења града на Миљацки — Сарајева. Седма омладинска бригада „Будо Томовић", у садејству са осталим јединицама НОВЈ, извршила је напад на неколико важних непријатељских упоришта. Борбе су почеле 3. априла, а завршиле се три дана касније. Пета и Девета бригада НОВЈ 6. априла су ушле у Сарајево, а наша Седма је ослободила Илиџу.

Наш Први батаљон је 3. априла добио задатак да заузме Мошиће, Очађело, Турбу и друга непријатељска упоришта. Водила се борба на живот и смрт. Иако добро припремљен и потпомогнут артиљеријом, први напад није успио. Били смо принуђени да се вратимо на полазне положаје. Други напад је почео 4. априла. Борба је вођена читаве ноћи и настављена 5. априла изјутра. Непријатељске снаге су давале жилав отпор, настојећи да задрже доминантне положаје.

Усљед велике хладноће, неприступачности положајима, жичаним препрекама и минским пољима, нашим снагама су нанесени знатни губици. У једној од тих борби и сам сам рањен.

Остало ми је у трајном сјећању, иако тада нијесам имао још ни пуних 17 година живота, како сам преживио једну од борби на сарајевском Очађелом. Једна чета Првог батаљона (у којој сам се тренутно нашао као слушалац подофицирског курса) у првом јуришу заузела је Очађело, које су браниле јаке њемачке снаге. Уласком у Очађело наишли смо на знатан број мртвих непријатељских

војника, мада је било и оних који су симулирали. Жељели смо да ту побједу прославимо весељем, па смо ухватили црногорско коло. То нам се грдно осветило. Искористивши нашу небудност, непријатељ је концентрисао своје снаге и прешао у контрајуриш. Били смо изненађени, обасути ватром из свих оруђа, чак су се њихови бомбаши пробили тако дубоко да су ручне гранате избачене из њихових руку, падале између нас, скоро у коло. У том тренутку налазио сам се у близини кола. Наједном осјетих како ми се врући картеч зари у десно раме. Обли ме крв. Неки од бораца повика:

— Ала ти га, рани се Радомир. Рекао је и да ми треба наћи замјену, јер сам до тада био у посади минобацача. Ни најмање нијесам осјећао бол. Другови покушаше да ми помогну, али ја одбих помоћ, јер сам се још осјећао способним. Како су у тренутку наше снаге реорганизоване и пружиле јак отпор нападачу, пошао сам напријед, као да ми се ништа није десило.

Док сам с друговима био поред минобацача, „зака^и ме" још једном, али овај пут много јаче. И баш кад је посада требало да помјери минобацач на сигурније мјесто. Не знам кад су моји другови пренијели оруђе на нови положај, а ја сам, ошамућен остао на истом мјесту. Борба је пламтјела свом силином. У касним ноћним часовима, кад мало дођох себи, покушах да се оријентишем. Али узалуд. С једне стране чујем гласове „форверц" а са друге „ура". Артиљерија урнебесно туче и гранате падају око мене. Наједном ме подиже ваздух и нађох се у „лету". Падам у дубоку јаму, сав искрвављен. У близини чујем познати глас друга Ужичанина:

— Ала, друже.. . ала, другови, спасите ме — остао сам без обје ноге! Крећем према мјесту од куда се чује глас. Устајем и одмах падам. Хтио сам да помогнем другу, а ево, сада је и мени потребна помоћ, пошто ми је понешена десна нога. Рањеник је и даље болно викао да му се помогне. Недалеко од њега чују се повици њемачких војника — „халт", „форверц". Чекам да се непријатељски војник обруши и да ми прикрати живот. Сама помисао да бих могао пасти у њихове руке даје ми снагу да учиним бар оно што сам кадар. Скупљам преосталу снагу и почињем да се котрљам према ували, сигуран да ће другови, чим мало одахне борба, поћи да ме траже. Скупим се у клупче и тако, по смрзнутом снијегу, почнем да одмичем од мјеста гдје су сваког тренутка могли доћи непријатељски војници. Учинио сам посљедњи напор и кренуо, али су ми рашчупана влакна на понешеној нози закачила посјечене гране дрвећа, што ми је онемогућавало да се прије откотрљам. Посљедњим напором снаге тргнем се и „откачим" тијело. Болови су постајали све несноснији. Докотрљах се до некакве залеђене баруштине. Та мутна и хладна вода, као да ми за тренутак поможе: убрзо дође до смрзавања крви на посјеченом мјесту. Не знам колико сам се котрљао и колико чекао, прижељкујући сопствену смрт, док до мене дође један од другова из митраљеске чете (којој сам и ја раније припадао — Чуровић, Пићурић или тако нешто). Чим га угледах, овеселих се и, прво што сам успио да урадим, ухватих га за цијев пушке и замолих да ме убије, жељан да се ослободим мука. Не слушајући моју молбу, друг леже поред мене, обухвати ме руком и изва-

ли на своја леђа. Затим се полако диже и крену да ме носи, према штабу батаљона.

Не знам колико је био дуг овај пут, јер је мој друг неколико пута почивао и опет настављао, али знам, чим стигосмо у штаб, зачух ријечи команданта батаљона Петра Војводића:

— Брже, брже! Носите рањенике.. . Нијемци су иза нас и већ заузимају ову увалу...

Другови су на брзину склепали носила — два коца из неке плотине и једно ћебе, прошивено каблом пољског телефона. Да моје муке буду веће, док смо прелазили преко неког јарка, носила се сломише и ја, скоро да изиђем из њих и паднем доље. Ту моји другови застадоше, смишљајући шта да ураде. Наједном се појави комесар батаљона Душан Булић, на коњу. Кад видје о чему је ријеч, хитро скочи и поможе друговима да ме поставе на седло. Али, како се сам нијесам могао држати, прихватише ме њих двојица, један с једне а други с друге стране. Пред нама се потом препријечи и цекаква рјечица. Преко ње је био пребачен импровизовани мостић з'а пјешаке, преко којег коњ није могао прећи. Захваљујући спретности другова, некако сам на коњу прешао рјечицу. Тек изјутра, послије толико мука, стигосмо у неко село. Скидоше ме с коња и унијеше у некакву тијесну кућицу, у којој је била бригадна болница. Након што ми прегледа ране, љекар рече да не смије прићи хируршком захвату. Тек на захтјев батаљонске болничарке, он пристаде. Без икакве претходне припреме, приступише операцији. Нико ме није држао, нити сам пак био везан. А кад хирург поче да „засијеца", нађосмо се и он и ја у једном углу. Тако сам га оном здравом руком ударио да није знао гдје се нашао. Другови ми пријоше, поново ме смјестише на „операциони" сто и хирург, Италијан, настави свој посао.

Другови задужени за болницу мобилисали су сељаке да нас носе према Сарајеву. Али, кад стигосмо на један брежуљак, на коме су се раније водиле борбе, наједном запуца из свих оруђа. Уплашени, носиоци рањеника нас бацише на земљу и почеше да бјеже. Убрзо, међутим, наиђе комесар ешалона и саопшти вијест да је Сарајево ослобођено. Два дана и ноћи смо остали у селу које је било одређено за рањенике. А онда, једно јутро, стиже некакав стари камион, који је требало да пребаци теже рањенике из села до Сарајева. Како је нас тежих рањеника било прилично, каросерија је била тијесна да нас све прими, па ријешише да нас „наслажу" једног преко другог. Уморни, исцрпени, са прокрвављеним ранама које нијесу превијане толико дана, отиснусмо се џомбастим путем према граду на Миљацки. Превијајући се у боловима, многи другови викаху и опомињаху возача да „лакше" вози, јер испод њих, на патосу каросерије, сливаше се крв из повријеђених рана.

Најзад, послије толико мука, стигосмо у ослобођено Сарајево. Прихватише нас на Марин-двору. И баш онда када смо мислили да ће нам се указати помоћ, стрпаше нас у некакве хладне подруме, гдје нас подвргоше купању и шишању. Ту не наиђосмо на онај топао, другарски и партизански пријем, јер наши борци, чим ослободише град, пођоше напријед да гоне непријатеља. А нас оставише

1

да нас лијечи оно исто особље које је претходних дана лијечило њемачке и усташке рањенике.

Након „карантина" смјестише нас у Војну болницу. Ту је свакако било боље него тамо гдје су нас прво повели. Али, баш онда када смо мислили да се налазимо на сигурном мјесту — умало да погинемо. У једној двокреветној соби били смо један рањени поручник и ја. Љекар, неки Пљевљак, да би нам живот учинио сношљивијим, додијели нам извјесног Решида да нам се „нађе при руци". С обзиром на то да је у болници било веома хладно, рекосмо му да нам подложи пећ. Он пође и из подрума у коме су раније Нијемци и усташе чували муницију донесе нарамак дашчица и пиљевине и све то тутну у тучану пећ. Овеселисмо се, али не за дуго. Тек пгго се пећ бијаше угријала, одјекну страшна експлозија. Ватра захвати собу. Мој се покривач претвори у буктињу. Једва су успјели да ме извуку. Доцније је установљено да је Решид заједно с пиљевином унио у пећ и прегршт пушчаних метака.

Док сам се налазио на лијечењу у сарајевској Војној болници, једнога дана су сви лакши и покретљиви рањеници ишли на Ченгића Вилу, да заједно с грађанима Сарајева и војском дочекају друга Тита. На доста истакнутом мјесту стајали смо нас неколико десетина рањеника. Тито је дошао до нас и са сваким измијенио по неку ријеч. Кад је дошао до мене, питао ме је из које сам јединице. Иако физички исцрпен, смогао сам снаге да мало јачим гласом одговорим Врховном команданту:

— Из Треће дивизије, друже маршале.

Радомир МИЛОВИЋ

ВЕЗИСТИ У АКЦИЈИ

Почетком априла 1945. године, док смо били на положајима између Трнова и Сарајева, добио сам задатак од штаба бригаде да са својим одјељењем успоставим телефонску везу са штабом Треће дивизије.

На задатак смо пошли пред само вече. С нама је ишао и водич, који је требало да нас најкраћим путем проведе до мјеста гдје се налази штаб дивизије. Одјељење је имало скромна техничка средства. Каблови су били из ратног плијена и доста оштећени, што нам је чинило тешкоће при успостављању и одржавању везе. Морали смо брижљиво да провјеравамо исправност каблова приликом повлачења линије.

Послије неколико сати напорног хода кроз непознати крај, ноћу и по киши, стигли смо у штаб дивизије, који је био смјештен у некој појати. Уврх појате је стајао стрински сто од тврдог дрвета, а на средини појате је горјела ватра. У штабу су били командант дивизије Саво Бурић, комесар Свето Радојевић и још неколико другова.

Рапортирао сам команданту о задатку који сам добио. По његовом одобрењу поставио сам пољски телефон на сто и усгхоставио везу. Затим сам телефон предао њему. Веза је функциониеала одлично. Командант нас је похвалио. Одмах затим наредио је да се мени и одјељењу направи мјесто око ватре, како бисмо се огријали и осушили, пошто смо били добро покисли. Ло његовом наређењу добили смо и обилату вечеру. Чинило ми се да никад до тада нијесам имао за вечеру тако укусну храну.

Послије вечере ми је командант дивизије наредио да сјутрадна, одмах ујутру, чим ме курир пробуди, поставим телефонску везу до његове осматрачнице, која се налазила на једном високом брду. Пренићили смо у просторији у којој су били и чланови штаба дивизије.

Сјутрадан ујутру пробудио нас је командантов курир. Брзо сам спремио одјељење и одмах пошао на задатак. С нама је, као водич, пошао један борац из пратеће чете штаба дивизије, јер је тако наредио командант, да бисмо што брже извршили задатак.

За пола сата смо повукли линију до командантове осматрачнице. На њој смо затекли и комесара наше бригаде Мићуна Јауковића. Успоставили смо везу и ја сам рапортирао команданту. Тада смо добили одмор.

Послије краћег времена, пошто је издао више наређења, командант дивизије је отишао са осматрачнице. На њој је остао комесар наше бригаде. Он је одатле посматрао како стрељачки строј јединица наше бригаде подилази њемачким положајима. По наређењу артиљерци су отворили брзу ватру из дванаест брдских топова.

Нијемци и усташе већ бјеже из првих ровова. Комесар наређује да се ватра пренесе на другу линију ровова. Артиљерци успјешно извршавају и то наређење. На непријатељским положајима хаос. Артиљеријске гранате преоравају њихове положаје. Одједанпут, комесар је изгубио везу. Позвао ме је к себи. Одмах сам расклопио микрофон на слушалици и стао сушити шкољку, а комесар и двојица мојих везиста микрофонска зрнца. Све је то било готово за два минута. Поново смо склопили микрофон и веза је била успостављена.

Комесар је наставио да командује артиљерцима, који су преносили ватру на слиједеће непријатељске линије и тако омогућили стрељачким јединицама да у мањевитом јуришу савладају све препреке, и то без сопствених губитака.

Том акцијом био је отворен пут ка Сарајеву.

Милорад ВУЈОШЕВИЋ

С „БРЕДОМ" НА ПРИЛАЗИМА САРАЈЕВУ

Нападом Нијемаца из Сарајева многе су наше јединице биле изненађене, поготову појавом скијашких јединица. Нијемци су заузели Трново. Требало је зауставити тај продор. Ради тога су јединице наше бригаде хитно пребачене с десног на лијево крило дивизије.

Марш нашег батаљона у сусрет непријатељу био је веома напоран. Посебно смо ми у митраљеској чети имали много тешкоћа и били изложени знатним напорима. Велики снијег је отежавао кретање коња на којима су били натоварени митраљези и муниција. Скоро сваки час је долазило до застоја. Коњи су упадали дубоко у снијег и требало их је под теретом извлачити. Морали смо да журимо и зато смо запињали из све снаге. Ништа нам није било тешко.

Близу Трнова смо стигли кад се већ била спуштала ноћ. Борба за Трново већ је била почела и командир чете је наредио да се што прије изађе на положај. Ја сам дохватио своју „бреду" и брзо истрчао на положај. Поставио сам митраљез и одмах почео да тучем косу с које су Нијемци највише надирали. Након извјесног времена дође нам наређење да се повучемо с тог положаја и да заузмемо други. Журећи да што прије стигнемо тамо, брзо смо оруђе на^оварили на коње. Но пошто је била мркла ноћ, замало се у неким потоцима не заглависмо. Ипак нашим залагањем и помажући један другоме успјели смо да савладамо те препреке и да на вријеме стигнемо и да посједнемо нови положај.

Сјутрадан су све јединице бригаде извршиле напад и заузеле Трново.

Захит КАЛАЧ

БОРБЕ ЗА ОСЛОБОЂЕЊЕ САРАЈЕВА

Послије прегруписавања снага Треће дивизије у Добром Пољу јединице су добиле нове задатке. Седмој бригади је наређено да ослободи Трново и овлада положајима које је раније држала Пета бригада. Наш напад је почео 3. априла око 22 часа. Други батаљон је наступао правцем село Зорановићи — Гувниште — Војковићи. На нашем правцу непријатељ је давао жилав отпор али смо, и поред тога, уз садејство Четвртог батаљона и дивизијске артиљерије успјели да скршимо његов отпор и овладамо положајима јужно од Војковића. Тиме смо угрозили његову позадину.

Као најјаче брањен и утврђен положај непријатеља пред нама се испријечило Очађело. То је било и посљедње јаче упориште непријатеља за одбрану Сарајева на нашем правцу. Схватајући значај овог положаја, Нијемци су на вријеме добро утврдили Очађело и то рововским системом, бункерима, жичаним препрекама и нагазним минама. Наша техничка опрема за савлађивање жичаних препрека је била слаба а поготово за откривање нагазних мина. Осим тога, нијесмо имали ни искуства у савлађивању таквих препрека. Одушевљење и борбеност наших бораца и старјешина, који често нијесу довољно водили рачуна о опасностима којима се излажу, само да би што прије дотукли непријатеља, дошли су до изражаја и у борби за Очађело. Међутим, доста бораца је баш због тога и страдало од нагазних мина. Нијемци су бранили Очађело тако грчевито као да се иза њих налази Берлин, а не Сарајево.

Према ондашњим процјенама, непријатељ је бранио Очађело снагама јачине пука. Штаб дивизије је оцијенио да се Нијемци убрзано повлаче из Сарајева и да њихове снаге на Очађелу штите то повлачење. Зато је одлучио да то упориште треба што прије ликвидирати и не дозволити Нијемцима да се некажњено извуку из Сарајева. Већ 4. априла припремљен је концентричан напад Седме и Девете бригаде и да им у томе садјествује Пета бригада која је била на десном крилу дивизије.

С обзиром на то да је Очађело било добро брањено, штаб бригаде је оцијенио да је за успјех предстојећег напада неопходно да се прије његовог почетка дио наших снага, користећи се ноћу, убаци непријатељу иза леђа. Задатак да то учини добио је наш Други батаљон. У ноћи између 4. и 5. априла ми смо успјели да се неопажено провучемо иза Очађела, да заузмемо косе изнад комуникације Трново — Сарајево и да ову ставимо под митраљеску ватру. Са сјеверне стране комуникацију је објахала Пета бригада. Тако су се Нијемци нашли у потпуном окружењу, јер је привидно слободна комуникација практично представљала пут којим нема повратка.

Рано изјутра 5. априла почео је напад на Очађело. Нападу је претходила артиљеријска припрема дивизијске артиљерије, која је трајала око сат и по. Ватра је била веома прецизна и убитачна. Од ње је добрим дијелом био разорен читав систем непријатељске одбране. Затим је услиједио напад наших батаљона. Он је био силовит. Старјешине и борци су незадрживо јуришали. Пут испред њих крчила је артиљерија. Она је тукла по непријатељу непосредно испред стрељачког строја наших батаљона. Упркос јакој артиљеријској ватри и нашим јуришима, Нијемци су се грчевито бранили. Али, наш притисак ипак нијесу могли да издрже и њихова је одбрана почела да слаби. У њој су настајале пукотине.

Наш батаљон, који се ноћу убацио иза леђа непријатељу, напао га је из правца Војковића. Десно од нас били су остали батаљони. Са сјеверне стране добро су садјествовали батаљони Пете бригаде. Нијемци на Очађелу су се тада нашли у правом вулканском гротлу.

Уз снажну подршку дивизијске артиљерије наши су батаљони релативно брзо напредовали ка средишту непријатељске одбране. Отпор Нијемаца је све више слабио. Негдје око 10 часова почели су да напуштају главни положај. Њихово повлачење се брзо претворило у панично бјекство. Рачунали су да се тако једино могу спасти. Једини излаз био им је повлачење комуникацијом кроз тијеснац који смо ми и Пета бригада већ од јутра држали под непрекидном митраљеском ватром. Нијемци су вјеровали у могућност повлачења тим правцем, а у ствари он их је водио — у амбис. Цеста је била пуна њихових погинулих војника. Ријетко ко је имао срећу да се пробије кроз ту ватрену завјесу и побјегне у Сарајево.

Око 11 сати Очађело је заузето. Пало је посљедње и најјаче непријатељско упориште за одбрану Сарајева на правцу наше дивизије. Иако су наши борци били доста исцрпени данонoћним борбама под неповољним временским условима, неспавањем и нередовном исхраном, њихов борбени морал био је на висини. У жељи да

што прије дотуку непријатеља чисто су се и непотребно излагали опасностима.

Заузимањем Очађела наш главни задатак у борби за ослобођење Сарајева био је завршен. Тога дана око 13 часова Нијемци су дигли у ваздух своје складиште оружја у Војковићима. А ми смо са обронака изнад Војковића посматрали све то и размишљали о пређеном путу, палим жртвама и напорима које смо морали уложити док те окрутне убице нијесмо присилили да и сами себе уништавају.

Вукашин А. ЕРАКОВИЋ

УГЛЕДАЊЕ НА ТИЈАНИЋА И ПЕРОВИЋА

Током борби за ослобођење Сарајева, априла 1945. године, Други батаљон био је убачен у позадину непријатеља, на брдо Славаљ. Добио је задатак да не дозволи евентуално довлачење непријатељских појачања из Сарајева према Звијезди и Јагодњаку, и да потпомогне осталим јединицама да што успјешније изврше своје задатке.

На Славаљу се цијелог дана водила натчовјечанска борба. Врх Славаља прелазио је неколико пута из руке у руке.

Наш вод је био на лијевом крилу батаљона. Сви смо смјело јуришали али су се храброшћу истицали водни делегат Милош Тијанић и Лазар Перовић. Они су неколико пута с бомбама улијетали међу Нијемце.

У нашем воду било је бораца који су тек дошли и још нијесу имали искуства за овакве борбе и јурише. Двојица од њих, четрдесетих година, изгледали су много забринути за Тијанића и Перовића, а и за своје животе. Кад год би Тијанић и Перовић улијетали с бомбама међу Нијемце, они би стално говорили: „Е, штета што ће погинути, бјеху вриједни младићи".

На дијелу брда на који је нападао наш вод остало је тринаест мртвих Нијемаца. Из нашег вода погинуо је Бранислав Перишић, а Ђока Јокић је теже рањен.

Сјутрадан ујутро, 6. априла 1945, наш је вод маршевао на челу батаљона. Ушли смо у Илиџу, а затим у Ступ.

Послије тога смо на четној конференцији анализирали успјехе и недостатке. Био је присутан и политички комесар Другог батаљона Вукашин Ераковић. За ријеч се јавио и Рајко Кремић.

— Друже комесаре — поче он — наш водни делегат Милош Тијанић не чува нас довољно. И ако овако продужи, сви ћемо погубити главе. — Он још нешто хтједе да каже, али стаде усред ријечи. Комесар Ераковић га приупита:

— Добро, друже, а гдје се он налазио кад вас није чувао добро?

— Па, друже комесаре, он је стално ускакао међу Нијемце и бацао бомбе. Мене је просто био ухватио неки страх. Све сам гле-

дао кад ће да падне мртав и нијесам вјеровао да ће остати жив. Па све мислим у себи: како ће он да сачува нас, кад не чува себе.

— Сви би другови требали да се угледају на храбре борце Тијанића и Перовића — на то ће политички комесар батаљона. — Нико нема право да тражи да га Тијанић чува и воли више него самога себе.

Милорад *БОЖОВИЋ*

ТРАГОВИ „ПРИНЦ ЕУГЕН" ДИВИЗИЈЕ

Друга је ноћ упорне и немилосрдне борбе. Друга је ноћ како наше колоне наступају јаругама и бреговима кроз дубоки снијег, на простору између двије простране планине. Постали смо тупи према студи, тутњу артиљерије и већ нам је постао врло обичан дуги кркљанац аутоматског оружја... Ми смо већ заборавили какав изгледа ноћни мир пустих планина.

Идемо кроз село у сами расвит. Раскопчаних шињела, с рукама у џеповима, одмичемо поледицом кроз дубоку пртину, направљену за моторна возила и артиљерију, по којој је јасно обиљежен синоћни траг гусјеница њемачких тенкова. Око пута свуда топовске чауре, изгажени снијег помијешан са земљом и на брзу руку направљени заклони. Поред грмена, бијелог од иња — леш. Прилазимо ближе и видимо да је цивил. Стигла га је швапска рука... Пред нама је слика насиља кроз које је прошла швапска цокула. Лијево, десно, свуда празно, свуда рањено и уништено. Крај цесте пониска кућа, без прозора, изваљених врата. Унутра се чује говор. Ушли смо да видимо ко би то могао бити. Стара жена, идући по кући и не видећи нас, нарицала је.

— Ај, тамна кућа, тамно раскућење!

Забрађена у црну мараму са склопљеним рукама на прсима, застајкивала је као да се боји дотаћи ствари које су биле до јуче њена сиромаштина.

— Гдје ћу јадна дјецу савити довече. .. А кад нас угледа, заста као да смо и ми већ разумјели све што се догодило.

— Ево, мили мој, ништа од мог дома. Ни кашике. Ај, што су му хтјеле моје кашике уста му се окаменила...

Прва сунчева свјетлост ведрог студеног јутра промаљала је кроз поломљене прозоре куће и као да је бивала јаснија туга сиротињског огњишта. По поду слама, картони, празне конзерве и разни отпаци. На зиду о кончићу виси дјечија таблица. Нијесу је сломили, можда зато што је требало на њој да остане натпис „СС дивизија Принц Еуген".

Сунце је одскочило иза сњежних заравни планине. Црне се старе јелове шуме. Мало ниже, на пољани покрај пута, стоји православна црква упола порушеног звоника. Подаље џамија с дрвеним минаретом. Испред цркве десетак крстача и широка незагрнута рупа, која је требала ваљда да прими још неколико „СС штурмана", али су они остали на коси изнад потока, јер је гробарима било пречe да побјегну. На свакој крстачи кукасти крст и имена разних Лихтнера, Вебера и Адама. Једна крстача је друкчија од осталих. Загледамо мало боље. Некако је жуто-чађава.

Доњи крај је пробушен. Вјеровали или не, јасно се видјело да је крстача направљена од ткачког разбоја развраљеног у некој сеоској кући. Чудна је судбина овог ткачког разбоја неке старице. Док је сабијала жице и окретала вратило није ни слутила да ће доћи дан да дијелови њеног старинског ткачког строја буду крстаче расног хитлеровца... Улазећи у цркву дочекује задах ђубрета, искидани конопци, згажени кајиш од узде и слама у олтару. По изгаженој слами налазе се просути листови црквених књига, разних житија, псалтира, књига рођених и вјенчаних и требника. У гомили хартије је и слика краља Петра II, у свечаној одори... Радознало се упутисмо у џамију. И

тамо је празно. Зјапе широко отворена врата, а по поду лежи дебела наслага сламе. Ту нијесу спавали коњи него рањени Нијемци. По средини пода, куда су пролазили, види се крвав траг. У углу гомила крвавог памука и завсја. Овај памук није румен од крви, и крв фашистичка је црна — намеће се увјерење.

Крсто КРИВОКАПИЋ

(Прештампано из „Звијезде" листа Треће дивизије Југословенске армије бр. 2—3, април—мај 1945)

ОСЛОБОЂЕЊЕ САРАЈЕВА

На четворогодишњицу напада њемачких, талијанских и сателитских снага на нашу земљу, 6. априла 1945. године, ослобођен је главни град Босне и Херцеговине Сарајево.

Прије тога наша бригада је сваног дана водила борбе на падинама Требевића, Јахорине, Игмана и на прилазима Сарајеву. Наш Други батаљон је разбио посљедњу одбрану непријатеља код Трнова и спријечио дизање у ваздух многих објеката на Илици.

Послије преласка Миљацке батаљон је маршевао према Илици. Успут није наилазио на отпор непријатеља. На самој Илици затечене су посљедње њемачке јединице — заштитница и минери, који су били добили задатак да минирају неке објекте. Непријатељ је био изненађен нашим брзим наиласком, и, послије кратке пуцњаве су се и посљедње њемачке јединице повукле из Илиће не извршивши постављени задатак, тј. минирање објеката.

Грађани Илиће су се брзо окупили око нас. Изгледали су раздрагани, узбуђени, пресрећни. Клицали су Комунистичкој партији Југославије, слободи, нашој војсци, другу Титу. Тискали су се око нас, грлили нас, љубили борце, плакали од радости и силног узбуђења. Један постарији мјештанин донио је боцу четворогодишње ракије да почасти ослободиоце, рекавши:

— Ову сам ракију сакрио и чувао је од првог дана рата. За наше ослободиоце. Заиграло је коло бораца и мјештана насред раскршћа. Пјевале су се борбене и револуционарне пјесме, извикивале су се пароле и поклици у част ослобођења Сарајева.

Све је то кратко трајало, јер смо морали кренути даље, у нове борбе. Испред Ступа смо се зауставили код касарни. У њима смо без иједног метка заробили квислиншку јединицу, посаду противавионске артиљерије која је бранила Сарајево. Та је јединица била скоро примила нову одјећу, наоружање и намирнице, па се наш батаљон добро поновио у сваком погледу. Многи, који прије нијесу имали прилике, сада су добили парабелум, њемачке машинке шмајсере, а било је и пушака, које су добро послужиле за замјену наших, старијих.

Овога дана погинула су два изузетно добра друга, бранећи електричну централу од Нијемаца. Погинуо је легендарни Владимир Перић-Валтер, секретар мјесног комитета КПЈ за Сарајево, јунак **и**

умјетник илегалне борбе у том граду. Погинуо је и Крсто Кривокапић, један од најомиљенијих другова у нашој бригади.

Предвече се наш батаљон смјестио у Ступу, на периферији Сарајева, у католичком самостану. Били смо више него пријатно изненађени топлим пријемом католичког жупника Субашића. Он се врло пријатељски односио према нама и искрено се трудио да нам помогне у размјештају, у организовању исхране и у подмиривању других тренутних потреба батаљона.

Кратко вријеме проведено у Ступу искористили смо за одмор, а са Субашићем и његовим пријатељем, професором теологије из Сарајева било је и дискусије о томе постоји ли или не постоји бог, и о основаности религије. Нијесмо могли једни друге убиједити, па је остао свак при своме. На растанку, од Субашићевог пријатеља добио сам на поклон, за успомену, налив-перо марке „пеликан".

Послије два-три дана одмора и живота у изобиљу, морали смо да кажемо Сарајеву довиђења и да кренемо у нове акције и нове побједе.

Понашање Субашића нијесам могао да оцијеним сасвим искреним због личног предубјеђења којег сам имао према свјештенству, клеру, али се показало да је он према нама био отворен и искрен. Кратко вријеме иза нашег одласка њега су заклали усташе крижари, у његовом самостану.

Радојв ВУКЧЕВИЋ

ПРАВАЦ РАЈЛОВАЦ

Након неколико дана тешких борби на прилазима Сарајеву, са његове југоисточне стране, падинама обраслим ситним церовим шибљем, закорачисмо у Сарајевско поље.

Наступамо по свим правилима војне вјештине: ојачана патрола, па претходница а затим, на нешто већем одстојању, дуга колона по један, са зачељем које управо напушташе посљедње обронке брда. Заједно с новим даном, главнина јединице стиже до омањег насељеног мјеста. Мјештани, очигледно, нијесу изненађени појавом наших јединица. Већ неколико часова немамо контакт с непријатељем. Разлог је, несумњиво, у његовом паничном повлачењу претходног дана, због чега му је потребно више времена за консолидовање и организовање нових одбрамбених линија. Један Муслиман, стар око 70 година, као да се упутио у истом правцу с нашом колоном, прође и ослови ме:

— Сине, тамо код оног високог дрвећа налази се војска. Добро су наоружани. Види се седам-осам дугих топовских цијеви и мноштво митраљеза. Прича се да ће да се туку са вама.

Застадосмо.

— Које високо дрвеће? Да ли је с десне стране цесте. — Покушах да нешто више сазнам, да бих прецизније уочио рејон непријатељских лоложаја.

На моја питања, стари понови дио раније изјаве и додаде:

— Па... богами.. . има их више од двије хиљаде.

Закључих да нећу дознати ништа више; лијепо се захвалих и пожурих да сустигнем чело колоне.

Полугласно упознадох командира Пера Петровића са информацијом. Услиједио је брзо договор и подјела улога. Поредак наступања остаје углавном исти. Само смо нешто повећали одстојање и број патрола.

Ја на челу колоне, командир по средини. У случају борбе наново да се консултујемо.

Насути макадамски пут, који Лонегдје достиже висину изнад метра истицао је и откривао нашу колону, али и увећавао прегледност. Ишао сам лијевом страном цесте. Када почне борба, помислих, цеста је добар заклон, јер нам непријатељ, према добијеној информацији, остаје десно. Положај омогућава даље наступање.

Повремено застајкујемо, осматрамо. Убрзавам корак, пристижем претходницу. Наступање главнине је заустављено. Претпостављам да смо врло близу непријатељских положаја.

Стигох чело колоне претходнице, држећи у десној руци мали „енглески пикавац", а прст на орозу.

У том, на одстојању од 300 метара, примијетисмо патролу од 3 човјека, наоружана пушкомитраљезом и с двије пушке.

С обзиром на одстојање, одлучих да се према непријатељској патроли огласим пуцњем, како ради упозорења чети, тако и да бих изазвао реакцију непријатеља, који је сада врло близу.

На мој пуцањ патрола стаде. Замахом руке позвах је к себи. Домобрани прићоше без имало двоумљења. Помислих да је ријеч о неким дезертерима. На одстојању од неколико метара стадоше.

— Дајте пушкомитраљез и муницију!

Пошто га предадоше, пушкомитраљез и муницију дадох једном борцу, а онда се поново обратих домобранима:

— Идите кући, остављамо вам пушке. Пушкомитраљезац који је био вођа патроле, обрати ми се ријечима:

— Ми не бисмо ишли кући, него у логор, да обавијестимо наше другове да ви не убијате. Овдје једна пуковнија, око три хиљаде људи.

— Пођите! — одговорих.

Брзим корацима патрола се удаљавала цестом према логору. Зажалих што сам узео и пушкомитраљез, али нека, помислих, пушке сам им оставио и довољно имје.

Били смо врло близу њиховог логора. Заустависмо чету а у стрелце развисмо само Први вод. Нешто опрезније наступамо.

Већ се види логор, топовске цијеви, митраљези, ровови. Потпуно орагнизована кружна одбрана. Помислих, стари Муслиман је то добро осмотрио.

Кад стигосмо до логора, домобрани отворише капију, која бијаше дио жичане ограде. На капији се појави командант јединице. Позади њега, на неколико метара, три штабна официра. Командант је на рукама имао плетенице оивичене ресама. Дијелило нас је свега неколико метара. Командант рапортира, да је ту читава пуков-

нија, спремна да се прикључи нашој јединици. Све то пред око 30 наших бораца.

Отпоздравио сам партизанским поздравом. Упознали смо се.

Одмах ме понудише да уђем у логор, што сам и учинио. У логору, домобранска војска је од црвене чоје већ правила петокраке звијезде. У канцеларији команданта разговор, између осталог и питање:

— Шта је дужност комесара? Шта кад неко дезертира?

Одговарамо познатом фразом:

— Први у борби — посљедњи из борбе! Што се тиче дезертерства, тога у нашој војсци нема, јер је то војска организована на добровољној основи.

Убрзо ми саопштише да су одлучили да ми дају неки поклон, и донесоше комплетну официрску униформу, оружје па чак и „политичку" торбу. Затим, по договору, као првој партизанској јединици, донесоше униформе за Први вод, а касније и за Други.

У том тренутку у канцеларију уђе један од наших водника.

У два скока сам се нашао на улазу у логор. Генерал Саво Бурић је дошао џипом, стао сам мирно и почео са рапортом.

— Друже генерале. Комесар треће чете Првог батаљона Седме бригаде, — казах и име и наставих. — Прије 20 минута једна домобранска пуковнија тражила је да се прикључи нама. Пошто смо ми прва јединица која је ступила са њима у контакт, то смо их и прихватили и чекамо да издате наређење за даљи поступак.

Гледао ме је смијешећи се, па пружајући ми руку рече:

— Престаните с даљим преоблачењем. Сачекајте док дођу обавјештани официри дивизије, предај им логор а са јединицом — правац Рајловац!

Најзад се обистинило оно што се чуло у свакој партизанској колони: кад год нијесмо знали куда идемо, обично се говорило „правац Рајловац!"

На прилазима аеродрому Рајловац дочекаше нас непријатељски рафали. Уз садејство неких других јединица протјерасмо непријатеља. Аеродром је ослобођен. Наступамо према граду. У предграђу Сарајева, одушевљен дочек, цвијеће на улицама, пољупци, весеље.

Момо ВЕШОВИЋ

РАДОМАНОВА ТРОЈКА

Када су се послије неколико дана затишја изненадно зачули рафали шарца, негдје доље, уз пругу, близу Пала, командант Првог батаљона Петар Војводић је питао:

— Је ли Радоман Робовић ту?

Одговорили су му да га нема.

— Онда је то он — закључио је командант — не брините ништа.

И, стварно, мало касније Раоман је стигао у баталлн, са својим помоћницима — Владом Кастратовићем и Вељком Тмушићем.

Ниједан од њих није имао ни двадесет година, а већ су били „старе", искусне шарџије — „луталице". Знали су, наиме, да у борби или за вријеме затишја „одлутају" у непријатељску позадину, изврше препад и врате се у чету.

Тако им једном досадило да већ неколико дана само чисте и подмазују „шарац", па се упутили кроз шумарак, а онда преко неког брежуљка до близу пруге. У дворишту једне овеће зграде мирно је крцкало зоб неколико њемачких коња, а око куће само се с времена на вријеме видио по који коморџија. Радоман је пригрлио „шарац" и главом показао према кући. Влада и Вељко су без ријечи пошли за њим. На ограду, недалеко од куће, Радоман је наслонио „шарац", нанишанио, а затим у неколико махова повукао обарач. У дворишту су завриштали коњи, а избезумљене коморџије се разбјежале. Радоманова „група" се тада брзо вратила у батаљон.

Они су били љубимци батаљона. Сви су их вољели, а нарочито командант. Чак им је праштао покоји несташлук. Знао је да се на њих увијек може ослонити у најкритичнијем тренутку.

Нешто касније, батаљон је водио дугу борбу око Боровца, такође близу Пала. Брдо је неколико пута прелазило из руку у руке, док Нијемцима најпослије није пошло за руком да одбију три узастопна напада Треће чете и да се задрже на њему. Тада је командант батаљона наредио командиру Друге чете да упути Радомана Робовића с једним одјељењем да нападне непријатеља из позадине. Радоман је сам изабрао двадесет људи, међу којима и своја два помоћника и прекаљеног бомбаша Милету Косанића.

Обишли су Боровац и пришли Нијемцима сасвим близу, баш с правца којим су ови дошли из Пала. Тада су сви као један засули непријатеља јаком ватром и бомбама. Нијемци су били тако изненађени да нијесу ни покушали да се бране — разбјежали су се на све стране.

У току напорне борбе за Очађело Радоман се нехотично одвојио од чете. Сјурио се низ неку падину и зашао иза непријатељских положаја. Пошто је тога дана наша артиљерија дејствовала веома успјешно, овећа група Нијемаца се, изгледа, била склонила иза гребена, и, враћајући се на положај, на једном пропланку се нашла лицем у лице с Радоманом. Очевидно, Нијемци су били више изненађени овим сусретом, јер их је Радоман предухитрио и на њих стручио дуг рафал свог пушкомитраљеза, вичући: „напријед пролетери!" По земљи се опружило неколико војника, али у пушкомитраљезу више није било ни метка. Гласним командама Радоман је и даље надвикивао јецаје рањеника, а затим је бацио двије бомбе. Тек што су одјекнуле снажне експлозије, крај Радомана се нашао Милан Вукићевић, с резервним оквирима и реденицима. И пушкомитраљез је поново сипао смртоносну ватру. Ниједан Нијемац није успио метка да испали. На планинској стази је тога дана остало више мртвих и рањених Нијемаца.

У то вријеме је, нешто сјеверније, Пета бригада разбила Нијемце на десној обали Жељезнице, па су дијелови њемачких јединица, повлачећи се у гомилама, готово налијетали на Радоманов пу-

шкомитраљез. И, кад је стигао Први батаљон, пошто је заузето Очађело, Радоман и Милан су већ били створили велику пометњу код непријатеља, који се и иначе у нереду повлачио низ Жељезницу.

На Илици, послије ослобођења Сарајева, командант батаљона је за овај и многе друге подвиге Радоману поклонио пиштољ.

Митар ЋУРИШИЋ

ИЗ СРБИЈЕ У ЦРНОГОРСКЕ ПАРТИЗАНЕ

Негде пред ослобођење Сарајева дошао сам са осталим омладинцима из Србије у Трећу дивизију на распоред. Кад сам сазнао да сам распоређен у Седму омладинску бригаду „Будо Томовић", веома сам се обрадовао што ћу бити са омладинцима, својим вршњацима, али и већ искусним борцима од којих ћу научити како се ратује. Ипак, копкало ме је како ћу бити примљен у тој новој средини. Но, та неизвјесност није дуго трајала.

Распоређен сам у Други батаљон, а у батаљону у његову извиђачку јединицу. Први мој сусрет са извиђачима борцима био је веома топао и присан. Примљен сам као стари борац, као да сам с њима дуго био у борби. Однос старешина према мени био је како се само пожелети може. Већ после неколико дана боравка у тој јединици осећао сам се као међу својима. А онда, после обуке, дошла је борба за Сарајево, а затим, покрет ка Карловцу и гоњење непријатеља према Словенији, све до Зиданог Моста.

Наш батаљон је журио ка Зиданом Мосту. Ми извиђачи ишли смо напред. Наш задатак је био да што пре избијемо у Радече. У току марша морали смо да водимо рачуна и о томе да нас остаци непријатеља не изненаде. Као борац чуо сам да се у правцу нашег кретања налази нека већа непријатељска јединица коју треба разоружати (касније се испоставило да је реч о читавој дивизији). Иако је Немачка већ била званично капт-тулирала, није се знало да ли ће се ова јединица предати без борбе.

Нас је било мало, веома мало, зрно соли у великом мору, у односу на тако крупну непријатељску формацију. Ни ручак јој не бисмо могли осолити. Био је крај рата, стрепње за живот велике и свако је од нас интимно осећао тежину тог тренутка. Међутим, и поред тога, ми смо били спремни да се тучемо ако Немци одбију да нам се предају.

Непријатеља смо сустигли близу Радечег крај Саве. Наш помоћник комесара батаљона је пошао код немачког команданта и енергично затражио предају. У томе је успео. Ми смо одахнули. Све наше стрепње су нестале. Били смо свесни да је тиме избегнута борба у којој је могло бити непотребних жртава на нашој страни и да је тек тада за нас у ствари дошао крај рата и крај свим мукама и тешкоћама.

Пошто су Немци пристали на предају, о томе смо обавестили штаб бригаде. Када је пристигао наш батаљон, приступили смо разоружавању непријатеља.

Остоја КОЈАДИНОВИЋ

ДА СИ МИ ГЕЗУНД

Наша бригада је формирана као црногорска, али томе није придаван посебан значај. У њој је још од формирања било неколико Далматинаца и Босанаца на руководећим дужностима. И тада и касније сви су њени борци прихватани и цијењени не према томе одакле су (а било их је из разних крајева земље), него према томе какви су као људи и као борци и какви су по својим способностима.

Тако су прихваћени и другови из Србије, који су код Сарајева масовно стигли у бригаду. Али треба рећи да су то по људским квалитетима и борбености готово без изузетка били изванредно добри другови. Они су и званично тако оцијењени. Многи од њих нијесу одмах добили оружје, али ниједан командир није успио да оне ненаоружане остави код коморе у току борбе — сви су ишли у стрељачки строј. Бригада је и иначе била жив и врло динамичан организам, с јако развијеним другарством и људском солидарношћу, какве су само могли да његују несебични млади људи, већином комунисти и скојевци.

У вријеме борби око Сарајева употребљавана је, као шаљиви поздрав, српско-њемачка кованица — „да си ми гезунд". Њу су и млади другови из Србије одмах прихватили.

На Очађелу, утврђеном брду јужно од Сарајева, један од њих је стао на њемачку нагазну мину и тешко је рањен. Али он је мирно подигао осакаћену ногу и као да се ништа лоше није догодило, рекао:

— Е, да си ми гезунд.

Митар ЂУРИШИЋ

КРВАВА ПРТИНА

Из великог броја младих и храбрих бораца Седме омладинске бригаде, једне дивне генерације, тешко је а да се не спомене име Рада Бећировића, који је сав жар своје младости ставио у службу народа и револуције.

Рођен је 1924. године, у племенитој сељачкој породици познатог братства Бећировић у Горњој Морачи.

Као ђак гимназије рано је осјетио све животне тешкоће У школовању сиромашног сељачког дјетета. То је оставило одређени

печат на његов даљи животни пут и упутило га како да сагледава оно што се око њега збива, особито за вријеме окупације и народног устанка.

Послије капитулације бивше Југославије Раде долази у своје родно мјесто Бојиће. Одушевљен народним устанком, пун снаге, младалачког заноса и одлучности постаје један од најактивнијих омладинаца у Горњој Морачи. Бројне су акције омладине у којима је учествовао. Његов рад за НОБ није престајао ни послије повлачења партизана из Црне Горе у Босну. Као такав био је запажен, па је у јесен 1943. године примљен у Савез комунистичке омладине Југославије. Пријем у СКОЈ као да му је дао крила и подстрек за још већа прегнућа.

На конгресу омладине Црне Горе и Боке у Колашину 1943. г. присуствује и Раде. А кад је формирана Седма омладинска бригада, он ступа у њене редове. Испраћајући га, са већом групом омладинаца из Горње Мораче, у бригаду, његов отац Саво и мајка Стана били су радосни што им је син стасао да узме пушку и поносни што је, у вихору револуције, изабрао прави пут — пут за слободу свога народа.

У бригади Радова способност, одлучност и храброст не измичу оку искусних старјешина Првог батаљона. У прољеће 1944. примљен је за члана Комунистичке партије Југославије, а одмах послије тога постављен за политичког делегата вода. Искрен, поштен, дружељубив и храбар, Раде личним примјером стиче све већи углед и поштовање бораца и старјешина. Његова стаситост, интелигенција, бескомпромисност и људски поступци пуни осјећајности и топлине према људима уливали су повјерење код бораца. Они га воле и цијене. Свакоме је несебично помагао у тешкоћама.

У љето 1944. године Раде завршава политичко-партијски курс са запаженим успјехом. Послије повратка с курса постављен је за помоћника комесара Друге чете у Првом батаљону. И на тој се дужности истиче као велики прегалац и покретач идеолошко-политичког уздизања бораца. Његова торбица увијек је била пуна материјала за партијску изградњу, умножених политичких чланака из разних листова и најновијих вијести.

Често сам се сусретао с њим у маршу и на одмору. Ниједан наш сусрет није протекао а да ми није дао нешто од свог материјала, с препоруком да га проучим. Један од тих материјала било је на шапирографу умножено „Национално питање", које ми је дуго служило за политичку наставу с борцима.

Као што је расла и развијала се наша борба растао је и развијао се и Раде. Развио се у одличног политичког руководиоца и прекаљеног борца. За њега није постојало ништа што је немогуће. Са својом је јединицом учествовао у свим борбама и окршајима које је водила Седма бригада. Прошао је све врлети црногорских и санџачких брда и планина.

Два пута је с бригадом долазио у Босну. Приликом другог доласка Седме бригаде у Босну Раде је стигао до огранака Јахорине, фебруара 1945. године. Зора слободе већ је била на видику. Једног хладног фебруарског дана Раде је са групом бораца пошао у засједу и извиђање, према станици Стамболчићу, на жељезничкој

прузи Горажде — Сарајево. У неолисталој шуми група бораца била је у рову. Раде је сам пошао стотинак метара од рова да боље осмотри терен према станици. Непријатељски осматрачи су га примијетили и чуо се кратак митраљески рафал. Раде се брзо тргао и вратио до бораца у рову. Борци су одмах видјели да је непријатељски куршум погодио у рукохват Радовог пиштоља. Куршум се распрснуо и једно парче је пробило одјећу и повриједило унутрашње органе. Борци су га одмах понијели ка штабу батаљона, који је био у селу Средњем. Али Раде је у путу издахнуо, остављајући крвави траг у снијежној пртини којом су га борци носили. Пјесник и мој најпрснији друг Крсто Кривокапић написао је и пјесму „Крвава пртина" за батаљонске новине, у којој је опјевао Радову погибију.

Тако је у двадесет и првој години, на прагу слободе, погинуо Раде Бећировић. Његова смрт болно је одјекнула не само у батаљону, међу борцима и друговима који су га познавали, него и у цијелој бригади.

Урош ТОМИЋ

СЕСТРА ТРАЖИ БРАТА ЈЕДИНЦА

Почетком децембра 1944. године батаљон је журио од Рожаја, преко Берана ка Бијелом Пољу. Колона се отегла раскаљеним путем. Било је и заосталих другова, јер је ово блато многима уништило дотрајалу обућу. Јашући за колоном, наиђох на Вука Ћулафића и неку дјевојку. Вуко је код нас био одскоро. Дошао је из неке друге јединице за помоћника комесара Друге чете, али онако младићки присан, готово безазлен као дјечак, мислим да је био средњошколац, брзо се сродио и радо шалио са свима. Тако се и ја с њим нашалих:

— А ко ти је та љепотица? Сигурно дјевојка.

Дјевојка је била без пушке и партизанске ознаке, па ми је било јасно да није борац.

— Ма не, сестра, одговори Вуко, — као да се нешто правда. — Ја сам ти брате јединац, па знаш како је, често ме овако неко од укућана застиди пред друговима. Стално ме прате и провјеравају — да нијесам гдје погинуо.

Насмијах се и кренух да прођем, али ме они задржаше.

— Стани, не жури, да пробаш ову шљивовицу и млади васојевићки сир.

Морам признати да обоје бјеху изврсни. Сестра се није дуго задржала код брата. Журила је да укућане обрадује како им је син и брат здрав. А он...

Навалила на нас њемачка 22. дивизија, тек пристигла од Пријепоља, да би помогла извлачење 21. корпуса од Подгорице. По 06рову, Мушином кршу, Превији и Фемића Кршу водиле су се жилаве данонoћне борбе. У једном нашем противнападу на Фемића Кршу пао је и наш диван друг Вуко Ћулафић. Можда баш тада (а

свакако не много касније) када је његова сестра домаћима саопштавала радосну вијест да га је нашла и оставила живог и здравог.

Наша обавјештења породицама, у таквим приликама, ваљда нијесу ни слата. А укућани, прекорени да га застиђују оваквим „контролама" нијесу журили с новим обиласком. Тако ми стигосмо до самог Сарајева.

Једнога дана, батал^он се таман развијао у стрељачки строј, кад код нас бану Вукова сестра. Ја се скамених и покушах да избјегнем сусрет, али ме она препознаде. Поздрависмо се срдачно. Напрезао сам се да изгледам нормално, јер сам у себи ријешио да јој никако не саопштим тужну вијест. Пошто измијенисмо неколико конвенционалних ријечи, упутих је комесару батаљона, који ће, рекох, сигурно знати гдје се Вуко сад налази. Касније сам сазнао да је и комесар избјегао овај крајње неугодан одговор, али се неко ипак нашао да сестри каже тешку истину: њен брат је пао у посљедњој борби за слободу Црне Горе.

Ђоко МАРАШ

ПЈЕСМА У НАШОЈ БРИГАДИ

Били смо сви млади и цијела бригада је, чини ми се пјевала. Многи од њих су и погинули с пјесмом на уснама.

Многе пјесме памтим и данас их понегдје слушам од старих и младих. То су пјесме које су пјеване и у другим јединицама али ми смо имали „наше пјесме", настале у нашој јединици, о нашој бригади и о њеним борцима. Једна од њих је и ова:

Ој слободо сунцв јарко
за тебе је мријет лако!
Не 'води се борба с плачем
нег' с пушком и са мачем.
Гдје „шараца" стоји писка
ту је Седма омладинска!
Ту је цвијет омладине
што не жали да погине.
На свом путу неће стати
макар да ће живот дати.

Такве и сличне пјесме су се чуле на бедемима Спужа, које је са друговима пјевао руководилац СКОЈ-а у чети Радоман Обрадовић и с пјесмом погинуо под утврђеном Спушком главицом.

Пјесма у нашој бригади није престајала ни кад смо само с пушкама водили борбе с непријатељским тенковима на пештерској висоравни. Командир чете Вуксан Гаговић, његов замјеник Душан Ковачевић и храбра болничарка Дара Андесилић пали су у тој неравноправној борби. Ни борба, ни побједа, ни пуцњава, ни затишје, ни онда када се гинуло — ништа није протекло без пјесме.

Често смо пјевали планинама преко којих смо пролазили и њима проносили славу наше борбе:

Бијвла вило са планине
кажи гдје су базе њине.
Проговара бијела вила:
ја сам јутрос код њих била.
На планини Дурмитора
сјеђела сам крај логора
и гледала колективе
у другарству како живе.
Ал' најљепше код њих што је
код њих нема ријеч „моје"
Код њих има ријеч наше
то се мени допадаше.

И доиста смо живјели као браћа, као једна породица, дијелећи посљедње залогаје хљеба, посљедњу цигарету је пушила цијела чета, по један дим сваки пушач. Планина нам је била дом и кућа, па смо пјевали:

Ој планине моје миле
ви сте мене одгојиле
Без хотела и кафане
под јелове вите гране.
На млијеку и на лебу
планинскоме сладоледу.

Пјевало се о ономе што нас је пратило свакодневно, а ево како смо „додавали" стихове на већ познату пјесму о дјевојци Милијани:

Ој дјевојко Милијана
прошетај се планинама
биће тебе ко и нама.
Прошетај се, цуро бона,
до Другога батаљона.
Драги ти је у ранама
кревет му је на гранама.
У планини испод јеле
прекрстио руке бијеле.

Планина је била кућа и заштитник бораца. Путовати њиховим пространствима, осјећати њихове љепоте и суровост, равни и стрмине, љета и зиме, за нас је било челичење тијела и духа.

Сваки одмор и предах у насељима протекао би у заједничкој пјесми нас бораца и мјештана. Како смо имали низ припремљених тачака за приредбу, често смо наступали с нашим програмом. Сјећам се једне такве приредбе у околини Титограда. Као командир вода био сам с војницима на положају изнад Златице, а наша чета бјеше смјештена у селу Цварину у Кучима, у кућама Јовановића.

Кад нас је у поноћ смијенио вод Видака Милића, пролазећи кроз село чуо сам пјеему и с неколико бораца пошао према кући из које је допирала. Иако је била касна ноћ, приредба је још трајала, ваљда је програм извођен наизмјенично с народним весељем. Трибина са завјесама од ћебади и шаторских крила, а на слабо освијетљеној позорници комесар чете Анте Паић рецитује стихове за које сам тек касније сазнао да су из пера Владимира Назора посвећени Титу:

Све што ј' било под пепелом
у дну наших срца скрито
у ватру је разбуктао
друг нам Тито, Тито, Тито.
Наше брашно просијано
кроз решето и кроз сито
па хљеб нови за нас м'јеси
друг нам Тито, Тито, Тито!

Програм приредбе замијени црногорско и козарачко коло.

Крени коло да кренемо
друга Тита споменемо.
Друже Тито, наш маршале
наше су те горе дале, а
масе те одабрале.
Одабрале овог рата
за врховног команданта.

А онда пјесма о команданту нашег Другог корпуса, команданту Треће дивизије и наше, Седме омладинске бригаде:

Дапчевићу друже Пгко
ти се чујеш на далеко,
ко на исток Тимошенко.
Иде Пеко ко машина
пут крвава Колашина,
Иде Пеко преко Језера
са корпусом пролетера.
Пролетерске три бригаде
Вукановић води Раде.
Напред Пеко, напред Раде
Нико Стругар и бригаде.

Пјесме су се ређале до зоре. Борци су заборавили на умор. И тако у колу, у покрету, у борби, увијек смо пјевали о нашој борби, нашим командантима, нашим жељама, и нашим побједама. Послије сваке борбе, сваке погибије или побједе рађале су се нове пјесме, никле на мјесту борбе и у самом окршају.

Сјећам се како смо на прилазима Сарајеву и Требевићу пјевали пјесме о њима:

Кличе вила с Требевића
Није Босна Павелића...
но је Босна сивог тића
друга Рата Дугоњића
вође наше омладине
на бранику домовине.
Но је Босна сивог тића
друга Пера Косорића.

Послије жестоких борби око Карловца пјевали смо:

Чије оно бомбе тресу
Карловачку Дугу Ресу?
Оно су ти љуте змије
борци Треће дивизије,
Црној Гори најмилије.
Херојска је њена слава
командант јој био Сава.

И тако се увијек чула наша пјесма из дјевојачких и момачких грла, без много музичких инструмената. Умјесто хармонике свирали су митраљези и аутомати, умјесто бубњева тутњели су топови и ручне бомбе, а умјесто труба свирале су „штуке" и авионске бомбе.

Драга ВУКОВИЋ

РАЊЕНИК НА ЈАХОРИНИ

Испод четипара као црна змија,
ледом завијаног фебруарског дана,
младалачким жаром намете пробија,
Будове бригаде чета партизана.
Шкрипе носила на повијена леђа,
студ хвата. Лед се по жилама мути.
— Лагано, друже! Рана јаче вређа,
рањеник јечи, док планина ћути.
Ко румене руже, крв рањеног друга
кап по кап се стаче дубоком пртином.
— Спустимо носила. Разлеже се туга,
кроз јаруге црне пустом Јахорином.
Мушко је срце престало да бије,
Гледамо га неми... Потекоше сузе.
А срца цвиле пустињом што віје:
— Планино, туго, зашто нам га узе?
Ковитла бура. У покрову белом
носила нестају. Већ је сумрак пао...
А руже румене Јахорином целом
ничу, цветају румене од крви.
Испод четинара, као црна змија,
ледом завијеног фебруарског дана,
младалачким жаром намете пробија
Будове бригаде чета партизана.

На Јахорини, 18. марта 1945. године

Крсто КРИВОКАПИЋ

(Прештампано из „Звијезде", листа Треће дивизије Југословенске армије, бр. 1, март 1945).

КРСТО КРИВОКАПИЋ

Приликом ослобођења Сарајева, у његовом предграђу, пао је Крсто Кривокапић, шеф Пропагандног одсјека VII омладинске бригаде „Будо Томовић".

Од оснивања VII омладинске бригаде Крсто је као борац и руководилац био у њеним редовима. Са бригадом је живио, борио се, патио ако је требало, и побјеђивао.

Увијек ведар, храбар и озбиљан.

Као млађи руководилац је давао примјера новим друговима како се бори и како треба бити одан своме народу.

На културно-просвјетном пољу у својој бригади је радио предано, с вољом и успјехом. Солидан допринос дао је развитку штампе у својој бригади и ван њених оквира. Његово оштро око умјело је да уочи све што треба да види наш борац и што би га интересирало.

Интелигентан, прибран, скроман. То су врлине које су га красиле. Доста је дао Крсто а много је обећавао.

Пао је као што су пали многи врли синови наших народа. Његово име ће остати дуго у сјећању бораца и руководилаца VII омладинске и свих који су га познавали и с њим радили. Слава младом руководиоцу Крсту Кривокапићу.

(Прештампано из „Звијезде", листа Треће дивизије Југословенске армије, бр. 2—3 април—мај 1945).

БОРАЦ И ПЈЕСНИК

У освит слободе, 6. априла 1945. године, погинуо је на Илици крај Сарајева Крсто Симов Кривокапић, млади даровити пјесник из Трешњева код Цетиња, руководилац одсјека за штампу и пропаганду Седме омладинске бригаде „Будо Томовић". Поводом његове смрти, „Застава", орган Другог ударног корпуса НОВ јављала је с фронта: „Неустрашиви син црногорских кршева, понос омладине свога краја и љубимац Седме црногорске бригаде Крсто Кривокапић пао је пред Сарајевом".

Погинуо је у 25-тој години живота, на дохвату побједе о којој је заносно и визионарски говорио и писао. Остао је вјечно млад, у живом и болном сјећању, нарочито његових ратних другова, са којима је високо и гордо пронио заставу Будове бригаде на свим њеним бојним релацијама, од Тараша и Спужа, преко Берана, Дуге Пољане, Крнова, Јахорине и Игмана, до кобног дана крај топлих извора Илиће у освит слободе којој је радосно клицао у својим стиховима пуним пркоса, бола и непролазне љепоте.

Своја ратна искуства, борбени занос и пламену вјеру у побједу преносио је нештедимице на борце омладинце све до посљедњег даха, живом и писаном ријечју.

Писао је на положајима о незаборавним ликовима јунака ове бригаде: Јанку Машановићу, Божу Петровићу, Миливоју Самарџићу, Радовану Папићу, Илији Јововићу, Мату Цемовићу, Вуксану Гаговићу и другима. Писао је о Миличку Вучетићу — „сину крвавог Полимља", који 23. октобра 1944. године паде у неравној борби с непријатељем уз поклич: „Овдје је Титов војник који се не предаје".

Мушо ШЋЕПАНОВИЋ

КРСТО КРИВОКАПИЋ*

Босанске ријеке зашумјеше тугом
носећи причу о катунском сину,
а Нахијом родном, поносна и тужна
уз тихи јецај, муза твоја мину.

Завичајну муку и момајчке тајне
од крви и рана не стиже нам рећи.
Одогије с тобом на вјечиту стражу
нијемим стихом тихо жуборећи.

Најљепши цвијет мога завичаја
остаде вјечно прољеће до краси,
Паде у свитању за које је цвао
не стигавши зору пјесмом да огласч.

Трешњево родно опет је у цвату
и сјећања многа на тебе се јаве.
„О зашто икад пјесници умиру?"
у буђењу првом питају се траве.

Славка ДАКОВИЋ

КУРИРСКЕ И ДРУГЕ ТРНОВИТЕ СТАЗЕ

С теоријског састанка на положај

Првих децембарских дана 1944. године док смо били југозападно од Равне Ријеке, непријатељ нас је стално засипао снажном ватром и притискао на нас. Кад му једног дана приђосмо близу, он осу по нама „шарцима" и крену стрељачким стројем. Морали смо се повлачити у правцу Превијанског брда, које је већ засипала артиљеријска и минобацачка ватра. Дио људства остаде на коси, на положају, а други доби кратак предах у сјеверном дијелу села Превије, испод саме косе.

Послије ручка и одмора почесмо теоријски састанак. Прорађивали смо једну од глава из Историје СКП(б). Одједном, читавом косом запрашташе бомбе и аутрматска оружја. Коњи штаба батаљона и митраљеског вода разбјежаше се низ вођњаке и низ страну. Ми зграбисмо оружје, претрчасмо оних неколико десетина метара до положаја и отворисмо ватру. Међу првима је на положај истрчао Перо Рогановић, замјеник команданта батаљона. С пиштољем жутих корица у једној и бомбом у другој руци поче да пуца на Нијемце, чији се шљемови и униформе назираху између дебелих букових стабала.

Један од нишанџија на „бреди", Пјешић или Масловарић, понесе уз страну митраљез са постољем а други два сандука муниције, један на рамену а други у руци. „Бреда" је снажно затутња-

*** Прештампано из „Цетињског листа", год. I, бр. 9, 25. јула 1976. год.**

ла и заглуши сва друга оружја, па и оно пискаво праштање „шарца". Наш водник или командир чете, сад се више не могу тачно сјетити који, оте Шваби „шарац", ухвативши га тако рећи руком за цијев. Нијемци ипак остадоше као укопани на одстојању од око 150 метара, испод саме ивице шуме, и наш је батаљон морао да се повуче на нови положај, на Мумин Крш.

Између двије ватре

Кад смо се од Фоче спустили лијевом обалом Дрине, наш Четврти батаљон је посио положаје на неким косама према Горажду. Пред ноћ а и у току ноћи сретали смо дијелове Шесте црногорске које су наше јединице смијениле на положајима. Једва смо се с њима размимоилазили на уској пртини. У ствари, толико је био дубок снијег, а и даље је падао, да се једва познавала пртина. Наш батаљон је тих дана имао сталне борбе с Нијемцима око Горажда и њихови нам „шарци" нијесу тако рећи дали ока отворити. Пред саму ноћ је одржан састанак, а затим смо се постројили. Извршена је смотра и саопштени су нам задаци. Ноћу смо напали на њемачке положаје. Нешто зима и велики снијег, ноћ, непознат терен, а нешто јак отпор Нијемаца учинише, међутим, да напад не успије. Морали смо се вратити на полазне положаје.

Сјутрадан је непријатељ од Горажда предузео нов напад на наше положаје. У јеку најжешће борбе добио сам задатак од команданта батаљона Јована Шабана да однесем пошту у штаб бригаде. Дао ми је и свог коња. Колико год сам одмицао поприште битке се одмиче. Кад сам дошао у штаб бригаде, учинило ми се да се и он спрема за неки покрет. Предао сам пошту, понудили су ме да се огријем. При том ме Нико Стругар помилова по глави и пита јесам ли се смрзао и јесам ли гладан.

Убрзо сам добио другу пошту и наређење да се одмах вратим. Ја се окренух, кад — нема мога водича који је био из села у коме је остао штаб батаљона. Побјегао. Пошао сам назад, али ми се некако није ишло, јер је у селу у коме је до малопријe био штаб батаљона — пуцало. Што сам се више примицао селу, све сам више сумњао да су наши и даље у селу, јер је много „шараца" пуцало с косе изнад села, на којој је Друга чета држала положај. На путу за штаб батаљона не само што је велики снијег и низбрдица, него и много поточића, па се око њих раскравили и земља и снијег. Због тога сам скоро читавим путем водио а не јахао коња.

Тих дана су Нијемци заробили два друга из Друге чете нашег батаљона, па сам се стално прибојавао да и мене тако нешто не снађе, а срамота ме, опет, и од саме помисли да се вратим у штаб бригаде. Ко зна да ли бих и њега више нашао тамо гдје сам га малопријe оставио. Стао сам уз ограду изнад неке куће, осматрајући и смишљајући шта да урадим, да по пуцњави утврдим гдје су наши положаји. Са десне стране потока примијетих мале колоне како увалама, уз високо брдо журно одступају. Био сам готово сигуран да су то наши. Таквом закључку ишла је у прилог и ватра: „бренгали" су се чули с десне стране потока, а „шарце" с положаја које су на-

ши раније држали. Онај пушкомитраљез што пуца са зидине изнад самог потока, почео сам да расуђујем даље, сигурно штити одступницу, а оне колонице што се повлаче — то су, сигурно, Друга чета и остале јединице Четвртог батаљона.

Готово сасвим сигуран у то сад су ме стале мучити три сасвим конкретне муке: што да радим са овим ђавољим коњем, којему сам се онако овеселио кад сам га појахао и однио пошту за штаб бригаде; како прећи набујали и хладни поток и како се повезати с нашима од којих сам пошао сувише удесно. Одлучих да скренем с пута десно, низ брдо, право ка рјечици, вичући:

— Ало, ало, овдје курир Четвртог батаљона!

Све чекам да онај са зидине престане с паљбом дугим рафалима, ако с коњем прећем поток. Одједном чујем глас:

— Остави коња, прегази полако, не бој се!

Коња, међутим, нијесам испуштао из руку, али на њему нијесам смио да прегазим поток, боље заједно да газимо. Тако је и било. На моје изненађење, и срећу, док је нишанџија и даље грмио из „бренгала", други је ишао мени у сусрет, низ страну. Иако сам био до изнад кољена мокар, још нијесам осјећао хладноћу. Стално сам мислио на пошту и плашио се да нијесам закаснио.

Моје се бриге преполовише кад у двојици нишанџија препознадох другове Ђока Стијовића, водника и Милоша Брацановића, такође водника, а бога ми може бити и само десетара. Та два позната и храбра пушкомитраљесца штитила су одступницу читавом батаљону. Вичу ми:

— Зашто коња нијеси пустио, могао си због њега главу да изгубиш.

— То је командантов коњ, па сам мислио да ћете ме прије препознати •— одговарам им.

И кувари су гинули

Штаб батаљона је био у Буковици, а положај његових чета се протезао изнад села, брдом и подно брда до жељезничке пруге и ријеке Праче. Ноћ је. Силазимо кроз огромну шуму, коју однекуд одоздо шарају њемачки рефлектори. Кад они освијетле терен, ми станемо или се склонимо иза стабала. Задатак нам је да нападнемо њемачке положаје у близини пруге, у селу Турковићима. Примакосмо им се, али нас открише рефлекторима. Потом сигналним пиштољима испалише разнобојне ракете које обасјаше терен тако да се видјело као усред дана. А онда из непосредне близине запрашташе шарци и флакови с пруге, из оклопног воза. Повукосмо се неких 100—200 метара и у саму зору застадосмо у некој увалици. Убрзо свану, па се више нема куд одступати. Наложисмо мало ватре у тој увалици, баш иза положаја. На њој смо само напарили руке. Огромне букве служе нам као заклони, али их просто цијепају и кидају им гране флакови. Шрапнели нас засипају као град.

Дан је поодмакао, али је видљивост слаба, јер и снијег пада. Крећемо у напад на бункере и једну кућу, који нијесу даље од 100

метара. Пресрета нас ватра из митраљеза, али — нема повлачења. Не можеш назад нити напријед.

Наш кувар је некако успио да из Буковице ноћу дотјера на коњу храну, али не и да је раздијели људству јер је борба и даље трајала. Не знам из које је био чете, али је за све нас дотјерао храну. Био је старији човјек. Док је покушавао да нас мало окријепи, покосио га је шарац.

Слиједеће ноћи смо поновили напад. Нијемце смо истјерали из бункера и из првих кућа у Турковићима, које су им служиле за смјештај и као митраљеска гнијезда. Приликом повлачења су их минирали. У селу смо заробили већу групу домобрана, неколико Нијемаца, усташа и Черкеза. У кући у којој им је била команда заплијенили смо нешто пушака, тешки митраљез и два или три „шарца" и „зорке", а муниције и њемачких бомби „качамаља" ни сам не знам колико.

Сликање у Трнову

Источно од Трнова био је положај Четвртог батаљона. У Ледићима, Шабанчићима и Фаочићима скоро смо сваког дана одржавали радне и теоријске састанке послије смјењивања на положају. Иако више нијесам био курир него делегат вода, одредише ме да три заробљена домобранска официра спроведем у штаб бригаде. Дадоше ми још и борца Спасоја Стојановића из митраљеског вода. Иако је био дан и ми добро наоружани, нијесмо се баш најкомотније осјећали. Штаб бригаде је био удаљен око два сата пјешачења, тереном који нам је био непознат, непрегледан и ненасељен. Некуд испод саме Трескавице смо заобилазили. На њему је било и заосталих групица из разних непријатељских формација, које су се криле или тек намјеравале да се предају.

Заробљеници су ишли неколико корака испред нас. Мада од нас није захтијевана баш толика опрезност ми смо ишли за њима са откоченим оружјем и одшрафљеним бомбама у џеповима шињела. Били су угојени, имали су нове униформе, звјездице на реверима и огромне ранце, и то пуне. На прокопљелом брежуљку изнад неког језерцета затражише да сједну, да нешто поједу. Одобрисмо им и они сједоше. Из дубоких ранаца извадише хљебове, конзерве, сир и мармеладу.

— Изволите се послужити — рекоше нам.

Окренути један према другом, Спасоје и ја се правимо да и не гледамо у њих, причамо као неке шале, смијемо се. Нешто почесмо и да чачкамо око обарача, да бисмо одједном, као по договору уперили у њих оружје:

— За пет минута да сте на ногама! — припријетисмо им. То им је било нешто умјесто: хвала и пријатно.

Стално их држећи на мушицама нишана ипак их здраве **и** живе доведосмо пггабу бригаде. Мада бјеше прошло вријеме ручку у штабу нам дадоше да једемо а добро се и одморисмо. Дан бјеше лијеп, сунчан, у Трнову живо. Пуно је ту наших другова, између осталих и другови Свето Радојевић, политички комесар Треће ди-

визије и Мићун Јанковић, политички комесар наше бригаде. Он ме стално задиркује, шали се са мном. Питао ме за оно код Горажда:

— Како оно би. Је ли боље с коњем или без коња?

Ухвати ме испод руке и поведе на страну и рече:

— Ајде, комесаре болан — позва Света Радојевића — да нас сликаш.

Ја све мислим да се он шали. Кад, Свето стварно намјести апарат и рече нешто, као — добро је.

Кад се вратисмо у штаб батаљона, испричах друговима све то о Трнову, о сусрету са комесаром дивизије и бригаде и о сликању, чак и прије но што сам рекао да смо предали домобране и пошту. А они мени:

— Ма није то право сликање, то је само шала — дочекаше ме они.

Негдје на пролазу између Огулина и Дуге Ресе већ сам био и заборавио на сликање у Трнову, наиђе комесар Мићун и из торбе извади слику:

— Ево ти, Николићу, за успомену. Био сам више него срећан. Дуго сам ту слику показивао друговима. Да их увјерим како оно са сликањем у Трнову није била шала. та .

Радојица НИКОЛИЋ

У ГОСТИМА КОД СТАРОГ ЖУПНИКА

Послије ослобођења Сарајева штаб Другог батаљона, чији сам тада био политички комесар, смјестио се на Илиџи, у манастирској кући. Сем једне жене, која је стално нешто пословала, ни у кући, ни у манастиру никога нијесмо примијетили. Питали смо је има ли ту још кога. Она нам рече да нема никога. Повјеровасмо јој и нијесмо вршили никакав претрес ни манастира, ни куће. Већ другога дана смо с њоме разговарали као да смо стари пријатељи. Она се у почетку осјећала уплашена, али се убрзо ослободила и чешће се појављивала.

Трећег дана однекуд се појави стари жупник. Био је висок човјек, лијепо грађен и добро ухрањен. Презивао се Субашић. На себи је имао црну фратарску одјећу и широку подужу траку вишњеве боје. Ми смо му се лијепо јавили, а он с поштовањем прихвати и отпоздрави нам учтиво. Тада смо врло кратко поразговарали. И код њега се осјећала нека бојажљивост, глас му је подрхтавао. Мало нас је необично посматрао. Али, у току дана он се више пута појавио у дворишту и увијек би се љубазно јавио. Послије сваког сусрета као да се осјећала код њега промјена, као да је нестајало његовог страха и подозривости.

Сјутрадан дође он код нас, не баш сасвим без страха али насмијан. Ми га љубазно примисмо, сви се с њим руковасмо и понудисмо му столицу. Мало касније појави се и домаћица. Он јој нареди да за све донесе црну кафу. Отпочесмо неки весели разговор у намјери да га мало одобровољимо и охрабримк}. Добро смо пазили

да не разговарамо ни о рату, а ни о миру. Ускоро је стигла црна кафа. Уз њу се наш жупник полако разведравао. Послије извјесног времена он нам се бојажљиво обрати:

— Нешто бих вас молио, ако дозвољавате.

— Само изволите. Без устручавања питајте све што вас интересује — одговорисмо му.

— У граду ми — поче он — живе мајка и сестра. Не знам што је с њима. Страхујем за њихове животе. Лијепо вас молим да ваши људи упитају да ли су живе. Ја ћу вам дати адресу. Тиме бисте ми учинили највећу могућу услугу, за коју бих вам био неизмјерно захвалан.

Одговорили смо му да нема мјеста његовој забринутости и увјеравали га да не би требало да се плаши, јер нико од наших људи његовима неће учинити ништа лоше. Објаснили смо му да ми не тероришемо народ него да га ослобађамо од терора и злочинаца, и да ће он ускоро да се увјери да је то истина. Препоручисмо му да их он сам обиђе, јер и оне можда, страхују за његов живот.

Написасмо му пропусницу, поздрависмо се с њим и он пође у Сарајево.

Р.гдје око четири сата послије подне жупник се врати. Дође да нам саопшти своје утиске из Сарајева. То је сада био сасвим други човјек. Весео и раздраган без трунке страха.

— Ето, дошли сте живи и здрави. Нијесу вас објесили — рекосмо му.

— Невјероватно. Невјероватно — раздрагано одговори он. — Немам ријечи да изразим своју радост и одушевљење. Нијесам никада могао повјеровати да се овако лијепо понашају партизани. Не само да ми нико није правио непријатности при одласку и повратку, него ме нико није ни питао куда идем нити што хоћу, нити ми је ико тражио пропусницу. Мајка и сестра су биле у великој бризи за мене, па када су ме видјеле жива и здрава, биле су пресрећне. Не само што им се ништа није догодило него им ниједан војник није ушао у стан. Одушевљен сам овом вашом војском. Оваква војска је морала побиједити.

Морамо признати да ни ми нијесмо очекивали овако одушевљење старог жупника. Он позва домаћицу и рече јој да нам скува кафу и донесе цигарете. За нас је било посебно изненађење када је домаћица донијела двије кутије „дрине". Жупник није био задовољан, те она на његов захтјев донесе цио пакет од 20 кутија.

Тако је жупник склопио с нама пријатељство. Више нас није сматрао странцима и грубим људима, чак нас је ословл>авао са „другови". Једном нам рече:

— Имао бих још једну молбу, другови. Посјетио сам у граду свог доброг пријатеља професора Теолошког факултета. С њиме сам причао о вама. Он је изразио жељу да се с вама види и разговара. Да ли бисте хтјели да га примите.

Нијесмо имали разлога да га одбијемо. Напротив, сматрали смо да ће то бити одлична прилика за наш политички рад. Сутрадан пође жупник у град не тражећи пропусницу.

Послије подне вратио се са својим пријатељем. Жупник нас је упознао и професор се представио:

— Доктор Анте Ливњатић.

Понудили смо их да сједну. Причали смо дуго о разним темама, па и о религији. То је била тема у којој су се наша схватања највише разилазила, наша марксистичка и његова идеалистичка и дубоко религиозна.

— Ако је бог један — питамо професора — свемоћан, а сви људи његова дјеца, зашто дозвољава да се његова дјеца кољу и међусобно стријељају? Зашто он дозвољава као отац, да његова дјеца различито живе, једни малобројни, у огромној раскоши и богатству, а други, огромна већина човјечанства, у највећој биједи и сиромаштву, па чак и умиру од глади. Зашто је тај добри бог дозволио да Хитлер уништи милионе људи, жена и дјеце, ни кривих ни дужних, а исто тако и Павелић и његови безглави доглавници и други издајници. Зашто је бог дозволио да Хитлер и његови помагачи уништавају огромна материјална добра, која су људи мукотрпно стварали у току неколико стољећа? Гдје је ту божја правда и моћ?

— Овдје се, очевидно, не можемо сложити, било би боље да пређемо на неку другу тему — предложио је професор.

Жупник Субашић био је врло уздржан. Није се мијешао у ову дискусију. Домаћица је донијела кафу, а већ је била поодмакла ноћ. Још мало смо пријатељски проћаскали, као да међу нама није било никаквих неспоразума, а професор је изразио велико задовољство што смо се срели и пријатељски поразговарали. Ваљда, да би то и доказао, из џепа је извадио ново налив-перо марке „пеликан" и пружио га Радоју Вукчевићу, замјенику команданта нашег батаљона. Тај поклон је пропратио ријечима:

— Ово Вам дајем за успомену, као пријатељ пријатељу. На крају смо се растали у добром расположењу.

У кући старог жупника Субашића остали смо још два дана. Увијек смо имали довољно кафе и цигарете „дрине".

Жупник нам је причао како су усташе током четири године убјеђивали народ да су партизани зликовци, страшне убице, да кољу без милости. Нарочито су оптуживали политичке комесаре. И на крају је рекао:

— Ја сам се за само Ових неколико дана увјерио да је све то била гнусна лаж.

Пред растанак, дон Субашић је неким нашим борцима поклонио по пешкир и сапун.

При растанку смо се пријатељски опростили. По нашем каснијем сазнању, стари жупник је по завршетку рата прихватио све мјере наше народне власти, и у своме даљем раду показао се врло лојалан.

У јесен 1945. године, ноћу му је неко закуцао на врата. Пошто је стари жупник отворио, у кућу је упала усташка црна тројка крижара. Дрекнули су:

— Ти си тај који се помирио са комунистима и помажеш им свугдје.

У њиховим рукама су сијевнуле каме. Потекла је крв недужног жупника. Само што се појавила на вратима његова се домаћица онесвијести и сруши, а кољачи су се изгубили у мраку.

Вукашин ЕРАКОВИЋ

СКОЈ У СЕДМОЈ ОМЛАДИНСКОЈ

1

Седма црногорска омладинска бригада „Будо Томовић" била је омладинска не само по саставу и називу већ и по начину како је настала, који је, вјерујем, јединствен у нашем ослободилачком рату. На Првом конгресу УСАО Црне Горе, који је одржан 25. и 26. новембра 1943. године у Колашину, 800 делегата из свих крајева Црне Горе манифестовало је високу политичку свијест црногорске омладине и њену одлучност и спремност да дају све за побједу наше народноослободилачке борбе и тако што су већ првог дана конгреса пјесмом „Омладина Титу пише да се Седма мобилише" истакли захтјев за формирањем нове црногорске бригаде (непосредно пред конгрес формирана је Шеста црногорска ударна бригада). Делегати су истакли спремност да сви одмах ступе у нову бригаду. Пошто из политичких разлога и потреба то није било могуће (морали су се вратити у своје крајеве, упознати омладину са закључцима конгреса и организовати је за извршење тих закључака), учесници конгреса су захтијевали да бар језгро нове бригаде буде дио делегата. Конгрес је упутио позив свој омладини способној за борбу да одмах ступи у редове народноослободилачке војске и својом одлуком прихватио спонтано исказани захтјев о формирању Седме бригаде, као омладинске. Одмах послије конгреса из редова делегата је формирана чета, ембрион Седме омладинске бригаде, која је формирана 30. децембра у Колашину.

Савез комунистичке омладине Југославије (СКОЈ) и Уједињени савез антифашистичке омладине (УСАОЈ) Црне Горе су се, с обзиром на све то, осјећали посебно обавезним и одговорним да нова омладинска бригада буде у сваком погледу што боља, да достојно репрезентује црногорску омладину и буде њен понос. Због тога је у Седмој омладинској бригади улога скојевске организације била изузетно значајна на читавом њеном борбеном путу и у свим областима њеног живота и рада.

Имао сам част да будем руководилац СКОЈ-а у Седмој омладинској бригади у посљедњој трећини њеног борбеног пута. На ту дужност ме послао ПК СКОЈ-а за Црну Гору одмах послије завршетка Другог конгреса УСАО Црне Горе, који је одржан средином децембра 1944. године у тек ослобођеном Цетињу. Бригада је тада била на планини Бјеласици и око Бијелог Поља стално нападајући Нијемце који су тада држали Лијеву Ријеку, Матешево, Колашин и Мојковац. Делегати из Седме омладинске су се у бригаду морали враћати заобилазним путем — преко дан раније ослобођене Подгорице, Куча, Врмоше у Албанији, Гусиња, Плава и Берана. На дужности руководиоца СКОЈ-а бригаде сам остао да завршетка рата, односно до краја јуна 1945. године. Било је то вријеме тешких борби Седме омладинске у завршним операцијама за ослобођење Мојковца, Бијелог Поља, Горажда, Сарајева, Босанског Новог, Карловца и данонoћног тјерања фашистичких окупатора и њихових слугу из Црне Горе, Србије, Босне, Хрватске и Словеније -— све до Зиданог Моста, гдје је 11. маја 1945. учествовала у разоружању злогласне 7. СС дивизије „Принц Еуген". У борбама које за то вријеме го-

тово да и нијесу престајале изгубило је животе много њених бораца и старјешина. Њене редове попуњавали су нови борци, и то не само из Црне Горе него и из Србије, Босне и Хрватске.

Стицајем околности сачувао сам свеску из тих дана у којој сам водио забиљешке са састанка организације СКОЈ-а у бригади којима сам присуствовао. То су забиљешке с четири састанка бригадног комитета СКОЈ-а, односно бригадних савјетовања скојевских руководилаца, 8 састанака батаљонских комитета СКОЈ-а и 21 састанка четних актива СКОЈ-а. Сви су ти састанци одржани између 14. јануара и 5. маја 1945. године. Забиљешке садрже: дневне редове састанака, основне констатације и податке о резултатима рада изнијете у уводним излагањима и дискусији и основне закључке који су усвојени. У тој свесци су и табеларни прегледи с подацима о броју чланова СКОЈ-а и његовој организанионој структури и о „резултатима ударничког такмичења Седме омладинске бригаде" за мјесец фебруар и март 1945. На основу тих забиљежака у овом ћу чланку покушати да реконструишем како је изгледала и што је све и како радила скојевска организација Седме омладинске у том периоду.

У бригади је у то вријеме било између 316 и 354 чланова СКОЈ-а, тачније 22. јануара 322, 1. марта 354, 10. априла 316, и 10. маја, посљедњег ратног дана 322. Приближно исти број чланова СКОЈ-а био је и у осталим бригадама Треће ударне дивизије. На примјер, 5. марта их је у Петој пролетерској црногорској бригади било 350, а у Деветој црногорској 311. Сваки десети скојевац био је ђак, а њих 90 посто сељаци (10. априла ђака је било 32, радника 2 и сељака 282). Деведесет од сто СКОЈ-а били су младићи а 10 одсто дјевојке (10. априла била су 282 младића и 34 дјевојке).

Све вријеме је 50 до 70 младих чланова КПЈ било задужено да стално ради у скојевској организацији. Практично за рад са младим комунистима био је задужен сваки пети члан КПЈ. У просјеку је број чланова и кандидата КПЈ у бригади био приближно једнак броју чланова СКОЈ-а. На примјер, 21. марта у бригади је било по списку 266 чланова КПЈ и око 65 кандидата.

Промјене у бројном стању скојевске организације биле су веома динамичне. Просјечно је мјесечно примано из СКОЈ-а у КПЈ од 40 до 50 омладинаца (у фебруару 52, у марту 30, у априлу 43). Из омладинске организације у скојевску у просјеку је мјесечно примано између 35 и 90 нових чланова (у фебруару 87, марту 65, априлу 35). Критерији за пријем у СКОЈ били су врло строги, чак и престроги. На партијско-политичком савјетовању политичких руководилаца у бригади одржаном 21. марта 1945. помоћник комесара Треће дивизије је то, према мојим забиљешкама, овако оцијенио: „По питању примања у СКОЈ још се секташи".

На промјену у бројном стању скојевске организације у бригади значајно је утицало и то што су многи њени чланови гинули или рањавањем избацивани из строја. Само у посљедња три мјесеца рата погинуло је 20 чланова СКОЈ-а а 60 их је прекомандовано у друге јединице.

Број тзв. необухваћених омладинаца, тј. бораца испод 25 година стрости који нијесу били чланови СКОЈ-а или кандидати и чла-

нови КПЈ био је веома различит из мјесеца у мјесец, а овисио је од броја нових бораца који су долазили у попуну бригаде. На примјер, 23. јануара их је било 355, а 10. априла 697. Иначе омладинци (чланови и кандидати КПЈ, чланови СКОЈ-а и „необухваћени"), тј. борци млађи од 25 година увијек су чинили више од двије трећине укупног бројног стања бригаде.

Организациона структура скојевске организације изгледала је овако:

Постојао је бригадни комитет од 5 чланова (руководилац СКОЈ-а бригаде и секретари батаљонских комитета) и 4 батаљонска комитета (сваки је имао по 5 чланова — секретар комитета и секретари скојевских актива у четама). У бригади су укупно била 22 актива СКОЈ-а. Активи су постојали у свакој чети у батаљонима, укупно 16 и 6 у приштабним јединицама (извиђачки вод, пратећа чета, бојна комора, трупна комора, курири, болница). У четама се стално настојало да скојевци, баш као и чланови КПЈ, буду равномјерно распоређени по водовима. За непосредно руковођење скојевским активима приштапских јединица 11. марта је формиран тзв. гарнизонски комитет СКОЈ-а, ранга батаљонског комитета. Сви чланови бригадног и батаљонских комитета и секретари актива били су чланови КПЈ, а секретари комитета били су у исто вријеме и чланови одговарајућих комитета КПЈ, бригадног и батаљонских. Највећи број скојевских руководилаца био је млађи од 20 година. Члан бригадног комитета и руководилац СКОЈ-а Трећег батаљона Радмила Живковић јуначки је погинула код Сарајева с непуних деветнаест година.

Састанци бригадног комитета одржавани су по правилу једанпут мјесечно, и то најчешће у проширеном саставу — присуствовали су сви или дио секретара актива. На сваком састанку је присуствовао политички комесар или помоћник комесара бригаде. Батаљонски комитети су се по правилу састајали петнаестодневно.

Дневни ред састанка бригадног и батаљонских комитета најчешће је био: политичка ситуација, извјештај о раду (по батаљонима и четама); план будућег рада и задаци; разно. Али у дневни ред састанка су укључивана и друга питања која су била актуелна — припреме за одређену борбену акцију; организација такмичења; припреме за прихват нових бораца који долазе у попуну јединице; политички рад на терену и слична.

У излагању о политичкој ситуацији, које је обично подносио секретар комитета, обухватани су најзначајнији политички догађаји од посљедњег састанка, на спољном и унутрашњем плану, које су скојевци и омладина требало да познају и који су имали утицаја на ток народноослободилачке борбе и на мјесто, улогу и задатке СКОЈ-а.

Извјештај су подносили секретари батаљонских комитета, односно актива, и то тако што су детаљно упознавали комитет о томе што је све учињено у њиховом батаљону, односно чети од посљедњег састанка; који су резултати постигнути по секторима рада и који су се проблеми, недостаци и слабости испољавали. Посебна пажња је посвећивана изношењу свих података и оцјена који се тичу организационе и идејно-политичке изградње СКОЈ-а — критериј

пријема нових чланова, лик скојевца, идеолошко-политичко уздизање и слични.

На основу извјештаја и дискусије на крају састанка су утврђивани задаци за наредни период. Тежило се да се они утврде што конкретније за сваки сектор, али и да се издвоји битније од мање битног и да се њиховим формулисањем не ограничи самоиницијатива актива и чланова СКОЈ-а.

Активи су одржавали три врсте састанака — радне, свечане и теоријске.

Радни састанци актива су по правилу имали садржај и ток сличне састанцима батаљонских комитета, с тим што је политичка ситуација рјеђе стављана на дневни ред као посебна тачка и што су извјештаји о раду и наредни задаци били знатно конкретнији. Они су одржавани по правилу најмање једанпут у 7 до 10 дана. Колико се на то строго пазило може послужити и овај податак из моје биљежнице. На састанку скојевског актива бојне коморе бригаде одржаном 12. фебруара констатовано је да је „крупан недостатак што радни састанак актива није одржан већ 17 дана". На доста састанака је посебна тачка дневног реда била критика и самокритика, у којима је отворено и другарски појединцима указивано на њихове слабости или су их они сами уочавали и самокритички се осврталигл њих.

Свечани састанци актива су одржавани приликом пријема у СКОЈ нових чланова. На тим састанцима се новопримљеним друговима честитало на томе што су „заслужили ово високо звање" и говорено им о лику скојевца и његовим обавезама и задацима. Понекада је ова свечаност обављана у оквиру посебне тачке дневног реда на радном састанку. Али, увијек је прво присуство новопримљених чланова састанку актива попримало одређена свечана обиљежја.

Теоријски састанци су одржавани веома често, а најмање једанпут у 7 до 10 дана. Сваки слободан тренутак је коришћен за ове састанке. На њима су прорађивани значајнији политички чланци најодговорнијих руководилаца НОП-а и марксистичка литература. Тежило се да се овај рад одвија плански организовано. На савјетовању скојевских руководилаца у Седмој бригади, које је одржано 23. јануара 1945. године, руководилац СКОЈ-а Треће дивизије Раде Прелевић у вези с тим радом поставио је, према мојим забиљешкама, сљедеће задатке: „Треба имати план теоретског рада и наћи метод како да се материјал проради а да га другови боље схвате. У план рада треба укључити ова питања: 1. економски развитак друштва по етапама, 2. развитак радничког покрета, 3. национално питање, 4. чланке друга Тита и других високих руководилаца НОП-а". На скоро свим састанцима у извјештајима о раду, било је жалби да нема довољно литературе и констатација да овај рад треба да буде још боље планиран.

Некада су састанци актива остајали незавршени због тога што је чета морала да пође на борбени задатак. Један примјер за то има и у поменутој мојој забиљешци. У њој о састанку актива Прве чете Трећег батаљона од 15. марта стоји: „Састанак се у потпуности није завршио због одласка чете на положај".

Метод рада актива карактерисала је тежња да сваки његов члан има неко конкретно задужење и да добије конкретан задатак како би и његова одговорност била већа и конкретнија. Због тога су активи организовали свој рад по секторима. Обично су постојали ови сектори рада: војни (за војничко оспособљавање бораца); политички (за морално-политичко васпитање бораца); теоријски рад (за идеолошко уздизање); културно-просвјетни рад; рад на терену. У неким активима је, у складу са потребама, било и других сектора рада. На примјер: хигијена, обавјештајни рад, тј. прикупљање података о непријатељу и слични.

Најзначајнији задатак скојевске организације био је рад на морално-политичком васпитању бораца. У бригаду су готово свакодневно пристизале десетине и стотине нових бораца. Кад је формирана имала је око 600 бораца, 1. априла 1945. више од 2.000, а у посљедњем мјесецу рата око 3.000. Само у марту 1945. у попуну бригаде је дошло око 100 нових бораца из Црне Горе, у сарајевској операцији и одмах послије ње око 1.000 из Србије. Сви су ти млади људи били спремни за борбу али не и довољно политички изграђени. У појединачним разговорима, групним читањем штампе, на конференцијама, путем предавања и другим облицима политичко-васпитног рада чланови КПЈ и СКОЈ-а су им тумачили циљеве наше борбе, политику КПЈ, неопходност најупорнијег залагања за чврсто братство и јединство, перспективу живота у новој југословенској заједници и друга питања чије је правилно разумијевање напајало наше борце заносом и спремношћу за свјесни самопријегор и за савлађивање и највећих тешкоћа.

Скојевска организација је с највећом пажњом и свакодневно радила на изградњи морално-политичког лика борца Седме омладинске — храброг, дружељубивог и дисциплинованог, и борила се за здраве другарске односе у четама и батаљонима. Послије скоро сваке борбе на састанцима актива је разматрано држање омладинаца у њој, а нарочито држање чланова СКОЈ-а. Најхрабрији су били понос јединице и истицани су за узор свима. Готово на свим састанцима актива се говорило о другарству и дисциплини у јединици, о самоиницијативи и одговорности чланова СКОЈ-а и свих омладинаца. На састанцима актива пажњи скојеваца није измицала ни оцјена о томе „каква је веселост у јединици", јер су били свјесни значаја пјесме и као израза расположења и као подстрека за нове напоре. Захваљујући свему томе нови борци су се веома брзо уклапали у монолитни колектив Седме омладинске иако су у њу долазили из разних крајева, с различитим навикама и схватањима.

Организација СКОЈ-а је знала да је најефикасније средство У борби за постизање тих циљева лични примјер њених чланова. Због тога је лик чланова СКОЈ-а био стално у средишту пажње организације. Од скојеваца се стално, досљедно и упорно, захтијевало Д^а буду у свему узор другима, особито у храбрости, дисциплини, одговорности и дружељубљу. На састанцима актива се веома отворено говорило и кад су се дијелиле похвале и кад се изрицала критика или казна појединим друговима. С правом се може рећи да су чланови СКОЈ-а, заједно с члановима КПЈ, били душа наших чета

и батаљона и да су личним примјером и активним радом у партизанске колективе уносили све оно зб&г чега се и данас поносимо њима.

Чланови СКОЈ-а су били и главни организатори и носиоци културно-просвјетног рада у јединицама. Бројни су били облици тог дана, а најзначајнији: обучавање неписмених другова; издавање џепних и зидних новина; организовање културно-умјетничких приредби.

Чланови СКОЈ-а су сасвим конкретно задуживани да обуче писмености неписмене другове. При том се под појмом писменост подразумијевало знање обје азбуке и четири основне рачунске радње. На састанцима актива и извјештајима о раду и у дискусији го•гово је редовно било ријечи о томе како тече овај рад у чети.

Свака је чета тежила да петнаестодневно издаје своје зидне или џепне новине, а једанпут мјесечно су излазили батаљонски листови и бригадни лист. За четне новине и бригадни лист ти су рокови, углавном, поштовани, али су батаљонски листови излазили са закашњењем. Чланови СКОЈ-а задужени за ова питања развијали су читаву мрежу дописника, давали им упутства, подстицали их да пишу а писали су и сами. Чете су се такмичиле чије ће новине бити боље, у којима ће бити више хумора и духовитих карикатура. На жалост, често им је недостајало папира (и моје су забиљешке пуне жалби и захтјева за помоћ).

Културно-умјетничке приредбе смо најчешће одржавали са омладином и народом мјеста у којима су се јединице налазиле. Постојали су батаљонски хорови, рецитаторске групе, дилетантске секције, које су припремале краће скечеве. Скојевци који су били задужени за ове секторе рада имали су веома много посла. Посебна радост је била кад на приредбу једног батаљона дођу и борци из друге јединице, поготову кад је приредба била добро припремљена. Тада је било доста нескривених израза поноса, хваљења и здравог натјецања.

У наше јединице су највећим дијелом ступали омладинци без икаквог претходног војно-стручног знања и искуства. Од њих је требало створити не само храбре војнике већ и вјеште ратнике, бомбаше, митраљесце, артиљерце, војне и политичке старјешине. Рад на војно-стручном образовању бораца био је један од прворазредних задатака свих — и старјешина, и организације КПЈ, и организације СКОЈ-?, У кратким предасима између борби и маршева скојевци и остали омладинци су неуморно радили на оспособљавању у руковању оружјем и партизанском начину ратовања.

Седма омладинска је ратовала широм Југославије — у Црној Гори, Србији, Босни, Хрватској и Словенији. У свим нашим крајевима су окупатор и његове слуге свим силама настојали да отежају ширење пламена наше револуције и да што више разједине и закрве наше народе и народности. У том циљу служили су се свим средствима: од ширења најбљутавијих лажи о народноослободилачком покрету до покоља недужног становништва. Зато су наше јединице морале не само да воде оружану борбу за ослобођење села и градова већ и да упорно политички раде с народом и омладином и да шире истину о нашој борби и њеним циљевима. Због тога је и у Седмој омладинској политички рад са омладином на терену био је-

дан од важнијих задатака њене организације СКОЈ-а. Том задатку се прилазило с највећом пажњом и одговорношћу. Снагом личног примјера у међусобним односима и у односу према народу чланови СКОЈ-а су позитивно утицали на омладину тек ослобођених мјеста. Скојевска организација је била неуморна у организовању политичких конференција, културних приредби, спортских такмичења и других активности на терену и у пружању помоћи у формирању омладинских организација тамо гдје их још није било. Свуда је истицано да су братство и јединство основна залога побједе и срећније будућности. Све је то утицало да се велики број омладинаца добровољно јавља у наше јединице.

Ради пгго успјешнијег извршавања свих ових задатака, у нашим јединицама су, на иницијативу СКОЈ-а, доста често организована такмичења између чета, батаљона и бригада. Резултати такмичења су се педантно сабирали и упоређивали. На основу њих проглашавана је јединица побједник. Једно такво велико такмичење било је организовано у фебруару и марту 1945. између омладине бригада Треће ударне дивизије (Пета пролетерска црногорска, Седма омладинска црногорска и Девета ударна црногорска). У мојој свесци су сачувани оригинални (онакви какви су достављени руководству СКОЈ-а Треће дивизије ради доношења одлуке о томе ко је побједник) табеларни прегледи резултата које је Седма омладинска постигла у том такмичењу.

Из ових формулара се види да је такмичење било организовано у пет група питања: ко ће више избацити из строја непријатељских војника (убити, ранити, заробити); ко ће постићи боље резултате у описмењавању неписмених; ко ће више издати зидних и џепних новина и батаљонских и бригадних листова; ко ће постићи боље резултате у политичком раду са омладином на терену (ко ће више одржати омладинских конференција и приредби, формирати омладинских одбора и пионирских чета); ко ће постићи боље резултате у васпитном раду (тј. у проради појединих материјала).

Резултати које је постигла Седма омладинска у сваком су погледу били веома импресивни. Само у марту и до 10. априла ј^ избацила из строја 1741 непријатељског војника. Овај податак изгледа данас превелик и нереалан. Али, то је био период крвавих борби на прузи Сарајево — Вишеград, око Требевића и Трнова и за ослобођење Сарајева. У тим борбама су се масовно предавале велике групе домобрана. Само у борбама на комуникацији Сарајево — Вишеград од 5. до 17. марта непријатељ је имао 258 мртвих. У том раздобљу је у бригади обучен писмености 81 неписмени и 50 полуписмених другова а четири рачунске радње је научило њих 87 (крајем марта је у бригади било још 67 неписмених другова). Издата су 22 броја зидних и 22 броја џепних новина, 2 батаљонска и 1 бригадни лист. Одржано је 16 омладинских конференција на терену, формирано 14 омладинских одбора и 2 пионирске чете; а заједно са омладином на терену је изведено 10 приредби. Недјељно су у просјеку држана по два теоријска састанка на којима је прорађиван економски развитак друштва. У фебруару су прорађивани реферати друга Тита на Другом засједању Авноја, одлуке Авноја и закључци покрајинског скојевског савјетовања.

Руководство СКОЈ-а Треће дивизије, уз консултовање с партијским руководством и штабом дивизије, прогласио је Седму омладинску победником у овом дивизијском такмичењу.

Организација СКОЈ-а је могла да постигне све ове резултате прије свега зато што је организација КПЈ у бригади посвећивала изузетно велику пажњу раду СКОЈ-а и раду са омладином. Она је усмјеравала и подстицала тај рад, храбрила младе другове кад наиђу на тешкоће, благовремено утицала на разбијање појава секташтва, свакодневно задуживала велики број својих чланова и кандидата за рад у скојевској организацији. Значајну пажњу раду скојевске организације посвећивали су и команде чета, штабови батаљона и бригаде, између осталог, и због тога што су били свјесни да је тај рад био од огромног значаја за јачање борбене способности наших јединица.

Скојевска организација у Седмој омладинској је својим цјелокупним радом показала безграничну оданост КПЈ и нашим народима. Чланови СКОЈ-а су испољавали изузетне примјере јунаштва и самопријегора и на дјелу су показали да је њихова организација у свим ситуацијама била најчвршћи ослонац и вјерни помоћник Комунистичке партије Југославије.

Захваљујући свему томе из Седме омладинске су од неуких омладинаца израсле стотине незаборавних јунака, спремних војника, одличних комуниста и способних војних и политичких руководилаца.

Видоје ЖАРКОВИЋ

ОД САРАЈЕВА ДО ЗИДАНОГ МОСТА

Послије жестоких борби на прилазима граду, 6. априла 1945, јединице Југословенске армије ослободиле су Сарајево. Тај дан ме подсјетио на прво бомбардовање које сам доживио у том граду 6. априла 1941. Априлски рат те године затекао ме у Сарајеву на одслужењу војног рока у бившој југословенској војсци.

Кад су Нијемци окупирали Сарајево, да им не бих пао у руке, побјегао сам из града и са свом ратном опремом, преко босанских планина, дошао у моје Шаранце. У ствари, тако сам као члан СКОЈ-а извршио задатак КПЈ — да се не падне у руке непријатеља, сачува оружје.

И, ево ме поново у овом лијепом граду. Радујем се сусрету с њим. Али, много се у њему промијенило. Рат је оставио трагове. Ране су свјеже, требаће доста напора и времена да се излијече.

Немамо времена да се задржавамо у граду. Мора се даље, за непријатељем, не смије му се дати ни тренутак да застане или да се среди. Зато и нијесмо добили ни дана одмора. И мој Други батаљон, у коме сам баш тих дана постављен за помоћника политичког комесара, убрзано се припремио за даљи покрет и оставио Сарајево. За нама су убрзо остали и Травник, Витез, Јајце, Мркоњић

Град и Кључ. За веома кратко вријеме нађосмо се чак у Санском Мосту.

На уласку у Сански Мост и у самом мјесту нашој је бригади приређен срдачан дочек. Крајишници су дочекали Црногорце као своје најмилије. По нама се просуло прољећно цвијеће. Настало је грљење и љубљење бораца и грађана. Одушевљењу нема краја. Крајишници су поново срдачно дочекали борце из Црне Горе и Србије. То су сада били млади борци, омладинци који су слиједили пут старијих бораца Прве, Друге, Треће, Четврте и Пете пролетерске бригаде, који су у овом крају били крајем 1942. године и оставили одличан утисак код цјелокпуног становништва. Међутим, у граду се нијесмо задржали. Марш је настављен. А затим су слиједиле тешке борбе у долини Уне. Након њих иза нас су остали Босански Нови, Босанска Крупа, Цазин и Слуњ.

Код Генералског Стола наш је батаљон ступио у борбу с Нијемцима и усташама. На простору од Генералског Стола и Дуге Ресе неколико смо дана водили жестоке борбе, јер је непријатељ настојао да се на правцу наступања наше дивизије, код Карловца, а затим преко моста на Купи код Метлике и Новог Места пробије и избјегне заробљавање. Наиме, непријатељ послије ослобођења Загреба није могао више да одступа тим правцем. Без обзира на жртве које су имали, Нијемци и усташе су ипак успјели да се пробију. О жестини борби које су тих дана овдје вођене, говори и пјесма коју су борци баш тада испјевали:

„Чије оно бомбе тресу
Карловачку Дугу Ресу..."

Јединице наше дивизије су се 9. маја 1945. прикупљале код моста на Купи. Тада смо добили обавјештење да је фашистичка Њемачка капитулирала. Настало је весеље, грљење и љубљење. Све је то било пропраћено ураганском ватром из цјелокупног пјешадијског наоружања. Тако смо дали одушка нашој радости што је рат званично престао. Но, за нас је он и даље трајао и узимао нам жртве.

Послије краткотрајног весеља и шенлучења кренули смо преко срушеног моста на Купи. Покрет се одвијао, тако да смо тек 10. маја стигли у Метлику, а сјутрадан у Ново Место. Ту је, негдје око 12. маја, штаб Другог батаљона добио наређење штаба бригаде да, као претходница бригаде, ноћу изврши марш, што прије избије у Радече, посједне мост на Сави и спријечи одступницу Нијемцима који су се повлачили долином Саве.

Брзо смо се припремили за марш и послије вечере батаљон је кренуо. Штаб батаљона није имао никаквих података о непријатељу, јер с њим није био у контакту, а није било времена ни да се изврши извиђање или на други начин прикупе подаци о њему. Било је доста неизвјесно што нас све очекује на том маршу.

Док смо маршевали, остаци непријатељских јединица, махом усташе и четници, припуцавали су на наш батаљон и ометали нам покрет. Пред нама је непријатељ палио ратни материјал да нам не би пао у руке. Стално су одјекивале експлозије пушчане муниције, мина и топовских граната. Пожари су бјесњели и ноћу су се пламенови високо дизали у небо.

Пошто је ситуација на правцу нашег кретања била неизвјесна, командант батаљона је, стрепећи да с јединицом не падне у клопку или да не наиђе на засједу, наредио да се обустави даљи покрет и сачека зора. Кад сам о томе био обавијештен, таквој сам се одлуци успротивио. У томе ме је подржао и замјеник команданта батаљона. Нас двојица смо сматрали да се наређење штаба бригаде мора извршити без обзира на све околности које су нас пратиле. Дошло је до жучне расправе. Вријеме је одмицало а нешто се морало предузети. Зато сам позвао све командире чета и упознао их са насталом ситуацијом. Кад су чули због чега је обустављен покрет, командири чета су нас подржали и одлучено је да се покрет одмах настави.

Док се низ обронке брда изнад Радечег спуштала према Сави, претходница батаљона је заробила усташу на стражарском мјесту у близини Радечег. Чим је батаљон пристигао, позвали смо усташе који су држали положаје пред нама да се предају. Они су то одбили. Тек кад смо отворили ватру из машинки, пушкомитраљеза и другог оружја они су подигли биједу заставу и предали се. Ту смо заробили већи број војника и официра. Пошто смо их разоружали, издвојили смо око 25 до 30 усташких официра с намјером да их стријељамо, али смо од тога одустали.

У Радече смо ушли без отпора и зауставили велику колону Нијемаца која је с моторизацијом одступала. Затим смо приступили разоружавању непријатеља и његовом спровођењу у логоре.

Милован ШЉИВАНЧАНИН

ХРАБРОСТ КОЈОЈ СМО СЕ ДИВИЛИ

Кад сам дошао у бригаду, распоређен сам у митраљеску чету Другог батаљона. У чети сам упознао Полексија Барјактаревића, родом из села Петњика код Берана. Полексије је у чети био нишанџија на „бреди". Био је то добар друг и добар митраљезац. Нарочито ми је остао у сјећању из борбе код Босанског Новог.

У току ноћи смо извршили напад на Босански Нови. Полексије је добио задатак да с „бредом" дејствује с цесте поред једног моста. Мјесто је било на отвореном простору, без икаквог заклона, врло непогодно за положај.

Кад је почела борба, њемачки митраљесци су открили положај „бреде" и отворили снажну ватру. Око „бреде" је свуда запраштало. Злокобно су фијукали меци. Неки су већ погодили постоље митраљеза али Полексије није измицао. Тукла је његова „бреда" час дугачким час кратким рафалима и давала успјешну подршку четама које су нападале град. Дивио сам се његовој храбрости. Мислио сам: па он се не боји метка, а, изгледа, да га ни метак неће. И тако, у току цијеле ноћи наш је Полексије са отвореног простора ус-

пјешно дејствовао и подржавао јединице које су нападале непријатеља на добро утврђеним положајима.

И у каснијим борбама Полексије је био неустрашив нишанџија. Није страховао од лошег положаја. Своју „бреду" је постављао тамо одакле је могао најуспјешније да дејствује по непријатељу, а о својој личној безбједности није водио много рачуна. Учећи се на његовом примјеру, мислио сам, сви митраљесци треба да буду као он.

Мехмед КАЈ1АЧ

НЕПОСЛАТО ПИСМО

Партизанки Станки-Ћаки Јанкетић било је тек седамнаест година кад је ступила у редове Седме омладинске бригаде. У тој славној јединици Ћака је остала до пред сам крај рата 1945. Неколико пута је с бригадом прокрстарила Црну Гору, Санџак и источну Босну...

Ћака је била примјеран борац и пожртвован друг. Као референт санитета у чети увијек је била спремна да помогне рањеном другу. У свим тешким тренуцима показивала је храброст и умјешност у своме послу. Међутим, једне мајске ноћи, када су вођене борбе око Карловца, Ћака је била нешто замишљена. Такву је другови нијесу познавали. Приђе јој један друг и упита:

— Ћако, зашто си данас нешто осамљена и замишљена?

Она се тргну, неодређено погледа и рече:

— Ни сама не знам, али су ме неке мисли окупирале, па сам забринута.

— Шта би то могло да буде? Мајка, отац, браћа, сестре или нешто друго?

— Рекла бих али се бојим да ме нећете правилно схватити. Видим да је слобода ту, али мислим, да никад нећу видјети своју мајку и породицу. Молим вас, немојте ме погрешно схватити, то је моје убјеђење. Зато бих жељела да напишем мајци писмо, али немам папира и не знам како ћу га послати.

Друг је погледа зачуђено и поче да јој објашњава да је само питање дана кад ће наша домовина бити слободна. Ипак јој даде папир да напише писмо, које је отприлике било оваквог садржаја:

„Драги моји, знам да ће вас ово моје писмо јако изненадити, али и обрадовати. Знам да сте од мог одласка много препатили, нарочито ти, мајко, а можда сте ме већ и прежалили. Немојте ништа бринути за мене. У мојој бригади су сви од реда такви да ми замјењују оца, тебе мајко, и све моје најближе.

Ако погинем немојте се жалостити, али знајте и памтите зашто је погинула ваша кћерка Станка и зашто се борила.

Ако останем жива, поново ћемо бити заједно у слободној домовини. Много вас поздравља и воли, ваша Ћака."

Средином маја 1945. године Ћака остаде на вјечној стражи на Безјаковом Брду код Карловца, с водом омладинаца. Њено посљедње писмо родитељима остаде с њом — непослато.

Јоксим ОСТОЈИЋ

МИТРАЉЕСЦИ ДРУГОГ БАТАЉОНА У АКЦИЈИ

Митраљеска чета Другог батаљона у СЕОМ наоружању је имала само тешке талијанске „бреде". Ови митраљези су били веома погодни за руковање и дејство и познати по прецизности кад се с њима добро рукује.

У гоњењу непријатеља који је одступао још од Сарајева, пред сами мрак једне прољећне вечери стигли смо близу Босанског Новог. Предстојао нам је напад на мјесто у коме су се били утврдили Нијемци и усташе. Командир чете је позвао нас митраљесце и одредио нам положај. С једног брда смо имали да ватром подржавамо чете које ће нападати Босански Нови. Град је био опасан бодљикавом жицом и брањен из бункера изнад мјеста. Након што сам испратио пет свјетлећих метака, што је био знак да митраљесци отворе ватру из наших тешких „бреда", наше су јединице напале спољну одбрану града. У долини је јечало од жестоке ватре и свих врста пјешадијског оружја, експлозија мина и ручних бомби. Наше „бреде" су дејствовале беспрекорно. Успјешно смо подржавали на~пад. Но, непријатељ је почео да нас тражи. На наше положаје отворена је минобацачка ватра. Прва мина је пала близу мене, али од њене експлозије нијесмо имали губитке, као ни од друге која је експлодирала мало десно од прве. И само што сам се премјестио еа свог положаја мало ниже, одакле сам могао видјети само трећину Босанског Новог, на мој ранији положај је пала и експлодирала мина.

Убрзо је борба престала и ми смо пошли на одмор. Домаћин у чију смо кућу свратили није имао хљеба да нам да, већ је почео да кува качамак. Међутим, стигло је наређење да се свако врати на свој положај. На брзину напустисмо кућу и постависмо „бреде" на положај.

Већ се раздањивало. Поново је почео наш напад на Босански Нови. Ми смо митраљеском ватром подржавали наше јединице. Након борбе која је трајала око сат и по добили смо наређење да се повучемо с положаја. Наређење смо брзо извршили. Натоварили смо „бреде" на коње и у саставу осталих чета нашег батаљона пошли у правцу Карловца, гдје су нас чекале нове борбе.

Мехмед КАЛАЧ

У ГУМЕНИМ ЧАМЦИМА

Добра се с хуком стропоштавала, роморила. Њено причање је неразумљиво. Али овога тренутка многи су је схватили... Она ће бити свједок побједе... или нечег другог.

Под заштитом ноћи четворопарне воловске запреге натоварене гуменим чамцима, нијемо, спустиле су се до ивице ријеке. Прилази се послу. Издају се наређења, њима се услеђује. Први гумени чамац већ клизи водом. Снажне мишице младих инжењераца, набреклих вена као конопци, вјештим покретима весала разбијају воду показујући пут овој гуменој направи. Проба се терен. Непријатељ се не јавља. Ал' гле, у даљини се назиру два црна ока. Она се засјаше и из њих се изли ријека свјетлосних смртоносних млазева. Одговор је слиједио из наших митраљеза и бацача и борба већ почиње. Зрна прелијећу преко глава инжињераца, каткад запрше по води и онда све престане. Наређење: пушкомитраљеско одјељење прво пребацити преко ријеке да штити прелаз! Није потрајало дуго, чуло се раздрагано клокотање „бреде". Браво омладинци, не дају око отворити, шаљу честитке фашистима. А њихов се одјек чује дубоко у срцу Њемачке. Колона је била све већа. Пристизала су појачања. И одмах су пребацивана. Сад је мостобран већ успостављен, наши јуришају. Још понеки непријатељски рафал залута и буђне у воду. Ево, један који је био намијењен нама. Рањен у раме инжењерац без јаука остаје на дужности, ревносно и даље весла, док се његова врела крв расплињује по хладној води Добре.

Сад борба достиже своју кулминацију. Неуморно штекћу митраљези, топовска канонада и тутњава бацача парају небо. Јуначки поклик: „Ура, за народ, за Тита!" разлијеже се у праскозорју. Вода је и даље жуборила. И сви ти неартикулирани гласови слише се у један акорд, који је одзвањавао пад нацизма, док ће Добра, вјековима жуборећи, пјевати пјесму оружју Седме омладинске бригаде и Инжињеријског батаљона Треће црногорске ударне дивизије.

Борба је била завршена, задатак постигнут а непријатељ протјеран. А онда?...

Опет напријед!
Положај, 15. маја 1945.

Миодраг МИЛУТИНОВИЋ

(Прештампано из „Звијезде", лист Треће дивизије Југословенске армије, бр. 2—3, април-мај 1945).

ТРЕЋИ БАТАЉОН ПРЕЛАЗИ ДОБРУ

Послије напорног петнаестодневног марша и успутних борби у долини Уне, 1. маја 1945. стигосмо на ријеку Добру. Свјежи ровови и бункери показивали су да се туда водила борба непосредно пред наш долазак. У нади да ћемо се бар мало одморити, с батаљоном се размјестисмо у селу Лешћу. Али ситуација нам није допустила да се одморимо. Око 16 часова добисмо наређење да се командант и комесар хитно јаве у штаб бригаде.

Кад смо кренули, рекосмо замјенику команданта да нас командири чета чекају у штабу. Штаб бригаде није био далеко и брзо смо сти-

гли. Команданта и комесара затекосмо над топографском картом. Позваше нас да им се придружимо. Командант нам саопшти да је бригада добила задатак да у току ноћи форсира Добру, нападне непријатеља и овлада комуникацијом која води од Генералског Стола за Карловац. У првом ешелону биће Трећи батаљон, са задатком да форсира ријеку, овлада котом 211 и обезбиједи мостобран за пријелаз осталих јединица. За пребацивање преко Добре додијељена су нам три гумена чампа. Напад треба да почне у 22 часа. Командант нас је упознао да десну обалу бране јаке њемачке и усташке снаге, да су изградили ровове и бункере, да са њима има и четника, који су деморалисани.

У штабу батаљона нађосмо командире и комесаре чета. Одмах их упознадосмо са предстојећим задатком, а задатке четама остависмо да прецизирамо приликом извиђања на терену. Мада није било довољно времена на располагању, ситуација је захтијевала да се изврше што боље припреме. Одржани су кратки партијски и скојевски састанци по четама, на којима су комунисти и скојевци упознати са важношћу задатка и тешкоћама на које би се могло наићи. Морало се пожурити са припремом хране да би људство на вријеме вечерало. Нарочито нас је забрињавало то што је у батаљону било пуно бораца без довољно искуства. Наиме, борци који су дошли из Србије послије ослобођења Сарајева нијесу имали прилике да стекну веће борбено искуство, јер су учествовали само у борбама у долини Уне. Али, својом храброшћу и примјерним држањем и у најтежој ситуацији на Добри, они су доказали да нашем страховању није било мјеста, јер се нијесу разликовали од старих, много искуснијих бораца.

Ноћ се приближавала, а ми са командирима и комесарима чета и нишанџијама митраљеза кренусмо на извиђање да бисмо се на терену упознали са мјестом и условима прелаза преко ријеке, уочили важне објекте и ватрене тачке и одредили конкретне задатке. У први мрак стигосмо на обалу Добреурејону села Црног Камења, гдје је требало извршити форсирање. Извиђање намјерно нијесмо вршили по дану, јер је терен прегледан а непријатељ близу па би нас примијетио. Нама је било неопходно да сачувамо тајност и постигнемо изненађење. И поред слабе видљивости успјели смо да уочимо важније објекте на десној обали и да четама одредимо прецизне задатке. Много нам је задавао бриге бункер који се налазио на око 50 метара од ријеке. Митраљесцима смо дали задатак да га неутралишу уколико нас непријатељ открије прије него га бомбаши ликвидирају.

„Бредама" којих је у батаљону осам, рачунајући и оне из Другог батаљона које су нам биле придодате, додијељени су врло одговорни задаци. Од њиховог успјешног дејства зависило је извршење задатка у цјелини, с обзиром на то да су нам оне била главно средство подршке. Поред „бреда" важну улогу су добили бомбаши и њихови пратиоци пушкомитраљесци, јер су они први имали да униште онај бункер и обезбиједе мостобран за прелаз цијелом батаљону. Један од тих био јеЈагош Перовић, вјечити и један од најпоузданијих пратилаца бомбаша. Њега су добро запамтили и недићевци у борби за Беране, када је са својим шарцем издржао два јуриша непријатеља на лимском мосту и онемогућио им да се преко моста извуку из Берана.

Док смо ми завршили извиђање и вратили се у јединице, већ се мрак увелико спустио. По јединицама су били одржани састанци, људство вечерало и батаљон је био спреман да крене на задатак. Око 21 час чете су кренуле ка мјесту форсирања. На челу је била Друга чета, која јеодређена у први ешелон. Но, баш тада се десило оно што бисмо у другим приликама проклињали, а у овој се показало као права ратна срећа. Почела је да пада јака киша са грмљавином тако да непријатељ није открио наш покрет и прилаз ријеци.

Око 22 часа три чамца спуштена су у ријеку и први талас, са бомбашима и пратиоцима, отиснуо се преко Добре. Непријатељ је убрзо открио наше присуство и отворио ватру. Ту, већ на почетку борбе, погинуо је један, а рањена два борца Друге чете. Мало касније тешко је рањен чамџија на једном чамцу и чамац пробушен. Иако тешко рањен, храбри чамџија је успио да оштећен чамац дотјера до обале, а затим је убрзо издахнуо. Пратиоци бомбаша тукли су из својих митраљеза непријатеља, нарочито онај бункер близу ријеке, још с воде, из чамца. Први талас је успио да се пребаци преко ријеке и чврсто се закачи за десну обалу и уништи онај најопаснији бункер.

Отпочела је упорна борба за Добру, која је за обје стране представљала важан објекат. Наше „бреде" с лијеве обале ефикасно су тукле непријатеља и подржавале прелазак батаљона. Први талас је овладао непријатељском обалом у дубини око 50 метара и обезбиједио пребацивање батаљона. Мрак и јака киша били су и даље наши добри еавезници. Пребацивање преко Добре ишло је споро. Није лако пребацити преко ријеке батаљон од преко 600 наоружаних људи, под борбом, с три мала чамца. Ипак. за неколико сати батаљон је пребачен на супротну обалу. За право чудо непријатељ није вршио противнападе, али је давао жилав отпор. Нарочито је била ефикасна непријатељска артиљерија, особито послије свануће. Она нам је за цијело вријеме борбе задавала највише муке. Од ријеке ка коти 211 напредовали смо релативно брзо. Тако смо још у току ноћи овладали косом ширине око 800 метара и котом 211, која доминира Добром на сјеверу и комуникацијом која води од Генералског Стола за Карловац.

Губитком овог положаја непријатељске снаге које су браниле Карловац биле су јако угрожене. Наш батаљон, иако бројно јак, имао је само лако пјешадијско наоружање, па се није смио упуштати у дубље продирање с обзиром на то да су нам била угрожена крила. Непријатељска артиљерија је жестоко тукла све прилазе ријеци и неутралисала батерију која нас је подржавала. Сем тога, даље пребацивање јединица бригаде преко Добре је обустављено. Оне су продужиле низводно лијевом облом ријеке. Тек у свануће је дошао курир, обавијестио нас о томе и донио наређење штаба бригаде да се батаљон врати на полазне положаје. На жалост, ми тада нијесмо имали савремених средстава везе да бисмо се одмах могли објаснити са шгабом бригаде о нашој ситуацији и од њих добити нова упутства. То нам је још више отежавало ситуацију. Код нас је била пракса да се наређења претпостављене команде безусловно извршавају, а сад је ситуација била таква да је то немогуће учинити а да се батаљон не изложи великој опасности. Испред нас су биле јаке непријатељске снаге а иза леђа набујала ријека.

Након краћег консултовања у штабу батаљона договорили смо се да пошаљемо извјештај да се у току дана не можемо повући и да замолимо штаб бригаде да нас потпомогне артиљеријом. Али док смо ми писали извјештај, непријатељска артиљерија пренијела је ватру по дубини, а Нијемци и усташе кренули у јуриш. Бреде, шарци и ручне бомбе стварале су страшну грмљавину. Истрчасмо да видимо каква је ситуација, да ли ће наши одољети. Били смо сретни кад смо видјели да омладинци Седме бригаде не попуштају. Држали су се као гранит, мада је кота 211 пламтјела. Курир пође са извјештајем о тешкој ситуацији у којој смо се нашли, а ми остадосмо са скромном надом у успјех.

Штаб батаљона дошао је до закључка да у току данане смијемо дозволити непријатељу да нас ни педаљ потисне са заузетих положаја без обзира на тешкоће, па је командант батаљона такво наређење дао потчињеним командама. У помоћ с било које стране нијесмо имали никакве наде. На лијево крило командант посла свог замјеника, на десно замјеника комесара, а у центру, иза коте 211 остадосмо командант и ја. Први непријатељски јуриш био је одбијен. Али он нас је стајао и губитака. У току читаве ноћи, док смо форсирали ријеку и заузели цијелу косу, само нам је неколико бораца избачено из строја, а већ у првом јутарњем часу имали смо доста рањеника. Непријатељска артиљерија стално је из села Липе тукла наше положаје. Земља, камен и жбуње летјели су у ваздух. Стално су пристизали рањеници у батаљонско превијалиште. Нестало је завоја па су се користиле кошуље и све што је могло за тодапослужи. Јавише да су два друга рањена приликом сахрањивања. једног погинулог. Наредисмо да се нико не сахрањује у току дана.

Још није било свануло кад смо чули дејство митраљеза далеко негдје са правца Генералског Стола. Питали смо се: који ли се то враг тамо туче? Али, ми смо били заузети својим бригама, па томе нијесмо ни придавали важност. Сати су пролазили а непријатељски јуриши су се ређали... Иако смо имали доста губитака, батаљон се чврсто држао на својим положајима. Она митраљеска паљба, коју смо у зору чули с правца Генералског Стола, све се више приближавала и код нас изазивала забринутост.

Било је око једанаест часова. Очекивали смо нове јурише непријатеља. Од Генералског Стола се појави нека војска у развијеном стрељачком строју. Јурили су према нашем десном крилу, а отуданијесмо могли никог оч^кивати сем Нијемце и усташе. Били су удаљени око 2 километра. Просто су јурили. Претпостављали смо ако овако буду наступали, стићи ће до нашег десног крила за 20 минута. Наступила је, по нашем мишљењу, најкритичнија ситуација. Да се повлачимо нијесмо имали куд, па смо одлучили да бар своје животе што боље наплатимо. Командант посла један вод да ојача десно крило, иако је то била мала помоћ, и одмах нареди да „бреде" почну да туку. Митраљесци притисли обараче и нема застоја. Онај стрељачки строј поче да се увија и прилијепи се за земљу. Браво бредисти, добро је одстојање, каже командант Татар, нек запамте Седму омладинску.

Нијемци и усташе који су стално испред нас нијесу вршили јуриш. Чак је и артиљерија прекинула ватру. Претпостављали смо да

чекају док им не пристигну снаге које наступају па да заједно нападну. Ипак код оних што су наступали од Генералског Стола примјећујемо неку пометњу. Чула се команда: „Нешријед! Напријед!" — али нико није устајао. Учинило нам се да је команда слична нашој. Командант нареди да „бреде" прекину ватру и да неко зове и пита ко је тамо јер смо се понадали да би то могла бити нека наша јединица. Послије неколико наших позива неко се одазвао и гласно викнуо:

— Овдје Девета црногорска бригада, напријед!

— Овдје Трећи батаљон Седме омладинске! — одговорише наши.

На нашем положају настаде весеље, плотуни из свих оружја, титовке полетјеше у ваздух као да је рат завршен. Заорила се пјесма на цијелом положају, а онда снажно: „Урааа!" Батаљон је кренуо у јуриш, али непријатеља није било. Када смо изашли из шуме, видјели смо га како у нереду одступа у правцу Карловца. Био је далеко тако да су га успјешно могле туђи само „бреде".

Уто стигоше и јединице Девете бригаде. Настало је грљење ратних другова и неизмјерно весеље. Другови из Девете нам рекоше да су у зору добили наређење од штаба Треће дивизиједа хитно крену у помоћ Трећем батаљону Седме бригаде, који се налази у опасности да буде уништен те да их ништа не смије зауставити док до нас не стигну. Кад смо их засули митраљеском ватром мислили су да су Нијемци и усташе, као и ми за њих. Но, на крају све се добро завршило. Батаљон је издржао у тешкој борби и извршио важан задатак.

У овој борби батаљон је имао седам погинулих и 32 рањена борца, највише од непријатељске артиљерије. Мада не располажем подацима о губицима непријатеља, сигуран сам да су скупо платили своје јурише.

Сјутрадан је штаб бригаде наредио да се неколико дана одморимо и средимо јединипе. Остали батаљони бригаде ступили су у вишедневне борбе с непријатељем између Добре и Брежнице.

Вукашин А. ЕРАКОВИЋ

РАСТАНАК ОД ДРУГОВА ТЕЖИ ОД СМРТИ

У Трећој чети Трећег батаљона упознао сам Василија Ивановића Пуља. Иако још физички неочврснут, тај се младић брзо уклопио у борбене радове Седме бригаде. С Трећом четом је прошао кроз многе окршаје и у сваком испољио вјерност и оданост према своме народу.

Почетком маја 1945. наша чета је водила упорну и жестоку борбу са усташама за село Липе на правцу Карловца. Пуљо је, као курир, пошао у Први вод да пренесе наређење команде чете за даље дејство вода. Није прешао ни 50 метара а крај њега је експлодирала минобацачка граната. Тешко рањеног, брзо смо га извукли. Био је израњаван по читавом тијелу, а једна му је нога била скоро одсјечена. Кад сам му

сретњикао ране, он ми је смогао снаге да захвали. Након евакуације у сабирно превијалиште, рекао ми је:

— Комесаре, не жалим свој живот, јер сам свјестан зашто га дајем. Жалим што се растајем од чете, и што не могу наставити борбу.

Миливоје-Мишо ***МИЈ1ИЧКОВИЋ***

ШТА ЋЕ РЕЋИ КОМЕСАР

У борби око Карловца нека наша јединица заробила је једног усташу. Пошто је био велики зликовац, довели су га у штаб бригаде. Будући да није био везан, искористио је прилику и побјегао. Али, није смио далеко ићи да не буде ухваћен већ се сакрио у изби, тј. у приземљу кућеукојој је био смјештен штаб бригаде. Дали смо се одмах у потрагу за њим. Политички комесар бригаде Мићун Јауковић узео је батеријску лампу, посвијетлио по изби и угледао усташу како се сакрио у једном ћошку. Свезали смо му руке и ноге, а комесар бригаде наредио да га ја чувам. Тако свезан смјештен је у једној собици и сједио је на поду. Дуго сам га чувала. Смијенио ме Алија. Упозорила сам га да је усташа врло опасан и да треба да буде опрезан и да га добро чува иако је везан.

Алија је заспао. Усташа, онако везан, полако се привукао и Алији узео парабелум. Знао је да му нема спаса и ријешио је да се убије. Но, поред тога што је хтио да убије себе ријешио је да убије и Алију, који је био прилегао на дрвеном кревету. Усташа се тако намјестио да једним метком убије себе у срце, а Алију у главу. Опалио је метак и погодио себе у срце али је Алију промашио за пар сантиметара.

Кад смо чули пуцањ одмах смо утрчали у собу. Затекли смо усташу мртвог, а поред њега Алијин пиштољ. Алија се држаозаглаву и само је рекао:

— Шта ће рећи комесар?

Јелица ***ВУЈАДИНОВИЋ-ЖИЖИЋ***

ИЗ БОРБЕ ЗА ДУГУ РЕСУ

Почетком маја 1945. године Други батаљон је учествовао у борбама код Дуге Ресе. Борбе с Нијемцима и усташама биле су веома тешке. Иако им је било јасно да је крај рата близу, они су се жестоко тукли. Тих дана, вод Митраљеске чете у којој сам био митраљезац на „бреди" имао је задатак да подржава Другу чету.

Командант батаљона Секула Поповић лично нам је одабрао положаје. С нама је био и командир вода Јово Радоњић. Борба је била

жестока. Ми смо били изложени јакој ватри непријатељских минобацача и топова. Иако на таквој вјетрометини да нам нико није могао ни храну дотурити, ми смо све то издржали. Пуних 48 часова вођена је борба све док непријатељ није био присиљен на повлачење. У току те борбе рањена су два наша борца. То су били младићи који су непосредно прије ослобођења Сарајева дошли као попуна Треће дивизије из Србије. Такође је погинула и једна дјевојка из села у коме смо ми водили борбу.

Послије ове борбе пребацили смо се преко Купе. Тада смо сазнали да су Нијемци капитулирали. У нашој чети је настало весеље и велико одушевљење. Знали смо: то је крај рата, крај свих патњи и мука које он собом носи. Међутим, пред нама су и даље стајали борбени задаци. Требало је што прије пресјећи одступницу непријатељу, а то је значило опет брзи марш према Зиданом Мосту. Нема одмора док се непријатељ не разоружа. Због тога смо након краћег одмора наше митраљезе натоварили на коње и брзим маршем пошли ка Зиданом Мосту.

Захит КАЛАЧ

ОПРОШТАЈ С МИЛЕВОМ МУШИКИЋ

Пред крај рата, маја 1945. године, када су снаге народноослободилачке војске незадрживо напредовале задајући непријатељу посљедње ударце, многи борци наше бригаде гинули су не жалећи своје животе, иако су знали да је слобода на домаку.

Окупатор је одступао ужурбано како му снаге НОВЈ не би пресјекле одступницу на граници према Аустрији. Но, иако је брзо одступао, он се мјестимично очајнички бранио, користећи предности своје ратне опреме и наоружања.

Седма омладинска бригада, у склопу снага НОВЈ, водила је борбе на сектору Карловца. Прва чета Четвртог батаљона била је код Маркове Цркве близу села Буковишта. Нијемци су нас страховито тукли топовима и аутоматским оружјем. Том приликом рањено је неколико бораца, међу којима и Никола Марковић из Улциња. Милева Мушикић, референт санитета чете, похитала је да рањеном другу укаже прву помоћ. Но, слиједећа граната је погодила њу, однијела јој обје ноге, а машинку сву изломила.

Кад је код ње стигао водник Владо Пауновић, Милева се врло храбро држала. С Владом је веома прибрано разговарала. Нашао ју је са одшрафљеном бомбом крагујевском како тражи предмет о који би је активирала. Владу је рекла:

— Друже, моја лијева нога држи се за само мало кожице, одсијеци је и закопај ту.

Владо је тако и поступио. Од Милеве није чуо ни јаука нити уздаха.

Када сам успјела да јој се приближим, захтијевала је да је превијем (тада сам била делегат вода), мада би ту и хирург имао посла. Сјећам се њеног изгледа: имала је затворене очи, из рана није више цурила крв, јер је већ сва била истекла; није плакала нити жалила свој млади живот. Сасвим прибрано је говорила са мном. Рекла ми је:

— Ти ћеш сигурно преживјети рат, с обзиром на то да му је већ крај. Видјећеш Милицу (њену сетру, која је била члан комитета СКОЈ-а) реци јој да ми није жао што сам погинула, јер сам постала оно што сам жељела — члан КПЈ.

Пратила сам је један дио пута ка болници, али сам морала да се вратим у чету. Кад сам јој то рекла, она је вриснула:

— Немој, погинућеш!

Њена брига за мене у најтежој ситуацији за њу, када је бројала посљедње часове живота, болно ме је дирнула. Увијек кад се тога сјетим, осјетим неки чудан бол за једним мојим добрим и искреним другом. Сјетим се често њеног благог и насмијаног лица, њене љепоте и њежности, њених врлих особина борца и комунисте.

Јелена ВАСОВИЋ

ПОГИБИЈА МИЛЕВЕ МУШИКИЋ

Милева Мушикић је рођена у селу Забрђу код Андријевице 1920. године. Васпитавана од ране младости израсла је у напредну омладинку. Привржeност покрету и НОБ потврдила је и одласком у Седму омладинску бригаду „Будо Томовић". Прошла је пут од борца до рефферента санитета Прве чете Четвртог батаљона, на којој дужности је и погинула 1945. године, уочи самог ослобођења наше земље.

Било је то приликом напада наших јединица наКарловац. Четврти батаљон је добио задатак да форсира ријеку Добру гуменим чамцима које смо заробили од Шваба. Обале ријеке су биле погодне за одбрану, а усташе су се укопале у бункере одакле су отварали ураганску ватру митраљезима. Иако утврђени и добро наоружани, морали су да попусте и повлаче се пред силином наших налета, јер су им бомбаши и „шарџије" задавали смртоносне ударце.

Међу борцима који су се истакли као бомбаши била је и Милева Мушикић. Погинулаје4. маја 1945. годинеуселу Буковљу код Карловаца. У истој борби били су рањени, поред осталих, и Милан Срдановић и Ката Ћулафић. Чим сам чуо за њено рањавање, пошао сам у чету и честитао јој ране. Рекла ми је:

— Брате, Радоња, прибиј ме из твог пиштоља јер мени нема вишб живота, поздрави ми све сестре. Милици реци да сам дала свој млади живот за слободу своје домовине. Такође јој реци да сам своју давнашњу жељу испунила јер сам постала члан КП.Ј. Тако је Милева под ранама умрла 4. маја 1945. године.

Радоња ЛЕКИЋ

ТРИ КУРИРА

Курир Трећег батаљона био је негдје из околине Плава и Гусиња. Имена му се на жалост, не сјећам. А био је неуморан, вјечито оран за пјесму и спреман да поведе коло и онда кад су сви једва чекали да предахну од напора на маршу.

Доскакутао он једном до Друге чете и ми га питамо:

— Како си?

— Никако — одговара он шеретски.

— А што море?

— Писала ми је мајка: „Сине, ако погинеш, немој ми кући долазити"!

*

Курир штаба бригаде, Војо, чини ми се Војводић био је из Бијелог Поља. Њега су једанпут послали да тражи бригадну бојну комору, заосталу негдје у Каменој гори, у Санџаку. Послије дужег лутања Војо је најзад пронашао комору и видјевши узалудне напоре њеног комесара Њака Вукчевића да покрене посустале коњовоце и изнурене претоварене коње, запјевао: „Ко се оно храбро бори у планини Камен гори? Оно Њако борце зове коморџије соколове" — и том пјесмом више помогао да се покрене ова дремљива колона, него сва Њакова запомагања.

*

Трећи курир Саво Цвјетић Мали био је најмлађи, у ствари дијете. Њега је Петар Војводић поставио за „командира курира". Петар се то шалио, али је Саво све озбиљно схватао, као свако дијете. Једнога дана смо га затекли како увријеђен, неутјешно плаче испред штаба батаљона, негдје близу Карловца.

— Што ти је, Саво? — питамо га. А он грцајући, једва проциједи:

— Перо је позвао на састанак све командире, само је мене заборавио.

Саво је био однекуд из Хрватске. Укућани су му сви настрадали у току четврте офанзиве, осим његовог нешто старијег брата, о коме он тада ништа није знао. Сава је прихватила нека породица из Средњег близу Сарајева, код којеји остао све до наиласка Седме бригаде.

Наставак приче о Саву чуо сам недавно од Душана Булића ондашњег комесара Првог батаљона.

У јесен 1945. год. Радио-Загреб је емитовао поруку младића који тражи брата. Према опису закључено је да би изгубљени брат могао бити Саво, па су га одвели у Загреб. Посредством редакције, организован је састанак дјечака. Увели су их са супротних страна у пространу салу, а они су се, као по команди, зауставили тек што су ушли и, не прилазећи један другоме без гласа стали лити горке сузе, нешто од туге за изгубљеном цородицом а нешто од среће што су се бар њих двојица поново нашли.

Митар ЂУРИШИЋ

МЕЂУ ПРВИМА НА МОСТУ У РАДЕЧЕМ

Маршовали смо цијелу ноћ. Пролазили смо кроз густе и лијепе словеначке шуме. Наша Трећа чета Другог багаљона кретала се као претходница ешелона, на челу колоне. Пред саму зору, испред једног узвиптења, пренесено је наређење: „Чело, стој!" Тада сам наредио једном пушкомитраљесцу из вода да пође са помоћником на врх брда, ради обезбјеђења наше чете. Убрзо стигоше командант батаљона Секуле Поповић и командир чете Радосав Раичевић, и уз помоћ пепне лампе осмотрише маршруту на војној карти. Командант рече:

Налазимо се око два километра уцаљени од ријеке Саве.

Тада ми нареди да узмем два борца и да пођем с њим. Нијесмо прешли више од пет стотина метара, кад угледасмо како тиња ватра, скоро угашена. Онда сам једноме борцу наредио да се врати и да доведе остали дио вода. Полако и оирезно смо прилазили ватри. Наишли смо на усташку јединицу, око тридесетак људи, који су, изгледа, били предстража некој већој јединици. Сви су спавали., чак и њихова истурена стража с пушкомитраљезом. Наш посао био је веома лак: полако и опрезно да им покугшмо наоружање. А кад то завршисмо, пробудисмо их.

Послије тога командант батаљона ми је наредио да са још двојицом бораца пођем за њим, а осталим борцима строго нареди да добро чувају усташе и да нико од њих не смије побјећи.

Када смо избили на сјеверни гребен брда, према ријеци Сави, почела је да руди зора. Чим смо погледали низ ријеку, били смо запањени: ту су се налазили остаци у нашој земљи по злу чувене 7. СС дивизије „Принц Еуген", који су журили према аустријској граници. Чело колоне је већ било у покрету према Радечем. Гледајући огромну масу војника, коња, возила и остале технике било ми је несхватл^иво да на тако маломе простору могу сви они да се згомилају.

У том тренутку прекиде ме из размишљања наш командант Поповић, који ми оштро нареди:

— Видиш ли онај црквени торањ иза оне мале окуке. Тамо је мјесто Радече. Узводно од њега је Зидани Мост. По цијену живота не смијете дозволити да Нијемци и усташе пређу Зидани Мост, или да покушају рушење моста на Сави, док не стигку остале јединице батаљона и бригаде. Јеси ли разумио?

На брзину му одговорих да сам разумио, али, у ствари, нијесам ни имао времена да боље размислим о тако одговорном и важном задатку.]

Трчећи сам се вратио до свога вода, наредио сам тројици бораца да чувају по цијену живота заробљене усташе, а осталима сам командовао: „Трком за мном!" Највећом брзином стрчали смо до цесте, а затим смо продужили да трчимо, колико је ко могао брже, и то све поред Нијемаца, који су пјешачили истим правцем, у колони по шест војника у једноме реду. Њемачки војници су ишли споро и били су погнути, па се из тога могло закључити да су мар-

шевали цијеле ноћи. На рукавима лијеве руке ноеили су ознаке жуте боје са натписом „СС Принц Еугек".

Ми се на њих не обазиремо већ трчимо да што прије стигнемо у Радече. Испред окуке на улазу у Радече нас десетак бораца престигли смо ову њемачку колону, а остали и даље трче к нама поред те колоне. Испред чела њихове колоне јаше на помамном вранцу њихов командант, на коме су лијеп опасач са пиштољем, доглед у новој футроли и фотографски апарат. Цијеви наших пушкомитраљеза и машинки биле су уперене у колону, када сам викнуо њемачкоме команданту „Халт"!, једину њемачку ријеч коју сам знао, а он ми презриво одговори „Никс!" (не), и потеже пиштољ. У исти мах на њега и чело колоне сручи се ватра десетине наших пушкомитраљеза и аутомата, те челни Нијемци попадаше по цести као снопље. Поједини почеше да скачу према Сави, али их наши побише. Све то потраја врло кратко и неки Нијемци почеше да дижу бијеле марамице, у знак предаје.

Након краћег времена пристигоше и остале јединице батаљона и бригаде. Пред свима лети са својим водом Дишо Велимировић.

Сви смо срећни и пресрећни, јер смо извршили најодговорнији задатак који смо икада добили. Али, застанака и одмора нема. Наш БОД мора да жури да обезбиједи мост иа Сави, јер већ усташе туку митраљезима с лијеве обале. Испрва то бјеше мања група, али се убрзо груписаше више од стотину усташа. Они су силовито јуришали на мост с намјером да га заузму и омогуће Нијемцима и својим јединицама на десној обали да се повуку. Ми их спремно дочекасмо ватром, и лако одбисмо све њихове јурише. Ту се нарочито истакао Радивоје Паповић, пушкомитраљезац, који је прецизним погоцима многе од њих побио.

Након што су пристигле остале чете нашег батаљона и друге јединице бригаде, почело је разоружавање непријатеља.

Милош Т. ТИЈАНИЋ

МНОГО ЗАРОБЉЕНИКА И ПЛИЈЕНА

Наша се чета 9. маја 1945. кретала од Новог Места према Мокроногу. У једном селу, у коме смо изашли на пут који иде из Самобора, изађе испред нас дјечак од десетак година и усплахирено повика:

— Товариши, Шваби!

Ми се брзо развисмо по групама у стрелпе и избисмо на ивицу воћњака који је био лијепо избехарао. Испред нас је нека рјечица. Недалеко од ње, на удаљењу око 250 метара, испред кафане, стајао је паркиран један „бисинг". Тада из кафане изађоше два њемачка војника и пођоше према возилу. Ми отворисмр ватру из пушкомитраљеза на њих и обојииу погодисмо. Изађе још један, и он се проведе као претходници. Не задуго, наишао је путем један мото-

циклиста. Осули смо из пушкомитраљеза и по њему, али овај пут нијесмо били добре нишанџије. Умало нам не утече на нашу велику бруку. Испред једне окуке, када смо већ помислили да ће побјећи, он се сурва у јарак.

Не водећи довољно рачуна о безбједности Веселин Косић, ја и још јецан друг брзо претрчасмо преко брвна на ријечици и ускочисмо у возило. Били смо изненађени кад унутра угледасмо пуно нових радио-средстава и берберског прибора. Ми заборавили на непријатеља, као да га нигдје више нема, и разгледамо лијеп плијен. У том тренутку дотрча к нама други дјечак и виче нам:

— Товариши. Швабе из гостилне! — и руком показује гдје се они налазе.

На брзину скочисмо с зозила и са пушкомитраљезима и аутоматима спремисмо се да их дочекамо. С једне стране нас двојица а с друге један борац. Имали смо што и видјети. Иза кафане иде читава чета Нијемаца. На наш повик они дигоше руке увис. Брзо смо их и веома лако разоружали. Било их је 109. У том часу стигоше и остали другови који су били лијево и десно од нас. Сви посматрају лијеп плијен и честитају нам. Убили смо 4 Нијемца, 109 заробили. У камиону су, поред пуно средстава везе и берберског прибора. били и 4 шарца, 8 аутомата, 91 пушка, 1 мотор и пуно осталог материјала.

Кад смо скупили заробљенике и материјал, стигоше командант батаљона и командир чете. Гледају заробљене Нијемце како су покуњили главе. У том тренутку, на око 100 метара иза нас, чуше се рафали. То нас изненади, јер нијесмо знали што је посриједи. Но, убрзо се и то разјасни. Наиме, Драго Вуковић, замјеник командира наше чете, ишао је с двије другарице преко оног брвна и када је прешао рјечицу видио је човјека у униформи како лежи. Свратио је до њега да види да ли је мртав. Када је завирио видио је да је жив и да спава. Увијек спреман на шалу, мислећи да је то неки Италијан, Драго га удари нотом у задњицу и онако кроз нос повиче: „Дижи, Талијачо!" Међутим, кад се „Талијано" пренуо из сна и угледао на Драгу петокраку, бацио се на њега као разјарена звијер са узвиком: „Какав Талијано, да ти мајку комунистичку!" и шчепа Драга за прса и за аутомат који је он носио преко груди. Да Драго није био храбар и сналажљив, те је успио, за дјелић секунде, да опали рафал у „Талијана", био би готов. Кад смо дотрчали до њих Драго и ове другарице нам испричаше што се одиграло.

„Талијана" смо претресли и нашли документе из којих се могло установити да је то био Крсто Јокић из Велике код Андријевице, кога је за „велика дјела и подвиге" Дража Михајловић произвео у чин потпоручника. Драгова шала „Дижи Талијано" би трагична по издајника.

Милош ТИЈАНИЋ.

ПОСЉЕДЊЕ БОРБЕ СЕДМЕ БРИГАДЕ

Одмах послије ослобођења Карловца, који су Нијемци и усташе врло упорно бранили, Трећа ударна дивизија је преко Метлике и Новог Места кренула ка Зиданом Мосту, гдје је требало пресјећи одступницу њемачкој групацији која се повлачила долином Саве на сјевер.

Наша бригада била је у претходници дивизије. Док смо прелазили ријеку Купу и убрзано маршевали ка Метлики, стигла је вијест о капитулацији Њемачке. Срећни што је дошао крај једном тешком и крвавом рату и што је њемачки фашизам доживио крах, пуцали смо из пјешадијског наоружања плотунском паљбом, коју су команданти, командири и политички комесари једва успјели да зауставе. Том приликом утрошили смо доста муниције у част коначне побједе над њемачким фашизмом. Маршевска колона се зауставила и спонтано ухватила у козарачко коло. Пјевали смо и веселили се као никада до тада.

Али, и ако смо били радосни и врло узбуђени, остали смо и даље у стању пуне борбене приправности, спремни за даље маршевање и борбена дејства која су нам предстојала. Послије краћег застанка продужили смо марш преко Метлике и Новог Места, које су Нијемци већ били напустили. Крећући се и посматрајући те живоггисне предјеле Словеније, маршевали смо скоро без одмора. Али, на то смо били већ одавно навикли па смо све напоре могли да издржимо.

Први батаљон као претходница бригаде, ноћу између 10. и 11. маја, пробио је њемачке положаје и бочно борбено обезбјеђење комуникација којима су се повлачили. Батаљон је ушао у варошицу Радече и пресјекао њемачким и усташким јединицама даљу одступницу према Аустрији, тако ца су се ове нашле у окружењу. Наши борци су се просто помијешали с њемачким фашистима. Настао је прави кркљанац у долини Саве, а магла која се спустила око ријеке стварала је још нејаснију ситуацију и ограничавала нам осматрање непријатељских снага и њихов покрет.

У тим борбеним окршајима погинуо је храбри командир вода у Првој чети Јанко Цицмил, а било је и неколико рањених, међу којима и политички комесар прве чете Милош Радуловић. Нијемци су имали више жртва.

У настојан>у да се претекну и зауставе њемачке и усташке колоне, које су се протезале унедоглед, неки дијелови Првог батаљона с командантом на челу пробили су се до Зиданог Моста и наишли на штаб Седме СС дивизије „Принц Еуген". Командант батаљона Петар Војводић ступио је у контакт са њемачким генералом, командантом дивизије, и од њега затражио да се њемачке јединице предају. До споразума није дошло, јер је њемачки генерал тражио слободан пролаз својих јединица преко наше државне границе у Аустрију.

— Захтијевам да без оклијевања наредите вашим јединицама прекид ватре и предају нашим јединицама — подвикнуо је Војводић,

упозоравајући генерала да је Њемачка потписала безусловну капитулацију још 9. маја.

Њемачки командант упитао је преко свога тумача **Војводића** на којој се дужности налази.

— Ја сам командант батаљона, али то није битно, јер се ја налазим на страни побједничких снага, а ти на страни поражених.

Надменом њемачком генералу било је очигледно понижење да се преда једном команданту знатно нижег ранга од себе, па је упорно тражио да преговара са нашим генералом. Дошао је са Војводићем колима код генерала Сава Бурића, команданта Треће дивизије.

У долини Саве и на околним брдима водила се и даље повремено борба. Батаљони наше бригаде, ширећи пробој, посједали су положај на излазу из Зиданог Моста и задржавали повлачење непријатељских снага према ЈБубљани и Цељу.

Пробијајући се кроз њемачку колону стигао је у Радече генерал Бурић и повео разговор с њемачким командантом дивизије. Позивајући се на одредбе Женевске конференције о заробљеницима, њемачки генерал је тражио да се омогући његовим јединицама прелаз у Аустрију и да се официрима не одузима оружје. Бурић није прихватио такав захтјев, већ је упорно и одлучно тражио да њемачке јединице безусловно и без икаквог одлагања прекину ватру и положе оружје.

Увидјевши да нема другог излаза из ситуације у којој се нашао, њемачки генерал је одмах извршио захтјев команданта наше дивизије, наредивши својим потчињеним командантима да се предају и одложе оружје.

Путеви су били потпуно закрчени непријатељским војницима, топовима, камионима, коњским запрегама и осталом борбеном и неборбеном техником. То су били остаци некад моћне њемачке ратне машине, која је на крају морала да капитулира. Одузето оружје и техничка средства трпали смо на гомиле, сортирајући га по врстама. Тек тада сам видио како су њемачке дивизије биле технички добро опремљене и наоружане. Њемачки војници корачали су погнуте главе. као у погребној поворци. Она некадашња њихова надменост, дрскост и уображеност претворила се у понизност и кукавичлук.

Ту код Зиданог Моста и Редече, за кратко вријеме заробили смо око 8.000 непријатељских војника свих боја. Само неке групе су и даље давале отпор, или су се разбјежале по околним шумама и брдима, да би убрзо и оне биле похватане и разоружане.

Међу заробљеницима. поред Нијемаца, било је усташа, четника и домобрана. Сви су они покушали да, заједно са својим господарима, избјегну одговорност и казну за злодјела која су починили над нашим народом. Разоружане војнике прикупљали смо у равници поред Саве, а затим одводили у сабирне логоре.

Биле су то посљедње борбе и окршаји наше бригаде са окупатором и домаћим издајницима.

Тодор ЈАЊИЋ

РАМЕ УЗ РАМЕ С ПРОСЛАВЉЕНИМ БРИГАДАМА

Седма омладинска црногорска ударна бригада формирана је у Колашину крајем 1943. године у условима иовољног развоја народноослободилачког покрета у Црној Гори, који су услиједили као резултат војничких побједа јединица Другог ударног корпуса у претходним двомјесечним борбама у Црној Гори, Санџаку и Херцеговини. У тим борбама су били постигнути знатни успјеси: разбијени су четиици, неке италијанске јединице биле су привучене на страну народноослободилачке војске и спријечене окупаторске јединице да се прошире и учврсте на територијама изван посједнутих гарнизона које су упорно бранили. Ови огромни успјеси били су од пресудног значаја и утицаја на даљи ток и развој догађаја у овој области. На ослобођеној територији коју су наше јединице браниле од повремених упада непријатеља развијао се интензиван партијско-политички рад, организовани су и учвршћени органи народне и војно-позадинске власти, развијала се широка активност друштвено-политичких организација које су окупљале народ за даљу борбу против окупатора и активну иодршку јединица на фронту.

У условима тако повољног развоја НОП-а дошло је до сазивања и одржаварва скупштине делегата из свих срезова Црне Горе и Боке. Они су на свом Првом засиједању у Колашину, 15. новембра 1943. године, изабрали Земаљско антифашистичко вијеће народног ослобођења, као највиши орган народне власти за руковођење НОП-ом у Црној Гори и Боки и делегате за Друго засиједање АВНОЈ-а.

Послије тога, као резултат спровођења одлука Првог засиједања ЗАВНО, које су поред политичког, имале огроман мобилизацијски значај и утицај, полет НОБ-а је узео још шире размјере.

Борбена дејства су се развијала са све већим интензитетом проширујући се на нове области и још неослобођена подручја. Дошло је до прилива нових бораца у јединице, и то не само са ослобођене територије него и са неослобођених подручја. Из окупираних села и градова долазио је све већи број бораца у партизанске одреде и бригаде. Партизански одреди су бројно нарастали, из њих су попуњаване бригаде и упућивани борци за формирање нових једикица.

Формиране су нове црногорске бригаде, најприје Шеста, а затим, крајем године, на иницијатизу Првог конгреса антифашистичке омладине Црне Горе и Боке, који је одржан 25. и 26. новембра у Колашину, и Седма омладинска ударна бригада. која је касније добила назив „Будо Томовић".

У састав Седме црногорске ударне бригаде ушли су прекаљени омладинци из свих партизанских одреда Црне Горе, од којих је један дио учествовао и на Омладинском конгресу.

Њен првобитни састав од 800 бораца представљао је срж црногорске омладине, која је и до тада разним облицима легалног и илегалног рада и борбе у градовима и селима била у нераскидивом контакту с јединицама на фронту. На чело њених јединица, чета, ба-

таљона и у штаб бригаде дошли су за војне и политичке старешине искусни и храбри командири и комесари и? Четврте и **Пете про-** летерске бригаде и из партизанских одреда. То и борбени полет читавог њеног састава омогућили су Седмој бригади да од почетка сигурно стане у борбени поредак раније формираних **јединица и** да успјешно, од првих дана ступања у борбу, извршава и најтеже и најкомпликованије задатке.

Седма бригада је ратовала на територијама Црне Горе и **Саи-** ца, источне Босне, Хрватске и Словеније. Њен седамнаестомје- сечни борбени пут од Колашина до Зиданог Моста испуњен је низом борбених подвига у којима је непријатељу нанијела знатне губитке у мртвим, рањеним и заробљеним. Овај пут је попрскала **крвљу** многих својих припадника који су остали на тој дугачкој **стази као** свјетионик на бранику отаџбине, братства и јединства **наших на-** рода.

За херојске подвиге и заслуге бригада је више пута похва- љивана од највиших штабова и команди, и одликована је високим ратним одликовањима, јер се показала достојна повјерења које **су** јој народ и претпостављене команде давали од почетка.[1]

Ослобођење Берана

Трећи и Четврти батаљон Седме бригаде извршили су покрет 30. априла 1944. године из рејона Рибаревине, лијевом обалом Лима према Беранама, а Први и Други из Међурјечја СРовца), преко Ко- лашина и Трешњевика, према Андријевици. Бригада је добила за- датак да нападне четнике у долини Лима, на просторији Беране — Андријевица, који су се овдје **искупили** послије њиховог разби- јања у области Мојковца и јужног Санџака.

Група батаљона Седме бригаде (Трећи и Четзрти) која је дошла из правца Рибаревине напала је из покрета, (ноћу између 30. априла и 1. маја) Беране. Њен Четврти батаљон је преко Беран-Села и Долца дијеловима продро у град. Четници су на овај продор већ те ноћи реаговали нротивнападом и одбацили из града ове дијелове. Бата- љони су се повукли од града и заузели положаје на линији Беран- -Село — Долац, одакле су се повезали с батаљонима бригаде који су стигли у рејон Андријевице и дијеловима Комског НОПО на сектору Беране — Андријевица.

Пошто је објединио команду над обје групе батаљона своје бригаде и батаљонима Комског одреда и прикупио податке о непри- јатељу у Беранама и долини Лима, према Андријевици, штаб Седме бригаде је издао 4. маја заповијест за напад.

Уочи напада јединице су биле овако распоређене: Беран-Село — г>уче: Трећи и Четврти батаљон Седме бригаде и Беранско-андри- јевачки батаљон Комског НОП одреда; Слатина — Андријевица

1 **На молбу Редакције, овај уводни дио аутор је** припремио специјално **за наш Зборник. Наставак написа чине изводи из књиге *Ратни пут 3. дивизије,* које је Редакција припремила по одобрењу аутора. Поднаслове** је такође дала **Редакција.**

— Превија — Суђеска — Крушево: Први и Други батаљон Седме бригаде и Ваеојевићки ударни батаљон Комског одреда.

Заповијешћу од 4. маја формиране су три нападне колоне. Десна је (Први батал.ои Седме бригаде и Васојевићки ударни батаљон) добила задатак да из рејона Андријевице (Сеоца) наступа десном обалом Лима до Ријеке Марсенића, а потом преко села Роваца на Дапсиће (Васојевићки батаљон) и преко села Доње Рженице и Загорја на Буковац (к. 972), одакле продужава напад са источне стране на Беране (Јасиковац). Средња колона (Други батаљон Седме бригаде. Берански и Андријевачки ударни батаљон) имала је задатак да напада преко села Буча и Лушца, а лијева колона (Трећи и Четврти батаљон Седме бригаде) преко Беран-Села и Ђурђевих Ступова преко центра града. Одређено је истог дана да напад почне 4. маја. Јединице су имале да с полазног положаја крену у 21. час. Штаб бригаде се кретао позади средње колоне, док је десну колону ставио под команду замјеника команданта бригаде.

Напад према Беранама вршен је одређеним правцима, с тим што су батаљони десне колоне почели наступање раније (око 12 часова), а Васојевићки батаљон, од села Крушева, преко Грачанице и Горњег Шекулара. Током дана очистили су од четника зону којом су ови наступали до линије Шекулар — Ријека Марсенића и до 23 часа подишли Буковцу. Њега су четници покушали бранити, предузевши неколико противнапада, али су послије пола ноћи и са овог положаја одбачени. Батаљони средње колоне наишли су на јачи отпор, нарочито код села Пешца, а батаљони лијеве колоне код манастира Ђурђевих Ступова и аеродрома. Непријатељ је на оба ова правца, без обзира на испољену упорност у почетку, разбијен и отпочео је повлачење у разним правцима, користећи ноћ. Град су ослободиле наше јединице до 2 часа 5. маја и продужиле гоњење разбијених дијелоза, који су се повлачили према Петници, Рожају и Шекулару, а погом се један дио повукао између Мурине и Андријевице према Комовима и Врмоши.

Губици непријатеља у овим борбама били су, по оцјени штаба Седме бригаде, око 150 погинулих, 120 рањених, 30 заробљених, док се око 150 четника утопило при гажењу Лима, пошто им је био онемогућен прелаз преко моста. Губици наших јединица које су учествовале у нападу биле су 15 погинулих и 47 рањених, од којих су касније ранама подлегла још 4 борца. Од овог броја је 5 погинулих и 10 рањених из јединица Комског одреда. Наше јединице су, поред осталог, заплијениле 1 митраљез, 4 пушкомитраљеза, 60 пушака и већу количину муниције.

Крново

Штаб Другог ударног корпуса је 23. августа 1944. издао заповијест по којој је Трећој дивизији наређено да се „забаци" преко Штитова и Роваца на простор беранског и колашинског среза, са задатком да спречава и напада саобраћај, руши мостове, уништава четнике. напада мање њемачке колоне, маневрише на овом просто-

ру, а потом. зависно од ситуације, развија офанзивна дејства у разним правцима,

На основу тог наређења штаба корпуса штаб Треће дивизије је 24. августа издао заповијест јединицама у којој је наређено:

— Седмој бригади да се током дана концентрише на просторији Командирово брдо — Градачка пољана — Гвсзд, а падом мрака нападне четнике на правцу Ћеранића гора — Гацкове греде — Илијин врх — Божурни врх — Рогодјед, да. се сљедећег дана прикупи на просторији Прибатов до ради одмора, обезбјеђујући се према Вељем Дубоком и Луковици;

— Петој пролетерској бригади да се послије прикупљања на просторији Студена — Рађево повеже с дјеловима Седме бригаде на правцу Гвозда, а падом мрака да пређе у напад правцем Коњско — Луке Бојовића, ликвидира на овом правиу Боровник и лијевим крилом овлада Розиним врхом, Крњом Јелом и Просјеком, а наредног дана се прикупи ради одмора на нросторији Луке Бојовића — Петрова рупа, под заштитом својих обезбјеђења на Боровнику и Розином зрху;

— Деветој бригади да се по прикупљању на простору Праге повеже са дјеловима Седме бригаде на правцу Градачке пољане, ладом мрака се приближи Гвозду, а затим, када изврши покрет Пета бригада, крене правцем Доње Вучје — Ћурково брдо — Јаворак — Голо брдо — Кутско брдо — Штитово и сутрадан се прикупи ради предаха и одмора на простору Свињи до — Биочки стан, обезбјеђујући се према Никшићкој жупи и Буковнику.

Бригадама је додијељек по један батаљон из Прве италијанске бригаде дивизије „Гарибалди".

Поступак по овом наређењу био је сљедећи:

Током 24. августа све јединице дивизије су се прекупиле на одређеним правцима, извршена су извиђања, издате заповијести батаљонима, упознавање са задацима и друге припреме. Бригаде су се развиле дуж комуникације — Девета на десном крилу, Пета у центру. а Седма на лијевом крилу и у току ноћи прешле у наступање. НеприЈатељ је био привезан распоредом и дејствима Седме бригаде у току дана, па су Пета и Девета бригада неометано у току ноћи прешли комуникацију и, наступајући одређеним правцима, дошле 25. августа на означену просторију. Међутим, Седма бригада, задржавајући током дана (24. августа) са својих положаја непријатеља који је од Шавника. Бијеле, Лоле и Лукавице покушавао да је потисне западно од комуникације и овлада овом, крајем дана се прикупила, остављајући и даље један свој батаљон на положајима, и у току ноћи (24/25. августа) напала и до зоре потпуно разбила четнике Павла Ђуришића, који су се прикупљали за напад на просторију Крново — Ћеранића гора, а затим повукла свој батаљон са обезбјеђења и свим дијеловима пошла према Прибатовом долу, као што јој је заповијешћу било одређено.

Четници на просторији Ћеранића гора — Крново припадали су тзв. гвозденом пуку под командом Павла Ђуришића. Пошто су били изненађени, претрпјели су губитке од око 350 погинулих и рањених и 180 заробљених. Заплијењено им је 16 пушкомитраљеза 10 митраљеза, 5 минобацача, више пушака, муниције и опреме.

Као самостална маневарска група

Седма бригада, пошто се повукла од Матешева и прикупила у рејону Берана, упућена је у Санџак да дејствује на простору Пријепоље — Пљевља — Бијело Поље, као маневарска група, повезујући се у овој области с дијеловима 37. диви.зије, да проналази и уништапа четнике и мобилише нове борце.

Седма бригада, пошто се прикупила у рејону Берана, (26. септембар) извршила је покрет према Санџаку, сутрадан се у рејону Бијелог Поља повезала са Бјелопољским одредом, а потом наредних дана с дијеловима Пљеваљског одреда, Треће санџачке бригаде и јединицама Озне на правцу Пљеваља. Из рејона Бијелог Поља према Пљевљима је пошла 30. септембра са задатком да на овом правцу разбије мање групе четника око Соколца, Вруље, Камене Горе, Јабуке, Потпећи и Пљеваља и да се повеже с дјеловима 37. дивизије ради заједничког дејства на сектору Пријепоље — Пљевља — Чајниче. Пошго је савладан мањи отпор четника у рејону села Вруље, продужила је 1. октобра покрет према Пљевљима (три батаљона) и Јабуци (један батаљон) са задатком да разбије четнике на овој просторији. Међутим, Трећа санџачка бригада је већ била прис-тупила и ослободила Пљевља, па су се батаљони Седме задржали на овом простору неколико дана (1—5. октобра) ради одмора, с тим што је Четврти батаљон продужио извиђање према Пријепољу. Бригада је на овој просторији добила попуну од око 220 бораца из Дурмиторског и Никшићког одреда.

Пошто је јача скупина четника припадника Пријепољске, Пљеваљске и Дурмиторске четничке бригаде послије ослобођења Пљеваља одступила према Чајничу и долини Дрине, на правцу Горажда, два батаљона Седме бригаде (Први и Трећи), заједно са једним батаљоном Треће санџачке, упућени су 6. октобра на том правцу. Они су овог дана разбили групе четника на простору Бољанића. Метаљке и Чајнича, а затим слиједећег дана продужили гоњење преко Миљена ка Горажду. Батаљони су извршили напад на Горажде, осујетили покушај четника да се одавде бране и принудили их да одступе у правцу Вишеграда, гдје су им дијелови 37. дивизије (Трећа и Четврта санџачка бригада) нанијели веће губитке.

Батаљони Седме бригаде су се задржали краће вријеме на простору Горажде — Чајниче, а затим се 10. октобра вратили у Пљевља, V састав главнине бригаде, која се налазила на простору Пљевља — Мијајловица.

Седма бригада се у договору са штабом 37. дивизије пребацила из рејона Пљеваља, гдје је још неко вријеме задржан њен Први батаљон, у источни Санџак, са задатком да заједно са јединицама ове дивизије (дијеловима Треће и Пете санџачке бригаде) ликвидира кепријатеља у Сјеници и дејствује на правцу Новог Пазара.

Наступајући према Сјеници, њени батаљони су савладали отпор милиције (13. октобра) на простору села Требиња и одбили њен противнапад (14. октобра) са лравца Томињаче и Раждагиња, током дана подишли Сјеници са јужне стране и ноћу (14/15. октобра) извршили напад, заједно са дијеловима 3, и 5. санџачке бригаде, раз-

били непријатеља у овом мјесту и послије једночасовне борбе принудили та да одступи у правцу Дуге Пољане и Новог Пазара. Седма бригада се потом (15. октобра) размјестила нз просторији Томињача —• Смиљевац —• Штаваљ за затварање правца од Пештера и Дуге Пољане, један батаљон у Сјеници, а чета пратећих оруђа у Требињу.

Непријатељ се наредних дана поново прикупио (милиција, недићевци и четници) западно од Новог Пазара и у рејону Пештера и 22. октобра извршио напад од Дуге Пољане, Расна и Тузиња према Сјекици, дијеловима преко Штавља и Лисе продро у Сјенипу а с југа, преко Раждагиње и Брезе, подишао овом мјесту. Непријател> је током ноћи (22/23. октобра) противнападом одбачен из вароши, а затим током наредног дана и са осталих тачака на оба правца (Раждагиње, Бреза, Црни врх, Штаваљ; Велика Лиса); према Дугој Пољани и Јадовнику.

Седма бригада је с два батаљона наставила чишћење (24. октобра) Пештера од милиције, а два батаљона су продужила гоњење источно и југоисточно од Сјенице, према Дугој Пољани и Новом Пазару. а затим затворила правац према Сјеници са просторије Камешница — Житниће — Смиљевац — Штаваљ.

Обезбјеђујући залеђе од Пештера, дијелови бригаде (Први и Други батаљон) са просторије Браћак —• Рамошево продиру (25. октобра) у Точилово и Коштем-Поље на правцу Новог Пазара, а одавде преко Жабрена и Рогатица нападају на комуникацију Нови Пазар — Дуга Пољана, којом су се биле почеле повлачити њемачке јединице, од Рашке преко Новог Пазара и Сјенице, ка западном Санџаку и долини Дрине.

Непријатељ је одбацио (25. и 26. октобра) дијелове Седме бригаде од комуникације Нови Пазар — Сјеница и поставио бочно обезбјеђење према њој и на тај начин осигурао транспорт и покрет својих трупа, обезбјеђујући се и према дијеловима 37. дивизије, који су са сјевера вршили сталан притисак на ову комуникацију.

Седма бригада повлачи (27. октобра) своје батаљоне на про • стор Глоговик —• Делимеђе — Точилово — Цетановићи — Читлук — Раждагиње — Дујке, остављајући мање дијелове за извиђање у Камешници и Житниђу, а затим се пошто је нападнута (30. октобра^ од милиције и „шуцполиције" од Тутина и Новог Пазара и четника с правца Жабрена повукла правцем Рамошево —• Брачак, Тузиње на простору Годијево —• Врх — Црвско — Царичине, имајући током повлачења јаче борбе са милицијом.

Услијед оваквог развоја, а на основу наређења штаба дивизије извршено је (31. октобра) даље повлачење и прикупљање на пј>осторију Годијево — Врх —[1] Црвско — Вишњево — Трешњевица (чета пратећих оруђа и остали дијелови на простору села Лознице). На овој просторији бригада је с мањим помјерањима (Први батаљон дошао у Бијело Поље) остала све до 20. новембра, вршећи контролу околне просторије, извиђање према Бродареву и Пријепољу, на правцу Пештера и Сјенице, као и према комуникацији Сјенкца — Пријепоље, којом је непријатељ вршио скоро неометано повлачење.

Бригада се 21. новембра прикупила на простору Корита — Црвско са задатком да нападне и очисти јужни дио Пештера од милиције, како би обезбиједила залеђе за свој јачи притисак на комуникацију Нови Пазар — Сјеница — Пријепоље. Сљедећег дана је напала и савладала слабији отпор непријатеља на простору Угла и Долића и продужила гоњење разбијених дијелова према Тутину и Новом Пазару, тако да су њени дијелови крајем дана избили на линију: Набоје — Шипче — Градац — Брађак — Крње јеле — Тузине — Расно.

Бригаду је на овој просторији затекло наређење штаба дивизије од 23. новембра да се пребаци у област Рожаја, одакле је повукао Девету бригаду и упутио је на сектор Пете бригаде према Подгорици. Њени батаљони су се пребацили прекс Пештера у току ноћи (23/24. новембра) на просторију: Рожаје (Први) — Грахово (Други) — Срећани (Трећи) — Нирковићи (Четврти), гдје су остали до краја мјесеца. Тада је бригада поново враћена у долину Лима којом је непријатељ, од Подгорице, вршио пробој, а од Пријепоља му је упућена помоћ за прихват на нравцу Бијело Поље — Мојковац — Колашин.

Седма бригада је у овом периоду двомјесечног маневрисања на простору Санџака, прво на правцу Бијело Поље — Пљевља — Горажде, а затим источно од Лима, на просторији између Бијелог Поља, Рожаја и Сјенице, самостално и у садејству с дијеловима 37. дивизије и партизанским оцредима на овом подручју, извршавала важне задатке војне и политичке природе —• разбијала је и разоружавала четнике и милицију, нападала на комуникације, мобилисала нове борце, обучавала их и преваспитавала (с обзиром на то да је дио њих раније припадао непријатељским формацијама), помагала при формирању органа власти тамо гдје раније нијесу постојали. одржавала скупове и разна предавања с народом ове области, који је до тада био под сталним утицајем непријатељске пропаганде итд.

Штаб бригаде и штабови батаљона су на овим задацима испољили самосталност и иницијативу. То је било нарочито важно у условима нередовне везе са штабом дивизије (Беране), нарочито послије 26. октобра, када је радио-станица била дуже у квару. Бригада је у овом периоду имала око 90 избачених из строја, али је добила попуну од око 350 бораца — из Дурмиторског (180), Никшићког (43) и Комског одреда (131).

У сарајевској операцији

У завршним борбама за ослобођење Сарајева Трећа дивизија је нападала с југа у саставу Другог корпуса.

Послије артиљеријске припреме Пета и Седма бригада су извршиле напад на непријатеља на сектору Вијенац — Јабланица — Војковићи, али су наишли на жесток отпор, тако да је, и поред ангажовања и јуриша јединица на поједине положаје, стање пред њи • ма остало углавном непромијењено. Прилази непријатељским положајима били су ограђени бодљикавом жицом и минирани, што је

проузроковало велик број избачених из строја (6 погинулих и око 70 рањених).

Кад је ујутро (4. априла) обавијештен о резултату напада, штаб дивизије је наредио да се напад понови сљедеће ноћи, с тим да Седма бригада најприје нападне непријатеља на Крупцу и Славњу, а затим с леђа на Кијевско брдо, Бјеловац и Очађело, а Пета бригада да изврши напад на Кијево из позадике, послије избијања у рејон Кланца. Деветој бригади је наређено да с два батаљона напада Црвену стијену и Очађело и то када батаљони Пете и Седме нападну с леђа на ове лоложаје.

Штаб дивизије је примио наређење Оперативног штаба за општи напад свих јединица на правцу Сарајева, по којој је почетак напада био одређен за 5. априла у 15 часова. .

Трећа **диЕизија** је пошла у напад (4/5. априла) прије пријема заповијести штаба Оперативне групе и у току ноћи и 4. априла прије подне сломила непријатељску одбрану у рејону Јабланице, овладала Градином, Кобиљом главом и Кланцем принудивши непријатеља да се повуче. најприје испред Пете, а затим и испред Седме и Девете бригаде. Послије подне све јединице дивизије прелазе у општи напад у духу заповијести Оперативног штаба и штаба дивизије — Пета бригада правцем Црвени кланац — Миљевићи — источни дио Браце; Девета бригада правцем Јабланица. — Врела — Косин до — западни дио Враце; Седма правцем: Војковићи — Которац — Илиџа.

Гонећи непријатељске заштитнице, послије сламања њихове одбране на правцу Јабланица — Војковићи и Јабланица — Враца. Пета и Девета бригада су у току ноћи 5/6. априла ушле у Сарајево с његове јужне сгране.

Седма криогорска бригада, наступајући преко Војковића и Бутмира, продужила је 6. априла гоњење непријатељских дијелова према Илиџи и Блажују, и у садејству с јединицама 29. херцеговачке дивизије, које су на овом правцу наступале од Иван-седла, до 7. априла одбацила непријател^а из рејока Блажуја и Осијека према Кобиљој глави. Непријатеља су тамо дочекали и разбили дијелови 29. дивизије. ..

Зидани Мост

Трећа дизизија се послије ослобођења Карловца прикупила дуж комуникације Карловац — Доње Стативг. одакле је 8. маја извршила покрет правцем Метлика — Нозо Место.

Седма бригада је тог дана стигла у Ново Место и одмах продужила ка Костањевици и Мокрој. У рејону села Добрушке Васи наишла је на непријатељеве заштитнице, напала их и разбила, а потом на простору село Пољана — Мокроног до 10. маја заробила и разоружала око 700 непријатељских војника. Једанаестог маја продужила је за Радече и Зидани Мост да спријечп даље повлачење непријатеља ксји се овдје прикупљао и, углавном, престао да пружа организован отпор. ..

Прогонећи непријатеља, Трећа дивизија је избила у долину Саве, пребацила се дијеловима на њену лијеву обалу, између Брега и Зиданог Моста, и приступила заробљавању непријатеља у овом простору. Седма бригада је дијеловима запосјела мостове на Сави и Савињи надвожњак, Дубраве и спријечила даље повлачење непријатељских дијелова према Цељу, а остале њене јединице су разоружавале непријатеља, прикупљале и сређивале плијен, обезбјеђивале заробљенички логор...

Десно од Треће дивизије остале јединице Друге армије, које су гониле непријатеља преко Самобора и Брежица разоружавале су његове дијелове и прикупљале плијен на простору између Брежица и Брега и са овог правца продужиле гоњење према Цељу. Једанаестог маја је престао отпор непријатеља у долини Саве, али су га његови дијелови који су успјели да се извуку ка Цељу пружали све до 15. маја 1945, када је цијела непријатељска групација капитулирала пред јединицама Југословенске армије.

На правцу Плашко — Римске Топлице упућене су биле Пета и Девета бригада да разоружају непријатељске дијелове који су били умакли из долине Саве, док је Седма бригада остављена на простору Радече — Зидани Мост да прикупља и обезбјеђује материјал....

На сектору јединица 3. дивизије, на правцу њеног наступања: Карловац —• Ново Место — Зидани Мост — Римске Топлице заробљено је око 13.000 непријатељских војника и официра: припадника углавном 7. СС-дивизије, 373. легионарске дивизије и још неких њемачких јединица, као и разних усташко-домобранских и четничких формација, и батаљона талијанских фашиста. Заробљено је 4.784 Нијемаца, 6.989 усташа и домобрана, 950 Талијана, 315 ченика, 60 Руса бјелогардејаца. Непријатељ је поред тога имао губитака од око 2.140 погинулих и 3000—4000 рањених. Заплијењено је, поред осталог. 64 топа, 16 минобацача 81тт и 9 минобацача 45тт, 15 противавиониских митраљеза, 9 тешких митраљеза, 249 „шараца", 141 осталих пушкомитраљеза, 205 машинки, 4480 пушака, 230 пиштоља, 25 тенкова, око 2000 коња, 7 оклопних аутомобила, преко два милиона метака, 30 мотоцикла, 227 камиона, 94 путничка аутомобила, 1400 запрежних кола и други ратни материјал. . .

Радован ВУКАНОВИЋ

СУСРЕТ СА ЊЕМАЧКИМ ПУКОВНИКОМ

Пошто су све јединице бригаде стигле > Радече, позвао ме комесар бригаде Мићун Јауковић и наредио ми да пођем у Кршко и доведем једну њемачку артиљеријску јединицу ради разоружавања. Узео сам вазача и на мотобициклу с приколицсм пошао за Кршко.

На путу за Кршко, негдје на 15 километара од Радечег, срели смо артиљеријску колону. На челу колоне кретао се штаб те једи-

нице у специјалном возилу. Зауставио сам колону и пришао том возилу у коме су се налазили један пуковник и потпуковник. Позвао сам их да пођу за мном ради разоружања. Ка моје велико изненађење, тада ми се обратио овај пуковник на чистом српскохрватском језику. Рекао је да прима наређење к знању и позвао ме у своје возило. Ја сам прихватио тај позив а свом возачу сам наредио да вози испред колоне за Радече.

У току вожње овај пуковник ме понудио пићем које су они пили, али сам то одбио изговоривши се да не пијем.

Након краћег времена пуковник ме упита којој јединици припадам. Пошто то сада више и није била никаква тајна, рекао сам да је то Трећа црногорска ударна дивизија. На то је он додао да је његова јединица у току рата често водила борбу са нашом дивизијом, да су то биле тешке борбе и да он сматра да је то најбоља дивизија наше армије. Даље је рекао:

— Нисам никако могао вјеровати да ћу се баш тој дивизији предати.

На то сам му ја комесарски одговорио:

— Господине пуковниче, сада сте се увјерили да сте били у заблуди. Ви сте фашистичка армија. Ваше амбиције су биле да поробљавате друге народе, да убијате све што је поштено и напредно. Ви сте и у Југославији били очевидац убијања недужне дјеце и жена. Таква армија је морала бити побијеђена од народне армије и народа који се борио за своју слободу. Мојој дивизији је пало у дио да вас зароби и да дозволи да одете некажњени из наше земље!

Он ме је ћутећи саслушао. Ћутећи смо наставили вожњу за Радече. Ту је ова јединица разоружана а људство је одведено у логор,

Милован ШЉИВАНЧАНИН

РАЗОРУЖАЊЕ 7. СС ДИВИЗИЈЕ „ПРИНЦ ЕУГЕН".

Свој славни борбени пут Седма омладинска бригада је окончала код Зиданог Моста, у Словенији, гдје је 11. маја 1945. разоружала око 7.000 непријатељских војника, већином из злогласне 7. СС „Принц Еуген" дивизије, који су бјежали из наше земље.

Читаву прву седмицу маја бригада је провела у тешким данонoћним борбама у рејону Карловца. Јаке њемачке, усташке, домобранске и четничке снаге су заједно и посљедњом силином очајника браниле сваку стопу око Генералског Стола, Дуге Ресе и Карловца, да би омогућиле извлачење своје главнине правцем Загреб — Зидани Мост — Аустрија и успориле надирање наших јединица ка Трсту. У зору 7. маја до краја је разбијена непријатељска одбрана и ослобођен читав рејон Карловца. Губици бригаде у тим седмодневним борбама били су огромни — око 40 мртвих и 170 рањених! Истог дана бригада је наставила напорни марш и гоњење непријатеља правцем Ново Место •— Зидани Мост.

У току марша стигла нам је вијест о капитулацији Њемачке. Радост је била велика али, по мом утиску, мања него што смо то очекивали сањарећи толико дуго о томе дану. Били смо свјесни да за нас упркос калитулације Њемачке, рат још није завршен — требало је савладати и разоружати бројне непријатељске снаге које су још биле на тлу Словеније и које су настојале да се извуку, да не падну у руке наших јединица. Радост је била помућена и свјежим ранама у нашим срцима због тешких губитака у борбама око Карловца. Иако смо били навикли на губитке и жртве, ове су нам пале понајтеже. Јер сви смо, у току тих борби, осјећали да је крај рата ту, на дохват руке. А за четрдесет другс.ва, само из наше бригаде, тај последњи корак испао је бездан...

Но. времена за размишљање није било — одмах смо наставили покрет с циљем да што прије избијемо на Зидани Мост и пресјечемо и заробимо непријатељску колону која је хитала ка аустријској граници. Успут смо доживјели величанствен дочек који су нам приредили срећни становници тек ослобођеног Новог Места и заробили неколико стотина непријатељсгшх војника који су бјежали пут сјеверо-запада путевима и стазама ван закрчене главне саобраћајнице Загреб — Зидани Мост.

У зору 11. маја бригада је стигла у варошицу Радече, близу Зиданог Моста — пуну Њемаца. А главном саобраћајницом дуж лијеве обале ријеке Саве куљала је непрегледна непријатељска колона — пјешадија, артиљеријска оруђа, камиони, запрежна кола, коморе, збјегови. . .

Наше јединице могле су избити на Зидани Мост само кроз ту непријатељску колону. Очекивали смо, а у то смо се уз пут у протекла два дана послије капитулације и увјерили, да Нијемци неће пружити оружани отпор. Али, ту су и групе усташа и четника — те банде огрезле у крви наших народа које се грчевито боре да не ладну у наше руке и да побјегну од заслужене казне за почињене злочине. Ризик је велики — али другог избора није било. Дио јединица бригаде усмјерен је да заузме мост на рјечици Савињи и спријечи одступницу непријатељских снага из Радечег и да бочно блокира глазну непријатељску колону а дио је — лретежно из Првог батаљона и приштабских јединица, на челу са прослављеним јунацима Крцуном Машановићем, командантом бригаде и Петром Војводићем, командантом Првог батаљона — прешао на лијеву обалу Саве и укључио се у велики кркљанац, пробијајући се ка Зиданом Мосту. Гужва је била неописива. Њемачке јединице су настојале да очувају какав такав маршевски поредак, али су коморе, збјегови, бројни камиони и запрежна кола то скоро онемогућавали.

— Гдје су ти лроклети партизани? — чуо се преплашени глас из те гужве која је хрлила напријед очекујући да је у томе једини излаз и спас. А партизани су били ту, међу њима, и упињали се такође из све снаге да што прите продру напријед...

Код Зиданог Моста наши борци су се брзо развили у борбени поредак. Колона је прекинута. Група усташа покушала је да се под ватром пробије напријед али су брзо покошени из наших пушкомитраљеза. Настала је међу њима стравична паника: неки су бје-

жали безумице уз оближње стране или у хладне таласе Саве, а неколико их је извршило и самоубиство. Нијемци су одмах стали и без отпора посматрали тај драматични призор. Крцун и Петар су тражили од њемачких официра који су се ту затекли да нареде својим јединицама да положе оружје. Одговорили су да то може да нареди само командант 7. СС дивизије „Принц Еуген". Петар Војводић са групом бораца пошао је по њега. До тада су Нијемци успјели да смире притисак колоне, она је застала у читавој својој дужини.

Крцун Машановић је одсјечно захтијевао од њемачког генерала да нареди својим трупама да положе оружје.

— Да ли сте ви из Треће дивизије? — упитао је њемачки командант и наставио — Ми се добро познајемо, много пута је моја дивизија водила борбе са јединицама Треће дивизије. Ми смо вас узијек цијенили као добре ратнике Ни ви нијесте могли да другачије мислите о мојој 7. СС дивизији. Зашто нам онда у овом посљедњем тренутку нијесте указали почаст коју као војници заслужујемо, зашто није дошла читава Трећа дивизија да јој положимо оружје, већ је дошла само шака вас? Знате ли ви да је довољан један покрет моје руке па да ваше групе и ваших јединипа одавде до Радечег нестане?

Петар Војводић, разљућен оваквом тирадом већ је, очито, био на измаку српљења, кад је Крцун, скоро вичући прекинуо њемачког команданта ријечима:

— Генерале, не филозофирајте! Ви знате да је ваша влада потписала безусловну капитулацију и да сте дужни да одмах положите оружје, а не да правите нове тешке ратне злочине. Мали растом и црнпураст, он је и у том тренутку као и увијек до тада импоновао својим смјелим држањем и одлучношћу.

— Да, знам на жалост, и постЈчшћу у складу са обавезама моје владе, рекао је генерал и позвао команданте пукова наредивши им да све њихове јединице положе оружје и пођу у ратно заробљеништво.

Разоружавање је обављено без тешкоћа и инцидената. Педантни њемачки војници слагали су пушке и остало оружје у „купе". као на егзерциру — а њихови официри су, уз рапорт о бројном стању. предавали то оружје и своје војкике нашим борцима и стартешинама. Разоружане непријатељске јединице упућиване су, са кашом невеликом стражом, у на брзину одређена сабиралишта, одакле Ⓒ% затим, одлазили у заробљеничке логоре. Збјегови су упућивани на посебка сабиралишта. Оружје и ратни плијен остављени су „на лицу мејста" и касније сакупљани и транспортовани у наша складишта од јединица задужених за то. Кад је све избројано и сабрано сазнали смо да је у рејону Зидани Мост — Радече — Севница Седма омладинска, заједно са дјеловима Девете црногорске бригаде, заробила 7.009 непријатељских војника и официра. Ратни плијен је био огромаи: 220 камиона пуних војне опреме и хране, око 100 путничких аутомобила, преко 2.000 коња, око 50 топова, око 500 „шараца" и других пушкомитраљеза, близу 4.500 пушака, неколико тенкова. ..

Њемачки официри су тражили, с позивом на Женевску конференпију, да им се оставе пиштољи. У почетку, кад је „шака'" партизана уз њихову помоћ морала да разоружава оволику масу њемачких војника, њиховом захтјеву је, ту и тамо, удовољавано. Али, убрзо је стигао комесар Треће дивизије Свето Радојевић који је разл-ућен захтјевом њемачких официра викнуо:

— Како ви имате образа да се позивате на међународне кенвенције које сте тако драстично и безочно газили? А ваша тврдња о праву да по основу Женевске конвенције задржите пиштоље, обична је лаж.

Послије тога свима су одузети пиштољи а они, заједно са својим војницима, упућени у логоре.

Омладинци — борци Седме бригаде су и овај свој последњи борбени задатак извршавали са залагањем и ентузијазмом као и све раније. Припекло је прољећно сунце у Савској и Савињској котлини, умор и несаница су их сатирали, а они су били неуморни у разоружавању, отправљању заробљеника, чувању оружја и зарсбљеног ратног плијена, прогањању групица усташа и четника који су лутали около. Ту и тамо су из радозналости отварали камионе и запрежна кола да виде што је све то у њима. Али нико ништа није узимао за себе изузев пиштоље са којима су се делијали. Са њихових неиспаваних и испијених лица зрачила је радост побједни--ка. Толики ратни заробљеници и толики ратни плијен — то је заиста диван завршетак њиховог дугог борбеног пута, завршетак какав су и заслужили. А овако масовна предаја Нијемаца, без отпора, очигледно је показивала да је рату и нашем борбеном путу дошао крај.

Убрзо је у бригаду стигао и командант Треће дивизије генерал Саво Бурић. И његово увијек ведро лице зарила је радост побједе Он је захтијевао и подстицао што боље обезбјеђење и што бржи завршетак разоружања. Помало се и љутио што наши борци без потребе отварају њемачке камионе и запрежна кола.

— То није потребно, то успорава главни посао — разоружавање. Осим тога, заробљеници и становништво могу да помисле да то ви чините из себичних разлога. Ја добро знам, као и ви, да у Седмој омладинској није било и нема пљачке и пљачкаша. Али они то не знају. Водите рачуна што могу да помисле.

У Радечем се предвече око генерала Бурића окупио штаб Седме омладинске и већи број старјешина из бригадних јединица. Сви су били испуњени бескрајним задовољством. Евоцирале су се успомене на дуги борбени пут Треће дивизије од Црне Горе до Зиданог Моста. Саво Бурић се и у том тренутку присјетио оних зимских дана када је Трећа црногорска ударна дивизаја, напуштајући тек ослобођену Црну Гору у потјери за Нијемцима и четницима, узела од сиромашних сељака у сјеверној Црној Гори скоро све коње које су имали. Сељацима је било тешко, јер је у том беспућу живот био мучан и са коњима као јединим превозним средством, а камоли без њих. Понекој жени и дјетету је потекла и по која суза. Али коње су давали без ријечи, јер су сељаци били свјесни преће потребе.

— Што мислите другови, да један дио ових заплијењених коња пошаљемо у Црну Гору да се подијеле сиротињи која је све овоје коње дала нашој дивизији? —• упитао је Саво Бурић.

Сви су се с тим сложили уз признање Саву који се тог сјетио. Послиј? неколико дана организовано је остварење ове Савове идеје. Трећи батаљон је, наиме, потјерао за Црну Гору око 1.500 коња.

И слиједећи дан, 12. мај, протекао је на сличним задацима као и претходни. Експедовало се оружје и ратни плијен, одашиљали заробљеници, вршене потјере за одбјеглим групама и појединцима. будно организовано обезбјеђење. У Радечем и околним мјестима народ је грлио и чашћавао своју браћу и другове Црногорце. Пјесма се орила на све стране. . . А већ 13. маја бригадни комитет СКО.Т-а је одржао своју прву сједницу послије побједе.

На дневном реду је било организационо стање са извјештајем о раду и организовању новог такмичења. По мишљењу бригадног комитета за СКОЈ није могло да буде одмора нити заноса на ловорикама. На крају састанка је комесар бригаде Мићун Јауковић похвалио скојевску организацију и њено руководство, а онда нас је кроз шалу мало и изгрдио:

— Баш сте ви скојевци чудни, млади сте а не умијете да се мало више радујете. На све стране се слави побједа а ви навалили на састанак и на такмичења. То је добро, то треба али се мало треба и одморити и провеселити.

Мене је позвао да с њим и групом другова из штаба пођем заробљеним путничким колима на излет у Лашко. Један курир је предложио Мићуну да у кола стави и један џак њемачких марака којих смо заплијенили скоро пун камион. У једној угоститељској радњи у Лашком њен власник нас је угостио пријатељски и услужно. Тражили смо рачун да платимо — тамо је марка била у оптицају. Послије дужег нећкања поднио нам је рачун: 270 марака. Мићун се нашалио:

— Дај му 270 хиљада марака кад је овако добар човјек и угоститељ.

А курир је, такође у шали, додао:

— Да му дамо 300.000 да се не мучимо око одбројавања?

Сви смо се насмијали па и угоститељ. А кад је курир донио џак и извадио 300.000 марака угоститељ од изненађења само што није пао у несвијест — толике паре, каже, он још није ни видио. Био је сав срећан кад смо му их оставили. А ми смо се чудили како не види да смо то све учинили ради шале, чврсто убијеђени да те марке више немају никакву вриједност.

Видоје ЖАРКОВИЋ

ДРУГЛРИЦЕ ИЗ ЧЕТВРТОГ БАТАЉОНА

Како је негдје забиљежено, отприлике десети дио борачког састава бригаде сачињавале су дјевојке. Зависно од времена и ситуације било их је и више. При писању сјећања, требало би их, свакако, појединачно поменути, јер је свака од њих дала крупан допринос у борби. а многе од њих и највише што су могле — своје животе.

Међутим, данас послије толико времена немогуће се сјетити свих тих дивних, вриједних и храбрих дјевојака и истаћи појединачно њихове заслуге. Зато сјећање на њих неколико нека буде спомен и захвалност свима.

Те младе дјевојке, као и њихови другови, биле су пуне елана, пожртвовања, борбености и спремности на највеће подвиге и жртве. Биле су борци. болничарке, командири одјељења, водни делегати, политички комесари и референти санитета батаљона. Обављале су веома успјешно све борачке дужности — стражара, дежурних, у патроли засједи. Биле су храбри бомбаши, пушкомитраљесци, митраљесци и минобацачлије. Истицале су се и у културно-забавном и просвјетном раду, биле чланови културно-просвтетних одбора и екипа. Поред тога, стално су биле и ломаћице које су се старале о хигијени и реду у просторијама у којимз су се јединице смјештале. Старале су се о чишћењу одјеће и обуће бораца, о дезинфекцији и осталом. Г1ри томе ниједна никад није запостављала или избјегавала задатке које су имале као борци. Увијек су биле међу првима кад су се тражили доброзољци.

Иако зрло младе, све су оне у бригаду дошле као политички већ опредијељене. Многе су биле чланови Партије, СКОЈ-а, УСАОЈ-а, а било их је и које су дошле из пионирске опганизације. Све су оне биле дио рано стасале младости, спремие за борбу и жртве, за љепшу будућност своје и нових генерација.

Другарице борци Седме бригаде тежиле су да увијек буду у првим борбеним редовима. Свјесне су биле положаја у друштву својих мајки и назадних схватања о подређеном положају жене. Требало је оповргнути вјековима укоријењена погрешна мишљења о жени као другоразредном бићу.

Другарице делегати водова или комесари чета на положајима су равноправнс водиле дио јединице у борбу као и њихови другови водници, односно командири мушкарци. Требало је доказати да водник, односно командир, ништа не губи, нити је више оптерећен због тога што за делегата вода, односно политичког комесара чете. има другарицу а не друга.

Међутим, чини нам се да ипак нијесу била искоријењена нека раније увријежена мишљења о положају жене у друштву, да су другарице у чети подобне само за болничарке и хигијеничарке, а мање за војничке и политичке задатке и дужности. Због тога је у бригади било сразмјерно мало другарица политичких руководилаца, а ниједна није добила дужност зојничког руководиоца. Изузетак била је само једна — била је командир одјељења и то за кратко вријеме. Истина, то се донекле може нравдати младошћу борбеног састава бригаде, па и младошћу другарица бораца. Но, с обзиром на

то колико су оне озбиљно схватале задатке те на њихов младалачки полет, сматрамо да је већина њих могла извршавати и одговорније задатке. Група другарица са Солумијом Јегдић, на челу, организоване као одјељење (по наређењу команданта Прво1 батаљона Петра Војводића), која је самостално штитила одступницу батаљона и његово пребацивање преко Лима код Бијелог Поља (да наведемо само тај примјер), доказала је да њена војничка способност не заостаје ни за једним одјељењем у коме су били само мушкарци и које предводи мушкараи. Мишљење које је владало у батаљону да је ово женско одЈељење жртвовано, ове су храбре дјевојке демантовале тако што су успјешно штитиле повлачење батаљона и све се здраве вратиле у своје јединице.

Намјера кас писаца овог прилога је нешто скромнија: да отргнемо од заборава сјећања на неке другарице борце Четвртог батаљона...

Према забиљеженим подацима из Седме бригаде су погинуле 22 другарице. Од њих су пет из Четвртог батаљона. Сјећамо се погибије само неких од њих. . .

На Јаворју су. августа 1944, кад су Нијемци изненадили Трећу чету у савардаку. погинуле двије другарице са осам другова. Обје су биле чланови Партије. Погинуле су Аница Ђурашиновић из Поља колашинских, која је тада имала само 19 година, и Станка КрушчиК из Лијеве Ријеке. којој је било 20 година. Она је била само један дан у бригади. Дошла је с терена на коме је била позадински радник — секретар партијске ћелије. На Јаворју је из збјега распоређена у Трећу чету.

Станке се сјећамо са партијских савјетовања у Андријевици. Била је смеђа, витка, мало препланула лица, смеђих граорастих очију, увијек весела и орна за шалу, при примању и извршавању задатака превише озбиљна за своје године. Није био лак задатак нарочито за њене године, бити секретар партијске ћелије у мјесту у коме је било Лашићево четничко гнијездо, или у Трепчи, Лушцу и другим мјестима, у којима смо радиле као позадински радници, у највећем броју случајева као секретари партијских ћелија.

Одлазак у бригаду за нас је у неку руку представљао олакшање. Биле су нам досадиле честе евакуације и поновно враћање на терен, гдје бисмо сав рад из почетка морали да организујемо.

Сањале смо да постанемо борци Омладинске бригаде. Међутим, Станкине младалачке снове о томе већ први дан су прекинули рафали непријатељског „шарца". Остала је на вјечитој стражи са својих 20 година у друштву са Аницом Ђурашиновић и још 8 другова из Треће чете. Жао нам је што се не сјећамо имена погинулих другова, као и што ништа не знамо о животу и раду Анице Ђурашиновић. . .

Видосава Кукаљ. из Шекулара, имала је 18 година кад је свој млади живот дала у борбама на Пешгеру. Под утицајем рођака првоборца, пјесника и учитеља Вукајла Кукаља, врло рано се опредијелила за идеале за које је као омладинка, борац наше бригаде. ноложила свој млади живот. ..

Загорка Здилар, водни делегат у Другој чети, погинула је 6. априла 1945. године приликом ослобођења Илиџе код Сарајева.

Милева Мушикић, из Забрђа код Андријевице била је референт санитета Прве чете Четвртог батаљона. Једно1 сунчаног мајског дана, када су код Карловца, у близини Маркове цркве, као киша падале топовске транате и минобацачке мине, погинула је покушавајући да превије рањеног друга Николу Марковића. Сјећамо се страшне слике када смо јој пришле: обје ноге су јој биле смрскане; за све вријеме док смо је превијале, а затим дио пута док смо је пратиле ка болници. била је при свијести. Сасвим трезвена је с нама разговарала, ниједним јауком нити уздахом, ниједну ријеч жалости за изгубљеном младошћу није изустила. На растанку нас је замолила да кажемо њеној сестри Милици да јој није жао што је погинула, јер је постигла оно о чему је тежила — постала је члан Партије.

Дивне особине нијесу красиле само другарице које су дале своје животе за слободу и љепшу сјутрашњицу него и оне које су имале више среће — да дочекају радост слободе за коју су се бориле.

У Четвртом батаљону било је доста другарица бораца.

У Првој чети су биле: Дара Церовић, референт санитета чете, касније референт санитета батаљона; Ана Поповић, борац а потом водни делегат у митраљеској чети; Јелена Васовић, борац, делегат вода, помоћник комесара чете, а касније политички комесар инжињеријске чете бригаде; Станка Јововић, борац, пушкомитраљезац, командир одјељења и референт санитета батаљона; Даница Шаровић. борац и референт санитета чете, три сестре Ђуровић — Боса, Пекна и Марта (она је била најмлађа. Одмах послије ослобођења разбољела се, пошла у болницу у Загреб и више се није враћала у чету); Ката Ћулафић, борац, водна болничарка и референт санитета митраљеске чете; Деса Мирчић, борац; и Милосава Коматина, борац.

У Другој чети су се бориле: Деса Пајковић, борац, делегат вода, помоћник политичког комесара чете; Даница Баровић, борац у Другој и у митралзеској чети (била је мала, згодна и симпатична па су је другови прозвали ћикарицом); Митрг. Распоповић, борац и референт санитета и Даница Вуканић, борац.

Борци Треће чете биле су Софија Караџић, помоћник политичког комесара чете; Јана Бабовић, борац; Станка Јововић (Мала), борац и Љубица Пајковић. борац.

Душанка Фатић, борац минобацачЛија и водна болничарка и Милева Вукосављевић, водни делегат митраљеског вода, припадале су митраљеској чети.

У штабу батаљона први референт санитета батаљона била је храбра Далматинка Ивка Низић, а затим (све ка тој дужности) Милка Головић, Милица Жугић и Иконија Балтић. У интендантури батаљона била је борац Радуша Јовановић.

Не сјећам се више у којим су четама биле, нити које су дужности обављале другарице Јелена Балетић, Милуша Балетић. Мируна Ковачевић. из Ковачког Дола код Даниловграда, Румица Ковачевић, из Роваца, Рака Јовановић, Боса Гогић, Деса Секулић, Станка Милојевић и Деса Дедовић. Али их се сјећамо као вриједни: бораца нашег батаљона и читаве бригаде.

Деса ***ПАЈКОВИЋ***
Јелена ***ВАСОВИЋ***

УЛЦИЊАНИ ИЗ. ПРВОГ СТРОЈА СЕДМЕ

Послије капитулације италијанске војске група мојих суграђана и ја међу њима постали смо борци Улцињске чете Првог батаљона Ловћенског одреда. У већини случајева борили смо се противу домаћих издајника и италијанских војника, посада мањих гарнизона на Црногорском приморју, које су одбијале да се предају нашим јединицама и након што је капитулира^а Италија. Борбе смо водили и против Нијемаца који су наступали из Албаније и против њихових помагача. Углавном, борили смо се у близини најужег завичаја.

Али, кад су нам једног дана саопштили да ћемо поћи за Колашин и ступити з' неку од бригада НОВЈ, нашем одушевљењу није било краја. Поготову кад смо сазнали да ће то бити нова Седма омладинска бригада. Њена историја почеће истог дана кад смо и ми Улцињани стали под њену заставу. Најпознатији Улцињанин био је Нико Ђ. Ђаконовић. Он је био први нолитички комесар Седме. А ми остали — Драго Драговић, Јован-Јово Гобовић, Видо С. Ђаконовић, Нико Б. Ђаконовић. Раде Ивановић, Павле Кнежевић, Митар Мировић, Богдан Перић, Васо Радовић, Илриз Тулић и ја — приликом формирак а наше бригаде смо распоређени по четама и батаљонима. Међу нама су била три скојевца, а остали смо били тада неорганизовани, али симпатизери КПЈ. Приликом доласка у бригаду био сам распоређен у њену пратећу чсту. Након кратког времена одредише ме за водника у Другој чети Другог батаљона, а послије доста бојева постадох и замјеник комаидира те чете. Почетком 1945. године постављен сам за командира митраљеске чете. У њој сам остао до краја рата, и касније, све до, демобилизације старијих годишта.

Доста је било борби које су на мене оставиле дубок утисак, почев од Колашича, преко Берана, Бијелог Поља, Мојковца, Крнова, Сарајева, иа кроз Хрватску, све до Зиданог Моста у Словенији. Најјачи утисак остао ми је када смо уништили четнички „гвоздени" пук на Крнову.

Од групе Улцињана који су у бригади били од оснивања погинули су Цавле Кнежевић. политички комесар чете, погинуо децембра 1944. године на Градини код Бијелог Поља; Митар Мировић, пушкомитраљезац. погинуо децембра 1944. године у борби са балистима и Јован-Јово Гобовић, пушкомитраљезац, погинуо у љето

1944. године, када је држао одступницу Четвртом батаљону у борби са балистима у Петници. Опкољен, бацио је бомбу пода се, да не би жив, пао у руке непријатељу.

Готово сви Улцињани који су преживјели рат остали су у бригади до демобилизације. Неки су били распоређени и у друге јединице. Послије рата су умрли: Видо С. Ђаконовић, Нико Б. Ђаконовић, Никола Ђ. Ђаконовић, Раде Ивановић и Васо Радовић.

Било је Улцињана, бораца и руководилаца који су касније, као попуна, долазили у Седму омладинску бригаду. Сви су они били одлични и цијењени борци и добри другови.

Душан БРАЈИЋ

РАТ С КРИЖАРИМА

Послије завршетка рата штаб Другог батаљона био је смјештен у Крижу. Добили смо задатак да очистимо терен од остатака усташа Највећи терет пао је на нас извиђаче батаљона.

Једног дана добили смо обавјештење од штаба батаљона да се у околини села Поповаче крију остаци усташа. Требало их је похватати и довести у штаб.

Пошли смо на задатак. У близини села смо поставили засједу и чекали дуже вријеме. Међутим, никога нијесмо примијетили. Вјероватно да их је неко од јатака обавијестио о нашем присуству, па су били опрезни.

Ово није дуго трајало. Добили смо обавјештење да се усташе крију у једној шуми у близини неког извора. Пошли смо у гом правцу. Шума је била густа и ми смо ишли опрезно. Одједном смо осјетили да некога има у шуми. Застали смо и чекали. Наишли су тројица наоружаних усташа. Изненадили смо их узвиком „стој!" Скочили смо на њих и двојица су се одмах предала. Трећи нам се, међутим, супротстави. У руци му се обрео пиштољ. Ухватио сам га за руку и покушао да му отмем оружје.

Настало је гушање и он је успио да опали, и да ме рани у длан лијеве руке. Но, ту су били остали другови који су га савладали и ликвидирали.

Другу двојицу смо повели у штаб батаљона и поднијели извјештај о извршеном наређењу.

Хамид ДАУТОВИЋ

ХРАБАР БОРАЦ И ПРИСАН ДРУГ

Драгутина-Драга Шипчића упознао сам у Другом батаљону Дурмиторског одреда. Рођен је у селу Црној Гори, на сјеверним падинама Дурмитора. У одред је дошао као чобанче од оваца у сивом вуненом одијелу и опанцима, са сељачком торбом и пушком старе југословенске војске. Приликом формирања Седме црногорске бригаде распоређени смо у Трећу чету Првог батаљона. У почетку смо били у истом воду. Одмах смо се спријатељили и били стално заједно. Био је друштвен, вееео и увијек је почињао пјесму.

Имао је примјерне карактерне особине, које је стекао домаћим васпитањем, присно се односио према друговима. Весео и духовит, брзо је запажен у чети и постао један од најомиљенијих другова у јединици. Младо сељаче испод Дурмитора испољавао је и високу интелигенцију. Иако је завршио само основу школу прије рата, одавао је утисак образованог средњошколца. Био је врло начитан и знао]е скоро напамет цио „Горски вијенац" и многе јуначке народне пјесме које су се пјевале уз гусле у његовом крају. Васпитавао се од дјетињства у духу патриотизма, на примјерима косовских јунака, хајдука, ускока и познатих црногорских јунака који су се вјековима борили противу туђина.

Био је надасве поштен, искрен дружељубив и храбар. Волио је своје другове и у свим приликама био спреман да за друга, особито за рањеног борца —• да и свој живот.

У свим борбама које смо водили Драго је испољио изванредну храброст. И у најтежим тренуцима је показивао да је прекаљен борац жељан да што више туче непријатеља. Пред сваку акцију међу првима се јављао у бомбаше, и био је познат као храбар, и искусан бомбаш. У ноћној борби на Тарашу код Даниловграда, 10. априла 1944. улетио је као бомбаш у прве ровове у којима су се налазили италијански фашисти, „црнокошуљаши" и тукао се са њима. Послије борбе и нашег повлачења на раније положаје гледао сам Драга изгарављеног лица од експлозија непријатељских бомби и земље која га је засипала у рововима. Једва сам га препознао, као да се маскирао. А он ме гледао и смијао се као да ниЈе ништа било.

Један од првих пушкомитраљеза које је чета добила једногласно је на предлог командира чете Секула Поповића, — припао Драгу Шипчићу. Повјерење чете Драго је оправдао у свим акцијама које смо касније водили. Његову храброст употпуњавала је неисцрпна енергија и издржљивост. Тај младић средњег раста, широких рамена није знао за умор.

На састанцима четног колектива и актива СКОЈ-а био је редован дискутант. Дискусије су му увијек биле конструктивне, корисне и прихватљиве за другове. Као примјерног борца, партијска организација у чети убрзо га је кандидовала за члана Партије, а крајем пролећа 1944. године Драго је и примљен у КПЈ. У јулу те године постао је политички делегат вода. На тој дужности је испољавао пуну активност и васпитно дјеловао на своје борце. Увијек је био политички активан — за вријеме марша, на застанку, одмору,

преноћишту, у припреми за акцију и у борби, а најјачи утицај]е у свим приликама испољавао — личним примјером. Због свега тога борци су га веома цијенили и вољели.

Омладинска организација чете га је изабрала за делегата на Другом конгресу УСАО Црне Горе, Боке и Санџака, који је одржан крајем 1944. у тек ослобођеном Цетињу. Међутим, због новонастале ситуације, изазване повлачењем њемачког 21. корпуса од Подгорице према Колашину, Мојковцу и Бијелом Пољу и надирањем њемачке 22. дивизије долином Лима према Мојковцу и Колашину, на конгрес нијесу могли поћи сви изабрани делегати из бригаде, па ни Драго.

Од бројних примјера храбрости истичем Драгов подвиг у борби за ослобођење Берана, средином септембра 1944. године. Пошто смо разбили четнике на Фемића Кршу и Пријелогу, наставили смо да их гонимо у правцу Берана. Пред зору смо наишли на нове четничке положаје за одбрану Берана на линији Црни Врх — Шесторевац. Требало се поново припремити за напад и неопажено подићи четничким положајима. Четници су очекивали наш напад, па су припремили и утврдили посједнуте положаје да бих их по сваку цијену одржали.

Када је командир пратећег вода Новица Радојевић минобацачком мином погодио штаб четничке бригаде и убио њиховог команданта Воја Бојичића и још неколико чланова штаба, батаљон је на јуриш заузео четничке положаје на Црном Врху и Шесторевцу и разбио четничку одбрану. Четници су се дали у бјекство према Беранама, гдје су их дочекале друге наше јединице. Наша чета је задржана на заузетим положајима, а Драго с групом бораца из његовог вода наставио гоњење четника који су се повлачили у правцу села Лубнице и планине Бјеласице. Том приликом убио је неколико четника и заплијенио архиву четничког команданта Павла Ђуришића.

Борбе су се низале, а с њима и подвизи друга Шипчића У борбама на Тарашу, Беранама, Крнову, на Пештеру и у свим другим акцијама и јуришима био је међу првима, а из борбе се повлачио међу посљедњима.

Налазио се тамо гдје су највише одјекивале експлозије ручних бомби и сипали рафали пушкомитраљеза. У бројним борбама батаљона израстао је у прекаљеног борца, који није знао за страх. Од првих одликовања која су дошла у нашу бригаду, новембра 1944. Драго је добио орден за храброст. У варошици Рожајама, испред свечаног строја батаљона, Драгу је стављено на груди то високо одликовање у знак признања за његову много пута испољену храброст.

Ни између акција није мировао већ је читао марксистичку литературу или састављао стихове борбених пјесама, које су се пјевале на маршевима и за вријеме одмора, опјевао је познату борбу Првог батаљона на Буковцу код Берана, погибију злогласног четничког вође Ђока Рачића и борбу на Тарашу, чијих се стихова и данас сјећам:

„Послушајте браћо мила, за десети дан априла,
и херојску борбу нашу, што водисмо на Тарашу...

Опјевао је и борбе за Карловац:

„Чије оно бомбе тресу, карловачку Дугу Ресу,
оно су ти љуте змије, борци Треће дивизије."

Драго је рат завршио као политички комесар чете. Послије ослобођења се ангажовао на новим задацима у изградњи своје јединице. Али, није имао среће да живи, ради и учи, што му је била највећа жеља. Почетком 1947. је оболио од туберкулозе и више од три године је ировео лијечећи се у болкицама и санаторијумима. На жалост, лијека није било, бар не за њега, мада је покушао све да се отме опакој болести.

Иако тешко болестан, оперисан и крајње исцрпен, стално је мислио на своје другове и пријагеље и с њима се дописивао. Кад више није имао снаге да лично пише евојим друговима, када му је живот био на измаку, Драго је диктирао, а писма је писао његов стац Млађен који је неколико мјесеци бдио у болници поред сина.

Драго је умро 19. априла 1950. године, у Ловрану, у чину капетана прве класе.

Сахрањен је у Жабљаку, у дијелу гробља у коме су сахрањени борци револуције. Његови другови кад дођу у Жабљак, увијек му посјете гроб и на њему оставе букете пољског цвијећа. На тај начин одужују се другу, саборцу и пријагељу.

Тодор ЈАЊИЋ

НЕЗАБОРАВНИ ВЛАДОВ ЛИК

За Пеовац ме везују бројне везе. Тако ме повремено пут доведе и на пеовачко гробље. Откуд год долазио, обавезно навратим до једног гроба. Не морам никоме рећи да ћу ићи нити кога да позивам са мном, сваки пут осјетим потребу да му приступим. Тада као да чујем његов зов:

„Стани да попричамо. Имамо о чему".

И стојим. Нијем. Можда и блијед. Али ја себе тада не гледам па то и не видим. Не знам ни то да ли ме ко гледа и што о мени тада мисли. То ме и не интересује.

Својим очима покушавам да не вјерујем да добро читам што на узглављу мермерне плоче пише. А пише, не варам се, да је то он. Ту је он нашао свој мир и ту завршио све своје планове. А било их је доста, много.

Мисли се враћају на успомене. Од почетка. Утонуо у њих, ређам прошлост. На брзину, да се дуго не задржавам, да и остале не скрећем на то.

Заједно смо резали чоју за петокраке. Он је био инструктор, ја шегрт. Заједно смо се договарали да примимо једини пушкоми-

траљез у чети. Да он буде нишанџија, а ја помоћник, а кад ме обучи, да и ја рукујем пушкомитраљезом, да замјењујемо улоге. Кад смо први пут пошли у патролу, заклонио ме иза жбуна и попрскао снијегом по одијелу, па наредио да и ја њему то учиним. Да нас Нијемци не примијете. Укључио ме у позоришну групу. Изводећи старинске сељачке забавне игре и шале играо је улогу ђавола и толико изненадио командира чете да се овај тргао и сломио прст. И томе смо се сви смијали, јер шала је само шала. Смијао се и командир.

У затипгјима између борби прихватио би се улоге месара, клао волове и овнове да би узео оно што други неће; подијелили би по мало мозга, и јели бијеле бубреге, које је само он знао да припреми.

Кад смо се ујутро вратили с Тараша за који смо крваво платили, наговорио ме да се сакријемо, да наш пушкомитраљез неко понесе и јави Станки, која га је вољела, да смо оба погинули. А кад је Станка приплакала и почела клети командира и комесара, ми смо се појавили на видику и запјевали. А Станка се смијала.

На Јаворју, при њемачком окружењу, док смо се ноћу нечујно извлачили, договрисмо се да запјевамо:

„Наша борба захтијева
кад се гине да се пјева".

Кад је комесар запријетио да ће самовољнике удесити, јависмо се, а кад виђе да су то два Влада — никоме ништа. Насмијао се, а и ми с њим.

Јављао се да буде водич и тамо гдје му ноге никад до тада нијесу стизале само да идемо заједно. И одлазили смо. И стизали смо на циљ, како смо само ми знали.

Кад смо се пред крај рата растајали, (он је одлазио за Србију, а ја на Цетиње. на конгрес) V болу смо рекли да је то само накратко, док се не нађемо у Београду. Али у њему се нијесмо налазили.

Владо, немирни дух није се ни послије рата смиривао. Преокупирала га је техника, мотори, велике брзине и то га је главе стало.

Због тога сваки пут на надгробној плочи исто читам: Вуковић Владимир, капетан I класе.

Док гроб гледам, Владов лик видим.

Владо ДУБАК

ГДЈЕ СУ САДА СКОЈЕВЦИ ИЗ МОЈИХ БИЉЕЖНИЦА

(Над малим ратним нотесом)

Сада већ не знам како је сачуван, али знам сигурно да сам се тога нотеса сјетио када је требало претресати ратна сјећања на саборци из бригаде. Послијератна ангажованост на њ је све више набацивала слојеве заборава.

А он је имао част да пјешачењем буде пренијет ратним стазама бригаде од Скадра до Марибора. Послије рата у неком ћошку кофера пратио ме је у сва мјеста мог службовања. А њих је било преко десет у свим крајевима наше земље.

Мали је по величини и имао је све шансе да се изгуби, ко зна колико пута. А он је ипак био приљепчив уз мене.

Гледам га: мален, поблиједјелих корица а пожутјелих листова, с подврнутим ћошковима. Више не знам ни како сам га стекао, ко ми га је дао. Сам себе потврђује да је из рата и то се види чим се отвори. На предњој корици фирма „Омега" и ознака величине „III". Значи, могго је стати и у малом цепу. Уз то, на корици мојом руком налијепљена округла етикета и на њој напис „СКОЈ".

Листам га и налазим списак с именима митраљезаца Четвртог батаљона. Мастиљавом оловком исписаиа и једва су читљива. Ситна слова, шкрта као и ондашње вријеме. Тада нијесам ни помишљао да ће доћи вријеме да се с лупом читају имена тих људи...

Мартиновић Божо, земљорадник из Косова Луга... Симовић Бајо, Цуца, земљорадник из Трешњева. .. Маџаревић Божо, земљорадник из Берисаваца, служио у бившој југословенској војсци пјешадију. . .

Мехмедовић Даут, рудар.

Дал.и су подаци оскуднији јер су касније дописивани. .. Абрамовић Милић, Станишић Лазар, Ђуровић Радоман, Василић Милорад, Марјановић Тодор.

А још касније, неком другом оловком дописана, имена Јовичић Вукића и Јекић Божидара, оба из Прилика, срез моравички.

Још је читљив и попис наоружања — пушака, пиштоља, машингевера, бомби и муниције.

У забиљешци о једном састанку, без датума и мјеста, стоји да су разматрани политика кадрова и стање у активу СКОЈ-а. Сад ми ове формулације звуче много другачије него онда, али опажам да су питања добро одабрана. Примљени су у СКОЈ другови Калуђеровић и Чворовић и конкретно извршена задужења што ће ко да ради, за што је ко одговоран по секторима — политичком, васпитном, културно-просвјетном, штампи, хору, приредбама за аналфабетски течај, читалачку групу, предавања и војнички рад. Не могу а да се дискретно не наемијем, јер ми се сада чини да је то безмало ресорски распоред, као у влади неке државе. А манипулисано је само са неколико бораца: Лукић, Дубак, Вуковић, Радоњић и Калуђеровић.

На наредном састанку већ је забиљежено да су разматрани: однос према народу и питање братства и јединства. Под разно поднесен је извјештај о томе што је урађено од претходног састанка и закључено да се усвојени задаци у цјелини одговорно извршавају.

У забиљешци о теоријским састанцима СКОЈ-а стоји да је прорађен материјал. . . Да је СКОЈ масовна организација, а на сљедећем да је и борбена организација. Ређају се даље састанци. На једном мјесту податак да је културно-просвјетни одбор разматрао рад и задатке читалачке групе и проширење хора с другом Вукашином и другарицом Катом.

Ишчупано је неколико листова. Немогуће се сјетити јесу ли били исписани, ако јесу, зашто су ишчупани?

Док сам листао мали ратни нотес, прострујала су сјећања на давно вријеме и његове људе. У међувремену много чега се догађало што је потисло сјећања на ратне догађаје. А мало кога сам од поменутих више срио. Нијесу нам се укрстили путеви. О већини више ништа не знам. Стално се ређају сјећања.

Неки су били рањеници и болеснитди. Да ли су живи? Што је с Цуцом? Вукашина и Кату дуго не гледам. Знам да су стекли породице и да су се негдје укључили у велеградску гужву. Ти скојевци Седме бригаде су сада средовјечни људи и жене. Многи већ подижу унучад. Ко би то претпоставио некада када је Седма, уз све ратне напоре и недаће, стално брујала од несташлука голобрадих младића и дјечака и тек задјевојчених цурица.

Нашао сам боље мјесто за тај мали ратни нотес. Још све није из њега прочитано.

Владо ДУБАК

Е, МОЈА ЗЛАТНА МОТИКО

Послије једног предавања на Медуну у Трећој чети Трећег батаљона, економ чете је пришао предавачу, иначе госту чете, и замолио га:

— Друже Мићо, до сада сам по за нешто искористио све ове наше интелектуалце (тако је он звао ђаке), па бих и тебе замолио да ми објасниш принцип рада ових котурача. — И економ извуче из џепа згужвану физику за III разред гимназије.

Предавач му исприча како механизам котураче повећава вучну снагу и објасни намјену котурача, колико му је то било остало у сјећању из школе, па запита економа:

— Добро, Цвеле (тако смо звали економа, Светозара Благојевића), сад је рат, и има много кориснијих и неопходнијих ствари које треба научити него што су котураче. Што ће ти то сад?

— Ја сам — вели Светозар — завршио свега два разреда гимназије, па ме отац задржао код куће, јер није имао средстава да ме школује, а требало је и овце чувати. А много сам волио да учим, па ми се, ево, тек сад пружила прилика за то.

Наставио је Цвеле тако, али ратне прилике нијесу дозволиле да се стекне баш много школског знања. Ипак, он је постао официр и интендант у бригадној команди позадине. А када се рат завршио, једнога дана дође некадашњи предавач у Цвелеву канцеларију и назва добар дан. Цвеле је стајао иза свог писаћег стола, отпоздравио госту некако одсутно и наставио да буљи у огромну књижурину на столу.

— Што је. Цвеле, што си се снуждио? — пита га Мићо.

— Ево, погледај. Не слаже се!

У књизи пословања иктендатуре наређане дуге колоне бројки чији збирови треба да се гтодударају уздуж и попријеко, али то никако да се „уштима". И Цвеле скоро процвиље:

— Е, моја златна мотико! Да ми те још једанпут за реп ухватити, више те никад не бих из руку испустио.

Митар ЋУРИШИЋ

ПРВА РЕГРУТАЦИЈА

Послије боравка од неколико дана у Радечем, штаб бригаде је каредио да се Други батаљон пребаци у Кршко. Ово наређење је било одмах извршено. Чим смо се размјестили, први задатак нам је био да обиђемо ближу околину. Том приликом наишли смо у непосредној близини мјеста, поред Саве, на четнички збјег (жене, дјецу, младиће и дјевојке). Они су се још из Црне Горе повлачили с Нијемцима и капитулација Њемачке затекла их јо у Словенији. Нијесу стигли даље. Били су изнурени од дугог путовања а и од глади. Видјели смо како у порцијама и неким шерпама кувају траву за јело.

О том збјегу обавијестнли смо штаб бригаде. Наређено нам је да одмах ставимо збјег под контролу и да издвојимо младиће до двадесет прве године живота ради попуне дивизије. Извршили смо потребне припреме да се ово наређење спроведе. Кад су младићи из збјега сазнали о чему је ријеч, сви су похитали на зборно мјесто и изразили жељу да ступе само у јединице наше дивизије. То им је била шанса да се рехабилитују и скину са себе љагу коју су им нанијели њихови очеви, водећи их за непријатељем који је одступао пред јединицама наше армије.

То су, у ствари, били први регрути за нашу армију, а ја сам, вјероватно, био први старјешина који је регрутовао обвезнике без прегледа љекарских и оцјена регрутких комисија. Издвојили смо око 500 младића, који су распоређени по свим јединицама наше дивизије. Они су тада ступили на одслужење војног рока.

Преостали дио четничког збјега ггослали смо возом за Црну Гору. !

Милован ШЉИВАНЧАНИН

НАША БРИГАДА

Прошле су три године од коначног ослобођења наше земље. Одржава се и изборна партијска конференција Треће ударне дивизије, на којој се бирају делегати за историјски Пети конгрес КПЈ. Смјењују се делегати и говорници и сумирају се ратни и послијератни резултати бригада и дивизије као цјелине.

За ријеч се јавио питомац наставног батаљона за резервне официре Хајро Даутовић, родом из Пештера. Износи примјере како су борци Седме омладинске бригаде штитили народ његова краја од покоља и терора четника и балиста, и стварали неразрушиво братство и јединство.

У дискусији стално умјесто Седма бригада говори — „наша бригада". Тадашњи комесар Треће дивизије Виктор Кучан примијети да Хајро није активни старјешина, а знајући да су остали борци из рата отпуштени кућама упита:

— Молим те. друже, из које си ти бригаде? Стално је зовеш наша бригада, а колико ја видим, нијеси био ни у једној од ових бригада у рату?

Али, Хајро се не да збунити:

— Друже секретаре, Седму омладинску црногорску бригаду „Будо Томовић" сав народ мога краја звао је у рату, а зове је и данас — наша бригада, па морам и ја овдје, јер је то она заиста и заслужила.

Милош ТИЈАНИЋ

НАШ ЗЕКОЊА

Приликом формирања бригаде Други батаљон је добио неколико товарних брдских коњића и неколико казана за кување хране. У прво вријеме, док је батаљон био на окупу, храна се кувала за цио батаљон. Касније, казани су раздијељени четама, а уз њих и неколико коњића за четне кухиње и муницију. Некад су они коришћени и за ношење рањеника до батаљонског или бригадног превијалишта, па и даље, кад је требало.

Осим коња, добили смо на име сљедовања меса и неколико грла ситне стоке и говеди. Међу њима је био један мањи во, кога смо одмах прозвали Зекоња. Од првих дана ми у интендатури смо завољели тога вола а касније и остали борци у батаљону?. Не бих могао објаснити због чега нам наш „Зекоња" постаде тако мио и драг, али ми га чувасмо као крајњу резерву батаљонске интендантуре.

„Зекоња" се убрзо навикао на наш војнички начин живота. Чим би осјетио да се спрема покрет батаљона, он као да би наслутио да ћемо да маршујемо и без тјерања стао у колону интендантуре. Маршовао је без напора. Навикао се и на дуге и врло напорне покрете. Код њега се тада не би осјетило да је превише уморан или да је „деморалисан", нити да је склон „дезертерсгву", осим кад би му се указала прилика да остане у некој штали пуној сијена и поред добре кравице. Но, до краја рата не би такве среће.

На застанку или краћем одмору „Зекоњи" би дозволили да оде у пашу. Тада би се постарали да га одведемо на мјесто где је трава што бујнија и сочнија. Понекад бисмо и претрпјели глад али

нијесмо хтјели да закољемо нашег доброг „Зекоњу". Нико се од бораца у батаљону није љутио због тога.

И тако, из дана у дан, из недјеље у недјељу продужавали смо му живот. Некад гладан, с нама заједно, а некад сит, наш „Зекоња" издржа све маршеве кроз Црну Гору, Босну, Банију све до Словеније. Ту дочека крај рата и остаде жив. Дочека и он слободу.

На крају, пошто је„Зекоња" дочекао крај рата, нико није имао срца да га закоље. Поклонили смо га једној партизанској породици која је без ичега била дошла на своје изгорјело огњиште. Дадосмо јој од срца нашег „Зекоњу" да има чиме да пооре своје њиве и да јој користи за друге радове.

Растадосмо се с њим са жељом да дуго живи и буде од што веће користи тој партизанској породици.

Радош ПЕРИШИЋ-ПОП

ЈОЦОВО „АНКЕТНО ЛИШЋЕ"

Рат је тек завршен. Јоцо се полако прилагођавао мирнодопском животу и раду у канцеларији. Добио је одговоран и, богме, доста лијеп посао кадровика, али да би га сасвим „утемељио", мора да обави огроман административни посао — да комплетира анкетне листове за све комунисте.

Ах, то „анкетно лишће"! Много рубрика и питања на која треба дати прецизне одговоре. А изнад свега — карактеристике. На мало прос^ора треба „насликати" свакога. Те каквог је поријекла и прошлосги, те како је ступио у покрет, како се држао у рату, каквог је карактера, како се „развија", како ради, — и још триста чуда. 'Ајде ти, мој брате, заврши све то о року.

Има Јоцо и сарадника — Пека Дајковића, приученог дактилографа. Добар је као лебац, што 'но се вели, али, брате, треба му патрола да би пронашао неко слово. На његову срећу, ни Јоцо не диктира сувише брзо. У питању је одговоран посао, па треба добро испећи сваку ријеч.

Шета Јоцо тако пространом канцеларијом, повремено стане па каже:

— Пиши, Пеко!

Пеко испружи оба кажипрсга Онај десни подигне мало више, јер њиме треба прво да удари, и тако спреман — чека.

— Пиши, Пеко! — понавља Јоцо, шпартајући десно-лијево, а расушени патос шкрипи ли шкрипи.

— Пиши, Пеко.. . Потиче из сиромашне сељачке породице, био је врло храбар борац и до крајности одан народноослободилачкој борби. Тачка.

Понавља то Јоцо по богзна који пут, па кад Пеко све стрпљиво откљуца испадну комунисти слични један другоме као јаје јајету. А како и неће. Били су готово сви из сиромашних сељачких поро-

дица. Да нијесу били до крајности одани не би ни постали комунисти. А пошто је рат завршен, чик ако смијеш, кажи да неко није био храбар борац.

И тако данима. Из стана зором у мензу, на доручак, па у канцеларију. Око подне на ручак, па опет у канцеларију — до мрклог мрака. А успут стално рачуна: оволико листова попуњено, онолико карактеристика завршено, остаје... Ух, много остаје!

Али ни то није једина Јоцова брига. Мора и он да се „развија". Увели средњошколску наставу, па Јоцо постао гимназијалац. Тек у мрак поједе неку црквицу у мензи, трчи у гимназију. А кад ћеш да учиш, сињи кукавче. Јест гимназија лијепа и корисна ствар, али, брате, анкетно лишће се прво мора завршити. А крај му се никако не види. Има тога чуда много. Они из дивизије као да не схватају Јоцове муке. Траже да се одговори на сваки рок. Наређење је наређење. Млађи мора да слуша без поговора. Сви понављају: нема више партизаније. Сад су обавезе друкчије. Све мора да се планира, а планови обавезно да се извршавају.

Тако Јоцо утонуо у тешке мисли на часу историје. Није да њега не интересује историја и они тамо египатски фараони, али што је пречe, пречe је. Кад би бар другови из батаљона слали мало потпуније карактеристике' Али они се, брате, некако укалупили, па све по једноме шаблону. То Јоцу просто душу поједе.

Од тог свог унутрашњег монолога Јоцо једва и да чује што професорица прича. А млада је и лијепа, враг је однио, када би било вргмена да се и о томе мисли. Наједном, професорица, ваљда да би пробудила и оне мање пажљиве, нешто повишеним гласом одекламова:

— Сад ће неко да нам нешто каже о египатском фараону Тутанкамону. 'Ајте... 'Ајте... Ви, друже, — и скоро као Пеко Дајковић испружи кажипрст. па га кобно упери баш Јоцу према грудима.

Добар, стари војник Јоцо се ипак не збуни. Брзо ђипи из потијесне клупе, па као „шарац" који не зна за застој — загрми:

— Потиче из сиромашне сељачке породице, био је врло храбар борац и до крајности одан народноослободилачкој борби...

Шћаше он тако и даље, али га громогласан смијех мало поколеба.

Митар ЂУРИШИЋ

КОМЕСАР МИЋУН

Комесар Седме омладинске бригаде од септембра 1944. до краја рата, Мићун Јауковић, рођен је маја 1916. године у селу Придворици недалеко од Шавника. Ту је од дјетињства уз гусле слушао пјесме о јунацима што су вјековима гинули у борбама против поробљивача да би њихова дјеца живјела слободно на својој земљи. Безброј пуга **је** његов поглед пратио слободан лет орлова и соколова изнад дурмиторских литица али он је врло рано схватио да потлаченима не сти-

же слобода на крилима соколова, нити уз гусле јаворове, већ у љутом боју против сзаког завојевача.

У раној младости је чуо јеку лењикског поклича која се ширила преко земаљске кугле и до посљедње дурмиторске колибе. Оштроумни дурмиторски дјечак још као ђак пљеваљске гимназије ступа у редове напредне омладине и с њом сања и размишља о слободи и срећнијем животу свих, а прије свега сиромашних и обесправљених људи. Осамнаестогодишњи гимназијалац учествује у штрајковима и демонстрацијама против злогласног буржоаског режима.

Први пут у вријеме петојануарских избора 1935. наступа на збору у Пљевљима као говорник у име напредне омладине и од тада врло брзо израста у истакнутог народног трибуна. А кад је на чело Комукистичке партије Југославије стао друг Тито да би је усмјерио према великим догађајима, Мићун ступа у Савез Комунистичке омладине Југославкје, а средином маја 1939. постаје члан КПЈ.

Године 1938. Мићун је један од организатора окупљања Дробњака и Ускока и њиховог учешћа у демонстрацијама у Никшићу, приликом доласка тадашњег предсједника владе Милана Стојадиновића на свечако отварање пруге Билећа — Никшкћ. Мићун се тада налазио на челу колоне од хиљаду одважних Дробњака која је преко Крнова, пјевајући слободол>убиве револуционарне пјесме, које су одјекивале огранцима планине Војника и пространом Крновском висоравни, хитале према Никшићу да изрази протест владајућем режиму.

Након што је почетком 1939. дипломирао на Правном факултету, у 23. години живота, учесник у свим бурним догађајима и немирном животу београдске студентске омладине прво запослење добија у свом Шавнику. Ту као члан КПЈ наставља револуционарни рад и упознаје све више људи из дурмиторског краја.

У јулским. данима 1941. године, када је КПЈ повела народе Југославије у ослободилачки рат против фашистичке немани, Мићун се као организатор налази на челу устанка у дурмиторском крају. Један]е од организатора и учесника првог ослобођења Шавника, 21. јула 1941. године, а одмах затим судјелује у организацији команде мјеста у Шавнику и првих народноослободилачких одбора на територији бившег шавничког среза.

Крајем јула припрема поход за ослобођење Никшића а почетком августа учествује у одбрани слободне територије Дурмиторског подручја, у борбама на Кркову и Крушеви, на комуникацији Никшић — Шавник. У новембру ради на формирању Ускочко-Дробњачког батаљона, с којим, у саставу Црногорског партизанског одреда, учествује у чувеној пљеваљској бици.

Послије неуспјелог напада на Пљевља и кратког боравка на Жабљаку, он поново одлази на терен око Пљеваља. На челу је јединице чији је задатак да помогне партизанима из Санџака у борби против четничких снага које су се, под окривљем Италијана, почеле организовати и врбовати сељаке из околине Пљеваља. Мићунова јединица је ушла у састав Првог Пљеваљског партизанског батаљона (као његова Прва чета), који је послије успјешно извршених акција

у току јануара 1942. године у околини Пљеваља ослободила Бољаниће, Ковач, Метаљку и, 28. јануара, ушла у Чајниче.

Након извршеног задатка и двомјесечног боравка око Пљеваља и Чајнича јединица из Дурмиторског одреда се враћа из Ча^нича на Жабљака Мићун с још седам другова одлази преко Горажда и Фоче у састав Дурмиторског батаљона „Војвода Момчило" који се налази око Калиновика. Убрзо се, међутим, разболио од тифуса, од кога се лијечи у фочанској партизанској болници. Тек послије опоравка он долази на Жабљак и прима дужност комесара Дурмиторског одреда.

Кад су се у мају 1942. године наше јединице морале повући из Црне Горе, Мићун се налази у Петом батаљону Четврте пролетерске бригаде, заузимајући разне руководеће дужности. У Четвртој бригади је све до априла 1943, када снаге НОВЈ ослобађају дурмиторско подручје и усмјеравају дејства ка Никшићу, Подгорици и Колашину. До средине маја обавља одговорне дужности у команди Дурмиторског подручја, а у петој офанзиви му се повјерава тешка и најодговорнија дужност: да заједно са Обрадом Цицмилом брине о спасавању дијела рањеника централне болнице. Прикупљајући рањенике са Вучева прешао је Сутјеску на зачељу ешелона тешких рањеника у последњем тренутку. Сам је изнио на леђима и спасио од сигурне смрти свога незаборавног школског и ратног друга Јошка Тањевића и јунака Јосифа Маловића.

Тих јунских дана, послије успјешно обављеног задатка, враћен је у дурмиторски крај, чији је народ требало поново подићи на устанак. Мићун је опет међу главним организаторима мобилизације свих снага за борбу. Утицајем на људе, прије свега личним примјером, снагом живе ријечи и снагом ауторитета успјешно је извршио и овај задатак. Захваљујући највећим дијелом његовој активности обновљена је и активирана снага Дурмиторског одреда. Народ је масовно устао покренут акцијом Комунистичке Партије коју су носили људи као што је био Мићун.

Народна власт је поново успостављена, хиљаде нових бораца је отишло у попуне и формирање нових бригада а бројни активисти су преузели организације и функције свих дјелатности на територији подручја. Цјелокупну активност и постигнуте резултате на покретању маса немогуће је одвојити нити замислити без личности Мићунове. Његова духовна и физичка снага као да је зрачила, вршила утицај на људе, на њихову активност и убјеђење. У првој половини 1944. године Мићун одлази са масом добровољаца и новомобилисаних бораца у наше партизанске јединице. Повјерена му је дужност комесара Девете прногорске бригаде. Убрзо је рањен, на положајима које је бригада држала у кањону Мораче.

Послије залијечења рана повјерена му је дужност команданта Дурмиторског подручја. С тог положаја, негдје у септембру 1944, долази на дужност комесара Седме омладинске бригаде „Будо Томовић". У њој је остао до краја рата.

У Седмој бригади је био знатан број бораца омладинаца с територије Дурмиторског подручја које је он лично у њу упућивао. Они су га одраније познавали као истакнутог руководиоца с дурмиторског подручја. Познавали су они свог комесара прије свега као искреног и

отвореног друга, правичног руководиоца који је знао да разумије људе, да схвати њихове тешкоће и невоље. Разговарао је с њима с пуно разумијевања, отворена срца, увијек добронамјеран, иако је понекад могао изгледати пријек у доношењу одлука. У свакој ситуацији, макар она била и најтежа, знао је да охрабри, да подигне и учврсги морал бораца. У разговору са њима био је јасан, разумљив и убједљив. Говорио је језиком који су сви могли разумјети. Понашањем и људским врлинама. које је посједовао брзо је стицао симпатије бораца, ауторитет и поштовање у бригади. Веома је бринуо о људима, особито о рањеним борцима. Добро је познавао менталитет и психологију људи свог краја и ширег подручја Црне Горе, а имао је смисла и за хумор и шалу.

Док се водила борба он је, заједно са командантом, био на истуреном положају — на главном правцу напада или тежишту одбране бригаде.

Послије ослобођења земље налазио се неко вријеме у политичком одјељењу Друге армије. Потом је до 1949. био комесар 9. дивизије у Оточцу и Карловцу и комесар дивизије КНОЈ-а у Сарајеву и Нишу. Након тога долази у Београд. У Министарству народне одбране бави се проблемима опреме и наоружања наше младе армије. На истим задацима ради и послије преласка на дужност у Војнотехнички институт, одакле је 1955. године упућен на дужност директора војног предузећа „Братство" у Новом Травнику. Ту га је народ Травника изабрао за посланика у Савезној скупштини.

Са ове дужности се 1959. године поново враћа у Војнотехнички институт у коме ради као један од помоћника руководиоца ове установе. С те дужности је демобилисан марта 1961. године и прима дужност помоћника генералног директора заједнице Југословенских жељезница. Од 1963. године је секретар Одбора за саобраћај Савезног вијећа Савезне скупштине. На тој дужности је и умро 1967. године.

Митар ПИЛЕТИЋ

КОМАНДАНТ КРЦУН

Горњи Цеклин, мјесто у коме је рођен Крцун Машановић, дијете Партије и касније јунак револуције, прво је црногорско село, и не само црногорско, у коме су комунисти прије рата, добровољним радом подигли Раднички дом, односно први сеоски народни универзитет у Црној Гори.

Зар је чудно што је Крцун Машановић, рођен у по много чему јединственом крају и одраставши у још јединственијим условима, у друштву врсних комуниста и великог броја тадашњих кандидата Партије који су то и постали. свим својим бићем био истински син Партије, а такав и јунак револуције.

Послије основне школе, која је за многе била једини и највећи наук, и Крцун Машановић је у свом сиромаштву, из куће богате

правим и истинским црногорским поштењем, пошао у надничаре. То, да би себи и своје колико-толико помагао. И то је био све до почетка рата.

А онда. . . Као да је вријеме које је толико неизвјесности носило радило и за Крцуна Машановића. Јер, дружећи се с врсним комунистима из Горњег Цеклина, у првом релу са својим рођаком Марком Машановићем, који је био ученик, предавач и директор комунистичког универзитета националних мањина запада у Москви, био је и остао вјечити и највећи његов, Крцунов учитељ. Огромна литература и још веће животно искуство стрица Марка учинили су да је Крцун постао и до посљедњег свог часа остао један од изузетних ликова Партије.

Још у вријеме одслужења војног рока у Боки которској повезао се са бокељским комунистима и одмах по изласку из војске 1932. године на Горњем Цеклину је примљен у КПЈ. Од тада почиње још активније да живи, мислећи на далеку будућност, која је чекала да отвори своје замамне двери. У чувеним белведерским демонстрацијама., као и у фебруарским 1935. године, које су добро протресле учмалоЦетиње Крцун Машановић је био један од најактивнијих учесника. Борац, који није могао да буде више ни у близини Цетиња, ни у Црној Гори, одмах је ухапшен, и као тешки политички кривац као непријатељ тадашњег режима и уосталом као значајан комуниста, кренуо је оним познатим путем тадашњих револуционара од цетињског казамата Богдановог Краја, па преко Лепоглаве до затвора у Смедеревској Паланци, из кога је изашао уочи самог другог свјетског рата.

Чим су Италијани ушли у Црну Гору, Крцун Машановић је, као и толико изузетних родољуба-комуниста, почео да мисли на будућност, која нимало није била ружичаста. Организовао је сакупљање оружја, које су бивши југословенски војници бацали као баласт, тако да је Раднички дом у Горњем Цеклину био вјероватно највећа оружница и барутана у околини Цетиња.

У једној од већих борби у Црној Гори, приликом ослобођења Ријеке Црнојевића. ујутро 13. јула 1941. године, Крцун је био борац, као и два дана касније у засједи на Кошћелама, изнад Ријеке Црнојевића на путу ка Цетињу, гдје су устаници ликвидирали комплетни моторизовани италијански батаљон.

А онда долази највећи поход и највеће искушење — напад на Пљевља, гдје су слабо наоружане црногорске јединице, јуришале на италијанска утврђења, на митраљеска гнијезда и топовске цијеви. Као већина бораца из Ловћенског одреда, који су ишли у бој до последње капи крви, и који су јуначки или гинули, или рањавани, и Крцун Машановић је из тог окршаја изашао с ранама. Баш због тих тешких рана није у Рудом 22. децембра 1941. године могао бити у строју пред врховним командантом другом Титом, али је ипак преболио до 17. јуна 1942. године, када је Врховни командант извршио свечану смотру тек формиране Четврте црногорске бригаде, у којој је Крцун Машановић. командир вода Друге чете Првог батаљона, поносно стајао. к

Овој бригади, дијелећи судбину бораца којима је тако добро командовас и два пута био рањен, припадао је све до 30. децембра 1943. године. С њсм је прошао Бугојно, Купрес, Мањачу, Ливно, Неретву, Сутјеску и Колашин. Овдје смо поменули само главна попришта, а колико их је још било на дионицама између ових мјеста.

Из четврте је Крцун дошао у Седму омладинску и на дан њеног формирања постављен за команданта Другог батаљона.

Читаву годину дана је он свој Други батаљон успјешно водио V све борбе које је бригада у том периоду имала: у долини Зете, око Никшића, за ослобођење Берана, по Бихору и Пештеру, те у завршним борбама за ослобођење Црне Горе.

Његов је батаљон врло значајну улогу имао у борбама код Бијелог Поља у децембру 1944, када је њемачким снагама, које су се повлачиле из Црне Горе, преко Лијеве Ријеке и Колашина, била упућена у сусрет читава дивизија од Пријепоља, преко Бродарева. ка Бијелом Пољу, с намјером да им олакша повлачење. Крцун се тада с багаљоном нашао директно на правцу иаступања ове њемачке дивизије, на положајима око Мумина крша и Слијепач-Моста и успио је да од 2. до 7. децембра задржи њен продор према Мојковцу и при том јој нанесе знатне губитке. У току тих неколико дана батаљон је по неколико пута противнападима враћао већ изгубљене положаје и тако задржавао далеко јаче снаге.

То су биле и последње борбе Другог батаљона док је Крцун био његов командант, јер одмах послије тога одлази на дужност замјеника команданта, да би у марту 1945. постао и командант Седме бригаде.

Дужност чоманданта преузео је од прослављеног Ника Стругара. Он одмах с бригадом учествује у операцијама за ослобођење Сарајева. непосредно руководећи борбама у Горњој Прачи, око Јахорине, на домаку Требевића, затим око Трнова, да би 6. априла ослободио Илиџу.

Слиједили су даљи маршеви према Словенији, кроз борбе око Босанског Новог, Дуге Ресе и Карловца, форсирање Добре и разбијање Нијемаца и усташа на другој обали ове ријеке, да би бригада 8. маја избила на Зидани Мост и узела учешће у заробљавању 7. СС дивизије „Принц Еуген".

За Крцука рат није ни онда био завршен. Бригада је распоређена у рејону Кутине и Иванић-Града. У љето и јесен 1945. уништавала је по Мославини остатке разбијених усташа, званих крижара.

У том релативно кратком периоду послије завршетка рата, у релативно миркодопским условима, Крцун је био одличан организатор. Тада се отпочиње са савременом планском обуком јединица, врши се реорганизација штабова и команди и ту његове способности долазе до пуног изражаја. Он обилази јединице, савјетује и поучава.

Са ове дужности долази у Црну Гору, на његово родно Цетиње, и преузима дужност команданта Прве црногорске бригаде Шесте дивизије КНОЈ-а. Тамо га већ чекају борбе са остацима четничких банди.

Кукавички пуцњи из четничке засједе 20. фебруара 1946. у Брајићима прекратили су живот јунака и револуционара.

Био је храбар, али није волио да прича о себи. А велика је то штета, јер су многи догађаји остали непознати. Волио је људе и онда кад их је критиковао, борио се за њих и онда кад су посустајали. Знао је да поспаност, изнемоглост, па и моментални очај није кукадант већ и друг Крцун. како смо га обично ословљавали.
вичлук борца већ тренутна слабост. Зато је био не само друг коман-

У нечему је био и изузетан: ево га, тих и смирен у животу, а ево га, у борби храбар и одлучан у командовању, ево га, до краја близак борцима и младима, али и без фамилијарности у односима.

Његова мирноћа и у најтежим часовима омогућавала му је да реагује брзо, али никада брзоплето. Ни у часовима критичних ситуација нијесу се на његовом лицу могли запазити трагови јачих узбуђења. То је давало сигурност његовим борцима. Ако би се и наљутио, остајао би у границама и рекао што је заиста и требало рећи, тако да су његове оијечи примане к срцу.

Читавог живота другима је желио добро. Себе није штедио, није тражио олакшицу. Дијелио је посљедње оброке, уступао свог коња посусталом борцу, у хладној ноћи остајао уз стражара да му олакша дужност. Био је љут на свог комесара батаљона што се побринуо да му добави балонче с водом у оним љетним данима на Пештеру, јер је цио батаљон био жедан. Био је љут на друге кад су узимали плијен од заробљених непријатеља и дијелили га по штабовима.

Опраштајући се с њим, сјутрадан након погибије, политички секретар ПК КПЈ за Црну Гору Блажо Јовановић рекао је, између осталог, и ово: „Својом борбом и својим радом, часно, величанствено и достојанствено одужио се свом народу. Наш народ не може да заборави таквога сина и вјечно ће му бити захвалан".

Ђуро БАТРИЋЕВИЋ
Лука ЧЕЛЕБИЋ

Документарне фотографије

БУДО ТОМОВИЋ, народни херој, секретар ПК СКОЈ-а за Црну Гору и Боку, члан ЦК Скоја, ПК КПЈ за Црну Гору и Боку и члан Главног штаба НОПО за Црну Гору. Његово име је носила Седма омладинска бригада.

Делегати долазе на Први конгрес Антифашистичке омладине Црне Горе и Боке, Колашин, 25. новембар 1943.

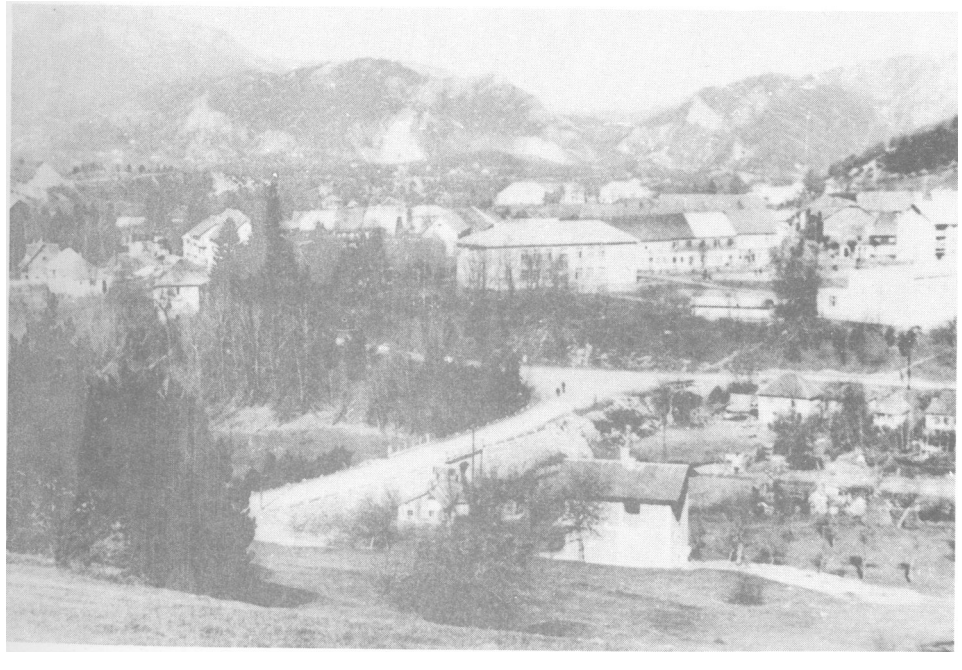

ц1н°е^Р^Горе^КОЛаШиПа, У Средиши 32^Р^ада У К°J°) И одржан Први конгрес омладине

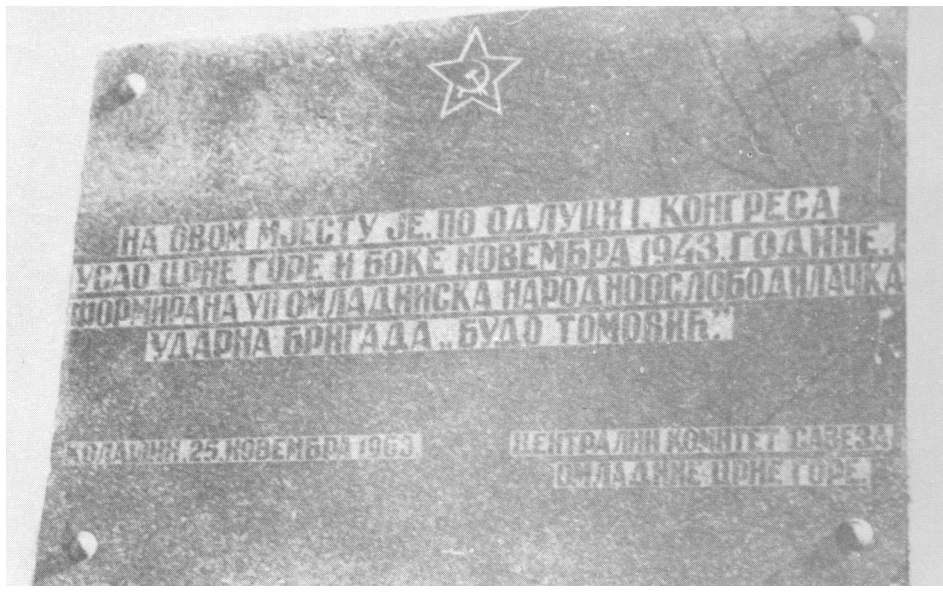

Спомен-плоча на згради у Колашину испред које је формирана Седма бригада.

Политички комесар Другог корпуса Митар Бакић говори окупљеним борцима на дан формирања Седме бригаде.

Командант Треће дивизије Радован Вукановић говори борцима бригаде на дан формирања.

Политичкн комесар бригаде Никс Ђаконовић говори иа ***дан формира*** н>и ***бригаде у Колашину.***

Народни херој Нико Стругар, први командант бригаде.

Нико Ђаконовић, први комесар бригаде.

Штаб Седме омладинске бригаде; с лијева на десно: Салих Радончић, Николз. Ђаконовић, Нико Стругар, Јоцо Ђерковић и Драгутин Радовић.

Штаб Првог батаљона; с лијева на десно: Василије Ковачевић—Мића, Благоје Перуновић, Владо Лакић и Милорад Ивановић.

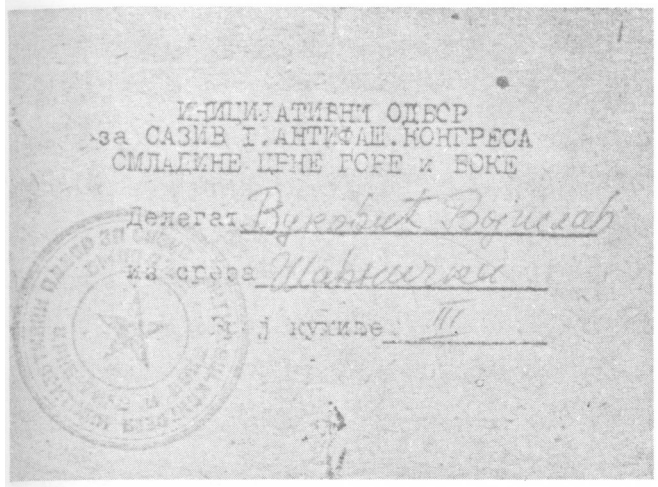

ИНИЦИЈАТИВНИ ОДБОР
за САЗИВ I АНТИФАШ. КОНГРЕСА
СМЛАДИНЕ ЦРНЕ ГОРЕ и БОКЕ

Делегат Вукелић Вујица

из среза Шавникског

Број кутије III

Пропусница делегата Првог омладинског конгреса.

Политодјел Треће дивизије, стоје с лијева на десно: Никола Гажевић, Вјера Ковачевић, Бошко Ђуричковић (руководилац политодјела) и Божидар—Бошко Брајовић; чуче: Никола Дарчевић и Ацо Вукотић, Колашин, фебруар 1944.

Артиљерија Треће дивизије пролази кроз Платије на путу за Пипере, април 1944.

Милица Башић, погинула априла 1944. код Даниловграда.

Раденко Копривица, помоћник комесара Друге чете Другог батаљона; смртно рањен у Спужу, априла 1944. умро након три дана у Гостиљу.

Милорад Рачић, погинуо 18. априла 1944. године у селу Глибавцима у Горњем Пољу код Никшића.

бораца пратећег вода штаба *бригаде, Биоче, април 1944.*

Командант Трећег батаљона Јанко Магиановић, псгинуо у борби у Беранама 4/5. маја 1944.

Комесар и помоћник комесара бригаде, Никола Ђаконовић и Драгутин Радонић У народном колу на тргу тек ослобођених Берана, 5. маја 1944 ^адовић,

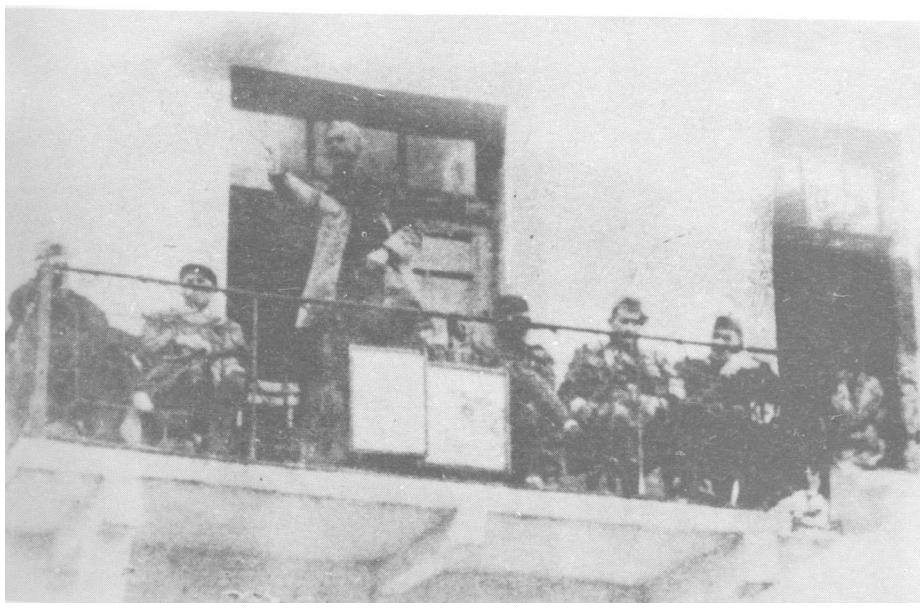

Нико Ђаконовић говори на митингу у ослобођеним Беранама, мај 1944

Њоко Пајковић и група чланова ПК Скоја за Црну Гору с Драгутином Радовићем и Видом Ђуричковићем приликом обиласка јединица Седме бригаде, Беране, мај 1944.

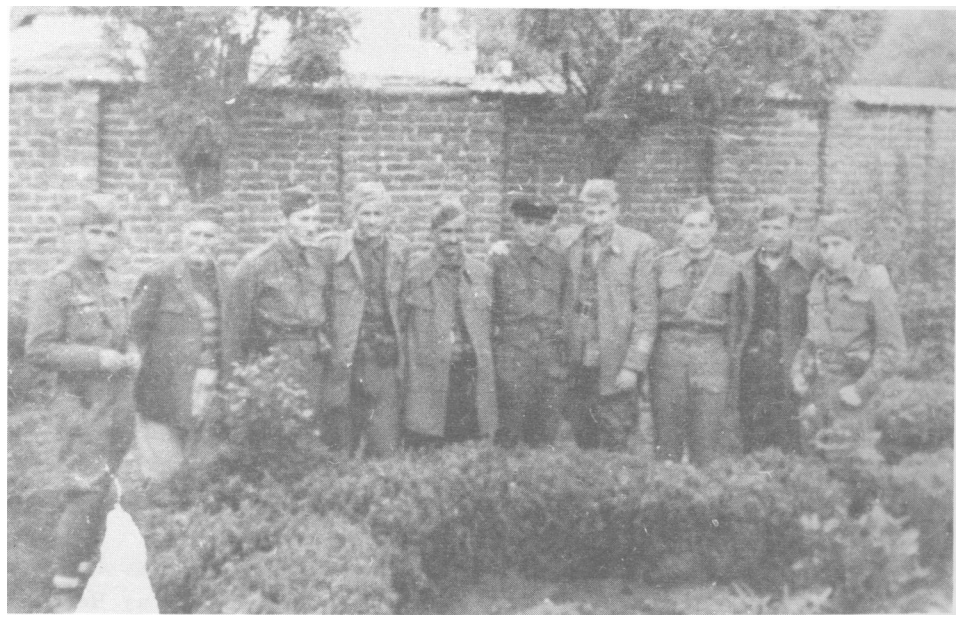

Штаб Седме бригаде с групом руководилаца, из Берана и старим Миљаном Ивановићем, Беране, мај 1944.

Дјввојке из Берана и околине које су свесрдно помагале болничаркама Седме бригаде у његовању рањеника.

Командант Другог батаљона (сједи) Крцун Машановић, с куририма; стоје с лијева на десн: Шћепановић, Вељко Татар и Спасо Вучинић.

Доктор Ђузепе Томајоло, љекар бригаде.

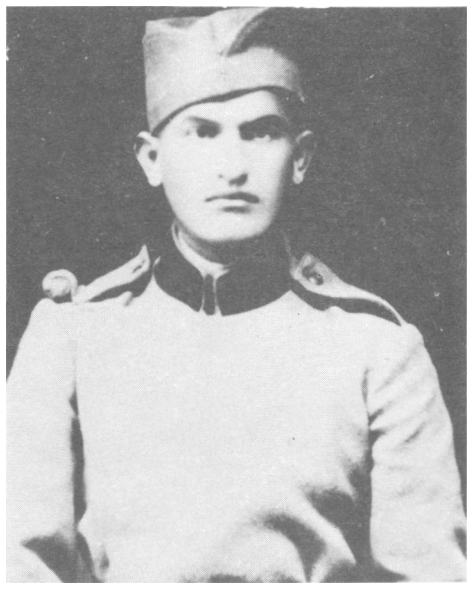

Борац пушкомитраљезац из Четвртог батаљона Велимир Кастратовић; погинуо 5. маја 1944. године у борбм за Беране, испред гимназије чији је ђак некада био.

Станко Амброзијев Ђерек, Далматинац; погинуо као курир Четвртог батаљона у Бихору, јуна 1944.

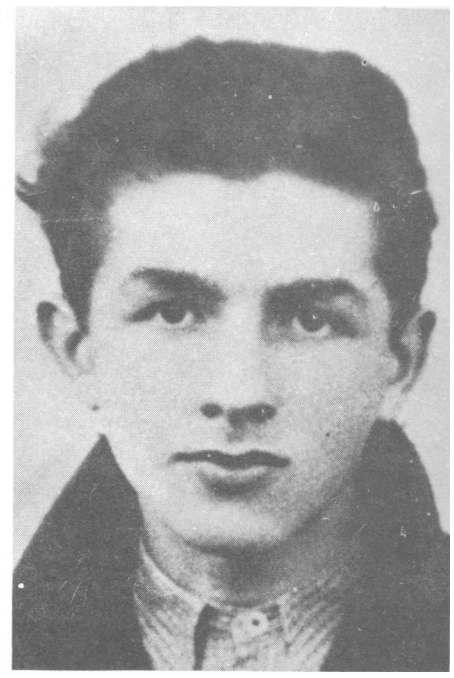

Арагослав Дедић, први руководилац скОЈ-а у Первоч *батаљону. •погинус.*

Кратак сан борца Седме бригаде у Радојевој Глави **тсод** ***Бијелог Поља,*** *МПЈ* ***1944***

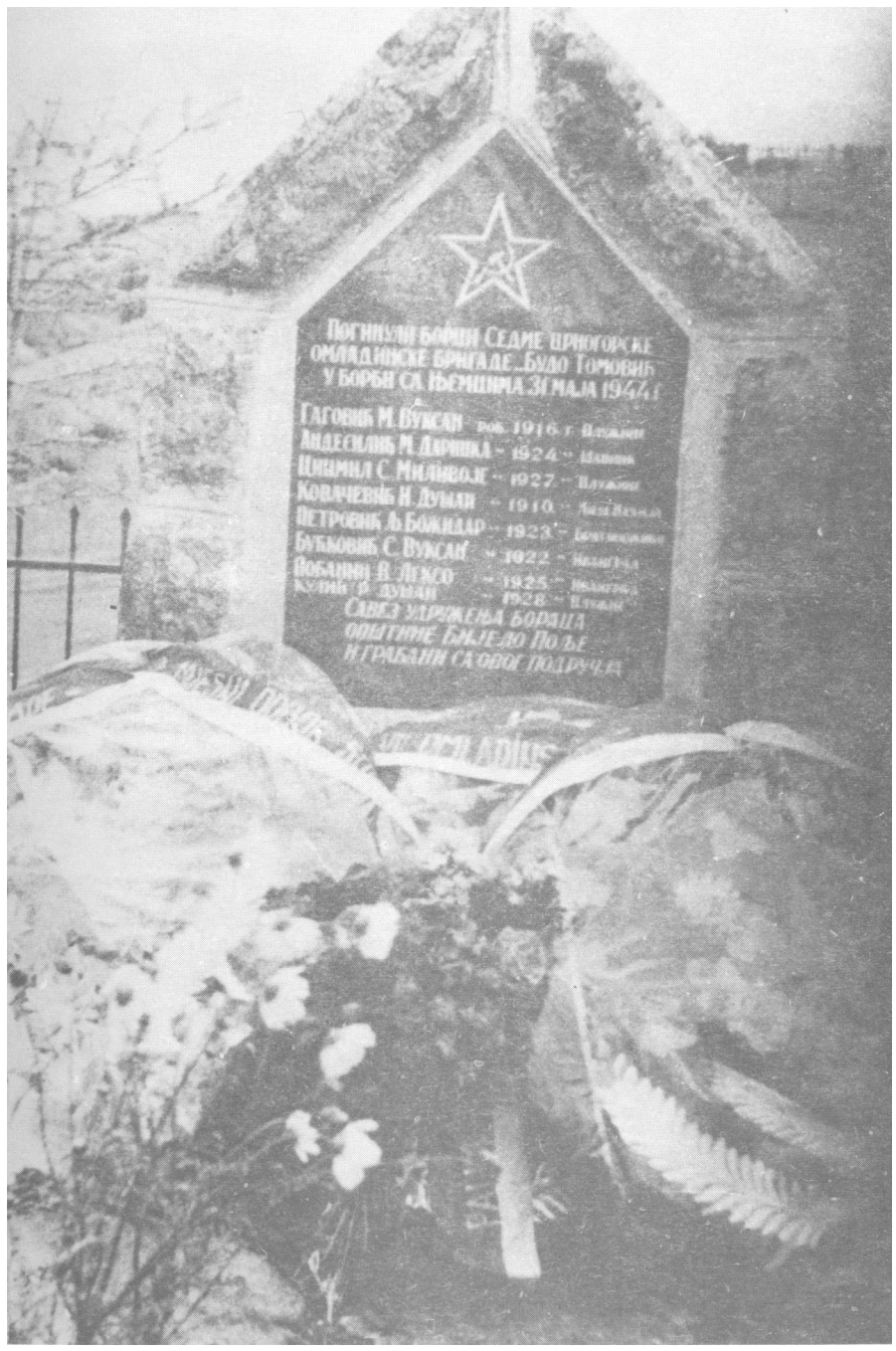

Спомепик борцима бригаде погинулим на Сокоцу 31. маја 1944.

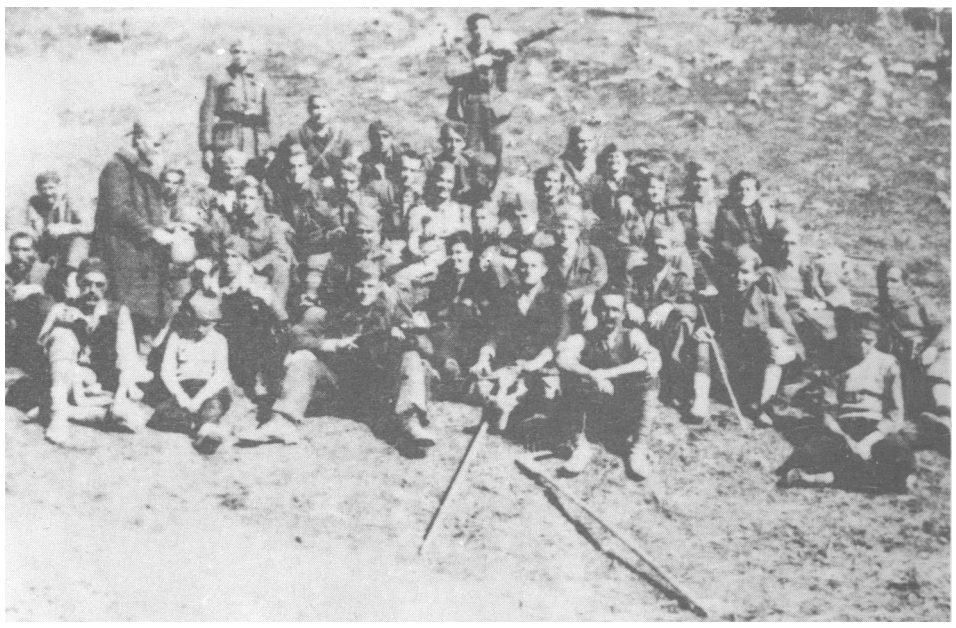

Дио Прве чете Првог батаљона у Кучима **си** *сељацима који врху пшеницу на гумну, љето 1944.*

Дефиле јединица Седме омладинске бригаде Колашг^н, 14. јул 1944.

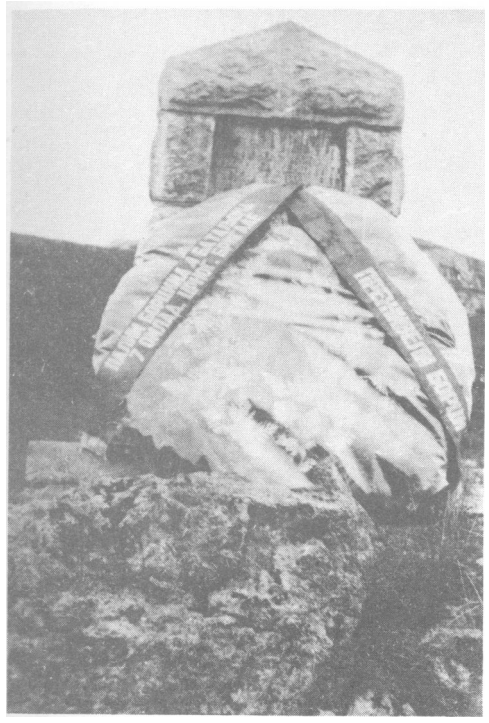

Споменик борцима Четвртог батаљона погинулим августа 1944. на Јаворју.

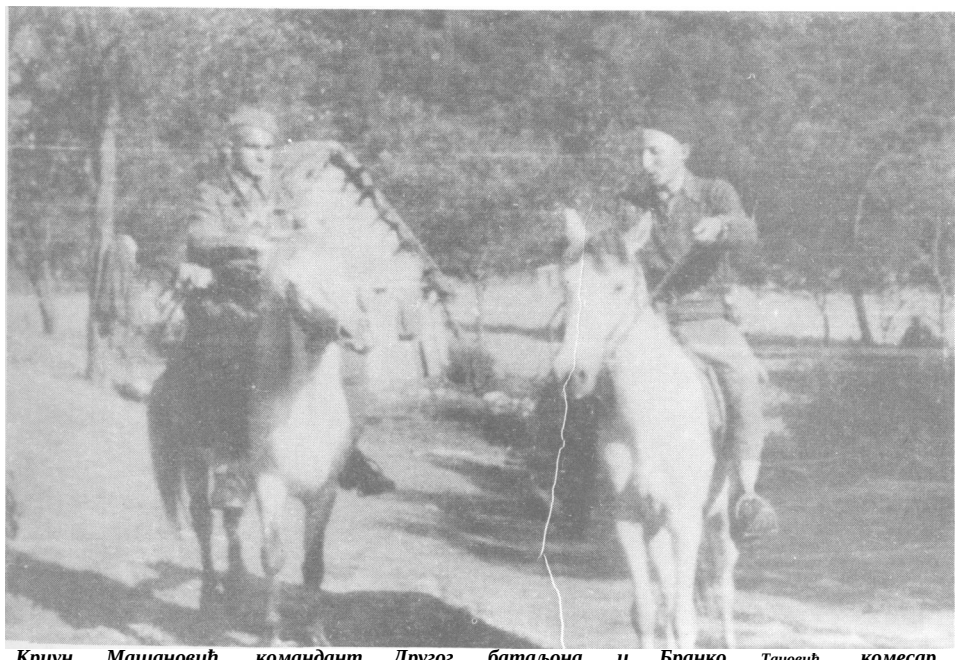

Крцун Машановић, командант Другог батаљона и Бранко Тацовић, комесар Ссдме бригаде, код Биоча, љето 1944.

Командант Треће дивизије Саво БуриН и командант Седме бригаде Нико Стругар.

За Седмом бригадом су се за вријеме дурмиторске операције повлачиле читаве колоне стараца, жена и дјеце испред четничких и њемачких јединица.

Миливоје Самарџић, комесар Омладинске чете, а затим треће чете Четвртог батаљона, погинуо на Јаворју августа 1944.

Група савезничких пилота који су се спустили из запаљених и оштећених авиона на ослобођену територију у Санџак, октобар 1944.

Народ Мораче преноси рањенике преко Сињајевине на Брезна, одакле су их савезнички авиони превозили за Бари у Италији, август 1944.

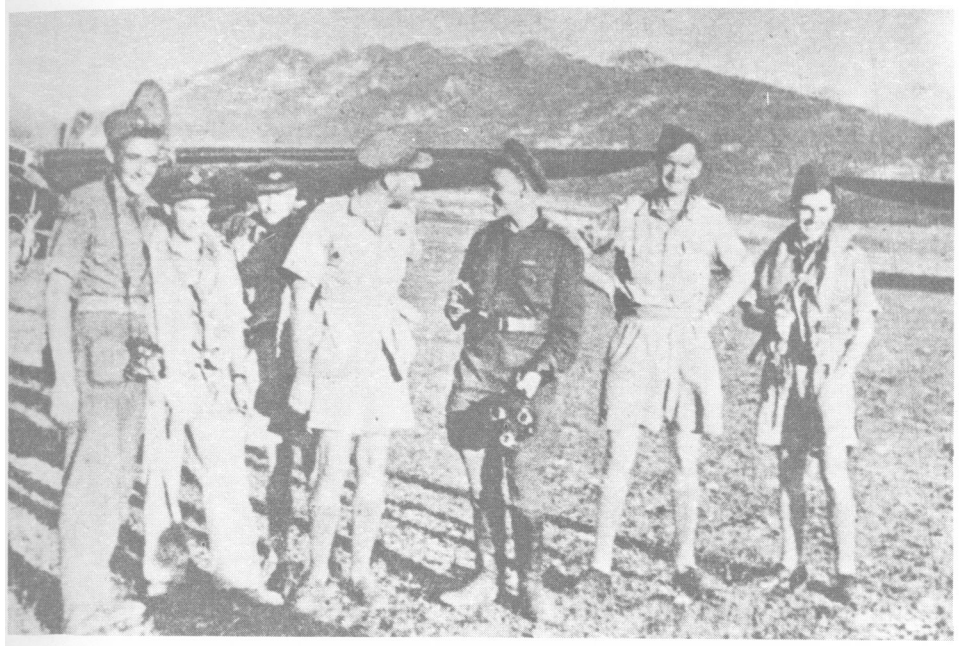

Савезнички авијатичари с партизанским фоторепортером и совјетским филмским сниматељем Муронцевим, Брезна, август 1944.

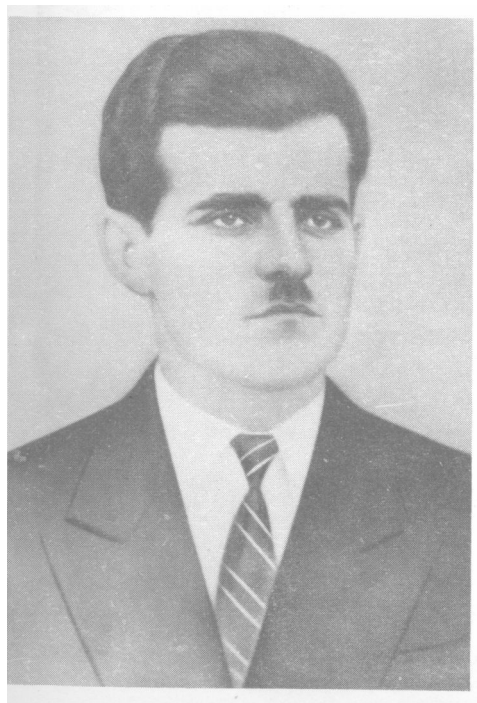

Илија Јововић, командир чете, погинуо на Маташеву октобра 1944.

Радован Папић, политички комесар Четвртог батаљона, погинуо на Маташеву октобра 1944.

Група старјешина Седме бригаде, с лијева на десно — у горњем реду: Јован Шабан, Бранко Савићевић, Никола Јелушић и Владо Милошевић, у доњем реду: Мињa Ковачевић, Вјера Ковач(вић и Новак Матијашевић.

Блажо Нилевић Ћако, колесар Треће чете Првог батаљона, погинуо 30. октобра 1944.

Милинко-Мато Церовић помоћник комесара чете у Четвртом батаљону, погинуо 19. маја 1944

Јоцо Ђерковић, Ђуро Јаковић, Мења Ковачевић и Бранко Савићевић.

Костадин-Коћа Поповић, помоћник комесара Друге чете Првог батаљона, погинуо 30. окгобра *1944. на Пештеру.*

Илија Пулевић, комгсар Друге чете Првог батаљона, погинуо 30. октобра 1944. на Пештеру .

Доктор Митар Пилетић, чика—Марко Жарковић, Никола. Јелушић и Олга Савићевић—Јелушић у Пешцима, јесен 1944.

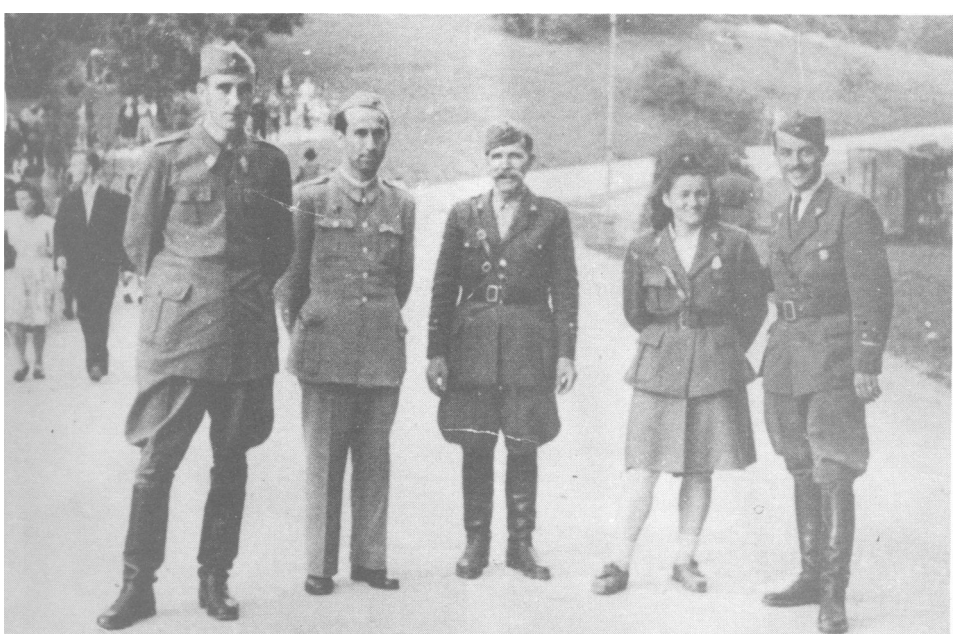

Мићун Јауковић, Марко Жарковић, Милева Крстајић и Божо Жарковић у Санџаку 1944. Други с лијева)е непознати друг из санџачких јединица.

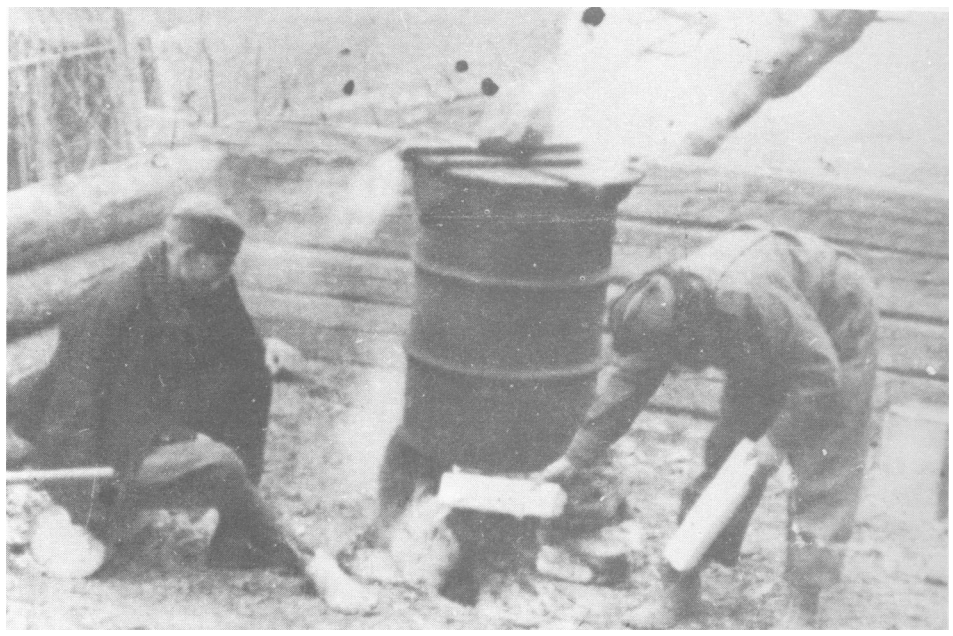

Припрема партизанског бурета (парионе) за дезинфиковање јединице.

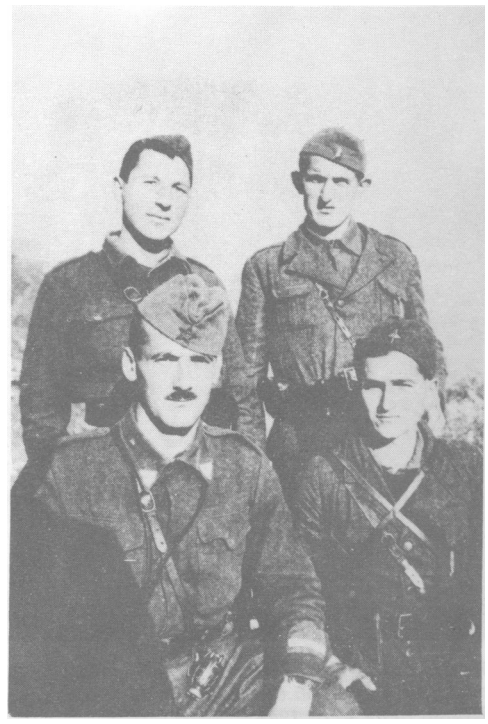

Павле Кнежевић и Михаило Вујовић (стоје) и Милутин Мићовић и Никола (сједе)

Колитет СКОЈ-а Другог батаљоиа, с лијева на десно: Иво Матовић, Загорка Ђурановић, Раде Пејовић, Вулка Дедовић и Милорад Радуловић, јесен 1944.

Командир Друге чете Трећег батаљона Милутин Мићовић с групом бораца саслушава заробљеног њемачког официра и војника на Оброву код Бијелог Поља, децембар 1944.

Курс командира чета при штабу Треће дивизије с Фјодором Махином, Беране, 1944.

Шефко Тоскић, један од најмлађих бораца Седме бригаде.

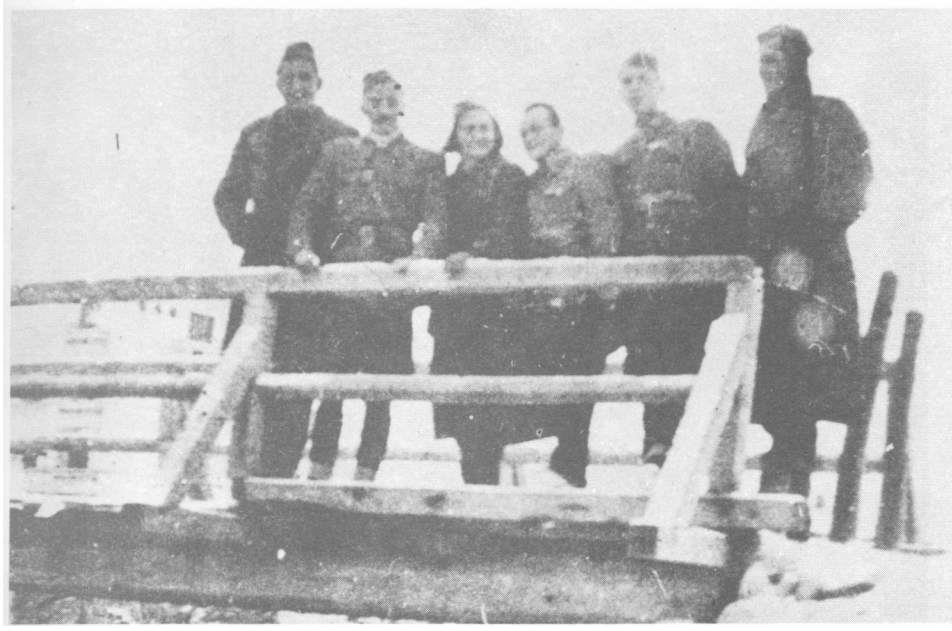

Саво Пићурић, Деса Пајковић (Срдановић), Божо Вујачић, Јово Алексић и Милош Радуловић, на мосту у Пећи, децембар 1944.

Фотографија нађена у џепу Вељка Шофранца, пушкомитраљесца Друге чете Четвртог батаљона погинулог у Луњама код Праче, 5. марта 1945 — , Јово Алексић, Божо Вујачић, Вељко Шофраниц, Милош Ћировић, Саво Пићурић и Андрија Калуђеровић (погинуо заједно са Шофранцем).

Четврти батаљон пред полазак на извршење задатка, уочи борбе за ослобођење Сарајева.

За вријеме сарајевске операције народ је преносио артиљеријску муницију до положаја наших јединица.

Сељаци пеку хлеб за бригаду, околина Сарајева, март 1945.

Група другарица бораца Седме бригаде, Трново, март 1945.

Борци Седме бригаде у колу с народом испод Трескавице, март 1945

Пренос рањеника за вријеме сарсјевске операције, март 1945.

ш

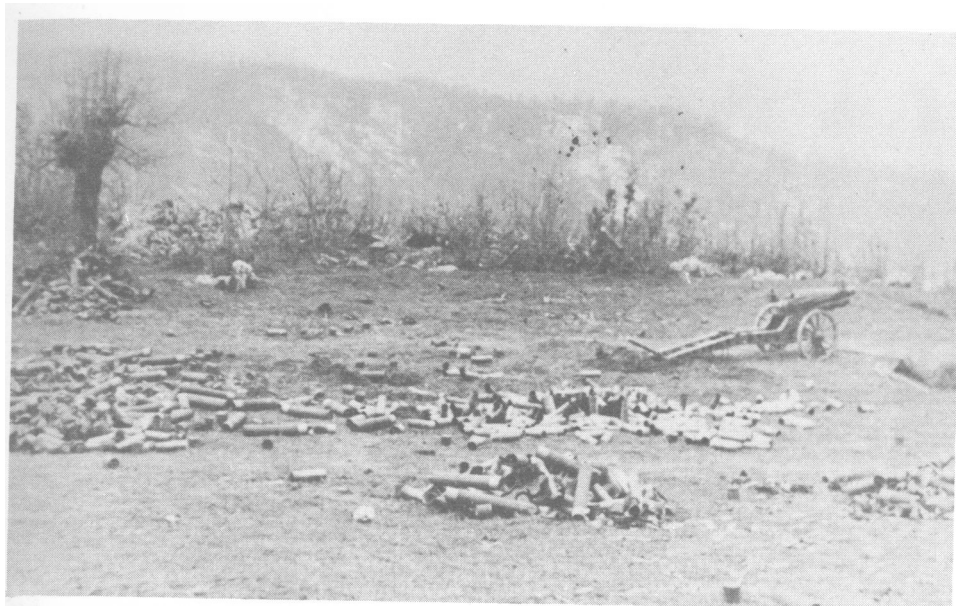

Њемачки топ напуштен од посаде након гито је из ње?а испаљена и последња граната на наше јединице на прилазима Сарајеву, март 1945.

Политички комесар бригаде Мићун Јауковић и курир Радојица Николић, Трново, март 1945.

Командант Седме бригаде Крцун Магиановић, комесар Треће дивизије Свето Радојевић и командант Приог батаљона Петар Војводић.

Учесници војно-политичког савјетовања дивизијског, Трново, март 1945.

Петар Војводић, Видоје Жарковић и Душан Булић с групом старјешина и курира Првог батаљона. Посљедњи с лијева (клечи) курир Саво Цвјетић, један од најмлађих бораца бригаде.

Када је бригада ослободила њихова села око Фоче пожурили су из збјегова својим кућама.

Петар Војводић с групом руководилаца Првог батаљона, рејон Трнова, март 1945.

Командант бригаде Крцун Машановић, погинуо као командант бригаде КНОЈ 1946.

Комесар бригаде Мићун Јауковић.

Патрола Седме бригаде под Трескавицом, фебруара 1945.

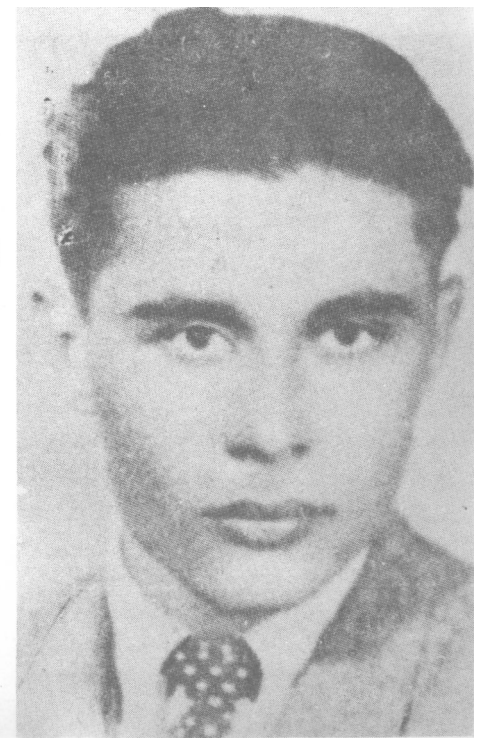

Крсто Кривокапић, пјесник, руководилац пропагандног одсјека бригаде, погинуо у Илџи код Сарајева априла 1945.

Прва чета Првог батаљона у покрету.

Група бораца Седме бригаде поред дивизијске болнице, Илиџа, април 1945.

Згариште на цести Блажуј—Кисељак, 8. април 1У45.

Друга чета Првог батаљона у завричим операцијама.

Осматрачи Седме бригаде на Требевићу, март 1945.

Помоћник комесара Другог батаљона Милован Шљиванчанин, комесар бригаде мипун Јауковић и обавјештајни официр бригаде Иво Мијатовић с командантом комесаром Првог батаљона Петром Војводићем и Душаном Булићем

Командант и комесар бригаде Крцун Машановић и Мићун Јауковић, на бригадном командном мјесту, у вријеме сарајевске операције.

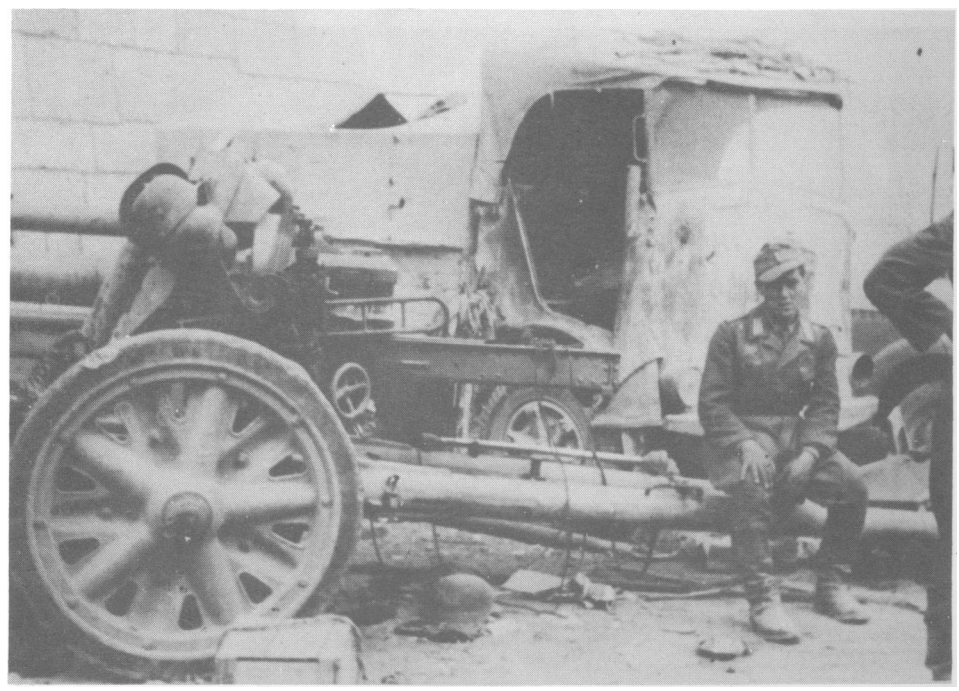

Тешко је доживио коначан слом.

Група бораца Првог батаљона с домобранима који су се предали код Сарајева, април 1945.

Група бораца Првог батаљона разговара с постројеним домобранима који си се предали код Сарајева, 6. април 1945.

Комесар Трећег батаљона Гавро Терзић (стоји) с групом политичких комесара и замјеника; у доњем реду с лијева на десно: Михаило Вујовић, Миладин Павићевић, Милан Радић, Јован Жарковић и Душан Богавац, Зидани Мост, 16. мај 1945.

Видоје Жарковић.Митар Ђуришић и Вељко Татар,

Петар Војводић с командама Прве и Треће чете Првог батаљона.

Командант Трећег батаљона Јован Татар (сједи на столици, у средини) с групом старјешина из батаљона.

Чишћење оружја након завршене борбе.

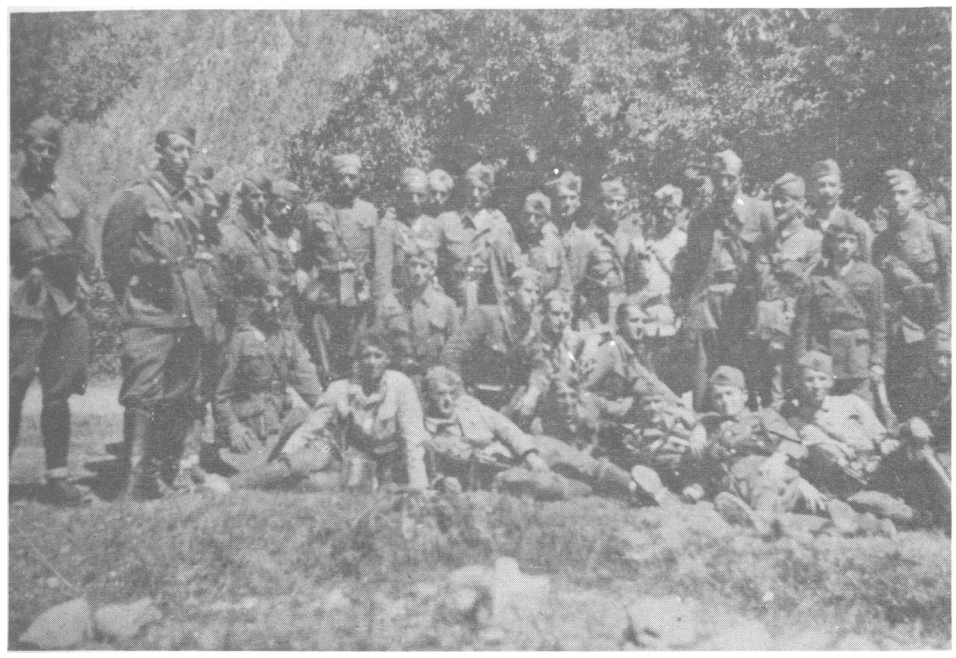

Комесар бригаде Мићун Јауковић с руководиоцима Трећег батаљона, Зидапи Мост, 16. мај 1945.

Командант бригаде Крцун Машановић, обавјештајни официр Иво Мијатовић, фоторепортвр Божо Рабреновић и још два ***друга, Словенија, мај 1945.***

Погинули борци
и старјешине бригаде

Санитетска чета бригаде; у првом плану Деса Даниловић, комесар и Војин Перовић, командир чете.

Њемачки заробљеници у Зиданом Мосту чисте терен на коме је стајало заплијењено оружје и опрема.

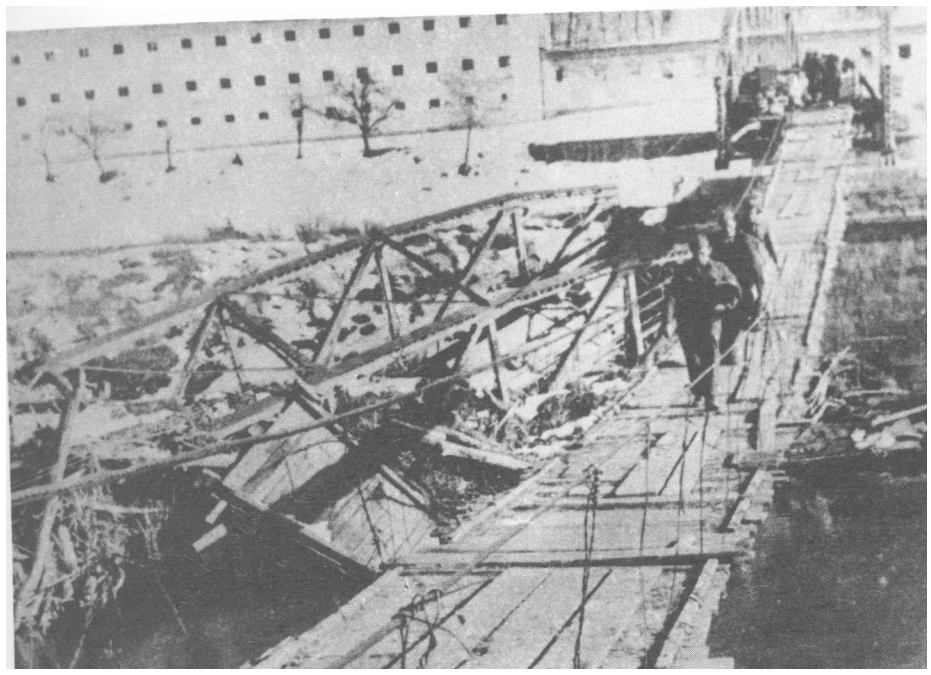

Прелаз* преко Дрине, *Фоча јануар 1У4о.

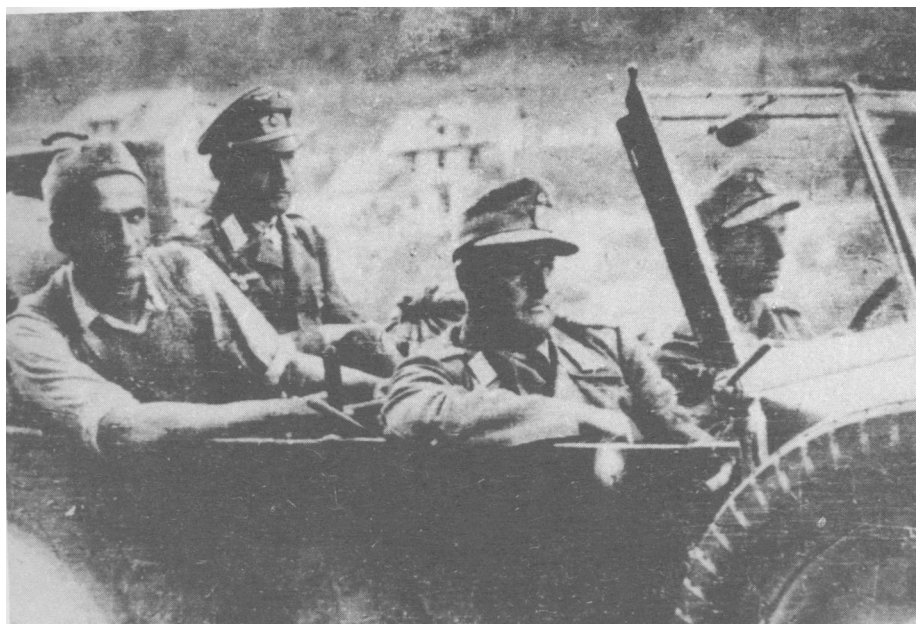

Петар ВавобиК спроводи заробљеиог командаита 7. СС дивизи)е „Принц Еуген« генерала Шмитхубера.

ПОГИНУЛИ БОРЦИ И СТАРЈЕШИНЕ

АВДИЋ Хајрудинов ЋАЗИМ, рођ. 1926. у Бишеву, Рожаје, 1. чета **4.** батаљона, **погинуо** 24. јануара 1945. на Сјенокосу код Горажда.

АЛВАЂУХИН КУЖЕК, рођ. 1900. у Кондуги, Чељабинск, СССР, 2. чета 2. батаљона, погинуо 21. јуна 1944. на Превији код Бијелог Поља.

АЛЕКСИЋ Милисавов НЕЂЕЉКО, рођ. 1918. у Пошћенском Крају, Жабљак, 2. чета 2. батаљона, погинуо 1. јануара 1945. на Мушином кршу код Бијелог Поља.

АНДЕСИЛИЋ Милијин БИДОЈЕ, рођ. 1923. V Вирку, Жабљак, 1. чета 4. батаљона, погинуо 25. априла 1944. у Равној Ријеци, Бијело Поље.

АНДЕСИЛИЋ Милошева ДАРА, рођ. 1922. у Комарници, Шавник, 2. чета 2. батаљона, погинула 31. маја 1944. на Сокоцу, Пештер.

АНЂЕЛИЋ Стеванов ВАСИЛИЈЕ, рођ. 1926. у Дапсићима, Иванград, 3. чета 1. батаљона, погинуо 21. јуна 1944. на Превији код Бијелог Поља.

АНЂИЋ ВОЈИСЛАВ, родом из Будимља, Иванград, 3. чета 1. батаљона, погинуо 19. јуна 1944. на Градини код Бијелог Поља.

АНЂИЋ ЛЕКСО, рођ. 1925. у Будимљу, Иванград, 3 чета 1. батаљона, погинуо 2. децембра 1944. на Мушином кршу код Бијелог Поља.

АНТОНОВИЋ Ђорђијев БРАНИСЛАВ, рођ. 1924. у Плаву, 3. чета 4. батаљона, погинуо 4. јуна 1944. у Јаворовој, Бихор.

АПРЦОВИЋ Антов ВЕЉКО, рођ. 1924. у Осојном Ораху, Плужине, погинуо 1944. код Берана.

АЏИЋ Обренов ЈЕВРЕМ, рођ. 1905. у Лисини, Плужине, погинуо августа 1944. код Шавника.

АЏИЋ Симов МИЛЕТА, рођ. 1925. у Лисини, Плужине, погинуо **1944.** у Кучима.

АШАНИН БРАНИСЛАВ, 3. чета 4. батаљона, погинуо 21. августа **1944.** на Јаворју, Колашин.

АШАНИН Илијин ВЛАДО, рођ. **1921.** у Тепеима, Жабљак, командир **2.** чета **2.** батаљона, погинуо **17.** марта **1945.** на Рудом брду, Прача.

БАБИЋ ДАНИЈ10, рођ. 1924. у Шекулару, Андријевица, 2. чета 3. батаљона, погинуо 1. јануара на Развршју, Мојковац.

БАБИЋ Антов ЈОВАН, рођ. 1925. у Бару, 3. чета 4. батаљона, погинуо 7. јуна 1944. у Јаворовој, Бихор.

БАБОВИЋ ДРАГО, рођ. 1926. у Петњику, Иванград, 3. чета 1. батаљона, погинуо 19. јуна 1944. на Градини, Бијело Поље.

БАБОВИЋ МИЈ1АН, рођ. 1923. у Будимљу Иванград, 2. чета 2. батаљона, погинуо 2. децембра 1944. у Равнот РиЈеци, Бијело Поље.

БАРЈАКТАРЕВИЋ ВУКАЈЛО, рођ 1923. у "Калудри, Иванград, 2. чета 2. батаљона, погинуо 4. децембра 1944. на Мушином кршу, Бијело Поље.

БАРЈАКТАРЕВИЋ ПЕТАР.. родом из Петњика, Иванград, 3. **чета** 1. батаљона, рањен на Семољу, подлегао августа 1944.

БАРЈ10В Милоша ТИОСЈ1АВ, рођ, 1926. у Бинићима, Рашка, 1. чета 2. батаљона, погинуо 5. маја 1945. у Скупици, Карловац.

БАРЈ10В Драгића ТИХОМИР, рођ. 1925. у Бинићима, Рашка, 1. чета 2. батаљона, погинуо 5. маја 1945. у Скупици, Карловац.

БАРОВИЋ Савова МАРИЦА, рођ. 1924. у Бандићима, Даниловград, 2. чета 2. батаљона, погинула 25. октобра 1044. у Дујкама, Пештер.

БАТУТА Војиславов ЂОРЂЕ—1ЂОКО, рођ. 1921. у Грбљу, Котор, 1. чета 1. батаљона. погинуо 10. априила 1944. на Тарашу, Даниловград.

БАШИЋ Илијина ГРАНА, рођ. 1907. у Гостиљу, Даниловград, погинула 1944. код Бијелог Поља.

БАШИЋ МИЛИЦА, рођ. 1926. у Лугама, Иванград, 1. чета 1. батаљона, погинула 10. априла 1944. у Лалевићима, Даниловград.

БЕГОВИЋ НЕНАД, рођ. у Бијелој, Шавник, курир 2. батаљона, умро 24. децембра]944.

БЕЋИРОВИЋ Савов РАДЕ, рођ. 1923. у Љевиштима, Колашин, 2. чета 1. батаљона, погинуо 21. марта 1945. на Присоју, Сјетлина.

БИБИЋ Миралемов ЋАЗИМ, рођ. 1912. у Радетини, Рожаје, 3. чета 2. батаљона, умро од промрзлина 11. фебруара 1945.

БИЈЕЛИЋ Стојанов МИЛЕ, рођ. 1923. у Барама, Шавник, 3. чета 2. батаљона, погинуо 10. априла 1944. у Спужу.

БИЈЕЛОВИЋ Арсенов МИЛОРАД, рођ. 1926. у Велимљу, Никшић, 3. чета 4, батаљона, погинуо 23. априла 1945. у Бидевији, Босански Нови.

БЈЕЛАНОВИЋ Лукин ВУКОСАВ, рођ. 1920. у Великој, Плав, погинуо 1944. у Прибоју на Лиму.

БЛЕЧИЋ Нађељков АНЂЕЛКО, рођ. 1921. у Сељанима, Плужине, 1. чета 4. батаљона. погинуо 4. децембра 1944. у Равној Ријеци, Бијело Поље.

БОБИЧИЋ Павићев ВОЈИСЛАВ, рођ. 1926. у Вучици, Даниловград, 3. чета 4. батаљона, погинуо 21. августа 1944. на Јаворју, Колашин.

БОГДАНОВИЋ ИСИДОР, рођ. 1925. у Србији, 1. чета 2. батаљона, погинуо 8. маја 1945. у Стативама, Карловац.

БОГДАНОВИЋ Ђорђијев РАДОВАН. рођ. 1915. у Пишћу, Плужине, 2. чета 2. батаљона, погинуо 19. новембра 1944. на Развршју, Мојковац.

БОГЕТИЋ Радев НИКО, курир штаба, 3. батаљона, умро 1944. у Колашину.

БОЖОВИЋ Митров ВАСИЛИЈЕ, рођ. 1925. у Стијени, Титоград, 2. чета 3. батаљона, погинуо 23. октобра 1944. у Житнићима, Пештер.

БОЖОВИЋ Ћирков РАДОЈЕ, рођ. у Ублима, Кучи, 2. чета 2. батаљона, погинуо 25. августа 1944. на Ћернића гори, Крново.

БОЈОВИЋ АНКА, родом из Кањуха, Андријевица.

БОЈОВИЋ ВОЈИСЛАВ, родом из Кањуха, Андријевица .

БОРЧИЋ МИЛАН, рођ. 1924. у Будимљу, Иванград, 2. чета 2. батаљона, погинус 4. октобра 1944. у Тријебињу, Сјеница.

БОРИЧИЋ МИЛОВАН, рођ. 1924. у Полици, Иванград, 1. чета 4. батаљона, погинуо 21. августа 1944. на Јаворју. Колашин.

БОРИЧИЋ Перов СТАНКО, рођ. 1925. у Горажду, Иванград, 2. чета 2. батаљона, погинуо 20. јуна 1944. на Градини, Бијело Поље.

БОШЊАКОВИЋ Милована РАДОЈИЦА, рођ. у Лукама, Ивањица, погинуо марта 1945. у борбама око Сарајева.

БРАУНОВИЋ Гавров БОЖИДАР, рођ. 1920. у Прекобрђу, Колашин, 2. чета 4. батаљона, погинуо 10. априла 1944. на Тарашу, Даниловград.

БУБАЊА Бошкова МИЛИЦА, рођ. 1928. у Бубањама, Иванград, 1. чета 3. батаљона, погинула 21. априла 1945. код Босанског Новог.

БУДАЛИЋ Јоков РАДОВАН, рођ. 1919. у Ковачима, Никшић, рањен 1945 код Трнова, умро у болници у Мостару.

БУЛАЈИЋ Петров СТЕВАН, рођ. 1923. у Грахову, Никшић, 1. чета 2. батаљона, умро 28. јула 1944. у Колашину.

БУЛАТОВИЋ Заријин ДРАГОСЛАВ, рођ. 1927. у Ублима, Титоград, 1. чета 1. батаљона, погинуо 10. априлла 1944. на Тарашу, Даниловград.

БУЛАТОВИЋ Токов ИЛИЈА, рођ. 1910. у Спужу, Даниловград, погинуо октобра 1944. у Горажду.

БУЛИЋ МИЛИЋ, родом из Шекулара, Иванград.

БУЋКОВИЋ С. ВУКСАН, рођ. 1922. у Будимљу, Иванград, 2. чета 2. батаљона, погинуо 31. маја 1944. у Сокоцу, Пештер.

ВАСИЛИЋ МАРЈАНА ДРАГОЉУБ, рођ. 1926. у Горњој Краварици, Драгачево, Србија, 2. чета 3. батаљона, погинуо 6. маја 1945. у Бијелој Цркви, Карловац.

ВЛАХОВИЋ М. БОЖИДАР, родом из Роваца, Колашин, 3. чета 3. батаљона, погинуо 22. октобра 1944. код Дуге Пољане, Пештер.

ВЛАХОВИЋ САВА, родом из Колашина.

ВОЈВОДИЋ ЉУБИЦА, рођ. 1925. у Краљима, Андријевица, бригадна болница, погинула 24. маја 1944. у Беранама.

ВОЈВОДИЋ, 2. чета 2. батаљона. погинуо 31. маја 1944. на Сокоцу, Пештер.

ВОЈИНОВИЋ Крстов БОГДАН, рођ. 1924. у Војиновићима, Плужине, 3. чета 4. батаљона, погинуо 11. априла 1944. у Слатини, Даниловград.

ВОЈИНОВИЋ Костов ВОЈИСЈ1АВ, рођ. 192.7. у Војиновићима, Плужине, 3. чета 1. батаљона, погинуо 4. децембра 1944. у Бубањама, Беране.

ВОЈИНОВИЋ Михаилов СПАСО, рођ. 1911. у Развршју, Жабљак, 2. чета 4. батаљона, погинуо 6. марта 1945. у Луњама Реновица.

ВРБИЦА Јовов ПЕТАР, рођ. 1912. у Дуги, Никшић, погинуо 1944. код Колашина.

ВУЈАНАЦ Михаила БРАНИСЛАВ, рођ. 1924. у Зареву, Рашка, 2. чета 4. батаљона, погинуо 22. априла 1945. код Босанског Новог.

ВУЈАНАЦ Михаила НЕГОСАВ, рођ. 1925. у Зареву, Рашка, 2. чета 4. батаљона, погинуо 22. априла 1945. код Босанског Новог.

ВУЈОВИЋ Спасојев ЖАРКО, рођ. 1924. у Кочанима, Никшић, 2. чета 1. батаљона, погинуо 30. октобра 1944. у Андријевици.

ВУЈОВИЋ Николин ПЕТАР, рођ. 1924. у Комарном, Бар, 3. чета 1. батаљона, погинуо 6. марта 1945. у Сјетлини.

ВУЈОШЕВИЋ МИТАР, рођ. 1917. у ФуБдини, Титоград, 2. чета 1. батаљона, погинуо 29. јуна 1944. у Равној Ријеци, Бијело Поље.

ВУЈОШЕВИЋ Лукин САВО, рођ. 1921. у Дољанима, Титоград, 1. чета 3. батаљона, погинуо 4. маја 1944. у Беранама.

ВУКАШЕВИЋ Перов САВО, рођ. 1922. у Врањини, Цетиње, 3. чета 3. батаљона, погинуо 5. децембра 1944. на Градини, Бијело Поље.

ВУКИЋЕВИЋ Радојев" ЈАГОШ, рођ. 1926. у Цевору, Никшић, курир штаба бригаде, погинуо 19. новембра 1944. у Бијелом Пољу.

ВУКОВИЋ Костин ГОЈКО, рођ. 1927. у Мратињу, Плужине. погинуо 1945. код Тркова.

ВУКОВИЋ НИКОЛА, рођ. 1924. у Даниловграду, 4. батаљон, погинуо 26. октобра 1944. у Сјеници.

ВУКОВИЋ Николин СПАСОЈЕ, рођ. 1918. у Бандићима, Даниловград, 2. чега 2. батаљона. погинуо 5. маја 1944. у Беранама.

ВУКСАНОВИЋ Николин РАДИСАВ, рођ. 1923. у Крњој Јели, погинуо августа 1944. на Јаворју, Колашин.

ВУЛЕВИЋ БОГИЋ, рођ. 1924. у'Трешњеву, Андријевица, 2. чета 2. батаљона, погинуо 26. рна 1944. на Слијепач-Мосту.

ВУЛЕТИЋ БРАНКО,

ВУЧЕКОВИЋ ЈОВАН, рођ. 1925. у Плужинама, 3. чета 1. батаљона, погинуо 6. маја 1945. у Безјаковом Брду код Карловца.

ВУЧЕРАКОВИЋ Петров .ТОВАН, рођ. 11 ј>на 1925. у Крњицама, Бар, погинуо 4. маја 1945. у Безјаковом Брду код Карловца.

ВУЧЕТИЋ Милетин МИЛИЋКО, рођ. 1913. у Новшићима, Плав, 3. чета 4. батаљона, погинуо 23. октобра 1944. на Црном Врху,. Сјеница.

ВУЧЕТИЋ Спасојев ЋИРАК. рођ. 1924. у Граховцу, Никшић, погинуо 1944. код Берана.

ВУЧИНИЋ ВУКСАН, рођ. 1923. у Стијени, Титоград, 1. чета 1. батаљона, погинуо 29. јуна. 1944. у Равној Ријеци, Бијело Поље.

ВУЧКОВИЋ Јоков ПЕТАР, рођ. 1916. у Прекорници, Љуботињ, пратећа чета бригаде, погинуо 4. маја 1945. код Карловца.

ГАГОВИЋ АНТЕ, рођ. 1925. у Бару, 3. чета 4. батаљона, погинуо 7. јуна 1944. у Бихору.

ГАГОВИЋ Матијин ВУКСАН, рођ. 1920. у Безују, Плужине, 2. чета 2. батаљона, погинуо 31. маја 1944. на Сокоцу, Пештер.

ГАГОВИЋ Радојев МОМИР, рођ. 1928. у Плужинама, 3. чета 4. батаљона, погинуо 4. јуна 1944. на Црном врху, Бијело Поље.

ГАЈИЋ Јованов МИЈ10РАД, рођ. 1924. у Боботовом Гробљу, Никшић, 2. чета 2. батал-.она, погинуо 3. мартз 1945. на Рудом брду, Прача.

ГАРЧЕВИЋ ВУКИЋ, родом из Машнице, Андријевица, 1. чета 4. батаљона.

ГАШИЋ Петров МИЛОШ. рођ. 1922. у Црквичком Пољу, Плужине, 1. чета 4. батаљона, погинуо 6. децембра 1944. на Превијанском брду код Бијелог Поља.

ГЈ10МАЗИЋ Томов МОМИР МУЈО, рођ. 1919. у Рудиницама, Плужине, погинуо 1944. код Бијелог Поља.

ГОБОВИЋ Антин ЈОВАН, рођ. 1925. у Бару, 3. чета 4. батаљона, погинуо 7. јуна 1944. у Савином Бору, Бихор.

ГОЈ1УБОВИЋ ЈБУБО, рођ. 1924. у Бучу, Иванград, 3. чета 1. батаљона, гшгинуо 21. јуна 1944. на Градини, Бијело Поље.

ГОЈ1УБОВИЋ Бошков МАРКО, рођ. 1923. у Присојном Ораху, Плужине, погинуо 1944. у Шаранцима.

ГОРАНОВИЋ МАРКО, рођ. 1927. у Брајковачи, Жабљак, 2. чета 3. батаљона, погинуо 19. новембра 1944. V Бијелом Пољу.

ГРГУРОВИЋ Лукин ФИЛИП, рођ. 1925. "у Шкаљарима, Котор, 3. чета 1. батаљона, погинуо 4. априла 1945. на Очађелу, Сарајево.

ГРДАШЕВИЋ Милошев НОВАК, рођ. 1923. у Даљму, Даниловград, пошнуо у јесен 1944. на Трешњевику.

ГРДИНИЋ ТОМАШ, рођ. 1922. у Пољима Колашинским, Мојковац, 2. чета 4. батаљона, погинуо 14. августа 1944. у Пиперима.

ГРУЈИЧИЋ Новака ЂОРЂЕ, рођ. 1923. у Драглици, Титово Ужице, 2. чета 1. батаљона, погинуо 6. маја 1945. у Лукама, Карловац.

ГРЧИЋ Новака ЂОРЂИЈЕ, рођ. 1922. на Златибору, Србија, 3. батаљон, погинуо 6. маја 1945. у Лукама, Карловац.

ГУДЕЉ Гојков ЂУРО, рођ. 1927. у Враћеновићима, Никшић, погинуо 1944. код Лијеве Ријеке.

ДАРМАНОВИЋ ВУКСАН, рођ. 1924. у Братоножићима, Титоград, 2. чета 1. батаљона, погинуо 21. августа 1944. на Крнову.

ДАЦИЋ Јаковов МИЛУТИН, рођ. 1921. у Врелима, Жабљак, 2. чета 1. батаљона, погинуо 6. маја 1945. у Лукама, Карловац.

ДАЦИЋ Милошев РАДИСЛАВ, рођ. 1914. у Врелима, Жабљак, 2. чета 3. батаљона, погинуо 25. марта 1945. у Мојћевићима. Трново.

ДАШИЋ Милијин БАТРИЋ, рођ. у Загорју, Иванград, погинуо априла 1944. у Пиперима.

ДЕДИЋ ДРАГОСЛАВ. рођ. 1922. у Брскуту, Титоград, 1. батаљон, погинуо 19. јуна 1944. у Његобратини.

ДЕЛИБАШИЋ КОСТА, рођ. у Пјешивцима, Никшић, 2. чета 1. батаљона, нестао марта 1945. код Сјетлине.

ДЕЉЕВИЋ РАДИСАВ, погинуо 1944. код Сјенице.

ДЕШИЋ Живојина ВИКТОР, рођ. 1921. у Лиси, Ивањица, погинуо 2. априла 1945. код Босанског Новог.

ДОШЉАК ДАНИЈ10, рођ. 1922. у Ивангаду, 2. батаљон, погинуо 16. марта 1945. на Рудом брду, Прача.

ДРАГАНИЋ Драгов САВО, рођ. 1921. у Моракову, Никшић, 3. чета 4. батаљона, погинуо 22. јуна 1944. на Оброву, Бијело Поље.

ДРАГОВИЋ Петров ВУЧИЋ, рођ. 1912. у Улчинама, 2. чета 4 батаљона, погинуо 10. априла 1944. на Тарапту, Даниловград.

ДРАГОВИЋ СЛОБОДАН, рођ. 1924. у Ћуриоцу., Даниловград, пратећи вод 1. батаљона, погинуо 30. октобра 1944. у Гурдијељу, Пештер.

ДРАКИЋ САВО, рођ. 1919. у Бару, 3. чета 4. батаљона, погинуо 22. јуна 1944. на Оброву, Бијело Поље.

ДРАКИЋ Милов СТЕВАН, рођ. 1921. у Зал.еву, Бар, пратећи вод 4. батаљона, погинуо 23. фебруара 1945. у Барама, Реновица.

ДРАШКОВИЋ Миливојев ИЛИЈА, рођ 1907. у Пољима Колашинским, Мојковац, 3. чета 2. батаљона, погинуо 10. априла 1944. на Тарашу, Даниловград.

ДРОБЊАК МИЛИВОЈЕ. рођ. 1922. у Пријелогу, Бијело Поље, пратећи вод 1. батаљона, погинуо 4. јуна 1944. у Крушчици, Бихор.

ДУБЉЕВИЋ Нећељков БОШКО, рођ. 1915. у Дубљевићима, Плужине, 2. чета 3. батаљона, погинуо 18. априла 1944. у Горњем Пољу, Никшић.

ДУБЉЕВИЋ Спасојев МИЛИВОЈЕ, рођ. 1923. у Дубљевићима, Плужине, 2. чета 3. батаљона, погинуо 14. октобра 1944. у Дедовићима, Сјеница. ј

ДУБЉЕВИЋ Јовов РАДОЈИЦА, рођ. 1923. у Дубљевићима, Плужине погинуо 1944. код Сјенице.

ДУЈОВИЋ ДУШАНКА, 3. чета 4. батаљона, погинула 21. августа 1944. на Јаворју, Колашин.

ДУКИЋ МИЛИВОЈЕ, рођ. 1925. у Херцег-Новом, 2. чета 2. батаљона, погинуо 26. јуна 1944. на Градини, Бијело Поље.

ДУКИЋ МИЛИЧКО, родом из Андријевице.

ДУЛЕТИЋ НИКО, рођ. у Ластви (грбаљској), Котор, митраљески вод 3. батаљона, погинуо 18. априла 1944. код Никшића.

ДУМОВИЋ Стеванов САВО, рођ. 1910. у Вардиштима, Цетиње, 3. чета 3. батаљона, погинуо 3. јуна 1944. у Врешеву, Бихор.

ЋЕДОВИЋ Спасојев ИЛИЈА, рођ. 1906. у Црквици, Никшић, 3. чета 2. батаљона, погинуо 1. јануара 1945. на Развршју код Мојковца.

ЂЕРЕК Амброзија СТАНКО, рођ. 1925. у Виру, Дувно, Босна, курир 4. батаљона, погинуо 3. јуна 1944. у Крушчипи, Бихор.

ЂЕКИЋ Радованов РАЈКО, рођ. 1920. у Доњој Ржаници, Иванград, 2. чета 3. батаљона, погинуо 6. марта 1945. на Челопеку, Прача.

ЂИКАНОВИЋ Ђ. КРСТО, рођ. 1927. у Градачким Пољанама, Никшић, 1. чета 3. батаљона, погинуо 1. јануара 1945. у Улошевини, Мојковац.

ЂОРЂЕВИЋ Јанка ДУШАН, рођ. 1923. у Рашкој, Србија, 2. батаљон, погинуо 7. маја 1945. у Скупици, Карловац.

ЂОРЂЕВИЋ Милованов ЂОРЂИЈЕ, рођ 1927. у Дуги, Никшић, погинуо 1944. код Бијелог Поља.

ЂОРЂЕВИЋ Јованов КОНСТАНТИН, рођ. 1924. у Виру, Никшић, 1. чета 3. батаљона, погинуо 13. фебруара 1945. на Црном врху, Прача.

ЂУКАНОВИЋ, 1. чета 3. батаљона, погинуо 3. децембра 1944. на Оброву. Бијело Поље.

ЂУКАНОВИЋ НИКО, рођ. 1895, у Грађанима, Цетиње, инжињеријски вод бригаде, погинуо марта 1945. код Праче.

ЂУКИЋ НОВИЦА, родом из Полице, Иканград, погинуо 6. маја 1945. код Илиће, Сарајево.

ЂУНИЋ МИЈ10ВАН, рођ. 1924. у Боцници, Колашин, 2. батаљон, погинуо 22. априла 1945. у Врановићима.

ЂУРАШИНОВИЋ Вучићева АНИЦА, рођ. 1925. у Пољима Колашинским, Мојковац. 3. чета 4. батаљона, погинула 21. августа 1944. на Јаворју, Колашин.

ЂУРЂЕВИЋ БРАНКО, родом из околкне Улциња, 3. чета 3. батаљона, иогинуо 15. маја 1945. код Карловца.

ЂУРЂИЋ МИРЧЕТА, рођ. 1925. у Вирку, Жабљак, 1. чета 3. батаљона, тешко рањен код Веруше, умро јула 1944.

ЂУРИЧАНИН, родом из Мурина, погинуо у Подграбу, Сарајево.

ЂУРИЧКОВИЋ Милошева ЂУРЂА, рођ.1922. у Загарачу, Даниловград. пратећи вод бригаде, погинула 21. августа 1944. на Јаворју, Колашин.

ЂУРИШИЋ ВАСО, рођ. 1922. у Црмници, Бар, 1. чета 2. батаљона, погинуо 17. марта 1945. иа Рудом брду, Прача.

ЂУРОВИЋ Јованова ЗОРКА, рођ. 1923. у Мартинићима, Даниловград, погикула 1944. код Бијелог Поља.

ЕЛЕЗОВИБ Мартинов ЛУКА, рођ. 1922. у Штоју, Улцињ, 2. чета 2. батаљона, погинуо јануара 1945. код Горажда.

ЕЛЕЗОВИЋ Нељов СУЉО, рођ. 1918. у Бару, 2. чета 3. батаљона, погинуо 2. маја 1945. у Горичицама, Карловац.

ЖАРИЋ Радованов ПАУН, рођ. 1923. у Глизици, Даниловград, погинуо 1944. код Бродарева.

ЖАРИЋ Јовичин РАКО, рођ. 1922. у Гостиљу, Даниловград, погинуо 10. априла 1944. на Тарашу, Даниловград.

ЖИВКОВИЋ МИЛОШ, рођ. 1920. у Крњој Јели, Колашин, 2. чета 4. батаљона, погинуо 30. августа 1944. у Планиници, Матешево.

ЖИВКОВИЋ Гаврилова РАДМИЛА, рођ. 1924. у Мартинићима, Даниловград, 3. батаљон, погинула 17. марта 1945. у Подграбу, Сарајево.

ЖИЖИЋ Миладинов РАДОМИР, рођ 1914. у Стругу, Шавник, 3. чета 4. батаљона, погинуо 18. априла 1944. на Жировници, Никшић.

ЗДИЛАР ЗОРКА, рођ. 1924. у Еснову, Дувно, 3. чета 4. батаљона, погинула 6. априла 1945. у Илици, Сарајево.

ЗЕКОВИЋ Миладинов МИТАР, рођ. 1923. у Понору, Жабљак, 2. чета 4. батаљона, погинуо 1. августа 1944. у Кучима.

ЗЕКОВИЋ Савов ЋИРО, рођ. 1922. у Тушини, Шавник, 1. чета 4. батаљона, погинуо 18. априла 1944. на Жировници, Никшић.

ЗЕЧЕВИЋ Вуканов ВЕЉКО, рођ. 1910. у Слатини, Андријевица, 1. батаљон, погинуо 5. маја 1945. у Безјаковом Брду, Карловац.

ЗЕЧЕВИЋ М. Ј1ЕКСО, рођ. 1907. у Виницки, Иванград, 1. чета 3. батаљона, рањен 30. депембра 1944. на Пржиштима, умро 6. јануара 1945. у Лепенцу, Мојковац.

ЗИНДОВИЋ РАДЕ, рођ. 1926. у Пољима, Колашин, 2. батаљон, погинуо 4. маја 1944. у Беранама.

ИВАНОВИЋ Гавров ВАСИЛИЈЕ, рођ. 1928. у Врбици, Титоград, 3. чета 3. батаљона, тешко рањен у борбама код Карловца, 11. маја 1945. подлегао ранама у војној болници у Госпићу.

ИВАНОВИЋ Павла* ДОБРИВОЈЕ, рођ. 1912. у Јадараици, Србија, 3. чета 2. батаљона, погинуо 6. маја 1945. у Лукама, Карловац.

ИВАНОВИЋ Милетин ЈОВАН, рођ. 1900. у Рудом Пољу, Плав, 1. чета 3. батаљона, погинуо 3. априла 1945. на Јагодњаку, Сарајево.

ИВАНОВИЋ Божов МИЛАДИН, рођ. 1920. у Медуну, Титоград, 1. чета 3. батаљона, погинуо 1945. код Мостара.

ИЛИЈИЋ СПАСОЈЕ, рођ. 1923. године, 2. чета 2. батаљона, погинуо на Сокоцу.

ИТАНТОВИЋ Ников ЛАЗО, рођ. 1924. у Подбрђу, Котор, 2. чета 4. батаљона, погинуо 7, јуна 1944. у Крушчици, Бихор.

ИТАНТОВИЋ СПАСОЈЕ, родом из Подбрђа, Котор, погинуо 1944. код Андријевице.

ЈАНКЕТИЋ ВИТО, погинуо 1944. код Сјенице.

ЈАНКЕТИЋ Мирашева СТАНКА, рођ. 1926. у Морачи, Колашин, 1. чета 1. батаљона, погинула 5. маја 1945. у Безјаковом Брду, Карловац.

ЈАНКОВИЋ Петров БОЖО, рођ. 1922. у Чешљарима, Цетиње, 1. чета 3. батаљона, пошнуо 1944. у Црнцима, Пипери.

ЈАШОВИЋ Ђолев МИЛАН, рођ. 1925. у Брезојевицама, Плав, 2. чета 3. батаљона, погинуо 7. марта 1945. на Челопеку, Прача.

ЈЕНКИЋ Јанков ПЕТАР, рођ. 1906. у Крњој Јели, Шавник, пратећи вод 1. батаљона, погинуо 30. октобра 1944. у Гурдијељу, Пештер

ЈОВАНОВИЋ ВАСО, родом из околилне Шавника, 2. чета 1. батаљона, погинуо 30. октобра 1944. у Гурдијељу, Пештер.

ЈОВАНОВИЋ ВЕЛИША, рођ. 1924. у Братоножићима, Титоград, 3. чета 1. батаљона, погинуо 2. децембра 1944. на Мушином кршу, Бијело Поље.

ЈОВАНОВИЋ Д. ВЛАДИМИР, рођ. 1924. у Прилипцу, Титово Ужице, 1. чета 1. батаљона, погинуо 6. маја 1945. у Лукама. Карловац.

ЈОВАНОВИЋ Недељка РАДОСЛАВ, рођ. 1923. у Волујцу, Титово Ужице, 3. чета 3. батаљона, погинуо 2. маја 1945. на ријеци Доброј код Карловца.

ЈОВЕТИЋ Стевов ПЕТАР, рођ. 1899. у Љуботињу, Цетиње, 2. чета 4. батаљона, погинуо 3. фебруара 1945. на Мравињцу, Горажде.

ЈОВИЋЕВИЋ Марков БОЖО. рођ. 1922. у Чешљарима, Цетиње, 4. батаљон, погинуо 20. септембра 1944. у Јасену код Матешева.

ЈОВОВИЋ Добросава БОРИСАВ, рођ. 1926. у Лиси, Ивањица, 2. чета 4. батаљона, умро 8. маја 1945. у дивизијској болници.

ЈОВОВИЋ Милошев ВЛАДО, рођ.1924. у Загарачу, Даниловград, 2. чета 2. батаљона, погинуо 22. јуна 1944. на Расовој гори, Бихор.

ЈОВОВИЋ Бајов ИЛИЈА, рођ. 1905. у Загарачу, Даниловград, 3. чета 4. батаљона, погинуо 20. септембра 1944. на Матешеву.

ЈОВОВИЋ Јанков МИЛОРАД, рођ 1919. у Јасиковцу, Шавник, 2. чета 4. батаљона, погинуо 10. априла 1944. на Тарашу, Даниловград.

ЈОВОВИЋ Радованов РАДОСАВ, рођ. 1925. у Загарачу, Даниловград, 3. чета 4. батаљона, погинуо 30. августа 1944. у Планиници. Матешево.

ЈОЗИЋ Л. ПЕРО, рођ. 1919. у Горњем Пол>у, Ливно, погинуо 28. августа 1944. на Трешњевику, Андријевица.

ЈОКИЋ Заков МИЛОРАД, рођ. у^Новшићу, Плав, 3. чета 3. батаљона, погинуо марта 1945. код Праче.

ЈОКИЋ Гавров РАНКО, рођ. 1923. у Нозшићу, Плав, 1. чета 1. батаљона,погинуо 5. маја 1945. у Безјаковом Брду, Карловац.

ЈОКСИМОВИЋ Владимира СРЕТЕН, рођ. 1918. у Љубишу, Титово Ужице, митраљеска чета 1. батаљона, погинуо 6. маја 1945. у Безјаковом Брду, Карловац.

ЈУКИЋ БОЖИДАР, родом из Божића, Андријевица, погинуо 10. априла 1944. у Спужу.

ЈУКИЋ ДИМИТРИЈЕ, родом из Андријевице.

ЈУКИЋ Миланов ДРАГОЈЕ. рођ. 1922. у Божићима, Андријевица, 1. чета 4. батаљона, погинуо 1. маја 1944. у Беранама.

КАЈЕВИЋ Ахметов СУЉО, рођ. 1927. у Јабланици, Рожаје, 3. чета 3. батаљона, погинуо 20. марта 1945. на Палама код Сарајева.

КАЛЕЗИЋ АЛЕКСАНДАР, родом из Бријестова, Даниловград, 2. чета 4. батаљона, погинуо 14. августа 1944. у Пиперима.

КАЛУЂЕРОВИЋ Перов АНДРИЈА, рођ. 1922. у Зачиру, Цетиње, 2. чета 4. батаљона, погинуо 3. фебруара 1945. у Мравињцу, Горажде.

КАЛУЂЕРОВИЋ ДУШАН, рођ. 1923. у Љуботињу, Цетиње, 3. батаљон, погинуо фебруара 1945. у Горажду.

КАНКАРАШ Јанков ИЛИЈА. рођ. 1910. у Гослићима, Никшић, 3. чета 1. батаљона, погинуо 6. маја 1945. у Безјаковом Брду, Карловац.

КАПЕТИНИЋ Николин ПЕТАР, рођ. 1922. у Подљути, Никшић, 1. чета 4. батаљона, погинуо 6. децембра 1944. на Превији Бијело Поље.

КАРАБАСИЛ Миланов МИЛИВОЈЕ, рођ. 1923. у Црквичком Пољу. Плужине, 2. чета 2. батаљона. погинуо 5. децембра 1944. у Лепенцу, Бијело Поље.

КАРАПАШДИЋ Драгољуба ГВОЗДЕН, рођ. 1924. у Осоници, Ивањица, погинуо 1945.

КАСТРАТОВИЋ Милијин ВЕЛИМИР, рођ. 1920. у Загорју, Иванград, 1. чета 4. батаљона погинуо 5. маја 1944. у Беранама.

КАСТРАТОВИЋ ГОЛУБ, родом из Улотине, Андријевица.

КАСТРАТОВИЋ Алексе МИЈАЈЛО, рођ. 1925. у Рајцу, Србија, 2. чета 1. батаљона, погинуо 4. маја 1945. у Безјаковом Брду, Карловац.

КАСТРАТОВИЋ Радојев СВЕТОЗАР, рођ. 1926. у Беран—Селу, Иванград, 2. чета 1. батаљона, погинуо 6. маја 1945. у Безјаковом Брду, Карловац.

КЕЦОЈЕВИЋ Митров КРСТО, рођ. 1924. у Мирушама, Никшић, 2. чета 2. батаљона, погинуо 5. децембра 1944. у Лепенцу.

КЉАЈИЋ ЉУБО, родом из Рашкова, Доња Морача, Колашин, пратећа чета тешких оруђа бригаде, погинуо 14. септембра 1944. у Затону, Бијело Поље.

КНЕЖЕВИЋ Вељов МИЛАН, рођ. 1920. у Мојановићима, Титоград 2. чета 1. батаљона, погинуо 5. маја 1945. у Безјаковом Брду.

КНЕЖЕВИЋ Боров ПАВЛЕ," рођ. 1924. у Улцињу, 3- чета 3. батаљона, погинуо 5. децембра 1944. на Градини, Бијело Поље.

КОВАЧЕВИЋ Илијин ДУШАН, рођ. 1910. у Грацу, Титоград, 2. чета 2. батаљона, погинуо 31. маја 1944, на Сокоцу, Пештер.

КОВАЧЕВИЋ Спасојев ЂОРЂЕ, рођ. 1915. у Осјеченици, Никшић, 2 чета 2. батаљона, погинуо 10. априла 1944. у Спужу.

КОВАЧЕВИЋ Милошева ИЛИНКА, рођ. 1920. у Доловима, Даниловград, 1. батаљон, погинула, 14. септембра 1944. у Затону, Бијело Поље.

КОВАЧЕВИЋ Ружин ЈОВАН, рођ. 1924. у Грахову, Никшић, 2. чета 3. батаљона, погинуо 1. јануара 1945. на Пржиштима, Мојковац.

КОВАЧЕВИЋ МИЛУТИН, рођ."1924. у Драгачеву, Србија, 2. чета 4. батаљона, погинуо 4. маја 1945. у Буковљу, Карловац.

КОВАЧЕВИЋ Стеванов ФИЛИП, рођ. 1922. у Спили, Никшић, погинуо 1945. код Карловца.

КОМАТИНА Антов ВУКОТА, родом из Ржанице, Иванград, 2. чета 2. батаљона, погинуо 18. новембра 1944. у Бијелом Пољу.

КОМАТИНА Милићев МИРКО, рођ. 1926. у Доњој Ржаници, Иванград, 3. чета 3. батаљона, подлегао ранама 21. маја 1944. у Бијелом Пољу.

КОМАТИНА Јованов МИХАИЛО, рођ. 1925. у Доњој Ржаници, Иванград, 3. чета 3. батаљона, погинуо 10. априла 1944. у Спужу.

КОМАТИНА РАДОВАН, родом из'Иванграда, 2. чета 2. батаљона, погинуо 31. маја 1944. у Сокоцу, Иештер.

КОМАТИНА Милетин РАЈКО. рођ'. 1922. у Машници, Плав, 2. батаљон, погинуо 1944. на Оброву, Бијело Поље.

КОМНЕНОВИЋ БОЖО, 2. чета 3. батаљона, погинуо 6. марта 1945. у Сјетлини.

КОПРИВИЦА Тодоров ЂОРЂИЈЕ, рођ. 1922. у Копривици, Никшић, погинуо 1944. код Мојковца.

КОПРИВИЦА Рашов НИКОЛА, рођ. 1923. у Копривици, Никшић, 1. чета 4. батаљона, погинуо 6. децембра 1944. на Превији, Бијело Поље.

КОПРИВИЦА Димитријев РАДЕНКО, рођ. 1904. у Недајну, Плужине, 2. чета 2. батаљона, погинуо 10. априла 1944. у Спужу.

КОСАНОВИЋ Светислава ЖИВАНКО, рођ. 1914. у Јаловику, извиђачка чета, умро у армијској болници у Загребу 28. јула 1945.

КОСАНОВИЋ Милошев МИТАР. рођ. 1907. у Добрском Селу, **Це-**тиње, 1. чета 1. батаљона, погинуо 4, децембра 1944. у Равној Ријеци, Бијело Поље.

КОСТИЋ Борислава МИЛАН, рођ. 1927. у Биоски, Титово Ужице, 1. чета 3. батаљона, погинуо 2. маја 1945. на ријеци Доброј код Карловца.

КОСТИЋ Никсдина РАТКО, рођ. 1912. у Биоски, Титово Ужице, 2. чета 3. батаљона, погинуо 2. маја 1945. у Горичици, Карловац.

КОПГУТА Бајров ЗЕНО, рођ. 1915. у Црнчи, Рожаје, 2. чета 4. батаљона, погинуо 6. априла 1945. на Илиџи, Сарајево.

КРГОВИЋ НЕНАД. родом из Поља Колашинских, Мојковац, 3. чета 4. батаљона, погинуо 5. децембра 1944. на Превијанском брду, Бијело Поље.

КРИВОКАПИЋ Симов КРСТО, рођ. 1921. у Трешњеву, Цетиње, одсјек за штампу и пропаганду, погимуо 6. априла 1945. у Илиџи, Сарајево.

КРИВОКАПИЋ Лукин ПЕТАР, рођ. 1918. у САД, погинуо 24. априла 1944. код Мојковца.

КРКЕЉИЋ Војинов МИЛОШ. рођ. 1912. у Лутову, Титоград, 3. чета 1. батаљона, погинуо 15. септембра 1944. у Црном Врху, Беран-з.

ХРКОВИЋ МАЛИША, рођ. 1926. у Морачи, Колашин, 2. чета 2. батаљона, погинуо, 22. јуна 1944. на Расовској коси, Бихор.

КРКОВИЋ Миладинов "МИРКО, рођ. 1924. у Морачи, Колашин, о. чета 1. батаљона, погинуо 1. јануара 1945. на Превијанском брду, Бијело Поље.

КРКОВИЋ МИРО.

КРУЛАНОВИЋ Милунов МИЛОШ, рођ. 1921. у Кутини, Никшић, 1. чета 1. батаљона, погинуо 4. децембра 1944. у Равној Ријеци, Бијело Поље.

КРУМАНОВИЋ МИЛОШ, рођ. 1922. у Никшићу, 1. чета 4. батаљона, погинуо 4. депембра 194-4. у Равној Ријеци, Бијело Поље.

КРУНИЋ ДРАШКО.

КРУШКА ВЕЉКО, рођ. 1916. у Драговој Луци, Никшић, 2. чета 3. батаљона, погинуо 4. маја 1944. у Беранама.

КРУШЧИЋ СТАНКА, 3. чета 4. батаљоиа, погинула августа 1944. на Јаворју, Колашин.

КУЈЕВИЋ Метов ФЕКО, рођ. 1925. у Булатићима, Рожаје, 1. чета 3. батаљона, погинуо 3. априла 1945, на Јагодњаку, Сарајево.

КУКАЉ Милутинова ВИДОСАВА, рођ. 1926. у Редевићима, Андријевица, 1. чета 4. батаљона, погинула 19. јуна 1944. у Ивању, Пештер.

КУЛИЋ Радованов ДУШАН; рођ. 1922. у Црквичком Пољу, Плужине. 2. чета 2. батаљона, погинуо 31. маја на Сокоцу, Пештер.

КУЛИЋ Глигоров МИТАР, рођ. 1927. у Кулићима, Плужине, погинуо 30. октобра 1944. године у Гурдијељу, Пештер.

КУМБУРОВИЋ Јолов ВЕСЕЛИН, рођ. 1922. у Лајковићима, Титоград, 2. чета 3. батаљона, погинуо 2. децембра 1944. на Оброву, Бијело Поље.

КУСОВИЋ Ћемов АСЛАН, рођ. 1926. у Петњици, Иванград, 2. чета 1. батаљона, погинуо 6. марта 1945. у Сјетлини.

КУСТУДИЋ КОСТА, 1. чета 3. батаљона, погинуо 1945. на Црном врху, Прача.

ЛАБОВИЋ Јосифов ИЛИЈА, рођ. 1925. у Црном Врху, Иванград, 1. чета 1. батаљона, погинуо 5. маја 1945. у Безјаковом Брду, Карловац.

ЛАБОВИЋ МИЛАН, погинуо маја 1945. код Карловца.

ЛАБУДОВИЋ Бошков НИКОЛА. рођ. 1920. у Драговој Луци, Никшић, 3. чета 4. батаљона, погинуо 18. септембра 1944. на Рудом брду, Андријевица.

ЛАЗОВИЋ Саве МИЛОШ, рођ. 1920. у Класеници, Драгачево, 3. чета 3. батаљона, погинуо 23. априла 1945. код Босанског Новог.

ЛАКИЋ РАДИСАВ, рођ. 1924. у Игновићу, Проскурно, 3. батаљон погинуо 1. маја 1945. у Горичици, Карловац.

ЛАКОВИЋ Тиодорова. ДАНИЦА, рођ. 1927. у Медуну, Титоград, 3. чета 1. батаљона, погинула 4. априла 1945. на Очађелу, Сарајево.

ЛАЛАТОВИЋ Николин ДРАГУТИН, рођ. 1920. у Озринићима, Никшић, 2. чета 3. батаљона, погинуо 2. маја 1945. у Горичици, Карловац.

ЛАЛЕВИЋ Радошев НОВАК, рођ. 1927. у Горњој Ржаници, Плав, 2. чета 1. батаљона, погинуо 21. марта 1945. на Трнову.

ЛАЛИЋ Ферхатов СМ.АИЛ. рођ. 1910. у Забежу, Андријевица, 3. батаљон, погинуо 6. марта 1945. у Сјетлини.

ЛАЧЕВИЋ ВОЈИН, рођ. 1913. у Орахову, Титоград, 2. чета 4. батаљона, погинуо августа 1944. на Коси планиничкој, Андријевица.

ЛАШИЋ СМАШО, погинуо 16. фебруара 1945. у Прачи.

ЛЕКИЋ Ристов ЈОВО, рођ, 1923. у Бару, 2. чета 2. батаљона, погинуо јуна 1945. код Бјеловара.

ЛЕКО Миле СТЕВО, рођ. 1921. у Петровцу, Бихаћ, 2. батаљон, погинуо 5. јуна 1945. у Крижу.

ЛИПОВИНА Стевов ПЕТАР. рођ. 1887. у Бјелошима, Цетиње, 2. чета 3. батаљона, погинуо 30. децембра 1944. на Пржиштима. Мојковац.

ЛИЧИНА ЋАЗИМ, родом из Крушчице, Иванград, погинуо 1945. код Трнова.

ЛОНЧАРЕВИЋ ВУКАШИН, рођ. у Плаву, извиђачко одјељење 1. батаљона, погинуо 19. новембра 1944. у Бијелом Пољу.

ЛОНЧАРЕВИЋ ДАНИЛО, рођ. 1912. у Беран-Селу, Беране, 2. чета 4. батаљона, погинуо 14. децембра 1944. у Равној Ријеци, Бијело Поље.

ЛУБУРИЋ Ристов МИТАР, рођ. 1909. у Плужинама, 2. чета 1. батаљона, погинуо 6. децембра 1944. на Фемића Кршу, Бијело Поље.

ЛУЧИЋ Симов МИЛО, рођ. 1920. у Кленку, Никшић, 3. батаљон, погинуо 6. марта 1945. код Сјетлине.

ЉЕШЕВИЋ Тимотијин РАДОВАН, рођ. 1919. у Брљеву, Плужине, 3. чета 1. батаљона, погинуо 4. децембра 1944. на Мушином кршу, Бијело Поље.

ЉУМОВИЋ Маринков ЗАРИ.ТЕ, рођ. 1925. у Стијени, Титоград, 1. чета 1. батаљона, погинуо 10. априла 1944. на Тарашу, Даниловград.

ЉУТИЦА Митроз БСТДАН, рођ. 1926. у Бару, 2. чета 2. батаљона, погинуо 19. новембра 1944. у Бијелом Пољу.

МАКОВИЋ Ђоков ПАШКО, рођ. 1910. у Штоју, Улциња, 1. чета 4. батаљона, погинуо 5. маја 1945. код Карловца.

МАНДИЋ Милов РАДОЈЕ, 'рођ. 1907. у Градини, Жабљак, 1. чета 3. батаљона, погинуо 13. фебруара 1945. на Црном Врху, Прача.

МАРКОВИЋ Ђуров АНДРИЈА, рођ. 1919. у Раиђевићима, Његуши, Цетиње, погинуо 1944. код Андријевице.

МАРКОВИЋ Илијин ДРАГОЈЕ, рођ. 1925. у Стијенском Брду, Титоград, 3. чега 4. батаљона, погинуо 19. јуна 1944. на Курилу, Бијело Поље.

МАРСЕНИЋ Радунов МИЛИНКО, рођ. 1920. у Марсенића Ријеци, Андријевица, 2. чета 4. батаљона, заробљен 3. фебруара 1945. у Мравињцима, Горажде.

МАРСЕНИЋ МИЛИЧКО, родом из Ивангграда, 3. чета 4. батаљона, погинуо 21. августа 1944. на Јаворју, Колашин.

МАРСЕНИЋ Милов МИЉАН, рођ. 1923. у Навотини, Андријевица, 2. чета 3. батаљона. погинуо 3. априла 1945. на Јагодњаку, Сарајево.

МАРТИНОВИЋ МИШО, родом из Будимља, Иванград, 2. чета 2. батаљона, погинуо 2. децембра 1944. у Равној Ријеци, Бијело Поље.

МАСЛОВАРИЋ, , погинула 1944. код Даниловграда.

МАТИЈАШЕВИЋ Мирков ДАНИЛО, рођ. 1920. у Ораху, Никшић, погинуо 1944. код Колашина.

МАТИЈАШЕВИЋ Гаврилов ДРАГО, рођ. 1923. у Шипачну, Никшић, 3. чета 1. батаљона, погинуо 30. октобра 1944. у Гурдијељу, Пештер.

МАТИЋ Миланов ДАНИЛО. рођ. 1925. у Горњем Милошеву, Орахово, 3. чета 3. батаљона, погинуо 22. априла 1945. код Босанског Новог.

МАТОВИЋ МИЛИЈА, родом из Шекулара. Иванград.

МАЦАНОВИЋ Петров КРСТО, рођ. 1916. у Драговољићима, Никшић, погинуо 1944. код Манастира Морачког.

МАШАНОВИЋ Петров ЈАНКО, рођ. 1916. у Горњем Цеклину, Цетиње, команданг 3. батаљона, погинуо 4. маја 1944. у Беранама.

МЕРДОВИЋ САВИЋ, родом из Курикућа, Иванград, погинуо 1944. код Колашина.

МИЈАТОВИЋ Гаврилов ДРАГО, рођ. 1924. у Горњем Пољу, Никшић, 3. чета 1. батаљона.. погинуо 30. октобра 1944. у Гурдијељу, Пештер.

МИЈОВИЋ МИЛИЋ, рођ. 1889. у Беранама, 1. чета 4. батаљона, погинуо 25. јануара 1945. у Горажду.

МИЈОВИЋ Петров РАДОЊА, рођ. 1918. у Лијештима, Титоград, 3. чета 1. батаљона, погинуо 7. марта 1945. у Присоју, Сјетлина.

МИЛАНОВИЋ Томов БРАнко, рођ. 1925. у Бару, 3. чета 2. батаљона, погинуо 15. марта 1945. на Очаћелу, Сарајево.

МИЈ1АТОВИЋ Новов ВЈ1АДИМИР, рођ. 1924. у Међеђу, Даниловград, 1. чета 1. батаљона, погинуо 8. јуна 1945. у Миклеушкој, Мославина.

МИЛИВОЈЕВИЋ Љ. ЖАРКО, рођ. 1917. у Драгачеву, умро од задобијених рана у дивизијској болници,

МИЛИЋ АЛЕКСАНДАР, 1. чета 4. батаљона. погинуо 4. јуна 1945. у Огулину.

МИЈШЋ *И.* ВАСИЛИЈЕ, рођ. 1919. у Бару, 2. чета 3. батаљона, рањен 30. дс-цембра 1944. на Пржиштима. умро 1. јануара 1945. у Курикућама, Иванград.

МИЛОЊИЋ Н. ТОМО, погинуо маја 1945. код Карловца.

МИЛОСАВЉЕВИЋ И. ГРУЈИЦА, рођ. 1926. у Парцанима, Србија, 3. чета 3. батаљона, погинуо 22. априла 1945. код Босанског Новог.

МИЉИЋ Јовапов БЛАЖО, рођ. 1924. у Лимљанима, Цетиње, 2. чета 3. батаљона, погинуо 5. марта 1945. у Челопеку, Прача.

МИРКОВИЋ МИРКО (МИРЧЕТА), пушкомиртаљезац 2. батаљона.

МИРКОВИЋ С. КОСТАДИН, родом из Велимља, Никшић, погинуо априла 1944. на Чађавици код Никшића.

МИРЧЕТИЋ Радише МИЛЕНКО, рођ. 1924. у Лопашу, Титово Ужице, 1. батаљон, погинуо 6. маја 1945. у Безјаковом Брду, Карловац.

МИРЧИЋ МиркоЕ ДУШ.АН. рођ. 1924. у Краљама, Андријевица, курир штаба 3. батаљона, погинуо 19 новембра 1944. у Бијелом Пољу.

МИТРИЋ Радунов ВОЈИН, рођ. 1915. у Сретешкој Гори, Плужине. 2. чета 4. батаљона, погинуо 28 маја 1944. на Пештеру.

МИТРИЋ Илијин ДРАГО, рођ. 1924. у Црквичком Пољу, Плужине, 2. чета 4. батаљона, погинуо 19. јуна 1944. на Курилу, Бијело Поље.

МИТРИЋ Милошев ЛАЗАР, рођ. 1925. у Мратињу, Плужине, 1. чета 3. батаљона, подлегао ранама 6. јула 1945. у Мостару.

МИТРИЋ Петков ЉУБОМИР, рођ. 1926. у Црквичком Пољу, Плужине, 1. чета 4. батаљона, погинуо августа 1944. на Јаворју, Колашин.

МИТРОВИЋ Радомира ЂОРЂЕ, рођ. 1920. у Азањи, Јасеница, 2. чета 4. батаљона, умро у армијској болници у Огулину 14. јуна 1945.

МИТРОВИЋ Симов МИЛОШЈ рођ. 1926. у Марковини, Цетиње, погинуо марта 1945. код Сарајева.

МИТРОВИЋ Јовагтов МИТАР, рођ. 1909. у Цетињу, 1. чета 4. батаљона, погинуо 6. децембра 1944. на Превији, Равна Ријека.

МИТРОВИЋ ПЕТАР, рођ. 1921. у Титограду, 2. чета 2. батаљона, погинуо 4. маја 1945. у Беранама.

МИЋУНОВИЋ РАДОВАН.

МИХАЈЛОВИЋ Пеков ВЛАДО, рођ. 1920. у Грбама, Даниловград, погинуо новембра 1944. код Рожаја.

МИШУРОВИЋ Пантов АРСЕНИЈЕ, рођ. 1924. у Зети, Титоград, 2. чета 1. батаљона, погинуо 6. маја 1945. у Лукама, Карловац.

МРГУДОВИЋ БРАНКО рођ, 1923. у Бару, 1. чета 4. батаљона, погинуо 26. октобра 1944. у Бијелом Пољу.

МУГОША Василијев МУСА, рођ. 1905. у Цетињу, економат бригаде, погинуо 19. новембра 1944. у Бијелом Пољу.

МУМИН Милмћев РАДЕ, рођ. 1924. у Црној Гори, Жабљак, 3. чета 4. батаљона, логинуо 13. октобра 1944. у Сјеници.
МУРИЋ Нуманов ИБРО, рођ. 1919. у Доњој' Ловници, Рожаје, 2. чета 3. батаљона, погинуо 5. марта 1945. у Челопеку, Прача.
МУСИЋ Медов АЛИЈА. рођ. 1915. у Брезојевицама, Плав, 3. чета 1. батаљона, погинуо 1. јануара 1945. на Превијанском брду, Бијело Поље.
МУШИКИЋ Милићева МИЛЕВА. рођ. 1920. у Забрђу, Андријевица, 1. чета 4. батаљона, погинула 4. маја 1945. у Буковљу, Карловац.

НЕДЕЉКОВИЋ БОРИВОЈЕ. рођ. 1926. у Бравићу, Обреновац, 4. батаљон, погинуо почетком маја 1945. код Карловца.
НЕНЕЗИЋ Владимиров МАРАШ, рођ. 1928. у Бијелој, Шавник, курир штаба 2. батаљона, погинуо 22. маја 1945. у Радечем, Словенија.
НИЛЕВИЋ Томичин БЛАЖО ЋАКО, рођ. 1917. у Титограду, 3. чета 1. батаљона, погинуо 30. октобра 1944. у Гурдијељу, Пештер.
НИКИЋ Арсов МИЛИВОЈЕ, рођ. 1923. у Кучима, Титоград, 3. чета 3. батаљона, погинуо 5. децембра 1944. на Градини, Бијело Поље.
НИКОЛИЋ ДАНИЛО, рођ. 1918. у Радињу, 2. чета 4. батаљона, погинуо 5. марта 1945. у Реновици.
НИКОЛИЋ Живков МИЛАН, рођ. 1927. у Кочанима, Никшић, 1. чета 4. батаљона, погинуо 15. децембра 1944. у Равној Ријеци.
НИКОЛИЋ Божидара РАДОМИР, рођ. 1919. у Дракшину, Титово Ужице, 2. чета 3. батаљона, погинуо 2. маја 1945. у Горичици, Карловац.
НИКЧЕВИЋ Милосавов ВЛАДИМИР ЗЕКО, рођ. 1921. у Кличеву, Никшић, пратећи вод 4. батаљона, погинуо 19. јуна 1944. у Ивању, Бијело Поље.
НОВИЋ Милићев БОГИЋ, рођ. 1923. у Трепчи, Иванград, 3. чета 3. батаљона, погинуо 18. априла 1944. у Горњем Пољу, Никшић.
НУРКОВИЋ Нихзов ЈУСУФ, рођ. 1928. у Сеошници, Рожаје, 1. чета 1. батаљона, погинуо 5. марта 1945. у рејону Праче.
НУРКОВИЋ Саков МЕХМЕД, рођ. 1924. у Сеошници, Рожаје, 1. чета 1. батаљона, погинуо 5. марта у рејону Праче.
НУРКОВИЋ Зенунов ХУЗЕИР, рођ. 1919. у Сеошници, Рожаје, 1. чета 1. батаљона, погинуо 5. марта 1945. у рејону Праче.

ОБРАДОВИЋ БОГИЋ, родом из Лубнице, Иванград, погинуо 1944. код Колашина.
ОБРАДОВИЋ Бошка ВИТОМИР, рођ. 1927 у Вранићима, Љубушки, 2. чета 1. батаљона. погинуо 6. маја 1945. у Безјаковом Брду, Карловац.
ОБРАДОВИЋ МИЛАДИН, родом из Лубнице, Иванград, 2. чета 4. батаљона.
ОБРАДОВИЋ Ратков МИЛОРАД, рођ. 1926. у Лубницама, Иванград, 2. чета 3. батал,она, погинуо 5. маја 1944. у Беранама.
ОБРАДОВИЋ МИЛОШ, родом из Полице, Иванград, 1. чета 4. батаљона, погинуо 1944. у Пештеру.
ОБРАДОВИЋ Миланов РАДОМАН, рођ. 1923. у Тепачком Пољу, Жабљак, 2. батаљон, погинуо 10. априла 1944. у Спужу.

ОГЊЕНОВИЋ Спасојев МИЈ10Ш, рођ. 1908. у Мратињу, Плужине.
ОСТОЈИЋ Јаковов МИЈ10РАД, рођ. 1928. у Његовуђи, Жабљак, 1. чета 4. батаљона, погинуо 1. априла 1945. на Јабуци, Горажде.
ОСТОЈИЋ Богданов РАДОШ, рођ. 1927. у Кутима, Андријевица, 3. чета 4. батаљона, погинуо 23. фебруара 1945. у Барама код Реновице.
ОТАШЕВИЋ Бошков ПЕТАР, рођ. 1917. у Грбама, Даниловград, погинуо 1945. у Босни.

ПАВИЋЕВИЋ Крстов БЛАЖО, рођ. .1924. у Долу Пјешивачком, Никшић, погинуо 1945. код Дуге Ресе, Карловац.
ПАВИЋЕВИЋ Р. РАДОМИР, родом из Лијеве Ријеке, 3. чета 3. батаљона, погинуо 22. октобра 1944. код Сјенице.
ПАВЛОВИЋ МИЛО, 3. батаљон, 8. маја 1945. умро у дивизијској болници у Дугој Реси, Карловац.
ПАВЛОВИЋ Јолев РАДОМИР, рођ. 1925. у Селини, Жабљак, митраљески вод 1. батаљона, погинуо 21. јуна 1944. на Градини, Бијело Поље.
ПАВЛОВИЋ Спасојев СР1МО, рођ. 1914. у Груди, Цетиње, 1. чета 4. батаљон, погинуо 4. децембра 1944. у Равној Ријеци, Бијело Поље.
ПАЈКОВР1Ћ МИЛИЈА, рођ. 1927. у Лушцу, Иванград, 2. чета 2. батаљона, погинуо 7. маја 1945. у Крупици, Карловац.
ПАЛАМАР РАВИБ, родом из Тарета, Италија, 1. чета 4. батаљона нестао 4. децембра 1944. у Равној Ријеци, Бијело Поље.
НАНТЕЛИЋ Светислава ВЕЛИМИР, рођ. 1924. у Драгачеву, 2. чета 1. батаљона, погинуо 6. маја 1945. у Лукама, Карловац.
ПАНТЕЛИЋ Драгића 'мИЛОШ, рођ. 1922. у Дљину, Драгачево, 3. чета 4. батаљона, погинуо 27. марта 1945. у Мојћевићима, Трново.
ПАНТОВИЋ Вулов НЕЂЕЉКО, рођ. 1911. у Барном Долу, Плужине, 2. чета 2. батаљона, погинуо 10. априла 1944. у Спужу.
ПАНТОВИЋ Пајов ПЕРКО, рођ. 1906. у Растовцу, Никшић 3. чета 2. батаљона, погинуо 3. маја 1945. у Жупчићима, Карловац.
ПАПИЋ Ристов РАДОВАН, рођ. 1919. у Коравлици, Никшић, политички комесар 4. батаљона, погинуо 20. септембра 1944. у Јасену, Матешево.
ПАУНОВИЋ Јанка СИНИША, рођ. 1925. у Младеновцу, 1. чета 1. батаљона, погинуо 4. маја 1945. у Дренчићима, Карловац.
ПЕЈАНОВИЋ Николин ВЛАДИМИР, рођ. 1926. у Гредијељи, Шавник, погинуо марта 1945. код Праче.
ПЕЈАНОВИЋ СТЕВО, 2. чета 2. батаљона, погинуо 31. маја 1944. у Сокоцу, Псштер.
ПЕЈОВИЋ Савов ЛАЗАР, рођ. 1924. у Ђалцима, Цетиње, 2. чета 3. батаљона, заробљен 18. априла 1944. на Јасеновом врху, код Никшића.
ПЕЛИНКОВИЋ Исламов ВЕЛИЈА, родом из Мркојевића, Бар, 1. чета 1. батаљона, погинуо 16. фебруара 1945. у Сјетлини.
ПЕРИШИЋ БРАНИСЛАВ, 3. чета 2. батаљона, погинуо 5. маја 1945. у Слављу, Карловац.

ПЕРОВИЋ Томов АНДРИЈА, рођ. 1926. у Жањевом Долу, Његуши, Цетиње, 2. чета 3. батаљона, погинуо 30. децембра 1944. на Пржиштима, Мојковац.

ПЕРОВИЋ ИЈ1ИЈА, родом из Плава, 1. чета 2. батаљона, погинуо 20. јуна 1944. у Градини, Вијело Поље.

ПЕРОВИЋ Павлов ЈАГОШ, рођ. 1924. у Боговини, Вражегрмци, Даниловград, митраљеска чета 3. батаљона, погинуо 19. маја 1945. у Радечу, Словенија.

ПЕРОВИЋ Радев МИЈ10, рођ. 1900. у Грачаници, Андријевица, 1. чета 4. батаљона, погинуо 6. марта 1945. у Стубици, Реновица.

ПЕРОВИЋ Перов МИЛОВАН—МИЛИСАВ. рођ. 1906. у Вишњићевом Долу, Никшић, погинуо 1945. код Карловца.

ПЕРОВИЋ М. САВО, рођ. 1929. у Бјелошима, Цетиње, 2. батаљон, погинуо 17. јануара 1945. на Челопеку, Прача.

ПЕРУНОВИЋ Симов ПАВЛЕ, рођ. 1921. 'у Дреноштици, Никшић, 3. чета 4. батаљона, погинуо 31. јула 1944. у Планиници,

ПЕТРОВИЋ Љ. БОЖИДАР", рођ. 1923. у Пиперима, Титоград, 2. чета 2. батаљона, погинуо 31. маја 1944. на Сокоцу, Пештер.

ПЕТРОВИЋ Николе МИЛОШ, рођ. 1922. у Дљину, Драгачево, 1. чета 4. батаљона, погинуо 1. маја 1945. V Лешчу, Карловац.

ПЕТРОНИЈЕВИЋ Мирка МИЛИВОЈЕ, рођ. 1925. у Титовом Ужицу, 1. чета 4. батаљона, погинуо 6. маја 1945. у Лукама, Карловац.

ПИПЕР Нешков ДУШАН, рођ. 1925. у Беран-Селу, Иванград, 3. чета 3. батаљона, погинуо 5. марта 1945. у Челопеку, Прача.

ПИЋУРИЋ Јованов БОГДАН, рођ. 1918." у Дубровском, Шавник, митраљеска чета 1. батаљона, погинуо 6. марта 1945. у Присоју, Сјетлина.

ПОЋАНИН ЛЕКСО, рођ. 1925. у Драгосави, Иванград, 2. чета 2. батаљона, погинуо 31. маја 1944. на Сокоцу, Пештер.

ПОКБАВИЋ ПЕРКО, рођ. 1900, у Горњем Пољу, Никшић, 2. батаљон, погинуо 7. маја 1945. у Крупици, Карловац.

ПОПОВИЋ Ђуров ЕОШКО, рођ. 1914. у Вуковцима, Титоград, 3. чета 3. батаљона, погинуо 1. јануара 1945. у Бјелојевићима, Мојковац.

ПОПОВИЋ Милошев БРАНКО, рођ. 1926. у Дечанима, Ђаковица, курир штаба 4. батаљона, погинуо 24. априла 1944. на Бјеласици.

1ТОПОВИЋ Радев ЂОРЂИЈЕ, рођ. 1923. у Казанцима, Никшић, 1. чета 4. батаљона, погинуо 6. децембра 1944. на Превији, Бијело Поље.

ПОПОВИЋ Драгојев КОНСТАДИН—КОЋА, рођ. 1924. у Подгори Жабљак, 2. чета 1. батаљона, погинуо 30. октобра 1944. у Гурдијељу, Пештер.

ПОПОВИЋ КРСТО, рођ 1924. у Диплану, Тигоград, 3. чета 1. батаљона, погинуо 10. априла 1944. на Тарашу, Даниловград.

ПОПОВИЋ Машанов НЕЂЕЉКО, рођ. 1928. у Добрском Селу, Цетиње, 1. чета 3. батаљона, погинуо 18. априла 1944. у Горњем Пољу, Никшић.

ПОПОВИЋ СЕКУЛА, родом из Будимља, Иванград, погинуо 1944. на Оброву, Бијело Поље.

ПОРТИЋ Р. МИЛЕНКО, рођ. 1915. у Шекулару, Андријевица, 2. чета 3. батаљона, погинуо 7. марга 1945. у Сјетлини.

ПОРТИЋ САВО, 2. чета 2. батаљона, погинуо 7. марта 1945. у Челопеку, Прача.

ЛРОДАНОВИЋ Василијев ЖИВАДИН, рођ. 1927. у Врбици, Грујило, 1. чета 3. батаљонаЈ погинуо 1. маја 1945. у Горичици, Карловац.

ПУЈ1ЕВИЋ Вукадинов" ИЈ1ИЈА, рођ. 1926. у Копиљу, Титоград, 2. чета 1. батаљона, погинуо 30. октобра 1944. у Гурдијељу, Пештер.

ПУЈ1ТИЋ Манов НЕЛО, рођ. 1925. у Штоју, Улциња, 3. чета 4. батаљона, погинуо марта 1945. у рејону Сарајева.

РАДЕВИЋ ДУШАН, 3. чета 4. батаљона, погинуо 21. августа 1944. на Јаворју, Колашин.

РАДЕВИЋ ЂУРО, рођ. 1917. у Ожезима, Титоград, 3. чета 1. батаљона; погинуо 30. октобра 1944. у Гурдијељу, Пештер.

РАДЕВИЋ МИРКО; рођ. 1915. у Ожезима, Титоград, 2. чета 2. батаљона, погинуо 10. априла 1944. у Спужу.

РАДЕВИЋ Видојев РАДОВАН, рођ. 1924. у Мратињу, Плужине, 1. чета 2. батаљона, погинуо 4. маја 1944. у Беранама.

РАДЕНОВИЋ Симов ДУШАН, рођ. 1921. у Рудом Пољу, Плав, погинуо августа 1944. на Јаворју, Колашин.

РАДОВИЋ Јованов ДРАГО; рођ. 1927. у Растовцу, погинуо 1945. код Карловца.

РАДОВИЋ Радованов ЗЕКО, рођ. 1902. у Косијерима, Цетиње, пратећи вод 1. батаљона, погинуо 30. октобра 1944. у Гурдијељу. Пештер.

РАДОЈЕВИЋ Радоманов РАДОМИР, рођ. 1928. у Рејином Брду, Жабљак, 2. чета 3. батаљона, погинуо 4. децембра 1944. код Бијелог Поља.

РАДОЊИЋ Н. ИЈ1ИЈА, рођ. 1911. у Подима, Цетиње, погинуо 6. маја 1945. у Безјаковом Брду, Карловац.

РАДОЊИЋ Јагошев ЈОВАН, рођ. 1924. у Мокром, Шавник, 3. чета 1. батаљона, погинуо 6. маја 1944. у Безјаковом Брду, Карловац.

РАДОЊИЋ ОЈ1ГА, родом из Куча, Титоград, 3. чета 4. батаљона, погинула 21. августа 1944. на Јаворју, Колашин.

РАДОСАВЉЕВИЋ Милована МИОМИР; рођ. 1920. у Србији, 1. чета 1. батаљона, погинуо 5. маја 1945. у Безјаковом Брду, Карловац.

РАДОШЕВИЋ Благотин РАДОМИР, рођ. 1925. у Пожару, Даниловград, 3. чета 1 батаљона, погинуо 2. децембра 1944. на Мушином кршу, Бијело Поље,

РАДУЈ10ВИЋ Петров ИВО, рођ. 1922. у Команима, Даниловград, 2. чета 2. батаљона, погинуо 20. новембра 1944. на Мушином кршу, Бијело Поље.

РАДУНОВИЋ РАДОВАН, рођ. 1921. у Будимљу, Иванград, 3. чета 1. батаљона, погинуо 6. децембра 1944. на Превији, Бијело Поље.

РАДУСИНОВИЋ БЛАЖО, рођ. 1911. у Цеклину, Цетиње, 3. батаљон, погинуо 12. јануара 1945. у Пријепољу.

РАДУСИНОВИЋ МИТАР, рођ. 1905. у Бурођима, Титоград, 1. чета 1 батаљона, погинуо 10. јануара 1945. у Сељашници, Пријепоље.

РАИЋ МИЛОРАД, 2. батаљон, погинуо 3. марта 1945. на Рудом брду, Прача.

РАИЧЕВИЋ. ИЛИЈИН ПЕТКО, рођ. 1911. у Голубовцима, Титоград, 1. чета 3. батаљона, погинуо 13. фебруара 1945. на Црном врху, Прача.

РАЈКОВИЋ Савићева АНКА, рођ. 1925. у Бару, 2. чета 2. батаљона умрла 1945. V Београду.

РАКОЧЕВИЋ ВЈ1АДИМИР, рођ. 1928. у Штитарици, Мојковац, 2. чета 2. батаљона. погинуо 20. јуна 1944. на Градини, Бијело Поље.

РАКОЧЕВИЋ Вујов ВЛАДО, рођ. 1924. у Прекобрђу, Колашин, 3. чета 3. батаљона, погинуо јуна 1944. у Бихору.

РАКОЧЕВИЋ Вујов НИКОЛА, рођ. 1923. у Прекобрђу, Колашин, 3. чета 4. батаљона, погинуо 4. маја 1944. у Беранама.

РАОСАВЈБЕВИЋ Ђуров БОЖИДАР, рођ. 1920. у Липову Колашин, 2. чета 4. батаљона, погинуо 30. августа 1944. у Планиници, Матешево.

РАСПОДОВИЋ Асимов ЦИБО, рођ. 1917. у Петњици, Иванград, 1. чета 1. батаљона, погинуо 5. маја 1945. у Безјаковом Брду, Карловац.

РАСТОДЕР ЈУСУФ, родом из Савиног Бора, Иванград, погинуо 1945. код Трнова, Сарајево.

РАСТОДЕР ПОНОР, родом из Иванграда, погинуо маја 1945. код Карловца.

РЕЈБИЋ МАРКО, 1. чета 1. батаљона, подлегао ранама 25. маја 1945. у Карловцу.

РМУШ МИЛУН, рођ. 1920. у Шекулару, Андријевица, 1. чета 1. батаљона, погинуо 10. априла 1944. на Тарашу, Даниловград.

РОГАНОВИЋ Радованов МАРКО, рођ. 1927. у Брајковачи, Жабљак. 2. чета 2. батаљона, погинуо 19. новембра 1944. у Бијелом Пољу.

РУДОВИЋ ЈОВАН, рођ. 1923. у Очинићима, Цетиње, 3. чета 1. батаљона, погинуо 30. октобра 1944. у Гурдијељу, Пештер.

РУЖИЋ Ристов ВОЈИСЛАВ, рођ. 1925. у Милошевићима, Плужине, погинуо 18. априла 1944. у Горњем Пољу, Никшић.

САВИЋ МИЛКА, родом из Божића, Андријевица, 2. чета 3. батаљона, погинула 18. априла 1944. у Растовцу, Никшић.

САВОВИЋ Тодоров БОЖИДАР, рођ. 1909. у Вирку, Жабљак, пратећи вод 1. батаљона, погинуо 30. октобра 1944. у Гурдијељу, Пештер.

САКИЋ Вуксана РАДОСАВ, рођ. 1924. у Шњавићима, Поскурно, Србија, 1. чета 3. батаљона, погинуо 2. маја 1945. на Доброј код Карловца.

САМАРЦИЋ Антов МИЛИВОЈЕ, рођ. 1917. у Кусидама, Никшић, 3. чета 4. батаљона, погинуо 21. августа 1944. на Јаворју, Колашин.

СЕКУЛИЋ МИЛОРАД, рођ. 1925. у Даниловграду, погинуо 3. септембра 1944. на Лиси, Андријевица.

СЕКУЛИЋ Јоков НОВАК, рођ. 1924. у Бандићима, Даниловград, 1. чета 2. батаљона, погинуо 18. септембра 1944. у Беранама.

СЕКУЛИЋ СТЕВАН, родом из Заграђа, Иванград, 3 чета 4. батаљона, погинуо 21. августа 1944. на Јаворју, Колашин.

СЕНКОВИЋ РАДОМИР. пратећа чета, 29. јула 1945. умро у Загребу.

СЕРАТЛИЋ Милованова МИЛУША—МИЛКА, рођ. 1927. у Горњој Буковици, Шавник, четна болничарка у 1. батаљону, погинула крајем маја 1944. код Бијелог Поља.

СИМИЋ Вуксана РАДИСАВ, рођ. 1927. у Драгачеву, Србија, 2. чета 3. батаљона, погинуо 2. маја 1945. на ријеци Доброј код Карловца.

СИМОНОВИЋ Михаила МИРКО, рођ. 1921. у студеничком срезу, Србија, митраљеска чета 1. батаљона, погинуо 6. маја 1945. у Лукама, Карловац.

СКЕНДЕРОВИЋ Салихов КАСУН, рођ. 1926. у Трпезима, Иванград, 1. чета 3. батаљона, погинуо 5. марта 1945. на Врху, Прача.

СЛАВКОВИЋ Миладина ЖИВКО, рођ. 1925. у Раљи, Србија, 2. чета 1. батаљона, погинуо 6. маја 1945. у Лукама, Карловац.

СПАЛЕВИЋ РАДИВОЈЕ, погинуо 1945." у Босни.

СПАСЕНИЋ Р. ДРАГИЋ, рођ. 1925. у златиборском крају, Србија, погинуо 7. априла 1945. код Сарајева.

СТАМАТОВИЋ Шћепанов ВУКАЈЛО, рођ. 1922. у Загарачу, Даниловград, 1. чета 4. батаљона, погинуо 28. августа 1944. код Матешева.

СТАНИШИЋ Крстов ВЕЉКО, рођ. 1901. у Раићевићима, Његуши, Цетиње, 2. чета 2. батаљона, погинуо 19. новембра 1944. у Бијелом Пољу.

СТАНКОВИЋ Вулов ВАСИЛИЈЕ, рођ. 1925. у Мокром, Шавник, 2. чета 1. батаљона, погинуо 30. октобра 1944. у Гурдијељу, Тутин.

СТАЊЕВИЋ СТАНКО, рођ. 1923. у Балабанима, Титоград, 3. чета 2. батаљона, погинуо 19. новембра 1944. у Бијелом Пољу.

СТЕФАНОВИЋ Рајка БОГОСАВ, рођ. 1920. "у Моравици, Србија, 1. чета 3. батаљона, погинуо 7. маја 1945. у Карловцу.

СТЕФАНОВИЋ Велимира МИЛИВОЈЕ, рођ. 1912. у Светозареву, Србија, 1. чета 1. батаљона, погинуо 6. маја 1945. у Лукама, Карловац.

СТИЈОВИЋ ДРАГОМИР, родом из Иванграда.

СТОЈАНОВИЋ ВЕСЕЛИН, погинуо марта 1945. код Стамболчића, Сарајево.

СТОЈАНОВИЋ Илијин ДИМИТРИЈЕ, рођ. 1925. у Ђурђевићима, Пипери, Титоград, 2. чета 3. батаљона, погинуо 7. марта 1945. у Челопеку, Прача.

СТОЈАНОВИЋ Спасојев ЈОВАН, рођ. 1915. у Ботуну, Титоград, 3. чета 1. батаљона, погинуо 21. маја 1945. код Римских Топлица.

СТОЈАНОВИЋ МАГДА, родом из Трешњевице, Иванград, 3. чета 4. батаљона, погинула 21. августа 1944. на Јаворју, Колашин.

СТОЈАНОВИЋ Драгомира МИЛУН, рођ. 1920. у Гружи, Србија, 1. чета 4. батаљона, погинуо 4. маја 1945. код Карловца.

СТОЈОВИЋ Мирков МИЛАДИН, рођ. 1920. у Гостиљу, Даниловград, погинуо 1944. код Бродарева.

СТОЈЧИЋ Видоја ДРАГУТИН, рођ. 1923 у Драгачеву, Србија, 2. чета 4. батаљона, погинуо 4 маја 1945. у Буковљу, Карловац.

СТРУЊАШ Милутинов ЉУБО, рођ. 1926. у Тимару, Шавник, 2. чета 3. батаљона, погинуо 14. септембра 1944. у Загону, Бијело Поље.

СУКНОВИЋ Глигоров СЛАВКО, рођ. 1925. у Јасену, Плужине, 1. чета 4. батаљона, погинуо 1944. код Мојковца.

СУКНОВИЋ Перов СТОЈАН, рођ. 1914. у Јасену, Плужине, 1. чета 3. батаљона, погинуо 1. јануара 1945. у Улошевини, Мојковац.

ТЕЈИЋ Алексе БРАНИСЈ1АВ, рођ. 1916. у Костовцу, Титово Ужице, 2. чета 3. батаљона, погинуо 3. априла 1945. на Јагодњаку, Сара-
јево.

ТЕШОВИЋ Матијин РАДИСАВ, рођ. 1920. у Годијељу, Шавник, пратећи вод 3. батаљона, погинуо 18. априла 1944. у Глибавцима, Никшић.

ТИОДОРОВИЋ Милов ГОЈКО, рођ. 1921. у Махали, Титоград, 1. чета 2. батаљона, погинуо 18. октобра 1944. код Матешева.

ТОМИЋ Нећељков ИВО; рођ. 1913. у Тимару, Шавник, 1. чета 1. батаљона, погинуо 29. августа 1944. на Трешњевику.

'ГОМИЋ Божова ЈЕЈ1ЕНА, рођ. 1924. у Тимару, Шавник, 3. чета 1. батаљона, погинула 6. децембра 1944. на Превији, Бијело Поље.

ТОМИЋ Н. МИТАР, рођ. 1928. у Ровцима, Колашкн, погинуо 6. маја 1945. у Лукама код Карловца.

ТОМИЧИЋ Марков ЈОВО, рођ. 1916. у Грбљу, Котор, 1. чета 1. батаљона. погинуо 2. децембра 1944. на Мушином кршу, Бијело Поље.

ТОМОВИЋ БРАНКО, родом из Шекулара, Иванград.

ТОНКОВИЋ Савов ДУШАН, рођ. 1927. у Јеленку, Даниловград, курир штаба 1. батаљона, погинуо 6. марта 1945. у Сјетлини.

ТМУШИЋ ВУКО, родом из Иванграда.

ТРИФКОВИЋ Рздулов МОМЧИЛО, рођ. 1926. у Пишцу, Шавник, болнички вод, нестао августа 1944.

ЋЕТКОВИЋ Петров НОВАК, погинуо 1944. на Полици, Беране.

ЋИРКОВИЋ ИЛИЈА, рођ. 1921. у општини Вучедолској, Никшић, 2. чета 2. батаљона, погинуо 1. јануара 1945. на Пржиштима, Мојковац.

ЋИРОВИЋ Горчинов МОМЧИЛО, рођ. 1924. у Тушини, Шавник, 2. чета 2. батаљона, погинуо 4. маја 1944. у Беранама.

ЋИРОВИЋ Владимира РАЈКО, рођ. 1921. у Мушветима, Титово Ужице, 1. чета 1. батаљона, погинуо 5. маја 1945. у Безјаковом Брду, КарлоЕац.

ЋОРОВИЋ ДАНИЛО, родом из Жабљака, 3. чета 4. батаљона, погинуо 20. јула 1944. на Семољу, Сињајевина.

ЋОРОВИЋ Петров ЗАРИЈЕ, рођ. 1925. у Моракову, Никшић, погинуо 1944. код Мојковца.

ЋУЛАФИЋ Филипов БРАНКО, родом из Полимља, Андријевица, 2. чета 2. батаљона, погинуо 16. јануара 1945. на Јабуци, Горажде.

ЋУЛАФИЋ Миланов ВУКАДИН, рођ. 1926. у Улотини, Андријевица, 2. чета 1. батаљона, погинуо 23. марта 1945. код Трнова, Сарајево.

ЋУЛАФИЋ ВУКО, рођ. у Полимљу, Андријевица, 2. чета 1. батаљона, ногинуо 6. децембра 1944. на Фемића Кршу, Беране.

ЋУЛАФИЋ МИЛЕТА, родом из Полимља, Андријевица, погинуо 1944.

УДОВИЧИЋ Секуле БЛАГОЈЕ, рођ. 1921. у Јабланици, Титово Ужице, 2. чета 4. батаљона, погинуо 4. маја 1945. у Буковљу, Карловац.

.Ч:'ЈЈЈШ

ФИЈ1ИП0ВИЋ Петра НЕЂЕЉКО, рођ. 1925. у Ножицама, Сплит, 3. чета 4. батаљона, погинуо 21. августа 1944. на Јаворју, Колашин.

ХАМЗИЋ Махмутов БРАХИМ, рођ. 1922. у Белотићима, Рожаје, 2. чета 3. батаљона, погинуо 5. марта 1945. на Орловцу, Прача.

ХОТ Дешов ИБРАХИМ, рођ. 1918. у Буковици, Рожаје, 2. чета 3. батаљона, погинуо 4. марта 1945. код Праче.

ХУСОВИЋ Цанов АРСЈ1АН. рођ. 1925. у Паучини, Рожаје, 2. чета 1. батаљона погинуо 5. априла 1945. у рејону Сарајева.

ЦАМОВИЋ Вуков МАТИЈА—МАТО, рођ. 1920. у Стравчу, Титоград, 3. чета 4. батаљона, погинуо 7. јуна 1944. у Крушчици, Бијело Поље.

ЦЕРОВИЋ Мирков МИЈГИНКО—МАТО, рођ. 1920. у Тушини, Шавник, 2. чета 4. батаљона, погинуо 19. маја 1944. на Курилу, Бијело Поље.

ЦИЦМИЛ Спасојев МИЛИВОЈЕ, рођ. 1924. у Стоцу, Плужине, 2. чета 4. батаљона, рањен 10. априла 1944. на Тарашу, умро у Италији.

ЦИЦМИЛ Тодоров ЈАНКО, рођ. 1924. у Стоцу, Плужине, 1. чета 1. батаљона, погинуо 11. маја 1945. у Зиданом Мосту, Словенија.

ЦИЦМИЛ Спаоојев МИЛИВОЈЕ, рођ. 1924. у Стоцу, Плужине, 2. чета 2. батаљона, погинуо 31. маја 1944. на Сокоцу.

ЦИЦМИЛ Стеванов СТОЈАН, рођ. 1917. у Стоцу, Плужине, погинуо 1944. код Берана.

ЧАБОВИЋ Јосифа МИЛИЈА, рођ. 1925. у Драгачеву, Србија, 1. чета 1. батаљона, погинуо 6. маја 1945. у Лукама, Карловац.

ЧАКАРЕВИЋ Радојка МИЛИСАВ, рођ. 1921. у Котрани, Драгачево, Србија, 1. чета 1. батаљона, погинуо 5. маја 1945. у Безјаковом Брду, Карловац.

ЧВОРИЋ МИЛОШ, рођ. 1922. у Драгачеву, Србија, 1. чета 4. батаљона, погинуо 4. маја 1945. у Буковљу, Карловац.

ЧВОРОВИЋ Мићов ВОЈИСЛАВ, рођ. 1924. у Мокром, Шавник, курир 3. батаљсна, погинуо 25. августа 1944. на Градачкој Пољани, Никшић.

ЧВОРОВИЋ Радев НИКО, рођ. 1924. у Мокром, Шавник, 1. чета 2. батаљона, погинуо 5. маја 1945. у Слављу, Карловац.

ЧЕЛИКОВИЋ Пантелије СВЕТОМИР, рођ. 1924. у Дубском, Речан., 2. чета 3. батаљона, погинуо 3. априла 1945. у Јагодњаку, Сарајево.

ЧУКИЋ МИЛАН, родом из Будимља, Иванград, 2. чета 2. батаљона, погинуо 31. маја 1944. на Сокоцу, Пештер.

ЧУКИЋ МИЛЕВА, родом из Доње Ржанице, Иванград, 1. чета 3. батаљона, погинула 13. априла 1944. у Црнцима, Пипери.

ЧУКИЋ МИЛОВАН, родом из Доње Ржанице, Иванград, погинуо 1944. у Беранама.

ЧУПИЋ Нађељков ВОЈИН, рођ. 1915. у Добрим Селима, Шавник, 2. чета 1. батаљона, погинуо 8. марта 1944. у Стијени Пиперској, Подгорица.

ЧУПИЋ МИШО, родом из Андријевице, 2. батаљон, погинуо 7. марта 1945. у Рудом брду, Прача.

ШАБАН Ђурова ВАСИЉКА, рођ. 1923. у Љуботињу, Цетиње, 2. чета 3. батаљона, ногинула 13. априла 1944. у Црнцима, Пипери.

ШАБОТИЋ ЕМИН, родом из Туцања, Иванград.

ШАПУРИЋ Пантов ЈОВАН, рођ. 1910. у Горњип Црквицама, Никшић, погинуо 1945. код Трнова, Сарајево.

ШАПУРИЋ Пантов СПАСОЈЕ, рођ. 1926. у Доњим Црквицама, Никшић, 2. батаљон, погинуо јануара 1945.

ШЕКУЛАРАЦ Милијин МИЛИВОЈЕ, рођ. 1925. у Курикућама, Иванград, 1. чета 3. батаљона, погинуо 1. јануара 1945. на Улошевини, Мојковац.

ШЕОВАЦ ЂОРЂЕ, рођ. 1924. у Трнову, Сарајево, 3. чета 4. батаљона, погинуо 22. априла 1945. у Босанском Новом.

ШКРЕЉА Марков ЗЕФА, рођ. 1910. у Доњем Штоју, Улциња, 1. чета 4. батаљона, погинуо фебруара 1945. у Барама, Устиколина.

ШКРИЈЕЉ ХАЈРИЗ, родом из Мувровца, Иванград,

ШЉИВАНЧАНИН Новичин ВЛАДО, рођ. 1926. у Шљиванском, Жабљак, 3. чета 1. батаљона, погинуо јуна 1944. у Омер-Пашином Селу, Бихор.

ШОФРАНАЦ Николин ВЕЉКО, рођ. 1922. у Рвашима, Цетиње, 2. чета 4. батал.она, погинуо 5. марта 1945. у Луњама, Реновица.

ШОШКИЋ Б. АЛЕКСАНДАР, рођ. 1925. у Плаву, погинуо 6. маја 1945. у Безјаковом Брду, Карловац.

ШОШКИЋ ВЕЛИМИР—ВЕШО, 3. чета 4. батаљона, погинуо 21. августа 1944. на Јаворју, Колашин.

ШОШКИЋ Богданов ВЛАДИМИР, рођ. 1925. у Полимљу, Андријевица, 1. чета 2. батаљона, погинуо 6. маја 1945. у Лукама, Карловац.

ШЋЕКИЋ ДАНИЛО, рођ. 1907. 2. батаљон, погинуо 1. јануара 1945. у Крушеву, Бијело Поље.

ШЋЕКИЋ МилоЕанов ДМИТАР, рођ. 1921. у Сврљевини, Иванград, 3. чета 1. батаљона, погинуо 6. децембра 1944. на Мушином кршу, Бијело Поље.

ТПЋЕПАНОВИЋ К. МИРКО, рођ. 1917. у Даниловграду, 1. чега 2. батаљона, погинуо 17. марта 1945. на Рудом брду, Прача.

ШУКОВИЋ ДРАГУТИН, роћ. 1924. у Морачи, Колашин, 2. чета 4. батаљона, погинуо 19. августа 1944.

ШУНДИЋ Радојев ВИДАК рођ. 1924. у Васклевићима, Никшић, пратећи вод 2. батаљона, погинуо 10. априла 1944. у Спужу.

РИЈЕЧ РЕДАКЦИЈЕ

Одлуком Врховног штаба НОВЈ формирана је 30. децембра 1943. године у Колашину Седма ударна црногорска бригада.

Иницијативу за њено формирање дала је омладина Црне Горе на свом Првом конгресу, одржаном у Колашину 25. и 26. новембра 1943. године. Преживјелим делегатима је и данас у живом сјећању тренутак када се конгресном салом заорила пјесма: „Омладина Титу пише да се Седма мобилише!" Око 800 делегата једнодушно је изразило жељу да одмах ступи у редове бригаде. Ипак је одлучено да само њих око 170 сачека прикупљање младића и дјевојака из свих крајева Црне Горе и заједно са њима се сврста, 30. децембра, у борбени строј Седме бригаде.

Старјешински састав дошао је већим дијелом из Четврте и Пете пролетерске црногорске бригаде.

Бригада је од самог почетка третирана као омладинска, и то је имало велики утицај на њен даљи развитак.

Од формирања па до краја рата Седма бригада је дејствовала у саставу Треће црногорске дивизије. Учествовала је у познатој операцији у долини Зете почетком априла 1944. године и у противудару Другог ударног корпуса код Мојковца, крајем истог мјесеца. Маја те године дејствовала је у долини Лима и ослободила Беране. У више наврата водила је тешке борбе на Пештерској висоравни. Учествује у дурмиторској операцији у којој је, поред осталог, до ногу потукла и разбила четнички „гводздени пук". У саставу дивизије учествује у завршним операцијама за ослобођење Црне Горе, а потом преноси борбена дејства на територију Босне, Хрватске и Словеније. Води борбе за ослобођење Сарајева, Карловца и Зиданог Моста. У завршним операцијама за ослобођење земље заробила је штаб и команданта 7. СС дивизије „Принц Еуген", генерала Шмитхубера, са остацима ове и још неких њемачких дивизија.

У тешким борбама које је водила широм Југославије из строја Седме омладинске бригаде погинуло је око 500 бораца и руководилаца.

За велики допринос побједи народноослободилачке борбе и **со-***цијалистичке револуције бригада је одликована Партизанском звијездом са златним вијенцем, Орденом братства и јединства са златним вијенцем и Орденом заслуга за народ са златном звијездом.*

Руководећи се жељом да се отргну од заборава и трајно сачувају успомене на дане и догађаје које су провели и преживјели под ратном заставом Седме омладинске бригаде, као и на своје другове из бригаде преживјели борци одлучили су да напишу Зборник сјећања. На прикупљању и сређивању грађе Зборника радиле су бригадна редакција, редакције батаљона и редакција штаба са пришатапским дјеловима.

Био је то врло тежак, али истовремено частан и одговоран задатак.

Зборник сјећања садржи око 300 прилога, а написало их је више **од** *двије стотине преживјелих бораца. Један број написа преузет је из ратне штампе, што је допринијело да казивања о људима и догађајима добију још више на својој аутентичности.*

Радећи на Зборнику сјећања настојали смо да сви добијени прилози буду штампани, уколико је то уопште било могуће. Да би се ово постигло, било је неизбјежно код *појединих прилога извршити и значајније редакцијске интервенције. Увјерени смо да ће аутори ових написа правилно схватити и одобрити овакав поступак редакције. Трађа је хронолошки и тематски сврстана, како би читалац био у могућности да лакше и потпуније схвати цјелину догађаја.*

У Зборнику је дат, као посебан прилог, списак 501 погинулог борца бригаде. Рађен је на основу расположивих докумената који се чувају у Војноисторијском институту и списка погинулих бораца који се налази у Монографији бригаде. Поред овога, користили смо податке које су доставиле поједине секције бригаде као и појединци, на основу сопствених сјећања, или породице палих бораца.

Настојали смо да у списак буду унесени сви погинули другови. Но, с обзиром на протекло вријеме и друге објективне околности, могуће су извјесне грешке и недостаци.

Редакција најтоплије захваљује свима који су на било који начин допринијели да се штампа овај Зборник.

С А Д Р Ж А Ј

ПРВИ КОНГРЕС ОМЛАДИНЕ, ОМЛАДИНСКА ЧЕТА, ФОРМИРАЊЕ БРИГАДЕ И ЊЕНИ ПРВИ ДАНИ

Пеко Дапчевић, ПОНОС ЦРНОГОРСКЕ ОМЛАДИНЕ 9
Ико Мирковић, БУДО И БУДОВА БРИГАДА 12
Велимир-Вецо Радичевић, ДРУГ СВИХ ГЕНЕРАЦИЈА 19
Душаи Миљанић, ОМЛАДИНА ТИТУ ПИШЕ 21
Стана Делевић, ПУТ У СЛОБОДУ 31
Јагош Марковић, НА КОНГРЕСУ И У БРИГАДИ 35
Божидар Васовић, СТАЗАМА ЧЕТВРТЕ И ПЕТЕ 41
Радојица Николић, ТИХО КАЉЕЊЕ 44
Томаш Шћепановић, ВАТРЕНО КРШТЕЊЕ ОМЛАДИНСКЕ ЧЕТЕ . . 46
НАРЕДБА О ФОРМИРАЊУ СЕДМЕ ЦРНОГОРСКЕ НОУ БРИГАДЕ . . 48
Војо Николић, НИКО МАРКОВ СТРУГАР, ПРВИ КОМАНДАНТ БРИГАДЕ 51
Драгутин Радовић, НИКОЛА-НИКО ЂАКОНОВИЋ, ПРВИ КОМЕСАР БРИГАДЕ 57
Јовета Бобичић, ПРВЕ БОРБЕ ТРЕЋЕГ БАТАЉОНА 61
Насто Петровић, У ПРВОЈ АКЦИЈИ ДРУГОГ БАТАЉОНА 64
Милош Тијанић, КОД НАЈБОЉЕГ КОМАНДИРА ОДЈЕЉЕЊА . . . 65

НА ДОМАКУ ПОДГОРИЦЕ (ТИТОГРАДА), ДАНИЛОВГРАДА И НИКШИЋА

Вуксан Тијанић, НИКО МОЈ НИЈЕ БИО КУРИР 65
Радош Перишић-Поп, ПРВИ ДАНИ ДУРМИТОРАЦА У БРИГАДИ . . 66
Митар Ђуришић, АДМИНИСТРАТОР ДЕСЕТИНЕ 69
Петар-Перо Ћетковић, КОМЕСАР БОЛНИЦЕ МИМО СВОЈЕ ВОЉЕ . . 70
Лука М. Челебић, РОБНА И НАТУРАЛНА ПРОИЗВОДЊА 71
Радован Зарубица-Мина, ТЕОРИЈСКО УЗДИЗАЊЕ ЧЛАНОВА ПАРТИЈЕ 72
Радош Перишић-Поп, ДРУГ СКОЈ 73
Митар Ђуришић, ПРОСИДБА „ГВОЗДЕНУ" ДЈЕВОЈКЕ 74
Јовета Бобичић, ПРВИ БАТАЉОН ПРВИ ПУТ У КУЧИМА (фебруар-март 1944) 79
Душан М. Богавац, ДУГИ ДАНИ У КУЧИМА 85
Видосава Бобичић, НАШ ДОМАЋИН — СТАРАЦ ИЗ БЕЗИЈОВА . • 37
Вуксан Стањевић, САЧУВАО ГЛАВУ И НАБАВИО ПУШКУ 88
Светолик Божовић, КУЛТУРНО-ПРОСВЈЕТНИ И ЗАБАВНИ РАД У ЧЕТВРТОМ БАТАЉОНУ 89
Божидар Васовић, ПОЛУКАСАРНСКИ ЖИВОТ У КУЧИМА . . . 91
Вељко Милоњић, ЧЕТНА КОНФЕРЕНЦИЈА 92

ПОБЈЕДНИК У ПРВОМ — ИЗАЗИВАЧ ДРУГОГ ТАКМИЧЕЊА . . . 93
ПРЕТКОНГРЕСНИ ОТПОЗДРАВ МЛАДИМ ВАСОЈЕВИЋИМА . . . 94
Радош Перишић-Поп, ИЛ' ЈЕ ЈАРАЦ ИЛИ ЈЕ МАГАРАЦ. 95
Душан М. Богавац, НА ПУТУ ЗА БЈЕЛОПАВЛИЋЕ. 96
Јовета Бобичић, ДЕМОНСТРАТИВНИ НАПАД НА СПУЖ. 98
Војин Срдановић, С ЧЕТВРТИМ БАТАЉОНОМ ОД ФОРМИРАЊА БРИГАДЕ ДО БОРБЕ НА ТАРАШУ. 100
Јовета Бобичић, НАПАД НА СТУБИЦУ. 105
Видосава Бобичић, ДОБРО ДОШЛИ, ОСЛОБОДИОЦИ. 106
Милорад Раичевић, ПРВО БОРБЕНО КРШТЕЊЕ. 109
Митар Ђуришић, ОКО СПУЖА. 110
Душан М. Богавац, ПОД БЕДЕМИМА СПУШКЕ ГЛАВИЦЕ . . 112
Вељко Милоњић, ДЕСЕТИ ДАН АПРИЛА, 1944. 116
Јовета Бобичић, ЈУРИШИ ПРВОГ БАТАЉОНА НА ТАРАШ 117
Урош Луковац, У ПРЕТХОДНИЦИ И ЗАШТИТНИЦИ НА ТАРАШУ . . 122
Ристо Бојовић, СПАСАВАЊЕ ТОМА ЧАЂЕНОВИЋА. 124
Јован Жарковић, ЗАПАМТИ ГДЈЕ ЈЕ МОЈ ГРОБ. 125
Урош Томић, ПРОВЈЕРА БОРБЕНЕ СПРЕМНОСТИ. 127
Крстиња-Кића Кастратовић-Перишић, РАЊАВАЊЕ. 123
Јовета Бобичић, ПРЕПАД НА ВУЧИЦУ. 129
Ђуро Јаковић, СНАБДИЈЕВАЊЕ У ПОКРЕТУ. 131
Јован Жарковић, ПОВЛАЧЕЊЕ ИЗ ПИПЕРА И БЈЕЛОПАВЛИЋА И БОРБЕ ОКО НИКШИЋА. 133
Вељко Милоњић, ИЗНЕНАЂЕЊЕ У РАСТОВЦУ. 141
Јовета Бобичић, ПУШКОМИТРАЉЕЗАЦ ДОНИО ПОБЈЕДУ 142
Милета Косанић, ДВА ПУТА ПРИМАН У СКОЈ. 145

У ДОЛИНИ ЛИМА И У ПЕШТЕРУ

Јован Жарковић, ПЛАНИНСКИМ СТАЗАМА И БЕСПУЋЕМ ОД НИКШИЋА ДО БЕРАНА. 153
Митар Ђуришић, НА КРОВУ СВИЈЕТА. 160
Радош Перигиић-Поп, ВЕЗА И УТРЗАК. 162
ЗАПОВИЈЕСТ ЗА НАПАД НА БЕРАНЕ. 162
Грујо Новаковић, ОПРОШТАЈ ОД ЧЕТИРИ СОКОЛА. 164
Вукашин А. Ераковић, ТЕЖАК БОЛ ЗА КОМАНДАНТОМ 167
Крсто Радовић, КОМАНДА КОЈА ЈЕ ПОНИЈЕЛА БАТАЉОН . . . 171
Маринко Караџић, РАВНАЊЕ ПО КОМАНДАНТУ. 173
Радован Зарубица, СКУПА ЦИЈЕНА ПОБЈЕДЕ. 173
Војин Срдановић, ЧЕТВРТИ БАТАЉОН У БОРБИ ЗА ОСЛОБОЂЕЊЕ БЕРАНА. 175
Мушо Шћепановић, ПУШКОМИТРАЉЕЗАЦ ВЕШО 178
Данило Делетић, ЛИМ — МАСОВНА ГРОБНИЦА ЧЕТНИКА 179
Душан М. Богавац, ИЗ БОРБЕ ЗА ОСЛОБОЂЕЊЕ БЕРАНА . 180
Тодор Јањић, ПРВИ БАТАЉОН У БОРБИ ЗА БЕРАНЕ . . . 184
Лакић Бабовић, ВАТРЕ ПОБЈЕДЕ НА БУКОВЦУ. . . . . .' 1 8 7
Митар Ђуришић, У БОЛНИЦИ. 188
Ђузепе Томајоло, ПАРТИЗАНСКИ РАТ ДИВИЗИЈЕ „ГАРИБАЛДИ" У ЈУГОСЛАВИЈИ. 192
Урош Томић, ПАРТИЗАНСКИ ВРАБАЦ. 192
Василије Вукчевић-Њако, ПРЕТХОДНИЦА ДРУГОГ ВОДА 194
Ратко Љешевић, НЕУСТРАШИВИ БОРАЦ МАТО ЦАМОВИЋ . 200
Божо Вујачић, ОВАКО ЈЕ ПОГИНУО ДОБРИ ДРУГ . 201
Илија Церовић, И МРТАВ ЈЕ БИО ВЕЗАН. 203
Мишо Миличковић, ХРАБРОСТ ЈАЧА ОД СМРТИ 204
Вељко Татар, ТАКАВ ЈЕ БИО НАШ КРЦУН . . . . . ' 205
Вељко Милоњић, И СТАРИЈИ СУ ДОБРО БАЦАЛИ БОМБЕ . 206
Милић Илић, БОРБА ПРСА У ПРСА. 207
Милорад Н. Радуловић, НАШ ПРВИ ШАРАЦ . . . . . ' ' 203
Радош Перишић-Поп, ПРИСЈЕЋАЊА ЈЕДНОГ ИНТЕНДАНТА 210
Петар Ћетковић, ПО ПЕШТЕРУ. 215
Милош Радуловић, СОКОЛОВИ СА СОКОЦА . . 217

Бранко Тацовић, НАША НАЈЉЕПША ПОБЈЕДА 214
СВЕ ЗА РАЊЕНОГ ДРУГА. 214
Олга Новељић, ОДВАЖНИ КУВАР ВОЈО АНЂИЋ 220
Јован Жарковић, РАСТАНАК С БРИГАДОМ. 221
Вучко Д. Барјактаровић, У СПОМЕН ДРУГОВИМА ИЗ ПЕТЊИКА . . . 222
Драгутин Радовић, СЈЕЋАЊА НА ДРАГОСЛАВА ДЕДИЋА СКОЈЕВСКОГ РУКОВОДИОЦА ПРВОГ БАТАЉОНА. 223
Бранко Јововић, СТРАСНИ ЗАЉУБЉЕНИК У ЉУДЕ. 226
Василије Вукчевић-Њако, ПРЕД СПОМЕНИКОМ НА СОКОЦУ . . . 221
Мушо Шћепановић, КУРИР СТАНКО. 231
Митар Ђуришић, ТАНТЕ ЗА ТАНТЕ. 232
Драгутин Радовић, ДВИЈЕ ДРАГЕ ГОШЋЕ ШТАБА БРИГАДЕ 233
Илија Церовић, МИТРАЉЕСЦИ НА ОБРОВУ. 235
Видосава Бобичић, МУКЕ С ВАШКАМА И БЕЗ ЊИХ. 236
Миладин М. Божовић-Савић, „ЉУБАВ" ИЗ ЂАЧКЕ КЛУПЕ 238
Милош Обрадовић, УЧЕЊЕ И НА ГРЕШКАМА. 241
Васо Радуловић ПАРТИЈСКО-ПОЛИТИЧКИ РАД У ПРВОМ БАТАЉОНУ 241

ПОНОВО КОД ПОДГОРИЦЕ. ДУРМИТОРСКА ОПЕРАЦИЈА И ПОВРАТАК У ДОЛИНУ ЛИМА

Душан М. Богавац, НА ПОЛИТИЧКОМ КУРСУ. 253
Саво Пићурић, РАНА НА НЕЗГОДНОМ МЈЕСТУ. 254
Милорад Н. Радуловић, „ДЕЗЕРТЕР". 257
Раде Савељић, С НАМА И КАД НИЈЕСМО БИЛИ У БРИГАДИ . . . 257
Митар Лазаревић, СА ШТАБОМ БРИГАДЕ. 258
Драгутин Радовић, СУСРЕТИ СА ПЕТРОМ ВОЈВОДИЋЕМ 261
Видо Ђуричковић, УСПЈЕСИ VII БРИГАДЕ. 265
Драгутин Радовић, У ДУРМИТОРСКОЈ ОПЕРАЦИЈИ. 265
Мило Н. Мартиновић, БОРБА ЗА БОЛНИЧАРКУ ДЕСУ. 275
Војислав Кандић, ОД ПИПЕРА ДО КРНОВА. 276
Василије Вукчевић-Њако, ЖЕЂ (из дневника). 280
Крстиња-Кића Кастратовић-Перишић, БОРБА ОПКОЉЕНЕ ДЕСЕТИНЕ 281
Гојко Перуновић, НЕЗАВРШЕНИ ПАРТИЈСКИ САСТАНАК 282
Лука Лекић, СКУПО ПЛАЋЕНА НЕБУДНОСТ. 286
Радош Стојановић, БИЛИ СУ МЕ ОЖАЛИЛИ. 289
Радоња Вукослановић, УСПРАВНО УМИРАЊЕ. 292
Јелена Васовић, БОРАЦ САМО ЈЕДАН ДАН. 297
Ђоко Мараш, ПОСЉЕДЊЕ ВИЂЕЊЕ. 299
Марко-Мато Раичевић, ОДЛУЧНОСТ КОМАНДАНТА БРИГАДЕ . . . 299
Милорад Раичевић, У ИЗВИЂАЧКОМ ВОДУ БРИГАДЕ . . . 300
Божо Жарковић, ИЗ БОРБЕ НА КРНОВУ. 301
Војин Срдановић, БОРБЕ ПРВОГ БАТАЉОНА У АВГУСТУ 1944. . . . 305
Драго Пушеља, ОД ГВОЗДЕНОГ ПУКА НЕ ОСТАДЕ НИ ЊЕГОВО ЗВУЧНО ИМЕ. 311
Стана Делевић, ВАТРА У КОЈОЈ ЈЕ ДОГОРЈЕЛА ЂУРИШИЋЕВА ЕЛИТА 313
Милорад Вујошевић, ИЗ ПОСАДНЕ У ОМЛАДИНСКУ ЧЕТУ 315
Вулка Мартиновић-Дедовић, МОЈА ПОРОДИЦА — ТРЕЋА ЧЕТА . . 316
Бранко Секулић, ПОСРЕДНА БРИГА О ЧЕТИ. 317
Радојица Николић, РАЗДВОЈИЛА НАС ЈЕ ЊИХОВА СМРТ 320
Божидар Ђукић, НАКРАТКО САМ БИО ЗАРОБЉЕНИК. 321
Милорад Вујошевић, ЗА КОМАНДАНТОМ КРЦУНОМ. 322
Душан М. Богавац, ЦОКУЛЕ ЗА ОПАНКЕ. 323
Насто Петровић, МОЈ ДОБРИ МИТРАЉЕЗ. 324
Радојица Николић, У ТРЕЋОЈ ЧЕТИ ПРВОГ БАТАЉОНА. 326
Видосава Бобичић, СКОЈЕВКА ПЕКНА. 335
Јовета Бобичић, ЈЕЛЕНИНА ПОРУКА. 338
Војо Барјактаровић, НИ РУЧНЕ БОМБЕ НИЈЕСУ ПОМОГЛЕ 341
Јован Жарковић, ИЗДАЈНИКУ ЈЕ СУДИО ЦИО БАТАЉОН 344
Душан М. Богавац, ГОРКЕ ЈАБУКЕ. 345
Саво Булатовић, УСКРАЋЕНО БОМБАШТВО. 346

Богдан Лалићевић, РАДОВАН РИСТОВ ПАПИЋ 347
Саво Пићурић и *Ратко Љешевић,* КОМЕСАР РАДОВАН 350
Марко-Мато Раичевић, ИЗВИЋАЊЕ ЊЕМАЧКИХ ПОЛОЖАЈА . . . 354
Војин Срдановић, ПРВИ ВАТАЉОН У БОРБИ ЗА ДРУГО ОСЛОБОЂЕЊЕ БЕРАНА . . . j 355
Милорад Раичевић, НА ШЕСТАРЕВЦУ 357
ПУТ ДО НАЈБОЉИХ ЈЕДИНИЦА КОРПУСА 358
Раде Савељић, ТАКО СУ ДЕЈСТВОВАЛИ НАШИ БОМБАШИ 359
Јелица Вујадиновић-Жижић, ВИСИО ЈЕ О ЧЕТНИЧКОЈ БРАДИ . . . 360
Радоје Крстајић, ЧЕТА У КОЈОЈ СЕ КОВАЛО ДРУГАРСТВО 361
Радош Перишић-Поп, ХИГИЈЕНСКЕ МЈЕРЕ У БАТАЉОНУ 364
Митар Ђуришић, МЕГДАНЦИЈЕ 366

НА САМОСТАЛНИМ ЗАДАЦИМА ИЗМЕЂУ ИБРА И ДРИНЕ

Урош Томић, БОРВА ЗА ЧАЈНИЧЕ 371
Божидар Васовић, СПАСАВАЊЕ ЕНГЛЕСКИХ АВИЈАТИЧАРА . . . 372
Лука Челебић, СУСРЕТ НА ПУСТОМ ПЕШТЕРУ 374
Милан С. Дакић, ИЗ ВОРБИ НА ПЕШТЕРСКОЈ РАВНИЦИ 377
Чедомир Гарчевић, ДРАМАТИЧНЕ БОРБЕ НА ПЕШТЕРУ 379
Милош Тијанић, „ПИСАР" 381
Војислав Пилић Крајишник, БРАВО, БОМБАШИ . . . . . 38'
Милосав Богавац, УХВАЋЕН БИКОВ КУРИР 384
Бранко Секулић, МИНОБАЦАЧЛИЈЕ У СТРЕЉАЧКОМ СТРОЈУ . . . 385
Крсто Кривокапић, „ОВДЈЕ ЈЕ ТИТОВ ВОЈНИК..." . . . 388
Милорад Божовић, ПОПИЈМО, УМЈЕСТО ФРИЦА И ШУЛЦА . . . 388
Светолик Божовић, САНИТЕТ ЧЕТВРТОГ БАТАЉОНА 389
Војислав Вуковић, ПЕШТЕРСКА ОДИСЕЈА 390
НИКОЛА ДАРЧЕВИЋ 397
Бошко Ђуричковић, СЕДМА ОМЛАДИНСКА И НИКОЛА ДАРЧЕВИЋ 398
Вјера Ковачевић, ДРАГА НАША МАЈКО 401
Драгутин Радовић, ПИТАГОРА ИЗ ПОДГОРИЦЕ 402
Видосава Бобичић, ТУЖАН ДАН ПРВОГ БАТАЉОНА 410
Тодор Јањић, ЧЕТИРИ КОМЕСАРА ПОГИНУЛА У ЗАШТИТНИЦИ . 412
Милош Брацановић, ЗАРИЈА И ИЛИЈА . . . . . 4(15
Ђоко Мараш, ПОСЉЕДЊИ ПОЗДРАВ 418
Јакша Ђурашевић, ИЛИЈА ПУЛЕВИЋ 419
Милош Обрадовић, ЦРВЕНОКОСИ КОМЕСАР КОЋА 421
Петар Ј. Татар, НЕ ОСТАВЉАЈ МЕ, ДРУЖЕ 424
Милета Косанић, И ДРУГА, И ПУШКОМИТРАЉЕЗ 427
Крсто Грозданић, ИЗВЈЕШТАЈ О РАДУ ПАРТИЈСКЕ ОРГАНИЗАЦИЈЕ 429
ДЕПЕША ШТАБА ДРУГОГ УДАРНОГ КОРПУСА ШТАБУ ТРЕЋЕ УДАРНЕ ДИВИЗИЈЕ О ДОДЈЕЉИВАЊУ НАЗИВА „БУДО ТОМОВИЋ" СЕДМОЈ ЦРНОГОРСКОЈ ОМЛАДИНСКОЈ БРИГАДИ 437
Стана Ђукић-Делевић, САНЏАЧКЕ ЗГОДЕ И НЕЗГОДЕ 437
Вељко Петровић, БОМБЕ СУ ПРЕСЈЕКЛЕ КОЛОНУ 443
Драго Вуковић, ПРЕКИНУТО ВЕСЕЉЕ 444
Марко-Мато Раичевић, У ГРОТЛУ ЉУДСКИХ ЈАУКА 445
Мишо Миличковић, ПУШКОМИТРАЉЕЗАЦ МАРКО РОГАНОВИЋ . 446
Милорад Раичевић, КАКО САМ ИЗГУБИО РУКУ 447
Хајро Шутковић, ЋУЛАВ 449
Љубо Анђелић, ШКОЛА КОЈА РАЂА НОВЕ ЉУДЕ 449
Радоје Крстајић, У ПЕШТЕРУ 450
Сава Ћетковић-Божовић, НАЈДРАЖИ ДИО ЖИВОТА 453
Божо Жарковић, КОМЕСАР КОМЕ СУ СЕ СВИ ДИВИЛИ 456
Митар Пилетић, САНИТЕТСКО ЗБРИЊАВАЊЕ РАЊЕНИКА У 1944. Г. 457
Ђузепе Томајоло, СПАСАО МЕ МИТРОВ ФОТОАПАРАТ 465
Војислав Вуковић, СЕДАМДЕСЕТ ДАНА У БОЛНИЦИ СЕДМЕ БРИГАДЕ 466
Крсто Грозданић, МОРАЛНЕ И ЉУДСКЕ ВРЛИНЕ 470
Лука М. Челе&ић, ПОСЉЕДЊЕ БОРБЕ ЗА ОСЛОБОЂЕЊЕ ЦРНЕ ГОРЕ 479
Јелена Васовић, НИЈЕМЦИ БЈЕЖЕ ПРЕД БОРЦИМА НАШЕ БРИГАДЕ 489

Вукајло Вукајловић, ДРУГА ЧЕТА ТРЕЋЕГ БАТАЉОНА НА ОБРОВУ И ГРАДИНИ 492
Антон Николић, МИ СМО И ДАЉЕ НА ОБРОВУ 496
Милош Тијанић, БОРБА ЗА МУШИН КРШ 500
Мишо Миличковић, ГРУЈОВ КАЧАМАК 503
Стана Делевић, СНОВИ И ЗАНОСИ, НАШИ И — ПАВЛА КНЕЖЕВИЋА 504
Ката Вулетић-Ђулафић, НА ПАДИНАМА БЈЕЛАСИЦЕ 505
Владо Дубак, ОД ПРИЈЕЛОГА ДО ЦЕТИЊА И НАЗАД 506
Ристо Бојовић. ПУТОВАЊЕ НА ДРУГИ КОНГРЕС УСАО ЦРНЕ ГОРЕ . 508
Петар Татар, И ТИ СЕ, СИНЕ. СВОЈОЈ КУЋИ ВРАТИО 511
Војислав Пилић Крајишник, ДРАМА НА РАЗВРШЈУ 512
М. Ђуришић, ЛИЈЕП ОБИЧАЈ 514
Милош Тијанић, КОМАНДИР МИ ЈЕ СПАСИО РУКУ 514
Милутин-Мицко Мићовић, ИЗНЕНАЂЕЊЕМ ПОСТИГНУТ ПОТПУН УСПЈЕХ НА УЛОШЕВИНИ 515
Видоје Жарковић, НАЈЉЕПША НОВОГОДИШЊА ЧЕСТИТКА . . . 517
Саво Пићурић, ПРВИ ПУТ ОДВОЈЕНИ ОД БАТАЉОНА 519

ОД *БЈЕЛАСИЦЕ ДО КАРАВАНКИ*

Јелица Вујадиновић-Жижић, КОМАНДАНТ БРИГАДЕ НА СТРАЖИ . 525
Митар Ђуришић, ВИДОЈЕВ ПРВИ ИЗВЈЕШТАЈ 526
Милош Тијанић, „ТЕНКОВИ" НАШЕ ЧЕТЕ 527
Милутин-Мицко Мићовић, НЕСПОРАЗУМ ОКО ТОГА ШТО ЈЕ НЕЗДРАВО 528
Петар Татар, „ДАО БОГ" ТРИ ПУТА 529
Петар Татар, „ОЧЕ НАШ" У ПОТКОВАЧУ 530
Мехмед Калач, БРЕДА ЈЕ ПРОГОВОРИЛА 531
Деса Пајковић, ОЈ ГОРАЖДЕ, ГРАДЕ МИО… 532
Вукашин А. Ераковић, НЕВОЉЕ РАТНОГ ИНТЕНДАНТА 533
Петар Татар, „КРАГУЈЕВКА" НАГРАДА ОДБОРНИКУ 534
Милутин-Мицко Мићовић, КУРИР ФАТА 536
Божо Вујачић, НЕЗАБОРАВАН ДОГАЂАЈ 537
Вуксан Стањевић, НАПАД НА ЊЕМАЧКУ ПОБОЧНИЦУ 539
Јелена Васовић, ЈУРИШ БЕЗ НАРЕЂЕЊА ШТАБА 540
Ибрахим Ганић, УПОРНОСТ СЕ ИСПЛАТИЛА 542
Стана Делевић, ПОГИБИЈА СКОЈЕВКЕ РАДЕ 543
Милош Тијанић, ЗАПИСИ С ПРИЛАЗА САРАЈЕВУ 544
Хаџо Мурић, УСПЈЕШНО ИЗВРШЕН ЗАДАТАК 549
Томаш Шћепановић, ИЗВИЂАЧИ РУШЕ ПРУГУ 550
Тодор Јањић, РУШЕЊЕ ЖЕЉЕЗНИЧКЕ ПРУГЕ 552
Демко Мурић, КАКО ЈЕ ПОГИНУО БРАХИМ ХАМЗИЋ 554
Захит Мурић, У БОРБИ ЗА ПРАЧУ 554
Милош Т. Тијанић, ПРАВАЦ АУСТРИЈСКА ГРАНИЦА! 555
Василије Вукчевић, МНОГО ВОЉЕНА 556
Велија Муковић, ЧЕСТИТАЊЕ РАНА 557
БРАТСТВО БУДОВЕ БРИГАДЕ 558
Василије Вукчевић-Ђако, И ЊЕГОВА СЕ КУЋА ТРЕСЕ 558
Крсто Кривокапић, ЗАМРЛИ СОКАЦИ 560
Саво Булатовић, ЦИГАРЕТА НА ДВАДЕСЕТ ПУШАЧА 562
Хамид Даутовић, НА ЈАХОРИНИ 563
Јусуф Куч, СЈЕЋАЊЕ НА БОРБУ ЗА ТРНОВО 563
Радомир Миловић, ОД ОЧАЂЕЛА ДО САРАЈЕВА 564
Милорад Вујошевић, ВЕЗИСТИ У АКЦИЈИ 567
Захит Калач, С „БРЕДОМ" НА ПРИЛАЗИМА САРАЈЕВУ 568
Вукашин А. Ераковић, БОРБЕ ЗА ОСЛОБОЂЕЊЕ САРАЈЕВА 569
Милорад Божовић, УГЛЕДАЊЕ НА ТИЈАНИЋА И ПЕРОВИЋА . . . 571
Крсто Кривокапић, ТРАГОВИ „ПРИНЦ ЕУГЕН" ДИВИЗИЈЕ 572
Радоје Вукчевић, ОСЛОБОЂЕЊЕ САРАЈЕВА 573
Момо Вешовић, ПРАВАЦ РАЈЛОВАЦ 574
Митар Ђуришић, РАДОМАНОВА ТРОЈКА 576
Остоја Војадиновић, ИЗ СРБИЈЕ У ЦРНОГОРСКЕ ПАРТИЗАНГ . . 578
Митар Ђурчшић, ДА СИ МИ ГЕЗУНД 579

Урош Томић, КРВАВА ПРТИНА 579
Ђоко Мараш, СЕСТРА ТРАЖИ БРАТА ЈЕДИНЦА 581
Д. Вуковић, ПЈЕСМА У НАШОЈ БРИГАДИ 582
Крсто Кривокапић, РАЊЕНИК НА ЈАХОРИНИ 585
КРСТО КРИВОКАПИЋ 585
Мушо Шћепановић, БОРАЦ И ПЈЕСНИК 586
Славка Даковић, КРСТО КРИВОКАПИЋ 587
Радојица Николић, КУРИРСКЕ И ДРУГЕ ТРНОВИТЕ СТАЗЕ . . . 587
Вукашин Ераковић, У ГОСТИМА КОД СТАРОГ ЖУПНИКА 591
Видоје Жарковић, СКОЈ У СЕДМОЈ ОМЛАДИНСКОЈ 594
Милован Шљиванчанин, ОД САРАЈЕВА ДО ЗИДАНОГ МОСТА . . . 601
Мехмед Калач, ХРАБРОСТ КОЈОЈ СМО СЕ ДИВИЛИ 603
Јоксим Остојић, НЕПОСЛАТО ПИСМО 604
Мехмед Калач, МИТРАЉЕСЦИ ДРУГОГ БАТАЉОНА У АКЦИЈИ . . 605
Миодраг Милутиновић, У ГУМЕНИМ ЧАМЦИМА 606
Вукашин А. Ераковић, ТРЕЋИ БАТАЉОН ПРЕЛАЗИ ДОВРУ 606
Миливоје-Мишо Миличковић, РАСТАНАК С ДРУГОВИМА ТЕЖИ ОД СМРТИ 810
Јелица Вујадиновић-Жижић, ШТА ЋЕ РЕЋИ КОМЕСАР 611
Захит Калач, ИЗ БОРБЕ ЗА ДУГУ РЕСУ 611
Јелена Васовић, ОПРОШТАЈ С МИЛЕВОМ МУШИКИЋ 612
Радоња Лекић, ПОГИБИЈА МИЛЕВЕ МУШИКИЋ 613
Митар Ђуришић, ТРИ КУРИРА 614
Милош Т. Тијанић, МЕЂУ ПРВИМА НА МОСТУ У РАДЕЧЕМ . . . 615
Милош Тијанић, МНОГО ЗАРОБЉЕНИКА И ПЛИЈЕНА 616
Тодор Јањић, ПОСЉЕДЊЕ БОРБЕ СЕДМЕ БРИГАДЕ 618
Радован Вукановић, УЗ РАМЕ С ПРОСЛАВЉЕНИМ БРИГАДАМА . . 620
Милован Шљиванчанин, СУСРЕТ С ЊЕМАЧКИМ ПУКОВНИКОМ . . 628
Видоје Жарковић, РАЗОРУЖАВАЊЕ 7. СС ДИВИЗИЈЕ „ПРИНЦ ЕУГЕН" 629
Деса Пајковић и *Јелена Васовић,* ДРУГАРИЦЕ ИЗ ЧЕТВРТОГ БАТАЉОНА 636
Душан Брајић, УЛЦИЊАНИ ИЗ ПРВОГ СТРОЈА СЕДМЕ 637
Хамид Даутовић, РАТ С КРИЖАРИМА 638
Тодор Јањић, ХРАБАР БОРАЦ И ПРИСАН ДРУГ 639
Владо Дубак, НЕЗАБОРАВНИ ВЛАДОВ ЛИК 641
Владо Дубак, ГДЈЕ СУ САДА СКОЈЕВЦИ ИЗ МОЈИХ БИЉЕЖНИЦА . 642
Митар Ђуришић, Е, МОЈА ЗЛАТНА МОТИКО 644
Милован Шљиванчанин, ПРВА РЕГРУТАЦИЈА 645
Милош Тијанић, НАША БРИГАДА 645
Радош Перишић-Поп, НАШ ЗЕКОЊА 646
Митар Ђуришић, ЈОЦОВО „АНКЕТНО ЛИШЋЕ" 647
Митар Пилетић, КОМЕСАР МИЋУН 648
Ђуро Батрићевић и *Лука Челебић,* КОМАНДАНТ КРЦУН 651

ДОКУМЕНТАРНЕ ФОТОГРАФИЈЕ . . . . . 655—707

ПОГИНУЛИ БОРЦИ И СТАРЈЕШИНЕ БРИГАДЕ *709*

РИЈЕЧ РЕДАКЦИЈЕ 735

ИСПРАВКЕ

Стр.	*22..*	*8-ми ред*	*одозго*	*стоји*	*„глад"*	*а*	*треба*	*„град"*
	29.,	*14-ти „*	*п*	,,	*„смтр"*		*„*	*„смрт"*
	32.,	*21*	*одоздо*	,,	*„нових"*		*„*	*„новог"*
	32.,	*25*	» <	*одозго*	,,	*„журио"*	*„*	*„зурио"*
	53.,	*8*	*одоздо*		*„памате"*		*'*	*„памети"*
	53.,	*10*	,,	»	*„пвједен"*		*,*	*„повјерен"*
	70.,	*23*	,,		*„придао"*		*„*	*„предао"*
	73.,	*13*	,,	одозго	*„заглити"*		*„*	*„загрлити"*
	79.,	*10*	*одоздо*		*„види"*		*.,*	*„води"*
„	*168.,*	*18*	,,	*одозго*	*„априла"*		*„*	*„маја"*
„	*198.,*	*10*	*г>*	*одоздо*	*„извођачи"*			*„извиђачи"*
,.	*209.,*	*13*	*1У*	*одозго*	,,	*„заплијенимо"*	*„*	*„заплијењену"*
„	*226.,*	*15 и 16 ред*	*одоздо*	*треба*	*изоставити (прекрижити).*			
„	*234.,*	*16 ред*	*одозго*	*стоји*	*„богло"*		*„*	*„могло"*
„	*235.,*	*15*	»	,,	*Је"*		*,*	*„се"*
„	*245.,*	*19*	»	одоздо	*„би касније примани", треба: „би касније били примани".*			
„	*245.,*	*11*	»	м	,,	*„ситуција"*	*треба*	*„ситуација"*
„	*260.,*	*23*	>>	одозго	*„нестреница"*		*„*	*„несретница"*
	гга.,	а		осЈозОо	*„тл^а"*			
„	*275.,*	*2*		*одозго*	*„комесат Првог батаљона", треба: „комесар Прве чете Првог батаљона"*			
„	*285.,*	*6*		,,	*„на"*		треба	*„ка"*
„	*308.,*	*20*		*одоздо*	**„се"*		*„*	*Је"*
„	*330.,*	*22*	>>	*одозго*	,,	*„уз ... цом"*	*„*	*„узбрдицом"*
„	*334.,*	*6*	>>	*одоздо*	„	*„нећа"*	*„*	*„нађи"*
„	*392.,*	*16*	»	»	М	*„Милевић"*	*„*	*„Нилевић"*
„	*397.,*	*18*		*одозго*		*„Томајло"*	*„*	*„Томајоло"*
„	*397.,*	*23*		м		*„Јанковић"*	*„*	*„Јауковић"*
„	*407.,*	*13*	»	,,		*„знате"*	*„*	*„знатне"*
„	*418.,*	*19*		*п*	,,	*„преврили"*	*"*	*„преварили"*
	452.,	*13*		*одоздо*		*„БајовиН"*	*„*	*„Бојовић"*
	457.,	*10*		,,		*„свезника"*	*„*	*„савезника"*
„	*461.,*	*10*		,,		*„45 мај"*	*,.*	*„4/5 мај"*
„	*480.,*	*3*		,,	,,	*„ако"*	*„*	*„како"*
„	*493.,*	*1*	»	*одозго*	,,	*„политичкој"*		*„поличкој"*
	550.,	*14*	»	*одоздо*	>*	*„Светлине"*		*„Сјетлине"*
„	*550.,*	*10*	»	,,	»	.<< ч	,,	ч_____«
„	*556.,*	*23*		,,	»	*„руча"*	*„*	*„ријечи"*
„	*581.,*	*11*	»	*одозго*		*„најпрснији"*	*„*	*„најприснији"*
„	*585.,*	5		,,	,,	*„Драга"*		*„Драго"*
„	*599.,*	5		*п*		*„дана"*		*„рада"*
„	*619.,*	*17*		,,	,,	*„конференција"*	*„*	*„конвенција"*
„	*623.,*	*23*	»	одоздо	,,	*„прекупиле"*	*„*	*„прикупиле"*

„ 654., 6 одозго треба бити пети ред а *пети* треба *бити шести ред.*

„ 728., 17 одоздо *„у Ђурђевићима" „ „у Ђурковићима".*